

Világirodalmi Figyelő

A szám tartalmából:

Nyíró Lajos: **Vita a realizmusról a Szovjetúnióban** / Sőtér
István: **A Karamazov testvérekről** / Dobossy László: **Romain
Rolland a „kavarodás fölött”**

Bibliográfia

Szabó György: **Világirodalmi kutatások 1957**

KRITIKA * SZEMLE * HÍREK

V · ÉVFOLYAM · 1959 · 1 · SZÁM

VILÁGIRODALMI FIGYELŐ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK
DOKUMENTÁCIÓS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRATA

Szerkesztik :

A VILÁGIRODALMI OSZTÁLY TAGJAI

Felelős szerkesztő :

KÉPES GÉZA

E szám munkatársai : *Angyal Endre* tudományos kutató (Debrecen), *Botka Ferenc* tanár, *Csala Károly* tanárjelölt, *Dobossy László* egy. docens, kandidátus, *ifj. Demekos Pál Péter* tanárjelölt, *Domokos Sámuel* egy. docens, kandidátus, *Elbert János* lektor (Nagyvilág szerk.), *Juhász Mária* tanár, *K. Golotyina Galina* egy. tanársegéd (Debrecen), *Nyíró Lajos* tudományos munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézet), *Salyámcsi Miklós* tanár, *Ślaski Jan* egy. tanársegéd (Warszawa), *Sötér István* az MTA lev. tagja, igazgató (MTA Irodalomtörténeti Intézet), *Szabó György* tudományos munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézet), *Szalatnai Rezső* író, tudományos intézeti osztályvezető (ELTE Könyvtára), *Sziklay László* tudományos munkatárs, kandidátus (MTA Irodalomtörténeti Intézet), *Vajda György Mihály* tudományos munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézet).

Szerkesztőség :

Budapest XI. Ménesi út 11—13.

Tel. : 268—062.

Technikai szerkesztő :

BOR KÁLMÁN

Világirodalmi Figyelő

megjelenik évente négy füzetben, kb. 28 ív terjedelemben.
Megvásárolható és előfizethető az Akadémiai Kiadónál
Budapest V. Alkotmány utca 21. Bankszámla : NB 46.

NYÍRÓ LAJOS:

Vita a realizmusról a Szovjetunióban*

Több mint száz esztendeje, hogy a *Revue des Deux Mondes* c. folyóirat hasábjain feltűnt egy fogalom, mely azóta meggyökeresedett az irodalomtudományban. Ez a fogalom: a realizmus. Ezt a fogalmat sokféleképpen értelmezték már az eddigiekben is, de még manapság is sok fejtörésre ad okot.

Természetesen nemcsak a realizmus fogalma körül vitatkoznak, — ez csak a felszín. A harc lényegét olyan problémák alkotják, mint az irodalomnak a valósághoz való viszonya, a művészi jelleg kérdése, az író és a kor kapcsolata stb. — és nem utolsósorban világnézeti, politikai tendenciák. Ezt tapasztaljuk a nyugat-európai országok irodalomtudományának egyes törekvéseiben, melyek a realizmust diszkreditálni igyekeznek. Egyes mai burzsoá irodalomtörténészek, esztéták eleve ellenzik a realizmust, mert ennek életábrázoló módszere ellentétben van a jelenkori burzsoá valóság érdekeivel.

De politikai tendenciák a szocialista-realizmus, realizmus és modernizmus kérdésében megnyilvánultak a közelmúltban egyes szocialista országok közötti irodalmi vitákban is. Előadásomban e vitáknak csak fő mozzanatait kívánom érinteni, majd kitérek a Szovjetunióban ez év tavaszán megtartott realizmus konferencia tüzetes ismertetésére.

Mielőtt rátérnék a problémák elemezésére, arról a folyamatról szeretnék általános képet adni, amely még ma is szakadatlanul mélyreható változásokat hoz a szovjet művészetben, irodalomban, és az irodalomtudományban egyaránt. Ez a folyamat a XX. kongresszussal kezdődött. A nagy szocialista forradalom óta a szovjet művészet, a szocialista realista irodalom nagy eredményeket ért el. Gorkij, Majakovszkij, Solohov, Alekszej Tolsztoj és sokan mások az új kor irodalmának ma már világszerte ismert klasszikusai. Csak a burzsoá esztéták és a revizionizmus hívei igyekeznek cáfolni a cáfolhatatlant: a szocialista művészet klasszikus alkotásait.

Tudjuk, hogy a szocialista realista irodalom fejlődése és erősödése nem volt zökkenőmentes. Világraszóló sikerei ádáz harcokban születtek. Minden irodalomtörténész ismeri már a harcok sorát, amelyet a szovjet irodalomnak végig kellett küzdenie a különféle izmusokkal, a Rappistákkal, az utóbbi időkben pedig a személyi kultusz és a dogmatizmus káros hatásával. Ez utóbbi gátló erejének felszámolása még ma is folyamatban van. Szükséges volt a szovjet irodalmat és irodalomtudományt felszabadítani a kerékkötőktől és gyakorlati következményeiktől. Ennek eredményeként rehabilitálták mindazon szovjet és orosz, élő és nem élő írókat, akiket eddig a legkülönbözőbb ürügyekre hivatkozva helytelenül mellőztek. Ez történt többek között Bagrickijjal, Martinovval, Jcsenyinnel, Ilffel és Petrovval, Mihail Kolcovval, Babellel és másokkal.

És nemcsak az élő és a közelmúltban elhunyt mellőzött írók műveit kellett visszaállítani megérdemelt helyükre, hanem az orosz irodalom olyan világszerte ismert klasz-

* Az MTA Irodalomtörténeti Intézetében 1958. december 17-én elhangzott vita-
indító előadás.

szikus alkotóját is, mint pl. Dosztojevszkijt. Nem osztom azoknak a véleményét, akik azt állítják, hogy a nagy orosz író elhanyagolása elkerülhetetlen és szükségszerű volt. Kétségtelen, az ilyen adminisztratív intézkedések egyszerűbbek és kényelmesebbek, mint a nyílt harc. Az a meggyőződés, hogy Dosztojevszkij marxista „legyőzete” meggyorsította volna a marxista ideológia izmosodását. A szovjet könyvkiadás a cári rendszer célzatos mulasztásait pótolta. Számos eddig elhallgatott haladó művészt szolgáltatott meg. Azonban e nemes célkitűzések végrehajtása során hibák is csúsztak be a szovjet könyvkiadásba, tudomány-politikába. Nem egy múlt századi orosz író és költőt szorítottak ki a megjelenő művek listájáról. Csak egy néhány író említék meg, akiket a művelt magyar közönség is ismer; Fet, Tyutsev, Bruszov, Blok, és sokan mások a kegyvesztettek listájára kerültek. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy semmi sem jelent meg műveik közül, vagy, hogy az egyetemeken, a tankönyvekben nevüket sem említették, hanem azt, hogy műveik igen szórványosan láttak napvilágot, s az egyetemi órákon negyed-ötödrendű problémaként kezelték munkásságukat. Azzal vádolták őket, hogy a l'art pour l'art, a dekadencia, a misztika megszállottjai, és bár e vádakban sok igazság rejlik, mégis helytelen volt távortartani őket a szovjet olvasóközönségtől.

Ezen a téren is öröndetes változásokat tapasztalhatunk. Egyre-másra ki-kerülnek a kényszerű feledés homályából a korábban elhallgatott művek. Nemrégben a szovjet könyvkiadók megörvendeztették olvasóikat Zsukovszkij, Tyutsev, Fet, Blok és más írók műveivel. A napokban értesültünk arról, hogy Jeszenyin műveit négy kötetben jelentetik meg. Azonban tisztázatlan maradt még a XIX. sz. orosz irodalmából a szlavofil Ilomjakov, Kirejevszkij, Konsztantyin Akszakov és mások munkássága. Ezek az írók a nyugatosok és a forradalmi-demokraták ellen áskálódtak, később pedig a reakció szószólóivá váltak.

Plehanovnak számos műve újra visszakerült a szovjet olvasók kezébe és helyes marxista értékelése folyamatban van. (Közbevetőleg megjegyzem, hogy míg minden népi demokratikus országban kiadták műveit, nálunk érthetetlen okok miatt, még mindig nem került sor a marxizmus e kiváló propagandistája esztétikai műveinek magyar fordítására, pedig művészetelméleti művei nálunk is sokat lendítenének a marxista esztétika további fejlődésén.)

A szovjet irodalomtörténet igazságot szolgáltatott Veszelovszkijnek is, akit méltánytalanul háttérbe szorítottak. Veszelovszkij hagyatékában korántsem minden értékes és időtálló, de műveinek javát mégis haladó hagyománynak tekintjük. Munkásságának újraértékelése során az általa képviselt összehasonlító irodalomtörténeti módszer is visszaszerezte létjogosultságát. A leningrádi Puskin-házban, Alekszejev akadémikus vezetésével összehasonlító irodalomtörténeti osztály működik. Ez a tény is mutatja, hogy a Szovjetunióban radikálisan vetettek véget annak a téves szemléletnek, hogy az irodalomtörténeti komparativizmus tudománytalan, azonos a kozmopolitizmus elvével.

A szovjet könyvkiadás joggal büszkélkedhet eredményeivel.

Az orosz klasszikusokat nagy példányszámban, ízléses kiállításban jelentetik meg. Puskin, Lermontov, Lev Tolsztoj, Gorkij és mások műveinek kiadására már többször került sor. Nem maradtak el a külföldi, nyugati irodalom klasszikusainak orosz nyelvű tolmácsolásával sem. Egy néhány példát említek csupán: Balzacot 15, Maupassant 12, Heinét 10, Dreisert 12, Luszint 4, Dickens-et 30 kötetben becsátották ki.

Nagy úttörő munkát végeztek a magyar klasszikusok orosz nyelvű megszólaltatása terén is. Petőfi, Móricz Zsigmond, Jókai, Mikszáth, Vörösmarty alkotásainak megnyílt az útja a szovjet emberek szívéhez is. József Attila költeményeit is végre lefordították. E kiadvány problémáiról Waldapfel József beszélt, s olvashattunk is felőle Kulcsár Istvánnak a *Nagyvilágban* megjelent cikkében.

E hatalmas munka ellenére mégsem volt minden rendjén a könyvkiadás terén. Ugyanis megtörtént, hogy egyes összegyűjtött művekből olyan alkotásokat rekesztettek ki, amelyeket a szerkesztőség ideológiailag károsnak minősített. Így történhetett meg, hogy Gorkij legújabbán megjelent 30 kötetéből, melynek utolsó kötete 1956-ban került ki a nyomdából, kifejeztették a Majakovszkijt elmarasztaló írásokat. Gyemjan Bednij összegyűjtött művei 5 kötetben jelentek meg. Meddő kísérlet lenne kikeresni belőlük azokat a költeményeket, amelyeket Sztálin eszmeileg elhibáztattnak nyilvánított. Sorolhatnánk még példákat. A szovjet könyvkiadás e tévedése ma már csak rossz emlék. Elítéli e helytelen gyakorlatot, s minden igyekezetünkkel azon vannak, hogy többé ne forduljanak elő hasonló esetek.

A XX. kongresszus után megjelent irodalmi alkotásokat a bátrabb, a merészebb valóságábrázolás jellemzi. Leonyid Leonov *Orosz erdője*, Pausztovszkij több novellája, Ovecsikin, Tendrjakov, Trojepolszkij karcolatai, Solohov, Nyikolajeva újabb elbeszélései mind arról tanúskodnak, hogy a szovjet írók az utóbbi időben komoly eredményeket értek el a szovjet élet ábrázolásában.

A művek listájához még oda sorolnám Erenburg oly sok vitát felkavaró *Olvadás* című kis regényét. Művészi értékeit nem becülöm nagyra, a műben ábrázolt valóságban kiütözköznek torzító vonások is, de mégis friss szellőt hozott a szovjet irodalomba. A műnek ma már csak történeti értéke van, de végső fokon jó szolgálatot tett.

Ezek az irodalmi sikerek meggyőzően bizonyítják, hogy az irodalom közelebb került a valósághoz: igazabb és művészibb lett. De a szovjet irodalom fejlődését ösztönző új légkör egyes józan mértéket nem ismerő alkotások létrejöttének is kedvezett. Egyes írók, minden jószándékuk ellenére olyan műveket alkottak, amelyekben a szovjet társadalomban meglevő fogyatékoságokat a szocialista rendszer törvényszerű hibáiként ábrázolták.

Emlékeztet a Dugyincev körüli polémia, amely 1957 tavaszán lángolt fel. Dugyincev 1956 végén megjelent *Nemcsak kenyéren élünk* c. regényében a szovjet valóság egyes árnyoldalait ecsetelte. A szerző igaz művész módjára ábrázolta a Drozdov-féle bürokratákat, akik a szovjet életet keserítik. A regényben kipellengérvetett bürokrata ma már fogalom a Szovjetunióban. De a regény e pozitív vonásai mellett a szovjet társadalmat oly sötét színekkel festette, hogy az már rombolóan érintette a szocialista rendszer alapjait. A szovjet kritika nem vonta kétségbe az író jóhiszeműségét, de rámutatott a műben rejlő veszélyekre.

Az 1953-ban megjelent Lityeraturnaja Moszkva c. gyűjtemény második kötete körül is felcsaptak a bírálat hullámai. A kötet több művét kifogásolták. Többek között korholták: Jasin és Nagibin elbeszéléseit; Erenburg és Kron cikkeit. E művek írói is abba a hibába estek, hogy eltúlozták a szovjet valóságban fellelhető fogyatékoságokat, és a szovjet rendszerre jellemző hibákként élezték ki.

Az eddig elmondottakból világosan kitűnik, hogy a XX. kongresszus utáni légkörben a szovjet irodalom és a művészeti kísérletezések virágba szöktek.

A világ munkásmozgalmában is megfigyelhető volt e fajta mozgolódás, megkezdődött a személyi kultusz és a dogmatizmus elleni harc. Ez a helyzet azonban nemcsak az építő szándékot és ennek erősítő mozgósította, hanem a revizionizmus elburjánzását is előmozdította.

A szocialista tábor határain túl a szocialista irodalomnak mindig akadtak dühödt ellenségei, de a most újonnan kialakult viszonyok közt saját táborunkon belül támadtak fel a szovjet művészetet, a szocialista realizmust tagadó revizionista törekvések. A szocialista köntösben fellépő revizionizmus leküzdése sokkal nehezebb, sokkal bonyolultabb feladat, mint a leplezetlenül támadó, imperialista ügynökök elleni harc, mivel a revizionisták szocialista jelszavakkal operálnak.

E harc nehézségeit az is növeli, hogy gyakran nehéz meghatározni a revizionizmus lényegét és megjelenési formáit, hiszen nemegyszer az új utak keresői is revizionista hibákba eshetnek. A szocialista művészet elleni kirohanások főleg a lengyel és a jugoszláv irodalmárok részéről indultak el. A lengyelek soraiból többek között Jan Kott, Przyboś, Teplie azok, akik a szocialista realista művészet létjogosultságát vonják kétségbe. Hogy revizionista szemléletük milyen messzire kanyarodott el a szocialista művészet útjáról, mutatja az a szimpla tény is, hogy egyesek közülük már Gorkij és Majakovszkij klasszikusságát is vitatták. Azt hangoztatták, hogy a szocialista realizmus kiagyalt fogalom, amely minden reális alapot nélkülöz és képtelen az új irodalom jelenségeinek vizsgálatára; nem ösztönzi az irodalmat új művészi magaslatokra. Zúslajukra a modernizmus jelszavát tűzték. E jelszavak mögött azonban nem korunk mindinkább bonyolódó emberi és társadalmi kapcsolatainak ábrázolása húzódott meg, hanem az élettől elrugaszkodott irodalom eszményítése.

A lengyel irodalomtudomány revizionista képviselői magasztalták a szovjet irodalomnak a 20-as években létrejött alkotásait, mivel akkor sok irányzat küzdött egymással. Ugyanezt az elvet vallják a jugoszlávok is. Jellemző, hogy folyóirataikban a szovjet irodalomból főleg a 20-as évek terméséből közölnek műveket.

Ila nem is olyan mértékben, de Csehszlovákiában és Bulgáriában is teret kapott a szocialista realizmust elvető tendencia. A csehek, szlovákok a lengyeleknél enyhébb modernizmus mellett kardoskodnak. Olykor csak fogalomzavar okozza a szócátákat, pl. Milan Jungman szlovák kritikus ezeket írja: „Szerintünk Gorkij és Majakovszkij, Neumann és Obbracht elsőrangú modernista művészek.” Az ilyen megállapítás közönséges játék a szavakkal.

A revizionizmust bíráló szovjet cikkek mindig megemlékeznek a „magyar revizionistákról.” Érzésem szerint itt bizonyos általánosításról van szó. A szovjet irodalomtörténészek nyelvi nehézségek miatt kevéssé ismerik irodalomtörténeti szakirodalmunkat, ezért úgy vélik, hogyha más országokban megindult a hadjárat a szocialista realizmus lejáratására, akkor természetes, hogy abban az országban is erőre kaptak az irodalomtudományban jelentkező revizionista tendenciák, ahol az ellenforradalom lángjai pusztítottak. Ugyanakkor azt tapasztaltuk, hogy a szocialista országok irodalmárui 1956 végén és 1957-ben vitatkoztak a legszenvélyesebben. Amíg más országokban a magyarországi ellenforradalom cseményei meglassították a revizionizmus elterjedését, addig nálunk az ellenforradalom széttiprása megakadályozta az irodalomtudományi revizionizmus teljes kibontakozását. A szovjet vitairatok is mindössze Lukács Györgyöt említik név szerint. Az ő revizionista törekvéseit is inkább régebbi munkái alapján bírálják, bár több alkalommal szóba hozták 1956-ban tartott: *A haladás és reakció harca a mai kultúrában* c. előadását. Azzal a megállapítással, hogy a magyar irodalomtörténetben nem uralkodott el a revizionizmus, természetesen, korántsem szándékozom azt állítani, hogy efajta törekvések nem voltak kibontakozóban. Emlékszünk az Írószövetség körében elharapódzó revizionista téveszmékre. Az ellenforradalmat megelőző időszakban az Irodalmi Újság publicisztikájában is nagy teret nyert a revizionizmus. Azonban az irodalomtörténeti Petőfi-köri vitára, amely nagy lökést adott volna az irodalomtörténeti revizionizmusnak, már nem kerülhetett sor. Világos előttünk az a tény is, hogy az ellenforradalom bukása után, bár szerényebb formában és sokkal leplezettebben, még mindig fel-felbukkantak a revizionizmus próbálkozásai. Nem cáfolva e felsorolt tényeket mégis azt mondhatjuk, hogy a revizionizmus nem uralkodott el a nagyobb lélegzetű irodalomtörténeti írásokban. A legutóbbi, több szocialista ország irodalmárui között kibontakozott csatározásokból a magyar irodalomtörténészek nem vették ki részüket sem pro, sem kontra; várakozó álláspontra helyezkedtek.

De nem vették ki részüket a magyar irodalomtörténészek a harcból azért sem,

mert igen kevesen tudnak oroszul ; a fordítások és a tájékoztatások pedig olykor lassan érkeznek meg hazánkba, mások pedig torz, hamis képet nyújtanak a reális helyzetről.

Előadásomnak nem feladata, hogy az újabb magyar revizionista törekvéseket elemezze. A kérdést mindössze az általános vita szemszögéből vizsgáltam. Egyébként az a benyomásom, hogy megérett az idő arra is, hogy irodalomtörténetírásunk elszórt revizionista próbálkozásairól is lerántsuk a leplet. Ezzel a mi intézetünk is adós.

A magyar ellenforradalmi események világszerte meggyorsították a revizionizmus leleplezését. Pár hónap alatt világosan kirajzolódtak a revizionizmus szocializmus-ellenes körvonalai, megmutatkoztak azok a rejtett szándékok, amelyeknek célja volt a szocialista kultúra építésétől elterelni a becsületes, de megteveszthető művészeket, írókat, tudósokat és politikusokat.

A Szovjetunióban, ahol a magyarországi események előtt főleg a dogmatizmus felszámolására törekedtek, most már sokkal erőteljesebben gyűrőközték neki a kibontakozó revizionizmus elleni harcnak. Ellentámadásba lendültek a szocialista realizmus vívmányainak megvédelmezésére, intenzívebben láttak neki a tisztázandó kérdések felgöngyölítésének. Elvették annak az irányzatnak az élet, amelyet Erenburg, Dugyincev, a Lityeraturnaja Moszkva második kötete képviselt. Az irányzat háttérbe szorításához még egy külső tényező is hozzájárult. A nyugati burzsoá sajtó üdvözléssel fogadta Dugyincev művét. Örültek neki, mivel alkalmas fegyvernek bizonyult a szocialista tábor elleni celszövésekhez. Így a szovjet írók látva, hogy műveiket milyen célokra használják fel, retiráltak. Dugyincev például a Les Lettres Françaises 1957. évi május 30-i számában ezzel kapcsolatban így írt : „Azokban az esztendőkhöz, amelyeket a regényírásnak szenteltem, egyszer sem tettem fel magamnak azt a minden értelmet nélkülöző kérdést : „Vajon izbám [portám] takarításával nem terogetem-e ki a szennyest ?” Cikke további részében ezeket írja : „Több külföldi folyóirat és komoly újság fekszik most előttem. És látom, hogy az Oroszországra specializált újságíró urak tüstént felfedezték regényemben, — melyet főleg belső használatra szántam, — azokat a helyeket, amelyeket nem vértettem fel esetleges támadások ellen.”

Dugyincev e szavaiból kiérződik a szovjet írók problémája. A szovjet írók tudják, hogy hivatásukhoz híven, segítván a pártot a kommunista társadalom felépítésében, a szovjet élet viszonyainak pozitív és káros jelenségeit is meg kell világítaniok. De amint Dugyincev nyugati fogadtatása is bizonyította, a szovjet művészeknek óvatosan kell művészi eszközeihez nyúlnia, nehogy az ellenséges propaganda tőkét kovácsolhasson alkotásaiból! Ez a tény kétségtől nehezíti a szovjet művészek alkotó munkáját.

Az az érzésünk, hogy hasonló a helyzet Paszternak *Doktor Zsivagó* c. regénye körül is.

A magyar ellenforradalom hullámai időközben elültek ; a józan ész tért hódított, a hiú ábrándok szertefoszlottak.

Ilyen körülmények között zajlott le a Szovjetunióban a realizmus-vita, melynek elemzésére most térnék rá.

*

Az utolsó évtizedekben egyre nőtt és folyamatosan nő a fogalomzavar a művészet eme jelentékeny és termékeny irányzata, alkotó módszere körül. Az egyik szovjet vitázó szellemesen jegyezte meg, hogy mostanában könnyebb felsorolni azokat a műveket, amelyeket idáig még nem neveztek realistának, mert az irodalomtörténészek a legkülönbözőbb művekben fedezik fel a realizmus nyomait. A szovjetunióbeli vita is megerősítette ezt a tréfás megjegyzést.

Az utóbbi években a dogmatikus realizmus-meghatározások tömege nehezedett béklyóként a tudományra. Káros hatása megmutatkozott a művészet gyakorlatában is.

A Szovjetunióbeli vita felszínre hozta a realizmusról alkotott koncepciók sokféleségét.

Szükség volt több régebbi és újabb keletű dogma és téveszme felszámolására. Tudjuk, hogy a XX. kongresszus előtt sok tudományágban a könnyebb megoldások divatoztak. Adva voltak formulák, amelyeknek a segítségével, az ész különösebb erőfeszítése nélkül, legszövevényesebb művészeti jelenségeket is meg lehetett magyarázni. Ilyen mindent megoldó formulát találtak a realizmus meghatározásában is. Hogy csak egyet említsünk, vegyük Engels azon mondatát, amelyet M. Harknesshez írt leveléből idéztek, ti. hogy : „A realizmus a részletek pontosságán kívül azt követeli meg, hogy élethűek legyenek a tipikus körülmények közt ábrázolt tipikus jellemek.” Ezt a mondatot minden irodalomtörténész betéve tudta. Ezzel a mindenható mondattal oldották meg problémáikat. De mit mond erről a vita egyik résztvevője, a Gorkij intézet egyik munkatársa. „Az irodalomtörténészek a realizmus meghatározásához – mondja Gej – rendszerint Engelsnek a tipikus alakokra és tipikus helyzetekre vonatkozó kijelentését veszik alapul. A marxizmus megalapozójának e rendkívül találó formulája azonban *nem kimerítő*. De maga Engels sem tartott igényt erre.” A vita során tehát Engels e híres mondatáról megállapították, hogy nem meríti ki a művészeti realizmus bonyolultságát. Ezek után érthető, hogy meglepetéssel olvastuk Héra Zoltánnak e vitáról szóló tudósításában (*Nagyvilág* 1958. évi 9. sz.) azokat a sorokat, amelyekből arra lehet következtetni, hogy a szovjet irodalomtörténészek továbbra is Engels „tipikus alakok, tipikus helyzetek” tételét tekintik a realizmus meghatározásának. Gej idézete is elegendő ennek cáfolatára.

Mielőtt azonban a realizmus körüli vita ismertetésére rátérnék, előre bocsátom, hogy e vitában művészettörténészek is részt vettek az irodalomtörténészekkel együtt, s így a vitában gyakran használt orosz „iszkusztvo” szót egyképpen kell értenünk irodalomra és művészetre. Én magam is a művészet szót használva beleértem az irodalmat is.

Nézzük közelebbről a vitát.

1953-ban jelent meg Nyedosivin : *Очерки истории* c. munkája, amely magyar nyelven is napvilágot látott : *Művészetelméleti tanulmányok* címmel. A könyv nyomán a *Literaturnaja Gazeta*-ban „Realizmus és ... antirealizmus?” címmel jelent meg Elszberg vitaindító cikke. E szóváltásból nőtt ki a szovjet realizmus-vita. A könyv és a cikk hatására gombamódra szaporodtak az írások, amelyek hozzászólván a vitatott problémához, egyben kiszélesítették a polémia témakörét. Szükségesnek bizonyult egy konferencia összehívása, melynek céljaul kitűzték a felmerült problémák tisztázását. A Gorkij Világirodalmi Intézet kezdeményezésére ez év tavaszán összegyűltek a szovjet irodalmárok, művészettörténészek és esztétikusok, hogy fényt derítsenek e realizmus mivoltára. A konferenciát megelőzően az *Известия Академии Наук Отделение литературы и языка* (A Szovjet Tudományos Akadémia Irodalom- és Nyelvtudományi Osztályának Értesítője) különszámot szentelt a realizmus problémáinak. E folyóirat közölte az Elszberg vezetette irodalmár csoport vitaindító téziseit. (Ismertetését l. az *Irodalmi Figyelő*-ben.)

A konferencia után sem apadt el a vitaszellem. Tovább gyűrűzött a polémia a folyóiratok, de főleg a *Вопросы литературы* hasábjain. Ez utóbbiban külön *realizmus*-rovatot is nyitottak. Itt jelentek meg a realizmus-disputa jelentősebb hozzászólásai, de újabb elgondolások is teret kaptak. A vitát a *Вопросы литературы* 1958. évi 4. és 5. számában Elszberg összefoglaló írása zárta le. A valóságban azonban e vita nem ért véget ; több kérdésről nem sikerült elosztatni a homályt.

A realizmus-vita a következő fő problémák köré csoportosult : 1. Realizmus – antirealizmus tételének vizsgálata, 2. a realizmus genézise, keletkezési idejének

megállapítása, 3. a realizmus haladó hagyományai a szocialista realizmus művészetében.

Ezek voltak a főkérdések, de mindamellett még számtalan egyéb probléma is felbukkant. Többek között az irodalmi irányzatok általános kérdései: a romantika, a naturalizmus, az antik irodalom problémái, az irodalmi módszer kérdése, a realizmus viszonya a többi irodalmi mozgalmakhoz, a stílusok problémája stb.

Nézzük sorra a vitatott problémákat.

A vizsgált kérdések közül véglegesen és megnyugtatóan válaszolták meg azt a fel fogást, mely szerint a művészet fejlődése egyenlő a realizmus és az antirealizmus harcával. Ez nem újkeletű teória, már a századforduló előtt is ismeretes volt, pl. a Brockhaus — Efron-féle orosznyelvű enciklopédia „Realizmus” címszavából. Ezen címszó írója a művészet fejlődését e két tendencia harcából származtatja. P. S. Szakulin szovjet akadémikus 1928-ban adta közre *Теория литературных стилей* (Az irodalmi stílusok elmélete) c. könyvét, s ebben magáévá tette a fentemlített teóriát. Könyvében az irodalom fejlődésnek e két tendenciáját a realizmus — irrealizmus fogalmakkal jelöli meg. Szakulin felfogását azzal indokolja, hogy amint a filozófiában is a materializmus és az idealizmus között dúl a csata, úgy a művészetben is ehhez hasonló jelenségnek vagyunk tanúi, itt is két tendencia viaskodik egymással: a realizmus és az irrealizmus.

Az utóbbi időkben ez a koncepció uralkodott a szovjet irodalomtudományban, csaknem axiómának tekintették. És nemcsak a Szovjetunióban, hanem egyéb országokban is. Közismert tény, hogy Lukács György értékes, pozitív esztétikai munkássága mellett, szintén ezt a realista — antirealista tézist propagálta, s valljuk be, nem siker nélkül. Magával ragadott nem egy irodalomtörténészt is e szemlélet ingatag talajára. Egy időben nálunk is csaknem megingathatatlan törvényként kezelték e tételt. Egyes irodalmárok ugyan megkísérelték kifejezni aggályukat, de szavuk nem hallatszott ki a kórusból, s mindamellett antimarxistának, jobboldaliaknak bélyegezték őket. E tények magyarázatot adnak arra is, hogy az 1955-ös Irodalomtörténeti Kongresszus miért épült a realista — antirealista koncepcióra. Sokan hitet tettek e koncepció mellett, és csak gyenge ellenvélemények hangzottak el. Főleg a középkori magyar irodalom tárgyalásánál volt észlelhető ez a tendencia, mely azonban átnyúlt a XIX. sz. magyar irodalomfejlesztésekre is. Szamarin és Scserbina szovjet vendégeink már tagadták e tézist.

A Szovjetunióbeli tavaszi vita, úgy érzem, végérvényesen pontot tett e polémikus kérdésre. A konferencia egyhangúlag elítélte és elvetette a téves realizmus — antirealizmus koncepciót, amely az irodalmi jelenségek szimplifikálásához vezet, s nem képes az irodalom fejlődésének megannyi részletét megmagyarázni, mint a szentimentalizmust, a romantikát, a naturalizmust stb. Ezzel kapcsolatban Klaniczay Tibor helyesen fejezte ki aggályát az 1955-ös kongresszuson, s szót emelt a nem-realista alkotások megbecsülése érdekében.

A vita fényt derített arra is, hogy különböző társadalmi tudományok törvényszerűségei nem esnek feltétlenül egybe. A vita azt a helytelen eljárást is megbélyegezte, hogy egyesek a filozófia törvényszerűségeit rá akarják erőszakolni a művészetekre. Minden társadalomtudománynak megvannak a maga törvényszerűségei, ahogy a művészet különböző ágai is megkülönböztethető sajátosságokkal bírnak.

Nyedosivin, aki a realizmus — antirealizmus nézetnek volt az előharcosa, elállt teóriájától, s maga is javasolta az antirealizmus fogalom törlését a művészetelmélet szótárából. Ezzel szemben egy másik tételt állított fel, a realizmus fogalmának kettős jelentését: mégpedig — megítélése szerint — annak széles és szűk értelemben vett használatát. A szűk értelemben vett realizmus-fogalom szerinte a XIX. századi irodalomra alkalmazandó, s ez a realista irányzatnak felelne meg. A széles értelemben vett fogalom

pedig a művészet egész történetére alkalmazható, ez rámutatna az irodalmi ábrázolás realiztikusságára. Véleményünk ezzel kapcsolatban az, hogy az irodalmi alkotások bizonyos értelemben mindig a valóságot tükrözik. Tehát a realiztikusság fogalmába az egész irodalmat bele lehet szorítani. Az irodalom hivatása éppen abban rejlik, hogy a valóságot minél hívebben tükrözze. Tehát a művészettörténész, irodalomtörténész, a művészet alkotásainak vizsgálata során, elemzését nem korlátozhatja csupán arra, hogy a művészet, az irodalom a valóságot tükrözi-e, mert ez ma már magától értetődő, hanem tovább kell lépnie és az irodalom társadalmi valóság-alapján túl meg kell vizsgálnia azt, hogy az író milyen művészi eszközökkel, milyen bonyolult eszmei – művészi nézetekkel alkotta ezt, vagy amazt a művet. A realizmus-fogalom megvilágításának célja tehát az, hogy az egyik legfontosabb irodalmi módszer történetének lényegét meghatározza.

Nyedosivin e nézete összefügg egy másik fontos kérdéssel, és pedig azzal; mikor jött létre a realizmus?

Három felfogás uralkodik e témakör megítélésében. A vitatkozók egyik csoportja a realista valóságábrázolást már az ókorban látni véli. E felfogás mellett vannak: Nyedosivin, Fridlender és mások. Egy másik csoportnak az a véleménye, hogy a realista művészet hajnala a renaissance-korra tehető. Ez állásponton vannak: Elszberg, Szamarin s mások, míg Blagoj, Konrad, Reizov stb. főleg az orosz irodalom specialistái, a realizmus kezdetét a XIX. századra teszik. E kérdés – amint a továbbiakból is látni fogjuk – még koránt sincs eldöntve.

Hosszú időn át a Szovjetunióban egyes tudós-csoportok azt vallották és hirdetik ma is, hogy a realista valóságábrázolás már az ókor irodalmában megfigyelhető. Nyedosivnek még ma is az az álláspontja, az antik realizmus megkülönböztetésére az egyéb korok realizmusától a *mitologikus realizmus* elnevezést ajánlja, mivel az antik irodalom a mitológiából meríti tárgyát. Fridlender kifejtette: ahogy a filozófia történetében ösztönös és tudatos materializmus létezett, így a művészetben is beszélhetünk ösztönös, illetve naiv és tudatos realizmusról. A tudatos realizmus a XIX. sz. irodalmában jött létre, az ösztönös naiv realista irodalom nyomait pedig már az ógörög irodalomban is fellelhetjük. Sokkal tovább ment Polonszkaja – egy 1954-ben írt – és az antik tragédia realizmusát tárgyaló eszme-futtatásában, amelyre irodalomtörténeti kongresszusunkon úgy hivatkoztak, mint a szentírásra.

Polonszkaja cikke olvasásakor győződhetünk meg a legjobban arról, hogy milyen tévedésekhez vezethet a realizmus sajátosságainak más jellegű irodalmi jelenségekre való vonatkoztatása. Helytelen kiinduló pontja következtében arra a megállapításra jutott, hogy Sophokles művészete alatta áll Euripidésének.

Mindnyájan ismerjük Sophoklesnek azt a mondását, hogy ő olyanoknak alkotja hőseit, amilyeneknek lenniök kell, míg Euripides alakjait olyanoknak mutatja, amilyenek. Mi következik ebből? Ha az általánosított realista szemléletből indulunk ki, mondjuk, abból, hogy a valóságot olyannak kell ábrázolni, amilyen, akkor Sophokles és Euripides alkotásai „párharcában” minden további töprengés nélkül Euripidesre kell esküdnünk. Ezzel szemben mi a valóság? Sophokles *kevésbé „realista”* művészetével magasan áll többi tragédiaíró kortársai fölött. Ezen állításommal természetesen nem szándéksom Euripides munkásságát lebecsülni, mindössze a tarthatatlan elemző módszerre kívántam rámutatni.

Ez a tény arra figyelmeztet bennünket, hogy egy adott irodalmi módszer törvényei nem feltétlenül érvényesek egy másikra. Egyetérték azokkal a szovjet tudósokkal, akik hitet tettek a konkrét, történelmi elemző módszer mellett. Minden irodalmi jelenséget csak úgy érthetünk meg, ha a konkrét történelmi körülményeit ismerjük.

Egy másik tanulságot is levonhatunk. Nem mindig a realiztikusabb ábrázolás a magasabbrendű. A realiztikusabb ábrázolás olykor a művészet csökkenéséhez is

vezethet. Ezt sok nem realista irányzati művével bizonyíthatjuk. Pl. amikor a romantika, mint irányzat az irodalom fejlődésének napirendjén van, akkor nem a realiztikusabb művek lesznek irányadók. Ugyanakkor fejtegetésünkkel nem áll ellentétben az a tény, hogy a realista módszer bizonyult eddig a leggyümölcsözőbbnek.

Természetesen más irányú eset is állhat elő. Az irodalomtörténetben számtalan olyan jelenséggel is találkozhatunk, amikor az író kilépve annak az irányzatnak a medréből, amelyben megkezdte pályafutását s rátalálva a valóságábrázolás realista eszközeire, az irodalom nagyjai sorába került. Ilyen volt Puskin, Lermontov útja, akik a romantika szűk kereteit átlépve az irodalom magaslataira emelkedtek. De mondhatjuk ugyanezt Majakovszkijról, Blokrol, a nyugati irodalmakban Aragonról, akik a futurizmus, a szimbolizmus, illetve a szürrealizmus feltételes valóságábrázolását tagadva a valóság reális ábrázolásának útjára léptek. Ne felejtjük el azonban, hogy ez a folyamat *egybeesett az irodalom fejlődésének konkrét, történelmi, objektív törvényszerűségeivel.*

A vitázók jelentősebb része elvetette az antik, mitologikus, naiv, ösztönös, realizmus koncepcióit.

Egy állásponton vagyunk Elsberggel, aki az antik irodalom realista ábrázoló módszerét kétségbe vonta. Az antik realizmus felfogásának alaptalanságát azzal támasztja alá, hogy az ógörög írók művészetében főleg Melpomene múzsának adóztak s csak szórványosan találjuk a komikum ábrázolását. Victor Hugo a romantika manifestumában, a *Cromwell* előszavában is megemlítette már a görög irodalomnak ezt a jellegét.

Helyeseljük Elsbergnek azt az állítást is, hogy az antik irodalomban nem vegyül és nem csap át a tragikum a komikumba és fordítva. Ez nem új felfedezés, hiszen Belinszkij már 100 évvel ezelőtt is erre a nézetre jutott.

A vita egy másik részvevője pedig az antik irodalom jellegét, mely elválasztja azt a későbbi irodalomtól, abban látja, hogy a görög irodalom alkotásaiban az alakok statikusak. Megjegyezzük, hogy ugyanezt a nézetet vallotta Péterfy Jenő is.

Nem érthetünk egyet Elsbergnek azzal a fejtegetésével, hogy az antik irodalomban a hősök nem szabad akaratiúak, hanem a sors függvényeiként vannak megjelenítve. Jarho a *Вопросы литературной*-ben megjelent vitáirásában polémiát kezd Elsberggel s bizonygatja, hogy az ógörög tragédia hőse, jelleméből fakadóan cselekszik. Jarhonak adunk igazat, mert Elsberg megfosztja az antik tragikumot lényegétől. Ha a hősök nem cselekednének szabadon, akkor vajon hogyan keletkezhetnének tragikum, miből eredne a hős nagysága, ha tettében isten, illetve a sors parancsát követné? Nem tagadhatjuk azt a tényt, hogy az antik drámában nagy szerep jutott a sorsnak. De Ödipusz nem lenne tragikus hős, ha a sors parancsára a saját megvakításával tisztítaná meg lelkét a bűntől. Vajon hatna-e érzékeinkre Antigone, avagy Medea, ha cselekvéseiket előre meghatározták volna az istenek, illetve a sors? Ha a sors, illetve az istenek meg is teremtik a tragikus helyzetet, látnunk kell, hogy a tragikus összeütközés feloldása már a hősök *szabad cselekvésén* alapszik.

Beöthy Zsolt *Tragikum* című könyvében azt írja, hogy „a görög tragédiák hősei kijelentett fensőbb végzés szerint rontják meg magukat, de a végzés úgyszólván csak a tragikai helyzetet teremti meg számukra. Tetteik is visszas helyzetekben éppoly szükségyszerűleg folynak jellemükből, testi és lelki valójukból, mint akár a keresztyén tragédia alakjaié”. Egyetértünk Beöthy e szavaival.

Sokkal nagyobb azoknak a táborra, akik a realizmus kezdetét a renaissance korába helyezik. Elsberg, Szamarin, Tamarcsenko s mások képviselik e nézetet.

Mellesleg megjegyezzük, hogy ez az elv tulajdonképpen nem újkeletű. Belinszkij műveiben nemegyszer hangzik el, hogy Shakespeare az új kor új irodalmának hírnöke. Engels írásaiban is találkozhatunk hasonló megállapítással. A gondolat magja tehát már el volt vetve. A vita abba az irányba terelődött, hogy bebizonyíthassák a realizmus

genezisé a renaissanceban. Kutatják, hogy mi jellemzi a középkorból kilépő irodalmat. Csak emlékeztetőül említem, hogy a mi realizmus-kongresszusunkon is hasonló koncepciók nyilvánultak meg.

Mik azok az érvek, amelyek alapján a renaissance irodalom realista voltát bizonyítják?

Szamarin *A nyugat-európai irodalmak realizmusának kérdéséhez* c. cikkében helyesen említette, hogy a nem-realista művekben a realista ábrázolásnak számos vonását lehetjük fel, s mégis, realizmusról csak akkor beszélhetünk, ha a módszer összes fővonásai találkoznak egy-egy alkotásban és szerves egységbe forrnak.

A realizmus főismérvait már a renaissance irodalmában is szerves rendszerben találhatjuk meg, mondják a fenti elv hívei. Petrov például kifejti, hogy a tragikus és komikus összeütközésben Shakespeare már nem az antik sors szeszélyes játékát látja, hanem a reális élet reális tényezőit, bár még nem tudott behatolni hősei tragikus sorsának objektív szükségszerűségeibe, s így ezzel magyarázható, hogy tragédiáiban oly nagy szerepe van a véletlennek. Lényegében ugyanezt vallja Szamarin és mások is.

Szamarin a renaissance irodalmának egyik leglényegesebb újító vonását a *történelmi szemlélet* kialakulásában látja. Igaz, hogy ez a szemlélet még ösztönös és naiv, de már megfigyelhetjük, hogy az emberi, társadalmi jelenségekben kikeresi az objektív mozgató erőket.

Szamarin elvének igazolására azt a tételt állítja fel, hogy a realizmus születése az esetek döntő többségében a nemzetek kialakulásával esik egybe. Ehhez csak az a megjegyzésünk, hogy mivel a kapitalizmus klasszikus országaiban a renaissance a burzsoázia öntudatra ébredésével egyidejű, így ezt nem tekinthetjük megkülönböztető jegynek.

Elszberg a renaissance irodalmával a realizmust aképpen azonosítja, hogy Shakespeare és Cervantes műveikben a valósághoz híven vegyítik a komikumot meg a tragikumot, s ezzel az antik irodalomnál hitelesebben ábrázolják az életet.

Tager, aki azt vallja, hogy a realizmus a művészet kezdetével jelenik meg, tagadja azt a nézetet, mely szerint a realista valóságábrázolás a renaissance korában kezdődött volna. Azt kérdezi: „Miért tátong hatalmas distancia a romantikus *Childe Harold* és *Jevgenyij Anyegin* között, miért van köztük elvi különbség és miért nincs *Jevgenyij Anyegin* meg Rabelais *Gargantuaja* és *Pantagruelje* között? „Azt hiszem nem könnyű a felelet e kérdésre. Tager tagadja Elszberg elméletét is, aki azt állította, hogy a renaissance-i hős „önfejlődő jellem”. Ha ezen a fogalmon az ember tetteinek okozatát értjük, akkor itt az irodalomnak olyan általános törvényét említjük, amellyel mindeütt találkozhatunk, mind Gorkijnál, mind a folklórban.

Az előadottakból láthatjuk, hogy a polémia ezen a téren nem jutott nyugvópontra.

Azt hisszük, egyetérthetünk abban, hogy Boccaccio, Cervantes, Rabelais, Shakespeare stb. alkotásaiban megpillanthatjuk a realista életábrázolásnak első megnyilvánulásait. Egyébként, ezzel kapcsolatban senki sem fejezte ki tagadó szemléletét, azok sem, akik a realizmust a XIX. századra szűkítik le.

A renaissance-ban kezdődő realizmus-teóriának van egy vitatható pontja, ti. a renaissance irodalma után egyeduralkodóvá vált a klasszicizmus, elterjedt a felvilágosodás irodalma, a szentimentalizmus, a romantika. Vajon ezek az irodalmi jelenségek visszaesést jelentenek a művészet fejlődésének láncolatában, vagy ezek is szerves részei az irodalom és a művészet magasba ívelésének? Erre a kérdésre választ nem adtak, sőt: alig érintették. Így tisztázatlan maradt az irodalom fejlődésének Shakespeare és Balzac közötti szakasza. Véleményünk szerint, ennek a szakasznak meg nem fejtése okozza azokat a nehézségeket, amelyeket a realizmus születése idejének megállapítása elé tornyosultak. Igaza van Reizovnak, aki megkérdezi, hogy vajon a klasszicizmus és az egyéb irányzatok a történelem elhibázott véletlenei-e, vagy sem?

Többen ugyan említették ezeket az irodalmi irányzatokat, de nem a fent említett kérdés szemszögéből, hanem egyrészt a nem realista irodalom és művészet védelmezése oldaláról, másrészt pedig úgy, hogy egyes tudósok azon voltak, hogy kimutassák : milyen realista vonásokkal gazdagították az irodalmat ezek az irányzatok. Ezekre a kutatásokra természetesen szükség van, de fontos lesz ezeket a kérdéseket a realizmus genezisének szemszögéből is megvizsgálni.

A polemizálók egy másik még tekintélyesebb csoportja, többek között Blagoj, Reizov, Lavreckij, Konrad — azzal a tétellel álltak elő, hogy a realizmust nem szabad elmozdítani arról a talajról, amelyen felnőtt. Ezen a véleményen főleg az orosz irodalom specialistái vannak. Az orosz realizmust illetően, csaknem mindenki egyetért abban, hogy Puskin művészete tört utat az életigazság realista ábrázolásának. Elszberg vitázó cikkében, amely egyben a Voproszi litteraturi szerkesztőségének álláspontját is kifejezi, a fenti tények megállapítása után teljes határozottsággal továbbra is vallja elvét, hogy a realizmus a renaissance korában kezdődött.

Reizov *Az irodalmi irányzatok* c. cikke vitát váltott ki. Cikkében az irodalomtudományban elterjedt realizmus felfogások és nézetek számtalan ellentmondására mutatott rá. Ezekben a fejtegetésekben sok igazság rejlik. De ugyanakkor ő sem vet fényt a realizmus összekuszált kérdésére. Teóriája az, hogy a realizmus a XIX. sz. történelmi és társadalmi viszonyai között bontakozott ki. Megkülönböztető ismérve — hirdeti — az *igazság ábrázolása*. Ez a tétel véleményünk szerint csak részigazság, mert bár a realizmus valóban az igazságot testesíti meg művészetében, mégsem azonosítható vele. Csatlakozunk Elszberghez, aki kijelentette, hogy „A realizmus és az igazság egymástól elválaszthatatlanok, de az életigazság — önmagában — nem mindig realizmus.” Vajon Homéros, Aischylos, Sophokles, Dante stb. stb. művészetükben nem az igazságot fejezik ki? Igaz, hogy a maguk módján, az akkori irodalom eszközeitől és a kor általános fejlettségétől függően. Tehát Reizov tétele nem fejtheti meg a realista művészet lényegét.

Mint már említettem, a vitán felmerült más irodalmi irányzatok kérdése is. Főleg a romantika és a naturalizmus kérdései kerültek a vita forratagába.

Ezen irányzatok megítélésénél is akadnak helytelen nézetek. Találkozunk olyan törekvással, amelynek célja az, hogy laposra szűkítse a naturalista írók táborát, és pedig oly módon, hogy az értékes naturalista alkotásokat a realizmus vívmányaként könyvelje el. Ami ezek után megmarad — e nézet hívei szerint — azok az átkos, realista-ellenes, valóságtorzító naturalizmus művei.

Ivascsenko az, aki a naturalizmust mint olyant leszűkíti, s csak egy néhány írócska, fűzfapoéta irányzatának kívánja feltüntetni. Zolával kapcsolatban ezeket írja : „Vajon nem érett-e meg az idő annak a kérdésnek a feltevésére, hogy Zola *realista* regényeiben a naturalizmus elemei másodrangú szerepet játszanak, mivel ezek gyakran a realista tipizálás törvényeinek vannak alávetve. A múlt század második felében és századunk elején számolnunk kell a realizmusnak ez új jelenségével, amelyben ellentmondásosan hatottak a naturalizmus elemei.” Ezekből a szavakból látjuk, hogy Ivascsenko megfosztja a naturalizmust teremtő atyjától, s Zolát a realizmus jeles írójává lépteti elő. De hallgassuk meg, mint mond még Ivascsenko : „Zola elmélete sok követője — pl. Hennique, Alexis és mások, a naturalizmust módszernek fogadták el, amely romboló módon jelentkezett műveikben, dekadenciába sodorta, a valóság legvéletlenebb jelenségeinek fényképszerű másolására készítette őket.”

Ivascsenko e fejtegetése bizonyítja, hogy egyes szovjet tudósok a realizmust az egyetlen haladó, értékes műveket létrehozó irodalmi módszernek tekintik. Igazat adunk Reizovnak, aki rosszallja azokat a törekvéseket, amelyek megnyilvánultak Victor Hugo, Byron, Zola évfordulójának ünneplése alkalmából is, ti., hogy realista írókká avatták

őket. Helyeseljük Reizov szemléletét, amely azt hangoztattja, hogy a „klasszicizmus, a romantika, a naturalizmus nem törvényadóinak véletlen hibájából és önkényéből alakultak ki. Az irodalmi irányzatok a társadalmi harcok szükségleteiből, a kulturális hagyományok summájából születtek.” Tehát a nem realista irodalmi irányzatokat a maguk valóságában kell vizsgálnunk. Marxista igényű elemzéssel fel kell tárnunk, hogy ez vagy amaz az irodalmi alkotó módszer mivel gazdagította a művészetek történetét.

Lihacsov véleményét is elfogadjuk, aki erre vonatkozóan ezeket írja: „Úgy tűnik fel nekünk, hogy minden irányzat a legjobb alkotásaiban azt váltotta valóra, amire éppen törekedett és saját világszemléletében egyáltalán nem mutatkozott erőtlennek. A valóság megismerésének minden új lépcsőfoka a kifejezésnek új eszközeivel rendelkezik. A művészet tökéletes mintaképeiben a művészi elgondolást és annak művészi megtestesítését majdnem teljes összhangban látjuk. Íme ez a titka annak, hogy a tudományok fejlődésétől eltérően, az irodalmi fejlődésben a valóság művészi tükröződésének minden múlt szakasza (lépcsőfoka) nemcsak történelmi jelentőséggel bír, hanem teljesen megőrzi konkrét, hathatós és múlhatatlan esztétikai értékét is.” Lihacsov e szavainak nagy jelentőséget tulajdonítanak.

Az, hogy ez a kérdés ilyen súllyal jelentkezett a vitán, azzal magyarázható, hogy a szovjet tudósok között az az egészségtelen szemlélet hatalmasodott el, mely szerint csupán egy irodalmi módszer igazán haladó, s valóban termékeny: a realizmus.

Amint látjuk, nem egy védelmezője akadt a nem realista irányzatoknak is. S ez a tendencia nem mond ellent annak, amit Elszberg mondott, hogy ti. a realizmus az irodalom leggyümölcsözőbb, legjelentősebb alkotó módszere, vagy pedig amit Motiljova mondott, hogy a realizmus a művészetek magisztrális útja.

A realizmus vitán csak érintették a szocialista realizmus kérdéseit. Mindnyájan értesültünk arról, hogy a Gorkij Intézet a realizmus vitához hasonlóan a közeljövőben megrendezi a szocialista realizmus vitáját is.

Előadásom első részében már említettem, hogy a szocialista országok irodalomtörténészei között is akadtak tagadói a szocialista realizmusnak. Egyesek a szocialista realizmus művészetét egészében elvetik, míg mások csupán fogalmát kívánják kirekeszteni az esztétika szótárából. A szovjet irodalomtörténészek, művészettörténészek – igen helyesen – következetesen védik a szocialista realizmus elért sikereit. A mi véleményünk is az, hogy a szocialista realizmus tagadása irreális vállalkozás. Józan ésszel senki sem tagadhatja Gorkij, Majakovszkij, Solohov, A. Tolsztoj, Aragon, Neruda és másoknak korszakos jelentőségét. Ez írók műveiben testesül meg az új művészet diadala. Egyetértünk Scserbinával, aki azokat a revizionista irodalomtörténészeket bírálja, akik azt állítják, hogy a szocialista realizmus nem egyéb, mint Sztálin és Zsdánov úgynevezett „talál-mánya”. A szocialista realista művészet életerejét tagadni ma már döreség.

Ezzel persze nem állítjuk azt, hogy e kérdésben már mindent tisztáztunk. Bőven akadnak még megoldásra váró problémák.

Az egyik ilyen a szocialista realizmus fogalma. Ez már sok vitának volt tárgya, s korántsem tartjuk tisztázott kérdésnek. Multkori választási gyűlésünkön Sötér elvtárs elmondotta, hogy a Szovjetunióban a szocialista irodalom rugalmasabb meghatározását keresik. Ez a törekvés többek között Scserbina cikkében is megmutatkozott. A szocialista realizmust védve, rámutat az eddigi gyakorlat egyes hibáira. Ezeket írja: „Mint ismeretes a szovjet irodalom nem konfliktusok nélkül fejlődött, sok komoly nehézséget kellett leküzdeni. A nehézségek egyike az volt, hogy az irodalomtudományban elterjedt a dogma. A skolasztikus ferdítéseknek eredménye az lett, hogy a módszert kiszakították talajából. A szocialista realista módszer fogalmát születése első napjától elvonatkoztatták életadó alapjaitól, így labilis, ingatag tézissé vált, s megszűnt az irodalom tapasztalatainak egyenes következtetése lenni. Természetesen minden általáno-

sítás bizonyos mértékben a konkrét anyagtól való elvonatkoztatással jár együtt, azonban a szocialista-realista módszert, — amelyet a művészi megismerés és megtestesítés lelkének tekinthetünk — mesterséges módon leválasztották a művészet élő testéről, s látszatszerű, megfoghatatlan dologgá deformálták.”

Látjuk tehát, hogy Scserbina merész kézzel nyúlt a szocialista realizmus fogalmához; megállapította, hogy a szocialista realizmus fogalma első perctől fogva elszakadt a művészet gyakorlatától. Ezzel lényegében arra utal, hogy a szovjet irodalomra a 30-as évektől kezdődően olyan dogma nehezedett, amely gátolta a szovjet irodalom fejlődését. A szocialista realizmus egyes teoretikusai nem vették tekintetbe az élet és a művészet állandó mozgását, s így akarva-akaratlanul a szovjet irodalom fejlődésének egyes esetekben nem ösztönzőjévé, hanem fékezőjévé váltak.

Ugyanakkor Scserbina a legkategorikusabban utasítja vissza azokat a revizionista törekvéseket, amelyek szembe kívánják állítani a szovjet irodalom húszas éveit későbbi eredményeivel. Ezután Scserbina szembeszáll az eddigi helytelen felfogásokkal, melyek a szocialista realista fogalom hangoztatásával hajlamosak voltak arra, hogy recepteket írjanak elő az íróknak. A cikk szerzője folytatva gondolatát, korholja azokat a kritikusokat, akik a „szocialista realizmus követelményeiről” szavalnak. Véleménye ezzel kapcsolatban az, hogy ez a felfogás a sematikus, dogmatikus koncepciókból fakad. „Az ilyen formulák, mondja tovább, ma már tűrhetetlenül sértik a fülünket, mivel a szocialista realizmus nem követelmény, nem előírás, hanem maga a művészet, és annak sajátos szerves elve.”

A téveszmék arra vezettek, hogy a szocialista realizmust egy előre meghatározott valaminek tekintették, hogy ez vagy az a nemzeti irodalom „csatlakozott” a szocialista realizmus módszeréhez, vagy pedig ez, vagy amaz az író „elsajátította” a szocialista realista alkotó módszert. Ezekből az ítéletekből az következik, hogy létezett egyrészt egy nemzeti irodalom, avagy egy író, s másfelől pedig valamiféle elvont, előre gyártott művészi módszer. Az adott sémának semmi köze a szocialista realizmus történetéhez, amely nem elvont előítéletekből, hanem magából az életből, az alkotó folyamatból fakad.

Scserbina cikkét csupán Todor Pavlov bírálta empirizmusa miatt (s ebben érzésünk szerint van igazság) és Elszberg, aki szemére vetette, hogy fejtegetéséből hiányoznak a mai irodalom példái. A felvetett problémák arról tanúskodnak, hogy a szocialista realizmus fogalmának komoly megreformálása folyamatban van. Biztosra vesszük, hogy a fogalom új meghatározása javára lesz az irodalomtudománynak, és nem utolsósorban az irodalmi gyakorlatnak is.

Több vitázó érintette azt a dilemmát: vajon a szocialista realizmus ideológia-e, avagy irodalmi módszer? Ez a probléma nálunk is elterjedt. Erenburg egyik korábbi cikkében azt az elvet fejtette ki, hogy a szocialista realizmust ideológiának kell tekintünk. Nytomban többen is hozzászóltak a kérdéshez. A vitázók többsége amellet foglalt állást, hogy a szocialista realizmust helytelen azonosítani az ideológiával, mert ez az elv nem foglalja magában a művészet esztétikai oldalát. A vita egyik résztvevője helyesen tapintott rá a kérdésre, meglátván, hogy azért terjedt el a fenti elv, mert ellensúlyozni kívánta azt a téves nézetet, mely a szocialista realizmus fogalmában a művészet alkotójának előírta az ábrázolandó valóság témáját, a művészi eszközök használatát. Továbbá féltették a stílus sokszínűségét az irodalomban, a művészi próbálkozásokat. Ezt az aggodalmat olvastuk ki Sötér Istvánnak a *Kortársban* megjelent cikkéből is.

A polémiaiban ma már csaknem mindenki egységesen az irodalmi módszer fogalma mellett döntött, de ennek meghatározásával nem kívánnak gátat vetni az írói kísérletezéseknek, és ugyanakkor nem engedik a szocialista művészettől idegen formák elburján-

zását, magyarul szólva, az íróknak nagyobb lehetőségeket kívánnak teremteni a valóság-ábrázolás terén, mind tartalomban, mind formában.

A hozzászólók többsége hangoztatta azt a tényt, hogy a szocialista realizmus a XIX. és XX. század eleji realizmus utóda, annak legnemesebb hagyományait őrzi és fejleszti tovább. Azonban úgy vélem, hogy ennek hangsúlyozása egy kissé el is mossa a két irodalmi módszer határait. Sokszor egyszerűen azonosítják a szocialista realizmust meg a realizmust. Véleményünk szerint ez egészségtelen jelenség, amely nem nevel az új művészi jelenségek felfogására, hanem a művészet élvezők nagy táborát esztétikai konzervativizmusra neveli. De a művészeket sem ösztönzi a valóságábrázolás új megoldásaira. Elszberggel értünk egyet Erenburggal szemben, aki Stendhal művészetét korunknak kielégítő esztétikai normaként állítja elénk. Nem értünk egyet Erenburggal akkor sem, amikor nem talál különbséget Stendhal és Gorkij munkássága között. S ezzel lényegében azt hangoztatja, hogy a XIX. századi írói tapasztalatokkal is alkothatnak korunk írói. Teljes mértékben osztom Sötér István véleményét, aki a Szerb Antal *Magyar irodalomtörténet* c. könyvének előszavában kijelenti, hogy: „Bármily nagy író is az *Emberi komédia* megalkotója: a XX. sz. írója vajmi kevés hasznát veheti a balzaci műhely szerszámainak.” A szovjet tudósok e kérdést még nem tették fel ily következetességgel. Úgy vélem, senkiben sem támad kétség, ha azt mondjuk, hogy a szocialista társadalom viszonyai sokkal bonyolultabbak, mint a múlt századiak. A szocialista ember lelkében, szívében is nagyot fordult a világ, színesebb, gazdagabb lett az ember. Az emberi viszonyok is sokrétűbbek. A szocialista élet fokozott szövevényességébe csak finomabb művészi eszközökkel lehet bepillantást nyerni, s korszerűtlen írói eszközökkel a szovjet író nem alkothatja meg az élet bonyolultságának hű képét.

Intézetünk tagsága az elmúlt gyűlésen hallott már arról, hogy a jelenkori külföldi irodalomból a Szovjetunióban Thomas Mann, Roger Martin du Gard, Feuchtwanger műveit elfogadják. Rimbaud, Apollinaire Proust, Joyce, Camus, Kafka műveit egyes irodalomtörténészek alkalomadtán egy-egy becsmérlő mondatral illetik, s ezzel az ügyet elintézettnek tekintik. Ez nem annyit tesz, hogy a szovjet szakemberek egyáltalán nem ismerik őket. Mind nagyobb a törekvés arra, hogy a külföldi jelenkori irodalmat minél tökéletesebben megismerjék. De még mindig kevesen akadnak az olyan irodalomtörténészek, akik belebocsátkoznának a nyugati modernista irodalmak elmélyültebb analizisébe, s megelégsznek a felületcsináltatásokkal. Motiljova a Lityeraturnaja gazetéban nemrég megjelent cikkében vétőt emelt e helyzet ellen. Az irracionálizmus ellen valóban harcolni kell, mert elterjedt egyes népi demokratikus országok irodalmában is, de a szovjet irodalom és irodalomtudomány művelői, csak komoly felkészültséggel tudják felvenni vele a küzdelmet.

A Szovjetunió életében az utolsó években tapasztalható hatalmas haladás arra a következtetésre készítet bennünket, hogy a szovjet emberek mind bátrabban néznek szembe az új jelenségekkel. Ez viszi új sikerekre a szocializmus építését, s egyben új magaslatoakra a szovjet irodalmat.

Számtalanszor hangzott el az a kérdés, hogy helytelen a szovjet irodalom közepes esztétikai értékű műveinek felmagasztalása. Mindnyájan emlékezünk még arra, hogy nálunk is sok kárt okozott ez a fajta gyakorlat. Akszajev: *Távol Moszkvától*, Bek: *Volokalamszki országu*t s egyéb szovjet műveknek a szocialista realizmus klasszikus példáiként való felmagasztalása csak hamis színben tüntethette fel a szovjet irodalmat.

Az említett művek nem kimondottan rosszak, de mégsem tekinthetjük őket a szocialista irodalom csúcsainak. Ez a helytelen tevékenység azt eredményezte végső fokon, hogy lassanként az olvasók a jó szovjet művektől is viszolyognak. Nehéz, kemény küzdelmet kell vívnunk nekünk is azért, hogy a szovjet irodalmat Magyarországon visszaállíthassuk megérdemelt helyére.

Összegezve a Szovjetunióbeli realizmus vitát, megállapíthatjuk, hogy a vita egészében véve hasznos volt. Minden szovjet irodalmár elmondhatta itt a realizmusról akotott véleményét. A vita persze nem oldott meg minden felmerült kérdést. A Szovjetunióbeli tartózkodásom alatt több irodalomtörténéssel beszéltem, akik aktív résztvevői voltak a vitának, s elmondták, hogy álláspontjukat nem adták fel, a vita nem győzte meg őket. De mindegyiknek az volt a véleménye, hogy a vita pozitív volt, azért is, mert a polémia fényt derített az ellentétes nézetekre.

A polémia bebizonyította, hogy a realizmus-vita abból is ered, hogy nincs tisztázva maga a fogalom sem. Ezen nem valami tömör, mindent megmagyarázó mondatra, hanem a realizmus mibenlétének pontosabb, tudományosabb meghatározására gondolok. Ilyen meghatározás a vita során nem született, bár kétségtelen, hogy közelebb kerülünk a majdani nyugvóponthoz.

A Szovjetunióbeli vita egységesen megállapította a realizmus – antirealizmus koncepciójának helytelenségét. Tisztázódott az a kérdés, hogy a nem realista irányzatok is, a maguk módján, helyesen ábrázolhatták a valóságot. De egyben az is világos lett, hogy minden szovjet irodalmár egyetért abban, hogy a realizmus a művészetnek fő útja, s a valóságábrázolásnak a legmélyebb, legtermékenyebb módszere.

A realizmus elemzését az tette még bonyolulttá, hogy a vitában a képzőművészet, meg egyéb művészet teoretikusai is részt vettek. Két teljesen ellentmondó nézet alakult ki. Egyesek a realizmust az összes művészeteket átölelő fogalomnak tekintik. Mások pedig az irodalomra kívánják korlátozni. E kérdést azonban nem tisztázták.

Jellemző, hogy azoknak a felszólalóknak a többsége, akik amellettt döntöttek, hogy a realizmust a művészet korai történetében is megellelhetjük, azt az elvet vallják, hogy nemcsak az irodalom, hanem a többi művészet törvényszerűségéből kell kiindulni a realizmus meghatározásához. Nyedosivin, Kemenov főleg művészettörténészek. De ugyanilyen elvi alapon hozzájuk csatlakoztak Fridlender és mások. Megítélésem szerint a realizmus kérdésének tisztázása csak a fenti probléma megválaszolásával mehet végbe.

Néhány szót kell szólnunk még a vita korrektségéről. Sok kutató, tudós emelkedett szólásra, hogy kifejtse nézetét. Egymást tagadó álláspontok nemegyszer csaptak össze. De örömmel állapíthatjuk meg, hogy a vita barátságos légkörben zajlott le. A szovjet tudósok közös törekvéssel iparkodnak azon, hogy az irodalomtudományt megtisztítsák a rákövesedett előítéletektől, dogmáktól, s gátat emeljenek a marxista – leninista módszerről való letérési szándékoknak. Az ellentétes nézeteket vallókat nem sújtották le a régebben divatos dorongokkal, nem illették különféle „antimarxista”, „tudománytalan”, „burzsoá fertőzés”, „idealista” s egyéb jelzőkkel. És ezzel nem ártottak az igazságnak, s nem tértek le a szilárd, következetes marxista állásponttól sem.

Azonban a vita minden pozitívuma mellett sem hallgathatjuk el azt a tényt, hogy az sok szószaporításnak volt a színtere. Sok már rég kimondott igazságot fedeztek fel újra. Gyakran érezhető volt, hogy egyesek nem szakterületük körébe vágó kérdésekben akartak próféták lenni. De ezek a hibák mégis eltörpülnek a vita eredményei mellett.

Tanulmányomba nem tudtam beszorítani mindazokat a problémákat, amelyek ott felmerültek. Igyekeztem kiragadni a vitából a számunkra legtanulságosabbakat.

A Lukács munkásságával foglalkozó írásokra azért nem tértem ki, mert az intézetben úgy is lesz még Lukács-vita, ahol ezekről a bíráló megjegyzésekről és cikkekről számot adhatok.

A Karamazov testvérekről

Dosztojevszkij életpályája a *Karamazov testvérekkel* zárul: mennyi szenvedés, megaláztatás, zűrzavar és nélkülözés van már akkor mögötte! 1879-ben és 1880-ban készül el a regény, de terve már jóideje érik, s az író levelezése többször is utal erre a dédelgetett tervre. A *Karamazov testvérek* az egyetlen mű, melyet viszonylag nyugodt körülmények között, anyagi gondok szorításától csaknem mentesen sikerült az írónak megalkotnia. Neki is megadatott végre az, amiért Tolsztojt, Turgenyevet, Goncsarovot irigyelte — a boldog, háborítlan elmélyedés, a régóta hordozott eszmék és tapasztalatok gondos kidolgozása, megformálása. Egy esztendővel később már örökre lehúnyja szemét; Aljosa búcsúzása a temetésről visszatérő fiúktól, ez a beszéd a „nagy kőnél”: Dosztojevszkij búcsú-szózata is.

Mennyire ellentétes emberi és írói magatartás a Tolsztojé s a Dosztojevszkijé; az egyiknek derűs nyugalmatól mennyire elút a másiknak zaklatottsága. S mégis, ők ketten is csakúgy, mint többi, nagy orosz író társuk: „Gogol köpenyéből bújtak ki.” Dosztojevszkij rettenetes kisvárosaiban lehetetlen A *Holt lelkek* kisvárosára nem ismerünk. Dosztojevszkij megszállottjai, tébolyultjai is „holt lelkek”, Gogol mániás különceinek rokonai ők. De a *Holt lelkek* és a *Karamazov testvérek* világa közt ott van az orosz jobbhágyreform dátuma is; a karamazovi világban, ha mégoly derengőn, ha mégoly leplezetten, de már ott lappang a majdani forradalom.

Szörnyetegek világa ez, s embertelen, pokoli szenvedéseké. Van-e író, aki a fájdalom nagyobb mélységeit ismerte Dosztojevszkijnél? Valami *kivételességet* érezhetünk abban, ahogyan Dosztojevszkij hősei szenvedni képesek. Kivételes jellemek és egyéniségek tudnak csak ennyire szenvedni. Ennyire megférni, ennyire együtt élni kínjaikkal. Azok a kritikusok, akik Dosztojevszkijt a nyugati világ számára felfedezték, a „szenvedés evangéliumát” vélték kiolvashatni a *Karamazov testvérek*ből. S Dosztojevszkijben elsősorban a misztikust kívánták látni, valamiféle „orosz alázatosság” hitvallóját, valamiféle „új kereszténység” apostolát, aki a szenvedések poklába az életszentség megváltó tanait és példáit hozza el. *Szándékai* szerint Dosztojevszkij valóban lelki, vallási vigaszt hirdetett, s a maga ideológiájának tételeit a *Karamazov testvérek* Zoszima sztarecének szájába adta. Erre a a vigaszra, s ezekre a tételekre a történelem cáfolt rá, s hitelüket az a világ — a szocializmus — foszlatta szét, mely a Karamazovok földjén, az általuk is oly szenvedélyesen szeretett orosz földön épült. De Dosztojevszkij gondolkodónak is sokkal mélyebb volt, hogysem eszméi megrekedtek volna a pusztá miszticizmusnál.

A poklot, melyet Dosztojevszkij bemutatott — *társadalmilag* is hitelesnek, alátámasztottnak, „meghatározottnak” érezhetjük.

Dosztojevszkij nem nyújt tolsztoji *képet* a kortársi, orosz társadalomról. A *Karenina Anna*, vagy a *Feltámadás* szemléletmódja, írói módszere tőle merőben idegen. *Kép* helyett — *látomás* tárul elénk Dosztojevszkij regényeiben, egy emberi, társadalmi Inferno látomása. Züllés és szenvedés, önpusztító indulatok, reménytelen anarchia, mélységes megalázottság, kéjelgő kegyetlenség, értelmetlen tragédiák, rögeszmés megszállottságok: íme, ennek a pokolnak körei, zsúfolt, kárhozottaktól hemzsegő körök, melyeknek kínjai sem esztelenebbek, mint az író hirdette megváltás reménye. De ez a pokol nem lelhető föl *akárhol*, hanem csak egy szétbomló, végsőkéig demoralizálódott, reménytelenül csődbejutott társadalomban. Dosztojevszkij életműve sokszorosan igazolja és bizonyítja ezt, — anélkül, hogy maga az író akarná, vagy talán tudna is róla. A *Holt lelkek* világától egyenes út vezet a karamazovi világig. Dosztojevszkij poklának kapuit nem Zoszima sztarec töri föl, hanem a forradalom.

Ám a téboly és a bűn végletességei sem tudták letörölni a Dosztojevszkij-hősök lelkéről a lélek egyfajta nemességének bélyegét. Dosztojevszkij regényeinek igazi drámája mindig is oda torkollik, hogy ez a bélyeg egyszersak láthatóvá válik, — diadalmasan előviláglik a szenny és a gyalázat alól. Ez az előtűnés, ez az elővilágítás ad értelmet a kínoknak, s ez avatja Dosztojevszkijt lényegileg *optimista* íróvá.

Bármifajta érzelmességtől mentesen, a megtisztulás, a fájdalmak árán visszaszerzett emberiesség eszméje diadalmaskodik Dosztojevszkijnél, s ennek látványa mélységes örömmel, fölemelő és áhítatos érzésekkel töltheti el az olvasót is. Dosztojevszkij valóban „negatív” hősei nem is éppen a gyilkosok, a tékozlók, a szertelenek. Ezeket néha boldogtalanságuk, elferdült jószándékuk, hevületük és könnyelműségük taszítja bűnbe. Zoszima sztarec földig hajol Dimitrij Karamazov előtt, — az eljövendő szenvedések mértéke máris kiemelkedő méltósággal ruházza föl ezt a fiatalembert. Zoszima sztarec gesztusa: Dosztojevszkij tiszteletadását is kifejezi a bűnösök és szenvedők előtt, akik eljutnak embervoltuk nemességének fölismeréséhez. Dosztojevszkij valóban „negatív” alakjait Szmerdjakovban és társaiban fedezhetjük föl, — vagyis azokban, akiknek lelke sivataggá vált, akik hideg meddőségükben elvesztették az igazi szenvedés képességét, s akik szenvedélyek helyett csak rögeszmés, gépies bírvágyat, törtetést, számítást ismernek.

Dosztojevszkij művei egy sajátos nemzeti jellemképet is kialakítottak, — jellemképet, melyet főként nyugaton értettek félre. Az „orosz lélek” örök „alázatosságának” bizonyítékait olvasták ki sokan ezekből a regényekből, s nem figyeltek föl arra a nagy és tiszta nemzeti becsvágyra, mely Puskin és Gogol óta az egész orosz irodalmat áthatotta, s melyet Dosztojevszkij is oly lelkesen fejezett ki. A *Holt lelkek* allegorikus látomása, a *vágtató trojka* képe titkon ott él Dosztojevszkij szívében is. Regényei pedig, a borzalmak és a züllés látványaival is, az orosz nép nagyságáról vallanak, s azokat az erkölcsi erőket mutatják föl, melyeket a bűnök és a kusza indulatok sem tudtak elhomályosítani. Éppen, mivel nagy a lelke ennek a népnek — Dosztojevszkij szerint — nagyok a szélsőségei, a kilengései is. Ebben a nemzeti jellemképben a könnyelműség és az önzetlenség, a düh és a jóság, az izgágaság és az áldozatosság, a bűn és az erény szorosan összetartozik. *Nevelő* célzata is van ennek a jellemképnek: megtisztítani az erényt a bűntől, megszüntetni a nemzeti jellem kettősségét, összhangot teremteni a képességek és a lehetőségek között! Dosztojevszkij valójában bizakodó: a *Karamazov testvérek* fiatal nemze-

dékének tagja, Kolja és társai, a jövőendő Oroszországot jelenítik meg, azt az Oroszországot, mely a karamazovi bűnöktől már mentes lesz, — s csak a karamazovi erényeket örökli. Ez a *jobb világ* utáni vágy ad oly ihletet és látnoki kiesengést Dosztojevszkij utolsó regényének. A nemzeti jellemképpen fontos momentumot képeznek azok az erkölcsi erők is, melyek egyelőre parlagon maradnak, s éppen ezért elfajulnak, eltorzulnak, önnön visszájukra fordulnak. Dosztojevszkij ugyan metafizikai utakon képzelel el ezeknek az erőknek kibontakozását, — de talán ez sem csökkenti annak jelentőségét, hogy fölismerete ezeket az erőket, és lelkesen, bizakodón hisz bennük.

Akárcsak a *Bűn és bűnhődés*, vagy az *Ördögök*: a *Karamazov testvérek* is egy bűnügyi történet magjából nőtt regénnyé. Dosztojevszkij művei nem ok nélkül csábítják a színre és filmre alkalmazókat: „cselekményességük” hálás helyzetekkel kecsegtet, alakjaikat sűrű, drámai légkör veszi körül. Sajnos, épp a különböző színpadi és film-átdolgozások láttán győződhetünk meg arról, hogy Dosztojevszkij regényeinek lényege nem a cselekményben, sőt, még csak nem is a feszült drámaiságban rejlik. Dosztojevszkijnél nem a gyilkosságok a valóban „borzalmak”, s például az *Ördögök* eseményessége egy Eugène Sue képzeletében is megszülethetett volna. Egy-egy Dosztojevszkij-mű cselekmény-váza néha csaknem triviális, vagy rikoltó. Amit Dosztojevszkijben nagynak, hasonlíthatatlannak érzünk, az a cselekményen *túl*, sőt, az író programján *túl* kezdődik. Ami nála a leginkább sajátos, a leginkább újszerű, azt a világhoz, az emberekhez való viszonyában kell keresnünk, — s e viszony végül is egy egész élet tapasztalatainak, tanulságainak szüleménye.

A *Karamazov testvérek* anyagában összesűrűsödik Dosztojevszkij egész élettapasztalata. Amióta 1821-ben, Moszkvában meglátta a napvilágot, élete az esetekkel, a megalázottakkal kapcsolódik össze; életrajzírói jelképesnek látják a körülményt, hogy a kórház, ahol apja orvosként dolgozott, s Dosztojevszkij gyermekora eltelt: koldusok kórháza volt. Apja abból a kisnemességből származik, mely Oroszországban, csakúgy, mint minálunk, az értelmiségi pályákon vagy az államgépezetben helyezkedik el. Dosztojevszkij életismereteinek köréből hiányzik is a tolsztoji szféra, az orosz arisztokrácia kastélyainak és szalonjainak embervilága, s hiányzik a turgenyevi udvarházaké is. Diákok, kisemberek, nyugtalan értelmiségiek, kereskedők, kisvárosi urak, kurtanemesek népesítik be regényeit.

Korán jut árvaságra: tizenhat éves korában veszti el anyját, s két évvel később apját is. A szülői ház szűkös bensőségét, bibliás lelkületét az életrajzírók Dosztojevszkij egész pályájára kihatónak tekintik. Sokat emlegetik hányatott ifjúságát: kelletlenül végzett tanulmányait a katonai műszaki főiskolán, lemondását a katonai pályáról, könnyelműségét, gyermeketeg hangulatváltozásait, korán kezdődő betegeskedését. Fiatalkoráról csupa anekdóta maradt ránk: inasa meglopja, s őt mulattatja ez; billiárd-játékon egyetlen éjszaka elveszti minden pénzét, ezer rubelt, — s később is szenvedélyes szerencsejátékos marad; barátjához, Riesenkaupfhoz, az orvoshoz költözik s annyira összezúrlja háztartását, hogy csakhamar meg kell szakadjon kapcsolatuk. Későbbi regényeibe illő jelenet: Dosztojevszkij az orvos pénzén támogatja emennek betegeit, ha valamelyikükön megesik a szíve; akad olyan beteg is, aki hálából ellopja tőlük félretett pénzüket. Angyalian gyanútlan, — s mégis, szívek, jellemek mélyébe hatol a tekintete. 1846-ban jelenik meg *Szegény emberek* című könyve. Három esztendővel később a Petrasev-

szkij-féle összeesküvés részeseként kerül bíróság elé: halálra ítélik, s egyik levelében megrendítő egyszerűséggel csaknem szenvtelenséggel számol be a kivégzőhelyen történekről. Kardokat törnek el fejük felett, rájuk húzzák a halotti inget, s hármásával állítják őket a bitófák alá. Valamennyien felkészülnek a halálra, de megszólalnak a trombiták: felolvassák előttük a cár kegyelmi végzését. Dosztojevszkij négy esztendő-tölt Szibériában — itt tör ki rajta először az epilepszia, — s erről az időről szólnak a „holtak házának” emlékiratai. Büntetésének kitöltése után két esztendeig szolgál egy szibériai ezredben, — férfikorának hat legjobb évét a szenvedések iskolája foglalja el.

Nem egy forradalmár járta ki ezt az iskolát, — de Dosztojevszkij törekeny egészsége, túlságos érzékenysége, sérülékeny idegrendszere másféle módon dolgozhatta föl ezeket az élményeket, mint sorstársaié. A kivégzőhely emléke, a megrázkódtatás, majd a megaláztatások hosszú sora bizonynyal megtört benne valamit. Ezekből az élményekből származhatik riadt védekezése bármifajta „anarchiával” szemben; ezek az emlékek jegyezhették el a passzív belenyugvás, a lemondás, az evangéliumi béke ideológiájával, melyet annyi írásában hirdet. Lázadó maradt továbbra is, — de lázadása lefojtódott az erkölcs és a misztikum rétegeibe. Csak a *Karamazov testvérek* egyik legszebben, legtöbb szeretettel és gyengédséggel megformált alakjában, Koljában sejteti meg jövőendő forradalmárainak jellemét, érzésvilágát, lelkialkatát Dosztojevszkij.

Fogsága, katonáskodása után: még mindig száműzetésben a nélkülözés évei következnek, — feleségül veszi egy katonaoorvos özvegyét, s szabadulása után újabb hat esztendőtelik el, amíg visszatérhet a fővárosba. Folyóíratot alapít, majd 1866-ban megjelenik a *Bűn és bűnhődés*, anélkül, hogy anyagi helyzetében, egészségében javulás következne be. Epilepsziás rohamok, feleségének halála, adósságok, folyóíratának betiltása, — újabb házasság 1867-ben (huszonkét éves lányt vesz feleségül, négy gyermekük születik, de életben csak kettő marad) — öt év külföldön. Drezdában. Olaszországban, Franciaországban, s az annyira gyűlölt Genfben, honvágytól gyötrötten, az orosz haza után keseregve: ilyen események töltik ki Dosztojevszkij java éveit — éveket, melyek legnagyobb regényeivel terhesek. Adósságoktól szorongatva alkot, — az ő életművét is, akár Balzacét, a váltótartozások hozzák létre. Azzal vigasztalódik, hogy ha anyagi kényszerből alkot is: nincs olyan műve, melynek mondanivalója benső, mély szükségből ne fakadna. Csak 1871-ben tér vissza Szentpétervárra; s a hetvenes évek derekán mosolyog csak rá a siker, az elismertetés. Néhány derűsebb, nyugodtabb év következik még, halála előtt. Ezeknek az éveknek gyümölcse a *Karamazov testvérek*.

Dosztojevszkijt az emberi lélek ismeretlen mélységeinek fölfedezőjeként, beteg és meghasonlott lelkek ábrázolójaként, — túlesigázott, túlságosan érzékeny, túlságosan is extázisra hajló művészként szokták emlegetni, s mindez igaz is. De akik művében a *betegség* mozzanatát túlon túl fontosnak, egyeduralkodónak mutatják, azok egy csalóka, első benyomásnak engednek. Dosztojevszkij egész életművének alapszínézete: a *szeretet*, a *gyengédség*. Kevés költő tudott valaha is annyi szeretettel szólni gyermekekről és állatokról, — szentekről és bűnösökről, mint ő. Az emberekkel, a világgal való viszonya a szeretet jegyében alakul, — tárgyaihoz, alakjaihoz valamely hasonlíthatlan gyengédséggel közeledik.

Ennek a szeretetnek, ennek a gyengédségnek formája, megjelenési módja nem holmi érzélgősség vagy kenetteljes nyájasság, hanem: a humor, sőt,

az ironia. Ami Gogolnál vagy Csehovnál elkeseredett szatíra, harapós gúny, kétségbeesett kacaj, — az Dosztojevszkijnél a humor és az ironia villódzásában, árnyaltságában olvad sajátos többértelműségbe. A világirodalom legkomorabb mondanivalóját az ő műveiben valamiféle naiv és gyanútlan mosoly kíséri. Humor és ironia dereng legfájdalmasabb jelenetein, legtragikusabb alakjain is. Dimitrij utolsó látogatása Hohláhova úrnőnél, amikor a legszenvedélyesebb Karamazov-fivér előtt már megnyílt az örvény, s az indulatok, a vágyak kárhozatától alig is tudná még valami megváltani, — ez a kétségbeesett rimázkodás a fatális háromezer rubelért: valójában egy vígjátéki jelenettel ér föl. Két bolond lelkendezik itt egymásnak, két hóhortos érti félre egymást a legmulatságosabb módon. Az olvasó tudja már, hogy Dimitrij a végső kétségbeesésbe zuhan, a gyilkosság haljós előérzete már az egész fejezet-sort betölti, s épp a katasztrófa küszöbén érik komikumká az ironia, válik nevetségessé a majdani áldozat. Mert áldozat-volta Dimitrijt már jóideje nem mentesíti a nevetségességtől, az író célzatosan hentergeti még őt az esztelenség pocsolyáiban, — így a Hohláhova-jelenet előtt is, a Lyagavij-epizódban, mely Dimitrij tragikomikus ámokfutásának egyik legkegyetlenebb állomása. Tragikus humor színezi a kihallgatási jelenetet is, — a vizsgálóbíró előtt ömlengő, kulisszahasogatón patétikus, szónoki és színpadias Dimitrijt nemcsak szerencsétlennek, de — a szó egy félelmetes értelmében — *mulatságosnak* is érezzük.

Talán kegyetlennek is érezhetnők az író mozdulatát, mellyel hőst a nevetségességbe taszítja, — Dosztojevszkij azonban csak a végső megsemmisülés, a teljes degradálódás mértékét kívánja éreztetni ezzel. A nevetség, mint a személyiség felbomlásának, az emberi méltóság elvesztésének utolsó foka: idáig kell eljutnia Dimitrijnek ahhoz, hogy a fájdalmak létráján ismét az emberiség szintjére kapaszkodhassék. A humor tehát csak ott vált át komikumba Dosztojevszkijnél, ahol a dráma is átvált tragédiába. Dráma és humor, tragédia és komikum ily elkeveredése, egymásba átolvadása talán arról is vall, hogy az író sohasem képes rideg, szenvtelen távolságot teremteni maga és hősei között, — szomorú szeretet, bíráló szájalom, irgalmas gyengédség fűzi mindig hozzájuk.

A *Karamazov testvérek* s általában, a kései Dosztojevszkij-regények írói alap-magatartása azonban a humor, az ironia marad. Ezt fejezi ki már az elbeszélés *módja* is, az a krónikás, beavatott hangnem, mellyel a maga „kisvárosának” alakjairól, sorsairól „szerepjátszó” körülményességgel, színlelt fontoskodással beszámol. A mesélés, az előadás ily hangneme Dosztojevszkij realizmusának egyik fontos járuléka. Stendhal „krónikáira” vagy Tolsztoj higgadt epikumára kell gondolnunk olvastán: ez a hangnem eleve kizárja a romantikus rajongást vagy a naturalista nyersséget. Lírának, zeneiségnek, felesleges színpompának sem juthat hely ebben az előadásmódban, — a hangnem hétköznapiasága azonban megdöbbenő plaszticitást kölcsönöz az éppen nem hétköznapi mondanivalóknak.

Az előadásmód ironiáját újból és újból érvényre juttatják a szereplők beszédmódorának markáns érzékeltetései, az idézőjeles kifejezések, fordulatok, — tehát mindaz, ami *ironikusan jellemző* az egyes alakokra. Dosztojevszkij a groteszktól, a meghökkentőtől sem riad vissza, amikor a regény egy-egy helyzete már-már érzelmes, édeskés, olesón misztikus hatásokkal kínál. Mély ironia van például abban, hogy a szentéletű Zoszima ravatala körül — hullabúz terjeng, s Aljosának útravalóul, örökségül ily módon nem a köz-

keletű „szentség” példája marad meg, hanem egy élet áldozatosságának, jóságának, tisztaságának igazabb, emberibb, — s csak a kevés igazakhoz szóló értelme. Irónikus az a megoldás is, mellyel Liza gyermeki szeszélyein, ártatlan-kedves feleségizottságán át-átüt anyjának hőbortossága. Dosztojev-szkij a világirodalom nagy irónikusainak tanítómestere marad mindvégig, s nem csodálkozhatunk rajta, hogy a német irónia remekművében, a *Doctor Faustus*-ban Thomas Mann tudatos citátumként Iván Karamazov ördögét lépteti föl, — édes testvérét annak a ficsúros, kopottas, kissé élősdli gentle-mannek, akivel a Szermdjákovtól hazatérő Karamazov-fiú lakásán talál-koztunk.

A bűnügyi alapötletből szerteágazó, bonyolult kompozíciót fejlesztett ki az író, — de ez a szerkezet csak addig tetszik bonyolultnak, amíg a mű alap-eszméjét kellő figyelemre nem méltatjuk. A fő-cselekmény — az öreg Karamazov meggyilkoltatása, Iván és Dimitrij sorsa, Aljosa hivatásának kialakulása stb. — mellett különböző mellék-cselekmények szálai is futnak. Ilyen például a Zoszimához fűződő, melynek nincs közvetlen szerepe a fő-cselekmény kibonyolódásában, s ilyennek tekinthetjük Iljusa történetét is, a kódobálási epizóddal, Kolja és társai szerepével, majd a kisfiú halálával, mely a regényt lezárja, s a voltaképpeni tanulság kimondására alkalmat szolgáltat. A mellék-cselekményeket Aljosa révén kapcsolja az író a fő-cselekményhez ; a városka különböző szinterein játszódó események az ő részvételével, az ő szemtanúságával kerülnek tudomásunkra. Aljosának azért is kell annyi találkozóra sietnie, annyi meghívásnak eleget tennie, hogy a legkülönbözőbb szereplők sorsának alakulásába, indulataik formálódásába bepillantassunk. Alig van a regénynek olyan epizódja, melyről ne Aljosa révén értesülnénk. Jelleme, egyénisége eleve megfelel az ilyen „összekötői” szerepnek : jósága, szeretetreméltósága önkénytelen bizalmat kelt iránta mindenkinben. Megnyílnak előtte a szívek, Dimitrij éppúgy „meggyónik” neki, mint Gruszenka vagy Iván. Aljosának tehát különös szerkezeti funkció is kijut a regényben : ő kapcsolja össze a szerteszóródott színtereket és alakokat, ő biztosítja a kompozíció egységét. Ezt a kompozíciós szerepet Dosztojev-szkij, alapos meggondolással, épp arra a hősére ruházta, aki egyébként is legfőbb eszméinek, tanításainak hordozója. A regény kompozíciójában Zoszima igazi szerepe abban áll, hogy Aljosa magatartását előkészíti, támogatja. Zoszima eszméinek hordozója, s egy új világba átvivője lesz Aljosa.

Dosztojev-szkij eredeti terve, melyet előszavában is kifejt, két regényt ígér. Ezek közül csak az első készült el, a *Karamazov testvérek*. „Főregénynek” a másodikat mondja : „hősnemnek itt elmondott cselekedetei már a mi időnkre, határozottabban mondva, a jelenlegi pillanatra esnek”. Az első regény pedig „voltaképen nem is regény, csak egy mozzanat hősem ifjúságából”. Ez a „nem is regény”, ez a „mozzanat” azonban így is, folytatása híján is, Dosztojev-szkij egyik legfontosabb, legérettebb alkotása. A második regénynek főhőse Aljosa lett volna, s abban a műben az apa meggyilkoltatása ugyanolyan motiváló szerepet játszhatott volna, mint Zoszima életében az ifjúkori élmények. Ennek a második regénynek szereplői közt jutott volna fontos hely Koljának is. Az eredeti terv tehát a hatvanas évek Oroszországa után bemutatta volna a hetven-nyolcvanas éveket is. Dosztojev-szkij elgondolásában ily módon két Oroszország állt volna szemben egymással: a régi, a „karamazovi”, — és az új. Feltehető, hogy ezt az újat Dosztojev-szkij Zoszima eszméi jegyében, valamely misztikus, evangéliumi „népiességtől”

áthatatottan képzelte volna el. Tehát esetleg ama rendkívül problematikus programnak illusztrációjaként, melyet utolsó éveinek publicisztikájában kifejtett.

Mindaz, ami „lett volna”, csak azért fontos most számunkra, hogy Dosztojevszkij tényleges megoldásait érthessük; Koljára azért van szükség a regényben, hogy a tervezett „második regény” szereplőivel máris megismerkedjünk. Az előző tizenhárom év előtti eseményeket említi — tehát a második regényben Iljusa barátai már érett, fiatal férfiak lettek volna. Kolja csak Sznyegirjev „nyugalmazott törzskapitány”, illetve kisleány, Iljusa révén kapcsolódik a Karamazov-cselekményhez; Dosztojevszkij leleménye ezt a kapcsolódást szervessé és drámaivá fejleszti a kódobálási epizóddal, valamint a „mosogató csutak” esetével. Dosztojevszkij a lélektani lelemény, a jellemrajzi képzelet hasonlíthatatlan erő kifejtésére használ föl minden alkalmat: Sznyegirjev sem marad meg pusztán epizódfigurának, s az a kompozíciós szükség, mely alakját a Karamazov-cselekmény és a majdani második rész egybekapcsolása végett létrehozta, egyszersmind kedvező alkalmat nyújt az írónak, hogy a részeges, izgága, s mégis oly jószívű apa képében Dimitrij párhuzamát teremtsen meg. Dimitrij és Sznyegirjev ilymódon típusokká válnak: a régi, a karamazovi Oroszország holdogtalan, jobb sorsra érdemes típusaivá. A regény pedig, a „második regény” előkészítő részével, félig elkészült hídként áll előttünk, melynek csak egyik ívét fejezték be az építők. De éppen ezért, a jövő talán biztatóbban, helyesebben marad nyitva, mint ha sor került volna Dosztojevszkij jelenének bemutatására.

A regény alapeszméje alakította ki a szerkezetet, a szerző messzebb tervei hozták be a regénybe a Karamazov-cselekménnyel csak lazán érintkező szereplőket. Maga az alapeszme így fogalmazható meg: a régi, a vad és féktelen Oroszország elpusztítja önmagát, — de felnő egy új nemzedék, mely a jószág, a szeretet, az emberiesség jegyében él majd, s begyógyítja a Karamazovok ütötte sebeket. Dosztojevszkij az orosz valóságból indul ki, de típusai túlnőnek ezen, s a Karamazovok az általános, emberi bűnök és erények képviselőivé válnak. Dosztojevszkij típus-teremtő művészete ily értelemben csak Shakespearehez hasonlítható.

A regény alapeszméje tehát egyrészt „láttelelet” tartalmaz, — másrészt ideológiát, „tanítást”, melyet az író a gyógyulás, a menekvés, a karamazovi állapothól való felépülés érdekében fejt ki. Dosztojevszkij „tanítása” (már amennyiben tételekben, aforizmákban, megfogalmazásokban — nem pedig jellem- és lélekrajzban fejeződik ki) merőben ábrándos és retrográd, misztikus és kódos. Mindaz, amit Lenin mond el Tolsztoj ideológiájáról: fokozott mértékben érvényes a Dosztojevszkijére.

De hisz a téves ideológia kisugárzott az alakokra, a jellemekre is — vetné ellen valaki. Kétségtelen, hogy az alkotók túlnyomó többségénél ez így is van. — de az ilyen törvényszerűségek alól az olyan óriások, mint Tolsztoj és Dosztojevszkij, mégis kivételek, ugyanúgy, ahogyan kivétel például Balzac is. A világirodalom legnagyobb alkotóinak műveiben is megmutatkoznak bizonyos ellentmondások, — ám amikor mi követendőül emeljük példáikat, nem az ellentmondásokat, de az eredményeket, a teljesítményeket tekintjük iránytmutatóknak. Dosztojevszkij eszméi szélsőségesen kitérnek az orosz irodalomnak abból a forradalmi vonalából, mely a nagy orosz regény kezdetétől, s a forradalmi demokrata kritikusok működésétől fogva alakul ki. De Dosztojevszkij jellem- és lélekábrázolása, valóságképe

beletartozik ebbe a realista vonalba. Mert Dosztojevszkij — még ha téves eszmei célkitűzéssel is — a régi Oroszország tarthatatlanságát bizonyította be, alakjai, sorsai ennek az Oroszországnak felbomlását hirdették. A *Karamazov testvérek* valamennyi típusa erről a *társadalmi* valóságról vall, — még Aljosa is, akinek eszméi, hitvallása eredendően tévesek ugyan, de *történelmileg* is igaz és hiteles, tipikus és előremutató a fájdalma és az undora, amit a karamazovi valóság láttán érez. Úgy is mondhatnók tehát, hogy Dosztojevszkij „tanítása” téves ugyan — de helyes és érvényes a „látlete”, a valóságképe.

Mint igazán nagy művész, Dosztojevszkij a jellemeket és sorsokat nem a maga eszméinek és tanításainak „illusztrálására” használta fel. — ezért ezek az eszmék és tanítások ábrázolási művészetét sem fertőzhették meg.

A karamazovi világot minden indulatában, esztelenségében és züllöttségében az a bonyodalom idézi élénk, mely az „apagyilkosság” körül alakul ki. Maga az „apagyilkosság” éppannyira bonyolult, mint jelképes értelmű. A regény szereplői közül egyedül Iván *tudja*, hogy Dimitrij szerepel „apagyilkosként” — és mégsem tekintjük őt *ártatlannak*. Mi több, Iván is bűnösnek tekinti magát, s megtébolyodik az „apagyilkosság” gondolatától. S Ivánt nemcsak víziói, megbomlott idegrendszere viszik odáig, hogy magát „apagyilkosnak” tekintse. Dehát *apagyilkosság* történt-e valójában? Erre a kérdésre csak talányos, bizonytalan feleletet ad az író: sejteti csupán, hogy Szmerdjákov valószínűleg az öreg Karamazov törvénytelen gyermeke.

Freud, és nyomán a regény számos kommentátora mítoszi, archaikus értelmet olvas bele az „apagyilkosság” tényébe. Valójában ezt a mozzanatot *társadalmilag* jelképesnek érezhetjük, — s ha szélesíteni próbáljuk a jelképet: az *elviselhetetlen*, a *gyűlölt* társadalmi lét tartalmát fedezhetjük föl benne, Persze, még ennek a jelképnek értelmét sem szabad bizonyos határon túl feszítenünk, — s például a régi rend „forradalmi megdöntésének” jelentését vinni bele. A regény tipikus alakjainak, tipikus eseményeinek rendszerében az „apagyilkosság” csak azoknak a förtelmeknek, bűnöknek és válságoknak betetőzése, melyek általában jellemzik a karamazovi világot.

A regény hangulata máris erőteljesen baljósan bontakozik ki az első, drámai jelenetben, a Karamazov-családnak Zoszimánál tett látogatása alkalmával. Ezt a látogatást az apa és Dimitrij közti ellentétek elsimítására akarták fölhasználni, s kínos botrány kerekedik belőle. A nyugati realista regény logikus, „descartesi” lélektanával ellentétben, Dosztojevszkij hőseinek lelki-világát a kiszámíthatatlan, „démoninak” is nevezhető impulzusok kormányozzák. A Karamazov-fajta emberben nem érlelődnek meg cselekedetei; többnyire maga sem tudja, hogy pillanat múltán magát mire „ragadtatja”. Az öreg Karamazov kifakadását is, az igumen ebédjén, mintha valamely külső „ördögi” erő sugallaná, felkapván, magával ragadván őt a „szégyenletes mélységbe”. Végzetszerűnek itt csak az esztelenséget érezzük, a szószátyár izgatottságot, s az önkívülettel határos cinizmust, — az egyéniségnek, a jellemnek végső, felbomlott állapotát. Általában, a regényben tomboló indulat-világnak a klasszikus drámák vagy a romantikus regények hősi, illetve tragikus szenvedélyeihez semmi köze: fékjeiket, erkölcsüket, méltóságukat veszített emberek újbóli és újból lealjasodásainak vagyunk csak tanúi.

Ebben a karamazovi világban az érzelmek is dehumanizálódtak, — beteges mániákká, érzelem-fantomokká alakultak át. Az „akaratgyengeség” jelzője,

mellyel Dosztojevszkij hőseit szokták illetni, nem a megfelelő szó. Egy felbomló társadalom gyermekeinek felbomló személyiségében az egészséges lelkiélet torzképe él csak. Az öreg Karamazov mohó és rögeszmés vágyakozása Grusenka után, a legútszélibb erotikától is mentes. Ebben a lélekben a leg-
elemibb indulatok is merő fantomokká változtak át. Ugyancsak fantommá vált Dimitrij számára a háromezer rubel fogalma. Dosztojevszkij különös megfontolással növeszti fantomivá, rögeszmeértékűvé ezt az összeget Dimitrij tudatában: háromezer rubelt tartogat az öreg Karamazov Grusenka számára, „ha meglátogatja”, — háromezer rubelt „lopott el” Dimitrij menyasszonyától, Katja Ivanovnáától. A háromezer rubel „eszmeje” lassanként „társadalmilag” is fantomizálódik: az egész város tud Dimitrij tivornyázásáról, melyen állítólag háromezer rubelt vert el. Önmaga is terjeszti ezt, dicsekszik a háromezerrel, holott csak felének hágott nyakára, — s ez a háromezer amolyan „vezérmotívumként” végigvonul a vizsgálóbírói kihallgatáson, a törvénytörési tárgyaláson is. Tények és érzelmek fantomizálódása egyazon valóság tipikus kinyilatkozása: az osztály és az ember felbomlásáé. Ez a felbomlási folyamat lélektanileg hiperbolikus módon áll elénk Dosztojevszkijnál.

E hősök lelkiéletét nem csak a kiszámíthatatlanság, — hanem a hangelési, érzelmi irányulások ugrásszerű, rázkódtatásos megváltozása is jellemzi. Példa erre Sznyegirjev viselkedése: az Aljosától kapott kétszáz rubel miatt előbb valóságos önkívületbe esik, — kifizetheti adósságait, orvost hívathat Iljusához stb. stb., — majd hirtelen földhöz csapja a pénzt, rátapos, és: „Mondja meg küldőinek, hogy a mosogató-csutak becsülete nem eladó! — rikoltott, kezét a levegőben magasra emelve.” Dosztojevszkij mindelhez még hozzáfűzi azt a rendkívül fontos megjegyzést, hogy Aljosa nagyon is megértette: „ez az ember a legutolsó pillanatig maga sem tudta, hogy összegyűri és porba tapodja azt a pénzt”. Ebben a kis megjegyzésben a dosztojevszkiji lélektan egyik sajátossága foglaltatik: hősei többnyire a *legutolsó pillanatig* maguk sem tudják, mit fognak elkövetni.

A nyugati irodalom különösen Dosztojevszkij lélektaniségéből igyekezett tanulni, éppen, mivel ez merőben különbözött a descartesi logikán alapuló, hagyományos, nyugati lélektantól. Nietzsche számára éppakkora kinyilatkoztatás volt Dosztojevszkij lélektaniséga, mint a francia regényírók számára, André Gidetól Albert Camus-ig. De a tanítványok a dosztojevszkiji lélektant meglehetősen elvontan, alapjától elszakítottan alkalmazták. A *Karamazov testvérek*ben ugyanis valamennyi váratlan cselekedetnek megvannak a maguk mély, emberi vagy társadalmi indokai. Sznyegirjev is azért utasítja el a kétszáz rubelt, mert Aljosa fivére volt az, aki Iljusa szemeláttára megalázta, — s újabb megaláztatásnak érzi, hogy a Karamazov-család egyik tagjától pénzt fogadjon el. Sznyegirjev első pillanatra oly talányos cselekedete mögött tehát ott van az orosz nemesség lecsúszásának társadalmi valósága. Dosztojevszkij lélektana még legmerészebb, leginkább meghökkentő mozzanataiban is: társadalmilag megalapozott, indokolt. A francia és az angol regény is (pl. Graham Greene) csak külső mozzanatokat, formákat kölcsönöz a dosztojevszkiji lélektantól, de teljességgel megfelelnek ennek a lélektannak társadalmi alapjairól. Így jönnek létre Gide regényelméletében és gyakorlatában az indokolatlan, „ingyenes” cselekedetek („*action gratuite*”), — ezért taszítja ki a *Vatikán pincéinek* Lafcadioja indok és érdek nélkül, a robogó vonathól, útítársát. Dosztojevszkij hőseinél az ilyenfajta cselekvés elképzelhetetlen.

Dosztojevszkijnél a lélek világa az erkölcs világától elválaszthatatlan. A *Karamazov testvérek* lélektani drámája egyúttal erkölcsi dráma is. Az apagyilkosságot a törvénytelen gyermek követi el, — de a két Karamazov-fiú is bűnösnek tekinti magát. Dimitrij tudja ugyan magáról, hogy apját nem gyilkolta meg, s a váddal szemben ártatlanságát a kihallgatáson és a tárgyaláson is hangoztatja. De tiltakozása észrevehetően csökkenő erejű; a kihallgatáson még vehemens, kétségbeesett, — a tárgyaláson már alázatos, csaknem bele-nyugvó. Dosztojevszkij ironiája szélesen érvényesül a tárgyaláson elhangzó ügyészi és védői beszédekben, — de egyvalamit világosan, ironia nélkül éreztet velünk az író: Dimitrij személyében *nem ártatlan* ember fejére mondanak ítéletet. Dimitrij maga is *bűnösnek* vallja magát: „minden percben igyekeztem a javulás útjára térni és vadállati életet éltem” — íme vallomása és mentsége. Dimitrij *nem ártatlan*, elsősorban „vadállati élete” miatt, — másodsorban pedig azért, mivel az apagyilkosság eszméje, vágya igenis, megfogalmazódott benne. Ha nem érett meg hideg, megfontolt elhatározássá: úgy elsősorban izgága, önkívülettel határos, elborult lelkiállapota miatt. De szószátyárságában le is írja, ki is mondja az apagyilkossági eszmét, — ugyan több talán benne a nagyhangú, fennhéjázó szertelenség, mint a tényleges szándék, de ez legfeljebb csak a törvénykönyv szerint mentesítendő, ha az igazság még kiderülhetne. Dosztojevszkij erkölcsi világának törvénykönyve szerint Dimitrij mindenképp bűnösnek minősül. Önmaga is érzi ezt, s e bűnösség fölismerése segítheti csak ahhoz, hogy „vadállati” életéből az erkölcsi a megváltás, a megigazulás útjára léphessen meg.

Dimitrij *jobbik énje* azért diadalmaskodhatik a vadállatin, mivel amannak lényeges, nagylelkű megnyilvánulásai is voltak. Dosztojevszkij legcsodálatosabb lélekábrázolási teljesítménye abban van, hogy Dimitrijnél a bűn és a vezeklési vágy birkózását drámai hitellel mutatja be. Ő is elkövet egyszer olyasmit, amit eredetileg *nem akart*, — aminek az *ellenkezőjét* akarta. Midőn Katja Ivanova annyira megalázza magát az apjáért, hogy elmegy Dimitrij lakására, a négyezer rubel reményében, — a fiatalember tervei valóban a legaljasabbak, gondolatai „kamarazovi gondolatok”. S abban a pillanatban, amikor megérti, hogy a lány másnap, ha a rajta elkövetett gyalázat után kezét akarná megkérni, a „kocsissal dobatná ki az udvarról”; még haragja is mértéktelenül fölkeveredik („gyalázatos, kupechez illő disznóságot akartam elkövetni”). És most, eredeti szándékai és indulatai ellenére, valóban „ingyenes” cselekedetet hajt végre: átadja a lánynak a pénzt, s kinyitva az ajtót: „egy lépésnyire félreállva, a legmélyebb tisztelettel meghajoltam előtte, hidd el, hogy a legeslegmélyebb tisztelettel.” Dimitrij jobbik énjéhez tartozik még az a „jezsuita kazuisztika” is, mellyel a vizsgálóbíró előtt igyekszik bizonyítani, hogy ő „gazember, de nem tolvaj”, hisz inge alatt őrizte jóideig a menyasszonyától eltulajdonított összeg *felét*.

Dimitrij tehát olyan bűnös, aki érzi bűnösségét, s nem nyugszik meg benne cinikusan, de kétségbeesetten küzdöködik ennek tudatával. Dimitrijben állandó, emésztő erővel él a lelkifurdalás, önnön bűnösségének érzete. És Dimitrij *valóban* bűnös is. Bűnös, nem csupán erkölcsileg, — de történelmi, társadalmi értelemben is. Dimitrij züllésében, *vadállati* életében kifejeződik osztályának sorsa, helyzete is. Nem csak önmaga züllött és vadállati, — de osztálya is. Az orosz nemesi társadalom felbomlása teremtette meg az olyan sorsokat, típusokat, mint Dimitrijé. Az egész orosz élet demoralizálódására volt szükség — az 1863 után kibontakozó kapitalizmus viszonyai között —

ahhoz, hogy Dimitrij élete ily bomlottá, szertelenné, értelmetlenné váljék. Dosztojevszkij programszerűen, tudatosan vállalkozik az orosz viszonyok ilyenfajta bírálataira, tehát — a Karamazovok sorsában kifejtett bírálat, a rájuk vonatkoztatott „láttelel” nem a realista látásmód és művészet önkénytelen érvényesülése, hanem határozott írói szándék. Dosztojevszkij pokolinak, elviselhetetlennek mutatja a karamazovi életet, — az öreg Karamazov cinizmusát, erkölestelenségét éppúgy, mint a fiai lelkében megnyílt örvényt. Mind az örvény, mind a cinizmus: a régi Oroszország válságát jelzi — s művét az író e válság vészkiáltásának is szánta.

Ha fentebb arra utaltunk, hogy Dosztojevszkij életművének eszmeisége kiterését jelent az orosz regény (végső fokon) forradalmi irányából, — azt sem szabad elhallgatnunk, hogy a karamazovi bűnösség-érzet (Dimitrijnél és Ivánnál) Tolsztoj és Turgenyev egyik legfontosabb eszméjével: a földesúri lelkifurdalás megszólaltatásával is rokon. Kétségtelen, hogy amazokénál sokkalta inkább erkölesi színezettel, de Dosztojevszkij is a nemesi osztály bűntudatát szólaltatja meg. Ez a bűntudat azonban — épp a züllés mélyebb foka miatt — már nem jár együtt azokkal a társadalmi reform-eszmékkal, melyek a turgenyevi és tolsztoji hőseket gyötrik. Emezeknek *rossz lelkiismerete* a karamazovi világban már palástolhatatlan, emésztő *bűnösség-érzetté* nőtt.

Dimitrij sorsa még megtetéződik Ivánnál. Az apagyilkosságban ő még közvetlenebből érzi részesnek magát, mint Dimitrij. Fölénye, intellektualizmus, megvető finnyassága megóvja attól, hogy Dimitrijhez hasonlóan, a sárban meghemperedjék. De épp emiatt vár is rá olyan katasztrófa, mely megsemmisítőbb a Dimitrijénél: a téboly. Dimitrijel ellentétben, Iván kevésbé „démoni”, kevésbé indulatos és szertelen, de megtestetültségének is kevesebb a lehetősége. Nem az „alázat szenvedélye” hiányzik belőle, amit a nyugati kritikusok az „orosz lélek” fő jellemvonásának tekintenek, — hanem az az emberiség, mely Dimitrijt éppúgy áthatja, mint Grusenkát. A válság, melyet Dimitrij is megtestesített, Ivánnál a végső nihilizmushoz jutott már el. Dimitrij még nem vesztette el az erkölcs igényét, — Iván nem hisz többé erkölcsben, *jó* és *rossz* fogalmai semlegesekké váltak számára. Méltán érezheti azonban bűnösnek magát: az ő elmélete „mindent szabad” a Szmardjához hasonló, fél-emberek agyában elültetve, bűn és rombolás cinikus tenyésztét hozza létre. Az apagyilkosságnak tehát valóságos értelmi szerzője ő, s bűnösség-érzete immár nem jelképes és általános, hanem végsőkéig konkretizált, s a valóságból fakadó.

Iván gyötrő, rögeszmés problémája némiképp rokon az *Ördögök* Kirilovjának önemésztő kérdésével: istenné válhatik-e az ember? Van-e isten? Van-e halhatatlanság? Mert ha nincs, — akkor nincs erkölcs, és „mindent szabad”. „Ha nincs halhatatlanság, akkor nincs erény” jelenti ki Iván, Zoszmának. Ivánban tehát kérdésekké, kétértelműekké váltak a jó és rossz fogalmai; az a bonyolultság, melyben az ő számára az erkölcs kérdései jelentkeznek: egyértelmű az erkölcs megszűntével. Van valami sajátosan intellektuális az ilyenfajta erkölsi felfogásban, — a teljes nihilizmus küszöbére jutunk el általa. A gyilkosság gondolatának megérlelődéséhez Iván erkölsi nihilizmusa járul hozzá leginkább; ez a nihilizmus teremti meg azt a légkört, melyben az apagyilkosság terve megfogamzik. Amikor *még* meg lehetne előzni a katasztrófát, Iván az, aki szabad utat nyit a tébolyoknak. Kívánhatjuk-e valakinek halálát? — kérdi Aljosa. És Iván felelete: „... a kíván-

ságokat illetőleg én mindig korlátlan szabadságot akarok magamnak.” A dilettáns, aki a tűzzel játszik, — a hitetlen, aki akarata ellenére is a züllést szentesíti: ez Iván. A „karamazovi aljasság”, melyet épp ő emleget, az ő segédletével, talányos-önkéntelen egyetértésével érik katasztrófává.

Dosztojevszkij sajátlagos erkölcsi világában Iván — a hitetlenséget képviseli. Ezt a fogalmat nem épp vallási jelentésében kell értenünk: Iván hitetlensége nemcsak istenre és a túlvilágra terjed ki, hanem általában a tudományra, a művelődésre, a XIX. század nagy eszményeire is kiterjed. Bizonyos mértékig igazuk van azoknak a gyanakvóknak, akik szerint az egyházi bíráskodásról szóló tanulmánya „nem egyéb, mint vakmerő tréfa és gúnyolódás”. Az ügyész is méltán hasonlítja őt apjához, az öreg Karamazovhoz, akivel együtt „az élet sok eszményét” megtagadták és „legázolták”. Szmardjakov vallomásából is épp az a megjegyzés „válthatnék becsületére bármely észesebb szemlélőnek”, mely szerint a fiúk jelleme közül Iváné hasonlít leginkább az apáéra. — Egyik legfontosabb beszélgetésében Aljosával — mely a *Nagy Inquisitor* híres betétjét is magában foglalja — Iván nyíltan kimondja hitetlenségét, mellyel napirendre tért századának nagy eszményei felett: „Én Európába akarok utazni, Aljosa; pedig tudom, hogy temetőbe megyek, de a legdrágább temetőbe ám!

Drága halottak fekszenek ott, felettük minden kő oly tevékeny életről, a diadalba, a maguk igazába, a maguk képességébe és tudományába vetett oly szenvedélyes hitről beszél, hogy előre látom: le fogok borulni a földre és sírva fogom csókolgatni azokat a köveket, az alatt pedig szívemben teljesen meg leszek győződve, hogy az egész már régen csak temető és semmi egyéb”. Ez a múlt, a századnak csak a nagy példái, Ivánnak már csak arra jók, hogy boldog lehessen „könnyeinek patakozása” miatt. Mégis, Zoszima is helyesen érzi meg, hogy Ivánban a végső kérdések még nem dőltek el. — Eldőltök majd túl későn következik be, a téboly küszöbén. Ez a téboly egyébként éppoly folyamatosan és következetesen érik a regény folyamán, mint maga az apagyilkosság. Iván nemcsak hitetlen, de lázadó is. Meddő lázadó ugyan, de hitetlensége is lázadásának következménye. Lényének nemesebbik része ez a lázadás. Újból csak az *Ördögök* Kirilovjával érezzük rokonnak, lázadásában: „... én az istennek ezt a világát mégsem ismerem el; bárha tudom is, hogy van, azért én mégsem ismerem el”. Az „Isten világának” ilyen el nem ismerése azonban semmitől sem mentesíthet; Iván problémái meg nem oldódnak, csak gyötrelme emészti még inkább. Ez a gyötrelme ihleti meg a Nagy Inquisitor példázatára is, melyben saját, legszemélyesebb gyötrődéseit fejezi ki. Az ő világ-eszménye is közel áll az Aljosához; olyan világ után vágyik, melyben ne legyenek többé megkínzottak és megalázottak. Csakhogy ez a világ — Iván elképzelése szerint — csak a Nagy Inquisitor útján érhető el, vagyis az ember szabadságának megszükitése árán. A Nagy Inquisitor ezért akarja megértetni Krisztust, mivel ez túlsok szabadságot hozott az embereknek, s ezáltal boldogtalanná tette őket: „Semmi sem csábítja az embert annyira, mint a lelkiismeret szabadsága, de nagyobb gyötrelme sincs ennél”. Iván abban roppan össze, hogy az ilyen „emberszerető cinizmust éppoly kevésbé tudja végképp elfogadni, mint ellenkezőjét, az Aljosa álláspontját, mely iránt néha még rokonszenvet, becsületet is érez. Magára vennie az emberiség többsége helyett a „jó és rossz megismerésének” terhét, felelőségét, éppoly lehetetlen már számára, mint az ember igazi szabadságáért küzdenie. Ezért jut is el a „mindent szabad” végkövetkeztetéséhez, s roppant

össze az életelv következményei láttán. Ivánban is megvan tehát a Dosztojevszkij-hősök emésztő kettőssége: a jóság, az emberiség utáni vágy — és a meddő, tehetetlen erkölcstelenség közrehatása okozza tragédiáját.

Iván drámája: az orosz értelmiség egy részének helyzetét, útját érzékelteti. Azt a meddő lázongást, mely az *Ördögök* alakjait, helyzeteit is létrehozta. A helyét nem lelő értelmiség lázongása még nagyon is távol áll a forradalomtól. Dosztojevszkijnek igaza van, amikor a lázongás meddőségét, hasztalanságát megmutatja. S igaza van abban is, hogy az orosz értelmiség válságaira, meg hasonlításaira mutat rá, a régi, a karamazovi Oroszországban.

Dimitrij és Iván Dosztojevszkij „látteleetének” részét alkotják. De tanítása Zoszima és Aljosa alakjában testesül meg. Ez a „tanítás” nem minden részletében problematikus, — csak szorosan vett „tétéleiben”, melyek főként Zoszima végrendeletében foglaltatnak. De mihelyt ez a „tanítás” ábrázolási művészetté, jellemrajzzá, drámává fejlődik, tüstént kiegészül azzal a többlettel, mely az író Dosztojevszkijt — a *gondolkodó* fölé emeli.

Ez utóbbi szerint ugyanis a karamazovi bűnök csak valamiféle misztikus-utópikus megigazulás állapotában töröltetnek majd el a föld színéről. Zoszima visszaemlékezik ifjúkorának arra a cselekedetére, amikor szolgálja előtt földig borulva kért bocsánatot előző napi sértéséért. Dosztojevszkij szemében ez a jelenet utópiás fényekkel telik meg — a várt jövő, a „kivezető út” ígérétét olvassa ki belőle. El kell jönnie az időnek — hirdeti rajongó, mámoros bizakodással — amikor a Karamazovok leborulnak szolgálk, volt jobbágyaik előtt, s megszületik az osztályok „örök békéje”: „... vajjon oly megfoghatatlan-e az emberi észnek, hogy ez a nagy és jólelkű egyesülés a maga idejében mindenütt végbemehessen a mi orosz embereink között?”. A történelem rácafolt erre az ábrándra, — a „nagy és jólelkű egyesülés” a forradalom kohójában ment végbe, s e kohóban a karamazovi világ a salak sorsára jutott. Dosztojevszkij utópiáiban fontos szerepet játszik egy átszellemült közösség eszméje, melyben a XIX. század individualizmusa elleni tiltakozás jut kifejezésre: „Mert most mindenki azon van, hogy személyét mentől jobban elkülönítse, mindenki magában akarja megpróbálni az élet teljességét, holott minden erre való erőfeszítésből csak tökéletes öngyilkolás következik” Dosztojevszkij „tanítása” azonban más vonatkozásokban is a XIX. századi, nyugati eszmékkel szemben zárkózik be; az író mély kételkedése nem a továbblépést sürgeti, hanem a megbúvást, a zárt ablakok elvét. Történelmileg — s az író szándékaitól is függetlenül — ebből csak a megalkuvás különféle eredményei születhetnek meg. Dosztojevszkijnél kialakul egy külön „orosz út” gondolata, melyhez ugyan a szélső nacionalizmusnak alig van köze, hanem inkább valamiféle rajongó ábrándosságnak. Az orosz hivatástudat Dosztojevszkij megfogalmazásában nem annyira programot jelent, mint inkább hangulatot és utópiát. Ez a hivatástudat csak a szocialista forradalom programjában lelte meg igazi tartalmát, s cserélte fel az „orosz utat” a nemzetköziség útjával. A XIX. század uralkodó eszméinek bírálata Dosztojevszkijnél mérőben misztikus „evangéliumi” színezetet ölt; így pl. a szabadságeszméé: „Akik a szabadságot úgy hirdetik, mint az igények szaporítását és hamaros kielégítését, saját természetüket hamisítják meg, mert sok képtelen és ostoba vágyat, szokást és képzelgést gerjesztenek magukban és csak az egymás gyűlöletében, tehetetlenségében és dölyfösségben élnek”. Hasonló indítékokból, hasonlóan utópikus és misztikus meggondolásokból bírálja Dosztojevszkij a szociális forradalmakat is: „Európában már erőszakoskodik a nép

a gazdagokon és a nép vezetői véres harcokra vezetik őt és azt tanítják, hogy jogos az ő lázongása”. Dosztojevszkij is eljut egy elvont és rajongó, illúziós és evangéliumi népiességhez, midőn hazája mentését a néptől, — egy merőben fiktív és önkényes nép-eszménytől várja : „A mentés a népből fog kiindulni, a nép hitéből és alázatosságából, jámborságából”. Dosztojevszkij legtúlzóbb, leginkább elrugaszkodó, leginkább abszurd ábrándja épp a szociális kérdések megoldására vonatkozik : „Ábrándozva nézem és már szinte világosan látom jövőnket, mert az lesz a vége, hogy még a legromlottabb dúsgazdagunk is oda jut, hogy gazdaságát a szegény előtt szégyelni fogja, a szegény pedig — látván ezt a megalázkodást — megérti azt, elnéző lesz iránta és annak szégyenkezését örvendzéssel, szelíd szeretettel fogja visszonozni.” . . .

Ennek a fantasztá-hitnek egyetlen mentése lehet csupán, — művészi írói mentés : az, hogy Dosztojevszkij a gazdagokat általában, *karamazovi* arculatukban mutatja meg. Illetve, amikor — Aljosában — tézisének „ki-fejtését”, bizonyítását szándékozik nyújtani : mást, meggyőzőbbet, igazabbat nyújt helyette.

A *Karamazov* testvérekben leírt „tanítást” ugyanis a regény cselekménye, a jellemek rajza végül is a jóság, az emberiesség, az egymás iránti felelősség, a megértés különböző változataiban, helyzeteiben lépteti színre. És mindez nagyon is különbözik a Zozsima végrendeletében foglaltaktól. Aljosa megértő, szeretettel teljes egyéniségéből hiányzik bármifajta kenetesség és misztikum ; Kolja megható erőfeszítései, hogy a kis Iljuszát jobb kedvre derítse, éppen nem érzélgősségből fakadnak ; Sznyegirjev nyomortanyáján a szeretet és nagylelkűség fájdalmasan felemelkedő példáival találkozhatunk ; Dimitrij éppakkora önzetlenségre képes, mint Katja Ivanovna stb. Dosztojevszkijnél nyomát sem leljük a romantikus eszményítésnek, — márpedig „tanait” csak ennek segítségével fejthette volna ki. Ehelyett a *Karamazov* testvérek realizmusa a lélek legmélyén létező erőket és erényeket juttatja szóhoz, — a bűnök, a ziláltságok, a mohóságok és önzések alatt mégis, épen, sértetlenül maradt humánusmot, az emberlét végső lényegét. Dosztojevszkijt azért tekinthetjük az emberi lélek egyik legnagyobb ismerőjének, mivel ehhez az alaphoz el tudott jutni. Minden komorsága, végletessége, fájdalmassága ellenére, az ő vallomása az emberről : velejében bizakodó, hívó vallomás. Az emberi lélek mélyeit a szenvedés, a kín ismertette meg vele, — de ugyanazon erő, mely őt e mélységekbe levitte, a magasságok vágyát, igényét is ébren tartotta benne, mindvégig. Szakítva a romantika nép-eszményesítésével : ő a nép nagyságát is az egyénben mutatta meg, — s hőseinek megrázó sorsa, bűneik és erényeik, bukásaik és megtisztulásaik, szenvedéseik és önzetlenségüknek példáival is az egész nép jellemrajzához kívánt vonásokat szolgáltatni. Az emberi lélek legmélyén élő erők — az egész nép méhében működő erőkkel — közösek, Dosztojevszkij szerint. Ezért érzünk is oly szoros, bensőséges kötelékeket a dosztojevszkiji világ alakjai között. Ezért hiányzanak műveiből a magányosak, — illetve, nála csak a meddők és a gonoszok maradnak meg kietlen magányosságukban. *Testvéreknek* érezzük alakjait, — és tanainál, eszméinél többet, maradandóbbat közöl velünk ez a testvériség, — mert az író vágyát fejezi ki, az egész emberiség testvérisülése iránt.

О «Братьях Карамазовых»

Перед разбором «Братьев Карамазовых» автор определяет : несмотря на различное поведение, и у Толстого и у Достоевского есть общий корень : оба «вышли из гоголевской шинели». Но Достоевский — со всеми своими противоречиями — предвещает новый мир революции. Так как он рисует русское общество своего века, не толстовская картина, а видение, показывающее нам ад общества, стоявшего перед падением. Врата этого ада откроет революция. В ней отражается не «вечная покорность» национальной души, а большое и чистое национальное тщеславие, которое вместе с ужасами и развратом говорит о величии русского народа. Достоевский доказывает, что так как велика русская душа, велики ее крайности, уклоны. Действие романа богато событиями, но не это характерно для него. То, что велико в Достоевском, это больше действия произведения, даже писательской программы Достоевского, корни этого в его жизни, полной действия, страдания, унижения, даже боязни смерти и горькости сибирской ссылки. Испытания, выпадение на его долю, похожи на испытания революционеров, но его чуткая нервная система отвечает на них по-другому. Главная идея Достоевского : старая, дикая, необузданная Россия уничтожит себя, но вырастит новое поколение, которое проживет в духе благородства, любви, человечности и залечит раны, нанесенные Карамазовыми. Эту утопию иллюстрировали фигуры, переросшие русскую действительность — как герои Шекспира — которые стали представителями общих человеческих преступлений и идей. В них смешивается трагизм и комизм, крайность и скачкообразное, потрясаемое изменение чувств и настроений. Из декартовой логики Достоевского, непохожей на традиционную западную логику, особенно старались учиться западные литераторы. Автор «Братьев Карамазовых» мог бы показать свои мистические, фантастические идеи при помощи романтизма, но вместо этого в романе показаны находящиеся на дне души реальная сила и благородство, находящийся под преступлением и развратом целый, нетронутый гуманизм, сущность человеческого существования. Мы считаем Достоевского одним из величайших знатоков человеческой души, потому что он достиг этой основы.

ISTVÁN SÓTÉR :

Sur «Les Frères Karamazov»

Avant de procéder à l'analyse du roman intitulé *Les Frères Karamazov*, l'auteur constate que Tolstoï et Dostoïevski, malgré leur attitude opposée, avaient une racine commune : tous les deux étaient «sortis du paletot de Gogol». Cependant Dostoïevski — avec toutes ses contradictions — annonce déjà le monde nouveau de la révolution. L'image qu'il nous offre de la société russe contemporaine n'est pas un tableau pareil à celui fait par Tolstoï, mais une vision révélant l'enfer d'une société menacée d'écroulement. C'est la révolution qui ouvrira les portes de cet enfer. Dans le roman ce n'est pas «l'humilité éternelle» quelconque de l'âme nationale qui se reflète, mais bien la grande et pure ambition nationale qui, même par les visions d'horreur et de déchéance, dénote la grandeur du peuple russe. L'action du roman est riche en événements, mais ce n'est pas du tout son trait caractéristique. Ce qui fait la grandeur de Dostoïevski, cela commence au delà des intrigues des oeuvres, ou même du programme de l'écrivain, et a ses racines dans sa vie mouvementée, pleine de souffrances, d'humiliations, même des affres de la mort et des peines de l'exil en Sibérie. Les épreuves qu'il a du subir étaient pareilles à celles des révolutionnaires, mais le système nerveux très sensible de l'écrivain y a réagi d'une manière toute différente. Son idée fondamentale : la Russie ancienne, féroce et effrénée se détruit elle-même, mais il apparaîtra une génération nouvelle qui vivra sous le signe de la bonté, de l'amour et de l'humanité, et qui guérira les blessures causées par les Karamazov. D'ailleurs cette utopie est illustrée par des types qui dépassent la réalité russe, et qui deviennent — semblablement à ceux de Shakespeare — les représentants des idées et des crimes humains généraux. Dans ces types-là, il se mélange le tragique et le comique, ainsi que l'extrême inconstance et les changements brusques, par sauts, des tendances affectives. C'étaient surtout les littératures occidentales qui ont essayé de mettre à profit le psychologisme de Dostoïevski, basé sur la logique cartésienne et différent de la psychologie occidentale traditionnelle. L'auteur des Frères Karamazov aurait pu développer ses doctrines mystiques et fantasques, à la vérité, par l'idéalisation romantique, mais, au lieu de cela, le réalisme du roman fit valoir les forces et les vertus cachées au fond de l'âme, en révélant l'élément humain, resté intact qui constitue l'essence même de la vie humaine. Dostoïevski peut être considéré comme un des meilleurs connaisseurs de l'âme humaine justement parce qu'il a pu pénétrer jusqu'à ce fondement.

Romain Rolland „a kavarodás fölött”. I. rész

Ha látom, hogy hazám igazságtalanságot követ el, inkább az életem omoljon össze, mint hogy cinkos legyek hallgatással.

Romain Rolland: *Journal des années de guerre 1914—1919.* — 131. l.

Újabban sok fontos kiadvány — könyv, tanulmány, dokumentum — világítja meg Romain Rolland emberi magatartását és írói működését az első világháború idején. 1952-ben jelent meg Rolland *Naplója*,¹ mely hiányos ugyan, de olyan szovjet szakemberek szóbeli közlése szerint, akik a megjelent anyagot összevetették a moszkvai Lenin-Könyvtárban őrzött kézirat-másolattal, a kihagyások nem torzítják el a nagy dokumentum értelmét és jellegét. 1953-ban és 1954-ben közölte az *Europe* folyóirat Romain Rolland és Jean-Richard Bloch levelezését,² mely több lényeges adalékkal egészíti ki a háborús napló közléseit. — Főként a napló anyagára támaszkodik W. T. Starr kimerítő monográfiája a kor francia irodalmi életéről s benne Romain Rolland szerepéről.³ — Nagyrészt ugyancsak a fejlődési szakasz foglalkoztatja a legújabb szovjet Rolland-tanulmány szerzőjét, V. E. Balahonov leningrádi professzort, aki főleg az Októberi Szocialista Forradalom hatását kutatja s ezért vizsgálódását 1924-ig szélesíti.⁴ — Egy részlet-ügy feltárása során a korszaknak és az egész Rolland-problematikának egyik lényeges elemét dolgozza fel Pierre Grappin nancy-i egyetemi tanár, aki Rollandnak és a német pacifistáknak a kapcsolatát vizsgálja.⁵

Mindezek a művek, elsősorban Rolland *Naplója*, sok új adattal és szemponttal gazdagítják ismereteinket az európai civilizáció e válság-korszakáról s benne a humanizmus sorsáról.

Cikkünk czekeit az új eredményeket kísérli meg rendszerbe foglalni.

*

1914 tavaszán Rolland Svájcba utazott, hogy — mint már hosszabb idő óta minden évben — ott töltsen a nyári hónapokat. Svájc mindenekelőtt a nagy hegyeket jelentette számára: amióta kora ifjúságának egyik elhatározó élménye — „villanása” — volt a svájci táj, szenvedélyes kedvelője maradt a hegyvidéknek. Rokkant egészsége szintén megkívánta, hogy minél többet éljen hegyi levegőn. Emellett, Svájcból tekinthette át leginkább és közvetlenül az európai országokat, melyeknek kultúrája közt közvetítő szerepet vállalt. Miként Christophe-ja és „mint akkortájt annyi szellemi ember, aki szabadságra vágyott, fuldokolt az ellenséges nemzetek szűk gyűrűjében, egy sarkot keresett a világban, hogy Európa felett vehessen lélekzetet. — Hány küzdő, akit meggyötört az élet, találta meg ezen a földön a szükséges erőt, hogy újból felvegye a küzdelmet és hogy tovább is higgyen benne”.⁶

Most azonban másfajta küzdelem várta őt Svájcban. Ott érte a világháború kitörése. Az első hetekben az volt a szándéka, hogy visszatér Párizsba, bár a hadkötelezettség nem vonatkozott rá, mivel túl volt már a korhatáron és különben is, egy régibb, 1910-i baleset folytán, állandóan gyengélkedett. A háború nem hatott rá

¹ Romain Rolland: *Journal des années de guerre 1914—1919.* Párizs, Albin Michel kiadás, 1952., 1908 l.

² *Correspondance entre Romain Rolland et Jean-Richard Bloch.* Europe, 1953—1954.

³ William Thomas Starr: *Romain Rolland and a World at War.* Evanston, Northwestern University Press, 1956., 223 l.

⁴ В. Е. Балахонов: *Ромен Роллан в 1914—1921. годы.* — A leningrádi Zsdánov-Egyetem kiadása, 1958., 228 l.

⁵ Pierre Grappin: *Le Bund „Neues Vaterland” (1914—1916).* Ses rapports avec Romain Rolland. Lyon—Párizs, IAC kiadás, 1952., 196 l.

⁶ Romain Rolland: *Jean-Christophe. IX. Le buisson ardent,* magyarul: *Az égő csipkebokor.* Ford. Kosáryné Réz Lola. Athenaeum-kiadás, 1924. — 10. l.

meglepetésként. Már a *Jean-Christophe* utolsó köteteiben is jelozte elkerülhetetlenségét, a *Colas Breugnon* megírását pedig maga is azzal indokolja, hogy az eljövendő nehéz idöszakra akart életeröt gyüjtteni, egészséges nevetést talolni.

Már az első napokban megrázó leveleket kap fiatal barátaitól — Gillet-től, Bloch-tól és ismeretlenektől is — akik lelkesen mennek a nagy forgatagba. Átérti felelősségét : egyike volt azoknak, akik a felnövä nemzedék legjobbjaiiban két évtizeden át ébresztgették az erkölcsi energiákat. S ezek az energiák, a tanítványok érzése szerint, most a háborúban fognak kiteljesedni. Egyik leghívebb és legkedveltebb követője, Jean-Richard Bloch így vall neki 1914 augusztusában : „Nyolc nap óta arra gondolok, amit tavaly mondott nekem : ismét kezdetét veszi a forradalom háborúja a feudalizmus ellen. A Köztársaság hadai kivívják a demokrácia győzelmét Európában és befejezéshez viszik az 1793-ban megkezdett művet.”⁷ S Rolland-t gyöttri a félreértett vezető lelkiismeretfurdalása ; mert igaz ugyan, hogy elgondolása és korábbi műveinek tanúsága szerint valóban idöszerrű lett volna a nagy jakobinusok kezdeményezésének következetes befejezése, a polgárság árulásának felszámolása, ámde itt nem erről volt szó ; ilyesfajta önámító értékelést eleve hamisnak érzett, bár nem látta még világosan a háború és az imperializmus összefüggését. Az is igaz, hogy *Jean-Christophe*-ja és hősi életrajzai a megpróbáltatásokon diadalmaskodó erkölcsi erőt magasztalták, ez azonban korántsem volt a háborúhoz szükséges nyers erőszak dicsőítése. Ellenkezőleg : a forradalom felszabadító harcainak kivételével mindig minden háborút elítélt ; már diákkori naplójában — 1889-ben — későbbi magatartására is jellemzően így írt : „Victor Hugo, Maupassant és Tolsztoj is beszéltek a háború ellen. Ámde nem elegendő csak beszélni ellene : meg kellene szervezni az erőket, szükség esetén fegyveres szövetséget kellene létrehozni a béke biztosítására. A jövendő Egyetemes Köztársasága nevében, az értelem nevében, a szeretet nevében el kell fojtani a gyűlöletet, ártalmatlanná kell tenni azokat, akik a gyűlöletből élnek. A gyilkosokat lenyakazzák : mit érdemelnek azonban a népek gyilkosai? Hugo ezt mondta : „A háborút fosszuk meg becsületétől!” Tegyük többet : Öljük meg a háborút!”⁸

E gondolat — a háború elleni szervezett küzdelem szükségességének gondolata — a *Le temps viendra* (Eljő majd az idö) c. drámától kezdve (1903-tól) megismétlődik Rolland legtöbb nagy művében, így a *Jean-Christophe*-ban több helyütt is.

1914 augusztusában tehát fájdalommal látja, hogy azok is, akik követőinek vallják magukat, félreértették gondolatát, amelynek kifejezése nyilvánvalóan nem volt elég világos, elég határozott, elég egyértelmű. S amikor legjobb tanítványa, Louis Gillet, aki épp szemelvény-gyűjteményt állított össze műveiből, az erőszak, méghozzá a német erőszak hirdetőjének tünteti fel őt, nála szokatlan ingerültséggel küldi vissza a frontról írt levelet s feljegyzi reá : „Nem olvasta műveimet és ítélkezni mer felettem!”⁹

Az 1940-ben írt *Ifjúkori emlékei*-ben is keserűen panaszkolja, hogy mindig, minden vállalkozásában vereséget szenvedett. Amikor győzni látszott, félreértés támasztotta e látszatot. „Azok a fiatal emberek és öreg akademikusok, akik 1912-ben a *Jean-Christophe*-ot ünnepelték, nem látták meg benne az *Au-dessus de la Mêlée-t* (*A kavarodás felett*), amely pedig a *Jean-Christophe* betetőződése, egyenes folyománya”.¹⁰ A *Jean-Christophe* méltatói nem vették észre, hogy Romain Rolland hőse az ellen a világ ellen lázadt, — előbb Németországban, azután Párizsban, de helytől függetlenül, egyetemes érvénnyel —, amely a háborút előkészítette : az imperializmus ellen. Igaz, hogy e gondolatot ilyen élesen és ennyire lényegre egyszerűsítve csak most, a háború kapcsán fogja majd kifejtetni ; az is igaz, hogy előző küzdelmeinek valódi értelmét maga is csak ekkor kezdi felismerni teljesen. Felismerését azonban nem hallgathatja el, mivel ez az a „b”, amit a húsz éven át hangoztatott „a” után ki kell mondania. „Egy nagy művész még akarva sem mondhat le arról, ami életének értelmet ad” — vallotta korábban Tolsztojról,¹¹ s most önmagára is érvényes lett e megállapítás.

⁷ Romain Rolland és Jean-Richard Bloch levelvezését itt és a következő helyeken az *Europe* 1953. és 1954. évfolyamában megjelent szövegéből idézzük, a dátumok fel-tüntetéseivel.

⁸ Romain Rolland : *Le Cloître de la rue d'Ulm*. Párizs, Albin Michel kiadás, 1952. — 304. l.

⁹ Louis Gillet et Romain Rolland : *Correspondance*. Párizs, Albin Michel kiadás, 1949. — 309. l.

¹⁰ Ua. : *Souvenirs de jeunesse (1866—1900)*. Lausanne. Guilde du Livre kiadás, 1947. — 133. l.

¹¹ Ua. : *Vie de Tolstoï*, magyarul : Tolsztoj élete. Ford. : Benedek Marcell. Kultúra-kiadás, 1922. — 156. l.

Igy írja meg, hosszas vívódás után, egyelőre még több irányban is megalkudva, első cikkét a háború ellen, amelyet a svájci nagypolgárság lapja, a *Journal de Genève* közölt 1914. augusztus 29.-én: egy nyílt levelet Gerhard Hauptmannhoz a művészeti értékek barbar pusztításáról és a szellem embereinek kötelességéről. E cikkével és a következővel is, amelyet a reims-i székesegyház bombázásának hatása alatt írt *Pro Aris* címen (1914 szeptemberében) a német tudósok és művészek hazug nyilatkozata ellen, az volt a szándéka, hogy felhívja a német értelmiség és a világ figyelmét a rombolásokra, amelyeket a központi hatalmak hadai Belgiumban és Észak-Franciaországban elkövettek. Amint naplójából kiderül, a háború első heteiben Rolland is hisz még „hazája ügyének igazában, mélységes és élő emberiségében”. Gondolata és állásfoglalása ekkor még egyáltalán nem egyértelmű. Mélyen élnek benne a francia haza és a francia nép szabadságharcos hagyományainak emlékei. Michelet követőjének és a forradalmi drámák szerzőjének nehéz megszabadulnia a nacionalista „haza” bővítetől; a svájci batáron is átesapó és a francia sajtóban mesterségesen felfokozott háborús lelkesülés mögött — amely a legjobbakat is elragadta — nehéz pontosan meglátnia az országot és a nemzet kiszolgáltatottságát a kapitalista érdekek képviselőinek. Másrészt nem érzi magát illetékesnek a cselekvésre; „szemlélődő vagyok, aki szeret látni, megérteni és a jelenségek rejtett ritmusát és összhangját keresni.”¹² Ezért az első cikkei még sokkal inkább egy érzékeny művészlélek megrendülését tükrözik, mint az imperialista háború elleni nyílt tiltakozást. „A háború a népek gyengeségének és ostobaságának a gyümölcse, — írja a Hauptmannhoz intézett levélben. — A háborút nem tekintem végzet szerűnek, mint Ön. Francia ember nem hisz a végzetben. A végzet az akarat híján levő lelkek mentsege.”¹³ Naplójegyzetei, melyeket az egész háború folyamán különleges gondossággal — noha némileg az utókorra gondolva — írt s melyeknek az 1952-ben kiadott gyűjteménye nemcsak Rolland megismeréséhez, hanem a kor megértéséhez is nélkülözhetetlen anyagot közöl, napról napra rögzítik Rolland vívódását, felismerésének érelőledését.

„Borzasztó élni az eszeveszett emberiség közepette és tehetetlenül szemlélni a civilizáció csődjét, — jegyzi fel 1914. augusztus 4.-én. — Ez az európai háború a történelem legnagyobb katasztrófája évszázadok óta, az emberi testvériségbe vetett legszentebb reményeink összeomlása... Valóságos örület... S lehet, hogy e háború örvendtes Franciaország részére, és gyönyörű a hazába vetett hit szempontjából, de hát a másik hit, a másik, az csak öncsalás lett volna?” — Három héttel később már így módosul gondolata: „Istenem, odaadnám boldogságomat, odaadnám szerelmemet és életemet, ha megválthatnám hazámat és barátaimat.”¹⁴

Hazáját és barátait azonban nemcsak a harcéri veszélyektől félti, — persze azoktól is! — hanem sokkal inkább attól a másik pusztítástól, amelyet a háború a gondolkodásban és az erkölcsökben visz véghez. Egész addigi élete és életműve egyetlen folyamatos tiltakozás volt a hazugság ellen. Most pedig azt látja, hogy a hazugság intézményessé lett és tenyésztetten virul minden hadviselő országban. E hazugság áldozatai azok a jóhiszemű fiatalok, — hívei és követői —, akik milliószámra adják oda életüket s miért? Van-e értelmük hősiességüknek? Erre válaszol harmadik cikke, a kezdeti időszak legfontosabb megnyilatkozása, amely az *Au-dessus de la Mêlée* (Kavarodás fölött) címen jelent meg, 1914. szeptember 15.-én, ugyancsak a *Journal de Genève*-ben. A cím maga is egyike Rolland szerencsés írói alkotásainak, mert villanásszerűen mutatja meg nemcsak a mondanivalót, hanem a benne kifejeződő magatartást is; később (az *Utítársakban* — *Compagnons de route* — 153. l.) Rolland ironikusnak nevezi e címet, a kortársak azonban programadónak és mindenképpen kihívónak találták, mintha Rolland csak a háborúra vagy akár csak a társadalmi cselekvésre vonatkoztatta volna; pedig már az első lázadását rögzítő diákkori naplójában is használja a kifejezést, a „zavaros kavarogás” fölé akar emelkedni, majd ugyanezt a magatartást, ugyanezzel a kifejezéssel, Jean-Christophe-ja is vállalja; tehát megint teljesen következetes folytatódásról van szó. A *Háborús napló* több helyütt is értelmezi e sokat emlegetett címet s cáfolja, hogy valamiféle széplelkű visszahúzódást fejezne ki, elfordulást a cselekvéstől; ellenkezőleg: tiltakozásul szánta „a nemzeti imperializmusok kavarodása” ellen. (494. l.)

Romain Rolland nem akar — nem is tudna — semleges maradni, csak szellemi magatartást vállalni; hiszen alig van író az újabb világirodalomban, aki annyira és oly következetesen — egész élete folyamán — a cselekvés híve lett volna. „Ki ne

¹² *Journal des années de guerre 1914—1919.* — 114. l.

¹³ Ua.: *Au-dessus de la Mêlée.* Párizs, Albin Michel-kiadás, (113. kiad.), 1926 — 14. l.

¹⁴ Ua.: *Journal des années de guerre 1914—1919.* — 33. és 39. l.

látná — írta később — hogy hamisan tekintettek semlegesnek, amiért a nemzetek forgataga fölé emelkedtem, ki ne látná, hogy többet harcoltam, mint bárki más és hogy a háborús kavargás helyett egy szélesebb és — nézetem szerint — termékenyebb küzdelmet választottam.”¹⁵ Sőt: ő az igazi cselekvő, az egész addigi életútja és életműve szembefordítja azokkal a kortársaival, akik a szellem öncélúságát hirdették. Különös fejlődés folyamánként ugyanis az addigi „esztéták” — Barrès, Bourget, de még az átmenetileg megingott Anatole France is — 1914-ben hazafias bárdokká, háborús buzditókká válnak, Rolland pedig a szellemi értékek védelmét hirdeti. „Mily ironikus látvány! — írja Barrèsről. — Miféle hideg, száraz és számító akarat munkája révén lett e hitetlen, nihilista esztéta, akit az unalom és a hiábavalóság érzése emészt, új népi hit szószólója! Nem a keresztre feszített alapít törvényt, hanem a keresztfeszítő.”¹⁶ Halhatatlan érdeme Rolland-nak, hogy mert és tudott hű maradni önmagához, előző fejlődési vonalának irányához; noha — főleg kezdetben — teljesen egyedül érezte magát. „Mit ér az olyan hit, amelyért az ember nem kockáztat semmit?” — ismétli meg szó szerint ifjúkori küzdelmeinek egyik alaptételét.

A *Kavargás fölött*-nek az az értelme, hogy az író nem sodródik a hazugság áradatával. Próbára teszi erkölcsi erejét s győzedelmeskedik. „Soha nem éreztem magam ennyire embernek” — írja Bloch-nak néhány héttel a cikk megjelenése után 1914. október 20-án, naplója pedig arról tanúskodik, hogy teljesen (talán túlzottan is) tudatában van személyes — emberi és írói — felelősségének. Ez is hozzájárult, hogy a háborúellenes cikkeivel, miként egyébként későbbi tanulmányaival, politikai és világnézeti állásfoglalásaival úgyszólván új irodalmi műfajt terem, vagy inkább feleleveníti, időszzerűsíti azt a műfajt, melyet a francia irodalomban Voltaire és az enciklopédisták fejlesztettek naggyá: a gondolkodás és a cselekvés egységét tükröző esszét, melyben az író teljes emberségével, egész hitével és szenvedélyes őszinteségével van jelen.

E nagy vihart támasztott cikk első részében a szerző tiszteleg ifjú barátainak sztoikus hősiessége előtt; idéz leveleikből: a legszebb francia erények élednek fel e fiatalok áldozatvállalásában. Ők valóban teljesítik kötelességüket; de teljesítik-e a magukét azok is, akiknek feladata lenne arra figyelmeztetni, hogy a „legrosszabb ellenség nem a határokon kívül van, hanem minden nemzetben belül, s egy nemzetnek sincs ereje, hogy küzdjön ellene. Ez az ellenség az imperializmusnak nevezett százfejú szörnyeteg, amely mindent le akar igázni vagy meg akar törni, amely nem tűr meg maga mellett szabadon kibontakozó nagyságot.”¹⁷ Íme, tehát Rolland megjelölte az igazi ellenséget, kimondta a nagy vádat, amellyel maga ellen fordítja a kapitalista „haza” minden kiszolgálóját, egész sajtóját. Hiába cnyhíti ítéletét azzal, hogy persze „számunkra, nyugati emberek számára a porosz imperializmus a legveszélyesebb, amelynek fenyegetése fegyveres egységbe tömörítette Európát s amely nemcsak a világ többi részére jelent veszélyt, hanem magára a már megmérgezett gondolkodású Németországra is. Először ezt az imperializmust kell szétzúzni. Ez azonban nincsen egyedül. Sorra kerül a cárizmus is. Többé-kevésbé minden népnek megvan a maga imperializmusa; bármilyen is a formája — katonai, pénzügyi, feudális, köztársasági szociális, vagy szellemi — ez az a pióca, amely kiszívja Európa legjobb véréit. Minden ország szabad férfiúi, vegyük elő a pióca ellen Voltaire jelmondatát (Tapossuk el a gyalázatost!)”¹⁸

Ámde hol vannak a szabad emberek, akik vállalják a harcot az imperializmus ellen? Rolland egyik első keserű felismerése a keresztény egyházak és a szocialista pártok behódolása. Leleplezi az árulást: „A vallásos és a vallásellenes internacionalizmusok egymással versengő apostolai egyszerre a legszenvédélyesebb nacionalisták lettek.” Példaként említi a magyarországi szerb papokat, akik megáldották a saját népük ellen fordítandó fegyvereket. Keményen ostromozza a szocialistákat is, akiknek nincs bátorságuk, hogy meghaljanak saját hitükért, de elég bátrak ahhoz, hogy meghaljanak mások hitéért.

¹⁵ Ua.: *Par la Révolution, la Paix*. Párizs, Editions Sociales Internationales kiadás, 1935. — 54. l.

¹⁶ Ua.: *Journal des années de guerre 1914–1919*. — 196. l. — A francia írók magatartásának alakulását a háború alatt részletesen elemzi W. T. Starr, i. m. 46. és köv. l. — L. még erről, egy részletkérdés kapcsán: Lukácsné Szende Mária: *A háborús Anatole France*. Huszadik Század, 1916. (XXXIII. köt.), 214. l. France később, 1923-ban, megtagadta életének „legrosszabb cselekedetét”. Id. Claude Aveline, in: Anatole France: *Trente ans de vie sociale*. Emile—Paul kiadás, 1949. Bevezetés, XXI. l.

¹⁷ Ua.: *Au-dessus de la Mêlée*. — 55. l.

¹⁸ Ua.: uo. — 56. l.

Ezzel az egyetemes behódolással szemben foglal állást Rolland a *Kavarodás fölött*-ben. „Nem azért beszélek, hogy meggyőzzem a gyilkos Európát — írja befejezésül. — Azért beszélek, hogy könnyítsek lelkiismeretemen.” Épp ez az erkölcsi szemlélet készteti rá, hogy felismerje és hirdesse: nemcsak Németországot kell hozzásegíteni az imperializmustól való megszabaduláshoz, hanem — természetesen — saját hazáját is. Ez fontos felismerésre a Vöröskeresztnél önként vállalt munkája során jut. 1914. október havában kezd dolgozni a polgári foglyok és internáltak felkutatásával foglalkozó szervnél (ahol egyébként Kuncz Aladártól is kap levelet), s itt megtudja, hogy a szembenálló hadak katonái barátkoznak egymással; leveleket olvas, amelyekből kiderül, hogy minden hadviselő államban mély szakadék választja el az imperialista kormányokat a dolgozó és a harcoló tömegektől. Naplójában meghatottan idézi Kuncz Aladár levelét, tetszik neki, hogy a „fekete kolostor” magyar internáltjai francia nyelvű előadásokat és tanfolyamot rendeznek a francia irodalom és művészet történetéről.¹⁹ Hasonló, de még végtesebb példákat ír le a fronton harcoló barátjához, Jean-Richard Bloch-hoz intézett leveleiben. „Az ellenséges hadseregek közt kialakult a hősiességben és a szenvedésben fogant testvériség — közli Bloch-kal 1914. szeptember 23.-án. — Azonos értelmű beszámolók érkeznek hozzám Flandria és Galícia lövészárkaiból, sőt az egymást leginkább gyűlölő ellenfelek, a szerbek és az osztrákok közt is úgyszólván teljesen megszűnt a gyűlölet; meglepő adataim vannak erről”. A jókor felismert lövészárkok-barátkozás megerősíti abban a hitében, hogy a népek olyan érdekekért véreznek, amelyekhez alig van közük, s amelyeknek nem látják értelmét.

Cikkei, melyek előbb csak rejtve jutnak el Franciaországba, majd egy év múltán kötetben is megjelennek (Párizsban), óriási vihart keltenek. A „haza” mindenfajta védelmezői dühödtén támadnak rá, kiforgatják szavainak értelmét, hamis érvekkel cáfolják állításait. Rolland azonban a megszállottak szívósságával vállalja a vitát. „Ez a gyenge, törékeny és betegségre hajlamos ember, aki csak nagyon halkán tudott beszélni, és mindig köhécselt, aki nyaka köré csavart sál nélkül ki nem léphetett a folyosóra, s akinek minden gyors lépés után meg kellett állnia, — olyan erőt fejtett ki ekkor, amely a követelmények nagyságával szemben valószínűtlen nagyságig nőtt fel. Semmisen tudta megingatni, sem támadás, sem perfidia; félelem nélkül és tisztán tekintett bele a világ zűrzavarába.”²⁰

Ma már nemcsak tanulságos, de vigasztaló olvasmány is a vita, mely Rolland írásai körül kerekedett. Negyven év távlatából átlátszóan világos Rolland igazsága. Sőt: szinte meglepő, hogy e tapintatosan fogalmazott írások, melyek mindvégig a szellemi és erkölcsi értékek védelmét hangoztatják, miként támaszthattak nagyobb vihart, mint írójának későbbi, sokkal határozottabb állásfoglalásai. Úgy látszik azonban, írások sorsát nemcsak tartalmuk, és nem is csak előadásmódjuk, hanem időzítésük és és visszhangot keltő képességük is befolyásolja.

Rolland cikksorozata akkor jutott a francia olvasók kezébe, amikor még nagy volt a „hazafias” felbuzdulás, de amikor már erjedt a lelkekben a hazugság elleni tiltakozás. Az olvasók levelei, melyeket Rolland naplójában közöl, erősítő jótéteménynek nevezik cikkeit, azt hiszem azonban, nem annyira a tárgyak, mint inkább a belőlük áradó emberség miatt. Rolland egyébként mestere a rövid mondatoknak, tömör formuláknak, amelyek itt, patetikus gondolatok szolgálatában kiválóan érvényesülnek.

Ellenfelei főleg két dolgot vetnek szemére: 1. hogy különbséget tesz a német nép és katonai, illetve szellemi vezetői közt; az előbbit védelmezi, az utóbbiakat ostorozza; (egyébként oly erővel ostorozza, hogy cikkgyűjteménye, amely pedig irodalmi érdekességnek is nevezetes, soha nem jelenhetett meg németül, még Svájcban sem), 2. hogy hű maradt a barátságához és rokonszenvhöz, mely őt az „ellenség” egyes fiaihoz fűzte, s hű maradt ahhoz a ragaszkodáshoz is, melyet a régi német művészet nagy mesterei — főként a zeneszerzők — iránt érzett.

A vitairatok mintájául szolgálható válaszában Rolland mindkét vádat vállalja. Igenis nem azonosítja a népet vezetőivel; a felfegyverzett népek barátkoznak egy-

¹⁹ Ua.: *Journal des années de guerre 1914–1919*. — 132. l. Később, a háború után, Kuncz Aladár írta az első magyar nyelvű igényesebb esztétikai méltatást Rolland eddigi életművéről, főként a *Jean-Christophe*-ről, amelyben „a világnak zenei érzékelésen alapuló szemléletét” állapítja meg. Kuncz Aladár: *Romain Rolland*. Nyugat, 1920. II. köt., 863. l.

²⁰ Stefan Zweig: *Die Welt von Gestern*, magyarul: Búcsú a tegnaptól. Ford.: Mészáros István. Bp. 1945. Athenacum 3. kiad. — 268. l.

mással; egyébként pedig a „háborút egy állam, nem pedig egy nép ellen viselik; nem lehet 65 millió embert felelőssé tenni néhány ezer vagy talán csak néhány száz ember tetteiért.” A népet fel kell világosítani vezetői tetteiről. „Ne ellenségeink ellen, hanem ellenségeinkért harcoljunk. A világot felszabadítva, szabadítsuk fel őket is. Franciaország ne azért törjön össze bilincseket, hogy másokat tegyen helyettük.”²¹

E cikkek hangja — bizonyára közlési okokból — nem oly határozott, nem oly éles, mint az egyidejűleg írt naplójegyzetké és baráti leveleké. Naplójában folyton visszatér a gondolat, hogy az értelmiségiek eltávolodtak a néptől, amely pedig a szociális forradalom révén egyedül teremtheti meg a békét is, meg a német-francia együttműködést is. Jean-Richard Bloch-hoz írt leveleiben ismételtelen és nyomatékosan hangoztatja, hogy „eliten” ő nem azt érti, amit az akadémiák és az irodalmi körök neveznek annak; elitnek ő a becsületes embereket tekinti, a XVII. századi „honnéte homme” újfajta változatait, miként már a *Jean-Christophe*-ban is kifejtette. Cikkeiben fennnen hirdeti, levelei révén pedig szervezetté is akarja építeni a barátságot, amely az „ellenség” elítéléshez fűzi. Lépéseket tesz, hogy Svájcban konferencián találkozzanak a hadviselő országok legjelentősebb szabad szellemei. A terv korai még, és az elközelítés sem reális; amikor pedig nem sokkal később, Rolland rokonszenvétől kísérve, összeül a zimmerwaldi, majd kienthali értekezlet (1915. szeptemberében, illetve 1916. áprilisában), nem pontosan a rolland-i értelemben vett szabad szellemek vesznek részt.

Hiába fejt ki védőiratában, hogy ő a német szellem időtlően értékeit megkülönbözteti a „Kulturimperium” ügynökeiktől, ellenfelei szennyes áradatban ontják feléje a vádat, hogy gondolkodása és művészete — sőt írásmódja is! — „nem franciás”, hanem német hatás terméke. A rágalom minden művészt azon a ponton támad, amely leginkább sebezhető. Mit tehet Rolland, a legzártabb francia táj (Burgundia) és a legzártabb francia társadalmi réteg (a kispolgárság) neveltje, az *Antoinette* és a *Colas Breugnot* írója, aki németül még olvasni is csak nehezen tudott, ami egyébként zavarta őt a legnagyobbak, főleg Schiller megértésében és értékelésében? E véleményeket — nem minden keserűség nélkül — az „ostobaságok tárába” sorolja. Ugyanakkor Bloch-ot, aki a német nyelvnek és a német dolgoknak sokkal jobb ismerője volt, mint ő, szinte félszegen figyelmezteti egyik levelében (1915. XI. 20.-án): „Ne higgye, hogy elfogult vagyok a németekkel szemben. Helyzetem eléggé visszás. A zene szeretete egyé tette *Christophe*-fai; amikor pedig egyek voltunk már, véle kellett maradnom haláláig. Egyébként azonban maga *Christophe* sem szerette a németeket; én pedig képtelen lennék egyhuzamban hat hónapig Németországban élni; voltak évek, amikor nem bírtam elhatározni magam, hogy visszatérjek oda, akár csak futólag is. Itália az egyetlen ország, amelyet szenvedélyesen szeretek. Bizonyára ezért van, hogy könyveimben alig merem beszélni róla.”

Rolland-nak tehát nem az a fontos, hogy a becsületes németeknek, vagy akár a német kultúrának igazságot szolgáltatasson, hanem az, hogy hazáját visszatartsa igazságtalanságok elkövetésétől. Lényegileg ugyanaz a gondolat vezeti, amely Zolát készítette a *J'accuse* (Vádolok) megírására, s amelyet maga is megelevenített a *Les loups* (A Farkasok) című drámában. 1915. április 21.-én ezt jegyzi fel naplójában: „Sokkal jobban szeretem hazámat, semhogy megengedném neki, hogy igazságtalan legyen, mégha az igazságtalanság győzelemhez is segítené. Az ilyen győzelem az én szememben vereség lenne.” (323. l.) Ezekben a hónapokban minden szellemi energiáját arra fordítja, hogy fölé emelkedjék a nemzeti vagy egyéb részlegességeknek. Az egyik német levelezőjének, Ernst Reuternek így fejt ki gondolatát: „Egyet értek önnel abban, hogy önöknek az orosz imperializmus nem kevésbé veszélyes, mint nekünk a német. Én ellene vagyok minden imperializmusnak” (252. l.). Amikor e megállapítást teszi — 1915. tavaszán! — javában zajlik körülötte a rágalomhadjárat, ugyanakkor pedig kezdnek feléje fordulni, jelentkezni nála, a háború harcos ellenségei a Svájcban élő bolsevikok (Lunaacsarszkij személyében 1915. januárjában), a francia baloldali szocialisták és forradalmi szindikalisták küldöttei. Már az 1914. év végén megható tanúságait tapasztalhatta a szervezett munkásság részéről feléje áramló rokonszenvek. Egy Párizsba látogató svájci barátja azt a hírt hozza, hogy találkozott munkásokkal, akik

²¹ Romain Rolland: *Au-dessus de la Mêlée*. — 124. l. — Rolland, kezdetben a Neues Vaterland szövetség tagjaiban látta a „másik Németország” képviselőit; levelezett is velük, illetve válaszolt leveleikre; viszonyuk azonban soha nem lett különlegesen bizalmas. Rolland ugyanis csakhamar felismerte, hogy a Neues Vaterland vezetői „jóindulatú polgári demokráciák voltak, akik hiába próbálták az értelem érveit szembehelyezni a háborús indulat megszállottaival”. Pierre Grappin. i. m. 30–31. l.

lemásolták bekeretezték és kifüggesztették cikkeiket.²² A baloldali szocialisták jól látták és kellőképpen értékelték, hogy Rolland a háborún túl az imperializmus ellen küzd. Az egyik első cikk, melyet az *Humanité* Rolland védelmére írt (1914. október 26.-án), már címében is leszegezi, hogy „egy francia író ékesszólón emel szót az imperializmus ellen”. — Hasonló értelemben foglalt mellette állást az Általános Szakszervezeti Szövetség (C. G. T.) baloldali kisebbsége, amely javaslatot terjeszt a szövetségi tanácskozás elé, „a munkásosztály együttérzését fejezve ki Romain Rolland-nal”.²³ E baloldali szocialista körökből jön hozzá és együttműködésre kéri Henri Guilbeaux, ez a Franciaországból menekült, színes egyéniségű, tragikus sorsú irodalmár, akit a rendkívüli kor rendkívüli feladat vállalására tesz képessé, s aki 1916 januárjától kezdve háború- és imperializmus-ellenes folyóiratot ad ki *Demain* (Holnap) címen a zimmerwaldi eszmék hirdetésére. — Abban az időpontban, ahol most követjük Rolland fejlődését, 1915 őszén, a zimmerwaldi konferencia idején, ez a nem mindennapos sorsú, de közepes tehetségű litterátor röpiratot ír Romain Rolland védelmére majd azon igyekszik, hogy kapcsolatot teremtsen Rolland és a zimmerwaldisták között. „Megbecsülésnek érzem, hogy Lenin bizalmát és barátságát birom” — írta Guilbeaux a *Demain* 16. számában (202. l.); másrészt Lenin a „valódi internacionalisták” közt említi őt, és előszót ír a „Szocializmus és szindikalizmus Franciaországban a háború idején” című tanulmányához.²⁴

Más országokból is érkeznek biztató nyilatkozatok, így Einstein levele 1915. márciusában. Némileg később Lunacsarszkij közli vele, hogy Gorkij folyóirata, a *Letopisz*, amely közölte Rolland egyik Shakespeare-tanulmányát Lunacsarszkij fordításában, — „az egyetlen orosz lap, mely szembe mer szállni a nacionalista tobzódással...”, s hogy Gorkij nézetei a háborúról, a jövő békéről és az embereknek országhatárokon feletti összefogásáról, megegyeznek azokkal, melyeket Rolland is hirdet.²⁵ Mindezek az új kapcsolatok szilárdabb keretet adnak Rolland gondolkodásának. Megmarad továbbra is az egyéni lelkiismeret védelmezőjének a társadalmi jelenségeket azonban — így a háborút is — egyre határozottabban nem országok vagy népek, hanem osztályok kategóriáiban nézi. „Szánalmamat nem korlátozhatom azokra, akik nálunk szenvednek. Az én hazám ott van, ahol szenvedés van: s ellenségem mindaz, mi szenvedést okoz”.²⁶ A háború egyéves tapasztalata nem távolítja el korábbi nézeteitől, ellenkezőleg: erősití és bensőségebbé teszi humanista meggyőződését.

Amikor 1915-ben a *Fair Play* c. amerikai folyóirat kérdést intéz hozzá, „melyik a kedvelt hite, melyet a háború lerombolt?” — így válaszol: „A háború semmit sem rombolt le abból, amit hittem, inkább erősítette hitemet. Fokozta 1. megvetésemet az uralkodó osztályokkal szemben, — a kormányokkal, a pénzülgarchiával, az egyházakkal és az állítólagos értelmiségi elitel szemben —, melyek a népeket belevitték ebbe az esztelen öldöklésbe; 2. testvéri együttérzésemet mindazokkal, akik szenvednek,

²² Ua.: *Journal des années de guerre 1914–1919*. — 275. l. — A francia szocialista mozgalom egyik akkori vezetője — Amédée Dunois — Rolland-nak a Jaurésról írt és külön kiadványként megjelentetett cikke bevezetőjében egy vonalba állítja Jaurést és Rolland-t, „korunk és országunk e két legmagasabbrendű erkölcsi egyinységét, a legtisztábban hevülő lelkiismereteket”. (Romain Rolland: *Jaurés*. Avant-propos d'Amédée Dunois, Párizs, La publication sociale kiadás, 1915. — 3. l.)

²³ Ua.: Uo. — 494. l.

²⁴ Henri Guilbeaux: *Le mouvement socialiste et syndicaliste pendant la guerre* (Esquisse historique). Préface de N. Lénine. Péterograd, Internationale Communiste kiadás, 1919. — Lenin *Művei*, 29. kötet, 305. l. (magyar kiadás), — és *Válogatott művek* II. 37. l. — Guilbeaux-tól magyarul is megjelent egy eléggé halovány költemény, *Zene* címen, melyet a háború elején írt (Magyar Írás, 1925. (IV.) évf. 38. l.). Egyébként 1917 októbere után Guilbeaux a *Pravda* nyugat-európai munkatársa lett, majd amikor Franciaországban halálra ítélik, Svájcba pedig kiutasítják, a Szovjetunióba távozik. 1924-ben könyvet ír Lenin „hiteles aromásáról” (*Portrait authentique de Lénine*). A huszas évek végén meghasolulva a szovjet rendszerrel és önmagával is, visszatér Franciaországba s kéri hazatérési perének újrafelvételét. A tárgyaláson Rolland is tanúskodik mellette (l. *Pour Henri Guilbeaux*, Europe, 1932 (XXX.) évf. 471–472. l.). Guilbeaux, akit a bíróság felment és rehabilitál, röviddel ezután meghal. (Utolsó éveiről és haláláról l. Stefan Zweig: *Bűcsű a tegnaptól*, 274. l.)

²⁵ Romain Rolland: *Journal des Années de guerre 1914–1919*. — 742. l. — Rolland és Gorkij kapcsolatáról l. részletesebben Balahonov, i. m. 46. l.

²⁶ Ua.: Uo. — 323. l.

valamennyi nemzeten belül ; 3. hitemet eljövendő összefogásukban és egy új, fiatalabb és emberibb társadalmi keret kialakulásában.”

Gondolkodásának ilyen fejlődése 1915. év folyamán azzal jár, hogy cikkei egyre élesebbek, egyre egyértelműbbek, egyre határozottabbak lesznek. A kapitalista érdekeltségű nagy svájci lapok húzódoznak közlésüktől. A Jaurès meggyilkolásának évfordulójára írt emlékeztetését már csak baráti közbenjárásra jelentetik meg s nem az évforduló napján. Rolland tehát szakít e lapokkal, megváltik a Vöröskeresztől is és szépirodalmi művek írását tervezi. Regényben dolgozza fel „egy szabad lelkiismeret sorsát a háború alatt”; *Clerambault*-ja csak a háború után jelenik meg, miként az ekkor fogant másik mű is, a háború értelmetlenségét szatirikusan példázó *Liluli* dráma.

A küzdelem azonban nem engedi meg, hogy félrevonuljon, csak művész legyen. A szövetség kötelez ; s a harcostársak, kik egyre számosabban veszik körül, irányító szót várnak tőle. Magatartásával és következetes humanizmusával ekkor érdemli ki a „világ lelkiismerete” címet. Otthona találkozóhelyévé válik a háború és elnyomás ellen küzdőknek. A breslaui börtönben sínylődő Rosa Luxemburg arra biztatja egy ismerősét, hogy a háború után keresse fel Romain Rolland-t, mert „végül is csak egyszer élünk, s az ilyen értékű emberek vajmi ritkák;” miért tagadnánk meg magunktól azt a kiváltságot, hogy személyesen megismerjük őket, és szellemi kapcsolatot létesítsünk velük?”²⁷ 1915. szeptemberében felkeresik őt a Zimmerwaldba utazó francia küldöttek. Levelek érkeznek hozzá a világ minden részéből s ő kötelességének tekinti, hogy válaszoljon rájuk; ekkor bontakozik ki az a sokrétű levelezés, mely később is egyik fontos része marad írói tevékenységének s mely — ha egyszer megjelenik — felbecsülhetetlen értékű adalék lesz korunk megértéséhez; akik ismerik e túlnyomórészt még kiadatlan anyagot azt állítják róla; hogy mennyisége Voltaire levelezéséhez mérhető, változatossága pedig Goethe-ére emlékeztet. Stefan Zweig, aki szintén levelezett Rolland-nal, emlékirataiban elmondja, hogy Rolland levele 1914. őszén „életem legboldogabb pillanatát szerezte számomra,” majd másutt azt tartja lehetőnek, hogy „bármennyire nagyra becsülöm is művét, Rollandnak e leveleit a legszebb és leghumánusabb alkotásai közé fogják számítani, amelyeket nagy szíve és szenvedélyes értelme megteremtett.”²⁸ Ez időben — 1916-ban — tüntetik ki Rolland-t az irodalmi Nobel-díjjal, ő azonban jellemzően nem örül e kitüntetésnek, melyről előzőleg nem volt tudomása; inkább sajnálkozik miatta, s tétovázik, elfogadja-e. Végül is a díj összegét a svájci és francia jótékonyági szervezetek ajánlja fel, maga részére pedig „nem akar egyebet, csupán a jogot, hogy szabadon gondolkodhassék.”²⁹ A Nobel-díjnak, amely — a Svéd Akadémia jelentése ellenére is — nyilván nemesuk a szépírókat tüntette ki, hanem a humanistát is, megvolt az a jó hatása, hogy a szélesebb körök figyelmét is ráirányította Rolland tevékenységére. Így a magyarországi sajtóban is ez alkalommal jelenik meg róla az első érdemleges méltatás, Vészi Margit cikke a *Pester Lloyd*-ban.³⁰ (Ezt megelőzően — tudomásunk

²⁷ Id. Charles Vildrac, in: *Duhamel—Gorkij—Zweig* (szerk.): *Liber amicorum* Zürich, Rotapfel Verlag, 1926. — 377. l. — *L'Humanité*, 1936. I. 26. sz. és *Bulletin de l'Association des Amis de Romain Rolland* 1950. (V) évf., 13. sz. — 7. l.

²⁸ Stefan Zweig: *i. m.*, 240. és 243. l.

²⁹ *Demain*, 1916 (I) évf. 11—12. sz. — 391. l.

³⁰ Vészi, Margit: *Der preisgekrönte Romain Rolland*. *Pester Lloyd*, 1915. XI. 28. Ugyancsak a *Pester Lloyd*-ban jelent meg az *Ara Pacis* prózai költemény (Rolland-nak az egyetlen ilyen műve), amelynek visszhangjára jellemző, hogy két magyar művészt is alkotásra ihletett. Ferenczy Valér „figyelemre méltó rajzokat” készített témáira (miként Rolland 1921-ben Hatvany Lajosnak írta); ezt követően levélváltás is keletkezett a magyar művész és Romain Rolland között: Ferenczy megküldte rajzait Rolland-nak, aki így válaszolt: „Szívvel köszönöm két szép rézkarcát — nagy örömet szereztek nekem. Elsősorban a nagyot szeretem, árnyék- és fényellentéteit, egét, a térben-lebegés benyomását, melyet hangsúlyoz az oltár körvonala és a falához simuló nőalakok körtáncának hirtelen fordulása. A kisebbiken a domborművet szeretem, a felemelt két karjával fejt körülfogó alakkal. A kettő közül ez a finomabb s egyöntetűbb. A felírás: *Ara Pacis* és az évszám a nagy rézkarcon úgy van elhelyezve, hogy mint címkép könyvbe is illenék. És arra gondoltam, hogy ha majd nyugalmasabb időben ezen cím alatt: *Ara Pacis*, cikkek vagy költemények sorozatát egy kötetbe gyűjteném, talán engedélyt kérnék öntől, hogy metszetét reprodukálhassam.” (Rolland e levele megjelent a Hatvany Lajos, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső szerkesztette *Esztendő* 1918. márciusi számában, 179. l.) — Hubay Jenő a másik magyar művész, akit megihletett az *Ara Pacis*: kantátát írt szövegére. Művét azonban félbenhagyta,

szerint — csupán az *Egyházi Közlöny* (1912. 42 : 588) figyelt fel a magyarul is megjelent *Beethoven életére* és a *Zene* (1913. júniusi szám) foglalkozott melegbangú névtelen cikkben Rolland zenetudományi munkásságával és a *Jean-Christophe* zeneesztétikai vonatkozásaival, abból az alkalmából, hogy a Francia Akadémia Rolland regényfolyamát tüntette ki nagydíjjával.) — Kétségtelenül szintén a Nobel-díj hatására jelent meg König György rokonszenvező tanulmánya is, előbb a *Budapesti Szemle*-ben, majd (némi módosításokkal) a *Revue de Hongrie*-ban.³¹ „Mindazok közt, kik az általános gyűlölködésben a szeretetet hirdetik és nemcsak a béke mellett, hanem a háború ellen is mernek agitálni, az első hely Romain Rolland-t illeti meg” — írta König, (aki a magyar irodalomkritika nagy kárára idő előtt megbénult, elhallgatott, elveszítvén szeme világát). — Rolland becsülte König tanulmányának tárgyilagosságát; de — a *Revue de Hongrie* szerkesztőségéhez intézett és az 1916. június 15.-i számban közölt levéllel — tiltakozott az ellen, hogy olyan folyóirat közölte König György cikkét, mely egyidejűleg franciellenes támadásnak is helyt ad. A lap főszerkesztője, Huszár Vilmos, nyílt levélben magyarázta eljárásának indokait.³² Ezzel félbe is szakadt e polémia, Rolland már csak naplójában kommentálta Huszár válaszát: „Becsületesebb, mint ügyes. Elfogadja a pofont, félig megtagadja a cikket, mely felháborított, de azért megkísérli bizonyítani, hogy jogában volt közölni.”³³

Közben párizsi kiadójának sikerült megjelentetnie az első év folyamán írt cikkek gyűjteményét *Au dessus de la Mêlée* (A kavargás fölött) címen. A kötet hatása oly nagy, hogy egy látogatója, ki Párizsból érkezik, Zola híres *Vádolójának* visszhangjához hasonlítja.³⁴ „A legrokonszenvesebb és legnemesebb indulatú könyvek egyike ez ebben a ritkán rokonszenves és még ritkábban nemes indulatú háborús publicisztikában” — írja róla első magyar ismertetője, Schöpflin Aladár.³⁵

A háború végéig újabb kötetnyi tanulmányt ír, ezek azonban már nem a svájci nagypolgárság lapjaiban jelennek meg, hanem a baloldali szocialisták és a forradalmár szindikalisták folyóirataiban, főleg a Guilbeaux szerkesztette *Demain*-ben, amelynek ő a főmunkatársa és amely — Guilbeaux közlése szerint — Gorkij *Letopisz* című lapját tekintette példaképének. Guilbeaux meg is írta, hogy lapját „egyesek romain-rollandistának minősítették, mások zimmerwaldinak, anarchistának, magát Romain Rolland-t pedig szocialistának, zimmerwaldistának, leninistának nevezték.”³⁶ Ugyanezen cikkében arról is tanúságot tesz, hogy Rolland „soha nem leplezte rokonszenvét a szocialista mozgalom, kiváltképpen a zimmerwaldi mozgalom iránt.” A *Demain*-ben Rolland neve és írása Leniné mellett olvasható, például az 1917. novemberi számban.

s csak közvetlenül halála előtt, 1937-ben, utolsó szerzeményeként, fejezte be. L. erről Neubauer Pál: *Hubay Jenő, Egy élet szimfóniája*. II. köt. 545—547. l., valamint Hubay Jenő fiának, Hubay Andornak visszaemlékezése: *Bulletin de l'Association des Amis de Romain Rolland* 1953. szeptember—november (25. sz.) 12. l.

³¹ König György: *Romain Rolland*. Budapesti Szemle, 1916. IV. 1. (CLXVI. kötet), — és *Revue de Hongrie*, 1916. IV. 15. — Hasonló magyar megnyilatkozás: Gyalui Ilona: *A megtámadott Romain Rolland*. Magyar Figyelő, 1916. II. 1. „Romain Rolland és társai ma az egyetlenek Franciaországban, akik nem veszítették el a józan és tárgyilagos gondolkodásukat.”

³² De Huszár, Guillaume: *Lettre ouverte à M. Romain Rolland*. *Revue de Hongrie*, 1916. VI. 16.

³³ Romain Rolland: *Journal des années de guerre 1914—1919*. — 793. l.

³⁴ Ua.: Uo. — 711. l.

³⁵ Schöpflin Aladár: *Romain Rolland és a háború*. Huszadik Század, 1916. április (XXXIII. kötet) — 310. l.

³⁶ *Demain*, 1917. (II.) évf. 131. l. — A *Demain* 1916. évfolyamának utolsó — kettes — száma vezető helyen közli Rolland legfontosabb cikkét az imperializmus ellen *Aux peuples assassins* címen, mely — mint másfél évtizeddel később írta (a *L'esprit libre* bevezetésében, 46. l.) — „új korszakot nyitott háborúellenes gondolkodásomban”. A *Demain* ugyanezen számban jelent meg Lunacsarszkijnak franciául tartott előadása Verhaerenről, valamint — értékes irodalomtörténeti adalékul — „egy fiatal magyar költő”, Lovag Ádám, terjedelmes tanulmánya „A magyar költők és a háború” címen, mely a következő költőink verseit ismerteti sikerült francia fordításban: Ady Endre, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Dutka Ákos, Peterdi Andor, Szép Ernő, Benjamin Béla, Franyó Zoltán és Lovag Ádám. — Erről részletesebben l. e sorok írójának cikkét: *A zimmerwaldisták francia nyelvű folyóirata a háborúellenes magyar költészetéről*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1955. (LXI.) évf. 4. sz. — 458. l.

Az itt és más haladó folyóiratokban közölt cikkek a *Les Précurseurs* (Előfutárok) gyűjtőcím alatt jelentek meg s az 1919-ben kelt ajánlásuk „az új hit, az emberi nemzet-köziiség vértanúinak, Jean Jaurèsnak, Karl Liebknechtnek, Rosa Luxemburnak, Kurt Eisnernek, Gustav Landauernek” az emléket idézi, akik „az állati vadság és gyilkos hazugság áldozataiként pusztultak el s felszabadították azokat, kik megölték őket.” E tanulmányok közös vonása a megpróbáltatásokban kiforrott és a szenvedéseket leküzdő új nemzetközi szellem kialakulásának és jellegzetes képviselőinek ismertetése. A sorozatból kiemelkedik Barbusse üdvözlése, Gorkij ünneplése, valamint az 1917. februári forradalom kitörésének köszöntése.

Mivel szabadabban írhat, mint a nagypolgári újságokban, gondolatait cizomázatlanul közli. Ezért e cikkek legtöbbje fontosabb és tartalmasabb, mint az 1914–1915-i sorozat darabjai, hatásuk, illetve visszhangjuk azonban mégsem olyan általános. Rágalmazóinak egyben igazuk lett: Rolland nemcsak eltávolodott a kapitalista „hazától”, de szakít is vele. Úgy érzi, választania kell az imperializmus szolgálatába szegődött haza és az emberiség között, anélkül persze, hogy a valódi hazaszeretetet és az igazságot is szembehelyezné egymással; ezeket inkább megkísérli összhangba hozni. Rolland ugyanis soha nem tagadta meg a hűséget népéhez, szülőföldjéhez s azokhoz a szellemi és erkölcsi értékekhez, melyeket nemzete termelt. Cselekvését az az elv irányította, hogy hazáját szolgálja, midőn megpróbálja visszatartani igazságtalanságok elkövetésétől. Az imperializmus kora azonban „véres bálvánnyá” merovitette a haza eszményét, s Rolland ezt a bálványt akarja megdönteni, miként általában is óva int az eszményeknek bálványokká fajulásától. „Az ember meghal az eszményekért és gyilkol a bálványokért.” — A véres bálvánnyá lett hazát az imperializmus tartja fenn; Rolland tehát leleplezi, most már adatszűrően is feltárja az imperializmus és a „haza” összefüggését. „Abban a megnevezhetetlen kavarodásban, ami ma az európai politika, a fő elem a pénz. Plutos tartja kézben a láncot, mely megkötö a társadalom testét. Ő az igazi úr, ő az államok feje. Ő változtatja át az államokat piszkos és megvesztegethető üzleti vállalatokká. Nem mintha mi csak bizonyos társadalmi csoportokat, vagy bizonyos egyéneket tennénk felelőssé a bajok miatt, melyektől szenvedünk. Nem egyszerűsítünk ennyire. Túl könnyű lenne bűnbakokat keresni. Még azt sem mondjuk, hogy azok, akik ma szemérmetlenül hasznot húznak a háborúból, akarták azt. Ők semmi mást nem akarnak, csak nyereszkegni; mindegy, hogy hol és hogyan. Éppúgy alkalmazkodnak a háborúhoz, mint a békéhez: minden jó nekik. Amikor olvassuk az ezernyi példa egyikét, azt az újabban közzétett történetet, hogy a német nagykapitalisták miként szereztek meg a normandiai bányákat, miként vették birtokba a francia éreggazdaság egyötödét, és miként fejlesztették ki 1890 és 1913 közt busás kamatokért az acélpipart és vastermelést, ágyúk gyártását, melyek most lekaszálják a német hadakat, — megértjük, hogy a pénzemberek a pénzen kívül minden más iránt közömbösek. Olyanok ők, mint az ókori Midas király, akinek keze érintése nyomán minden ércéé változott.”³⁷

E szövegben, mely 1916 őszén íródott, már nincs szó arról, hogy a német imperializmust előbb kell szétzúzni, mint a többi, Rolland megértette és kimondta, hogy a népeket nyomorba döntő imperializmus egyetemes, nemzetközi hatalom. A „páncélszekerények internacionáléja” számára nincsenek országhatárok, nemzeti válaszfalak. Rolland keményen és elszántan „mindennemű imperializmus kérelhetetlen ellenségének” mondja magát, s „rokonszenvez minden mozgalommal, amely az imperializmus ellen küzd,³⁸ bármely országban, sőt bármilyen eszközzel. Tisztában van vele, hogy azok az eszmék és eszmények, amelyekért ő élt, nem valósulhatnak meg addig, míg e hatalom uralkodik, amíg „az értelmiségiek, a sajtó, a politikusok, — igen, még az államfők is, e tragikus bábok — akarva-akaratlan az ő eszközei.”³⁹

Ez a cikk — *Aux peuples assassinés* (A legyilkolt népekhez), melyről maga is azt írta Naplójában (1209. l.), hogy legteltesebben fejezi ki akkori gondolatát, — a csúcsát jelzi a háború alatti eszmei fejlődésének. 1916-ig ugyanis még nem fordul szembe elvileg is az imperialista háborúval; inkább csak a felületi bajokon akar enyhíteni, miként erre egyik cikkének a címe is utal: „inter arma caritas”. Szándéka: megértetni, hogy az ellenfél is ember. További szándéka, hogy elviselhetővé, emberséggé tegye a háborút, ami persze cleve kudarcra ítélt vállalkozás. Elbukik, mint már annyiszor: legjobb tanítványai is megtagadják (de mások — s nem mindig a legjobbak — jelentkeznék nála), s neki van ereje, hogy bátran egyengesse a kibontakozás útját. E keresés terméke a *Legyilkolt népekhez*; akkor írta, amikor úgy látta, hogy „Európa teljes társa-

³⁷ Romain Rolland: *Les précurseurs*. Párizs, Ollendorff kiadás, 1919. — 17. l.

³⁸ Ua.: *Journal des années de guerre 1914–1919* — 251., ill. 1553. l.

³⁹ Ua.: *Les précurseurs*. — 18. l.

dalmi újjászervezése csak forradalomnak lehet a vívmánya”, s amikor „határozottan a zimmerwaldi mozgalomhoz tartozónak” vallotta magát.⁴⁰ Kíméletlen ironiával foglalt állást a „pacifizmus Tartuffe-jei” ellen, akik semmit sem mernek kockáztatni, csupán lelkiismeretüket akarják elringatni.⁴¹

Rolland-nak azonban ekkor még nem sikerül kielégítő választ találnia az őt (állandóan) foglalkoztató egyik alapkérdésre: a cél és az eszközök viszonyának kérdésére. A cél: olyan társadalmi keret létesítése, mely teljes kibontakozáshoz segíti az ember készségeit és lehetőségeit, más szóval „olyan társadalom kialakítása, melyben a kapitalizmust és a nacionalizmust a szocializmus és az internacionalizmus váltja fel.”⁴² A cél tekintetében tehát Rolland lényegileg egyetértett — tulajdonképpen mindig is egyetértett — a következetes forradalmárokkal, az eszközöket illetően azonban különbözött, illetve változott a felfogása. Rolland egész gondolkodásának, főként pedig politikai és világnézeti elképzelésének egyik sarkalatos pontja ez. Lényegre egyszerűsítve az erőszak vagy erőszaknélküliség dilemmájáról van szó. Rolland számára természetesen nem a társadalmi küzdelem taktikai kérdései ezek, hanem fájdalmas lelkiismereti vívódások örökös tárgyai. Rolland volt annyira történész-szaktudós, hogy az erőszak alkalmazását természetes szükségességnek tekintse, ugyanakkor azonban betegesen érzékeny erkölcsi lényé tiltakozott az erőszak ellen, s szorongva kereste az érveket, a bizonyítékokat az erőszak nélkül végrehajtható forradalmi átalakulás érdekében. Itt éleződik ki Rolland fejlődésének békíthetetlen belső ellentmondása, melynek elemei — más vonatkozásokban — már korábban is jelentkeztek (főleg drámaiban), s tulajdonképpen végigvonulnak egész életművén. A háború előtti és a háború utáni fejlődését is lehet túlzás nélkül úgy értékelni, hogy melyik szakaszban miként látta az erőszak és az erőszaknélküliség érvényesülésének lehetőségét a szükséges átalakulásért vívott harcban. Rolland — mint már utaltunk rá — elsődlegesen moralista és moralizáló gondolkodó: az ilyen kérdéseknek tehát rendkívüli jelentőségük van számára. A szervezett erőszak összecyézethető-e az emberi méltósággal, a szellem védelmével, az emberi testvériséggel? Lehet-e, szabad-e erkölcsös célt erkölcsellenes eszközökkel küzdeni? Rolland egyelőre (egészen az *Elvárásolt lélekig*) nem képes egyértelmű választ adni e kérdésekre. De szabadulni sem tud tőlük: mindenütt jelen vannak műveiben és gondolkodásában, tisztázásukat azonban vagy megkerüli vagy felemás értelmű kibontakozásban oldja fel. Ezért nem mernek eszelekedni a *Les vaincus* (Legyőzöttek) hősei, ezért menekül értelmetlen halálba Aërt (első drámájának főalakja), ezért ábrázolja a *Július 14* rousseau-i népünnepélyként a Bastille bevételét; s ugyancsak ezért áldozta fel a *Jean-Christophe* végleges szövegezése az eredeti terv egyik fontos részét, — nagyon is rolland-i elképzelést: — Christophe részvételét a társadalmi forradalomban (ami a jelenlegi VIII. és IX. kötet közé illeszkedett volna). Ugyanakkor Rolland tiltakozik is az ellen, hogy hőseinek e menekülése a eszelekvés minden kockázatának vállalása elől az ő személyes meggyőződését fejezné ki. „Nem vagyok híve a tolsztoji és az evangéliumi passzív ellenállásnak, úgy, amiként a *Le temps viendra* (Eljő majd az idő) alázatos hősnél jelentkezik. Nem, nem vagyok eléggé keresztény ehhez. Voltaire országából származó francia vagyok.”⁴³ Amde valójában Voltaire-nak csak az országából, nem pedig a szellemi családjából származott; sokkal inkább Rousseau családjához tartozott. S miként a „genfi polgár” gondolkodása, az övé is ellentétek hullámszáma révén fejlődött. A *Legyilkolt népek*hez cikk kivételos egyensúlyi állapotban íródott; utána megint jelentkezik a kételkedés, a töprengés, a célok és eszközök összhangjának keresése. Az erőszak és az erőszaknélküliség köré kristályosodó kettősség élesebben, szinte tragikusabban hatja át gondolkodását és műveit is, mint bármikor addig.

(Folytatjuk)

⁴⁰ Ua.: *Journal des années de guerres 1914–1919*. — 1179. ill. 1205. l.

⁴¹ Ua.: Uo., — 910. l.

⁴² Ua.: *Les précurseurs*. — 81. l.

⁴³ Ua.: *Journal des années de guerre 1914–1919*. — 1344. l.

Az ember tragédiájának orosz fordításairól¹

Az ember tragédiája szerzőjének, Madách Imrének neve először a múlt század 90-es éveiben jelent meg az orosz sajtóban. Ezek az évek az ún. ellenreform időszakát jelezték, amikor a cári kormány a paraszti lázongások és a sztrájkmozgalmak erősödése miatti félelmében megkezdte a 60-as évek „végzetes hibáinak”² kijavítását. A cári utasításoknak megfelelően a jogi és adminisztratív hatalmat a nemesség ragadta magához; felemelték az adókat, átszervezték az iskolákat; megjelent az a hírhedt körlevél, mely szerint kocsisok, lakájok, szatócsok gyermekei nem nyerhettek felvételt gimnáziumba. Új egyetemi szabályzat jelent meg; a legjobb professzorokat elbocsátották; a nők felvételét majdnem teljesen megszüntették. Nehéz helyzetbe került a sajtó is: az 1883-as évben Pétervárott már egyetlen liberális irányzatú lap sem jelent meg. Sajtót lényegében véve csak egyéni vagy társadalmi kezdeményezés tarthatott fenn, mivel a kormány anyagilag csak a hivatalos közlönyök kiadását támogatta. A 90-es évek első felében igen nehéz volt engedélyt szerezni időszaki sajtó kiadására, sőt ha az engedélyt meg is adták, korlátozták a szóbanlevő folyóirat programját. A cenzúrán igen kegyetlen körülményeket hozott létre. Egymást követték azok a körlevelek, melyek a sajtónak megtiltották számos, a társadalmi érdeklődés középpontjában álló csemény, például az éhség, kolera, paraszt- és munkástüntetések értékelését. (Ezekről az eseményekről csak a hivatalos kormánynyilatkozatok szövegét lehetett közölni.) Üldözték minden olyan irodalmi jelenséget, mely a cári önkényuralom rendszerének leleplezését célozta. Mivel mind több és több körlevél jelent meg — az előzőket pedig nem hatálytalanították — ezért nagyon sok múltott a cenzor önkényén is.

Ilyen feltételek között jelent meg 1893-ban a *Русское обозрение*³ nevű folyó-

¹ Tanulmányom befejezésének időszakában tartotta meg „Gorkij és Madách” című előadását Waldapfel József a Magyar Tudományos Akadémia 1957. december 18-i ülésén.

En e munkám céljaként már kezdetben is csak az orosz sajtóban megjelent adatok ismertetését tekintettem. Waldapfel József előadása után — a felesleges ismételések elkerülése végett — dolgozatom tartalmának közvetlenül Gorkijjal kapcsolatos részét elhagytam és lényegében véve csak a Madách művéről megjelent kritikai munkákkal és *Az ember tragédiája* Gorkij előtti orosz nyelvű fordításaival kapcsolatos adatok ismertetésére szorítkozom.

² 1861-ben jelent meg az a cári kiáltvány, amely kihirdette a hűbériség megszüntetését.

³ Havonként megjelenő monarchista irodalmi-politikai folyóirat, amely nem tett szert népszerűsége: előfizetőinek száma — a mesterséges módon való terjesztés ellenére is — csak kb. 2000 volt. Ez a szám a későbbiekben sem növekedett; a folyóirat kiadásához állandó anyagi támogatásra volt szükség; a cár és a cári udvar ezt a támogatást több alkalommal folyósította is. De ez sem mentette meg a folyóiratot, nyolc évi működése után (1890—1898) tönkrement. Kiadó-szerkesztője, Anatolij Alekszandrov, megnyerte Pobedonoszcev támogatását is. „... a Pobedonoszcevvél való egyórás beszélgetés útján Alekszandrov olyan védnökre és szövetségesre tett szert, akinek emlékét

irat júniusi számában az első és egyben legterjedelmesebb és legrészletesebb tudományos-népszerűsítő tanulmány: „Эмек Мадач у езо Трагедия человека”. A cikk szerzője I. M. Boldakov⁴ (a cikk alá egyik írói álnévét írta: K. Tr.—n-kij). Mivel a magyar nyelvet nem ismerte, a mű pedig orosz nyelven ekkor még nem jelent meg, feltehetőleg a latin⁵ és német nyelvű fordításokat használta fel, melyek közül legértékesebbnek A. Spenner⁶ fordítását tekintette.

A cikk célját szerzője a következőkben jelöli meg: „Olvasóinknak alapján véve csak Madách legfontosabb művét kívánom bemutatni, ez megalapozta szerzője dicsőségét nemcsak mint jelentős magyar íróét, hanem általában mint kiváló gondolkodó költőét is.” A valóságban azonban e cikk túllépi a szerzője által említett határokat: *Az ember tragédiájának* részletes ismertetésén kívül — noha a tanulmány nem különösebben hosszú (27 l.) — Boldakov vázolja Madách életrajzát és politikai tevékenységét; ismerteti a nagy magyar költő 1861 május 28-iki parlamenti felszólalásának egyes részleteit is. Az olvasó rövid áttekintést kap Madách korai műveiről, de a tanulmány tartalmának döntő része — szerzője céljának megfelelően — *Az ember tragédiájának* részletes, a színek sorrendjéhez igazodó ismertetése. Ez természetes is, mivel akkor még az orosz olvasók igen kis része ismerhette ezt a művet és csak a német fordítások útján. Miután Madách műveit eszmei tartalom szempontjából elemezte, ezt a következtetést vonja le: „A mű szerzője az itt leírtaknak megfelelően nem lehetett nem pesszimista.” (Közben hivatkozik *A Kolozsiak* című „színmű”-re; valószínűleg félreértette valamelyik forrását, mert Madách novellát írt ilyen címen.) A továbbiakban Boldakov tovább fejleszti ezt a megállapítást s az író művészetének pozitív és negatív vonatkozásait jellemzi. Madáchot a „művészeti szintézis költőjének” mondja; „dramatizált poémáját széles problematikája miatt drámának nevezni ugyanúgy nehéz, mint Goethe *Faustját*”, „ez a világirodalom egyetlen példája, melynek tárgya az egész emberiség története kezdetől-végig”.

A cikk szerzője Madách pesszimizmusának forrását nem az 1848-as forradalom elvesztésében kereste, hanem egyrészt „a költő már gyermekkorában kifejlődő önelemző hajlamában”, másrészt „a valóságos élet ismeretének hiányában”. Boldakov jellemzése szerint „az elemző jelleg Madách költészetének melankólikus-pesszimista külszint ad”. A cikk szerzője itt hozzászól: „Felesleges annak a bizonyítása, hogy a magyar drámaíró költészetének alapjául szolgáló elemző módszer nem fosztja meg művét művészi értékétől; ilyen Leopardi és Shelley költészete is, csak Madáchnál erősebben kiütözközik a komor és szomorú elemek; iróniáját a keserűség jellemzi; kedvenc alakjait, metaforáit a szenvedés és a halál fogalmi köréből veszi; az ő számára az igazgyöngy — könny, a rubintok — véresepek.”

Miközben Madáchot az „elvesztett illúziók költőjének” nevezi, Boldakov így folytatja: „Az ember tragédiája azoknak a Schopenhauer-i eszméknek az utolsó

megőrizte, és aki mindvégig nagy befolyást gyakorolt a folyóirat további sorsára Pobedonoszevnál természetesen előfordult, hogy tévedett az általa kiemelt emberek tehetségének és erejének mértékében, de beállítottságuk és a haza iránti érzésük ösztönöségének megítélésében senki sem vádolhatja őt tévedéssel” (A. B. cikke: „Filipova cikkéről”, *Мир божий* 1901, 9. sz. 10–11. l.) — Csehov e lapot bigott újságnak nevezte. (A. P. Csehov Levélgyűjteménye V. Brender szerkesztésében I. k., M. 1910; Levél Scsseglovhoz, 1895.)

⁴ Inokentyij Mihajlovics Boldakov, a történelmi és filológiai tudományok kandidátusa, a pétervári Nyilvános Könyvtár könyvtárosa. Több irodalomtörténeti jellegű értekezése jelent meg.

⁵ Boldakov cikkében utal Tamaskó István latin nyelvű fordítására (Tamaskó István, Ungarische Revue, 1888, I.).

⁶ *Die Tragödie des Menschen*, Dramatisches Gedicht von Emerich Madach. Aus dem Ungarischen übersetzt von Andor von Spöner. Leipzig, 1891.

illusztrációja, melyek szerint a világtörténelem nem más, mint szörnyű révület, rém-álmom, mely nyomasztólag hat az emberiségre". Ugyanekkor a cikk szerzője az utolsó színnel kapcsolatban megjegyzi, hogy az „optimista hangnemben íródott”.

A cikk foglalkozik *Az ember tragédiája* művészi jellegzetességeivel, itt utal arra a körülményre, hogy minden egyes szín külön-külön valamely történelmi korszakot jelenít meg, főszereplőként minden esetben Ádám megszemélyesítésével találkozunk. Boldakov ezzel kapcsolatosan rámutat, „a drámaíró finom pszichológiai érzékére”. Mint hibát említi meg, hogy „Ádám magatartása állandóan passzív, nem fejlődnek ki eléggé az Ádám által megszemélyesített történelmi szereplők jellemző sajátosságai, és változatlanok a női alakok” (Éva).

Boldakov érinti azt a problémát, hogy mennyiben áll fenn hasonlóság Goethe *Faustja* és *Az ember tragédiája* között. E témát azonban ő maga nem fejti ki, hanem hivatkozik a nagy magyar író — Jókai — szavaira, melyek szerint a két mű között fennáll a rokonság: *Az ember tragédiájában* az az eszmei kör tükröződik vissza — élénk képekben és mindenkinek hozzáférhető konkrét formában — melyet Goethe a *Faust* második részében éppen csak érintett.

Ennek a Madáchról szóló első orosz nyelven megjelent irodalomkritikai munkának nagy érdeme, hogy felhívta az orosz olvasó figyelmét Madách legjelentősebb művére. Nem lehet viszont figyelmen kívül hagyni az értékelésnek azt a komoly hiányát, hogy a cikk szerzője, — bár részletesen foglalkozik Madách pesszimizmusának kérdéseivel — jóformán meg sem említi a mű tartalmának progresszív vonatkozásait. Itt azonban tekintettel kell lennünk a cikk megjelenésének helyére és idejére, arra, hogy Boldakov cikke a cenzúra nehéz feltételei között és egy ultra-monarchista folyóiratban jelent meg.

Mivel a Madách alkotásainak értékelését nyújtó munkák felsorolásában be kívánom tartani a kronológiai sorrendet, meg kell említenem a lengyel Matusevskij Ignác⁷ a *Русская мысль*⁸ című folyóirat 1901 szeptember—októberi számában orosz fordításban megjelent tanulmányát, melynek címe: „Az ördög a költészetben”. E munka szerzője röviden foglalkozott Madách színművével is; véleményét igen éles, bíráló hangnemben fejtette ki. Nem tekinti többnek *Az ember tragédiáját*, mint „a német tagadás szelleme igen gyenge utánzatának”, Lucifer alakjával kapcsolatban pedig megjegyzi, hogy „az életnek még az árnyéka sincs rajta”, „csak szócső, melynek segítségével a szerző kinyilvánítja pesszimista nézeteit...”

„Az ördög a költészetben” című cikk egésze nem tarthat számot érdeklődésünkre, mivel szerzője a továbbiakban nem tér ki *Az ember tragédiája* elemzésére.

Az ember tragédiája első orosz nyelvű fordítása 1904-ben jelent meg a *Всемирный вестник*⁹ című folyóiratban. (Január—augusztusi számok; *Az ember tragédiája*; magyar nyelvről fordította Mazurkevics.¹⁰) A poéma szövege előtt a szerkesztői bevezetést és a fordító fejtegetéseit találjuk „Bevezetés helyett” címmel. Ezek kis terjedelműek és

⁷ Matusevskij Ignác az egyik legismertebb lengyel irodalomkritikus. *Az ördög a költészetben* című munkájának második kiadását 1900-ban fordították le orosz nyelvre.

⁸ Ez a folyóirat (1885—1905) a liberális polgári irányzatot képviselte, a polgári értelmiség körében volt népszerű.

⁹ A *Всемирный вестник* cikkei tárgyilagossággal tűntek ki. A folyóirat feladatait következőképpen határozta meg Sz. Szuhonyin (1905, II. szám.): „A kiadás feladata volt felderíteni az olvasó számára először is azt, hogy a kulturált országokban hogyan rázta le magáról az emberi egyéniség a gyámságot és elnyomást, másodsor pedig azt, hogy mi és ki által történt valami ezen a téren Oroszországban”.

¹⁰ V. A. Mazurkevics ügyvéd, író; több folyóirat munkatársa. Foglalkozott publicisztikával, írt prózát, verseket, színdarabokat. Fordított francia (Béranger, Hugo), német (Heine, Goethe), magyar (Madách, Petőfi), angol (Shakespeare, Byron) és spanyol nyelvből. Saját művei közül egycsek több kiadást is megérték.

Boldakov cikkéhez viszonyítva semmi újat nem jelentenek. Tartalmuk viszont annyi-
ban figyelemre méltó, amennyiben közlik — igaz, eléggé gondatlanul — a Madáchról
orosz nyelven megjelent írások bibliográfiai adatait: utalnak Boldakov cikkére (de
a kiadás évét helytelenül jelölik meg); ugyancsak találunk itt utalást a *Русская
мысль* egyik cikkére (a cikk címének, a szerző nevének és a kiadás időpontjának feltün-
tetése nélkül¹¹) és a Brockhaus—Efron-féle orosz enciklopédiában Vszevolod Csesihin
tollából megjelent írásra¹²; Matusevszkij tanulmányát az előszó nem említi.

Mazurkevics *Az ember tragédiája* szövegének teljes, pontos — bár művészi szem-
pontból meglehetősen gyenge — verses fordítását nyújtja. E kiadás mégis feltétlenül
hasznos volt, mivel a folyóiratnak az egész országban voltak előfizetői, az olvasók igen
széles köre megismerkedhetett Madách művével.

Még ugyanebben az évben megjelent külön könyvalakban is, N. A. Holodkovszkij¹³
németből készült fordításában¹⁴ Madách műve *Az emberiség tragédiája* címmel.
A címlap hátoldalán a következő nyomtatott sorok láthatók oroszul: „A cenzúra által
1904. június hó 23-án engedélyezve”.¹⁵ Ezek szerint a könyv csak az 1904-es év második
felében jelenhetett meg; Holodkovszkij teljes fordítása tehát később került nyilvános-
ságra, mint Mazurkevicsé. Holodkovszkij a fordítás előszavában a következőket írja:
„Több mint tíz évvel ezelőtt ismerkedtem meg Madáchnak, a magyar költőnek *Az embe-
riség tragédiája* című színművével, melyet lefordítottam orosz nyelvre. A fordítást
németnyelvű szöveg alapján készítettem, mivel a magyar nyelvet nem ismerem. A két
legjobb német fordítást — Sponer¹⁶ és Planer¹⁷ fordítását — használtam fel. Fordításom-
nak kiadása azonban akadályokba ütközött, és ezek az akadályok csak a múlt
— 1903-as — év végén hárultak el”.

Következésképpen, a múlt század 90-es éveinek elején már készen volt *Az ember
tragédiája* első orosz nyelvű fordítása, de kiadása ekkor még „akadályokba ütközött”.
Mik voltak ezek az akadályok? — Holodkovszkij ezt a körülményt nem magyarázza
meg, de a kérdésre válaszol magának a fordításnak a szövege, amelynek az eredetivel
való összehasonlításakor kiderül, hogy Holodkovszkijnál hiányoznak egyes szavak,
mondatok, sőt párbeszédek is.¹⁸ Azokban a német nyelvű fordításokban, amelyeket
Holodkovszkij felhasznált, ilyen csonkításokkal nem találkozunk. *Az ember tragédiája*
Holodkovszkij-féle orosz nyelvű szövegének csonkításában határozottan fellelhető bizo-
nyos következetesség; így például csonka Lucifer és az Úr párbeszéde (I. szín); Ádám
és Éva párbeszéde az Úrról és az ő tilalmáról (II. szín); a bizánci szín (a barátok és

¹¹ Ilyen önálló cikket a nevezett folyóiratban nem találtam. Teljesen valószínű,
hogy Matusevszkij „Az őrdög a költészetben” című tanulmányáról van szó.

¹² Az orosz enciklopédiákban található adatokat nem ismertettem.

¹³ N. A. Holodkovszkij jelentős orosz zoológus és műfordító. 1892-ben a Katona-
orvosi Akadémia professzora volt. Számos zoológiai tárgyú munka szerzője. 1905-ben
jelent meg „Zoológia és összehasonlító anatómia” című könyve, melyet hétszer adtak
ki új kiadásban. Mint fordítót pontos és kifejező *Faust* fordítása tette ismertté. Ezen
kívül lefordította Byron, Schiller és Longfellow egyes műveit.

¹⁴ Трагедия человечества. Сzt.-Pétervár. Szuvorin kiadása. Дешевая библиотека,
№ 362.

¹⁵ „Az emberiség tragédiája” sajtó alá rendezésével párhuzamosan (mely külön
könyvalakban jelent meg) Holodkovszkij a poéma három részletét (a 8., 9. és 10. szín)
átadta a *Мир божий* című folyóiratnak; ezek a májusi számban meg is jelentek,
1904-ben.

¹⁶ L. a 6. jegyzetet.

¹⁷ Die Tragödie des Menschen. Dem ungarischen Originale nachgedichtet von
Eugen Planer. Graz, 1891.

¹⁸ Hiányoznak a következő verssorok: 98—103; 169; 268; 704—706; 1497—
1512; 1953—1955; 1569; 1633—1636; 1643—1649; 2113—2115; 2709—2713;
2742—2749; 2889—2897; 3032—3038. (Waldapfel József kiadása szerint.)

eretnekek vitája, Lucifer szavai a barátokról); Ádám-Kepler szavai a *Marseillaise*-ről; a londoni szín (kép a kapitalista társadalomról); hiányoznak azok a szavak és versszakok, melyek az istennel, vallással, a kapitalista renddel kapcsolatosak. Éppen ez a csonkításban szembetűnő következetesség és tervszerűség árulja el a cenzor kezét: minden olyan bírálatot el akart fojtani, amely a fennálló rendszer ellen szólt. Feltehetően a cenzúra volt tehát az „akadály”, amely lehetetlenné tette „Az emberiség tragédiája”-nak orosz nyelven való kinyomtatását még a múlt század kilencvenes éveiben.

A fordítót a szöveg önkényes kezeléséért már csak azért sem hibáztathatjuk, mivel a jelzett hiányzó részekről eltekintve Holodkovszkij fordítása igen gondos. Az egyetlen eset, amikor eltér az eredeti szövegtől, a cím önkényes megváltoztatása. Ti.: Holodkovszkij a művet „*Az emberiség tragédiája*”-nak nevezte el. Ezt a változtatást előszavában részletesen indokolja: „Magyarul és a német fordítóknál e színmű címe tulajdonképpen „*Az ember tragédiája*”, a fordítást én „*Az emberiség tragédiája*”-nak neveztem el, mivel véleményem szerint ez így oroszul jobban hangzik és jobban visszaadja magának a címnek értelmét: nem az emberi személyiség tragédiájáról van itt szó, hanem »az általános, emberi,« vagyis az emberiség tragédiájáról, mely a Tragédia hőisében testesül meg”.

Az ember tragédiája e kiadásához a fordító megjegyzéseket is fűz¹⁹ és ebben a tekintetben eltér Mazurkevics és Kraszenyinnyikova (később megjelenő) fordításától.

Érdekes, hogy Holodkovszkij és Mazurkevics fordítása, melyek oly szembetűnően különböznek egymástól, majdnem egyidőben jelentek meg (sőt, Holodkovszkij fordítása néhány hónappal később, mint Mazurkevicsé), Mazurkevics fordítása viszont csonkítás nélkül adja az eredetit. Ennek oka — nézetem szerint — az, hogy Holodkovszkij még 1892/93-ban készítette el a fordítást és adta át kinyomtatás végett. Ekkor következhetett először a cenzor általi csonkítás, azután pedig a kinyomtatás tilalma. A fordító kénytelen volt hosszú éveken keresztül — több mint tíz évig — munkáját íróasztala fiókjában őrizni, a 900-as évek elején pedig, a cenzúra bizonyos fokú enyhülése után, nem tért vissza az átdolgozáshoz (vagy esetleg félt ettől az átdolgozástól), s még egyszer megpróbálta kiadatni „*Az emberiség tragédiáját*”. Mazurkevics pedig — akinek a mű kiadásánál nem volt dolga a cenzúra által előidézett komplikációval, — különösebb aggodalom nélkül fordította le a költeményt, melynek teljes egészében való kiadását a cenzor engedélyezte. *Az ember tragédiája* első orosz nyelvű fordításának ez a története.

Most térjünk vissza Holodkovszkij előszavához, amely fordításának bevezetőjéül szolgált: Holodkovszkij itt, a színmű elemzése során, miközben összehasonlítja Goethe *Faust*jával, megjegyzi, hogy bár „*Az emberiség tragédiáját*” „megihlették Goethe, Byron és Schopenhauer művei, de magának a tragédiának terve teljesen eredeti”, „a fő szereplők jelleme kétségtelenül más”, mint a *Faust*ban. Így például Goethe *Faust*ja elsősorban gondolkodó, Ádámról pedig nehéz lenne megállapítani, hogy nála

¹⁹ Pár szóban ismerteti Hunyadi János történelmi jelentőségét; megmagyarázza az 'Al-barak' kifejezés értelmét; A barátok és eretnekek perlekedésével kapcsolatban azt írja: „Itt (a mű szerzője) Ariusnak az egyházatyákkal folytatott vitájára céloz az Isten Fia lényével kapcsolatban: Arius ellenfelei azt állították, hogy teljes az azonoság az Atya Isten és a Fiú Isten között, Arius és követői szerint pedig csak hasonlóság áll fenn közöttük”.

A 3947—3951. sorokhoz a következő megjegyzést fűzi: „Valóban vannak olyan szalagférgék, melyek fejlett állapotban a macskák beleiben élnek, fejletlen formáikban pedig (az ún. cistecerk-formában) az egerek májában találhatók”.

A 3966—3970. sorokat következőképpen kommentálja: „A statisztika bizonyítja azt, hogy például még azoknak a (postai) leveleknek száma is, melyeknek viteldíját feladáskor feledékenységből nem fizették ki, meghatározott szabályszerűséggel ismétlődik a nagy városokban”.

a szenvedély vagy a gondolat van-e túlsúlyban; a goethei Mephistopheles — ugyanakkor — annyira testszerű és „emberszabású”, hogy a természetfeletti csak időnként válik nála láthatóvá; Lucifer pedig elvont figura, benne a tagadás állandó megjelenítése fejeződik ki.

Holodkovszkij fordításáról bírálat jelent meg,²⁰ melynek szerzője nem értett egyet a színdarab címének önkényes megváltoztatásával és vitába szállt a fordítóval Lucifer és Mephistopheles összehasonlítása miatt. Azzal vádolta, hogy „felnagyítja a különbséget a tagadás két képviselője között”. A Holodkovszkij-féle szöveg minőségével kapcsolatban megjegyzi, hogy ez a fordítás a nyelv harmóniája és ereje szempontjából felülmúlja Mazurkevics eredeti magyar nyelvből készült fordítását. A szöveg jelentős csonkítására a bíráló egy szóval sem utal.

1905 elején jelent meg *Az ember tragédiája* harmadik orosz nyelvű fordítása,²¹ ez idő szerint ez az utolsó, — melyet további orosz nyelvű fordítások, vagy kiadások adataink szerint nem követtek.²² E harmadik fordítás — mely a *Знание* nevű közösség²³ kiadásában jelent meg — Z. Krasenyinnikova²⁴ munkája. A színmű szövege előtt a fordító előszavát találjuk. Míg az eddig vázolt cikkekben a szerző figyelme csak Madách életrajzára és színművének kritikai elemzésére irányult, addig Krasenyinnikova magának a magyar irodalomnak a fejlődéséről igyekszik vázlatos képet rajzolni. Igaz, hogy az előszóban kevés hely jut Madách műveinek, viszont az orosz olvasó megismerkedhet a magyar szellemi élet nagy és dicsőséges útjával Balassa Bálinttól Petőfiig; Katona Józsefről és Szigligeti drámáiról is hall. Madách alkotásai így beilleszkednek a magyar irodalomtörténet fejlődésének folyamába.

A színmű fordítása — ezúttal prózában — hű; tartalmilag pontosan adja vissza a drámaíró gondolatait, azonban kétségkívül hiányzik belőle Madách nyelvének és verselésének költőisége. Ez a fordítás — véleményem szerint — mégis értékeesebb, mint az előzőek, mert rendkívül gondosan, híven tolmácsolja a szerző gondolatait. *Az ember tragédiája* eredeti szövegének ebben az orosz nyelvű fordításában nincs semmilyen csonkítás, bár kiadását az orosz cenzúra a megszüntetése előtti évben, 1904. október 11-én engedélyezte.

Meg kell azonban említenem a fordítás egy kifejezését, amelyben Krasenyinnikova feltűnően eltér az eredeti szövegtől (és a másik két orosz nyelvű fordítás szövegétől is). A hetedik színben a Barát és az Agg Eretnek perlekedésénél a Barát szavai:

*A kétfejű fenevad, az antikrisztus
Vagytok ti, kikről szent János beszél,
Gazok, családok, ördög cimborái.*

Madáchnál pedig «*A hétfejű sárkány*» kifejezés áll. E helyett a „kétfejű fenevad” (двухглавый зверь) kifejezés oka minden valószínűség szerint nem a fordítói elírás-

²⁰ *Мир божий* 1905, I. 92. l.

²¹ *Человеческая трагедия*. Ст.-Петербург 1905, Знание.

²² Voinovich Géza: *Madách Imre és „Az ember tragédiája”* című könyvében helytelenül közli e fordítás kiadásának évét. Ez a fordítás 1905-ben jelent meg és a későbbiekben nem adták ki újból.

²³ A Знание munkaközösség 1898-ban alakult, a klasszikus és korabeli orosz írók műveit adta ki. Az 1905-ös forradalmat megelőző években köréje tömörültek — Gorkij vezetésével — a forradalmi-demokratikus irodalmi erők.

²⁴ Z. G. Krasenyinnikova 1868-ban született. Fiatalkorában apja tanácsára megtanult magyarul, majd fordításokat is készített. (Ezeket az életrajzi adatokat Hrabrovickijnek a *Новый мир* című folyóirat 1958. évf. 6. számában megjelent közleményéből vettem át.)

ban, vagy esetleges sajtóhibában keresendő, hanem sokkal inkább a fordítónak abban a számításában, hogy az orosz olvasónál ezek a szavak asszociálódnak az orosz impérium címerével: a kétfejű sassal. Krasenyinnjikova fordításának szövege általában — lehet, hogy nagyfokú pontossága és szabatosága miatt, de lehet, hogy azért, mert az 1905-ös forradalom előestéjén jelent meg — éppen azokban a jelenetekben, melyeket a cenzor Holodkovszkijnál megcsonkított, kihívóan hangzik a cári önkényuralommal és a kapitalista rendszerrel szemben.

Az eddigiekben említett adatok alapján megállapítható, hogy Madách alkotása iránt az orosz társadalom századunk kezdetén, az első orosz forradalmat megelőző időszakban mutatott érdeklődést.²⁵

²⁵ A *Новый мир* 1958. évi 6. számában A. Hrabrovickij Gorkij és Krasenyinnjikova rendkívül értékes levelezését ismerteti az 1903–1904-es évekből, abból az időszakból, amikor Krasenyinnjikova *Az ember tragédiája* fordításán dolgozott. A legérdekesebb az a levél, amelyben Gorkij Boldakov cikke alapján (amely még 1893-ban jelent meg) röviden, emlékezetből ismerteti a tragédia tartalmát. Sajnos az ismertetés nem pontos. Gorkij a levél további részében az általa közölt ismertetés alapján értékeli Madách drámai költeményét.

Kardos László: Művek és mesterek

Budapest 1958. Magvető Könyvkiadó, 373 p.

Mesteréről árulkodik a mű még akkor is, ha a tanulmány relatíve tárgyilagos műfajából való. A figyelmes olvasó kihallja a tárgyra irányuló mondatok kimért ritmusából az érzelem adta hangsúlyt, meglátja az ész vezette toll egyenletes rajzán a szerző ki sem emelt „kiemeléseit”, az idegen mesterek portréi közt az írói önarekép egy-egy vonalát. Meglátja még akkor is, ha nem a recensens szándékával olvas, sőt talán annál inkább meglátja vagy megérzi, s nem közömbös a közvetített tárgyra sem, hogy milyen érzelmeket kelt az olvasóban a közvetítő.

Kardos László mint tanulmányíró a legszerencsésebbek közé tartozik ebben a tekintetben is. Nemcsak ahhoz ért, hogy vonzóan érdekes megfogalmazást adjon annak, amit bemutatni, tárgyalni, közvetíteni kíván, s mintegy kézenfogva olvasóját a szó szoros értelmében segítsen neki a lényeg kitapogatásában, hanem olyan könnyedén, olyan természetes eleganciával vezetí végig a gondolatok világos során, hogy a megismerés öröme kívül fölkelte benne a nemes forma tiszteletét és igényét is. Ha mottót írt volna tanulmányai elé, bizvást választhatta volna saját szavait, melyeket könyve 275. lapján olvashatunk: „Aki csak művészi önredukció árán tud közérthető lenni, az nem alkothat teljeset. Aki írás közben fanyarul gondol arra, hogy olvasóinak nem való az ő 'mélység'-e vagy 'magasság'-a, s ezért földszintesen kell lebegni, annak a tollát nem viheti valódi lendület. A szocialista írónak a legmélyebbet és a legmagasabbat kell adnia, ami csak telik tőle. Ha igazi belső kapcsolata van a közösséggel, el fog találni a tömegek szívéhez.” Ilyen közérthető azonban csak az lehet, aki biztosan tartja kezében a tárgyat, aki tudományosan megalapozta minden tételét, aki minden gondolatát kristályosan tisztává formálta. Kardos László egyaránt otthonosan mozog a világirodalom minden területén, minden korszakában, melyet esszéiben felölel. Írásaiban a tudós kutató alapossága és a tudós tanár legjobb értelem-ben vett didaktikussága egyenlő mértékben kap teret, s az irodalom világa, melyet ábrázol, az írástudó csiszolt stílusának közegén át tárul elénk. Nincsenek henye mondatai, pontatlan megállapításai, fölösleges jelzői, szükség-telen kitérései. Higgadt magabiztossággal értékel, tárgyal és közvetít, meggyőző szempontok szerint taglal és ítél, s a tudás, a tiszta gondolat s a fedd-hetetlen és meg nem ingó meggyőződés adta bátorsággal nyúl a sokak által „kényesnek” tekintett kérdésekhez is. Bátorságát, higgadságát és politikai tisztánlátását szépen illusztrálja az a tanulmánya, amelyet a szovjet irodalom és a magyar kritika viszonyáról írt 1956. októberének elején. Kardos László biztosan állt a lábán akkor is, azelőtt is, ma is — s ennek nyoma letörölhe-tetlenül ott van írásain.

De vegyük hát őket sorra.

Az első *Shakespeare*-ről szól, a drámák legutóbbi teljes magyar kiadásának hárommés előszava s ennek megfelelően teljes körkép a költőről, koráról és művészetéről. Szempontjait tekintve magyar nyelven és magyar szerzőtől az első tömören összefogott marxista Shakespeare-portré, bőven felhasználja a modern Shakespeare-kutatás, főleg a szovjet-tudomány eredményeit. Fenntartás nélkül Shakespeare-nek nyújtja a pálmát, mely a világirodalom eddigi legnagyobb drámaíróját megilleti, de nem fedi el egyes műveinek gyöngébb pontjait, sem, nem készíti pusztá hódolatra az olvasót, hanem a megismerés, a megértés kulcsát és a bírálat fegyverét adja a kezébe. Tudományos alaposága, világos szerkesztése és egyöntetűen szép stílusa mellett ez ad ennek az írásnak nevelőértéket is. A Shakespeare-tanulmányt az orosz drámaíró, *Gribojedov* portréja követi, központjában *Az ész bajjal jár* elemzésével, amire Kardos László annál is hivatottabb, mivel a dráma első magyar fordítása részben, a második egészen tőle származik. A világosság és az egyszerűség előnyösen jellemzi ezt az írást, a végén pedig az a szellemes meglátás, hogy *Gribojedov* drámájának nemcsak a tartalma, hanem külső formája, a sorok váltakozó ritmusa, hossza, rímképlete, a darab egész külsejének életszerű „rendetlensége” is, a klasszicizmusból és a klasszikus hagyományokat őrző orosz romantikából kinőve, a realista valóságábrázolás felé mutat.

Öt lírikus kapott helyet a könyvben, s a kötet terjedelmének több mint felét a velük foglalkozó írások foglalják el. Ezek ütnek meg az alaphangot, amely tovább cseng az olvasóban, ezek adnak alkalmat a szerzőnek a legfinomabb elemzésekre, a legszebb hangulatok keltésére, a legnemesebb filológiai munkára és műfordítói művészetének bemutatására. A kötetnek ez a része annál fontosabb, mivel a belsőt feltáró és tolmácsoló, a költői műhely rejtelmeibe vezető külföldi lírikus-portréknak egyáltalán nem vagyunk bővíben. S Kardos László egyben elvi kérdések tisztázására, tévhitek eloszlatására is felhasználja ezt a számára oly otthonos területet. *Shelley* költői arcképében az ellen a vulgáris felfogás ellen küzd, mely a forradalmár-költőtől csak politikai verset vár, másrészt megvédi az angol forradalmár-költőt a polgári irodalomtörténetírásnak az ellen a törekvése ellen, hogy „angyallá” hamisítsa Shelley lázadó alakját, költészetét pedig pusztán színek, fények és éterien finom lebegések „tündéri pihegésének” fogja fel. *Lermontov* fennkölt arca a szovjet tudományosság tükrében mutatkozik meg az olvasó előtt: „byronizmusa”, amelyből nem a byroni borúlátás és a mélabú, hanem az orosz nép szenvedése szól, romantikája, amelyben oly teljes és oly igaz a valóságábrázolás, hogy zavarba ejti a műtélőt, vajon a romantika vagy a realizmus szóval jelzett kategóriába próbálja-e szorítani Puskin ihletett utódjának költészetét? A *Rimbaud*-portré mind regényes érdekessége, mind a költő művészi interpretálása szempontjából kiemelkedő, s különös értéket ad neki, hogy mint a kötet legrégibb keltezésű darabja (1944), magyar nyelven az első részletesebb beszámoló Rimbaud életéről és munkásságáról. Kardos László itt a költő nyelvi hangulatainak tolmácsolásában is remekel, s az olvasó sajnálja, hogy az életrajzhoz képest nem jutott több hely a kitűnő elemző és jellemző részekre. Csak *A magánhangzók szonett*-jének egyebüitt is említett problémájával kapcsolatban merül fel bennünk a kérdés, miért nem alkalmazza a szerző a hangokat kísérő színérzetek magyarázatára a synaisthesiát?

Tóth Árpádról, „a világirodalom tolmácsáról” szól a kötet talán legkitűnőbb írása. Kardos László, Tóth Árpád költészetének kiváló szakértője

az avatott filológus és irodalomtörténész mély megértésével és a rokonművész érzékével és szakmai ismereteivel közeledik a nagy költő és műfordító munkásságához. Distinguáló módszerével nemcsak méltányolni tudja Tóth Árpád érdemét, hanem meglátja az andalító és varázsos műfordítások gyöngéjét is: azt, hogy túlságosan is érvényesül bennük a költő egyénisége. Ez — tudjuk — korjelenség. A *Nyugat* műfordítói elvei szerint nem hiba, inkább érdem. Kardos László a magyar polgári kritika liberalizmusával magyarázza, hogy eltűrte, sőt szerette, s polgári olvasó „pervvertált hasadásával” hogy örömet élvezte az eredeti mű csodáival együtt „a szervülni nem tudó idegen elemek izgalma és pikantériáját”. A mai szigorúbb és egyben a tolmácsolt művet alázatosabban szolgáló műfordítói gyakorlat álláspontjáról mond nem elnéző, de igazságos ítéletet a műfordító-előd fölött, elismerve azt is, hogy mindig törekedett a tartalmi és formai hűségre, hogy tízéves műfordítói pályája folyamán egyre közeledett a tolmácsolás klasszikus tisztaságához, s hogy a proletárforradalom után keletkezett verses műfordításai jelentős részével az ellenforradalmi terror ellen tiltakozott.

Tóth Árpád távlatos műfordítói gyakorlatának elemzése hídként vezet át *Majakovszkij*hez, az első szocialista-realista lírikushoz, aki ugyanabban az időben tört utat, amikor polgári kortársai jórészt elvesztek az „izmusok” útvesztőiben. Kardos László szélesen kibontja a forradalmár-költő művészi képét, meglátatva, hogy benne — modern lírikus volta ellenére — megvan a tömegbe olvadás készsége, a képesség a közösséggel való egyesülésre, s költészetének optimista erejét ebből meríti. Nem szakad el egészen saját múltjától: élete végéig megőrzi a „futurista izomtornából” szerzett költői diszpozícióit, s felhasználva a használhatót „tendenciás realizmussal” nemesíti azt, ami benne és korában a szocialista tartalom megtalálása előtt csak technikának számított.

A könyv utolsó része regényírókkal foglalkozik, *Szaltikov-Scsedrin*, *Flaubert*, *Zola* és az azóta önmagával meghasonlott és hitchagyott Fast egy-egy regényével. Mint regényekhez írt előszavak, ezek is példaszerűek, de a kötetben belül mégsem mérhetők a Shakespeare-tanulmány, vagy a lírikusokról szóló írások mértékével. Annál több élvezetet nyújtanak a *Thomas Mann* regényeihez fűzött „olvasói megjegyzések”, e tanulmánnyá nem rendezett éles és szellemes megfigyelések, amelyeken sokszor ott van a pillanatnyi keletkezés hamva. Mégis súlyosak, mégis perspektivikusak: egy olyan irodalomtudós írásai, aki nem felejtett el olvasó lenni. S hogy ez mit és mennyit tesz hozzá a tudós kvalitásaihoz, az Kardos László többi írásán is látható. *Thomas Mann* szellemi ereje, művészi tudatossága, mesterségbeli biztonsága lenyűgözi, benne látja a polgári humánus századunkbeli megjelenésének legmagasabb formáját, tisztában van olvasóira tett hallatlan hatásával is, de kritikátlanul előtte sem hódol: a természetes, ömlő, ösztönös teremtetést kéri számon művészetén, „valami elemibb, közvetlenebb, megnyugtatóbb teljességet”. De hol találhatná meg ezt? Csak a régieknél vagy a bontakozó szocializmus irodalmában. Abban a szférában, ahol *Thomas Mann* befutotta a pályáját, a XX. század polgári irodalmában — ámbár eljutott legvégső határáig — aligha. Hiszen annak a művészetnek éppen az elemi egyszerűség tagadása a programja, s mikor a sátán *Adrian Leverkühnt* kioktatta a művészet (a modern polgári művészet) felől, megmondta neki, hogy „az általánost a különösbe” nem lehet harmonikusan befoglalni többé, igazi szenvedély csak kétértelműségben és iróniában nyilvánulhat meg, a művészet hagyományos eszközei

csak paródiára alkalmasak. Ezeken a „sátáni” korlátokon belül — azt hiszem — mégis csak Thomas Mann nálunk egyre szélesebb rétegekben népszerűsödő művészete a leginkább „teremtésszerű”. Bizonyítani látszik ezt a kötet kristályos nyugalommal megírt befejező cikke is, amelyben Kardos László a XX. század világirodalmának fővonalait foglalja össze néhány tömör lapon. A válságos korszak itt bemutatott polgári irányainak képviselői közül mégis csak Thomas Mann került — legalábbis eszmeileg — a legközelebb a megoldáshoz vezető úthoz. S lehet, hogy a korszakot, melyet lezárt, nem is ábrázolhatta volna más írói eszközökkel olyan magas fokon, mint ahogy ábrázolta.

Ez így azonban csak a XX. század első felére érvényes. A jövő elhozza majd azt, amit Kardos Lászlóval együtt óhajtunk, hogy ne váljon többé két részre a világ, hanem „a szocialista értelemben felfogott egyetemes emberi harmónia jegyében” alakuljon az élet is, az irodalom is. Ehhez az irodalmi kritika úgy járulhat hozzá, mint Kardos László teszi — és mint ahogy egy nemrégien megjelent cikkében (*Líra és értelem*. Valóság. 1958. 1. szám 7. p.) írja: nem a művészetet csupán csodáló „passzív ájtatosság” eszközével, hanem az „aktívabb — vizsgáló, fölmérő, latoló — hódolat” kritikai szel-lemében.

Vajda György Mihály

LÁSZLÓ KARDOS: WERKE UND MEISTER...

László Kardos, Professor der Studien für Weltliteratur an der Budapester Universität, tätig als Übersetzer, erhielt für seine Zusammenstellung „*Ungarische Anthologie Sowjetischer Dichter*” den Kossuth-Nationalpreis. In dem hier behandelten Band sind 14 seiner Studien über die Weltliteratur zusammengestellt, Portraits, ferner Schriften von grundlegender Bedeutung aus der russischen und sowjetischen, aus der englischen französischen, deutschen und ungarischen Literatur. Er stellt sein Thema mit einer klaren Methode, leicht verständlich, aber auch mit einer wissenschaftlichen Gründlichkeit dar, — sein Stil ist künstlerisch und stimmungsvoll. Der Geist seiner Schriften kann dadurch charakterisiert werden, dass er sich auch den Allergrössten nicht mit den Mitteln der „passiven Andacht” nähert; er wendet sich vielmehr mit der Methode der „aktiveren — forschenden, erwägenden — Achtung” Shakespeare, Gribojedow, Shelley oder Lermontow, ebenso wie Majakowskij oder Tomas Mann zu. Er ist in den Gebieten der dramatischen oder Romanenliteratur und der lyrischen Dichtkunst gleicherweise daheim, doch steht ihm das letztere am nächsten. Sein Aufsatz über das Verhältnis der sowjetischen Literatur und der ungarischen Kritik ist ausserordentlich interessant. In diesem weist er auf die Fehler der ungarischen Kritiker hin die, sie in der Wertung der sowjetischen Literatur begangen haben. Eine gewisse Zeitlang bedeutete vielen ungarischen Übersetzern der Mangel an russischen Sprachkenntnissen Schwierigkeiten, ferner jene Tatsache, dass die an bürgerlichen Geschmackstraditionen erzogenen ungarischen Übersetzer nicht gleich jenen Ton gefunden haben, in dem die sowjetische Dichtkunst zu interpretieren ist. Nun ist jedoch diese Schwierigkeit bereits grösstenteils überwunden. — Das Buch von László Kardos ist von jenem aufrichtigen Wunsch durchdrungen, dass die Literatur und auch die Welt „im Zeichen der, in sozialistischem Sinne aufgefassten, allgemeinen Harmonie” sich weitergestalte.

G. M. Vajda

Lermontov, a prózaíró

E. Михайлова : Проза Лермонтова. ГИХЛ, Москва 1957. стр. 380

E. Mihajlova könyvét a modern Lermontov-kutatás egyik igen jelentős eredményeként kell fogadnunk. Hosszú idő óta ez az első sikeres kísérlet egy átgondolt, elemző, általánosító munkára, mely nagy tudományos értéket képvisel és sok probléma megoldásában önálló álláspontot foglal el.

Ezért nagyon sajnálatos, hogy munkáját Mihajlova — halála miatt (1952) — nem tudta befejezni. Ebben kell keresni annak az okát, hogy a merészen és önállóan felvázolt alapgondolatot a művek konkrét vizsgálatánál nem tudta következetesen érvényesíteni.

A könyv szerkezetileg két nagy részre oszlik. Az elsőben a szerző általános, elvi kérdésekkel foglalkozik, a második rész pedig a lermontovi próza elemzését foglalja magában. Felépítésében, tagolásában a mű tehát eléggé konvencionális: a Lermontovról szóló irodalom értékelését — Belinszkijtől a szovjet irodalomtudomány elindulásáig — a kor társadalmi életének felrajzolása követi, legvégül pedig a három legfontosabb prózai munka értékelése következik. De ezeket a megszokott kereteket Mihajlova élettel, önálló gondolkodással tölti meg, s könyve egy pillanatra sem válik unalmassá.

A Lermontovról szóló irodalomtörténeti és kritikai hagyatékból Mihajlova csak a lényegeset, a komolyat választja ki. Elsősorban kiemeli Belinszkij és a forradalmi demokraták, Csernisevskij, Dobroljubov cikkeit, méltatja jelentőségüket és rámutat arra a szerves kapcsolatra és folytonosságra, amely munkásságukat a szovjet irodalomtudományhoz kapcsolja. Ők azok (s hozzájuk kapcsolódik még Herzen, Ogorjov, Piszárjev, majd később Lunacsarszkij és Gorkij), akikre a mai tudomány legelső sorban támaszkodhat. Ezek a nagy kritikusok annak idején nemcsak felismerték Lermontov művészetének rendkívül nagy társadalmi jelentőségét — s ezzel képet is rajzoltak arról a hatásról, melyet a költő kortársaira és közvetlen utódaira gyakorolt —, hanem ők fedték fel először Lermontov írói módszerének titkát, méltányolták lélekábrázoló erejét és formai tökéletességét. Írásaik, megjegyzéseik sok szempontból még ma is megdöntetlenek.

De Mihajlova ugyanakkor érzékelteti azt is, hogy ezeknek a kritikusoknak az olvasása ma már nem elégít ki teljesen. Közülük mindegyik csak egy részigazságnak volt birtokában; abban a korban az egész igazságot nem láthatták meg.

Belinszkijnek pl. igaza volt abban, hogy Lermontov teljes mértékben kifejezte korát, — de ennek a megrajzolt kornak a képe Belinszkij cikkeiben általános és elvont. Igaza volt, Herzennek is, mikor Lermontov munkásságát a dekabrista eszmeiségű irodalomhoz csatolta, és Csernisevskijnek is, aki azt állította, hogy a költő még a forradalmi demokraták irodalmi igényeit is ki tudta elégíteni. Igaza volt mindkettőnek, mert Lermontovot a forradalmi mozgalom mindkét nemzedékéhez erős szálak fűzték. Mihajlova apránként szedi össze tőlük ezeket az igazságokat és szinte észrevétlenül rajza őket egymás mellé, úgy, hogy a fejezet végén tisztán áll előttünk magának a szerzőnek a véleménye is. Ez a vélemény különösen akkor szembetűnő, mikor a szerző a burzsoá esztétikusoknak, a szellemtörténeti iskola követőinek, a vulgáris szociológusoknak a munkáját értékeli és vitatkozik velük. Kritikája meg nem alkuvó és szilárd eszmeiségű, mikor azokról a ferdeségekről beszél, amelyeket ezeknek a kritikusoknak a művei szőttek a Lermontov-képbe. Mindez azonban nem akadályozza meg Mihajlovát abban, hogy elismerje azokat az értékeket, amelyeket ezek a művek magukban rejtettek, különösen a lermontovi mű formai értékelését illetően. Másrészről pedig bátran bírálja Lunacsarszkijt és Gorkijt, mert kiemelkedően értékes megjegyzéseik mellett találhatók olyanok is, melyek enyhén szólva vulgarizálják Lermontovot. Lunacsarszkij pl. a közép-nemesség szószólójának, érdekei védelmezőinek tartja ezt az ízig-veéig népi-nemzeti művészt, Gorkij pedig *Az orosz irodalom története*-ben egyszerűen „A nemesség önkritikája” cím alatt méltatja a XIX. század első negyedében működő írók munkásságát. Már ebből is látható, hogy Lunacsarszkijnak és Gorkijnak ezek a nézetei leegyszerűsítették, helytelenül értékelték Lermontovot.

Lermontov helyét és jelentőségét kijelölni az orosz irodalomban nem könnyű dolog, és ennek végső tisztázásával mind a mai napig tartozik az irodalomtörténet. Mihajlova könyve mindenesetre egy lépéssel előre viszi a tudományt ezen a téren is. Könyvének egész második fejezetét ennek a problémának szenteli.

A szerző álláspontja ezzel a kérdéssel kapcsolatban a következő: ahhoz, hogy megkeressük Lermontov helyét az orosz irodalom fejlődésének folyamatában, munkás-

ságát bele kell illeszteni az oroszországi forradalmi mozgalom történetébe is. Az orosz irodalom fejlődése ugyanis ebben az időben mélységesen és sokkal jobban, mint bármelyik más irodalomé — összefügg a forradalmi mozgalom előrehaladásának ütemével és helyzetével. Hiszen az a hatalmas harc, mely a XIX. században Oroszországban a cárizmus és a feudalizmus ellen elindult, s amely végső célként a polgári rend kialakítását tűzte zászlajára — adta meg az orosz irodalom XIX. századi óriási fellendülésének az alapját és kiindulópontját. Az irodalom pedig kifejezte és befolyásolta a haladó emberek törekvéseit.

Lermontov e forradalmi mozgalom első — dekabrista — és második — forradalmi demokrata — szakasza közötti időben élt, amikor a társadalmi haladás gondolatának fejlődése egy időre látszólag megtorpant. Ez a korszak nem viselte magán határozott politikai irányzat jegyeit. Még fájón élt a dekabristák tragédiájának emléke, — melyet szent zászlóként őriztek a haladás hívei — de lassan el kellett ismerniök, hogy a nemesi forradalmárok bukása törvényszerűen következett be, s ez arra intette őket, hogy a decemberi hősök útján tovább nem lehet járni. Gondolkodni kellett a harc továbbfolytatásának új módszerei felől. A kétkedéseknek és a születő reményeknek ezt a nehéz harcát Lermontov nemzedéke vívta meg. Ezért nevezi Belinszkij ezt a kort a befelfordulás, az elvont gondolatok korának. Lermontov művészete tehát összekötő láncszem volt a forradalmi mozgalom e két szakasza között. A megerősödött reakció idején az ő életműve mentette át többek között a dekabristák forradalmi hagyományát az utódok részére.

Lermontov művészetének ezt az összekötő jellegét a szovjet irodalomtudomány nem egy képviselője hangsúlyozta már eddig is. (Többek között Ivanov; kinek népszerű Lermontov monográfiája magyarul is megjelent.)

Sajnos az irodalomtörténészeknek ez a felismerése csak ösztönös volt, mert nem támasztotta alá e korszak tudományos igényű elemzése, nem volt kezükben megfelelő dokumentáció ennek az álláspontnak igazolására. Ez a kor nem lehetett csak a kétségbeesés, a bizonytalankodás kora, hanem ekkor kellett, hogy megszülessenek az új eszme, a forradalmi demokratizmus első csírai. Mihajlova könyvében be is bizonyítja, hogy ennek a történelmi időnek volt egy másik arca is. Herzen írja emlékirataiban, hogy míg az „első látásra a hivatalos Oroszországban a lelkeket csak a kétségbeesés tartotta rabul” — addig — „belül hatalmas munka folyt — halk és néma munka — de aktív és megszakíthatatlan”. A cárizmus reakciós politikája csak kifelé látszott stabilnak, közben egyre nehezebb volt a szabad szót elhallgattatni. A titkos összeesküvő csoportok száma szaporodott, összejöveleiken elkészült a számvetés a múlttól és éles viták folytak a jövőről. Ezekben a titkos csoportokban egyre inkább háttérbe kerültek a nemesi ifjak, és helyüket az új harcosok, a „harmadik rend”, a kispolgárság bajnokai foglalták el, akik már osztályhelyzetüknél fogva is közelebb álltak a tömegekhez, s nem féltek annyira azok aktív közreműködésétől az esetleges forradalmi megmozdulások alkalmával. A parasztlázadások száma is évről évre nőtt (különösen az 1830-as években a kolera-járvánnyal kapcsolatos nagy felkelésekre gondolok), és ezeknél a megmozdulásoknál már nemegyszer tűnt fel egy-egy paraszti forradalmár vezető alakja. A feudalizmus elleni új támadás ideje még nem érkezett el, de az új harci időszak előkészítése teljes erővel folyt. Érelődtek a forradalmi demokratizmus eszméi. A harc elindulásához legelső sorban arra volt szükség, hogy ez a két erő — a hivatásos forradalmárok és az anarchikus tömeg ereje egyesüljön.

Mihajlova korpépe után az olvasó előtt már teljesen világos ennek a kornak minden ellentmondása. Egyrészt a félelem és a közömbösség érzése munkál a dekabristák leverése utáni időkben — és a felületcseszmlélő csak ezt a halotti csendet észleli — holott közben titokban, de nagy erővel újabb forradalmi fellendülést készítenek elő.

Csak a kornak ez az eddig fel nem tárt új arculata adja meg az alapot és kiindulópontot annak megértéséhez, hogy Lermontov, aki a dekabristák eszmekörében nevelkedett és attól végérvényesen soha sem szakadt el, — hogy tudott mégis egyre közelebb jutni a forradalmi demokratizmus elveihez. A nemesi családból származó és az arisztokráciához vérségi kapcsolatokkal fűzött költő élete vége felé egyre jobban felismeri a nép erejét s oly határozottsággal fordul felé, mint előtte még senki az orosz irodalomban. Lermontov művein keresztül megmutatja, hogy a dekabrista eszmék már nem elégségesek, nem célra vezettek a további harcban és a forradalmi mozgalom új szakaszának akaratlanul is egyik előkészítőjévé válik. Ilyenformán Lermontov nemcsak hogy átmenti a dekabrista hősök zászlaját az utókornak, hanem nagyon szívósan utat tör Csernisevszkijék felé. Mihajlova vallja, hogy ez azért volt lehetséges, mert az új eszme magjait már magában hordta az élet, Lermontov pedig tanulmányozta ezt az életet és felismerte a társadalomban végbement változásokat.

Mindezek után Mihajlovának már nem került nagy fáradságba megcáfolnia a Lermontovról, mint „nagy magányos” költőről szóló legendát. Már Brodskij is rámutatott Lermontov-életrajzában a költő és a 16-ok körének kapcsolatára és megvilágította az egyetemista költő széleskörű baráti társaságának szerepét. Mihajlovna könyvében még tovább megy: erőteljesen hangsúlyozza Lermontov eszmei közösségét Belinszkijjével és Gogollal.

Az, hogy Mihajlova Lermontovról szólva egyre Belinszkijt és Gogolt emlegeti, szintén valami egészen új dolog. Az irodalomtörténészek már megszokták, hogy Lermontovot mindig Puskinhoz mérik, a vele való eszmei kapcsolatát boncolgatják, mérlegelik. Minderről a cikkeket sokasága beszél. De Lermontovnak a kortársaira és az utódokra gyakorolt hatásáról alig esett szó, s ha igen, csak általánosságban. Mindez nemcsak azt jelentette, hogy az irodalomtörténészek alaposan akarták tanulmányozni azt az irodalmi élményanyagot, amelynek birtokában a fiatal költő elindult pályáján, hanem sokkal inkább azt, hogy Lermontovot végérvényesen hozzá akarták kapcsolni a dekabrista szellemű irodalomhoz, s nem akarták meglátni mindazt, amiben Lermontov már messze túllépett Puskinon s többi elődein, és korának új követelményeit elégítette ki. Mihajlova most merészen változtatott a sorrenden, és Lermontov fejlődését nem hátrafelé, hanem elsősorban előrevetített perspektívájában nézi. Minden XIX. századi orosz író, s így közvetlen utódja, Lermontov is mérhetetlenül sokat tanult és kapott Puskitól. De Lermontov igazi művészi és eszmei fegyvertársai Belinszkij és Gogol voltak. Mikor az 1840-es években Belinszkij az „élettel való megbékélés” elvét vallotta, saját szavai szerint is Gogol és Lermontov művei segítettek neki megszabadulni ezekről a helytelen nézetektől. A forradalmár demokrata Belinszkij kezében, akinek fellépése Lenin szerint a nemesség teljes kiszorításának kezdetét jelentette a forradalmi mozgalomból, egyforma zászlóként lengett Gogol és Lermontov művészete, amelyet arcába csaphatott az önkényuralom irodalmi bérenceinek és amelynek segítségével ébresztgethette az új nemzedéket.

*

A könyv első két fejezetében tehát Mihajlova nagy, átfogó elvi kérdéseket tárgyal, amelyek Lermontov művészi hagyatékának egészére vonatkoznak és nem korlátozódnak csak a prózájára. Ezekután természetesen az érdekli a legjobban az olvasót, sikerült-e a szerzőnek alap gondolatát a *próza elemzésénél* felhasználni, meg van-e a szerves kapcsolat a könyv két része között? Sajnos erre a kérdésre nemmel kell felelünk. A könyv első részében levont következtetéseit Mihajlova nem tudta a prózában bebizonyítani, mivel a következtetéseket csak az az *egész lermontovi életmű* igazolja. A regények elemzése tudományos igényű, színes, sokoldalú és népszerű. De nagy hiba, hogy Mihajlova nem tudta megtalálni a kapcsolatot Lermontov más műfajú alkotásaival, melyek teljesen elvesznek az olvasó szeme elől. Ha már a könyv első fejezeteiben nagy átfogó kérdéseket tárgyalt a szerző, nem lett volna szabad a későbbiekben a prózát teljesen elszakítani Lermontov lírájától, elbeszélő költeményeitől és drámai alkotásaitól. Mindenképpen meg kellett volna ezekkel a kapcsolatot teremteni, vagy pedig az általános részben csak olyan kérdéseket kellett volna felvetni, amelyek a prózára vonatkoznak. Így most a könyv két része éli a maga külön életét; önmagában mindkettő, de különösen az első nagyon értékes, — de a kapcsolat közöttük gyenge. Sőt mi több, a könyv két része így egymás mellett végül is hibás képet rajzol Lermontovról.

Mert ha azt akarjuk bebizonyítani, hogy Lermontov nemcsak a dekabrista eszmékhez volt kötött, hanem írói és világnézeti fejlődése során eszmei közelségbe került a forradalmi demokratizmus fejlődő irányzatával, — két pontról közeledve kell megvizsgálni az író életművét: 1. mi volt Lermontov véleménye a nemesség további részvételéről a forradalmi mozgalomban; 2. hogy látta a nép, az egyszerű emberek szerepét a történelmi múltban és jövőben. Lermontov prózája azonban csak az első pont bizonyítására ad alkalmat, mert ennek egyedüli központi kérdése a haladó nemesi ifjúság életének elítélése, küzdelmük céltalanságának, hiábavalóságának bebizonyítása. Mihajlova a regények elemzésénél nagyon logikusan be is mutatja ezt és érzékelteti a három regény (*Vágyim, Ligovszkaja hercegnő és Korunk hőse*) értékelésénél azt a világnézeti fejlődést, amely Lermontovban lassan és fokozatosan végbement és segített neki felismerni, hogy a nemesi forradalmiság már nem felel meg az új idők követelményének. Pecsorin alakjából cinizmus, közömbösség, fáradság árad, az önzés tragédiája játszódik le előttünk, az egyén bukása, aki csak önmagáért élt és harcolt. Ez az ember már nem képes a haladásért harcolni. De van egy másik erő és ennek Lermontov nagyszerű emléket állított pontosan azokban a műveiben, amelyekről Mihajlova hallgat. Ez az erő ott él *Mciri*, a fiatal cserkeszfiú

meg nem szűnő harci vágyában és szabadságszeretetében, *Kalasnyikov kereskedő* önértékes önmegbecsülésében, amelynek segítségével szembeszáll a földi hatalmasságokkal, a *Borogyinói ütközet* egyszerű katonáiban, akik büszkén vállalják a halált a hazáért. Az ő alakjukon keresztül, melyek át vannak szőve a népi mesevilág ezer szálával, mást mond Lermontov, mint Pecsorin szavaival. Ezekre a művekre való hivatkozás és a prózával való kapcsolat megteremtése lehetővé tette volna Mihajlova számára, hogy az előbb említett második pontról nézve is megközelítse az író igazságát, és bebizonyítsa, hogy Lermontov a maga reménytelen életében és fáradt korában nemcsak tagadott, hanem igent is mondott, bízott a jövőben, az élet forradalmi megváltozásában.

De nemcsak az eszmei mondanivaló feltárásának szemszögéből nézve ad hibás képet Mihajlova könyve két részének egymás mellé állítása. Hibás és egyoldalú ez a kép akkor is, ha Lermontov írói módszerének fejlődése szempontjából nézzük. Mihajlova ugyanis az előbb említett három regény egymásutáni elemzésével behizonyítja, hogy mindhárommal ugyanazokra a problémákra ad választ az író, csak hogy először a romantika eszközeivel, majd később a realizmus módszereivel. Így szemléletesen áll előttünk az út, melyet Lermontov a prózában megtett a világ szubjektív megítélését tükröző ultraromantikus ábrázolásmódtól (*Vágyim*) a társadalom kérdéseinek objektív megítélését követő realizmusig (*Korunk hőse*). Ez az út — a romantikától a realizmusig — a prózában valóban egyenes. Lermontov megéreztte, hogy 1825. december 14-e után a nemesi hőst már nem lehet magasztalni, hanem hibáit kell megkeresni, amely indokolja bukását. A cél az egyénieskedő, önző nemesi ifjúság „lekoszorúzása” volt. Ezt a célt viszont a romantika nem tudta megvalósítani. Lermontov rájött, hogy hősenek alakját csak úgy tudja teljes mélységében megrajzolni, ha a való életbe, a hétköznapi körülmények közé helyezi és megfosztja attól a romantikus mítosztól, amely hőssé emelte. (Ennek felismerésében kétségtelen nagy szerepet játszott Puskin *Anyeginje*.) Mihajlova maga is érzi, hogy e három regényben a főhősök alakjai a legfontosabbak, és pontosan arra törekszik, hogy szemléletesen bemutassa, milyen változásokon ment át az író tollán Vágyim alakja, mire Pecsorin lett belőle. (Sajnos, ez a logikus gondolatmenet nagyon is hatalmába keríti, és közben elfeledkezik arról, hogy a három regény értékkülönbségét érzékeltesse. Így nem tudja kiemelni a *Korunk hőse* óriási szerepét az orosz irodalomban.) De mivel csak a prózáról beszél, elfeledkezik a többi más műfajú alkotásokról, ahol az írói módszer fejlődése közel sem volt ilyen egyenes. Lermontov egész életművére nem a romantikától a realizmusig vezető egyenes fejlődés a jellemző. A lermontovi életműben fellelhető a romantika is és a realizmus is, hol párhuzamosan haladnak, hol szétválnak, hol keverednek, de egyik sem szorítja ki a másikat teljesen. A realista *Korunk hőse* mellett ott van a romantikus *Meiri*, és a *Démon*, hogy mást ne is említsünk. A romantikának és a realizmusnak ez a keveredése adja Lermontov művészetének sajátos ötvözetét, egyéni színezetét. Annak, hogy Lermontov művészetében mindvégig felhasználta a romantikát, nem az az oka, hogy rövid ideig élt és fejlődése során még nem jutott el a realizmus teljes diadaláig, hisz egyes műveiben, pl. a *Korunk hőse*ben eljutott annak legmagasabb csúcsáig. Lermontov romantikája éppúgy törvényszerű jelensége az orosz irodalomnak, mint realizmusa, s ennek is megvannak a társadalmi gyökerei. A haladás gondolatának bizonyos megtorpanása, mely jellemző erre a korra, szükségessé tette a szenvedélyes, erőteljes romantikus egyéniségek irodalmi megmintázását is, hogy ezzel példaképet állítson a fásult emberek elé. S mivel az életben még nem lehetett találkozni az újtípusú forradalmár teljesen kiforrott alakjával, Lermontov kénytelen volt népi hőst a romantika módszereivel eszményíteni, azzal a romantikával, melyet a nemesi hős alakjától már megtagadott. Helytelen tehát — akár Lermontov prózájáról írva is — olyan képet alkotni a költőről, hogy az csak kezdeti lépésinél élt a romantikával, később pedig áttért a realizmusra.

Mihajlova könyve élő bizonyíték arra, mennyire szükség van egy nagy, teljes Lermontov monográfiára. A részletkutatások állása, az egyes műfajokról szóló értekezések már lehetővé teszik, hogy ebbe a munkába valaki belekezdjen. Bizonyos vagyok benne, hogy a szovjet irodalomtudomány pótolni fogja ezt a hiányt, és végre lerója adósságát az orosz irodalom egyik legnagyobb költőjével szemben. Ehhez a munkához nagyon nagy segítséget jelent Mihajlovának ez a nagyon lelkiismeretes, gazdag tartalmú, szépen megírt könyve is.

Juhász Mária

Lev Tolsztoj formaművészete

Л. М. Мышкова : Мастерство Л. Н. Толстого. Советский Писатель, Москва 1958.
стр. 433

L. M. Miskovszkaja Tolsztojról szóló monográfikus jellegű tanulmányokat ad közre könyvében. E tanulmányokat két csoportba oszthatjuk : egy részük az író egy-egy korszakának vagy egész életművének valamely formai kérdésével foglalkozik a legapróbb elemekig hatoló részletességgel ; más részük viszont egy-egy alkotás összes formai elemét veszi becék alá. Nagyobb figyelemre az első csoportba tartozó tanulmányok tarthatnak számot.

Idesoroljuk az első helyen közölt hosszabb elemzést L. Tolsztoj jellemalkotó művészetéről.

Utálva Tolsztoj elődeire és kortársára : Puskinra, Lermontovra és Turgenyevre Miskovszkaja megállapítja, hogy Tolsztoj jellemalkotásának új vonása : őt nem a döntő pillanat érdekli, hanem a lélekben végbemenő teljes folyamat ; a lelki élet és a történelem mozgásban való ábrázolása új módszerének lényege. A hőssel történő események egyben fejlődésének stádiumai, ezek kidolgozásával éri el Tolsztoj a lelkiélet ábrázolásának mélységét. S itt nemcsak a belső monológoknak van szerepük — ahogy ezt az eddigi Tolsztoj-irodalom általában hangoztatta — hanem annak is, hogy rendkívül konkrétan és plasztikusan ragadja meg a *belső* folyamatot kísérő *külső* változásokat.

E tekintetben a szerző részletesen foglalkozik Anna Karenina alakjával. Bevezetőben meggyőződen mutatja be, hogy Anna Karenina alakja a többszöri átdolgozás során lényeges fejlődésen ment át, s e fejlődés a mű mondanivalójában bekövetkezett változás következménye : a hősnő eredetileg a házasságot felbontó bűnös asszony alakját volt hivatva megtestesíteni, később azonban a nemesi-hivatalnoki világ ürességének és álszentségének kritikája számára szolgált eszközzül. Ezért a végleges változatban morális tekintetben az életútját kísérő férfiak fölé nő, tragikus hőssé válik. Ennek megfelelően sülyed az átdolgozások során az őt körülvevő férfiak morális képe.

Anna külső alakja épp oly változó, bonyolult és gazdag, mint belső világa ; minden jelenetben másnak tűnik, sztatikus külseje nincs. Tolsztoj hősei remekül beszélnek, de felejtethetetlenül hallgatnak ; ilyenkor a szemek, az arc kifejezés, a mozdulatok nyelve szólal meg. Anna szemefénye állandóan változik : fel-fellobban, fojtott, a tűzfényhez hasonló. Tolsztoj ritkán ír le ruhát, de ha igen, ennek is a belső világot, a jellemet ábrázoló funkciója van. (Pl. : Anna és Kitty öltözképe a bálon.) A „lélek dialektikája”-ja (Csernisevskij) bemutatásának főeszköze, hogy a hős lelkiállapotát különböző körülmények körében és különböző emberekkel való együttlét során ragadja meg. (Pl. Anna arc kifejezésének változása a lóversenyen vagy fiával való találkozásakor.)

Végül soron az életkörülmények, a környezet és a tájképek is a hősök lelkiéletének s így jellemüknek ábrázolásában játszanak lényeges szerepet. Rosztovék házában a benne lakók élményeiből ismerjük meg : az író számára nem a környezet fontos, hanem az, hogy milyen benyomásokat és érzelmeket kelt a hősökben. Gogolnál a tárgyak individuális életre kelnek ; Goncsarovnál a környezetábrázolás függetlenedik a hőstől ; Tolsztojnál a külső világra csak a hősök tudatából visszavert fény esik. Az életkörülményeket ábrázoló jeleneteket nem leírja, hanem dramatizálja, eljátsztatja ; a leírás helyett a hősök beszélnek, gondolkodnak és éreznek. Néhány példa a *Háború és béke*-ből : a bálra való készülődés Rosztovék házában ; Marja hercegnő születése a Bolkonszkij-kastélyban : a két ház világát az író a bennük lakók lelkiállapota és mozgása alapján teszi élővé és jellemábrázoló erejűvé. A környezetnek és a tájnak a funkciója különösen jelentős egy-egy hős életének fontos pillanatánál, lelkiállapotuk és a táj között szinte szimbolikus kapcsolat alakul ki. Így például az Andrej Bolkonszkij felett feszülő austerlitz-i égboltozat vagy a jégzajlás és hold baljóslatú feljövetele Katyusa megejtésének éjszakáján (a *Feltámadásban*) nemcsak a jelenet drámaiságát erősíti, hanem hangsúlyozza a hősök lelkében végbemenő folyamat jelentőségét és egész életükre ható voltát is. A *Háború és béke* csatajelenetei is a jellemábrázolásnak, illetve közvetlenül a mondanivaló kifejezésének vannak alárendelve : a borodínói csatát Pierre szemével látjuk és az egész kép élénk szín- és hanghatásai a katonák lelkes hazaszeretetét és így a Honvédő Háború pátoszát sugallják.

A kötet második tanulmánya a *Háború és béke* néhány lényeges kérdését vizsgálja ; Tolsztoj egész életművére érvényes általánosításai miatt ezt is az első csoportba sorolhatjuk.

A tanulmány első részében Miskovszkaja a regény prototípusainak kiválasztásával és regényalakká formálásával foglalkozik : azt kutatja, hogyan kapcsolódik a mű e

lényeges formai problémája a mondanivaló egyik eleméhez, Tolsztojnak a családról vallott felfogásához. Ebben az időben ugyanis a családban látja az emberi lét széttörölthetetlen alapját: innen a regényben a „család költészete”. A regényben szereplő családoknak sajátos, a család minden tagjára érvényes arculatuk van: Rosztovék az ösztönös érzelmek tisztasága és ereje által az élet közönségesége fölé emelkednek; Bolkonszkiék életében az intellektuális elem, bizonyos emelkedett tragizmus az uralkodó vonás, sokat gondolkoznak és keveset élnek. A két család arculatának a különbsége Tolsztoj prototípusaira vezethető vissza: Rosztovékhoz a család apai ágának a tagjai és Tánja Bercs alakja szolgált modellül, Bolkonszkiékban anyai nagyapját és anyját testesítette meg. A regénybeli Szonja sápadtabb, mint a mintául szolgáló T. A. Jergolszkaja, Tolsztoj nevelőanyja, akiről Szonja alakját mintázta. Az író a prototípust „feláldozta” a művészi alak érdekében, mégpedig azért, hogy Natasa élettelenségét Szonja természetlenségével: a lelkiekben való korlátozottságával és szegénységével szemben kiemelhesse.

A regény történelmi forrásait vizsgálva a szerző néhány eddig figyelmen kívül hagyott történelmi művet említ, majd az írónak forrásaihoz való viszonyát elemzi. Megállapítja, hogy Tolsztoj sokszor forrása egy-egy utalásából kiindulva bont ki életrajzi alakokat, hol pedig teljes jeleneteket vesz át. De akkor is, ha szinte forrása szavaihoz is ragaszkodik, az egész kép az író felfogása, ábrázolási célja szerint alakul: ilyen értelemben Tolsztoj megőrzi teljes írói szabadságát forrásaival szemben, felfogásukat mondanivalója szellemének rendeli alá. Így van ez a csatajeleneteknél és a történelmi személyiségeknél is. Kutuzov szerepét egyik forrása sem értékelte úgy, ahogy ő, Napóleoné pedig legfeljebb a németek (pl. Bernhardi). Az egyszerű forrástanulmányon túlmege és már a stíluselmzés körébe vág a fejezet egyik részlete: ebben Miskovszkaja összehasonlítja a Sziperanszkij lányától származó emlékezés szövegét Tolsztoj azon leírásával, amelyet Sziperanszkijról e részlet alapján ad. Az összevetésből kiderül, hogy Tolsztoj a memoár szöveget csaknem szószó szerint átvette, a rokonszenves figurából azonban közbevetett jelzőkkel és néhány ige megváltoztatásával szatirikusan ábrázolt negatív figurát formált.

A szerző a tanulmányát összefoglalásként két megállapítással zárja: Tolsztoj forrásainak szellemét úgy változtatta meg, ahogy ezt történelemfilozófiája diktálta; másrészt: a történelmi művekből és visszaemlékezésekből vett jeleneteket is mint a végtelen gazdagságú élet egy-egy területét fogta fel: a körülmények konkretizálásával, egyénítéssel, az egyes emberalakok hangulatának, mozdulatainak, hanghordozásának érzékeltetésével, a száraz közlés cselekményesítésével és dramatizálásával varázsolt életet a források holt anyagából.

Az első csoportba sorolható tanulmányok közé tartozik a könyv utolsó rövidebb, de igen gazdag tartalmú fejezete, amely Tolsztoj öregkori stílusáról szól.

A formai elemzést a szerző két elmefuttatással alapozza meg: az első az elemzés általános módszertani elveiről, a másik arról a világnézeti változásról szól, amely Tolsztoj gondolkodásában a 80-as években végbement. A változás hatására az író műveiben a leleplező jelleg domborodott ki; a művek témája egy-egy hős „megvilágosodása”, lelki megtisztulása lett. Életük döntő pillanata valamilyen katasztrófa, ez jellegüktől függően intellektuális-morális (Nyehljudov) vagy materiális természetű (Iván Iljics). E katasztrófa hatására kilendülnek életük eddigi vágányából és rádöbbennek az igazi: a lelki értékekre. A megrázkódtatás és az új ember kialakulása a társadalmi rossz elleni harccal jár együtt, így a hősök megtisztulása az író társadalombíráló és társadalom-alakító eszméinek eszközévé válik.

Az alakok vesztenek életszerűségükből, a mű középpontjává az általuk látott események, az őket körülvevő környezet válik. (*A Bál utánban* a megvesszőzés jelenete; Nyehljudov alakja pedig — szinte Csicsikova emlékeztető kompozíciós eszköz; az író arra használja fel, hogy bemutathassa a börtönviszonyokat, a bíróságok életét, a parasztok világát stb.) A dolgok ábrázolása itt nem a hősök jellemzését, hanem a társadalmi viszonyok kritikáját szolgálja. Ezt a társadalomkritikát erősíti Tolsztoj másik kedvelt fogása: élesen exponálja az emberek tettei-szavai és gondolatai-érzelmei között levő ellentmondást, az ellentétet a között, amit a száj és amit a szem mond. — A jellemek funkciójának ilyen változása természetesen a művek szerkezetét is átformálja.

Stiláris tekintetben két új elem jelenik meg: az író a környezetben egyetlen jellemző tulajdonságot hangsúlyoz és ezt egy és ugyanazon jelző sokszoros ismétlésével és ellentétes értelmű jelzők szembeállításával éri el. (Ilyen pl. a „tisztá” szó Pétervár leírásában; ezzel a börtönök bűzét és a falu piszkát állítja szembe; az *Iván Iljics halálában* a „kellemes, könnyed, illedelmes” szók, közhasználatú francia kifejezések,

pl. „comme il faut” ismétlődnek minduntalan.) Az öregkori művek másik új elemét a publicisztikai jellegű részletek szónoki körmondatai jelentik.

*

A tanulmányok második csoportjába sorolnám a könyv további három fejezetét. Ezekben a szerző a tartalomtól kiindulva a *Hadzsi Murat*, a *Holsztojer* és Tolsztoj népmeséinek a formai elemeit boncolgatja: a források felhasználásának módját, a kompozíciót, a jellemteremtést, a stílust. Közülük elsősorban a *Hadzsi Murat*-ról szólni emelném ki. Benne meggyőzően fogalmazza meg a szerző azt az általános érvényű megállapítását, hogy az íróban művei eszmei mondanivalója is fokozatosan alakult ki, s ez vezette őt aztán a téma újabb és újabb átdolgozásai során. Így lett az egymás után következő variánsokban Hadzsi Muratból, az aljas árulóból előbb a természet nemes erejét példázó hős, majd pedig a cárizmus és a muzulmán fejedelemség zsarnokságának az áldozata, s így alakult a tetteiről és haláláról szóló egyszálú történet kompozíciójában a cártól a parasztig ívelő leplező művé. A szerző fejtegetéseit ebben a tanulmányban is az teszi meggyőzővé, időnként szinte izgalmassá, hogy fő módszerként itt is a források szövege és a végleges megfogalmazás, illetve a variánsok közötti frappáns összehasonlításokat alkalmazza. Így éri tetten az író az alkotás olyan műhelytitkaiban, amilyen például a források holt anyagának életté váló varázsolása. Arról nem is kell szót ejtenünk, hogy mennyire alkalmas ez a módszer a tolsztoji stílus jellegzetességeinek kézzelfogható számbavételére: a jelzők, az igék, a határozók, a szereplők mozdulatainak, szavainak, gondolatainak hatására a szemünk előtt elevenedik meg, válik hallhatóvá, láthatóvá, tapinthatóvá az író nyersanyaga.

A *Holsztojer*-ről szóló tanulmányban a szerző az elbeszélés külső és belső genezisést kíséri végig, a már a többi tanulmányban kifejtett megállapításokra támaszkodik, illetve azokat egy újabb példával igazolja. A kötet legszürkébb darabja a Népies elbeszélések című; itt Miskovszkaja tulajdonképpen nem tesz egyebet, mint a formai elemekről sorra-rendre megállapítja, hogy azokat Tolsztoj jórészt a népmesékből vette, s így egészen mások, mint az író többi művében.

*

Miskovszkaja könyvének egyik nagy érdeme, hogy igen meggyőzően alkalmazza a formai elemzés terén a tartalom és forma egységének, ezen belül a tartalom elsőlegességének esztétikai elvét: egy-egy mű vagy korszak világnézeti tartalmából indul ki, s megmutatja az írói világnézet realizálódását a formai elemekben. Különös haszonnal forgathatjuk kötetének azon lapjait, ahol a mondanivaló fejlődését kíséri végig és ehhez kapcsolja az alkotás elemeinek a kiformalódását. Az újság ingerével hat e módszer alkalmazása a stíluselemzés területén olyan konkrét és eredményes módon, ahogy ő csinálja. — Módszertani tekintetben „összehasonlító analízis”-nak nevezhető eljárása figyelemre méltó; a tanulmányok ismertetésében említett összehasonlításokon kívül sikerrel helyezi Tolsztoj szövegei mellé (a szó szoros értelmében is, két oszlopba nyomtatva) más orosz írók (Puskin, Gogol, Gonesarov) formai funkciójukban azonos szövegrészleteit. Ez az eljárás szilárd fogódzót ad kezünkbe az író művészi sajátosságainak feltárására.

Mindkét vívmánynak megvan persze a visszája is: az elsőnek a veszélye, a másodiknak a korlátja. A veszély az, hogy a kitzúzott cél eltorzíthatja magát a vizsgálatot. Így például Miskovszkaja megállapítja, hogy Tolsztoj öreg korában mindjobban törekedett a népnyelv használatára annak következtében, hogy figyelme mindinkább a nép élete felé fordult. Néhány részlettel igazolja ezt, rövid szakaszokból valóban meggyőző mennyiségű a parasztság életkörébe vágó főnevet és mellénevet idézve. Csak-hogy mindegyik idézete egy-egy falusi táj, illetve környezet leírásából vététt, így példái nem győznek meg arról, hogy ez a stílussajátság Tolsztoj egész öregkori életművére jellemző. Ezen a módon mindent és mindennek az ellenkezőjét is be lehetne bizonyítani: a népies stílus ellentétét pl. a *Kreutzer szonáta* néhány részlete alapján. Ezenkívül: ezzel az eljárással csak azokat a stílussajátságokat ragadhatjuk meg, amelyek közvetlenül szolgálgják a mondanivalót; kétségkívül ezek a legfontosabbak, de mégsem jelenthetik a stílust egy-egy író esetében. Az összehasonlító elemzés korlátja pedig az, hogy ilyen eredményekkel csak néhány írónál alkalmazható: például Tolsztojnal, aki egy-egy műven többször évtizedekig dolgozott, és műhelyének minden forgácsát az utókorra hagyta; főleg, ha az utókor e forgácsokat úgy megbecsülte, mint ahogy ez az ő esetében történt. (A szerző alig szorult Tolsztoj még kéziratban levő hagyatékára, legtöbbször elég anyagot nyújtott számára a 90 kötetes Tolsztoj kiadás.) — Ha azonban óvakodunk a túlzásoktól, illetve a szerző módszerét nem erőszakoljuk ott, ahol azt

használni nem igen lehet, könyvének filológiai és esztétikai eredményeiben rejlő érdemein túl igen nagy didaktikus értéke is van: remekül lehet belőle módszert tanulni

Csökkenti a kötet értékét az, hogy filológiai apparátusa szinte teljesen hiányzik: a szerző a felhasznált irodalomra — egy esettől eltekintve — még csak nem is utal, névmutatót nem közöl. S még egy megjegyzés: a tanulmányok eredetileg valószínűleg főiskolai előadások formájában hangzottak el. A kötetbegyűjtéskor elmaradt a szerző szerkesztő munkája, s így a tanulmányokban sok az ismétlés és a témától való elkalandozás. Mindkettő kissé megnehezíti a könyv anyagának áttekintését.

Végezetül és összefoglalásul: Miskovszkaja tanulmányai jelentős mértékben gazdagítják és részben módosítják Tolsztoj művészi formájára vonatkozó ismereteinket, de ennél nagyobb érdemük az, hogy a marxista szellemű formai analízis elsajátítása terén adnak segítséget. A kötet olvasása közben — de ez már nem a szerző érdeme, hanem a szovjet esztétikai gyakorlaté — fájdalmasan érezzük az egységes értelmezésű magyar esztétikai szaknyelv hiányát.

Salyámosy Miklós

A Majakovszkij-kutatás legújabb eredményei

Новое о Маяковском. Литературное наследство. Том 65. Издат. Акад. Наук СССР. Москва 1958. стр. 630.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája kiadásában megjelenő *Литературное наследство* (Irodalmi örökség) c. sorozat legújabb kötete rendkívül értékes tanulmányokkal és publikációkkal gazdagítja a napjainkban egyre inkább megélénkülő Majakovszkij-kutatást.

A reprezentatív külsejű kötet anyaga 4 fejezetre oszlik. Az elsőben Majakovszkij eddig még kiadatlan felszólalásait találjuk, a második az ugyancsak még publikálatlan leveleit tartalmazza. A harmadik rész a költő munkásságáról írt legújabb tanulmányokat és cikkeket, az utolsó pedig a költő életútját kiegészítő életrajzkutatás eredményeit foglalja magában.

*

Majakovszkij eddig publikálatlan felszólalásai sok új vonással egészítik ki a költő portréját. A legkülönbélebb helyeken lappangó és félig már elfelejtett jegyzőkönyvek anyagai meggyőzően dokumentálják, hogy Majakovszkij nemcsak szellemi, hanem szervezeti síkon is rendkívül aktív módon járult hozzá az új szocialista kultúra felépítéséhez.

Felszólalásai kivétel nélkül polemikus jellegűek. Állandó harcban áll a perspektívtalan „ösztönös” művészet, a polgári hatásokat tükröző „pilnyakovszsina” és a nyegle magatartást sugalló „jeszenyinizmus” képviselőivel. — E kiapadhatatlan tűzzel lobogó vitakedvnek értékes tulajdonsága, hogy sohasem szűkül le a kicsinyes torzsalkodás szintjére. A kérdéseket mindig az új művészet széles perspektívájából szemléli, s biztos kézzel jelöli meg a további kibontakozás felé vezető konkrét feladatokat.

A közölt felszólalások azonban Majakovszkij irodalmi nézeteinek gyenge, problematikus pontjairól is hírt adnak. Ilyen problematikus kérdés például a Majakovszkij és a LEF által képviselt költészet tömegjellege, amelyről a szovjet írók föderációjának 1928. december 22-i ülésén folyt meglehetősen élehangú polémia. Majakovszkij szerint a tömegjelleg legfőbb kritériuma

nem a rappisták által megkövetelt szimplifikált „egyszerűség”, hanem az, hogy a költő alkotásaiban a proletár nézőpontot képviselje. „A 150 milliós tömeg — mondja felszólalásában — nem eléggé kulturált, át kell még őt alakítanunk, tanítanunk. Amit pedig a szerkesztők tömegjellegként emlegetnek — ez egyszerűen a mi kulturális forradalmunk kigúnyolása.”

Majakovszkijnek csak részben van igaza — állapítja meg a kötet bevezetője. A tömegeket valóban fel kell emelni, de a pillanatnyi elmaradottságukkal semmiképpen sem lehet igazolni azt az absztrakt és a valóságot meg lehetőségen eltorzítva és groteszkül tükröző kifejezési módot, melyet a LEF mint irányzat képviselt.

A LEF és Majakovszkij forrongva változó esztétikai útkeresésére jellemző, hogy a művészet más kérdéseiben viszont elfogadja a RAPP és a proletkult nézeteit. Majakovszkij például egyik 1925-beli felszólalásában a LEF álláspontját védelmezve „termelési művészetről” beszél. Az alkotást mechanikusan azonosítva a „termeléssel” azt bizonygatja, hogy a versírás és a termelőmunka között nincs lényeges különbség. Bármelyik munkás is írhat verset — csak meg kell reá tanítani. Ezt a felfogást tükrözi az a kijelentése is, melyet a forma és tartalom kérdéséhez kapcsolva tesz: „Azt állítjuk, hogy a tartalom már eleve a levegőben van. A kérdés abban áll, hogy feloldjuk-e a némaságot, s hogy a szerző ki tudja-e fejezni azt a mindenhol meglevő anyagot.”

A mindent megérlelő idő, de elsősorban magának Majakovszkijnek a költői gyakorlata bebizonyította, hogy a faktográfia nem irodalom. A pusztá tények, bármennyire is a valóságból sarjadnak, önmagukban még nem jelennek művészetet — akármilyen formába is öltöztetik őket.

Majakovszkij tévedéseiben is óriás. A tények tiszteletében, mely sajátos „brutális” visszahatás a lange szalonköltészetre, ott kavarognak Október nagyszerű napjai, amelyek hosszú évtizedekre határozzák meg az emberiség sorsát. E pattanásig feszült, súlyos óráknak minden pillanata, minden „ténye” valóban óriási fontosságú s önmagában is a művészet magaslatára kívánczik. Mindez természetesen nem menti, de kellő történelmi perspektívában magyarázza, sőt indokolja a szocialista forradalom nagy költőjének apróbb félreértéseit, tévedéseit.

A közölt felszólalások természetesen nemcsak Majakovszkij hibái miatt figyelemre méltók. Témáik és elmondásuk körülményei élénk fényt vetnek a költő irodalompolitikai felfogására, közéleti szerepléseire. Tartalmuk viszont igen sok ténnyel és esztétikai nézettel egészíti ki alkotómunkásságának általános képét, s mint minden költői próza, sok pontban tevékenyen járulnak hozzá, hogy a felszólalásokkal egyidőben írt költeményeit mélyebben és teljesebben érthessük meg.

Rendkívül érdekes élményanyagot találunk a második fejezetben közölt levelek között is.

E rész nagyobbik fele Majakovszkijnek Lilja Brikhez írt leveleiből áll. Rövid bevezetőjükből megtudjuk, hogy a költő és Lilja Brik 1915-től 1930-ig, tehát 15 évig élt együtt.

Lilja már asszony volt, amikor Majakovszkijjal találkozott. Első férjével: Oszip Makszimovics Brikkel 13 éves korában ismerkedett meg — még mint gimnazista. 1912-ben összeházasodtak, de alig múlt el három esztendő, megtörtént az említett találkozás: Majakovszkij és Lilja megszeretik egy-

mást. Amikor a férjjel közlik szerelmüket, az nem áll útjukba. A két férfi közös irodalmi és eszmei érdekeltsége azt eredményezte, hogy nemcsak lelki-
leg, hanem területileg is együtt marad a világirodalomnak ez a különös, a
maga nemében szinte egyedülálló háromszöge.

A levelekből egy számunkra eddig ismeretlen Majakovszkij portré bon-
takozik ki. Megismerhetjük rossz hangulatait, aggodásait és nyugtalanságait.
Gyakran tapasztaljuk, hogy nyűgös, mint az anyás gyerek, akit semmi sem
érdekel, csak a viszontlátás. s csak akkor boldog, ha kedvese mellett lehet.
Máshol, még tíz évi együttélés után is, úgy lánkol, mint az első szerelmében
kitárlakozó kamasz: rácsot ráz, — egyik levelének rajza — „szeretlek” kiál-
tozza haza. Könyörög, kérlel, követel, kedveskedik, becéz — olyan gyöngé-
den és meghatóan, hogy az ember ezt feltételezni sem tudná a tömegek
robusztus erejű szószólójáról.

Érdekesek a levelek megszólításai és aláírásai. Lilját „cicának” becézi,
önmaga pedig „kutjus”-ként búcsúzik levele végén, — nemcsak írásban, hanem
rajzban is. Csodálatosan kedvesek ezek a rajzok. Egyszerű és takarékos
vonásokkal mindig kifejezik a költő lelkiállapotát, de még a körülményeket
is, amelyek között a leveleket írja. Egyik helyen szomorúan gubbaszt, másutt
fülét hegyezve figyel, néhol haragos, másutt könnyeket potyogtat. Egy rend-
kívüli bájos rajz ágyban fekvő betegnek ábrázolja. A külföldről írt levelekben
egy-egy város vagy hely jellegzetes motívumait is maga mellé rajzolja. Páris-
ban az Eiffel torony alól tekint ránk. Az Atlanti oceáni úton egy hajóorron
látjuk viszont. Mexikóból egy kaktusz tetejéről távesövez vissza Moszkva
felé. Az Aj-Petri csúcsáról pedig saslikból lakmározva gyönyörködik a nap-
lementében.

A levelek természetesen sok mindennapi kérdést is tartalmaznak. A költő
a LEF-kiadványok iránt érdeklődik, másutt versek publikálásával, harmadik
helyen tiszteletdíjak felvételével bízta meg Lilját stb. A családját és asszonyát
rajongásig szerető ember olyan megnyilatkozásait ismerjük meg ezekből a
levelekből, amelyekről az intím érzéseit kifejező dalainak „nyakára hágó”
költő lírájából sohasem szereznénk tudomást.

A levelek sorát még Burljukhoz, Elsa Triolethez, Kornyej Csukovszkij-
hoz, Oszip Brikhez, Aszejevhez és másokhoz írt kisebb közlések egészítik ki.
Befejezésül a kötet közli a költő búcsúlevelének pontos szövegét és faksz-
miléjét.

A költő alkotómunkásságáról írt tanulmányok sorát J. I. Naumov :
Lenin Majakovszkijről című cikke nyitja meg. Naumov röviden ismerteti
a futuristák és Majakovszkij tevékenységét a szovjet hatalom első éveiben,
majd Krupszkaja visszaemlékezései nyomán felidézi Lenin első találkozásait
Majakovszkij költeményeivel : Gzovszkaja művésznő túl-gesztikulált szava-
latát és a Vhutemasz művész-kommuna növendékeinek fiatalos lelkesedését
a futurizmusért, amely után „Iljicsnek valamivel jobb véleménye lett Maja-
kovszkijről”.

Ezután két rendkívül érdekes és eddig teljesen ismeretlen Lenin-doku-
mentumot közöl Majakovszkijjal kapcsolatban, amelyek kéziratait a mosz-
kvai Marxizmus—Leninizmus Intézetben találták meg.

Mindkettő levél. Az első a 150 millió megjelenése után intézte
Lunacsarszkijhoz, akinek közvetlen szerepe volt a mű publikálásában. Teljes
szövege a következő :

„Nem szégyenli megszavazni Majakovszkij 150 milliójának kiadását 5000 példányban?

Értelmetlen, buta, vaskos ostobaság és mesterkéeltség.

Szerintem az ilyen dolgok közül 10-ből csak egyet kell kinyomtatni és akkor is csak 1500 példányban a könyvtárak és a különcök számára.

Lunacsarszkijt pedig el kell náspángolni a futurizmusért. Lenin.”

A levél hátoldalán Lunacsarszkij a következőkben válaszolt Lenin soraira :

„Nekem sem nagyon tetszik ez a dolog, de 1. olyan költő, mint Brjusov lelkesedett és 20 000 kiadását követelte ; 2. a szerző saját felolvasásában a dolognak szemmel látható sikere volt, méghozzá a munkások körében.”

Lunacsarszkij véleménye nyugtalanította Lenint s levelet írt az ügyben Pokrovszkijhoz, az állami könyvkiadó vezetőjéhez is :

„Pokrovszkij elvtárs! Újra és újra kérem Önt, segítsen a futurizmus elleni harcban.

1. Lunacsarszkij keresztülvitte a kollégiumban Majakovszkij 150 milliójának kiadását.

Nem lehet ezt megakadályozni? Ezt meg kell akadályozni. Állapodjunk meg, hogy évente csak kétszer adják ki ezeket a futuristákat és nem több, mint 1500 példányban.

2. Kiszelíszte, aki azt mondják, „realista” művész, Lunacsarszkij, úgy hírlik kisegítette — támogatva a futuristákat közvetve és közvetlenül.

Nem lehetne találni megbízható antifuturistákat? Lenin.”

A levelek szövege kétségtelenné teszi, hogy Lenin akkor még nem tudott megbarátkozni sem a futurizmussal, sem magával Majakovszkijjal.

A költő kifejezésmódja, versformája mindvégig idegen maradt számára. A szorosan vett „irodalmi” ellenérzést még az a kultúrpolitikai megfontolás is fokozta, hogy a költővel együtt fellépő futuristák folyóiratai ezekben az években hangosak voltak a klasszikusok ellen intézett kirohanásoktól, s ezt a magatartásukat a szovjetek hivatalos állásfoglalásként igyekeztek feltüntetni.

Jellemző azonban Lenin mély demokratizmusára és őszinte művészpártfogására, hogy felhozott kifogásai ellenére sem zárkózott el Majakovszkij művének publikálása elől, csupán a példányszám csökkentését követelte.

Tanulmánya végén Naumov idézi Lenin közismert és részben már megváltozott véleményét Majakovszkij *Önagyonülésezők* című verséről : „Nem tartozom az ő költői tehetségének hívei közé, habár teljes mértékben elismerem, hogy ezen a téren nem vagyok illetékes. De politikai és közgazdasági szempontból rég nem voltam így megelégedve valamivel . . .”

A cikk Lunacsarszkij szavaival zárul : „kétségtelen, hogy ha Leninnek lett volna ideje közelebbről megismerkedni Majakovszkij munkásságával, különösen az utóbbi évekével, melynek már nem lehetett a tanúja, általában pozitívan értékelte volna a kommunizmus e hatalmas szövetségesét a költészetben”.

A következő tanulmány: Z. Sz. Papernij, *Majakovszkij munkája az Erről című elbeszélő költeményen*. Ennek az 1923-ban írt műnek kommentálása a Majakovszkij-oeuvre egyik legproblematisabb területe. A kollektív érzések harcos költője ui. a magánélet, a szerelem és az életforma „kicsi-

nyes” problémáihoz tér vissza beírne, s ezt egyenes kritikuskai „hanyatlásként”, „visszaesésként” igyekeztek feltüntetni.

Papernij meggyőzően bizonyítja, hogy a téma egymaga még nem jelent visszavonulást. Ellenkezőleg! Az érzelmek közt kavargó egyéni konfliktusok feloldása és rendezése — az *Erről* ui. ezt jelentette Majakovszkij alkotómunkájának egészében — nem visszatartotta, hanem inkább elősegítette a költő további fejlődését.

A ránkmaradt háromféle kézirat elemzése különösen jól támasztja alá ezt a fokozatosan kialakuló kibontakozást.

A három egymásból és egymásba fejlődő s egyre tökéletesedő variáns szövegeinek összehasonlításánál megfigyelhetjük, hogyan alakul, tágul a téma, hogyan győzi le a költő magában a felesleges idegességet, a hirtelen felviharzó érzelmek szertelen túlzásait s a rezignáltságha átcsapó kiegyensúlyozatlanság időnként előtörő halál-gondolatait.

A kéziratok gazdagon dokumentálják a mű eszmeiségének fejlődését is. A téma — első variációjában még mint egyéni konfliktus áll előttünk. A továbbiakban fokozatosan tágul, s a szerelem kérdései a nyárspolgáriassággal fonódnak össze, míg végül a magánérzelmek ellentmondásai a jövő kollektívizmusában találnak megoldást.

A tanulmány végigkíséri az egyes alakok és motívumok megszületésének folyamatát: a medvéét, amely troglodita durvaságból az elcsúszás és a bánat nehézkes, lompos figurájává szelidül, a hét év előtti emberét: az ifjú évek Majakovszkij alakját, akit azért támasztott fel a költő, hogy megvizsgálja önmagát: mivé lett, és a jövő témáját megelevenítő kémikust, aki a kommunizmus képviselőjeként azért szerepel a műben, hogy feltámassza és a jövőbe ragadja a jelen nyárspolgárságába belepusztuló költőt.

Rendkívül értékesek a tanulmánynak a formai kérdésekkel foglalkozó részei. Különösen figyelemre méltók azok a megállapítások, amelyek a mű többféle ritmusára mutatnak rá. Az elbeszélő költemény ritmikái alapmotívuma négyütemes sorokból áll. Ugyanakkor azonban egyes kisebb egységein belül többféle ritmus váltakozását figyelhetjük meg. Ez különösen beszédre jellemző a hét év előtti ember alakjának a szerepeltetésénél.

Majakovszkij 1916-ban az *Ember* című elbeszélő költeményben már egyszer megírta a szerelmében kielégületlen és környezetével meghasonlott hős tragédiáját. Ez a szerelmes a polgári társadalom korlátjai miatt nem tudja elérni a boldogságot, s öngyilkos lesz. De nem pusztul el, tovább él elfojtva, színleg elfelejtve: hiszen a forradalom és intervenciók viharaiban egészen más érzések foglalják le a költő tudatát. Hét év után azonban újra visszatér, s az új elbeszélő költeményben azt keresi, kutatja, — a költő új énjével együtt: — vajjon megváltozott-e a társadalom, elérheti-e már az ember a felszabadult, kispolgári kötöttségektől mentes igazi boldogságot.

Az alak szereplésének formai érdekessége, hogy ritmusa eltér az elbeszélő költemény ritmikájától: a hét év előtti *Ember* formanyelvén szólal meg. Ütemezését szaggatottság, lázas idegesség jellemzi, úgy, hogy jelenlétét vagy a neki tulajdonított gondolatokat akkor is fel tudjuk ismerni, ha a költőnél erre nem találunk semmi közvetlen utalást:

В марау,
поздоровавшись
влезли клопы

На вещи насела столетняя пыль.
А тот стоит,
в перила вбит.

Он ждет,
Он верит:
скоро!

Я снова лбом
Я снова в быт
Вбиваюсь слов напором..
Gratuláltak a poloskák
a matrácba
visszabújva.

A tárgyakra évszázados por szállt újra.

Az ott csak áll,
karfába verve.

Csak vár,
remél:
rövidesen.

Én pedig újra
homlokkal, érvvel

Az életformának nekiestem.

(Ford.: Tellér Gyula.)

Az idézetet kezdő négyütemes sorok az elbeszélő költemény alapritmusában szólalnak meg, s a költő szavaival mutatják be a nyárspolgári környezetet jellemző évszázados port és parazitizmust. Az idézet másik részében jól érzékelhető a már jelzett ritmusváltozás: — a Néva hídján álló hét év előtti ember nyugtalansága és türelmetlensége, aki újra és újra támadásba lendül a társadalmi fejlődés mögött elmaradó életmód ellen, az *Ember* szaggatott formájú három ütemes soraiban jut kifejezésre.

A fenti példákon túlmenően Papernij a mű konkrét példáin mutatja be Majakovszkij ritmusának ma már közismert polifonikus értelmezését, mely szerint Majakovszkij költeményeiben a zenéhez hasonlóan nem a szótagszám, hanem a szavak kiejtésének időtartama, a „taktus” adja meg vers-jellegét. A szótagszámok gyorsulását vagy lassulását, a különféle verslábak megjelenését vagy eltűnését az érzelmek váltakozó hullámozása és a lírai átélés hőfoka szabályozza. Ha az érzés szaggatott, a ritmus is akadozik, ha a képzelet szabadon száguld, a vers harmonikus pergéssel követi, ha a szívre bánat nehezedik, az ütem is lelassul és megnyúlik.

A költemény befejezése mutatja, mennyire tudatos a költőnek ez a munkája. Az érzelmek lecsitulnak, a konfliktusok feloldódnak, s a költő szabályos és tiszta jambusokban éneкли annak a jövőnek a dalát, amikor az emberek többé nem áldozatai a családi begubózottságnak, s az emberi szeretet világ-méreteiben tágul:

Чтоб жить
не в жертву дома дырам,
Чтоб мог
в роднѣ
отныне
стѣть

Отец —

по крайней мере миром,
Землей, по крайней мере, — мать.

*Hogy ne menjen kinnal haza az otthon-odúba,
És ezentúl úgy éljen a család,
hogy legalábbis*

a Mindenség

*lehessen az apa,
és az anya a Föld legyen legalább.*

(Ford: Tellér Gyula.)

Olyanok ezek a sorok valóban, mint egy nagy szimfónia befejezésének fortissimóban zengő tiszta akkordjai.

A következő tanulmány: V. A. Katanyan: *A Csudajó néhány forrásáról* címen — az előbbi cikkhez hasonlóan — Majakovszkij alkotómódszerének problémáival foglalkozik.

A tanulmány főkérdése: hogyan elevenedik meg Majakovszkij nagy elbeszélő költeményében az a látszólag száraz és prózai anyag, amelyet a költő különféle forrásművekből gyűjtött össze az Októberi Forradalom teljes és maradéktalan ábrázolásához.

Katanyan a bevezetőben egy rendkívül érdekes idézettel mutatja be az olvasó Majakovszkij tudat-munkáját:

„90. Majakovszkij lapozza az újságot...

116. Növekszik a bürokrácia... Az o betűből előbukkan egy fejecske, füle mögött tollal. Mancsával belekapaszkodik a betű abroncsába, kibúvik, megnő, tollal-tintával hadonászik.

117. Az ember hátrál előtte, aztán neki ugrik, torkon ragadja, fojtogatja, nagynehezen visszanyomja az újságba. stb.” (részlet a *Hogy van mindig?* c. film forgatókönyvéből.)

Már ez a néhány sor is pregnánsan érzékelteti Majakovszkij képszerű látásmódját, amely még a legelvontabb közléseket is vizuális síkra transzponálja, s amely a veleszületett szangvinizmus következtében sohasem marad közömbös: együttérez, elítél, harcol, ellágyul, képzeiteit állandó érzelmek kísérik. Ez a magyarázata annak, hogy az Októberi Forradalom eseményeit megörökítő verssorai érzelmileg maximálisan telített olvasmányként hatnak, amelyben ott érezzük a „szemtanú” benyomásait és élményeit — holott a bennük feldolgozott tények nagyrésze másodlagos közlésből, írott forrásokból származik.

Katanyan lelkiismeretes filológiai munkával hasonlítja össze e források és az elbeszélő költemény szövegét, s pontos idézetekben mutatja meg, hogyan ragadta meg Majakovszkij figyelmét egy-egy szó, egy-egy kifejezés vagy kép az említett művekből, s hogyan illeszkednek bele ezek az elemek a költemény egészébe. Vizsgálatai nyomán megelevenedik előttünk az októberi éjszaka, a Néván hajózó kronstadti tengerészek, a menekülő Kerenszkij, a zsihongó Szmolnij s az ostromlott Téli palota képének kialakulása. Katanyan tanulmánya értékesen dokumentálja a „papírról dolgozó” Majakovszkij munkáját.

Ugyancsak Majakovszkij alkotómódszerével foglalkozik V. A. Arutseva: *Majakovszkij jegyzetfüzetei* című tanulmánya.

Majakovszkij közismerten állandóan jegyzetfüzeteket hordott magával. Ezekbe rögzítette felöltő gondolatait, rímeit, szóképeit, amelyeket később alkalomadtán felhasználott költeményeiben. A szovjet kutatók 73 ilyen jegyzetfüzetet tartanak nyilván, amelynek feldolgozása izgalmas betekintést ad az olvasónak a költő „alkotó laboratóriumába”. Arutseva tanulmánya a kb. 10 000 költői sorra tehető variánsok anyaga alapján mutatja be az egyes verssorok és versszakok kialakulását. Magunk előtt látjuk, hogyan kereste a költő az alkotásaihoz a legmegfelelőbb szavakat, mennyit dolgozott a tartalmat legpontosabban kifejező ritmus megteremtésén. Milyen sok fáradtságába került, míg egy-egy tökéletesnek mondható megoldáshoz eljutott.

Rendkívül érdekesek a tanulmányban azok a részek, amelyek Majakovszkij rímeivel foglalkoznak. Ismeretes, hogy a költő a rímeit fegyverhez, dinamitos hordókhöz hasonlította, tehát költeményei leglényegesebb elemeinek tartotta. Jegyzetfüzetei tele vannak felhasználatlan „félígkész” rímekkel. Egy-egy jó rímet évekig tartogat, vigyázva másolja egyik füzetből a másikba, hogy aztán a legmegfelelőbb helyen használhassa fel. Az источники ~ точки рimpárt például már az 1923-ból származó 20. jegyzetfüzetben is megtaláljuk a *Baku* című költemény mellett, holott az csak 2 év múlva, egyik amerikai versében. A *Kisasszony és Woolworth*-ban jelenik meg. Az ehhez hasonló példákat oldalakon át lehetne sorolni.

Majakovszkij rímeit egy sajátos fonetikus átírással jegyzik le :

Топорок — Таранок, болит ~ инвалит, по горе ли — погорелиц, ко лпу — культур stb. Ezek a példák jól bizonyítják, hogy Majakovszkij nem a nyomtatott — vizuális, hanem a kiejtett — auditív rímre törekedett.

A jegyzetfüzetek természetesen sok egyéb érdekes feljegyzést is tartalmaznak. Megtaláljuk bennük külföldi benyomásainak „slágvortjait”, amelyekből később cikkek születnek, felszólalásainak és előadásainak vázlatait, valamint a mindennapi életével kepesolatos feljegyzéseit.

Különösen érdekesek rajzai: karikatúrák, portrék, tájképek, amelyek között egy magyar vonatkozásúra is rábukkanunk. A 33. sz. füzetben, „újvilági” jegyzetei között az Amerikába szakadt festőművész, Gellért Hugó képét találjuk, amely alá a modell a következő megjegyzést írta : „By God, you are not only a great poet, but also an artist.” (Istenemre, Ön nemcsak nagy költő, hanem művész is.) A rajzot Majakovszkij akkor készítette, amikor 1925. augusztus 9-én Gellért Hugó Michael Gold társaságában riportot kért tőle a *World* című lap számára.

Az utolsó tanulmány — N. I. Hardzsijev : *Jegyzetek Majakovszkijről* — rendkívül érdekes és szellemes módszert követ. Apró glosszákból áll, amelyek között semmiféle közvetlen összefüggés nincs, de egymásmellé fűzve színes és sokrétű kommentársort adnak a fiatal Majakovszkij Október-előtti verseihez.

A glosszáknak egy része a Majakovszkij költeményeiben található irodalmi reminiscenciákra mutat rá: Gogol-alakok, Roland kürtje, Sully Prudhomme, Byron fel-fel villanó hasonlataira, és a kortársak : Burljuk, Jelena Guro, I. F. Annenszkij jól kivehető hatásaira, amelyeket a mai olvasó természetesen már nehezen vehet észre.

A glosszák egy másik csoportja a fiatal Majakovszkij motívumrendszerével foglalkozik. Segítségükkel sok minden érthetővé, sőt logikussá válik a látszólagos futurista káoszban.

E kommentárok illusztrálására érdemes részletesebben ismertetni a 9. glosszát: „Egy vers-csendélet elemzésének tanulsága.” A kérdéses vers címe: *А вы могли бы?* (Tudnátok-e?) — Tartalmilag a fiatal Majakovszkij sajátos ars poetikájának a kifejezését képezi:

*Я сразу смазал карту будня,
плеснувши краску из стакана;
Я показал на блюде студня
косые скулы океана.
На чешуе жестяной рыбы
прочел я зовы новых губ.
А вы
ноктюрн сыграть
могли бы
на флейте водосточных труб?*

(Magyar nyersfordításban: „Én rögtön átmázoltam a hétköznapi képét loccsantva a színt a pohárból. Én megmutattam a kocsonyátálban az óceán mord arcát. A bádóghal pikkelyein elolvastam az új ajkak hívását. Hát ti noktürnt játszani tudnátok-e a vízesatornák fuvoláin.”)

A versen végigvonuló hasonlatok és metaforák többértű és többértelmű rendszerét Hardzsijev könnyű kézzel szedi részeire, hogy megmutassa a mögöttük rejlő gondolatmenetet. Az első motívum-sor festői eszközökkel, „csendéletszerűen” válaszolja elénk a városi élet témáit: kép, pohár, festék, kocsonyátál, bádóghal. A másik motívum-sor zenei vonatkozású noctürn, fuvola. A motívumok szemléltetően illusztrálják a fiatal Majakovszkijnek azt a törekvését, hogy témáját a rokonművészetek: a képzőművészet és a zene motívumaival együtt jelenítse meg verseiben.

A költemény első sorai viszonylag érthetőek: a költő arra törekszik, hogy a művészet segítségével szebbé tegye az életet. A második kép már bonyolultabb. Váratlan logikai ugrással a kocsonyát és az óceánt hozza egymással közvetlen összefüggésbe. A hasonlat megfejtését Majakovszkij egyik ifjúkori felszólalásában találjuk. A Károly Filkó művész kör 1913. február 24-én tartott ülésén ugyanis a kört olyan csoportnak nevezte, amely „nyálat mázolja a művészetek kocsonyájára”. „Kocsonya” alatt a polgári festő-csoportosulások megdermedt, hideg és élettelen művészetét értette. Ars poetikájában szembeállítja velük a valóság, az „óceán” vad grandiózitását.

A harmadik versképben kereszteződnek a festői és zenei elemek. A hétköznapiakban csörömpölő és az emberi ajkakhoz hasonló pléh-halak mozgásából a jövő hangját és hívását „olvassa”-hallja.

Innen már érthető az átmenet a városi csendélet további kellékéhez: a vízesatorna motívumhoz. A modern költőnek ez is „hangszere” s rajta még az olyan finom és kedves apróságot is le kell játszania, mint a noctürn és a bölcsődal...

A további glosszák Majakovszkij művészetének formai kísérleteivel foglalkoznak. Különösen érdekesek azok a részek, amelyek a költő rím- és ritmusrendszerének kifejlődését mutatják be.

Egy-két kísérlettől eltekintve Majakovszkij első versei időmértékes formákat követnek. Ritmusuk tiszta jambikus metrum, rímeik egyszerűen csengenek, gyakran ragrímek. Később a költő szabadabb ritmusformákat keresett.

Fellazította a syllabo-tonikus versrendszer merev korlátait, s ezzel párhuzamosan bonyolultabb rímekre, csak hangzásukban összecsengő rímkomplexumokra törekszik. Kísérletei során olyan bonyolult típusokat is létrehoz, mint a szétszakított, több részből álló, szétszórt és rejtett rím.

Egyes típusoknál, így a szétszakított rímnél, a cikkíró rámutat a formák világirodalmi előzményeire is, pl.:

Ce truc — là

Mène à l'A—

Cadémie.

(Baudelaire : *Sonnet burlesque*)

Hardzsijev színes kommentárjai számtalan olyan formai jelenségre hívják fel a figyelmet, amelyet sok esetben még az irodalomban jártas olvasó sem venne észre.

A kötet negyedik, életrajzi adatokat feldolgozó fejezete nagyon sok új és értékes adattal bővíti ismereteinket Majakovszkij első, 1906—1910 közötti pártmunkájáról, valamint az 1917-es forradalmak alatti tevékenységéről.

Újra áttekintve a kötet tematikáját: — Majakovszkij magánlevelezése, magánéletének konfliktusait feloldó elbeszélő költemény, a LEF-csoport futurisztikus esztétikai nézeteit tükröző felszólalások, költői pályájának Október előtti alkotásai — joggal állapíthatjuk meg, hogy mind olyan téma, amelyen a kiadvány — címének megfelelően — nagyon sok újat és értékeset adott. Ugyanakkor azonban a címek pusztá felsorolása egy másik kérdést is felvet: nem kapott-e indokolatlanul nagy teret ebben a kiadványban a tömegek, a kommunista mozgalom, a szocialista realizmus költőjének magánélete, s művészetének az az oldala, amely a keresés időszakával kapcsolatos, és amelynek tárgyalásában a formai elemek vizsgálata jut túlsúlyra.

Ez a relatív „eltolódás” valóban fennáll, de az előzményeket tekintve ez nem hiba, hanem érdem.

A költő érett és minden szempontból tökéletes alkotásainak kérdéseit már eléggé részletesen feldolgozta a szovjet irodalomtörténet. Az előttünk fekvő kötet összeállítása azt bizonyítja, hogy az új irodalmi kutatás bátran nyúl hozzá az eddig háttérbe szorított vagy még ismeretlenül lappangó nehezebb problémákhoz, amelyek megoldása nélkül a Majakovszkij-portré sajnálatosan csonka maradt. Véleményünk szerint ez a kiadvány legfőbb érdeme, mert hiszen a költő értékelése mindaddig nem lesz teljes, amíg az újabban felvetődő kérdésekre nem kapunk minden szempontból alapos, részletes és sokoldalú. választ.

A *Литературное наследство*-nak ez a kötete ebben a nehéz s bonyolult munkában biztató kezdetet, de egyúttal jelentős és előrevivő lépést is jelent.

Botka Ferenc

Korney Csukovszkij két könyvéről

Люди и книги. Гослитиздат, Москва 1958. стр. 543. Из воспоминаний. Советский писатель, Москва 1958. стр. 363.

Korney Csukovszkij: örök kortárs, mindenütt jelenvaló szemtanú a XX. század egész orosz irodalmában. Vannak írók, akikkel még gyermekkorában, „vagyis a XIX. században” ismerkedett meg. Tizenkilenc éves, amikor Leonyid Andrejev barátságába fogadja első elbeszélésgyűjteményéről írt, az egyik ogyesszai lapban megjelent nagy tanulmánya nyomán. 1913-ban a futuristákról tartott előadásaira már „az egész Moszkva” elzarándokol, a padsorokban ott ül Bunyin és Saljapin is. Kuokkalában mindennapos vendég Repin híres házában, a „Penates”-ban, ahol „mindenki megfordult”: köztük Gorkij és Pavlov, Korolenko és Kuprin. Ő vitte oda magával Majakovszkijt, Illebnjikovot, Burljukot. Híres emlékkönyvében, a „Csukokkalá”-ban (*Csukovszkij kuokkalai albumában*) ma már 634 oldal sorakozik Brjusov, Glazunov, Alekszej Tolsztoj, Ljadov, Prisvin, Leonov, Fegyin, Zoscsenko bejegyzéseivel, rögtönzött verseivel, rajzaival.

Az irodalmi, művészeti élet ilyen „sűrűjében” élő kritikust környezete szinte predesztinálja arra, hogy az emlékezéseket s az irodalmi levelezést kedves műfajául tekintse. Csukovszkij Repin-portréjában a jóbarátokhoz írott leveleket „az irodalmi munkásság szurrogátumának” nevezi. Emlékezései valójában finomszavú, éles megfigyelésről tanúsodó esszék, amelyekben szívesen hangsúlyozza a személyes jelleget. Andrejev-esszéjében írja: „... nem kritikai tanulmányt írok Leonyid Andrejevről, hanem csak emlékezéseket. Témám nem Andrejev, az író, hanem Andrejev, az ember...” Blok-portréját, amelyben néhány vonással nagyszerűen jellemzi a költő művészetét, szerényen így kezdi: „Valahányszor végiglapozom versesköteteit, számtalan apró, hétköznapi, alighanem hasztalan, öreges emlék éled fel bennem.” Sajnálatos módon elhallódott, de talán még előkerülő naplójáról ezt írja: „még a friss benyomás hatása alatt feljegyeztem valamennyi találkozásomat e kor nagyszerű embereivel, a legfutólagosabbakat is”.

Ezekből rekonstruált most egy kötetre valót *Из воспоминаний* (Emlékezéseimből) címmel. S amint ez a kis könyv idézi egy *élet* emlékeit, úgy írzi másik 1958-as könyve a *Люди и книги* (Emberek és könyvek) egy irodalomtörténeti *pálya* emlékeit: 1919-től máig írott válogatott tanulmányait, amelyekről joggal reméli, hogy „... nem avultak el egészen. Természetesen, mindabból, amit az olvasók akkor újnak, frissnek, először felfedeztettek, első ízben kimondottnak éreztek, ma már sokminden közkeletűvé vált. De a szerző úgy érzi, joggal remélheti, hogy már annak a pátosznak is, amellyel mindig a sablonos gondolatok, megcsontosodott értékelések legyőzésére törekedett, rokon-szenvet kell keltenie abban az olvasó-nemzedékben, amelyhez ez a könyv szól.”

Egyszóval: nemcsak emlék Csukovszkij tanulmány sorozata, hanem tanulság, tapasztalat, amelyet egy olvasó-nemzedéknek akar továbbadni az orosz irodalomtörténet idős mestere. S hogy nem *hajdani* írásoknak tartja a kötet darabjait, hanem ma is vállalt dolgozatoknak, arról az újrakiadás pusztja tényén kívül egy érdekes apróság árulkodik. Csukovszkij mai visszaemlékezéseinek érezte régebbi írásait is, s az emlékek kor-távolát a mához szabta át bennük. Így beszélhet „öreges” emlékeiről az 1921-gyel (!) jelzett Blok-esszében s írhatja ugyanott: „Ilyen volt Alekszandr Blok *félszázaddal ezelőtt* (!) amikor megismerkedtünk”.

Olykor majdnem negyven esztendő távola választja el egymástól a két kötet különböző darabjait, de még a legnagyobb „korkülönbséggel” születt írásokon is megfigyelhető Csukovszkij írói sajátosságainak néhány változatlan fővonása, köztük a leglényegesebb, amelyre Gorkij is utalt egyik levelében: „Ez a Wilde-ről szóló kis cikk, mint minden amit Ön ír, ragyogó, meggyőző és — mint Önnél mindig megfigyelhető — nagyon szubjektív.” Időközben Csukovszkij felvértezte magát az irodalom marxista elemzésének módszerével, de a szubjektívebb szemlélet alapvonását megőrizte.

Szubjektív szemlélet és szuggesztív szemléltetés jellemzi írásait. Néhány jellemző beszélgetés, levél, anekdota, egy jellemvonás megvilágítása néhány példával — s máris elevenen ott van előttünk egy író, s körülötte, mögötte a kor. Csukovszkij szívesen ragad meg *egy* vonást s rajzolja eköré az arcmost:

„Jurij Tinyanov gyermekkorától fogva egyre a könyveket bújta” — kezdi a szovjet történelmi regényírás (nálunk még csak *Tetik hadnagy* című elbeszélése alapján ismert) mesteréről szóló írását, s példakut, tényeket halmozva végül is elének állítja a múlt e filológus-kedvű kutatójának találó művészportréját. Sőt, még a legszebb (s nálunk is méltán kiadásra váró) Tinyanov regény „keletkezéstörténetével” is megismertet,

elmondva, mint irányult a könyvbuvár író figyelme Küchelbecker (a múlt századi dekabrista költő, Puskin liceumi társa) stílus-archaizmusának elemzéséről a költői emberi egyéniségének egésze s mint született meg egy stílustörténeti előadás nyomán s egy vékony brosúra helyett, a megrendelő kiadó nem kis ámulatára — és bosszúságára — egy vaskos szépprózai mű, a szovjet történeti regényírás egyik legszebb teljesítménye: a *Küchla*.

Mindkét kötetben szerepel Csukovszkij egyik legsikerültebb esszéje: Leonyid Andrejev portréja, amely jó példája ennek az *egy*-vonásos íróábrázolásnak és Csukovszkij szuggesztív erejének, sodró stílusának is, s egyben egészen közelünkbe hozza a tízes éveknek ezt a jelentős íróegyéniességét:

„Szerette az óriási méreteket.

Hatalmas dolgozósobájába mélyén, hatalmas íróasztalán, hatalmas tintatartó áll. A tintatartóban azonban nincsen tinta. Iliába mártja bele az ember a hatalmas tollat. A tinta kiszáradt.

— Három hónapja egy sort sem írtam — mondja Leonyid Andrejev. — És nem is olvastam semmit a „Kormányoson” kívül...

A *Kormányos* a tengerészek folyóirata... Andrejev fel-alá jár hatalmas dolgozósobájában és tengerész dolgokról beszél: kötélzetről, vitorlákról, horgonyokról. Andrejev ma tengerész, tengeri medve. Még a járása is afféle matrózjárás. És nem cigarettát szív, hanem pipát. A bajszát lehorotválta, a nyaka matrózosan csupaszon van hagyva... Hajtörésekről beszél, vízalatti szirtokról, meg zátonyokról.

Éjszaka van. Négy óra. Az ember ül a diványon és hallgatja, ő meg fel-alá jár és monologizál.

Örökkösen monológokat mond. A beszéde ritmikus és áradó.

Istenről, meg a halálról beszél, meg arról, hogy minden tengerész hisz az Istenben, körülöttük örökkösen az örvénylő mélység, egész életükben érzik a halál közelségét.

... Amikor néhány nap múlva újra meglátogatja az ember, kiderül, hogy ezúttal festő.

Hosszú, hullámos a haja, rövid művészzsakállat visel. Fekete bársonykabátot hord. A dolgozósobájába műteremmé van átalakítva. Olyan termékeny, akár Rubens.

... Egész éjszaka fel-alá jár hatalmas dolgozósobájában és Velasquezről, Dürerről, Vrubelről beszél...

... Aztán jön a színes fényképezés.

Azt hinnék, hogy nem is egy ember, hanem valami nagy műhely készítette több műszakban, szakadatlan munkával ezt a rengeteg felvételt...

... Éjszaka. Hatalmas szobáját róva a nagy Lumière-ről, a színes fényképezés feltalálójáról, meg mindenféle hívókról, fixálókról monologizál...

... Akármilyen csip-csup dologba bolondult is bele, kolosszális méretekig hajtotta... Ez a mértéktelenség volt a legfőbb vonása. Vonzotta minden, ami kolosszális volt.

... Emlékszem, nem sokkal a háború előtt, valami hatalmas épület tervrajzát mutatta nekem. — Miféle ház ez? — kérdeztem. — Ez nem ház, hanem asztal — felelte. Kiderült, hogy új íróasztala tervét mutatta meg.

... Ez a vonzódása a hatalmashoz, a nagyszerűhöz, a káprázatoshoz, lépten-nyomon megmutatkozott nála. Könyveinek hiperbólikus stílusa összhangban volt hiperbólikus életstílusával...

Így mutatja fel Csukovszkij a műben az író jellemvonását.

Csukovszkij, aki a kortárs szemével, a közvetlen élmények eleven benyomásával nézhette a XX. század irodalmát, szinte a kortárs szemével fürkészte a XIX. századi alkotók világát is. Hatalmas anyagismerete s különösen a levelezések és emlékezések gondos tanulmányozása alapján olyan biztonsággal mozog a *Современник* (Kortárs) körül csoportosuló nagy orosz realisták között, akárcsak a Repin házában gyülekező XX. századi kortársainak világában. Testes, és értékekben is tekintélyes Nyekraszov-monográfiáján kívül kisebb tanulmányai is főként ebből a korból valók. Új könyvének címében is egy régebbi gyűjteményének címe csendül vissza *Люди и книги 60-х годов* (Emberek és könyvek a 60-as évekből. Leningrád 1934).

Éppen olyan színesen és elevenen írt Nyikolaj Uszpenskijről, Vaszilij Szlepcovról, mint a tulajdon szemével látott társakról. Műfaját tán legtalálhatóbban „filológus esszének” nevezhetnénk. Itt is szívesen épít egy vonásból és kedvelt módszere, hogy egy epizód vagy epizodikus figura felől elindulva, mutatja meg a nagyobb alakot, vagy éppenséggel

a kort. *Druzsinyin és Lev Tolsztoj* című munkájában jobbra alkalomnak, ürügynék tetszik az angol hatások alatt álló esztétizáló íróról adott tömör, meggyőző értékelése, s a legfőbbnek a Druzsinyint eleinte még istenítő ifjú Tolsztoj művészeti és világnézetének bemutatását s a kor irodalmi harcainak, a Csernisevskij és a *Cooperevnik* más munkatársai (Turgenyev, Goncsarov, Tolsztoj, Osztrovskij) között feszülő ellentéteknek felvázolását látjuk. Néhány levél, néhány emlékeztetőredék és a filológus kombináló készsége, magyarázó erje meggyőzően élénk tárja, mint igyekezett Druzsinyin légtűres teret teremteni Csernisevskij körül, mint szervezett és mozgósított Nyekraszov ellen, hogyan vonta bűvkörébe az ifjú Tolsztojt s hogyan ábrándult ki belőle amaz, érettebb fővel.

A *Grigorij Tolsztoj és Nyekraszov* című írás, amely azt hivatott felderíteni, hogy az az orosz földesúr, aki Párizsban szoros barátságot tartott Marx-szal, nem Jakov Tolsztojjal, a cári rendőrség ügynökével, hanem Grigorij Tolsztoj kazanyi nemes-úrral azonos — végül is a Tolsztojtól anyagi támogatást remélő Nyekraszov nehéz szerkesztői küzdelmeinek, s másrészt a párizsi orosz forradalmárok életének képévé szélesedik.

Csukovszkij *Людю и Кухню* című könyvének számunkra legérdekesebb darabja az a Csehov-esszé, amely bevezetőül íródott a kiváló irodalomtörténész *Чехов и его современность* (Csehov és művészete) című készülő könyvéhez. Az írás alatt az 1944-es évszám áll, de először csak 1957-ben látott napvilágot a *Мокша* című folyóirat oldalain és tüstént óriási érdeklődést keltett. Múltán. Ez a Csehov-portré, amelynek középpontjában (akárcsak az Andrejev-esszében), „Csehov, az ember” áll, egy szubjektív visszaemlékezés elevenségével, intim hangjával íródott, bár Csukovszkij nem ismerte Csehovot s anyagát könyvekből, levelezésekből, visszaemlékezésekből és a Csehov-mű összefüggéseiből meríti.

Az előszóból idézett sablontörő pátosz fokozottan érvényes erre a Csehov-képre, s ez még inkább kitészik, ha összehasonlítjuk a Szovjetunióban s nálunk is legjobban elterjedt Csehov-jellemzésekkel. A Csehovról kialakult kép általában gyakori vonásokul használja a „gyengeakaratú”, „passzív”, „lagymatag”, „fáradt”, „erőtlen” stb. jelzőket. Szinte az egész forradalom előtti orosz kritikát ez jellemzi. Jezsov, Csehov egyik legközismertebb méltatója, minduntalan azt írja: „Mint gyenge lelkű ember...”, „mint minden gyenge ember...” általában az életrajzírók és kritikuskok a bágyadtságot, a szomorúságot, a levertséget domborították ki Csehov arcán. A mi kritikánkban is jellemző példa erre Szerb Antal világirodalomtörténete, amelynek Csehov fejezete „Életérzése” címen külön részben fejt ki: „Csehov azzal, hogy nem történik semmi, nem irodalmi programot valósít meg, hanem életérzését fejezi ki. Ő öntötte legtöbbször a szavakba a századvégi ember szomorúságát, amely orosz szomorúság, orosz „minden-mindegy” is. Nem történik semmi, mert nem történhet semmi, állóvíz az életünk, amelyre sűrű cső esik. Minden lendület elhal felületen... Csehov művében az egész világ felesleges emberekből áll, és felesleges maga a világ is.”¹

Ezek a csehovi novella-hősökből, drámafigurákból, az íróra visszavetített jellemvonások, vagy olykor a kor nyomasztó jellegének nemegyszer mechanikus demonstrálása Csehov portréján, megfigyelhető a szovjet korszak irodalomtudományában is. Csukovszkij maga említi az 1929-es Csehov-sorozathoz készült értékelő tanulmányt, amely szerint Csehov életében és munkásságában „akarat nélküli”, „passzívan szenzitív”, „érzékeny és erőten jellem” volt. Kísértének ezek a vonások a Szovjetunióban és nálunk is egyaránt legelterjedtebb Csehov-jellemzésben: Vlagyimir Jermilovében is. Úgy érthetjük meg Csukovszkij portréjának egész újdonságát, ha egybevetjük Jermilov néhány helyével. (Összeállításunk természetesen csakis Csehov emberi vonásaira korlátozódhat, hiszen Csukovszkij könyvének műelemző anyaga még nem áll rendelkezésünkre. Az 1944-ben írott esszé természetesen nem polemizálhat Jermilov öt esztendővel későbbi könyvével, sem amaz a Csukovszkij akkor még kéziratban tanulmányával, gondolatuk, felfogásuk azonban kimondatlanul is polemikus jellegű.)

Ha egy pillantást vetünk a Csukovszkijnál amúgy is nagy szerepet játszó „indításra”, máris meggyőződhetünk a két Csehov-kép különbözőségéről.

Jermilov: „Gyermekéveimben nem volt gyermekkorom.” [Ez a cím, majd a szöveg:]

Anton Pavlovics Csehov: kifutófiú a kis vidéki szatócsüzletben, koldusszegény kispolgári család instruktoroskodó gimnazista gyermeke, orvos és egyidejűleg helyi élelaptop humoristája, akiből világhírű író lett; ha ezen a sorson végignézzünk, egy dolog ragadja meg figyelmünket: a fejlődő tehetséget megrontó akadályok súlya.”²

¹ Budapest, 1943. Révai kiadás, III. kötet 286. l.

² Jermilov: *Anton Pavlovics Csehov*. Művelt Nép Könyvkiadó, 1952. 5. l.

Csukovszkij: „Vendégszerető volt, akár egy mágnes. Vendégszeretete egész szenvedélyességgé fokozódott, míhelyt letelepedett falun, tüstént egész sereg vendéget csődített maga köré.”³

Tulajdonképpen Csukovszkij is szót ejt Csehov küzdelmes életútjáról. Jermilov is említi vidámságát. Itt azonban az alapvonások megválasztásáról van szó. Tulajdonképpen mindketten eljutnak Csehov akaraterejének kidomborításához, csak hogy más oldalról. Csukovszkij Csehovja „az élet nagy élvezője — fáradhatatlan építő — törhetetlen akaraterejű ember...”⁴

Ez a Csehov kiróbbanó erejű, örök kacagó, tréfacsináló, aki ha meg is fárad később, alapvonását azért megőrzi. Csukovszkij Csehov vidámságának „bacchanáliájáról” beszél a nyolevanas években és a nyolevanas évek műveiben. Az erre a korszakra eső Jermilov-fejezet címe: „A zord, sivár kor árnya.”⁵

Valóban erről van szó. Jermilov a kor árnyát vetíti Csehovra, szemében a *korkép* az elsőleges, Csukovszkij az *arkkép* mestere, ő a szerző egyéni vonásait keresi. Ő a fiatal évek elbeszéléseinek magyarázatát abban az óriási életkedvben és improvizáló erőben az emberek közti feloldódó képességben látja, amely az ő Csehovját jellemzi. Ezért idézi sorra a fiatal Csehov életének mulattató anekdotáit. Csak egyet említsünk ezek közül: „Gyerekes, csínytevő hajlama örökösen arra csábította, hogy például... vastag papírba csomagolt, cseh görgődinnyét nyomjon a moszkvai rendőr markába s gondterhelt, titokzatos arccal sottogja: „Bomba!... vigye be az őrszobára, de nagyon óvatosan”. Csukovszkij Csehovja „rendkívül gyorsan összebarátkozott és összeismerkedett a szó szoros értelmében az egész Moszkvával, a moszkvai társadalom minden rétegével... Enélkül a fenomenális ismerkedőkedv nélkül, hogy örökösen új emberekkel találkozzon, hogy együtt énekeljen a dalolókkal, együtt igyon a részegekkel... sohasem született volna meg a nyolevanas és kilencvenes évek orosz életének az a grandiózus enciklopédiája, amelyet Csehov rövid elbeszéléseinek nevezünk.”⁶

Jermilov Csehovja az egyedüllét, a magányosság embere: „Olyan barátai nem voltak Csehovnak, akik munkáját egész mélységében fel tudták volna fogni. A kritika is csak megerősítette volna benne az egyedüllét érzését... Később tréfálkozva mondta Gorkijnak, hogy összes kritikusi közül csak Szkabicevszkij tett rá benyomást, azzal a jóslatával, hogy Csehov részegen fog meghalni a kerítés tövében.”⁷ Majd másutt: „(Nyikolaj halála) újabb kegyetlen emlékeztető volt egyedüllétére.”⁸

Ezzel szemben Csukovszkijnál: „Olyan mértékben közösségi, szövetkezni vágyó ember volt, hogy arról ábrándozott; nem egyedül kellene írni, hanem másokkal együtt, és szívesebben hívott társszerzőül akár végkép alkalmatlan embereket is... Együtt dolgozni az emberekkel, együtt utazni, kóborolni az emberekkel, — és főképp: együtt mulatni, kacagni, tréfálkozni az emberekkel — ezt szerette.”⁹

Természetesen egyik szerző sem beszél a levegőbe. Mindketten idéznek, levelekkel, visszaemlékezésekkel támasztják alá igazukat. Csukovszkij ezúttal is remekel. Gondolatmenete köré úgy gyűlnek a bizonyítékok, mint mágnes köré a vasreszelék. Valósággal kiszippantja Csehov egész művéből, életéből, levelezéséből mindazt, ami az ő igazát hirdeti. Az érdekes itt a tanulmányíró, a portréfestő szemléleti módja, attitűdje. Néha ugyanabból az anyagból dolgoznak, csak a következtetések mások. Fentebb már láttuk a Csukovszkij vendégszerető Csehovját. Jermilov is tud a Csehov házabeli vendéjárásról. Ő szerinte — s könyve c. fejezetének a „Nehéz idők” (!) címet adja — „a nyolevanas évek végén Csehov példátlanul megfeszített lelki életet élt... Életének szadovakudrinszkajai időszaka igen vidámnak látszott.”¹⁰ Ő a vendég hívás mögött más lelki-alkatot sejt és szándékának megfelelően más bizonyítékokat talál: „M. P. Csehovnak az a megjegyzése, hogy bátyja nem lehetett meg társaság nélkül, Anton Pavlovicsnak nemcsak vidám társas szellemét jelenti. Emögött valami egyéb is rejtett. »En határozottan nem bírok megenni vendégek nélkül — írta Csehov. — Ha egyedül vagyok, valahogy elfog a rémület».”¹¹

³ Csukovszkij: *Люди и книги* 429. l.

⁴ Uo. 494. l.

⁵ Jermilov i. m. 39. l.

⁶ Csukovszkij i. m. 432. l.

⁷ Jermilov i. m. 57—58. l.

⁸ Uo. 131. l.

⁹ Csukovszkij i. m. 434—435. l.

¹⁰ A mi kiemelésünk. Vö. Jermilov i. m. 102. l.

¹¹ Uo. 106. l.

Csukovszkij a tréfás kedvet, a kirobbanó vidámságot keresi és találja meg a vendégeket hívó levelekben: „Sehtyel építészt meg éppenséggel így hívta meg: »Ha nem jön ide hozzám, azt kívánom Önnek, hogy az utcán mindenki szeme láttára essen le a gatyája.« Bilibinnek, az akkor ismert vigjátékírónak meg ezt a meghívást küldte: »Azt mondom, ezt tegye: házasodjék meg, pakolja föl a feleségét és jöjjenek ide énhozzám... a nyaralónkba, egy hétre vagy kettőre... Szavamra mondom jól felfrissülnek és nagyszerűen elbambulnak nálam.« A lényeg itt nem is Csehov vidámsága, hanem az a hatalmas életerő, amely kifejezésre jut ebben a vidámságban...»¹²

Csukovszkij nem reked meg Csehov vidámságának ábrázolásánál, eljut Csehov energiájának, jellemnevelő küzdelmének hatalmas erőről tanulságot tevő szahalini utazásának leírásához is. De más oldalról jut oda. Nézőpontján, érvelésén lehet vitatkozni, de mindenképpen gondolatokat ébreszt.

S éppen ez a gondolatébresztő esszéírás jellemzi Kornyej Csukovszkij munkásságát, ezért olvashatjuk olyan érdeklődéssel most megjelent könyvét és várhatjuk még feszültebb figyelemmel a Csehovról szóló monográfiát.

Elbert János

Arany János román fordításban

Arany: *Versuri alese*, București 1957, Editura de Stat pentru literatură și artă, 215 p

Arany János költeményei a múltban nemcsak a nyugati irodalmakig nem jutottak el, de a szomszéd népek is viszonylag későn szereztek róluk tudomást. Kétségtelen tény azonban, hogy a szomszéd népek körében megvolt az érdeklődés Arany költészete iránt, s különösen megvolt a románoknál, hiszen George Coșbuc, a nagy erdélyi román költő, nemcsak csodálója volt Arany balladáinak, hanem — amint ezt több balladája is elárulja — hatásuktól sem tudott teljesen megszabadulni. Igaz, a számszerinti Aranyfordítások nem tesznek ki sokat, de a fordítók közt olyan neves erdélyi költő is szerepel, mint Șt. O. Iosif, Petőfi verseinek kitűnő tolmácsolója.

Újabban, a felszabadulás után megjelent román nyelvű magyar költői antológia (*Tălmăciri din lirica maghiară*, 1848) közölt néhány Arany-verset E. Giurgiuca művészi fordításában. Az elmúlt évben pedig a költő jubileuma alkalmából több költeménye látott napvilágot a különböző lapokban H. Gramescu tolmácsolásában.

A közelmúltban megjelent Arany-kötetet H. Gramescu állította össze fordításából és ugyancsak ő írta a bevezető tanulmányt is. Az antológia Arany 30 versét, valamint a *Toldit* tartalmazza. A versanyag kiválasztása szerencsésnek mondható, mert benne van a kötetben mindaz, ami Arany költői termésének legjavát alkotja: *Válasz Petőfinek*, *A szegény jobbágy*, *Nemzetör dal*, *Mit csinálunk*, *Névnapi gondolatok*, *Évek, ti még jövendő évek*, *Letésem a lantot*, *Fiamnak*, *Összel*, *Családi kör*, *Ráchel siralma*, *Oh, ne nézz rám...*, *V. László*, *Ágnes asszony*, *A fülemile*, *Emlények*, *Zách Klára*, *Szondi két apródja*, *A walesi bárdok*, *Juliskához*, *Rendületlenül*, *Vojtina*, *Ars poetikája*, *Epilógus*, *Tamburás öregúr*, *Tengeri hántás*, *Kozmopolita költészet*, *Vörös Rébék*, *Dal fogytán*, *Formai nyűg* és *Civilizáció*.

Úgy hisszük, fordítás szempontjából a legnehezebb feladatot a *Toldi* jelentette. tömör, plasztikus nyelvével, párosrímű tizenketteseivel. Gramescunak azonban sikerült tolmácsolnia az eredeti szépségét. Munkájának értékét növeli a fordítás szöveghűsége, amelynek során arra is vigyázott, hogy megfelelően érzékeltesse a mű hangulatát, varázsát. Mindezt úgy érte el, hogy a *Toldi* tolmácsolásánál felhasználta a román népmesék sajátos kifejezési formáit, amelyek kiválóan alkalmasnak bizonyultak Arany népies hangvételének kifejezésére. Gramescu a *Toldi*ban nagyszerű fordítói teljesítményt nyújtott.

¹² Csukovszkij i. m. 430. l.

Már kevésbé mondható el ez a balladafordításokkal kapcsolatban. Néhány esettől eltekintve (*Zách Klára, A walesi bárdok*) a balladafordítások nem ütnek meg a kívánt mértéket. Gramescu számos esetben tévesen értelmezte az eredeti szövegeket, egyes kifejezéseket. Pl. a *Vörös Rébék*-ben *kasznár* helyett *domul primar*-t (bíró úr); az *Ágnes asszonyban* *pandur* helyett *jandarm*-ot (csendőr) fordított. A legnagyobb hiba azonban az, hogy a fordító nem találta meg a módját az Arany balladáira annyira jellemző sejtető homályosság, s a hatalmas lelki vívódásokat jelző szaggatottság érzékeltetésének. Pedig milyen kár, hogy a román közönség e fordításokból nem ismerkedhet meg Arany balladaművészetének legfőbb értékeivel.

Nem mentesek a téves értelmezésektől a lírai költemények sem. Így pl. a *Válasz Petőfinék* c. versben a *pályabért* helytelenül azonosítja a *pénzzel*; *A szegény jobbágy* utolsó sorait: „*Szegény ember! és így talán jobb is volt, / Máskép ki áll jót, hogy e gyámságos kezek, / Nyers-nyakasságodért meg nem fenyítenek*” így torzította el: „*Szegény ember!, keservesen verte a balsors, / A jelgyűrűzött szennyes kezek, / Nagyon gyorsan tudnak büntetni*”; az *Évek, ti még jövőnd évek* kezdő sorai: „*Előlegezni mért siettek / Hajam közé ősz szálakat?*” helytelenül így kerültek lefordításra: „*Mért adjátok ezüst szálakkal / Hajamba a nyugtát*”. Ez utóbbi szó különben az előző sorral való rímelésért került bele a szövegbe.

Kétségtelen, hogy a lírai versek sem jelentettek könnyű feladatot a fordítónak. Mindezek ellenére van néhány versfordítás, amelyek hatásban veteksznek az eredetiekkel. Ilyenek: *Kozmopolita költészet, Vojtina Ars poetikája, A fülemile, Epilógus, Dal fogytán, Rendületlenül, Juliskához és Ősszel*. Ez azt jelzi, hogy az eredetiek figyelmesebb értelmezésével a jelzett hibák eltüntethetők lettek volna. Igaz, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a fordító a nyelvet most sajátítja el, s ha erről nem feledkezünk meg, Gramescu munkája feltétlenül dicséretet érdemel.

Kevésbé menthetők azonban a bevezető tanulmányban előforduló helytelen állítások. Pl., hogy az *Őszikék*ben a költő „a kapitalista társadalom ellen lövi nyilait”. A bevezető alapvető hibája, hogy nem támaszkodik a mai marxista szemléletű Aranytanulmányokra, és nem mélyed el a költő műveinek részletes elemzésébe. Pl. a *Toldi*t csak néhány sorban tárgyalja, a balladákról viszont szó sincs a tanulmányban. Itt jegyezzük meg, hogy alaposabb jegyzetekkel, magyarázó szövegekkel könnyebben érthetővé lehetett volna tenni a versek nagy részét.

A felsorolt fontosabb hiányok jelzését szükségesnek tartottuk éppen a fordító továbbfejlődése szempontjából. A *Toldi*, valamint számos vers szép fordítása arról tanúskodik, hogy Gramescuban megvan a tehetség a hibák kiküszöbölésére egy esetlegesen későbbi időpontban megjelenő újabb kiadásból. Addig is Gramescu Aranykötete — hibái ellenére is — elősegíti nagy klasszikusunk költészetének a román közönség előtt való megismertetését, s hozzájárul magyar—román irodalmi kapcsolataink elmélyítéséhez.

Domokos Sámuel

Kafka Margit: Színek és évek — cseh fordításban

Margit Kaffková: Barvy a léta. Praha, 1958. Státní nakladatelství krásné literatury.
323 l. A Světová čtenba 183. sz. kötete.

Mindig jó hír egy-egy kiváló irodalmi alkotásunk megjelenése valamely külföldi kiadónál, különösen ha jó fordításról van szó. Prágát igen fontosnak tartjuk ebből a szempontból. Öröm, hogy most a Světová čtenba című ismert cseh könyvsorozatban megjelent Kafka Margit *Színek és évek*-je, századunk regényirodalmának ez a kiváló magyar alkotása, melyet a regény-kereső külföld nem ismer. Ez a cseh Olcsó Könyvtár harmadik magyar könyve. Kafka regényét egy Móricz-elbeszéléskötet, meg egy Arany-antológia előzte meg. A cseh *Színek és évek* 14 ezer példányban látott napvilágot. A fordítás Magda Reinerová műve, akit eddig mint Móricz-fordítót tartottunk számon. A cseh fordításhoz egy Prágában élő fiatal magyar filológus, Bredár Gyula írt előszót.

A fordítás nem kis erőpróbát jelentett a cseh közvetítőnek, hisz Kafka Margit színes és gazdag nyelve éppen a *Színek és évek* lapjain tündöklök megejtő varázslattal. Úgy véljük, Magda Reinerová-nak sikerült a cseh tolmácsolás, ha közben mondatai tömöttebbek is lettek az eredetihez képest s így a fordítás oldalszáma is nagyobb, mint az eredetisé. A cseh kiadás a *Színek és évek* immár történelmi dokumentumát hangsúlyozza, a cseh olvasó igényét érzékelteti egy letűnt korszakról Magyarországon, amelyről a Moldva völgyében keveset tudtak, kevesebbet, mint bármely régebbi magyar századról. A XIX. század második fele az a korszak volt, amikor mind Prágában, mind Budapesten kölcsönösen eltompult a kritikai érzék. A cseh olvasót tehát pótlásként is érdekli, milyen volt az élet 1867 után Magyarországon. A *Színek és évek* a kiadónak jó választása volt. Ehhez hasonló választások kellenek a jövőben is.

Negyven esztendő óta nálunk az írók, főleg Kafka Margit kortársai, arról írtak előszeretettel a regény kapcsán, hogy az asszonyiség mily regényformáló erő. Hogy Kafka Margit mily tudatosan szembefordult mindavval, ami jellegzetes férfikultúra s megcsilllogtatja az asszonyművészetet. Ennek a rendkívüli asszonyművészetnek hódolt híres Nyugatbeli cikkében Móricz Zsigmond, aki egy hasonló talentumú asszony, Janka mellett élt soká, s nemegyszer megjegyezte, ha a felesége írna, nagy regényíró válnék belőle. Kafka Margit nem férfitűnő volt, íróiságában megmaradt asszonynak s ezzel tudott sajátosat is adni. A ragyogó leírás, melyet Móricz idéz említett cikkében az alispáni választásokon megbukott férj öngyilkosságáról, a hódoló író idézete. A *Színek és évek* azóta modern regényirodalmunknak klasszikus alkotása s éppen dokumentumivolta, amelyért annyira féltette érdekes Kafka-értekezésében Radnóti Miklós, a legellenállóbb matériának bizonyult. Kafka Margit a magyar századvég kisvárosát és lecsúszó dszentrirétegét élményszerű hitelességgel foglalta össze. A hangsúly éppen az élményszerűsége van, a nő szem látókörébe kerülő részleteken, a remek rajzon. Valaha azt hitték, hogy ez az élménykompozíció, a lírikus szépségek, a regény kárára esnek. Schöppflin Aladár bizonyítgatta vissza-visszatérő ismétléssel a maga nyugodt modorában, hogy éppen ellenkezőleg: Kafka e módszerében rejlik a maradandó varázserő. Valóban, ez az élménykompozíció, azóta annyira bevált regényírási módszer, a *Színek és évek* megtartója. Bizonyoság rá a regény újabb hazai sikere s most ez a cseh fordítás is. Magda Reinerová híven, odaadón, beleérző készséggel, múltunk és társadalmunk ismeretével végezte el a tolmácsolás körültekintő munkáját. Összehasonlítottam a fordítást az eredetivel, éppen a Móricz-dicsérte remek passzust, Kafka ábrázolásának mesteri vonásait. Nincs hiba a cseh fordításban, de az eredetihez képest ez csak jó fotográfia.

Bredár Gyula előszava szép, komoly, hibátlan tanulmány, közlései tartalmasak s tanulságosak is. A cseh olvasó megtudja belőle, kit kell tisztelnie a magyar íróknak, aki oly korán tűnt el az életből. Mindössze a tanulmány elején esik szó, némi polémikus ízzel, Kaffka Margit hazai „elfeledéséről”. A név nélkül említett Schöpflin-idézet 1928-ban a kiadó felé fordítva, Kaffka Margit igazáért harcolva, jogos volt. De a *Színek és évek* hazai érvényét s az érvény integritását miben sem sértette a Franklin-kiadó kicsinyessége s értetlensége. Nem lett belőle elfeledés, miként más íróink esetében sem történt ez meg, mai népszerűségüknek van mibe fogóznia. Kaffka Margit éppen a *Színek és évek* révén állócsillaga a magyar irodalmi égboltnak. Hisszük, hogy a cseh fordítás méltán felhívja rá a szláv irodalmak figyelmét.

Szalatnai Rezső

ANGYAL ENDRE

A szláv barokk kutatásának újabb eredményei

Nem egészen négy év leforgása alatt öt igen érdekes és figyelemre-méltó tanulmány, illetve cikksorozat jelent meg a szláv barokk kérdéséről: Claude Backvis flamand szlavistának dolgozata a lengyel barokk költészet problémáiról¹, az ukrán származású, most a heidelbergi egyetemen működő Dmitrij Csizsevszkijnek beszámolója a szlavisztikai barokk-kutatásról², az összehasonlító irodalomtörténet két jeles cseh úttörőjének, a most hetvenéves Frank Wollmannnak és a prágai romanista Václav Černýnek értekezései az úgynevezett „barokk szlávizmus” kérdéseiről³, illetve az európai barokk-kutatás néhány szlavisztikai és romanisztikai vonatkozásáról⁴, végül pedig, de nem utolsó sorban a Szovjet Tudományos Akadémia

folyóiratában publikált nemzetközi vita a szláv barokról⁵, szovjet (P. N. Berkov, I. N. Golenyiscev-Kutuzov, I. P. Jerjomin), cseh és szlovák (Josef Hrabák, Ján Mišianik) valamint osztrák (Karl Treimer) tudósok részvételével. Örömmel kell üdvözölnünk ezeknek a tanulmányoknak megjelenését: bizonyára hozzájárulnak majd ahhoz, hogy világosabban lássuk a szláv barokk bonyolult, sokoldalú, s még nem eléggé felkutatott problémáit.⁶

Backvis professzor, a brüsszeli Université Libre szlavistája, elsősorban a lengyel irodalom nagy szakértője, jelenleg nagyobb monográfián dolgozik, a lengyel reneszánsz és barokk irodalomtörténetén. Kutatásainak egyes eredményeit angol egyetemeken tartott előadásaiban ismer-

¹ Claude Backvis: *Some Characteristics of Polish Baroque Poetry* (A lengyel barokk költészet néhány jellemvonása). *Oxford Slavonic Papers*, 1955. évf. VI. köt., 57–71. l.

² Dmitrij Tschizewskij: *Die slavistische Barockforschung* (A szlavisztikai barokk-kutatás). *Die Welt der Slaven*, 1956. évf. I. köt. 293–307., 431–445. l.

³ Frank Wollman: *Některé projevy vědomí sounděžitosti a součinnosti slovanské humanisticko-barokního rázu* (A szláv összetartozandóság és együttműködés tudatának néhány humanista-barokk jellegű megnyilatkozása). *Slavia*, 1957. évf. XXVI. köt., 79–104. l.

⁴ Václav Černý: *K studijní problematice barokní* (A barokk kutatásának problematikájához). *Časopis pro moderní filologii*, 1958. évf. XL. köt. 164–178. l.

⁵ Была ли так называемая «литература барокко» в славянских странах? Если возможно принять этот термин для обозначения некоторых литературных течений XVII—XVIII вв., то каковы особенности «литературы барокко» в славянских странах? (Volt-e úgynevezett „irodalmi barokk” a szláv országokban? Ha ezt az elnevezést alkalmazni lehet a XVII—XVIII. század néhány irodalmi áramlatának megjelölésére, akkor melyek az „irodalmi barokk” sajátosságai a szláv országokban?) *Известия Академии Наук СССР, отделение литературы и языка*, 1958. évf., XVII. köt., 191–198. l.

⁶ A moszkvai szlavista-kongresszus három barokk-tárgyú előadásának (a jugoszláv D. Pavlović és M. Ratković, a holland I. de Fries-Ginzburg) szövege e referátum írásakor még nem állott rendelkezésünkre.

tette először. Angol nyelven jelent meg rövid, de kitűnő és gazdag tartalmú tanulmánya is.

A flamand tudós lényegében a XVI. és XVII. század három költőjével foglalkozik tanulmányában. Ez a három költő Mikolaj Sep-Szarzyński, Jan Andrzej Morsztyn és Samuel Twardowski. A lengyel barokk más költőit, S. Grabowieckit, W. Potockit, W. Kochowskit csupán röviden érinti. Stanisław Herakliusz Lubomirskit, akinek a „Megszabadított Tóbiásról” írott bibliai eposza (*Tobiasz wyzwolony*) kétségtelenül a lengyel, sőt az európai barokk esztétikai szempontból legértékesebb alkotásai közé tartozik, sajnos egyáltalában nem említi. Azon is vitatkozni lehetne, nem kapcsolódik-e Sep-Szarzyński a maga úgynevezett „trienti barokkjával” még inkább a manierizmushoz, ehhez az „átmeneti” stílushoz. Mindez azonban lényegtelen azok mellett a pozitív eredmények mellett, amelyekben olyan gazdag Backvis professzor dolgozata.

Két szakaszt különböztet meg a lengyel barokkban: egy „trienti” és egy „szarmata” fázist. (Az elsőt, mint mondtuk, mi inkább „manierizmusnak” neveznék!) Nagyon helyesen jelöli meg a barokk „szarmatizmus” társadalmi hátterét. Olyan irodalom ez, amelyet köznemesek írnak köznemesek számára. Innen bizonyos robusztus és túláradó jellege, innen azonban a visszatérés is középkori motívumokhoz, a középkor vallási és esztétikai elveihez. Mégis, a „szarmata barokk” legnagyobb költői, köztük a maga teljes zsenialitásában felismert Samuel Twardowski éber szemmel és finom hallással észre-

veszik az élet „éjszakai oldalait” is, fogékonyak kísérteties, pszichologizáló és artisztikus hangulatok számára.

Társadalom- és szellemtörténeti jellegű megállapításait Backvis hasznosan egészíti ki a lengyel barokk nyelvnek, költői árnyalatainak kitűnő elemzésével. Érdekes az is, amikor a barokk ízlés rokonságára utal bizonyos „modern” és „szürrealista” áramlatokkal.⁷ Ez talán azt is magyarázza, miért olyan erős az érdeklődés Lengyelországban, ebben a nagy barokk hagyománnyal rendelkező országban napjainkban is a szürrealizmus, expresszionizmus és absztrakt művészet iránt.

Térjünk most rá Csizsevskij dolgozatára, amely egyszerre beszámoló és kritika. Szerzője, mint más műveiben, itt is igen nagy erudícióval lát munkához. Általános jellegű gondolatok vezetnek be a kétrészes tanulmányt. Csizsevskij nagyon helyesen utal a cseh Josef Vašica érdemeire a cseh és a szláv barokk-kutatás területén, és megemlékezik saját tevékenységéről is. Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy a lengyel Edward Porębowicz (1894), a horvát Dragutin Prohaska (1906), és a szlovén Matija Murko (1929) is behatóbb méltatást és kritikát érdemelt volna. Porębowicz és Prohaska voltak az *első*k, akik egyáltalában gondoltak arra, hogy XVII. és XVIII. századi szláv irodalmi jelenségeket *barokknak* nevezzenek. Valószínűleg Vatroslav Jagić, a nagy horvát szlavista is hozzájárult a maga ösztönzésével a szláv barokk-kutatás kibontakozásához. Hiszen Jagić már fiatal zágrábi tanár korában, 1866-ban foglalkozott a *Szigeti veszedelem* Zrinyi Péter-féle

⁷ A „manierista” korai barokk és a „modernizmus” összefüggéséről l. Gustav René Hocke új könyvét: *Die Welt als Labyrinth. Manier und Manie in der europäischen Kunst* (A világ, mint labirintus. Modor és mánia az európai művészetben). Hamburg 1957. (Rowohlt's Deutsche Enzyklopädie, 50–51.)

⁸ *Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska. Hrvatski epos XVII. veka.* — Új kiadása: *Djela Vatroslava Jagića*, IV. köt. Zagreb, 1953, 43–111. l.

horvát parafrázisával⁸, ha a „barokk” jelzőt nem is használta. Amikor pedig Porebowicz könyve napvilágot látott, az *Archiv für slavische Philologie*-ban regisztrálta — bár minden kommentár nélkül — a munka megjelenését. Jagić, az akkori bécsi professzor, az 1890 körül az osztrák főváros egyetemén (Alois Riegl, majd a cseh származású Max Dvořák) nagy lendülettel meginduló művészettörténeti barokk-kutatásnak is kortársa volt. Nem véletlen, hogy Prohaska, a horvát barokk-kutató, Jagić tanítványa volt. Jagićnál tanult a ma is élő kitűnő szerb irodalomtörténész, Petar Kolendić belgrádi professzor is, aki tanulmányok és szövegkiadások egész sorával gazdagította a szerb-horvát barokk költészetről való ismereteinket.⁹

Tanulmányában az egyes szláv nyelvek szerint csoportosítva tekinti át Csizsevskij az újabb barokk-kutatás eredményeit. Jogos sajnálkozással állapítja meg a csehszlovákiai barokk-kutatás — szerencsére csak ideiglenes — lehanyaglását 1945 után, viszont sok értékes és öröndetes lejegyzet eredményről számolhat be, első sorban Jan Dürr-Durski, Roman Polak és más tudósok szép, gazdagon kommentált barokk szövegkiadásairól (Zbigniew Morsztyn, Jan Pasek, St. H. Lubomirski stb.). Részletesen foglalkozik a keleti szláv barokk kutatásának problémáival. Az ukrán barokk ismeretében valószínűleg egy tudós sem versenyezhet Csizsevskijvel, de kitűnően ismeri az orosz barokkot is. „A legnehezebb probléma úgy látszik a nagyoroszok barokk-irodalmára” — állapítja meg (435. l.). Kritizálja Berkovot, Blagojt és más szovjet irodalomtörténészeket, akik következetesen mellőzik a „barokk” termi-

nust, dicséri azonban Jerjomint, aki már 1948-ban felismerte Szimeon Polockij költészetének barokk jellegét. Meg kell persze jegyeznünk, hogy a keleti szláv barokknak ez a sajnálatos elhanyagolása nemcsak a szovjet, hanem a nyugati szlavistákat is sokáig jellemezte. Még 1955-ben is megjelent egy orosz irodalomtörténet a nyugatnémet W. Lettenbauer tollából¹⁰, ahol a XVIII. században csak „orosz klasszicizmus” szerepel, s a barokkról szó sincs!

A szerbhorvát irodalmi barokkot és kutatásának problémáit sajnos csak röviden érinti Csizsevskij, bár helyesen látja értékét és jelentőségét. „Ami a déli szlávok barokk költészetét illeti, kétségtelen, hogy a dalmát költészet a szláv barokk-irodalom legragyogóbb alkotásai közé tartozik” — írja (442. l.) Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a heidelbergi professzor referátuma sok érdekes problémát vet fel, eredeti értékeléseket és meglátásokat ad, s mindenki számára nélkülözhetetlen, aki a szláv barokkal foglalkozik.

Hasonló dicsérettel kell illetnünk Frank Wollman értekezését is. Ő volt az, aki barátjával, Matija Murkoval, és szlovák tanítványával, Rudo Brtáňnyal együtt megalkotta és a tudomány közkincsévé tette a „barokk szlávizmus” fogalmát. Ennek az egyre újabb problémákat, sőt meglepetéseket ígérő tárgykörnek szentelte ezt a dolgozatát is. A „barokk szlávizmus” Wollman számára nem egységes jelenség, hanem inkább különféle megnyilatkozások sorozata. Gyökereik egyrészt a kései humanizmus, másrészt bizonyos feudális és egyházi ideológiai hatások, értékük azonban a haladás felé mutat, mert elősegítik a tudományos szlavisztika

⁹ Kolendić munkásságának bibliográfiáját l. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 1954. évf. XX. köt., 156–162. l. — Érdekes nyilatkozata a dalmát barokk-irodalom kutatásáról a belgrádi *Književne novine* 1958. szept. 12. számában.

¹⁰ W. Lettenbauer, *Russische Literaturgeschichte*. Wien—Frankfurt 1955.

kibontakozását, támogatják a szlávok összetartozandóságának gondolatát és a török elleni közös harcot.

A cseh tudós a barokk-humanista szlávizmusnak főként „illir” és „szarmata”, azaz délszláv és lengyel megnyilatkozásait vizsgálja. Szembehelyezkedik P. P. Jepifanov szovjet kutatónak kissé egyoldalú felfogásával, s joggal védelmére kel Križanić-nak, a XVII. század ismert horvát pap-írójának. Hangoztatja jellemének tisztaságát, céljainak becsületességét. Sok helytálló és okos megállapítást tesz Wollman a cseh (Balbín, Pešina) és szlovák (Jacobaeus, Krman) barokk-szlávistákról is. Érdekesekek azok a gondolatai, amelyekkel a szlávizmus, a barokk prédikáció, az uniós mozgalom és a hazafias tevékenység összefüggéseire mutat rá, így az Olomouc köré csoportosuló morva írók, J. J. Beckovský, B. H. Bilovský és társaik esetében.

Magyar olvasó számára azok a részeket igen értékesek, sőt mondhatni izgalmasak, ahol Wollman — nézetünk szerint filológiai szempontból is teljesen meggyőzően — Nagyszombatnak, ennek a fontos magyar egyetemi egyházi és irodalmi központnak a „barokk szlávizmussal” való kapcsolatait fejtegeti, vagy ahol a költő Zrínyi Miklóst állítja bele a barokk szlávizmus összefüggéseibe. Hogy Zrínyi felhasználta Krnarutić eposzát, hogy ismerte, sőt jegyzeteivel látta el Mauro Orbini dalmát apát híres könyvét (*Il regno degli Slavi*), ismeretes tény volt ugyan Hajnal Márton és Drassenovich Mária kutatásai óta. Újszerűen hat viszont Wollmannak az a megállapítása, hogy Zrínyi Miklóst és Pétert gyermekkorukban horvát glagolita papok nevelték, s hogy Zrínyi eposza — bár kétségtelenül a magyar irodalom nagy alkotása — a horvát-

dalmát irodalmi hagyományhoz is kapcsolódik. Igaz, Jagic a horvát Zrínyiászról írott tanulmányában már utalt ezekre a kapcsolatokra, Wollman értekezése azonban talán hozzájárul ahhoz, hogy a magyar Zrínyikutatás is fokozottabban szemügyre vegye ezeket a problémákat. Másfelől Wollman kutatásainak is használt volna a magyar irodalmi problémák, szellemi összefüggések és tudományos eredmények alaposabb figyelembevételre. Hiszen sokszor nem kimondottan szláv, hanem közös kelet- és közép-európai jelenségekről van szó. A „barokk szlávizmus” terminus technicusnak éppen az a hiányossága, hogy sok nemzetnél föllelhető közös vonásokat tisztán szlávznak minősít, s nem vesz tudomást a nem szláv népek irodalmának hasonló jellegzetességeiről.

Helyesnek kell tartanunk azt a módot, ahogy Wollman Feofan Prokopovicsot és az orosz „felvilágosodott abszolutizmust” vizsgálja. Anélkül, hogy a felvilágosodás hatását tagadná, megállapítja, hogy a nagypéteri periódus még beletartozik a szláv barokkba. Hisz éppen Prokopovics volt az, aki orosz fordításban kiadta a „barokk szlávizmus” bibliáját, Orbini említett könyvét! Ma már Eduard Winter körének kutatói, így a fiatalon elhunyt Joachim Tetzner sem mellőzik a barokk szempont felvetését Prokopovics irodalmi tevékenységének vizsgálatánál.¹¹

Világirodalmi szempontból vizsgálja a szláv és európai barokk kérdését Václav Černý, a jeles prágai romanista és komparatista, maga is egyike a kiváló barokk-kutatóknak. Cikke tulajdonképpen két önálló tanulmányból áll. Az elsőnek címe *Három külföldi adalék barokkunk történetéhez* (Tři cizí příspěvky k dějinám baroka

¹¹ Joachim Tetzner: *Theophan Prokopovič und die russische Frühaufklärung*. (Feofan Prokopovics és a korai orosz felvilágosodás.) *Zeitschrift für Slawistik*, 1958. évf., III. köt., 351—368. 1.

u nás): ebben e sorok írójának néhány barokk-tárgyú közleményét, Eduard Winternek a Fehérhegy-utáni cseh és szlovák emigrációról írott monográfiáját (*Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. u. 18. Jahrhundert, 1955*) és Victor-Lucien Tapié párizsi professzornak a barokkról és klasszicizmusról írott új könyvét (*Baroque et Classicisme, 1957*) elemzi a cseh és szlovák barokk kutatásának szempontjából. A közlemény második része a *szovjet tudomány és a barokk* (Sovetskà vèda a baroko) viszonyával foglalkozik. Kiemeli Lazarjev, Iljin és Alpatov művészettörténeti barokk-elemzéseinek fontosságát, s utal a szovjet romanisták, főleg A. A. Szmirnov és N. A. Szigal spanyol (Calderón) és francia (Corneille) barokk-tanulmányaira. Ismertetését és kritikai észrevételeit igen figyelemreméltó, az orosz és ukrán irodalmi barokk fejlődésére vonatkozó megjegyzésekkel egészíti ki Černý professzor. Tanulmányán látszik, hogy otthonosan mozog a barokk kultúra egész területén. Reményét, hogy az irodalmi és művészeti barokk-kutatás fellendülése várható a Szovjetunióban, azóta igazolta az idő.

Orosz és ukrán, cseh és szlovák irodalmi, de általános szlavisztikai kérdések is állanak a szovjet barokkvitában résztvevő tudósok érdeklődésének központjában. A vita első résztvevője, Pavel Naumovics Berkov leningrádi professzor itt is, akár csak egyéb tanulmányaiban, kissé szkeptikus álláspontot foglal el. Nem tartja a „barokkot” pontosan meghatározott fogalomnak. Elismeri ugyan a horvát-dalmát irodalmi barokk létezését, sőt cseh, lengyel és ukrán barokkot is hajlandó koncedálni, a XVIII. századi orosz irodalom helyzetét azonban egészen másnak tartja. Itt a „barokk” helyett inkább a „preklasszicizmus” (*predklasszicizm*)

kifejezést ajánlja a tulajdonképpeni „klasszicizmus” diadala előtt létrejött irodalmi alkotások jellemzésére. Nem gondol azonban arra, hogy az ilyen „pre”-korszakok még labilisabbak, még nehezebben meghatározhatók, mint a nagy stílusegységek, hogy például a francia eredetű „preromantika” fogalmáért Franciaországon kívül sem a polgári, sem a marxista tudomány nem lelkesedik. A zenetörténet beszél ugyan „preklasszikusokról”, ezen azonban éppen a „barokk” komponistákat érti, Bachot vagy Vivaldit. Azt hisszük, hogy az orosz „preklasszicizmus” fogalma is lényegében a „barokk” kevésbé sikerült szinonimája.

Ebben a véleményünkben a vita negyedik résztvevőjének, I. P. Jerjominnak, a leningrádi egyetem dékánjának hozzászólása is támogat. Jerjomin kétségtelennek tartja, hogy mindhárom keleti szláv népnél volt irodalmi barokk. Utal az iskolai műveltség és a lengyel kultúra ösztönző hatására, s arra, hogy a keleti szláv barokkot *haladó jellegűnek* kell minősítenünk, mert az oroszoknál, az ukránoknál, és a beloruszoknál egyaránt segítette a középkori hagyományok leküzdését, az új, európai és nemzetibb irodalmiság kibontakozását. Az erősen „demokratizálódott” ukrán és belorusz barokk egészen a XVIII. század végéig él. Az orosz barokk kora körülbelül 1660 és 1750 közé esik. Két legjelentősebb alakja Szimeon Polockij a XVII., Feofan Prokopovics a XVIII. században, de még Lomonoszov költészetében is számos barokk vonás található.

A harmadik szovjet résztvevő — a hozzászólások sorrendjében a második — a hazánkban is jól ismert, alapos világirodalmi, főleg romanisztikai és szlavisztikai tájékozottságú moszkvai tudós, Ilja Nyikolajevics Golenyiscsev-Kutuzov professzor. Világirodalmi és egyetemes szlavisztikai

szempontból nyúl hozzá a kérdéshez. Röviden áttekinti a barokk-kutatás fejlődését. Jogosnak tartja a „barokk” stílusfogalomnak az irodalom terén való alkalmazását, hiszen rengeteg rokonvonás van a kor művészetében, zenéjében, színházában, irodalmában. Spanyolországból származtatja az irodalmi barokkot, utal azonban Itália fontosságára is. Az európai barokk legjellemzőbb jegyének az *agudeza*, az éleselméjűség, szellemesség, virtuozitás vonását tartja, a „concettok” és „emblémák” kultuszát. Megemlíti a jezsuiták szerepét, hozzáteszi azonban, hogy a barokk nem „jezsuita stílus”: az új szerzetesrend csupán átveszi és propagálja a barokk egyes elemeit. Társadalmi háttérének nem az abszolutizmust tartja, hanem inkább a középnemességet, valamint a kisebb hercegségek, fejedelemségek gyakran „frondírozó” urait. A tulajdonképpeni abszolutizmus inkább klasszicista formákban nyilvánul meg, bár azt is tudja, hogy „barokkot” és „klasszicizmust” sokszor igen nehéz egymástól elválasztani ebben a korban.

Ez a világirodalmi bevezetés Golenyiscsev-Kutuzov professzor már-már tanulmányzámba menő hozzászólásának szinte a felét teszi ki. A második rész aztán konkretizálja az előbb elmondottakat a szláv barokk területén. Legjelentősebbnek — európai vonatkozásban is — a lengyel és a horvát-dalmát barokk költészetet mondja. Itt honosodik meg legelőször a két vezető barokk műfaj, a melodráma és a hősi eposz. A keleti szláv népeknél legfontosabb az ukrán és a belorusz barokk. A barokk egyházi irodalom (prédikációk) világában közvetlen spanyol-szláv kapcsolatok is lehetségesnek vél. Az „orosz barokkot” kissé szűkebb határok közé szorítja, mint Jerjomin,

nem osztja azonban Berkov szkeptikus nézeteit. Speciálisan szláv, sőt kelet-európai vonás Golenyiscsev-Kutuzov szerint a szláv barokkban felépő erős népiesség, olyan megnyilatkozások, mint a lengyel „szarmatizmus”, vagy az, hogy a kissé teatrális nyugat-európai barokk-epikától eltérően Kelet-Európa epikai hősei valódi harcok, a török elleni küzdelmek világában élnek.

Jerjomin és Golenyiscsev-Kutuzov hozzászólásai öröndetes megnyilatkozásai a szláv barokk-kutatásnak, és valóban a korszerű európai tudományosság színvonalán állanak. A cseh és szlovák hozzászólások azonban sok vonatkozásban sajnálatos módon még magukon viselik az 1945 utáni évek sematikus „barokk-ellenességének” nyomait, azét az áramlatét, amely akkortájt nemcsak a népi demokratikus országokban, hanem Nyugaton is (Ernst Robert Curtius) jelentkezett. Főleg a szlovák Mišianiknál kísért még ez a kissé elavult szemlélet. A cseh, lengyel és szlovák barokkot hasonlítja össze, bár legjobban természetesen a szlovák anyagot ismeri. A szlovák — sőt az egész nyugati szláv — barokk szerinte „hanyagló és reakciós” valami, s itt csak néhány kivétel akad: Comenius, Bél Mátyás, Beniczky Péter (akit Mišianik a szlovák barokk legnagyobb költőjének tart), a ferences Hugolin Gavlovic. Különben az egész barokk irracionális, klerikális és kozmopolita irányzat. — Olyan felfogás ez, amelyet az új szlovák irodalomtörténet első kötetében¹² Mišianik részletesebben — bár szintén erősen vitatható módon — kifejt. Pozitív vonás viszont a szlovák tudós gondolatmenetében, hogy a művészeti stílusok neveit (román, gót, reneszánsz, barokk) az irodalomtörténeti korszakolásra is alkalmasnak tartja. Az előbb említett

¹² Ján Mišianik—Jozef Minárik—Milena Michalcová—Andrej Melicherčík : *Dejiny staršej slovenskej literatúry*. Bratislava 1958. A barokkiól : 155—294. l.

könyv él is ezzel a módszerrel. Hrabák brünni professzor viszont ezzel szemben foglal állást hozzászólásában, bár az ő barokk-képe lényegesen igazságosabb, mint szlovák kartársáé.

Hrabák szerint kimondott „barokk-, korszakról” a cseh irodalomban nem beszélhetünk, annál inkább azonban barokk vonásokról, amelyek már a XVI. század végén jelentkeznek, s a XVIII. század végéig élnek. Az így felfogott „cseh barokk” nem egységes valami: vannak áramlatai a társadalmi rétegződés és a felekezeti megoszlás szerint. Egészben véve „hivatalos” jellegű irodalom a cseh barokk: az uralkodó osztályok alkotják meg a nép számára. Innen bizonyos „primitív” jellege, bár kétségtelen, hogy a Fehérhegy-utáni emigráció irodalmában is sok barokk elemet találunk, főleg Comenius műveiben. Jóllehet Hrabák nem lelkesedik túlságosan a barokkért, kutatását mégis fontos feladatnak tartja, elsősorban a „hivatalos” irodalom és a népköltészet viszonyának tisztázását.

Alig néhány soros az osztrák Karl Treimer hozzászólása: a patriotizmus, törökellenesség és egzotizmus motívumait emeli ki, mint a nyugati

szlávok barokk költészetének jellemző vonásait. Reméljük, hogy a bécsi tudósak lesz még alkalma ennek a feltétlenül érdekes gondolatnak bővebb kifejtésére is.

E sorok írója 1956-ban a berlini, lipcei és greifswaldi egyetemen tartott előadásában szintén megkísérelte a szláv barokk néhány problémájának elemzését.¹³ A tudomány sokoldalú, gazdag és bonyolult kérdés-szövevénnnyel áll itt szemben. Számunkra különösen öröndetes, hogy a referátumunkban említett tudósok — szlávok és nem-szlávok egyaránt — módot találtak arra, hogy ennek a kérdés-szövevénnnynek sok ágába belevilágítsanak. Legjobban talán annak örülünk, hogy a Szovjetunióban is megindult az irodalmi barokk elmélyülő kutatása. Örülünk kell annak is, hogy az eddig elért eredmények milyen széles nemzetközi visszhangra találtak. Ha a kutatások ebben az irányban haladnak tovább, méltán remélhetjük, hogy mind a szláv barokról a maga egészében, mind pedig az egyes szláv népek barokk irodalmáról pontos és hűséges képet nyerünk.

DIE NEUESTEN ERGEBNISSE DER SLAWISTISCHEN BAROCKFORSCHUNG

Jeder gebildete Mensch, der die slawische Kultur liebt und für die Schöpfungen der Barock-Epoche ein Interesse hat, wird den neuen Aufschwung der slawistischen Barockforschung mit Freude begrüßen. Fast alljährlich erscheinen neue, wichtige Publikationen auf diesem Gebiet. Von diesen neuen Veröffentlichungen besprechen wir hier den englischen Aufsatz des flämischen Slawisten Claude Backvis über die polnische Barockdichtung (*Oxford Slavonic Papers*, Jg. 1955, Bd. VI.), den Forschungsbericht des Heidelberger Professors Dmitrij Tschizewskij (*Die Welt der Slaven*, Jg. 1956, Bd. I.), die Arbeiten der tschechischen Komparatisten Frank Wollman und Václav Černý über einige Probleme des sogenannten „barocken Slawismus” (*Slavia*, Jg. 1957, Bd. XXVI.), beziehungsweise über die Studienproblematik des Barocks (*Casopis pro moderní filologii*, Jg. 1958, Bd. XL.), sowie die in der Sowjetunion (*Izvestija Akademii Nauk SSSR, otd. literatury i jazyka*, Jg. 1958, Bd. XVII.) publizierte internationale Barock-Diskussion, mit sowjetischen (P. N. Berkov, I. N. Goleniščev—Kutuzov, I. P. Jerjomin), tschechoslowakischen (J. Hrabák, J. Mišianik) und österreichischen (K. Treimer) Teilnehmern. Viele neue, wertvolle Ergebnisse und Einsichten tauchen in diesen Aufsätzen, Berichten

¹³ *Das Problem des slawischen Barocks* (A szláv barokk problémája). *Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe*. 1956/57: évf., VI. köt., 67–77. l.

und Diskussionsbeiträgen auf, so etwa die ästhetische Qualität und gesellschaftliche Lage der polnischen Barockdichtung (Baekvis), die Bedeutung des Barocks für die tschechische, serbokroatische, ja sogar ungarische Literatur (Wollman), Wesen und Wert des russischen und ukrainischen Barocks (Tschizewskij, Berkov, Goleniščev—Kutuzov, Jerjomin), die literarischen und geistigen Strömungen des tschechischen und slowakischen Barocks (Hrabák, Mišianik), die slawistischen Aspekte der europäischen Barockforschung (Černý), die Charakterzüge der Barockdichtung der Westslawen (Treimer). Fast alle diese Forscher aus Ost und West, aus slawischen und germanischen Ländern nehmen im wesentlichen eine positive Haltung zum Barock-Phänomen ein, außer dem allzuskeptischen Berkov und dem im Banne einer heute schon überholten „Barockfeindschaft“ stehenden Mišianik. Wir wünschen nun, daß die Diskussion über das slawische Barock auch weiterhin fortgesetzt werde, und hoffen, daß die internationale Wissenschaft noch viel Beachtenswertes auf diesem Gebiet erforschen und entdecken wird.

A. Angyal

I/jj. DOMOKOS PÁL PÉTER

Rokonnépeink népköltészete a szovjet tudományos kutatásban

1. Komi-permják népköltészeti kiadványok

A *Советская Этнография*, e zömében tárgyi néprajzi jellegű folyóirat „kritika és bibliográfia” rovatában gyakran szerepelnek ismertetések folklórkötetokről. A „Szovjetunió népei” cím alatt rendszeresen foglalkoznak a Szovjetunió területén élő népek különböző kiadványaival. Számunkra különösképp érdekesek a rokonnépeink köréből gyűjtött és kiadott újabb népköltési anyaggal foglalkozó ismertetések és bírálatok. A folyóirat 1950. évi 4. számában V. Belicer ismerteti T. V. Sztorozsev: *Коми-пермийский фольклор* (Komi-permják folklór) című, 1948-ban Kudimkarban megjelent kiadványát. 1948 a komi-permják nemzetiségi körzet fennállásának huszonötödik éve, s e nevezetes jubileumot jelentőségéhez méltó művel, az első komi-permják népköltési gyűjteménnyel ünnepelték meg.

A komi-permják folklór-kincséből a legkülönbözőbb műfajokat, mondákat, legendákat, meséket, dalokat, rigmusokat, közmondásokat, találós kérdéseket stb. vonultat fel itt a szerző, hogy ezek segítségével szemléletes képet nyerhessünk a kis nép forradalom előtti és utáni gazdag népköltészetéről.

A kötet tartalmának bemutatása után a hibák székszavú számbavétele következik. Nehéz feladat a kötet közvetlen ismerete nélkül a sokszor egy-egy mondatos, ismeretlen vonatkozású alapra utaló megjegyzéseket folyamatos és érthető összefüggéssé kerékkíteni, de a ritka értékű anyag megérdemli a fáradságos utánjárást is.

Sztorozsev nem vette figyelembe, hogy anyagában mi a minden nép költészetére jellemző „egyetemes” és mi a „nemzeti”, s ezért összeállításában elmosódnak a sajátosan komi-permják jellegzetességek.

Belicer megállapítja, hogy a gyűjtemény összefoglaló, arányaiban jellemző képet kíván adni a komi-permjákok költészetéről, de nem éri el célkitűzését, mivel az epikai anyag túlteng a líra rovására. Különösen hiányolja a szovjet időkben keletkezett dalok elmaradását. A szovjet anyagot mennyiségileg csekélynek tartja, melynek alapján az olvasók nem ismerhetik meg teljes jelentőségükben az 1917–1948 közötti időszak népköltészetét.

Sztorozsev elhagyja az ilyen kiadványoknál nélkülözhetetlen alapos és részletes jegyzet-apparátust, helyett hevenyészett megállapításokkal dolgozik. Több helyen említi pl. a komi-permják mesék és dalok kapcsolatát orosz mesékkel és dalokkal, de konkrét adatokkal sehol sem bizonyít.

A szempontok tisztázatlansága, a belső aránytalanságok és hiányok, a tudományos elemzések elmaradása: ezek azok a tömören összegezhető fogyatékoságok, melyeket Belicer futólag megállapít. Mind ezek azonban az első komi-permják népköltési gyűjtemény kétségtől való értékét nem csökkentik. Az anyag első részében a regék, a szovjet valóságról, nagy egyéniségekről (pl. Leninről) szólnak, s a jellegzetesen északi tájak, a hagyományos képek mellett a szocialista rendszer különböző vívmányai (kolhoz, gépek stb.) jelen-

tik az újabb, a folklórba is benyomuló motívumokat.

Egy következő szakaszban találhatók a mondák, az *Adovo-tó* (Адово озеро) az *Erős Matrena* (Матрена Силачка) és a *Pela mondája* (Сказь о Пеле).

A Сказь о Пеле közelebb áll a népi eposzhoz s felépítésében, tartalmában az orosz hősökrol szóló mondákra emlékeztet. Az Адово озеро a komik életének sokszor megénekelte és nemzedékeken keresztül fennmaradt sajátos jelképe a gazdag északi tórol, melyből egy fogásra 20—40 pud halat fogtak. Sztorozsev szerint a monda elnevezése az Adovo-tórol fölöttébb jellemző a komi-permjákokra, mintegy kifejezése a helyi természeti és földrajzi viszonyoknak, a mocsaras, erdős, tavas északi vidékeknek. A tó furcsa és félelmetes ura a csuka, melynek mágikus hatalmától ugyancsak tartottak. Állkapcsait amulettként őrizték, fogait a lakosság orvosszerként használták.

A *Pela mondája* az epikus mondák ciklusához tartozik, mely a környező népek bizonyos hőseiről szóló mondáival egységes csoportot alkot. Pela népszerű, nagyverejű halász-vadász ember, aki könnyedén dobálgat 10 pudos köveket. Sztorozsev bizonyos indokok alapján a monda keletkezését a XVI—XVII. századra teszi, mikor a középső Ural erdős fennsíkjaiba kereskedőivel az élen fokozatosan benyomul az orosz nagyhatalom. A monda témája, szerkezete, sőt egyes, jelzős kifejezései, fordulatai orosz eposzokban is fellelhetők, a szerző azonban ezeknek párhuzamos bemutatását mellőzi.

Egy másik fejezetben négy mesét találunk a forradalom előtti időkből. Ezekben az igazság és az erény győzedelmeskedik, a főhősök egyszerű emberek, katonák és parasztok. A jelentős csoportot kitevő dalokat a következő alosztályokba sorolja: játék-, ún. krugov-, katona-, szerelmi, lakodalmi dalokra, valamint bolondokról és táncosokról szóló énekekre. A komi-permják folklórban a líra hihetetlenül gazdag, s csak egyes típusaiból, pl. a menyasszony-síratókból, búcsúztatókból, a teljes lakodalmi szertartás dalaiból tekintélyes kötetet lehetne összeállítani. E gyűjteményben csupán mutatóban láthatunk a bő anyagból művészi és jellemző szempontból nem is a legszerencsésebben összeválogatott darabokat. Az összkép mindenképpen hiányos marad a fontos történeti és családi énekek kihagyása miatt.

A szovjet folklór legjellemzőbb csoportját a csasztuskák jelentik, melyekben új fogalmak gyökerezését figyelhetjük meg a folklór talajába. Ezek: a had-

sereg, a Honvédő Háború, a kolhoz s a régi fogalmak új köntösben, változott tartalmakkal; szerellem és táj.

A Советская Этнография 1957, 3. füzetében R. R. Helgardt tollából találhatunk ismertetést D. I. Guszev: Коми-пермяцкие народные предания о Пеле-Богатыре (Komi-Permják népi hagyomány a Pera vitézről) c., 1956-ban, Kudimkarban megjelent összeállításáról.

A recenszens a kötet anyagának és szerkezeti felépítésének ismertetése után főleg a folklór-elemek népek közötti cseréjének lehetőségével foglalkozik. Az Ural területén élő népek közös múltjuk és történetük, azonos feladataik alapján alakíthattak ki egyező formákat és tartalmakat nagyobbbrést az epikai műalkotásokban. Hasonló motívumok keletkezhetek egy időben több nép költészetében, de mindig számíthatunk a csere és kölcsönzés lehetőségével is. A gyűjtemény értékét nagyban növeli, hogy a fejtegetett kérdés tanulmányozásához tekintélyes anyagot közöl, ugyanakkor megbocsáthatatlan gyengeség a komi-permják monda orosz nyelvű közlése; ilyképp ugyan is azok egyes orosz monda variánsainak foghatók fel. Guszev három rétegüket különbözteti meg, melyek különböző történeti időszakok jellegét mutatják.

A legarchaikusabb regét, Pera vitéz vadász életét és vízi szellemekkel való harcait beszéli el. Helgardt szerint e csoportnál bizonyos mitológiai elemek alapján utalni lehetett volna a „gazda költeményekre”. „Gazdák”-nak nevezik Szi-béria népei a természet ismeretlen és félelmetes erőit, amelyeknek egykor az emberiség is uralmuk alatt állott. Egyes feljegyzett mesék szerint az emberek féltek a vizek rettenetes és erős „gazdájától”, de miután sikerült legyőzniük, a megváltozott helyzet következtében a „gazda” fél az emberektől. A harc mint téma csak a győzelem után jelenik meg a mondákban.

A mondák következő rétegeiben az animista fogalmak gyengülését és bizonyos vallásos szemléletmód megerősödését figyelhetjük meg. Sorrendbe állított csoportjukból az anyagi kultúra fejlődése, a szellemi élet minőségi változásainak menete, s a patriarchális rend kialakulása világosan kirajzolódik.

A szerző a mondáknak mint néprajzi és történeti kútfőknek értékesítése mellett helytelenül érvényesíti a művészi szempontokat és a rendszerező elvet. A mesemondákat invenciójuk és előadásmódjuk szerint osztályozza, s ez a módszer, amellet, hogy nem tudományos, szubjektív és erőltetett. A mesemondók

földrajzi csoportosítása az elbeszélő elemek, motívumok különböző felhasználása szerint célszerűbb lett volna.

Az értékes gyűjtemény még igen komoly elemzést igényel s e vizsgálatban a vezető szerepet az összehasonlító folklór számára kell biztosítani. A komi-permjákok környezetében élő népek költészetében több Pera vitézhez hasonló főalak szerepel. Pera vitéznek a Sztroganovok elleni harcáról szóló mondája bizvást beillik az Uralban széles körben ismert mondák sorába, melyek e vidék szabad törzseinek ugyancsak Sztroganovok elleni küzdelmeit

és harcait örökítik meg. Fölöttébb érdekes ebben a kapcsolatban oly, széles körben elterjedt motívumok, mint pl. a vitéz kővé válása, vagy a vitéz roppant erejét tanúsító szikla dobálása. Figyelemre méltó, hogy az orosz népköltészetben az urali Pera vitéz együtt szerepel Poljud vitézzel.

Bírálata végén Helgardt megállapítja, hogy az anyag értékes és sok problémát vet fel, melyeknek megoldása etnográfusok, történészek, nyelvészek további kutatásait igényli.

2. Finn forradalmi dalok a század elejéről

A XIX—XX. század fordulóján a kapitalizmus világszerte fejlődésének végső, imperialista szakaszához érkezett. Ez a mozzanat a hatalmas s egyre növekedő munkástömegeket a legmélyebb nyomorba taszította, egyben soha nem látott osztályharcos öntudatot szított fel. A föld minden táján sűrűn csiholódtak a szikrák, s nem egy esetben lüngökbe, felkelésekbe, forradalmakba csaptak át.

Ezek közül a legnagyobb méretű az 1905/7-es oroszországi forradalom volt, melynek jelentőségét és hatását a többi országban ebben az időben fellendülő és megerősödő munkásmozgalmak érzékeny műszerhez foghatóan mutatják.

Ekkor keletkeztek a közös mozgalmak, felvonulások és sztrájkok egybeforrasztó hatású munkásközösségeiben a nagyszámú gyűjtő hatású mozgalmi és forradalmi dalok, melyek gyorsan, általánosan ismertté váltak egy-egy ország munkássága előtt. Nem ritka eset, hogy ezeket a dalokat lefordítják a szomszédos ország nyelvére, ezzel is a munkásosztály internacionalizmusát bizonyítva, közös dallal vívják külön-külön harcukat. Ezeknek a daloknak az alkotásával, variálásával, fenntartásával és terjesztésével a munkásosztály új folklór műfaj megteremtőjévé válik, mely állandó szerves kapcsolatba kerül a hagyományos folklórral s annak hordozójával, a parasztsággal. — A munkásosztály sorai ugyanis a parasztságból egészítődnek ki, a közös harcokban együtt énekelik az új és hagyományos dalokat, motívumok, fordulatok hozzáik közelebb s emelik az újat a régi művészi kerettségéhez, új gondolatok, merészebb megoldások termékenyítik a régít az új felé. Így lesznek egyes újabb keletkezésű dalok általánosan ismertekké, az egész nép kincseivé.

E problémával foglalkozik szép szemléltető anyag alapján a jeles petrozavodszki

folklorista Jevszejev „Az 1905/7-es esztendőök finn forradalmi dalai” című tanulmányában. (Советская Этнография 1956. 1. szám.)

Jevszejev anyagának ismertetése előtt nem árt néhány sorban Finnország XX. század eleji történetét felvázolni. Ebben az időben a mai Finnország és a Karjalai SZSZK egyaránt az orosz birodalomhoz tartozott, a „népek börtönének” rabja volt. II. Miklós (1894—1917) cár uralkodása idején az egész orosz birodalomra súlyos elnyomás nehezedett. A külföldi tőke és az orosz uralkodó osztály kettős terhe alatt sínylődik a nép, rendőr- és katonaezredek szorítják vissza a ki-ki-törni készülő szenvedélyeket. Az orosz—japán háború, a vereség, a forradalom, az ezt követő apály s újabb, még sötétebb elnyomás egygyé kovácsolja a legkülönbözőbb nemzetiségű munkásokat s katonákat. Az üzemekben, háborúkban, a forradalomban egymás mellett dolgoztak, meneteltek és barcoltak a finn, orosz, lengyel, lett stb. munkások, így érthető, hogy közös élmények emlékei élnek saját nyelvű dalaikban.

Jevszejev megállapítása szerint a forradalmi fellendülés új gondolatokat, még eddig ismeretlen irányzatokat honosított meg a finn népköltészetben. A finn munkásság népi eredetű forradalmi dalokkal ismerkedett meg. A dalok más részét ők költötték korábbi dalok, népköltészeti szájhagyomány alapján. Sok az irodalmi eredetű, nem egy pedig lefordított és át-dolgozott orosz, lengyel, francia vagy más-honnan származó dal.

A századeleji forradalmi fellendülésben különös szerepet játszó orosz—japán háború s a cárizmus kudarcának hatására keletkezett dalok szerepelnek bemutatott anyagának elején. Erről a háborúról való elítélő véleményét több dalban juttatja kifejezésre a finn nép:

(A finn dalok fordításai hozzávetőlegesek, csak tartalmat próbálnak visszaadni forma nélkül.)

*Nyt tul' suuri sota-aika,
Veren vuodatus vihainen,
Vietiin Moskovaan molotsa,
Sieltä haukka Harpinehen,
Mandshuriahan matala,
Port-Artuurihin poloinen.*

*Eljött a nagy háborús-ido
A vad vérrontás a dühöngő
Moszkvába vitték az ifjút
Innen a selymot Harbinba
Mandzsúriába a hitványat
Port-Artúrba szerencsétlent.*

A következő szomorú tényt megállapító
rezignált hangulatú dalban Távolságon
pusztuló fiait siratja el a nép:

*Onko tuo maalla vai merellä,
Vai soas soliuunoon,
Jepontsin suuress soas?
Niin on siellä miestä maas,
Kun kaskes' on puita maas.*

*Tengeren vagy szárazföldön
Vagy pusztító háborúban,
Japán nagy háborújában,
Akkor ott a földön oly sok az ember,
Mint irtásföldön a fa.*

A „véres vasárnap” és az ezt követő
forradalmi események a finn munkás-
tömegeket is megmozgatták. Ekkor ismer-
ték és tanulták meg a finn munkások a
Marseillaise egy változatát:

*Emme tarvitse kultaista kuvaa.
Tsaarin rietasta palatsia.
Kurjen joukkojen luoksi me menemme,
Työvätekevien veljien luo.
Yhdessä roistoille huudamme kirouksen,
Taistoön johdamme veljemme nuo
Herää, nouse jo raataja kansa,
Nouse taistohon nälkäinen.*

*Nem becsüljük mi az arany bálványt
És a jeslett cári palotát
A nyomorultak csoportjához megyünk
A munkátestvérekhez
Együtt kiáltjuk a mocsokra az átkot
Harcba vezetjük a testvéreinket
Fel, ébredj már dolgozó nép
Kelj fel a harcra te éhező*

Az orosz forradalmár Rodin dalát (*Bát-
ran lépjetek elvtársak...*) két változatban
is ismerték a finn munkások:

*Rohkeesti hehkuvin rinnoin
Taistohon käykäämme näin,
Taistojen tiellä me käymme*

Kuljemme ain eteen päin.

*Merészen és lángoló kebellet
Induljunk a harcra így
A küzdelmek útján járunk
Mi mindig csak előre megyünk.*

Az orosz eredetű dalok mellett lengyel
forradalmi dalok, illetőleg ezeknek átdol-
gozásai, kiegészített változatai is fenn-
maradtak a finn forradalmi költészetben.
A városok és falvak munkása című len-
gyel dalt szerkezeti és formai változta-
tással énekeltek, az eredetihez képest
tömörebb s lakonikusabb kifejezésekkel
élve. A Helsinkiben és Turkuban 1900-
ban és 1906-ban kinyomtatott szövegé-
ben már a nemzetközi „proletár” termi-
nust találjuk:

*Ken kullaan maasta kaivaa,
Koneet ken valmistaa
Ja herkut, mukavuudet
toisille toimittaa?
Ken pitää rikkaat leivässä,
Vaan itse impi hädässä?
Ne proletaarit ompi,
Työn raskaan raatajat.*

*Ki ässä ki a földből az aranyat
Ki készíti a gépeket
Kényelmes életet s étkeket
Másoknak ki szerez?
Ki tartja kenyérrel a gazdagokat?
Habár maga éhezik
Ezek a proletárok
A nehéz munka végzői.*

Finnország szerte ismert dallá vált a
Varsavjanka szabad fordítása. Csupán
részletekben található egyezős a lengyel
eredeti s a finn változat között, így pél-
dául az első versszak végén:

*Aattemme kallis on puhdas ja pyhä,
eespäin sen puolesta riennämme yhä,
kaikkien kansojen taistohon suureen.
Lippumme korkealle nyt liehuvaan.*

*Drága eszménk tiszta és szent
Ezért egyre előre törünk
Minden népek nagy harcára —
Zászlónk most magasán lengjen.*

A finn változatban megtalálható a
Júdáson győzelmeskedő Krisztus em-
léke is.

1906-ban végleges fordításban terjed el
Finnországban az *Internacionale*. Érdekes-

séggként megemlíthető, hogy a proletariátus e világszerte ismert himnuszát a finn munkásság mindig 5, s nem 3 versszakkal énekelte.

Az átvett és saját nemzeti körülményekhez idomított finn munkásdalok jelentős tényezői különböző népdalköteteknek. A hagyományos finn népköltészet és a nagy finn nemzeti eposz, a *Kalevala* ritmikái, motívumbeli, hasonlat-, alak- s helyzetkölesőzései nem egy új keletkezésű dal művészi értékének növeléséhez járultak hozzá.

A *Kalevala* legendás szampo-ja mint a közeli szocializmus jelképe szerepel egy 1905/7-es finn munkás daloskönyvben. A gonosz Louhi alakjában a burzsoá iga testesedik meg. Ez az ének kifejezi a munkásság végső elszántságát a harcra, melyben a nép boldogságát kell kivívnia:

*Jos on tilkkakin Vainölän verta
Niin sempä me Sammolle uhramme,
Kuten ennenkin tehtiin jo kerta*

*Väjnölä vérenek utolsó cseppjét is
Odaadjuk a Szampoért való harcban
Mint ahogy régen tették*

A *tőke megtörte a családot* című ének tette serkentően szól Väjnemöjnen népéhez, a munkássághoz:

*Särkenyt on kapitaalī,
Järjestyksen perheisen,
Poistunut on sopusointu
Keskuudesta ihmisten.
Nouse, nouse Väjnön kansa,
Uutta aikaa alkamaan.
Nouse kansain veljestyöhön,
Pimeyttä poistamaan*

*A tőke megtörte
A család rendjét
Az egyetértés eltávozott
Az emberek közül
Kelj fel, kelj fel Väjnö népe
Kezdj új korszakot
Emelkedj fel a népek testvéri munkájához
Hogy szétoszlassd a sötétséget.*

A *Kalevala* alakjainak szerepléséről a finn munkásdalokban M. Haavio finn folklorista a következőket írja: „Mikor az általános 1905-ös sztrájk után megint lélekzethez lehetett jutni, a *Kalevala* lett a szabadságért vívott harc egyik eszköze.”

Ebben az időben írta a finn munkások himnuszát *Kelj fel dolgozó nép* címen J. H. Erkkö. Zenéjét a legnagyobb finn zene-költő, Sibelius szerezte.

A finn forradalmi dalok közül talán a legszebb, fájdalmas líraiságú alkotás az 1906-os szveaborgi lázadás után keletkezett:

*Laulun minä nyt laulan
Muistosta Viaporin,
Sinne täytyi nyt jättää
Mun rakkaan Kaarloni.
Näytä mulle kalmisto,
missä lepäät, mun armaani,
saan minä ruusuilla kaunistaa
sun hautakumpusi.
Totuuden puolesta kaaduit,
Kuolit kunnian taistoon,
aaltoilee työmeihen aate,
kutsuu se kansoja kostoon.*

*Most én dalt énekelek
Viapori emlékére
Oda kellett most hagnom
Az én kedves Kaarlomat
Mutassátok a temetőt
Ahol pihensz én kedvesem
Hogy rózsákkal díszíthessem
Sírhalmodat
Az igazságért estél te el
A becsület harcában haltál meg
De már hullámot vet a munkások eszméje
S a népeket bosszúra szólítja.*

Az 1905/7-es periódusban keletkezett forradalmi dalok Finnország munkásai között szélteben-hosszában elterjedtek. A Karjalai SZSZK-ban ezeket a dalokat ma is jól ismerik. Kötetben összegyűjtve 1955-ben adták ki Petrozavodszkban. Finnországban összejöveteleken és munkásgyűléseken ma is hallhatók e „régí” dalok, sokukkal találkozhatunk különböző közelmúltban kiadott dalgyűjteményekben.

Körülbelül ennyiben foglalható össze Jevszejev mondanivalója a finn forradalmi költészetről. Anyagát és fejtegetéseit nem mutattam be teljességükben, csupán fontos és jellegzetes s ezáltal a kérdésben kielégítő képet nyújtó részleteit vettem át. (Nem tárgyaltam például a majd minden dal mellett felbukkanó variánsokat s az ezzel kapcsolatos keletkezési problémákat.) Remélhetőleg ily módon is sikerült a finn irodalomnak a magyar közönség előtt eddig ismeretlen területeire némi fényt derítenem.

Újabb külföldi Turgenyev-irodalom

„Turgenyev volt az első orosz író, akit olvastak és csodáltak Nyugat-Európában” — olvashatjuk az *Encyclopaedia Britannica*-ban. Bár ez a megállapítás nem fedti teljesen a valóságot, mégis híven tükrözi azt, hogy milyen nagy jelentőségű volt Turgenyevnek — mint írónak s mint az orosz irodalom népszerűsítőjének — munkássága az európai irodalom fejlődése szempontjából. Turgenyev művészete iránt szerte a világon nem lankadt mind a mai napig az olvasók és az irodalomtudósok érdeklődése.

J. Levin cikkének¹ a célja: a háború utáni évek Turgenyevről szóló külföldi tudományos irodalmának tájékoztató áttekintését adni. A cikk a következő részekből áll: monográfiai kutatások; életrajzi munkák; Turgenyev írásművészetének egyes kérdései; Turgenyev és a külföldi irodalmak. A szerző függelékben csatolja a cikkhez a háború utáni időkben külföldön közzétett Turgenyev-dokumentumok (kéziratok, szövegváltozatok, levelek) bibliográfiáját.

Az első részben Henri Granjard: *Iván Turgenyev és korának politikai és társadalmi áramlatai* című, 1956-ban, Párizsban kiadott doktori disszertációját ismerteti, amelyet a szerző 1952-ben védett meg a Sorbonne-on. (*Ivan Tourguénev et les courants politiques et sociaux de son temps*. Bibliothèque russe de l'Institut d'études slaves, t. XXVI. Paris 1954, 507 p.)

Granjard hézagpótló és igen aktuális könyve az olvasók viszonylag széles körének szánt, de emellett igazi tudományos-sággal megírt munka. Szerzője általánosítja és összegezi a Turgenyev-kutatásban mind a nyugati, mind a szovjet irodalomtudósok által elért eredményeket. Végigkíséri Turgenyev filozófiai és társadalmi-

politikai nézeteinek fejlődését egész élete és munkássága folyamán, világnézetét teljes bonyolultságában és ellentétességében igyekszik feltárni. Granjard mindig a társadalmi oldaláról közelíti meg a tárgyát. Ez elősegíti azt, hogy több vitás kérdésben — így a Turgenyevet ért „hatások” kérdésében is — sikerül helyes álláspontot kialakítania. Turgenyev 60-as években jelentkező pesszimizmusát Granjard az írónak az orosz reformkorszakból való kiábrándulásával magyarázza, s rámutat arra, hogy Schopenhauer filozófiája csupán a külső formát adta meg az író nézeteinek. Egész sor megoldásában Granjard nem önálló, ezt azonban teljes mértékben igazolja vállalkozásának általánosító és összegező jellege. Helyenként elnyújtottsága ellenére Granjard könyve, melyhez a szerző — mint felhasznált irodalmat — az egyik legteljesebb Turgenyev-bibliográfiát csatolta (több mint 320 címszó), értékes és igen jelentős munka.

A legújabb angol Turgenyev-életrajz szerzője, David Magarshack, hosszú időn át tanulmányozta és fordította az orosz irodalmat. Turgenyevről szóló könyve (*Turgenev: a life*. London 1954. 328 p.) a tények pontos ismeretén alapul, előadásmódja érdekes és olvasmányos. Egészében véve ez a munka mégsem mondható sikerültnek. Az életrajz Magarshack értelmezésében szinte kizárólag az intimitásokról szól. Magarshack szószerint veszi Turgenyevnek azt a kijelentését, hogy életének története a műveiben található meg, s ahol nem elegendő a rendelkezésre álló anyag, oldalakon át idézi a turgenyevi hősök dialógusait. Teljesen egyoldalúan a magánélettel magyarázza a szerző Turgenyev eszmei-alkotói válságait, töréseit is.

A Turgenyev alkotóművészetének egyes

¹ Новейшая зарубежная литература о Тургеневе. (1945—1956.) Русская литература, 1958. № 2. стр. 190—204.

kérdéseivel foglalkozó tanulmányokat három csoportba lehet sorolni, annak ellenére, hogy a bennük felvetett kérdések és a vizsgálat módszere teljesen különböznek.

Peter Brang (NSzK) 1956-ban közzétett cikkében (*Zu Turgenevs ästhetischem Credo. Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag*. Wiesbaden 1956, 83—90.) rámutat a Belinszkij által hirdetett realista művészet és a tiszta művészet teóriája közt ingadozó Turgenyev esztétikai álláspontjának következetlenségére és ellentmondásosságára. Az ismert francia szlavista, André Mazon, két cikket írt a *Szent Antal megkísértése* és a *Két nővér* című színművek fogalmazvány-részleteinek publikálása elé, amelyben elhelyezi azokat a turgenyevi életmű egészében.

Az egyik legérdekesebb Turgenyevről szóló munka a nemrég elhunyt Reinhold Trautmann cikke a Turgenyevvel és Csehovval foglalkozó könyvében. (*Turgenev und Tschschow. Ein Beitrag zum russischen Geistesleben*. Leipzig 1948. p. 9—44.), melyet még 1942-ben írt „A turgenyevi novellák formájának és tartalmának kérdéséhez” címmel. Ebben azt bizonyítja, hogy a novellista Turgenyevet a nyugat-európai írók sorában kell vizsgálni, mivel az ő korában Oroszországban még nem volt kidolgozva a novella-forma. Felállítja Turgenyev novelláinak szerkezeti sémáját, s megállapítja, hogy az általa vizsgált 33 írásműből (ezek egyikét sem vette az *Egy vadász feljegyzéseiből!*) csupán 23 az igazi novella, a többi csak novellaszerű elbeszélés (novellenartigen Erzählungen). Trautmann igen sok érdekes észrevételt tesz a novellák formájával kapcsolatban, bár ezek értékét csökkenti formalisztikus hozzáállása.

Trautmann hatása érezhető Ralph E. Matlaw cikkében (*Turgenev's Art in Spring Torrents. The Slavonic and East European Review*, 1956. No. 84., p. 157—171.), melyben a szerző a *Tavaszi vizek* cselekményének és jellemeinek fejlődését, kompozíciós felépítését vizsgálja.

Brang, Mazon, Trautmann és Matlaw

cikkének közös vonása, hogy objektív módon igyekeznek vizsgálni a turgenyevi művészet sajátosságait. Velük szemben néhány nyugati tudós Turgenyevet mint a mai dekadens és reakciós burzsoá irodalom előfutárát igyekszik bemutatni. Nina Brodiansky (*Turgenev's Short Stories. A Revaluation. The Slavonic and East European Review*, 1953. No. 78., p. 70—91.), a „modern pszichologizmus” és még sok más dekadens vonás előfutárát látja Turgenyevben; Charles Morgan (*Turgenev's Treatment of a Love-Story*. London 1950. p. 102—119.) az *Első szerelem* ürügyén a marxizmust támadja és „bebizonyítja”, hogy Turgenyev a „nyugati civilizációhoz” tartozik; Waclaw Lednicki, longyel emigráns, (*The Nest of Gentlefolk and Poetry of Marriage and the Hearth. The American Slavic and East European Review*. 1946. No. 14—15. p. 72—98.) vallási-misztikus elveket igazolhat Turgenyevvel, Peter Nathan pedig (*Retreat from Reason. An Essay on the Intellectual Life of our Time*. London—Melbourne—Toronto 1955. p. 104—109.) D. Lawrence és Sartre mellé állítja, mint az irracionálizmus képviselőjét.

A harmadik csoportba azoknak a haladó külföldi tudósoknak a munkáit sorolja Levin, akik Turgenyev műveit a társadalmi és szellemi fejlődéssel összefüggésbe állítva vizsgálják. Henry Gifford (*The Hero of his Time. A Theme in Russian Literature*. London, 1950. p. 143—148, 158—176.) a turgenyevi regényhősöket mint a klasszikus orosz irodalmi hős alakjának meghatározott fejlődési szakaszát vizsgálja. Gifford könyvére támaszkodva, Irving Howe amerikai kritikus a New-York-i *Hudson Review*-ben, 1956-ban megjelent „Turgenyev, a határozatlanság erényei” című cikkében (*Turgenev: the Virtues of Hesitation*.) a turgenyevi hősöknek azt a sajátosságát elemzi, hogy a kor hívására fogékony intellektuel mint ingadozik a politikai életben való részvétel és a távollémaradás közt, amit környezete nevelt bele. A háború utáni években az NDK kritikusait Bazarov alakja foglalkoztatta:

hogyan viszonyul Bazarov nihilizmusa a modern imperialista ideológusok nihilizmusához? Erről szól Alfred Antkowiak és Klaus Herrmann cikke. Az utóbbi eléggé történetietlenül Ernst Jünger — a német militarizmus és faszizmus egyik legreakciósabb ideológusa — és Bazarov rokonságát bizonyítja. (*Ernst Jünger und der deutsche Nihilismus. Aufbau*, 1948. p. 42—51.)

Turgenyev nemzetközi jelentősége és külföldi kapcsolatai közismertek. Nem csoda tehát, ha a róla írott munkák nagy része a külföldi irodalmakhoz fűződő kapcsolataival foglalkozik.

Turgenyev és a német kultúra viszonyával foglalkozó tanulmányok közül Erich Hock és Katharina Schütz disszertációi a legérdekesebbek. (E. Hock: *Turgenyev und die deutsche Literatur. Ein Beitrag zur Literatur und Geistgeschichte des XIX Jahrhunderts*. Göttingen 1953.; K. Schütz: *Das Goethebild Turgenyews*. Bern—Stuttgart 1952.) Hock igen sok érdekes anyagot gyűjtött össze Turgenyev személyes és irodalmi kapcsolatairól, Schütz pedig a Turgenyev tudatában kialakult Goethe-kép fejlődését kíséri végig az író munkásságában, igen alaposan, bár többnyire a társadalmi összefüggésekből kiszakítva.

Nem kevésbé érdekes téma Turgenyev és a francia kultúra sokoldalú kapcsolata. A nyugati irodalmárokat foglalkoztatta is ez a kérdés, de munkájuk eredménye, sajnos, ez ideig még nem látott könyv-alakban napvilágot. Ada Reichenbach a nyugatberlini, Richard Cappler az amerikai Columbia-egyetemen készített disszertációt erről a témáról; A. B. Murphy angol kutató 1955-ben védte meg *Flaubert hatása Turgenyevre* című disszertációját.

Gilbert Pheps a *The Russian Novel and English Fiction* (London 1956.) című

könyvének nagyobbik részében, hat fejezetet át, Turgenyevnek az angol irodalomra gyakorolt hatásával foglalkozik. Az angol írók közül főleg Henry James-szel kapcsolatban vizsgálják az irodalomtörténetészek Turgenyev hatását. Így Oscar Cargill: *The Princess Casamassima: a Critical Reappraisal* című, 1956-ban publikált cikkében (PMLA LXXI, No. 1. 97—117. p.) James egyetlen társadalmi regénye felépítését egyenesen Turgenyevtől származtatja. Lars Åhnebrink svéd tudós: A naturalizmus kezdetei az amerikai szépirodalomban (*The Beginnings of Naturalism in American Fiction*. Upsala—Cambridge, 1950.) című könyvében, melyben a realizmus kialakulását vizsgálja Amerikában a századforduló idején Hamlin Garland, Stephen Crane és Frank Norris munkásságán keresztül, külön fejezetet szentel Turgenyev által a három amerikai íróra gyakorolt hatásnak.

A szláv országok közül elsősorban Bulgáriában — Inszarov szülőföldjén — áll Turgenyev művészete az érdeklődés középpontjában. Turgenyev és a bolgár irodalom kapcsolatával foglalkoznak D. Klincsarov, Sz. Karakosztov, T. Pavlov, V. Velcsev tanulmányai. Igen nagy hatást gyakorolt Turgenyev művészete a horvát irodalomra is; ezt tükrözik a jugoszláv kutatók (Aleksandar Flaker, Višnja Barac) újabb időkben írott cikkei. Igen érdekes és értékes tanulmányt tett közzé 1953-ban Valeriu Ciobanu román kutató *Turgenyev művészetének visszhangja a román irodalomban* címmel. Ez a cikk a román—oroszlalmi kapcsolatokról készülő könyv egyik fejezete lesz.

Levin érdekes és alapos kritikai áttekintése a Turgenyev-irodalom külföldön összeállított bibliográfiáinak ismeretetésével zárul.

SZABÓ GYÖRGY

Világirodalmi tanulmányok 1957

A korábbi összehasonlításokhoz hasonlóan (I. Világirodalmi tanulmányok 1955. *Filológiai Közlöny*, 1956. 3. sz., Világirodalmi tanulmányok 1956. *Irodalmi Figyelő*, 1957. 4. sz.) készítettük el a világirodalmi tanulmányok 1957. évi bibliográfiáját is. A gyűjtőkör nem változott: továbbra is a Magyarországon (akár magyar, akár idegen nyelven) első közlésben megjelent világirodalmi és fontosabb cikkeket tüntetjük fel. A gyűjtés annyira kiszélesedett, hogy a számottevőbb könyvismertetések is helyet kaptak (kivéve továbbra is a színikritikákat); sőt, első ízben nyitottunk rovatot a magyar irodalom külföldi kapcsolataival foglalkozó írásoknak. Az összeállítás végén található folyóirat- és napilapjegyzék a feldolgozott periodikákat tünteti fel, de — a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* 1957. évi füzetei alapján — bedolgoztuk a megjelent könyvek címfelvételei közül is azokat, amelyekben (elő- vagy utószó formájában) témánkat érintő írás található. Első ízben közöljük — függelékben — a szomszédos országok magyar nyelvű folyóiratainak világirodalmi témájú tanulmányait (ahogy azt „A szomszédos államok magyar irodalmi folyóiratainak 1957. évi magyar irodalomtörténeti repertórium” című összeállítás — az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1958. 2—3. számában — bevezetőjében közölte). A bibliográfia végén található névmutató valamennyi rész, így a *Függelék* anyagát is egyesíti. Az egyes címfelvételeket — a mutató használatának megkönnyítésére — számoztuk.

A gyűjtést 1959. január 10-én zártuk le. A bibliográfia 567 tételt (569 címfelvételt) tartalmaz.

A bibliográfia vázlata :

- I. Általános művek, bibliográfiák, gyűjtemények.
- II. A magyar irodalom külföldön.
- III. A világirodalom hazai fogadtatásával és hatásával foglalkozó írások.
- IV. Ókori irodalom.
- V. Újabbkori irodalom.
 - Angol és amerikai (angol nyelvű) irodalom
 - Arab irodalom
 - Belga irodalom
 - Bolgár irodalom
 - Cseh és szlovák irodalom
 - Dán irodalom
 - Finn irodalom
 - Francia irodalom
 - Holland irodalom
 - Izlandi irodalom
 - Japán irodalom
 - Jugoszláv irodalom
 - Kínai irodalom
 - Lengyel irodalom
 - Német irodalom
 - Norvég irodalom
 - Olasz irodalom

- Orosz irodalom. Szovjet népek irodalma.
 Román irodalom
 Spanyol nyelvű irodalom
 VI. *Függelék.* A szomszédos államok magyar nyelvű folyóiratainak világirodalmi tanulmányai.
 VII. Összesített névmutató.
 VIII. Feldolgozott hírlapok és folyóiratok jegyzéke.

*

I. Általános művek, bibliográfiák, gyűjtemények

1. *Angyal Endre*: Winter, Eduard: Die Aufklärung bei den slavischen Völkern und die deutsche Aufklärung. [Zeitschrift für Slavistik, 1957. 2. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 378—379. p.
2. *Babits Mihály*: Az európai irodalom története. [Bp.] 1957, Európa K.—Szépirod. K. 554 p. 1 t. (Babits Mihály Művei.)
3. *Bakos József*: A magyar Comenius (Komenský)-irodalom. — Die ungarische Comenius (Komenský) Literatur. 2. Sárospatak, 1957. 64 p. ([Sárospatak.] Rákóczi Múzeum. A sárospataki — — füzetek. 12—13.)
4. *[Baleczki] Baleckij E[mi]* — *Pál Erna—Zöldhelyi Zsuzsanna*: Rabotü vengerszkij szpecialisztov v oblaszti szlavjanszkogo jazükoznaniija i literaturovedenija sz 1955 g. [Bibliográfia]. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1957. tom. III. pp. 457—463.
5. *Bán Imre*: A velencei barokk-kongresszus eredményei. Bp. 1956 [1957], Akad. K. 497—508. p. (Klny. a Filológiai Közlönyből.)
6. *Benedek Marcell*: Az olvasás művészete. Új átd. és bőv. kiad. Bp.—Bukarest, 1957, Bibliotheca — Áll. Irod. és Műv. K. 390 p. (A román—magyar közös könyvkiadás keretében.)
7. *Botku Ferenc*: Vita a realizmusról [a Szovjetunióban. Az Izvesztija Akadgymiji Nauk SzSzSzR, 1957. 1. sz. ismertetése.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 5—11. p.
8. *Dobossy László*: Lehetséges-e a fordítás. Filológiai Közlöny, 1957. 3—4. sz. 448—452. p.
9. *Elek Oszkár*: Agis tragédiája. I—II. r. Filológiai Közlöny, 1957. 1. sz. 193—209. p., 3—4. sz. 393—413. p.
10. *Gábor Andor*: Irodalmi tanulmányok. (Sajtó alá rend., az előszót és a jegyzeteket írta Diószegi András.) Bp. 1957, Szépirod. K. 486 p. [Willi Bredel, Lion Feuchtwanger, Egon Erwin Kisch, Karl von Ossietzky, Fallada,
- Joseph Roth, (Paul Schuman, Stephan Lackner, Heinz Politzer, Hedda Zinner, Max Hermann-Neisse), (Anna Reiner), Gerhardt Hauptmann, Georg Bernhard műveiről. — Tanulmányok művészeti kérdésekről. — Tanulmányok, pamfletok és glosszák a hitleri fasizmus irodalompolitikájáról.]
11. *Gellért Gábor*: Az elkötelezettség irodalma. [A Times Literary Supplement különszáma alapján.] Nagyvilág, 1957. 8. sz. 1260—1262. p.
12. *H[ankiss]E[lemér]*: Helmut A. Hatzfeld: A Critical Bibliography of the New Stilistics. Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 54—56. p.
13. *Hankiss Elemér*: Helmut A. Hatzfeld: A Critical Bibliography of the New Stilistics. Filológiai Közlöny, 1957. 3—4. sz. 486—488. p.
14. *Kardos László*: Szerb Antal Világ-irodalomtörténete. Népszabadság, 1957. szept. 6. — 4. p.
15. *Kardos Tibor*: Adatok és szempontok a magyar dráma kezdeteihez. I—II. r. Filológiai Közlöny, 1957. 1. sz. 210—232. p., 2—4. sz. 303—338. p.
16. *Kassák Lajos—Pán Imre*: A modern művészeti irányok története. A futurizmus. Nagyvilág, 1957. 1. sz. 133—139. p.
17. *Kassák Lajos—Pán Imre*: A modern művészeti irányok története. Az expresszionizmus. Nagyvilág, 1957. 2. sz. 275—282. p.
18. *Kassák Lajos—Pán Imre*: A modern művészi irányok története. A dadaizmus. Nagyvilág, 1957. 3. sz. 449—457. p.
19. *Kassák Lajos—Pán Imre*: A modern művészi irányok története. A konstruktivista irányok. Nagyvilág, 1957. 4. sz. 600—605. p.
20. *Kassák Lajos—Pán Imre*: A modern művészi irányok története. A szürrealizmus. Nagyvilág, 1957. 5. sz. 775—780. p.
21. *Kolbe, H.*: „Lesebücher für unsere Zeit.” [A weimari Thüringer Volksverlag sorozatáról.] Acta Litteraria

- Academiae Scientiarum Hungaricae, 1957. tom. I. pp. 258—260.
22. *Kovács Zoltán*: Népköltészet. [Szemle a Szovjet Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály-közleményeinek egyik számáról.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 383—384. p.
 23. *Lakits Pál*: Az exemplum a középkor végén. Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 116—121. p.
 24. *Lengyel Béla*: A szocialista irodalom nemzeti sajátosságáról. Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 297—302. p.
 25. *Lukács György*: A különös esztétikai problémája a felvilágosodásban és Goethénél. Bp. [1957], Akad. K. 145—164. p. (Klny. a Magyar Tudományból.)
 26. A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1956. júl. 1—dec. 31.) [Bibliográfia.] Századok, 1957. 1—4. sz. 491—504. p.
 27. *Makai Mária*: Kritikai megjegyzések egy marxista munkához. [Heller Ágnes: Csernisevskij etikai nézetei. (Az értelmes önzés problémája.)] Magyar Filozófiai Szemle, 1957. 1. sz. 169—178. p.
 28. *Mezey László*: Blaschka, Anton: Zur Devotio Moderna. [Veröffentlichungen des Instituts für Slavistik der DAW zu Berlin, 9. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 375—376. p.
 29. *Nyíró Lajos*: Csernisevskij tragikum- és komikumelméletéről. Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 111—116. p.
 30. *Nyíró Lajos*: A realizmus kérdései a szovjet folyóiratokban. Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 302—306. p.
 31. *Nyíró Lajos*: Sescerbina, V.: Ob szteticszeszkij idejaj G. V. Plechanova. [Voproszi Filozofii, 1956. 6. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 63—65. p.
 32. *Nyíró Lajos*: Tamasin, L. G.: K voproszu o realizme. [Voproszi Filozofii, 1957. 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 171—173. p.
 33. *Révai József*: Megjegyzések a szovjet kultúra világjelentőségéről. Népszabadság, 1957. nov. 7. — 15. p.
 34. *Sötér István*: Világtűjak. Esszék és jegyzetek. Bp. 1957, Szépirod. K. 579 p. [Rabelais, Cervantes, Emily Brontë, Mickiewicz, André Gide, Camus, Chateaubriand, Stendhal, Thackeray, Gottfried Keller, Flaubert, Zola, Puskin, Gogol, Lev Tolsztoj, Dosztojevskij, Csehov, Gorkij, Ligne, Giraudoux, Wilder, Charles Morgan, Sommerset Maugham, Roger Martin du Gard, Eric Knight, Steinbeck, Graham Greene, Hemingway, Lu-
 - Hszin, Ilja Erenburg, Jean-Paul Sartre, Michelet, Jules Romains, Simone de Beauvoir, Thomas Mann műveiről. — Klasszicizmus és barokk (Szemle.) — [A] Szovjet Írók [c. sorozatról]. (Jegyzetekkel és függelékkel.)
 35. *Stetka Éva*: Jean Marx: La légende arthurienne et le Graal. Filológiai Közöny, 1957. 1. sz. 291—295. p.
 36. *Süteő Imre*: Markiewicz, Henryk: Otypowości w literaturze. [Pamiętnik Literacki, 1957. 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 346—348. p.
 37. *Szabó György*: Világirodalmi tanulmányok 1956. (Bibliográfia.) Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 385—413. p.
 38. *Szerb Antal*: A világirodalom története. 1—2. köt. Bp. 1957, Bibliotheca K. 2 db. (U.-ez a román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
 39. *Sziklay László*: A dualizmus korának nemzetiségi kérdéséhez. [Kemény G. Gábor: Íratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I—II.] Filológiai Közöny, 1957. 1. sz. 100—111. p.
 40. *Székely László*: Wollmann, Frank: Některé projevy vědomí sounáležitosti a součinnosti slovanské humanisticko-barokního rázu. [Slavia, 1957. 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 376—378. p.
 41. *Szilágyi Éva, R.*: Séchelles, D. de: L'évolution et la transformation du mythe arthurien dans le thème du Graal. [Romania, 1957. 2. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 369—370. p.
 42. *Vajda György*: Mifály: Marcuse, Ludwig: Freuds Aesthetik. [PMLA, 1957. 3. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 350—351. p.
 43. *Vámosi Pál*: Gerard, Albert: On the Logic of Romanticism. [Essays in Criticism, 1957. 3. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 349—350. p.
 44. *Vámosi Pál*: Laxness Halldor: Problemü hudozsesztvennoj literaturü i nase vremja. [Innosztrannaja Lityeratura, 1957. 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 169—170. p.
 45. *Veres Péter*: Olvasó naplóból (1949—1953). [Arabok. — Balzac és a parasztok. — Gogolról, Turgenevéről szólva. — Anna Karenina. — A román írók és a nép.] Nagyvilág, 1957. 5. sz. 766—770. p.
 46. Világirodalmi kultúránk. [Vita. Földes Mihály, Illés Endre, Kardos László, Köpeczi Béla, Simó Jenő és Szabó Lőrinc hozzászólásai.] Nagyvilág, 1957. 4. sz. 589—599. p.
 47. Világirodalmi kultúránk. [Vita. Bő-

- löni György, Kárpáti Aurél hozzá-
szólásai.] Nagyvilág, 1957. 5. sz.
771—774. p.
48. Világirodalmi kultúránk. [Vita Krons-
tein Gábor, Pentz Sándor, Tartsay
Vilmos hozzászólásai. — Zárószó.]
Nagyvilág, 1957. 6. sz. 919—924. p.
49. *Vízkelety András*: Utitz, Emil: Vier
Überlegungen zum Problem des Rea-
lismus. — Cremer, Fr. — Lüdecke,
H. — Bode, E. H.: Sozialistische
Kunst — Sozialistische Realismus.
[Aufbau, 1957. 6. sz.] Irodalmi Fi-
gyelő, 1957. 4. sz. 345—346. p.
50. *Zolnai Béla*: Epikus románc, dal-
románc. III. r. Filológiai Közöny,
1957. 1. sz. 23—32. p.

II. A magyar irodalom külföldön*

51. *Zöldhelyi Zsuzsanna*: Kozocsa Sán-
dor—Radó György: A szovjet népek
irodalmának magyar bibliográfiája.
Studia Slavica Academiae Scientiarum
Hungaricae, 1957. tom. III. pp.
456—457.
52. *Adamová, Zuzanna*: Petőfi et la litté-
rature tchéque. Acta Litteraria Aca-
demiae Scientiarum Hungaricae, 1957.
tom. I. pp. 207—217.
53. *Brčić, Rudo*: Rožnay Sámuel, a ma-
gyar költészeti szlovák propagálója.
(1787—1815) Irodalomtörténeti Köz-
lemények, 1957. 4. sz. 377—380. p.
54. *Cs. L.: Codarcea, C. I.*: Cum a plecat
Móricz Zsigmond din România bur-
ghezo-moşierescă? [Viaţa Românească,
1956. 5. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957.
1. sz. 90—91. sz. p.
55. *Dobossy László*: Magyar költők fran-
ciául. [Szemle.] Irodalomtörténet,
1957, 2. sz. 224—231. p.
56. *Eckhardt [Sándor] A[lexandre]*: Guy
Turbet-Delof: Le Jean le Preux
d'Alexandre Petőfi. (Traduction et
commentaire.) Acta Litteraria Aca-
demiae Scientiarum Hungaricae, 1957.
tom. I. pp. 282—287.
57. *Galla Endre*: Magyar szépirodalom
Kínában. Népszabadság, 1957. jún.
19. 4. p.
58. *Gereblyés László*: József Attila és a
nagyvilág. Nagyvilág, 1957. 9. sz.
1283—1285. p.
59. *Kéry László*: Magyar próza és vers
Angliában. [Hungarian Prose and
Verse. (London, 1956) c. antológiá-
ról.] Nagyvilág, 1957. 5. sz. 794—
795. p.
60. *Kéry László*: Mit írnak az angol
nyelvű lexikonok a magyar irodalom-
ról? Nagyvilág, 1957. 7. sz. 1098—
1103. p.
61. *Kovács Endre*: József Attila len-
gyelül. Nagyvilág, 1957. 1. sz. 158—
159. p.
62. *Krammer, J.*: Das Petőfi-Lesebuch
[in der Reihe „Lesebücher für unsere
Zeit“, 1955. Ismertetés.] Acta Litte-
raria Academiae Scientiarum Hun-
garicae, 1957. tom. I. pp. 255—258.
63. *Krejčí, Karel*: Epizódok a XIX. szá-
zad hatvanas éveinek cseh—magyar
kapcsolataiból. Filológiai Közöny,
1957. 1. sz. 33—52. p.
64. *Lavottha Ödön*: Petőfi-antológia észt
nyelven. Irodalomtörténet, 1957. 2.
sz. 238—239. p.
65. *Póth István*: Szigligeti's Schauspiel
auf den serbischen Bühnen. Studia
Slavica Academiae Scientiarum Hun-
garicae, 1957. tom. III. pp. 363—
378.
66. *Pražák, Richard*: Vörösmarty levele
Pulackýhoz. Filológiai Közöny, 1957.
1. sz. 134—135. p.
67. *Szabolcsi Miklós*: A Pléiade enciklo-
pédiája a magyar irodalomról. Nagy-
világ, 1957. 7. sz. 1095—1098. p.
68. *Tibor Dénes*: A magyar irodalom helye
a világirodalomban. Beszélgetés Tu-
róczy-Trostler József akadémikus egye-
temi tanárral. Magyar Nemzet, 1957.
szept. 20. — 7. p.
69. *Vargha Kálmán*: Adalékok Móricz
Zsigmond csehszlovákiai útjaihoz és
kapcsolataihoz. [Bp.] 1957, Aka-
démiai K. 313—336. p. (Klny. az
Irodalomtörténetből.)
70. *Zöldhelyi Zsuzsanna*: K voproszu o
raszposztracenii sztihotvorenij San-
dora Petőfi v ruszskoj demokrati-
cheszskoj pecsati XIX v. Studia Sla-
vica Academiae Scientiarum Hun-
garicae, 1957. tom. III. pp. 349—361.

* L. még a 240, 299, 560. sz. tételt.

III. A világirodalom hazai fogadtatásával és hatásával foglalkozó írások*

71. *Bán Ifjre*: Kardos Tibor: A humanizmus kora Magyarországon. Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae, 1957. tom. I. pp. 271—276.
72. *Bársony Imre*: Ibsen drámái Magyarországon. I. r. Bp. 1956 [1957], Akad. K. 509—520. p. (Klny. a Filológiai Közölnyéből.)
73. *Bársony Imre*: Ibsen Magyarországon. II. r. Filológiai Közölny, 1957. 1. sz. 117—122. p.
74. *Falus Róbert*: Az új magyar Homéroszról. [Homérosz: Iliász és Odüsszeia. Ford. Devcséri Gábor.] Népszabadság, 1957. júl. 31. — 4. p.
75. *Gyergyai Albert*: Magyar Baudelairefordítások és egy Baudelaire-életrajz. Magyar Nemzet, 1957. szept. 13. — 7. p.
76. *Horváth István Károly*: Gondolatok az új magyar Iliáshoz. Nagyvilág, 1957. 9. sz. 1424—1428. p.
77. *Huszi József*: Az Ovidius-legenda magyarországi vonatkozásai. Antik Tanulmányok. Studia Antiqua. 1957. 3—4. sz. 289—300. p.
78. *Kardos László*: Jeszenyin magyarul. Magyar Nemzet, 1957. nov. 1. — 7. p.
79. *Köpeczi Béla*: Francia klasszikusok magyar kiadása. [Szemle.] A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1957. XI. köt. 373—380. p.
80. *Lutter Tibor*: A New Hungarian Edition of Shakespeare's Plays. Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae, 1957. tom. I. pp. 288—291.
81. *Marót Károly*: Egy új Pindaros-könyv és a magyar ókorkutatás. (Ferenczy Endre, Kubinyi Mária hozzászólásával.) Bp. 1956 [1957], Akad. K. 275—284. p. (Klny. az Antik Tanulmányokból.)
82. *Marót Károly*: Ovidius Magyarországon. Magyar Nemzet, 1957. dec. 21. — 7. p.
83. *Mezey László*: Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1957. X. köt. 175—185. p.
84. *Nagyrevi György*: Az első magyarországi forradalmár-dráma bemutatójának nyomán. [A francia hatásokról is.] Filológiai Közölny, 1957. 1. sz. 132—133. p.
85. *Peéry Rezső*: A „Beatus ille” soproni magyar fordítása. [Horatius.] Irodalomtörténet, 1957. 1. sz. 79—81. p.
86. *Radó György*: A magyar—orosz irodalmi kapcsolatok történetéből. Egy 1790. évi magyar vers az oroszok ocsakovi győzelmét dicsőíti. Filológiai Közölny, 1957. 1. sz. 112—116. p. [Pataky Miklós verséről.] (Klny. is.)
87. *Rónay György*: Villon magyarul. [Két fordításkötetről.] Nagyvilág, 1957. 7. sz. 1107—1110. p.
88. *Schreiber Sándor*: Ilírnők a másvilágról. (Boccaccio-novella Mikszáthnál.) Filológiai Közölny, 1957. 1. sz. 282—284. p.
89. *Sós Endre*: A „magyar Puskin”. [Puskin válogatott verseinek magyar kiadásáról.] Magyar Nemzet, 1957. dec. 20. — 7. p.
90. *Sós Endre*: Shakespeare szonettjei Magyarországon. Élet és Irodalom, 1957. 6. sz. 4. p.
91. *Stoll Béla*: Ovidius egyik helye a magyar népköltészetben. Antik Tanulmányok. Studia Antiqua. 1957. 1—2. sz. 124—126. p.
92. *Szaunder József*: Faludi Ferenc és B[enedictus] Pererius. [Benito Pereira.] Filológiai Közölny, 1957. 3—4. sz. 435—440. p.
93. *Török Endre*: Az „Orosz Remekírók” című sorozat 1955-ben megjelent könyvei. [Szemle.] A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1957. X. köt. 229—235. p.
94. *Turóczi-Trostler J[ózsef]*: Heine, die Weltliteratur und die ungarische Dichtung. (I.) Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae, 1957. tom. I. pp. 99—178.
95. *Vidor Miklós*: A magyar Jeszenyin. (Jeszenyin válogatott versei. Ford. Rab Zsuzsa.) Nagyvilág, 1957. 7. sz. 1110—1111. p.
96. *Zöldhelyi Zs[uzsanna]*—*Lengyel B[éla]*: Les littératures russe et soviétique en Hongrie après la libération. I. Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae, 1957. tom. I. pp. 260—267.
97. *Zöldhelyi Zsuzsanna, D.*: Néhány magyarországi Gercen-nyom az abszolutizmus korában. Bp. 1956 [1957], Akad. K. 469—476. p. (Klny. a Filológiai Közölnyéből.)

* L. még a 272, 290, 319, 320, 398, 403, 441, 449, 470. sz. tételt.

IV. Ókori irodalom

98. *Borzsák István*: Otium Catullianum. Bp. 1956 [1957], Akad. K. 211—219. p. (Klly. az Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)
99. *Borzsák István*: Tacitus (Cornelius). Bp. 1956 [1957], Akad. K. 241—256. p. (Klly. az Antik Tanulmányokból.)
100. *Détschy Mihály*: Longosz: Daphniz és Chloé. (Poimenikón tón kata Daphnin kai Chloén biblia [tettara].) Pásztorregény. (Ford., utószóval és jegyz. ell. — —.) Bp. 1957, Gondolat K. 148 p. (A magyar—román közös könyvkiadás keretében is.)
101. *Devecseri Gábor*: Hésiodosz: Munkák és napok. Trencsényi-Waldapfel Imre fordításával és magyarázataival. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1957. X. köt. 185—195. p.
102. *Devecseri Gábor*: Homérosz arca. Nagyvilág, 1957. 3. sz. 408—412. p.
103. *Devecseri Gábor*: Homérosz: Iliász. [Eposz.] Ford., (bev. és jegyz. ell. — —.) Bp. 1957, Európa K. XXXVIII, 433 p. 25 t. (A világirodalom klaszszikusai.) — (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
104. *Devecseri Gábor*: Homérosz: Odüsszeia. [Eposz.] Ford., (bev. és jegyz. ell. — —.) Bp. 1957, Európa K. X, 341 p. 25 t. (A világirodalom klaszszikusai.) — (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
105. *Devecseri Gábor*: Platón: Szókratész védőbeszéde. — Kritón. — Szókratész halála. (Apologia Sokratous. — Kriton. — Phaidón.) (Ford., az utószót és a jegyz. írta — —.) Bp. 1957, Európa K. 70. p. (Világirodalmi kis-könyvtár.)
106. *Hegedüs Géza*: A szerelem és a honvágy költője. Ovidius születésének kétezredik évfordulójára, Nagyvilág, 1957. 4. sz. 562—568. p.
107. *Marót Károly*: Ovidius [Naso, Publius]. A kétezer éves Ovidius. Szemelvények a költő műveiből. (Ford. Babits Mihály, Horváth István Károly stb. [Vál.] és jegyz. [ell.] Szalmási Pál.) Bev. — —. Bp. 1957, Kossuth K. 179. p. 4 t.
108. *Marót Károly*: A szirének. [Székfoglaló előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1957. ápr. 29-i ülésén.] A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1957. XI. köt. 15—70. p.
109. *Révay József*: Apuleius: Az arany-szamar. (Asinus aureus.) (Regény. Ford. és bev. — —. 4., átd. kiad.) Bp. 1957, Magvető K. 361. p.
110. *Ritók Zsigmond*: Denys Page: The Homeric Odyssey. Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 143—146. p.
111. *Ritók Zsigmond*: Homérosz: Iliász. Odüsszeia. Ford. Devecseri Gábor. Antik Tanulmányok. Studia Antiqua. 1957. 3—4. sz. 311—313. p.
112. *Szabó Árpád*: Achilleus, der tragische Held der Ilias [von Homeros]. Bp. 1956 [1957], Akad. K. 55—108. p. (Klly. az Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)
113. *Szepešsy Tibor*: Héliodórosz Aithiopiakája és a görög szofisztikus szerelmi regény. Antik Tanulmányok. Studia Antiqua. 1957. 1—2. sz. 48—60. sz.
114. *Szilágyi János György*: A görög irodalom kezdetei. Megjegyzések Marót Károly könyvéhez. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1957. X. köt. 415—450. p. (Klly. is.)
115. *Szilágyi János György*: Griechische Vers-Inschriften. Herausg. von W. Peek. I. Bd. [Ismeretetés.] Antik Tanulmányok. Studia Antiqua. 1957. 1—2. sz. 140—141. p.
116. *Tóth Béla*: Lucretius Carus, Titus: A természetről. (De rerum natura.) Debrecen, 1957, Alföldi Magvető K. 238. p.
117. *Trencsényi-Waldapfel Imre*: Aristophanes pályakezdése. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1957. XI. köt. 207—234. p.
118. *Trencsényi-Waldapfel Imre*: Terentius vígjátéka. L. Aemilius Paulus temetésén. Antik Tanulmányok. Studia Antiqua. 1957. 1—2. sz. 1—28. p. (Klly. is.)
119. *Wessetzky Vilmos*: Az egyiptomi versfordítások néhány kérdése. Antik Tanulmányok. Studia Antiqua. 1957. 1—2. sz. 97—98. p. (Klly. is.)
120. *Wessetzky Vilmos*: Merkurios legendájának kopt kéziratföredéke. Antik Tanulmányok. Studia Antiqua. 1957. 1—2. sz. 89—96. p.

V. Újabbkori irodalom

Angol és amerikai (angol nyelvű) irodalom

121. *Antal Lajos*: Othello vázlatok. Filológiai Közöny, 1957. 3—4. sz. 375—391. p.
122. *Benedek András*: Shaw, G(eorge) B(ernard): Pygmalion. Színmű. (Ford. Mészöly Dezső. Az utószót és a jegyzeteket írta — — . 2. kiad.) Bp. 1957, Európa K. 190. p. (Világirodalmi kis-könyvtár.)
123. *Benedek Marcell*: Shaw, G(eorge) B(ernard): Hét színdarab. (Ford. Mészöly Dezső, Ottlik Géza, Réz Ádám. [Bev.] — — . Vál. és jegyz. ell. Benedek András.) Bp. 1956 [1957], Európa K. 805. p. (A magyar—román közös könyvkiadás keretében is.)
124. *Füst Milán*: Shakespeare, [William]: Lear király. (King Lear.) Tragédia. (Ford. és bev. — — .) Bp. 1957, Európa K. 183. p. (Világirodalmi kis-könyvtár.)
125. *Gáldi László*: Lutter Tibor: „John Milton, az angol polgári forradalom költője” című doktori disszertációjának vitája (1955. okt. 10-én). A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1957. X. köt. 378—388. p.
126. *Galsai Pongrád*: Graham Greene: A csendes amerikai. Nagyvilág, 1957. 7. sz. 1117. p.
127. *Gereb Béláné*: Dickens, Charles: Pickwick-mesék. (Tales from Pickwick.) (Hevesi Sándor fordítását átd. Ottlik Géza. Az utószót írta — — .) Bp. 1957, M. Helikon K. 157 p. 5 t.
128. *Görgey Gábor*: Solomon, M.: Stephen Crane. A Critical Study. [Masses and Mainstream, 1956. 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 74—75. p.
129. *Gyergyai Albert*: Hughes, Richard: Örvényben. (In hazard.) Regény. (Ford. Boldizsár Iván. [Bev.] — — .) Bp. 1957, Európa K. 189. p.
130. *H[ankiss] E[lemér]*: Astre, G. A.: Où va la poésie américaine? [Critique, 1956. 2. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 65—66. p.
131. *Horn András*: Shakespeare: Coriolanus. Vita az Essays in Criticism hasábjain. Filológiai Közöny, 1957. 1. sz. 155—161. p.
132. *Kardos László*: Browning, Elizabeth Barrett: Sonnets from the Portuguese. — Portugál szonettek. — Ford. [és bev.] — — . Bp. 1957, Európa K. 101 p. (Janus könyvek.) (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
133. *Kemény Ferenc*: Shakespeare, [William]: The tempest. [A play.] (With a commentary by Francis Kemény.) Bp. 1957, Corvina K. 104. p.
134. *Képes Géza*: Az ihletett költő. Megemlékezés William Blake-ről. Nagyvilág, 1957. 8. sz. 1220—1224. p.
135. *Kéry László*: Sterne, Laurence: Érzelmes utazás Francia- és Olaszországban. (A sentimental journey through France and Italy...) Regényes útirajz. (Kazinczy Ferenc fordításának figyelembevételével ford. Határ Győző. Az utószót írta — — .) Bp. 1957, Európa K. 265. p. (A magyar—román közös könyvkiadás keretében is.)
136. *Kocztur Gizella*: Shakespeare és Charles Lamb. Filológiai Közöny, 1957. 1. sz. 266—276. p.
137. *Konrád György*: Virginia Woolf: Flush. Nagyvilág, 1957. 7. sz. 1116—1117. p.
138. *Lőrinc Loránd*: Harte, (Francis) Bret: Egy bánya története. (The story of a mine.) [Regény.] (Ford. Palasovszky Ödön. Az utószót írta — — .) [Bp.] 1957, Európa K. 170. p.
139. *Lutter Tibor*: Henry Wadsworth Longfellow. Magyar Tudomány, 1957. 5—6. sz. 169—174. sp.
140. *Lutter Tibor*: The sonnets of Shakespeare. — Shakespeare szonettjei. Ford. Justus Pál. (Bev. és jegyz. ell. — — .) Bp. 1956 [1957], Corvina K. 344. p. (Kétnyelvű klasszikusok) — (A magyar—román közös könyvkiadás keretében is.)
141. *Máthé Elek*: John Steinbeck politikai satírája. [The Short Reign of Pippin the IV.] Nagyvilág, 1957. 7. sz. 1112—1113. p.
142. *Mihályi Gábor*: Graham Greene: A csendes amerikai. Népszabadság, 1957. dec. 13. — 4. p.
143. *Mihályi Gábor*: Steinbeck, John: Egerek és emberek. (Of mice and men.) [Kisregény.] (Ford. Benedek Marcell. Bev. — — .) Bp. 1957, Táncsics K. 116 p. (Táncsics könyvtár 1.)
144. *Nagy Géza*: Malcolm Cowley: The Literary Situation. Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 160—163. p.
145. *Nagy Péter*: Frederick Laing: The Giant's House. Nagyvilág, 1957. 2. sz. 313—314. p.

146. *Nagy Péter*: „Macska a háztetőn”. [Tennessee Williams: Cat on a Hot Tin Roof.] Nagyvilág, 1957. 4. sz. 632—633. p.
V. ö.: *Forgács Marcell*: Megjegyzések Tennessee Williams darabjáról. Nagyvilág, 1957. 6. sz. 955—956. p.
147. *Nagy Péter*: William Faulkner: [Revue des Lettres Modernes, 27—29. sz. No. spécial.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 362—362. p.
148. *Országh László*: Shakespeare, [William] The tempest. — A vihar. (Dráma.) Ford. Babits Mihály. (Bev. — —.) Bp. 1957, Corvina K. 207 p. (Két-nyelvű klasszikusok.)
149. *Örkény István*: Három amerikai regény a második világháborúról. [James Jones: From here to Eternity. — Norman Mailer: The Naked and the Dead. — Herman Wouk: The Caine Mutiny.] Nagyvilág, 1957. 2. sz. 288—296. p.
150. *Pécsi Antal*: Shaw és a film. Nagyvilág, 1957. 6. sz. 895—896. p.
151. *R[omán] I. J[arosláv]*: Graham, J. W.: A Negative Note on Bergson and Virginia Woolf. [Essays in Criticism, 1956. 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 69—70. p.
152. *Róna Éva*: Ane Pleasant Satyre of the Thrie Estaitis in Commendatioun of Vertew and Vituperatioun of Vyce 1540—1554. [Sir David Lindsay középkori szatírája.] Filológiai Közönlöny, 1957. 3—4. sz. 359—373. p.
153. *Rónay György*: Woolf, Virginia: Flush, (Regény.) (Ford. [és az utószót írta] —. 2. kiad.) Bp. 1957, Magvető K. 189 p.
154. *Ruttkay Kálmán*: Douglas Brown: Thomas Hardy. Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 56—60. p.
155. *Ruttkay Kálmán*: R. W. Ketton—Cremer: Thomas Gray. A Biography. Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 151—154. p.
156. *Ruttkay Kálmán*: Thomas Hardy: Egy tiszta nő. Irodalomtörténet, 1957. 2. sz. 253—255. p.
157. *Sós Endre*: Érzelmes utazás. Szélgjegyzetek Laurence Sterne regényes útirajzához. Élet és Irodalom, 1957. 21. sz. 9. p.
158. *Sükösd Mihály*: A menekülés regénye. [Herbert Ernest Bates: A Jacandrafa.] Nagyvilág, 1957. 4. sz. 630—631. p.
159. *Sükösd Mihály*: Philip Young: Ernest Hemingway. Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 157—160. p.
160. *Szabó Lőrinc*: Shakespeare szonettjei. Ford. [és bev.] — —. (3. kiad.) Bp. 1957, Móra K. 183 p.
161. *Szántó Judit*, Sz.: Shakespeare jellemeinek kérdéséhez. [Kirschbaum, Leo: Banquo and Edgar: Character or Function? Essays in Criticism, 1957. 1. sz. — Hamlet and Ophelia. Philological Quarterly, 1956. 4. sz. — Langbaum, Robert: Character versus Action in Shakespeare. Shakespeare Quarterly, 1957. 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 355—359. p.
162. *Szász Imre*: Mark Twain — Warner, Charles Dudley: Az aranykor. (The golden age.) [Regény.] (Ford. Szinnai Tivadar. Az utószót írta — —.) Bp. 1957, Európa K. 506. p. (Készült a román—magyar közös könyvkiadás keretében.)
163. *Sz[enczi] M[iklós]*: Flatter, Richard: Zum Problem der Shakespeare Übersetzung. [Zeitschrift für Anglistik u. Amerikanistik, 1956. 4. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 61—63. p.
164. *Szenczi Miklós*: M. P. Alekszejev: Szlavjanszkie isztocsniki „Utopii” Tomasz Mora. [Thomas More.] Filológiai Közönlöny, 1957. 3—4. sz. 470—474. p.
165. *Szenczi Miklós*: Shakespeare [William]: Romeo és Júlia. (Romeo and Juliet.) (Tragédia.) Ford. Mészöly Dezső. Az utószót írta és jegyz. ell. — —. 2. kiad.) Bp. 1957, Európa K. 132 p. (Világirodalmi kiskönyvtár.)
166. *Sz[enczi] M[iklós]*: Wain, John: Restoration Comedy and Its Modern Critics. — Bateson, W. P.: L. C. Knights and Restoration Comedy. [Essays in Criticism, 1956. 4. sz., 1957. 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 177—179. p.
167. *Szentkúthy Miklós*: Mark Twain: Az egymillió fontos bankjegy és egyéb írások. [Elbeszélések.] (Ford. Szász Imre, — —. Vál. Szász Imre. [Bev.] — —. Jegyz. ell. Viktor János.) Bp. 1957, Európa K. XX, 506 p. 1 t. (A világirodalom klasszikusai.) — (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
168. *Szobotka Tibor*: James Joyce. Nagyvilág, 1957. 6. sz. 815—816. p.
169. *Vámosi Pál*: E. C. Pettet: On the Poetry of Keats. Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 322—325. .
170. *V[ámosi] P[ál]*: Hyde, J. William: George Eliot and the Climate of Realism. [PMLA, 1957, 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 173—174. p.
171. *V[ámosi] P[ál]*: Shca, Bernard: Machiavelli and Fielding's Jonathan

- Wild. [PMLA, 1957, 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 174—175. p.
172. *Viktor János*: Brontë, Emily: Üvöltő szelek. (Wuthering heights.) [Regény.] (Ford. Sötér István. [Utószóval ell.] — — .) Bp. 1957, Európa K. 309. p. (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
173. *Viktor János*: Collius, P. A. W.: Shaw on Shakespeare. [Shakespeare Quarterly, 1957. 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 364—365. p.
174. *Viktor János*: Wilder Thornton: Szent Lajos király hídja. (The bridge of San Luis rey.) [Regény.] (Ford. Kosztolányi Dezső. Az utószót írta — — .) Bp. 1957, Európa K. 181. p.
- Arab irodalom*
175. *Germanus [Gyula]*: A. K. Julius: Ibn-Rumi's Dichtkunst. Bp. 1957, Akad. K. 215—286. p. (Klny. az Acta Orientalia 1956. évf.-ból.)
176. *Nagy Péter*: Driss Chraïbi: L'âne. Nagyvilág, 1957. 3. sz. 475. p.
- Belga irodalom*
177. *Jankovich Ferenc*: Mai belga költők. [Maurice Carême, Armand Bernier.] Nagyvilág, 1957. 9. sz. 1355—1357. p.
- Bolgár irodalom*
178. *Karig Sára*: Bolgár élet a két háború között. [Andrej Guljaski: Ljubov.] Nagyvilág, 1957. 5. sz. 793—794. p.
179. *Karig Sára*: Jovkov, Jordan: A fehér kecske. (Elbeszélések. Ford., utószóval és jegyz. ell. — — .) Bp. 1956. [1957], Európa K. 336. p.
- Cseh és szlovák irodalom*
180. *D[obossy] L[ászló]*: F[rantisek X[a-vér] Šalda. [A Nový Život 1957. 4. és a Slovenské Pohľady 1957. 4. számával kapcsolatban.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 197—200. p.
181. *Dobossy László*: Petr Bezruč kilencven éves. Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 129—135. p.
182. *Dobossy László*: Az új cseh költészet. Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 23—26. p.
183. *H. F.*: Karel Čapek: Betörők, bírák, bűvészek és társaik. Népszabadság, 1957. febr. 14. — 4. p.
184. *Király P[éter]*: Ostřihomský zlomek staročeské Alexandreidy. Bp. 1956. [1957], Akad. K. 157—184. p. (Klny. a Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)
185. *Kovács Endre*: Antonín Zápotocký, az író. Nagyvilág, 1957. 9. sz. 1419. p.
186. *Kovács Endre*: Cseh regény — magyar hőssel. [Ladislav Ptáček: Druhá stráž.] Nagyvilág, 1957. 4. sz. 637—638. p.
187. *Kovács Endre*: Hašek, Jaroslav: Švejk. Egy derék katona kalandjai a háborúban. (Ford. Réz Ádám. [Bev.] — — .) Bp. 1957, Európa K. 717. p.
188. *Kovács Endre*: Neruda, Jan: Történetek a régi Prágából és egyéb elbeszélések. (Povidky malostranské [és] Jen Dál! [c. kötetekből.]) (Ford. Götzl Andor, Réz Ádám, Vál. Dobossy László. [Bev.] — — .) Bp. 1957, Európa K. XII, 341 p. 1 t. (A világ-irodalom klasszikusai.) — (A cseh-szlovák—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
189. *Michna Sarolta*: Andrej Melicherčík: Jánošíkovska tradícia na Slovensku. Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 147—150. p.
190. *Nagy Sándor*: Comenius Amos János. (1592—1670) Népszabadság, 1957. okt. 17. — 4—5. p.
191. *Sipos [István] Št.*: Nářeční vztlý jedné vánoční legendy. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1957. tom. III. pp. 424—433.
192. *Šzatnai Rezső*: Comenius. Nagyvilág, 1957. 9. sz. 1379—1380. p.
193. *Šzatnai Rezső*: Stanislav K[ostka] Neumann. Nagyvilág, 1957. 5. sz. 693—694. p.
194. *Šzatnai Rezső*: Az új szlovák líra megalapítója. Ivan Krasko: Összes versei. Nagyvilág, 1957. 7. sz. 1114—1115. p.
195. *Sz[iklay] L[ászló]*: Apel, Gudrun: A Byronic Hero in Slovak Literature. [The Slavonic and East European Review, XXXIV. 83.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 80—83. p.
196. *Sz[iklay] L[ászló]*: Hudec, Jozef: Kalinčiakova Reštavrácia a jej ďalšia literárna súvislosť. [Slovenská Literatúra, 1956. 4. sz.] [Jan Kalinčiak-ról.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 91—92. p.
197. *Sz[iklay] L[ászló]*: Juraj Špitzer: Peter Jilemnický. Filológiai Közöny, 1957. 1. sz. 287—291. p.
198. *Sz[iklay] L[ászló]*: A régi szlovák irodalomról. Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 285—291. p.
199. *Sz[iklay] L[ászló]*: Svetozár Hurban Vajanský halálának negyvenedik évfordulója. Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 122—129. p.
200. *Sz[iklay] L[ászló]*: A „Véres szonettek” magyar fordítása. Nagyvilág, 1957. 8. sz. 1273—1274. p.
201. *Tóth Tibor*: Hašek, Jaroslav: Vidám

- állatkert. Válogatott humoreszkek. (Vál.) ford. [és az előszót írta] — — . Bp. 1957, Európa K. 177. p. (A cseh-szlovák—magyar közös könyvkiadás keretében.)
202. *Urhegyi Emilia*: Andrej Mráz: Proprevratové literárne dielo Martina Kukučina. Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 49—52. p.
- Dán irodalom*
203. *Nádass József*: Három új dán regényről. [Hans Jürgen Lembourn: Hotel Styx. — Eva Hemmer Hansen: Skandalei Troja. — H. C. Branner: Ingen kender naten.] Nagyvilág, 1957. 2. sz. 320. p.
204. *Vámosi Pál*: W. Glyn, James: Henrik Pontoppidan. [The Modern Language Review, 1957. 3. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 367—368. p.
- Finn irodalom*
205. *Korompay Bertalan*: Szélgjegyzetek a Kalevala összeállításának problémájához. [Lönnrot Illés munkásságáról.] Nyelvtudományi Közlemények, 1957. 35—45. p.
206. *Nádass József*: Jegyzetek finn regényekről. Nagyvilág, 1957. 1. sz. 159—160. p.
- Francia irodalom*
207. *Bajomi Lázár Endre*: Armand Lanoux: Le commandant Watrin. Nagyvilág, 1957. 8. sz. 1275—1276. p.
208. *Bajomi Lázár Endre*: France, Anatole: Crainquebille és más elbeszélések. (Ford. Vas István, Kürti Pál. [Bev.] — — . 2. kiad.) Bp. 1957, Európa K. 146. p. (Készült a magyar—román közös könyvkiadás keretében.)
209. *Bajomi Lázár Endre*: A játszma vége avagy a meztelen márkí, a kopasz énekesnő és a halálra ítélt hóhér. [Szle. az új francia irodalomról.] Nagyvilág, 1957. 5. sz. 751—756. p.
210. *Bajomi Lázár Endre*: A pokoljáró Camus. (A „Bűnbecsés” margójára.) Nagyvilág, 1957. 2. sz. 315—316. p.
211. *Bajomi Lázár Endre*: Sagan, Françoise: Jóreggelt, búbanat. (Bonjour tristesse.) [Kisregény.] (Ford. Boldizsár Iván. [Bev.] — — .) Bp. 1957, Európa K. 189. p. (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
212. *Bartócz Ilona*: Daudet, Alphonse: Levelek a malomból. (Lettres de mon moulin.) Elbeszélések. (Ford. K. Eckhardt Ilona. Az utószót és a jegyzeteket írta — — .) [Bp.] 1957, Európa K. 157 p. (Világirodalmi kiskönyvtár.)
213. *Bene Ede*: A mai francia novella egyik mestere. [Marcel Armand: L'Eau et le Feu.] Nagyvilág, 1957. 8. sz. 1270—1272. p.
214. *Benedek Marcell*: Green, Julien: Leviathan. [Regény.] (Ford. és bev. — — .) Bp. 1957, Magvető K. 290. p. (Világkönyvtár.)
215. *Benedek Marcell*: La Rochefoucauld, [François duc de]: Gondolatok. (Maximes.) (Ford. és az utószót írta — — .) Bp. 1957, Európa K. 84. p. (Világirodalmi kiskönyvtár.)
216. *Benedek Marcell*: Musset, (Alfred de): Lorenzaccio. Színmű. (Ford. Dávid Mihály. (Az utószót írta — — .) [Bp.] 1957, Európa K. 136. p. (Világirodalmi kiskönyvtár.) (Készült a magyar—román közös könyvkiadás keretében.)
217. *Benedek Marcell*: Rolland, Romain: Julius 14. (Le 14 juillet.) Színmű. (Ford. és az utószót írta — — .) Bp. 1957, Európa K. 130. p. (Világirodalmi kiskönyvtár.)
218. *Benedek Marcell*: Romain Rolland levelei, Beethoven halhatatlan kedveséről. Nagyvilág, 1957. 6. sz. 825—827. p.
219. *Benedek Marcell*: Zola, Émile: Igazság. (Vérité.) Regény. (Ford. [és bev.] — — .) 1—2. köt. Bp. 1957, Tánecsics K. 2 db. (Tánecsics könyvtár 3.)
220. *Bogdány Ferenc*: J. J. Rousseau: Emil vagy a nevelésről. Pedagógiai Szemle, 1957. 5. sz. 81—84. p.
221. *Böloni György*: France, Anatole: A pingvinek szigete. (L'île des Pingouins.) [Regény.] (Ford. [és az utószót írta] — — .) 2. kiad. Bp. 1957, Magvető K. 358. p.
222. *Dobossy László*: Romain Rolland. Kandidátusi értekezés tézisei. [Kiad. a] (Tudományos Minősítő Bizottság.) [Bp.] 1956. [1957], 7 p.
223. *Dobossy László*: Romain Rolland kiadatlan levelei magyar barátaihoz. Filológiai Közöny, 1957. 1. sz. 239—252. p.
224. *Eckhardt Sándor*: Rónay György: A francia reneszánsz költészete. Nagyvilág, 1957. 2—3. sz. 311—312. p.
225. *Gábor György*: Egy ritka évforduló. [Bernard de Fontenelle-ről.] Nagyvilág, 1957. 6. sz. 893—894. p.
226. *Gál Péter*: Varázstoll. [Francia vígjátékok gyűjteménye.] Magyar Nemzet, 1957. nov. 15. — 7. p.
227. *Galsai Pongrácz*: C. F. Ramuz: Aline. Nagyvilág, 1957. 8. sz. 1275. p.
228. *Galsai Pongrácz*: Két Cocteau-regény olvasásakor. [A párizsi fiú. — Várott kölykök.] Magyar Nemzet, 1957. nov. 20. — 7. p.

229. *Gera György*: Ramuz, C[harles] F[er-
dinand]: Aline. Regény. (Ford. és
az utószót írta — — .) Bp. 1957,
Európa K. 82. p. (Világirodalmi kis-
könyvtár.)
230. *Gyergyai Albert*: Camus, Albert: Kő-
zöny. (L'étranger.) [Kisregény.] (Ford.
és az utószót írta — — .) 2. kiad. Bp.
1957, Magvető K. 145. p.
231. *Gyergyai Albert*: Charles-Ferdinand
Ramuz. (1878—1947) Nagyvilág, 1957,
1. sz. 105—112. p.
232. *Gyergyai Albert*: Ramuz, C(harles)
Ferdinand): Üldözött vad. (Jean-
Luc persécuté.) [Regény.] — Cirkusz.
(Elbeszélés. Ford. és bev. — — .) Bp.
1957, Magvető K. 155. p. (Világ-
könyvtár.)
233. *Gyergyai Albert*: Cocteau, Jean: Vá-
sott kölykök. (Les enfants terribles.)
Regény. (Ford. és bev. — — .) [2.
kiad.] Bp. 1957, Európa K. 180. p.
234. *Gyergyai Albert*: France, Anatole:
A vörös lilium. (Le lys rouge.) [Re-
gény.] (Ford. Lányi Viktor. Bev.
— — . 3. kiad.) Bp. 1957, Európa K.
235. p. (Készült a magyar—román kö-
zös könyvkiadás keretében.)
235. *Gyergyai Albert*: Montaigne, (Michel
de): Esszék. Vál. és ford. Bajcsa And-
rás. Bev. — — . Bp. 1957, Biblio-
theca K. XVI, 227. p. 8. t. (Aurora 7.)
236. *Gyergyai Albert*: Villon (François)
Összes versei. (Ford. Illyés Gyula,
József Attila stb. Bev. — — . Szerk.
és jegyz. ell. Szegi Pál.) Bp. 1957,
Európa K. 313. p. (A román—magyar
közös könyvkiadás keretében is.)
237. *Győry János*: Kutatások a Roland-
ének körül. Irodalmi Figyelő, 1957.
1. sz. 1—5. p.
238. *Hegedűs Géza*: Varázstoll. [Francia
boházatok és vígjátékok.] Élet és Iro-
dalom, 1957. 23. sz. 8. p.
239. *Hernády Ferencé*: Milhaud, Gérard:
La „couleur d'or” de George Sand.
[La Nouvelle Critique, 1957. 87—88.
sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz.
370—372. p.
240. *Hopp Lajos*: André Stil: Párizs ve-
lünk van. Irodalomtörténet, 1957.
4. sz. 533—535. p.
241. *Hopp Lajos*: La librairie française.
[Szemle az 1955. évi francia könyv-
termésről.] Irodalmi Figyelő, 1957.
2—3. sz. 164—168. p.
242. *Hopp Lajos*: Louis Aragon: Le
neveu de M. Duval. Irodalmi Figyelő,
1957. 1. sz. 52—54. p.
243. *Hopp Lajos*: Roger Martin du Gard:
Notes sur André Gide 1913—1951.
Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 332—
335. p.
244. *H[orváth] K[ároly]*: Encyclopédie
de la Pléiade. Histoire des Littératu-
res: tom. II. Littératures occidentales.
Littérature hongroise. [Paris, NRF,
1956.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3.
sz. 200—202. p.
245. *Hubay Miklós*: A varázstoll. Francia
boházatok és vígjátékok. (Ford. Ba-
jomi Lázár Endre, Benedek András
stb. Vál. és jegyz. írta Szánthó Judit.
Bev. — — .) Bp. 1957, Európa K.
577. p. (A magyar—román közös
könyvkiadás keretében is.)
246. *Illés Béla*: Louis Aragon 60 esztendő.
Népszabadság, 1957. okt. 2. — 4. p.
247. *Illés Endre*: Maupassant, Guy de:
Egy asszony élete. (Une vie.) Regény.
(Ford. és bev. — — . 3. kiad.) Bp.
1957, Európa K. 262. p.
248. *Illés Endre*: Maupassant, Guy de:
Ékszerék. Válogatott novellák. (Ford.
Benedek Marcell, Honti Rezső stb.
Bev. — — .) 1—2. köt. (2. kiad.)
Bp. 1957, Európa K. 2 db. (Készült
a magyar—román közös könyvkiadás
keretében.)
249. *Illés Endre*: Stendhal: Vörös és fehér.
(Lucien Leuwen.) (Le rouge et le
blanc.) Regény. (Ford. és bev. — — .
3. kiad.) 1—2. köt. Bp. 1957, Európa
K. 2 db. (Készült a magyar—román
közös könyvkiadás keretében.)
250. *Jankovich Ferenc*: A francia nép-
költészet könyve. Nagyvilág, 1957.
3. sz. 472—473. p.
251. *Karátson Endre*: Courteline, (Georges):
Aktavár. (Messieurs les Ronds-
de-Cuir.) Regény. (Ford. és bev. — — .)
Bp. 1957, Európa K. 175. p. (A cseh-
szlovák—magyar közös könyvkiadás
keretében is.)
252. *Kardos László*: Béranger, [Jean Pierre]
Válogatott versei. (Ford. Ábrányi
Emil, Bakócz József stb. [Az utószót
írta] — — . Jegyzetekkel ell. Hankiss
Elemér. Szerk. — — . Rába György.)
Bp. 1957, Európa K. 127. p.
253. *K. E.*: Guillemin, Henri: Les derni-
ères années de Verlaine. [La Table
Ronde, 1956. okt.] Irodalmi Figyelő,
1957. 1. sz. 75—76. p.
254. *Kemény Dezső*: Új algériai regény.
[Mohammed Dib: Le métier à Tisser.]
Nagyvilág, 1957. 9. sz. 1432—1433. p.
255. *Lakits Pál*: A francia Rabelais-filo-
lógia újabb eredményeiről és problé-
máiról. Bp. 1956 [1957], Akad. K.
491—498. p. (Klny. a Filológiai Köz-
lönyből.)
256. *Lakits Pál*: Francine Marill Albérès:
Le naturel chez Stendhal. Irodalmi
Figyelő, 1957. 4. sz. 329—331. p.
257. *Máté Iván*: Jóreggelt búbanat. Fran-

- çoise Sagan könyvéről. Élet és Irodalom, 1957. 23. sz. 8. p.
258. *Mészáros Vilma*: Jean-Paul Sartre. Magyar Filozófiai Szemle, 1957. 2—4. sz. 245—271. p.
259. *Mihályi Gábor*: Camus: Közöny. Népszabadság, 1957. nov. 16. — 4. p.
260. *Mihályi Gábor*: Egy fiatal lány regényei. [Françoise Sagan: Bonjour tristesse. — Un certain sourire.] Nagyvilág, 1957. 4. sz. 634—635. p. V. ö.: *Köpeczi Béla*: Széljegyzetek egy kritikához. Nagyvilág, 1957. 6. sz. 954—955. p.
261. *Murányi Győző*: Az elátkozott. Baudelaire élete. (Regény.) Bp. 1957, Magvető K. 269. p. 11. t.
262. *Murányi-Kovács Endre*: Két párizsi díj — három asszony. [Marie Noël. Elsa Triolet. Gabrielle Gildes-Andriewski.] Nagyvilág, 1957. 5. sz. 782—783. p.
263. *Nagy Péter*: Robert Sabatier: Boulevard. Nagyvilág, 1957. 2. sz. 314. p.
264. *P[ódör] L[ászló]*: Pirc, G.: J. — J. Rousseau et Robinson Crusoe. [Revue de Littéraire Comparée, 1956. 4. sz.] J. — J. Rousseau et les relations de voyages. [Revue d'Histoire Littéraire de la France, 1956. 3. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 77—78. p.
265. *Pódör László*: Molière: Le Tartuffe ou l'imposteur. — Tartuffe, avagy a képmutató. Verses vígjáték. Ford. Vas István. [Bev.] (— —. Jegyz. ell. Kassai György.) Bp. 1957, Corvina K. 287. p. (Kétnyelvű klasszikusok.)
266. *R[ába] Gy[örgy]*: Adam, A.: Rimbaud mérite-t-il sa place dans notre poésie? [Lettres Françaises, 1957. 671, 672. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 179—180. p.
267. *Rába György*: Rónay György: A francia reneszánsz költői. Irodalomtörténet, 1957. 3. sz. 388—390. p.
268. *Réz Ádám*: Merimée, Prosper: Elbeszélések. (Vál., bev. és jegyz. ell. — —. Ford. Gyergyai Albert, — —.) Bp. 1957, Európa K. XXII, 442. p. 1 t. (A világirodalom klasszikusai.) (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
269. *Réz Pál*: Balzac, (Honoré de): Chabert ezredes és más elbeszélések. (Ford. Bartócz Ilona, Bókay János stb. Bev. — —.) Bp. 1956. [1957], Európa K. 416. p. (Balzac, Honoré de Művei.)
270. *Rónai Mihály András*: „Francia államférfi és író.” — Edouard Herriot halálára. Nagyvilág, 1957. 3. sz. 464—468. p.
271. *Rónay György*: A franciák és a barokk. [Szemle.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 275—285. p.
272. *Rónay György*: Molière válogatott vígjátékai [magyarul. Bp. 1954.] Irodalomtörténet, 1957. 4. sz. 519—524. p.
273. *Rónay György*: Supervielle, Jules: A gyermekrabló. (Le voleur d'enfants. Le survivant.) (Regény. Ford. és bev. — —.) Bp. 1957, Magvető K. 227. p. (Világkönyvtár.)
274. *Rubin Péter*: Az élet értelméről. [Vercors: Colères.] Nagyvilág, 1957. 5. sz. 789—791. p.
275. *Somlyó György*: A hatvanéves Aragon és a „Befejezetlen regény”. Nagyvilág, 1957. 9. sz. 1327—1328. p.
276. *Sötér István*: Az olvasó naplója. [Michelet és Simone de Beauvoir műveiről. Ld. még a 34. sz. tételt.] Nagyvilág, 1957. 2. sz. 283—288. p.
277. *Süpek Ottó*: Algériai regénytűkör. [Gabrielle Gildas Andrievski: Pas de cheval pour Hamida.] Nagyvilág, 1957. 5. sz. 795—796. p.
278. *Süpek Ottó*: Mihályi Gábor: Molière. Irodalomtörténet, 1957. 2. sz. 255—257. p.
279. *Szabó Lőrinc*: Baudelaire, Charles: A romlás virágai. (Les fleurs du mal.) [Versek.] [Bev.] (Théophile Gautier.) Ford. Babits Mihály, — —, Tóth Árpád. (Sajtó alá rend., jegyz. ell., a Baudelaire-életrajzot írta — —.) Bp. 1957, Magvető K. 420. p. 5. t.
280. *Szabolcsi Miklós*: Az 1957. évi Nobel-díj nyertese: Albert Camus. Élet és Irodalom, 1957. 17. sz. 4. p.
281. *Szabolcsi Miklós*: Félicien Marceau: Les belles natures. Nagyvilág, 1957. 6. sz. 954. p.
282. *Szávai Nándor*: Cocteau, Jean: A párizsi fiú. (Le grand écart.) [Regény.] (Ford. Szinnai Tivadar. Az utószót írta — —.) 2. akid. Bp. 1957, Magvető K. 142. p.
283. *Szávai Nándor*: Larbaud, Valéry: Fermina Marquez. [Regény.] (Ford. és az utószót írta — —.) Bp. 1957, Magvető K. 175. p.
284. *Szávai Nándor*: Valéry Larbaud (1881–1957). Nagyvilág, 1957. 1. sz. 55—56. p.
285. *Szegi Pál*: France, Anatole: Thais. Regény. (Ford. Aranyossi Pál. Az utószót írta — —.) Jegyz. ell. Lontay László.) Bp. 1957, Európa K. 169. p. (Világirodalmi kiskönyvtár.)
286. *Szegzárdy-Csengery József*: Baudelaire, Charles: Poèmes choisis. — Válogatott versek. Ford. Babits Mihály, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád. (Vál. bev. és jegyz. ell. — —.) Bp. 1957,

- Corvina K. 367 p. (Kétnyelvű klasz-szikusok.) (Bibliofil kiadás is.)
287. *Vas István*: Villon, François: Le grand testament. — A nagy testamentum. Ford., bev. és jegyz. ell. — — . Bp. 1957, Magvető K. 282 p. 12. t.
288. *Vörös Imre*: Holdheim, William: The Young Gide's Reaction to Nietzsche. [PMLA, 1957. 3. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 373—374. p.
289. *Vörös Imre*: Pizzorusso, Arnaldo: Sull'arte narrativa di Roger Martin du Gard. [Convivium, 1957. 2. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 374—375. p.
290. *Zolnai Béla*: Nyelv és stílus. Tanulmányok. [Rostand-tól Adyig. (274—278. p. — Ady és Paul Verlaine álma (313—342. p.))] (Bp) 1957, Gondolat K. 351 p.
- Holland irodalom*
291. *Liebner János*: Holland történelmi regény a „népek tavaszáról.” (Theun de Vries: Een spook waart door Europa.) Nagyvilág, 1957. 3. sz. 477—478. p.
- Izlandi irodalom*
292. *Komlós János*: Brekkükót krónikája. [Halldór Kiljan Laxness: Brekkükóts annall.] Nagyvilág, 1957. 6. sz. 949—951. p.
- Japán irodalom*
293. *Horváth Tibor*: Donald Keene: Japanese Literature. An Introduction for Western Readers. Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 33—38. p.
- Jugoszláv irodalom*
294. *Antal Gábor*: A koszovói lányka. (Szerb—horvát hősi énekek.) Népszabadság, 1957. aug. 23. — 4. p.
295. *B[or] K[álmán]*: Protić, M.: Jedan pesnik i njegovo razdoblje. [Književnost, 1957.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 191—193. p.
296. *Csuka Zoltán*: Csopics, Branko: Ismerős a völgyzorosból. Válogatott elbeszélések. (Ford., vál. és az utószót írta — — .) Bp. 1957, Zrínyi K. 260 p.
297. *Csuka Zoltán*: Egy új délszláv regényről. [Oszkar Davicsó: Beton i svici.] Nagyvilág, 1957. 2. sz. 318—319. p.
298. *Csuka Zoltán*: Jakov Ignjatovics: Rapsodije iz prošlog srskog života. Memoari. Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 38—42. p.
299. *Geleji Dezső*: Száz éve fordította le Zmaj—Jovanovics szerb nyelvre, Arany János „Toldi”-ját. Filológiai Közlöny, 1957. 1. sz. 281—282. p.
300. *Hadrovics L[ászló]*: Gebete und Gesänge einer slowenischen Rosenkranzbruderschaft aus dem 17. Jahrhundert. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1957. tom. III. pp. 379—401.
301. *Hadrovics L[ászló]*: Nachträge zum kroatischen Freiheitsgedicht aus dem Jahre 1794. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1957. tom. III. pp. 416—418.
302. *Hegedüs Bile Dániel*: Dobrica Csozics: Messze még a hajnal. Élet és Irodalom, 1957. 4. sz. 7. p.
303. *Kemény [György]*: Dobrica Csozics: Messze még a hajnal. Népszabadság, 1957. máj. 25. — 4. p.
304. *P[óth] I[stván]*: Milisavac, Živan: Srpski pokret četrdesetosme u književnim delima savremenika. [Književnost, 1949. 6. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 83—85. p.
305. *Póth I[stván]*: Skroman doprinos k Sterijinom jubileju. [Jovan Sterija Popović.] Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1957. tom. III. pp. 433—435.
306. *P[óth] I[stván]*: Sličnosti i ličnosti. (Marginalije iz književne prošlosti.) [Letopis Matice Srpske, 1957. 2. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 205—206. p.
307. *Vujicsics D. Sztoján*: A Matica Srpska bibliográfiái. Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 341—344. p.
- Kínai irodalom*
308. *Czibor János*: „A tigriskisasszony meg a férje.” [Lao Sö regényéről.] Nagyvilág, 1957. 9. sz. 1430—1431. p.
309. *Mészáros Vilma, B.*: Pá Csin: Család. Élet és Irodalom. 1957. 20. sz. 9. p.
310. *Tőkei Ferenc*: Dalok könyve. (Si King. [Antológia.] (Ford. Csanády Imre, Illyés Gyula stb. [A nyersfordításokat készítette,] az utószót és a jegyz. írta — — .) Bp. 1957, Európa K. 473. p. 4. t.
311. *Tőkei Ferenc*: Megjegyzések egy régi kínai esztétikához. [Lu Ki: Ven-Fu.] Filológiai Közlöny, 1957. 1. sz. 123—131. p. (Klny. is.)
- Lengyel irodalom*
312. *Elbert János*: Magyarok Varsóban. [Jerzy Stefan Stawinski: Godzina

- „W” — Węgrzy-Kanał.] Nagyvilág, 1957. 7. sz. 1117—1118. p.
313. *Jovanovics Miklós*: Mickiewicz: Pan Tadeusz. Élet és Irodalom, 1957. 7. sz. 7. p.
314. *K[erényi] G[rácia]*: Kulczyńska-Saloni, J.: Henryk Sienkiewicz — kritik i teoretyk literatury. [Pamiętnik Literacki, 1956. 4. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 188—190. p.
315. *K[erényi] G[rácia]*: Pamiętnik Literacki. Zeszyt specjalny w setną rocznicę zgonu Adama Mickiewicza. Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 88—90. p.
316. *Kovács Endre*: Jasieński, Bruno: Jakub Szeláról szölok. (Słowo o Jakubie Szeli.) [Költemény.] (Ford. Pákozdy Ferenc. Bev. — —.) Bp. 1957, Európa K. 85. p.
317. *Kovács E[ndre]*: Das Lebenswerk von Adam Mickiewicz und die ungarische Öffentlichkeit. Bp. 1956. [1957], Akad K. 251—269. p. (Klny. a Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae-ból.)
318. *Kovács Endre*: Mickiewicz, Adam: Pan Tadeusz. (Elbeszélő költemény.) (Ford. és jegyz. ell. Sebők Éva. Bev. — —.) Bp. 1957, Európa K. 321 p. 1. t. (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
319. *Radó György*: A Pan Tadeusz magyar fordításának filológiai kérdései. Filológiai Közlöny, 1957. 3—4. sz. 453—463. p.
320. *Radó György*: Pan Tadeusz. Mickiewicz halhatatlan műve — magyar nyelven. Népszabadság, 1957. júl. 13. — 4. p.
321. *S[üteő] I[mre]*: Zorowski, M.: Mickiewicz i romantyzm zachodni-europejski. [Nauka Polska, 1956. 2—3. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 194—197. p.
322. *Vidor Miklós*: Egy lengyel klasszikus. [Bolesław Prus: A fáraó.] Nagyvilág, 1957. 6. sz. 951—952. p.
- Német irodalom
323. *Almási Miklós*: Lessing drámai epilógusa: a Bölcs Náthán. Magyar Filozófiai Szemle, 1957. 1. sz. 111—123. p.
324. *Antal Gábor*: Keresztes vitézek. Realista regény a II. világháború amerikai katonáiról. [Sefan Heym: Keresztes vitézek.] Népszabadság, 1957. aug. 13. — 4. p.
325. *Bálint György*: Wassermann, Jacob: Caxamalca aranya. (Das Gold von Caxamalca.) Elbeszélés. (Ford. Dus László. Bev. — —.) Bp. 1957, M. Helokin K., 79 p. 1. t.
326. *Benedek Marcell*: Goethe: Rókafi. (Reineke Fuchs.) Humoros eposz. (Ford. és jegyz. ell. Soltész Árpád. Az utószót írta — —.) Bp. 1957, Európa K. 149 p. (Világirodalmi kis-könyvtár.)
327. *Benedek Marcell*: Schiller válogatott művei. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1957. X. köt. 228—229. p.
328. *Benedek Marcell*: Turóczi-Trostler József: Lenau. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1957. X. köt. 195—198. p.
329. *B[otka] F[erenc]*: Brodskaja, Sz. Ja.: Dokumentü o Gejne. [Heine.] [Izvesztija AN SzSzsZR. 1956. 6. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 67—68. p.
330. *Fáy Árpád*: Friedrich Dürrenmatt. Nagyvilág, 1957. 9. sz. 1361. p.
331. *F[ülöp] G[éza]*: Hilscher, Eberhard: Der Liriker Hermann Hesse. [Neue Deutsche Literatur, 1956. 9. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 70—71. p.
332. *Galsai Pongrácz*: Hans Fallada: Mi lesz veled, emberke? Nagyvilág, 1957. 6. sz. 953—954. p.
333. *Gera György*: Jelkép és valóság. (Friedrich Dürrenmatt: Die Panne.) Nagyvilág, 1957. 3. sz. 475—476. p.
334. *G. I.: W. Steinberg*: A fény szerelmese. Életrajzi regény Heinéről. Magyar Nemzet, 1957. dec. 13. — 7. p.
335. *Görgey Gábor*: Thomas Mann: Válogatott tanulmányok. Irodalomtörténet, 1957. 4. sz. 526—528. p.
336. *Györe Imre*: Keresztesvitézek. Stefan Heym regénye. Élet és Irodalom, 1957. 16. sz. 7. p.
337. *Gyurkó László*: Élő osztrák irodalom? [Lebendige Stadt, Literarischer Almanach 1954—1956; Joseph Roth: Die Kapuzinergruft.] Nagyvilág, 1957. 7. sz. 1113—1114. p.
338. *Gyurkó László*: Ponyva — díszruhában. [Stefan Zweig: Stuart Mária.] Kortárs, 1957. 4. sz. 621—622. p.
339. *Hegedüs Géza*: Mann, Thomas: (Gesang vom Kindchen.) — Ének a kisgyermekről. [Költemény.] Ford. [és bev. — —.] Bp. 1957, Magvető K. 145. p.
340. *Heller Ágnes*: Mann, Thomas: Az elcsesélt fejek. (Die vertauschten Köpfe.) [Elbeszélés.] (Ford. Horvát Henrik. Az utószót — — írta. Jegyz. ell. Tóttössy Csaba.) Bp. 1957, M.

- Helikon K. 238. p. (Új Elzevir Könyvtár 1.)
341. *Illés László*: Strich, Fritz: Schiller und Thomas Mann. [Die Neue Rundschau, 1957. 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 365—367. p.
342. *Kardos László*: Thomas Mann olvasása közben. Nagyvilág, 1957. 7. sz. 1082—1089. p.
343. *Katkó István*: Fränz Werfel: A Musza Dag negyven napja. Nagyvilág, 1957. 8. sz. 1274. p.
344. *Keresztury Dezső*: Goethe, (Johann Wolfgang): Egmont. [Szomorújáték.] (Ford. és az utószót írta — —.) Bp. 1957, Európa K. 99. p. (Világirodalmi kiskönyvtár.) (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
345. *Keresztury Dezső*: A német elbeszélés mesterei. (Vál., szerk. és bev. — —. Jegyz. ell. Walkó György.) 1—2. köt. Bp. 1957, Európa K. 2 db. (A világirodalom klasszikusai.)
346. *Komor I[ona]*: Neue Ergebnisse der Opitz-Forschung. [Martin Opitz.] Acta Literaria Academiae Scientiarum Hungaricae, 1957. tom. I. pp. 267—270.
347. *Krammer Jenő*: Goethe, (Johann Wolfgang): Werther szerelme és halála. (Leiden des jungen Werthers.) Regény. (Ford. Szabó Lőrinc. Az utószót és a jegyz. írta. — —.) Bp. 1957, Európa K. 142 p. (Világirodalmi kiskönyvtár.)
348. *Lengyel Balázs*: Mörike, Eduard: Mozart [Wolfgang Amadeus] prágai utazása. (Mozart auf der Reise nach Prag.) [Elbeszélés.] (Ford. és az utószót írta — —. 2. kiad.) Bp. 1957, Európa K. 203 p.
349. *Liebner János*: Bert Brecht modern Johannája. [Simone Machard látomásai.] Nagyvilág, 1957. 7. sz. 1069—1072. p.
350. *Lukács György*: Thomas Mann: Novellák. (Vál. és szerk. Ottlik Géza. Ford. Lányi Viktor, Kosztolányi Dezső, stb. Bev. — —. 1—2. köt. Bp. 1957, Európa K. 2 db.
351. *Mádl Antal*: A német politikai költészet néhány kérdése. Filológiai Közöny, 1957. 1. sz. 255—263. p.
352. *Mádl Antal*: Paul Reimann: Hauptströmungen der deutschen Literaturgeschichte 1750—1848. Beiträge zu ihrer Geschichte und Kritik. Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 314—319. p.
353. *Máté Iván*: Wilhelm Speyer: Gimnazisták. Élet és Irodalom, 1957. 20. sz. 9. p.
354. *Mészáros Vilma*: Lukács György: Német realisták. Magyar Filozófiai Szemle, 1957. 1. sz. 151—159. p.
355. *Nagy Péter*: A hosszú éjszaka vége? Alfred Döblin új regényéről. (Hamlet oder die lange Nacht nimmt eine Ende.) Nagyvilág, 1957. 1. sz. 153—156. p.
356. *Nagyrévi György*: Egy magyar származású német író, — a munkásmozgalom első drámaköltője. [Klein.] Bp. 1956 [1957], Akad. K. 487—490. p. (Klly. a Filológiai Közönyből.)
357. *Németh G. Béla*: Munkás és munkásmozgalom a német irodalomban. [Neue Deutsche Literatur, 1957. 5. sz. Spezialnummer.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 353—355. p.
358. *Pákozdy Ferenc*: Brecht, Bertholt: Jó embert keresünk. (Der gute Mensch von Sezuan.) Színpadi játék. (Ford. Nemcs Nagy Ágnes. Az utószót írta — —.) Bp. 1957, Európa K. 127 p. (Világirodalmi kiskönyvtár.)
359. *Paulinyi Zoltán*: Tucholsky, Kurt: A gripsholmi kastély. Nyári történet. (Schloss Gripsholm. Eine Sommergesichte.) (Ford. Nádass József. [Az utószót írta] — —.) [Bp.] 1957, Európa K. 204 p.
360. *Sós Endre*: Német figyelő. [Az „Ergriffenes Dasein” c. antológiáról. — Alfred Kurella: Ästhetische Restauration? c. cikkéről.] Nagyvilág, 1957. 1. sz. 150—151. p.
361. *Sós Endre*: Német figyelő. [Thomas Mann-Archivum.-Gerhart Hauptmann: A nagy álom. — Stefan Zweig.] Nagyvilág, 1957. 4. sz. 625—626. p.
362. *Sós Endre*: Stefan Zweig — mai szemmel. Magyar Nemzet, 1957. dec. 11. 7. p.
363. *Sós Endre*: Thomas Mann idillje. Az „Ének a kisgyermekről” margójára. Magyar Nemzet, 1957. dec. 6. — 7. p.
364. *Sükösd Mihály*: Theodor Storm: Aquis submersus. Nagyvilág, 1957. 6. sz. 953. p.
365. *Szabó Ede*: Mann, Thomas: A kiválasztott. (Der Erwählte.) [Regény.] (Ford. Jékely Zoltán. Bev. — —.) Jegyz. ell. Szabó-Frörerich Antal.) Bp. 1957, Magvető K. 303 p. 1 t. (Világkönyvtár.)
366. *Szántó Judit, Sz.*: Berthold Brecht halálának nemzetközi sajtóvisszhangjából. Filológiai Közöny, 1957. 1. sz. 285—287. p.
367. *Szentkúthy Miklós*: Szeljegyzetek egy Bildungsromanhoz. [Thomas Mann: Bekenntnisse des Hochatplers Felix Krull.] Nagyvilág, 1957. 9. sz. 1401—1408. p.

368. *Szobotka Tibor*: Thomas Mann. [Bp.] 1956. [1957], Akad. K. 28. p. (Klny. az Irodalomtörténetből.)
369. *Tarján Imre*: Christiane és a költő [Goethe]. *Nők Lapja*, 1957. márc. 21. 8. sz.
370. *Törő Györgyi*: Hans Fallada. [Römer, Ruth: Dichter des kleinbürgerlichen Verfalls. — Anst. Hildegard: Sprache und künstlerische Wirkung. Neue Deutsche Literatur, 1957. 2. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 360—362. p.
371. *Turóczi-Trostler József*: Goethe. 1794—1832. Népszabadság, 1957. márc. 24. — 3. p.
372. *Ungvári Tamás*: Kafka, Franz: Az ítélet. (Das Urteil.) [Elbeszélések.] — (Ford. Boldizsár Iván. Az utószót — — írta.) Bp. 1957, Európa K. 265 p.
373. *Ungvári Tamás*: Vázlat Franz Kafkáról. Nagyvilág, 1957. 5. sz. 685—686. p.
374. *V[ajda] Gy[örgy] M[ihály]*: Fürstenheim, E. G.: The place of „Der Erwählte„ in the Work of Thomas Mann. [The Modern Language Review, 1956. 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 68—69. p.
375. *Vajda György Mihály*: Hermann Hesse. Nagyvilág, 1957. 7. sz. 1060—1069. p.
376. *Vajda György Mihály*: Hat könyv Hermann Hesséről. Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 135—142. p.
377. *Vajda György Mihály*: Kleist, Heinrich, von: Az eltört korsó. [Der zerbrochene Krug.] (Ford. Németh László.) — Amphitryon. (Ford. Szabó Lőrinc.) Vigjáték[ok]. (Az utószót és a jegyzeteket — — írta.) [Bp.] 1957, Európa K. 201 p.
378. *Vajda György Mihály*: Néhány észrevétel az elmúlt évtized német Hölderlin-irodalmáról. Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 11—22. p.
379. *V[ajda] Gy[örgy] M[ihály]*: Schade-waldt, W.: Faust und Helene. [Deutsche Vierteljahrschrift, 1956. 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 71—72. p.
380. *Vajda György Mihály*: Turóczi-Trostler József: Lenau. Bp. 1956 [1957], Akad. K. 521—524. p. (Klny. a Filológiai Közlemből.)
381. *Vajda György Mihály*: William F. Mainland: Schiller and the Changing Past. Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 319—322. p.
382. *V[ámosi] P[ál]*: Muschg, Walter: Zerschwatzte Dichtung. [Aufbau, 1957. 2. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 170—171. p.
383. *Walkó György*: Adatok Berthold Brecht írói arcképéhez. Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 292—297. p.
384. *Walkó György*: Alfred Döblin 1878—1957. Nagyvilág, 1957. 5. sz. 781—782. p.
385. *Walkó György*: Roth, Joseph: Radetzky-induló. (Radetzky-marsch.) Regény. (Ford. Boldizsár Iván. Az utószót írta — —.) Bp. 1957, Európa K. 398 p.
386. *W[alkó] Gy[örgy]*: Siebenschlein, Hugo: Böhmen, als Goethes politisches Informatorium. [Weimarer Beiträge, 1956. 3. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 176. p.
387. *W[alkó] Gy[örgy]*: Siebenschlein, Hugo: Goethe in Böhmen. [Sinn und Form, 1956. 4. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 72—73. p.
388. *Walkó György*: Zweig, Stefan: Égő titok. Válogatott elbeszélések. (Ford. Dániel Anna, Fodor Pálné stb. Az utószót — — írta.) Bp. 1957, Európa K. 358 p. (A csehszlovák—magyar közös könyvkiadás keretében is.)

Norvég irodalom

389. *Dániel Anna*: Ibsen, (Henrik): Nóra. (Et dukkehjem.) (Dráma. Ford. Németh László. Az utószót írta — —.) Bp. 1957, Európa K. 83 p. (Világ-irodalmi kiskönyvtár.)
390. *Dániel Anna*: Ibsen, (Henrik): Peer Gynt. (Dráma. Ford. Áprily Lajos. Az utószót és a jegyz. írta — —.) Bp. 1957, Európa K. 179 p. (Világ-irodalmi kiskönyvtár.)
391. *Dániel Anna*: Ibsen, Henrik Válogatott drámái. (Ford. Áprily Lajos, Hajdu Henrik, Németh László. Vál. [bev.] és jegyz. ell. — —.) 1—2. köt. [Bp.] 1957, Európa K. 2 db. (A világ-irodalom klasszikusai.) (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
392. *Hermann István*: Az emberi szellem felháborodása. (Ibsen Henrik emlékére.) Bp. 1957, Akad. K. 323—335. p. (Klny. a Magyar Tudomány 1956. évf.-ból.)

Olasz irodalom

393. *Benedek Marcell*: Goldoni válogatott vigjátékai. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1957. X. köt. 478—479. p.
394. *Füsi József*: Goldoni: Mirandolina. (La locandiera.) Vigjáték. Ford. Révay József. Bev. — —. Bp. 1957, Biblio-

- theca K. 106 p. 2 t. (Népszerű drámák 28 [30].)
395. *Gáldi László*: Attilio Momigliano: Ultimi studi. Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 338—341. p.
396. *Héray Zoltán*: Moravia novellái. (Római történetek.) Népszabadság, 1957. okt. 26. — 4. p.
397. *Herczeg Gyula*: Giorgio Siebzeher — Vivanti: Dizionario della Divina Commedia. Filológiai Közöny, 1957. 1. sz. 167—169. p.
398. *Herczeg Gyula*: Goldoni magyarul. Magyar Nyelvőr, 1957. 66—75. p.
399. *Herczeg Gyula*: Olasz novella és spanyol pikareszkregény. 2. r. Bp. 1956 [1957], Akad. K. 415—436. p. (Klny. a Filológiai Közönyből.)
400. *Horányi Máttyás*: Machiavelli, Niccolò: Mandragola. (Mandragola.) Vígjáték. (Ford. Honti Rezső. Az utószót írta — —.) [Bp.] 1957, Európa K. 62 p. (Világirodalmi kiskönyvtár.) (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
401. *Kardos Tibor*: Dante alkotó képzelete. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1957. X. köt. 87—131. p.
402. *Kardos Tibor*: Dante, (Alighieri): Isteni színjáték. (Divina commedia.) Ford. Babits Mihály. (Bev. és Babits Mihály jegyzetét kieg. — —.) Bp. 1957, Európa K. XLIV, 499 p. 25 t. (A világirodalom klasszikusai.) (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
403. *Kelemen János*: Dante új kiadása. Kortárs, 1957. 1. sz. 159. p.
404. *Koltay-Kastner Jenő*: Pietro Aretino. 1. r. Bp. 1956 [1957], Akad. K. 377—398. p. (Klny. a Filológiai Közönyből.)
405. *Koltay-Kastner Jenő*: Pietro Aretino. 2. r. Bp. 1957, Akad. K. 22 p. (Klny. a Filológiai Közönyből.)
406. *Koltay-Kastner Jenő*: Pietro Aretino. II—III—IV. r. Filológiai Közöny, 1957. 1. sz. 1—22. p., 2. sz. 179—192. p., 3—4. sz. 339—358. p.
407. *Mesterházi Lajos*: Két olasz regény — a házasságról. (Moravia: Il disprezzo. — Mario Soldati: Le lettere da Capri. Nagyvilág, 1957. 1. sz. 156—157. p.
408. *Mezey László*: Paolo Toschi: Le origini del teatro italiano. Filológiai Közöny, 1957. 1. sz. 161—166. p.
409. *P[ánczél] É[va]*: Allmayer, Vito Fazio: Il problema Pirandello. [Belfagor, 1957. 1. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 181—182. p.
410. *Pánczél Éva*: Luigi Russo: Giovanni Verga. Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 42—49. p.
411. *P[ánczél] É[va]*: Navarra, A.: Spunti storici nel „Mastro don Gesualdo”. [Belfagor, 1956. 5. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 182—184. p.
412. *Rónai Mihály András*: Goldoni. 1707—1793. Népszabadság, 1957. febr. 24. — 13. p.
413. *Rónai Mihály András*: A XIX. század utolsó óriása. Carducci halálának fél-százados fordulójára. Népszabadság, 1957. febr. 17. — 13. p.
414. *Rózsa Zoltán*: A Ducecento polgári világnézetének néhány problémája az észak-olasz morális-didaktikus irodalomban. Bp. 1956 [1957], Akad. K. 449—460. p. (Klny. a Filológiai Közönyből.)
415. *Rózsa Zoltán*: Umberto Saba halálára. Filológiai Közöny, 1957. 3—4. sz. 492—499. p.
416. *Révay József*: Boccaccio, (Giovanni) Dekameron. (Il Decamerone.) [Novellák.] Válogatás. [Az utószót írta] (és ford.) — —. 1—2. köt. Bp. 1957, Szépirod. K. 2 db.
417. *Sárközi György*: Petrarca, Francesco: Rime scelte. Petrarca daloskönyve. Ford. [és bev.] — —. Bp. 1957, Európa K. 149 p. (Janus-könyvek.)
418. *Simon Gyula*: Russo, Luigi: Carducci e il paesaggio storico. [Belfagor, 1957. 3. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 372—373. p.
419. *Sallay Géza*: Giuseppe Garibaldi. 1807. július 4—1882. június 2. Népszabadság, 1957. júl. 4. — 4. p.
420. *Sallay Géza*: Verga, Giovanni: Don Gesualdo mester. (Mastro don Gesualdo.) Regény. (Ford. Majtényi Árpád.) [Bev.] (— —.) Bp. 1957, Európa K. XXV, 328 p. 1 t. (A világirodalom klasszikusai.)
421. *Sz[abó] Gy[örgy]*: Titta Rosa, Giovanni: Marino Moretti. [Belfagor, 1956. 5. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 78—80. p.
422. *Szabolcsi Éva*: Folco Tempesti: Elena nostra donna. Nagyvilág, 1957. 9. sz. 1433—1434. p.
423. *Tarján Imre*: Róma vagy a halál. [G. Garibaldirol.] Nők Lapja, 1957. júl. 4. 23. sz.
424. *Tolnai Gábor*: Garibaldi (1807—1882). Nagyvilág, 1957. 5. sz. 744—750. p.
425. *T[örökne] E[rdélyi] I[lona]*: Welck, René: Francesco De Sanctis e la critica dell'Ottocento. [Convivium, 1957. 3. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 351—353. p.

426. *A[ntal] G[ábor]*: Nyeverov. A bőség városa. Magyar Nemzet, 1957. nov. 6. — 7. p.
427. *Apostol András*: Gorkij: Mesék Itáliáról. Élet és Irodalom, 1957. 22. sz. 8. p.
428. *Apostol András*: Jurij Olesa írói munkásságáról. [Válogatott műveinek orosz kiadása alapján.] Nagyvilág, 1957. 4. sz. 635—636. p.
429. *B[otka] F[erenc]*: Papernij, Z.: Majakovszkij szegodnja. [Novij Mir, 1957. 4. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 190—191. p.
430. *B[otka] F[erenc]*: Szimonov, K[onsztantyin]: O szocialiszticeszkom realizm. [Novij Mir, 1957. 3. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 193—194. d.
431. *B[otka] F[erenc]*: Tyimofejev, L. I.: Ob isztokah ruszszkogo literaturnogo sztihoszlozenija. [Izvesztija AN SzSzsZR, 1956. 6. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 85—88. p.
432. *Botka Ferenc*: Drejden, Sz.: „Dvadcat' pjatoe”. Isztorija odnogo szpektaklja. [Zvezda, 1957. 7. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 379—381. p.
433. *Cs. O.*: Késő este. Szergejev-Censzkij regénye. Élet és Irodalom, 1957. 21. sz. 8. p.
434. *Elbert János*: Scsipacsov [Sztjepán] — prózában. [Berjozovij szok c. művéről.] Nagyvilág, 1957. 2. sz. 316—317. p.
435. *Elbert János*: Szejfullina, Lidia: Aszszonysors. (Virinyeja.) [Regény.] (Ford. Magos László. Az utószót írta — —.) Bp. 1957, Magvető K. 170 p.
436. [e—u]: Kasszil: Svambránia. Élet és Irodalom, 1957. 19. sz. 9. p.
437. *Falus Róbert*: Regény a szovjet irodalomhőskorából. [Jurij Libegyinszkij: Egy hét.] Nagyvilág, 1957. 9. sz. 1429—1430. p.
438. *fj.*: Írások a leírhatatlan életről. (Babel: Lovashadsereg.) Élet és Irodalom, 1957. 18. sz. 9. p.
439. *Gáldi L[ászló]*: B. O. Unbegann: Russian Versification. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1957. tom. III. pp. 448—451.
440. *Gerencsér Miklós*: Nyeverov: A bőség városa. — Libegyinszkij: Egy hét. Népszabadság, 1957. nov. 15. — 4. p.
441. *Héra Zoltán*: Költő és agitátor. Majakovszkij műveinek új, négykötetes kiadásáról. Népszabadság, 1957. nov. 3. — 9. p.
442. *Héra Zoltán*: Kuprin, a novellista. [Kuprin: Cirkusz.] Népszabadság, 1957. máj. 17. — 4. p.
443. *Illés Béla*: Lovashadsereg. Iszak Babel életműve. Élet és Irodalom, 1957. 25—26. sz. 3. p.
444. *Illés Lajos*: Hajnalhasadás. [Vagyim Kozsevnjikov regényéről.] Nagyvilág, 1957. 5. sz. 791—793. p.
445. *Imre Katalin*: Nehéz győzelem. [Nyeverov: A bőség városa.] Nagyvilág, 1957. 8. sz. 1268—1269. p.
446. *Imre Katalin*: Panova: Messzi utca. Élet és Irodalom, 1957. 13. sz. 7. p.
447. *Jovánovics Miklós*: Korolenko: Kortársaim története. Élet és Irodalom, 1957. 12. sz. 7. p.
448. *Jovánovics Miklós*: Kuprin: Cirkusz. Élet és Irodalom, 1957. 1. sz. 7. p.
449. *Jovánovics Miklós*: Lermontov magyarul. [Az Orosz Remekírók c. sorozatban.] Népszabadság, 1957. nov. 14. — 4. p.
450. *Jovánovics Miklós*: Magános tűz. Musza Dzsailil versei. Élet és Irodalom, 1957. 18. sz. 9. p.
451. *Jovánovics Miklós*: Solohov: Idegen vér. Elbeszélések a polgárháborúból. Népszabadság, 1957. nov. 9. — 4. p.
452. *(Kajetán) [Endre]*: Libegyinszkij: Egy hét. Élet és Irodalom, 1957. 24. sz. 8. p.
453. *Kardos László*: Lermontov, (Mihail Jur'evics): Válogatott költemények. (Szerk. —, Török Endre. [Az utószót írta] — —. Jegyz. ell. Török Endre.) Bp. 1957, Európa K. 386 p. 1 t. (Orosz remekírók.)
454. *Kardos László*: Majakovszkij, (Vladimir [Vladimirovics]): Válogatott művei. (Vál., szerk. Radó György. Ford. Bekés István, Devecseri Gábor stb. Bev. — —.) 1—4. köt. Bp. 1957, Európa K. 4 db. (A román—magyar közös kiadás keretében is.)
455. *Kelemen Sándor*: Egy év. (Alekszandr Csakovszkij: God szisnyi.) Nagyvilág, 1957. 3. sz. 474. p.
456. *Kelemen Sándor*: Kegyetlenség. Nyikolaj Nyilin regénye. Élet és Irodalom, 1957. 20. sz. 9. p.
457. *Koczogh Ákos*: Gogol' (N[ikolaj] V[asziljevics]): Kisregények és elbeszélések. Ford. Áprily Lajos, Görög Imre stb. (Függelék: Hans Küchengarten. Elbeszélő költemény.) (Az utószót írta — —.) Bp. 1957, Európa K. 625 p. 1 t. (Orosz remekírók.) (A román—magyar közös kiadás keretében is.)
458. *Komor Gerta*: Kuprin, (Alekszandr Ivanovics): Cirkusz. [Novellák.] (Ford. Gellért György, Gergely Viola stb. Az utószót írta — —.) Bp. 1956

- [1957], Új Magyar K. 775 p. (A magyar—román közös könyvkiadás keretében.)
459. *Kovács Zoltán*: Adalék az Igor-ének történetéhez. Filológiai Közlöny, 1957. 1. sz. 252—254. p.
460. *Kovács Zoltán*: „Ruszszkoe narodone poeticeszkoe tvorcesztvo.” Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 27—32. p.
461. *Lengyel Judit, G.*: „Moszkva”. Egy új szovjet folyóiratról. Nagyvilág, 1957. 4. sz. 623—625. p.
462. *Makai Imre*: Solohov, Mihail [Alekszandrovics]: Emberi sors. (Szud’ba cseloveka.) — (Bércsek. Batraki.) Elbeszélések. (Ford. és az utószót írta —.) Bp. 1957, M. Helikon K. 156 p.
463. *Molnár G. Péter*: Osztap Bender fel-támadása. (Ilf és Petrov [Tizenkét szék c.] szatirájáról.) Népszabadság, 1957. aug. 28. — 4. p.
464. *Nyirő Lajos*: A N. Szokolov: Ot romantizma k realizmu. Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 326—329. p.
465. *Pándi Pál*: Kuprin elbeszélései. [Cirkusz. — Szulamit.] Nagyvilág, 1957. 8. sz. 1266—1268. p.
466. *Radó György*: „A költészet napja.” [A „Gyeny poezii” c. antológiáról.] Nagyvilág, 1957. 4. sz. 629—630. p.
467. *Radó György*: Puskin: Izbrannüe sztihotvoreniya. Puskin válogatott versei. Szerk. és bev. —. (Jegyz. ell. Erdődi József.) Bp. 1957, Corvina K. 421 p. (Kétnyelvű klasszikusok.) (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
468. *Radványi Ervin*: Dzsailil, Musza: Magános tűz. [Versek.] (Vál. Katona Edith. Ford. Garszky István, Jánosy István stb. Az utószót írta —.) Bp. 1957, Európa K. 125 p. (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
469. *Rónai Mihály András*: Casa del poeta tragico. [Anton Pavlovics Csehovról.] Nagyvilág, 1957. 5. sz. 757—759. p.
470. *Sós Endre*: Majakovszkij válogatott művei. Magyar Nemzet, 1957. nov. 1. — 7. p.
471. *Szalontay Mihály*: Nyeverov: A bőség városa. Élet és Irodalom, 1957. 19. sz. 9. p.
472. *Szeberényi Lehel*: Egy gyermeklélek története. [Vera Panova: Messzi utca.] Nagyvilág, 1957. 6. sz. 948—949. p.
473. *Szöllősy Klára*: Leonyid Leonov. Nagyvilág, 1957. 3. sz. 420—426. p.
474. *Török Endre*: A fiatal Solohov. [Solohov: Idegen vér.] Nagyvilág, 1957. 8. sz. 1265—1266. p.
475. *Török Endre*: Iszák Babel. Kortárs, 1957. 3. sz. 465—468. p.
476. *Török Endre*: Leszkov: Kisvárosi Lady Macbeth. Nagyvilág, 1957. 7. sz. 1115—1116. p.
477. *Trencsényi-Waldapfel Imre*: Dzsambul Dzsabajev. Nagyvilág, 1957. 8. sz. 1174—1175. p.

Román irodalom

478. *Domokos Sámuel*: Eusebiu Camilar: A betyárok völgye. Élet és Irodalom, 1957. 2. sz. 7. p.
479. *Domokos Sámuel*: M. Sadoveanu: Nyestfiak. Élet és Irodalom, 1957. 22. sz. 9. p.
480. *Gáldi L[ászló]*: Contributions hongroises à la découverte de la langue roumaine. Acta Linguistica, 1957. tom. VII. fasc. 1—2., pp. 1—39. [Halits Mihály román verséről.]
481. *Gáldi László*: Limbă și literatură [c. román tanulmánykötetéről.] Irodalmi Figyelő, 1957. 2—3. sz. 154—157. p.
482. *G[áldi] L[ászló]*: Munteano, Basil: Moments vénetiens dans la littérature roumaine. [Convivium, 1956. 2. sz.] Irodalmi Figyelő, 1957. 1. sz. 76—77. p.
483. *Köpeczi Béla*: Bojárok tündöklése és bukása. [Petru Dimitriu: Cronica de familie.] Kortárs, 1957. 2. sz. 298—301. p.
484. *Méliusz József*: Eugen Jebeleanu. Nagyvilág, 1957. 9. sz. 1413. p.
485. *Molnár István*: Eminescu, a könyv szenvedélyes barátja. (Emlékezés halálának évfordulója alkalmából.) Magyar Könyvszemle, 1957. 1. sz. 67—69. p.
486. *Pálffy Endre*: Adalékok a román irodalomkritika bírálatához. Filológiai Közlöny, 1957. 3—4. sz. 440—447. p.
487. *Pálffy Endre*: Eugen Jebeleanu, a költő és műfordító. Irodalomtörténeti Közlemények, 1957. 1—2. sz. 156—160. p.
488. *Szemlér Ferenc*: Tudor Arghezi. Nagyvilág, 1957. 2. sz. 229—230. p.
489. *Sz. Gy.*: Eusebiu Camilar: A betyárok völgye. Népszabadság, 1957. ápr. 19. — 4. p.

Spanyol nyelvű irodalom

490. *András László*: Calderón (De La Barca, Pedro): A zalameai bíró. (El alcade de Zalamea.) Színmű. (Ford. Gáspár Endre. Az utószót írta —.) Bp. 1957, Európa K. 106 p. (Világirodalmi kiskönyvtár.) (A román—

- magyar közös könyvkiadás keretében is.)
491. *Benyhe János*: Lomboy, Reinaldo: Bio-Bio. (Ránquil.) Regény. (Ford. és bev. —. Jegyz. ell. Bolgár Lajos.) Bp. 1957, Európa K. 279 p.
492. *(Honti Rezső)*: Imposztorok tüköre. Spanyol kópé-regények. [Gyűjtemény.] (Vál., bev. és jegyz. ell. —. Ford. Benyhe János, Határ Győző, Szokoly Endre.) Bp. 1957, Európa K. 505 p.
493. *Király Rudolf*: Werner Bahner: Beitrag zum Sprachbewusstsein in der Spanischen Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts. Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 311—314. p.
494. *Németh László*: García Lorca színpada. Nagyvilág, 1957. 6. sz. 899—918. p.
495. *Passuth László*: Latin-amerikaiak. [Szemle.] Nagyvilág, 1957. 1. sz. 128—132. p.
496. *Szilvás Gyula*: François Nourissier: Federico García Lorca, dramaturge. Irodalmi Figyelő, 1957. 4. sz. 335—338. p.
497. *Tolnai Gábor*: García Lorca, Federico: Tereadorsírató. Válogatott költemények és színművek. (Vál., bev., jegyz. ell. —. és András László.) Bp. 1957, Európa K. (A román—magyar közös könyvkiadás keretében is.)
498. *Tolnai Gábor*: Federico García Lorca (1898—1936). Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae, 1957. tom. I. pp. 179—205.
499. *Tolnai Gábor*: Jegyzetek García Lorca lírájáról. Nagyvilág, 1957. 3. sz. 439—448. p.

Függelék

A szomszédos államok magyar nyelvű folyóiratainak világirodalmi tanulmányai

500. *Antal Péter*: Agârbiceanu, Ion: Aranybánya. Igaz Szó, 1957. 7. sz. 153—154. p.
501. *Antal Péter*: Szélgjegyzetek a Maromote család magyar kiadásához. [Marin Preda regényéről.] Útunk, 1957. 24. sz. 4. p.
502. *Bálint István*: Dos Passos, [John Roderigo]: USA Trilógia. Híd, 1957, 65—66. p.
503. *Bálint István*: Két világ és mégis egy. [Hemingway és Saroyan munkásságáról.] Híd, 1957. 769—771. p.
504. *Beke Zoltán*: Turgenyev, Ivan: Napkelte előtt. Igaz Szó, 1957. 7. sz. 154—155. p.
505. *Berde Zoltán*: Bălcescu, Nicolae Válogatott munkái. Igaz Szó, 1957. 5. sz. 795—797. p.
506. *Berde Zoltán*: Sadoveanu, Mihail: A nyestfiak. Igaz Szó, 1957. 3. sz. 469—470. p.
507. *Bori Imre*: Álom a nyárról. [Camus: Nyár c. tanulmánykötetéről.] Híd, 1957. 63—65. p.
508. *Culcer Sándor*: Ismeretlen irodalmi emlék Stefan cel Mare-ről. [Fiala Jakab XVIII. sz. eleji piarista tanár iskoladrámája.] Útunk, 1957. 26. sz. 4. p.
509. *Dán Endre*: Kortárs román írók. Bacovia [Georghiu.] Igaz Szó, 1957. 4. sz. 620—624. p.
510. *Deák Tamás*: Brontë, Emily: Üvöltő szelek. Igaz Szó, 1957. 9. sz. 477—478. p.
511. *d. i.*: Anatole France. Művelődés, 1957. 5. sz. 66. p.
512. *Drégely Ferenc*: „A szabadság sorompójánál”. Bánsági Üzenet, 1957. 190—192. p. [Heinrich Simonis jugoszláviai német író novellagyűjteményéről.]
513. *Engel Károly*: Gondosabb irodalomtörténeti adatközlést. [Hibaigazítás Culcer Sándor: Ismeretlen irodalmi emlék Stefan cel Mare-ről; és Dorothaea Sasu: Petőfi románul — 1865-ben c. cikkekhöz.] Útunk, 1957. 32. sz. 2. p.
514. *Engel Károly*: A kölesönös megismerés útján. [A magyar—román bibliográfiai kapcsolatokról.] Korunk, 1957. 310—312. p.
515. *Faragó József*: Stefan cel Mare a moldvai csángó néphagyományokban. Útunk, 1957. 26. sz. 5. p.
516. *Franyó Zoltán*: Juan Ramón Jiménez. Bánsági Üzenet, 1957. 170—173. p.
517. *Gagyri László*: Mérimée, Prosper: Szent Bertalan éjszakája. Igaz Szó, 1957. 2. sz. 310—311. p.
518. *Gálfalvi Zsolt*: A nagy forradalom regény-eposzai. [Solohov: Csendes Don. — A Tolsztoj: Golgotha. — Fegyin: Diadalmas esztendő stb.] Igaz Szó, 1957. 10. sz. 529—536. p.
519. *Gréda József*: Kortárs román írók. Maria Banus. Igaz Szó, 1957. 7. sz. 136—140. p.
520. *Gréda József*: A Nyestfiak magyarul. Útunk, 1957. 13. sz. 4. p.
521. *Illés Béla*: Alekszandr Szerafimovics. Művelődés, 1957. 8. sz. 27. p.
522. *Izsák József*: A szovjet irodalom első követei. [Katajev: Hajrá, If

- és Petrov : Tizenkét szék, Erenburg, Gladkov művei.] Igaz Szó, 1957. 10. sz. 621—624. p.
523. *János házy György*: Könyvről-könyvre. A nevetés büntetés. [A. France szatirájáról.] Igaz Szó, 1957. 3. sz. 445—452. p.
524. *János házy György*: Könyvről-könyvre. Reymont parasztleposza. Igaz Szó, 1957. 6. sz. 929—937. p.
525. *Jáncsi János*: A művészet sajátosságairól. [Jegyzetek A. I. Burov : A művészet esztétikai lényege ; N. A. Dimitrijeva : Az esztétikai nevelés kérdései és V. V. Vanszlov : Tartalom és forma a művészetben c. könyvről.] Igaz Szó, 1957. 9. sz. 462—470. p.
526. *Juhász Géza*: Bepillantás a Siptár irodalomba. [A „Jeta e re” c. albán irodalmi folyóirat szerb—horvát nyelvű számáról.] Híd, 1957. 549—550. p.
527. *Juhász Géza*: A kísérletezés szabadságáért. [A jugoszláv irodalom néhány elvi problémájáról.] Híd, 1957. 393—396. p.
528. *Juhász Zoltán*: Húsz éve nem jelent meg. [H. G. Wells : A láthatatlan ember c. regényéről.] Igaz Szó, 1957. 8. sz. 318—319. p.
529. *Kakassy Endre*: Kortárs román írók. V. M. Galan. Igaz Szó, 1957. 10. sz. 628—634. p.
530. *Kakassy Endre*: Kortárs román írók. Camil Petrescu (1894—1957). Igaz Szó, 1957. 5. sz. 777—783. p.
531. *Kakassy Endre*: Sadoveanu magyarul. („Nyestfiak”). Korunk, 1957. 449—453. p.
532. *Kormcs Gyula*: Néhány szó egy fordításról. [Marin Preda : A Moromete család c. regényéről.] Útunk, 1957. 30. sz. 5. p.
533. *Kossa János*: A gondolat szabadságáért. [Arthur Miller felszólalása a cenzúra veszélyéről az amerikai írószövetség 1957. évi New York-i kongresszusán.] Híd, 1957. 411—413. p.
534. *Lányi István*: A nyugati világ szellemi válságáról. [Beszélgetés Jean Cocteau-val.] Híd, 1957. 525—528. p.
535. *Larra, Raul—Jesualdo, Sosa*: Világirodalmi szemle. A latin-amerikai irodalmakról. Igaz Szó, 1957. 5. sz. 788—790. p.
536. *Lőrinczi László*: Az 1907-es romániai parasztfelkelés nagy írói dokumentuma: Liviu Rebreanu: „Lázadás” című regénye. Művelődés, 1957. 3. sz. 18—20. p.
537. *Lőrinczi László*: Kortárs román írók. Francisc Munteanu. Igaz Szó, 1957. 2. sz. 300—303. p.
538. *Méhes György*: Egy fiatal házasság. Tyendriakov „Válóok” című könyvéről. Művelődés, 1957. 6. sz. 36. p.
539. *Méhes György*: M. Sadoveanu-ról. Művelődés, 1957. 5. sz. 16—17. p.
540. *Méliusz József*: Egy délután Thomas Mann-nál [1937-ben]. Igaz Szó, 1957. 7. sz. 78—84. p.
541. *Méliusz József*: Kitépelt naplólapok. „1907”. [Tudor Arghezi: 1907 c. poémájáról.] Igaz Szó, 1957. 3. sz. 439—444. p.
542. *Méliusz József*: Kitépelt naplólapok. Meghalt egy költő. [Nicolae Labis 21 éves költő halála.] Igaz Szó, 1957. 2. sz. 281—283. p.
543. *Nagy Jenő*: Szlovák—magyar kultúrtörténeti kapcsolatok nyomában. Soproni emlékek. A Hét, 1957. 27. sz. 9—11. p.
544. *Nagy Pál*: Mann, Heinrich: Ronda tanár úr. Igaz Szó, 1957. 7. sz. 156. p.
545. *Nagy Pál*: Popovici, Titus: Az idegen. Igaz Szó, 1957. 9. sz. 473—475. p.
546. *Oláh Tibor*: Az irodalom népeink testvériségéért. [Ady, József Attila, Sadoveanu, Beniuc a román—magyar megismerésért.] Igaz Szó, 1957. 12. sz. 1056—1063. p.
547. *Oláh Tibor*: Porumbacu, Veronica: Versek. Igaz Szó, 1957. 7. sz. 150—151. p.
548. *Oláh Tibor*: Tanulmányok a mai román regényről. [A Viața Românească 1957. 6. sz.-ban közölt tanulmányokról.] Igaz Szó, 1957. 8. sz. 315—316. p.
549. *Oláh Tibor*: A vígjáték olasz mestere. [Goldoni] Igaz Szó, 1957. 4. sz. 577—592. p.
550. *Sas Andor*: Opera didactica omnia. [Jan Amos Komenský munkásságáról.] Korunk, 1957. 816—828. p.
551. *Sepsi Miklós*: Twain, Mark: Puddingfejű Wilson. Igaz Szó, 1957. 3. sz. 470—472. p.
552. *Sinkó Ervin*: Blitvai szintézis. [Krléza: Bankett Blitvában c. művéről.] Híd, 1957. 46—55., 134—141. p.
553. *Sinkó Ervin*: Új szerepet kérek. [Krléza: Bankett Blitvában c. művéről.] Híd, 1957. 205—218., 310—329. p.
554. *Scmcdi Zoltán*: Leonov, Leonid: Szkutarevcsikj. Igaz Szó, 1957. 7. sz. 158—159. p.
555. *Sulhóf József*: A nyolevan éves Izidora Szekulics. Híd, 1957. 304—305. p.
556. *Sulhóf József*: Szélgjegyzetek Szetván Jakovljevic új regényéhez. [„Árnyalakok”] Híd, 1957. 186—189. p.

557. *Szabó György*: Vinogradov, A.: Paganini elítéltetése. Igaz Szó, 1957. 7. sz. 152—153. p.
558. *Szalatnai Rezső*: Vitezsláv Nezvál. Korunk, 1957. 1573—1576. p.
559. *Székely János*: Mihail Beniuc köszöntése. Igaz Szó, 1957. 12. sz. 1083—1084. p.
560. *Szemlér Ferenc*: Magyar irodalom a román köztudatban. Korunk, 1957. 307—308. p.
561. *Szkusek Iván*: Bepillantás a háború utáni szlovén drámairodalomba. [Ivan Potres: Krefl c. dráma-trilógiájáról.] Híd, 1957. 239—245. p.
562. *Szöcs István*: Egy író forradalma — önmaga ellen. Igaz Szó, 1957. 10. sz. 595—598. p.
563. *Tomán László*: Branko V. Radičević: Večita Pešadija. [Verseskötet.] Híd, 1957. 146—147. p.
564. *Tomán László*: Pavlović, Miodrag: Most Ber Otala. [Elb.] Híd, 1957. 145—146. p.
565. *Tóth Kálmán*: Új román nemzeti bibliográfia. Korunk, 1957. 1752—1763. p.
566. *Veress Dániel*: Dickens, -Charles: Karácsonyi ének. Igaz Szó, 1957. 5. sz. 797—799. p.
567. *Vukovics Géza*: Sagan, Françoise: Kopogtat a bánat. [Bonjour, tristesse.] Híd, 1957. 396—401. p.

VII. Összesített névmutató*

A

Adam, A. 266
 Adamová, Zuzanna 52
 Ady Endre 290, 546
 Agârbiceanu, Ion 500
 Albérés, Francine Marill 256
 Alekszejev, M. P. 164
 Allmayer, Vito Fazio 409
 Almási Miklós 323
 András László 490
 Angyal Endre 1
 Anst, Hildegard 370
 Antal Gábor 290, 324, 426
 Antal Lajos 121
 Antal Péter 500, 501
 Apel, Gudrun 195
 Apostol András 427, 428
 Apulcius, Lucius 109
 Aragon, Louis 246, 275
 Arany János 299
 Aretino, Pietro 404—406
 Arghezi, Tudor 488, 541
 Aristophanész 117
 Armand Marcel 213
 Astre, G. A. 130

B

Babel, Iszak 438, 443, 475
 Babits Mihály 2
 Bacoviam, Gheorghiu 509
 Bahner, Werner 493
 Bajomi Lázár Endre 207, 208, 209, 210, 211
 Bakos József 3
 Bălcescu, Nicolae 505
 Balczki Emil 4
 Bálint György 325
 Bálint István 502, 503
 Balzac, Honoré de 45, 269

Bán Imre 5, 71
 Banuş, Mihail 519
 Bársony Imre 72, 73
 Bartócz Ilona 212
 Basil, Munteanu 482
 Bates, Herbert Ernest 158
 Bateson, W. P. 166
 Baudelaire, Charles 75, 261, 279, 286
 Beauvoir, Simone de 34, 276
 Beke Zoltán 504
 Bene Ede 213
 Benedek András 122
 Benedek Marcell 6, 123, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 326, 327, 328, 393
 Beniuc, Mihail 546, 559
 Benyhe János 491
 Béranger, Jean Pierre 252
 Berde Zoltán 505, 506
 Bergson, Henri 151
 Bernhard, Georg 10
 Bernier, Armand 177
 Bezruč, Petr 181
 Blake, William 134
 Blaschka, Anton 28
 Boccaccio, Giovanni 88, 416
 Bode, E. H. 49
 Bogdány Ferenc 220
 Bor Kálmán 225
 Bori Imre 507
 Borzsák István 98, 99
 Botka Ferenc 7, 329, 429—432
 Bölöni György 47, 221
 Branner, H. C. 203
 Brecht, Bertolt 349, 358, 366, 383
 Bredel, Willi 10
 Brodskaja, Sz. Ja. 329
 Brontë, Emily 34, 162, 510
 Brown, Douglas 154
 Browning, E. B. 132
 Brtaň, Rudo 53
 Burov, A. I. 525

* Dőlt számokkal a szerzőkre utalunk!

C

Calderón, de La Barca Pedro 490
 Camilar, Eusebiu 478, 489
 Camus, Albert 34, 210, 230, 259, 280, 507
 Čapek, Karel 183
 Carducci, Giosuè 413, 418
 Carême, Maurice 177
 Catullus, Caius Valerius 98
 Cervantes, Miguel de Saavedra 34
 Chateaubriand, François René 34
 Chraïbi, Driss 176
 Cocteau, Jean 228, 233, 282, 534
 Codarcea, C. I. 54
 Collius, P. A. 173
 Courteline, Georges 251
 Cowley, Malcolm 144
 Crane, Stephan 125
 Cremer, Fr. 49
 Csakovszkij, Alekszandr 455
 Csehov, Anton Pavlovics 34, 469
 Csernisevskij, N. G. 27, 29
 Cs. L. 54
 Csertői Oszkár 433
 Csopics, Branko 296
 Csoszics, Dobrica 302, 303
 Csuka Zoltán 296, 297, 298
 Culcer Sándor 508, 513
 Czibor János 308

D

Dán Endre 509
 Dániel Anna 389, 390, 391
 Dante, Alighieri 401, 402, 403
 Daudet, Alphonse 212
 Davieso, Oszkar 297
 Deák Tamás 510
 De Sanctis, Francesco 425
 De Vries, Theun 291
 Détschy Mihály 100
 Devecseri Gábor 74, 101, 102, 103, 104, 105
 d. i. 511
 Dib, Mohammed 254
 Dickens, Charles 128, 566
 Dimitrijeva, N. A. 525
 Dimitriu, Petru 483
 Dobossy László 9, 55, 180, 181, 182, 223, 224
 Domokos Sámuel 478, 479
 Dos Passos, John Roderigo 502
 Dosztojevskij, Fjodor Mihaljovics 34
 Döblin, Alfred 355, 384
 Drégely Ferenc 512
 Drejden, Sz. 438
 Du Gard, Roger Martin 34, 244, 289
 Dürrenmatt, Friedrich 330, 333
 Dzsabajev, Dzsambul 477
 Dzsahil, Musza 450, 468

E

Eckhardt Sándor 56, 224
 Elbert János 312, 434, 435
 Elek Oszkár 9

Eliot, George 170
 Eminescu, Mihail 485
 Engel Károly 513, 514
 Erenburg, Ilja 34, 522
 (e—u) 436

F

Fallada, Hans 10, 332, 370
 Faludi Ferenc 92
 Falus Róbert 74, 437
 Faragó József 515
 Faulkner, William 147
 Fáty Árpád 330
 Fegyvin, Konsztantyin 518
 Ferenczy Endre 81
 Feuchtwanger, Lion 10
 Fielding, Henry 171
 (fj.) 438
 Flatter, Richard 163
 Flaubert, Gustave 34
 Forgács Marcell 146
 Földes Mihály 46
 France, Anatole 208, 221, 234, 285, 511, 523
 Franyó Zoltán 516
 Freud, Sigismund 42
 Fülöp Géza 331
 Fürstenheim, E. G. 374
 Füsi József 394
 Füst Milán 124

G

Gábor Andor 10
 Gábor György 225
 Gagyí László 517
 Gál Péter 226
 Galan, V. M. 529
 Gáldi László 126, 395, 432, 480, 481, 482
 Gálfalvi Zsolt 518
 Galla Endre 57
 Galsai Pongrácz 127, 227, 228, 332
 García Lorca, Federico 494, 496, 497, 498, 499
 Garibaldi, Giuseppe 419, 423, 424
 Geleji Dezső 299
 Gellért Gábor 11
 Gera György 229, 333
 Gerard, Albert 43
 Gercen, Alekszandr Ivanovics 97
 Geréb Béláné 128
 Gereblyés László 58
 Gerencsér Miklós 440
 Germanus Gyula 175
 G. I. 334
 Gide, André 34, 244, 288
 Gildes-Andriewski, Gabrielle 262, 277
 Giraudoux, Jean 34
 Gladkov, Fedor Vaszilevics 522
 Glyn, James W. 204
 Goethe, Johann Wolfgang von 24, 326, 344, 347, 369, 371, 379, 386, 387
 Gogol, Nyikoláj 34, 45, 457

Goldoni, Carlo 393, 394, 398, 412, 549
 Gorkij, Alekszej Makszimovics 34, 427
 Görgey Gábor 125, 335
 Graham, J. W. 15
 Gray, Thomas 155
 Gréda József 519, 520
 Green, Julien 214
 Greene, Graham 34, 127, 142
 Guillemin, Henri 253
 Guljaski, Andrej 178
 Gyergyai Albert 75, 129, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236
 Györe Imre 336
 Győry János 237
 Gyurkó László 337, 338

H

Hadrovics László 300, 301
 Hankiss Elemér 12, 13, 130.
 Hansen, Hemmer Eva 203
 Hardy, Thomas 154, 156
 Harte, Francis Bret 138
 Hašek, Jaroslav 187, 201
 Hatzfeld, Helmut A. 12, 13
 Hauptmann, Gerhart 10, 361
 Hegedüs Bite Dániel 302
 Hegedüs Géza 106, 238, 339
 Heine, Heinrich 94, 329, 334
 Heliodóros 113
 Heller Ágnes 27, 340
 Hemingway, Ernest 34, 159, 503
 Herczeg Gyula 397, 398
 Héra Zoltán 396, 441, 442
 Hermann István 392
 Hermann-Neise, Max 10
 Hernády Ferencné 239
 Herriot, Édouard 270
 Hésiodos 101
 Hesse, Hermann 331, 375, 376
 Heym, Stefan 324, 336
 H. F. 183
 Hilschel, Eberhard 331
 Holdheim, William 288
 Homéros 74, 76, 102, 103, 104, 110, 111, 112
 Honti Rezső 492
 Hopp Lajos 241, 242, 243, 244
 Horányi Mátyás 400
 Horatius Quintus Flaccus 85
 Horn András 131
 Horváth István Károly 76
 Horváth Károly 240
 Horváth Tibor 293
 Hölderlin, Johann Christian Friedrich 378
 Hubay Miklós 245
 Hudec, Jozef 196
 Hughes, Richard 129
 Huszti József 77
 Hyde, J. William 170

I

Ibn-Rumi 175
 Ibsen, Henrik 72, 73, 389, 390, 391, 392

Ignjátovics, Jakov 298
 Ilf, Ilja 463, 522
 Illés Béla 246, 443, 521
 Illés Endre 46, 247, 248, 249
 Illés Lajos 444
 Illés László 341
 Imre Katalin 445, 446
 Izsák József 522
 Jakovlyevics, Sztjepán 556
 Jánosházy György 523, 524
 Jánosi János 525
 Jankovich Ferenc 177, 250
 Jasieński, Bruno 316
 Jebeleanu, Eugen 484, 487
 Jeszenyin, Szergej 78, 95
 Jilemniczky, Peter 197
 Jimenez, Juan Ramón 516
 Jones, James 149
 Joyce, James 168
 Jovanovics Miklós 313, 447, 448, 449, 450, 451
 Jovkov, Jordan 179
 József Attila 58, 61, 546
 Juhász Géza (jugoszláviai) 526, 527
 Juhász Zoltán 528
 Julius, A. K. 175

K

Kafka, Franz 372, 373
 Kajetán Endre 452
 Kakassy Endre 529, 530, 531
 Kalinciak, Jan 196
 Karátszky Endre 251
 Kardos László 14, 46, 78, 132, 252, 342, 453, 454
 Kardos Tibor 15, 71, 83, 401
 Karig Sára, 178, 179
 Kárpáti Aurél 47
 Kassák Lajos 16, 17, 18, 19, 20
 Kasszil, Lev A. 436
 Katajev, Valentyin 522
 Katkó István 343
 K. E. 253
 Keats, John 169
 Keene, Donald 293
 Kelemen János 403
 Kelemen Sándor 455, 456
 Keller, Gottfried 34
 Kemény Dezső 254
 Kemény Ferenc 133
 Kemény G. Gábor 39
 Kemény György 303
 Képes Géza 134
 Kerényi Grácia 314, 315
 Keresztúry Dezső 344, 345
 Kéry László 59, 60, 135
 Ketton-Cremer, R. W. 155
 Király Péter 184
 Király Rudolf 493
 Kirschbaum, Leo 161
 Kisch, Egon Ervin 10
 Klein Lipót Gyula 316

Kleist, Hugo von 377
 Knight, Eric 34
 Knight, L. C. 166
 Koczogh Ákos 457
 Kocztur Gizella 136
 Kolbe, H. 21
 Kolty-Kastner Jenő 404, 405, 406
 Komenský, Jan Amos 3, 190, 192, 550
 Komlós János 292
 Komor Gerta 458
 Komor Ilona 346
 Konrád György 137
 Kormos Gyula 532
 Korolenko, G. V. 447
 Korompay Bertalan 205
 Kossa János 533
 Kovács Endre 61, 185, 186, 187, 188, 316, 317, 318
 Kovács Zoltán 22, 459, 460
 Kozocsa Sándor 51
 Kozsevnyikov, Vagyim 444
 Köpeczi Béla 46, 79, 483
 Krammer J. 62, 347
 Krasko, Ivan 194
 Krejčí, Karel 63
 Krleža, Miroslav 552, 553
 Kronstein Gábor 48
 Kubinyi Mária 81
 Kukučín, Martin 202
 Kulczyńska-Saloni, J. 314
 Kuprin, A. I. 442, 448, 458, 465
 Kurellá, Alfred 360

L

La Rochefoucauld, François duc de 215
 Labis, Nicolae 542
 Laing, Frederick 145
 Lakits Pál 23, 255, 256
 Lakner Stephan 10
 Lamb, Charles 136
 Langbaum, Robert 161
 Lanoux, Armand 207
 Lányi István 534
 Lao Sö 308
 Larbaud, Valery 284, 285
 Larra, Raul 535
 Lavotha Ödön 64
 Laxness, Halldór Kiljan 44, 292
 Le Bovier de Fontenelle, Bernard 225
 Lembourn, Hans Jürgen 203
 Lenau, Nikolaus 328, 388
 Lengyel Balázs 348
 Lengyel Béla 96
 Lengyel Judit 461
 Leonov, Leonyid 473, 554
 Lermontov, Mihail Jurjevics 441, 453
 Lessing, Gottfried Ephrian 323
 Leszkov, Nikolaj Sz. 476
 Libegyinszkij, Jurij 437, 452
 Liebner János 291, 349
 Ligne herceg 34
 Lindsay, Sir David 152
 Lomboy, Reinaldo 491

Longfellow, Henry Wadsworth 139
 Longosz 100
 Lönnrot Ilés 205
 Lőrinc Dávid 138
 Lőrinczi László 536, 537
 Lucretius, Titus L. Carus 116
 Lu-Hszin 34
 Lukács György 24, 350, 354
 Lu-Ki 311
 Lutter Tibor 80, 126, 139, 140
 Lüdecke, H. 49

M

Machiavelli, Niccolò 171, 400
 Mádl Antal 351, 352
 Mailer, Norman 149
 Mainland, William F. 381
 Majakovszkij, Vladimir V. 429, 441, 454, 470
 Makai Imre 462
 Makai Mária 27
 Mann, Heinrich 544
 Mann, Thomas 34, 335, 339, 340, 341, 342, 350, 361, 363, 365, 367, 368, 374, 540
 Marceau, Félicien 281
 Marcuse, Ludwig 42
 Mare, Stefan cel 508, 513, 515
 Mark Twain 162, 167, 551
 Markiewicz, Henryk 36
 Marót Károly 81, 82, 107, 108
 Marx, Jean 35
 Máté Iván 257, 353
 Máthé Elek 141
 Maugham, Sommerset 34
 Maupassant, Guy de 247, 248
 Méhes György 538, 539
 Melicherčík, Andrej 189
 Méliusz József 484, 540, 541, 542
 Merimée, Prosper 268, 517
 Mesterházi Lajos 407
 Mészáros Vilma 258, 309, 354
 Mezey László 28, 83, 408
 Michelet, Jules 34, 276
 Michna Sarolta 189
 Mickiewicz, Adam 34, 313, 315, 317, 318, 319, 320, 321
 Mihályi Gábor 142, 143, 259, 260, 278
 Milhaud, Gérard 239
 Milisavac, Živan 304
 Miller, Arthur 533
 Milton, John 126
 Mikszáth Kálmán 88
 Molière 265, 272, 278
 Molnár G. Péter 463
 Molnár István 485
 Momigliano, Attilio 395
 Montaigne, Michel, de 235
 Moravia, Alberto 396, 407
 Moretti, Marino 421
 Morgan, Charles 34
 Móricz Zsigmond 54, 69
 Morus Tamás 164
 Mörke, Eduard 348

Mráz, Andrej 202
 Munteanu, Francisc 537
 Murányi Győző 261
 Murányi-Kovács Endre 262
 Muschg, Walter 382
 Mussett, Alfred de 216

N

Nádass József 203, 206
 Nagy Géza 144
 Nagy Jenő 543
 Nagy Pál 544, 545
 Nagy Péter 145, 146, 176, 263, 355
 Nagy Sándor 190
 Nagyrévi György 84, 356
 Navarra, A. 411
 Németh G. Béla 357
 Németh László 494
 Neruda, Jan 188
 Neumann, Stanislaw Kostka 193
 Nezval, Vitezslav 558
 Nietzsche, Friedrich 288
 Noël, Marie 262
 Nyevevov, Alekszandr Sz. 426, 440, 445, 471
 Nyilin, Nyikolaj 456
 Nyirő Lajos 29, 30, 31, 32, 464

O

Oláh Tibor 546, 547, 548, 549
 Olesam, Jurij 428
 Opitz, Martin 346
 Országh László 148
 Ossietzky, Karl von 10
 Ovidius, Publius Cornelius Naso 77, 82, 91, 106, 107

Ö

Örkény István 149

P

Pá-Csin 309
 Page, Denys 110
 Pákozdy Ferenc 358
 Pál Erna 4
 Palacký, František 66
 Pálffy Endre 486, 487
 Pán Imre, 16, 17, 18, 19, 20
 Pánczél Éva 409, 410, 411
 Pándi Pál 465
 Panova, Vera 446, 472
 Papernij, Z. 429
 Passuth László 495
 Pataky Miklós 86
 Paulinyi Zoltán 359
 Pavlović, Miodrag 564
 Pécsi Antal 150
 Peek, W. 115
 Peéry Rezső 85
 Pentz Sándor 48
 Pereira, Benito 92
 Petőfi Sándor 53, 56, 62, 64, 70
 Petrarca, Francesco 417

Petrescu, Camil 530
 Petrov, Jevgenij 463, 522
 Pettet, E. C. 169
 Pindaros 81
 Pirandello, Luigi 409
 Pire, G. 264
 Pizzorusso, Arnaldo 289
 Platón 104
 Plehanov, G. V. 31
 Politzer, Heinz 10
 Pontoppidan, Henryk 204
 Popovici, Titus 545
 Porumbacu, Veronika 547
 Póth István 65, 304, 305, 306
 Potres, Ivan 561
 Pődör László 264, 265
 Pražák, Richard 66
 Preda, Marin 501
 Protić, M. 295
 Prus, Boleslaw 322
 Ptáček, Ladislav 186
 Puskin, Alekszandr Szergejevics 34, 89, 467

R

Rába György 267
 Rabelais, Francois 34, 255
 Radicević, Branko V. 563
 Radó György 51, 86, 320, 466, 467
 Radványi Ervin 468
 Ramuz, Conrad Ferdinand 227, 229, 231, 232
 Rebreanu, Liviu 536
 Reimann, Paul 352
 Reiner, Anna 10
 Révai József 33
 Révay József 109, 416
 Reymont Władysław Stanisław 524
 Réz Ádám 268
 Réz Pál 269
 Rimbaud, 266
 Ritoók Zsigmond 110, 111
 Rolland, Romain 217, 218, 222, 223
 Román J. Jarosláv 151
 Róna Éva 152
 Rónai Mihály András 270, 412, 413, 469
 Rónay György 87, 153, 224, 267, 271, 272, 273
 Rostand, Edmond 290
 Roth, Joseph 10, 337, 385
 Rousseau, Jean-Jacques 220, 264
 Rožnay Samuel 53
 Rózsa Zoltán 414, 415
 Rubin Péter 274
 Russo, Luigi 410, 418
 Ruttkay Kálmán 154, 155, 156

S

Saba, Umberto 415
 Sabatier, Robert 263
 Sadoveanu, Mihail 479, 506, 520, 531, 539, 546
 Sagan, Françoise 211, 257, 260, 267
 Šalda, František Xavér 180

Sallay Géza 419, 420
 Sárközi György 417
 Saroyan, William 503
 Sartre, Jean-Paul 34, 258
 Sas Andor 550
 Sasu, Dorothea 513
 Schadewaldt, W. 379
 Schiller, Friedrich 327, 341, 381
 Schreiber Sándor 88
 Schuman, Paul 10
 Scserbina, V. 31
 Scsipacsov, Sztjepán 434
 Séchelles, D. de 41
 Sepsi Miklós 551
 Shakespeare, William 80, 90, 121, 131, 133, 136, 146, 148, 161, 163, 165, 173
 Shaw, G. Bernard 122, 123, 150, 173
 Shea, Bernard 171
 Siebenschtein, Hugo 386, 387
 Siebzhner-Vivanti, Giorgio 397
 Sienkiewicz, Henryk 314
 Simó Jenő 46
 Simon Gyula 418
 Simonis, Heinrich 512
 Sinkó Ervin 552, 553
 Sipos István 191
 Soldati, Mario 407
 Solohov, Mihail 451, 462, 474, 518
 Solomon, M. 125
 Somlyó György 275
 Somodi Zoltán 554
 Sós Endre 89, 90, 157, 360, 361, 362, 363, 470
 Sosa, Jesualdo 535
 Sötér István 34, 276
 Speyer, Wilhelm 363
 Spitzer, Juraj 197
 Stawinski, Jerzy Stefan 312
 Steinbeck, John 34, 141, 143
 Steinberg, W. 334
 Stendhal 34, 249, 256
 Sterija, Jovan Popović 305
 Sterne, Lawrence 135, 157
 Stetka Éva 35
 Stil, André 241
 Stoll Béla 91
 Strich, Fritz 341
 Sulhóf József 555, 556
 Supervielle, Jules 273
 Sükösd Mihály 158, 159, 364
 Süpek Ottó 277, 278
 Süteő Imre 36, 321
 Szabó Árpád 112
 Szabó Ede 365
 Szabó György 37, 421
 Szabó György (erdélyi) 557
 Szabó Lőrinc 46, 160, 279
 Szabolcsi Éva 422
 Szabolcsi Miklós 67, 280, 281
 Szalatnai Rezső 192, 193, 194, 558
 Szalontai Mihály 471
 Szántó Judit, Sz. 161, 366
 Szász Imre 162

Szauder József 92
 Szávai Nándor 282, 283, 284
 Szeberényi Lehel 472
 Szegi Pál 285
 Szegzárdy-Csengery József 286
 Szejfullina, Lidia 435
 Székely János 559
 Szekulics Izidora 555
 Szemlér Ferenc 488, 560
 Szenczi Miklós 163, 164, 165, 166
 Szentkúty Miklós 167, 367
 Szepessy Tibor 113
 Szerafimovics, Alekszandr 521
 Szerb Antal 14, 38
 Szergejev-Censzkij, Szergej N. 433
 Sz. Gy. 489
 Szigligeti Ede 65
 Sziklay László 39, 40, 195, 196, 197, 198, 199, 200
 Szilágyi Éva, R. 41
 Szilágyi János György 114, 115
 Szilvás Gyula 496
 Szimonov, Konsztantyin 430
 Szkusek Iván 561
 Szobotka Tibor 168, 368
 Szokolov, A. N. 464
 Szókratész 104
 Szócs István 562
 Szöllősy Klára 473

T

Tacitus, Cornelius 99
 Tamasin, L. G. 32
 Tarján Imre 369, 423
 Tartsay Vilmos 48
 Tempesti, Folco 422
 Terentius, Publius Afer 118
 Thackeray, William Makepeace 34
 Tibor Dénes 68
 Titta Rosa, Giovanni 421
 Tolnai Gábor 424, 497, 498, 499
 Tolsztoj, Alekszej 518, 562
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 34, 45
 Tomán László 563, 564
 Toschi, Paolo 408
 Tóth Béla 116
 Tóth Kálmán 565
 Tóth Tibor 201
 Tőkei Ferenc 310, 311
 Törő Györgyi 370
 Török Endre 93, 474, 475, 476
 Törökné Erdélyi Ilona 425
 Trencsényi-Waldapfel Imre 101, 117, 118, 477
 Triolet, Elsa 262
 Tucholsky, Kurt 359
 Turbet-Delof, Guy 56
 Turgenyev, Ivan Szergejevics 45, 504
 Turóczy-Trostler József 68, 94, 328, 371, 380
 Tyendrjakov, V. 538
 Tyimofejev, L. I. 431

U

Unbegaun, B. O. 439
 Ungvári Tamás 372, 373
 Űrhegyi Emilia 202
 Utitz, Emil 49

V

Vajansky, Svetozár Hurban 199
 Vajda György Mihály 42, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381
 Vámosi Pál 43, 44, 169, 171, 204, 382
 Vanszlov, V. V. 525
 Vargha Kálmán 69
 Vas István 28
 Vercors [Jean Bruller] 274
 Veres Péter 45
 Veress Dániel 566
 Verga, Giovanni 410, 411, 420
 Verlaine, Paul 254, 290
 Vidor Miklós 95, 322
 Viktor János 172, 173, 174
 Villon, François 87, 236, 287
 Vinogradov, A. 557
 Vizkelety András 49
 Vörös Imre 288, 289
 Vörösmarty Mihály 66
 Vujcsics D. Sztóján 307
 Vukovics Géza 567

W

Wain, John 166
 Walkó György 383, 384, 385, 386, 387, 388
 Wassermann, Jacob 325
 Wellek, René 425
 Wells, H. G. 528
 Werfel, Franz 343
 Wessetzky Vilmos 119, 120
 Wilder, Thornton 34, 174
 Williams, Tennessee 146
 Winter, Eduard 1
 Wollmann, Frank 40
 Woolf, Virginia 137, 151, 153
 Wouk, Herman 149

Y

Young, Philip 159

Z

Zápotocký, Antonín 185
 Zinner, Hedda 10
 Zmaj-Jovanovics, Jovan 299
 Zola, Émile 34, 219
 Zolnai Béla 50, 290
 Zöldhelyi Zsuzsanna 4, 51, 70, 96, 97
 Zweig, Stefan 338, 361, 362, 388

VIII. Feldolgozott hírlapok és folyóiratok jegyzéke

Acta Antiqua
 Acta Linguistica
 Acta Litteraria
 Antik Tanulmányok. *Studia Antiqua*
 Élet és Irodalom
 Filológiai Közlöny
 Irodalmi Figyelő
 Irodalomtörténet
 Irodalomtörténeti Közlemények
 Kortárs
 Magyar Filozófiai Szemle
 Magyar Könyvszemle
 Magyar Nemzet
 Magyar Nemzeti Bibliográfia
 Magyar Nyelvőr
 Magyar Tudomány
 Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei
 Magyarország
 Nagyvilág
 Népszabadság
 Nők Lapja
 Nyelvtudományi Közlemények
 Pedagógiai Szemle
 Századok

Társadalmi Szemle
 valamint
 Bánsági Üzenet (Temesvár)
 A Hét (Pozsony)
 Híd (Újvidék)
 Igaz Szó (Marosvásárhely)
 Korunk (Kolozsvár)
 Művelődés (Kolozsvár)
 Utunk (Kolozsvár)
 A feldolgozó munka során még átnézett folyóiratok:¹
 Acta Archeologica
 Acta Ethnographia
 Acta Historiae Artium
 Acta Orientalia
 Acta Universitatis Szegediensis
 Archeológiai Értesítő
 Etnographia
 Felsőoktatási Szemle
 Hadtörténelmi Közlemények
 Köznevelés
 Magyar Nyelv
 Művészettörténeti Értesítő
 Párttörténeti Közlemények
 Soproni Szemle

¹ Irodalomtörténeti vonatkozású tanulmányaikat ld. az 1957. évre vonatkozóan az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1958. 4. sz.-ban. („A rokontudományi folyóiratok magyar irodalomtörténeti tárgyú tanulmányai” c. bibliográfiában.)

Ján Smrek

Nem merem kiírni a teljes címet : Ján Smrek hatvan éves, holott erről van szó, mert jubileuma volt nemrég a szlovák poétának, s mi is itt ebből az alkalomból szeretnénk kezdet szorítani vele. Nem merem kiírni az esztendő számát, pedig tudom, hogy Ján Smrek nem vénlány-formán hiú, hogy irulva-pirulva elhessentse ezt a komor két számjegyet. A fiatalság, a szépség, az erő és tavasz költője belülről ma sem hatvan éves, ma is fiatal, ma is májusi szavakat hallat, mint aki azonos önnön magával s nem változik a változó évekkel.

Ján Smrek költészetében egyetlen egyszer volt fordulat, a legelején. A kis árva lutheránus fiúcska, akit árvaházban neveltek fel, bizonytalanul indult a világnak. Előbb kereskedő akart lenni, utóbb evangélikus lelkész, de fakép-nél hagyta a teológiát is, író és szerkesztő lett belőle. Első verseiben álarcot visel, nem meri kimondani valódi izgalma, a cseh szimbolisták nagy költő-jének, Otokar Březinának modorában írja első verseit : csupa világfájdalmas, borúlátó, élettől menekülő strófát. 1922-ben jelent meg első verskötete, *Odsúdený k večitej žizni* (Akit örök szomjúságra ítélték) címen. A fordulat akkor következett be, midőn Ján Smrek hirtelen levetette ezt a magára hányt idegen köntöst s megszólalt saját hangján. Ezt a fordulatot az 1925-ben megjelent *Cvālažuce dni* (Rohanó napok) című kötete jelzi. Ettől kezdve mindmáig Ján Smrek költészetének nagyságát és szépségét éppen az teszi, hogy sohasem próbált más lenni, mint ami. Ez a nagyon őszinte és leplezetlen költő éppen őszinteségével és keresetlenségével hatott s hatása mindig akkor volt erős és általános, amikor a szlovák szellemi világban éppen a Smrek-erényeknek támadt természetes visszhangjuk s a Smrek-versek kellett hiányérzetet az olvasóban. Így van ez most is.

Ján Smrek költészete az erotikus látvány és erotikus játék lírája, de az igazi költő áhítatával és gyöngédségével kifejezve. Távol áll tőle a póre naturalizmus, annál közelebb van hozzá a muzsika. Strófáit az élet abszolút szeretete és természetessége rakja össze. Mámorról szól duhajkodás nélkül, romantikus a romantika műfogásai nélkül. 1929-ben napvilágot lát *Božské uzly* (Isteni csomók), 1933-ban *Iba oči* (Csak a szemek) című kötete, s 1934-ben a több kiadást is megért *Básnik a žena* (Költő és az asszony) című ismert verskötete. Ezekben már teljes erővel zeng a leplezetlen poéta avval a fiúbeimáshoz ritmussal, melyről azt mondják értői, hogy a szlovák nyelv legdallamosabb formája : könnyű, színes, elegáns, mint egy Krúdy-mondat, az ember soká emlékszik finom vonulatára, oly keresetlen, annyira szíven üt, holott csak játék, csak látvány. Smrek sohasem keresett elvi mondanivalót, soha nem kívánt más lenni, mint az élet kötetlen költője. S ebben önkéntelen benne van az, hogy így az életigazságok költője is lett. Nem volt érzéketlen a világgal szemben, nem takargatta el szemeit, de csak azt mondta el, ami keresetlen

volt, aminek nem adtak hamis páthoszt, ami a lényeg megnyilvánulása volt. Amikor a két háború közt a szlovák líra dekadens és szürrealista modorosságok rabja lett, Ján Smrek versei üdítő hangon jelezték a jó poéta tévedhetetlen igazát: a szépségeket teremtő költői erőt.

Tudott ez a költészet, ha kellett, a maga módján szembeszállni mind-avval a vak és otromba erővel, amely az életnek és örömeinek megkurtyítója és értelmetlenné tevője. Tudott ez a költő hangot találni a második világháború alatt az embertelenség megbélyegzésére, tudta megutáltatni a versolvasóval az „életrontó fantómokat”. Tudott lelkesíteni s küzdeni, tudott harcolni a magány, a halál és a szomorúság ellen. A szerelem forró és szenvedélyes vallomásai Smrek lírájában életigazságos vallomások, szenvedés nélkül. 1944-ben *Hostina* (Lakoma), 1945-ben *Stuďňa* (Kút) címen adta ki háború alatt írt költeményeit, póztalan emberségének meditációit. Nem véletlen, hogy 1958-ban megjelent hatalmas versgyűjteménye, több mint egy évtized termése, az *Obraz sveta* (A világ képe) című kötete, rendkívüli feltűnést keltett s Ján Smrek Paganiniként ható költői hegedűszava ma a szlovák líra első szolistájának, a szlovák költészet legnagyobb élő költőjének hangja. Nyelvi és verselésbeli virtuozitása a modern szlovák líra hitelét jelenti.

Ez a költő több antológián kívül tizenöt éven át szerkesztett egy szlovák irodalmi folyóiratot, az *Elánt*, amely a két háború közti szlovák író-nemzedék legjobb erőit fogta össze s komoly színvonalat diktált a provincializmusra hajló irodalmi életben. Ján Smrek a lapot előbb Prágában szerkesztette, majd átvitte Pozsonyba, a régi históriás városba, amelynek sajátos ódon formáit, meleg színeit, muzsikáló tornyait, tájakat és emberi társadalmakat összekötő szerepét Ján Smrek és nemzedékének más szlovák író tagjai is annyira szerették. Pozsonyban él és alkot ma is ez a szlovák költő.

Nem érezzük alkotó munkájának mellékes részeként fordításait. Smrek született műfordító. Közismert dolog, hogy ő a magyar líra egyik legkiválóbb szlovák tolmácsolója. 1954-ben remek Petőfi-fordításaiért kapta meg a csehszlovák államdíjat. Nevezetes nagy és szép szlovák Ady-antológiája, büszkélkedhetünk Smrek jeles József Attila-gyűjteményével is. Van néhány Balassi Bálint-fordítása. A szlovák olvasók néhány éve szeretik sikerült Villon-átköltéseit. Ady, akár Lukáč, Krčméry, Roy, Beniak és más szlovák költők esetében is, nagy élménye volt Ján Smreknek. E szlovák költő és nemzedéke, minthogy még magyar iskolákat járt, jól tud magyarul s közvetlenül lapozhat költőinkben. Az *Elán*ban éveken át közölte Ján Smrek a magyar lírával foglalkozó cikkeket, hozta az Ady-nemzedék legismertebb alkotásainak szlovák fordításait. A második világháború alatt, nehéz körülmények közt, vállalta az én magyar költői antológiám¹ szlovák kiadását és vállalta érte a heteken át tartó vad nacionalista hajsztát. Hűséges volt akkor is önmagához, jellem volt tehát, mert a jellem nem más, mint a magunk hűsége és természetessége.

E költői karakter elérkezett egy emberi évfordulóhoz, immár országos megbecsülés közepette. Illő, hogy hálával szorítsuk meg a kezét mi is. Ján Smrek nem beszél magyar—szlovák programról, hanem megteremti azt: tolmácsolja nemzetünk hangját, költőinket. Ez így Pozsony és Budapest közt alighanem a legszebb forma.

Szalatnai Rezső

¹ *Na brehu čiernych vód.* (Sötét vizek partján.) Szerkesztette Szalatnai Rezső. Bratislava, 1943.

A Szlavisták IV. Nemzetközi Kongresszusa

(Moszkva 1958. szeptember 1–10.)

Röviden beszámolni a moszkvai Szlavista Kongresszus irodalmi előadásainak lényegéről, legfontosabb munkálatairól, vagy éppen képet adni eredményeiről s a megoldatlanul maradt problémákról: olyan feladat, amely már előre kudarcra van ítélve. Nemcsak azért, mert a Kongresszus méreteit legjobban a „kolosszális” jelzővel lehet illetni, hanem — és első sorban — azért, mert — akárcsak a nyelvészetnek — a két irodalomtörténeti szekciónak, a bennük lezajlott előadásoknak sem volt előre kitűzött egységes szempontjuk. Minden előadó a maga kutatási eredményeit mutatta be a maga módszerével. Seregszemle volt ez így, de olyan nagyszerű seregszemle, amelynek éppen az *egybefogása* nehéz. Az első napon, a plenáris ülésen elhangzott előadások után másnap a kongresszus *szekcióira*, majd harmadnap mind a három szekció — a nyelvészeti, az irodalmi s az irodalmi-nyelvi — *alszekcióira* oszlott, s az előadások — ha a nyelvészetieket nem vesszük figyelembe — reggel 9-től, illetőleg 10-től 1-ig, s délután 4-től 1/27-ig négy különböző helyen egyidőben folytak. Ember legyen, aki ezt röviden áttekinti. Ha a hozzászólásokként elmondott, az előre kinyomtatott programban nem szereplő előadásokat nem is említjük, a kongresszuson 8 nap alatt kerek számmal 200 irodalmi előadás hangzott el: olyan szám ez, amely imponáló ugyan, de eleve lehetetlenné teszi a rövid áttekintést.

Egy-egy előadás 20 percig tartott, a zsúfolt műsor miatt tovább nem is tartatott. Ennek a körülménynek az lett a következménye, hogy nem egy — hosszabb fejtegetést, elemzést vagy éppen több adattal való alátámasztást megkívánó — témánál erősen érezni lehetett a szerzőnek a küzdelmét a rövidre szabott idővel. Volt, aki — mint pl. a cseh *Dolanský* akadémikus a realizmusról szóló előadásában — ezt úgy oldotta meg,

hogy csak végkövetkeztetéseit adta elő; máshol, így a szlovák *Mráz* akadémikusnak a szlovák irodalomban a szláv öntudat fejlődését taglaló előadásában, vagy szlovén *Boršnik* asszony beszámolójában a szlovén irodalom forradalmi tendenciájáról a témának minden érdekessége ellenére az anyag szinte elnyelte a mondanivalót.

Az irodalmi szekció nem az egyes szláv irodalmak, hanem korszakok szerint oszlott 4 alszekcióra: a régi, a XIX. és XX. századi irodaloméra, valamint a folklóréra, míg az irodalmi-nyelvi szekció egybefogva tárgyalta a stilsztika, poétika és a műfordítás kérdéseit. Ez a körülmény önmagában véve is rámutat, ami a rendezőségnek többször is hangoztatott szándékából és több alapvető előadásból is kitűnt, hogy mostoha sorsa után az irodalomtörténeti és irodalomelméleti kutatásban az *összehasonlító irodalomtörténet-írás és az irodalom formai elemeinek a vizsgálata* visszakapta megérdemelt rangját, illetőleg a modern szempontú marxista irodalmi vizsgálgatás módszerének lényeges alkotóelemévé vált. Nemcsak az bizonyítja ezt, hogy a forma kérdéseivel külön szekció foglalkozott, s hogy a kerekén 200 előadásnak viszonylag igen nagy százaléka volt összehasonlító irodalomtörténeti jellegű. *Alekszejev* professzor, a kiváló szovjet összehasonlító irodalomtörténész *A szláv irodalmak és szerepük a világ kultúrájának történetében* című előadása nyitotta meg — *Vinogradov* akadémikus hivatalos megnyitója és a küldöttségek bemutatkozása után — a kongresszust, s ezzel mintegy megütötte a tanácskozásonak a rendezőség által iniciált alaphangját: keresni az egyes szláv irodalmak között azokat a közös vonásokat, amelyekkel fejlesztették a világirodalmat, amelyekkel sajátos szint jelentenek az emberiség fejlődésében, s e közös jellemvonások feltárása és bemutatása után keresni kapcsolataikat a nem szláv irodalmakkal.

A szláv irodalmaknak az azonosítása, teljesen egy platformra hozása nem volt mindenütt egyértelmű. Az egyik legkiemelkedőbb összehasonlító irodalomtörténeti előadás, *Zsirmunszkij* szovjet professzoré, a szláv irodalmak és folklór epikus anyagával foglalkozott és éppen azt mutatta be, hogy annak közös motívumai mennyire nem állnak meg a nyelvhatáron. Zsirmunszkij professzor ezt a jelenséget nem tulajdonította minden esetben hatásnak vagy kölcsönhatásnak; igen nagy óvatosságra intett a hatáskutatás terén. A kiszabott 20 perchez képest aránylag gazdag anyagon mutatta be, hogy Európa epikájában milyen sűrűn fordulnak elő vándormotívumok, s hogy a hősi eposz motívumai — érthető okokból — kevésbé vándorolnak, mint a népi eposzéi. A Zsirmunszkijéhez hasonló módon más előadások is elhangzottak, ahol a szláv irodalmaknak mint a világ többi irodalma mellett egy oszthatatlan egységnek a fel fogása nem találkozott helyesléssel. Šafárik óta folyik a vita erről a kérdésről; *Stanislaw Kolbuszewski* lengyel professzor be is mutatta történetét s elemezte mind az „egységes szláv irodalom”, mind pedig a „differenciáció” híveinek az álláspontját. Amíg a cseh *Frank Wollman* a múltban elsősorban a szláv irodalmak közös jellemvonásait kereste, s egységüket bizonygatta — főleg arra hivatkozva, hogy ez az egység a pángermanizmussal szemben milyen ellenálló erőt jelentett — addig a lengyeleknél, de más, szovjet, bolgár és egyéb szláv tudósoknál is ezzel a nézetrel szemben az egyes szláv irodalmak sajátos jellemvonásait, differenciáltságát emlegették.

Az egységet akarta hangsúlyozni az a tény is, hogy a kongresszusnak — a nagy világnyelveken kívül — valamennyi szláv nyelv egyenrangú hivatalos nyelve volt.

Az összehasonlító irodalomtörténeti előadások között viszont több is akadt, amely valamely szláv irodalomnak vagy általában a szláv irodalmaknak nem szláv irodalmakhoz való viszonyát tárgyalta. Szláv tudósokon kívül a nem szláv nem-

zetek képviselői tűntek ki ilyen témákkal. Hadd említsem itt elsősorban *Eduard Wintert*, a Berlini Egyetem professzorát, aki a XVIII–XIX. század fordulójának nemzeti öntudatosodását vizsgálta Közép- és Kelet-Európában. Ott kezdeti fokon a „Landespatriotismus”-ra (állampatriotizmusra) talált igen sok példát. A román *Kicimia* Mickiewicznek Bălcescúra gyakorolt hatását tárgyalta; egy bengáli hindu előadó pedig az orosz és a bengáli irodalom viszonyáról beszélt. A francia *G. anjard* az orosz szlavjavnofilek és narodnyikok szálaít vezette vissza egészen a nyugati felvilágosodásig és kezdeti romantikáig, legfőképpen Herderig. Az amerikai *Harkins* az amerikai pragmatista filozófia hatását mutatta be egy cseh írócsoporthoz, főleg Karel Čapek művészetén. Ez az előadás — a fiatal amerikai tudósok a cseh irodalomban való minden imponáló tájékozottsága ellenére is — jó példája volt annak, hogy a gazdasági-társadalmi alap beható vizsgálatának mellőzése milyen zsákutcába vezet: a hozzászólók kritikája élesen rámutatott, hogy Harkins épp e hiány következtében minősítette Čapeknek legkimagaslóbb műveit gyengébbeknek.

Egész külön csoportot alkottak azok az előadások, amelyek egyes szláv irodalomtörténészeknek a maguk irodalma felé való fordulását mutatták be. A már említett szlovén előadáson kívül ismét csak két délszláv tudós művét kell itt kiemelni: a horvát *Štampár*nak Silvije Strahimir Krančevićről szóló előadása ugyan elsősorban az 1905-i orosz forradalom hatásáról szól, az előadó mindig inkább belülről, a délszláv irodalom felől szemlélte az írókat, akárcsak az ugyancsak délszláv *Frangesh*, aki Miroslav Krleža novelláinak sajátos művészi mondanivalóját mutatta be. Krleža pl. szemléletesen ábrázolta korunk ideges emberét, aki még akkor is hallja a falon átszűrődő zongoraszót, mikor a szomszéd rég' eladta a hősnek oly sok szenvedést okozó hangszerét.

Ezeknél az inkább befelé forduló, az

összehasonlító irodalomtörténet szempontjait kevésbé érvényesítő előadásoknál sokszor volt hiányérzetünk, főleg akkor, ha a magyar irodalommal rokon jelenségekről volt szó, s érezni lehetett: kár, hogy az előadó a mi irodalmunkat nem ismeri, sőt — mint sok személyes beszélgetésből kiderült — legfontosabb íróinkról is igen keveset hallott. A bolgár *Dinekov* nemzete irodalmának romantikájáról beszélt s bemutatta a bolgár fejlődés késését a nyugat-európaihoz képest. A késés következménye, hogy a XIX. század második felében fellépett bolgár romantika a kritikai realizmus sajátos jegyeivel keveredik. Már itt is, valamint *Canev* professzornak a bolgár kritikai realizmus fejlődéséről szóló előadása közben is éreztem, hogy — mutatis mutandis — a magyar irodalomhoz hasonló fejlődésről van szó, de az effajta hiányérzetem még nagyobb volt *Karel Krejčí* cseh professzornak egyébként kiváló és gondolatébresztő előadása közben, amely a klasszicizmusnak, szentimentalizmusnak és romantikának a szláv irodalmakban tapasztalható egybefonódásáról szólt. A szomszédos népek viszonyát is kutató cseh tudós, — aki két évvel ezelőtt a mi Irodalomtörténeti Intézetünkben éppen a magyar–cseh kapcsolatok köréből tartott előadást — ezúttal fel sem vetette, hogy hasonló jelenségeknek a magyar irodalomban is tanúi vagyunk.

Sajnos, a szláv irodalmakhoz — és főképpen a velük szomszédos szláv népek irodalmához — oly közel álló magyar irodalmat a kongresszuson igen kevesen emlegették. Volt eset, hogy rólunk csak a rosszlemlékű nemzetiségi elnyomással kapcsolatban esett szó, az uralkodó osztályaink helytelen politikája felett érzett jogos haragot „a magyarok”-ra általánosítva, mint pl. az említett szlovén irodalomtörténeti előadás esetében.

A magyar–szláv kapcsolatokkal behatóbban csak kivételesen foglalkoztak. *Golenyiscsev-Kutuzov* professzor a szláv (főleg a délszláv) renaissance és Itália kapcsolatainak kutatása közben alaposan

elemezte Mátyás udvarának kulturális képét. *Ivan Kusý*, a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének igazgatója s szlovák realizmus szláv és nem szláv kapcsolatait taglalva részletesen kitért a magyar kapcsolatokra is és hangoztatta e téren az előmunkálatok hiányát és a továbbkutatás szükségességét.

Itt nekünk kell majd előadnunk a magunk mondanivalóját. Meggyőződésünk, hogy ezzel nemcsak hogy teljesebbé tudnók tenni a kongresszuson tárgyalt számos irodalmi jelenségről alkotott képünket, hanem nagyban hozzá tudnánk járulni a függőben maradt vagy meg nem oldott vitás kérdések megválaszolásához is. Egy modern, marxista szempontú kelet-, illetőleg kelet-középeurópai irodalomtörténet-írás szálainak és az irodalomtörténeti, művelődési kapcsolatok széleskörű feltárásának tőlünk is el kell indulniok. Ha az angolok bemutatták a maguk Igor Éneke fordítását, nekünk nem lett volna szabad hallgatnunk arról, hogy nálunk újabban a neves orosz eposznak két fordítása is megjelent; ha román előadó be tudott számolni a román Mickiewicz-kutatásról, vagy éppen a román és a szláv népdal kapcsolatairól, nekünk sem kellett volna véka alá rejtenünk a téren a magunk mondanivalóját é. i. t. E rövid beszámoló most nem ad teret arra, hogy elmondjuk a teendőkkal kapcsolatos javaslatainkat, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az 1963. évi szófiai kongresszusra jobban felkészülve, nagyobb gárdával kellene elmenünk.

Végezetül még néhány szóval meg kell emlékeznünk arról, hogy — bár ez nem volt a kongresszus központi problémája — esett szó a közelmúltban oly sokat tárgyalt irodalmi irányokról: a barokkról, a romantikáról és a realizmusról is. A realizmusról szóló előadásokat emeljük ki: *Dolanský*, a nálunk is ismert cseh professzor a közelmúlt vitáit foglalta össze, külön kiemelve az 1955-ben Budapesten lezajlott kongresszus jelentőségét. *Markiewicz* lengyel professzor pedig azt hangsúlyozta, hogy a realizmus, mint művészi irányzat

esetében történeti kategóriával van dolgunk. Nagy érdeklődést váltott ki *Scserbina* szovjet professzornak a szovjet irodalomról és a szovjet szocialista realizmusról szóló előadása; erélyesen utasította vissza azokat az elméleteket, amelyek a szocialista realizmusnak mint irodalmi iránynak a meglétét tagadták.

Tudom, hogy csak kiragadott részlete-

ket, vázlatot sikerült adnom. Mások talán más megfigyeléseket végeztek volna, más előadásokat hallgattak volna meg és másról számoltak volna be. Egy azonban bizonyos: meg kell erősítenünk a magyar irodalomtudomány szlavisztikai vonalát, többet kell foglalkoznunk a magunk és a szlávok kultúrájának viszonyával.

Sziklay László

Polonisztikai Kongresszus

Varsóban 1958. december 10—13 között tartották meg a polonisták (lengyel irodalomtörténészek) kongresszusát. A tanácskozáson többszöran vettek részt: ott voltak az egyetemek és főiskolák lengyel irodalomtörténeti tanszékeinek, valamint a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének összes tudományos munkatársai, képviseltették magukat a lengyel szakos tanárok, a tudományos könyvtárak, a kiadók és az egyetemi ifjúság. A kongresszus során tizenkét referátumot hallgattak és vitattak meg.

Kazimierz Wyka *Irodalomtörténeti kutatásaink 1950-től 1958-ig* címmel tartott beszámolót (az előző kongresszus ugyanis 1950-ben volt). A referátum javarészt az említett nyolc esztendő tudományos- és oktató munkájának eredményeivel és hibáival foglalkozott. Befejezésül az előadó megjelölte a további munka kutatási és metodikai céljait és feladatait: a) folytatni kell és be kell fejezni valamennyi megkezdett forrás-kutatási, gyűjtő munkát, valamint a kritikai kiadásokat és ezen a téren nem szabad új vállalkozásokba kezdeni, tekintettel az anyagi eszközök hiányára, viszont feltétlenül rá kell térni az elemző (interpretáló) művek kiadására; b) meg kell változtatni a jelenlegi arányt a felhalmozódott anyag és annak tudományos feldol-

gozása között, mégpedig a jelenleginél nagyobb mértékben és gyorsabban kell növelni az önálló elemző (interpretáló) munkák számát; c) a lehető legnagyobb figyelmet kell fordítani új, jólképzett kutatók nevelésére, akik alkalmasak az önálló tudományos munkára.

Julian Krzyżanowski *A folklórkutatás szerepe az irodalomtörténeti kutatásban* témájának szentelte referátumát. A folklórkutatás a népi irodalmat, a szózhagyomány útján terjedő tradicionális irodalmat és ennek az írásos irodalommal való legkülönbözőbb kapcsolatait vizsgálja. A folklórkutatásnak az irodalomtörténet teljes értékű alkotórészévé kell lennie, mert rendkívül erősek és szélesek a kölesönös kapcsolatok a népi és az írásos irodalom között: az írásos irodalom bizonyos fokig a szózhagyomány irodalmából sarjad, onnan meríti a motívumokat, hogy később — éppen megfordítva erősítse amant a maga elemeivel. A folklórkutatásnak az irodalomtörténetbe való alaposabb bekapcsolása mellett szól az a tény is, hogy e tradicionális irodalom egészen a XIX. század végéig a nép írástudatlan túlnyomó többségének életét tükrözte. A referátum további részében Krzyżanowski rátért a folklórkutatás módszereire és technikájára, kidomborítva többek között, hogy a folklórkutatásban feltétlenül alkal-

mazni kell az összehasonlító módszert, mégpedig országos méretekben és a világirodalom viszonylatában egyaránt.

Konrad Górski *A módszertani szempontok áttekintése irodalomtörténeti kutatásainkban 1939-ig* címmel tartott referátumot. Előadásában főként a lengyel irodalomtörténet módszertani viszonyainak fejlődését jellemezte, tekintetbe véve mind az elméleti állásfoglalásokat, mind az irodalmi alkotások tudományos elemzésének gyakorlatát.

A fenti referátumhoz kapcsolódik Kazimierz Budzyk vita-referátuma *Az irodalomtörténeti kutatás tárgyáról*. Előadásának történelmi részében Budzyk rámutatott, mint akadályozták az irodalomtörténeti kutatást a materialista és formalista irányzat vulgarizált tendenciái. Rátérve a jelenlegi követelményekre, az előadó kifejtette, hogy le kell küzdenünk a materialista irodalomtudomány „tartalmi-ideológiai” egyoldalúságát, amely a pozitívizmustól kezdve mind a mai napig akadályozza munkánkat, rámutatott arra, hogyan lehetne gyakorlatilag helyes módon megoldanunk az irodalomtudomány és a nyelvészet együttműködésének rendkívül nehéz és mindmáig hibásan értelmezett problémáját, végül rámutatott arra, hogyan oldhatók meg azok a jelenleg általános ellentmondások, amelyek a társadalmi jelenségek — így az irodalomtörténeti kutatás tárgyanak — szinkretikus jellege és a specializálás szükségzerűsége között fennállanak.

Henryk Markiewicz *Az irodalmi áramlat elmélete* címmel tartott előadást. Az előadó arra összpontosította figyelmét, hogy kialakítsa az irodalmi áramlat helyesebb elméletét, mert ez a fogalom nehezen tör utat magának az irodalomtudományban. Markiewicz úgy értelmezi az irodalmi áramlatot, mint egyidőben keletkezett alkotások közös vonásai jelle-

mezte fejlődési komplexumot, emellett hangsúlyozza, hogy e jellemvonásoknak ismétlődőknek és lényegeseknek kell lenniük. További következtetései során Markiewicz rámutat, hogy feltétlenül meg kell különböztetni az áramlatnál szűkebb egységeket is (az áramlat szakasza, irányzat), de ugyancsak meg kell különböztetni szélesebb egységeket is (jelenkori realizmus). Hogyan áll a realizmus kérdése? Egyes irodalmi áramlatok, legalábbis a nagy áramlatok (itt úgy értjük ezeket mint alkotások összességét), létrehoztak olyan műveket, vagy műfajokat, amelyek realista ismertetőjegyeket mutatnak fel ugyan, de — Markiewicz véleménye szerint — nem szakíthatók el áramlatuk egészétől; különösen áll ez XIX. század előtti irodalomra. Másként áll a helyzet azokkal a realista irodalmi jelenségekkel, amelyek nem állanak kapcsolatban nagy irodalmi áramlatokkal (például a francia társadalmi regény) és ugyancsak egyes XIX. századi művekkel, amelyeket hagyomány szerint a romantikához számítunk, de amelyek az abban az időben vele szomszédos realizmussal rokonságot mutató sok vonást árulnak el. Amennyiben az irodalmi irányzatok osztályjellegének meghatározásáról van szó, ez különösen a XIX. század derekától kezdve válik nehezzé, amikor az írói munka foglalkozásszerűvé válik, a műélvezők köre sem egyöntetű többé osztályszempontból, az értelmiség pedig külön társadalmi réteggé alakul s a társadalomban középhelyzetet foglal el.

Maria Janion *A genetikai kutatás perspektívája az irodalomtörténetben* címmel tartott előadást. A genetikai kutatás elismerése körül folyó tudományos vita történetét rendkívül alaposan és behatóan elemezte az előadó. [E vita során kikristályosodtak az úgynevezett genetikai vagy irodalommonkivüli módszerek, például taine-

izmus, marxizmus, összehasonlító tudomány (komparatisztika), pszichológisztika, valamint az antigenetikus belső módszerek, például formalizmus, strukturalizmus]. Janion ezután rátért a genetizmus két formájának: a pszihogenetizmusnak és a szociogenetizmusnak ismertetésére s ezzel kapcsolatban megkísérelte, hogy elméletileg bizonyítsa a szociogenetikai álláspont magasabbrendűségét. Az előadás második része a marxizmus előtt álló feladatokkal foglalkozott, rámutatva, hogy ez az irodalomtudomány leghatásosabb genetikai módszere, amelynek felhasználása a tudományosság szempontjából a legnagyobb lehetőséget nyújtja. Az előadó véleménye szerint kirajzolódik az irodalomtudományban az a perspektíva, hogy eltűnik a kettéosztás „külső” és „belső” módszerekre. Ezzel kapcsolatban nyilvánvaló gyakorlati követelmények állnak a marxizmus előtt, fel kell ismernie az irodalomtudomány és a nyelvtudomány kapcsolatát, át kell gondolnia a szemantika alapproblémáit, érdeklődnie kell Cassirer felfedezései iránt, a jel és jelentés kutatása terén, fel kell használnia a strukturalizmus eredményeit, hogy mélyebben megértthesse — Mukařovský szavával szólva — „a költői kontextus (gondolatmenet) szemantikus dinamizmusát”.

Csak a marxizmus képes arra, hogy megteremtse egy olyan módszer teljességét, amelyben az irodalom és az élet közötti közvetítő szféra hatásainak genetikus magyarázata párosulna az irodalmi mű struktúrájának történeti elemzésével, amelyben egybevetethetnénk — egy irodalomtörténész merész megfogalmazásával szólva — „Lukácsot Staigerrel”.

Roman Pollak *a lengyel irodalom barokk korszakának problematikájával* foglalkozott. Bevezetőben jellemezte a barokk kultúra korszakát érintő kutatások történetét, majd

rámutatott azokra a hiányosságokra, amelyek a lengyelországi barokk irodalommal foglalkozó tudományos munkákat jellemzik, akár elemző művekről, akár források közléséről legyen is szó. Ezután Pollak rátért a lengyel irodalom barokk korszakának problematikájára. Rámutatott, hogy a renaissance utáni korszak Lengyelországban megközelítőleg az első interregnumtól (1572) a XVIII. század derekáig tartott. A továbbiakban felhívta a figyelmet arra, hogy a kutató munkában nem szabad a fogalmat túlzottan leszűkíteni azáltal, hogy azonosítjuk a jezsuitizmussal vagy az ellenreformációval. Lengyelországban a barokk irodalom nagyon különböző műveket hozott létre, aszerint, milyen politikai-társadalmi intézmény körében születtek e művek, (királyi udvar, főúri udvarok, köznépmesség, városi polgárság stb.). Bár a lengyelországi kultúra éghajlata a barokk korszakban erősen különbözött a nyugat-európai klímától, a nyugati irodalommal való kapcsolatok mégis elég erősek voltak. Rendkívül jelentős szerepe van a lengyel barokk irodalom kialakulásában Go-fredo Torquato Tassonak (pl. az oktavák térhódítása a korabeli epikában, számos tartalmi reminiscencia). Másrészt az irodalmi stílus barokk formájára egyre erősebben hatott a poetika és iskolai retorika tudománya. A XVII. század derekától hallatlanul gyorsan kifejlődő szónoki tudomány döntő hatással volt a nemesi barokk irodalom fejlődésére. Pollak referátuma élénk vitát keltett a kongresszuson, egész sereg hozzászóló polemizált az előadóval.

Maria Renata Mayenowa *Az irodalmi nyelv és az irodalmi formák fejlődésének kölcsönös összefüggéséről* tartott előadást. Az előadás az irodalmi formák fejlődése és az irodalmi nyelv fejlődése közötti rendkívül szoros kölcsönös kapcsolatáról al-

kotott tézisét Mayenowa többek között egy ilyen példával illusztrálta. A kifejezés hosszúsága a költészetben jelentősen rövidebb, mint a szokásos hosszúság a prózában (különböző nyelvekből vett példákkal, többek között a francia nyelvvel kapcsolatban P. Guiraud munkájából vett példákkal demonstrálta ezt). Ezzel kapcsolatban a költészetben csökken vagy eltűnik a négy szótagnál hosszabb szavak használata és túlsúlyra jutnak a kétszótagos kifejezések az egyszótagúakkal szemben — ezt Mayenowa a lengyel költészet anyaga alapján statisztikai módszerrel bizonyította. Ennek a megfigyelésnek gyakorlati jelentősége van bizonyos stilisztikai problémák kutatása szem-

pontjából. További következtetése során Mayenowa kimutatja, hogy nemcsak a nyelv hat az irodalomra, hanem az irodalom is hat a nyelvre — a társadalmi szükségszerűségből létrejövő új irodalmi műfajok új nyelvi kifejező eszközöket követelnek.

A kongresszus tanácskozásainak utolsó napját a középiskolai és főiskolai irodalomtörténeti oktatás kérdéseinek szentelték s ezzel kapcsolatban részletesen megvitatták a polonisztikai egyetemi oktatás reformtervezetét. A rendkívül élénk vitában az utolsó napon körülbelül harmincan szólaltak fel.

Jan Ślaski

(Ford.: Elbert János)

II. Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Kongresszus

A nemrég alakult *Association internationale de Littérature comparée* háromévenként tartja kongresszusát. Velece (1955) után Chapel Hill-ben (USA, North-Carolina) 1958 szept. 8.—12. között zajlott le az összehasonlító irodalomtörténészek új találkozója. Kurt Wais (Tübinga) megnyitó szavai után megkezdődtek az előadások. Sokan foglalkoztak a hatáskutatás problémáival: U. Leo (Toronto) Goldoni *Locandiera*-ja és a *Misanthrope* párhuzamáról, E. Merian-Genast (Basel) Shakespeare-nak a francia romantikus drámára gyakorolt hatásáról, M. Brahmer (Varsó) Dante, „a nagy emigráns” szerepéről a lengyel romantikában, Hilde Burger (Melbourne) Hofmannsthal francia ösztönnéseiéről, W. Höllerer (Frankfurt) a mai német líra angol—francia kapcsolatairól és R. Mortier (Brüsszel) Diderot és a marxista kritika témájáról adott elő. A kontinensközi kölcsönhatással ugyancsak több előadó foglalkozott. Pl. Y. Batard (Rennes) Claudel és Amerika, G. Tougas (Brit-Columbia) Proust és az amerikai kritika, J. Roos (Strasbourg) Maeterlinck és Amerika címen tartott előadást. A hatáskutatás módszereit szélesebb körben alkalmazták: G. Natoli (Firenze): Amerika fölfedezése az európai irodalomban, J. Fabre (Sorbonne): Az „Újvilág” pre-

romantikus témája Chénier-től Miczkiewiczig, W. Folkierski: A „Két Amerika” a lengyel irodalomban Miczkiewicz-től Sienkiewiczig, H. Holmann (North-Carolina): Az európai irodalom hatása a „déli” írókra Poe-tól Faulkner-ig. Irodalomelméleti előadások a kongresszuson: R. Poggioli (Harvard): Poétikák és metrikák, Hankiss J. (Debrecen): Alkotó irodalom és összehasonlító irodalomtörténet. Az összehasonlító irodalomtörténet módszertani kérdéseinek is akadtak szószólói: H. Roddier (Lyon) művek és irányok összefüggéséről, R. Escarpit (Bordeaux) irodalomszociológiáról, Saburo Ota (Tokio) az irodalmi statisztikáról beszélt. A „szláv országok”, valamint a svájci összehasonlító irodalomtörténet helyzetét ismertette M. Dejanovics (Zágráb), ill. F. Jost (Fribourg). A motívumkutatást képviselték: Helen Adolf (Penn-State): Az „amazon” alakja az irodalomban, K. Wais: A „hajótörés” témája a modern költészetben. Műfajtanulmányok: J. C. Brandt—Corstin (Utrecht): A történelmi regény kezdetei a XVIII. sz. végén, H. Block (Wisconsin): Az expresszionizmus szerepe a modern amerikai drámában.

A vezetőség újraválasztása után a résztvevők elhatározták, következő kongresszusukat Utrechtben tartják.

Könyvekről — röviden

*Kárpátok. Irodalmi Almanach. 2. Ungvár, 1958. Kárpátontúli Területi
Kiadó. 135 l.*

A szerkesztő beköszöntője örvendetes bejelentéssel teszi le az olvasó asztalára ezt a könyvet: »az Ukrajnai Író Szövetség kárpátontúli tagozatának kiadásában megjelenő *Kárpátok Almanach* négy száma közül az egyik ezontúl minden évben magyarul lát napvilágot és az ukrajnai magyar írók munkáit közli.« Magyar írók eredeti és ukrán írók magyarra fordított szépprózája, riportjai, folkloristák kutatási eredményei és magas színvonalú tanulmányok, kritikák tesznek tanúságot arról, hogy a kárpátukrajnai magyar írók szorgalmas munkával járulnak hozzá a kultúra fejlődéséhez.

Klasszikus szerb írók összes műveinek kiadása

A belgrádi *Prosveta* könyvkiadóvállalat *Srpski pisci* (Szerb Írók) címmel megindított sorozatában, amely tulajdonképpen a két háború közötti években megjelent hasonló című sorozat megismétlése, az utóbbi évek során számos klasszikus szerb író összes műveit adta közre. Az új sorozatban az eddigiek során szerb realisták összegyűjtött munkái láttak napvilágot, így Laza Lazarević (1851—1890) egy, Simo Matavulj (1852—1908) nyolc, Svetolik Ranković (1863—1899) két, Ivo Ćipiko (Cippico, 1867—1923) négy és Borisav Stanković (1876—1927) két kötettel van képviselve. A kritikai igénytelenségű sajtó alá rendezett kötetek az egyes írók regényei, elbeszélései, drámái s egyéb írásai mellett tartalmazzák töredékes írásaikat és levelezésüket is, s minden kötetet igen hasznos jegyzetapparátus, bibliográfia és szótár egészít ki. A köteteket a szerzőkről szóló terjedelmes tanulmányok vezetik be.

A *Srpski pisci* sorozaton kívül, ugyancsak a *Prosveta* kiadásában látott napvilágot Petar Petrović Njegoš (1813—1851) halálának 100. évfordulója alkalmából összes műveinek kilenc kötetes jubileumi kiadása, amely költői munkái mellett három kötetben levelezését, egy kötetben pedig költői művei szótárát tartalmazza.

Pierre Boulle: Le pont ou la rivière Kwai, Paris, Julliard 1952 236. p.

Jellemtanulmány háborús dzsungel-környezetben. Angol katonák japán fogságban hidat építenek rabtartóik számára. Boulle egy ezredes alakjában enyhe iróniával formálja meg az angol katona típusát: konokság és hősiesség, helytállás és korlátoltság, íme John Bull uniformisban. A tárgyyszerű előadásmód, a főfigurára összpontosító emberábrázolás a carteziánus módszerek jelentős követőjére vallanak. A regény cselekményének tárgya és színtere azonban drámaibb atmoszférát is elbírna, mint pl., hogy némiképpen hasonló érdeklődésű írókat említsünk, Bates műveiben. A regényből készült nagysikerű film bizonyára sajátos eszközeivel pótolta ezt a hiányt.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Лайош Ньирё</i> : Диспут о реализме в Советском Союзе	1
<i>Иштван Шётер</i> : Братья Карамазовы	16
<i>Ласло Добошши</i> : Рэмэн Роллан, «Над хаосом» I. ч.	31
<i>К. Голэтина Галина</i> : О русских переводах «Трагедии человека»	42

КРИТИКА

<i>Ласло Кардош</i> : Произведения и мастера (Михай Дь. Вайда)	49
Лермонтов, Прозаик (<i>Е. Михайлова</i> , Проза Лермонтова) (Мария Юхас)	53
<i>И. Мышковская</i> : Творчество Л. Н. Толстого (Миклош Шайамоши)	57
Последние результаты исследований о творчестве Маяковского (Литературное наследство, том 65) (Ференц Ботка)	60
О двух книгах <i>К. Чуковского</i> : «Люди и книги» и «Из воспоминаний» (Янош Эльберт)	70
Янош Арань в румынском переводе (Шамуэл Домокош)	74
<i>Маргит Каффка</i> : Цвета и годы — в чешском переводе (Режё Салатнай)	76

ОБЗОР

<i>Эндре Андьал</i> : Новые результаты исследования о славянском бароке	78
<i>Пал П. Домокош мл.</i> : Стихотворство наших родственных народов в советском научном исследовании	85
<i>Карой Чала</i> : Новая зарубежная литература о творчестве Тургенева	90

БИБЛИОГРАФИЯ

<i>Дьёрдь Сабо</i> : Исследования по истории мировой литературы в г. 1957	93
---	----

ИЗВЕСТИЯ

Ян Смерк (<i>Режё Салатнай</i>)	121
IV-ый Международный конгресс славистов (<i>Ласло Сиклаи</i>)	123
Полонистический конгресс (<i>Ян Слонски</i>)	126
II-ой Международный конгресс сравнительной истории литературы	129
О книгах — вкратце	130

SOMMAIRE

<i>Lajos Nyirő</i> : Discussion sur le réalisme dans l'Union Soviétique	1
<i>István Sötér</i> : Les Frères Karamazov	16
<i>László Dobóssy</i> : Romain Rolland, Au-dessus de la mêlée I.	31
<i>K. Galina Gelotina</i> : Les traductions russes de la «Tragédie de l'homme»	42

CRITIQUE

<i>László Kardos</i> : Oeuvres et maîtres (Mihály Gy. Vajda)	49
Lermontov, le prosateur (<i>E. Mikhailova</i> , La prose de Lermontov) (Mária Juhász, M ^{lle})	53
L'art de forme de Léon Tolstoï (<i>J. Michkovskaia</i> , L'oeuvre de L. N. Tolstoï) (Miklós Salyámosi)	57
Les résultats récents des recherches sur Maïakovski (Héritage littéraire, t. 65) (Ferenc Botka)	60
Sur deux livres de Korneï Tchoukovski: «Gens et livres» et «Des mémoires» (János Elbert)	70
János Arany en traduction roumaine (Sámuel Domokos)	74
Margit Kaffka: Couleurs et années — en traduction tchèque (Rezső Szalatnai) ..	76

REVUE

<i>Endre Angyal</i> : Les nouveaux résultats des recherches du baroque slave	78
<i>Pál P. Domokos</i> fils: La poésie des peuples parents des Hongrois dans les recherches scientifiques soviétiques	85
<i>Károly Csala</i> : Littérature récente à l'étranger sur Tourguéniev	90

BIBLIOGRAPHIE

<i>György Szabó</i> : Études de littérature mondiale en 1957	93
--	----

NOUVELLES

Ján Smrek (<i>Rezső Szalatnai</i>)	121
Le IV ^e Congrès international des slavistes (<i>László Sziklay</i>)	123
Congrès polonistique (<i>Jan Słaski</i>)	126
II ^e Congrès international de la littérature comparée	129
Sur quelques livres — en quelques mots	130

A kiadásért felelős: Az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Pataki Ferenc

Kézirat beérkezett: 1959. II. 18. Példányszám: 1000. Terjedelem 11.5 (A/5) ív

Akadémiai Nyomda, Budapest — 48190/59 — Felelős vezető: Bernát György

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

<i>Nyíró Lajos</i> : Vita a realizmusról a Szovjetunióban	1
<i>Sőtér István</i> : A Karamazov testvérekről	16
<i>Dobossy László</i> : Romain Rolland „a kavardás fölött” I. rész	31
<i>K. Golotyina Galina</i> : Az ember tragédiája orosz fordításairól	42

KRITIKA

<i>Kardos László</i> : Művek és mesterek (Vajda György Mihály)	49
Lermontov, a prózairó: Е. Михайлова, Проза Лермонтова. (Juhász Mária) ...	53
Lev Tolsztoj formaművészete: М. Мышкова, Мастерство Л. Н. Толстого. (Salyámosi Miklós)	57
A Majakovszkij-kutatás legújabb eredményei: Литературное Наследство. Том 65. (Botka Ferenc)	60
Kornyej Csukovszkij két könyvéről: Люди и книги és Из воспоминаний (Elbert János)	70
Arany János román fordításban (Domokos Sámuel)	74
<i>Kafka Margit</i> : Színek és évek — cseh fordításban. (Szalatnai Rezső)	76

SZEMLE

<i>Angyal Endre</i> : A szláv barokk kutatásának újabb eredményei	78
íj. <i>Domokos Pál Péter</i> : Rokonnépeink népköltészete a szovjet tudományos kutatásban	85
<i>Csala Károly</i> : Újabb külföldi Turgenyev-irodalom	90

BIBLIOGRÁFIA

<i>Szabó György</i> : Világirodalmi tanulmányok 1957	93
--	----

HÍREK

Ján Smrek (<i>Szalatnai Rezső</i>)	121
A Szlavisták IV. Nemzetközi Kongresszusa (<i>Sziklay László</i>)	123
Polonisztikai Kongresszus (<i>Jan Ślaski</i>)	126
II. Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Kongresszus	129
Könyvekről — röviden	130

Ára: 10,— Ft

Előfizetés 1 évre: 32,— Ft

Világirodalmi Figyelő

A szám tartalmából:

Szovjet irodalomtörténészek vitája a szocialista realizmusról

Vajda György Mihály: **Oszták irodalom — magyar szemmel**

Dobossy László: **Romain Rolland a „kavarodás fölött”. II.**

Bibliográfia

Külföldi irodalmi folyóiratok repertóriuma

KRITIKA * SZEMLE * HÍREK

V • ÉVFOLYAM • 1959. • 2 • SZÁM

VILÁGIRODALMI FIGYELŐ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK
DOKUMENTÁCIÓS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRATA

Szerkesztik :

A VILÁGIRODALMI OSZTÁLY TAGJAI

Felelős szerkesztő :

KÉPES GÉZA

E szám munkatársai: *Bor Kálmán* tud. munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézet) *Dobossy László* egy. docens, kandidátus, *B. Cséh Márta* tanár (Szeged), *Gáldi László* tud. osztályvezető, a nyelvtudomány doktora (MTA Nyelvtudományi Intézet), *Gergely Ágnes* tanár, *Hankiss Elemér* könyvtáros (Országos Széchényi Könyvtár), *Käfer István* tanár, *Kelemen Tiborné* egy. lektor, *Király Gyula* egy. tanársegéd (Debrecen), *V. Kovács Sándor* tud. s. kutató (MTA Irodalomtörténeti Intézet), *Kretzoi Miklósné* kutató, *Lakits Pál* tanár, *Mádl Antalné* kutató, *Rába György* tud. munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézet), *Salyómosy Miklós* tanár, *Sziklay László* tud. munkatárs, kandidátus (MTA Irodalomtörténeti Intézet), *Vámosi Pál* író, *Vajda György Mihály* tud. munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézet).

Szerkesztőség :

Budapest XI. Ménési út 11—13.

Tel. : 268—062.

Technikai szerkesztő :

BOR KÁLMÁN

Világirodalmi Figyelő

megjelenik évente négy füzetben, kb. 28 ív terjedelemben.

Megvásárolható és előfizethető az Akadémiai Kiadónál

Budapest V. Alkotmány utca 21. Bankszámla : NB 46.

A szocialista realizmus művészi színvonaláért

(Beszámoló a szocialista realizmus problémáiról
Moszkvában tartott tanácskozásról)

Az utóbbi öt évben, de különösen az 1956-os esztendőben nálunk is felvetette a fejét ilyen vagy olyan formában a szocialista realizmussal szembeni szkepticizmus még jóhiszemű embereknél is. Ez a jelenség különböző forrásokból táplálkozott. Voltak olyan forrásai, mint az 1956 előtti irodalompolitikánk fogyatékosai vagy éppen hibái, az irodalmi fejlődésünkkel szemben érzett türelmetlenség, a másod- és tizedrangú szovjet művek tömeges fordítása és ezeknek a szocialista realizmusnak majdhogya nem klasszikus mintaképeiként való magasztalása.

Egy másik forrása a szocialista realizmus esztétikai tisztázatlansága következtében fellépett nagy elméleti zűrzavar, ma már divatjamúlt logizáló konstrukciók gyártása, konjunkturális divathajhászás, az irodalom illusztratív felfogása, a hagyományok és a közvetlen folytatás tisztán nem látása, a konfliktusmentesség elméletének térhódítása stb. A szocialista realizmussal szemben megnyilvánuló szkepticizmus leglényegesebb forrása azonban a *szocializmussal* szembeni ideológiai és irodalmi ellenállás volt.

Az 1956-os évben különösen magasra csapott ennek az aktivitásnak a lángja, s ez mindinkább ellenforradalmi forrásokból táplálkozott. A szocialista realizmus egyes kritériumainak megkérdőjelezése, majd tagadása átment a módszer tagadásába, s ez — több más ideológiai területen végrehajtott támadással egyetemben — az ellenforradalom preludiuma lett.

Az ellenforradalmat követő nagy politikai harcok ideje alatt legtovább talán ebben a kérdésben uralkodott zűrzavar. A *Kortársban* és az *Élet és irodalom* hasábjain lezajlott vita, szocialista realizmusról, illetve modernizmusról, a Szovjetunióban hosszú ideig tartó, s nálunk ismertté vált realizmus vita, a „népi” írókról hozott határozat és annak megvitatása irodalmi berkekben — igen sokban segítettek az elméleti tisztázódást. De még a *Kortárs* szocialista realizmus-vitájában is kísért az 1956 előtti kérdés-felvetés hagyománya. Ez fejeződött ki a „világnézet vagy módszer” általános ismeretelméleti síkon mozgó dilemmájának felvetésében is. Azóta sem jutottunk sokkal többre. A „népi” írók vitája világosabbá tette magyar irodalmi szemléletünket, s ez a mai irodalmunk megteremtése szempontjából felbecsülhetetlen. Ezzel azonban nem párosult a mindenkori és a mai irodalom népiségének tisztázása. Líránk jelentős eredményei mellett a próza, de különösen regényirodalmunk még ma sem alkotta meg korunk szintétikus, realista portréját. A szocialista realizmussal kapcsolatos esztétikai kérdést fel sem vetettük még. Többek között ezért is tartjuk nagy jelentőségűnek az 1959. március 3—6-ig a Szovjetunióban a szocialista realizmus problémáiról megtartott értekezletet.

Az értekezletet a szovjet művészeti dolgozók székházában tartották meg, az Akadémia Világirodalmi Intézete és az Írószövetség közös rendezésében. A vita négy teljes napig tartott, 3—400 résztvevővel és naponta 10—20 felszólalóval. Nagyonbbrészt irodalomtörténészek, esztéták és kritikusok vettek részt rajta. A vita elméletileg volt hivatva előkészíteni az azóta megtartott III. írókongresszust.

Öt főreferátumot nyomtattak ki és küldtek szét a résztvevőknek, s ezek alapján folyt a tanácskozás, a vita.

*

A szocialista irodalom elsősorban a mára, korunk emberére összpontosítja figyelmét, de azt művészi erővel megörökíteni csak a múlt hagyományaira támaszkodva, s ezeket korunk esztétikai tapasztalatával gazdagítva tudja.

Az értekezleten különösen nagy súllyal került szóba *a hagyományok kérdése*. Elszberg a szocialista realizmus művészi újszerűsége és a klasszikus hagyományok viszonyának szentelte beszámolóját („A klasszikus hagyományok és a szocialista-realista irodalom újszerűsége”).

Az irodalom fejlődése — mondja — egész sereg, az emberiséget izgató, s a társadalmi élet által napirendre tűzött lényeges kérdésben klasszikus esztétikai megoldást mutatott fel vagy jelölt meg. E klasszikus művészi megoldások egyrészt megőrzik megismételhetetlen „örök kedvességüket”, másrészt viszont éppen az irodalom továbbfejlődésében van szerepük és értelmük. Minden klasszikus mű ugyanis megismételhetetlenül tükröz egy egész korszakot, szubjektíven, de ugyanakkor híven alakítja ki annak objektív képét, a kor lelki életét. Minden korszak a maga megismételhetetlen és addig nem tapasztalt történelmi sajátosságaival új feladatok elé állítja a művészt, aki szükségét érzi, hogy e történelmi sajátosságoknak megfelelően a valóságnak olyan új területeire fordítsa a figyelmét, amelyek, — ha az irodalom ábrázolta is őket ezelőtt, — mégsem úgy mutatkoztak meg, mint a valóság legfontosabb oldalai, nem úgy mint központi és jellemző problémák. Ilyen feladatok megoldása aztán új eszmei és művészi utak felfedezését követeli. A kor emberét kell tehát felfedezni, s ennek művészi megvalósítása történhetik meg a művészetben eleddig nem levő művészi látásmód felfedezése nélkül.

Gorkij Tolsztoj és az orosz irodalom népábrázolását folytatja, de azt a kor társadalmi mozgásában beállott változások alapján központi problémává teszi az irodalomban. A népi élet ösztönös áradása, a népi jellem ábrázolásának kérdése hosszú ideje témája az orosz irodalomnak, de Gorkij művészi látásmódjában a nép, a népi ösztön, az erős népi jellem ábrázolásának olyan vonásai kerülnek előtérbe, amelyeket addig az irodalom nem tartott lényegesnek.

Elszberg éppen abban látja a népi jellemek, a nép ábrázolásának fejlődését a szovjet irodalomban, hogy feltárta azt az *újat*, ami a forradalom óta a nép megváltozott életében megszületett. Ma már nemcsak az élgárda, de a néptömegek is intellektuális világgépet alakítottak ki. A tudományos felfogás a legszélesebb tömegek életérzésének, ösztönvilágának, szenvedélyeinek, intuícióinak a vezérfonala lett. Milyen a népnek ez az intellektuális-ösztönös világa, hogyan változott meg ebben az intellektuálissá válásban az érzések, szenvedélyek, ösztönök világa; hogyan tette bonyolultabbá és gazdagabbá, mélyebbé és egyénibbé a népi jellemet ez a folyamat, ennek

ábrázolása az irodalom feladata. Mindezt Gorkij, Solohov, Tvardovszkij és még jónéhányan a maguk kiválasztotta területen megmutatták. A mai irodalomnak is hasonló a feladata.

Az irodalom fokozatos fejlődésének elméletét kifejtve Elszberg rámutat arra, hogy a szocialista realizmus a világirodalom ügyének folytatása és továbbfejlesztése. Ezzel kapcsolatban hadakozik azokkal a vulgáris és dogmatikus felfogásokkal, amelyek lebecsülik a hagyományok szerepét, s ezáltal kiszakítják a mai irodalmat a világirodalom fejlődéséből, akadályozzák világirodalmi szintre való emelését.

Gorkij művészetének és a szovjet irodalomnak az újszerűségét azok ellen harcolva fogalmazza meg, akik leegyszerűsítve fogják fel ezt az újszerűséget: a dogmatikusok kiemelik és abszolúttá nyilvánítják abban a jellemek és folyamatok racionalisztikus oldalát, minden egyes író főfeladatának jelölik meg az ösztönös, az intuitív jelenségek ellen való hadakozást. A revizionisták pedig ennek az intuitív erőnek, ennek az ösztönösségnek dicsőítését tűzik zászlójukra.

Gorkij sohasem volt műveiben a racionalista felfogás híve, amint egyes kritikusok állítják. Gorkijt jellemeinek lelkivilágában a gondolat, az értelem abból a szempontból érdekelte — mennyiben válik a haladó társadalmi gyakorlatban az emberi érzések és ösztönök egész világának mozgató erejévé a mind erősödő tudatosság. Gorkij sohasem állította mechanikusan szembe az értelmet, az észet — az ösztönökkel, az intuícióval. Sőt, szerinte a munkában és a társadalmi gyakorlatban kicsiholt népi szenvedélyek, az érzések és ösztönök egész struktúrája a haladó gondolatok legjobb talaja. S ebben egyezett Leninnel, aki a *Mit tegyünk?*-ben ugyanilyen nagy jelentőséget tulajdonít az ösztönösségnek a tudatosság kialakítása szempontjából.

Gorkij például azt ábrázolja műveiben, hogyan nő ki az elnyomott nép ösztöneiből, — ellentmondásos tendenciák harcán keresztül, — a kizsákmányolással szemben fellépő ellenállás. Az ő látásmódjában tehát a népi jellem alkotógénusza mélyebb, bonyolultabb, gazdagabb és egyénibb lett, mivel legfontosabb feladatának érzi az új valóság drámai, belső ellentmondásokkal teli fejlődésének megragadását és feltárását.

Az így felfogott és a történelem folyamán megváltozott orosz ember jellemének művészi megragadása természetesen új esztétikai megoldásokat követelt. Gorkij példája ugyanazt mutatja, mint Tolsztojé. Maga a kor, a világtörténelmi jelentőségű társadalmi folyamatokkal, jellemekkel, gondolatokkal és érzésekkel, az író szemléletében eredeti művészi világkép létrehozását eredményezte. Ez pedig elválaszthatatlanul összefonódott új, nagy esztétikai feladatok megoldásával, s ki is rajzolta a szocialista realizmus új művészi gondolatát, az előrelépést az emberiség művészi fejlődésében.

Elszberg határozottan kiáll amellett, hogy Gorkij előtt és Oroszországon kívül, az itt uralkodó konkrét történelmi feltételektől függetlenül, nem született volna meg a szocialista realizmus. — A nemzeti életnek sehol sem volt olyan világtörténelmi és nemzetközi jelentősége ebben az időben, mint Oroszországban. A nemzeti forradalmi válság állapotában a munkásosztály vezette hatalmas tömegeket senki nem tudta olyan — sok és nagy jelentőségű esztétikai felfedezéssel járó — művészi erővel ábrázolni, mint Gorkij. Tehát csak a világtörténelemnek a szocializmus felé való fejlődése szempontjából vett orosz valóság tudott a szocialista realizmus felfedezésének talaja lenni. És csak Gorkij géniusza — támaszkodva az emberiség addigi művészi fejlődésére —

tudta ezt a világtörténelmi jelentőségű művészi lépést megtenni. Ez a módszer aztán más országokban is fejlődni kezdett.

Elszberg vulgárisnak minősíti azt a felfogást, amely szerint már a tudományos szocializmus korában kialakultak a szocialista realizmus esztétikai kategóriái, illetve „elemei”. A tudományos szocializmus zseniális megalapozói — mondja — *tudományosan, elméletileg* be tudták bizonyítani a proletariátus jövő győzelmeinek törvényszerűségét, a művészek azonban a munkásosztály éretlensége miatt, nem rajzolhatták meg e mozgalomnak egy ország életével kapcsolatos széles *realista portréját*. — A realista művész képes meglátni a jövő elemeit a mában, ehhez azonban szükséges, hogy ezek az elemek bizonyos mértékben a ma tulajdonságai legyenek, egy *meghatározott* fokon legyenek láthatók, és *meghatározott* erővel valósuljanak meg a kortárs-nép életében. Az akkori művészek megérezhették a proletariátus jövő győzelmét, de a valóságnak a fenti értelemben vett széles képét megrajzolni, — amelyből ilyen művészi következtetés adódott volna, — nem tudták.

Az új művészi látásmód tehát szervesen kapcsolatban van a korrall, vagy éppen a kor világtörténelmi jelentőségével, és a kor azon sajátosságaiból nő ki, amelyek az adott művésznél először kerülnek a művészi kép középpontjába. Az újonnan fellépő történelmi korszak emberének irodalmi arculata új művészi gondolat — formára és tartalomra nézve egyaránt.

Természetesen Elszberg sem arra gondol, hogy minden nagy utód elődjénél mélyebben és sokoldalúbban ábrázolja a valóságot, az embert. „Az irodalom fokozatos fejlődése sokkal bonyolultabban, sokkal ellentmondásosabb utakon halad. Lehetnek és vannak is veszteségek. De minden nagy író egy meghatározott területen valami lényeges életújdonatságot és esztétikai újdonatságot tár fel, s ez csakis a hagyományok alapján, azok fejlesztése révén valósul meg”. — Az orosz élet portréja Gogol ábrázolásában pl. egyoldalúbb, mint Puskin ábrázolásában. Előtérbe kerül tehát Gogol művészetének „tökéletlensége”, fogyatékossága. Ugyanakkor Gogol, mint Puskin többi követője is, a maga módján elemzi és szabadítja fel mindennemű „alantasságtól” a Puskin által először feltárt világot, amely „létének tökéletlensége” miatt — mint Herzen megjegyzi — Puskinnak még volt joga nem „felháborodni”. Ezért Gogol orosz életképében a „nagyserű gondolatok szépsége” és általában a „magas fokú lelki gyönyört” kiváltó képek ábrázolása — amelyekre joguk volt az 1812-es Honvédő háború és a dekabrista mozgalom korosztályának — háttérbe szorulnak „az életünket átfonó apróságok hínárja”, a jobbágyi életviszonyok „kellemetlenségeinek ábrázolása” mögött. A valóság ez utóbbi oldalait éles konfliktusaiban, a szép felé való törekvéssel a *Holt lelkek* szerzője ábrázolta először ilyen erővel, szemléletességében és plasztikusságában, habár e képek, ábrázolási elvek, megalkotásának gyökerei már a Lárinéknál tartott bál figuráiban és a *Gorjuhín falu történetében*, valamint azokban a puskini „gondolatokban” is benne vannak, amelyek segítették a *Revizort* és a *Holt lelkeket* megalkotni.

Esztétikailag valami hasonló eset állhat fenn Gorkij és kortársai, illetve utódai esetében, bár közülök a jelentősebbek önállóan támaszkodnak a hagyományokra. Elszberg a szocialista realizmus esztétikájának újszerűségét kialakító művészek egész sorát rajzolja elénk (Gorkij, Tvardovszkij, Fagyeev, Solohov, Viktor Nyekraszov, Szmirnov, Trojepolszkij, Granyin). Végig kíséri útkeresésük küzdelmeit, s ezen keresztül tárja elénk a szocialista realizmus tradíció-folytatásának sajátosságait és újszerűségének esztétikai értelmét.

Csak üdvözölhetjük Elszberg kísérletét, hogy a szovjet irodalom egyes művészi alkotásainak megszületését összefüggésbe hozza nemcsak orosz, hanem világirodalmi hagyományokkal is. (Tvardovszkij, Viktor Nyekraszov és mások esetében.).

Sajnos nem teszi ezt meg Gorkijnál és másoknál, s így tételei bár igazak és aktuálisak, de egyelőre csak kiindulási alapul szolgálhatnak. Véleményünk szerint igen fontos és lényeges, hogy az értekezet végre valóban komolyan vette az új irodalom esztétikai *újszerűségét*, és síkra szállt a szocialista realizmus művészi színvonalának, világirodalmi szintjének érdekében, s hogy ezzel kapcsolatban újszerűen, e feladatnak a szempontjából vizsgálta a tradíciók kérdését.

Az értekezleten a felszólalásokból kikristályosodott az az álláspont, hogy korunk nagy szenvedélyeit csak nagy művészi erővel, nagy mesterségbeli tudással a múlthoz méltó művészi színvonalon lehet sikeresen ábrázolni.

Ehhez azonban az is szükséges, hogy a múlt és ma irodalmának esztétikai értékeit élesen és pontosan megfigyeljük és rendszerezzük. A jelen kor kritikájában azonban az általános elméleti ítélet még mindig sokszor elszakad a konkrét irodalmi elemzéstől. A kritikák elméleti tételei főleg az eszmeiség problémakörében rekednek meg, a művek elemzése pedig nem épül meg-alapozott esztétikai elvekre. Ennek következményeképpen a mai irodalom művészi mivoltát nem értelmezzük elég pontosan. Bár kétségtelen tény az, hogy a mai szovjet írók művészi mesterség tekintetében nem érték még el a klasszikus mértéket, mégis ideje úgy felvetni a kérdést, hogy a szovjet irodalomban is vannak már klasszikussá vált írók és művek, és így nemcsak a klasszikus világirodalom a tanítója a mai irodalomnak, hanem ezek a klasszikussá vált szocialista írók is. A klasszikus hagyományok tanulmányozása így új szemponttal bővül — a szocialista irodalom klasszikusainak tanulmányozásával.

Hogy tisztázhassuk korunk klasszikusainak értékét, először is világosan kell látnunk a kor szülte írók szellemi areulátát, illetve azt, hogy korunk milyen írói egyéniséget követel az irodalomtól.

Burszov referátuma („Az író mint alkotó egyéniség”) polémia G. Nyikolajeva egy nyilvánosság előtt elhangzott koncepciójával, hogy ti. korunkban az írónak nehéz összeegyeztetni az aktualitást a művészi tökéletességgel. Az író az ajánlja, hogy szállítsuk le az íróval szemben támasztott követelményeket. Ez az álláspont éles bírálatot váltott ki a szovjet sajtóban, s a bírálat helyesen mutatott rá az amúgy is közismert irodalomtörténeti igazságra, hogy az írói mesterség legkiválóbb képviselői mindig össze tudták egyeztetni a művészet aktualitását és harcosságát a művészi követelményekkel. Ez azonban korántsem kielégítő válasz. G. Nyikolajeva ugyanis igyekezett filozófiailag és társadalomtörténetileg megalapozni koncepcióját.

Az író abból az elvi különbségből indul ki, hogy a régi valóság állandóbb volt, s ezért lehetőséget nyújtott arra, hogy az író összpontosítsa és rajta tartsa figyelmét, s így tökéletesebb művészi minőséget érjen el a jelenség ábrázolásában; nem kellett „félnie”, hogy időközben az élet továbbhalad. „A mai gyorsan változó, gyors tempóban fejlődő valóságunk — mondja — azzal a veszéllyel fenyegeti az írókat, hogy az események mögött marad, elmarad az élettől, ha nem köt kompromisszumot és nem békél meg műveinek művészi kidolgozatlanságával”. Ezzel szemben van nagy jelentősége Burszov probléma-felvetésének s annak, hogy az írói egyéniség kialakulását Shakespeare-től

napjainkig végigkíséri történelmi útján. Burszov szerint Nyikolajeva nem abban téved, hogy kiemeli a mai írók feladatának nehézségeit, hanem abban, hogy nem úgy veti fel a kérdést: milyen sajátos tulajdonságokkal kell rendelkeznie a mai íróknak, hogy feladatuk magaslatán állhassanak. Nem az a kérdés lényege ugyanis, hogy könnyebb vagy nehezebb a mai író helyzete, hanem, hogy melyek a szocialista író egyéniségének sajátosságai, Mi a művész, miért lényeges a művész egyénisége?

Az író művészi egyéniséggé válik, ha egy meghatározott társadalmi-történelmi valóság viszonyai között, — alkotóképzeletével, minden lelki-gyakorlati erőfeszítésével megismételhetetlenül-specifikus művészi világot alkot, olyat, amely a reális és objektív világ tükré; s ezt megismételhetetlen és specifikusan művészi eszközökkel vési emlékezetünkbe.

Mint alkotó erő a művész három forrásból táplálkozik: természeti adottság, gyakorlati, lelki élettapasztalat és eszmei meggyőződés — elválaszthatatlan egységben. A talentum és a mesterség segítségével a művész létünk világát az emberi társadalom és a természet élő erői formájában vetíti elénk. Éppen ezért a művészen meg kell lennie az adottságnak, hogy a valóságot élő sokoldalúságában, teljesnek hitt tarkaságában ragadja meg. Legyen fogékony emlékezete, amely segíti megőrizni a jellemek gazdagságát; éles látása és mélyreható szemlélete, amely nélkül nem vehetné észre az egyesben az általánost; az ember életének minden bonyolultságát és ellentmondásosságát valóságban kell megéreznie és feltárnia, hogyan csillan át az ember belső világa külső magatartási formákon.

A realizmusról folytatott vitában a világnézet és módszer viszonyáról sokat írtak s a vita ma sem fejeződött be. Egyesek azt állították, hogy a reakciós világnézetű realista író az igazságot világnézete ellenére ábrázolja. Mások a mellett voltak, hogy ilyen esetben az író világnézete maga ellentmondásos, s ha nem így lenne, el kellene ismerni a művészi alkotás ösztönöségét. S ez utóbbi valóban igaz is. Burszov viszont erőteljesen hangsúlyozta koncepciójában, hogy valahányszor a marxizmus klasszikusai e kérdést boncolják, mindig az író *egyéniiségének* ellentmondásairól beszélnek. Sem Balzacnál, sem Goethénél, sem pedig Tolsztojnál nem a világnézet és módszer konfliktusáról s nem is a világnézetben belüli, illetve művészi módszeren belüli ellentmondásról van szó, hanem éppen az *egyéniiség ellentmondásáról*, amely egyéniség ilyen ellentmondásossá meghatározott történelmi feltételek között vált.

Az irodalom legjobb képviselői mindig törekedtek az *igazságra* és vonzódtak az *eszmény* felé. A történelem folyamán azonban e kettős cél megvalósítása mind nehezebb lett. Amikor a társadalmi élet egysége felbomlott és ellentmondásos lett, a fő ellentmondás egyéniség és társadalom között alakult ki — az ember mindinkább önnön erejére szorult. Fantáziája nem támaszkodhatott tovább a mitológiára. — Az új korban az írókra hárul a felelősség mind művészi útjuk irányának, mind műveik anyagának megválasztásáért. A görög író műve tárgyául egy népe életében döntő szerepet játszó eseményt állított, s ha „magánembereket” is ábrázolt, akkor is általánosan elfogadott, századok óta szentesített szokások avagy éppen a mitológia szemszögéből nézte, közvetlenül és általánosan szubsztancionális megjelenésében tükrözte a világot. Az újkor művésze a megváltozott körülmények miatt az életnek csak egyik vagy másik területét ábrázolja azzal a céllal, hogy a véletlen és egyéni megismételhetetlenben mutassa meg egyszerre a lényegeset és az általánosat.

Három korszak, három század Nyugat-Európa fejlődésében tehát — három írói egyéniséget, három írótipust alakít ki. Shakespeare — egész, ezért mindig géniusza magaslatán áll. Goethe egyéniségében már sok a disszonáns — általános emberi eszményekért harcol, a felvilágosodás gyermekéhez méltóan, de hazája elmaradottsága miatt nem mindig tud *hű maradni eszményeihez*. Balzac írói egyénisége már mélységes ellentmondásokkal terhes — a felvilágosodás eszméi Balzac korára már elvesztették erejüket, de ugyanolyan jelentőségű és erejű új eszmék még nem születtek. S Balzacnak nincsenek is világtörténelmi jelentőségű eszményei. Ereje másban van — a bonyolult történelmi valóság elemzésében. S ha Goethét némelyik tulajdonsága néha eszménye elárulására készteti, Balzacban olyan tulajdonságok jelentkeznek, amelyeket nagy hősiességgel kellett leküzdenie, hogy *hű maradhasson módszeréhez*.

A XIX. századi orosz realisták írói egyéniségének az európaiakkal közös általános vonása mellett Burszov egy sereg olyan eltérő vonásra mutat rá, amelyek Oroszország sajátos történelmi útjából és helyzetéből eredtek. — Nyugaton a polgári forradalom a XVIII—XIX. sz. találkozásánál érte el tetőpontját; Oroszország ettől az időtől fogva halad a forradalom felé, amely jellegében és céljaiban népi. Ezért törvényszerű, hogy az orosz írók egyénisége a történetiség és analízis képesség mellett a *népi eszmék hirdetésének* pátoaszát is magában foglalja. Az *útkeresés*, a lelki vívódás, az orosz írói egyéniségek közös tulajdonsága a XIX. században. Az útkeresés, a nép felé fordulás, a forradalom — egyesítette, de el is választotta egyben őket, mert a kiutat a legellentétesebben képzelték el. A XIX. századi orosz írókat ezért az útkereséssel kapcsolatos széles társadalomtörténelmi, de ellentmondásos koncepció kialakítása jellemzi.

Az orosz irodalom már Puskin személyében eljutott ahhoz a koncepcióhoz, hogy Oroszország jövője a haladó kultúra útkereséseinek a népi élet igényeivel való egyesítésétől függ. Puskinban mindinkább megéri a gondolat, hogy minden dolgok mértéke a nép, s művészetében valóban a népi bölcsesség tapasztalatára támaszkodik, s talentumának több más fontos tipológiai vonása mellett ez ad sajátos orosz színezetet írói egyéniségének.

A széles társadalomtörténelmi koncepciót elsősorban a forradalmi demokráciák honosítják meg az orosz irodalomban, s kialakítását ők teszik először az írói egyéniség tipológiai vonásává (Scsedrin politikai éleslátása pl. nem marad el művészi tehetsége mögött.) Persze a forradalmi-demokrata ideológia, bár a maga korában leginkább haladó volt Oroszországban, mégsem merítette ki s nem is olvasztotta magába a népi ellenállás és népi eszmények minden formáját, összes változatait. Ezért a forradalmi demokrata ideológia nem lett a realista művészet egyedül lehetséges alapja, de az egykorú orosz írók között nincs, akire nem hatott volna. Igaz, hogy később sokan elszakadtak tőle, sőt támadták is. Ennek ellenére a realizmus talaján maradtak, nagy műveket alkottak, mert elismerték: az orosz élet mélységes ellentmondásoktól terhes, sürgették a konfliktusok megoldását, bár teljesen alkalmatlannak tartották erre a forradalmi módszereket.

Az orosz írói tehetségek további fejlődése mindinkább a valósághoz, a nép életéhez, a nép legjobb eszméihez való közeledés útján valósul meg.

Turgenyev elsősorban lírai tehetség. Minden magasztos, minden szép, minden heroikus iránt együttérzés és részvét hatja át. Ebben van tehetségének lényege, s egyszersmind viszonya is az élethez; ez lelki alkata és

élettapasztalata is. A liberalizmus Turgenyev gyengesége, enélkül nehéz őt megérteni. Néha „leszűkíti” azokat a konfliktusokat, amelyek az életből kerülnek művébe, nem látja: hősei hogyan fejthetnék ki tevékenységüket politikai-társadalmi téren, de meg nem is szeretné, ha ilyen irányban tevékenykednének, s mégis felmagasztalja a hősiességet, a tett szépségét mint emberi tulajdonságot. Tehát nemcsak liberalizmusa nélkül nem lehet megérteni, de akkor sem, ha nem vesszük figyelembe, hogy Turgenyev ereje a liberalizmus legyőzésében van, hogy a liberális ideológiánál sokkal *szélesebb az élethez való kapcsolata*, mélyebbek filozófiai és esztétikai nézetei, gazdagabb *biográfiaja*. Mindez együtt adja Turgenyev egyedüli művészi tehetségét.

Dosztojevszkij talentuma szinte ellentéte a Turgenyevének, s biográfiajukban sincs semmi közös. Dosztojevszkijé ugyanakkor meglepően közös vonásokat mutat pl. Scedrin tehetségével. S mégis az egész orosz irodalomban e két író között volt a legélesebb az ellentét. Ezzel a megállapítással Burszov az írói egyéniség egy másik lényeges oldalát húzza alá. Azt ti.; hogy a művészi egyéniséget nem lehet megérteni elvonatkoztatva társadalmi és szellemi, lelki tapasztalataitól.

Dosztojevszkij írói egyéniségében ennek a tapasztalatnak az a leglényegesebb vonása, hogy kora szocialista eszméit ugyan korán megismeri, később mégis támadja azokat. Viszont ragaszkodik ahhoz a meggyőződéséhez, hogy a nép — még ha megalázott is — mégis csak történelemformáló erő. Ez a meggyőződése megmarad a realizmus talaján. A nép szenvedésének, s az uralkodó osztályok morális felbomlásának ábrázolásában világirodalmi csúcscikig jut. A morális felbomlás okát azonban az önkényben látja, s a forradalmi demokraták tevékenységében is ezt az uralkodó elvet hibáztatja. A forradalmat tehát elveti s ezzel zsákutcába jut. Keresése közben ezt a kiút találatát kiterjeszti az egész világ helyzetére, s a katasztrófa előtti állapotokat veszi észre mindenütt. A történelemhez nyúl s a humanista és szocialista eszméket úgy tekinti, mint sikertelen kísérletet az emberiség régóta húzóó és növekvő katasztrófájának megoldására, s ezért kötelességének tartja, hogy feltárja és bírálja ezek igazi értelmét. Így művei filozófikussá válnak, regényei pedig elkeseredett ideológiai harcok színterévé szélesülnek. De végül ebből sem talál kiutat s nem marad más hátra: a forradalmi demokratáknak meghékelést, az uralkodó osztálynak pedig önmérsékletet, önmegfékezést ajánl.

Dosztojevszkij tehát az orosz élet és az egész emberiség életének önálló koncepcióját alakítja ki, s ez a koncepció sajátosságaival s a megvalósulás formáival együtt alkotja egyéni tehetségét, ellentmondásos írói egyéniségét. Ezért alkotja meg úgy minden hőst, hogy azok egy meghatározott társadalomtörténeti, filozófiai vagy erkölcsi eszme hordozói. De talán éppen az ő tehetségének természete bizonyítja a legjobban azt is, hogy az orosz irodalom törekvései annak a kérdésnek tisztázására irányultak: mi a lehetősége a társadalomban, az emberben annak, hogy a világot eszményeik szerint átalakítsák. Mind Scedrin, mind Dosztojevszkij útja ezt bizonyítja.

Tolsztoj az orosz realizmus sajátosságainak legmélyebb kifejezője. Ez nemcsak zsenialitásában leli magyarázatát, hanem társadalmi és lélektani tapasztalataiban is. Hőseinek egyéni sorsa mindig társadalmi, történelmi és általános emberi. Művei felépítésének alapja egy-egy erkölcsi feladat. Kedvelt hőse az igazságot keresi, s ennek tartalma erkölcsi: hogyan kell élni és mit kell tenni, hogy semmiben sem érezhesse bűnösnek magát. Tolsztoj hőseinél

ez a kérdés határozza meg az igazság keresésének irányát. A tolsztoji hős olyan igazságot keres, amelynek követése igazolná őt a nép szemében, s ezt nem találva meg, állandóan elégedetlen önmagával, az élet mind újabb és újabb formái felé fordul, hogy kipróbálja önmagát.

Tolsztoj korára Oroszország olyan mennyiségű forradalmi energiát halmozott fel, mint egyetlen más ország sem, s ez lett művészi előrelépésének társadalomtörténeti alapja. Persze Tolsztoj egyéniségét a kor erős és gyenge oldalai együttesen alakították ki, s tehetségének erős és gyenge oldalai és ellentmondásai is együtt nőttek a koréival. Tolsztoj éppen azt bizonyítja a legvilágosabban, hogy az írói egyéniség szoros kapcsolatban van a történelmi helyzettel, együtt fejlődik és módosul annak változásával.

Marx az emberi jellem történelmi fejlődésének három nagy szakaszát jelöli meg. Az első fázisban nincs még ellentét a társadalom és az egyén között, az egyéniségek egészek és egységesek. A másodikban az ember nagy fejlődést ér el a környezet fölötti uralomban, de mint individuum elveszti kezdeti teljességét és egységét, mert a termelés lesz az ember végcélja, a kapitalista rendszer értelme. A harmadik fázisban, a kommunizmusban, megfordul a helyzet s az ember a termelés végcélja, s ezért lehetőség adódik, hogy egész és univerzális egyéniségek alakuljanak ki. Mert mi más célja lehetne itt a gazdagságnak, a termékek bőségének, mint az ember alkotó tehetségének abszolút kifejlődése? — teszi fel a kérdést Marx.

Ha korunk új írói alkatát nézzük, ennek a kialakulása természetesen elválaszthatatlan az emberiség eddigi művészi fejlődésének eredményétől és tapasztalatától, avagy éppen hatásától, azonban az egyéniség kialakulásában döntő jelentősége mégis csak a mának, napjaink sajátos létviszonyainak és a mai tudományos világszemléletnek van.

A művész és az általa ábrázolt valóság között mindig ott állt a nép történelmi tapasztalata. De az egyik társadalom történelmi tapasztalata különbözik a másiktól. Amikor Solohov friss események nyomán az *Új barázdát szánt az ekét* írja, már tisztán látja ennek gazdasági politikai és morális értelmét. Nem az tehát a szovjet valóság döntő jellegzetessége, hogy „gyors tempóban fejlődik”, hanem ami ezt a tempót is meghatározza: szocialista mivolta. A Szovjet Írószövetség alapszabályzata a szocialista realista módszer sajátosságának a valóság hű ábrázolását jelöli meg annak forradalmi fejlődésében. Burszov azt ajánlja, hogy a szocialista realizmus lényegét a valóság forradalmi átalakításának ábrázolásában jelöljük meg, mert ezzel aláhúzzuk az alkotás szubjektív tényezőjét, ti. a szovjet ideológia forradalmi, alkotó jellegét s a kommunista párt és a szovjet emberek önfeláldozó munkáját. Azáltal ui., hogy a szocialista író megmutatja, miként változtatja meg a nép saját létének feltételeit s ezzel önmagát is, a világnézet alakulását mutatja be fejlődésében, s ezáltal maga is részt vesz a világnézet formálásában. Így Gorkijnek *Az anya* c. regénye a szovjet kor világnézetét azzal gazdagította, hogy megmutatta az emberi egyéniség értékét a forradalmi harcban; Majakovszkij pedig a *Csudajóban* a szocialista rendet megteremtő emberek önfeláldozó munkájának indítékait ábrázolta.

A klasszikus írók eszmei útkeresését gyakran elemzi a kritika, a szovjet írókkal kapcsolatban azonban erről szó sem esik, s ezáltal maga a kritika ad okot arra, hogy ezt az irodalmat illusztrativnak fogják fel. Persze a szovjet írók eszmei útkeresése különbözik a múlt íróiétól. A szovjet írók közös ideológiai alapon állnak. Ez azonban nem akadályozza, hanem segíti őket abban,

hogy önállóan keressék a feleletet a kérdésekre, amelyek a nép gyakorlati és szellemi tevékenysége közben felmerülnek. — A továbbiakban Burszov kimutatja, hogy hogyan jutnak el különböző utakon, mégis a közös cél felé a szovjet próza kiváló képviselői, Solohov, Fagyejev és Leonov, s azt bizonyítja, hogy mindegyikük életműve a szovjet élet önálló és eredeti eszmei-művészi koncepcióját rajzolja meg, tehát mindegyik új típusú írói egyéniség. A különbség köztük és a XIX. századi írók között ebből a szempontból csak az, hogy a szovjet írók világábrázolása nem áll egymással szemben, hanem kölcsönösen kiegészíti egymást.

Burszov szerint nagy hibák forrása, az a szovjet kritikában még mindig kísértő előítélet, hogy a szovjet valóság viszonyai közt a mű eszmei oldala nem követel az írótól különösebb erőfeszítést, ha egyszer politikailag az író megfelelő szinten áll. Ám ahol nincs meg a saját, eredeti és önálló munkával, tapasztalattal kialakított eszmei közeledés az életanyaghoz, ott menthetetlenül esik a művészi tartalom is, forma is. Ez a mai irodalom leggyakoribb betegsége — racionalisztikus, illetve illusztratív. Magyarázata abban van, hogy egyes írók egészében elfogadva a párthatározatok elméleti valóságfelfogását, lemondanak az eszmei tartalom önálló kialakításáról. Ilyen esetekben csak illusztrátorrá válnak, s lemondanak a művészi követelményekről is. — Az író köteles elmélyedni az életben, a mai valóságban, hogy megláthassa, hogyan realizálódnak, a nép akarata és erőfeszítése révén, a párt eszméi, hogyan változnak e folyamatban maguk az emberek, maga az élet, hogyan születnek új emberi viszonyok, mély és ellentmondásos lélektani folyamatok, hogyan gazdagodik maga a világnézet is e folyamatban.

Ezzel kapcsolatban veti fel Burszov a *művészi szabadság* fogalmának új tartalmát a szocialista művészetre vonatkozólag. Ha a szocialista művészi egyéniség kialakulását megelőzőleg szó esett a tehetséges íróról, ezt úgy értékelték, hogy írói tehetsége sohasem békélt meg a hazugsággal, bizonyos fókig független volt társadalmi nézeteitől, bár ezek néha mégis képesek voltak a tehetséget eltéríteni az igazságtól. A szocialista irodalomban megváltozott a helyzet. Korunkban a szocialista viszonyok között a művész annál szabadabb alkotó tevékenységében, minél mélyebben sajátította el a marxista—leninista világnézetet. Csak ez adhat helyes irányt tehetségének. — A világnézet persze tett kérdése. Az író műveivel, tehát sajátos *tetteivel* bizonyítja be, mennyire van közel a néphez. A szocialista író tehetsége harmónikusan forr össze világnézetével, s ez a világnézet a nép érdekeit fejezi ki. — Amikor Turgenyev *Apák és fiúk* c. művét írja, a legfrissebb eseményekre reagálva, az író művészi törekvései élesen összeütköznek társadalompolitikai nézeteivel, s ez kétségtelenül gyengíti és nehezíti műve megalkotását. Természetesen egészen más alkotó helyzetben volt Solohov, amikor az *Új barázdát...* írta. Az írónak a szovjet falu életében végbemenő folyamatról alkotott nézetei nemcsak nem álltak ellentétben talentuma ama törekvésével, hogy tükrözze azokat, hanem esetleg meg is előzhették ezt a törekvést. A szocialista író hősiességének talán éppen abban kell lennie — Gorkijnál és Majakovszkijnál ez mindenesetre így is volt — hogy a néppel való egybeforrottsága mellett a nép előtt haladjon, tehát írói alkata a nép hősiességének és bátorságának leglényegesebb és legigazibb vonásait tartalmazza.

Napjaink szovjet irodalmának új törekvéseiben alakuló írói egyéniségek egész sorát (Oveskin, Nyikolajeva, Panova, Tyendrakov, Granyin) veszi szemügyre Burszov, akik többségben még nem is befejezett egyéniségek, s

ezért fölösleges lenne őket Solohov vagy Gorkij méreteivel mérni; törekvéseik iránya azonban sok érdekes és mai problémát vet fel, amelyekre kitér Burszov is, s amelyekről sok szó esett az értekezés folyamán. Hogy csak egyet-kettőt ragadjunk ki ezek közül, ilyen pl. az, hogy az újabb irodalomban a pszichológiai elemzés kiszélesedik és elmélyül (Tyendrjakov és Granyin), a karcolat és publicisztika művészi jelleget ölt (Overskin), a regény, leküzdve a régóta kísértő „kolhoz” vagy „ipari” műfajokra való osztódását, vonzódik a szintetikus felé (Nyikolajeva, Granyin). Általában a mai irodalom kutató, kereső, az élet fogyatékosait, visszahúzó erőit bátran bíráló iránya megerősödött. Ugyanakkor a valóság szemlélet is elmélyült, az élet bonyolultságának ábrázolása öröndetesen szorítja háttérbe az illusztratív irodalmat, s ezzel párhuzamosan nő a művek történelmi optimizmusa, valóságghűsége, eszmei pártosza. — Ennek az alakuló irodalomnak persze nagyon sok gyengéje is van.

Egy azonban nagyon fontos a mai irodalmi törekvésekben is. Az írók csak úgy tudnak eredményeket elérni, — mint ahogy fogyatékoságaikat leküzdni is — hogy a nép aktív és sokoldalú életét élék. Az új típusú művészi egyéniség nem alakul ki csak íróasztal mellett, hanem a korral, a mával való állandó és aktív kontaktusban. Korunk művészi szintézisét azonban nem a művészi követelmények leszállításával, hanem éppen a művészi követelményeknek a kor színvonalához való felemelésével lehet csak megteremteni.

Talán a legtöbb hozzászólást éppen Burszov referátuma váltotta ki. — A kérdés fölvetésének fontosságával s beszámolója alapkoncepciójával egyetértettek, sőt sok érdekes gondolattal gazdagították is. Kosztilyanec Burszovnak ama tételéhez kapcsolódott, hogy a kritika, amikor a mai irodalmat elemzi, az író egyéniségéről legtöbbször hallgat. Szerinte ez elég ahhoz, hogy az új irodalmat magunk lebecsüljük, illusztratívra süllyesszük. Burszov is szegényesen elemzi a szovjet írók egyéniségét a klasszikusokéihoz képest. Egyelőre nehezen sikerül feltárni a kortárs-író egyéniségének dialektikáját — mondja a felszólaló. Csakhogy a mai írók ilyen elhanyagolása visszaüt a régi irodalomról alkotott elképzelésünkre is. Ez érződik többek között Burszovnál, amikor Puskin nagyságát abban véli fölfedezni, hogy mindig el tudta érni kora esztétikai színvonalát. Ez az állítás elég komikusan hangzik, hisz Puskin, mint minden más nagy tehetség, maga teremti meg korának esztétikai színvonalát.

Burszovval ellentétben szerinte a nyugati és az orosz irodalom között nem az a lényeges eltérés, hogy a nyugati józan analitikus, míg az orosz szociálisan hevített. Mind Balzacnál, mind Stendhálnál, mind Flaubertnél megvan ez a szociális hevítettség, csak hogy a nemzeti fejlődésnek megfelelő más-más formában. Az eszmei útkeresés ui. jellemző nemcsak Dosztojevszkijre és Tolsztojra, de Puskinra, Gogolra és másokra, s a nyugati írókra is, azonban ezek az eszmei útkeresések más-más formában nyilvánulnak meg. Az írói egyéniség fejlődésének belső logikája Kosztilyanec szerint éppen ebben az eszmei-művészi keresésben van. A társadalom fejlődésének megvan a maga belső logikája, s ezt tükrözik az írók műveikben, de saját fejlődésüknek megfelelően. A *Háború és béke* csak a 60-as években jelenhetett meg, de csakis Tolsztoj tollából, és csakis a *Háború és béke* után következhetett a *Karenina Anna*, és megint csak a társadalomfejlődés új szakaszában a 70-es években és Tolsztoj fejlődésének is új periódusában. A társadalom fejlődése és az író

fejlődésének dialektikája magyarázhatja meg az írók eredményeit, illetve fogyatékosságait. — Lenin egy helyütt azt mondja, hogy közelebbről meg nézve eredményeink is éppen fogyatékosságaink következményei. A felszólaló korunk irodalmából Kazakievics példáját hozza fel, akinek három egymás után megjelent és egymástól nagyon is különböző művével az irodalomkritika máig sem tud mit kezdeni, legfeljebb beskatulyázza, hogy az egyik mű jó, a másik meg rossz, anélkül, hogy megértené egymásra következtetésük logikáját. Amíg nem tisztázzuk a társadalomfejlődés logikája mellett a szóbanforgó író fejlődésének logikáját is, addig nem tudjuk megérteni egy-egy írói alkotás objektív és szubjektív indítékát, értékét.

*

Már az 1954-ben megtartott II. írókongresszus konstatálta, hogy a világ-irodalomban az 1920-as évektől kezdve mind több művész fejlődésének logikája a szocialista realizmus irányába mutatott, s az 1950-es évekre ez az irányzat a nyugat-európai irodalomban is mély gyökereket eresztett. A nyugat-európai irodalom ilyen irányú fejlődését az irodalomtudomány azonban jó sokáig elhallgatta, ami nemcsak közismert dogmákból és vulgáris konstrukciókból következett, hanem a szocialista realizmus esztétikájának kidolgozatlanlanságából is.

Az értékezés ezen a téren is öröndetes eredményre jutott. Ivascsenko referátumában („A szocialista realizmus és a mai nyugat-európai irodalom”) és az elhangzott hozzászólásokban egyöntetűen rajzolódt ki az az álláspont, hogy a világirodalom progresszív irányzataiban és köztük elsősorban a szocialista realizmusban felhalmozott esztétikai értékek tanulmányozása és elméleti általánosítása az irodalomtudomány egyik legfontosabb feladata.

Ivascsenko beszámolójának alaptétele, hogy minden nemzeti irodalomnak, mint ahogy az egész világirodalom művészi fejlődésének is törvényszerű fejlődési foka a szocialista realizmus, s ennek megvannak a történelmi, társadalompolitikai és irodalmi okai és konkrét eredményei. A nyugat-európai irodalom különböző irányzatai a szocialista realizmus irányába fejlődnek, mégpedig a népiség és pártosság egymáshoz közeledésének a folyamatában.

Ivascsenko ezt az átfejlődést végigkíséri Jorge Amado, Louis Aragon, Paul Eluard, Pablo Neruda, Nazim Hikmet és mások művészi útján, referátuma végén pedig elemzi a nyugat-európai irodalom átmeneti irányzatainak, különösképpen az olasz neorealista iskola képviselőinek (Franco Fortini, Vasco Pratolini, De Sica, De Santis, Carlo Levi) a szocialista realizmus felé mutató törekvéseit.

Korunk irodalma előtt — mondja — az a legfőbb művészi feladat áll: az emberiségnek a kapitalizmusból a szocializmus irányába haladó fokozatos fejlődésének a feltételei között ábrázolni a nép öntudatának alakulását, formálódását. Ezt a feladatot mindinkább a szocialista realizmus irodalma végzi el a nyugat-európai irodalomban is, így a szocialista irodalom mindinkább a különböző népek nemzeti öntudatának formájává válik, s egyben a világirodalmi fejlődés fő irányzatává is. A pártosság — mondja Ivascsenko — ebben az összefüggésben nem jelent mást, mint a szocializmusért harcoló nép szemével látni a valóságot. Ez a folyamat azt bizonyítja, hogy a világirodalom mind korszerűbb lesz, s ez a fejlődés új művészi utak keresésében, megtalálásában is kifejeződik.

Lehetetlen ui. elképzelni, hogy korunk valóságának új életformái ne változtatnák meg, mondjuk, a regény lehetőségeit, Balzac vagy Tolsztoj regény-típusához képest. A mai irodalom a valóság új művészi szintézisét keresi. Ebben a törekvésében egy sor elméleti és esztétikai kérdést vet fel és old meg. Ezek figyelembe vétele nélkül leszűkítve érthetjük meg csak ezt a hatalmas és sok újat hozó folyamatot: a haladó tradíciók és az újszerűség problémáját a nyugat-európai irodalom művészi fejlődésében; a líra fejlődésének új formáit és különösképpen epikussá válásának kérdését; a prózának és különösen a regényformának, mint korunkat szintetikusán ábrázoló műfaj új lehetőségeinek problémáit és általában az epikus formák új útjait stb. — Tévedés lenne tehát azt hinni, hogy ez az új szintézisre törekvés pusztán eszmei utak keresésében nyilvánul meg. Művészetről van szó, s így ez az útkeresés elválaszthatatlan új, korunkat adekvátábban kifejező művészi formák keresésétől. A dekadens modernizmus pusztán formai útkeresésben látja az újszerűséget. Ennek azonban nem kell elriasztania s nem is riasztja el a mai szocialista irodalom modern törekvéseit attól, hogy széles értelemben vett formájában is felfrissítse a világirodalom vérkeringését.

Ezt a folyamatot a kritikának, az elméletnek segítenie kell.

Erre annál is inkább szükség van, mert lépten-nyomon találkozunk különböző, a szocialista realizmust kompromittálni törekvő kísérletekkel.

Ez a törekvés azért tudott olyan nagy tért hódítani a múlt években még a szocialista országokban is, mert a szocialista realizmus esztétikája sok, a valóság esztétikai tükrözésével és az ábrázolás formáival és lehetőségeivel kapcsolatos problémát nem tisztázott.

*

Novicsenko referátuma („A szocialista-realista irodalom művészi formáinak és stílusainak sokfélesége”) általános elméleti szemszögből közelítette meg a szocialista realizmus művészi lehetőségeinek kérdését, s ezzel megindította ezt az esztétikai tisztázódási folyamatot.

Főtétele, amit különböző oldalakról bizonyít, egyrészt az utóbbi évek burzsoá és revizionista kritikájának azon torzításai ellen irányul, melyek szerint a szocialista realizmus eszmei, módszerbeli egysége állítólag összeegyeztethetetlen a stílusirányzatok, áramlatok és egyéni formák sokféleségével. Másrészről azonban sok olyan elméleti torzítással, probléma leszűkítéssel is szembeszáll, amelyek hazai viszonylatban is kétségtelen hátráltatták az elméleti kérdések tisztázását és sok dogmatikus hibára vezettek, vagy éppen elvi pozíciók feladására a dogmatikus hibák bírálata közben.

A szocialista realizmus gyakorlata régen felvetette a mai irodalom sokfélesége, formagazdagsága, stílusirányai és alkotó egyéniségei elemzésének szükségességét. Sőt, központi témává is lett, mert ezen a problématerületen divott a legtöbb skolasztikus nézet, így többek között olyan, szinte recept erejével fellépő követelmény, hogy a valóságot csak a mindennapiság részleges hűségével lehet ábrázolni. Novicsenko, Burszov és Ivascsenko értekezései, s az elhangzott vita alapján az a nézet kristályosodott ki, hogy *a szocialista realista művészi módszer nemcsak megengedi, hanem feltételezi a legkülönbözőbb formák felhasználását, alkalmazását* — konvencionális, romantikus, szimbolista és kombinatív-asszociatív formákét egyaránt — a lényeg csak az, hogy

a mű segítse a történelmi folyamat törvényszerűségeinek a megismerését, segítse az új győzelmét a régi és visszahúzó erők felett, segítse a kortársak lelkivilágának feltárását, megismerését.

Már az egy-két éve lezajlott realizmus-vitában felmerült a módszer és stílus viszonyának a kérdése (l. különösen Poszpelov, Reizov és Borev vitá-cikkeit). Poszpelov és Borev, különböző megfontolásokból, erélyesen szét is választják ezeket az irodalomelméleti fogalmakat, és a két fogalom viszonyának tisztázásában jelentős eredményeket érnek el. Eredményeikre támaszkodva Novicsenko tovább lép, és ahogy a vita több felszólalója is megjegyezte, jó kiindulási alapot teremt a kérdések további elméleti tisztázásához.

Novicsenko a módszer és stílus kategóriáinak tárgyalásakor elhatárolja magát azoktól, akik e két fogalmat azonosítani, illetve a két fogalom közti határt elmosni igyekeznek — egyrésztől, s azoktól, akik a módszert esztétikai meghatározottságától fosztják meg, azaz olyan kategóriának tekintik, amely közömbös a művészi megformálás eszközeivel szemben.

A művészi módszerben, mondja Novicsenko, az alkotófolyamat általános törvényszerűségei fejeződnek ki, azaz, az életjelenségek kiválasztásának, ábrázolásának és értékelésének a valóság esztétikai minősége és a művész világszemlélete által meghatározott alapelvei. Így a szocialista realizmus művészi módszerének alapelvei: az élet forradalmi fejlődésében és a szocialista eszmény fényében való ábrázolása.

Marx a stílus két oldalát különbözteti meg: az objektívet, amelyet a valóság minősége és jellege határoz meg, s a szubjektívet, amelyet az írói egyéniség sajátossága, eredetisége alkot. A sokféleség forrása egyrészt a valóság sokoldalúsága, kimeríthetetlen gazdagsága, másrészt ezt az objektív valóságot szubjektív formában tükröző egyéniségek különbözősége, eredetisége.

A művészi stílus az írók műveinek formájában és tartalmában megnyilvánuló közös sajátosság, a valóságról vallott nézeteik közössége alapján. Goethe szerint a stílus a megformálás törvényszerűségeiben kifejeződő belső tartalmi szükségyszerűség. Marx (G. Buffonnal egyetértve) azt írja, hogy „a stílus — az ember”, az igazság általános, mindenkié — az én jussa a forma, amely lelki egyéniségét alkotja.

Novicsenko a stílus fogalmánál is elhatárolja magát több elméleti tévedéstől. Szembeszáll azokkal, akik az írói stílust azonosítják az író világnézetével, mert ezáltal kirekesztik a fogalomból annak sok más lényeges oldalát, minőségét. Az ilyen teoretikusok ui. nem veszik figyelembe, hogy a stílust nemcsak világnézeti, hanem olyan tényezők is alakítják, mint az író külső és belső életpaszttalata, pszichológiai alkatának sajátosságai (temperamentum, fantázia, a logikus-racionális és érzelmi-asszociatív elemek szerepe a művészi gondolkodásban stb.). És azt is figyelmen kívül hagyják, hogy a művészi kifejezés konkrét eszközei és formái viszonylag önállóak (más-más korok és különböző osztályok írói pl. néha ugyanazon poetikai formákkal élnek). Ezek a teoretikusok elfelejtik többek között azt is, hogy a művészi egyéniség és egy-egy művészi alkotás kialakulásában nagy szerepet játszanak az esztétikai hagyományok (pl. hogy elődei milyen filozófiai és politikai elveket vallottak, vagy éppen kortársai, akikhez kapcsolódik, milyen irányt képviselnek stb.)

A stílus és a világnézet kapcsolatát tehát egy sereg fontos tényező közvetíti és bonyolítja. S ami a világnézet alapja — az osztályideológia — a stílusnak ez a mélységes „gyökér-rendszere” úgy tükröződik a stílusban,

hogy előzőleg, tudatosan vagy öntudatlanul, általános esztétikai elvekben, a művészi módszer lényegében fejeződik ki.

Egy másik elméleti tévút, amelyet a stílus és a világnézet viszonyára vonatkozólag bírált Novicsenko, tagadja a stílus fogalmának eszmei meghatározottságát, a stílust csak formális értelemben magyarázza. Ha egyszer elfogadjuk, hogy a stílus a társadalom belső törvényszerűségeinek konkrét esztétikai kifejeződése, azt is el kell ismernünk, hogy a stílus elkerülhetetlenül kapcsolatban van az író műveiben kifejeződő eszmékkel, tehát egész világszemléletével, mégha ez a kapcsolat közvetett és bonyolult is.

A stílus tehát a módszerhez viszonyítva az általánosnak a különösen való megjelenése, azaz az adott módszerre jellemző általános törvényszerűségek konkrét és specifikus kifejeződése.

A sokféle stílusirányzat egységes világnézetét illetően Novicsenko kifejti, hogy ha a művészet általános társadalompolitikai értelméről, közös társadalmi törekvéséről van szó — itt valóban egységről kell beszélnünk a szocialista realizmusban. Nem szabad szem elől téveszteni azonban azt, hogy ezek az eszmék — művésziek, azaz képekké, jellemekké oldódott eszmék, s ezért mindig rendkívül sokoldalúak konkrét kifejeződésükben s egyben mindig egyének is (tehát nem szillogizmusok, hanem az általános, az egyes és a különös elválaszthatatlan egységei). Belinszkij az eszmeiséget *pátosznak* nevezi, ahogyan ez egy-egy írói egyéniségnél megjelenik. Az ő értelmezését felhasználva azt mondhatnánk, hogy a szocialista realista irodalom eszmei iránya végeredményben *egy*, pátosza azonban sokféle. A pátosz az eszméhez viszonyítva a stílusnak a módszerhez, mint egyéninek és különösnek az általánoshoz való viszonyát fejezi ki. Azaz az író eszmei pátoszáinak sajátossága — a stílus sajátosságainak az alapja. A stílusban a művésznek azon eszmei, pszichológiai és esztétikai sajátosságai fejeződnek ki meghatározott módon, amelyek egybe-forrva lépnek fel műve pátoszában.

A stílus és pátosz sokféleségén túl a szocialista realizmus irodalmának egy módszeren belüli sokféleségét a tipizálás különféle módozatai is adhatják és adják is. Az író művészi gondolkodásában dominálhat az intellektuális vagy az emocionális elem, az író műve vagy alakjai megalkotásánál kiindulhat a közvetlen benyomásból, vagy a már megértett általánosító eszméből. A művészetben vannak formák, melyek a konkrét életjelenségek formáinak felelnek meg, s vannak konvencionális formák, melyekben a valóságos élet igazi tartalma még szintén kifejeződhet. U. i. az emberiség sokszázados művészi gyakorlata az élet művészi megjelenítésének sokféle tipológiai formáját (módozatát) dolgozta ki, amelyek az élet más-más formáinak vagy oldalainak felelnek meg, és ezek többségéről a szocialista művészet nem mond le, bár általánosítva veszi át és sajátítja el. A szocialista realista irodalom történelmi jellegét tekintve tehát olyan irodalom, amely újítva szintetizálja mindazt, ami a múlt tapasztalataiból életre való. Ez vonatkozik az irodalmi irányzatokra is.

Így a referens, kitérve a romantika kérdésére (mint a vita folyamán fel-szólalásában is), azt bizonyítja, hogy a forradalmi romantika a szocialista realizmus szerves része, bár ennek művészi megjelenési formái különbözőek. Amikor olyan erősen nyilvánul meg az író romantikus törekvése, hogy ez maga után vonja a megfelelő romantikus stíluseszközöket is — a szocialista realizmus romantikus stílusirányával van dolgunk. Tehát a romantika mint egykori irány (módszer) ma a szocialista realizmus egyik stílusa.

Az irányok kérdésével kapcsolatban felveti Novicsenko a szocialista realizmus sokféleségének határkérdéseit, azt, hogy mi e módszer viszonya a többi irányhoz. Végtelen-e ez a sokoldalúság, s ha nem — hol vannak határai? Válogatós-e a módszer a stílusokban, vagy sem?

Amennyiben a stílus a módszer konkrét megtestesítője, világos, hogy a módszernek eszmei programján túl jól körülhatárolható esztétikai programja is van. Már azok az alapelvek is, amelyek a módszer lényegét meghatározzák — a kommunista eszmeiség, pártosság, népiség, igazság és hűség — meghatározzák az írók stílus- és formairányulását, illetve keresését is. A hozzáférhetőség és az esztétikai élvezetnyújtás képessége nélkül a stílus elfogadhatatlan. Novicsenko ez elvi megállapításon túl igyekszik ugyancsak elvi, de közelebbi határvonalat húzni a modernizmus bizonyos irányai és a szocialista művészet között.

Mivel a szocialista művész számára a forma nem autonóm a tartalommal szemben — minden olyan stílusirány, amelyben a forma akarva, akaratlanul elszakad a tartalomtól, öncéllá vagy szubjektív kísérletezéssé, külső eredetieskedéssé válik. Tehát a tartalom és a forma egymást áthatása az az első kritérium, amely elválasztja a modernizmus bizonyos irányait a szocialista realizmustól. De a mai modernizmus egyes irányai elvetik a képszerűséget is, mivel „túl sok” benne az élet. A tárgyiatlanítás, az absztrakciók kifejezőtelenné válása, az eszmék megfosztása szociális-történelmi vagy külső tárgyi realitásuktól, az emberek árnyékká, látomássá, történelem feletti lényekké való átváltoztatása — ez a mai modernizmus dekadens törekvésének eredménye. Ezzel szemben a szocialista realizmus becsüli az élet igazságát, hisz annak élő logikájában, ami maga is a művészet egyedüli logikája. Feltett kincs számára a valóság, — vonalaiban, színeiben, hangjaiban. Az ember a szocialista művészet számára nem szimbólum, hanem a társadalom reális tagja, konkrét történelmi megjelenésében. Tehát a szocialista művészet stílusalkotó elvei abból indulnak ki többek között, hogy a mai ember belső — lelki és intellektuális — életének bonyolultsága nem annak konkrét történelmisége és plasztikussága ellenére, hanem az által és azon keresztül fejezhető ki. S végül is a művészi *egyezményes, konvencionális* formák minősége és funkciója más e két irányzatban. Az olyan, sokszor szokatlan sőt fantasztikus konvenció formája, amely a mindennapi jelenségek formáit helyettesítve megtartja, sőt aláhúzza az élet jelenségeinek és folyamatának törvényszerűségeit, lényegét — csak erősíti a mű intellektuális, filozófiai telítettségét, tehát művészileg elfogadható. De elfogadhatatlan a dekadens modernizmusnak a valóságos tárgyak, jelenségek és események logikáját elferdítő konvencionális formája. A konvencionális formák felhasználásának kérdését még további tanulmányozás fogja majd eldönteni. Egy azonban ma is világos, hogy a szocialista realizmus határozott esztétikai elvekkel lép fel minden formával szemben, s így ez az elv meghatározza, milyen stílusok fejlődhetnek és milyen stílusok nem fejlődhetnek a módszer keretén belül.

Látszólag ellentmondás van Novicsenko — s mások — álláspontjában. Egyfelől felhasználandók a konvencionális formák, egészen az asszociatív-kombinatív szimbolista formákig. Másrészt tiltakozik a szubjektív kísérletezés, az öncélúság ellen, a tartalomtól elszakadt illetve annak ellentmondó forma ellen. Az ellentmondás feloldása, úgy gondoljuk, elég világosan kitűnik magából a referátumból: lényeges az esztétikai koncepció, a közös világnézeti alap és eszmei célkitűzés; ha ez tisztázott, ennek alapján fel-

használhatók e konvencionális formák ; e formák viszont zavart okoznak, ha nem tisztáztott a koncepció, ha a koncepcióban tesz az író engedményeket a revizionizmusnak vagy a burzsoá dekadenciának.

Novicsenko elhatárolja magát a szocialista realizmus fogalmának túlságos kiszélesítésétől, de a realizmus dogmatikus leszűkítése is, s felszólal a minden stílust egy példaképre visszavezető dogma, a kor divatjának hódoló konjunkturális elragadtatás ellen. Támadja az elmélet vulgárszociológiai irányát, amely abban nyilvánult meg, hogy pontos nomenklatúrát vezetett be a „megengedett” és „nem megengedett” művészi fogásokról, pontosan meghatározta szinte minden művészi eszköz eszmei és szociológiai természetét és funkcióját. E vulgáris szociológiai nézet szemszögéből a szocialista realizmus mesterszorgások összessége, ahol pl. még a természet ábrázolása is hírlapban részesül, ha nem fejlődik forradalmian. A dogmatizmus és vulgárszociológizmus veszélye abban van, hogy elszínteleníti és nivellálja az irodalmat, megköti az írói egyéniséget, korlátozza alkotói keresésének szabadságát, leszűkíti a formák gazdagságát.

A szocialista realizmus különböző stílusai és művészi formái elsősorban eredeti nemzeti mivoltukban realizálódnak. S ez nem egyszerűen szocialista tartalom nemzeti formában, hiszen irodalomról van szó. S mivel a tartalom kategóriája az irodalomban semmi esetre sem elvont kategória — a nemzeti meghatározottság, a nemzeti sajátosság bizonyos vonásai nemcsak a forma tulajdonságait, hanem az irodalmi mű tartalmi vonásait is meghatározzák.

A nemzeti kultúrában tükröződő nemzeti jellem sajátosságainak vonásai, ahogyan azok az egyik történelmi korszakból a másikba, változva ugyan, de átmentek — igen világosan kirajzolódó és tartós kulturális-esztétikai tradíciót képeznek a nemzeti irodalomban. S ez, az általános és egységes világirodalmi fejlődés mellett, a módszereknek, irányoknak és stílusoknak, művészi formáknak és műfajoknak sajátos, nemzeti irodalmon belüli fejlődést biztosít. Közzismert, hogy a különböző művészi módszerek és irányok — a klasszicizmus, romantika, realizmus és így tovább — más-más színezettel, sőt más-más sajátosságokkal gazdagodtak egyes nemzeteknél, társadalomtörténeti feltételeik, hagyományaik, a nemzeti jellem és egyéb tényezők következtében. Elsajátítva az adott módszer vagy irányzat általános törvényszerűségeit, az egyes nemzeti irodalmak átfarmálták azt, és sajátosan valóstították meg, olyan módon, ahogyan a nemzeti lét egész tartalma és sajátos formája megkövetelte. Ugyanez mondható el a stílusról, formáról és műfajról — nem is beszélve pl. a nyelvi sajátosságokról.

A szocialista realizmus fejlődése folyamán kialakult nemzeti sajátosságok tanulmányozása ma már elég tekintélyes múltra nézhet vissza (K. Zelinszkij, D. Blagoj, G. Lomidze, A. Jegorov, B. Burszov, L. Aragon, J. Lindsay és mások tollából) s ennek konstataciója mellett Novicsenko a problémát konkrétan csak az orosz-szovjet és a szovjet népek irodalma viszonylatában fejtegeti referátuma hátralevő részében.

Az értekezleten — Novicsenko referátumának vitájában — leszögezték, hogy az irodalom eszmei egységesítése csak növelte az irodalom formai sokféleségét. A vélemények eltértek abban a kérdésben, hogy milyen alapon különböztessenek meg irányzatokat a szocialista realizmus irodalmán belül, abban azonban egyetértettek, hogy bizonyos stílus-törekvésekről lehet szó, s legerősebb talán a romantikus stílus. A szovjet ember életérzésében nagy helyet foglal el a romantikus életérzés, ám ez nem feltétlenül csak romantikus

stílussal fejezhető ki ; ott is jelen lehet, ahol a művész nem oldja fel aprólékos realizmusát, mondjuk, romantikus vagy más stíuselemekkel.

*

Nem véletlenül veti fel V. Percov referátuma „A szocialista realizmus történelmi optimizmusá”-nak kérdését. Az utóbbi években nemcsak a revizionizmus tette lekicsinylő megjegyzések témájává ezt a kérdést, hanem még a szocialista irodalom barátai is mosollyal, vagy bizonyos szőgyenkezéssel nyilatkoztak róla. De a szovjet kritika sem mindig törekedett arra, hogy általános megállapításokon túljutva tisztába jöjjön ennek a kérdésnek konkrét, az irodalomban megnyilvánuló formáival. A *konfliktusmentesség hirhedt elmélete* az optimizmus értelmezésére is kihatott. Ezt az elméletet az antagonisztikus ellentétek felszámolásából logikai úton vezették le. De még az antagonizmus felszámolásának is annyira ferde tükre volt, hogy nem volt képes hűen tükrözni a valóságot. A valóság forradalmi fejlődésének meg nem értése, vagy megérteni nem akarása szülte ezt az elméletet, s a bonyolult és ellentmondásos fejlődés ábrázolásának nehézségei, és az életet így bemutató művek esztétikai és társadalompolitikai értelmének elsikkasztása merevítette e téves elméletet dogmává.

Meg kell jegyezni, hogy később a felszólalók ezt az elméletet összes következményeivel egyetemben elvetették, károsnak ítélték. A referátumok is, szinte kivétel nélkül kitértek erre. Rjurikov felszólalásában a lényegre tapint. Azt mondja : aki nem látja a fejlődés irányát, hogy ne hibázzon — kénytelen idillé hasonítani a valóságot. A konfliktusok ilyen kikerülése aztán nemcsak a ma, de a közelmúlt vagy a múlt ábrázolásában is elmosza az események, cselekedetek és jellemek szociális, történelmi értékelését. Elszberg szintén ilyen szellemben fejleszti tovább ennek az elméletnek a bírálását, amikor azt mondja, hogy az a harcban szükséges felelősségérzet vállalásától való irtózásból, konjunkturális meggondolásból, kispolgári „optimizmusból” ered. Jermilov azt fejtegeti, hogy az átmenet akár a kapitalizmusból a szocializmusba, akár a szocializmusból a kommunizmusba nem is képzelhető el másként mint a haladás és a konzervativizmus, az új és a régi, a valóságos és áléletformák harcából keletkezett konfliktusok leküzdése.

Marx és Lenin — mondja referátumában Percov — a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenettel elkerülhetetlenül velejáró hosszú szülési fájdalmakról, kínokról beszélnek. A szocialista társadalom művészenek tehát olyan valósággal van dolga, amely valóság bonyolult és komoly ellentmondásokkal terhes, s az új ember születése is drámai folyamat, nem egyszer tragikus kimenetelű.

De a szocialista realizmus — mentes mind a valóság konfliktusainak elhallgatásától, mind azoknak sötét színben való feltüntetésétől, mert ez nem fér össze lényegével. A szocialista realizmus esztétikájában a régi realizmuséhoz képest a tudományosság és művésziesség egyesül sajátos formában, s ez biztosítja újszerűségét, optimizmusának történelmi jellegét.

Amikor a szocialista realizmus optimizmusáról beszélünk, „lélekemelő” jellegére gondolunk — mondja Percov. Ez az optimizmus, ez a lélekemelő jelleg ott van az olyan, egyáltalán nem hurrá-optimista művekben, mint a *Tizenkilencen*, *Az acélt megedzik*, az *Egy igaz ember története*, a *Zója*, *Az Ifjú Gárda*, *Az orosz erdő*, vagy a *Csendes Don*. Ezzel kapcsolatban Percov igen lényeges és esztétikailag is új problémázt feszeget s fogalmaz meg először a

szovjet irodalomra vonatkozólag. Azt mondja, hogy egyes íróknak egyenesen tragikus szituációk ábrázolásában sikerül megragadni az új ember témáját a legjobban. A korunk adta tragikus szituációk ugyanis lehetőséget adnak arra, hogy az embert az aktivitás csúcspontján, a szenvedélyek szinte leírhatatlan összeütközésében ábrázolja az író, s így alkalom nyílik betekinteni nemcsak a hős emberi mivoltának legmélyébe, hanem a történelem egyént formáló folyamatába is. Ennek a kettős feladatnak a megvalósulását elemzi Percov a *Csendes Don* főhősének tragikus sorsában és a regényben ábrázolt történelmi folyamat optimista dialektikájában.

A huszas évek két nagy „tragikus temperamentumú” költője, Majakovszkij és Jeszenyin művészetének elemzésével Percov azt bizonyítja, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba átmenő korszakban, a huszas években, a művészi egyéniségek fejlődése is tükrözi ezt a tragikumon átszűrődő optimizmust, az új társadalomnak, az új kor emberének születésével járó mély konfliktusok egy-egy lényeges oldalát.

A huszas évek jellemző konfliktusai úgy oldódnak alapvető optimista hanggá Majakovszkij költészetében, hogy a költő állandó harcban áll a társadalom maradiságával, hibáival, visszahúzó erőivel. Mintegy a jövő „egészségesei” szemszögéből nézi és láttatja kora nehézségeit, bajait, szenvedélyeit; „saját bírása nyakára hág” — azaz még a szerelemről is lemond, mivel az nem tud kommunista kapcsolattá válni (*Levél Tatjana Jakovlevnához*, stb.). A pillanatnyi elkeseredések, sikertelenségek hangját elfojtja magában (a *Hazafelé* első változata, *Szergej Jeszenyinhez*, *Levél egy nőhöz* . . .) s másoktól is ezt követeli. Lemond a természet szépségének ábrázolásáról csak azért, mert nincs rajta az ember alkotó kezének nyoma (*Tamara* és *A démon*, *Hazafelé* stb.). Mindebben már ott feszül a maga-kényszerítés is, de Majakovszkij saját belső szabadságát és „harmóniáját” csak ilyen, minden társadalmi mértéket meghaladó önfeláldozással, hősiességgel tudja elérni. S ezért a tragikus szín ott kísért lírájának mélységeiben — hol önirónia formájában vagy szegyenkezésben, hol kíméletlen szenvedélyes hangjában, hol pedig a jövőbe való menekülésben (*Csudajó*, *Teli toroktól* stb.).

Költészete tehát olyan tragikumtól terhes, amely szenvedésével tisztít, optimizmusra biztat, hisz azok az új társadalom, az új ember teremtésének olyan konfliktusaiból születnek, melyek leküzdése hősiességet szül, közelebb hozza a jövőt.

Majakovszkij kortársának, Jeszenyinnek a tragikus hangján átszűrődő optimizmus már bonyolultabb és ellentmondásosabb. Optimizmusa abból a tragikus konfliktusból nő ki, amelyet „Szocialista Oroszország”-a jövőjébe vetett, mind erősebbé váló hite és saját énjének újjá válása iránti szkepszise vált ki. Ez a konfliktus, az új ember és az új társadalom születésének nem alapvető, bár meglevő ellentmondása Jeszenyinben mindvégig megvan. Minél biztatóbbnak látja a márt és a jövőt, annál kevésbé hisz önmagában, annál pesszimistábban néz önnön múltjára és jövőre.

A vita résztvevői egyetértettek Percovval abban, hogy korunk konfliktusainak drámai és néha tragikus kimenetelű ábrázolása ragadhatja meg a legmélyebben a ma emberét, a ma társadalmát úgy, hogy az olvasót is mély, megrázó s a jellemét tartósan formáló tapasztalattal gazdagítsa. A mai ember pozitívva, teljessé éppen ezekben a nagy konfliktusokban válik, mert ezekben tudja a legmélyebben elsajátítani a kort, gyökerestől átalakítani jellemét. Megtalálni ezeket a drámai csomópontokat, amelyekben éppen a legmélyebben

alakul, formálódik korunk embere — ez a pozitív hős vagy kevésbé pozitív, de ugyancsak korunk hőse megteremtésének előfeltétele. Kétségtelenül üdvös az a tény, hogy Percov és más felszólalók is sokoldalúan értelmezték a pozitív hős problémáját, mint korunk emberének ábrázolását, s összekötötték azt a kor nagy problémáinak és az ember átalakulásának esztétikai megadásával.

*

Az irodalom eszmeiségével és pártosságával kapcsolatban is sok új gondolat született az értekezleten.

Nagyon sok felszólaló a revizionizmussal szemben vetette fel a pártosság kérdését. Közismert, hogy a revizionizmus a szocialista realizmus pártosságát támadja, bürokratikusnak bélyegezve annak megvalósítását a művészetben. Az értekezlet elhatárolta magát mind a pártosság vulgáris dogmatikus értelmezésétől, mind revizionista tagadásától. Legvilágosabban talán Jermilov határozta meg a pártosság lényegét, összefoglalva a vita eredményeit.

Az elmúlt években — mondta — a kritika vulgárisan értelmezte a pártosság lenini elvét, majd ellene harcolva megkérdőjelezte magát a pártosságot is, különösképpen egyes szocialista országok revizionista kritikájának gyakorlatában. A kiút csakis az lehet, ha visszatérünk a lenini tétel lényegéhez, a pártosság és a népiség egységéhez, szintéziséhez. Csak ezáltal képes a kritika és az elmélet is megszabadulni a dogmatikus vagy a revizionista vulgarizálástól. E szintézis hiánya miatt szakadt el ugyanis a pártosság a népiségtől. De emiatt történhetett meg az is, hogy a népiséget a pártosság ellen játszották ki és próbálták megvalósítani, ami nem is vezethet máshoz, mint provincializmushoz, kiüttlansághoz, az elmaradottság és a visszahúzó erők előtti behódoláshoz, és az „életkép”-irodalom egyoldalú fejlődéséhez.

Ezzel kapcsolatban vetett fel Jermilov egy elgondolkodtató elméleti problémát is. Metafizikus és utilitáris felfogásnak bélyegezte ui. azt, hogy a szocialista realizmus meghatározásában az ábrázolással kötötték össze a nevelő feladatot. Szerinte ez nemcsak elméletileg volt téves, de gyakorlatilag is megvalósíthatatlannak bizonyult, a művésziesség és eszmeiség elszakadásához vezetett. A művészet feladata, hogy a szocializmus valóságát híven tükrözze.

Az ábrázolás problémái általában, s főleg a stílusok és művészi sokféleség kérdése, az életnek ellentmondásokban és a konfliktusok legyőzésében való ábrázolása, a pozitív hős, a főhős és a nép viszonyának rajza, így mind a valóság tükrözésének konkretizált kérdéseivé lesznek.

A tanácskozáson sok szó esett az elmületről, az irodalomtörténetről és a kritikáról. Egyöntetű volt az a vélemény, hogy a kritika elmaradt korunk követelményeitől. Az utóbbi öt év nagy változásainak nyomására ugyan a dogmatizmus sorra veszítve pozícióit itt is kénytelen volt visszavonulni. Felismerni és harcolni ellene összehasonlíthatatlanul könnyebbé vált. Gyökerei azonban erősek.

Jelenleg egyik legveszélyesebb formájában dívik — s ez a gondolkozás félénksége, lustasága, az éles és bonyolult kérdések kikerülésére törekvés, elcsépelet közkhelyek ismétlése. Problémafelvető korunkban pesze az ilyen törekvéseknek nem nagy a perspektívájuk. Az értekezlet négy napon át, a legkülönbözőbb oldalakról közelítve meg a kérdést, nem szűnt meg számonkérni a kritika kulturáltságát egészen az adminisztratív intézkedések fogantatásának követeléséig. Alig volt folyóirat és újság, amely területekre ne került

volna. Igaz, még az értekezleten is volt betűragó, az élettől nagyon is elszakadt, könyvízü felszólalás. Az ilyet azonban vitára sem méltatták. Az értekezlet hadat üzent annak a gyakorlatnak, amely a fogalmakat a fogalmakból, általános sémákból vezeti le. Az irodalmi jelenségek önálló elemzése, konkrét irodalmi anyag esztétikai elemzéséből származó elméleti általánosítások, egymás véleményének akceptálása, a téves álláspontok konkrét irodalomtörténeti cáfolata, az a törekvés, hogy közös erővel oldják meg az irodalom és az elmélet előtt álló feladatokat — ez jellemezte az értekezletet egészében véve. Egybehangzó volt a vélemény, hogy az irodalomkritikát komolyabb irodalomtörténeti és esztétikai alapokra kell helyezni; hogy a kritika és az irodalomtörténet segítse elő mind az esztétika megteremtését, mind az irodalomban föllelhető eszmeiség és művészség elszakadásának a felszámolását, a írói mesterség kvalifikáltabbá tételét, a klasszikus hagyományok elsajátítását és továbbfejlesztését.

Az értekezlet kétségtelenül megjelölte azt az utat, amelyen járva ténylegesen át lehet hidalni a kritika és irodalomtörténet, az elmélet és az irodalmi gyakorlat közötti szakadékok, s meg lehet valósítani egy komolyabb esztétikai színvonal-emelkedést, ki lehet irtani a kritikából az üres logizálást, az irodalomból a provincializmust és illusztrativséget. Az értekezlet, bár túlnyomó többségében kritikusokból, irodalomtörténészekből és esztétákból állt — nem bánt kesztyűs kézzel önnön munkájával sem. S ez nagy magabiztosságra, a kritika komoly érettségére vall.

A II. írókongresszus úgy határozta meg egyik feladatát, hogy harcolni kell az eszmei torzítások ellen. Azóta a történelem elég pontosan kirajzolta ezeket az eszmei torzításokat, s ennek megfelelően a tanácskozás konkrét harcot folytatott a revizionizmus ellen, mint fő eszmei torzítás ellen s a revizionizmus irodalmi dekadenciája ellen. Ugyanakkor eredményes harcot folytatott a dogmatizmus és minden nemű vulgarizáció ellen is, mint szintén torz eszmei felfogásból eredő a hagyományokat lebecsülő, a valóságtól elszakadt és alacsony művészi produkciókban kifejeződő tendencia ellen.

Visszatekintve az értekezés eredményeire, elmondhatjuk, hogy nagy lépést tett előre egy sor lényeges kérdés tisztázásában. Erélyesen felhívta a figyelmet a szocialista realista esztétika kidolgozásának időszerűségére, és sok dogmatikus és revizionista torzítástól szabadította meg az elméletet és az irodalomtörténetet, és olyan követelményt állított a kritika elé, amellyel ha az megbirkózik, kétségtelenül nagy szerepet fog játszani a tömegek művészi, irodalmi ízlésének fejlesztésében.

Az értekezlet mindenekelőtt a soron levő írókongresszus munkáját volt hivatva megkönnyíteni. A referátumok szerzőit és a felszólalók többségét is az a szándék vezette, hogy segítsék a szocialista irodalmat a világirodalomban első helyre emelni, mind esztétikai gazdagságban, mind művészi mélységben.

Úgy gondoljuk, probléma-felvetéseikben a magyar közönség számára is akad új és elgondolkodtató.

Osztrák irodalom — magyar szemmel

Tu felix Austria . . . Szerencésnek nevezték egykor az osztrák politikát, mert vér, legalábbis osztrák vér nélkül, házasság és örökösödés útján jutott nagyhatalmi állásra a Habsburg-ház vezetése alatt a XVI—XVII. század fordulóján. Az osztrák irodalom nem ilyen szerencsés. Mindenekelőtt a létét kell bizonyítania, azt hogy egyáltalán van, és ha van, milyen értelemben van. Vajon csak a német irodalom földrajzi szempontból is körülhatárolható része, vagy önálló képződmény, amely autochton módon fejlődött ki saját kezdeteiből s a német irodalommal éppen csak annyira kapcsolódik össze, amennyire a közös nyelv összefűzi? Ez sem lényegtelen kapcsolat, hiszen az irodalomnak a nyelv az eszköze. Vagy ha nem is csak olyan minőségű, de csak olyan erejű szálak fűzik-e a némethez, mint az olasz irodalomhoz, melynek hatása éppen a Habsburgok világhatalommá fejlődése óta át- meg átgátta az osztrák műveltséget, elsősorban Bécs kultúráját? Vagy mint a spanyolhoz, amely ugyancsak a XVI. században szövődött be az osztrák szellemi élet szövetébe, hogy fonálait még századunkban, például Hofmannsthal költészetében is nyomon lehet követni? A francia összeköttetések már későbbiek, csak a XVIII. században erősödnek meg valamennyire — ámbár Párizsra még Ferenc József Bécsre is feszülten figyel, ruházati és művészeti divatját egyaránt szívesen átveszi, utánozza ; igaz, hogy ebben osztozik az európai szárazföld többi nagyvárosával. A XIX. században új erők tűnnek föl. A szláv népek öntudatra ébredése és megerősödése lassan köztudottá teszi, hogy Európának az a területe, amelyet Ausztria magáénak tekint, szláv többségű, s hogy e szláv népek kultúrája sem lehet — s nem is volt — az osztrák művelődés jellegére hatástalan. 1867 után viszont államjogilag velünk kerül Ausztria új, félig-meddig mégis csak paritásos viszonyba, s ha ez a tényeket nézve nem is több a magyar félfedális, félkapitalista uralkodóosztály szövetségénél az osztrák burzsoáziával, amelyről 1874-ben azt írja Engels, hogy csak azért maradhat uralmon, „mert a *magyaroknak* szükségük van rá”¹ — ha nem is jelent többet az osztrák tőke szabad és békés beáramlási lehetőségénél a magyar királyság területére, azért az államjogi kapcsolatnak az osztrákokra nézve is megvannak a maga kulturális következményei. Hogy ezek mekkorák, azt sokkal kevésbé mértük föl, mint ami a saját irodalmunkra vonatkozik, alig vizsgáltuk meg, kapott-e és mit kapott a közös hadseregtől, külpolitikától és a közös pénzügytől az osztrák kulturális élet, a tudomány, az irodalom a színház. Sőt ezen túlmenően azt sem volt alkalmunk rendszeresen felkutatni, mit jelent és jelentett-e valamit a

¹ „A német parasztháború” előszava. Marx—Engels : *Válogatott művek*, I. Budapest 1949. 623.

két világháború közötti Ausztriában a tekintélyes magyar emigráció? Az osztrák irodalmon át Európa felé szivárgó magyar kultúra történetének egyes szakaszaira főleg Turóczy-Trostler József úttörő kutatásai² fényt derítettek ugyan, de más részletekre pl. a dualizmus korára s az utána következő évtizedekre nézve sok a tennivaló. Csak egyetlen apró példát, a közös hadseregbeli magyar katonatiszt alakját véve, többek között Arthur Schnitzler, Ferdinand von Saar, Franz Karl Ginzkey, Rudolf Henz, Robert Musil és mások írásaira hivatkozhatunk.³

Már ez is azt mutatja, hogy a magyar irodalomtörténész számára az osztrák irodalom élő különvalóság, ha annak eldöntésére, hogy végeredményben ez a német irodalmon belül mit jelent, nem is mi vagyunk elsősorban illetékesek. A német irodalomtörténetírás természetesen nem mondhat le arról, hogy Adalbert Stiftert ne tekintse német írónak vagy Lenaut német költőnek, nem mondhat le Grillparzerről sem csak azért — mert a maga korában őbenne ölt irodalmi formát mindaz, ami osztrák; — mint ahogy a német irodalom szerves részének tekinti a svájci Gottfried Keller, Conrad Ferdinand Meyer vagy Jeremias Gotthelf munkásságát is. A *német nyelvű* irodalomnak ez az azonosítása a *német* irodalommal a nyelv és a szerves belső összefüggések, az egymáshoz kapcsolódás szorossága alapján épp annyira jogos és indokolt, mint ahogy a szorosan vett angol irodalmon kívül az angol *nyelvű* irodalomba tartozik az amerikai és ausztráliai vagy újzélandi, a franciába a svájci és kanadai francia és a belga. Az osztrák irodalom különállásának vagy nem különállásának kérdése azonban a XIX. század eleje, méginkább az egységes Németország létrejötte s főleg a két világháború közötti évtizedek, s ezeknek is utolsója, az „Anschluss” előkészítése és végrehajtása óta különös és kényes politikai színezetet kapott.

Ideje, hogy végleg letöröljük róla.

Mert hiszen az nem vitatható, hogy az osztráknak nevezett irodalom a *német nyelvű* irodalomba, a *német nyelvterület* irodalmába tartozik, s mint ilyen igen lényeges összetevője a német irodalom történetének is. Az sem kétséges azonban, hogy sajátosan és jól felismerhetően osztrák vonásai jobban megkülönböztetik a német irodalom egészétől, jobban elkülönítik a német irodalom általános jellegzetességeitől, mint valamely más, egyszerűen regionális színezetű táj vagy törzs, vagy egykor a Német-római Birodalom részét alkotó állam német irodalmáét. Az, hogy Goethe frankfurti volt és frank, Schiller württembergi és sváb, a Königsbergben kibontakozó Herder pedig sziléziai, semmiféle olyan különbséget nem okoz művészetükben és főleg világszemléletükben és művészetfelfogásukban, mint amennyi elválasztja őket mondjuk Mozarttól, aki ugyanabban az évben fejezi be a *Don Giovannit*, amikor Schiller a *Don Carlost*, Goethe pedig az *Egmontot* (1787). Vagy hogy a nagy német klasszikusok egy másik valamivel fiatalabb és világméreteken jelentéktelen kortársát említsem: Josef Schreyvogel (1768—1832) azzal utasítja el a Burgszínház színpadáról Weimar színházesztétikai elveit és gyakorlatát, hogy kisvárosi jellegűek, s alkalmatlanok igazi, nagyarányú színházi kultúra létrehozására.

² Említsük meg csak a Petőfi korára vonatkozók közül: *Petőfi rangretjtve*, M. Nyelvtör 1948. — *Petőfi és a magyar népköltészet belép a világirodalomba*. It 1952. 305—319. — *G. Fr. Daumer, hegelianus író és Petőfi-jordító*, Világirodalmi Évkönyv 1953. — *Petőfi világirodalmi jelentőségéhez*, MTA. I. O. Közleményei, VII. köt. (1955) 267—346. — *Petőfi. Ein Lesebuch für unsere Zeit*. Weimar 1955. Bevezetés Gerhard Steinereel.

3. Pukánszky Béla: *A mai osztrák irodalom*, Budapest é. n. (1937?) 66—67.

Szándékosan választottam éppen színházi példákat, mert az osztrák sajátosságok úgy a múlt század közepéig, sőt még tovább is a színházi irodalomban mutatkoztak meg a legplasztikusabban. A legönállóbb és különálló tradíciója Ausztriában a XVI. századtól kezdve a színháznak és a színpadi irodalomnak van, úgyhogy a legutóbbi osztrák irodalomtörténet szerzője,⁴ kissé egyoldalú szellemtörténeti általánosítással ki is mondja: „*A költői mű hozzákötődése a testi megjelenítéshez: ebben áll az osztrák költészet különbsége és sajátossága.*” Megállapításában egész elméletet summáz, azt tudniillik, hogy a középkor a *Spielmann*, a barokk kortól kezdve pedig a *Schauspieler*, a színész az osztrák irodalom lényegének kifejezője. Lehet, hogy ez — több-kevesebb korrekcióval — érvényes is a múlt század közepéig, ameddig a német dráma Lessing—Goethe—Schiller—Kleist—Hebbel fővonalával az osztrákok Raimund, Grillparzer és Nestroy drámaírását állíthatják szembe, nem beszélve Bauernfeldről, aki szinte hét évtizeden át volt a Burgszínház háziszerzője és a bécsi hagyományokat Ferenc József-kori környezetbe átplántálva egészen a századfordulóig éltette darabjaiban, hogy azután Hofmannsthal az övének régebbi osztrák hagyományokban gyökerező stílus felújításával folytassa a színpadon az osztrák külön-utat. De a múlt század közepére kialakult a nagy osztrák elbeszélő irodalom, Postl-Sealsfield és Adalbert Stifter művészete is, megjelenik az első nagy lírikus, Lenau, s azután már állandóan magas színvonalon tartva magát az osztrák irodalom és elsősorban a bécsi a XX. század elejére európai szelleművé és világhatásúvá bontakozik. S ebben már nem a színész az uralkodó.

A legmagasabbrendű irodalmi megnyilvánulások központja Bécs, a császárváros: az egyetem megerősödése és a XVI. századi humanizmus óta egészen a köztársaság megalakulásáig. Amit a világ osztrák jellegzetességnek ismer, az nagyrészt Bécshez kötődik. Bécs dialektusa és a hozzá kapcsolódó bécsi *kedélyesség*, a „*Gemütlichkeit*” ma már lassan két évszázados hagyománya adja meg az osztráknak tekintett jelleg alapszínezetét, mely a napóleoni háborúkat befejező táncos kongresszus idején világhírré tett szert. Adolf Bäuerle egyik „nép- és varázsoperájában”⁵ már a múlt század elején énekelték a szállóigévé lett sorokat: „ja, nur ein’ Kaiserstadt, ja nur ein Wien!” s a „Wein, Weib und Walzer” városának vidámságát visszhangozzák a bécsi operett-filmek még a két világháború között is. A kedélyesség mellett mások az osztrák költészet *eredetiségéről* és *naívságáról* beszélnek, népközelségéről és sajátos hazai hangjáról, mely Walther von der Vogelweidét és Grillparzert egyaránt jellemzi,⁶ s valóban megmutatkozik abban is, hogy az osztrák irodalom a maga szűkösebb keretei között sem vette át vagy másolta le egyszerűen a német irodalom nagy mozgalmait és stílusirányzatait. Az osztrákoknak nem volt Sturm und Drang-juk, de klasszicizmusuk és romantikájuk sem volt olyan értelemben, mint a német nyelvű irodalom más területeinek: a klasszicizmus eszmevilágát akkor folytatták, mikor Németországban már letűnt (Stifter),⁷

⁴ Josef Nadler: *Literaturgeschichte Österreichs*. Salzburg 1951³. 89.

⁵ Giebisch—Pichler—Vanesa: *Kleines österreichisches Literaturlexikon*. Wien 1948. 21. A dalmű címe: *Aline, oder Wien in einem anderen Weltteile* (1826).

⁶ Dr. J. W. Nagl—Jakob Zeidler: *Deutsch-österreichische Literaturgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Österreich—Ungarn*. Hauptband, Wien 1899. 836.

⁷ Vö. Joachim Müller: *Adalbert Stifter. Weltbild und Dichtung*. Halle (Saale) 1956. 210. — továbbá Mádl Antalnő cikkét a Stifter-irodalomról folyóiratunk 6 számában

romantikájuk pedig nem illeszkedett bele a német romantika összképébe. Az osztrák irodalom naívságát jellemzi, hogy osztrák költők a költészet lényege felől csak „magánhasználatra” gondolkoztak: költészetelmélet Ausztriában alig fejlődött ki. Más országban az irodalmi irányokat harcol és viták követték, Ausztriában pusztán iránya, iskolája, pusztán poétikája miatt senki sem szerzett tekintélyt, mint Németországban, mondjuk Martin Opitz vagy a modernnek között például Arno Holz. A művészet naívvul fordul a néphez, nem iskolák irányítják a fiatal írónemzedék kialakulását, mester és tanítvány között inkább egyéni a viszony. Stifter elmékedései nem is érintik az alkotás mesteriségbeli kérdéseit, Grillparzer, aki mint akadémikus széleskörű irodalomtörténeti tanulmányokba mélyedt, költészetelmélettel szintén alig foglalkozott. Az osztrák költészetet nem az elmélet irányítja, hanem a műhely. Legalábbis nagyjából így volt ez a századfordulóig, amíg Hermann Bahr meg nem jelent.⁸

A huszadik századi osztrák költészetre különösen a két világháború közötti szakaszra Pukánszky Béla a *tájélményt* tartja különösen jellemzőnek,⁹ noha ez is hagyományos osztrák vonás. Következik az eredetiségből és naívságból, az osztrák líraiságból. De a saját tájélménye éppen úgy jellemzi az észak-német vagy a svájci költőt. Osztrák színezetet a tájélménynek szükség-szerűen hazai, azaz osztrák volta ad. De Lenau tájélményeinek jelentős része magyar, Postl-Sealsfieldé amerikai, mégis mindketten az osztrák irodalomba tartoznak s a németbe is. A tájélmény az első osztrák köztársaság idején az irodalomban még nagyobb teret kapott, mint addig, azóta azonban kiderült, hogy mégsem maga a táj volt itt a lényeg, inkább a tájban élő ember vagy a tájképben megjelenő történelem. Annál fontosabb a két világháború közötti osztrák irodalom másik nagy élménye, a *közösségtudat*, hiszen az együvé tartozás érzése nélkül nemzeti irodalom nincs és nem is lehet. Mindez azonban csak tünet, az ok mélyebben hújik meg, s hogy van a német nyelvű irodalmon belül osztrák irodalom, ennek oka csak a *történelmi múltban és a történelmi helyzetben* keresendő. Az irodalomban is kifejeződő osztrák jellemvonások alapja az önálló és a századok folyamán egyre önállóbbá váló osztrák történelem, mely ismét csak a humanizmus kora, de méginkább Mária Terézia és II. József százada óta mindinkább függetlenedik a németiség egészének történelmétől, a napóleoni háborúkkal és az osztrák császárság megalakulásával pedig egészen önálló utakra lép. Így fejlődik ki a számunkra oly rossz emlékű monarchikus és dinasztikus osztrák patriotizmus, mely azután a XIX. század második felére elhalványodik s 1918 után a terjeszkedő és imperialisztikus szándékoknak már híjával levő osztrák hazafiságnak ad helyet.

Az osztrák irodalom képen kirajzolódó vonások történelmi alapja azonban nemcsak abból a szempontból döntő, hogy a sajátos nemzeti jelleg kialakulásának oka a történelmi múlt. Maga a nép és nemzet is történeti alakulat lévén, karakterének jegyei történetileg tűnnek föl és ugyanígy meg is szűnhetnek. Erre mindig gondolnunk kell, ha nem akarunk a szellemtörténet legsötétebb nép- és nemzetkarakterológiai útvesztőjébe jutni. Az általában osztráknak felismert vonásokat hozzá kell tehát ahhoz a történelmi helyzethez kötnünk, amelyben megjelentek, érvényességüket csak ott ismerhetjük el teljesen, még ha a későbbi idők jelenségein szintén rajtahagyják is bélyegüket. Így a fentebb felsorolt jegyek közül a *költői mű hozzákötődését a testi megjelenítéshez* elsősor-

⁸ Vö. Nadler i. m. 394.

⁹ Pukánszky i. m. 7.

ban az osztrák barokk jellegzetességének kell éreznünk, mely a XVII. században fejlődik ki teljes olaszos és spanyolos pompájában, s *kedélyességgel* még sokkal kevésbé jellemezhető, mint a XVIII. század osztrák színpada, mely az első nagy bécsi Hanswurst, Joseph Anton Stranitzky irányítása alatt már a tízes években kibontakozott, nemcsak a *commedia dell'arte* átvételeként, hanem népi elemek hatására, mint osztrák rögtönzőszínház: *Stegreiftheater*.¹⁰ E színház Mária Terézia és II. József alatt élte a virágkorát, nem maradt alul a szabályos francia drámával és Gottsched irányával szemben, Ayrenhoff hiába próbálta fölvenni vele a harcot, ez még Sonnenfelsnek sem sikerült, s mikor végül II. József 1776-ban a Burgtheatert udvari színházzá szervezte át, nem kívánta elnyomni a másik, a *Stegreiftheater* hagyományait továbbéltető, noha az erősödő polgárság igényeinek hatására egyre inkább életképbe vagy népi látványosságba átnövő osztrák stílust sem. De a régi bécsi-osztrák színház stílusának elterjedtségére és széles hatására, s hogy a XVIII. század végén még nálunk is erre gondoltak, ha színházra gondoltak, jellemző az Endrődy János közölte következő anekdota. Amikor Kelemen László két társával követségbe ment színházengedélyért a Buda-városi tanácshoz, „Egy a’ Tanácsbéli Urak közül gunyolódó ajakkal így szólla: *Hát van e’ kendteknék Hantz burstyok-is már?* Erre egy a’ jelen való Tagok közül, kezével a’ kérdezőre mutatván, így szólla: *Ha szükségünk lészen reá, reménylyük, alkalmatost arra is találunk.*”¹¹

A *kedélyesség* Ferenc Ausztriájában, azt lehetne mondani, állami támogatásban részesült. Metternich rendőrállamának császárárt becézőnéven emlegette a bécsi kispolgár, s kedélyessége — mintegy az elnyomó hatalom védelme alatt — zavartalanul virult, azt a hivatalos látszatot óhajtván kelteni, hogy az Osztrák Császárságban mindenki boldogan él. Hasonló ez ahhoz, ahogy az I. Miklós rendszerét kiszolgáló írók festik idillikusra az orosz életet. A kedélyesség jól összefér az „Altösterreichben” kibontakozó irodalom *eredetiségével és naívságával*, s ez a helyzet a század második felében, Ferenc József uralkodásának első negyven éve alatt sem változott lényegesen. Peter Rosegger másként, de éppúgy eredeti és naív, mint Adalbert Stifter. A „Vormärz” évtizedeiben, a harmincas-negyvenes években hallatszanak más hangok, Lenaué vagy Anastasius Grüné, s ezeknek megvan a kapcsolatuk és visszhangjuk a magyar reformkorban is. — Lényeges változást a századforduló hoz: elhozza az osztrák, főleg a bécsi irodalom „európaizálódását”, amelynek szintén megvannak már a maga hagyományai az osztrák barokkban, de ezeket most a bécsi nagypolgárság új színekkel, új vonásokkal ruhazza föl és egész jellegében megváltoztatja. Részben éppen ezzel szemben kap erőre már ekkor és méginkább a két világháború között a *tájélményre* — azaz a vidékre — és az *új osztrák közösségtudatra* támaszkodó irodalom, melynek folytatásáról még nem tudunk sokat.

De mindezeket a változtatásokat a mi irodalmi köztudatunk is végigkísérte már a középkor vége, a bécsi egyetem felvirágzása, főleg pedig Besenyei György óta, akit Bécsben a dolog természeténél fogva inkább a franciás felvilágosodás kultúrája fogott meg, mint az osztrák-népi, de ezzel is megismerkedhetett. S noha párhuzamosságról vagy hasonló fejlődésről irodalmunk és az osztrák között szó sincs, érintkezési pontunk annál több akad, sok az osztrák kultúra legerősebb ágában, a színházi irodalom területén (a népszínmű és előz-

¹⁰ Wiener Neudrucke, 10. *Der Wiener Hanswurst. Stranitzkys und seiner Nachfolger ausgewählte Schriften*. Kiadta R. M. Werner. Wien 1886. 384.

¹¹ Endrődy János: *A magyar Játék-Szín I.* Pesten 1792. Trattner. Előszó XV.

ményei). Közös, bár csak nagy áttételekkel lehet kapcsolatos a századforduló nagyvárosi, „európaias” irodalma Bécsben és Budapesten, ugyancsak közös a tájélmény megerősödése a két világháború közötti irodalomban — noha más színezettel. De a századforduló és a XX. század első évtizedeinek magyar írói közül alig van olyan, aki ne fordult volna meg Bécsben, ne töltött volna ott rövidebb-hosszabb időt, ne tartott volna fönn személyi kapcsolatot osztrák íróval, bécsi színházzal, bécsi kiadóval. Az osztrák—magyar érintkezések történetében a századforduló liberális évtizedei jelentik a békés korszakot, mindazon belső meghasonlások ellenére, amelyek az Osztrák—Magyar Monarchia kereteit rövidesen szétfeszítették. Ha a magyar köztudatban élő Ausztria képet vizsgálunk, valószínűleg még mindig a közös hadseregben szerzett élmények dominálnának benne, Ferenc József szétesőben levő országának élményei, amelyre osztrák írók a két világháború között sem igen tudtak bizonyos nosztalgia nélkül visszaemlékezni. S ez érthető is, mert az osztrák irodalom európai távlata ebben a széthulló birodalomban alakult ki, az osztrákok vezetőszerpe egy — habár gyöngé — nagyhatalomban a későbbi kis köztársaság keretei között még sokáig tűnt föl Ausztria fénykorának. Stefan Zweig vagy Franz Werfel — hogy csak két igen ismert nevet említsek — egyaránt bizonyíthatják ezt.¹² A felbomló Monarchia még bennük is élő vonásairól e korszak kiváló osztrák ábrázolója, Robert Musil olyan mesterien ironikus és igaz képet fest, hogy nehéz ellenállni a kísértésnek, ne iktassunk-e ide egy részletet az ő nagy regényéből (*Egy ember, akinek nincsenek tulajdonságai*). „Kakánia” az Osztrák—Magyar Monarchiának találó portréja, bár a szem, mely az országot nézi, osztrák, nem magyar, s ezért „kedélyesen”, halvány rózsaszínben lát olyasmit is, amit mi másképp látunk. Ime Musil képe „Kakánia”-ról:

„Ott Kakániában, ebben az elsüllyedt, meg nem értett államban, mely oly sok mindenben példás volt, anélkül hogy elismerték volna, ott is volt tempó, de nem túlságosan nagy. Ha idegenben gondolt erre az országra az ember, felmerült a szeme előtt a gyalogos utazás és a gyorsposta idejéből való széles, fehér, jómódú, utak emléke, melyek mint a rend folyói, mint világos katonaszárvályból készült szalagok ágaztak el minden irányba és a közigazgatás papirosfehér karjával ölelték körül a tartományokat. S miféle tartományok voltak ezek? Gleccser és tenger, karszt és cseh gabonaföldek, nyugtalan tücskökkel cirpelő adriai éjszakák és szlovák falvak, ahol a kéményekből mint pisze orrlyukakból szállt fel a füst, maga a falu pedig két kis domb között guggolt, mintha a föld egy csöppet szétnyitotta volna az ajkait, hogy közöttük melengesse gyermekét. Gördült automobil ezeken az utakon is, de nem túlságosan sok! Itt is készültek a levegő meghódítására, de nem nagyon intenzíven. Olykor-olykor útnak indítottak egy hajót Dél-Amerika vagy Kelet-Ázsia felé; de nem túlságosan gyakran. Az országnak gazdasági vagy nagyhatalmi becsvággyai nem voltak, nyugodtan terült el Európa középpontján, ahol a régi világtengelyek metszik egymást; a „gyarmat” és „tengerentúl” szót úgy hallgatták az emberek, mint ki nem próbált és távoli dolgokat. Ismerték a luxust is; de a világért sem az olyan túlfinomultat, mint a franciák. Sportoltak; de nem olyan bolondul, mint az angolszászok. Tengersok pénzt költöttek a hadseregbe; mégis éppencsak annyit, hogy az ország a második leggyöngébb nagyhatalom legyen.”

¹² *Die Welt von gestern*. Stockholm 1944. — továbbá Eduard Castle: *Dichter und Dichtung aus Österreich*. Ausgewählte Aufsätze. Wien 1951. 251—257. (Franz Werfels Bekenntnis zum alten Österreich).

talom maradhasson. Fővárosa is kisebb volt valamivel a világ többi legnagyobb városánál, mégis tetemesen nagyobb, mint ami még nagyvárosnak számít. És az országot Európa legjobb bürokráciája kormányozta, felvilágosodott, kevésbé érezhető, minden szögletet óvatosan lekerekítő módon, csak egy hibát lehetett rámondani azt tudniillik, hogy a zsenialitást és a zseniális vállalkozási kórságot magánszemélyeknél, akiket sem magas születésük, sem valamely állami megbízatás nem privilegizált erre, kotnyeles magatartásnak, sőt jogbitorlásnak tekintette. Dehát illetéktelenek beavatkozását ki is venné szívesen? És különben is, Kakániában legfeljebb ha a lángészt tartották fajankónak, de sohasem fordult elő, mint egyebütt, hogy a fajankót lángésznek tartották volna.

S általában, mennyi figyelemreméltó dolgot lehetne még erről az elsüllyedt Kakániáról mondani: Például császári-királyi volt, de császári és királyi is; minden tárgy vagy személy magán hordozta a két jegy: cs. k. vagy cs. és k. valamelyikét, s mégis valóságos titkos tudományra volt szükség ahhoz, hogy mindig biztosan meg tudja különböztetni az ember, milyen intézményeket és embereket kell cs. k.-nak, milyeneket cs. és k.-nak szólítani. Írásban Osztrák—Magyar Monarchia volt a neve, szóban Ausztriának hívták; oly néven tehát, melyről ünnepélyes államesküvel mondott le, de érzelmi kérdésekben megtartott, jeléül annak, hogy az érzelmek éppannyira fontosak, mint ahogy az államjog és az előírások még nem jelentik a valóságos élet komolyságát. Alkotmánya szerint liberális volt, de klerikálisan kormányozták. Klerikálisan kormányozták, de lakói szabadelvűen éltek. A törvény előtt minden polgár egyenlő volt, csak éppen nem mindenki volt polgár. Volt parlamentje is, amely oly hathatósan élt szabadságával, hogy rendszerint zárva tartották; volt azonban szükségállapotra vonatkozó törvénycikkje is, s ez kisegítette parlament nélkül, és valahányszor már mindenki örült az abszolutizmusnak, a korona elrendelte, hogy ismét csak parlamentárisan kell kormányozni. Sok hasonló eset volt ebben az államban, közéjük tartoztak azok a nemzetiségi harcok is, melyek joggal vonták magukra Európa kíváncsiságát, és amelyeket ma egészen hamisan ábrázolnak. Oly hevesek voltak, hogy miattuk az államgépezet évenként többször akadozott, sőt megállt, de a közbeeső időben és az államszünetekben mindenki pompásan megfert egymással, mintha semmi sem történt volna. S a valóságban nem is történt semmi. Csupáncsak hogy az emberek ellenszenve a többi ember törekvéseivel szemben, amiben ma mindnyájan egyek vagyunk, ebben az államban már korán, úgy lehetne mondani: fenkölt szertartássá fejlődött, s még nagyratörő folytatása lehetett volna, ha fejlődését egy katasztrófa idő idő előtt nem szakítja meg.”¹³

Ebben az államban, a már egészen elkorhadt Osztrák—Magyar Monarchia császárvárosában bontakozott ki a századfordulón az a csak kisebb részben osztrák színezetű, inkább európai igényű és közép-európai szellemű irodalom, amely Ausztria történelmében először emelkedett világhatásra a magasabb esztétikai igényű műfajokban is. Nincs arról szó, hogy ez az irodalom eszményi lenne akár ábrázolásmódját, akár kritikai megnyilatkozásait, akár főleg eszmei-politikai tartalmát tekintve. A maga egészében, egy-egy inkább perifériális jelenségtől eltekintve nem az. De igen magas színvonalon tükrözi a nagy változások korának vajúdását; a romlás virága és egyben sok új, sok sikertelen kísérlet koszorúja; jövője kétséges, a nyugati irodalmakra jelen hatása még mindig nagy; történelmi szempontból fontossága bizonyosnak látszik.

¹³ Robert Musil: *Der Mann ohne Eigenschaften*. Hamburg 1957⁸. 33—34.

Az első világháború kitörésekor az Osztrák—Magyar Monarchia olyan német nyelvű irodalmat tekinthet magáénak, amely fölveheti a versenyt a világ bármely más országának irodalmával. Hugo von Hofmannsthal, Rainer Mária Rilke, Karl Kraus, Arthur Schnitzler, Anton Wildgans, Peter Rosegger, Karl Schönherr, Handel-Mazzetti, Berta von Suttner, Alfons Petzold, Hermann Bahr, Peter Altenberg, Stefan Zweig és a többiek, a már beérkezettek, mellettük pedig az akkor még ismeretlenebbek, később kibontakozók: Georg Trakl (1887—1914), Franz Kafka (1883—1924), Franz Werfel (1890—1945), Robert Musil (1880—1942), Hermann Broch (1886—1951) osztrák névsorával a Német Császárság ugyanabban az időben aligha tud egyenlő rangút összeállítani. S itt ismét hangsúlyoznunk kell azt, hogy ennek a névsornak a német irodalomban, mint német nyelvű irodalomban szintén megvan a maga helye. Ámde jellege, színezete és egész léte hozzáköti az Osztrák—Magyar Monarchia meglétének tényéhez és főleg a századfordulós Bécs kultúrájához: nélküle vagy egyáltalán nem, vagy csak egészen másként jöhetett volna létre. Számunkra pedig annál valóságosabb, mivel itt, a mi közvetlen közelünkben keletkezett, annak az államnak a keretein belül, amely nevének egyik felét — bármennyire is rosszlemkű — a mi országunktól vette, s fél évszázaddal ezelőtt még egy, a történelem próbáját kiállni nem képes, fejlődésre képtelen államba kényszerítette Kelet-Középeurópa népeit. — A múltat be kell vallani. Ha irodalmunk múltját vizsgáljuk, nem lehet közömbös reánk nézve, mi történt a szomszédos Ausztriában, s az sem, hogy azt az irodalmat, amely ott kialakult csak regionális részjelenségnek, vagy önelvű fejlődménynek is kell-e tekinteni.

Az *osztrák irodalomtudomány* ebben a kérdésben a Monarchia fennállása idején is bizonytalankodott. A Nagl—Zeidler szerkesztette nagy 'osztrák irodalomtörténet' (1899), mely címében a „deutschösterreichisch” megjelölést viseli, bevezetőjében gondolni sem akar arra, hogy „szétválassza a szervesen összetartozót”, — a németet és az osztrákot — mert mint írja „Ebben az értelemben a német-osztrák irodalomtörténet tudományos képtelenség, mert valótlanosság volna.”¹⁴ Ezt az elvi megfontolást mintegy védekezésül hangoztatja a német irodalom egységének megbontására irányuló szándék esetleges vádjá ellen, és az általa német-osztráknak nevezett (s nyilván a többi „osztrák” nemzetiség irodalmától megkülönböztetendő, német jelzővel ellátott) osztrák irodalmat *területi* irodalomként kezeli, amelynek összetartója elsősorban csak a politikai határ. Beszél ugyan másutt osztrák népiségről (Volkswesen), ezen pedig a germán törzsek valamelyikéhez való tartozást érti, mert hangsúlyozza, hogy az osztráknak a bajor törzsi jelleg (bajuvarische Stammesart) adta a legtöbbet¹⁵ de ezen túl nem megy. Szemlélete földrajzi: a régi Ausztriát (Altösterreich) Grillparzer és Raimund fejezte ki a legsajátosabban, s ez az észak-németeknek idegen, mert déli.¹⁶

A földrajzi illetve törzsi szemléletnek volt már valamelyes előzménye a német irodalomtudományban. 1871-ben, Elzász-Lotharingiának az egységes Németországhoz való csatolásakor jelent meg Ottokar Lorenz és Wilhelm Scherer elzászi irodalomtörténetet tartalmazó könyve (*Geschichte des Elsass*), majd 1892-ben Jakob Bächtold svájci német irodalomtörténetet írt (*Geschichte der deutschen Literatur in der Schweiz*), s ezt 1897-ben Rudolf Krauss sváb irodalomtörténete (*Schwäbische Literaturgeschichte*) követte.¹⁷ Nagl—Zeidler német-osztrák irodalomtörténetének előmunkálataiban számos helyi kutató, egy-egy vidék irodalmában különösen járatos szakértő vett részt, s ezekhez a két szerkesztő körlevelet küldött, melyben többek között a következőket

¹⁴ Nagl—Zeidler i. m. XV.

¹⁵ Uo. XIII.

¹⁶ Uo. XV.

¹⁷ †Johann Willibald Nagl = †Jakob Zeidler — Eduard Castle: *Deutsch-österreichische Literaturgeschichte*. Ein Handbuch zur Geschichte der Dichtung in Österreich—Ungarn. II. köt. (1848—1890). Wien 1935. XI. p. (Castle előszava).

írta: „Műköltészetünk sajátos színkeveredése csak akkor érthető meg helyesen, ha felismerjük, hogy lényegének milyen vonásaival járult hozzá minden egyes német törzshöz.”¹⁸ Megállapításukban benne rejlik már egy földrajzi és törzsi szempontok szerint felépített teljes német irodalomtörténet alapja, s ezt Josef Nadler váltotta valóra 1912 és 1928 között megjelent négykötetes művével: *A német törzsek és tájak irodalomtörténetével* (Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften). Nadler a cschországi német vidékről származó osztrák, egykor August Sauer prágai professzor tanítványa. Lehet, hogy művéhez — amely úgy látszik, a Monarchia talajában gyökerezett — a közvetlen indítást August Sauer 1908-ban tartott rektori beszédéből kapta. Ennek a címe: *Irodalomtörténet és néprajz* (Literaturgeschichte und Volkskunde) volt; s a címe már programot is adott.¹⁹ Nadler nálunk is jólismert és a mi két világháború közötti irodalomtörténetírásunkra sem hatástalan módszere első pillantásra termékenynek látszott, mert általa az eddiginél sokkal gazdagabb anyagot lehetett feldolgozni. Nadler tekintetbe vette a régi irodalom latin és német nyelvű anyagát, a filozófiát és a tudományos irodalmat, a névtelen irodalom műfajait a közmondásoktól a népi drámai játékokig, tréfáig és passiójátékokig. Az addigi német irodalomtörténetek csak olyan műveket használtak föl a szintézishez, amelyeknek hatása az egész német nyelvterületre kiterjedt, Nadler figyelembe tudta venni a helyi hagyományokat, a negyed és ötödrangú írókat, költőket is, akiknek munkássága csak történetileg volt említésre méltó. Mindez mint irodalmi-néprajzi-helytörténeti kutatás valóban termékeny lehetett volna, ha Nadler nem alapozza meg és nem rendszerezi munkáját olyan súlyosan idealista és — azt kell mondanunk — tudománytalan és történetietlen elvek szerint, amelyek, mint bebizonyosodott, később a hitlerizmus irodalomtörténeti nézetei számára nagyönis alkalmas elveknek bizonyultak. Módszere végülis súlyos torzításokhoz és tévedésekhez vezetett, politikai szempontjait pedig (főleg műve negyedik — 1938—1941 — kiadásában) a hitlerizmus sötétsége zavarta össze.²⁰ Nadler a *néplörzset* tovább nem elemezhető, testi-szellemi-lelki egységnek tekintette, melynek döntő jegyei az egyénekben a történelmi kortól függetlenül, a legkülönbözőbb körülmények között újra meg újra azonos módon jelennek meg. A törzsi karaktere szerinte földrajzi erők hatására alakul ki, s ez befolyásolja a törzsek szellemi alkatát is, hogy művészetre, tudományra, filozófiára, misztikus vallásszára hajlamosak-e inkább. A nyugati német törzseket tekinti régieknek amelyek i. u. 700 körül már kialakultak a maguk végleges jellegében, míg a keletek, az újak, a szláv érintkezés és keveredés hatására kialakulásukban történetileg nyomomkövethek. Ezek közé sorolja az osztrákokat is, akiket a bajor törzs keretében tárgyal, és éppen ezért valódi történeti alakulásukban és sajátos külön helyzetük szerint nem vehet tekintetbe, s nem láthatja együtt a Monarchia népeinek történelmi múltját, amely bizonyos korszakokban az osztrák irodalom képét együtt alakította ki. 1948-ban megjelent *önálló osztrák irodalomtörténetének* (*Literaturgeschichte Österreichs*) újabb és legújabb részei talán ezért is gyöngébbek a régi századokat tárgyalóknál.

A *speciálisan osztrák irodalomtörténet* e legutóbbi kísérlete kétszáz évvel korábban kezdődő, de nem túlságosan gazdag sor végén áll. Ha Gottsched régi osztrák költőkről szóló összeállítását nem számítjuk (*Kurzes Verzeichnis einiger österreichischer alten Dichter, die in deutscher Sprache geschrieben haben*, 1748), akkor a speciálisan osztrák irodalomtörténet első és természetesen még kezdetleges kísérlete Franz Konstantin Florian von Khautztól származik. *Versuch einer Geschichte der Österreichischen Gelehrten* (1755) c. munkájának indítéka a Mária Terézia alatt kifejlődött friss osztrák öntudat és bizonyos áttekintést nyújt Ausztria szellemi életéről Heinrich von Langenstein (1325—1397) ideje óta (aki 1383-tól kezdve működött a tizennyolc évvel korábbi alapítású bécsi egyetemen) a humanizmuson át egészen Mária Terézia idejéig. Khauz könyve nem több képsorozatnál az örökös tartományok művelődésének történetéből. Tizenkét író, tudós, litterátor arcképét vázolja föl, elsőnek közülük a bécsi polgárét, Johansét (Johann Enenkelnek is szokták hívni), aki a XIII. század végén írt világkrónikájáról nevezetes. Johann von Gmundenét (1380—1442), aki bevezette a bécsi egyetemre a mate-

¹⁸ Nagl—Zeidler i. m. XIV.

¹⁹ Vö. Werner Marholz: *Literaturgeschichte und Literaturwissenschaft*. Leipzig 1932. 129. Uo. I. Nadler módszeréről.

²⁰ Első teljes kiadás: Josef Nadler: *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*. I—IV. köt. Regensburg 1923—1928². A negyedik kiadás címe: *Literaturgeschichte des deutschen Volkes*. Dichtung und Schrifttum der deutschen Stämme und Landschaften, I—IV. köt. Berlin 1938—1941. A kötetek címei: I. Volk; II. Geist; III. Staat; IV. Reich — így torkollik bele a Harmadik Birodalomba.

matikai és asztronómiai tanulmányok oktatását, Georg von Peuerbachét (1423—1461), a kiváló ókortudóst és humanistát, I. Miksa császáráét (1459—1519) és másokét. A Khauz-nál még hiányos adatgyűjtést igen nagy részben pótolta a Mária Terézia-kori tudósköltő, Michael Denis, az *Ossian* és az *Edda* és a szláv népköltészet nálunk is ismeretes hatású első osztrák közvetítője, aki *könyvészetében* (Bibliographie, 1777), *Irodalomtörténetében* (Literaturgeschichte, 1778) és *Bécsi könyvnyomtatás-történetében* (Wiens Buchdruckergeschichte, 1782), nem korlátozta magát csupán Ausztriára, módszerében pedig olyasféle műfajra törekedett, amelyet ma irodalomtörténetnek szoktunk nevezni.

Modern értelemben vehető osztrák irodalom- és kultúrtörténész *Franz Sartori*. Ő az összm monarchikus patriotizmus szellemében kiterjeszkedett az államban élő tizennégy nyelv irodalmának történetére, nagy művének (*Historisch-ethnographische Übersicht der wissenschaftlichen Cultur, Geistestätigkeit und Literatur des Österreichischen Kaiserthums*, 1830) azonban csak első kötete készült el. Kísérlete alkalmas lett volna az összehasonlító irodalomtörténeti módszer alapjainak korai lerakására; az Osztrák Császárság területe mindenestre megfelelő volt erre. Ugyancsak félbeszakadt az első középkori kötet *Toscana del Baner* munkája is (*Die deutsche Nationalliteratur der gesammten Länder der österreichischen Monarchie*, 1849). Az előbbiekhöz képest szegényes Ludwig Scheyer antológiája (*Die Schriftsteller Österreichs in Reim und Prosa*, 1858), de mivel a XII. századi Kürnberg lovagtól a XIX. századi Ferdinand Kürnbergrig felvonultatta az osztrák költészet képviselőit, sőt életrajzi adataikat is közölte, valóságos irodalomtörténetet pótol.

A rendszeres osztrák irodalomtörténeti kutatás azonban, mint várható, csak a pozitívizmus jegyében indult el. Wilhelm Scherer 1864-ben lett a bécsi egyetem magántanára, s ámbár újabb nyolc év múlva végleg elhagyta Bécsét, a modern irodalom történetének teret és tekintélyt szerzett az egyetemen. Helyét Karl Tomaschek foglalta el, s az ő hallgatói közül — igaz, nem az ő, hanem Hugo Marettnak, a bécsi Schottenstift tanárának ihletésére — August Sauer az osztrák irodalomtudomány kiépítésére fordította erejét. 1882-ben megalapította a *Wiener Neudrucke* c. sorozatot (11 kötet), ebben és egy másik kiadványában (*Beiträge zur Geschichte der deutschen Literatur und des geistigen Lebens in Österreich*, 1884) régi szövegeket közölt, magyarázott és mindmáig a legbecsebb forrásgyűjteményt adta az osztrák irodalom kutatóinak kezébe. Igen fontosak Raimund- és különböző Grillparzer-kiadásai, Goethe ausztriai kapcsolatainak összeállítása; hiába fáradozott azonban egy osztrák irodalomtörténeti kutatóintézet felállításán és rengeteg szervező és gyűjtőmunkája közben sem nagy Grillparzer-monográfiáját, sem összefoglaló osztrák irodalomtörténetét nem tudta elkészíteni.²¹

A múlt század végén föllendítette az osztrák irodalomtörténeti kutatást Goedeke *Grundrisse* osztrák részének megjelenése (1897) s nem sokkal később látott napvilágot J. W. Nagl és Jakob Zeidler összefoglaló osztrák irodalomtörténetének első kötete (1899), amelyről már szó esett. Anyagát és forrásait tekintve ez a kézikönyv valóban igen komoly eredmény volt, végighaladt az Osztrák—Magyar Monarchia területén keletkezett német nyelvű irodalom a kezdetektől Mária Terézia koráig, hangsúlyozva a természetes központokat, a Duna-völgyet és Bécsét, de nem feledkezve meg például sem a prágai kancelláriai humanizmusról, sem az erdélyi szászok vagy a cipszerek irodalmáról. A két szerkesztő még *egy* kiegészítő kötetet ígért, s az anyag terjedelmének — úgy látszik — fogatékos ismeretében azt remélte, hogy ezzel egészen a saját koráig elhaladhat. A tervezett egyből azonban még *három* hatalmas kötet lett, megjelenési idejük 1914, 1935 és 1937. Az osztrák irodalomtörténet egyetlen nagy és átfogó kézikönyve éppen hogy befejeződhetett, mielőtt Ausztria hét esztendőre eltűnt Európa térképéről.

Az 1914-es kötetben már rajta van a XX. századi osztrák irodalomtudomány akkor még fiatal erősségének Eduard Castlénak a kezenyoma is. Ő vette át a szerkesztésben az időközben elhunyt Jakob Zeidler helyét,²² s közvetlenül a világháború előtt még megjelentette a kézikönyvnek azt a kötetét, amely az „Altösterreich” évszázadának, az 1750-től 1848-ig tartó korszaknak irodalomtörténetét tárgyalja. (A könyv az egész évszázadot „Altösterreichnek” tekinti, mások csak az 1815 és 1848 közötti évtizedeket). Ez az a korszak, főleg a második fele, amikor az osztrák irodalom mint *osztrák*, saját tudatára ébredt; az első fele a felvilágosodás, a második fele a Metternich-rendszer

²¹ Az osztrák irodalomtörténetírás történetére vö. Josef Nadler: *Literaturgeschichte Österreichs* 527—531. és Nagl—Zeidler i. m. XI.

²² Dr. J. W. Nagl—† Jakob Zeidler—Prof. Dr. Eduard Castle: *Deutsch—Österreichische Literaturgeschichte*. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Österreich—Ungarn. Wien 1914. 1117.

alatti „Vormärz” egyre politikussabb színezetű irodalmának jegyében telt el. Ez az évszázad egyben a kibontakozó, új, polgári jellegű irodalom legerősebb szellemi-politikai elnyomatásának korszaka is: a dinasztia, az egyház és a monarchia hármias cenzúra-szempontja áll őrt minden leírt vagy csak elgondolt, színpadon kimondott vagy ki sem mondott szó fölött. Ez az a korszak, amelynek szellemi helyzetét Grillparzer sóhaja a következőképpen fejezte ki: „Az osztrák költőt többre kellene tartani bármely más költőnél. Aki ilyen körülmények között sem veszíti el a bátorságát, valóban hős-félenek nevezhető.”²³ Turóczi-Trostler József nagy Lenau-monográfiájában ennek az időszaknak, főleg a második felének szellemi habitusát találóan nevezte el „osztrák ideológiának”,²⁴ mely többek között a megszelídített jozefinizmusból, a vezető osztályok titkolt liberalizmusából, az alsók egyháziasságából s egy mindenütt ott levő kémkedő, fürkésző, szaglalódó titkosrendőrség által fertőzött szellemiségből tevődik össze. „Osztrák börtön” ez, „osztrák nyomorúság”, amelyből a határozottabbak, mint Postl-Seasfield el tudnak menekülni, amelyet néhányan, sajátos körülmények között, mint Lenau, le tudnak gyúrni, de legtöbben ki sem látnak belőle, aki pedig — mint Grillparzer — kilát, az a rabság tudatában éli le egész életét.²⁵

A német—osztrák irodalomtörténet kézikönyvének harmadik kötete két részben jelent meg, most már Castle egymaga szerkesztette az első kettőnél lényegesen modernebb szempontok szerint.²⁶ A kötet hangja is felszabadultabb az előzőknél, hiszen a Monarchia már összeomlott, a világháború élménye és az osztrák munkásmozgalom harcai még a polgári liberális szemeket is rányitották sok olyan jelenségre, amelyet 1914-ben még nem láttak, vagy nem láttak világosan. Az osztrák Köztársaságban valamivel inkább néven lehetett szólítani bizonyos régi dolgokat, s így nevezi Castle Ferenc József császárságának első évtizedeit „új-abszolútizmusnak”, míg az előző kötetben még „Neuösterreichnek” nevezte, így látja meg az 1866-ot követő évtizedekben a „németliberális” szellemű nagypolgárság uralmát és hanyatlását valamint politikai bukását a kispolgárság és a negyedik rend támadásai alatt. A Monarchia bukásának mintegy tanulságaként mutatja be, hogyan szorul vissza a liberálisan kormányzott államban a német-osztrák elem a vezető-szerepből, hogyan önállósítják maguk a nemzetiségek, amelyeket — észet a megállapítását bocássuk meg Castle-nak: *az osztrákok míveltek ki és fedeztek föl.*²⁷ Sajátságosan osztrák helyzetet és szellemet tükröz ez az irodalomtörténeti kötet is. Mert míg egyfelől bírálja a Monarchiát az Osztrák Köztársaság hivatalos politikájának is eleget téve, hiszen ha nem bírálná, legitimizmussal vádolhatnák; másrészt kénytelen kíváncsúnak is látni, megszépült múltnak, mikor a kis Köztársaság helyett az osztrákok még egy sokmilliós nagyhatalom vezetőnépe voltak, harmadrészt félnie kell attól a támadószellemű hatalomtól, amely már rendezé barna falanxait, hogy nem sokára kiterjeszkedjék Ausztriára is. Ezért tartja szükségesnek a harmadik kötet bevezetője kiemelni is: „Ha végigtekintünk az Osztrák–Magyar Monarchia német irodalmának történetén, azt a nyomatékos tanulságot vonhatjuk le belőle, hogy nemcsak a vér és a rög befolyásolja a szellem alkotásait meghatározó módon, hanem a társadalomban és államban megalapozott sorsközösség is.”²⁸ E a megállapítás a Nadler képviselte „törzstörténet” ellen is irányult, csak 1935-ben időszerű nyelven. Mert a következő sorok azzal folytatják, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia földjén *különböző* német törzsek éltek, a magasabb társadalmi rétegekben pedig erős *vérfekeredés* volt: ebből törzstörténeti alapon sohasem lett volna osztrák irodalom, ha nincs osztrák történelem. Jellemző azonban, hogy *két évvel később*, az „Anschluss” előestéjén, a harmadik kötet befejező részének előszavában Castle mégiscsak *törzsnek* nevezi az osztrákot és szükségesnek találja erősíteni, hogy az osztrákok számára a „német” és az „osztrák” sohasem jelentett ellentétet.

A nagy osztrák irodalomtörténeti kézikönyv hatalmas anyagának rendszerezésében 1918-ig halad, csak olykor vet egy-egy pillantást későbbi időkre is. A közelmúlt szisztematikus áttekintése mindig nehéz, sőt kényes feladat, a hányatott sorsú első Osztrák Köztársaság esetében különösen az volt. Nadler 1948-ban, amikor *Ausztria irodalomtörténetének* első kiadását — most már nem törzstörténeti, inkább területi,

²³ Idézve uo. I.

²⁴ Turóczi-Trostler József: *Lenau*. Budapest 1955. 12.

²⁵ Uo. 11–15.

²⁶ I. 17. sz. jegyzet — az a III. kötet első része; a második mint Dritter (Schluß) Band megj. 1937. 2388

²⁷ III. köt. első része, X.

²⁸ Uo. IX.

mégpedig nagyjából az Osztrák Köztársaság területére korlátozott alapon — megjelentette, még mindig nem merete megkockáztatni, hogy a két világháború közötti osztrák irodalommal is foglalkozzék. Csak a második, 1952-es kiadást bővítette ki ezzel a zárófejezettel, mely azonban a többihez képest szűkszavú és végső kiesengésében igen kedvetlen. Bécs szerepe a vidékhez képest erősen háttérbe szorul benne (ami a tényeknek is megfelel), de Nadler emellett gondosan igyekszik titkolni, hogy az osztrák irodalom „európaizálódásával” együtt az európai koráramlatok stílusai, az „izmusok” is behatoltak Ausztria területére, s makacsul kitart amellett az állítása mellett, hogy osztrák költők sohasem tartoztak mozgalmakhoz, ezek helyileg mindig kívül esnek Ausztrián.²⁹ Pedig ez a tétel, mint már láttuk, történetileg csak a századfordulóig igaz: attól kezdve Ausztria irodalma éppúgy tükrözi a világmozgalmak szellemi hullámverését, mint más országoké; ebbe a két világháború közötti táj- és népies irodalom valamint történelmi regény előtörése is beletartozik. Nadlernél sokkal inkább a valóságnak megfelelő képet ad az utolsó negyven év osztrák irodalmáról Heinz Kindermann *Utmutatója*,³⁰ mely műfajában az irodalomtörténetet és a franciás jellegű enciklopédiát keveri.

A két világháború között a német nyelvű *expresszionizmusnak* igen sok képviselője került ki az osztrákok közül. Ekkor kezdett hatni Kafka és Trakl is, ekkor fejtette ki formában és tartalmában egyaránt kérdéses, de hatásában jelentős munkássága javát a két festő-költő: Oskar Kokoschka és Alfred Kubin, továbbá többek között Theodor Däubler és Franz Theodor Csokor. Werfel is az expresszionisták között indult változásokban gazdag pályáján. Az egzaltált expresszionizmussal szemben bontakozott ki az „új tárgyilagosság” jelszavát hangoztató irány (Joseph Roth, Alfred Polgar, Ferdinand Bruckner stb.) — ehhez számítják expresszionista indulása után Musil is, aki pl. nagy regényét ironikusan objektív természettudományos tárgyilagossággal, részletező és szakzerű meteorológiai helyzetjelentéssel kezdi. Az „új tárgyilagosság” látszat-hidegsége alá szorítja szenvedélyes Hitler-ellenességét és társadalomkritikáját a fiúmei születésű, németül író, magyar Ódon von Horváth (1901—1938), akinek igen érdekes drámáiról és regényeiről nálunk jóformán senki sem tud. Az „új tárgyilagosság” mellett virágoztak a különböző vallásilag átfűtött irodalmi irányok, a paraszti élet „ősereditéséhez” forduló vidéki irodalom, és a hagyományörzők iránya, melynek kiemelkedő képviselői közé elsősorban Max Mell és Josef Weinhebert számítják. Az utóbbi a mai nyugati irodalomkritikát erősen foglalkoztató modern lírikus: a Weinheber-irodalom terjedelme állandóan nő.³¹ A két világháború közötti irodalomról szóló említett könyvében Pukánszky Béla még a modern osztrák irodalom „messzire kimagasló legnagyobb költői tehetségének” nevezte, a modern svájci irodalomtörténész, Walter Muschg minden érdemet megtagad tőle.³² Az „Anschluss” után Weinheber a hitlerizmus örvényébe sodródott, ez okozta pusztulását, s ez tartja távol tőlünk emlékét is. Nehéz megpróbáltatás után kel új életre az osztrák irodalom 1945 után, s ma ismét jelentős. Képviselői között íróilag és politikailag egyaránt kiváló egyéniségek is fontos szerepet játszanak, mint a már hatvanéves Ernst Fischer, aki termékeny írói és műfordítói múlt után ma az osztrák és nyugati irodalmi élet jeles marxista kritikusa, irodalomtörténész és esszéista. Osztrák munkásköltészetről a polgári források alig beszélnek. Hogy miért nem fejlődött ki a már régen iparosodott Ausztriában erős és elég nagyhatású munkásirodalom, annak oka a még felderítendő és külön megtárgyalandó kérdések közé tartozik. A polgári osztrák irodalom egyes képviselői nagy sikert arattak az utóbbi években kiadott műveikkel, mint Heimito von Doderer vagy Martina Wied, a ma már hetvenhétéves író, akinek 1952-ben megjelent regényét (A gazdag ifjú története) nyugaton a háború utáni modern irodalom egyik jelentős művének tekintik.³³ A két utóbb említett író Kindermann a mai osztrák irodalom legerősebbnek látszó irányához, az úgynevezett „mágikus realizmushoz” sorolja, mely a realizmusnak, pszichologizmusnak és misztikának valamiféle keveréke. Erre is, a Kindermann-említetté másik mai irányra, az osztrák szürrealizmusra

²⁹ Nadler: *Literaturgeschichte Österreichs*, 349.

³⁰ Heinz Kindermann: *Wegweiser durch die moderne Literatur in Österreich*. Innsbruck 1954. 127.

³¹ Harry Bergholz: *Weinheber-Schrifttum* (Ein Forschungsbericht), DVjs 1947/4 557—579.

³² Pukánszky i. m. 80—81. — Walter Muschg: *Tragische Literaturgeschichte*. Bern 1957³, 244. — Weinheber egy versét a *Nagyvilág* 1958/2. száma közölte.

³³ Vö. *Berlingske Alpenavis* 1953. nov. 13. sz.

is még mindig bat a bécsi Sigmund Freud pszichoanalízise. Kívülük Kindermann a mű szigorú megformálására törekvőkről, a hazai hagyományok továbbvivőiről és az olvasmányos irodalom képviselőiről beszél.

*

Az osztrák irodalom ma is része a német nyelvű irodalomnak, a német nyelvterület irodalmának, de a német irodalom tradícióin kívül ma is Ausztria gazdasági-társadalmi fejlődésébe, az osztrák irodalmi és történelmi múltba bocsátja gyökereit. Az osztrák irodalomtörténet művelői számára — láttuk — probléma, mit tekintsenek a német nyelvű irodalomból osztráknak; törzsi, földrajzi, területi, állami vagy milyen más szempontok döntsék el az osztrák irodalom körét. Annyi bizonyos, hogy az egykori „örökös tartományok”, nagyjából a mai Ausztria területén folyó irodalmi élet volt mindenkor az osztrák irodalom magva, s hogy mivel ez nyelvileg német, tehát német irodalom is, emellett különállóan osztrák. Az osztrák irodalmon belül olyan jelenségek és egyéniségek is hangsúlyt kaphatnak, amelyek vagy akik az egész német nyelvű irodalmon belül jelentéktelenek. Magyar szempontból az ilyeneknek viszont sokszor komoly jelentőségük lehet. De ha területileg korlátozzuk a mai Ausztriára az osztrák irodalom körét, hová kerül, hogy csak egy példát — de nagyon fontos példát — említsek Prága német nyelvű irodalma, melyet a Monarchia idején ezer szál kötött össze Béccsel? És hová kerül a magyarországi német irodalom, amelynek magyarországi volta a mi történelmünk folyamán sem egyértelmű? Nagl-Zeidler „német-osztrák” irodalomtörténete úgy oldja meg a kérdést, hogy foglalkozik mindazzal a német nyelvű irodalmi megnyilatkozással, amelynek keletkezési helye területileg 1899-ben az Osztrák—Magyar Monarchiához tartozott.³⁴ Nadler (1948-as és 1952-es osztrák irodalomtörténetében) lehetőleg, mint említettük, a mai Ausztria területére szorítkozik. Ebben természetesen beletartozhatik pl. Hebbel vagy Laube bécsi működésének ténye és jelentősége is. De egy 1948-ban megjelent osztrák irodalmi lexikon³⁵ felveszi még a rajnai születésű Karl Zuckmayert is, mivel osztrák a felesége és 1933 után néhány évig Ausztriában élt. Az említett Kindermann-féle Útmutató pedig pl. a haladó szellemű Ulrich Bechert veszi be az osztrák írók közé, noha Berlinben született, de a hitlerizmus elől Ausztriába menekült, ott nősült s 1938-ig ott dolgozott.³⁶ Ezek vagy a gépies szempontok, vagy a nacionalista kapzsiság túlzásai. De maga előfordulásuk ténye arra is felhívja a figyelmet, milyen fontos szerep jutott a hitlerizmus első öt éve alatt a német irodalom megmentésében és továbbéltetésében az önálló Ausztriának.

Az osztrák irodalom kérdését sovíniszta szemlélettel vagy nemzeti érzékenységgel eldönteni, tisztázni nem lehet, sem nálunk, sem más, akár német, akár szláv nyelvű országban, amelyet történelmi múltja egykor Ausztriával összekötött. Hogy mi osztrák és mi nem, az az első világháború, az Osztrák Köztársaság megalakulása óta államhatárok szempontjából világos. De ami előtte volt, annak osztrák jellegét csak az döntheti el, a nyelviségen kívül, hogy osztrák érdekű-e, azaz Ausztria társadalmi-történelmi fejlődéséhez

³⁴ Nagl—Zeidler i. m. XV.

³⁵ L. 5. sz. jegyzet.

³⁶ Vö. *Fülle der Zeit. Karl Zuckmayer und sein Werk.* Frankfurt a/M. 1956, 187—189. — Továbbá: Wolfgang Beck: *Zeit auf den Brettern* (Bemerkungen Zu Thematik und Technik des Dramatikers Ulrich Becher). *Geist und Zeit* 1957/3. 97—119.

tartozik-e, abból következik-e, abba kapcsolódik-e, vagy nem. Az 1790-es évek német nyelvű magyarországi röpiratirodalmára Ausztria aligha tart igényt, de nem is osztrák jelenség, hiszen magyar érdekű. A magyar szabadságharcot kísérő német nyelvű pest-budai irodalom sem osztrák. Nemcsak jelentősége, hanem érdeke miatt sem az. És így van ez számtalan más német nyelvű írás esetében, amely — hogy az előbbi hivatkozásra térjünk vissza — 1899-ben az Osztrák—Magyar Monarchiához tartozó területen keletkezett. A kérdés eldöntését megkönnyíti a jelenségek *irodalmi értékének és jelentőségének tekintetbe vétele*, de ez sem oldja meg. Megoldását magyar szempontból is, a szigorú tudományosság szempontjából is csak egyenkénti és mindenféle nemzeti elfogultságtól mentes marxista vizsgálatuk hozhatja el, amelyben a magyar tudományosságnak nem kis szerepet kell vállalnia.

M. G. Vajda:

ÖSTERREICHISCHE LITERATUR — VON UNGARN AUS GESEHEN

Die Sonderstellung beziehungsweise die Selbständigkeit der Literaturgeschichte Österreichs wird hier zum Problem der Untersuchung gestellt. Gibt es überhaupt eine österreichisch zu nennende Literatur, oder ist das Schrifttum, welches in den österreichischen Ländern seit Jahrhunderten aufblühte, einfach etwas Regionales, ein südlicher Teil der deutschen Literatur? Wenn man unter deutscher Literatur *deutschsprachige* Literatur versteht, — und das ist vollkommen berechtigt — so gehört natürlich die Literatur Österreichs auch dazu, oder zusammen mit der schweizerischen zur Literatur des deutschen Sprachgebiets. Die deutsche Literatur kann niemals auf Dichter wie Lenau, Raimund oder Grillparzer verzichten, nur weil sich der österreichische Charakter — besonders in Letzterem — so offensichtlich verkörpert. Diese und die übrigen Schriftsteller aber bilden nicht nur einen Teil der deutschen, sondern gleichzeitig den Bestand der österreichischen Literaturgeschichte, welche sich durch spezielle Merkmale von der Deutschen unterscheidet. Die Fachliteratur zählt als österreichische Besonderheiten, unter anderem folgendes auf: Gebundenheit des dichterischen Werkes an die körperliche Darstellung, die allbekannte Gemütlichkeit, Originalität und Naivität österreichischer Dichtung und Dichter, das Landschaftserlebnis und Gemeinschaftsbewußtsein besonders in der modernen Literatur. Man muß aber klar sehen, daß alle diese Merkmale historisch auftauchen und nur zeitbedingt verstanden werden können, und weiterhin, wenn es binnen der deutschsprachigen eine selbständige österreichische Literatur gibt, so der Grund hierfür einzig und allein in der Vergangenheit: in der österreichischen Geschichte und geschichtlichen Lage zu suchen ist. Der Staat, — die spätere Österreichisch-ungarische Monarchie — in welchem die Österreicher jahrhundertlang mit anderen Völkern zusammenlebten, drückte seinen Stempel durch seine in der Mehrheit slawischen Völker und durch die Ungarn besonders auf die Hauptstadt, Wien, und ließ einen speziellen Wiener Charakter entstehen, welcher um die Jahrhundertwende zur Weltgeltung gelangte. Ungarn und die ungarische Literatur empfand aber die Selbständigkeit österreichischen Schrifttums und österreichischer Kultur bereits seit dem Ausgang des Mittelalters als lebendige Tatsache, da Österreich lange Zeit die Rolle des Kulturvermittlers nach Ungarn und dann auch zeitweise von Ungarn aus nach Osten und Westen spielte. Eine weitere Frage: was zur österreichischen Literatur gezählt werden soll, kann nicht eindeutig, sondern ebenfalls nur geschichtlich entschieden werden. Als österreichisch kann man betrachten, was aus dem deutschsprachigen Schrifttum der ehemals irgendwie zusammengehörenden Staaten von österreichischem Interesse ist z. B. auf Wien hinweist. Wo sonst gehört die so wichtige deutschsprachige Literatur, im früheren Prag und in anderen Städten hin? Hingegen ist es überflüssig Schriftsteller, die in den Jahren 1933—1938 als Emigranten in Österreich wirkten, in verschiedene Nachschlagewerke als Österreicher aufzunehmen, wie zum Beispiel Zuckmayer oder Ulrich Becher. Diese Fragen können nur ohne jegliche chauvinistische Voreingenommenheit und nationale Empfindlichkeit nur durch gründliche marxistische Untersuchung der auftauchenden Einzeltatsachen beruhigend gelöst werden.

Romain Rolland „a kavarodás fölött”

(II. rész)

(Cikkünk első része megkísérelte összefoglalni Romain Rolland gondolkodásának s általában az európai humanista gondolkodásnak a helyzetét és fejlődését az 1914–1919. válságos években. Az itt következő második rész Rolland-nak az ez idő tájt írt szépirodalmi műveit értelmezi, a szerző gondolati fejlődésének megvilágításában.)

*

Miként Rolland maga is jelzi, Lunacsarszkij nem magánlátogatást tett nála, hanem Lenin megbízásából ment hozzá. Guilbeaux, aki összekötő volt Lenin és Rolland közt, azt írja, hogy Lenin „nagyon jelentősnek tartotta a *Jean-Christophe* szerzőjének magatartását” —; példaként említhetjük, hogy az 1815. szeptember 19-én kelt levelében Lenin felajánlotta V. A. Karpinszkijnek, hogy lemásolja számára Romain Rolland cikkeit. Egy másik kommunista szerző, Jean-Richard Bloch közlése szerint „Lenin rendkívüli csodálatot érzett Romain Rolland iránt”. Maga Rolland e korszakra emlékezve, megírja, hogy 1917 márciusában Lenin szeretete volna őt magával vinni Oroszországba, és Guilbeaux átadta neki a „proletár vezér” üzenetét.⁴⁸ Rolland elhárította e hívást, mivel ekkor még pesszimista idealizmusát követve — mint később vallja: „tévesen” — azt látta hivatásának, hogy a politikai pártok küzdelmein kívül az időtlen szellem őrtállója legyen. Szerette volna hinni, hogy vannak „független értelmiségiek”, akik pusztán szellemi emberségük és erkölcsi felismerésük folytán éppolyan őszintén és becsületesen hívei a haladásnak, mint ő. Ha sikerül őket mozgósítani, összefogásuk felrázhatja a szenvedő és elnyomott népek tudatát, hathatósan egyengetheti a szükséges forradalom útját. Úgy vélte, és az ekkortájt írt *Clerambault*-ban ki is fejtette, hogy „egy mozgó közösségben igen sokféle a feladatok. Míg a hadsereg zöme azért harcol, hogy a közvetlen haladást küzdje ki, másoknak magasra kell tartaniuk az örök értékeket a holnap győztesek feje fölött, éppen úgy, mint a tegnapiak feje fölött, mert ezek az értékek valamennyiüket megvilágítják, fényük előre vetődik az útra, messze túl a csata füstjén”.⁴⁹ Rolland nem érezte még, mennyire ábrándos és veszélyes a szellemi embereknek e légüres térbe helyezése, elvonatkoztatása a mindennapi valóságtól. Jellegzetes „intellektüel-gögnök” lett egyik forrása e törekvés, melyet maga Rolland bélyegzett meg később, egy évtizednyi próbálkozásainak keserű tapasztalatai alapján, amikor 1931-ben (az *Au-dessus de la Mêlée* és a *Précurseurs* új, közös kiadásának előszavában) „búcsút mondott múltjának”.

Az orosz forradalom kitörésének idején azonban még úgy gondolta, hogy a „szabad szellemek” nemzetközi mozgósítása összhangba hozható a forradalom védelmével, és a kórosnak felismert imperializmus bénításával. Ilyen értelemben írta meg némileg később a *Déclaration d'Indépendance de l'Esprit* (a szellem függetlenségi nyilatkozatát), mely a „hazug béke” kihirdetésének napján jelent meg az *Humanité*-ben s melyet az akkori világ legjobb haladó írói és tudósai írtak alá, köztük Gorkij, Einstein, Tagore, Barbusse,

⁴⁸ Guilbeaux emlékezése: *Liber Amicorum*, 161. l. Bloch szövege: ugyanott, 71. l. — Lenin és Rolland kapcsolatáról: Romain Rolland: *L'esprit libre*, Párizs, Albin Michel-kiadás, 1953. — 51. l. — Lenin táviratáról l. még: Stefan Zweig: *Búcsú a tegnaptól*, 269. l. — Lenin levele Karpinszkijhoz: *Művei XXXVI.* kötet (magyarul), 1958., 347. l.

⁴⁹ Romain Rolland: *Clerambault. Egy szabad lelkiismeret története a háború alatt*. Fordította és az előszót írta Benedek Marcell. Révai kiadás, 1923. — 188. l.

Heinrich Mann és sokan mások. A kiáltvány záradéka azzal a megállapítással fejeződik be, hogy a forradalmi orosz gondolat a világ gondolkodásának az élén halad. Ezzel Rolland megkötötte a szövetséget, mely őt a proletárforradalomhoz fűzi, s melyhez — különféle ingadozások, tétovázások és keresések közben is — holtáig hű maradt. Mindenesetre az első közt volt, a nemzetközi tekintélyű írók közt pedig nyilván a legelső volt, aki már 1917-ben, a *Demain* május 1-i számában tartalmas cikkel üdvözölte az orosz forradalmat (e cikk általában is jellemzi ekkori forradalomszemléletét: az oroszországi eseményekben az 1792-ben megkezdett és a polgárság árulása folytán félbenmaradt fejlődésnek a folytatódását látja; egyben arra is kéri az orosz forradalmárokat, ne kövessék el az erőszak alkalmazásával együttjáró túlzásokat). Felismeri és kellőképpen értékeli az orosz forradalom nemzetközi távlatait is. „Olyan esemény ez — írja 1917 márciusában egyik orosz barátjának — amelynek jelentősége és a világ jövőjére kiható következményei a nemzetek háborúja fölé emelkednek.”⁵⁰ Hasonló értelemben ír Lunacsarszkijnak is, 1917. március 15-én: „Felrázó hírek érkeznek Oroszországból; örömmel és reménnyel töltik el szívemet.” — Válaszában Lunacsarszkij örömét fejezi ki afölött, hogy Rolland oly nagy figyelemmel szemléli az oroszországi eseményeket. „Igaz ugyan — teszi hozzá —, hogy a reakciónak és az ún. mérsékelteknek az egyesült erői szembenállnak velünk. De mit számít ez? Az öntudatos proletariátus velünk lesz, s velünk lesz az emberiség jobbik része is, melynek ön a képviselője.”⁵¹

A *Demain* folyóirat az európai sajtóban egyedülálló részletességgel ismerteti az orosz forradalom eseményeit. S Rolland egyik-másik naplójegyzetének tanúsága szerint sajnálja már, hogy ellenállt Lenin hívásának s nem követte a bolsevikokat. 1917 májusában szomorúan írja Jean-Richard Blochnak: „Az utóbbi időben megismerkedtem néhány oroszral; levelezésben vagyok Gorkijjal. Nagyon szeretnék elmenni oda, hogy megnézzem, mi történik. Olyan vagyok, mint a dúcába zárt galamb: fáznak a szárnyaim. Beleütközöm svájci padlásom alacsony mennyezetébe.” Ez azonban inkább csak írói kíváncsiság; gondolkodásának és magatartásának a fájdalmas kettőssége most a legélesebb. Nyilatkozataiban védi a forradalom ügyét és hangoztatja világgraszáló jelentőségét, mert látja a megfojtására irányuló kísérleteket, ám az ekkor közölt *Clerambault* és a magánlevelei is hangot adnak fenntartásainak. „Nem vagyok bolsevik — írja 1918 októberében Jean-Richard Blochnak — két okból: 1. mert nem vagyok politikus, s még kevésbé pártember; 2. mert az erőszak, bárhonnán jöjjön is, iszonyattal tölt el, és nem tudnék meghajolni semmiféle despotizmus előtt, akár vörös, akár fehér, akár pedig másféle színű. De olyan ember vagyok, aki szeret megérteni, ítéletet alkotni s a felismert dolgokat összehasonlítani. S a bolsevik mozgalom vezetőit nagy marxista jakobinusoknak látom, akik hősiessen visznek véghez egy nagyszabású kísérletet.” Az itt kifejezett felemáság tömören jellemzi Rolland „intellektuál” álláspontját ebben az időszakban: egyfelől viszolyog az erőszaktól, másfelől lelkesedik a forradalomért (amely pedig csak erőszak révén valósulhat meg). Az erőszaktól irtózás megzavarja ítéletét s nem veszi észre — ő, az egyébként annyira árnyalatos történész-gondolkodó! —, hogy lényegileg ellentétes társadalmi jelenségeket von közös nevező alá. *Clerambault*-ja még tovább is megy egy lépéssel: mivel az eszközök erkölcsösségét elsődlegesen fontosnak tartja, a forradalmat a „vérengző bálvánnyal”, a hazával helyezi egy síkra: „Szép felhasználása az életnek! . . . Nem tudjátok másként igenelni, csak tagadva s egy vérengző isten: a Haza, a Forradalom kedvéért . . . aki millió és millió ember csontjain csattogatja állkapcsait.” (125. l.) Rolland gondolata itt éri el az útvesztő végét. E fejlődést egyéni beállítottságán kívül az is előidézte, hogy véglegesen elpárolgott minden ábrándja a polgári demokráciáról — s csalódnia kellett abban a két nemzetközi erőben — a keresztény egyházakban és a szociáldemokrata mozgalomban, — amelytől a háború első napjaiban még remélt valamit. Az egyházak képviselőinek magatartása oly undort váltott ki benne, hogy — mint írja — egyszer s mindenkorra eltávolodik a kereszténységtől.⁵² Növeli e csalódást a háború végén lejátszódott események jelentőségének felismerése is: „Liebknechtnek és Rosa Luxemburnak vére áthidalhatatlan folyam a szocialista renegátok és a proletariátus között”.⁵³ — Ugyanakkor viszonylag későn veszi észre a „zimmerwaldi baloldalból” kibontakozó mozgalom alapvető fontosságát és Lenin szerepének igazi méreteit; ítélete ezekben a számára oly lényeges kérdésekben

⁵⁰ Id. Nicolas Roubakine: *Romain Rolland et la pensée russe*. In: *Hommage à Romain Rolland*. Genf, Mont-Blanc-kiadás, 1945. — 73. l.

⁵¹ Id. Romain Rolland: *Journal des années de guerre 1914–1919*. — 1099. l.

⁵² Ua.: *Journal des années de guerre 1914–1919*. — 1319. l.

⁵³ Ua.: *Quinze ans de combat (1919–1934)*. — LXIV. l.

gyakran alapszik téves közlésen. Tájékoztatói ugyanis nem a legilletékesebb személyek voltak: Lunacsarszkij maga is „zavarosnak és határozatlanak” nevezi naplójában (1171. l.), az anarchista hajlandóságú Guilbeaux-val pedig folytonosan sűrűdött. Leninről csak 1917. április 6-án tesz először említést naplójában, bár igaz, rögtön felismeri, hogy „ő látszik a forradalmi mozgalom agyvelejének”. (1131. l.)

Helyesen látta tehát a bajok okozóját, az orvoslást azonban más síkon kereste, mint amilyen a kórokozó hatott. Sajnálkozva ismerte fel, hogy „a demokrácia szó rettenetes csalással telíti a világot: ezt az álarcot borítják rá a legrosszabb elnyomásokra”⁵⁴; ugyanakkor pedig csak erkölcsi-szellemi cselekvéssel remélte orvosolhatni ezt az elferdülést: a polgári demokrácia átváltozását imperializmussá. Amikor tíz évvel később visszatekint fejlődésének e szakaszára, olyan fához hasonlítja gondolkodását, mely az ég felé nyújtja ágait, de a gyökerei majdnem teljesen kiszakadtak a földből.⁵⁵

Elvont humanizmusát szükségképpen teljes kiábrándultság, pesszimista hangulat követi nyomon: Ez a szemléleti kettősség nyer művészi kifejeződést a háború utolsó éveitől írt szépirodalmi műveiben, egyfelől a *Clerambault*-ban s — kisebb mértékben, költőiebben — a *Pierre et Luce* c. „viharvirágban”, másfelől a *Liluli* és a *Révolte des Machines* (A gépek lázadása) rettenetes szatíraiban. S ugyancsak ezt a kettősséget próbálta összehangba hozni, magasabbrendű szintézisben feloldani az az eszméletörténeti tanulmány, melyet 1918-ban agraigantumi *Empedokles*-ről írt, s melyet különösen kedvelt. Később is szívesen és gyakran idézte e másról szóló, de az ő magatartását is szépen példázó dolgozat alapgondolatát: Elűtő hangokból jön létre az összhang. Empedoklesben, a korai görög materializmus nagy képviselőjében, a szerves fejlődés törvényszerűségeinek felfedezésében, a legelvontabb gondolat és a leggyakorlatibb tett egységbe foglalóját méltatja, olyan cselekvő bölcs emléket ünnepli, aki a „gyűlölet korában” élve, lényegbevágóan fontosnak érezte a szellem játékeit: gondolatalkotást és versírást; ámde nem elégedett meg velük: „apró” munkákat vállalt, szervezett, újított, gyógyított, államának új alkotmányt adott, társadalmát forradalmasította s eközben mitsem törődött egyéni jólétével, békéjével, érdekével.

A *Clerambault*, egy szabad lelkiismeret története a háború alatt, az Empedokles-példa áthelyezése a világháború korába. A hős, akinek neve egy 18. századi muzsikus emléket idézi, költő és gondolkodó, idealista bölcs; „gyöngé, határozatlan, vibráló és formálható, de őszinte és igazságért rajongó szellem”.⁵⁶ Verseiben az élet tiszta örömeit ünnepli, hatása a legértékesebb elítélő terjed ki; általában becsülik és hallgatnak szavára. A háború kitörésekor a hamis nacionalizmus sodrába kerül, az áldozatok hősiességét, a „haza” dicsőségét magasztalja. A regénynek ez az első része azt érzékelteti, „miként nyeli el az egyéni lelket a nyáj lelkének örvénye” (Bevezetés). Clerambault nem tud és nem is akar ellenállni a „nyáj” vonzásának (Rolland finom különbséget tesz a „tömeg” és a „nyáj” között: csak a „nyájat” támadja...). A hazugság és a kép-mutatás intézményesítésére épült egész akkori társadalom a „nyáj” felé sodorja az embert. „A társadalom gondolkodik helyetted, az erkölcsstana akar helyetted, divatja és közvéleménye ellopja tőled még a levegőt is, megtagadod saját lehetetted, szívedet, világosságodat. Szolgálod azt, amit megvetsz, hazudsz minden mozdulatodban, szavadban, gondolatodban, lemondasz mindenről, nem is vagy már...” (53. l.) — Rolland ekkori individualista felfogása szerint, mely a *Szellem függetlenségi nyilatkozatában* kristályosodott ki, „így lesz ez mindaddig, míg erős lelkek fölébe nem emelkednek az emberi óceánnak és meg nem merik kockáztatni az eszeveszettnek látszó harcot a végzet ellen, mely a néhezkes tömegeket mozgatja”. (237. l.). Clerambault azonban nem erős lélek, hanem tömegember, eszmék és ábrándok kergetője, kinek ekkor még fontosabb a szó, mint a tett. Rolland hatásos megoldással szembeállítja a nyájba sodródott széplelkű apát és a frontról — meg az illúziókból — visszatérő fiát. Az apa hamis szövegeket hangoztat, a fiú azonban az élet valóságában ismeri fel „az igazi ellenséget: a társadalom öntudatlanságát, a butaságot, az önzést, a fényűzést, a „mit bánom én!” kiáltást, a piszkos hadinyereséget, a háború kiélvezését, a gyökereig ható hazugságot” (39. l.). Az apa és a fiú örökre elválnak: a fiú visszamegy a frontra — meghalni, ám nemcsak az ellenséges golyó öli meg, hanem a kiábrándulás, az undor, a kétségbeesés is. Cleram-

⁵⁴ Id. P. J. Jouve: *Romain Rolland vivant*. Párizs, Ollendorff-kiadás 1920. — 129. l.

⁵⁵ Romain Rolland: *Quinze ans de combat (1919–1934)*. — 134. l.

⁵⁶ Ua.: *Clerambault*. 8. l. — Az utaló számok a továbbiakban is a magyar kiadásra vonatkoznak.

bault pedig hirtelen úgy érzi, ő ölte meg fiát. S ekkor válik hőssé. A Rolland-regények szerkezeti szabálya szerint azzá teszik szenvedései, a reászakadó megpróbáltatások: fiának halála, saját bűnösségének érzete, környezetének értetlensége. S Clerambault vallani kezd, mert vallania kell: megírja lelki tapasztalatait, vergődéseit, kiábrándulását a „házából”, egyetemes érvényű eszmék keresését. A szülők elé tárja cselekvésük szörnyűségét: fiaikból nemcsak áldozatokat csináltak, de cinkosokat is, nemcsak holttesteket, de gyilkosokat is. Üldözik őt, elszigetelődik, elszakad minden közösségtől, mely — Benedek Marcell előszava szerint — „egy másik közösség ellen való harera öltözteti egyenruhába a lelkeket”. Szembekerül a „nyájjal”, felébred benne a szellemi ember felelősségének tudata: összekülönbözik az erkölcsnélküli, szakemberséget megtestesítő tudós barátjával s az eredetileg — La Boétie nyomán és szellemében — címül írt „egy mindenki ellen” fokozatosan lesz „egy mindenkéért”, majd végül — fejlődésének csúcsán — „egy mindenkivel”. Gyótrón érzi a körülötte mindent elárasztó hazugságot: leleplezi az álnokságot, fellázad „a beteges idealizmus ellen”, megoldásként azonban csak azt tudja javasolni, hogy a szellem emberei védjék meg és emeljék magasra értékeiket, követendő példa gyanánt.

Csakhamar új társak, fiatalok veszik körül, akik eszményeket, irányítást várnak tőle. Ő azonban csak szavakat mond, a tettekkel adós marad. Viszonylag az erőszakról, „szabad ember” akar maradni olyan világban, mely nemcsak a szabadságot, de az embert is megbénítja, — s talán éppen ezért jelképesen: erőszak áldozata lesz. Clerambault meghal s bár küzdelmeiben Rolland a saját fejlődésének egyik szeletét mutatta be (aminek folytán az egész művet rokonszenves indulat hatja át), bukását haszontalannak, mondvasínaltnak érezzük. Nem látjuk indokoltságát e csak szellemi síkon megrekedt s a gyakorlati cselekvéstől visszahúzódó magatartásnak. A természetes — emberi — talajából kiemelt humanizmus katasztrófája ez. Elvont, tehát lényegükben elváltoztatott emberek küzdenek elvont igazságért (s egyéb „nagybetűs” eszményekért: Emberiességért, Szabadságért, Szellemért), s mihelyt a valóságba ütköznek, megtorpannak, szinte örömmel fogadják bukásukat. E felemás, több tekintetben ellentmondásos, ugyanakkor pedig fájdalmasan őszinte magatartás számos ponton híven egyezik Rollandéval, aki — akárcsak hőse, Clerambault — szintén „majdnem mindent, amit fölépített, a maga kezével rombolt le később, tagadott ugyanazzal a szívvel, amely állításait elősegítette; szüntelenül tévelygett a kétségek és ellentmondások erdejében, meggyötörve, vérezve, csak félig-meddig látott csillagok után tájékozódva, melyek hol feltűntek, hol elbújtak az ágak között. Mi értelme volt ennek a hosszú, zaklatott futásnak, mely az éjszakában omlott össze? Egyetlen egy: szabad volt”. (232. l.)

A Clerambault olvasását ma már nehézé teszi a belcszótt sokféle elmélkedés erőszakról és erőszaknélküliségről, célról és eszközökről, az egyéni lelkiismeret viszonyáról a közösségi feladatokhoz, csupa olyan töprengés, amelyet később más síkra helyezett a fejlődés, magának Rolland-nak fejlődése is.⁵⁷ Az egyidejűleg írt, de már korábban

⁵⁷ Fenntartásaink korántsem olyan értelműek, mint az egyik magyar ismertető (vagy inkább rágalmazó) állításai, aki „utópisztikus rajongónak” nevezi Rolland-t; „tudva, hogy eszméi nem egyeznek a kor szellemével, a jövőendő előfutárának hiszi magát”. Megyeri József: *Francia regényfordítások*. Napkelet, 1924. I—V., 385. l. — Rolland rendkívüli nemzetközi tekintélyét és népszerűségét a huszas évek elején — épp a Clerambault kiadása és elterjedése idején — mi sem jellemzi jobban, mint egy magyar író, Hatvany Lajos, vállalkozása, aki hazája védelmében félezer oldalas nyílt levelet intéz hozzá, „a költőhöz, az események követésében és megértésében a saját hitét és ideálját követő politikai látnokhoz”. Ludwig Hatvany: *Das verwundete Land*. EPTAL Verlag kiadás, 1921. — Terjedelmes válaszeleveníben Rolland a Clerambault-féle „vallásos” magatartást állítja szembe Hatvany „politikus” magatartásával: „Olyan ön, mint az a Clerambault, aki még nem fedezte fel, hogy a küldetése valójában „vallási”, nem pedig politikai. Politikusnak lenni annyit jelent, mint gyakorlati, azonnali megoldást keresni (legtöbb esetben a jövő kárára). „Vallásos”-nak lenni — ahogy Clerambault-val együtt én értem e szót — azt jelenti, hogy az emberiség útját egyetlen tekintettel fogjuk át, túl a közvetlen jelenen és ennek fordulón, melyek elrejtik a látóhatárt, — azt jelenti, hogy az egészet tekintjük át, s hogy a megriadt emberi nyájat a távoli magas cél felé kalauzsoljuk, nem hagyjuk magunkat félrevezetni pánik okozta kiáltozásától, sem zavaros kapkodásaitól”. Részletesebben l. Dobossy László: *Romain Rolland kiadatlan levelei magyar barátaihoz*. Filológiai Közöny, 1957. (IV.) évf. 2 sz.

elgondolt *Liluli* ma is teljesen ható mű, Rolland egyik legelőbb alkotása. Formája szerint voltaire-i szellemű filozófiai dráma ez, Renan őregkori műveinek modorában, gyilkosan szatirikus tartalommal. Bernard Shaw a „költészet csodájának” nevezte s jellemzésére nemzetközi jelzőket halmozott: „Kolossal, grossartig, wunderschön, magnificent, határtalanul, óriási mértékben, önkívületben élveztem”.⁵⁸

Liluli az (ön)áztatás és a hiúság kegyetlen komédiája, az idealista hazugság pellengette állítása. Tárgyát — az ember kiszolgáltatottságát és kiszolgáltatását, félrevezettségét és félrevezetését — a háború különösen éles és időszerű megvilágításba helyezte. — A szatíra első elgondolása azonban már 1912-ben kialakult, *A bohóc vagy az illúziók birodalmában* címen, úgy látszik, szélesebb keretben, mint amilyenben az elkészült mű mozog.⁵⁹ Az eredetileg tervezett mű a *Colas Breugnon*-ban tükrözött szemléletet ábrázolta volna a komédia eszközeivel, az új darab megírásához azonban más, egyetemesebb s egyben konkrétabb távlatokat nyújtott a háborús tapasztalat, az imperializmus szerepének felismerése. Ez a komédia Rolland kiábrándultságának, csüggedtségének és reménytelenségének a legkiáltóbb kifejeződése.

A játék azzal kezdődik, hogy az elgyötört emberiség, elemi csapások elől menekülve, biztonságosabb tájak felé menetel; a Bohóc gúnyosan figyeli e menetet, melyet *Liluli*, az elbájoló illúzió vezet. A menetben, butító pedagógusok, valóságtól elfordult értelmiségiek és a félrevezetett, nyomorba döntött nép között feltűnik Altaïr, az idealista lelkű ifjú, aki révületen fut az illúzió, *Liluli* után. A Bohóc egy pillanatra megmutatja az ifjúnak eszményei igazi arcát: az Élet fejtelten ember, ki mindent eltipor, az Értelme bekötött szemmel az örvény felé rohan, a Szerelm siránkozó hülye, a Béke, „a fegyveres béke, amely úgy halad, hogy egyet előre lép, kettőt hátra”, állig felfegyverzett, szuszogó katona; a Szabadság ostorral hajtja az embereket; az Egyenlőség fanyíró ollóval nyes le minden szabad hajtást; a Testvériség emberevő szerezcsen, akinek pap mutatja meg, kik azok, akik nem testvérei, hogy így nyugodtan felfalhassa őket, „de csak villával és litániával”. Altaïr kétségbe esik, de ott terem *Liluli*, az illúzió, s ráhelyezi kezét az ifjú szemére. Altaïr elalszik, társai egy ágyú talpához kötözik s ő ott álmodik a szeretetről. *Liluli* a Bohócot is megkörvékezi, de ez ellenáll, mert „az egészséges nevetés a legjobb fegyver az illúzió ellen”. Ellenáll a paraszt is, ő az egyetlen, aki kívül marad a menetben, a földjét műveli, nem fut az illúzió után. Őt majd csak a komédia végén *Liluli* testvére és segítője, Llop'ih istenasszony, a közvélemény fogja mozgósítani. — Egyelőre még búcsúok jönnek, ájtatoskodnak, zsoltárokat énekelnek; közöttük kegyeszerárus halad, amuletteket, csodatevő apróságokat kínál. A Bohóc méltatlankodva figyelmezteti őt, hogy istennek nem tetsző dolgokat művel; a kegyeszerárus felfedi magát: ő az Úristen, az a dolga, hogy a jó embereket boldogítsa. Kíséretében bekötött szemű leány is halad: az Igazság, akilhez himnuszokat énekelnek a költők.

A szín másik oldalán — a szakadék túlsó partján — hasonló menet érkezik, s *Liluli* az illúzió, hol az egyik, hol a másik menet előtt villózik; az új menetben is van kedveltje, Antares, az idealista ifjú, a másik menet Altaïr-jának hasonmása. A két menetnek — két népnek — ugyanazon az úton kellene tovább haladnia. A menetek tagjai tréfálkoznak, barátkoznak egymással, ajándékokat dobálnak egymásnak. Általános az öröm, népi vigasság. A Kövérek riadozni kezdenek, egyik menetben is, másikban is; az nem lehet, hogy a népek barátkozzanak, együtt haladjanak. A Kövérek tehát tanácskozára gyűlnek össze, külön-külön, és tanácskozásaikba bevonják az Istent is. Az Isten — akárcsak *Liluli*, az illúzió —, hol itt jelenik meg, hol ott.

„Rendszerető ember vagyok, — mondja az Isten — tiszteletben tartom az államot, valamennyi államot. Az én elvem az, hogy mindig jólábon kell élni azokkal, akik erősek. Bármilyenek legyenek is, mindencetre szépek, jók és... erősek. Ezzel minden meg van mondva. Néha változnak ugyan, de én velük együtt változom, vagy néha még előbb egy órával.”⁶⁰

Amíg az Isten a Kövérek tanácskozásán van, az Igazság lázadni próbál, a szegények közé kíván menni, a népet szeretné segíteni; az Igazság igaz akar lenni. „Jól-laktam, — úgymond — mind a vénekkel, királyokkal, miniszterrel, jól a hájas burzoákkal, a hazug diplomatákkal, ezekkel a zsurnalistákkal, mindezekkel a pojácákkal, gondolkodókkal, begombolkodókkal, ezekkel az égiekkel, ezekkel a régiekkel... Elég

⁵⁸ Id. Romain Rolland: *Par la Révolution, la Paix.* — 14. l.

⁵⁹ Ua.: *De Jean-Christophe à Colas Breugnon.* Párizs, Salon Carré-kiadás, 1946. — 30. l.

⁶⁰ Ua.: *Liluli.* Fordította Hugai Ferenc. Gyöngyös, a Hugai-iskola kiadása. 1927. — 66. l. — A *Liluli*-idézetek utaló számai e magyar kiadás lapszámain jelzik.

volt a szolgaságból, elég volt a hazugságból! Élni, élni akarok, dalolni, kacagni, táncolni, szaladni..." (83. l.) A Bohóc azonban fél, nem meri megsejteni az Igazságot, nem mer kockázatot vállalni. „Olyan vagy, mint nagyapád — mondja neki az Igazság, — az Erazmusok és Voltaire-ek, okos vagy és óvatos, de gúnyolódásod éppen nem kockázatos... Ő, nem tudtok ti engem szeretni, nem tudjátok szeretni az igazságot, csak magatokat szerettetek, de az én megszabadításomra egy hajszálatokat sem kockáztatnátok..." (85. l.)

Eközben a két menet Kővérei mozgósítják a Diplomátákat, akik számos csiszolt érvet hangoztatnak, megjelenik Llop'ih istenasszony is, a közvélemény, akit költők és írók tömjéneznek. A népek közti barátkozást a gyűlölködés váltja fel. A háború elkerülhetetlen. Első áldozatként a két barát, a két idealista ifjú, Altaïr és Antarès, Liluli szerelmesei pusztulnak el. Aztán általános a kavarodás; a paraszt is belesodródik egyik félén is, másikon is, s a komédia a két paraszt tréfásan tragikus pusztulásával fejeződik be. Liluli, az illúzió, így vonja le a játék tanulságát: „Egy böles ezt mondta: Kájánul ne nevesd a sorsnak szemébe, — Ne feledd: a napnak nyugtán van csak vége.” Talán e tanulság enyhíti némileg az egész kép sívárságát: a játéknak nincs vége — hirdeti e tanulság — s a jövő nem föltétlenül borús, amilyen a háborús jelen.

A Rolland-rajzolta kép vigasztalanságát az fokozza (és okozza), hogy a népek életében Rolland a valóságosnál nagyobb és elsődlegesebb szerepet tulajdonít a szellemi erőknél, hiedelmeknek, ábrándoknak, vallásoknak, s mindezek hordozóinak és szolgálóinak. Miként már az 1901-ben írt *Le poison idéaliste* (Idealista mérég) című fontos cikke sok baj forrásaként a vak és gyáva álidealizmust jelölte meg, a *Liluli* is arra tanít, hogy a hiszékenység dönti romlásba az embert. Ha az „igazi és férfias idealizmust” követné, ha „nyílt szemmel járna a világban”, nem vezethetnék félre. Am ha nyílt szemmel járna a világban, ha „a lehető legjobban megközelítené a dolgokat” — mint Rolland kívánta e cikkében — idealista lenne-e még? Itt megint Rolland e korszakbeli gondolkodásának egyik alapvető ellentmondását érintjük. E fel nem oltott ellentmondás váltja ki a teljes reménytelenség hangulatát, mely sűrűn árad e különben ragyogóan szellemes komédiából.

A *Révolte des Machines* (Gépek lázadása), ha lehet, még reménytelenebb, még kiábrándultabb, mint a *Liluli*. Ez az irodalmi szempontból eléggé nyersen hagyott kísérlet inkább csak igénytelen kísérő szöveg Frans Masereel expresszionista metszeteihez. Tárnya a gépeknek — a gondolkodás termékeinek — a fellázadása s ennek során az emberi butaság, önzés, hiúság, gyávaság és kicsinyesség lelepleződése. A kibontakozás — miként a hasonló korérzést kifejező Čapek-drámában, a RUR-ban is — csüggesztően sívár: a gépek elűzödnének s kezdődhet előlről a hazugság uralma.

Más hangot üt meg, más eszközökkel él a *Pierre et Luce* (magyar címén: Viharvirág); tragikus idill, a teljesülhetetlen szerelem regénye ez. Egy kedves fiú és egy gyöngéd leány megismerkedése a háború utolsó hónapjaiban, rövidre ítélt szerelmük, pusztulásuk egy bombával sújtott templomban: ez a regény kerete, s ebben nyílik ki szépen és törekenyen a szerelem *viharvirága*, miként magyar fordítója, Laczkó Géza nevezte. E pasztellszerű finom kis művet körüllegi az a gondolat, hogy hősei értelmetlenül, a kort és a társadalmat vádolón pusztulnak el. Nem tesznek semmit a vesz ellen, nem tiltakoznak, nem küzdenek, nem is értik, kell-e egyáltalán szenvedniük; csak élni szeretnének az élet természetes rendje szerint. Rolland szinte ellenpéldaként rajzolja meg sorsukat, annak az alaptételének bizonyítására, hogy „szenvedni semmi, meghalni semmi, ha az ember érti miértjét. Az önfeláldozás nem győzelem, ha az ember tudja, mi az oka.”⁶¹ Pierre és Luce esetében nincs ok, nincs érv, csak a legtisztább, legősből emberi értékek haszontalan, bűnös megsemmisítése van.

Pierre polgári család sarja, alig tizennyolc éves, érzékenyen fogadja az élet hatásait, tárulkozza lelkesedik a szépeért, a jóért, művészetért, poézisért. Bánatosan jár-kei a háborús hisztériába hulló Párizsban, behívóját várja, kimondhatatlan szorongás kínozza. Szürke ködként veszi körül a szomorúság. Így találkozik, véletlenül, de természetesen, szinte végzetesen, Luce-szel, a kopott ruháiban is csinos proletárlánnyával, aki nehéz munkával keresi vékony kenyerét: képeket másol, fényképeket nagyt, miközben anyja lőszergyárban dolgozik. A háborús félelem, a bombázások légköre, a hangoskodó hazafiságtól érzett undoruk, mindenekfölött pedig természetes őszinteségük közel-hozza őket egymáshoz, s a hamisságok világában, az embertelenség tagadásaként, tisztán

⁶¹ Ua.: *Viharvirág*. Fordította Laczkó Géza. Kultúra-kiadás, 1922. — 21. l.

és szilárdan virul ki szerelmük. Ez a virág élteti őket a fergeteges viharban. Ahogy erősbödik szerelmük, úgy távolodnak el világuktól: Pierre-t bántja, zavarja bátyjának a harctérről hozott fölényes, keserű és megbocsátó cinizmusa. Luce idegenül nézi, miként süpped anyja a háborús lelkiület ellenszereként fellépett élvhajhászába. — Pierre és Luce már csak egymásnak, egymásért élnek; minden gondolatukkal, minden érzésükkel egymást keresik. Érelődik szerelmük nagy beteljesülése, s ők a közelgő húsvét vasárnapját választják testük-lelkük egyesülésére. A világot öregbítő háború árnyékában ártatlanul fiatalok, a szenny áradatában kristályosan tiszták, az egyetemes szenvedés korában csak-azért-is boldogok; csodát várnak hát szerelmüktől. Bizsergő révületben köszálnak az ébredező mezőkön, meg az emberfia kinszenvedését idéző templomokban. Nagypéntek délelőttjén is templomban vannak, az egyik oszlop mögött húzódnak meg, amikor a templom egyszer csak megrázkódik: német ágyú találata éri. „A vastag oszlop, amelynek támaszkodva ültek, megmozdult; s megrendült alapjában az egész templom is. S Luce, akinek szíve dobogása fojtva borult benne a robbanás döreje s a tömeg ordítása fölé, rávetette magát, anélkül, hogy ideje lett volna félni vagy szenvedni, rávetette magát, hogy testével takarja, mint kotlós a csibéit, Pierre-re, aki behúnyt szemmel boldogan mosolygott. Anyai mozdulattal teljes erejéből kebléhez szorította kedvese drága fejét; s föléje csuklott derékka, ajkát tarkójára tapasztva, csekélyke halomná gömbölyödött vele. — S a súlyos oszlop rájuk omlott.” (133. l. — magyar kiadás.)

E mértéktartó művészi eszközökkel megírt és meggyőző pszichológiai hitelességű kisregény halk ütemmel zárja le Rolland életének legpatetikusabb korszakát. A korszak elején, a háború első évében Rolland úgyszólván egyedül emelt szót az imperialista háború ellen (az *Au-dessus de la Mêlée* cikksorozat) s — Lukács György szerint — „mindenki hálásan gondol vissza férfias, bátor és áldozatos fellépésére a világmészárlással szemben”.⁶² Vállalkozásának értékelése végett gondoljunk arra, hogy a nagyon tudatos Martin du Gard regényciklusának hőse, az individuális anarchista Jacques Thibault, ezzel egyidejűleg hal szontalanul halált, — az európai idealista ifjúság szellemi, erkölcsi és politikai esődbe hullásának tragikus jelképeként. A korszak közepén felesillan előtte a remény, a forradalmárok szítottá bizakodás (a *Les Précurseurs* cikkei), ezt azonban csakhamar elfedi megint a szellemi emberek különleges hivatásába vetett hite, az a vágy, hogy a forradalom erőszak alkalmazása nélkül valósuljon meg (*Clerambault*), aminek valószínűtlensége szükségképpen pesszimizmusát növeli (*Liluli*).

Mindenesetre a háború előtti francia szótárak, pl. a Littré, nem értelmezték sem a „pacifista” melléknevet, sem az „intellektüel” főnevet. Romain Rolland háború alatti magatartása teljes értelmet adott e két szónak: Rolland megvalósította a pacifista intellektüel eszméjét. Később ez az eszmény nem egyszer karikatúrává is torzult, maga Rolland szintén túljutott rajta,⁶³ bizonyos azonban, hogy bátor kiállása a félrevezetett és elnyomott népek mellett, következetes küzdelme az imperializmus ellen mélyszélesen emberi és emelkedetten példamutató volt, s miként Jean-Richard Bloch írta 1914 decemberében: „örök dicsősége marad országunknak, hogy az Ön szavai ebben az időpontban elhangzottak, és hogy francia író részéről hangzottak el.” Hogy pedig mit jelentettek e szavak akkor, a háborús légkörben és az irányt kereső értelmiségiek részére, szépen mutatja Stefan Zweig két meghatott tanúskodása. Emlékirataiban így jellemzi az érzést, amely elfogta őt, midőn három év múltán, 1917-ben, viszontlátta Rolland-t: „Teljesen tudatában voltam annak, hogy a világ ez óráinak legfontosabb embere áll velem szemben, s hogy Európa morális lelkiismerete szól hozzám.”⁶⁴ Másutt, Rolland-tanulmánya végén, összhangban látja Rolland életét, művészetét és cselekvését, s az így létrejövő magasabb egységet a világ lelkiismeretének nevezi. „...amennyire Tolsztoj életét nem szabad elkülönítenünk agitatori tettétől, éppúgy nem lehet önla megpróbálni, hogy a ható embert különválasszuk hatásától. 1914 óta Romain Rolland egészen egy az eszményével és küzdelmével. Most már nem író, nem költő, nem művész, nem egyén többé. Európa hangja ő, Európa legmélyebb gyötrelme közepette. Ő a világ lelkiismerete.”⁶⁵

⁶² Lukács György: *A történelmi regény*, Bp., Hungária-kiadás, 1949, — 282. l.

⁶³ L. Romain Rolland: *L'esprit libre* előszava.

⁶⁴ Stefan Zweig: *Bűszű a tegnaptól*. — 267. l.

⁶⁵ Ua.: *Romain Rolland élete*. Fordította Lányi Viktor. Kultúra-kiadás, 1922. — 92. l.

Mint másutt előadjuk, Rolland igazi nagysága épp az, hogy volt ereje és képessége eltávolodni háború alatti magatartásától, az intellektüel-prófétaságtól, melynek akkori nagy hírnevét köszönhetette; s az igazság további keresése során azokkal azonosult, akik a világ lelkiismeretét nemcsak vizsgálják, de a lelkiismeret gyakorlati követelményeit is megvalósítják.

L. Dobossy

ROMAIN ROLLAND «AU-DESSUS DE LA MÊLÉE»

Depuis la publication du *Journal des années de guerre 1914–1919* de nombreux livres et études ont essayé d'expliquer l'attitude souvent contradictoire de Romain Rolland pendant la première guerre mondiale. Se référant à ces travaux (notamment au livre perspicace de W. T. Starr : *R. R. and a World at War*, à la très belle thèse de V. E. Balahonov : *R. R. v 1914–1924. godi* et à l'étude abondamment documentée de P. Grappin : *Le Bund «Neues Vaterland» (1914–1916), ses rapports avec R. R.* l'auteur de notre article se propose d'étudier la grande épreuve de «l'humanisme tragique», telle qu'elle se reflète d'une part dans le *Journal des années de guerre* et dans la *Correspondance entre Romain Rolland et Jean-Richard Bloch* (publiée par *Europe*, année 1953–1954), d'autre part dans les oeuvres d'imagination de Rolland écrites à cette époque.

M. Dobossy étudie les diverses tentatives de Rolland pour rompre le cercle magique de sa pensée d'avant-guerre et de trouver un chemin praticable vers l'action. Il met en relief le rôle joué à cette époque dans la vie de Rolland et dans le mouvement révolutionnaire par Henri Guilbeaux; il insiste aussi sur l'importance des rapports entre Rolland et Lounatcharsky.

En résumé, M. Dobossy distingue trois périodes dans l'évolution de la pensée de Romain Rolland pendant la première guerre mondiale. Au début du conflit, il se sent tragiquement seul et il proteste contre la guerre impérialiste au nom des valeurs immuables de l'esprit (*Au-dessus de la Mêlée*). Vers la fin de l'année 1916, ce sentiment de la solitude est remplacé par l'espoir : l'action des révolutionnaires à laquelle il prend part lui aussi, éveille en lui la confiance dans l'avenir; c'est alors qu'il écrit les articles qui seront recueillis dans le volume *Les Précurseurs* (notamment *Aux peuples assassinés* dont Rolland a écrit qu'il était l'expression la plus entière de sa pensée d'alors). Cependant, Rolland ne peut pas se débarrasser encore de l'idée que la transformation nécessaire du vieux monde pourra s'accomplir sans l'emploi de la violence, par l'action des hommes (surtout des intellectuels) de bonne volonté. Quand il doit constater le heurt immanquable entre cette conception et la réalité, son pessimisme s'éveille de nouveau. C'est la troisième période de son évolution, la période du désenchantement, quand il écrit *Clerambault* et *Liluli*.

En expliquant la pensée de Romain Rolland, l'auteur de notre article cite et commente une phrase révélatrice du *Journal des années de guerre*: «Ce qui importe, ce n'est pas ce qu'on a pensé : (dans une vie un peu pleine, on a tout pensé), mais d'où vient la pensée, et où elle va»...

KÁFER ISTVÁN

Az Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz 1634-es szlovák fordításának kézirata

Az irodalomtörténet hosszú ideig nem ismerte Pázmány *Kalauz*ának legrégibb szlovák fordítását, csak a ferences páter, Benčíč 1791—92-ből származó munkáját.¹ Említ szlovák *Kalauz*-fordítást Toldy Ferenc is Gáspár Imréhez írott levelének utóiratában, meglehetősen nacionalista iróniával: „Vajjon nem lett volna kedve a Maticának Pázmányból tót író t csinálni? Szolgálhatok a 'Kalauz'-nak egy egykorú² tót fordítású kézirataival. Ez is kiadatlan.”³ Jaroslav Vlček, az első szlovák irodalomtörténet szerzője csak az 1791—92-es, Benčíč tollából származó szlovák fordítást ismeri.⁴ 1935-ben, az egyetem háromszázados fennállását ünneplő négy város — Budapest, Pozsony, Nagyszombat és Prága — számos kiadványa között sem találunk utalást a *Kalauz* említett régi fordítására. 1939-ben Dr. Beloň Rusinský—Sztripszky Hiador ír részletesebb tanulmányt⁵ Pázmány jelentőségéről a szlovák irodalom szempontjából, és ebben kiemelkedő helyet kap a *Kalauz*-fordítások problémája. Mindmáig ez az egyetlen cikk erről a mindkét irodalom számára fontos munkáról.

Rusinský—Sztripszky körvonalazta először a *Kalauz* szlovák fordításának jelentőségét, már pusztán tényénél fogva is, ő határozta meg a fordítás és az átírás idejét. Munkájában foglalkozik a kézirat évszám-megjelölésének problémájával, valamint a Pázmánynak és a nagyszombati egyetemen a szlovák irodalom fejlődésére való hatásával. A cikkben keveredik a tudományos kutatáson alapuló tény- és adatközlés a filológus fantáziájával, mindez igen népszerűsítő munkára valló stílusban, úgyhogy számunkra Sztripszky cikke csak útjelző lehetett, megállapításait — a kéziraatra vonatkozókat — sorban revideálnunk kellett. Bármennyire is idejétmúlt azonban Sztripszky cikke, jelentősége mégis elvitathatatlan, mert elsőként közölte, hogy a *Kalauz*-fordítás 1634-ből való, az Egyetemi Könyvtár példánya pedig annak száz évvel későbbi másolata.

Sztripszky-n kívül Szilády Jenő is helyesen ismeri a *Kalauz*-fordítás és átírás keltét. Elveti Vlček állítását, amely szerint Pázmány és a magyar ellenreformáció nem hatott a szlovák irodalom és az irodalmi nyelv fejlődésére. Kitűnő munkája egyébként a szlovák protestáns egyházi irodalommal foglalkozik, a *Kalauz*-fordítást csak bevezetőben említi.⁶ Hadrovics László 1942-ben megjelent tanulmányában⁷ a *Kalauz* két feldolgozatlan szlovák fordításáról tud.

¹ Benčíč, A. P.: *K pravde weduci Kalaus, ktereho spisal w Uherskem gazyku 1613 r. kardinal Peter Pázmány*. Na slowensky gazyk obrátil P. Antonin Benčíč, 1791—92. — L. Rizner: *Bibliografija pisomnictva slovenského*, MS TSvM. 1929. I. 117. p.

² A mi kiemelésünk. K. I.

³ Gáspár Imre: *Beniczky Péter XVII-dik századbéli magyar költő tót versei. Vasárnapi Ujság*, 1873. 538. p. — Érdemes lenne utánanézni, mit ért Toldy egykorú kéziraton. Vajon ő tudott az 1634-es fordításról is?!

⁴ Jaroslav Vlček: *Stará katolícka literatúra trnavská*. SP XVIII. 1898. L. még: *Slovensku*, MS TSvM. 1898. 319. p.

⁵ Dr. Beloň Rusinský: *Peter Pázmány a slovenská literatúra. Slovenské noviny*, 1939. máj. 1., 7., 21. sz. L. még: Sztripszky Hiador: *Pázmány Péter és a szlovák irodalom*. UjMM II. 1942. 18. p.

⁶ Szilády Jenő: *A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom története 1517—1711*. Szerző kiad. Bp. 1939. 6—7. p.

⁷ Hadrovics László: *Magyar—szláv irodalmi érintkezések*. Megjelent *A magyarság és a szlávok* c. kötetben. Szerk. Szekfű Gyula. Franklin, Bp. 1942. 188—204. p.

A felszabadulás után Andrej Mráz irodalomtörténetében mindössze ennyit jegyez meg Pázmány munkájának fordításáról: „Pázmány magyar író, de 1613-ban írt legjelentősebb ellenreformációs munkájából, Hodegus, vagy az Igazságra vezérő Kalauz, szlovák irodalmi nyelv szerinti⁸ fordítás is készült 1737[!]-ben.”⁹ Karol Rosenbaum is említ szlovák Kalauz-fordítást Jégé: *Adam Šangala* c. regényéhez írt bibliográfiai és magyarázó jegyzeteiben. Pázmány — „reakciós egyházi író... legkiválóbb munkáját... 1737-ben ismeretlen jezsuita, majd később a bernolákista ferences P. Anton Benčíč fordította szlovákra.”¹⁰ Sziklay Lászlóval zárul azok köre, akik egy-egy munkájukban említették a Kalauz szlovák fordítását. Sziklay szintén röviden, csak cím szerint említi a szlovák nyelvű Kalauzt, évszám nélkül.¹¹

Sajnálatos dolog, hogy a tavaly megjelent szlovák irodalomtörténet,¹² — amely éppen a régi szlovák irodalomnak szánt, bár nem túlságosan terjedelmes kötet, de az első részletes munka, amely a régi szlovák irodalmat tárgyalja — egyetlen szóval vagy utalással sem említi a munkát, amelyből — nyugodtan állíthatjuk — három szlovák fordítás is készült a XVII–XVIII. században. Már az a pusztá tény, hogy közel 3000 főlíás lapnyi szlováknak mondható és irodalomtörténeti szempontból éppen nem érdektelen szöveg maradt ránk különböző írók tollából, szükségessé teszi, hogy egyelőre szerény keretek között ismertessük és az irodalomtörténet számára hozzáférhetővé tegyük Pázmány Kalauza szlovák fordításának a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött kéziratát.

*

A kézirat a budapesti Egyetemi Könyvtárban A. 79. jelzés alatt található a kéziratkatalógusban,¹³ Benčíčnek tulajdonítva:

*Pázmány Péter: Ku pravde uodjei predchudce, ktereho zepsal a w Uherskem gazyku dwakrát wyllacyti dal, 1613, 1623. Peter Pázmány. Na obecnu Slowencinu ... obraceni od gedneho kneza z Towarizstva. 1734. — Fol. 1066. Pázmány Péter: Igazságra vezérő Kalauz-ának tót fordítása.*¹⁴

A kézirat külső formája: félbörkötés (24×38×12,5 cm) 1066 fol. lappal. 30 lap (Cím, előszó, tartalomjegyzék) számozatlan. Az 1–12. lapig a kötés hibásan történt, ugyanis a lapok itt a következő sorrendben találhatók: 1, 2, 3, 4, 9, 10, 11, 12, 5, 6, 7, 8, 13, 14... Nem tudtuk megállapítani, mikor kerültek a lapok kötésre, még Nagyszombatban-e, vagy már csak Pesten. Paleográfiai jellege szerint a kötés a XVIII. századból való.

Az első lapon a XVII–XVIII. századbeli gyakorlatnak megfelelően hosszú cím található, amelyben a szerző neve nem szerepel. Nehezen meghatározható az évszám is. A cím végén ugyanis a kézirat írója úgy jelölte meg az évszámot, hogy a második számjegyet két szám — a 6-os és a 7-es egybefűzésével írta le. Eszerint a szám kétféleképpen olvasható, 1634 vagy 1734. Könyvtári munkánk során abból indultunk ki, hogy a kézirat címe a Kalauz magyar kiadásai közül csak kettőt jelöl meg: az 1613-ast és az 1623-ast. Ebből arra következtethetünk, hogy a fordítás szerzője munkáját feltétlenül 1613 után kezdte és 1637, tehát a harmadik kiadás megjelenése előtt fejezte be.

A továbbiakban összehasonlítottuk a kéziratot a Kalauz három magyar kiadásával közös ismertető jegyeik alapján.¹⁵ A kiadások és a kézirat ismertető jegyei szerint vilá-

⁸ Azért használjuk itt ezt a kifejezést, mert abban az időben tulajdonképpeni szlovák irodalmi nyelv még nem volt.

⁹ Andrej Mráz: *Dejiny slovenskej literatúry*. SAVU Bratislava, 1948. 34. p.

¹⁰ Jégé: *Adam Šangala*. Hk Martin, 1952. Poznámky napísal Dr. Karol Rosenbaum. 314. p.

¹¹ Sziklay László: *A szlovák és magyar irodalom kapcsolatai*. Tanulmány. Jegyzet gyanánt. Bp. én.

¹² *Dejiny staršej slovenskej literatúry*. SAV Bratislava, 1958.

¹³ *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis*. Tom. II. Pars I. Catalogus manuscriptorum librorum. Budapestini. Typis Typographiae Universitatis Reg. Scient. 1899. 13. p.

¹⁴ A katalógus rövidített címmegjelölése hibátlan, csak a lágyító jelek hiányoznak. Pl.: *Slowenčinu* h. *Slowencinu*.

¹⁵ A három magyar kiadást sorrendben A, B, C-vel, az ismertető jegyeket pedig arab számokkal jelöltük: 1. kiad. (1613) — A — 1. Idézet Lactantiustól; 2. Ajánlás; 3. Rendi és sommaia...; 4. 14 fejezetet, „könyvet” tartalmaz; 5. Az első könyv kezdő sorai: „Valaki az Istenhez akar járulni, mindenek előtte el kell hiñi, hogy ez világ-

gosan látszik,¹⁶ hogy a fordító a második, 1623-ban megjelent kiadás figyelembe vételével készítette el munkáját.¹⁷

A *Kalauz* magyar kiadásait egyébként I. Szabó K.: RMKT I. 443, 201. p., 532., 238. p., 673, 294. p.

A formális egyezések mellett tartalmi sajátosságok alapján újabb adatokat kapunk eredetének meghatározására. A *Predmluwa* (Elöljáró levél) egyik lapján¹⁸ a következő lapalji jegyzetet találjuk a szövegben aláhúzott *obsahuge* igével kapcsolatban: –

„*Pariz Papai verbum: bé-fejezem. Latine reddit Recapitulo, quod alias significat: Opakujem, sed hoc mihi non bene videtur in Slavonico exprimere. Judicet censor¹⁹ et eligat, quod magis sensum exprimat.*”

E megjegyzés azt bizonyítja, hogy itt régebbi, néhány helyen archaizálódott szöveg másolatáról van szó, amelyet kiadásra készítettek elő. A másoló a szöveget sehol sem változtatta meg, de ehhez hasonló jegyzet-javításokkal sok helyütt, majd minden lapon ellátta. Ennek oka lehet a százéves munka szerzője iránti tekintélytiszteltet vagy felsőbb utasítás. Mindenesetre a szöveg maga változatlan maradt.

Mindezek alapján arra a megállapításra jutunk, hogy kéziratunk egy 1634-ben készült fordítás másolata, amelyet közvetlen kiadásra készített elő a másoló. Jelezni akarván pedig az eredeti és a másolat elkészítésének idejét, ezt úgy oldotta meg, hogy a második számjegyet a már ismertetett módon egybefűzve írta le.

A fent bemutatott lapalji jegyzet alapján további következtetéseket vonhatunk le kéziratunkra vonatkozólag. A másoló munkája során Páriz Pápai szótárának²⁰ valamelyik kiadását használta.²¹ Meglepőnek látszik, hogy jezsuita páterek evangélikus

nak vezérő Ura...”; 6. Az utolsó könyv befejező mondata: „De ideje immár, hogy ezt az egész könyvet, sőt egész írásunkat bé-fejezzük.”

II. kiad. (1623) – B I. Idézet Lactantiustól; 2. Elöljáró levél; 3. Rendi és sommaia...; 4. 15. könyvet tartalmaz; 5. Az első könyv kezdő sorai: „*Valaki Istenhez akar járulni, mindenk előtt el kell hűni, hogy ez világnak vezérő Ura...*”; 6. Az egész munka (pontosan 1066 lapból áll) végén angyalnimtás díszítés van, valamint egy Szt. Cypriántól származó mondat: „*Soli Deo honor et gloria.*”

III. kiad. (1637) – C – I. Idézet Lactantiustól; 2. Elöljáró levél; 3. Rendi és sommaia...; 4. 14. könyvet tartalmaz; 5. Az első könyv kezdő sora: „*Az tekkéletes erkölcsnek és minden jószágos életnek gyökere és kútjeje...*”; 6. Az 1073. lapot tartalmazó kötet utolsó oldalán az előző kiadástól eltérő rajzok vannak és hiányzik az előbbiben meglevő idézet.

A kézirat (1634) 1734. I. Idézet Lactantiustól; 2. Elöljáró levél (*Predmluwa*); 3. Rendi és sommaia... (Porádek); 4. 15. könyvet tartalmaz; 5. Az első könyv kezdő sora: „*Kdokoluek k Bohu chle giti, negprednegje werit musi, že svet tento rydiciho Pana, pec nosyce knyze, stworytele Boha má...*” – L.B; A pontosan 1066, tehát a II. kiadásnak megfelelő lapszámot tartalmazó kézirat írója az utolsó lapon még avval is megpróbálkozott, hogy pontosan lerajzolja a II. kiadás végén nyomtatott díszítést és természetesen a Szt. Cypriántól vett mondatot is leírta.

¹⁶ KÉZIRAT.

1. A, B, C

2. B, C

3. B

4. B

5. A, B

6. B.

¹⁷ A fordító oly mértékben pontosan követte a második kiadás nyomtatott szövegét, hogy még a lapszámok is egyeznek: B. 377. p.: *A Sz. Írás para'csollja...* Kézirat: 377. p. *Pismo S. prykazuje...*; B. 760. p.: *A görög Vallást soha Olasz...* Kézirat: 760. p.: *Récké Wicznány nykdy Wlaska...*

¹⁸ Mint már fentebb utaltunk rá, a kézirat első lapjai számozatlanok. Jelen lap a 13. számozatlan levél a mi megjelölésünk szerint.

¹⁹ Itt természetesen egyházi cenzúráról és cenzorról van szó, nem pedig a cenzúra fogalmának későbbi értelmezéséről.

²⁰ Páriz Pápai Ferenc: *Dictionarium latino-hungaricum—hungarico-latinum*. Leutschoviae, 1708. II. 14. p.

²¹ „*Pariz-Papai-verbum...*”

munkát forgattak kezükben. Erre nézve Melich Jánosnak van egy érdekes megállapítása Páriz Pápai szótárának 1762-es nagyszombati kiadásával kapcsolatban. „Biztos dolog, hogy a sajtó alá rendező valamelyik jezsuita volt, akit azonban név szerint megnevezni nem tudunk. Az 1708. évi editio princeps-ből a sajtó alá rendező csak a bevezetés azon helyeit hagyta ki, amelyekből következtetést lehetett vonni, hogy a mű református iskolákban használatos tankönyv.”²² Eszerint érthető, hogy a másoló — 1734-ben — egy, még eredeti kiadást használt.

Melich előbbi állításának figyelembevételével feltételezhetjük, hogy a fordító Szenczy Molnár Albert szótárának²³ segítségével végezte munkáját, ugyanis a fordítás idejében a nagy magyar—latin—szlovák szótár²⁴ még nem jelent meg. Annál is inkább valószínű ez a feltételezésünk, mivel mint ismeretes, Páriz Pápai szótára Szenczy Molnár Albert munkája alapján készült.

A lapalji jegyzetből az is kitűnik, hogy kéziratunkat kiadásra készítették elő. („*Judicet censor...*”) Ez 1734-ben, amikor a katolikus ellenreformációnak már nem volt szüksége Pázmány nagyhorderejű fegyvereire, szinte érthetetlen vállalkozás, hiszen 1066. fol. lapot lemásolni és kiadni igazán nem jelentéktelen munka. Véleményünk szerint az egyetem centenáriuma alkalmából gyűjthették össze a kiadásra szánt különböző, az alapítás idejéhez közeli években készült munkákat, amelyek között szerepelt a *Kalauz* szlovák fordítása is. Elégge komoly és értékes munkának tarthatták, ha méltónak ítélték a másolásra; érdekes azonban, hogy a *Kalauz* három szlovák fordítása közül mégsem jelent meg nyomtatásban egy sem.

Végül a másoló jegyzetei alapján láthatjuk az akkori, a katolikusok által használt szlovák irodalmi nyelv fejlődésének néhány jelenségét 1634 és 1734 között. Pl.: *se > sa*; *sau > sú* stb. Figyelemre méltó, hogy a másoló már tudatosan megkülönbözteti a cseh és a szlovák nyelvet: „*Ex Latino reliquid verti sicut subtragi; coeterum si habetur versus in Bohemico ex Germanico...*”²⁵ „... *sed hoc mihi non bene videtur in Slavonico exprimere.*”²⁶

Mind a fordító, mind a másoló a bilingvis, rendszerint szlovák származású papok és egyéb értelmiségiek közé tartozhatott, akiket bőven találunk a nagyszombati jezsuita intézményekben és másutt is az akkori Felső-Magyarország területén.²⁷

A kézirat címlapján még egy fontos, irodalmi és nyelvtörténeti szempontból az eddigieknél becsesebb sort találunk: „*Na obecnu Slovenčinu... obraceni od gedneho kneza z Towarizstva Ježišoweho...*” vagyis: „Köz-szlovákra fordítva egy paptól a Jézus-Társaságból.”

Igen jelentős öntudatra vall, hogy a XVII. század első felében közel két évszázaddal az első kísérlet előtt, amely tudatosan szlovák irodalmi nyelv megteremtésére irányult, már az a szándék vezet a fordítót, hogy közszlovák nyelven, vagyis irodalmi szlovák nyelven írjon és művét szélesebb, közszlovák közönség számára tegye érthetővé. Természetesen tudnunk kell, hogy ez csupán vallási és nem nemzeti-politikai célkitűzés. A XVII. század ugyanis az ellenreformáció százada, amelynek vezéralakja Magyarországon Pázmány Péter, székhelye pedig a jobbára szlovák lakosságú Nagyszombat. Pázmány nagyszabású rekatolizációs munkáját a mai Szlovákia területén volt kénytelen kezdeni, hisz Magyarország nagy része a török hódítók birtokában volt, Erdélybe pedig a nagy politikai és anyagi hatalommal ellátott bíboros keze sem érhetett el. Az érsek jól tudta, hogy a számára hozzáférhető terület lakosságának jelentős része szlovák — sőt cseh exulánsok működésének hatására éppen a szlovákok között volt a reformáció a legerősebb — éppen ezért kézenfekvő, hogy a szlovák lakosságot is meg akarta nyerni a katolicizmus ügyének.

Az ellenreformáció visszatérítő harcában éppen a reformáció egyik főfegyverét, a nemzeti nyelv fokozott használatát választotta, ezért Pázmány a Nagyszombat kör-

²² Melich János: *A magyar szótárirodalom*. NyFü. Bp. 1907, 181. p.

²³ Molnár Albert (Szenczy): *Dictionarium Latino-Ungaricum et Ungarico-Latinum*. Nürnberg, 1604. Továbbá: 1611, 1621, stb. L.: Szabó K.: RMKT I. 392—3, 180—182. p.

²⁴ Vö. (Csery József): *Historia c. r. scientiarum universitatis Pestinensis*. Scripsit Josephus Csery, eiusdem universitatis bibliothecae secundus custos. — Fasc. III. 23. p. Typographia: *Vocabularium Hungarico-Latino-Slavonico*. Tyrnaviae 1648. in 8-o. — L. Catal. manuscript. Tom. II. Pars I. 163. 189. p.

²⁵ Megjegyzés a 300. p. (*Swato-Ostatki — a Szentek Tetemti*).

²⁶ Megjegyzés a 13. p. (*Predmluwa*).

²⁷ Vö.: Sztripszky II.: i. m. a felsorolt nevek.

nyékén használt, legalábbis ahhoz közel álló szlovák nyelvre, nyelvjárásra fordíttatta le *Kalauzát* is. Az akkori szlovák irodalmi nyelvtől azért idegenkedett, mert az a cseh bibliétina, a *Krdicei Biblia* nyelve volt, amelyet a cseh exulánsok terjesztettek, s amely mellett a szlovák evangélikus írók vallási tradíciók alapján a XIX. század derekáig, sőt egyházi használatban a mai napig kitartottak.

A Pázmány körül munkálkodó szlovákok — köztük a fordító is — két oknál fogva is könnyen lemondhattak a cseh biblikus nyelv használatáról: elsősorban azért, mert katolikusok lévén, semmiféle tradíciót nem láttak a cseh bibliában és annak nyelvében, másrésről pedig az a nyelv már eléggé archaikussá vált és gátolta a szlovák nyelv természetes fejlődését.²⁸

Pázmány igen nagy súlyt vetett a szlovákok visszatérítésére, ami nemcsak abból látszik, hogy sorra fordíttatta le hitvédő iratait, hanem abból is, hogy alapítványt tett Nagyszombatban szlovák szószerkés fenntartására és igen sok újnevelésű papot küldött a szlováklakta községekbe, elrendelve a szentbeszédnek rendszeres megtartását.²⁹ Többek között ezért sem helytálló Mráznak az a megállapítása, hogy „... Pázmány és munkatársai a főszólyt a nemesség és az értelmiség visszatérítésére vetették, tudván, hogy a nép ezekben a dolgokban sem döntő tényező.”³⁰ Pázmány, aki éppen a magyar irodalmi nyelv terén végzett munkája miatt kap pozitív szerepet is irodalmunkban, hasonló érdemeket szerzett a szlovák irodalomban is.

„Pázmány kitűnő érzékkel tudta felfogni a nyelvi átlagot, vagyis a magyarság zömének nyelvhasználását — írja Pais Dezső. — Hogy pedig ezt a nyelvi átlagot terjessze, arra gyakorlati szempontok, írói munkásságának a célja készítették: nézeteivel, igazságaival minél szélesebb körhöz hozzáférközni. Ő érezte, sőt tudta, hogy ezt csak úgy érheti el, ha olvasóihoz nyelvi tekintetben minél jobban alkalmazkodik, ha számukra szokatlan nyelvi sajátosságokkal nem ütközik bele azok nyelvérzékébe.”³¹ Ilyen szempontok alapján immár világosan felismerhető, hogyan alakult ki kéziratunk „közszlovák” nyelve,³² amelynek jelentőségét Mráz is elismeri: „A katolikus írók kristályosodó nyelve, főleg a nagyszombati egyetem korszakában olyan határozott egyezést mutatott a Nagyszombat-környéki szlovák köznyelvvel, hogy amikor Anton Bernolák és társai e korszak végén az önálló szlovák irodalmi nyelv gondolatával léptek fel, sokban csak kodi-fikálták az elődeik katolikus írásaiban kialakult használatot.”³³

Kéziratunk tehát jeles emléke a XVII. századi szlovák ellenreformációs irodalomnak, annak a kornak, amely a magyar irodalmi nyelv jelentős fejlődése mellett a szlovák irodalmi nyelv kialakulásának első lépcsőfoka is.

²⁸ Vö.: Andrej Mráz: i. m. 39. p.

²⁹ Vö.: Sztripszky H.: i. m. uo.

³⁰ Andrej Mráz: i. m. 55—56. p.

³¹ Pais Dezső: A magyar irodalmi nyelv. Kézirat. FJV Bp. 1956. 22. p. (Egyetemi jegyzet).

³² E jezsuita-szlovák nyelv a csehől leginkább eltérő sajátosságai: az *ř* gyakori hiánya (az esetek többségében); a *j*otáció megszűnése a legtöbb esetben: *wečnym*, *pevnost*, stb.; az *igék* praes. plur. 3. végződése: *nechtegu*, *nakazugu*, stb.; a nőnemű főnevek *-st*, *-st* végződése: *powinnost*, *umelost*, stb.; az *igék* praes. plur. 3. tipikus nyugat-szlovák alakja: *zloží, zlorečá, zamlá* stb.

³³ Andrej Mráz: i. m. 46—47. p.

Bécs középkorvégi irodalma

Hans Rupprich: *Das Wiener Schrifttum des ausgehenden Mittelalters.*
Wien 1954. Rohrer. 190 p.

Hans Rupprich legújabb könyvének megszületéséhez nem szükséges magyarázatot keresni. Inkább az kelthet feltűnést, hogy mily kevés összefoglaló munka jelent meg erről a kérdésről. Seemüller és Zeidler tanulmányai ugyanis még a századfordulón készültek, így a legfrissebben előkerült adatok eleve kikezdték mindkettejük megállapításait. De nemcsak ténybeli ismereteket haladta túl azóta a tudomány, szempontjaik is elavultak. Rupprich, könyvének megírásakor, abból a helyes megfontolásból indult ki, hogy a kor sajátosságainak megfelelően a latin és német nyelvű irodalmat együttesen kell tárgyalnia, ellenében pl. Seemüller eljárásával. Közéletben pl. Seemüller eljárásával. Közéletben pl. Seemüller eljárásával.

Bevezetőül Rupprich rövid gazdasági alapvetést, majd egy kissé részletesebben kifejtett általános jellemzést ad Bécs társadalmi és ideológiai viszonyairól. Mint-hogy a kelet-nyugati és észak-déli kereskedelmi utak a városon vezettek keresztül, könnyen megtalálja a feleletet arra, hogyan és miért bukkantak fel itt a legkülönbözőbb szellemi irányzatok.

Ezekről szólva, gondolatmenetét a skolasztika XIII. századi virágkorától indítja meg, amikor Nagy Albert és Aquinói Tamás munkálkodásának eredményeként a platonizmus és az augustinianizmus helyett a meghamisított Aristoteles kerül a filozófiai spekulációk homlokterébe. Egyeduralmát azonban csakhamar kikezdi az újabb áramlatok. E tekintetben Duns Scotus thomizmussal szembeni kritikáját éppen úgy ide kell sorolnunk, mint a misztikát a dogmákkal keveset törődő devotio moderna-val együtt, továbbá a neoplatonizmust és általában a kibontakozó humanista világnézetnek számos

olyan elemét, amely a vallásos szkepticizmustól az atheizmusig terjed.

Rupprich a továbbiakban rámutat arra is, hogyan változik és bővül ugyanakkor az olvasóközönség összetétele. A XIV. század végére kialakult, nagyjából egységesnek tekinthető felső klérus és sváb-osztrák főnemesi osztály ugyanis gyors ütemben kezd bomlani, s ezzel egy időben a kisnemesség és az alsópapság köréin kívül élénken jelentkezik már a nagypolgárság és a városi középosztály képviselőinek, valamint a kispolgárokkal együtt a kézműves, iparos rétegeknek irodalmi és kulturális igényei is.

A szüksézt, de magvas bevezetés után azt várnánk, hogy a szerző — kitűzött céljának megfelelően —, pontról pontra, mélyreható analízissel elválasztja egymástól Bécs későközépkori irodalmában a kétségkívül középkori termékeket mindazoktól a jelenségektől, amelyek egyrészt az összekötő kapocs szerepét töltik be, másrészt pedig a reneszánszban bontakoznak majd ki.

Az 1246 és 1276 közti „interregnum” irodalmi életéről (I. fejezet) még jó áttekintést, a továbbiakban viszont csak rideg műfaji felosztást kapunk, s mindössze az egyes műfajokon belül tesz Rupprich utalásokat az előzményekre és a későbbi fejleményekre.

A kifejezetten egyházi irodalom tárgyalásakor (II.) nem téveszti ugyan szem elől a továbbfejlődés szempontjából fontos misztika jelentkezését, de emellett, mintha a kelletténél jobban részletezné a (számszerűleg valóban gazdag) legendairodalom biztosan, vagy feltételezhetően bécsi természetét is.

Az iskolai és nevelési ügyek problémáját (III.) hozzákapcsolja a tudós költészet és az oktató célzatú irodalom ismertetéséhez. Eljárása elvileg helytálló, és itt még el is fogadhatjuk. Más kérdés azonban az, hogy mennyire szerencsés dolog hasonló metódust alkalmaznia később is, amikor egy-

azon fejezetben (VII.) szól a bécsi egyetem felállításáról, meg a fordítási irodalomról. Főként akkor éreztük ezt vitathatónak, ha a középkori irodalomfelfogás eredetiséget nem, vagy csak alig ismerő sajátosságára gondolunk.

Két fejezetet szentel Rupprich a középkorvégi bécsi szépirodalomnak (IV—V.). A népi költészet témái gazdagságára igen jó példákat találunk anyagában. Ebből is kiderül egyébként, hogy az egyházi népünk természetszerű elterjedtsége nem kizárólagos, hiszen mellette ott vannak a legkülönbözőbb világi versek is: a történeti vonatkozású költemények (Hans Wispeck stb.), a táncdalok, mulatónóták, szerelmi énekek, munkadalok stb. (vö. die Klosterneuburger Hds.).

Értékesek Rupprichnak a későközépkori trufairodalommal, oktatóköltészettel, tanítómesével és novellisztikus elbeszéléssel kapcsolatos fejtegetései is. Jelentőségéhez képest arányosnak mondható terjedelmében, viszonylag részletesen elemzi a bécsi színjátszást (VI.). Meltatása, amellyre még visszatérünk, mint különálló dolgozat, önmagában véve is kerek egész (vö. Vorwort, S. 5.).

Problematisusnak tűnik az utolsó két fejezet (VIII.—IX.) könyvbeli hovatarozása. Az anyag megkövetelte tematika valóban indokolja a prédikáció-irodalomnak, valamint a krónikás énekköltészetnek és emlékiratirodalomnak külön-külön tárgyalását, jelenlegi helyükön azonban eléggé szervesen illeszkednek bele a mű egészének koncepciójába.

Az elmondottakból talán kiderül, hogy az egyes, jól megírt fejezetek ellenére mily nagy mértékben elsikkad az átfogó történelmi összefüggések egész sora, Rupprich értékes, de teljesen szétszórt megállapításai pedig a középkort felváltó reneszánsz első nyomairól valósággal áttekinthetetlen mozaikká aprózódnak szét.

A *Briefwerk über den hl. Hieronymus* c. levélgyűjteményről pl. azt mondja, hogy a prágai korai humanizmustól függetlenül keletkezett, s benne jellegzetes humanista „műfajt” kell látnunk, Heinrich von Mügelin Valerius Maximus-fordítását óvatos szűkszavúsággal értékeli, jóllehet nem hallgatja el, hogy a *Dictorum ac factorum* a humanisták gyakran forgatott könyve volt. Alig foglalkozik Hieronymus von Prag-gal, Ilusz tanítványával és nem sokkal többet a Celtis-barát Nikolaus von Cueszel stb. Pedig mindezek együttes felvonultatása még hatásosabban szemléltetné az előre mutató elemek minden téren szembeötlő feltűnését Bécs középkorvégi irodalmában.

A műfajok szerinti tárgyalás másik hátránya az, hogy nem mindenki kerülhet az irodalmi fejlődésben betöltött valódi helyére. Gutolf von Heiligenkreuz életműve zömmel hagiografiai és aszketikus írásokat tartalmaz, forma szerint tehát joggal került a csak egyházi írók közé. Gutolfnak azonban mégsem ez ad jelentőséget (— ezt Rupprich is vallja), hanem történeti műve (*Historia annorum 1264—1279*), Priscianus és Donatus alapján írott nyelvtana (*Summa grammatica*), és Bécsnek a *Translatio sanctae Delicianae*-ban megtalálható leírása, amelyet „teljesen a kereskedő polgárság szemszögéből és annak szellemében fogalmazott meg.”

Nem hallgathatjuk el azt az érzésünket sem, hogy Rupprich témakidolgozása kissé mereven igazodik a megszabott határokhoz. A Bécsen kívüli irodalmi életre úgyszólván alig van utalás. Heinrich von Neustadt *Apollonius von Tyrant*-jának tárgyalásakor pl. érdemes lett volna megemlíteni, hogy ez a roppant népszerűségre emelkedett görög regény — ha a XIV. században születik is meg első irodalmi feldolgozása Niclas von Stadlau révén —, már előbb ismert volt a németek előtt, hisz egyaránt megtalálható a XIII. századi *Völkinasagában* és a *Carmina Burana*-ban is.

Hasznos lett volna, ha Rupprich nem mond le az összehasonlító irodalomtörténeti utalásokról sem. A polgári környezetből táplálkozó életvidám *Wiener Meerfahrt* hajó-motívumáról pl. elmondhatta volna, hogy tipikusan klasszikus eredetű (vö. Alkaios, Theognis, Horatius). De nemcsak az előzmények érdekesek itt. Ez a költői kép tovább él még a későbbi századokban is, nevezetesen Brant *Narrenschiff*-jében, — hogy csak a legközelebbi példára hivatkozzunk. Kiegészítésül tegyük hozzá, hogy egyébként a magyar költészettől sem volt idegen ez az antik ihletésű motívum (Zrínyi Miklós, *Petkő Zsigmond éneke*, Virág Benedek stb.).

A könyvben — érthetően — sok a magyar vonatkozású rész. Ez azonban nem Rupprich módszeréből, hanem mindig a szóban forgó személyek (Johannes von Capestrano, Agnes Blannbekin, Michael Beheim „deutscher poet und tichter” stb.) kapcsolataiból, valamint a szerző által felsorolt, vagy elemzett művek (Heinrich von Mügelin: *Ungarnchronik*, Nikolaus von Astau: *Visionen des Ritters Georg aus Ungarn*, Helene Kottanner: *Entführung der Stephanskron* stb.) témájából következik.

Nem lehet feladatunk sorra venni minden egyes, minket érdeklő részletet, néhányra azonban szívesen felhívni a figyelmet.

Igy pl. a Rupprichtól tárgyalt vízionárius irodalomból kettőre. Az egyik a Nádor-kódex (1508) *Visio Philibertijének* XV. századi feldolgozása, melyet azonban (jelentőségéhez képest) elég röviden elintéz. Jóval bővebb ismertetést kap a másik, Georgius Ungarus 1353-ban, „Sz. Patrick purgatoriumában” tett zárandoklata.

A szerző eljárása bizonyára azzal magyarázható, hogy a mindössze három forrásból ismeretes látomás melki és vatikáni kéziratán kívül Bécsben őrzik a harmadikat. Találkozunk a könyvben Abigail históriájának Nikolaus Vischel tollából származó feldolgozásával (*De sex operibus Abigail*), akit a mi Küküllői Névtelen-ünk — időben — csak a XVI. század közepén követ, valamint a *Katalin-legendával* is, amelyet nyilván a *Legenda Aurea* tett mindenféle oly népszerűvé (vö. Érsekújvári-kódex. 1530.).

Teljesen egyetértünk Rupprich megállapításaival a misztikus irodalom néhány esztétikai jellegű kérdésében. Meggyőződése szerint ugyanis a misztikus iratok sokszor tartalmilag, de jobbra stílus szempontjából meglehetősen szélesre tarták a kaput a népi képzelet és a profán stíuselemek előtt. Állítása igazolásául az *Énekek Énekére* hivatkozik, ami kézenfekvő is, hisz ezt tekinti a szakirodalom e tétel alappilléreinek. Szinte természetes, hogy a Nagyszombati-kódex természetleírásai csakúgy, mint a Döbrentei-kódex töredékes szövege az *Énekek Énekéből* ezt a felfogást erősítik minden tekintetben.

Rupprich könyvének egy helyén azt olvassuk, hogy a határozott fordítói elveket valló („ain puoch von latein in dütscheu wort”) Konrad von Magenbergtől többek között Thomas Cantimpratensis-től is fordított (*Buch der Natur*). Erre csak azért tértünk ki, mert Cantimpratensis a XV. századi Magyarországon is olvasott író volt, de nem a *De natura rerumot* másolgatták tőle szepességi szász és magyar klerikusok, hanem *Apiariusát*. Hosszasan ír Rupprich Heinrich von Mügelnről, ő azonban sokkal ismertebb annál, mintsem részletesebben kelljen szólnunk műveinek

magyar, különösen a *Képes Krónikával* kapcsolatos vonatkozásairól.

A középkori bécsi színjátékról gondosan kidolgozott fejlődésvázlatot nyújt a szerző. Elemzésében kimutatja, hogyan baladt az egyházi dráma lépésről lépésre az elvilágiasodás felé. Rupprich is magáévá teszi azt a közzelfogást, miszerint e folyamat egyik fontos állomása a „*quem queritis in praesepe*” típus volt, amelynek világiassá formálható mozzanatai mindinkább önállósultak a főcselekménytől. A profanizálódás társadalmi hatóerőit azonban nem vizsgálja meg. Az elvilágiasodás tipikus jele volt egyébként az *Oszövetség* felé fordulás is (vö. *Ysaac et Rebecca*, *Daniel*, stb.). Ennél tovább a későközépkori egyházi dráma nem juthatott, hiszen a világi beállítottságú drámaírók is jó ideig innen merítették témáikat.

Ezekután szinte logikus, hogy a XV. és a XVI. század egyik legnépszerűbb darabja, a *Zsuzsánna-dráma* is ide, méghozzá apokrif szövegre vezethető vissza. Valósággal feltűnő, hogy latin és német feldolgozásait mennyire kedvelték nálunk is. Ismeretes, hogy a XVI. század derekán Bártfa és Kőrmöcbánya színpadain adták elő nagy sikerrel több ízben, adatunk van arról, hogy Georgius Topperczér 1551-ben egy szepességi confraternitas előtt szavalta el, s az is közismert, hogy Stöckel 1556-ban adta ki nyomtatásban az általa dramatizált történetet. Ez a hevenyészett felsorolás mind latin, vagy német előadásra vonatkozik. Batizi András az első, aki 1541-ben magyar nyelven írta meg *Susanna históriáját*.

Sok mindent el kellene még mondani erről az érdekes műről. A benne foglalt anyag elsőrendű, dialektikusabb rendszerezéssel viszont még hasznosabbá válhatott volna az irodalomtörténetírás számára. A szerzőt nem marxista szempontjai és ebből eredő tárgyalási módszere azonban meggátolta abban, hogy szintézisbe fogott fejlődésrajzot adhasson. Hibái ellenére egy mégis bizonyos: Hans Rupprich könyve tartalmas, gondolatébresztő munka, amelyre fel kell figyelnünk.

V. Kovács Sándor

Az ófrancia költészet forrásai

Alfred Schossig: *Der Ursprung der altfranzösischen Lyrik*. Halle, Niemeyer XXIV + 272 p.

Az ófrancia és óprovanszál (a továbbiakban rövidítve: ófr. és óprov.) líra eredetének kérdésében az eddigi kutatók alapján véve kétféle álláspontot foglaltak el. Az egyik gondolatmenet képviselői csak a ténylegesen meglévő szövegeknek, ill. a kimutat-

ható dallamoknak és ritmusfajtáknak hisznek, s az ófrancia költészet formakincsét és témaanyagát közvetlenül ezekkel a „műköltői” termékekkel hozzák kapcsolatba; a klasszikus latin, a középletin, a „paraliturgikus” vagy arab elmélet védelmezői különféle területeken ugyan, de hasonló módszertani szemlélettel keresték az ófrancia költészet előzményeit. Mások viszont az ófr. költészet egyes termékeinek tartalmi vonatkozásaiból, formakészletéből, a környező népek költői emlékeiből vagy éppen általános etnográfiai megfontolásokból kiindulva az íratlan román, ill. gallo-román (nép)költészetben és (nép)szokásokban sejtették egyes műfajok (főleg táncdalok) ősi formáit. A mai kutatót ezek a kísérletek valahogyan eklektikussá teszik: kénytelen meghajolni az első módszer képviselői által kimutatott *tények* előtt, de nem tagadhatja a második feltevés *valószínűségét*. sem. Kezdünk ismét kevésbé szkeptikusak lenni a romantikusnak megbélyegzett „népi” teóriákkal szemben — igaz, hogy a „népi” fogalma is kezd megtisztulni romantikus tartalmától. Azt a régi sejtést, hogy a XII. sz-i „renaissance” és az udvari kultúra nem a semmiből teremtett gazdag népi nyelvű irodalmat, egyre újabb adalékok teszik bizonyíthatóvá. Legújabban a geszta-énekek tanulmányozói közül jutottak többen arra a meggyőződésre, hogy a XII. századból fennmaradt emlékek már több évszázados fejlődésre mutatnak vissza, amelynek nyomát részint elszórt adatok, részint a rákmaradt művek sztereotip fordulatai, technikai eljárásai őrzik. (Így: Delboulle, Lejeune, Rychner, Frappier.) Sajnos, az írott emlékek mérőöldkövei híján lassú és veszélyes az előrehaladás ezen a terepen. A lírában szinte ma is ott tartunk, mint G. Paris idején, s az újabb verstani vizsgálatok (P. Verrier, W. Suchier) is csak valószínűsíteni tudták olyasminek a létezését amelynek elsősorban fájdalmas *hiányát* érezzük.

A. Schossig, aki könyvét az ófrancia irodalomról szóló „alapvetés” első köteteként jelenti be, azt vallja, hogy a táncdalok kérdésében G. Paris és A. Jeanroy, a verstani felfogásban Verrier és Suchier felfogásához „tér vissza”, helyesebben: ezeket az eddig vitatottnak tartott vagy figyelmen kívül hagyott (?) feltevéseket olyan bizonyítékokkal támasztja alá, amelyek nemcsak hogy kétségtelenné teszik e nézetek alapvető helyességét, hanem valamennyi eddig teóriát is mintegy egységbe foglalnak. Schossig szerint ugyanis az ófr. és óprov. líra *főforrása az ókelta vallás*. E líra versformái, strófaszerkezeti, tartalmi elemei olyan alapformákra épülnek, amelyek a galloromán „ill.” ókelta időkből származnak, s kultikus célokat szolgáltak. Ezeket az eredeti, egyszerű felépítésű, „népies ritmusú” dalokat — új szöveggei — az egyház is felhasználta. Így bomlott meg az eredeti egység és szakadt egy világi-pogány-népi nyelvű s egy egyházi-középletin ágra. A két ág kölcsönhatása főleg zenei-ritmikai tekintetben volt erős. A későbbi hatások (biblia, latin költészet) ebbe a két főáramba kapcsolódtak, s a középkori gondolkodásnak megfelelően átalakultak. Északon a lírai költészet közelebb maradt az eredeti formákhoz — délen viszont a „höfische Minne” virágzott ki, jobbára germán (nyugati gót) hatás alatt. Mindez nem jelenti a népi elmélet olcsórú felújítását, mint ahogyan a folyamatot a régebbi kutatók képzeltek, t. i. hogy az eredeti „népi” dalok a jongleur-költészetben keresztül fokozatosan emelkedtek az ófr. és óprov. líra művészi formáiig: az ókelta és germán dalok a maguk idejében éppen úgy „magas művészet” megnyilatkozásai voltak („Ausdruck einer gehobenen Kunst”), mint a trubadúrok dalai. Az udvari nő-kultusz szexuális és spirituális kétarcúságában szintén az ókelta vallásra megy vissza. Ez az ókelta vallás azonban olyan forrásokhoz vezet, amelyek túmutatnak Európán. A kelták fő isteneinek nevei gyökükben nem indo-európai, hanem keleti nyelvi elemeket mutatnak. De funkcióik is a keleti istenekkel hozzák őket kapcsolatba. A népszerű Bel(enus) isten Balnak, a Sirona, Arduenna néven tisztelt Nagy Anya pedig Istarnak felel meg. Ez a kapcsolat előázisai néptörzsek bevándorlására vezethető vissza. Az ófr. és óprov. líra még őrzi ennek a vallásnak mítikus elképzeléseit és a hozzáfűződő szimbólumokat; sőt a keleti-kelta eredetű, kultikus hagyomány a XII–XIV. sz. szerelmi felfogásában is igen erős. Az egy-

ház szembenállt ezzel a pogány hagyománnyal, megpróbálta kiszorítani vagy átértelmezni: a két világ szembenállásának feszültségében született az udvari kultúra s az ófr. óprov. líra.

Ezek volnának a legfőbb következtetései Schossig vizsgálódásainak. Látható, hogy elég nagy igényű teóriáról van szó, amely a szűkebb filológiai feladaton kívül számtalan kérdést, prehisztórikus történelmi problémákat, archeológiai, vallás-, művelődés-, zene-történeti kérdéseket is érint.

Schossig bizonyítékanyagát négy nagy fejezetre osztja, amelyek mindegyikében fő módszere a műfaji elnevezések, személy- és állatnevek, zeneeszközök, ajándékok stb. etimológiájának a megfejtése. Az eredmény mindenütt ugyanaz: a vizsgált szavakat ókelta istenségek neveire vezeti vissza, s a dalok tartalmában a feltételezett ősi termékenység-mítosz emlékeit fedezi fel.

Az első fejezet az ófrancia verssel foglalkozik. A *rotouenge*-ot Schossig az ókelta **rot-rigana* 'Rad-Königin' összetételből, a *carole*-t a **car(r)ólus* 'kleiner Wagen' kifejezésből vezeti le. Tartalmilag szerinte az elnevezések azzal magyarázhatók, hogy olyan táncokra vonatkoztak, amelyeket körben lejttek; a dalok felépítésének elve az ismétlés volt, amelyet a kerék szimbolizál. Mindennek azonban kultikus jelentősége is van: Carrus a kelta Mars mellékneve, akiről Schossig feltételezi, hogy eredetileg termékenységisten, akárcsak a **rot-rigana* „királynője” Rotona, ill. Rosmerta. A kerék ugyancsak vallásos szimbólum, (Ezzel kapcsolatban hosszabb kitérést kapunk a kultikus számfogalmakról, a kerék-szimbólumról és a mandorláról.) A kerékből vezeti le Schossig az ófr. vers ritmussát; alapja a kultikus értelmezésű nyolcas és a nyolcütemű zenei periódus; de gyakorlatilag az összes többi verssor-típust is ehhez az alapformához köti (37. l. — a formai fejlődésnek ez a képe különben roppant elnagyolt). Az ófr. tánckifejezéseket ugyancsak a keltából vezeti le: *baller* Belinus, *dansier* Tanaros, *treschier* Taranis, *fringoter* Stiéres isten nevének tövét őrzi; eredetileg a termékenységet, az életet, a tavasz vissza játék, ünneplő körtáncokat jelöltek, s a táncdalok szövegében gyakran emlegetett toregiüts' pogány termékenységtánc, azaz vad szerelmi „játék” emléke.

A második fejezetben a „chanson de toile”, a „chanson de la malmanés” és a „pastorelle” néven jelölt műfajok madárnevei kerülnek vizsgálat alá. Schaasrié szerint ezek a madarak szexuális metaforák, aminek az az alapja, hogy nevük ókelta istenségek nevéből v. melléknevéből származik, ill. az ugyancsak e nevekből származó vagy ez istenségek jelvényeire vonatkozó, szexuális tartalmú kifejezésekkel esnek egybe (*alouette* < *alaude* < *Lugus*; *scraine* < *Sirona*; *rossignol* < **lusciniolus* 'der kleine Bolitz, ill. *arsignoel* < **lanciniolus* 'die kleine Lanze'; mindkét kifejezés a kelta Mars jelvénye és termékenység-szimbólum stb.) Jelzi, hogy az alapul szolgáló istennevek többnyire nem magyarázhatók meg az indo-európai nyelvekből, bár igen elterjedtek bennük, azaz olyan izoglosszák, amelyek feltehetőleg keleti eredetűek. — A fejezet tartalmaz egy válogatást a *Roman de Renart* állatneveiből is; ezeket a szerző hasonló szellemben fejti meg, s ígéri, hogy egy későbbi munkában részletesen is kitér magyarázatukra.

A következőkben a tárgyalt három műfaj egyéb nyelvi elemeinek vizsgálatát kapjuk, így elsősorban a „ch. de la malmeriée”-ban gyakori *laidengier* etimológiáját, (a szót a szerző *Lugus*-ra, ill. az alapszó depreciatív irányú jelentésváltozására vezeti vissza) a *bel* részletes jelentésvizsgálatát (eredete — Schossig szerint — az ókelta *Belenus*); a *pastourelle*-ok személynéveinek etimológiáját, valamint a lovag ajándékozta (ígérte) tárgyak (*aumosniere*, *mantel*, *chapiau* stb.) jelentésmagyarázatát (ezek is termékenység-szimbólumok volnának); végül a zeneszerszámok neveinek vizsgálatát. Két rövidebb kitérés a tárgyalt műfajokra vonatkozó eddigi feltevéseket ismertet. Schossig végső következtetése az, hogy a „pastourelle”, a „ch. de la malmariée” és a „ch. de toile” a legrégibbi műfajai az ófr. lírának; a bennük elbeszélt jelenetek nem a korabeli valóságot

ábrázolják, hanem az ókelta mítoszról fejlődtek ki, azaz az isteni pár szerelmi egyesülésének témáját variálják; szereplők, eseményeik, természeti vonatkozásaik (fa, forrás, madár) is szimbolikusan értendők.

Végül a negyedik fejezet a germán hatással foglalkozik. Az ófr. lírai műfajok közül az *estrabot* és *estampie* nevű táncdalt, valamint a *sirventois*-t tartja — etimológiájuk és tartalmuk alapján — germán eredetűeknek.

Mindezzel nem merítettük ki a könyvben felvetett és eléggé ellentmondást nem tűrő hangon megoldott kérdések sokaságát, csupán a címbe jelzett problémához legközelebb álló bizonyítékanyag csomópontjait szerettük volna kiemelni. Nem vagyunk róla meggyőződve, hogy ez jól sikerült: a világosság, áttekinthetőség, rendszeresség nem tartozik a könyv fő erényei közé. Ez, sajnos, nemcsak „retorikai” probléma. Az idézések, adatolások, kitérések és szófejtések halmazában elkallódnak a világos kérdések feltevések és a szükséges distinkciók. Nincs kellően elhatárolva a kutatás területe s ezáltal a részeredmények jelentősége: a végső összefoglalásban szó van ugyan arról, hogy a szerző az ófrancia líra „főforrásának” tartja a kelta mitológiát, de nem tér ki a „mellékforrásokra”, s nem foglalkozik az ófr. és óprov. líra műfajainak jelentős részével; szó sem esik a *chaneon*ról és az *albá*ról; a *débat* (*tenzo*) szerepel ugyan a „germán hatásról” szóló fejezetben (nem egészen világos, miért itt), de nem tartalmaz semmi újat, a *jeu-partira* meg éppen csak néhány semmitmondó sor jut. Ezekben a műfajokban nyilván Sch. sem talált semmi ókelta nyomot, ezért kerültek erre a sorsra. De jelezni kellett volna a selejtezés elveit. — Az „eredet” fogalma körül újabb distinkciókra volna szükség. Mit kell értenünk az ófr. líra *egyes* műfajainak feltételezett ókelta „eredetén”? Erre talán a 181—3. lapon kapunk feleletet, ahol a szerző a századforduló romantikus elméleteivel vitázva s egy még régebbi romantikus vitából (J. Grimm és Achim v. Arnim levélváltásból) kiindulva a kelta mitológiában csupán azt az eleven és éltető magot („sárgáját”) látja, amely a „műalkotást” már megelőzte a nyelvben. Ez *elvi* álláspontként világos; de akkor meg kell mondani, mikor jöttek létre a *dalok* (tehát a „*műalkotások*”), adott vagy eredeti formájukban. Erre nincs válasz. Aki a 183. lapon kifejtett *elvek* alapján úgy gondolja, hogy Schossig a keltáknak csak a Belenus-Sirona *mítoszt* tulajdonítja, ellentmondásba kerül az I. fejezetben kifejtettekkel, ahol az ófr. vers szerkezete, ritmusa, dallama kelta kultikus *táncdalokból* (tehát szükségképpen „műalkotásokból”) van levezetve. De a szerző néhány kijelentése másutt is arra enged következtetni, hogy az ófr. líra alsó korhatárát meglepően messze tolja ki: „Die Chansons à toile, d’histoire... sind symbolisch zu verstehen. Sie besingen, tanzen oder stellen mimisch den Mythos von der heiligen Hochzeit in frühharfz. (gallorom. bzw. akelt.) Fassung dar.” (186. l. — az én kiemelésem L. P.) Hogy ez a „gallorom. bzw. akelt. Zeit” (184. l. — de végig így!) mennyire bizonytalan időmegjelölés, s hogy micsoda nyelvi nehézségek felett hunyjuk be a szemünket, amikor XIII. századból fennmaradt dalokban — legyenek bár igazából archaikusok, s nem, mint Faral hitte, archaizálók — gallo román vagy pláne ókelta *Fassungot* keresünk, szinte felesleges szóvátenni.

De ha ez az álláspont tarthatatlan, s a dalok szövegét nyelvi okokból nem keltezhetjük a XII. századnál előbbre, virágzásukat meg éppenséggel a XIII. századra kell tennünk, felmerül egy másik kérdés: mit értettek a XII—XIII. században ezekből az állítólagos szimbólumokból? Minek fogták fel ezeket a dalokat? Eleven „sárgája”-c a mítosz még akkor is a költészetnek? Elképzelhető-e, hogy az ókelta eredetű kultikus hagyomány értelmezésében költötték (vagy fogalmazták újra) a XII—XIII. században ezeket a dalokat? Ezeket a kérdéseket Sch. sehol sem veti fel világosan. Bizonyos fejtegetésekből azonban arra lehet következtetni, hogy Sch. e. „szexuális metaforákat” és „szimbólumokat”, a dalok neveinek és konvencionális elemeinek „numinózus” jelentését a XII—XIII. századra nézve is közérthetőnek, elevennek tartja, sőt, az *egész* ófr. lírában,

az „antik és udvari” regényben, a *Rócsa* és a *Róka-regény*ben, Bernardus Silvestris vagy Alanus ab Insulis filozófiájában is ennek az ősi, kelta, mítikus szerelemtannak éltető hagyományát keresi. Az utóbbi tétel afféle összefoglalásként vagy inkább kitekintésként vetődik fel (255. l.), s ami nincs bizonyítva, az cáfolatra sem szorul. De a dalok szimbólumvilágát illetőleg kifejezést kell adnunk kételyeinknek. Hogy ezekben a dalokban szerepelnek olyan szavak, amelyek szexuális célzásokat is takarhatnak, ebben senki sem kételkedik; de ezek a célzások közvetlen asszociációkon alapulnak és nem a szavak gyökében felfedhető (?) kelta istenségekhez fűződő termékenység-kultuszon. Az utóbbi csak akkor lenne hihető, ha a kor nyelvében még világosan érezhető volna a feltételezett etimológiai kapcsolat, s ugyanakkor élt volna valamilyen formában a kelta mítosz is. Az előbbinek ellene mond a szavak hangalakja, az utóbbit pedig Schossig nem bizonyítja. De 1200 évvel a római hódítás és 800 évvel a kereszténység felvétele után?!

Sch. tételét tehát eleve erre a formára szűkíthetjük: az ófr. líra *egyes műfajaiban* szereplő *konvencionális elemek* szófejtése kelta mitológiai nevekhez vezet, tehát az ófrancia költészetet Gallia területén ókelta, majd gallo-román költészet előzte meg, amelynek valamikor eleve mítikus hagyományaiból az ófr. és óprov. líra is örökölt néhány *tanúszt*. Ebben a tételben még mindig kérdéses: 1. helytállóak-e a szófejtések? 2. feltétlenül *költészetet* bizonyítanak-e? mégpedig olyan költészetet, amelyre az ófr. vers formakészlete visszavezethető?

Ami a második kérdést illeti: nehéz volna elképzelnünk, hogy Gallia népe 1100 előtt a szórványosan ránkmaradt latin nyelvű költeményeken s néhány „nyelvemléken” kívül ne ismert volna valamilyen költészetet. Az is valószínűsíthető, hogy ez a költészet nem metrikus, hanem ritmikus volt. Esetleg szótagszámláló-rímes, mint a VIII. századi ír költészet. Azt is elismernők, hogy a latin költészet átalakulását magyarázó elméletek nem kielégítőek. De az eddigi kutatókból nem a fantázia hiányzott ahhoz, hogy az egész középlatin és román hangsúlyos verselést a kelta szubsztrátumnak tulajdonítva „egységbe foglalják”, hanem túl sok volt bennük a filológus-aggály ahhoz, hogy az ismertetett az ismeretlennel magyarázzák. Sajnos, Schossig fejtegetései nem oldják fel ezt az agzályt. Csak két példa. Szerinte az időmértékes metrumról a hangsúly-elvre való áttérés a 3–4. században „lényegében” a gallo-román hangsúly „áttörése” volt. De a gall és gallo-román hangsúlyról igen keveset tudunk, legfeljebb annyit, hogy nem esett össze a latin hangsúlytörvényekkel, s elég ingatag lehetett; fogalmunk sincs, milyen lehetett a gall „hangsúlyos vers”, hiszen még épkézláb mondat is alig maradt fenn; ez az „áttörés” először Afrikában jelentkezik (Commodianus), tehát a gallo-romántól kissé távoleső területen; majd végbemegy az *egész* Románia területén, ahol nem lehet mindenütt a kelta szubsztrátummal operálni; stb. — Másik példa: a *rotrouenge* ismertetett etimológiája. A *rot-rigana* összetétel azonban mesterséges konstrukció, amelyre nincsen adatunk; a *rotrouenge*-ot nem ismeri a kelta (gael, brit, breton) irodalom; a *rigana* > *rouenge* hangfejlődés képzelenség, amit nyilván Schossig is érez, s azzal próbál ellensúlyozni, hogy idézi a középbret. *roanes*, újbret. *rouanez* alakot, s felteszi, hogy a kelta nyelv a szárazföldön hasonló hangtörvényeknek volt alávetve, mint a szigeten; ez azonban bizonyítatlan, sőt bizonyos tekintetben kifejezetten téves; az ófr. *rotrouenge* zenei szerkezete ellentmond annak, hogy táncdalból fejlődött ki (Spanke, Gennrich); Rotona és Rosmerta etimológiája bizonytalan: ha Rotona *rot* alapszavára csupán bizonyíték nincs, Rosmertát már csak Schossig tagolja Rod-smertára, egyébként a nyomatékosító *ro-* prefixumot látják a bizonytalan jelentésű („védeimező”?) jelentésű, de gyakori *-smert-* istennév-elem előtt (Dottin, *La langue gaul.* 106., *ÉtCelt*, II. 133., Vendryès, *La religion des celtes*, 273. — legutóbb K. H. Schmidt, ZCP, Bd. 26. S. 47, 58, 62–3.); H. Lavoix idézett s nyelvészeti szempontból egyáltalán nem mérvadó kijelentése naív etimológia, amely különben is a *rotrouenge* 2. szótagjában keresi a „kereket”, nem az elsőben; stb.

Ez átvezet a szófejtések kérdéséhez. Lehetetlen az egész nyelvészeti anyagot bíráló tárgyává tennünk: több száz szó teljesen új etimológiai és jelentéstani értelmezéséről, ill. csoportosításáról van szó! De Schossig módszerének szemléltetésére elég egyetlen szót és „származékait” kiemelniünk. Legyen ez a sokat emlegetett *Belenus*. Schossig szerint a valóban népszerű kelta isten nevében a keleti Bel(Bal)istent kell keresnünk; belőle származik **ballalare*, amiből egyfelől lat. *bajulare* („tragen”, I. FEW, I. 206.), sp. *bailar*, óprov. *bailar* stb., másfelől lat. *ballare*, fr. *baller* és származékai, de ófr. *baer*, *beer* is; a *bel* fő megfelel (belőle származik? vagy fordítva?) az indo-európai **balla* (Ball, Kugel), valamint a **bhel-* „aufblassen”, „schallen”, ill. „glänzen” tőnek; az utóbbi „tőaspektus” él tovább a latin *bellus*-ban és összes román leszármazottjában, valamint a tájnyelvi *belcet* „villám” (Tarn) szóban; de *Belenus*-ra megy vissza az ófr. *belin* (*belier*), *Widder*, *bald* > *baut* mn., *kühn*, *stolz*, *froh* és *baudet* is; az összetételek közül *Bal-Dusius*ból lett *baudrier* és *Baudouin*, > *Bal-Tanaros*ból *baucent*, *Baal-Gad*ból *Baligant* és így tovább. Mindez feldúlja klasszikus etimológiákon iskolázott képzeletünket. Furesa, hogy nem szerepel a szerzőnél a gall **belo* „fényes”, ill. a személynevek előtagjaként előforduló *bello-*; a **belo* „glänzend”, *belcet* „Blitz” s talán a lat. *bellus* összefüggése a leginkább valószínű ebből a szóhalmazból (I. FEW I. 322. — Wartburg, *Entstehung*, 48.; Schmidt, i. m. 147.). Egyébként a sarokpontul szolgáló **ballalare* önkényes feltevés, s csak ez a közös „ős” tartja össze a *bajulare* és *ballare* szavakat és származékaikat; *baer* lat. *badare*ből származik, aminek *ballare*-val való összefüggése hangtörténeti és jelentéstani szempontból egyaránt valószínűtlen; a **balla*-csoport idekapcsolása ismét teljesen önkényes; az indo-európai **bhel’gh-* „schwellen” és **bhelg-* „leuchten” formálisan egybeesik, de ebből jelentéstani kapcsolat nem következik, a keltában a „leuchten” jelentésre különben is csak egyetlen bizonytalan példánk van (legutóbb: Pokorny, *Keltologie*, 125.); az ófr. *baud* < germ. *bald* esetében legfeljebb arról lehet szó, hogy *bald* már a latinba átment, de nem tartozik se *Belinushoz*, se *bhelg*-hez (FEW I. 213.); *Belinus* és *belin* egyeztetése tetszetős, s kapva-kapnánk rajta, mert *belin* eddigi megfejtései (holl. *Belle* „harang”, ill. hangutánzó *bêler*) nem megnyugtatóak, de a gall istenábrákon fennmaradt szarvak jelentését még senki sem fejtette meg, nem bizonyítható, hogy *Belinus* jelvényei, másfelől a *belin* is csak a XIII. században tűnik fel személynévként, *beliner*, *belinage* (obszcén értelmével) megpláne csak rabelais-i (God. I. 616. 617.); végül az összetett istennevekből való szószármaztatásoknak nemcsak hangtani nehézségei szembeszökőek, hanem maguk az összetételek is önkényesek.

Mindez bizonyos módszertani kérdések felvetését is szükségessé teszi. Schossig szeret a „Bedeutungsfeld” fogalommal operálni, amelynek védelme alatt földrajzi és időbeli elterjedésre való tekintet nélkül minden szót felhasznál, amely a „jelentésterület” fehér foltjait kitöltheti. Hogy egy-egy nyelvjárási szó jelentése nemcsak az ősi „jelentésterület” nyomait őrzi, hanem újabb fejlemény is lehet, fel sem merül. A homonímia fogalmát láthatólag nem ismeri, s a rokon hangzású szavakat erőltetett jelentésváltozásokra kényszeríti. Maradjunk itt is a *bel*-nél. *Bellus* klasszikus etimológiáját azzal cáfolja, hogy a *bel*-nek az ófranciában „negatív mellékíze” van, s így ellentéte *bonus*-nak (163–4.) Erről a „mellékízről” nem tudott meggyőzni, de még ha igaz volna is: hogyan vonható le ebből *bellus* az *bonus* ellentéte — az archaikus latinban? Azt is furcsálljuk, hogy *bel*-nek épp a *Roland-ének* után (!) teljeseodik ki numinózus (?) jelentése (174.). De a jelentéstani csúrés-csavarás a *baer* esetében a legfeltűnőbb. A szerzőnek szüksége van az ófn. *scōni* — *scavōn* párhuzam mintájára a *bel* mn.-nek megfelelő „numinózus” igére. Ez a *baer*. De a *baer* jelentésével bajok vannak: God. I. 610.: „ouvrir, être ouvert, aspirer, tendre á, désirer”. Az ófr. költészetben *esgarder* szerepel „nézni, vizsgálni” jelentésben, ehhez a germán eredetű szóhoz viszont nehéz volna ókelta, mítikus eredetű jelentést fűzni. Schossig tehát feltételezi, hogy *baer* eredeti jelentése „nézni”; *Belenushoz* való tartozása és pejora-

tív jelentésváltozás miatt 500 (600) tájától *wardon* helyettesíti, ám : „Obwohl die Troubadours, Trouvères und die höfischen Romandichter nur esgarder bzw. regarder anwenden, meinen sie das ursprüngliche Wort *baer*, *beer*, (*badar*), das zum Bedeutungsbereich des Begriffes *bel* (*Bel*enus)) gehört.” (178.) Az ófr. költő tehát, mikor hölgyét szemléli, ezt olyan kifejezéssel akarja megtenni, amelynek töve a termékenység-kultusz istenét s ezen keresztül erotikus képzeteket idéz, s bár *esgardert* mond, mert *baer* „depreziative Entwicklung” miatt 700 éve (!) kiszorult, azért az itt ki nem mondott, de máskülönben, más jelentésben gyakran használt és megvetett *baer*-re gondol, s beleérzi mindazt a numinózus jelentést, ami *baer*-hez feltételezett, de már ki nem hallható *Bel(enus)* gyöke miatt tapadt. — Mindez talán elég annak érzékeltetésére, hogy Schossig szófejtéseit és jelentésmagyarázatait erős kritikával kell fogadnunk.

Végül néhány megjegyzés az ófr. költészet feltételezett „főforrásáról”. Itt már annyira bizonytalanná válik a talaj, hogy a bíráló legszívesebben megállna tudatlansága konstatálásánál. Ha egy J. Vendryès azt mondja a kelta vallásról, hogy „C'est toujours le fond de la religion qui nous échappe ; il plonge dans une mythologie dont nous n'avons pas le secret” (i. m. 252.) — akkor az ember csak csodálhatja azt a biztonságot, amellyel Schossig a kelta istenek és mítoszok világában mozog. Annyit azonban mégis tudunk ezekről az istenekről, hogy nem voltak az egész nép nagy, közös istenei ; s ez a tény, amelyet Schossig nem méltat kellő figyelemre, nem kedvez olyan elméletnek, amely néhány isten kultuszához akarja fűzni az egész kelta vagy legalábbis gall világ táncait és dalait, s neveikből akarja levezetni Románia egy sereg alapvető szavát. — A kelta istenek egy részének keleti eredete lehetséges. A gondolat nem új : a kelták könnyen fogadtak be új isteneket ; a nyugat-európai Isis-kultusz közismert. De éppen ezért felesleges a keleti istenek terjedését keleti népek beözönlésével magyarázni. A *Bel(enus)* < *Bel*, *Bal* és *Sirona* < *Istar* egyeztetés különben is csak hangalakai hasonlóságon nyugszik : (*Sirona*-nak a **steren* tőhöz való kapcsolása, úgy látszik, hangtörténetileg jogosult st > ts, ill. θ > ss — Dottin, *La langue gaul.* 62., Vendryès, *ÉtCelt*, 1950–51, 245., Schmidt, i. m. 101–3. — s ezen az alapon a *Istar*-*Astarte* névvel való kapcsolat sem képzelenség, de további bizonyításra szorul.) Az *Istar* pokoljárása és a *pastourelle*-okban szereplő ajándékok közt felfedezett hasonlóság ugyanis egyszerűen „rendezés” eredménye : ezek az ajándékok sehol sem szerepelnek abban a sorrendben és válogatásban, mint az *Istar*-mondában, de mivel a *pastourelle* lovagjai az égvilágon minden elképzelhető ajándékkal kecsegtetik „bergére”-jeiket, elképzelhetetlen, hogy ne lehetne belőlük az *Istar* levetett holmijainak megfelelő kollekciót összeválogatni.

Schossig nagy nyelvi anyagot és szakirodalmat dolgozott bele könyvébe, adatainak és utalásainak özöne ezért segítséget nyújthat a kutatónak. De az óvatosság nem árt : számtalan esetben hivatkozik olyan helyre, amely ellentétben áll fejtegetéseivel. Igen hasznosak lehetnek az egyes ófr. szavakra és nevekre vonatkozó összeállításai. Sajnáljuk, hogy meglepően új teóriáit a régieknek csupán függelékszerű említés mellett, de nem kritikai feldolgozása útján fejt ki, s még az olyan elméletekről sem mondja meg véleményét, amelyeket gondolatmenete őseinek vall. Azért is hálásak lennénk, hogy a kutatást olyan területekre irányította, amelyekre az irodalomtörténészek nem igen szoktak gondolni, de annál fűresább, hogy a szövetséges tudományágak közül épp a történettudomány maradt ki. A „történelmi körülmények” nemcsak az ófr. líra kivirágzásának okát adják meg (a zárófejezetből ugyanis ez a tétel bontakozik ki), hanem e líra jellegét is döntően meghatározzák, ezért az „eredet” kérdéséből ki nem hagyhatók, s a szótárak halmazából összeállított szófejtésekkel nem pótolhatók. Az egyoldalú etimologizálás Schossig munkájában az időrend teljes bizonytalanságára s mindenféle történeti fejlődés elkenésére vezet : évezredekden át vándorol előttünk valami ókelta mítikus mag, afféle örök élet-halál- és termékenységmítosz, amely egyaránt fűti a Nagy Anya tisztele-

tére táncot lejtő ókelta harcost s a pastourelle-t éneklő udvari költőt. A történeti tájékoztató hiánya a bibliográfiai utalásokban is feltűnő: Schossig kizárólag Ed. Wechslerre támaszkodik. Külön bibliográfiát a könyv nem tartalmaz: a rövidítések jegyzéke szükségszerűen hiányos, a francia szakirodalmat tekintve a kelleténél is hiányosabb. Keltológiai vonatkozásban a szerző felfogását láthatólag V. C. C. Collum tanulmánya (*Die schöpferische Muttergöttin der Völker keltischer Sprache*) alakította ki; feltűnően hiányoznak azonban az *Études Celtiques* tanulmányai, valamint M. L. Sjoestedt könyve (*Dieux et héros des Celtes*, Paris, 1940).

Az angol költészet mondattana

Donald Davie: *Articulate energy. An Enquiry into the Syntax of English Poetry* London é. n. (1955). Routledge Kegan Paul. 173 p.

E könyv szerzője — a dublini egyetem előadója — nem csupán az angol költészet kiváló ismerője (vö. *Purity of Diction in English Verse*, 1952), hanem egyszersmind költő is: Carducci, Pascoli és Longfellow örökébe lép tehát, amikor a versalkotás műhelytitkainak tökéletes ismeretében, a verset mintegy belülről nézve próbálja megragadni korunk költészetének s ezen túl általában a költészetnek néhány jellegzetes vonását. Tárgyához példás tárgyiaszággal nyúl: a verset nem csupán eszmei oldaláról közelíti meg, hanem — anélkül, hogy formalizmusba tévedne — nyelvi megformálása felől, s e megformálás mögött keresi, teljes összhangban a modern verstan itt nem említett funkcionális alapelveivel, az alkotás bonyolult és számos vonatkozásban szinte leírhatatlan folyamatát. Már a Bevezetés hangsúlyozza, hogy a könyv felépítése igen egyszerű, az alaptémát — hogyan járul hozzá a vers mondatszerkezete a költői hatáshoz („I try to discover... the different ways in which syntax can contribute to poetic effect”) — a szerző három különböző vélemény kapcsán veti fel, s e vélemények igazolását vagy tagadását azután költői idézetek egész sorával illusztrálja.

Az első tétel egy angol filozófustól, T. E. Hulmetől származik, aki, tagadva a szintaktikai kialakítás fontosságát, mindent a vizualitástól, a képszerű elevenségtől követel s a költői képet nem pusztán dísznek tartja, hanem „az intuitív nyelv igazi lényegének” (5. l., vö. *Speculations*, 1924, 134—5. l.). E felfogást gondolja maga Davie is manapság a legelterjedtebbnek, szinte költők és kritikusok mindennapi kenyerének; W. R. Rodgers például az elvont kifejezéseknek költői használatát aránylag ritkának azért véli, mivel szerinte a költő „olyan zenét vagy képet kíván, mely valamely történetes dinamizmusát konkrét módon tükrözi” (13. l., vö. *New Statesman and Nation*. 1951. dec. 15. 704. l.) Persze a képszerűség-keresésnek nagy ősei is vannak, köztük Dante mestere, Brunetto Latini, akinek kissé elfeledett tanácsát — „a retorika tudománya váljék festőivé benned” („la science de retorique soit en toi peinturriere”) — az utóbb. években már nem egyszer említettem (vö. *A III. orsz. nyelvészkongresszus előadásai*, 1956. 221. l.).

Versesztétikai szempontból járt úton halad Davie második vitatkozó társa, az amerikai Susanne Langer is, akit szintén a nyelvnek prózában és versben egymástól eltérő funkciója foglalkoztat (vö. *Philosophy in a New Key*. 1942. 260—1 l.). Mrs. Langer szerint a költői szöveg nem szó szerinti értelmével hat, hanem a megfogalmazás módja, tehát hangzása, tempója, asszociatív hatása, képgazdagsága vagy képszegénysége, s elsősorban ritmusának mindent átfogó lendülete által. Amit Mrs. Langer a költemény „harmonikus alkatának” („harmonic structure”) nevez, az persze nem pusztán széphangzás, nem üresen csengő vagy kongó eufónia; szerinte a szavak melódiáját inkább a zenei hangok színéhez lehet hasonlítani („word-melody in literature is more akin to tonecolour in music” 18. l.; i. h.). Érdekes, hogy a zeneiség költői jelentőségét igazoló példákat Davie többek közt Valérynál, a legintellektuálisabbnak vélt költők egyikénél keresi (forrása W. Sewell Valéry-tanulmánya: *Paul Valéry: the Mind in the Mirror*), de persze azokban a nyilatkozataiban, melyek az intuitív rátalálás zenei és főleg ritmikai mozzanataira vonatkoznak. „Az ifjú párka” például Valéry felfogása szerint eredetileg operai recitativónak indult, mintegy Gluck modorában: „Legfeljebb 30—40 sor, de egyetlen mondatban és althangra” (20. l.; vö. *Times Literary Supplement*, 1952. aug. 22).

Ugyanezen vonatkozásban kulshelyzetet foglal el az a híres Valéry-nyilatkozat is, mely szerint a műzsa sohasem „diktál le” teljes költeményt. „Egy sort, aztán egy másikat, de folyamatosságot nem ismer” (az itt közölt szellemes angol fordítás szerint: „This goddess of the continuum is incapable to continuity”. 20. l.; vö. Sewell: i. m. 28. l.). Végeredményben Mrs. Langer felfogása nincs távol a Hulmétól sem; újabb munkájában (*Feeling and Form*) a muzikalitásnak e lelkes védelmezője érinti a költészet eszmei oldalát is, de véleménye szerint valamely eszme csupán annyiban érdekli a költőt, amennyiben megmozgatja érzelmi világát és szárnyat ad képzeletének. Hulme és Langer egyetért abban is, hogy a prózai és a költői szöfűzés lehet eltérő és lehet azonos, valamint abban, hogy még az esetleges formális azonosság is merőben különböző funkciót takar.

Mindeddig Davie inkább ismertetett, mint kommentált: midőn azonban egy XVI. századi angol költő, Thomas Sackville szövegének elemzésével igyekszik a III. fejezetben Langer muzikalitás-elméletét elmélyíteni, egyszerre megnyilatkozik eredetisége is. Mindenekelőtt utal arra, hogy a modern vers nem egyszerűen „zene”, nem feltétlenül hangeffektus, hanem *néma zene* („a silent music”, 29. l.), vagyis feszültségek és feloldódások olyan sorozata, mely már nem is feltétlenül akusztikus eredetű; inkább *szöfűzési ritmus*, mintsem pusztán hangritmus. A költészet leglényege tehát nem képalkotás és nem zene, hanem sajátos gondolat- és szöfűzés.¹

A szöfűzés azonban, amint Davie igen helyesen kiemeli (ha nem is ilyen humboldti terminológiával), nem „ergon”, nem kész mű, hanem „energeia”, folyton megújuló alkotó folyamat, amelynek bizonyos meandereiben valóban sok található ma is a költészet legősibb törekvéseiből. A „Syntax as action” című IV. fejezet igazolja ezt legjobban, mely egyszersmind váratlanul távoli tájra vezet: a kínai költészetbe, melyről egy nálunk kevésbé ismert keletkutató, E. Fenollosa „A kínai írás mint költői kifejező eszköz” c. posthumus tanulmányában (1908) emlékezett meg. Fenollosa cikke, mely alcíme szerint „An Ars poetica”, lényegében véve a kínai költői nyelv s a kínai írás szuggesztivitását vizsgálja; Bár az írás képszerűsége más nyelvi rendszerben természetesen nem követhető, Fenollosa szerint az angol költőknek mégis van mit tanulniuk a kínai költésztől: elsősorban tömörséget, továbbá szemléletességet, valamint a legegyszerűbb mondatsemákban is ott feszülő dinamizmust, melynek sodrában névszókából cselekvésszó lesz, tehát a „szem” megnevezéséből „látni” jelentésű „ige”. Davie szerint a kínai költészet valóban lehet minta, még ha nem fogadjuk is el mindenben Fenollosa érvelését; Davie szerint — és voltaképpen ez művének „normatív” része — a jó költő kedvelje a tárgyas szerkezeteket és kerülje a tárgyatlanokat; mellőzze a kötőszókat; az igét mint cselekvésszót minden más szófajnál többre becsülje és, ha lehet, más szófajokból is bányássza ki azoknak verbális lehetőségeit; végül, ha elvont szóhoz kell folyamodnia, ásson le annak gyökeréig s alkosson képet etimológiai összefüggések és képzettársítások alapján. Mindezen törekvéseket Davie orosz esztétikusok nyilatkozataival is igazolja: Gumilev szerint például „a gondolkodás mozgás, és jobb, ha a költő inkább igéket használ, mintsem mellékneveket” (39 l.; vö. Marc Slonim: *Modern Russian Literature from Chekhov to the Present*, 214. l.). Természetesen e gondolatok sem ismeretlenek számunkra: nyilván az „igés képalkotás” körében vagyunk, melyet nálunk legutóbb — noha más összefüggésben — Tolnai Gábor tárgyalt, felhíván a figyelmet Radnóti Miklós olyan fordulataira, mint: az ég „szuronyos szellővel üzen”, „a fák vörös virágokat láznak éjjel”, „kék májusunk vörös orgonát dobál kalapunkra” (*Kortárs* 1958. 12. sz. 876. l.). Davie „ars poetica”-ját persze nem lenne nehéz e ponton más régebbi és újabb magyar idézetek egész sorával támogatni.

Az angol szerző azonban — elsősorban azért mert nyilván az általa oly fontosnak tartott beleérző megragadás, az „empathy” (30. l.) mindig anyanyelvünkkel kapcsolatban a legtökéletesebb — nem igen lép ki saját nemzeti költészetéből; mindenesetre a „Syntax as Action” nézőpontot így is olyan kitűnő elemzések igazolják, mint Sidney egyik híres szonettjének taglalása (43 kk. l.) vagy a XVII—XVIII. századi angol költőkből vett változatos idézetek. S éppen az utóbbiakkal kapcsolatban válik ismét „normatívvá” Davie állásfoglalása: mindenütt a szintaxis belső szigorúságát keresvén, a XVII. és XVIII. század költőinél gyakrabban talál súlyos, keménykötésű mondatserkesztést, mint a XIX. és XX. században. Nem éri be tehát a szimbolizmusnak és az utána

¹ Mivel igen fontos tételről van szó (melyet a népköltészet legarchaikusabb rétegei is igazolnak!), érdemesnek tartjuk idézni az eredeti szöveget is: „Thus if all poems are born as rhythms, then some, it seems, may be born as rhythms of ideas, that is, as patterns of syntax rather than patterns of sound. And this would make of syntax the very nerve of poetry” (32. l.).

következő áramlatoknak zeneiségben feloldódó súlytalanságával, hanem felteszi a kérdést: bizonyos-e, hogy például Pope költői mondattana a mai költők számára már semmit sem mond (64. l.)?

Nincs terünk minden részletében tovább követni Davie gondolatmenetét; hadd utaljunk azonban egyrészt a költői mondattannal kapcsolatos tipizálási kísérletére, mely vitatható ugyan, de mégis jó óvszer az elhamarkodott sematizálás ellen,² továbbá azon fejezetekre, melyek metrum és rím funkciójának szintaktikai vizsgálatához nyújtanak szempontokat. Örömmel fedeztük fel Davie egyik idézetében (139 l.; forrása W. K. Winstatt: *One Relation of Rhyme to Reason*, The Verbal Icon, University of Kentucky Press, 1954, 154. l.) a rímmel kapcsolatban azt az elvet, melyet nemrég magunk is hangoztattunk: azt tudniillik, hogy a verssorokról lemetélt és szintaktikai összefüggésükből erőszakosan kitépott rímeket egyszerűen nem is lehet esztétikailag értékelni.³

Nyomatékosabban kell felhívunk a figyelmet a könyv utolsó fejezeteire: itt ugyanis Davie teljes határozottsággal szembeszáll azokkal, akik még Shakespeare legközismertebb sorait is (például ezt: „Uneasy lies the head that wears a crown” 159) költőietlennek bélyegzik egyszerűen azért, mert e szószervezet, formailag és tartalmilag, nem kizárólagosan, nem specifikusan költői. Davie végkövetkeztetésként, a posztstrukturalista költészet öncélúsága helyett a költészettől emberközelséget, emberileg átértzett *realizmust* követel; erre utal a könyv zárófejezetének pusztá címe is („The Reck of the Human”). S érdekes, kit állít oda mintául Davie a maga ars poeticájában: Wordsworthot, akit már előbb is nagy rokonszenvvel tárgyalt, s akinek most éppen egyik legmeggrázóbb, legemberibb versére, a *Complaint of a Forsaken Indian Woman* címűre utal. S most világosodik meg az olvasó előtt az említett három kiindulópont megválasztásának mélyebb értelme is: Davie nyilván azért indult ki részben erősen „prózaellenes”, a költészet arisztokratikus autonómiáját hirdető tételekből, hogy végül — mintegy kontrasztként — az emberközelségben maradó, s ha kell, köznyelvi mondatfűzésre épülő költői realizmushoz jusson el. Most már csak azt szeretnők tudni, mennyiben igazolja ezt a számunkra igen fontos elvi állásfoglalást magának Davie-nek és kortársainak költői gyakorlata is.

Gáldi László

Tudományos értekezések III. kötet

Az idegen nyelvű irodalmak tanszéke. Moszkva 1956.

Ученые записки. Том XII.

Кафедра зарубежных литератур. Москва 1956. стр. 276

A kötet a moszkvai Patyomkin pedagógiai intézet munkatársainak értekezéseit tartalmazza, főleg az újabbkori német irodalom köréből: a XVIII. századtól napjainkig.

Az első dolgozatban a kötet szerkesztője, a tanszék vezetője, K. Sz. Protaszova Hölderlin tragédiájával, a *Der Tod des Empedokles*-szel foglalkozik. Az első mondatokban megállapítja: Hölderlin műveiben a XVIII. századvégi német élet problémái tükröződnek, s ezek megoldásában közel áll a század radikális íróihoz. A továbbiakban néhány Hölderlinről szóló véleményt bírál meg. Szerinte Hölderlin tragédiáját a baloldali expresszionisták elvontan fogták fel, Dilthey eltussolta progresszív jellegét és Hölderlin romantikus

² Különösen fontos a *szubjektív* és a *drámai* mondat szerkesztés („subjective, dramatic syntax”) megkülönböztetése: az ő terminológiájában az első a költő saját gondolatmenetének hű tükrözése, a másik pedig drámai egyénítő eszköz, a különböző szereplők jelleme és beszédmódja szerint (vö. 67 kk. l.). A drámai mondatfűzést kitűnő Shakespeare-szövegelemzés is kíséri (76 kk. l.).

³ „In fact words have no character as rhymes, until they become points in a syntactic C. succession.”

vonásait túlozva a forradalomban való csalódását, pesszimizmusát emelte ki. Mások Hölderlint elkésett Sturm und Drang-költőnek vagy „romantikus klasszikus”-nak tartják.

Protaszova a költő levelezése és más művei alapján felvázolja Hölderlin filozófiai és társadalmi nézeteinek fejlődését és bebizonyítja, hogy a Hölderlint elkészerítő élmények nem személyes jellegűek, illetve személyes élményei is társadalmi vonatkozásúak: akár az egyházi iskolában és a forradalmat gyűlölő német polgárság körében eltöltött éveit, akár az egész életén keresztülhúzódo megalázó helyzetét tekintjük.

Fejlődésének legjelentősebb fordulópontja 1795-höz, a forradalmi demokrácia bukásához kapcsolódik; ekkor értette meg a polgári forradalom kettős jellegét. Ez előtt, a forradalmi háborúk idején, bízott egy boldog kor eljöttében, de reményét az idealista filozófia elvontságával fogalmazta meg: az egyenlőség az ember és a természet, azaz minden létező egysége útján fog megvalósulni, s ehhez az egységhez a szeretet útján jutunk el. A Sturm und Drang képviselőitől az különböztette meg, hogy nem individualista szeretete az egész emberiséget átfogja. Frankfurtban (1795) az antikvitáshoz fordul – itt véli megtalálni új ideálját, és felfogása materialista színezetet kap. A szeretet, minden létező egységének forrása helyébe maga a természet lép. Az athéni ember az eszménye és az idealistákkal szemben (Schiller, Hegel) a görög művészetet a görög embertípus produktumának tartja, nem pedig fordítva.

A franciák 1796-os előrenyomulásának hatására újból felélednek egy németországi változáshoz kapcsolódó reményei, és ekkor éri el világnézeti fejlődésének legmagasabb pontját: az új élet megteremtésének feltételét a társadalmi harcban látja, amelyet a nép vív a forradalmár értelmiség vezetésével. A harc célja: a társadalmi egyenlőség megvalósítása a köztársaság útján.

Kispolgári jellegű forradalmi demokrata; forradalmi klasszicizmusa különbözteti meg a szentimentálisoktól. A *Hyperion* második részében nem a nemzeti, hanem a társadalmi felszabadulás foglalkoztatja; a görögöket segítő oroszok a felszabadító hadsereget testesítik meg. Hyperionnak és a népnek az ellentéte a németországi forradalmi erők fejletlenségét tükrözi. Az Empedokles-ről szóló tragédia tulajdonképpen a regény epilógusa; azt fejezi ki, hogy a feudális-burzsóá erők uralma következtében Németországban a társadalmi átalakulás lehetetlen. Az Empedokles-téma három feldolgozása közül Protaszova az első tartja a legértékesebbnek.

Empedokles a költő nézeteit fejezi ki, alakja a haladó német személyiség sorsát testesíti meg. Hermokrates a németországi feudális-burzsóá erők megtestesítője, szavaiban Németország uralkodó osztályának a forradalom hívei ellen táplált dühe fogalmazódik meg. Empedokles hagyatékát a népre bízta: vesse el a régi rendet. Azért akar meghalni, hogy a népben alakja mint a harcrahívás emléke maradjon meg. Hölderlin ezzel a XVIII. század forradalmi eszméit hagyja örökölni, és ezzel forradalmi klasszicizmusa forradalmi romantikává nő.

Formai tekintetben a tragédia legfeltűnőbb sajátossága, hogy a reálisan megrajzolt negatív szereplővel, Hermokratesszel, szembe romantikus, ideális hőst állít. Empedokles belső világát monológokkal ábrázolja. A cselekmény előrelendítői a hősnak a néppel és önmagával való konfliktusai. Ezek során szembekerül a néppel, majd visszatér hozzá; ez jól mutatja magának Hölderlinnek az útját: elveti az élettől való elfordulást s végül a hős halálával is a nép szolgálatát állítja előtérbe. Azaz: Empedokles halálának tartalmát a németországi reakció győzelme, ugyanakkor a forradalmi hagyomány legyőzhetlensége adja meg.

A harmadik feldolgozás és megírásának idejéből származó levelek érdekes tanulsággal szolgálnak. Hölderlin belátja, hogy a valóságot, a népet és a gyakorlati életet jobban kell ismerni, és az élet lényege: a világot gyakorlati tevékenységgel előrevinni.

A természet és az ember kapcsolatát új módon fogja fel. A természet az emberi tevékenység anyaga és e tevékenység hozza egységbe az embert és a természetet. Az „Urstoff” az elsődleges a munkával és a művészettel szemben, de az anyagban rejlő eszme az anyag fejlődésének motorja. Ennek a felfogásnak a társadalomra vonatkoztatott érvényessége azt jelenti, hogy az ember a szabad munkával érheti el a harmóniát, ehhez azonban új munkamorál szükséges, amelyet a vallásnak, a filozófiának, és a művészetnek kell kialakítania.

Hölderlin egész tevékenységén végighúzódik az az utópikus jellege ellenére is haladó gondolat, hogy a szabadság és a nép önálló tevékenysége az emberiség tökéletes állapotának feltétele.

A. A. Fedorov cikke Csernisevskijnek Goethe *Faust*járól vallott felfogását ismerteti elsősorban a nagy műhöz írt kommentárjai alapján (1856). Ezek a kommentárok Csernisevskij társadalmi harcába kapcsolódnak bele, aki azt bizonyítja velük, hogy a *Faust* filozófiai alapjai és társadalmi tartalma szembenállnak a hanyatló feudális osztály bármilyen csoportjának nézeteivel; még azzal az értelmezéssel is, amelyet Turgenyev 1856-ban megjelent *Faust* című elbeszélésében a nemesi liberalizmus szellemében fogalmaz meg. Ez nem jelenti azt, hogy Csernisevskij mindenben egyetért a *Faust* mondanivalójával. Elsősorban a cél elérésének eszközei tekintetében áll szemben Goethevel. Mégis a *Faust* eszmeiségének lényegét abban látja, ami az orosz forradalmi demokraták harcát segítette: a mű kihívás a feudalizmus minden megjelenési formájával szemben és a kispolgári gondolkodás leleplezése.

Csernisevskij megjegyzései a *Faust* első részére vonatkoznak. Ezek szerint Goethe itt az embernek a legfőbb igazságért vívott harcát ábrázolja, védi a fennálló helyzettel szemben támadó kétely jogát, bemutatja a kinyilatkoztatáson alapuló hit csődjét, a néppel való egyesülés boldogságát. Faust a mefisztói tagadás elfogadásán túl a tagadás tagadására, egy magasabbrendű harmónia kialakítására törekszik, az élet humanista teljességét akarja megteremteni. A Margaréta-tragédiában a mondanivaló lényeges része foglaltatik; Csernisevskij elavult felfogásnak tartja, hogy Faust nem tud egyenrangú felet látni Margitban, de kiemeli Goethe tragédiájának a társadalmi életben rejlő alapját, a probléma keresztény-morális jellegű megoldásának elvetését, a feudális törvényhozás igazságtalanságának ábrázolását.

Csernisevskij nem foglalkozott részletesen a második résszel, de megjegyzéseiből kiderül, hogy egyrészt nem lát lényeges különbséget a két rész mondanivalója között (a második rész társadalmi mondanivalója — szerinte — bennefoglaltatik már az elsőben), másrészt a második részt az első tökéletességével szemben esztétikailag elhibázottnak tartja.

A kötet harmadik cikkében M. P. Bannikova azt vizsgálja, hogyan vélekedett Heine Lessingről és a XVIII. századi német irodalomról. Vizsgálódásának nyilvánvaló szempontja: mi az, amit a XIX. század nagy német kritikusa a XVIII. század német irodalmából hagyományként átvehetett.

Heine Lessinget legkedvesebb írójának tartja. Publicisztikai tevékenysége örökösenek vallja magát, megjegyzi, hogy Lessing a kis és elvont kérdéseknek is aktualitást tudott adni. Művészetének hatékonysága abból ered, hogy az irodalmat a nép nevelése eszközének tartotta; mozgásba tudta hozni a nép lelkét és eszét. Hazafiságának tartalma: a nép felemelése, politikai öntudatosítása, elnyomóitól való megszabadítása. Lessing az egyetlen klasszikus, aki mentes maradt a filiszterségtől. Következetes forradalmár volt.

Heine helyesli Lessing harcát a burzsoázia francia-dráma imádata ellen, kiemeli Lessing jelentőségét, mint önálló drámaíróét; a drámát, a nép nevelésének leghatásosabb eszközét felvilágosodott eszméi terjesztésére használta. Különösen az Emilia Galott

éles politikai tartalmával foglalkozik. Lessing deizmusát viszont bírálja, amely többek között a *Bölcs Náthán*-ban is megmutatkozik. Formai tekintetben főképp iróniáját, valamint stílusának egyszerűségét és szilárdságát csodálja. Hatásosságát a logikai következetesség nehézségi ereje adja.

Herder teoretikus tevékenységében főleg a népi dráma megteremtését célzó fáradozások ragadták meg; népdalgyűjteményét azért becsülte, mert felülemelkedett a kicsinyes vallási és nemzeti szempontokon, amelyek a romantikusoknak a népköltészethez való közeledését jellemezték. Becsüli és elfogadja Herder Shakespeare-kultuszát is.

Goethében a tehetséget és a tökéletesre való szüntelen törekvést tisztelte, többször hivatkozott materializmusára.

Voszt megvédi azok ellen, akik durvasága ürügyén antifeudalizmusát támadják, egyszerűségét, természetességét szembeállítja kortársai holdkóros költészetével, diéséri realista faluábrázolását. Bürger következetes antifeudalizmusát „korunk lelkének” nevezi.

N. I. Balasov nagyobb lélegzetű tanulmányban tárgyalja Gottfried Keller novelláit. A bevezetőben megemlíti, hogy a novellákban tárul fel a legteljesebben az író világnézete, és rajtuk mérhető le a legjobban világnézetének alakulása is. Az író műveit a svájci történelem és a német irodalom folytonosságába állítja bele, erősen hangsúlyozza Feuerbach hatását, ebből vezeti le Keller materializmusát, valamint gondolkodásának következetlenségét, szemlélődő, kispolgári jellegét.

Keller novellateremtését három korszakra osztja, s e három korszakot az író egyéb műveinek periodizációjában is döntőnek tartja. A felosztásban természetesen a megírás, (nem pedig a megjelenés) időpontját veszi számításba. Az első korszak az 50-es évek második felére esik (*Seldwylai emberek I., Hét legenda*); ezeket az éveket a feudális és klerikális erőket támadó gúny jellemzi. A második periódus, a 60-as évek termése, a svájci burzsoá uralom kritikájának jegyében keletkezett (*Seldwylai emberek II.*). A harmadik csoportba a 70-es években írt novellák tartoznak (*Zürichi novellák*). Keller ezekben a kispolgári radikalizmus szétesésekor a progresszív hagyományok őrzőjének mutatkozik. A 80-as évek kívül esnek a beosztáson, a szerző ezeket a hanyatlás éveinek nevezi (*Martin Salander*).

Balasov módszere: a korszakok néhány jellemző novellájának részletesebb elemzésével mutatja meg az író nézeteinek alakulását.

A *Diategen*-ben iróniával teszi nevetségessé a fanatikus vallásosságot és a középkori erőszakot, de kritikusan ábrázolja a polgári önzést is. A *Hét legendában* bemutatja, hogy az egészséges élet győz a természetellenes felett, hogy a vallás összeegyeztethetetlen a művészettel. A *Három igaz fésűslegény* című novellában megjelennek ugyan Keller illúziói a kispolgárság politikai érdeklődéséről, reneszánsz jellegű életörömről, de ennél lényegesebb a kizsákmányolás és az undorító, kíméletlen vagyoni hajsza leleplezése. A *Falusi Romeo és Júlia*-ban objektíve ábrázolja a falu régi rendjének a kapitalizmus hatása alatt végbemenő felbomlását; az ifjú szerelmesek érzéseinek és sorsának kapcsán pedig azt mutatja meg, hogy az igazi emberi erkölcs az egyszerű népben él.

A második korszak novellái közül a *Ruha teszi az embertől* a tulajdonosi lélek kifejlődésének, a *maga szerencséjének kovácsából* pedig az önző és parazita burzsoá tudatnak az ábrázolását emeli ki. A kritikai élt azonban itt is tompítják az író kispolgári illúziói: ilyesmi fejeződik ki például a második novella végén a munka kispolgári demokratikus szellemű apológiájában. E korszakban Keller novellaformája zártabb lesz, alakjait fejlődésükben ábrázolja és a hősök jellege a maga teljességében a művek végén tárul fel.

A harmadik korszakban írt *Zürichi novellák* jelentik Keller művészetének csúcsát. E novellák ereje abban van, hogy a polgári forradalom végrehajtásának kérdéseit köz-

vetlen formában ábrázolják, gyengéjük azonban, hogy az író megelégszik a múlt ideáljával. Másrészt: objektíve megmutatja a kispolgári ideálok összeomlását, de ugyanakkor védi is ezeket az ideálokat. Végso soron itt még győzedelmeskedik az első tényező, s ezzel Keller a múlt haladó értékeit menti át a jövő számára. Így például a *Hét igazak zászlajában* meggyőzően ábrázolja a polgárság arisztokrata gyűlöletét, antiklerikalizmusát, szabadságseretetét, ezen túl a kispolgárságban végbemenő differenciálódási folyamatot, az egyenlőségről szőtt illúziók szétfoszlását, de ez utóbbit a hősök nem akarják észrevenni, és az író is segít a régi ideálok felbomlási folyamatának elkendőzésében.

A 80-as években a svájci polgárság radikalizmusának hanyatlásával együtt esik Keller irodalmi termésének színvonala is.

I. Paltá-nak az egyetemi hallgatók tudományos konferenciáján elhangzott előadása Anna Seghers *A holtak nem vénülnek* című regényének tematikáját és művészi sajátosságait vizsgálja.

A regény Németország közelmúltjáról, a két világháború közti szakaszból ad átfogó képet. Főproblémái: miért győzhetett a fasizmus és milyen feladatok előtt áll jelenleg a német nép. Részletesen ábrázolja a náci szociális demagógiáját, az ifjúság hitlerista szellemű átnevelését, a kommunisták harcát, a Szovjetunió szerepét és Németország tragédiájának főokát: a munkásosztály megosztottságát.

A kompozíció sokszálú; a szerkezet központja nem valamely hős, hanem az idő. Az író társadalmi tekintetben extenzív totalitásra törekszik, de a különböző osztályok képviselői személyesen nem találkoznak egymással: ez az osztályharcnak az emberi szubjektumtól független objektív jellegét érezteti. A minden-bemutató szándéka és a szimultán módszer azonban a cselekmény szétDaraboltságához, mozaikszerűségéhez vezetett. Az ábrázolás eszközei közül az elbeszélő közlésnek kevés szerep jut; sok a dialógus, de ennél hatásosabbak a belső monológok, különösen a kettő elegyítése: a hős képzel beszéltársával vitázik vagy gondolatban reagál egy-egy eseményre; másutt az író bemutatja a szereplők gondolatai és szavai közt mutatkozó ellentétet. Az ellenséget nem karikírozza, objektíven ábrázolja, de ez az objektivitás felmentésnek tűnik.

Anna Seghers e műve olyan történelmi regény, amelyben az események alapja a történelem, de a hősök nem történelmi személyiségek, hanem az akkori német élet tipikus alakjai. A széleskörű tipizálás egyik eszköze az, hogy ugyanarra az eseményre való reagálást az író több szereplőnél is bemutatja, s így nagyon meggyőzően érezteti a gondolkodás osztályjellegét.

A kötet utolsó három tanulmánya egy francia és két angol témát dolgoz fel. L. P. Gedimin George Sandról, a 30-as és 40-es években alkotott regényeinek társadalmi tematikájáról ír. George Sand első regényeiben (1832–1834, *Indiana, Jacques*) azt a belső harcot ábrázolja, amelyet nemeslelkű hősei a külvilág ellenséges körülményei ellen vívnak: e regényekben a magános ember elbukik az egyéni boldogságért vívott harcban. Műveiben az évtized közepétől kezdve a politikai harcok hatására új téma jelenik meg: a nép elnyomottságát ábrázolja. Hőseit a népből választja. Az író felfogása szerint az új társadalomhoz új törvények kellenek, és a törvények megváltoztatása érdekében az erkölcsöket kell megváltoztatni (*Mauprat*, 1836–37). A 40-es évek elejére kialakulnak esztétikai elvei: a társadalom hangját kell megszólaltatni, igazi l'art pour l'art nincs. Ennek jegyében a társadalom teljes képét igyekszik feltárni (*Horace*, 1840); romantikus eszközökkel a valóságot mutatja meg; rendkívüli hőseket terem, de ezek tipikus problémákat testesítenek meg és tipikus helyzetekben mozognak. Később szívvel-lélekkel csatlakozik Lamennais és Leroux utópista szocializmusához: a kapitalizmus kritikáját vallásos színezetű filozófiával elegyíti (*Consuelo*, 1842). A kapitalista rendet a proletariátus harca nélkül akarja megsemmisíteni, emberi ideálja a kapitalista társadalom romboló hatásától magát tisztán megőrző iparos és paraszt.

George Sand haladó demokratizmusa alkalmas volt a társadalmi hibák leleplezésére, de filozófiai nézeteinek korlátai megakadályozták őt a valóság teljes feltárásában.

J. M. Kondratyev tanulmánya Byron itáliai életrajzában (1817–1824) írt két szatírájával foglalkozik. A *Vision of Judgement*-ről többek között megállapítja, hogy benne a szatirikus hatást groteszk elemek, valamint a travesztia és az irodalmi paródia eszközének felhasználása teremti meg, a *The Age of Bronze*-ra viszont az emelkedett retorika, a patétikus szónokiasság jellemző. Az utolsó cikkben A. P. Szaruhanyan O'Casey ír nemzeti-ségű békeharcos író hat összefüggő regényének lapjait kíséri végig, és részletes tartalmi elemzés útján érzékelteti, hogy a formáját tekintve önéletrajzi jellegű mű az ír nép utolsó félszázadának eposzává szélesedik.

Bár a tanulmányok között, mint látjuk, akadnak szerényebb igényű alkotások is, összességükben az intézetben folyó alapos és széleskörű tudományos munkáról tesznek tanúságot. A szerzőket elsősorban a tartalmi kérdések érdeklik, többen már a címben jelzik, hogy formai kérdésekkel nem kívánnak foglalkozni. Akár szándékos probléma-szűkítésről van szó, akár nem, a formai oldal e háttérbeszorulása — irodalmi művekről lévén szó — hiányérzetet kelt bennünk. A tartalmi elemeknek néha a kizárólagosság fogalmát kimerítő szerepéből ered talán az is, hogy itt-ott a szerzők egyik-másik megállapítása nem elég meggyőző; így például A. A. Fedorov a *Faust* nem is túl jelentős két sorából tisztán logikai úton vonja le a magvas következtetést, hogy Euphorion pusztulása Goethének azt a véleményét fejezi ki: Byron azért halt meg, mert nem találta meg az utat a népi tömegekhez. Egy-egy szempont alkalmazása itt-ott erőltetett, más természetesen adódó következtetés elkerüli a szerzők figyelmét.

Ellenkező példák is bőven akadnak. Ki kell emelni a Hölderlinről szóló tanulmányt, amelyben a szerző nagyon megfoghatóan fejti ki a német filozófiai gondolkodás burkából annak reális társadalmi tartalmát; másrészt fel kell hívni a figyelmet arra a gondolat-ábrasztró és sok tanulsággal szolgáló formai analízisre, amelyet I. Palta Anna Seghers regényéről ad.

Salyómosy Miklós

Г. ФРИДЛЕНДЕР

ЛЕССИНГ. ОЧЕРК ТВОРЧЕСТВА

(*Lessing. Munkásságának vázlatos ismertetése*) Goszlitizdat, Moszkva, 1957 239. p.

Gotthold Ephraim Lessing a XVIII. századi német felvilágosodás kiemelkedő alakja, aki életművében kora legfontosabb társadalmi, erkölcsi, esztétikai és kulturális problémáit juttatta kifejezésre, és ezekre a problémákra a mai napig is irányt mutató szellemben keresett választ. Jól látta a német felvilágosodásnak — az angol és francia felvilágosodástól eltérő — különleges feladatait: a nemzeti egység és a nemzeti irodalom megeremtésének, valamint az abszolutizmus és skolaszticizmus elleni harcnak szükségét, és ezeket az eszméket tűzte művészetének, tudományos munkálkodásának zászlajára. Egyénisége: hajlíthatatlan igazságkeresése, mély humanizmusa, csodálatos élelátása örök példaképpé nemesítik alakját.

E rövid bevezetés után G. Fridlender tanulmánya első fejezetében Lessing ifjúkorának vázlatos ismertetését adja. Beszámol a weissen és lipcei tanulóévekről, Lessing első irodalmi kísérleteiről. Ez évek legfontosabb eseményei között említi Gottsched elleni harcának kezdetét, a *Bremer Beyträge* körében való tevékenységét, a Neuberin-vezette lipcei színházhoz fűződő kapcsolatait, valamint első színműveinek (*Der junge Gelehrte*, *Damon* stb.) megalkotását. Berlini, wittenbergi, majd újabb berlini tartózkodásának idejére esik újságírói tevékenységének elmélyülése (*Vossische Zeitung*), valamint össze-gyűjtött művei első hat kötetének kiadása. E fejezetben a tanulmányíró rámutat Lessing

tevékenységi körének szélességére, ismerteti költői, drámaírói, kritikai, újságírói, fordítói munkálkodásának fővonásait. Különösen hangsúlyozza az állatmeséiben és epigrammaiban megnyilvánuló antiklerikális hangvételét, valamint kritikus tevékenységének az abszolutizmussal, az elavult ideákkal szembeni harcosságát. Részletesen tárgyalja a Lange-féle Horatius-vitát, amely Lessing esztétikai elveinek első nagy diadalát hozta meg. Ugyanitt elemzi a francia felvilágosodás nagyjainak (Diderot, Voltaire, Montesquieu, Rousseau) hatását Lessingre. Az első fejezetet a „megmentések” keretében Lemnius védelmére írt cikk ismertetése zárja be, ahol a tanulmányíró kiemeli Lessingnek a vallási türelmetlenség és a dogmatizmus ellen folytatott könyörtelen harcát.

Lessing realizmushoz vezető útját, elsősorban pedig drámaírói tevékenységének újabb szakaszát ábrázolja a második fejezet. Fridlender hangsúlyozza, hogy Lessing világosan látta a színház kulturális, felvilágosító jelentőségét, valamint a XVIII. századi német drámaírás elmaradottságát. A megújulásért folytatott harca során drámaelméleti folyóirataiban: *Beyträge zur Historie und Aufnahme des Theaters* (Adalékok a színház történetéhez és elterjedéséhez, 1750), majd később *Briefe, die neueste Literatur betreffend* (Levelek a legújabb irodalomról, 1759) című kiadványaiban véglegesen leszámol a Gottsched-féle klasszicista, udvari drámával, és ugyanakkor megfogalmazza az ún. „komoly” vígjáték elméletét is.

Plautus: *Capivi* (Foglyok) című komédiájának fordítása alkalmából kifejti, hogy a valódi vígjáték nem csupán a megnevettetés célját szolgálja, e műfajnak morális feladatai is vannak. A vígjátéknak komoly elemeket is kell tartalmaznia, hiszen maga az élet is komoly és nevetséges elemek váltakozása. Ennek a realista szemléletnek megvalósítását célozták már Lessing említett ifjúkori vígjátékai is, amelyeket azonban még számos eszmei fogyatékoság: az eredetiség és a társadalmi szemlélet hiánya, elvont moralizálás stb. jellemzett. Vígjátékainál sikerültebb a *Samuel Henzi* című tartalmában konkrét, egykorú történelmi eseményre alapozott tragédia-törzsdarab (1749), bár ebben is még túlteng a retorikus elem és emellett tematikájában távol esik a német valóságtól. Első igazán jelentős drámai műve a *Miss Sara Sampson* (1755).

E színdarab az első valódi családi dráma, amely nem királyokról vagy mitikus hősökről szól, amint az a francia klasszicista drámában szokásos volt, hanem a maguk megszokott, mindennapi környezetében igazi polgári hősöket visz színpadra. Lessing tehát a Corneille és Voltaire mutatta irányzattal szemben az angol polgári irodalom (Samuel Richardson, George Lillo) útját választotta. Bár megoldásában még a *Miss Sara Sampson* is messze esik attól a realizmustól, amelynek megvalósítását Lessing célul tűzte ki maga elé, mégis ez a színdarab az egyik első európai érvényű polgári dráma. Fogyatékoságait a tanulmányíró abban jelöli meg, hogy a benne bemutatott családi életnek nincsen szerves kapcsolata a társadalmi, történelmi és politikai viszonyokkal, szereplői pedig — Marwood kivételével — mind passzívak.

A *Miss Sara Sampson*nal Lessing esztétikai és társadalmi jelentőségű harcát a tragédia területére vitte át. Felismerte, hogy a tragédia lényege nem a merev, klasszicista szabályosság, hanem az emberi szív és szenvedély realista ábrázolása. A tragédia ily módon az ember nevelésének egyik fontos eszköze, célját pedig a szánalom felkeltésével éri el. Az egykorú drámaírás mindkét iránya fogyatékoságokat rejtett: a klasszikus keretű polgári-felvilágosító tartalmú francia dráma főhibája az elvont pátosz, a családi-köznapi angol drámáé pedig a tartalmi korlátozottság és a szereplők hősi magatartásának hiánya. Fridlender monográfiájának harmadik fejezetében Lessingnek a német irodalom megújulásáért folytatott harcát ábrázolja. Amíg úttörése a realizmus felé körülbelül a berlini, wittenbergi, majd újabb berlini és lipcsei tartózkodásának idejére (1748—1758) esik, addig az e fejezetben tárgyaltak a boroszlói, hamburgi és az első wolffenbütteli évek, valamint az itáliai út eseményeit (1758—1775) foglalják össze.

A már korábban említett *Briefe, die neueste Literatur betreffend* című Mendelsohnnal és Nicolai-jal közösen kiadott folyóiratban Lessing tovább folytatja harcát a Gottsched-féle irodalompolitika, valamint az ún. svájci iskola (Jakob Bodmer, Johann Jakob Breitinger) ellen. Gottsched elleni fővádja abban áll, hogy az utóbbi elszakította a német drámát népi gyökereitől, a svájci iskolát viszont — ideértve Klopstockot is — pietizmusa miatt marasztalja el. Wielandról írt kritikájában az idealizálást, a tökéletes jó ábrázolását kifogásolja. Mindezekkel az eszmei fogyatékoságokkal szemben példaképnek Shakespeare-t jelöli meg, és ezzel utat nyit a nagy angol drámaíró németországi diadalainak.

A továbbiak során Fridlender a lessingi állatmese-elmélet jelentőségét elemzi. Az állatmese — ez elmélet szerint — összekötő kapocs a költészet és az erkölcsen között, mert az állatmesének a költészet többi ágával szemben közvetlenül didaktikus és morális céljai vannak. E műfaj további sajátossága még, hogy benne az általános érvényű és az egyedi töretlen egységben nyilvánul meg. A tanulmányíró azonban azt

is megállapítja, hogy Lessing a különféle irodalmi műfajok esztétikai elméletének kidolgozásánál mindenkor az antik művészet és esztétika — elsősorban Aristotelész — elveit fogadja el törvényként, és ennek folytán szemlélete — beleértve az állatmese-elméletét is — némiképp történelmietlen, racionalista. Mindamellett állatmesei a társadalmi kritika kiváló értékű megnyilvánulásai.

A boroszlói és berlini évek alatt Lessing esztétikai elmélete továbbmélyül. Ekkor teremti meg egyik főművét: a *Laokoont* (1766), amely az eddig csupán inkább szétszórta kifejtett esztétikai nézeteinek általános érvényű, nagyszerű összefoglalása. A *Laokoont* elsősorban politikai, vitairat: harc a német nemzeti irodalomért. Lessing azzal, hogy rámutat az egyes művészeti ágak, elsősorban a képzőművészet és a költészet egymástól eltérő sajátos kifejezési eszközeire és hatáira, valamint azzal, hogy szembehelyezkedik a szatirikus, elvont leíró költészettel — amely korának egyik jellegzetessége — a realista művészet elméletének alapjait rakta le. Rendkívül fontos ebben a vonatkozásban Winckelmann-nal folytatott vitája is, amelynek során a sztoicizmussal és passzivitással az emberi hősiesség szükségszerűségét állítja szembe, és ezzel a német polgárság számára kijelöli az egyedül lehetséges emberi magatartást.

A 60-as évek legfontosabb politikai eseménye II. Frigyes porosz király hódító háborúja, az ún. hétéves háború volt. Ennek kritikáját nyújtja Lessing egyik legjelentékenyebb színművében: a *Minna von Barnhelm*-ben (1767). A dráma erényeit elemezve a tanulmányíró hangsúlyozza a kor levegőjének realista érzékeltetését, a jellemábrázolás kiválóságát és a frigyesi rendőrállam kipellengérezését. Lessing ebben a művében nemcsak mélységes humanizmusáról tett tanúságot, nemcsak a német egységért folyó küzdelemhez nyújtott jelentős segítséget, hanem egyben megmutatta a német drámaírás fejlődésének valódi útját is.

A következő fejezetet Fridlender a hamburgi évek történetének, illetve a lessingi dráma és színjátszás elmélet beható elemzésének szenteli. A *Hamburgi dramaturgia* című folyóiratban kifejtett nézetek Lessing eddigi drámaelméleti megállapításainak summázása. Lessing a klasszicista drámával újból a shakespeare-i drámát — mint az antik drámaírás elveinek valódi megtestesülését — állítja szembe. Rámutat arra is, hogy a művészet nem egyszerűen a természet utánzása, hanem egyben a valóság törvényeinek felismerése és érzékeltetése is. A dráma középpontjában mindig az ember áll, aki viszont az ész mellett a szívhez is szól. Ezért az ember jellemének realista ábrázolása a dráma egyik főkövetelménye, annál is inkább, mert hiszen a cselekmény lényege éppen a jellemek harca és e harc feloldása. A jellemnek pedig egyesítenie kell magában a tipikust és az egyénit, így válik reálissá és egyben a dráma eszmei mondanivalójának hordozójává.

A tragédia a dráma legjelentékenyebb műfaja, amelynek témája nemzeti, hazafias célú gondolat, eszköze pedig a szánalom és a féltlem felkeltése. A tragédia hőse egyszemélyben bűnös és nem-bűnös, ez a jellembeli konfliktus vezet el a katharsishoz. A francia klasszicista tragédia merev szabályossága, pl. a hármascsgység feltétlen alkalmazása éppen ezeknek az elveknek maradéktalan érvényesülését gátolja.

Ugyancsak a *Hamburgi dramaturgiában* fejtette ki Lessing a színjátszásról vallott nevezetes felfogását. Eszerint a valódi színművészetnek a klasszicista elvontság és a naturalista ábrázolás közötti középutat kell megtalálnia. A színészek — a képzőművésszel ellentétben — módja van a szabályszerűtől eltérni, viszont az indulatok érzékeltetésében mértékot kell tartania, és alakítását elsősorban a megfigyelésre és tudatra kell alapoznia. Az érzelmek tehát a tudat szűrőjén keresztül és vele összhangban, kölcsönhatásban jutnak kifejezésre.

Fridlender rámutat a lessingi drámaelmélet korlátaira. Elsősorban történelmietlen szemléletét, az antik művészet örök ideáljának hirdetését kifogásolja. Lessing nem ismerte fel, hogy az emberi jellem történelmi-társadalmi termék, ezzel magyarázható, hogy szembefordult Diderot zseniális „foglalkozás-ábrázolás” elméletével. Gyengéje továbbá a lessingi szemléletnek az is, hogy a világban a bölcsesség és jóság uralmát látja.

Lessing esztétikai elmélete — állapítja meg a tanulmányíró — középen áll a Winckelmann-féle elvont klasszicista szemlélet és a Sturm und Drang preromantikus, szubjektivist, ösztönösséget hirdető álláspontja között. Ennek tudható be az, hogy a Sturm und Drang költői, bár sok tekintetben Lessing hatása alatt állanak, mégis kritizálják a *Laokoont*, és elutasítják elméletét a képzőművészet és költészet sajátlagos jellegét illetően.

A hamburgi tartózkodás idejére esik még Lessing győzelmes vitája Ch. A. Klotz hallei professzorral, valamint az ennek nyomán íródott *Wie die Alten den Tod gebildet?* (Hogyan ábrázolták a régiek a halált?) című nagyszerű tanulmánya. De ugyanebben a fejezetben elemzi Fridlender a már Wolfenbüttelben írt — és a német drámáért folytatott küzdelem csúcsát jelentő — *Emilia Galotti* (1772) is.

Lessing *Emilia Galotti*ja újtípusú polgári tragédia, amelynek középpontjában a harmadik rend hősiességének motívumát találjuk. Eszmei fogyatékoságai ellenére is a XVIII. századi drámaírás egyik legnagyobb hatású darabja, amely szerves egységbe foglalja a családi dráma és a társadalmi-politikai problematika elemeit. Világos, éles állásfoglalás az abszolutizmus, a kegyencrendszer ellen, a polgárság ingadozó magatartásának reális bemutatása a tragédia legfőbb eszmei értékei. Művészi erőnei közül különösen a felépítés és a jellembrázolás kiválóságát kell kiemelni.

A monográfia ötödik fejezete *Lessing és a német felvilágosodás* címmel a wolfenbütteli évek (1776–1778) történetét tartalmazza, és elsősorban Lessing filozófiai munkálkodásával foglalkozik. A tanulmányíró e témát bevezetve megállapítja, hogy Lessing ugyan nem írt szisztematikus filozófiai műveket, mégis a Leibniz–Kant közötti időszak legjelentékenyebb bölcselő elméje.

Az említett időszak ugyanis nem jelenti az idealista filozófiai nézetek korlátlan egyeduralmát; eddig kellőképpen fel nem tárt materialista tendenciákkal, elsősorban Spinoza nézeteinek hirdetésével is találkozunk. Ezekhez a tanokhoz állt közel Lessing, bár következetesen materialista elveket sohasem vallott. Mégis figyelemre méltó panteisztikus vonásokat ismerhetünk fel műveiben, és amellett nyilvánvaló az a szándéka is, hogy a német ateizmus és szabadgondolkodás hagyományait a demokratikus publicisztikával és népneveléssel összekapcsolja. Lessing ugyan nem folytatott olyan éles eszmei harcot az idealizmussal, mint francia materialista kortársai, ingadozása a két világnézet között gyakran elveszi csapásainak élet, magatartásának mégis számos határozott, pozitív vonása is van, mint például a skolasztika és a dogmatizmus elleni küzdelme, a vallási türelem hirdetése stb. Talán legnagyobb érdeme ebben a tekintetben, hogy élesen szembenállt minden olyan megalkuvó törekvéssel, amely a hit és a tudomány „összeegyeztetését” tűzte ki céljává.

Ennek a harenak keretében adta ki saját megjegyzéseivel ellátva az ún. *Reimarus*-kéziratot, valamint *Anti-Goeze* elnevezésű vitáiratát, az *Emberi nem nevelése* című munkáját és végül az *Ernst és Falk* beszélgetéseit.

A monográfia utolsó fejezete a *Nathan, der Weise* (Bölcs Náthán) elemzésével foglalkozik, és ezt követően összefoglalja a lessingi életmű legfőbb erőseit.

A braunschweigi cenzura beavatkozása következtében Lessing nem folytathatta sem a *Reimarus*-kézirat kiadását, sem pedig a Goeze-vitát. A végső szót: az értelem és szabadság szavát ezért a színpadról, a *Nathan, der Weise* jambusaival mondta ki. A nagy mű elvi mondanivalója a vallások közös erkölcsi alapja és egyenlő rangja, a személyes szabadságnak és a népek barátságának emelkedett hangú, bátor hirdetése. A *Nathan, der Weise*ben Lessing még egyszer, utoljára szembefordul a vallási türelmetlenséggel, az egyház lélektelen dogmatizmusával, sőt — Al Hafi alakjában — állást foglal mindenfajta uralommal szemben, amely emberek közti egyenlőtlenségre vezet. A *Nathan, der Weise* — az absztrakció ellenére is — Lessing humanizmusának legragyozóbb, hatásában legmélyebb megnyilvánulása, amelynek mozgó erejét mind a mai napig át tudjuk érezni. Amellett e színműben Lessing a csodálatos jellemek egész sorát alkotta meg; művének felépítése is tökéletes.

Befejezésül a tanulmányíró még egyszer összefoglalja Lessing életművét és ismerteti azt a mélyseges hatást, amelyet Lessing jellemének nagyszerűségével és tevékenységének iránymutató voltával kortársaira, valamint a későbbi korok művészeire, esztétáira és filozófusaira gyakorolt. Ebben a vonatkozásban kiemeli Goethe és Heine, Marx és Engels, valamint az orosz forradalmi demokraták értékelését, rámutat Mehring *Lessing-legendájának* jelentőségére. A tanulmányt Lessing jelenének ismertetése: a mai szovjet és demokratikus német esztétika állásfoglalásának vázlata, valamint a valódi Lessingért folytatott küzdelem rövid ismertetése zárja be.

Fridlander monográfiájának érdeme, hogy világos, áttekinthető képet nyújt Lessing egész életművéről, sikeresen emeli ki annak legfontosabb elemeit. Ilyen módon a tanulmány-nyújtotta Lessing-portré teljesnek és hitelesnek mondható. Elemzésében következetesen, de minden dogmatizmustól mentesen alkalmazza a marxista esztétika elveit.

Vámosi Pál

Egy irodalmi szalon története

Az irodalomtörténetírásnak több mint egy évszázadig kellett várnia, amíg Mme de Staël Mme Récamier-hoz írt és annyiszor idézett levelei csonkítatlan kiadásban jelenhettek meg¹. Mme Récamier és leszármazottai egészen a legújabb időkig mereven elzárkóztak a közléstől, és így nemcsak a két barátnő hosszú évtizedekre nyúló kapcsolatának történetére, hanem a XIX. századforduló irodalmi életének számos fontos részletére is csak most derült napvilág.

Ezeknek az új dokumentumoknak megjelenése tette lehetővé Maurice Levaillant összefoglaló jellegű munkájának megírását Mme de Staël és Mme Récamier barátságának történetéről.² Az irodalmi élet kutatója számára elsősorban ennek a barátságnak irodalmi vonatkozásai, így mindekelőtt az irodalmi életben játszott szerepe fontos. Sajnos már a bevezetésben meg kell állapítanunk, hogy Levaillant könyve ebből a szempontból nem elégt ki bennünket teljes mértékben. A történeti részek érdekes és vonzó elemzése mellett sokszor elsikkad az irodalmi szempont. A forradalom utáni irodalmi élet még a francia filológia számára is sok megoldatlan problémát jelent: Napóleon hatalmas alakja nemcsak korának irodalmát nyomta el, hanem a korával foglalkozó művelődés- és irodalomtörténészek figyelmét is elsősorban személyére irányította. Levaillant is részletesen elemzi a császár és Mme de Staël híres viszálkodásának történetét, amelyet Sainte-Beuve-től kezdve napjainkig annyiszor feldolgoztak³.

Levaillant azonban — és ezt tartjuk a mű legnagyobb hiányosságának — mellőzi a forradalom és Napóleon kora irodalmi szalonéletének elemzését, és csak néhány, jobbra felületi kérdéseket érintő lapon vázolja Mme de Staël párizsi és coppet-i szalonjának kapcsolatát a kor irodalmi életével.

Az irodalmi köztudat szerint a szalonok szerepe az irodalmi élet irányításában a forradalom kitörésekor megszűnt. Ez nagyjából igaz is, de nem egyik napról a másikra ment végbe ez a folyamat, és az átmenet

elemzése igen értékes adatokat szolgáltat a romantika és a realizmus kora felé vezető, új típusú irodalmi milió alaposabb megismeréséhez. Mint tudjuk, Franciaországban a szalonélet a XVI. században alakul ki, és a következő században már jelentős szerepet játszik — különösen a „précieuse-ök”-ről híres Rambouillet-palota irodalmi köre — nemcsak a kifinomultabb társasági élet megteremtésében, hanem a korszak irodalmának és nyelvének fejlesztésében is. De az irodalmi szalon igazi virágkorát csak Voltaire századában éri el: elég csak Mme de Lambert, Mme de Tencin, Mme du Deffand, Julie de Lespinasse, majd Mme Geoffrin, Mme d'Holbach, Mme Helvétius és Mme Necker összeföveteleire utalnunk. Ekkor válik a szalon a művelődés valódi központjává, sőt iskolájává, ahol a beszélgetések és viták nyelvi és tartalmi eleganciájában, az ízlés kifinomult kultuszában megnyilvánuló francia szellem eléri tetőfokát és vonzóerejét kiterjeszti messze az ország határain túl egész Európára. A felvilágosodás nagyjainak tevékenysége, az Enciklopédia megjelenése mellett a szalonok irodalom- és nyelvűvelő munkássága nem kevésbé járult hozzá ahhoz, hogy Rivarol elnyerhette a berlini akadémia első díját a francia szellem és nyelv univerzálításáról szóló értekezésével.

Ugyanakkor a szalonoknak és az egész irodalmi életnek különös szint és ízt ad az a kétségbevonhatatlan tény, hogy bizonyos értelemben nők irányítása alatt állott. A szalonok uralma a Régens-kortól a Forradalom utánig egy kissé a nők „uralmát” is jelenti. Az ő közreműködésükkel kerülhetnek az írók a társadalmi élet vérkeringésébe, válnak népszerűvé műveikkel együtt olyan korban, midőn az olvasóközönség még csak szűk „elit”-re korlátozódik. Azonban — amint azt már említettük — a Forradalom nem szüntethette meg egy csapásra a szalonoknak az irodalmi életben játszott vezető szerepét, bár az ezekben az esztendőkből kifejlődő újságírás és az egyre szaporodó folyóiratok fokozatosan átveszik az irányítást és fejlet-

¹ *Lettres de Madame de Staël à Madame Récamier*, présentées par E. Beau de Loménie, Paris, Domat, 1952.

² Maurice Levaillant; *Une amitié amoureuse: Mme de Staël et Mme Récamier*. Lettres et documents inédits. Paris, Hachette, 1956. 383.

³ A *Nouvelles Littéraires* 1958. okt. 16-i száma részletet közöl André Lang-nak a közeljövőben megjelenő Mme de Staël életrajzából.

tebb formák felé vezetik az irodalmi életet. A szalonok a Forradalom alatt is nyitva maradtak, de a kor levegőjének megfelelően átalakulnak, s „belső életük”-ben az írók egyre inkább elvesztik vezető szerepüket. *Igy a szalon visszakanyarodik oda, ahonnan a XVI. században elindult: jelentősége ismét csak társadalmi jellegű lesz.*

A Direktórium és a Császárság szalonja, s köztük a legreprezentatívabb: Mme de Staël szalonja, és bizonyos mértékben Mme Récamier-é is, érdekes állomását mutatja ennek a *visszakanyarodásnak*. E mozgalmas korszakok franciáját — bármilyen társadalmi réteghez tartozzék is — már a Forradalmat közvetlenül megelőző évtizedektől kezdve elsősorban és természetesen a politika és a gazdasági élet problémái érdeklik. Ezeknek a témáknak az előtérbe kerülése a polgárság és a polgári gondolat előretörését is világosan mutatja. Az 1780-as években az arisztokrata szalonok szerepét egyre inkább a haladó nagypolgárság szalonjai — így Mme Helvétius és Mme Necker, majd Mme de Staël szalonja veszi át. Ségur gróf, midőn visszatér szentpétervári nagykövetségéből, meglepődve tapasztalja a szalonok levegőjének átalakulását: „... J'employais mes soirées à parcourir les différents cercles de la capitale, à revoir ces sociétés qui avaient fait le charme de ma jeunesse; je les retrouvais plus vives, plus spirituelles, plus animées que jamais... Cependant elles semblaient avoir perdu pour moi leur plus doux attrait... On ne discutait plus, on disputait, le seul et éternel sujet de conversation était cette politique qui ne permettait que bien rarement aux arts, aux muses, à la galanterie de varier les entrées.”⁴

Mme de Staël, aki fiatal korát még anyja, Mme Necker, Ancien Régime-beli szalonjában töltötte, már az új generáció képviselője, és hátran magáénak vallja a szalonok megváltozott szellemét: „On peut dire avec vérité que jamais cette société n'a été aussi brillante et aussi sérieuse tout ensemble que pendant les trois ou quatre premières années de la Révolution, à compter de 1788 jusqu'à la fin de 1791... Dans aucun pays ni dans aucun temps l'art de parler, sous toutes les formes, n'a été aussi remarquable que dans les premi-

ères années de la Révolution” — olvas. hatjuk egyik levelében.

Mme de Staël későbbi politikai állásfoglalása már a Forradalom első éveiben kirajzolódik. Szalonjában a liberális arisztokrácia fiatalabb nemzedékét gyűjti össze, akiknek zöme Washington oldalán részt vett az észak-amerikai függetlenségi háborúban, és akik képesek voltak meglátni a gazdasági életben a kapitalizmus kialakulásának szükségességét: Lafayette, Mathieu de Montmorency mellett feltűnik az Autun-i püspök, a későbbi Talleyrand herceg alakja is. Kétségtelen, Mme de Staël az alkotmányos monarchia híve, már ezekben az esztendőkből is, és az is marad egészen addig, amíg véglegesen ki nem ábrándul ebből az eszméből, amikor politikai ideáljának torz megvalósulását pillantja meg XVIII. Lajos restaurációs monarchiájában.

Mme de Staël Voltaire-en és Rousseau-n nevelkedett felvilágosult szelleme borzadt minden zsarnokságtól és elnyomástól, és így válik érthetővé, hogy napról napra mindinkább szembefordul az egyeduradalomra törő Napóleon-nal, akiben eleinte nemcsak a spártai életű, római és francia klasszikus szerzőket kedvelő fiatal hőst látja, hanem az Institut tagját is, aki a jövő irodalmi és tudományos életének legnagyobb mecénása lesz. Nem tartjuk célszerűnek ehelyütt is felidézni „párharcaiknak” szinte már közhelynek számító történetét, hanem inkább visszatérve Levaillant könyvéhez, követjük a Mme de Staël és Mme Récamier körül kialakuló irodalmi ellenzék problémáit.

Mme Récamier már barátságuk első pillanatában felfedezte Mme de Staël-ban a „nature supérieure”-t, aki szellemével és természetességével egyszerre vonzotta és taszította ezt a szelíd, szoborszerű lényt, aki azonban csodálatos női ösztönnel tudta meglátni kortársaiban az emberi és írói nagyságot. Az Abbaye-aux-Bois-i szalonja, amelynek középpontja Chateaubriand volt, kissé az Ancien Régime szalonjainak intrikáit idézi emlékezetünkbe; itt döntöttek az Akadémia jövőbeli tagjairól⁵. Benjamin Constant, aki a legjobban ismerte és szerette a két barátnőt, említi, milyen örömet jelentett számára beszélgetéseik hallgatása. Összehasonlítja Mme de Staël

⁴ Comte de Ségur (Louis Philippe): *Mémoires ou Souvenirs et Anecdotes*, tome I. p. 193. Paris. 1825.

⁵ André Maurois említi Chateaubriand című művében, hogy Sainte-Beuve szerint Mme Récamier pártfogása több, mint harminc éven át a legbiztosabb ajánlás volt az Akadémián, az Egyetemen, a minisztériumokban.

férfias és kritikus szellemét Mme Récamier finoman megértő lelkével. Barátságuk túlélte Mme de Staël halálát (1817) és 15 évvel később az 55 éves „Juliette” a 64 éves Chateaubriand-nal együtt zárando-
kol el a coppet-i kastélyba. Levaillant művében sokkal inkább Mme de Staëllal foglalkozik, mint Mme Récamier-val: Mme Récamier barátságuk egész ideje alatt alávetette magát Mme de Staël géniuszá-
nak.

Levelezésük 17 évre terjed ki, 1800-tól Mme de Staël haláláig. Mme Récamier megtartotta és összegyűjtötte barátjánője leveleit, és közös barátjuk, Bullanche, 1825-ben fejezte be Mme Récamier kérésére levelezésük egyrészének másolását. Ezt a töredékes gyűjteményt Mme Récamier csak ritkán adta át elolvasásra intim barátainak; ezt olvasta Chateaubriand, és Sainte-Beuve ezt dolgozta fel *Portraits de femmes* című sorozatában. Mme Récamier, Mme de Staël örököseinek minden kérésére ellenére sem adta át meghalt barátjánője leveleit, de részben megkímélte azokat, amikor 1831-ben, majd élete végén levelezésének nagyrészét és valószínűleg rendkívül értékes adatokat tartalmazó emlékiratait is elégette⁶. A levelek irodalmi értéke igen nagy. Közelebb hozzák az olvasóhoz Mme de Staël szellemi és érzelmi világát, és sok helyütt fényt derítenek a kor gondolatvilágára. Mint kortörténeti dokumentumokat Chateaubriand is hasznosította őket a *Mémoires d'Outre-Tombe*-hoz. Az örökösök engedelmével ugyan Edouard Herriot felhasználhatta őket *Madame Récamier et ses amis* című, 1904-ben megjelent művének megírásához, de az első teljességre törekvő kiadás — amint azt már említettük — csak 1952-ben jelenhetett meg. Hiányosságai és tévedései miatt azonban ez a gyűjtemény sem szolgálhat kritikai kiadás alapjául. Levaillant könyve függelékében is közöl néhány eddig kiadatlan levelet.

A két nő barátságának elemzése mellett Levaillant a Coppet-i irodalmi élet megélevenítését tekinti egyik céljának. Ennek a rendkívül mozgalmas életnek az ábrázolása, amely szinte az egész könyvön átvonul, a mű legszebb és legérdekesebb részét alkotja. Kissé Coppet-ban fordul át a XVIII. század még klasszicista szelleme

a romantikába: ez adja Mme de Staël egyéniségének és munkásságának kettősségét.

Mme de Staël hosszú évtizedekre nyúló levélváltása Mme Récamier-val nemcsak a kor irodalmi világának megismeréséhez szolgáltat felbecsülhetetlen értékű adalékokat, hanem kiegészíti Mme de Staël emberi és írói portréját is. Egy jövőző Mme de Staël-biográfiának lesz a feladata, hogy feldolgozza a még sok szempontból kiaknázatlan anyagot és elvégezze a szükségesnek mutatkozó korrekciókat, ugyanis Levaillant munkájának inkább regényességre törekvő jellege kizárta a szigorúbb értelemben vett tudományos feldolgozást.

Mme de Staël legintimebb tárgyú és hangú leveleiben is mindig ott van a közélet kérdései iránt soha meg nem szűnő érdeklődés, néha csak egy megjegyzés vagy kérdés formájában. Így például 1814 utáni politikai állásfoglalását szépen mutatja az a levél, amelyben régi barátjában, Mathieu de Montmorency-ban, való csalódását írja meg. M. de Montmorency 1789-ben még az alkotmányos monarchiáért harcoló, liberális főnemesi párthoz tartozik, Napóleon bukása után az ún. ultrák egyik vezetője lesz, akik XVIII. Lajos még sok tekintetben mérsékelt és óvatos politikája után lehetővé teszik X. Károly nyílt abszolutizmusra törekvését.

Amint már említettük, Levaillant könyvében nagyrészt csak a száműzetés éveivel foglalkozik, mert a levelezés érthetően ezekben az esztendőkhöz volt a leggazdagabb. Mme de Staël leveleinek háttérében mindig ott áll a Genf melletti coppet-i kastély, amelyet apjától örökölt, és ahol maga köré gyűjtötte a francia és a külföldi irodalom számos képviselőjét, Benjamin Constanttól Schlegelig. Sainte-Beuve világosan látta Coppet szerepét: »... il (Coppet) fut l'Elysée intellectuel d'une génération... Ce que le séjour de Ferney fut pour Voltaire, celui de Coppet le fut alors pour Mme de Staël.” Természetesen ez nem jelentheti azt, hogy Coppet-nak olyan jelentőséget tulajdonítsunk, mint Ferneynek, vagy akár Port-Royalnak, amint azt Levaillant teszi, kissé félreértve Sainte-Beuve hasonlatát. De ugyanakkor el kell ismernünk nagy szerepét a francia roman-

⁶ Mme Récamier hagyatékában található a következő nyilatkozat másolata: Copie. — Les lettres que je possédais de Mme de Staël ont été divisées en 2 catégories, l'une qui a été brûlée en présence de Mme de Broglie, l'autre que je désire garder pendant ma vie et qui sera remise après moi à Mme de Broglie pour en faire l'usage qui lui paraîtra le plus conforme à la volonté de Mme de Staël. Paris, le 26 avril 1831. J. Récamier.

tika kialakításában. Kétségtelenül Coppet is hozzájárult ahhoz, hogy a német romantika behatoljon a francia köztudatba és formálja az olvasóközönség ízlését. Ehelyütt elég az ugyancsak Coppet-ban írt *De l'Allemagne*-ra utalnunk, amelynek számtalan részletét megvitatták a kastély szalonjában.

De ez csak Coppet egyik arca. A kastély színházának repertoárja ékesen illusztrálja a színpadi ízlés megváltozását is: eleinte jobbra csak klasszikus görög drámákat és Voltaire-darabokat adtak elő, később egyre inkább Racine lép előtérbe, és ez a tény nem kevéssel járult hozzá Racine új, romantikus „felfedezéséhez”. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy Mme de Staël valaha is Racine-rajongó lett volna. Napóleon épp azzal akarja bebizonyítani Mme de Staël francia szellem iránti értetlenségét, hogy a *De l'Allemagne*-ban Euripides *Hippolytos*-át Racine *Phédre*-je elé helyezi.

Coppet e két arcúlatára mellett erősen kidomborodik egy harmadik is, amely leginkább a középkor cour d'amour-jainak forró légkörére és a XVIII. század „gáláns”

világára emlékeztet: szerdem, „conversation”, játékok és mindenekelőtt zene. Ez természetes is, hisz, amint már mondtuk, Mme de Staël szalonja a fokozatos átmenetet képviseli a „mondain”-séghez való visszakanyarodás felé. A nagyvilági szellem előtérbe kerülése különösen az 1810-es nyári tartózkodását jellemzi a Loire-menti Chaumont kastélyában, amelyet Levaillant találóan Coppet-sur-Loire-nak nevez. De ez nemcsak Napóleon zsarnoki felügyelete miatt történik így, amint ezt Levaillant hangsúlyozza, hanem szervesen folyik a kor átalakulásából is: Mme de Staël is egyre jobban érzi, hogy a szalon, mint intézmény, nem játszhat többé vezető szerepet sem a politikai, sem az irodalmi élet irányításában. Coppet-i szalonjának megszűnésével elérkeztünk egy új irodalmi irány, a romantika megszületéséhez. Az új korszak irodalmi életét már egészen más törekvések határozzák meg, mint a felvilágosodás és a Császárság korában, de az új szellem kialakulását csak nehezen érthetjük meg Coppet és az Abbaye-aux Bois nélkül.

Kelemen Tiborné

Naplényes csúcsok

Alick West: *The Mountain in the Sunlight. Studies in Conflict and Unity. Lawrence and Wishart, London 1958. p. 208*

Az ismert irodalomtörténész, dr. Leavis *The Common Pursuit* c. esszékötetében egyebek közt azt állítja, hogy a XX. sz. derekán két irodalomkritikai módszer áll egymással szemben: a marxistáké és azoké, akik hisznek a hagyományokban. Tekintve azonban, írja dr. Leavis, hogy a marxisták, „determinizmusuktól elvakulva” a társadalom fejlődésében csupán a termelőerők és termelési viszonyok mozgató rugóit veszik figyelembe, a hagyományok továbbélése kérdésében nem lehetnek tárgyilagos ítézők. A hagyományok elpusztultak az ipari forradalommal, s a ma alkotói, a „modern forradalmárok, társadalmi reformerek és utópisták” nem mérkőzhetnek elődeikkel. Kulturális hagyományaink ma már csak arra jók, hogy múltunk és veszteségünk nagyságát felidézzék. Mindezt Alick West ismerteti könyve előszavában (pp. 7—10), s az egész tanulmánykötet mintegy cáfolat dr. Leavis elméletére.

Háromszáz év nagy korszakai, hat író portréja — hatalmas anyag. Maga Alick West így csoportosít: a polgári forradalom százada — John Bunyan és Daniel Defoe (pp. 11—57; 59—109); a szocialista forradalom hajnala — Walter Pater és Oscar Wilde (pp. 111—153); forradalmas jelenkorunk — J. B. Priestley és Jack Lindsay (pp. 155—183; 185—208).

John Bunyanhoz sokan visszanyúltak már, akik őseket, kételyeikre választ vagy csak egyszerűen érdekességet kerestek az irodalomban. Tanulmányt írt róla a nagyhatású esszéista, Macaulay; nevét Blake-ével együtt említi Priestley, és dr. Leavis érveléséhez is éppen Jack Lindsay *John Bunyan, a mítosz-teremtő* c. könyve szolgáltatott támadási felületet.

„Naplényes csúcsok” — Alick West tanulmánykötetének címe — ez is bunyani kép. Csúcsoknak látta a prédikátor-író azokat a napsütötte kapualjakat, ahol néhány bedfordi szegény asszony vitatkozott az isten mibenlétéről.

Ezek voltak az ébredő új kor nagy kérdései: az emberek felett, tehát kívül van-e Krisztus, vagy belül, a lelkekben? A kegyelem-osztás istene ő, vagy a törvényé? Megféré a kettő együtt, vagy tagadja egymást? A problémák nem maradtak az új prédikátorok hitvitáinak korlátaiban, belül a templomokban; végiggörögtek Közép- és Nyugat-Európán, a legkisebb falvakba is eljutottak, s ahol szájra kapták őket, bomlott az engedelmesség és a sunyítás.

Maga Bunyan szinte sosem szabadul meg a problémák gyötrelmeitől. Alick West a vergődő írókat mutatja, aki a katolikusoktól a quakerekhez, a quakerektől a baptistákhoz sodródik; hól fanatikus templombajáró, hól szitkozódó atheista, hól a puritán morál híve, hól a kicsapongókkal rokonszenvez. Ez a szenvedélyes útkeresés minden írásának, elsősorban leghíresebb művének, a *The Pilgrim's Progress*-nek is a lényege. Hősei középkori tanművek hagyományaihoz híven, beszédes nevű figurák, egy-egy eszme vagy magatartás megtestesítői, s ezek a szimbólum-hősök ütköznek meg a Hűség Vásárának fertelmeivel, hogy elérjék céljukat, az Égi Várost. Az allegorikus téma középponti kereteit szétdobja az új tartalom: a hőseket és ellenségeiket megleveníti az író igazság-kereső szenvedélye. Egy későbbi regényben, ahol a szimbólum-hősök közt már az üzlet-ember is helyet kap, Bunyan nemcsak a becsületet kereskedést glorifikálja, de hitet tesz amellett is, hogy az ember nem pénzzel igazítja jól az életútját, hanem azzal, ha igaz marad ön-lelkéhez és embertársaihoz.

Másként felel erre a kérdésre a következő emberöltő nagy írója: Daniel Defoe. A XVII. sz. végére a hitviták teljesen politikai arculatot öltenek. A polgári forradalom elbukott bár, de vele bukott a régi abszolutista rend is, s a népretegek tapasztalattal izmosodva kerültek ki a küzdelemből.

Az újságíró Defoe-nak nagy élménye a tömeg. Közhelyszerű emlegetni a híres pellengér-históriát, mely Defoe-nak szégyen helyett dicsőséget hozott: a londoni nép az utcán ünnepelte íróját.

De a tömegeből Defoe előtt már kiválik az individuum; s megszületik az első igazi regényhős: a polgár.

Alick West érdekes — indokolt — párhuzamba állítja a *Robinson Crusoe*-t a *Moll Flanders*-szel. Robinson is, Moll is a bontakozó új erkölcs képviselői. A pénz — a tulajdon — hatalma elől nem véd sem a magányos sziget, sem a züllés. Beszennyezi az emberi kapcsolatokat is: Moll házasságait és viszonyait, Robinsonnak pedig látszólagos testi-lelki függetlenségét, hiszen a lábnymtól megriad — ki tör be az ő külön világába? — és Pénteket csak rabszolgájává tudja tenni. Életük bezáruló kör: amit a pénz elrontott, a pénz teszi jóvá.

A *Moll Flanders*-ben még csak sejtjük a diadalmas polgár közelgő rothadását — a *Roxanában* már világosan érezzük. A családnak, a társadalom e legkisebb szilárd egységének egyénre való szétesése bármilyen izgalmas vagy impozáns, mégsem lehet egészséges folyamat.

A változásokra oly érzékeny Defoe kegyetlen-nyugtalan ábrázolásmódjával így válik kora humánusának leghívebb kifejezőjévé.

A XIX. sz. közepét és végét a kötetben Walter Pater és Oscar Wilde képviseli. A romantika győzelme után már nem lehet a kérdést nem feltenni: s az irodalom? a művészet? segítenek-e a társadalom bajain?

Múlt pillanataink legnagyobb gyönyörűsége, minden emberi szenvedély és tudatos teremtettség tetőfoka: a művészet, — írja Walter Pater *The Renaissance* c. esszékötetének utószavában. E legmagasabb élvezetek régióiba való felemelkedés, a homo aestheticusnak a szépségben való lelki megtisztulása segít majd megteremteni a politikai szabadságot. (West itt a német idealista filozófiának, főleg Schillernek Paterre gyakorolt hatására utal.)

Pater szavai különös, fordított aktualitást nyernek egy olyan korban, mely már újfajta forradalmak közeledtét jelzi.

Hogy önelégült individuumok pusztá törekvése árán nem érhető el a szabadság, ezt Pater is vallja. Ehhez hosszú történelmi folyamat szükséges, s így a szépség esztétikai értékelése is történelmi tudatosságot feltételez. Így kerül Pater rendszerében az „én” helyébe a „mi” fogalma.

Ilyen úton jut el Pater egyik remekbe-formált novella-hőse Marius, az individualizmustól a katolicizmusig. Eszménye nem a kardot, hanem a békét hozó Krisztus. Vallásossága nem absztrakt rajongásokban merül ki, megtanul hinni a testvériségben: életét adja egy barátja megmentéséért.

Tévedés, írja Alick West, Paterre a pesszimizmus bélyégét sütni.

Tévedésnél is többet: vádat töröl le West Oscar Wilde emlékéről, a tanulmány-kötetnek kétségkívül legkitűnőbb fejezetében. Közismert kép: Wilde, a dekadens, bricsesznadrágban, napraforgóval, különös életmóddal és elvekkkel. Emiatt amerikai egyetemi előadásain jónéhányszor meghurcolták a hallgatók. S ez a hamis Wilde-kép lett a századforduló bálványá.

West hosszú passzust idéz Wilde-tól, melyben az író fellép a dekadencia ellen. Dekadenciának nevezi azt a „fertőző” irányzatot, mely csak a külső valóság tényeit hajlandó észrevenni. Így „dekadens” pl. Balzac-kal szembeállítva Zola, mert míg az előbbi alkotásmódja „képzelettel realitás”, addig az utóbbié csak „képzelet nélküli realizmus”.

Mint Pater, Wilde is minden dolgok legtökéletesebbikét a művészetben látta. A művészet és a társadalmi valóság kapcsolatának felismerésében azonban sosem jutott el odáig, ahová kortársa, William Morris, s ezért írásaiban sok az ellentmondás.

A tartalom és forma összefüggésében a formát tartja előbbrevalónak. Ebből is bizonyos stílusos ellentét adódik: tündérmeséinek valóban tündéri báját akaratlan erővel törli szét a nyomorúság ábrázolása. A művész fennsőbbiségéről hirdetett elvnek egyenes cáfolása az ifjú király találkozása a munkásokkal, vagy az, ahogy a csillagok fiára visszaüt önnön szépségének gögös csodálata. Hasonló a nagy műnek, a *Dorian Grey arcképe*nek a vezérmotívuma (West egy szentimentalizált Faust melodramatikus tragédiájának nevezi), mely végképp kimondja a „nem menekülhetsz” ítéletét.

The Soul of Man under Socialism c. írásában Wilde nevén nevezi a bajok gyökerét: magántulajdon. De, mint tündérmeséiben, lényegileg itt is elérzelmesíti a megoldást: szervezze meg az állam a jövő társadalmát(?), s benne az egyének éljenek boldogan, hódolva a szépségnek, s a művész legyen szabad. Mindehhez agitáció szükséges — de az író ne legyen agitátor.

A *readingi jegyház balladája* West szerint talán a legjellemzőbb Wilde-ra. De nem a versben üressé absztrahált Félelem, nem a „mindnyájan gyilkosok vagyunk”-teória s a szentimentális vallási pátoz az, ami átszól hozzánk, a XX. századba, hanem a foglyok közt ébredező, múlhatatlan energiájú szellem: a lázadás.

West szerint napjaink két legérdekesebb íróegyénisége J. B. Priestley és Jack Lindsay.

Priestley a monumentalitások írója. Szereti a tömegjeleneteket, nagyvárosokat, hatalmas nyitó- és záróképeket, a nagyvonalú témavezetést. Mindennek elvi alapja van: Priestley hisz a tömegben, amely megnemesítve magábaoldja, de nem szűrkíti el az egyéniséget. A „nép” azonban Priestley regényeiben bizonytalan összetételű, kispolgári jellegű tömeget jelent. Harca pedig nem szervezett akciót, hanem összesodródott individuumok lelki törekvését ebből a „különös, kísértett világból” — a mulandóságból — a szabadság felé. Így siklik a *Daylight on Saturday* munkásainak politikai küzdelme a lelki válságok területén. Ez a levegő teszi lehetővé, hogy a *Bright Day* filmírója, aki azzal a nemes elhatározással kezd új életet, hogy megtisztítja művészetét a pénz szennyétől: energáit belehull az időtlenség illúziójába, ahol egy elvont világban erőtlenségetikus figurák mozognak.

Így bármily monumentálisak is Priestley témái és hősei, igazsága bármily mélyen érzett, — konklúziói (kivéve talán az *Angel Pavement*-et) általában erőtlenek.

Jack Lindsay az, aki korunk problémáit erőteljesen konkludálja. Regénytémái a Római Birodalomtól a koreai háborúig a történelem minden jelentősebb mozzanatát felelevenítik; főleg a nagy forradalmak korszakait. A nép ábrázolása azonban, érdekes módon, még Lindsaynál sem tökéletes. Tömege — elvont. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy Lindsay a tömeg összetevőit, az embereket, túlságosan is a maguk természeti valóságában látja: egy nagy létfolyamat kicsi organizmusainak. A hátrány néhol a jellemrajznál is megmutatkozik: legjobb regényében, a *The British Way* c. trilógiában (első része nálunk is megjelent *Elárvult tavasz* címmel) egyik-másik főhős csupán eszmék zászlólengetője marad a tömeg előterében.

Mégis Lindsay az, aki először mondja ki biztosan: korunk harca — emberi harc, mely követeli és felszabadítja az ember egész lelkét.

Marxista irodalomtörténésznek kommunista íróról mondott kritikája ez, szigorú, de olyan, mint egy kézfogás.

Alick West stílusa talán nem olyan képszerű, mint Caudwellé, fejezetelése nem olyan jól tagolt és izgalmas, mint a kitűnő Ralph Foxé, s emellett van néhány mosolygató túlzása (mint pl. az, hogy Wilde homoszexualitását társadalmi okokkal magyarázza) és szószálhasogató elemzése (miért nem helyes az, hogy Priestley Bunyant és Blake-et egyaránt „isten-kísértett embernek” nevezi?). Mindazonáltal nem elhanyagolható,

hogy válogatása meghökkentően érdekes, főként amiatt, hogy választottjai — Lindsay kivételével — mind ingadozó, vagy gyötört lelkű alkotók, akik tehát koruk minden egy-séges és ellentmondásos törekvését végigélik és tükrözik, s a fejlődés örökérvényűsége a szilárd egyéniségeknél is kiválóbb példáj át adják.

S ne feledjük ezzel kapcsolatban a tanulmánykötet alcímét: „Tanulmányok konfliktusról és egységről”.

De Alick West könyve elsősorban azért jelentős, mert megfelel dr. Leavisnek: egyenes vonalat húz a napfényes csúcsokra vágó Bunyantól a csúcsokra igyekvő Lindsay-ig. Élnek a hagyományok, mindaddig él a kultúra, amíg ember lesz a földön.

Gergely Ágnes

Kép és szó

Jegyzetek három irodalomtörténeti képeskönyvről

A fényképezés és a modern nyomdászat foto-kémiai eljárásainak gyors fejlődése, képek sokaságával árasztva el az irodalmat, megbontotta a kép és az írott szöveg hagyományos egyensúlyát. Folyóiratok helyett képes magazink, útleírások helyett képes albumok, kalandregények helyett színes-rajzos képsorozatok, meséskönyvek helyett képes-könyvek, regények helyett filmek, rádió helyett televízió: e változások mind a kép divatját sőt talán már diadalát hirdetik. Sokan vannak olyanok, akik az emberi művelődés útjait kutatva már-már aggodalommal figyelik a képek e rohamát, s úgy vélik, hogy az írás háttérbe szorultával meglazul és ellomposodik majd az emberi gondolkodás évezredek óta kialakult szigorú fegyelme, és ködössé válik, elhomályosodik tiszta fogalmisága.

Mások viszont azt vetik mindezzel szembe, hogy a gondolatok, élmények rögzítésének és közlésének mindig voltak az íráson kívül más lehetőségei is, s ha e lehetőségek a technikai fejlődés során sokasodnak és tökéletesednek, annak az emberiség csak hasznát látja. Eredetileg két eszköze volt az embernek a betűn kívül arra, hogy gondolatait és élményeit tőle térben vagy időben távol-állókka közölje. Egy akusztikai: a zene, — és egy vizuális: a kép, a képzőművészet. Tartalmát tekintve mindkettő bizonytalanabb, elmosódóbb volt az írásnál, s így inkább csak élmények, mintsem gondolatok közlésére volt alkalmas, — napjainkban azonban, a hanglemez és főként a magnetofon már szinte gyorsabban és pontosabban képes rögzíteni a gondolatot s a gondolatnak csak élőhanggal kifejezhető ezerféle árnyalatát, mint az írás, s így joggal kel versenyre vele. Nyugati országokban, főképp Amerikában, gyakran mellékelnek már hanglemezeket egy-egy könyvhöz, főleg verseskötetekhez, hogy az olvasó előszóban is hallhassa a verseket. Vannak már, s állítólag igen népszerűek, hanglemez-antológiák is, melyeket írott szöveg, könyv már nem is kísér. Ezek után könnyen elképzelhető, hogy a regényeket sem könyvből olvassa, hanem magnetofon szalagról hallgatja majd az ember. Az olvasás magányos csendjének áhitatáért részben talán kárpótol majd a felolvasásnak, a felolvasó és a figyelve hallgató együttlétének már-már feledésbe merülő, hajdani meghittsége.

Azt, hogy az irodalom és általában a művészetek már élnek a kifejezés új eszközeivel, a film, a televízió, az elektronikus zene korában talán emlitenünk sem kellene. Ám arra esetleg nem mindenki figyel föl, hogy az irodalomtörténet-írás is egyre nagyobb mértékben veszi segítségül őket. E diszciplína egyelőre még megmaradt a könyv keretein belül, s így a kifejezés új lehetőségeit a

nyomdatechnika, és különösképpen a reprodukáló technika fejlődése teremtette meg a számára. Így kapott a századforduló óta egyre nagyobb szerepet a kép, a képi ábrázolás az irodalomtörténeti anyag feltárásában és közlésében egyaránt. Illusztrációtörténeti és ikonográfiai tanulmányok, képes monográfiák és képes irodalomtörténetek, az irodalom és a képzőművészet összefüggéseit kutató értékezések és az ezeket bemutató „Bompiani”-szerű képes irodalmi szótárak egész sora jött létre e fejlődés folyamán. E munkák sorába tartozik az alábbi három irodalomtörténeti képeskönyv is.

Jacques Nathan: *Encyclopédie de la littérature française*. Paris 1952—1957, Nathan, 303 p. 32 t. — J. Nathan enciklopédiája egy már hagyományossá vált műfajnak, az illusztrált irodalomtörténetnek újabb képviselője. Írókat ábrázoló metszetek, mint ismeretes, már a korai, XVII—XVIII. századi irodalomtörténetekben is találhatók, de a képes irodalomtörténetek mai típusa csak a XIX. és XX. század fordulóján alakult ki, akkor, amikor az arcképek mellett művelődéstörténeti, könyvtörténeti és az írók életét, munkásságát bemutató képanyag is megjelent az efajta munkákban. Ebben a műfajban a franciák vitték el mindenkor a pálmát: az 1927-ben megjelent „Bédier-Ilazard” az első igazán nagyszabású, s képanyagát tekintve még ma is teljes hitelű és értékű ilyen jellegű kézikönyv. Az 1952 óta már több kiadást megért Nathan féle enciklopédia, — az erős angol és olasz verseny ellenére — még ma is a legszebben és leggazdagabban illusztrált népszerű irodalomtörténetként él az európai köztudatban. (*). A nagyközönség érdeklődésére számot tartó kiadványlévének, képanyagát mindenfilológiaiapparátus nélkül közli, de a nagy gonddal válogatott képek, magyarázó jegyzetek nélkül is tisztán sugározzák egy-egy író egyéniségét, és biztosan idézik fel egy-egy kor hangulatát. Nagy, egészoldalas színes reprodukciói első pillanatban szokatlanul hatnak, de színeik, tónusaik szépsége mindenkor lenyűgözi az embert.

Bevezető soraiban kifejti a szerző, hogy munkája folyamán mindig a mai ember, a mai olvasó szemszögéből vizsgálta anyagát, s könyvébe csak azt foglalta bele, ami örök értékű, s így a mai ember számára is értékké, élménnyé válhat. E szempont következetes érvényesítése egy különös, és vitatható sikerű kísérlethez vezetett a képek kiválasztása terén. Képes irodalomtörténetknél ugyanis mindenkor az igényesség és a tudományosság jelének számított, ha az irodalomtörténet időrendjét pontosan követve, csak korhű, csak egykorú képek, metszetek, rajzok kerültek bele a szövegbe. Modern anyagot így kizárólag a saját koráról szóló fejezetben használhatott fel a szerző. Nathan azonban — nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy a múlt alkotásait a jelen kor olvasójához közelebb hozza — szakított ezzel a hagyománnyal. A képanyag zömét ugyan nála is hiteles, korabeli képek teszik ki, de eleinte csak elvétve, később azonban egyre gyakrabban fordulnak köztük elő mai képek is, főleg olyan fényképfelvételek, melyek régi színdarabok mai előadásairól készültek. Az évszámoknak és a stílusoknak ez a keveredése, a múlt aktualizálásának ez a formája gyakran disszonáns hatású, és nem tudja az ember, hogy nem fölöslegesen bontja-e meg a könyv történetiségének, történeti hangulatának egységét.

Sokkal nemesebb formában szövődik össze jelen és múlt Brandt *Literary Britain* (London 1951, Cassel, XI, 100 p, 100 t.) című munkájában. Ebben egy-

* Brooks és Betmann 1957-ben megjelent és nagy feltűnést keltett *A Pictorial History of American Literature* című munkáját (London 1957, Dent 246 p.) csak leírásokból ismerjük, s így Nathan könyvével összevetni nem tudjuk.

egy idézet kíséretében fényképek sorakoznak egymás után: olyan házat, olyan városokat, olyan kerteket és tájakat ábrázol mindegyik, melyeket még ma is ugyanolyannak láthat az ember, mint azok az írók, akik évtizedekkel vagy évszázadokkal ezelőtt ezekben a házakban éltek, e kertekben, e városokban jártak, e tájakon széttelkintettek. Varázsereje van e nagy fotografus minden egyes képének. A múltnak nem csupán tárgyi emlékeit, az időtől megkímélt épületeit és tájrészleteit találja meg a mai Angliában s rögzíti meg lemezén: fel tudja idézni a tájak hajdani csendjét is, régi dolgozósobák alkotó áhítatát, elhagyott, macskaköves utcák örökre eltűntnek hitt, nyugodt derűjét. Nem dermed emlékművekké, hanem megelevenedik a múlt e szép képeken. Mintha a gép lencséje át tudna hatolni elmúlt századok homályán: egy-egy pillanatra szinte kortársává válunk Chaucer-nek, Shakespeare-nek, Keats-nek vagy Meredith-nek.

*

Gero von Wilpert: *Deutsche Literatur in Bildern*. Stuttgart 1957, Kröner Verl. 316 p. — Wilpert e munkája Könnecke híres irodalomtörténeti képtatlaszának hagyományát eleveníti fel. Gustav Könnecke *Bilderatlas zur Geschichte der deutschen Nationalliteratur* című munkája 1886-ban jelent meg, két kötetben. Az első neves német irodalomtörténészek és nyelvészek arcképei töltötték meg, a másodikban — s a későbbi kiadásokban már csak ez a második kötet jelent meg — a német irodalom képszerűen ábrázolható emlékeit gyűjtötte egybe a szerző: kódexek és könyvek címlapjának, rajzainak és metszeteinek hasonmását, íróknak és hozzátartozóiknak portréját, szülőházuk, dolgozósobájuk képét. Minden ábrát rövid irodalomtörténeti, életrajzi és bibliográfiai jegyzet kísér, anélkül, hogy az egymás után következő képeket egymással bármi összekapcsolná: nem önálló irodalomtörténet ez a munka, hanem csupán kép-gyűjtemény, melyet segédeszközként használhat az ember irodalomtörténeti tanulmányainál.

Wilpert sem önálló irodalomtörténetnek szánta saját munkáját. Már előszavában leszögezi, hogy könyve csak kiegészíti, de semmiképpen sem pótolhatja a hagyományos irodalomtörténeteket. Véleménye szerint az irodalom képeken keresztül nem ragadható meg, s az irodalom története, mint szellemi mozgalom, nem ábrázolható képek segítségével. Az irodalomtörténetnek csak legeslegkülső szféráját világíthatják meg a képek, s hatáskörük nem terjed túl könyvtörténeti és illusztrációtörténeti momentumok bemutatásán, és az író személyének, életkörülményeinek megelevenítésén. E szigorú elhatároláshoz egész munkája során következetesen ragaszkodik a szerző. Sorszámmal lát el és önálló, független egységként, tételként kezel minden egyes ábrát, s mindössze egy laza időrend egymásutánjába sorakoztatja őket, anélkül, hogy korszakonként csoportosítva értelmezné, vagy összekötő szövegekkel egy irodalmi fejlődéstörténet alkotórészeivé tenné őket. Az egyes képeket kísérő, analízáló és magyarázó jegyzeteken kívül semmiféle szöveg sincs e könyvben; inkább képes lexikona, mintsem története így hát e munka a német irodalomnak. Minden fontos műről, minden jelentős íróról található benne egy-egy kép, festmény vagy metszet, mindenkor részletes filológiai elemzés kíséretében.

A magyarázó szövegek jellegét tekintve három részre osztható e kötet. A középkori rész szöveg-hasonmásait és gazdag miniatúra anyagát főként könyvtörténeti és illusztrációtörténeti jegyzetek kísérik. A szerző előbb minden esetben meghatározza a szóbanforgó kézirat vagy kódex nyelv- és irodalom-

történeti helyét és jelentőségét, majd pontosan leírja keletkezésének körülményeit és a későbbi restaurációk, bejegyzések történetét, meghatározza a miniaturák számát, stílusát és technikai kivitelét, s végül ismerteti a kézirat jelenlegi állapotát és lelőhelyét. E jegyzetek olyan körültekintő alapossggal és szakszerűséggel készültek, hogy nemcsak futó tájékozódás, hanem komoly tudományos kutatás forrásául is szolgálhatnak.

A nyomtatott irodalom korai századaiból is a fentiekhez hasonló anyagot közöl a szerző, elsősorban címlapok és metszetek hasonmását; a jegyzetek jellege is változatlan marad. De már igen korán megjelennek az író-arc képek is, melyek később az anyag zömét alkotják majd. E korai arcképekhez gyakran csak életrajzi és bibliográfiai adatokat tud fűzni a szerző, de ahol teheti helyettük már itt is inkább az írók arckifejezésének, testalkatának, megjelenésének valamely korabeli leírását közli. A későbbiek során a XVII—XVIII. századtól kezdve, megfelelő anyag birtokában már következetesen érvényesíti e módszert, úgy, hogy a könyv e harmadik, az előző kettőnél jóval terjedelmesebb szakaszában már minden arcképet kortársak tollából kikerült hiteles személyleírás egészít ki. Jobbára közismert írókról lévén szó, életrajzi adatok itt már csak elvétve akadnak, és irodalomtörténeti adatok is csak ritkán, egy-egy híresebb könyv címlapjának vagy illusztrációjának ábrájával kapcsolatban fordulnak elő. A könyvnek ez a része így elsősorban az irodalomtörténeti karakterológia körébe vágó kutatások számára nyújt értékes forrásanyagot, s már nem is annyira képes atlasza, mint inkább képes Pantheonja a német irodalomnak.

*

Keresztury Dezső: *A magyar irodalom képeskönyve*. Budapest 1956, Magvető, 343 l. 10 t. — Az előző két műnél sokkal nehezebb e harmadik elődeit, történeti előzményeit megtalálnunk. Mindkét előző típusú képeskönyvnek megvolt a magyar megfelelője. Az első Beöthy 1896-ban, képes díszkiadásban megjelent irodalomtörténete képviselte nálunk; Könnecke munkája nyomán pedig Vende Ernő adott ki 1906-ban egy kétkötetes irodalomtörténeti kép-gyűjteményt (*A magyar irodalomtörténet képekben*. Budapest 1905), mely beosztását és szerkezetét tekintve híven követte mintáját, tartalmában és kiállításában pedig egyenértékű volt azzal. E képes atlasz ábra-anyagának egy része Keresztury Dezső könyvében is megtalálható, — a Vende-féle kiadás önkényes ábrázolásainak, naív és gyakran hibás rekonstrukcióinak, másod- és harmadkézből való átvételeinek torzító momentumai nélkül —, de műfaját tekintve ennek ellenére csak igen távoli rokonságban áll magyar és külföldi elődeivel. Nem képes irodalomtörténet, mint a Nathan-féle, mert nem a szöveg dominál benne, — és nem irodalomtörténeti segédkönyv, nem képes irodalmi atlasz, mint Könnecke munkája, mert önálló, zárt, önmagában is teljesértékű munka. Műfaját tekintve legközelebb még az utóbbi évtizedek úgynevezett kép-monográfiáihoz áll, melyek képek, magyarázó szövegek és idézetek segítségével próbálják egy-egy nagy író vagy művész, egy-egy történeti vagy irodalomtörténeti korszak életét rekonstruálni, fel-eleveníteni.

Képek idézetek és ismertető szövegek hármasszólama fut végig Keresztury Dezső könyvén is, — és ez a munka is sokkal inkább akarja megeleveníteni, mintsem ismertetni a magyar irodalom történetét. Új műfajt teremt azzal, hogy képek és idézetek szuggesztív erejével megkísérli felidézni a múlt-

ból mindazt az értéket, színt és dallamot, magatartást és gondolatot, amit irodalmunk századai teremtek és rejtenek magukban. S hogy ne pusztán szép képek és időtlen igazságok gyűjteménye legyen e munka, a könyvön végigfutó irodalomtörténeti összekötő és magyarázó szöveg segítségével időben és térben rögzíti, és a történeti fejlődés folyamatába állítja be anyagát. Emberre, korra, társadalomra jellemzővé válik így minden szó, minden mozdulat. A felénk forduló tekintetekben nem csupán egyetlen ember, hanem egy egész kor szellemét keressük, és érezzük, hogy egy-egy véletlenül megörökített mozdulat is egész korok közös magatartására utal. Történelmi korszakot jelez a másoló szerzetesek szorgalmas szerénysége, a várurak és végvári vitézek szép dőlcegsége, a nyelvújítás munkásainak figyelő komolysága, s az elmúlt század-vég komor, fejthajtó fáradtsága. És nem csak egyetlen ember sorsáról, lelkéről vall Balassi már-már gyámoltalan szomorúsága, Csokonai csapzott és ijedt fiatalsága, Berzsenyi fegyelmezett és roppant szenvedélye, Petőfi gyanakvólázadó öntudatának tágranyílt, feszült tekintete. E lapokat forgatva, tanúivá válunk annak is, hogyan formálta és rajzolta a történelem az irodalmat őrző és hordozó könyv alakját, betűinek vonalát, kötésének díszzeit. Látjuk, amint a Renaissance pompáját puritán egyszerűség követi, ahogy a barokk formák burjánzásának fegyelmezett vonalak klasszikus rendje vet gátat, ahogy a romantika borongós tájait a realizmus karikatúrába élesedő zsánerképei váltják fel, s ahogyan a századvégi szecesszió cikornyás, feketevonaltú díszzeit elsodorják az expresszionizmus vad színei és robbanó formái.

Egy új műfaj megteremtésének első, sikeres kísérlete így ez a munka. Nem a hagyományos képes irodalomtörténetek közé tartozik, és nem is egyszerű gyűjteménye az irodalomtörténeti vonatkozású képeknek. Nem filológiai értekezés, nem szigorú értelemben vett irodalomtörténeti tanulmány — bármennyire is alapos kutatómunka eredménye —, hanem maga is egyfajta irodalmi alkotás: jellege nem a tudományos, hanem a művészi kifejezés körébe utalja.

*

Visszatérve itt az előljáróban felvetett gondolathoz, megállapíthatjuk végezetül, hogy az irodalomtörténetírásnak inkább hasznára, mintsem kárára volt a képi kifejezés lehetőségeinek gyors megnövekedése. A képek nem szorították ki a könyvből a betűt, a gondolatot: inkább még fokozták hatását, hatóerejét. Nathan enciklopédiájában még mindenképpen a szöveg uralkodik, és a képeknek csak illusztráló és hangulatteremtő funkciójuk van. Wilpertnél ugyan már túlsúlyba kerültek a képek, de a szerző szigorú határok közé szorítja őket azzal, hogy hangsúlyozza: a képek e gyűjteménye önmagában nem teljes értékű, s haszonnal csak a hagyományos, szöveges irodalomtörténetekkel együtt forgatható. *A magyar irodalom képeskönyvét* pedig, elejétől végig, a szavak és a képek szép harmóniája, derült összhangja jellemzi. Mindhárom munkát megnyugvással forgathatja az, aki a szavak és gondolatok fegyelmezett és tiszta rendjét félti a képek és színek néha már-már barbárnak tetsző áradatától.

Hankiss Elemér

Rövid könyvismertetések

Štefan Selecký: *Obraz panej krásnej perem malovaný* (Szépasszony tollal rajzolt képe). Sajtó alá rendezte, az utószót írta: Ján Mišianik. Bratislava 1958. SVKL. 18 p.

A régi szlovák irodalomnak még igen sok emléke hever feltáratlanul a levéltárak mélyén. A polgári tudomány felekezetiileg elfoglalt kutatói csak az egyházi vonatkozású műveket kutatták s tárták fel; ezért volt sokáig közlőt, hogy a XVIII. század vége előtt a szlovák írástudók a szerelmi költészetet nem is művelték. Ján Mišianik az eddig ismeretlen Štefan Selecký 1701-ben Nagyszombatban párosrímű felezős tizenkettesekben írt barokkosan gáláns szerelmesversét közli itt. A fancsali Joób-kódexben bemutatott XVI–XVII. századiak után most ez a tudatos költői magatartásról tanuskodó XVIII. század eleji mű igazolja, milyen egyoldalú volt az a kép, amelyet a régi szlovák irodalomról eddig alkottunk. Mišianik utószava szerint a költő kilétéről mindössze annyit tudunk, hogy amikor művét írta, a nagyszombati egyetem jogi fakultásának volt hallgatója. A további kutatás feladata, hogy összeállítsa Selecký életrajzát s versét elhelyezze a kor irodalmában.

Štefan Pilárik (1615–1693). *Výber z diela*. (Válogatás műveiből). Összeállította, a tanulmányt és a jegyzeteket írta: Jozef Minárik. Bratislava 1958. SAV. 393 p.

A mai szlovák irodalomtörténetírás rendkívüli gonddal vizsgálja felül a régi szlovák irodalomról a múltban alkotott képet, s teszi közzé azokat a forrásokat, amelyek a felvilágosodás előtti korszak helyes ismeretéhez szükségesek. A mozgalmas és oly sok szenvedéssel teli XVII. század szomorú sorsú hőseit, Pilárik Istvánt, akit a magyar múlt kutatói is számon tartottak, alapos, körültekintő bevezető tanulmány mutatja be. A kor politikai, hadi és társadalmi viszonyainak elemzése után Minárik részletes és pontos életrajzot ad, mindenütt rámutatva az eddigi kutatók tévedéseire és pontatlanságaira. Pilárik műveinek: imádságainak, egyházi énekeinek, *Sors Pilárikiana* c. cseh nyelvű verses, valamint *Currus Jehovae mirabilis* és *Turcico-Tartarica crudelitas* c. német nyelvű prózai önéletrajzi műveinek körültekintő elemzésénél ügyel arra, hogy elhelyezze őket a kor irodalmába, s így domborítsa ki sajátos mondanivalójukat és formai eszközeiket. Véggöveket kezdte, hogy Pilárik világnézete és így esztétikai elvei is erősen kapcsolódnak a középkorhoz, súlyos élményeinek hatására mégis közel jutott kora realitásaihoz s azokat — ha egyoldalúan is — de ki tudta fejezni. A fegyveres örgéstől s a szenvedő emberek jajszavától hangos XVII. századi Magyarország szenvedélyes protestáns prédikátora Pilárik, aki korának egyik leghitelesebb szlovák epikus költeményét alkotta meg. Az alapos bibliográfiával kiegészített bevezetésből mindössze a hasonló típusú magyar írókkal való egybevetés hiányzik. A *Sors Pilárikiana*t Minárik az első, 1666-i kiadás alapján, néhány — a mai írásképhez alkalmazkodó betűjavítással —, a két, eredetileg német nyelvű munkát saját fordításában közli. Igen gondos szövegkritikai jegyzetek zárják le a magyar filológiát is igen érdeklő szép kiadványt.

Ervin Lazar: *Belo Klein-Tesnoskalský. Sborník Filologické fakulty Vysoké školy pedagogické v Prešově*. (Az eperjesi Pedagógiai Főiskola Filológiai Fakultásának Évkönyve). 1958. Kny. 51—76. p.

Ilviezdoslav nemzedékének kevésbé neves, de igen szorgalmas tagjáról szól ez a tanulmány. Belo Klein-Tesnoskalskýt azért kell a magyar irodalomtudományak is ismernie, mert életének nagyobbik felében: 66 éven át (1875-től 1919-ig) csak magyar költeményeket és újságcikkeket írt, az államfordulat után lett újra szlovák íróvá. Fiatal korában tagja volt annak a gárdának, amelyik bátran szembeszállt az idősebbek konzervativizmusával s *Dunaj* (Duna) c. folyóiratával nagyvárosi jellegű irodalmat akart teremteni a szlovák kulturális életben. Ez akkor még eleve bukásra volt ítélve. Mint magyarnyelvű költő, formailag csiszolt, de lényegében harmadrangú művekkel lépett a nyilvánosság elé; fontosabb, hogy ebben a korszakában ő volt Ilviezdoslav első magyar fordítója. Élete utolsó szakaszának szlováknyelvű tanulmányai inkább memoár jellegűek, s ha sok is bennük a helyzet és a kor diktálta magyarelles elfogultság, a kapcsolattörténetnek mégis igen fontos adalékai. Lazar Klein-Tesnoskalský magyar nyelvűségével kapcsolatban erőteljesen hangsúlyozza, hogy mint állami tisztviselő „kénytelen volt magyarul írni”. Mi inkább azt említenők meg, hogy az opportunitás szempontjainak egész életét át komoly engedményeket tett. Életműve így is érdekes kordokumentum, amely a múlt század második s századunk első felének ismeretéhez sok tanulsággal szolgál.

Alois Jirásek: *Vitézek, zsoldosok és huszárok*. Fordította és az utószót írta: Szalatinai Rezső. Budapest 1959, Európa. 239 p.

Jiráseknek, a csehek neves regényírójának nagy epikus alkotásai, történelmi tablói után ezúttal hosszabb-rövidebb novelláinak kis gyűjteménye került a magyar olvasó kezébe. Tulajdonképpen ezektől is azt kapjuk, amit a nagyobb lélekzetű művektől: a cseh történelem sajátos levegőjét, s ezen keresztül a cseh ember jellemképét különböző korokból ugyan, de mindig szinte egyformán nehéz helyzetekben. Ezt a rendkívül érdekes író akkor, azokkal a korszakokkal kapcsolatban vonzza a cseh múlt, amikor a magára hagyott kis népek meg kellett védenie a függetlenségét az idegen elnyomókkal szemben. Jiráseket realistának mondják — annak nevezi Szalatinai Rezsőnek a kötethez írt szép utószava is — s valóban: a novellának az író műhelyitkairól a regénynél sokkal jobban árulkodó műfaja mutatja meg igazán, mily tömören és mégis sokatmondón értett jellemek és helyzetek, konfliktusok és megoldások élettel teli, valós ábrázolásához. Mondanivalója, eszmei és művészi célkitűzései mégis inkább a romantikában gyökereznek. Bármilyen reális életképek is ezek a szép novellák: végső céljuk mindig a buzdítás a „régí dicsőség”-nek a föllevenítésével. Érthető, — hiszen Jirásek korában vívták a csehek élet-halálharcuk utolsó fázisát a Habsburgok ellen. Mi, magyarok is előkerültünk a fegyveresörtet, katonás történetekben: a századforduló tragikus helyzete okozta, hogy mindig ellenfélként... Így aztán ez a gyűjtemény jó adalékot szolgáltat ahhoz is: mekkora félreértéseknek lett a kiegyezést követő felemás fejlődés magyarok és csehek között is a meglegálya. Balánynak, a magyar fegyverhordozónak a hűsége, a szabadságharcus húsáinak hősi önfeláldozása: pozitív kapcsolatainknak még így is szép dokumentumai.

A novellák gondos, művészi fordítása s az utószó Szalatinai Rezső munkája. Szép portrét rajzol a csehek kiváló írójáról, nem feledkezik meg magyar vonatkozásainak rövid elemzéséről sem.

Hašek és Jirásek után a többi nagy cseh író magyar fordítására és népszerűsítésére is sort kellene keríteni; kiadónk eddigi gyakorlata közönségünket eléggé egyoldalúan tájékoztatta a csehek irodalmáról.

Sziklay László

SZIKLAY LÁSZLÓ

A magyar—cseh irodalmi kapcsolatok kérdése a legújabb cseh folyóiratokban

A nacionalizmusnak és előítéleteinek a fokozatos felszámolása nemcsak nálunk, hanem szomszédaink irodalmában is egyre jobban érezteti hatását; rendre lehullanak azok a válaszfalak, amelyeket közénk a letűnt rendszerek sovinizmusa emelt. Örömmel állapíthatjuk meg ezt cseh viszonylatban is; folyóiratunk hasábjain már több jelentős műfordításról adtunk számot, amelyek épp a közelmúltban klasszikusainkat mutatták be a cseh olvasóknak. A szépirodalmat követi az irodalomtudomány, s amit magyar részről is célul tűztünk ki magunk elé, célként látja maga előtt a cseh filológia is: fel akarja számolni azt a merev szemléletet, amely magyarok és szlávok, magyarok és csehek között a múltban csak harcot képzelt el — s be akarja mutatni az irodalom történetében azokat a pozitív kapcsolatokat, amelyek a két nép közös harcát tükrözik a közös ellenség ellen. Főleg a *Slavia* c. folyóirat hasábjain jelennek meg a cseh tudomány ilyen irányú kutatásainak eredményei; mind hosszabb és hosszabb sorukat Julius Dolanskýnak alapvető és a pozitív kapcsolatoknak minél intenzívebb feltárását sürgető *A magyar irodalom jelentősége a szláv irodalmakra nézve* című tanulmánya nyitotta meg¹, amelyet a neves cseh irodalomtörténész a II. Magyar Irodalomtörténeti Kongresszus alkalmából 1955. november 27-én a budapesti Lenin Intézet-

ben mondott el. Mivel magyar változata megjelent a *Filológiai Közönyben*², részletes ismertetésétől itt most eltekintünk, annyit azonban — a továbbiak tisztánlátása kedvéért — el kell mondanunk, hogy ez a programadó tanulmány mutatis mutandis ugyanazt kárhoztatja a cseh tudományosság nacionalista korszakában, amit a mai magyar összehasonlító irodalomtörténetírás a magyar polgári irodalomtörténetésknél: az irodalmi jelenségek öncélúan nemzeti szemléletét, a merev elzárkózást, azt, hogy: „Szlavista tudományunk eddig inkább csak a szláv népek közötti ún. irodalmi kölcsönösség vizsgálatára szorítkozott.” De ezen a megállapításon és a pozitív kapcsolat kutatás szükségességének hangsúlyozásán túl Dolanský végigfut az egyes fontosabb korszakokon, s így mutat be néhány példát, hogy a magyar és a szláv irodalmak pozitív kapcsolatainak kutatása milyen jelentős eredményekre vezethet.

A Dolanskýéhoz hasonló úttörés Karel Krejčí: *Epizódok a XIX. század hatvanas éveinek cseh—magyar kapcsolataiból* c. tanulmánya is.³ Nagy érdeklődéssel fogadtuk már akkor is, amikor az összehasonlító irodalomtörténetírás e kiváló cseh művelője az MTA Irodalomtörténeti Intézetében előadta: a cikknek ez a magyar változata jelent meg a *Filológiai Közöny* hasábjain.⁴ Érdekes adatközléseit itt most nem ism-

¹ *O významu maďarské literatury pro literatury slovanské. Slavia* 1957. XXVI. 552—571.

² 1956. II. 18—34.

³ *Episody z česko-maďarských styků v šedesátých letech XIX. století. Slavia* 1958. XXVII. 71—91.

⁴ 1957. III. 33—52.

teljük meg, hiszen a jelzett helyen a magyar kutató számára hozzáférhetők; azt azonban itt sem hallgathatjuk el, hogy Krejčí tanulmánya is nagyjelentőségű, mert kijelöli a fiatalabb kutatónemzedék útját: bevezetésében az elfogult múltszemlélet ellen emeli föl a szavát s tapintatosan, ugyanakkor bátor őszinteséggel igyekszik tisztázni a cseh—magyar viszony alakulásának egyes mozzanatait éppen azokban az időszakokban, amikor ez a viszony ún. „kényes” kérdéssé vált. Krejčí professzor lényegre tapintó alaposágának köszönhető az is, hogy éppen a hatvanas évek kapcsolat-történetét állította vizsgálódásai középpontjába: ez volt az a kor, amikor a cseh radikális polgárság önvédelmi harcához a magyar nacionalizmus entuziazmusától vette a példát. A közös védekezés gondolata villant itt fel a két nemzet egyik-másik kiválósága előtt: Reményi Edének, a hogodűművésznek a prágai sikere és tartós cseh kapcsolatai nyilván nem csak művészet-, illetőleg kultúrtörténeti jelentőségűek.

Dolanský és Krejčí útmutatását, főleg a *Slavia* hasábjain, kutatótársaik és tanítványaik hosszú sora követi. Néha csak egy-egy adalékot hoznak a cseh—magyar közös múlt haladó vonásainak a feltárásához, néha azonban már bemutatnak egyes összefüggéseket is, új szempontokat adnak a múlt helytelen — nacionalista — értékeléséhez képest és sok tévedést igazítanak helyre.

Reményi Ede cseh kapcsolatainak érdekes, eddig nem ismert részletét tárja fel Jan Thon: *Vítězslav Hálek útja Krakóba és Pestre 1862-ben* című cikke.⁵ Julius Grégrnek, a haladószellemű cseh politikusnak és publicistának és a neves cseh költő-

nek a magyarországi útja az olvasóban más érdekes és izgalmas kérdéseket is fölvet. Az útjain látottakról egyébként oly szívesen beszámoló Hálek miért hallgat éppen itteni élményeiről, miért kell a csak most előkerült rendőrségi titkos jelentésből megtudnunk, hogy mit csinált s kit keresett föl Pesten? A Reményinél tett s feltehetően nemcsak udvariassági látogatáson kívül a két cseh vendég a pestbudai szlávok, főleg szlovákok társaságát kereste. Thon csak Jozef Viktorint emeli ki — mint irodalomtörténeti szempontból neves személyt — a fogadásukra megjelent pesti szlávok közül, pedig a rendőrség jelentésében ott szerepel Ferenč József is, egyetemünk első szlavista professzora, akiről előadásainak címén kívül oly rendkívül keveset tudunk.⁶ Íme, kapcsolatban volt korának öntudatos szlovákjaival s mint szláv köszöntötte az ide érkező cseh vendégeket.

Zuzana Adamová, a cseh — magyar kapcsolatoknak Budapesten is jól ismert, lelkes magyar származású úttörője Riedl Szendét, illetőleg a méltatlanul elfelejtett magyar tudósnak és műfordítónak a két nemzet közeledéséért folytatott fáradozásait mutatja be a cseh olvasóknak.⁷ Cikkén meglátszik, hogy tudatosan készíti elő a talajt a további hasonló célú munkásság számára: bemutatja Riedl előzményeit, a reformkor pozitív kapcsolatait. Röviden, de a lényegre jól rátapintva szól arról, hogy e kapcsolatok miért törtek meg éppen 1848—49-ben, s — legalábbis kulturális téren — miért éledtek föl a világosi fegyverletétel után. Riedl életének eseményeit és főbb eredményeit nagyjából Sas Andor⁸ és Kemény G. Gábor⁹ hasonló tárgyú tanulmányai nyomán mutatja be, cikkének mégis megvan a nagy jelentősége. Nemcsak

⁵ *Cesta Vítězslava Háleka do Krakova a Pešti r. 1862. Slavia 1958. XXVII. 102—110.*

⁶ Vö.: Kniezsa István: *A magyar szlavisztika problémái és feladatai. I. Osztály Közleményei, XII. 1—4.69., — ill. tőlünk: A szlavisztikai kutatás irodalomtörténetírásunkban és a felsőoktatás. Felsőoktatási Szemle 1957. VII. 1—2. 41—42.*

⁷ *Szende Riedl, ústřední postava česko-maďarských literárných vztahů v padesátých letech minulého století.* (Riedl Szende, a cseh—magyar irodalmi kapcsolatok központi alakja a múlt század ötvenes éveiben). *Slavia 1958. XXVII. 273—287.*

⁸ *Riedl Szende hídvérési kísérlete a cseh és a magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában.* Pozsony 1937.

⁹ *Riedl Szende prágai korszaka és harca a tudományos kritikáért. It. 1950. II. 70—90.*

azért, mert ezúttal cseh nyelven, a cseh kutatók és közönség számára foglalta össze a tudnivalókat a prágai egyetem első magyar tanáráról, hanem azért is, mert elemezte két fontos fordítást: a Hanka-féle královédvári (königinhofi) hamisítását és a Hattala Márton-féle cseh változatból átültetett *Igor énekét*. S ha ez utóbbit Iglói Endre alaposabb elemzésnek vetette alá¹⁰, annak a megállapítása, hogy hiányai és hibái ellenére is Riedl munkája a maga idejében jelentős irodalmi tett volt, kétségtelenül Adamová érdeme. De az ő érdeme Riedl kétnyelvű magyar költészeti antológiájának, valamint a *Kritische Blätter*ben németül, az *Irodalmi Lapok*ban pedig magyarul közölt, nemcsak a cseh, hanem általában a szláv irodalmakról szóló cikkének a részletes elemzése is. Érdekes hogy Riedl milyen szemléletesen tudta egymás mellé állítani az egyes különböző temperamentumú szláv népeket. Ne csodálkozzunk rajta, hogy elsősorban mégiscsak a cseheket mutatta be, hiszen az ő irodalmukat ismerte a legjobban. Inkább emeljük ki, milyen éles szeme volt: a kor sok ma már feledésbe merült cseh költője közül Neruda jelentőségét hangsúlyozta elsősorban. Igaz, hogy mint drámaírónak is nagy jövőt jósolt neki, ebben tévedett, de Neruda prózája valóban azt a diadalmas utat futotta be, amelyet Riedl előre meglátott.

Riedl Szende Hegel követője volt: a nagy német filozófus szellemében beszélt a költészet csúcskorszakairól is. Figyeljük meg, hogy Hegelnek ugyanarra a tételére a kor tudósai — sajátos társadalmi helyzetük következtében — milyen másképp reagáltak. Amíg Riedl a német és a magyar irodalommal kapcsolatban Goethében és Schillerben, illetőleg Vörösmartyban és Petőfiben találta meg a csúcsot (283. p.) s utánuk már csak hanyatlást tudott elképzelni, addig a szlovák

Štúr a szláv jövőtől várta nemcsak a maga irodalma, hanem az egyetemes irodalom számára is a tökély fokát, a beteljesedést. Štúrnak ebben az álláspontjában, persze, a fiatal szlovák kispolgári értelmiségnek éppen a század közepén nagy lendülete tükröződik.

A Budapesten szintén jól ismert Miroslava Petrovská *Oroszország és az orosz irodalom a századforduló magyar folyóirataiban*¹¹ című tanulmánya arról tanúskodik, hogy cseh részről a kapcsolatkutatást magának a magyar irodalomnak a tanulmányozása is megelőzi. Igaz, hogy itt elsősorban csak a századvégi magyar irodalomnak az oroszok iránti érdeklődéséről van szó, de Petrovská tanulmánya túl rövid ahhoz, hogy éppen erről tudjon teljes vagy éppen alapos képet adni. Ez a néhány oldal nyilvánvalóan egy készülő nagyobb munka részlete vagy forgácsa. De arra nagyon jó, hogy a mai cseh olvasóban felkeltse a XIX. és XX. század fordulójának magyar kultúrája iránt az érdeklődést; ennek pedig azért van nagy jelentősége, mert hiszen tudjuk, hogy épp ez az a korszak, amikor uralkodó osztályaink önző, rossz politikája szakadékot teremtett a két nép közé. Petrovská erre rá is mutat, ugyanakkor viszont — mint a kor jellemvonására — céloz a magyar kapitalizmusnak a lendületes fejlődésére, Budapest hatalmas világvárossá emelkedésére, a magyar vidék elmaradottságára, arra, hogy életmódja és viszonyai mennyire hasonlítottak az egykorú orosz életmódhoz és viszonyokhoz. Érdekes erről szóló sorait olvasnunk: híven tükrözik egy művelt hazánkat jól ismerő fiatal cseh kutató magyarság-képének egyik tényezőjét. A cikk elolvasása után mégis maradt hiányérzetünk. Igaz, hogy Petrovská elsősorban a kor haladó irodalmáról, illetőleg a haladó folyóiratok orosz vonatkozásairól beszél: A *Hémek*, mint a *Nyugat* elődjének a cikkeit emeli ki, s

¹⁰ Az *Igor-ének* első magyar nyelvű kiadása. *Filológiai Közöny* 1958. IV. 224—238.

¹¹ *Rusko a ruská literatura v mad'arských časopisech na přelomu století*. *Slavia* 1958. XXVII. 624—632.

elsősorban Gorkij kultuszáról szól részlete-
sebben. De arra, hogy e korban mennyire
kiéleződött a harc a konzervatív epigonok
s az újért harcoló ellenzékiek között, csak
itt-ott, egy-egy félmondatban tesz célzást,
nem domborítja ki, éppen az orosz iroda-
lomhoz való viszonyulásban milyen nagy
szerepe van annak, hogy ki melyik fél
oldalán áll. A cári imperializmus iránt
érzett ellenszenv a századvég minden
magyar írójánál megtalálható, de az orosz
realizmus helyes magyar értékelésének
képét csak akkor kapjuk meg, ha számo-
lunk az ekkor éppen kiéleződő társadalmi-
politikai harccal. Amit Petrovská cikke
elején olyan ügyesen felvázolt: a század-
vég magyar gazdasági—társadalmi fejlődé-
sének a képét, azt kellene a továbbiakban
is szem előtt tartania, sőt elmélyítenie.

A *Slavia* c. folyóiraton kívül itt-ott szól-
nak magyar vonatkozásokról más sajtó-
termékek is. Ezekkel kapcsolatban első-
sorban a fiatal Richard Pražák rendkívül
termékeny adatfeltáró munkáját kell
kiemelnünk. Sok tanulmánya közül itt csak
a legújabbban (1958-ban) megjelenteket
említjük. A hetvenéves Frank Wollman
tiszteletére kiadott emlékkönyvben —
Wollman általános szláv érdeklődéséhez
alkalmazkodva — nem speciális cseh —
magyar témát említ, hanem a szerb nép-
költészetnek a reformkori magyar lírára
gyakorolt hatását mutatja be.¹² Ez a kis
tanulmány nem mond számunkra sok
újat: a „szerbusz manier” népszerűségé-
nek bemutatása mellett főleg Székács
József ismert antológiájáról szól, de két-
ségtelen, hogy a Petrovská cikkével kap-
csolatban említett cél: a magyar irodalom-
nak a cseh kutatók számára való bemu-
tatása szempontjából megvan a maga nagy
jelentősége. Mindenesetre hasznos, hogy
felhívja a csehek figyelmét: milyen hely-
telen a reformkor magyar irodalmában

egyoldalú német orientációt feltételezni.
A magyarság ekkor még nem volt a szom-
szédaitól úgy elszigetelve, mint a későbbi
időszakokban (főleg éppen a dualizmus
idején). Pražáknak viszont éppen e sajá-
tos, a magyar irodalmat is bemutatni
akaró szándékára való tekintettel főleg
cikke elején pontosabban kellett volna
fogalmaznia. Azt nem hányjuk a szemére,
hogy periodizálása a cseh módszert követi:
a cseh irodalomtörténetírás u. i. „obrození”
(felújulás) néven egy korszaknak fogja fel
azt, amit mi „felvilágosodás” és „reform-
kor” címen általában két korszakként szok-
tunk tárgyalni; a cseh terminus technicus-
nak a magyar fejlődésre való alkalmazásá-
val csak elősegíti, hogy a cseh olvasó rájőj-
jön: rokon korszakokról s bennük roko-
n jelenségekről van szó. De az már helytelen,
hogy a felvilágosodás korának egész magyar
irodalmáról feltételezi azt a tömegektől
elzárkózó, arisztokratikus szemléletet,
amely az általa ismített Kazinczynek volt
sajátja. Bár ismeri s idézi is Horváth János
idevágó művét, mégsem említi Csokonai
szerepét a magyar népiesség fejlődésében,
és — ami szemléletét még merevebbé teszi
— nem mélyíti el az európaiság és a provin-
cializmus társadalmi-politikai szempont-
ból is oly fontos harcának a bemutatását.

Sokkal több újat mond, főleg a strahovi
levéltár alapján igen értékes adatokat tár
fel Pražáknak másik: *Palacký és a magya-
rok 1848. előtt* c. tanulmánya.¹³ Jelentősé-
gét a bevezetésben megadott szempont
alapján foghatjuk fel a legjobban: szerinte
t. i. az igazi Palacký-kép megrajzolásához
többek között magyar kapcsolatainak a
helyes és alapos ismerete is szükséges.
Miótán eleve elutasítja e kérdéssel kapco-
slatban is a nacionalista cseh és magyar
tudományosság helytelen szempontjait,
bemutatja Palacký pozsonyi tanulmányait
1812—1823 között, társaságát, amelyben

¹² *Mad'arské obrození a srbská lidová poesie.* (A magyar felújulás és a szerb népkölté-
szet). *Franku Wollmanovi k sedmdesátinám.* Praha 1958. Státní pedagogické nakladatelství
441—446.

¹³ *Palacký a Mad'aři před rokem 1848.* *Časopis Matice moravské.* 1958. 77. 1—2.
74—99.

Pražák jó társadalomtörténeti érzékkel választja el egymástól az arisztokráciát a köznemességtől. Úgyes portrét rajzol egy-egy kiemelkedőbb magyar ismerőséről, Zerdahelyi Nináról, Ghyezy Miklósról, valamint Jablánczy Sándorról, az ügyvéd-ről, aki a reformkor liberális vezetőihez építette ki a nagy cseh történész útját: szerinte Palacký demokratizmusa ebből a környezetből nőtt ki. Mint a *Časopis Čes-kého múzeu*-nak (a Cseh Múzeum folyóiratá-nak) a szerkesztője továbbra is fenntartotta kapcsolatait a magyar irodalmi élettel, ennek dokumentuma Vörösmartynak az a hozzá intézett levele, amelyet Pražák a *Filológiai Közönyben* is közzétett.¹⁴ Palacký magyar kapcsolatainak egészen 1848-ig megvolt a maguk folytonossága: ezért tudta mindvégig alaposan tanulmányozni a magyarországi kérdéseket. Ezt a fiatal cseh kutató többek között *A magyar-orosz nemzeteiről, főleg a szlávokról* c. tanulmány részletes elemzésével mutatja be s szembeszáll azzal a véleménnyel, amely Palackýt egyoldalúan magyar-ellenesnek tartotta. Palacký szerinte itt is, másutt is csak a magyarosítás ellen szól, egyébként elismeri a magyar kultúra értékeit, főleg az irodalomét s azon belül is a költészetét. Az egykorú magyarok szemé-ben is ő volt a magyarországi viszonyok legjobb ismerője; élték is azzal az aján-latával, amelyet a Magyar Tudományos Akadémiának tett, hogy t. i. felkutatja a magyar történelmi vonatkozású anyagot a cseh levéltárakban. Ezzel kapcsolatban is sok személyes ismeretsége adódott: — erről tanúskodik a cikk függelékeként közölt dokumentumok közt 1846-i pesti látogatá-sának naplójegyzete is, amely számunkra főleg Kollár magyar, illetőleg pesti kap-csolatai szempontjából hozott értékes ada-lékokat; megerősített abban a föltevésünkben, hogy a szláv kölcsönösség-eszme atyjához a magyar kultúra értékeit Petényi Salamonon és Füredy Lászlón kívül Schedius

Lajos is közvetítette.¹⁵ Igen érdekes az is, amit Pražák Palackýnak az egyes magyar történelmi eseményekről alkotott véleményéről ír. Itt most csak azt emeljük ki, hogy a reakciós magyar és más nemzetiségű kommentárokkal szemben igen pozitíve értékelte Dózsa felkelését, amelyről — a cseh történetírásban először és mindmáig utoljára — részletesen megemlékezett.

A helytelen magyar nemzetiségpolitika miatt az idők folyamán Palackýnak ezek a pozitív állásfoglalásai megszűntek, illetőleg módosultak a magyar történelemmel és egyáltalában a magyar élettel szemben. Így alakult ki — Pražák szerint — az a közismert, helytelen koncepciója, amely azt állítja, hogy a magyarok bejövetele annakidején szerencsétlenséget jelentett a szlávokra nézve, mert éket vert közéjük.

Az az érzésünk, hogy ezen a ponton Pražák nem lát egészen tisztán, annak ellenére, hogy igyekszik bemutatni Palacký magyar kapcsolatainak keresztül is a haladás és a visszahúzó erők harcát a nagy cseh történész életművében, sőt — itt-ott — ezeknek a gyökeréhez is keres táptalajt. Mikor a magyar arisztokráciához fűződő kapcsolatait ismerteti, fokozatosan kifejlődő politikai konzervativizmusának egyes gyökereit véli fölfedezni. Jablánczy Sándoron keresztül Kőleseyék közelsége Pražák szerint demokratikus irányba tereli Palackýt. Mindezt igaznak érezzük mi magunk is, csak azt nem hisszük, hogy egy író végső, nagy állásfoglalásainak kialakulása mindössze életének ilyen és ezekhez hasonló apró mozzanataiból alakul ki. Palacký történelmi koncepciójára minden bizony-nal hatással volt a magyar középnemes-ség túlzó nacionalizmusa, szűkkeblű bánásmódja a magyarországi nemzetiségekkel, így pl. a szlovákokkal is. Tiszta képet viszont ezen a téren csak akkor kapunk, ha pontosan felmérjük az író osztályhely-zetét, azt, hogy mint a korabeli cseh burzso-ázia pregnáns képviselője egyrészt ekkor

¹⁴ Vörösmarty levele Palackýhoz. *Filológiai Közöny* 1957. III. 134—135.

¹⁵ Vö.: *Tallózás csehszlovákiai levéltárakban* c. beszámolóunkkal. ItK. 1957. LXI. 395.

még haladó módon fellendítette a cseh historiográfiát s magát a cseh nemzeti öntudatot, a Habsburgokkal szemben tanúsított nemzeti ellenállást is, — másrészt a már akkor is erős cseh töke érdekeit követve a kisebb szláv népekre kacsingató, Bécset támogató s végső eredményeiben reakciós ausztrioszlavizmus egyik megalapítója lett. Haladásnak és reakciónak a keveredése Palackýnál nemcsak a külső hatások, illetőleg elsősorban nem a külső hatások eredménye, hanem az ő ellentmondásossága, amely e korban a magyar középnemességnek éppúgy jellemvonása, mint annak a cseh polgárságnak, amelynek a történetíró Palacký is tagja volt.

Igen tanulságos Pražáknak harmadik előttünk fekvő cikke, amely *Jan Nerudának és a magyar irodalomnak* a kapcsolatait taglalja.¹⁶ Bevezetésében céloz rá, hogy ennek a témának már megvan a maga igen gazdag irodalma, de azonnal rámutat arra is, hogy a múltban a szerzők éppen Neruda és Petőfi viszonylatában milyen tévedések áldozatai lettek. Pražák Dolanský és Krejčí fejtegetéseit mintegy alátámasztva állapítja meg a mai kapcsolat kutatás egyik fontos tennivalóját: — bemutatni és helyreigazítani azokat a tévedéseket, amelyeknek az eddigi kutatók akár nacionalista elfogultságuk miatt, akár pedig pusztán felületességből estek áldozatul. Amíg Dolanský és Krejčí az elvek síkján támasztja e tisztázás követelményét, addig Pražák a leggondosabb mikrofilológiát veszi segítségül, hogy a helyreigazításokat a kapcsolatok egyik igen fontos területén: Neruda és Petőfi viszonylatában maga véghezvigye. Így sikerül tisztáznia Neruda Petőfi-fordításainak a másnyelvű mintákkal való összefüggését és e lelőhelyét. Kiemeli a jelentősebbeket, ezeket esztétikailag is elemzi; megállapítja, hogy *A jó öreg kocsmáros*t Nerudának annyira sikerült saját költészetébe adaptálnia, hogy az csehül teljes mértékben egy Neruda-vers

benyomását teszi. Az *Egy gondolat bánt engemet* tolmácsolása a *Szózató* mellett Neruda legnagyobb magyar műfordító teljesítménye.

Pražák szerint Neruda magyar fordításában két korszakot különböztetünk meg. Az egyik a kezdeti periódus, amikor a cseheknek is Petőfiben elsősorban a német fordítások polgári módon „megfésült” romantikusát látták. A második pedig az, amikor Neruda meglátja nagy lírikusunkban a nép költőjét, aki az ő népének is példaképe lehet. Forradalmi példája — akárcsak a Reményi hegedűszavának Krejčí által bemutatott lelkesítése — a hatvanas években a radikális cseh polgárság szabadságmozgalmára, később pedig a munkásmozgalomra gyakorolt erős hatást. Neruda még a hetvenes években sem feledkezett meg Petőfiről, amikor pedig a magyar kormány helytelen nemzetiségi politikája már megzavarta a magyar–cseh viszonyt. Itt most csak futólag célzunk arra, hogy Nerudának ez az álláspontja mennyire hasonlít a Ilievics-doszlavéhoz: a nagy szlovák költő is Petőfire hivatkozva tiltakozik a század végén népe elnyomása ellen. Itt inkább azt hangsúlyozzuk, hogy ezzel maga Pražák adta meg a cáfolatot fentebb ismertetett Palacký-tanulmányának általunk kifogásolt tételére. Íme, nem a nemzetiségi kérdés ilyen vagy olyan alakulása határozza meg véglegesen az egyes írók állásfoglalását a magyar irodalommal és értékeivel szemben. Azt a különbséget, ahogy Palacký és Neruda a cseh–magyar viszony elmérgesedésének idején a magyar kultúra kérdéseire reagál, osztályhelyzetük, illetőleg ebből adódó világnézetük határozza meg. Nem véletlen, hogy Neruda a forradalmibb, s hogy, — minden haladó vonatkozása és tudománytörténeti jelentősége mellett — Palackýban van több konzervatív vonás.

Nerudának általában a magyar irodalomhoz fűződő kapcsolatairól szólva Pražák

¹⁶ *Jan Neruda a ma'arská literatura* (J. N. és a magyar irodalom). *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university*. 1958. Řada literární vědná. D. 5. 93—101.

bemutatja a magyar irodalom e korabeli világtéekintélyét, például azt, hogy Mickiewicz Vörösmartyt az egyik legnagyobb európai költőnek tartotta. Ennek lett következménye, hogy a nagy cseh költő rendszeresen figyelte a magyarirodalmat. *Obrazy života* (Életképek) c. folyóiratában nemcsak a saját magyar fordításait közölte, hanem a másokét is. Csak az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, — mint adalékot — hogy Josef Konst. Dusl Jókai *Csataképeinek* ugyanazt a jelenetét fordította le *Quadrille*, mint a szlovák Koloman Banšell *Nem fogok többé négyest táncolni* címen.¹⁷ A sokat emlegetett ellentétek mellett fontos adat ez arra nézve, hogy a szabadságharcnak a haladó elemek körében megvolt a maga népszerűsége is.

A bemutatott nyolc cikk alapján bizvást elmondhatjuk: a cseh irodalomtörténetírás igen jó úton halad, amikor fölveti és ébren tartja kapcsolataink történetének igen fontos kérdéseit. Persze, helytelen volna, ha nem hangsúlyoznók: az elvek és célok kitűzése, a múlt tévedéseinek helyreigazítása, az új adatok feltárása mellett a továbbiakban a nagyobbarányú összefüggések bemutatására is sort kell keríteni. Egyetlenegy példával szeretnénk rámutatni, hogy mire gondolunk. Thon cikkében szinte észrevétlenül lehet elsiklani amellett, hogy a rendőrség Grégr és Ilálek utazását kommentálva csak „Slovakei”-t jelöli meg magyarországi úticéljukként (103. p. 2. sz. jegyzet), az eszébe sem jut, hogy a radikális irányzatú, haladó cseh férfiak magyarországi kapcsolatokat is kereshetnek. Az osztrák hatóság részéről a „divide et impera” politikának a diadalmát élvező elbizakodottság ez, semmi más — de e politika egyik gyümölcse, az ausztrószlavizmus legalábbis a XIX. század második felében erősen befolyásolta a magyar — cseh viszony alakulását. Prazáknak Palackýról szóló szép dolgozatával kapcsolatban már céloztunk is erre s rámutattunk,

hogy éppen a Bécshez való viszonyulás, az ausztrószlavizmus megléte vagy nem léte adja meg a különbséget Neruda és Palacký magatartása közt a magyar kérdésben. Csak óvatosan vetjük fel viszont: nem ezen a tájon kell-e keresnünk a választ arra is, hogy Riedl Szende kétnyelvű antológiájában Petőfinek mindössze *Két vándor* c. költeményét közölte, ugyanakkor a mára teljesen ismeretlenné vált Proschek Izidorótól négy verset mutatott be? Zuzana Adamová úgy próbálja ezt megokolni, hogy: „a szerkesztő nyilván szem előtt tartotta a korizlést”. Nem arról van-e inkább szó, hogy 1858-ban még veszélyes volt Petőfit közölni, hogy inkább a hatóságokat kellett szem előtt tartani s nem a korizlést? Adamová nem beszél részletesen Riedl Szende életrajzáról. Kemény G. Gábortól tudjuk, hogy mint nevelő került be Szperanskij cári miniszter lányának, a Bécsben élő orosz Mme de Sévignének, Bugrejev — Szperanskij grófnőnek a házához, itt ismerkedett meg az ausztrószláv helikon tagjaival, magával Grillparzerrel is, aki Thun iskolaügyi miniszternél is pártfogolta középiskolai, majd egyetemi tanári kinevezése alkalmából.¹⁸ Nem csökkentjük Riedl érdemeit, ha megemlítjük: ő tehát jól ismerte Bécs és az ausztrószláv elemek szempontjait; nem a cseh „korizlés”-nek engedett, amely — tudjuk — néhány évvel később zajosan ünnepelte a szabadságharc radikalizmusát, hanem tapintatosan engedményt tett a kormánynak, hogy további munkáját is sikerrel tudja végezni Prazában. Prazák Neruda-cikke is bemutatja: 1859-ben még orosz hadsereget kell írni a magyar, s magyar kislányt a német helyébe, hogy Jókai fentebb említett novelláját közölni lehessen... (98. p.)

Az új cseh kutatók nem feledkeznek meg az előmunkálatokról, amelyeket az idősebb nemzedékek a közelmúlt elfogultsága ellenére is elvégeztek a kapcsolatok

¹⁷ *Nebudem viac štvorylku tancovat’*. Belo Klein: *Préd polstoletím...* (Fél századdal ezelőtt). *Slovenské pohľady* 1923. 298.

¹⁸ I. m. 71—72.

kutatása terén; alapos kritikájuk mellett elismeréssel nyilatkoznak azokról, akiktől bőven kaphattak útbaigazítást jelenlegi munkájukhoz is. Magyar részről Sárkány Oszkár neve jut elsősorban az eszünkbe. Adamová lelkes szavakkal értékeli úttörő munkáját (273–274.). Mintha Pražák Palacký-tanulmányában kissé túl mostohán bánna el szláv irodalomtörténetírásunk e korán elhunyt jelentős alakjával. Szemére hányja inkább a korszakkal, mint személyes adottságaival magyarázható nemzeti szempontjait, apróbb tévedéseit s azt, hogy inkább csak a nyomtatott anyagra támaszkodott, levéltári kutatásokat nem végzett (76), de nem veszi tekintetbe, hogy Sárkánynak a maga korában, a két háború közti idők sovíniszta sivatagjában éppen a közeledés szempontjából milyen jelentősége volt.

Mint említettük, a bemutatott fontos közleményeknek egyik főcélja: helyreigazítani a múlt tévedéseit. Anélkül, hogy ezzel esőkkenteni akarnók értéküket, meg kell mondanunk, hogy néhány kisebb-nagyobb tévedést ezekben a cikkekben is találtunk. Grégr és Hálek látogatásával kapcsolatban Thon 1862-ben már Budapestről beszél (102), holott fővárosunk e néven csak 1873-ban alakult. Petrovská a régi, soknemzetiségű Magyarországot a

csehben általában használatos „Uhersko” helyett „Mad’arsko”-nak nevezi. De nem tudjuk helyeselni azt sem, hogy Pražák Palacký-tanulmányában az egységes magyarországi (hungarus, „uherský”) patriotizmust „szintelennek” nevezi (78), a Wollman-emlékkönyvben pedig Székács Józsefről szólván (444) Mezőberény helyett Karlócan végezteti el vele a középiskolát. Pedig a mezőberényi (később Szarvasra átköltözött) evangélikus gimnázium, ahová Székács is járt, éppen többnyelvűsége miatt volt a kapcsolatok kiépítésének fontos alapkőve.¹⁹ Kollár *Slávy dcera* c. költeményének híres „Předzpěv”-jét (Előhangját) nem Haan Lajos, hanem Sárosi Gyula fordította le magyarra²⁰. (444). Mindezek csak kis elírások; s a továbbiakban könnyen helyreigazíthatók, semmi esetre sem esőkkentik a bemutatott úttörő munkák nagy jelentőségét.

Igazságtalanok volnánk, ha végezetül nem szólnánk az új cseh filológia magyar érdeklődésének egyik fontos kezdeményezőjéről: a prágai egyetem magyar tanszékéről, illetőleg lektorátusáról, ahol Rákos Péter vezetésével tanulnak azok a fiatalok, akik már új szemlélettel, a múlt nacionalizmusát marxista kritikával illetve építik a tudomány e fontos területén is a két nép boldogabb jövőjét.

MÁDL ANTALNÉ

A legújabb Stifter-kutatásról

Stifterről az utóbbi években számos tanulmány és cikk jelent meg, sőt terjedelmes monográfiák is foglalkoztak műveivel, stílusával, írói értékével.¹ Éppen ezen a ponton nem érdemtelen figyelni arra az éles véleménykülönbségre, amely az írórt illetően a nyugatnémet, valamint a keletnémet irodalomtörténészek között fennáll. De nem alakult

¹⁹ Vö. tőlünk: *A magyar szlavisztika gyermekkorából. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve* 1958. 213.

²⁰ uo., 216., 231: 66. sz. jegyzet.

¹ Hermann Kunisch: *Adalbert Stifter. Mensch und Wirklichkeit*. Berlin 1950. — Curt Hohoff: *Adalbert Stifter*. Düsseldorf 1949. — Joachim Müller: *Adalbert Stifter. Menschenwerdung des Menschen*. Halle (Saale) 1956. — Moriz Enzinger: *Adalbert Stifters Studienjahre*. Innsbruck 1950. — Walter Epping: *Stifters Revolutionserlebnis. Weimarer Beiträge*, Jg. 1955. H. 3. S. 246–260.

ki még egységes állásfoglalás az NDK irodalomtörténészei körében sem.² Az új Stifter-irodalomban az író jelentőségének felnagyításától kezdve, műveinek szinte teljes lebecsüléséig, a közönséges epigonizmus vádjáig úgyszólván mindenfajta értékelése megtalálható.

Csak néhány konkrét példát említünk meg az előbbieik igazolására. Paul Fechter irodalomtörténete olyan nemzetei fölötti gondolkodásmódot tulajdonít az írónak, amellyel Stifter halála után már egy német író sem rendelkezett. Továbbá azt fejti ki, hogy a német irodalom végeredményben az ő művészetével emelkedik európaivá. Megállapítását azzal a szinte gróteszk példával illusztrálja, mely szerint Stifter a német irodalmat a Wilhelm Meister „szűkös élményköréből” emelte európai távlatokba.³

Érdekes megemlíteni Kurt Hohoff egyik nézetét is. Hohoff véleménye szerint Stifter bizonyos tekintetben, és pedig az erkölcsi ábrázolás tekintetében, a nagy francia regényíró, Flaubert fölé emelkedik.⁴ Aki Stifter egy-két — akárcsak rövidebb lélegzetű — írását is olvasta, rögtön belátja, mily képtelenség ilyen vonatkozásban együtt emlegetni a két író, vagy egyáltalán ilyen párhuzamot vonni közöttük.

Hermann Kunisch, egy másik Stifter-kutató monográfiájában külön fejezetet szán arra, hogy megvizsgálja Stifter műveiben a szavak jelentését, érvényét. Ebből a vizsgálathoz valamiféle felfedezés vagy megállapítás volna várható Stifter stílusát vagy művészetét illetően. De nem ezt kapjuk, hanem különféle nehezen megfogható általánosításokat, mint például: „Stifter szavai ellentétei a megfoghatatlan, szimbolikus, mágikus, ígérő szavaknak; az ő kifejezéseit a konkrét érzékelhetőség és egyértelműség jellemzi... Stifter az utolsó, aki igazi nagyságával a szó nyugati érvényét követelte és azt műveiben meg is valósította... Stifterre, a Goethét követő legnagyobb alakra hivatkozhat mindenki, aki a szavaknak az igazság megtestesülését és közlését keresi...”.⁵

Ez a néhány kiragadott példa is elég meggyőzően mutatja, hogy a nyugati irodalomtörténészek Stiftert a valóságosnál nagyobbra értékelik, míg a másik oldalon (pl. Edith Zenker, keletnémet) majdhogynem csak mint epigont tartják számon.

Más jelentős probléma, melyet minden Stifterrel foglalkozó tanulmány érint és érintenie is kell, a Stifter—Goethe kapcsolat, illetve a Goethe-hatás kérdése. Ennek tisztázása egyben már nagyjából Stifter irodalomtörténeti helyét is kijelöli, amihez persze még egyéb kiegészítő momentumok járulnak.

A mai polgári irodalomtörténetírás (Müschg, Kunisch, Fechter), valamint több Stifter-kutató azt a tetszetős tételt állítja fel, hogy Goethe halála után Stifter az igazi nagy német író, Goethe örököse, a német klasszika megtestesítője. Sőt, mint Joachim Müller Stifterről szóló könyvében írja; bizonyos fokig „a klasszika továbbfejlesztője” is.⁶ Ilyen megállapítás annál is könnyebben tehető, mert aki ezt akarja bizonyítani, a marxista elemzés elhanyagolásával bőven talál Stifter műveiben és etikai felfogásában olyan elemeket és nézeteket, melyek a Stifter- és Goethe-kép hasonlóságát, majdhogynem megegyezését mutatják. Minden ellentmondás nélkül megállapítható például az a centrális szerep, amelyet Goethe alakja Stifter egész munkásságában betölt. Stifter írói példaképének tekintette és tematikai, formai megoldások, stílus tekintetében csaknem az epigonizmus határáig követte Goethét. Mindez így kimondva persze súlyos megállapításként hat. De a kérdés nem ilyen egyszerű. Stifter írói felfogása messzemenően megegyezett a német klasszika lényegével (Erziehung durch die Kunst), így tehát elkerülhetetlen volt, hogy bizonyos pontokon Goethehez hasonló úton vagy módszerrel egyező megoldásra ne jusson. Ugyanakkor az sem vitatható el, hogy Stifter művei mind önálló problémával jelentkeznek (*Studien, Bunte Steine* stb.), habár a klasszika adta közös program is megvalósul bennük (Regényei: *Nachsommer, Witiko*).

Stifter művészeti és politikai felfogását két regénye tükrözi a legjobban. Mindkettőt az 1848-as forradalom bukása után írta. Ha előtte Goethe „lelki rokonának” tartotta magát (amit leveleiben többször említ), most annál inkább rajong a nagy mesterért, különösen öregkori műveiért és elsősorban a *Wilhelm Meister*ért. Goethe e monumentális alkotásának hatása már egy 1848 előtt írott novellájában is megmutatkozik, amelyet magyarországi témája miatt is érdemes megemlíteni. A *Brigitta — a Wilhelm Meister*

² Vö. Edith Zenker: *War Stifter Realist?* NDL Jg. 1956. H. 10. S. 9 —109. — Hans Heinrich Reuter: *Stifter war Realist!* NDL Jg. 1957. H. 9. S. 120—129. — Edith Zenke: *Erwiderung*. NDL Jg. 1957. H. 9. S. 129—136.

³ Paul Fechter: *Geschichte der deutschen Literatur*. Gütersloh 1957. 302.

⁴ Curt Hohoff: i. m. 226.

⁵ Hermann Kunisch: i. m. 167.

⁶ Joachim Müller: i. m. 25.

második részében olvasható mintagazdasághoz hasonlóan — valahol a magyar alföldön mutat be egy mezőgazdasági mintatelepet. Csakhogy míg a goethei gazdaság a benne dolgozók sokoldalú emberi kifejlődését szolgálja és ezzel egy egész korszak utópiáját fejezi ki, addig a stifteri telep csendes rezignáció eredményeként született meg. A novella főhősnője családottságában ebbe a mintagazdaságba öli minden erejét és idejét.

Stifter Heckenasthoz intézett leveleiben többször említi, hogy *Nachsommer* c. regényében Goethe *Wilhelm Meister*éhez hasonló nagy alkotást szeretne létrehozni. Ez a rajongás a *Wilhelm Meister*ért minden tekintetben rányomja bélyegét a *Nachsommer*re. A két regény műfaja (Bildungsroman), egyes szereplők neveinek azonossága (Nathalie), egyes motívumok (így pl. zene, festészet, színház) döntő szerepének hangsúlyozása, továbbá — ami ennél is fontosabb — a mondanivaló, az alap gondolat közössége (nevelés, a tiszta, eszményi ember kibontakozása stb.) adják a két regény hasonlóságát.⁷ Több tanulmány foglalkozik azonban azzal a kérdéssel, mely szerint Stifter a *Nachsommer*hez nem csupán Goethétől kapott közvetlen ösztönzést, hanem Novalis *Heinrich von Ofterdingen* c. romantikus regénye is hatott rá.⁸ Ez annál is inkább feltételezhető, mert Novalis műve a *Wilhelm Meister* ellenpólusaként jött létre.

Egyébként Stifter többi munkájában jó adag romantikus elem található. S ha már a romantikust keressük Stifterben, elég legnagyobb regényének, *Witikon* a történet-szemléletére utalni. Mindemellett érdekes jelenség: Stifter sem leveleiben, sem egyéb feljegyzéseiben nem tesz említést arról, hogy Novalist olvasta vagy szerette volna, míg Goethéről számtalan nyilatkozatát ismerjük.

Joachim Müller Goethe és Stifter mély rokonságát kívánja azzal a magyarázatával is szolgálni, mely szerint a két író hitvallása a „lemondás” erejében, valamint a „természet és a szeretet bizalom” tiszteltetésében rejlik.⁹ Valóban mindkettőjüknél van szerepe ennek a hitvallásnak. De míg Stifternél ügyszólván kizárólagos, Goethénél csak életének második felében jelentkezik és a költőóriásnak csak egyik jellemvonása a sok közül. Mindenesetre Stifter műveiben Goethének csak ezzel az arculatával találkozzunk. Nem ismeri, vagy nem akarja elfogadni a lázadó (*Götz, Prometheus, Faust*) Goethét. Stifternek ez a Goethe-képe, amely gyökeresen ellentmond szinte az egész Vormärz német írói tábor Goethe-képének, az író politikai felfogásával magyarázható; Stifter forradalom utáni magatartásával, melyet Ernst Bertram nagyon találóan az ellentétek határozott „nemlátni-akarásának” nevezett. Joachim Müller a *Nachsommer* elemzésénél a Goethe és Stifter problémáiban csak a formális, szembevetendő különbségeket emeli ki; Goethe szélesebb látókörét, színesebb nyelvi kifejezőkészségét, sokoldalúságát. Mindez természetes. De ezekhez a megállapításaihoz még sok mindent szükséges volna hozzáfűzni.

Ha összehasonlítjuk Goethe *Wilhelm Meister*t és a *Nachsommer*t, az utóbbinak problémakörét lényegesen szűkebbnek találjuk, szereplői nem olyan aktívak, és nagyobb részt inkább „elcsenvedik” önmagukon a cselekvést. Az események bonyolítása sem bírja lekötni az olvasó figyelmét. Az egész alkotás sokkal alatta marad a goetheinek.

Nem volna szabad Stiftert a nagy költőóriás mellé állítani, még ha Goethe követése miatt sok momentum indokolná is. Így csak végtelen vélemény születhetik meg az íróról, akár pozitív akár negatív irányban. Goethe, a nagy szellemóriás mögött az egyik oldalon Stifter törpe epigonná degradálódik,¹⁰ míg a másik oldalon, mint már említettük, a klasszika továbbfejlesztőjének kiáltják ki.¹¹

Joachim Müller monográfiája Stiftert kizárólag mint a klasszika egyik képviselőjét emeli ki. Itt-ott említést tesz könyvében az osztrák író fiatalkori műveiről, aki szerinte a klasszika újjáélesztésében játszott egyetemes szerepet. Ennek lényeges kritériumát, — a harmónikus ember kifejlődésének lehetőségét a polgári társadalmon belül (Entfaltung der harmonischen Persönlichkeit) — igyekszik megtalálni Stifter művészetelméleti törekvéseiben. Így jut el a „sanftes Gesetz” stifteri tételéhez. A klasszika művészetelmélete a szertelen emberi szenvedélyeken való uralmat követeli, és a kiegyensúlyozott embert állítja követendő példának. Stifternél a klasszikának ez a követelménye oda torzul, hogy hőseivel gondosan elkerülteti a nagyobb szenvedélyeket, és a köznapok apró „szelíd” eseményein keresztül mutatja be őket olvasóinak.

⁷ Uo. 18—19

⁸ Kurt May: *Form und Bedeutung*. Stuttgart 1957. 161—177. — Günther Weydt: *Ist der „Nachsommer” ein geheimer „Ofterdingen”? Germanische Romanische Monats-schrift*. Jg. 1958. H. 1. S. 72—81.

⁹ Joachim Müller: i. m. 25.

¹⁰ Edith Zenker: i. m.,

¹¹ Joachim Müller: i. m. 25.

Müller, hogy Stifter szerepét a klasszika újjáélesztésében hihetővé tegye, részletes elemzést szentel a sanftes Gesetz fogalmának. A sanftes Gesetz-ben (Vorrede zu *Bunte Steine*) fejt ki Stifter művészetfilozófiai felfogását. Joachim Müller, hogy Stiftert mint a klasszika továbbfejlesztőt, s ezzel együtt mint a német irodalom klasszika és romantika utáni korszakának egyik vezető alakját bemutatthassa, ezt az elméletet korszakos jelentőségűnek, „a lét alapkategóriájának” minősíti, amely bármely filozófusnak (Schopenhauert, Feuerbachot említi) tiszteletére válna.¹² Ezt a megállapítást nem fejt ki bővebben; nem derül ki, hogy az általa korszakalkotónak nevezett tétel vajon bele illik-e egy haladó filozófus gondolatába vagy sem. A továbbiakban oldalak hosszú során magyarázza dicsérően a sanftes Gesetz-t. Konkrét kérdésekre azonban — ha ez valóban létkategória (Seinskategorie), — hogy pozitívan, vagy negatívan ábrázolja-e a társadalom fejlődését, és hogyan alakulhatott ki az a nézet Stifterben, hogy a hatalmasat, a katasztrofálisat erkölcsstelennek, — a gyöngédséget, a természet és a világ apró, finom kis megmozdulásait, jelenségeit, nagynak és erkölcsösnek tartsa, nem kaptunk választ.¹³ A sanftes Gesetz által hirdetett harmónia, a békés fejlődés nála az erkölcsös és lényeges állandó jelzőket kapja.

A sanftes Gesetz ilyen értelmezése ismét Stifter és a stifteri mű felnagyításához vezet, ami megegyezik a nyugatnémet polgári irodalomtörténészek leghatározottabb törekvésével. Az újabb probléma ugyanis úgy vetődik fel: kik azok a XIX. század első felében, akik a német irodalom továbbfejlődését szolgálják.¹⁴ A romantika utáni kor irodalmának értékelése még erősen vitatott. Az NDK irodalomtörténészei, — néhány kivételével — megegyeznek abban, hogy az irodalom fő fejlődési vonala Büchneren és Heinén keresztül vezet. A kispolgári realisták, mint Mörike, Droste-Hülshoff és — a kor legnagyobb osztrák prózaírója — Stifter szerepe csak a bukott forradalom után jut nagyobb jelentőséghez és vezet el a német irodalmat az ún. polgári realizmushoz. A nyugatnémet irodalomtörténészek szemléletében Stifter, a klasszikus stíluscsemekkel dolgozó és jelentős mértékben apolitikus író hivatott a goethei és romantikus irodalom tradícióit továbbvinni a polgári realizmushoz, amit ők „Poetischer Realismus”-nak neveznek.¹⁵

Stifter helyének kijelölése a német irodalomban azonban még nem rajzolja meg a teljes Stifter-kép körvonalait. Ő egyúttal osztrák író, éspedig a szárnyát bontogató XIX. századi osztrák irodalomnak prózai reprezentánsa, Scalsfield és Anzengruber mellett. A kérdések újabb láncosorát nyitná meg tehát, ha felvetnők, hogy Stifternek Goethe követésével vajon egyszerűen csak a klasszika újra feltámasztása volt a célja? Valószínűnek látszik, hogy szűkebb hazájának irodalmi életében is meg akarta teremteni azt a fénykört, amit az egész németiség számára Goethe neve jelöl. Az eldöntetlen kérdések sorába tartozik az is, hogy mennyiben sikerült ezt Stifternek Ausztria irodalma számára megvalósítani? Továbbá: melyek voltak azok a faktorok a Vormärz idején, majd a bukott forradalom utáni általános rezignáció éveiben, amelyek megakadályozták egy igazi osztrák klasszika kibontakozását?

RÁBA GYÖRGY

Maupassant és a modernek

Egyik legizgalmasabb irodalomtörténeti feladat egy művészi hírnév sorát nyomon követni, közönségét és a céltársakat időnként vallatóra fogni. Komoly ízléstörténeti tanulságokat rejt magában, ahogy valamelyik kor igenel vagy tagad egy-egy művészt. Ezért hasznos nemcsak az író, hanem korunk irodalmi ízlésének megismerése szempontjából végiglapozni A. Artinian nemzetközi ankétjét Maupassant-ról.¹

¹² Uo. 5.

¹³ Hans Kaufmann: *Über aktuelle Probleme der Literaturwissenschaft. Bemerkungen zu einigen Publikationen Prof. Joachim Müllers.* Teil: I—III. *Forum.* Jg. 1957. Nr. 20—22

¹⁴ Uo. Nr. 22.

¹⁵ Stifter munkásságának bizonyos mértékű, egyoldalú kisajátítására már a múltban is akadt példa. Vö. Angela Klein: *Der musische Mensch bei Adalbert Stifter. Das russisch bedingte Schönheitsideal einer Epoche.* Wien 1939.

¹ *Pour et Contre Maupassant,* Plon, 1955. 147.

Száznegyvenkét írói vélemény — a legrégibbek a közvetlen háború előttiek — ellentétes megnyilatkozásokra ad lehetőséget, mint ahogy két nagy név egyetlen mondatos és homlokegyenest ellenkező ítélete példázza. „Szíveskedjék engem is Maupassant csodálóinak listájához csatolni.” (Julien Benda). „Engem Guy de Maupassant semmiféleképpen sem érdekel.” (Paul Claudel). Mégis Maupassant korszerű megítélésének leitmotívjául tekinthetjük Jacques de Lacretelle gyászbeszédszerű szavait: „Nézetem szerint a század eleje óta Maupassant hatása és divatja is érezhetően csökkent Franciaországban.” Valóban, az ankét francia résztvevőinek jelentős része nem szereti és kevésre értékeli Maupassant-t. A külföldiek, kivált az amerikaiak, többsége viszont átforrósult szavakkal beszél róla.

Georges Duhamel visszaemlékezik a Pen Club egy régi ülésére, melyen a norvég Johan Bojer éltette Franciaországot azért, mert olyan csodálatos elbeszélőket adott a világnak, mint Maupassant. Bojer szavaira a jelenlevő francia írók hahotában törtek ki. Duhamel története Maupassant mai irodalmi helyzetének két ellentétpárját is szemlélteti: a francia-külföldi ellentétén kívül világosan látszik: Maupassant ellenfelei főként az újabb nemzedékek soraiból verbuválódtak. Hiszen az ankét résztvevői közt is akadnak írók, letűnt irányzatok utolsó mohikánjai, akik közül egyik-másik az ellágyulással határos tisztelettel veszi ajkára a nagy normand nevet. Henry Bordeaux: „Mesterem és barátom, Paul Bourget, aki kapcsolatban állt Guy de Maupassant-nal, sokat beszélt nekem róla. Maupassant visszaélt az étellel, és megérezte az örület közeledtét. Novelláinak és elbeszéléseinek módszere a legtökéletesebb . . . A közvéleménnyel ellentétben jobban szeretem regényeit . . .” Claude Farrère: „Guy de Maupassant nagyon nagy francia író volt, szerintem magánál Flaubert-nél is kiválóbb, más szóval a XIX. sz.-ban nála nagyobb írónak csak Loti-t, Balzac-ot és Musset-t ismerem el . . .” Jerome et Jean Tharaud: „Maupassant-t a legjobb francia novellistának tartom: a rövid prózai elbeszélés terén fölér a tanítómese La Fontainejével.” André Therive: „Maupassant változatlanul a francia regény egyik mestere: *Une Vie* és *Pierre et Jean* szememben gáncstalan remekmű.” Az újabb nemzedékek tagjai közül is akadnak Maupassant-tiszteelők, mint pl. a realista igényű Maxence van der Mersch, de ha egy-egy modernebb vagy éppen formabontó író tesz mellette hitet, akkor ezt valamilyen megszorítással teszi. Blaise Cendrars pl. Maupassant életművét figyelemreméltó kordokumentumnak tartja — a gáz, a turnür, és a szakáll meg a bajusz korának megismeréséhez.

A Maupassant iránti érdeklődés, a nagy öregek rendíthetetlen tisztelete ellenére is nyilvánvalóan hanyatlóban van. A modern francia esztétika és szépirodalom aranycsengésű nevei azt is természetesnek tartják bevallani, hogy alig vagy egyáltalán nem olvasták. Julien Gracq: „Keveset olvastam tőle, és alig vonzódok hozzá.” Jean Giono: „En csak átlapoztam Guy de Maupassant néhány elbeszélését, és semmit sem tudok róla mondani. Régen olvastam, sohasem vettem elő újra. Könyvtáramban egyetlen kötete sincs.” Roger Caillois elzárkózása még egyértelműbb: „Bocsássa meg nekem, hogy oly soká késlekedtem az Ön ankétjára adandó válasszal. Haboztam. Erősen hajlottam arra, hogy elhárítsam felkérését. Maupassant ügyében teljesen illetéktelen vagyok: egyetlen sorát sem olvastam.” Montherlant ügyészi fölénnnyel szól róla: „Bevallom, sem külföldi, sem francia kritikát soha nem olvastam Maupassant-ról, és elég gyöngén ismerem ennek az írónak életművét. Amit olvastam tőle, az, úgy látszik, a XIX. sz. stílusában megírt, jó realista

regény. Ami Maupassant külföldi hírnevét illeti, erősen túlzott a francia irodalomértők szemében, akik ezen csak mosolyognak.” Julien Green is ifjúkori fellobbanásnak véli Maupassant iránti érdeklődését. André Rousseaux, a többkötetes XX. századi irodalmi panoráma szerzője, életművét „viszonylag elhanyagolható”-nak tekinti. Szerinte nincs számottevő irodalmi értéke, hatása pedig csekély. De Paul Valéry válasza már egyenesen pamflet-számba megy: „Végtelenül sajnálom, hogy nem felelhetek Önnek Maupassant irodalomtörténeti sorsát illető kérdésére. Nem vagyok sem regényíró, sem kritikus; kevés Maupassant-t olvastam, és ezt is, sajnos, nagyon régen. Be kell vallanom Önnek, nem vagyok mohó olvasó, és nincs időm — talán kedvem sem — regényt olvasni. Kétségtelenül vészes mértékben van meg bennem az ítélkező hajlam... Íme, csupa tagadás, bocsásson is meg érte.”

A XX. századi francia írók derékhadla tehát egyértelműen elutasítja Maupassant-t. De ebben a szembenállásban több a modern, a Proust-tal egyidős vagy még fiatalabb nemzedékre jellemző vonás, mint a *Boule de Suif* szerzője mértékének tartható értékelés. A modern francia irodalom számára az írás nem „tranches de vie”, az életből elcsépett és tárgyyszerűen ábrázolt jelenetek, ha kell, szürke hűségű elbeszélése, — a messzehordó ágyúk, az expressz, a repülőgép, a film és a percekre szóló találkozások Európájában a francia próza, irányon és stíluson túli közös sajátsága a vallomás: a legtöbb írásmű nemcsak életkép, hanem számadás egy hitről, egy elvről, egy sorsézésről. Maupassant tagadói közül a fiatal Montherlant a hősi életérzés (*Les Onze devant la porte dorée, Les Bestiaires*), Giono a természet tapasztalás fölötti erői (*Le Chant du Monde, Regain*). Green a lélektani irrealitás (*Le Visionnaire, Léviathan*) mellett tör lándzsát. Nyilván Claudel-t is egyetemes érvényű katolicizmusa tartja távol Maupassant naturalista szélsőségeitől. A tipikus XX. századi francia író számára az irodalom elválaszthatatlan az elmélettől, — az irodalmi iskolák, *chappelleek* korát éljük, amikor a kiáltvány és alkotás párban jár. Ezért tagadja meg a filozófiai szorongásait kivetítő Camus is az *Une Vie* szerzőjét: „Általában nem érdekelnek sem azok a művek, melyek teljesen eltávolodtak a realitástól, sem azok — mint Maupassant-é —, melyek nagyon is hozzátapadnak.” Amikor író-eszményét körvonalazza, és Balzac-ot említi példaként, jellemző módon a *créateur*, „alkotó”, szót használja.

De Maupassant mai helyzetére Gide, annyi izlésfordulat és új korhangulat előfutára eszmél rá legvilágosabban: „Úgy hiszem, ami megakadályoz bennünket, hogy Maupassant-t nagy mesternek tartsuk, az önnön személyiségének szinte teljes figyelmen kívül hagyása. Mivel nincs semmi különös mondanivalója, és semmiféle küldetést sem érez magában, kissé sötéten látja a világot, és úgy is ábrázolja, de a legcsekélyebb eredeti megvilágítás jele nélkül, számunkra az marad, ami lenni akart: az irodalom jelentős és gáncstalan munkása.” Íme, a modern francia irodalom legfőbb parancsolata, melynek megszegője nem juthat a halhatatlanok paradicsomába: a személyiség követelménye. Valérytól is azért áll távol Maupassant, mert az értelem poétájának annyira fontos az irodalom, amennyire a szerző gondolkodását és tudatformáit kifejezésre juttatja.

A gall szellem sok idegen elemet szívott magába a XX. században; a francia írók figyelme a gondolkodás vagy az ember belső világának homályosabb vidékei felé fordult. A lélek örvényeit, befelé szűkülő köreit tárja fel az új sereg. Bevezetőjében Artinian Freud és Proust fellépésében jelöli meg azt a fordulatot, mely véget vetett Maupassant népszerűségének. Ám útjukat egyen-

gette a szimbolizmus, és a regénynek a novella rovására egyre növekvő kereslete a megváltozott érdeklődés útjelzője. Nem az élet kell többé, nem az események, — még a konzervatív módszerű Roger Martin du Gard is „egy lélek történetét” írja (*Jean Barois*). Nathalie Sarraute frisskeletű regényelméletében a modern regénynek egy Dosztojevszkijre és egy Kafkára ütő változatát különbözteti meg. Mennyire messze van a *Karamazovok* tévelygése a lélek tárnáiban valami hitért, mondjuk, a *Bel Ami* örömmel, küzdelemmel, piszokkal duzzadó hullámzásától! Vagy a *Prozess* megfellebbezhetetlen és dermesztő természetmagyarázata az *Une Vie* szorosra fűzött tragédiájától, mely csak a kiserkenő vérről árulja el a hare nyomait!

Maupassant műve kilóg a Dosztojevszkij vagy Kafka alakjára szabott ruhákból. De osszunk igazságot a legérzékenyebb mérlegen! Az író ügyészei sem ítélik el egyértelműen egész életművét. Inkább novellái kapnak kegyelmet, közülük is a paraszttárgyúak és a porosz—francia háború történetei. Alexandre Arnoux a népi hagyományok továbbélését látja Maupassant paraszti környezetben játszó elbeszéléseiben. „Különösen paraszttárgy elbeszélései folytatják egész nagyszerűen irodalmunk egyik legerősebb hagyományát, a népi történetekét.” Jacques de Lacretelle hasonlóképpen nyilatkozik: „Remeklései parasztnovellái, néhány lap a 70-es háborúról és kivált az *Une Vie* . . .” André Thérive rokonszenve is ebből a forrásból táplálkozik: „Rövid elbeszélései között a ma kissé közönséges stílusú és érzelmű városi történetektől megkülönböztetem az általában tökéletes falusiakat . . .” Ernest Seillière is ezeknek a novelláknak „ízis realizmusát” dicséri. De ha meggondoljuk, hogy Maupassant legjobb parasztnovellái közül pl. *Le Gueux* egy emberi torzó kikerülhetetlen tragédiáját, az *En Mer* a kapzsiság emberpusztító szenvedélyét, *Le Petit Fut* az ösztönök diadalát beszéli el, arra kell gyanakodnunk: olvasásuk a mai francia irodalmi ízlés drámai hajlamát és leleplező pszichológiáját elégíti ki.

Maupassant irodalmi sorsának azonban elválaszthatatlan tényezői a külföldi tanúvallomások is. Az ankét német, angolszász stb. résztvevői sokkal megértőbbek. Werfel „a valóság egyik halhatatlan mesteré”-nek nevezi, Stefan Zweig elragadtatva írja róla: „Tíz sorban megmutat egy alakot, hűsz lapon leír egy sorsot . . .” Ugyanígy hisz novellái maradandóságában Heinrich és Thomas Mann. Az amerikaiak talán náluk is odaadóbb hívei. Maupassant első tengerentúli népszerűsítői Lafcadio Hearn és Henry James. Az első mintegy ötven novelláját fordította angolra 1881 és 1887 közt. Henry James részletesen foglalkozott vele a *Partial Portraits*-ben (1888). Összes műveinek első amerikai, egyébként hitelesség szempontjából használhatatlan kiadása öt évvel előzte meg a francia összest! Hírneve a fiatal kontinensen azóta csak öregbedett. John Erskine csodálja, Dreiser a tapasztalati körében növekvő hatásáról beszél. Saroyan egyenesen bálványozza: „Nagyon vonzódom Maupassant-hoz. Őszintén meg kell vallanom Önnek, szememben nemesak az irodalom, hanem az emberiség egyik óriása. Személy szerinti rokonságot érzek vele, azaz írói és embertípusával. Szerintem még gyöngébb novellái is jelentősebbek azoknak az íróknak a műveinél, akik többet dolgoztak, mégsem sikerült felülmúlniuk.” George Ade, John Buchan, Zona Gale némiképpen tanítványának tekintí magát. Ellen Glasgow, ez a szatirikus vénájú, elkésett romantikus így emlegeti: „Eredetiben olvastam el, amit csak megszerezhettem tőle, és bármily kevésbé volt ez tudatos, módszere hatott rám.”

Ennek a tengerentúli feltétlen rajongásnak megvan az árnyoldala is. Az amerikai próza általában gazdagabb cselekményben, mint a francia, mely a

Princesse de Clèves óta mindig tart valami rokonságot az irodalmi portréval, a jellemrajzzal. Mintha Maupassant hatása csak fokozta volna az eseményes próza elterjedését Amerikában. Sherwood Anderson legalább is ezen a véleményen van: „Arra a meggyőződésre jutottam, hogy Maupassant rendkívüli hatást gyakorolt az amerikai novellára, és ez a hatás általában nem volt szerencsés. Azt hiszem, amit én bonyodalmas novellának tekintek — majdnem rugóra járó novellát mondtam — az ő módszeréből származik.” De az irodalmi hatás a befogadóra is jellemző; akadnak Maupassant-nak olyan elbeszélései, melyeket egy jellemfejlődés vagy épp csak a sűrű atmoszféra tölt meg. Nyilván a legjobb amerikai prózaírókban — Hemingway, Dos Passos a példa rá — Maupassant-tól függetlenül is elevenebb az ősi epikus hajlam, mint nyugat-európai kortársaikban. És még egy párhuzamot nem szabad elfelednünk. Maupassant, Flaubert ötvös-iskolájának tanítványa, ifjúkorában katona, fáradhatatlan evezős a Szajrán, túláradó mulatozó és szoknyavadász. A munka korszakában pezsgő éveinek anyagából táplálkozik. Az amerikai tollforgatók között sem ritka a kalandos életű író. Sherwood Anderson mezőgazdasági munkás, lószakértő, hirdetési ügynök, festékgyáros és nagy barangoló. A tengerentúli irodalomnak sem kellett a francia szomszédától kölcsönkérnie a mozgalmas élet receptjét.

Artinian megszavaztatja az olasz Croce-t és a norvég Sigrid Undset-et is — az első igen-nel, a második nem-mel felel —, de számon kívül marad Kelet-Európa véleménye. Pedig az ismert adatok alapján úgy látszik, Maupassant itt találta meg post mortem második hazáját. Kiadásainak példányszámáról ítélve a Szovjetunióban ma az egyik legolvasottabb külföldi szerző. A kezdő Móríc Zsigmond tehetségét korabeli méltatói csak Maupassant tanulmányozásával tudták megértetni², és az „Olcso” és drágább könyvtárak sikerei után magyar híveinek táborát is egyre erősebbnek kell tartanunk. Mind az orosz, mind a magyar irodalomban igen eleven a realista hagyomány, az irodalmi ízlés ma sem idegenedett el attól a módszertől, melyet maga Maupassant így jellemez: „Részrehajlás, előítélet, beidegzettség és minden irodalmi rokoni kapcsolat nélkül kell (a regénynek) megértenie, szétválasztania és megmagyaráznia a legkülönbözőbb törekvéseket, a legellentétesebb vérmérsékleteket, és a legkülönfélébb művészi módszereket kell alkalmaznia...”³ Ez az esztétika alapvetően humánus, érdeklődése középpontjában az ember áll. Juhász Gyula a századelő bensőségeiből nyilatkozva, ezért állíthatja a novellista Maupassant-t a korabeli próza eszményképül: „Intim az epikánk. A modern époszt, a regényt is kiszorítja az idegesen rövid novella, a rajz, mint a csataképet a genre, a loggiák freskóit a szalonok tájképei. Homeros trónjára ma Maupassant ül.”⁴ De vonzza magyar híveit Maupassant műveinek szociális tartalma is. A kelet-európai írónak nagyon is feledhetetlen élménye a történelemmel, a sorssal birkózó ember alakja ahhoz, hogy *Les Deux Amis* pátosza, *La Parure* fintorba görbülő kacagása, vagy *La Martine* nyers egyszersmind kérlelhetetlen életfestése hidegen hagyja. Maupassant magyarországi sikerének magyarázata „legelőször talán a hitelesség. Hogy megérezzük: az író megfizetett ezért a novelláért. Nem kapta ingyen a remek figurákat. De a keserűséget sem, mely a gonosz jókedv mögött elfojtva, maró füsttel parázslík.

² Vö. Vargha Kálmán: *Móríc Zsigmond kritikai fogadtatása*. It. 1958. 2–3.

³ *Le Roman*

⁴ Tűz, 1905. ápr. 20.

Indulattal, haraggal, békéje feldúlásával, szívet és velőt roncsoló szorongásokkal, a gondtalanság, a fiatalság feladásával fizetett azért, hogy gyűlni tudjon. Itt, a *Gömböc*ben s később minden novellájában, haláláig.”⁵ Mert lehet, hogy ebből az íróból „hiányzott a költészet” (Pierre Frondaie), a líra rábeszélése, a saját képre faragott világszemlélet térítő ereje, de magával ragad puszta előadásának sodra, melyet átforrósít a koronatanú élményének igazsága.⁶

KREZTOI MIKLÓSNÉ

Gertrude Stein : zsákutca a modern amerikai irodalomban

Az amerikai irodalom számára a „művészeti forradalmat” Gertrude Stein közvetítette. Párizsi szalonjában képzőművészek, írók és költők találkoztak és vitatkoztak. A fiatal amerikai írók, az „elveszett nemzedék” tagjai — Hemingway, Sherwood Anderson és F. Scott Fitzgerald — Gertrude Steintől tanultak formabontó merészséget és ugyanakkor egyszerű kifejezőmódot. Hatása óriási volt: véleményét esalhatatlannak tartották abban az időben. Nélküle meg sem érthetjük a húszas évek amerikai irodalmát.

Gertrude Stein a felszínes realizmus ellen lázadt; írásaiban személytelen, tárgyilagos; a filozófiát és a vallást elvetette; humorérzék és életöröm van benne. Később, amint egyre misztikusabb és irracionálisabb lett, tanítványai — elsősorban Hemingway — szakítottak vele: a zsákutcaba nem követték mesterüket.

Bár Gertrude Stein kísérletei nem állták ki az idő próbáját, művei és személyes hatása mai napig foglalkoztatja az amerikai és európai irodalmi közvéleményt: sokan magasztalják, számosan elmarasztalják, próbálják magyarázni, olvassák sznobsgból — de senki sem érti. Itt egy kis ízelítőt próbálunk adni műveiből, vázlatosan ismertetni elméleteit és azt, hogy mit és hogyan valósított meg belőlük.

Gertrude Stein Californiában, egyetemi évei alatt pszichológiával foglalkozott, majd az agy anatómiáját tanulmányozta. 1902-ben jött át Európába. Ébredező irodalmi érdeklődésére óriási hatással voltak az új művészeti irányzatok (expresszionizmus), Bergson időelméleti előadásai az egyetemen és egy új művészeti ág: a film.

Ezek a hatások nyilvánulnak meg első munkájában, a *Three Lives* (1909) című novelláskötetben. Az első történet, „The Good Anna”, bevándorolt német cselédleányról szól, aki egész erejét, minden gondolatát gazdái szolgálatába állítja, idő előtt tönkremegy, és még baidoklásában is az bántja, hogy nem tud tovább „szolgálni”. Mélységes szeretettel, együttérzéssel megformált alak Annaé, akinek panasztalanul elmesélt sorsa, kiszolgáltatottsága — Móríz Zsigmond *Boldog emberének* lelki rokonaként — sokkal vérlátóbban hat Stein művészi ábrázolásában, mint például Upton Sinclair Jimmie Higginsének tragikus, de nem művészien ábrázolt alakja. — A második történet „Melanetha”, egy furcsa, szenvedélyes, érzékeny és ragaszkodó néger leány élete; a harmadik „Gentle Lena” német bevándorló iparosasszony vígasztalan élettörténete és halála — ez utóbbi a leggyengébb a három „arékép” közül. A társadalom számkivetettjeinek, a lenézett bevándorlóknak és félvérnek ábrázolása kitűnő, reális, pozitív érték. Nyelve tiszta, egyszerű, világos.

Módszere rendkívüli. Elképzelése az volt, hogy a filmtechnikához hasonlóan — ahol minden filmkocka az előző képet tartalmazza, csak egy hajszálnyival más és több — bekezdéstől bekezdésre utal az alapmotívumra, megismétli, és ehhez fokozatosan ad hozzá minden újabb mozzanatot, eseményt. Ettől a refrain-szerűen visszatérő, variált alapmotívumtól az egész „arékép” különös, balladaszerű ritmikát kap, azonban a folytonos ismételtetés miatt helyenként monotonná válik. (Majdnem minden bekezdés így kezdődik vagy végződik: „A jó Anna dolgozott, mindig dolgozott” vagy: „Melanetha mindig nyugodt életre vágyott és újra bajba keveredett”.) A következő idézetek a „Good Anna”-ból Stein szokatlan kifejezőmódját mutatják be:

„... Annának küzdelmes, nehéz élete volt.

⁵ Illés Endre: *Maupassant, Krétarajzok*. Magvető 1957. 530.

⁶ A cseh romanisztika részéről Otokar Novak vall meggyőzően Maupassant mellett: *Problèmes Maupassantiens* Sbornák Prací Filozofické Fakulty Brněnské University, 1959. 40 — 56.

A jó Anna kiesi, sovány német asszony volt, ebben az időben negyvenegynéhány éves. Arca vékony, megviselt, szája szigorú és butározott, világoskék szeme csillogó. Néha villámlottak a szemei, máskor vidámság ragyogott belőlük, de tekintete mindig éles és tiszta volt . . . ”

„ . . . Annának küzdelmes, nehéz élete volt.

Mathilda kisasszonnyal is sokszor meggyűlt a baja. — Én csak dolgozom és dolgozom, hogy megtakarítsak egy kis pénzt, a kisasszony meg elcsátul hazulról, és mindenféle lim-lomra költi — panaszkodott a jó Anna, amikor gazdája, a nagydarab, lusta Mathilda kisasszony valami új porcellán csecebecsével, rézmetszettel, sőt néha olajfestménnyel jött haza.”

„Nem, a jó Anna ezekben a napokban nem volt boldogtalan. Ritkán látogatta meg barátait, csak néha jutott el egy-egy vasárnap délután Drehtennéhez.

Az volt az egyetlen baj, hogy nehezen élt. Olyan keveset számított az ellátásért, és olyan jókat főzött, hogy alig-alig tudott kijönni a pénzből.”

„Anna nagyon kevés pénzt kapott, és minden munkát egyedül végzett. Most még a kis Salliet sem tudta tartani, hogy segítsen neki.”

„Anna dolgozott és takarékoskodott, zsörtölődött, és gondját viselte a lakóknak és foxinak meg a spanielnek, meg az összes többinek. Anna mindig erején felül dolgozott, és egyre fáradtabb lett, még sápadtabb, az arca egyre vékonyabb, gondoktól ráncosabb. Ha már túlságosan rosszul volt, elment Herman doktorhoz, aki a jó Drehtennét operálta.

Annának tulajdonképpen egy kis pihenésre lett volna néha szüksége, többet kellett volna ennie, hogy megerősödjék, de ezekre Anna nem is gondolhatott. Anna sohasem pihent. Keményen kellett dolgoznia nyáron és télen is, mert különben nem tudott kijönni a pénzből. A doktor orvosságokat írt föl, hogy megerősödjék, de nem sokat használtak.

Anna egyre fáradtabb lett, mind gyakrabban és kínzóbban fáj a feje, és most már majdnem mindig érezte, hogy nagyon beteg. Éjszakánként alig aludt valamit. Zavartu a kutyák vonítása, és úgy érezte, testének minden porcikája fáj.”

A filmtéchnika alkalmazása írásban nem vált be: fárasztóak az ismétlések a „bekezdés-kockákban” éppúgy, mintha a filmkockákat egyenként helyeznénk magunk elé, és az egyes képek ismétlődésén keresztül lassítva követnénk a fokozatosan kialakuló mozgást. Ahogyan a feldarabolt film sem pereg, Steinnél is a cselekmény vontatottságát kell nehezményoznunk. A „refrain” — bár kétségtelenül hozzájárul Anna egyhangú életének érzékeltetéséhez — minden alkalommal megállít, és a kiinduló pontra vet vissza. Itt kapcsolódik elmélete Bergsonéhoz. Ő is foglalkozott az időtartamból kiemelt pillanat megragadásának kérdésével, de belátta ennek lehetetlenségét és annak szükségességét, hogy az időfolyamatot egészében, változásában kell szemlélőnünk.

A *Three Lives*, ha szokatlan eszközökkel is, a társadalmi valóság hiteles ábrázolása, s így értékes alkotás. A következő évek és a következő művek azonban messze vitték Gertrude Steint a realitástól. Befelé fordult, következtelen és elhibázott művészetfilozófiai elméleteket gyártott, s ezek szerint próbált írni. Magatartása végül szolipszizmusba tor-
kolt.

Egyik amerikai kritikusa, A. Stewart állapítja meg róla: „A szellemi független-
séget, a magánvaló megismerését és közlését tekintette végső céljának. Azt akarta leírni, amit mindenki tud, de senki sem ismer. Az érzékelés, a lét értelme, az idő és tér végtelen-
sége, az idő múlása, a szellem tevékenysége foglalkoztatta.” (*American Literature* 28. pp. 488—506.)

Elmélete szerint a szavakat eredeti értelmükben, az időközben hozzájuk kapcsolo-
dott asszociációktól mentesen kell használni. Ennek ellentmondott, amikor azt hangoz-
tatta, hogy a szavak értelménél többet mond zenéjük, ritmusuk, hanglejtésük. Hangulati
hatások alapján állított össze mondatokat, a szavak jelentésétől függetlenül. Kétségtelen,
hogy zenei hangzású sorokat állított össze, különösen verseiben, de az értelem rovására.
Carl Van Doren szerint: „Mintha dallamot dúdolt volna, szöveg nélkül.” (*American
Novel 1879—1939*. — 1940.) Az sem javított a helyzeten, hogy az írásjeleket főlősleges
tehernek tekintette, és használatukat minimálisra csökkentette. — A galambokról szóló
„verse”, amelyet a legtöbb antológia közöl, kitűnő példa erre:

„Jaj galambok a fűvön külön külön
Jaj galambok a fűvön külön külön
Csöpp nagy nagy, csöpp nagy nagy, nagy nagy, csöpp csöpp
Sárga fű galambok kövér galambok
A csöpp csöpp nagy nagy sárga fűvön külön külön
Jaj galambok a fűvön

Ha nem volna mind galamb volna
 Ha nem volna mind galamb a fűvön külön, mi volna . . .
 Jöjj Lucy Lily Lily Lucy
 Jöjj Lucy Lucy Lily Lily
 Lily Lily Lily jöjj
 Lily Lucy Lucy jöjj
 Lily jöjj Lucy Lily . . .”

(Végh György fordítása)

Nem csoda, ha bátyja, a sokoldalú Leo Stein (festő és író volt) ilyen művek hallatára megjegyezte: „Úgy látszik, Gertrude sohasem női ki gyermekszobánk nursery rhyme-korszakát.”

A *Three Lives* után Stein még 21 különböző művet alkotott; van köztük vers, „arckép”, napló, regény, opera, irodalomelméleti értekezés, Amerika történelme, tanulmány Picassoról, stb. Ezeket a műveket úgy írta, hogy szabad asszociációit és csapongó fantáziáját koncentrált figyelemmel követve rögzítette gondolat-folyamatait, Joycehoz hasonlóan, de sokkal merészebben.

1925-ben jelent meg *The Making of Americans* című családregénye. Saját családjá három nemzedékének vándorlásával és fejlődésével kezdődik, de Stein, mint mondta „minden valaha élt vagy jövőben élő” univerzális eposzát próbálta benne absztrahálni.

Párizsban halt meg 1946-ban, 72 éves korában. Kéziratait most dolgozza fel a Yale Egyetem. Ingadozása a realitás és miszticizmus között nem új jelenség az amerikai irodalomban: Hawthorne, Irving, Poe, Melville, Stephen Crane és Henry James nyomán indult pályája elején. Amit akkoriban a stílus egyszerűsítése, közvetlenné és kifejezővé tétele érdekében elért, hatásában is maradandónak bizonyult. Leo Lerman szerint minden mai amerikai író Gertrude Stein közvetlen vagy közvetett hatását mutatja kifejezés-módjában, függetlenül attól, hogy ő maga közben érthetelenné vált.

Zavaros esztétikai nézeteinek csődtömegét azonban nem vették át. Tragikum, hogy a neveltségesség eltávolodott kora igényeitől, pedig így vallott sajátmagáról: „Munkám közben mindig a belső és külső valóság pontos ábrázolásának szenvedélye tart hatalmában.”

A *Three Lives* megmutatta, hogy képes a belső és külső valóság egyidejű ábrázolására. Később ez az egység megbomlott, és további művei öncélú boncolgatások, mondatvariációk csupán. Így lett zsákutca kezdetben oly sokat ígérő új irodalmi kísérletéből.

B. CSEH MÁRTA

Adatok B. Brecht magyarországi történetéhez

(1930—1958)

Aligha van ma olyan kultúrnemzet — tekintünk bár Keletre vagy Nyugatra, — amelynek színházi műsorán ne szerepelne Brecht neve.¹ Nálunk is bemutatásra került már nem egy Brecht-darab, a színházkritikai megnyilatkozásokban pedig már-már divattá kezd válni a párhuzamba állítás vagy legalább hivatkozás Brechtre akár a színházi műsorok bírálatáról, akár a legújabb magyar színművek valamelyikéről van is szó.² Ugyanakkor alig egy-két

éve még arról panaszkodott a Brecht-nyomokat kereső dramaturg vagy a külföldre is kitekintő recenzens, hogy Brecht műveinek és dramaturgiájának nálunk semmi komoly visszhangja nincs, színházi és irodalmi berkeinkben szemérmes hallgatás uralkodik, Brecht nevét a magyar olvasó legfeljebb hírekből s nem művekből ismeri.³

Ezek a tények és ellentmondások időszerűvé teszik, hogy megkíséreljünk hozzávetőleges képet adni Brecht munkásságá-

¹ Ezt igazolta már az a futó áttekintés is, melyet a Színháztudományi és Film-tudományi Intézet *Dramaturgiai Tájékoztatója* közölt 1957-ben (3. sz. 55—66. Szerző nélkül)

² Vö. pl. *Népszabadság* 1958. jun. 15 : 7 ; *Nők Lapja* 1959. XI. 2. (Lyuk az életrajzon)

³ Vö. *Dramaturgiai Tájékoztató* i. h ; Nagy P. *Csillag* 1956 : 1222.

nak magyarországi visszhangjáról, megpróbáljuk felkutatni és egységes képbe összerakni azokat az adatokat, melyek korunk egyik legismertebb és legtöbbet vitatott drámaírójának, jelentős lírikusának és elbeszélőjének életművével, munkásságával, hatásával kapcsolatban nálunk fellelhetők. Brechtnek és műveinek magyarországi visszhangját vizsgálva a történeti, filológiai számbavétel talán arra is derít némi fényt, milyen sajátos körülmények idézték elő a Brechttel kapcsolatban kétségtelenül megnyilvánuló, eltérő vélekedést, a kritika nélküli rajongást vagy a tartózkodó hallgatást, az osztatlan közönségsikert vagy a fanyalgást, olykor népszerűtlenséget is.

Mint hogy nálunk is, miként külföldön. Brecht elsősorban mint drámaíró vált ismertté, legfőképpen az író színpadi műveiről kell szólnunk.

Brecht nevét a *Koldusopera* előadásával kapcsolatban ismerte meg a magyar közönség. Ezt a drámáját mutatták be először magyar színpadon *A koldus operája* címen Heltai Jenő fordításában 1930. szeptember 6-án. Az előadásról szóló kritikákban felhalmozott, keresett kifejezések tömkelege arra enged következtetni, hogy az akkori magyarországi társadalmi fellegős alapján nem tudtak mit kezdeni a Brecht-féle eszmei mondanivalóval, még kevésbé a szokatlan kifejezési formával⁴. Csak a *Népszava* kritikusa ismeri fel, vagy meri kimondani, hogy a különös, sokszor grotesznek felűnő cselekmény külsőségén keresztül az életnek és a valóságnak egészséges, erős megérzése szól felénk.⁵

Brecht írásművészetének szocialista jellegét ismerve, ma már egyáltalán nem meglepő, hogy a Horthy-korszak színházlátogató közönsége nem lelkesedett a polgári dráma kitaposott útjától tartalomban, formában elforduló műért. Szomorú volna azonban, ha a magyar társadalom haladó rétegeiben sem támadt volna semmi-

féle érdeklődés egy a külföldön (a szociális kérdések iránt fogékonyabb vagy legalább gondolkodásban szélesebb távlatú közönség előtt) sikert-sikerre halmozó író iránt. Nincs tudomásunk arról, és sajnos aligha derül már ki, vajon nem szerepelt-e a *Koldusopera* (esetleg más Brecht-darab) valamilyen műkedvelő, munkásszínjász csoport előadásában. De hogy a magyar értelmiségnek volt olyan szűkebb rétege is, amely kuriózzumnál, újszerű kísérletnél többet látott Brecht művészetében, arról tanúskodik a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának *Színpad* c. folyóirata, amely 1935-ben foglalkozott Brecht *Mahagonny városának virágzása és pusztulása* c. operájával.⁶

Ha még megemlítjük a Brecht költészetéből készült néhány műfordítást,⁷ máris teljes képet adtunk Brecht nevének és műveinek magyarországi felbukkanásairól a felszabadulás előtt.

A két háború közt alig van érdemleges, adalékunk Brecht műveinek magyarországi visszhangjáról. Viszont a magyar színjátszás vitathatatlan érdeme, hogy a felszabadulás után azon nyomban Brecht művészte felé fordul.

1945. július 6-án a *Szabad Nép* „Művészet” rovata közli a hírt: „Ma este mutatja be a Szabad Színpad Brecht: *Koldusopera* c. világhírű zenés darabját.”⁸ A kritika ugyan még mindig fanyalogva kommentálja⁹, de tény, hogy ezzel Brecht a felszabadulás első évében elindult hódító útjára Magyarországon is. Igaz, több, mint tíz év kellett még ahhoz, hogy ez a hódítás elismert legyen, de egy-két Brecht-drámának ingadozó hatású bemutatása után 1958-ban ismét a *Koldusopera* volt az, amely most már egyöntetű sikert aratott.¹⁰

Mi lehet az oka a *Koldusopera* 1930-as magyarországi bukásának, az 1945-ös bemutatást követő hűvös tartózkodásnak és 1958. osztatlan sikerének?

⁴ Vö. *Pesti Hírlap* 1930. IX. 7: 13; *Az Est* 1930. IX. 7: 11. stb.

⁵ 1930. IX. 7: 14.

⁶ *Színpad* 1935. jan.—márc. Házy A. rövid tartalmai ismertetése után Radnóti M. *Mahagonny* fordításából következik egy részlet, majd tolmácsolja Brechtnek a darabhoz írt polemizáló értékelését.

⁷ Elsősorban Radnóti Miklósról kell hivatkoznunk. Vö. *Versek és műfordítások* 1954: 436.

⁸ 1945. VII. 6: 2

⁹ *Szabad Nép* 1945. VII. 8: 4; *Népszava* 1945. VII. 10: 6. stb.

¹⁰ 1958-ban a Színművészeti Főiskola hallgatóinak vizsgadarabjaként, majd a Katona József színházban mint vendégjáték ugyancsak a főisk. hallgatókkal szerepelt a *Koldusopera*. Hamarosan több vidéki színház (így a pécsi, debreceni, miskolci) is műsorra tűzte Brecht drámáját. — Az előadásról l. *Kortárs* 1958 aug: 310; *Nagyvilág* 1958. 6: 917 (Kéry László) stb.

Maguk az évszámok beszélnek. Az 1930-as helyzetet már érintettük. A fel-szabadulás utáni első hónapok légköre: a háborúnak, a fasiszta elnyomásnak ter-hétől még alig ocsúdó népünk részint már, részint és főleg még nem rendelkezett olyan színházlátogató közönséggel, amelynek kollektív erőben is megnyilvánuló ítélő-képessége s véleménye kialakításához szük-séges eszmei tisztánlátása meglett volna. Lényegében ugyanilyen ingatag talajon állt a közvéleményt irányító kritika is. Világos, hogy egészen más volt az 1958-as előadás atmoszférája.

A történeti tényekhez és az időbeli sor-rendhez igazodva meg kell még említenünk, hogy a *Koldusopera* 1945-ös előadását követő hosszú hallgatást egy egyfelvonásos Brecht-dramának: *Carrar asszony puskáinak* fordítása törte meg.¹¹

Egy év múlva, 1956. október 7-én a rádió kísérleti színháza mutatta be az író egyik utolsó művét, a *Kaukázusi krétakört* Ditrói Lea fordításában.¹²

Egy rádióbemutató sikerét és hatását sokkal kevésbé lehet lemérni, mint egy színházi előadásét. Az előadások megismét-lése bizonyos sikerre enged következtetni, de óvatosságra int az a tapasztalat és fel-ismerés, hogy Brecht darabjai narratív jellegük ellenére is igénylik a vizualitást. Akármennyire ellentmondásos is ez az állítás, az az egybevetés, amelyet alkal-munk volt a *Jó embert keresünk* és a *Courage mama* színházi előadása és rádióközvetí-tése közt tenni, erre a következtetésre vezet.¹³ Ez a kettős sajátság is egyike azok-nak, amelyeknek dialektikus kölcsönhatá-sával számolnunk kell, ha valósan akarjuk értékelni a darabok visszhangját.

A *Jó embert keresünk* 1957. április 6-án került a közönség elé. (Fordította Nemes Nagy Ágnes, rendezte Gellért Endre). A *Courage mama* bemutatója 1958. január 24-én volt. (A darab fordítója ugyancsak Nemes Nagy Ágnes, rendezője Pártos

Géza). A két darab sajtó- és közönség visszhangja különös, de tanulságos módon egészíti ki egymást. A *Jó embert keresünk* sikere egyöntetűbb, de felületesebb, a *Cou-rage mama*é diszharmonikusabb, de mélyebb.

A *Jó embert keresünk* „legendává maga-sodó” kerete igen alkalmas arra, hogy meg-ragadja a nézőt még akkor is, ha csupán könnyű szórakozás céljából ült be a szín-házba. Valljuk be, a rendezés is segített abban, hogy a felületes néző elmerüljön az egzotikusan ható mese világában, s egy jellegzetesen kínainak vélt történet megis-merésén kívül mást ne hozzon magával az előadás után. A rendezésnek erre a tom-pító, csökkentő hatására mutatott rá a szovjet-orosz színházi kiállítás vezetője. Szerinte a rendező nem tudott ellenállni annak a csábításnak, hogy megmutassa Kínát.¹⁴ Kétségtelen ugyan, hogy a darab mehökkenti a közönséget, hiszen a szín-padon nem úgy perog a csellekmény, mint megszoktuk. A játék hirtelen megmere-vedik, a hős vagy hősnő a színpad szélére lép, elmondja a közönségnek gondolatait, érzéseit, terveit.¹⁵ Ezzel arra készítet, az epilógusban egyenesen arra buzdít, hogy maga a néző keresse a megoldást. S mert az eszmei mondanivaló meggyőző és igaz, a közönség belemegy a játékba, elfogadja az író gondolatmenetét, hiszen mindnyá-jan nagyon jól tudjuk, hogy a kizsákmá-nyoló társadalomban az önfeláldozó jóság csupán dőre ábránd, s aki megkísérli, hogy csak jó legyen, azon még az istenek aján-déka sem segíthet, el kell buknia, mert az istenek nem adtak neki fegyvert, erőt, mellyel érvényt lehet szerezni a jóságnak, igazságnak.¹⁶

Az igénytelenebb nézőt tehát az exotikus mese bája, az igényesebbet az eszmei mon-dandó mélyen átértzett igazsága nyűgözi le Brecht drámájában.

Mind a drámáról, mind pedig előadásá-ról nagy elismeréssel szól a kritikusok immár erőteljesen felduzzadt kara.¹⁷ Az elismerő

¹¹ Fordította Fónagy Iván, Népszava kiadás, 1955. (Színjátszók kta 126.) A darab — működő színpadon — előadásra is került.

¹² Az előadást a rádió 1957. folyamán két ízben is megismételte.

¹³ Ez a felfogás csendül ki annak a recenziusnak a megjegyzéséből is, aki — bár tévesen — sürgeti a rádióban bemutatott Brecht-darabok színházi előadását. (*Magyar-ország* 1957. IV. 17: 11). Valójában a rádió 1957-ig, a *Jó embert keresünk* közvetítéséig csak a *Kaukázusi krétakört* mutatta be. (Loránd Lajosnak, a Rádió Kísérleti Színház vezetőjének szíves közlése.)

¹⁴ Rádiónyilatkozat. (Budapest, Kossuth-adó 1958. jan. 31.)

¹⁵ Yö. erről. Antal G. *Magyarország* 1957. IV. 17: 11.

¹⁶ Így összegezi a darab lényegét a *Népakarat* 1957. IV. 11: 4.

¹⁷ Az említettekben kívül hivatkozhatunk még az alábbiakra: G. T. *Népakarat* 1957. III. 29: 6; Demeter I., *Esti Hírlap* 1957. IV. 9: 2; Halasi M., *Nők Lapja* 1957. IV: 11; Hermann I., *Élet és Irodalom* 1957. IV. 12.

szavak azonban meglehetősen egysíkúak. Az eszmei mondanivaló lényege és alapja, a brechti oeuvre központi gondolata a *Courage* mamában sem változik: „A háború, amely az üzlet folytatása más módszerekkel, halálössá teszi az emberi erőnyeket viselőik számára is, ezért harcolni kell ellene”. De ez az alaptétel sokkal bonyolultabban, ellentmondásosabban jelentkezik, mint pl. a *Jó embert keresünkben*. *Courage* mama vámszedője is, áldozata is a háborúnak, — állapítják meg a darabról szóló kritikák.¹⁸

Ez a kettősség eredményezi a darab különös hatását; azt, hogy a vélemények eltérőek. Kevés előadás szünetében vitatkozik annyit a közönség, mint itt.¹⁹

Az elődással kapcsolatosan elhangzó érvek és ellenérvek, a helyeslés és megértés, kommentálás és belemagyarázás annál inkább érthető, minthogy a rendezés híven — talán túlhíven — követi Brecht színházának, a Berliner Ensemble-nek az elő-

adásmódját,²⁰ s ezzel nyilván nem segíti elő, hogy a darab közelebb férközzék a magyar közönséghez. Ez pedig nem közömbös egy olyan darabbal kapcsolatban, amelyben az alapmondanivaló kibontakoztatása „igen bonyolult és közvetetten” történik.²¹

Az a kerülgető stílus, amellyel recenzióink a brechti előadásokat kommentálják, arra utal, hogy Brecht műveinek eddigi színházi bemutatói nem voltak teljesen megnyugtatóak.²²

A Brecht drámáival kapcsolatos magyarországi adatoknak az a felsorakoztatása, melyet az eddigiekben megkísértem, azzal a nem jelentéktelen tanulsággal jár, hogy a brechti problematika szövevényes hálózatát mindaddig nem tudtuk felfejteni. Ez a megállapítás vonatkozik a Brecht darabokat előadó színházakra, a darabokról írt kritikákra és egyéb, a brechti dramaturgiával foglalkozó írásokra,²³ valamint a színházlátogató közönségre egyaránt.

¹⁸ Így Ungvári T., *Népakarat* 1958. I. 26; Földes A. *Nők Lapja* 1958. I. 30.

¹⁹ Vö. Sigray J., *Délmagyarország* (Szeged, 1958. II. 18: 3)

²⁰ Ezt csaknem minden recenzió megemlíti. A darabbal kapcsolatosan jelentős számú kritika látott napvilágot; Imre K., *Élet és Irodalom* 1958. 5: 11; *Népszabadság* 1958. II. 4: 4; Kassák L., *Népszava* 1958. II. 9; *Pedagógusok Lapja* 1958. II. 15; Bános T., *Élet és Irodalom* 1958. 8: 10; *Film, Színház, Muzsika* 1957. 32—1958. 7-ig csaknem valamennyi száma; Vajda Gy. M., *Nagyvilág* 1958. 4: 607. stb.; illetve Magyar Rádió (Kossuth adó) 1958. II. 8.

²¹ Állapítja meg — igen helyesen — az *Élet és Irodalom* bírálata. i. h.

²² Mutatis mutandis ez sejthető a Nemzeti Színház legújabb Brecht bemutatójából: *A rettegés birodalma* (A darab teljes címe: Félelem és nyomorúság a Harmadik birodalomban.) Részletes, konkrét megállapításokra ezzel kapcsolatban még nincs módunk. A darab két tucatnyi jelenetéből 12-öt egyébként már a rádió is bemutatott 1958. február 27-én, a Reichstag felgyújtásának negyedszázados évfordulóján. Az eddig megjelent első érdemleges kritikai hang arra utal, hogy „nem egy néző tanácstalanul és kételkedéssel fogadja Brecht színpadát”; megállapítja továbbá, hogy Brechtől sokat tanulhat közönség, író, színház egyaránt. (Lenkei L., *Népszabadság* 1958. nov. 16: 11)

²³ A Brechtrel kapcsolatos kérdések fejtegetését leginkább az író halála alkalmával — 1956. aug. 14. — megjelent nekrológok tartalmazzák. Több külföldi folyóirat — mint az *Europe*, a *Sinn und Form* — vaskos kötetnyi különszámot szentelt Brechtnek. Nálunk is több helyen megemlékeztek róla. Így a *Szabad Nép* 1956. VIII. 17: 4; *Népszava* 1956. VIII. 17: 2; *Irodalmi Újság* 1956. VIII. 25: 3; *Csillag* 1956. X: 807; *Nagyvilág* 1957. I: 13. A nemzetközi sajtóviasszhangról tájékoztat a *Filológiai Közlöny* III. 2: 285. Vö. Walkó György, *Irodalmi Figyelő* III. 4.

BIBLIOGRÁFIA

Külföldi irodalomtörténeti folyóiratok repertóriuma, 1957.

A feldolgozott folyóiratok és rövidítésük jegyzéke

A	= <i>Attreneum</i> (Pavia)	EC	= <i>Essays in Criticism</i> (Oxford)
ACI	= <i>Antiquité Classique</i> (Bruxelles)	ÉCI	= <i>Études Classiques</i> (Namur-Liège)
AdeB	= <i>Annales de Bourgogne</i> (Dijon)	EHR	= <i>English Historical Review</i> (London)
AESC	= <i>Annales-Economies-Sociétés-Civilisations</i> (Paris)	EJ	= <i>English Journal</i> (Chicago)
AIKg	= <i>Archiv für Kulturgeschichte</i> (Münster—Köln)	EL	= <i>Език и Литература</i> (София)
AFLA	= <i>Annales de la Faculté des Lettres d'Aix-en-Provence</i>	ELH	= <i>Journal of English Literary History</i> (Baltimore)
Ae	= <i>Aevum</i> (Milano)	En	= <i>Encounter</i> (London)
AJPh	= <i>American Journal of Philology</i> (Baltimore)	Er	= <i>Eranos</i> (Uppsala)
AL	= <i>American Literature</i> (Durham, USA)	ES	= <i>English Studies</i> (Groningen)
Alt	= <i>Altertum</i> (Berlin)	Es	= <i>Esprit</i> (Paris)
AP	= <i>Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa</i>	ESALL	= <i>Essays and Studies on American Language and Literature</i> (Uppsala—Cambridge, Mass.)
AR	= <i>Analecta Romanica</i> (Frankfurt am Main)	Ét	= <i>Études</i> (Paris)
ASI	= <i>Archivio Storico Italiano</i> (Firenze)	EtG	= <i>Études Germaniques</i> (Paris)
ASR	= <i>American Slavic and East European Review</i> (USA)	Eu	= <i>Europe</i> (Paris)
Au	= <i>Aufbau</i> (Berlin)	Euph	= <i>Euphorion</i> (Heidelberg)
AUC	= <i>Anales de la Universidad de Cuenca</i>	FM	= <i>Le Français Moderne</i> (Paris)
BAM	= <i>Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo ed Archivio Muratoriano</i> (Roma)	FR	= <i>Filologia Romanza</i> (Torino)
Be	= <i>Belfagor</i> (Messina-Firenze)	FS	= <i>French Studies</i> (Oxford)
BCB	= <i>Bulletin de l'Association Guillaume Budé</i> (Paris)	GJ	= <i>Göttinger Jahrbuch</i> (Göttingen)
BHR	= <i>Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance</i> (Genève)	GNS	= <i>Godišnjak Filozofskog Fakulteta</i> (Novi Sad)
BNYPL	= <i>Bulletin of the New York Public Library</i>	GR	= <i>Greece and Rome</i> (Oxford)
BRL	= <i>Bulletin of the John Rylands Library</i> (Manchester)	GRM	= <i>Germanisch-Romanische Monatsschrift</i> (Heidelberg)
BUT	= <i>Bulletin de l'Université de Toulouse</i>	GSt	= <i>Giornale Storico della Letteratura Italiana</i> (Roma)
C	= <i>Convivium</i> (Bologna—Torino)	GZ	= <i>Geist und Zeit</i> (Düsseldorf)
CL	= <i>Comparative Literature</i> (Oregon)	HČ	= <i>Historický časopis</i> (Praha)
CJ	= <i>Classical Journal</i> (Menasha USA)	He	= <i>Hermes</i> (Wiesbaden)
ClM	= <i>Classica et Mediaevalia</i> (Kjoeben-haven)	HJb	= <i>Historisches Jahrbuch</i> (Münster)
CIPh	= <i>Classical Philology</i> (Chicago)	HLQ	= <i>Huntington Library Quarterly</i> (USA)
CIQu	= <i>Classical Quarterly</i> (Oxford—London)	HöldJb	= <i>Hölderlin Jahrbuch</i> (Tübingen)
CIRe	= <i>Classical Review</i> (London)	HR	= <i>Hispanic Review</i> (Philadelphia)
CM	= <i>The Cornhill Magazine</i> (London)	HZ	= <i>Historische Zeitschrift</i> (München)
Cr	= <i>Critique</i> (Paris)	IAN	= <i>Известия Академии Наук СССР</i> (Москва)
CS	= <i>Cahiers du Sud</i> (Marseille)	IL	= <i>Иностранная Литература</i> (Москва)
ČE	= <i>Československá Ethnografia</i> (Praha)	I	= <i>Искусство</i> (Москва)
ČL	= <i>Česká Literatura</i> (Praha)	JAA	= <i>Journal of Aesthetics and Art Criticism</i> (USA)
ČMF	= <i>Časopis pro Moderní Filologii</i> (Praha)	JDSch	= <i>Jahrbuch der Deutschen Schillergesellschaft</i> (Stuttgart)
ČSSSR	= <i>Časopis pro slovenské jazyky literaturu a dějiny SSSR</i> (Praha)	JEGPh	= <i>The Journal of English and Germanic Philology</i> (Illinois)
DN	= <i>Дружба Народов</i> (Москва)	JGG	= <i>Goethe. Neue Folge des Jahrbuchs der Goethe-Gesellschaft</i> (Weimar)
DEAM	= <i>Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters</i> (Köln—Graz)	JHSt	= <i>The Journal of Hellenic Studies</i> (London)
D	= <i>Dioniso</i> (Siracusa)	JRS	= <i>The Journal of Roman Studies</i> (London)
DeJo	= <i>Delo</i> (Beograd)	K	= <i>Коммунист</i> (Москва)
XVII	= <i>XVIIe Siècle</i> (Paris)	Knj	= <i>Književnost</i> (Beograd)
DNR	= <i>Die Neue Rundschau</i> (Frankfurt a. M.)	KS	= <i>Kultura i Społeczność</i> (Warszawa)
DR	= <i>Deutsche Rundschau</i> (Baden-Baden)	KwN	= <i>Kwartalnik Neofilologiczny</i> (Warszawa)
DVjs	= <i>Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte</i> (Stuttgart)	L	= <i>Library</i> (Oxford)
E	= <i>English</i> (Oxford)	Let	= <i>Letteratura</i> (Roma)
EA	= <i>Études Anglaises</i> (Paris)	LF	= <i>Listy Filologicke</i> (Praha)
		LLS	= <i>La Littérature Soviétique</i> (Moszkva)
		LM	= <i>Литературна Мисъл</i> (София)
		LMS	= <i>Letopis Matice Srpske</i> (Novi Sad)
		La	= <i>Литература в школе</i> (Москва)
		M	= <i>Mainstream</i> (New York)

MA	= Le Moyen Age (Bruxelles)	RSKnj	= Rad Jugoslovenska Akademije Znanosti i Umjetnosti. Odjel za suvremeno književnosti (Zagreb)
MAe	= Medium Aevum (Oxford)	RSI	= Ricerche Slavistiche (Roma)
Maia	= Maia (Firenze)	RT	= La Revue Théâtrale (Paris)
Meander	= Meander (Warszawa)	S	= Savremenik (Beograd)
MF	= Mercure de France (Paris)	SD	= Slovenské Divadlo (Bratislava)
MH	= Mediaevalia et Humanistica (Boulder, USA)	Sc	= Scriptorium (Bruxelles)
MHe	= Museum Helveticum (Basel)	SE	= Sinn und Form (Berlin)
ML	= Modern Languages (Anglia)	SFC	= Slovensky Filozofický Časopis (Praha)
MLN	= Modern Language Notes (Baltimore)	SFI	= Studi di Filologia Italiana (Firenze)
MLQ	= Modern Language Quarterly (Seattle)	SEER	= Slavonic and East European Review (London)
MLR	= Modern Language Review (Cambridge)	ShQ	= Shakespeare Quarterly (New York)
Mn	= Mnemosyne (Leiden)	ShS	= Shakespeare Survey (London)
MP	= Modern Philology (Chicago)	SL	= Slovenská Literatúra (Bratislava)
MT	= The Marxist Today (London)	SNeoP	= Studia Neophilologica (Uppsala)
N	= La NEF (Paris)	SoF	= Südost Forschung (München)
NCr	= Nouvelle Critique (Paris)	Sp	= Speculum (Cambridge, USA)
NDL	= Neue Deutsche Literatur (Berlin)	SP	= Slovenské Pohľady (Bratislava)
NeoP	= Neophilologus (Groningen-Djakarta)	SPh	= Studies in Philology (Chapel Hill, USA)
NK	= Nowa Kultura (Warszawa)	StR	= Studi Romani (Roma)
NM	= Новый Мир (Москва)	StRe	= Studies in the Renaissance (New York)
NQ	= Notes and Queries	StV	= Studies on Voltaire and the Eighteenth Century (Geneve)
NP	= Nauka Polska (Warszawa)	Sz	= Септември (София)
NR	= New Republic	T	= Театр (Москва)
NRF	= La Nouvelle Revue Française (Paris)	TLS	= The Times Literary Supplement (London)
NZ	= Novy Život (Praha)	TODRL	= Труды Отделения древней русской литературы (Москва)
OL	= Orbis Litterarum (Kjoebenhaven)	Tw	= Twórczość (Warszawa)
OSP	= Oxford Slavonic Papers (Oxford)	U	= Universitas (Stuttgart)
P	= Pensée (Paris)	VDI	= Вестник Древней Истории (Москва)
PaL	= Palæstra Latina (Barcelona)	VLU	= Вестник Ленинградского Университета (Ленинград)
PBB	= Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (Halle)	VMU	= Вестник Московского Университета (Москва)
Phil	= Philologus (Berlin)	VR	= Viața Românească (București)
Philologica	= Philologica (Praha)	WA	= Wissenschaftliche Annalen (Berlin)
PK	= Przegląd Kulturalni (Warszawa)	WB	= Weimarer Beiträge (Weimar)
PL	= Pamiętnik Literacki (Warszawa)	WSI	= Die Welt der Slawen (München)
PMLA	= Publications of the Modern Language Association of America (New York)	WSJb	= Wiener Slavistisches Jahrbuch (Wien)
PMPH	= University of California Publications in Modern Philology (Berkeley-Los Angeles)	WZ Berlin	= Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität, Gesellschaft und Sprachwissenschaftliche Reihe (Berlin)
Pol	= Polonistyka (Warszawa)	WZ Greifswald	= Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst Moritz Arndt-Universität, Gesellschaft und Sprachwissenschaftliche Reihe (Greifswald)
PQ	= Philological Quarterly (Iowa)	WZ Jena	= Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller-Universität (Jena)
Pr	= Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor (Beograd)	WZ Leipzig	= Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marx-Universität (Leipzig)
PZ	= Przegląd Zachodni (Poznań)	WZ Potsdam	= Wissenschaftliche Zeitschrift der Pädagogischen-Hochschule Potsdam
R	= Romania (Paris)	WZ Rostock	= Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock
RDM	= Revue des Deux Mondes (Paris)	YCGL	= Yearbook of Comparative and General Literature (Chapel Hill, USA)
RE	= Revue d'Esthétique (Paris)	Z	= Знания (Москва)
REG	= Revue des Études Grecques (Paris)	ZbB	= Zbornik Filozofskog Fakulteta (Beograd)
REL	= Revue des Études Latines (Paris)	ZDA	= Zeitschrift für Deutsches Altertum und Deutsche Literatur (Berlin)
RES	= The Review of English Studies (Oxford)	ZDPh	= Zeitschrift für Deutsche Philologie (Berlin-München)
RESI	= Revue des Études Slaves (Paris)	Zknj	= Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik (Novi Sad)
RHA	= Revue de Philologie de Littérature et d'Histoire Anciennes (Paris)	ZfA	= Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik (Berlin)
RF	= Romanische Forschungen (Frankfurt a. M.)	ZSI	= Zeitschrift für Slawistik (Berlin NDK)
RFil	= Rivista di Filologia e di Istruzione Classica (Torino)	ZRPh	= Zeitschrift für Romanische Philologie (Tübingen)
RHLF	= Revue d'Histoire Littéraire de la France (Paris)	ZI	= Życie Literackie (Kraków)
RbM	= Rheinisches Museum (Frankfurt a. M.)	ZSIph	= Zeitschrift für slavische Philologie (Heidelberg)
Ri	= Rinascita (Roma)	Zv	= Звезда (Москва)
RL	= Revista de Literatura (Madrid)		
RLC	= Revue de la Littérature Comparée (Paris)		
RdLM	= Revue des Langues Modernes (Paris)		
RLM	= La Revue des Lettres Modernes (Paris)		
RLV	= Revue des Langues Vivantes (Bruxelles)		
RMa	= Revue Mabillon (Liège)		
RoFil	= Rad Jugoslovenske Akademije Znanosti i Umjetnosti. Odjel za filologiju (Zagreb)		
RP	= Revue de Paris (Paris)		
RPh	= Romance Philology (Berkeley-Los Angeles)		
RPhil	= Revue de Philologie et d'Histoire Ancienne (Paris)		
RR	= The Romanic Review (New York)		
RSH	= Revue des Sciences Humaines (Lille)		

Irodalomelmélet

- Aragon, L.: Sub realismo socialista. La svolta dei sogni. Ri 537—538.
- Assunto, R.: Mito, psicologia e arte. (Mitosz, lélektan és művészet.) Let 27—28: 3—19.
- Augustiniak, K.: Powstanie i rozwój starożytnej teorii stylów literackich. (Az irodalmi stílusok ókori elméletének eredete és fejlődése.) Meander 43—85.
- Bereza, H.: Na pozycjach heroizmu moralnego. (Az erkölcsi bátorság az irodalmi műben.) NK 10. és 11. sz. Berlewi, H.: Niclo o dawnej awangardzie. (Valami a régi avantgardról.) ZL 27. sz.
- Breazu, M.: Idee științifică și idee artistică. (Tudományos és művészi elv.) VR 7. sz. 164—177.
- Burckhardt, S.: Methodische Voraussetzungen zu geistesgeschichtlichen Untersuchungen. (Randbemerkung zu H. Lindenaus Iphigenie-Aufsatz. ZDPH 75. Bd.) ZDPH 228—229.
- Bourov, A.: Deux problèmes fondamentaux de l'esthétique marxiste. LLA 3. sz. 154—163.
- Calin, V.: Realism-socialist și clasicism. (Szocialista realizmus és klasszicizmus.) VR 12. sz. 162—168.
- Camus, A.: Artysta i współczesność. (A művész és a mai kor.) Tw 4. sz. 96—108. és NK 44. sz.
- Cattani, G.: Baroque et Roccoco. Cr (122.) 613—634.
- Chamota, N.: Des goûts littéraires. LLS 12. sz. 132—136.
- Chavtik, K.—Mokrejs, A.: Umění a socialismus. (Művészet és szocializmus.) NZ 793—893.
- Chinard, G.: The Eminent Dignity of Literature. PMLA 3—13.
- Chossonnery, P.: Sur les poètes „métaphysiques”. RdLM 4. sz. 69—72.
- Colombier, P. du: Conquêtes et itinéraires du baroque. RP 3. sz. 58—73.
- Cremer, Fr.—Lüdecke, H.—Bode, H.: Sozialistische Kunst — Sozialistischer Realismus. Eine Diskussion. Au 6. sz. 574—587.
- Crohmăniceanu, O. S.: Spiritul revoluționar al realismului socialist. (A szocialista realizmus forradalmi szelleme.) VR 3. sz. 169—179.
- Daiber, H.: Die Masse macht's. (Unliterarisches zur literarischen Lage.) DR 924—928. [A kritikáról.]
- Damjanović, M.: Predistorija jednog estetskog učenja. (Egy esztétikai tanítás előtörténete.) Delo 7. sz. 118—133. (G. Fiedler elméletéről.)
- Днепров, В.: Идеальный образ и образ типический (О формах художественного обобщения) NM 7. sz. 218—236.
- Днепров, В.: В защиту реалистической эстетики. Zv 7. sz. 184—196.
- Fadejev, A.: Subjektivne poznámky. — Výroky o literatúre a umení. (Szubjektív megjegyzések. — Határozatok az irodalomról és a művészetéről.) SP 608—616. [A formák sokoldalúsága a szocialista realizmusban.]
- Fernandez, D.: Culture réaliste et psychanalyse. NRF (I.) 513—519.
- Fohlt, I.: Vezana i slobodna umjetnost. (A megkötözött, és a szabad művészet.) Delo 8—9. sz. 278—306 [A vallás és a művészet kapcsolatáról.]
- Gang, T. M.: Intention. EC 175—186. [A kritikus és az írói szándék.]
- Gavrilović, Z.: Neki estetički problemi. (Néhány esztétikai probléma.) S 4. sz. 388—398. [A marxista esztétika sajátos módszeréről.]
- Генезис и развитие социалистического реализма (Материалы к изучению проблемы). IAN 5. sz. 430—444.
- Gerard, A.: On the Logic of Romanticism. EC 262—273.
- Гершкович, Э.: За правильное толкование статьи Ленина „Партийная организация и партийная литература”. N 8. sz. 191—196.
- Guillén, Cl.: Literatura como sistema (Sobre fuentes, influencias y valores literarios). FR 1—29.
- Guiomar, M.: L'insolite. RE 113—144.
- Hacks, P.: Das realistische Theaterstück. NDL 10. sz. 90—104.
- Hautecœur, L.: L'académisme. RDM 1. sz. 5—16.
- Holuj, T.: Gdzie jesteśmy? (Hol vagyunk?) ZL 49. sz. [Az irodalomelmélet néhány aktuális kérdése.]
- Хрущев, Н.: За тесную связь литературы и искусства с жизнью народа. DN 9. sz. 8—27.
- Huisman, D.—Vergez, A.: Les grands courants de l'esthétique contemporaine. Cr 117. sz. 136—150.
- Hutin, S.: L'Ésotérisme dans l'art. RE 194—197.
- Xeamos, A.: О путях художественной индивидуализации. N 7. sz. 192—212.
- Иванов, В.: Талант и мировоззрение в художественном творчестве. K 7. sz. 27—66.
- Jeremić, M. Dr.: Estetički fragmenti. I—III. (Esztétikai töredékek.) S 3. sz. 257—289. 6. sz. 658—674. és 7—8. sz. 40—52.
- Jeremić, M. Dr.: Estetički pogledi Anrija Lefevra. (H. Lefebvre esztétikai nézetei.) S 9. sz. 288—295. [Előszó a Contribution à l'esthétique szerb kiadásához.]
- Jianu, N.: Inspirație și dogmă. (Ihlet és dogma.) VR 5. sz. 180—183.
- Joho V.: Talent, Charakter und Perspektive. NDL 10. sz. 128—132.
- Kamnitzer, H.: Geschichte und Gestaltung. NDL 6. sz. 126—141.
- Karaganoz, A.: Черты творческого метода. NM 11. sz. 250—269.
- Kayser, W.: Wer erzählt den Roman? DNR 3. sz. 444—459.
- Keller, H.: Lachen und Weinen. Ein Versuch anthropologischer Literaturbetrachtung. GRM 309—328.
- Кнейцер, Б.: О национальной специфике художественных произведений. DN 4. sz. 184—187.
- Kogan, M. C.: Об изучении проблемы содержания и формы в искусстве. VLU 14. sz. 34—48.
- Kridl, M.: Boje Wilna i Warszawy o nowa nauka o literaturze. (Wilno és Warszawa harca az új irodalomtudományért.) PL 2. sz. 297—307.
- Kluge, F.: Die Aesthetischen Grundgedanken Menéndez Pelayos. GRM 146—164.
- Kumar, S. K.: Bergson and Stephen Dedalus' Aesthetic Theory. JAA 124—127.
- Kurek, J.: Futuryzm i awangarda. (A futurizmus és az avantgard.) ZL 24. sz.
- Kurella, A.: Tatsachen gegen Legenden. Zur Geschichte des Begriffs „Sozialistischer Realismus”. NDL 2. sz. 136—145.
- Лавреуцкий, А.: О судьбе одного литературоведческого термина. IAN 1. sz. 34—98.
- Lefebvre, A.: O marksističkoj estetici. (A marxista esztétikáról.) S 1. sz. 22—42. [A Jugoszláv Írószövetségben tartott előadása.]
- Leovac, S.: Mit i poezija. (Mitosz és költészet.) S 1. sz. 89—96.
- Lerik, I.: O istini umetničkog dela. (A műalkotás igazáról.) S 2. sz. 187—210. [A művészi igazságról, a realizmus kettős értelmezéséről.]
- Liebmann, K.: Über die Methode des sozialistischen Realismus. Au 9. sz. 323—327.
- Lifshitz, M.: A propos de l'article de Josip Vidmar „Pages de Journal”. LLS 9. sz. 142—153. és 10. sz. 131—143.
- Литературоведы о реализме. IAN 1. sz. 52—59.
- Ломидзе, Г.: Так ли надо решать вопросы национальной специфики литературы? DN 3. sz.
- Mach, W.: Literature i polityka — z wczoraj na dziś. [Irodalom és politika — tegnapról mára.] NK 17. sz.
- Macri, O.: Ricordi di Ortega y Gasset. (Emlékezők Ortega y Gassetra.) Let 25—26: 55—67.
- Madjaric, Vl.: Estetika kao nauka je marksistička estetika. (A tudományos esztétika = marxista esztétika.) S 5. sz. 513—526.
- Marcuse, L.: Freuds Aesthetic. PMLA 446—463.
- Markiewicz, H.: Realizmus a literarne smery. Problém realizmu v svetle posledných literárnohistorických diskusií v Poľsku. (A realizmus és az irodalmi irányok. A realizmus problémája a legutóbbi lengyelországi irodalomtörténeti viták fényében.) SL 422—435.
- Markiewicz, H.: O typowości w literaturze. (A tipikus az irodalomban.) PL 1. sz. 46—82.
- Melicherčík, A.: Niektoré otázky ľudovosti v literatúre (A népiség néhány kérdése az irodalomban.) [Vö.: ČL 1954. 3. sz. 193—219; 219—251; 251—263; 1955. 4. sz. 293—350.] SL 77—87.
- Morawski, S.: Les conceptions esthétiques d'Hippolyte Taine. P (74.) 32—48.
- Morawski, S.: Polish Theories of Art Between 1830 and 1850. JAA 217—236.
- Naksionawicz—Golaszewska, M.: O estetyce Ingardena. (Ingarden esztétikája.) ZL 1. sz.

- Novák, M.: L'Esthétique tchèque contemporaine ne RE 1—20.
- Nurmi, M. K.: The Romantic Movement: A Selective and Critical Bibliography (for the 1956). PQ 97—182.
- Ortega y Gasset, J.: O dehumanizaciji sztuki. (A művészet elembertelenedése.) Tw 12. sz. 93—119.
- Основные этапы развития реализма в мировой литературе. IAN 1. sz. 5—17.
- Ozóg, J. B.: O autentyzmie. (A hitelesség.) NK 46. sz. Пархоменко, М.: О чем идет спор (о национальной специфике литературы). DN 7. sz. 199—206.
- Pfeiffer, J.: Zur Deutung der Kunst bei Karl Jaspers. OL 38—52.
- Piotrowski, Z.: The Development of Freud's Ideas. BNYPL 19—35.
- Popović, B.: Problemi estetike i njihova rešenja. (Az esztétika problémái és megoldásuk.) Fr 185—206.
- Průbiri, T.: Prolegomene la o discuție despre realismul socialist. (Bevezető fejtegetés a szocialista realizmusról szóló vitával kapcsolatban.) VR 6. sz. 156—164.
- Promiński, M.: Wolanie grobu. (Hívak a sírok.) ZL 18. sz. [Az egzisztencialista irodalomról.]
- Przyboś, J.: Ku poezji powszechnej. (A mindenki költészeté felé.) Tw 6. sz. 106—113.
- Razgovor o kritici. I—II. (Beszélgetés a kritikáról.) S 5. 583—614. és 718—731. (V. Iligoric, B. Milačić, R. Tautović, Z. Milisavac, D. Mitrev, S. Leovac, V. Pavletić, M. Jurković, Dr. M. Jeremić. J. Lerik válasza a szerkesztőség kérdéseire.)
- Régent, R.: Crépuscule du néo-réalisme. RDM 537—542.
- Резякин, А. И.: О классовой и партийности художественной литературы. La 5. sz. 9—26.
- Robson, W. F.: Judgement and Interpretation. EC 303—317.
- Rohan, H.: „Infrunuteasa” și adevăr. (Szépités és igazság.) VR 5. sz. 170—179.
- Шамес, П. Я.: Вопросы теории в критике В. Г. Белинского. IAN 1. sz. 76—82.
- Schlunch, M.: Criticism and Scholarship. M May 1—10.
- Schober, R.: Hauptrichtungen in der modernen vergleichenden Literaturwissenschaft. WZ Berlin 97—101.
- Scholle, J. H.: Moderne Literaturwissenschaft. NeoP 38—45.
- Sevan, R.: Zur Gegenwartssituation des schöngestigen Schrifttums. DR 49—55.
- Sokorski, W.: Nie te fronty. (Nem ezek a frontok.) NK 27. sz. [A művészet ideológiai jellegéről.]
- Starck, T.: Twilight or Dawn: The Present State of Modern Language Studies. PMLA 807—822.
- Stancur, A.: Literatura piekna a písmiennictwo. (A szépirodalom és az irodalom.) Tw 11—12. sz. 89—95.
- Stella, V.: La situazione della estetica. oggi. (Az esztétika mai helyzete.) Let 27—28: 119—124.
- Števec, P.: Od žartov k problémom. (A tréfától a problémákhoz.) SF 1092—1099. [A fiatal költők és írók problémáiról.]
- Sutton, W.: The Literary Image and the Reader. A Consideration of the Theory of the Spatial Form. JAA 112—123.
- Симонов, К.: О социалистическом реализме. NM 3. sz. 221—234.
- Скоцирев, П.: Социалистическое искусство-национально. DN 5. sz. 120—187.
- Сорокин, Я. С.: К истории термина «реализм» в русской критике. JAN 3. sz. 193—213.
- Тамарченко, Д.: К спорам о реализме. I—II. ZV 9 sz. 207—215., 10. sz. 172—180.
- Tatarkiewicz, W.: Hellenistyczna teoria sztuki i poezji. (A görög művészet és költészet elmélete.) KS 4. sz. 3—30.
- Terțulan, N.: Critica stilistică. I—II. (Stiluskritika.) VR 2. sz. 208—215. és 3. sz. 180—190.
- Terțulan, N.: Estetica marxista și problema „autonomiei esteticii”. I—II. (A marxista esztétika és esztétikum autonómiaja.) VR 9. sz. 143—148. és 11. sz. 138—144.
- Thomas, G.: The Place of Literary Criticism in English Teaching. E (64) 134—137.
- Tomis, K.: Svetonázor a tvorba. (A világnézet és a mű.) SL 436—458.
- Trilling, L.: The Person of the Artist. En Aug. 73—79.
- Uitz, E.: Vier Überlegungen zum Problem des Realismus. Au 6. sz. 549—559.
- Velmar—Janković, S.: Subjektivne verijacije o generaciji i vremenu. (Szubjektív változatok a nemzedékről és a korról.) Delo 12. sz. 873—883.
- Vidmar, J.: Estetčki nesporazumi. I. (Esztétikai viták.) Delo 12. sz. 884—899. [B. Ziherl: Umetnost i idejnost c. könyvéről.]
- Vidmar, J.: Nesporazumi oko idejnosti. (Nézeteltérések az eszmiség körül.) Delo 7. sz. 23—35. [Válasz B. Ziherl bírálatára: vö. Umetnost i idejnost, Beograd 1957.]
- Wirth, A.: Stufen des kritischen Realismus. ND 8. sz. 121—131.
- Власенко, А.—Мир-Яхьяев, Дж.: Против схоластической трактовки важных вопросов развития национальных литератур. DN 4. sz. 188—191.
- Wolf, Ch.: Vom Standpunkt des Schriftstellers und von der Form der Kunst. ND 12. sz. 119—123.
- Wyku, K.: Wspomnienie o katastrofizmie. (Megemlékezés a katasztrófizmus irányzatáról.) ZL 15. sz.
- Ziherl, Z.: Nesporazumi i raznimolazjenja. (Nézeteltérések és félreértések.) S 9. sz. 209—219. [Válasz J. Vidmar vitáikére. ld.: Delo 7. sz.]

Műfajelmélet és stíluskutatás

- Agel, H.: Le Cinéma, Magie, Mythe et Mystère. Et 9. sz. 271—276.
- Arland, M.: Plaisirs et tourments de l'ambiguïté. NRF (I.) 122—127.
- Aust, H.: Sprache und künstlerische Wirkung. ND 2. sz. 131—136.
- Bărbu, E.: Opinii despre tehnica romanului. (Nézetek a regénytechnikáról.) VR 6. sz. 20—22.
- Blanchot, M.: D'un art sans avenir. NRF (I.) 488—498. [A regényről.]
- Blau, H.: Language and Structure in Poetic Drama. MLQ 27—34.
- Bratu, H.: „Cronică da familie”. I—II. („Családi krónika”). VR 3. sz. 151—164. és 4. sz. 137—150. [A családregény műfajának fejlődésrajza.]
- Brecht, B.: Vergnügungstheater oder Lehrtheater. Au 5. sz. 437—445.
- Brecht, B.: Divadlo zábavné, alebo poučné? (Mulattató vagy tanulságos színház?) SD 437—443. [A modern színház néhány problémájáról.]
- Brochon, P.: Du surnaturel à la fabrique d'absolu. En (139—40.) 20—28.
- Călinescu, G.: Reflectii mărunt asupra romanului. (Apró reflexzók a regényről.) VR 1957. 6. sz. 7—12.
- Cohen, R.: Association of Ideas and Poetic Unity. PQ 465—474.
- Djuric, V.: O katarsi. (A katharsisről.) S 1. sz. 59—65. [Értelmezésének története Aristoteléstől Gorkijig.]
- Draper, J. W.: The origin of rhyme. RLC 74—85.
- Dune, E.: La poésie moderne dans l'air du temps. Gr 119. sz. 219—298. [Hugo Friedrich: Struktur der modernen Lyrik e. tanulmányáról Hamburg, 214 p.]
- Джусойты, Н.: О национальном языке и национальном стиле. DN 12. sz. 176—186.
- Егоров, А.: Против субъективистского истолкования проблемы прекрасного. K 2. sz. 103—116.
- Elvin, B.: Pledoare pentru personaj. (Védőbeszéd a szereplők nevében.) VR 11. sz. 145—154. [A modern regényről.]
- Entretien sur la science-fiction. En (139—40.) 3—20.
- Ferchault, G.: Vers le théâtre absolu. RE 77—82.
- Fernandez, D.: La Littérature est-elle une rhétorique? NRS (I.) 894—902.
- Givray, G. de: Une recherche de simultanéité théâtrale. RE 174—182.
- Gras, G.: Perfection du roman-chronique. En (138.) 137—140.
- Harvey, W. J.: The Reader and the Novel. EC 187—193.
- Honig, E.: Re-Creating Authority in Allegory. JAA 181—193.
- Hunter, F. J.: The Value of Time in Modern Drama. JAA 194—201.

Ingham, P.: The World of the Ballad. RES 22—31.
 Josifescu, S.: Roman și compoziție. (Regény és kompozíció.) VR 6. sz. 177—185. [Albert Thibaudet regénykompozíció-elméletéről.]
 Juin, H.: Science-fiction et littérature. Eu (139—40.) 53—63.
 Kahler, E.: Die Verinnerung des Erzählens. DNR 501—546.
 Kijóveski, A.: Warunki tragedii. (A tragédia feltételei.) PK 25. sz.
 Kolakowski, L.—Matuszewski, R.—Scibor-Rylski, A.: Diskusje a tragizmie. (Vita a tragikumról.) NK 34. sz.
 Lang, L.: Nochmals über die literarischen Gattungen. NDL 6. sz. 142—143.
 Ланкутис, И.: О природе реалистической драмы. ND 6. sz. 142—143.
 Levj, J.: Umelecké otázky prekladu. (A fordítás művészi kérdései.) CL 379—402.
 Lodovici, V. C.: Il teatro e i suoi confinanti. (A színház és szomszédai.) Let 25—26: 108—118. [A színház és az irodalom, az előadás és a rendezés kapcsolatai.]
 Mach, W.: O „literaturze kobiecej”? (A „női irodalomról.”) NK 10. sz.
 Мотылева, Т.: О некоторых вопросах реализма XX века. IL 5. 200—212.
 Moulin, G.: La traduction devient-elle un problème de premier plan? Gr 127. sz. 1052—1071.
 Oprea, A. L.: Varietatea stilurilor în proza contemporană. (A mai próza stílusainak sokfélesége.) VR 6. sz. 206—216.
 Muschg, W.: Zerschwatze Dichtung. Au 2. sz. 164—173.
 Münchenberg, H.: Das Fernsehspiel. NDL 6. sz. 157—159.
 Naderu, M.: Nouvelles formules pour le roman. Gr 707—722. [A legújabb francia regényről.]
 Pagini, M.: La poesia e i mezzi della trasfigurazione poetica. C 182—196.
 Paraf, P.: La science à travers les cités du bonheur. Eu (139—40.) 28—34.
 Pesqueur, J.: Technique et aventure: la „science-fiction. Et 4. sz. 48—62.

Petrescu, Camil: Despie romanul istoric. (A történelmi regényről.) VR 1957. 6. sz. 5—6.
 Pichon, J. Ch.: Science-fiction au réalisme irrationnel? Eu (139—40.) 34—42.
 Piru, Al.: Din aspectele romanului actual. (A mai regény aspektusairól.) VR 12. sz. 123—131.
 Preda, M.: Note ocazionale în fanoarea romanului realist-socialist. (Alkalmi megjegyzések a szocialista realista regényről.) VR 1957 6. sz. 13—19.
 Prins, A. A.: Unconscious „Borrowing” and the Problem of Inspiration. ES 64—71.
 Promiński, M.: Serce championa. (A bajnok szíve.) ZL 32. sz. [A sport mint irodalmi tárgy.]
 Raicu, L.: Romanul actual și simțul realului. (Mai regény és valóságérzék.) VR 6. sz. 112—200.
 Roger, G.: Du bon usage de la science-fiction. Eu (139—40.) 42—49.
 Serlian, G.: Ipoteza despre condiția romanului. (Hipotézisek a regény feltételeiről.) VR 6. sz. 186—191.
 Schmidt, A. M.: Bourgeoisie et poésie. NRF (I.) 133—138.
 Stallman, R. W.: The Position of Poetry Today. EJ 241—251.
 Савенков, А. А.: Искусство большого жанра. VLU 2. sz. 94—160.
 Thor, J.: Podróże pozaziemskie i literatura. (A világűr-utazások és az irodalom.) NK 47. sz.
 Träger, J.: Hledání současnosti v původním dramatu. (Az egyidejűség keresése az eredeti drámában.) NŽ 149—155.
 Виноградов, В. В.: Общие проблемы и задачи изучения языка русской художественной литературы. IAN 5. sz. 407—429.
 Weisborn, G.: Drei Verfahrensweisen der neuen Dramaturgie. NDL 7. sz. 132—137.
 West, R. B. jr.: The Modern Short Story and the Highest Forms of Art. EJ 531—539.
 Ziegler, G.: La science-fiction dans les collections populaires. Eu (139—40.) 87—92.

Írók és irodalmak kapcsolatai

Bibliography of Comparative Literature, 1954—1956 YCGL 94—166.

Adolf, H.: From „Everyman” and „Elckerlijf” to Hofmannsthal and Kafka. CL 204—214.

Анциферов, Н.: Герцен и Гарибальди. IL 6. sz. 253—255.

Anderson, W. D.: Notes on the Simile in Homer and his Successors: I. Homer, Apollonius Rhodius, and Vergil. II. Milton. CII 81—87. és 127—133.

Атанасов, П.: Из историята на българо-украинските литературни отношения. II. Ю. Тодоров и украинската литература. (A bolgár-ukrán irodalmi kapcsolatok történetéből. P. Ju. Todorov és az ukrán irodalom.) LM5. sz. 61—66.

Baker, D. C.: Tertullian and Swift's „A Modest Proposal”. CII 219—220.

Barrère, J. B.: Chemins, échos et images dans l' „Invitation au voyage” de Baudelaire. RLC 481—490.

Bartoš, F. M.: Petrarcův učitel kanonista Johannes Andreae a Arnošt z Pardubic. (Kanonista J. A. és A. P. — Petrarca tanítója.) LF 62—63.

Bartoš, O.: Vrchlický o Mickiewiczovi. (Vrchlický Mickiewiczéről.) SL 391—396.

Bataillon, M.: Gaspar von Barth de La Célestine. RLC 321—340.

Baudry, W. T.: Edgar Poe et la dédicace des Fleurs du Mal. RSH 97—100.

Beebe, M.: Joyce and Aquinas: The Theory of Aesthetics. PQ 20—36.

Bémol, M.: Goethe, Rousseau et Faust. EtC 1—17.

Berezovskij, Z.: K některým sovětským pracím o vztahu I. Franka k české literatuře. (Néhány I. Franknak a cseh irodalommal való kapcsolattal foglalkozó szovjet munkákról.) ČSSR 448—454.

Berkoe, P. N.: Deutsche Dichtung im literarischen Bewusstsein russischer Dichter in der ersten Hälfte des 18. Jhs. WZ Rostock (Sonderheft) 7—12.

Berkoe, P. N.: Deutsche-russische kulturelle Beziehungen im 18. Jahrhundert. WA 686—701.

Богданова, И. М.: О принципах построения курса истории литератур народов СССР. VML 1. sz. 3. 14.

Bogdanović, M.: Prevodi iz Zmaja na nemački. (Zmaj költeményeinek német fordításai.) Zknj III: 195—200.

Bonnerot, J.: Les amitiés suisses de Sainte-Beuve. RLC 34—47.

Bonnerot, J.: Lettres de Madame Cornu à Sainte-Beuve. RLC 565—569.

Booy, J. Th. de: Une lettre inédite de Mme Staël à Fr. Schlegel. Neop 16—18.

Вългаро-съветски литературни отношения. (Bolgár-szovjet irodalmi kapcsolatok.) LM 4. sz. 100—109.

Cecchetti, G.: Verga and D. H. Lawrence's Translations. CL 333—344.

Chaikin, M.: George Moore's A Mummer's Wife and Zola. RLC 85—88.

Cherpack, Cl.: Warburton and Some Aspects of the Search for the Primitive in Eighteenth-Century France. PQ 221—233.

Contieri, N.: Mickiewicz e il Petrarca. RSI 47—55.

Cordié, C.: La recensione di Victor Chauvet al „Carmagnola” del Manzoni. C 464.

Deakin, W.: D. H. Lawrence's Attacks on Proust and Joyce. EC 383—403.

Del Conte, R.: Eminescu e Pascoli. Be 79—87.

Donovan, M. J.: The „Anticlaudian” and Three Passages in the „Franklin's Tale”. JEGPh 42—51.

Дудеаски, Хр.: Алеко Константинов и руската литература. (Aleko Konstantinov és az orosz irodalom.) Sz 5. sz. 110—113.

De Graaf, A. de: Rimbaud a-t-il séjourné à Scarborough? RLC 91—93.

Delakas, D.: Thomas Wolfe and Anatole France: A Study of Some Unpublished Experiments. CL 33—50.

Espinier-Scott, J.: Les Sonnets élisabéthains Cupidon et l'influence d'Ovide. RLC 421—426.

- Fulke, R.: Von Marco Polo zur Anderen Seite. **RLC** 429—439.
- Feyl, O.: Forschungs-Marginalien aus der UB Jena. 1. Der Exulant Franz Rühr, Prediger u. Lehrer an der tschechischen Exulantengemeinde in Dresden, einer Jeneer Theologiestudent u. Bibliothekshelfer in den Jahren 1680.) 2. Fr. Bartholomai — ein unbekannter Jeneer Polonophiler im Jahre, 1863. 3. Zur den Ungarländischen Exulanten im 17. Jahrhundert. **ZfSl** 423—424.
- Fisher, J. H.: Tristan and Courtly Adultery **CL** 150—164.
- Frankel, H. H.: Poetry and Painting: Chinese and Western Views of Their Convertibility **CL** 289—308.
- Gaertner, H.: Jan Neruda und die deutsche Kultur. **NDL** 6. sz. 160—162.
- Гайнуллин, М.: К вопросу о взаимосвязях и взаимоотношениях литератур народов СССР. **ДН** 2. sz. 192—196.
- Gargi, P.: Le Cartesianisme et le Classicisme anglais. **RLC** 373—387.
- Gautier, J. M.: Chateaubriand, ambassadeur à Rome et la Presse romaine. **RLC** 254—264.
- Goy, E. D.: The Attitude of the Serbs to Turgenev's Works in the 19th Century. **SEER** 123—149.
- Greene, Th. M.: Spenser and the Epithalamic Convention. **CL** 215—228.
- Grütters, O.—Frenzel, H.: Ariost und Kudrun. **GRM** 75—84.
- Hafner, St.: August Heinrich Hoffmann von Fallersleben und Bartholomäus Kopitar. **WSI** 183—200.
- Henrard, R.: Menno ter Braak, Nietzsche en het Cultuurprobleem. **RLV** 481—505.
- Herescu, N. I.: Catulle traducteur du Grec et les Parfums de Bérénice. **Er** 153—170.
- Hofe, H. von: Heinse, Amerika, und Utopianism. **PMLA** 390—402.
- Howarth, H.: Eliot, Beethoven and J. W. Sullivan. **CL** 322—332.
- Ilyrslova, K.: Fr. Schiller und die tschechische nationale Wiedergeburt. Teil II. **ZfSl** 66—78.
- Ibrovac, M.: Iz Grimovog kruga: Grimovi prepisi srpskih narodnih pesama; jedan vestfalski album srpskih pesama iz 1816. (Grimm köréből: Grimm szerb népdal-másolatai; szerb dalok egy 1816-i westfaliai albuma.) **Zknj** III: 24—34.
- Jablkovska, R.: Ovidiusz w Anglii średniowiecznej i renesansowej. (Ovidius a középkori és renaissance Angliában.) **Meander** 399—427.
- Jacquot, J.: Le théâtre du monde de Shakespeare à Calderón. **RLC** 341—372.
- Jovićić, J.: Jovan A. Došenović i Džambastata Kasti (J. A. D. és Giambattista Casti.) **GNS** 271—278. [Olasz kiv.]
- Juliet, Ch.: La littérature et le thème de la mort chez Kafka et Leiris **Cr** 933—945.
- Kaye, J. B.: Conrad's „Under Western Eyes” and Mann's „Doktor Faustus”. **CL** 60—65.
- Kejzlar, R.: Zwei unbekannte Briefe von Bjørnson. **Philologica** 7—8. [Adalék B. harcaihoz a szlovák kérdésben a század elején.]
- Keneth, A.: L'écriture allemande de Gobineau. **RLC** 89—91.
- Kerényi, K.: Vergil und Hölderlin. **DR** 56—65.
- Kielski, B.: „Śluby panienskie” jako ogniwo w rozwoju „komedii miłości”. (A „szűzi fogadalmak” mint a „szerelem komédiája” fejlődésének gyújtópontja.) **PL** 3. sz. 47—60. (Molière, Marivaux, Fredro, Musset színműveinek közös eleméről.)
- Killeen, J. F.: James Joyce's Roman Prototype. **CL** 192—203.
- Kneale, W. C.: Aristotle and the Consequentia Mirabilis. **IHSr** 62—66.
- Kogan, P.: Луи Арагон и советская литература. **NM** 11. sz. 196—199.
- Kondrat'eva, Ju.: Die selbständig erschienenen Übersetzungen der Werke Friedrich Schillers in Sprachen der Ud SSSR. **ZfSl** 587—594.
- Konrad, H. H.: К вопросу о литературных связях. **IAN** 4. sz. 301—310.
- Kralík, O.—Dvorník, J.: Preklad Hamleta v Slovesnosti. (Hamlet-fordítás a Slovesnostban.) **CL** 484—488.
- Kueg, K. I. По вопросу за драматизацията на романа „Асен” от Зигмунт Милковски у нас. (Zigmunt Milkovski „Asen” c. regénye dramatizációjának kérdéséről nálunk.) **EL** 222—227.
- Luffitte, S.: Le symbolisme occidental et Meandre Blok. **RESI** 89—94.
- Lee, R. F.: Emerson through Kierkegaard: Toward a Definition of Emerson's Theory of Communication. **ELH** 229—248.
- Liléeve, I.: La littérature française en U. R. S. S. **LLS** 171—175.
- Lu Hsun: Ich Begrüsse die Chinesische-Russischen Literarischen Beziehungen. **Au** 3—4. sz. 309—312.
- Man, P. de: La critique thématique devant le Thème de Faust. (A Faust téma kritikája.) **Cr** 387—404.
- Maran, G.: Influssi italiani nelle „Pjesme spjevane na narodu” del Canzoniere Raguseo del 1507. **RSI** 88—108.
- Marcellino, R.: Horace and Emily Dickinson. **CIJ** 221—222.
- Markiewicz, Z.: Mickiewicz chez Lamennais. **RLC** 271—274.
- Markov-Toerly, G.: En marge d'Outre-Mer de P. Bourget. **RLC** 57—73.
- Marshall, J. F.: Une lettre inédite d'Alfred de Vigny. **RLC** 274—275.
- Maver, G.: Mazzini e Mickiewicz. **RSI** 7—30.
- May, G.: Chardin vu par Diderot et par Proust. **PMLA** 403—418.
- McBurney, W. H.: The Authorship of „The Turkish Spy”. **PMLA** 915—935.
- Meteska, Es.: Некрасов в българската порпесивна критика, 1878—1944. (Nyekraszov a haladó bolgár kritikában, 1878—1944) **EL** 107—125.
- Michl, J. B.: Zu Bjørnsons Briefen an Lederer. **Philologica** 72—74.
- Минков, Ц.: Българската литература и Октомврийската революция. (A bolgár irodalom és az Októberi forradalom.) **EL** 348—361.
- Mojašević, M.: Ida von Düringsfelds literarische Beziehungen zu den Südslawen. **WSI** 302—313.
- Mojašević, M.: Zasto je Friedrich Hebbel pisao negativno o Hrvatima i Srbima? (Miért írt F. Hebbel negatívan a horvátokról és a szerbekről?) **Zknj** III: 102—109.
- Monod, S.: Alain, lecteur de Dickens. **MF** (1129.) 108—121.
- Morse, J.: La Pucelle and Paradise Lost. **CL** 239—242.
- Morse, M. J.: Augustine's Theodicy and Joyce's Aesthetics. **ELH** 30—43.
- Morse, M.: The Disobedient Artist: Joyce and Lyola. **PMLA** 1018—1035.
- Mosdorf, J.: O wpływie Owidiusza na twórczość Klemensa Janickiego. (Ovidius hatása Janicki műveire.) **Meander** 377—398.
- Mrdz, A.: Z juhoslovenskej slavistiky. (A jugoszláv szlavisztikából.) (Safarik, Kollar és a szlovák-jugoszláv kapcsolatok 1848—49-ben.) **SL** 383—395.
- Munteano, B.: Des „Constantes” en littérature Principes et structures rhétoriques **RLC** 388—420.
- Nedeljković, M. D.: Über den Briefwechsel zwischen Maxim Gorki und Romain Rolland. **WZ Greifswald** 79—84.
- Nedić, Vl.: Jedan srpski motiv u Ševčenka. (Egy szerb motívum Sevcenkónál.) **Zknj** III: 216—218.
- Neucomb, R.: Benjamin Franklin and Montaigne. **MLN** 489—491.
- Norrish, P. J.: Unanimist Elements in the Works of Dürkheim and Verhaeren. **FS** 38—49.
- Nosek, M.—Lautová, L.: Problémy srovnávací literární historie v nových pracích o ruskotěckých kulturních stycích. (Az összehasonlító irodalom problémái az orosz-cseh kulturális kapcsolatokról szóló újabb munkákban.) **CL** 62—82.
- Ormis, J. F.: „Dva veronští páni”, další Bosého preklad zo Shakespeara. (1842.) („Két veronai úr”, Bosy további Shakespeare-fordítása.) **SD** 115—118.
- Orton, Gr.: The German Elements in Bécquer's „Rimas”. **PMLA** 194—224.
- Pange, J. de: Madame de Staël traductrice de „Faust”. **RLC** 192—203.
- Paňkeryč, Z.: K otázce vlivu estetiky V. G. Belinského na první kritické články Ivana Franka. (V. G. Belinskij esztétikájának hatása I. Frank első kritikái cikkeire.) **ČSSSR** 442—447.

- avič, M.: Prilog proučavanja Valtera Scotta u našej književnosti. Pr XXXIII 67—75.
- Perkins, M. L.: Dryden's „The Indian Emperour" and Voltaire's „Alzire". CL 229—237.
- Péru, J.: M.Gorkij dans la littérature française. RÉSI 109—111.
- Petr, P.: První české překlady z Bérangera. (Az első cseh Béranger-fordítások.) CMF 205—212.
- Petrovič, T.: Motiv Matavuljeva Pilipende i neke njegove varijante u stranoj književnosti. (Matavulj Pilipendjének motivuma és néhány variánsa a külföldi irodalomban.) Zknj III: 218—219.
- Pichois, Cl.—Trefz, H.: Gustav Mahler s'est-il inspiré de Baudelaire? RLC 562—565.
- Polli, A.: Un ami inconnu de George Sand: Allessandro Poerio. RLC 264—271.
- Popović, A.: Bohuslav Nosák-Nezabudov a ruská literatura. (B. N. N. és az orosz irodalom.) SI 212—224.
- Popović, A.: J. K. Viktorin a P. A. Lavrovskij. — Poznámka o charaktere slovensko-ruských literárnych stykov v šesťdesiatych rokoch 19. storočia. (J. K. V. és P. A. L. Megjegyzés a 19. század hatvanas éveii szlovák—orosz irodalmi kapcsolatainak jellegéről.) SL 395—398.
- Raab, H.: Deutsche—Russische Literaturbeziehungen. ND 91—104.
- Raab, H.: Rilke und die Welt der Slawen. ND 9. sz. 96—106.
- Rammelmeyer, A.: Dostojevskij und Voltaire. ZSIPh 252—278.
- Reichart, W. A.: Washington Irving's Influence in German Literature. MLR 537—553.
- Roddier, H.: P. Leroux, G. Sand et W. Whitman ou l'éveil d'un poète. RLC 5—33.
- Rodger, G.: Hero and Leander in Scottish Balladry. CL 1—16.
- Ross, J.: Romain Rolland et Spinoza. RLC 48—56.
- Русаков, С.: Съветската художествена литература у нас. (A szovjet szépirodalom nálunk.) EL 328—343.
- Satterhuaitte, A. W.: Moral Vision in Spenser, Du Bellay and Ronsard. CL 136—149.
- Schwartz, E.: Seneca, Homer, and Chapman's „Bussy D'Ambois". JEGPh 163—176.
- Scott, J. A.: Petrarch et Baudelaire. RLC 550—562.
- Seidl n, O.: Die Enthumanisierung des Mythos. (Die Orestie heute.) DR 1163—1174.
- Selig, K. L.: Una traduzione spagnuola degli „Emblemata" di Aleiato. C 215—219.
- Selig, K. L.: Sulla fortuna spagnuola degli „Adagia" di Erasmo. C 88—92.
- Shea, B.: Machiavelli and Fielding's „Jonathan Wild". PMLA 55—73.
- Spencer, T. J. B.: Longinus in English Criticism: Influences Before Milton. RES 137—143.
- Spiller, E. R.: Nobelpreisträger Eugene O'Neill und die Weltliteratur unserer Zeit. U 1277—1280.
- Stantschew, S. I.: Schiller in Bulgarien. ZfSI 79—86.
- Starnes, D. T.: „The Institution of a Gentleman" (1555) and Carion's „Chronicles". PQ 244—252.
- Stern, J. P. M.: „Effi Briest": „Madame Bovary": „Anna Karenina". MLR 363—375.
- Stegmann, A.: La source italienne du Médecin Volant de Molière. RSH 507—509.
- Stewart, J.: Renaissance Psychology and the Ladder of Loves in Castiglione d Spenser. JEGPh 225—230.
- Stremoukhoff, D.: André Chénier en Russie. RLC 529—549.
- Svobodová, Z.: Zschokke in der tschechischen und slowakischen Literatur. ZfSI 536—553.
- Сапунов, В. В.: К вопросу о культурных связях России с другими странами в XVI—XVII вв. (по материалам печатных книг.) TODRL 235—246.
- Teete, R. E.: Translations of Noh Plays. CL 345—368.
- Teller, L.: Fontane in Flauberts Fusstapfen, I—II. RLV 147—160. és 231—255.
- Thody, Ph.: A Note on Camus and the American Novel. CL 243—249.
- Tokin, M.: Sterija i Viland [Wieland]. GNS 279—288. [Német kiv.]
- Underwood, V. P.: A propos de „Verlaine et l'Angleterre". RLC 592—597. (Vö. A. Fongaro: Verlaine et l'Angleterre. StF 109—111.)
- Van der Tuin, H.: Les voyages de Théophile Gautier en Belgique et en Hollande. RLC 491—512.
- Vávra, J.: Poměr česko-ruský v době předběžnové. — Na okraj několika nových prací k otázce austroslavismu a panslavismu. (A cseh—orosz viszony a 48 márciusi időszakban. — Néhány új munka margójára az ausztróslavizmus és a pánszlavizmus kérdéséről.) ČSSSR 454—466.
- Vávra, J.: Tři pohľady na počátky česko—ruských styků. (Három észrevétel a cseh—orosz kapcsolatok kezdetéről.) NZ 1127—1139.
- Voisine, J.: La Baronne Blaze de Bury (1813—1894) et ses amitiés cosmopolites. RLC 229—253.
- Vier, J.: Un exégète de „Faust": Daniel Stern. RLC 204—228.
- Vigée, Cl.: Les Artistes de La Faim. (Kafka et T. S. Eliot.) CL 97—117.
- [Virgolic, T.] Вирголич, Т.: Великая Октябрьская социалистическая революция и румынские писатели. Zv 11. sz. 271—272.
- Вьдчев, В.: П. Ю. Тодоров и руската литература. (Petko Ju. Todorov és az orosz irodalom.) EL XII (1957) 392—406.
- Вьдчев, В.: Неизвестно писмо от дъщерята на Достоевски до Иван Вазов. (Dostojevszkij leányának ismeretlen levele Ivan Vazovhoz.) EL 147—148.
- Waltz, R.: Sainte-Beuve, Image de Grimm. RSH 393—405.
- Wenzel, W.: Shakespeare und wir. GZ 3. sz. 142—153.
- Willard, Ch. B.: Ezra Pound and the Whitman „Message". RLC 94—98.
- Wilkins, E. H.: Descriptions of Pagan Divinities from Petrarch to Chausser. Sp 511—522.
- Winter, E.: Die Aufklärung bei den slawischen Völkern und die deutsche Aufklärung. ZfSI 153—162.
- Winter, E.: Euler und die Begegnung der deutschen mit der russischen Aufklärung. WA 650—660.
- Zeraffa, M.: Shakespeare, Brecht et l'histoire. Eu (133—34.) 130—131.
- Ziegengest, G.: Herzen und Kolatschek (Herzens Brief vom 15. IV. 1851. an A. Kolatschek.) ZfSI 347—365.
- Zinkin, N. P.: Zu M. Lermontovs Übertragungen deutscher Dichter. (Zedlitz, Goethe, Heine.) ZfSI 321—346.

Germán irodalmak

Angol irodalom

Régibb irodalom

- Ackerman W.: „Pared out of Paper". „Gawain" 802 and „Purity" 1408. JEGPh 410—417.
- Arngart O.: Notes on the M. E. Genesis and Exodus. ES 169—173.
- Bishop I.: The Significance of the „Garlande Gay" in the Allegory of Pearl". RES 12—21.
- Block, A.: „... and It Is Half-Wey Pryme." 826—833.
- Bonjour A.: „Beowulf" and the Beasts of Battle. PMLA 563—573.

- Bowers, R. H.: Versus Compositi de Roger Beler. JEGPh 440—443.
- Buckley, J.: The Problematical Octogenarianism of John of Brienne. Sp 315—322.
- Cam, H. M.: The Evolution of the Mediaeval English Franchise Sp 427—442.
- Clive, H. P.: Floridan et Elvide: A Critical Edition. Mae 154—185.
- Creed, R. P.: The andswarode-System in Old English Poetry Sp 523—528.
- Cross, J. E.: „The Dry Bones Speak" — A Theme in Some Old English Homilies. JEGPh 434—439.

Donovan, M. J.: The Image of Pluto and Proserpine in the „Merchant's Tale”. **PQ** 49–60. [Chaucer.]

Dun, R. A.: Spenser's Calendar of Christian Time. **ELH** 269–296.

French, W. H.: The Man in Black's Lyric. **JEGPh** 231–241.

Geltmann, R. A.: Barham and Bentley **JEGPh** 337–346.

Hamilton, A. G.: Spenser and Tourneur's „Transformed Metamorphosis”. **RES** 127–136.

Hanham, A.: The Text of The Cely Letters. **Mac** 186–196.

Heninger, jr., S. K.: The Margarite-Pearl Allegory in Thomas Usk's Testament of Love. **Sp** 92–98.

Heninger, jr., S. K.: The Concept of Order in Chaucer's „Clerk's Tale”. **JEGPh** 382–395.

Kaske, R. E.: „Gigas” The Gigant in „Piers Plowman”. **JEGPh** 177–185.

Kaske, R. E.: The Knight's Interruption of the Monk's Tale [Chaucer]. **ELH** 249–268.

Lawr, J.: The Imaginative Unity of „Piers Plowman”. **RES** 113–126.

Lucas, H. S.: The Problem of the Poems Concerning The Murder of Count Floris V of Holland. **Sp** 283–298.

Markman, A. M.: The Meaning of „Sir Gawain and the Green Knight”. **PMLA** 574–586.

Meritt, H. D.: Old English Glosses to Gregory, Ambrose and Prudentius. **JEGPh** 65–68.

Novarr, D.: The Dating of Donne's „La Corona”. **PQ** 259–265.

Painter, S.: The Lords of Lusingan in the Eleventh and Twelfth Centuries. **Sp** 27–47.

Raynes, E. M.: MS. Boulogne-sur-Mer 63 and Aelfric. **Mac** 65–73.

Ryan, L.: Doctrine and Dramatic Structure in Everyman. **Sp** 722–735.

Scammell, G. V.—Rogers, H. L.: An Elegy on Henry VII. **RES** 167–170.

Smithers, G. F.: The Meaning of the Seafarer and The Wanderer. **Mac** 137–153.

Stewart, K.: The Ballad and the Genres in the Eighteenth Century. **ELH** 120–137.

Stokoe, W. C.: On Onther's Steobord. **Sp** 299–306.

Waldron, R. A.: Oral-Formulaic Technique and Middle English Alliterative Poetry. **Sp** 792–804.

Whiting, B. J.: Thirteen Historical Novels. **Sp** 118–142.

Williams, G. G.: „The House of Fame” and the „House of the Musicians”. **MLN** 6–9. [Chaucer művének forrásai.]

Woolf, R.: The Effect of Typology on the English Mediaeval Plays of Abraham and Isaac. **Sp** 805–825.

Wright, H. G.: Good and Evil: Light and Darkness: Joy and Sorrow in „Beowulf”. **RES** 1–11.

Zemann, E.: Continuity and change in Middle English versions of the Meditationes Vital Christi. **Mac** 25–31.

Ujabb irodalom (Shakespeare-től)

Alleman—Kolb—Woods—Zimansky: English Literature 1660–1800. A Current Bibliography. **PQ** 289–416.

Jorgensen, P. A.: Shakespeare: An annotated Bibliography for 1956. **ShQ** 247–301.

A Coping Stone. **TLS** March 29. 192. [J. Middleton Murry.]

A Portrait in Two Mirrors. **TLS** Febr. 1. 64. [James Joyce.]

Out of the Sacred Wood. [T. S. Eliot.] **TLS** Oct. 18. 624.

Adams, H.: Yeats's „Country of the Young”. **PMLA** 510–519.

Adler, J. H.: Symbol and Meaning in „The Little Black Boy”. **MLN** 412–415. [Blake.]

Allen, D. C.: An Explication of Lovelace's „The Grasse-Hopper”. **MLQ** 35–43.

Allen, N. B.: The Sources of Dryden's The Mock Astrologer. **PQ** 453–464.

Arnold, A.: The Function of Brabantio in Othello. **ShQ** 51–56.

Auden, W. H.: Music in Shakespeare. Its Dramatic Use in His Play. **En** Dec 31–44.

Babb, S.: Policy in Marlowe's „The Jew of Malta”. **ELH** 85–94.

Baker, J.: Religious Implications in Browning's Poetry. **PQ** 436–452

Baker, J. R.: James Joyce: Affirmation After Exile. **MLQ** 275–281.

Barber, G. S.: Shaw's Contributions To Music Criticism. **PMLA** 1005–1017.

Barnett, G. L.: Leigh Hunt Revises Letter. **HLQ** (20.) 284–291.

Bataille, G.: Emily Brontë et le Mal. **Cr** (117.) 99–112.

Bateson, F. W.: Auden's (and Empson's) heirs. **EC** 76–80. [Larkin Ph. „The Less „Decived” és Davie D. „Brides of Reason” című kötetéről.]

Bateson, F. W.: Organs of Critical Opinion: IV. The Times Literary Supplement. **EC** 349–362.

Bateson, F. W.: Second Thoughts: II. L. C. Knights and Restoration Comedy. **EC** 56–67.

Beatty, J.: Visions and Revisions: Chapter LXXXI of „Middlemarch”. **PMLA** 662–679. [George Eliot alkotóműszere.]

Bennet, P. E.: The Statistical Measurement of a Stylistic Trait in „Julius Caesar” and „As You Like it”. **ShQ** 33–50.

Bensimon, P.: Wordsworth ou le reveur en plein midi. **RdLM** 39–54.

Béra, M. A.: L'Autobiographie de Stephen Spender. Témoignage sur notre temps. **Cr** (122) 593–604.

Blayney, G.: Wilkin's Revisions in „The Miseries of Infornst Marriage”. **JEGPh** 23–41.

Blissett, W.: Samuel Daniel's Sense of the Past. **ES** 49–63.

Bloomfield, M. W.: Distance and Predestination in „Troilus and Criseyde”. **PMLA** 14–26.

Blum, M. M.: The Fool in „The Love Song of J. Alfred Prufrock”. **MLN** 424–426. [T. S. Eliot.]

Boklund, G.: The Sources of „White Devil”. **ESELL** 1–226. [Webster.]

Bonnerot, L.: John Osborne. **EA** 378–391.

Bostetter, E. E.: Christabel: The Vision of Fear. **PQ** 183–194.

Bowden, R.: The Human Shakespeare and „Troilus and Cressida”. **ShQ** 167–177.

Brooks, Ch.: „Tamburlaine” and Attitudes Toward Women [Marlowe]. **ELH** 1–11.

Browne, R. B.: Shakespeare in the Nineteenth-Century Songsters. **ShQ** 207–218.

Burrow, J.: Keats and Edward Thomas. **EC** 404–415.

Cairn ross, A. S.: The Quartos and the Folio Text of Richard III. **RES** 225–233.

Canseliet, E.: L'Hermétisme dans la vie de Swift. **CS** (344.) 15–30.

Carlton, W. J.: The Third Man at Newgate. **RES** 402–407. [Adatok Dickensről.]

Carrère, F.: Shakespeare et la Méditerranée. **AFLA** 141–161.

Charnry, M.: Shakespeare's Antony: A Study of Image Themes. **SPH** 149–161.

Clifford, E.: The „Trumpet-Major Notebook” and „The Dynasts”. **RES** 149–161. [Th. Hardy.]

Colby, R. A.: Orpheus in the Counting House: „The Confidential Clerk”. **PMLA** 791–802. [T. S. Eliot.]

Coles, W. A.: Mary Russell Mitford: The inauguration of a literary career. **BRL** 33–46.

Coley, W.: The Authorship of „An Address to the Electors of Great Britain”. **PQ** 488–495.

Colie, R. I.: Thomas Traherne and the Infinite: the Ethical compromise. **HLQ** (21.) 69–82.

Collins, P. A. W.: Shaw on Shakespeare. **ShQ** 1–13.

Comquest, R.: The art of Enemy. **EC** 42–55. [Shakespeare.]

Cooke, A.: Addison's Aristocratic Wife. **PMLA** 373–389.

Connolly, Th. E.: Swinburne on „The Musical of Poetry”. **PMLA** 680–688.

Couchman, G. W.: Here was a Caesar: Shaw's Comedy Today. **PMLA** 272–286.

Chvalerik, W.: O Tristramie Shandy Sterne'a. **KwN** 212–229. [Orosz kiv.]

Deusen, M. van: Criticism and Ben Jonson's „To Celia”. **EC** 95–103.

Deutsch, M.: Lovecraft ou la Mythologie. **ES** 9. 256–266.

Draper, R. P.: Timon of Athens. **ShQ** 195–200.

Duncan, J.: The Modality of the Audible in Joyce's „Ulysses”. **PMLA** 286–295.

Duncan, J. E.: Milton's Four-in-One-Hell. **HLO** (20.) 127–136.

Dyson, A. E.: A Note on Dismissive Irony. **E** 222–225. [Gibbon.]

- Dyson, A. E.: Satiric and Comic Theory in Relation to Fielding. *MLQ* 225—237.
- Dyson, A. E.: The Ambivalence of Gray's Elegy. *EC* 257—261.
- Dyson, A. E.: The Last Enchantments. *RES* 257—265.
- Edel, L.: The Isolation of James Joyce. *NR* June 10. 16—17.
- Ehrenpreis, I.: Orwell, Huxley, Pope. *RLV* 215—230.
- Ehrenpreis, I.: The Origins of Gulliver's Travels. *PMLA* 880—899.
- Eckblad, I.—S.: Webster's Constructional Rhythm. *ELH* 165—176.
- Erdman, D. V.: Browning's Industrial Nightmare. *PQ* 417—435.
- Eyrygnoux, L.: Le centenaire de la naissance de Bernard Shaw. *EA* 123—127.
- Fabiu, B.: Zur Morallehre in Alexander Popes Essays on Man. *GRM* 290—297.
- Farrison, W. E.: Horatio's Report to Hamlet. *MLN* 406—408.
- For, A.: English Poetry in the Reign of George III.: Continuity and Contrast. *E* 170—173.
- French, D. P.: Swift, the Non-Jurors and Jacobitism. *MLN* 258—264.
- Friedrich, G.: The Gnomonic Clue to James Joyce's „Dubliners“. *MLN* 421—424.
- Frye, N.: Blake's Introduction to Experience. *HLQ* (21.) 57—67.
- Gale, R. L.: A Note on Henry James's First Short Story. *MLN* 103—107.
- Gale, R. L.: Art Imagery in Henry James's Fiction. *AL* 47—63.
- Galinsky, H.: G. B. Shaw als Gegenstand der Kritik und Quelle dramatischer Anregung für T. S. Eliot. *GRM* 146—164.
- Gerard, A.: „Egregiously an Ass": The Dark Side of the Moor. A View of Othello's Mind. *ShS* (10.) 98—106.
- Giannantonio, P.: Per l'autenticità di un sonnetto rivoluzionario del Rossetti. *RN* 101—106.
- Gleckner, R. F.: Blake's Tiriell and the State of Experience. *PQ* 195—210.
- Gleckner, R. F.: Point of View and Context in Blake's Songs. *BNYPL* 531—538.
- Goggin, L. P.: Fielding's „The Masquerade". *PQ* 475—487.
- Goldberg, M. A.: Hardy's Double-Visioned Universe. *EC* 374—382.
- Goldberg, M. A.: The „Fears" of John Keats. *MLQ* 125—131.
- Goldberg, S. L.: Art and Freedom: The Aesthetics of „Ulysses". *ELH* 44—64 [Joyce.]
- Goldstone, H.: The Question of Scott. *EJ* 187—195.
- Gordon, R.: A Victorian Anticipation of Recent Scott Criticism. *PQ* 272—275.
- Gose, Jr.—Elliott, B.: The Strange Irregular Rhythm: An Analysis of the „Good Soldier". *PMLA* 494—509 [F. M. Ford regénye.]
- Green, R. L.: A Neglected Novelist: F. Anstey. *E* 178—181.
- Hainsworth, J. D.: Sir Thomas Wyatt's use of the Love Convention. *EC* 90—95.
- Hamilton, A. C.: Sidney's Idea of the „Roght Poet". *CL* 51—59.
- Harper, G. M.: Symbolic Meaning in Blake's „Nine Years". *MLN* 18—19.
- Harrison, J.: Bacon's View of Rhetoric, Poetry, and the Imagination. *HLQ* (20.) 107—125.
- Heilborn, C.: The Character of Hamlet's Mother. *ShQ* 201—206.
- Heilman, R. B.: Return to Raveloe: Thirty-Five Years After. *EJ* 1—10. [G. Eliot „Silas Marner".]
- Helsztynski, St.: Bernard Shaw. *KwN* 15—29. [Orosz kivo.]
- Hemphill, G.: Dryden's Heroic Line. *PMLA* 863—879.
- Hill, R. F.: The Composition of Titus Andronicus. *ShS* (10.) 60—70.
- Hofmann, A.: Manuscrits de J.-J. Rousseau et de G. G. Byron à Prague. *Philologica* 20—29.
- Hooker, E. N.: Dryden and the Atoms of Epicurus. *ELH* 177—190.
- Horn, R. D.: Marlborough's First Biographer: Dr. Francis Hare. *HLQ* (20.) 145—162.
- Hutzinga, J.: Uno spirito pregotico: Giovanni di Salisbury. *C* 129—140.
- Hulme, H. M.: On the Interpretation of Shakespeare's Text. *ES* 193—200.
- Hulme, H.: Three Notes and the Pronunciation and Meaning of Shakespeare's Text. *NeoP* 275—281.
- Hulme, M. H.: Wit, Rage, Mean: Three Notes on The Merchant of Venice. *NeoP* 46—50.
- Jack, I.: George Eliot and the Climate of Realism. *PMLA* 147—164.
- Jack, I.: De Quincey Revises his „Confessions". *PMLA* 122—146.
- Jackson, J. L.—Wiese, W. E.: „... Who Only Stand and Wait": Milton's Sonnet „On His Blindness". *MLN* 91—93.
- Janell, M.: Joyce's Use of Swift's Polite Conversation in the „Circe" Episode of Ulysses. *PMLA* 545—554.
- Jerman, B. R.: Browning's Witless Duke. *PMLA* 488—493.
- Jordan, J. E.: Wordsworth's „Minutenness and Fidelity". *PMLA* 433—445.
- Kahn, S. J.: „Enter Lear Mad." *ShQ* 311—330.
- Kaufman, H. A.: „Trappolin Supposed a Prince" and „Measure for Measure". *MLQ* 113—124. [Aston Cokain és Shakespeare.]
- Kettle, A.: E. L. Voinich: A Forgotten English Novelist. *EC* 163—174.
- Kettle, A.: English Blake. *MT* 16—22.
- Kettle, A.: The english romantic movement. *Philologica* 1—7.
- Kettle, A.: William Blake — No Chains. *M* Nov. 9—23.
- Kimball, J.: Henry James's Last Portrait of a Lady: Charlotte Stant in The Golden Bowl. *AL* 449—468.
- Kirschbaum, L.: Banquo and Edgar: Character or Function? *EC* 1—21.
- Klingopulos, G. D.: Lawrence's Criticism. *EC* 294—303.
- Kluth, K.: Die Negerfrage in der englischen Literatur des 18. Jahrhunderts. *ZfA* 68—89.
- Knowland, A. S.: Shakespeare in the Theatre. *EC* 325—330.
- Langbaum, R.: Character Versus Action in Shakespeare. *ShQ* 57—69.
- Lapicque, F.: La satire dans l'oeuvre d'Evelyn Waugh. *EA* 193—215.
- Lascelles, M.: Johnson's Last Allusion to Mary Queen of Scots. *RES* 32—37.
- Larlor, J.: Mind and Hand. Some Reflections on the Study of Shakespeare's Imagery. *ShQ* 179—193.
- Lewang, D.: George Herbert's „The Church Militant" and the Chances of History. *PQ* 265—268.
- Litz, W.: The Evolution of Joyce's „Anna Livia Plurabelle". *PQ* 36—48.
- Lutter, T.: Miltons Verlorenes Paradies: ein Interpretationsversuch. *ZfA* 378—403.
- Maclean, H. N.: Milton's Fair Infant. *ELH* 296—306.
- Main, W. W.: Dramaturgical Norms in the Elizabethan Repertory. *SPh* 128—148.
- Marić, Sr.: Dionatan Swift. (J. Swift) *Delo* 5. sz. 880—897.
- Marilla, E. L.: „Samson Agonist": An Interpretation. *SNeoP* 67—76.
- Matchett, W. H.: An Analysis on „The Windhover". *PMLA* 310—311. [Hopkins.]
- Mathison, J. K.: „Northanger Abbey" and Jane Austen's Conception of the Value of Fiction. *ELH* 138—152.
- Matheers, G. M.: A Volcano's Voice in Shelley. *ELH* 191—228.
- Maxwell, J. C.: Shakespeare's Roman Plays 1900—1956. *ShS* (10.) 1—11.
- Mayoux, J. J.: Un classique de la liberté. L'arçopagique de John Milton. *Gr* (118.) 195—207.
- McBurney, W. H.: Mrs. Penelope Aubin and the Early Eighteenth Century English Novel. *HLQ* (20.) 245—267.
- Michot, P.: Doctor Johnson on Copyright. *RLV* 137—147.
- Milner, I.: The nature of the hero in Dickens and the eighteenth century tradition. *Philologica* 57—67.
- Moloney, M. F.: The Prosody of Milton's „Epitath", „L'allegro" and „Il Penseroso". *MLN* 174—178.
- Monod, S.: L'expression dans „Our Mutual Friend" maniere ou manierisme? *EA* 37—48. [Dickens.]
- Moore, G.: Luck in Auden. *EC* 103—108.
- Morris, I.: Cordelia and Lear. *ShQ* 141—158.
- Murphy, W. M.: Thomas Watson's „Hecatompithia" Elizabethan „Sonnet Sequence". *JEGPh* 418—428.

- Müller, D.: Über die Schilderung einer Vergiftung in Shakespeares „Hamlet“. WZ Berlin 75—86.
- Neiman, F.: The Zeitgeist of Matthew Arnold. PMLA 977—996.
- Neubert, A.—Stanzel, F.: Die typischen Erzählsituationen im Roman. Dargestellt an Tom Jones, Moby-Dick, The Ambassadors, Ulysses u. a. ZfA 439—441.
- Николокин, А. Н.: Байрон, Шелли и современная им английская массовая поэзия. IAN 4. sz. 311—323.
- Nikoljukin, A. N.: Die Massenpoesie in England am Ende des 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts. ZfA 357—377.
- Nolte, E.: David Macbeth Moir as Morgan Odorherty. PMLA 803—806.
- Nowotny, W. M. T.: The Application of Textual Theory to Hamlet's Dying Words. MLR 161—167.
- Nowotny, W. M. T.: Lear's Questions. ShS (10.) 90—97
- O'Donnell, N. F.: Shaw, Bunyan and Puritanism. PMLA 520—533.
- Ogden, H. V. S.: The Crisis of „Paradise Lost" Reconsidered. PQ 1—19.
- Olson, A.: „A Midsummer Night's Dream" and the Meaning of Court Marriage. ELH 95—119.
- Parandowski, J.: Begegnung mit Joyce. DR 279—284.
- Parrish, St. M.: „The Thorn": Wordsworth's Dramatic Monologue. ELH 153—163.
- Partridge, E. B.: The Symbolism of Clothes in Jonson's Last Plays. JEGPh 396—409.
- Patterson, Ch. I.: The Meaning and Significance of Wordsworth's „Peele Castle". JEGPh 1—9.
- Peschmann, H.: The Poetry of Walter De la Mare. E (54.) 129—133.
- Pinto, V. de S.: Was Hobbes an Ogre? EC 22—27.
- Popkin, R. H.: A Manuscript of Raleigh's „The Sceptic". PQ 253—259.
- Pons, F.: Swift, créateur linguistique. CS (344.) 31—39.
- Poss, St.: „Ulysses" and the Comedy of the Immobilized Act. ELH 65—83. [Joyce.]
- Power, W.: Thomas Middleton vs. King James I. NQ 526—534.
- Price, C.: Six Letters by Christopher Smart. RES 144—148.
- Purser, J. W. R.: Interpretation of „The Ancient Mariner". RES 249—256.
- Rader, R. W.: Thackeray's Injustice to Fielding. JEGPh 203—212.
- Raine, K.: Some Sources of Tiriel. HLQ 1—36.
- Reiss, E.: An Instance of Milton's Use of Time. MLN 410—412.
- Reuter, H. H.: Von der Veränderung der Welt. Au 642—645. [Shaw humanizmus, esztétikai nézetei, dráma-technikája.]
- Ribner, I.: Political Issues in „Julius Caesar". JEGPh 10—22. [Shakespeare.]
- Richter, J.: Swift au pays de Kabbale. CS (344.) 5—14.
- Rivcollan, A.: Un excentrique écrivain: George Borrow. RdLM 73—76.
- Robb, O.: On the Articles of Comrades Kettle and Conforth. MT 95—96. [Vita Blake értékeléséről.]
- Roberts, M.: Organs of Critical Opinions: III. London Magazin. EC 144—162.
- Roe, A. S.: A Drawing of the Last Judgment. HLQ (21.) 37—55.
- Roellinger, Jr.—François, X.: The Early Development of Carlyle's Style. PMLA 936—951.
- Samuel, J.: The Dialogue in Heaven: A Reconsideration of „Paradise Lost", III. 1—417. PMLA 601—611.
- Saunders, J. W.: Hamlet at the Globe. EC 282—294.
- Schranzer, E.: Atavism and Anticipation in Shakespeare's Style. EC 242—256.
- Schick, G. B.: Appreciation of Milton as a Criterion of Eighteenth Century Taste. NQ 113—114.
- Schlauch, M.: Postacie symbolizne i technika symboliki u Shawa. (Szimbólikus alakok és a szimbolika technika Shaw-nál.) Kwn 30—40. [Orosz kiv.]
- Schlosser, A.: John Galsworthy Bedeutung als Dramatiker. ZfA 133—152.
- Schmidt, T.: Elizabeth Barrett Browning. DR 600—608.
- Schmitz, R. M.: Two New Holographs of Pope's Birthday Lines to Martha Blount. RES 234—240.
- Schrick, W.: Coleridge's vroege contacten met wijsgerige stelsels. RLV 506—516.
- Scott, W.: Smollett's „The Tears of Scotland". RES 38—42.
- Scott-James, R. A.: The Genius of Chesterton. NR (apr. 29.) 20—21.
- Scott-Kilvert, J.: The Hero in Search of a Dramatist. The Plays of John Osborne. En Dec. 26—30.
- Shanrock, R.: Speech and Prose in Wordsworth's Preface. EC 108—111.
- Short, C.: Joyce's „A Little Cloud". MLN 275—278.
- Shuman, R. B.: Buddhistic Overtones in Eliot's „The Cocktail Party". MLN 426—427.
- Shusterman, D.: William Rathborne Greg and Mrs. Gaskell. PQ 268—272.
- Silverman, A. H.: Bernard Shaw's Shakespeare Criticism. PMLA 722—736.
- Singer, B.: Scarlet Eminence. A Study of the Poetry of Hugh MacDiarmid. En March 49—62.
- Smidt, K.: Points of View in Victorian Poetry. ES 1—12.
- Smith, C. J.: Wordsworth and Coleridge: The Growth of a Theme. Sph 53—64.
- Smith, J. H.: Some Sources of Dryden's Toryism, 1682—1684. HLQ (20.) 233—243.
- Spencer, T. J. B.: Shakespeare and the Elizabethan Romans. ShS (10.) 27—38.
- Stallman, R. W.: Time and the Unnamed Article in „The Ambassadors". MLN 27—32. [H. James.]
- Stang, R.: The Literary Criticism of George Eliot. PMLA 952—961.
- Stange, G. H.: Dickens and the Fiery Past: „A Tale of Two Cities" Reconsidered. EJ 381—390.
- States, Jr., B. O.: The Stage History of Shelley's „The Cenci". PMLA 633—644.
- Stedman, J. M.: Another Possible Analogue for Swift's „Tale of a Tub". MLN 13—18.
- Stedman, J. M.: Falstaff's 'Facies Hippocratis'. (A Note on Shakespeare and Renaissance Medical Theory.) SNeOp 130—135.
- Stevenson, R.: Robert Louis Stevenson's Musical Interest. PMLA 700—704.
- Stone, H.: Dickens's Use of His American Experiences in „Martin Chuzzlewit". PMLA 464—478.
- Stürz, E.: Die Zeit in den Dramen J. B. Priestleys. GRM 37—52.
- Sutherland, J. H.: A Reconsideration of Gulliver's Third Voyage. Sph 45—52.
- Sutherland, J. H.: Robert Bage: Novelist of Ideas. PQ 211—220.
- Thayer, C. G.: The Ambiguity of Bosola. Sph 162—171 [Webster.]
- Thiébaud, M.: James Joyces et divers dédales. RP october 143—159.
- Thomas, J. D.: The Date of Mandeville's Travels. MLN 165—169.
- Thompson, K. F.: Richard II, Martyr. ShQ 159—166.
- Towers, A. R.: Sterne's Cook and Bull Story. ELH 12—29.
- Trilling, L.: Emma. En June 49—59. [Jane Austen.]
- Tucker, S. I.—Gifford, H.: Johnson's Poetic Imagination. RES 241—248.
- Tyre, R. H.: Versions of Poetic Justice in the Early Eighteenth Century. Sph 29—44.
- Vieth, D. M.: Poems by „My Lord R." Rochester Versus Radclyffe. PMLA 612—619.
- Wark, R. R.: A Minor Blake Conundrum. HLQ (21.) 83—86.
- Warner, A.: A Note on Antony and Cleopatra. E (64.) 139—144.
- Watson, R. W.: George Meredith's Sandra Belloni The „Philosopher" on the Sentimentalists. ELH 321—335.
- Wend, A.: The Moral Allegory of Jonathan Wild. ELH 306—320.
- West, A.: H. G. Wells. En Febr. 52—59.
- Whitbread, L.: Notes on Two Minor Old English Poems. SNeOp 123—129.
- Wicker, Br.: The Disputed Lines in „The Fall of Hyperion". EC 28—41.
- Wigod, J.: Keat's Ideal in the „Ode on a Grecian Urn". PMLA 113—121.
- Willy, M.: The Poetry of Edmund Blunden. E (66.) 213—217.
- Wilson, F. A. C.: Patterns in Yeats's Imagery: The Herne's Egg. MP 46—52.
- Worth, G. J.: The English „Maupassant School" of the 1890's: Some Reservations. MLN 337—340.

- Adams, P.: Whitman „Lilacs” and the Tradition of Pastoral Elegy. *PMLA* 479—487.
- Asselineau, R.: Tennessee Williams ou la Nostalgie de la Purété. *EA* 431—443.
- Ayers, R. W.: W. D. Howells and Stephen Crane: Some Unpublished Letters. *AL* 469—477. [W. D. Howells és Stephen Crane néhány kiadatlan levele.]
- Bache, N. B.: „Nostromo” and „The Snows of Kilimanjaro”. *MLN* 32—34. [Conrad és E. Hemingway.]
- Buckman, M.: Bayard Sartoris et Quentin Compson héros malades de William Faulkner. *RLM* 183—205.
- Buckman, M.: Le matador et le crucifi: deux thèmes majeurs de l'oeuvre d'Ernest Hemingway. *RLM* 521—540.
- Beck, W.: Une interprétation de „L'heure triomphale de Francis Macomber”. *RLM* 577—598. [Hemingway.]
- Beebe, M.: Critique D'Ernest Hemingway. [Sélection d'ouvrages anglais et américains concernant Hemingway.] *RLM* 659—680.
- Beebe, M.: Critique faulknerienne. Sélection d'ouvrages concernant W. Faulkner. *RLM* 330—353.
- Bell, M.: A James „Gift” to Edith Wharton. *MLN* 182—185.
- Blair, W.: The French Revolution and Huckleberry Finn. *MP* 21—35.
- Braswell, W.: Melville's Billy Budd as an Inside Narrative. *AL* 133—146.
- Carley, C. V.: A Source for Poe's „Oblong Box”. *AL* 310—312.
- Carpenter, F. I.: Hemingway et la cinquième dimension. *RLM* 599—611.
- Carter, P. J.: Mark Twain Describes a San Francisco Earthquake. *PMLA* 997—1004.
- Cavelti, J. G.: Some Notes on the Structure of The Confidence-Man. *AL* 278—288.
- Čolanović, V.: Od Džojša ka Dadi. (Joyce-től a dadáig.) *S* 5. sz. 577—582. [Gertrude Steinről.]
- Čolanović, V.: Sarojan, dramatičar. (Saroyan, a drámaíró.) *S* 9. sz. 254—261.
- Colvert, J. B.: La morale dans l'action *RLM* 544—560. [Hemingway.]
- Cottrell, B. W.: Le symbolisme chrétien dans Lumière d'Août. *RLM* 281—292. [W. Faulkner.]
- Cox, J. M.: The Pilgrim's Progress as Source for Stephen Crane's The Black Riders. *AL* 478—487.
- Crews, F. C.: A New Reading of the Blithedale Romance. *AL* 147—170.
- Cummings, Sh.: Mark Twain's Social Darwinism. *HLQ* (20.) 163—175.
- Da Ponte, D.: Some Evasions of Censorship in Following the Equator. *AL* 92—95.
- Day, A. G.: Hawaiian Echoes in Melville's „Mardi”. *MLQ* 3—8.
- Fleche-Salgues, S.: Trois Pièces Récentes d'Eugène O'Neill. *EA* 410—420.
- Fleisher, F.: Swedes in the published plays of O'Neill. *OL* 99—103.
- Flynn, R.: La dialectique de Sanctuary. *RLM* 208—215. [W. Faulkner.]
- Frazier, D. L.: L'utilisation du gothique dans Sanctuary. *RLM* 262—279. [W. Faulkner.]
- Friedmann, N.: Diction, Voice, and Tone: The Poetic Language of E. E. Cummings. *PMLA* 1036—1060.
- Gargano, J. W.: A De Forest Interview. *AL* 320—322.
- Garlitz, B.: Pearl: 1850—1955. *PMLA* 689—699. [Hawthorne: Scarlet Letter.]
- Giles, B.: The Draine of F. Scott Fitzgerald. *M* March 1—12.
- Greet, T. F.: The Theme and Structure of Faulkner's „The Hamlet”. *PMLA* 775—790.
- Gross, S. L.: The Reflection of Poe in Conrad Aiken's „Strange Moonlight”. *MLN* 185—189.
- Gullason, T. A.: New Sources for Stephen Crane's War Motif. *MLN* 572—575.
- Gullason, T. A.: The „Fatal” Ending of Huckleberry Finn. *AL* 86—91.
- Gurko, L.: L'élan héroïque dans Le vieil homme et la mer. *RLM* 614—625. [Hemingway.]
- Hagemann, E. R.: Two „Lost” letters by Poe with Notes and Commentary. *AL* 507—510.
- Halliday, E. M.: Symbolisme et ironie chez Hemingway. *RLM* 626—654.
- Harrison, G. A.: Gertrude Stein and the Nay-Sayers. *N* March 18. 17—18.
- Harvey, W. J.: Theme and Texture in the Great Gatsby. *ES* 12—20. [F. Scott Fitzgerald.]
- Herrde, D.: Jack London. „Wolfsblut” (White Fang). *ZfA* 111—119.
- Howard, W.: Emily Dickinson's Poetic Vocabulary. *PMLA* 225—248.
- Jaffé, D.: Some Origins of Moby-Dick: New Finds in an old Source. *AL* 263—277.
- Jones, A. E.: Mark Twain and the Determinism of What is Man? *AL* 1—17.
- King, R. A. Jr.: Etude sur une fable: „Everyman” et la guerre. *RLM* 295—306. [W. Faulkner.]
- Klaus, R.: Mark Twain und die Negerfrage. *ZfA* 166—181.
- Krause, S. J.: Whitman, Music and „Proud Music of the Storm”. *PMLA* 705—721.
- Lazebnik, J.: The Case of Ezra Pound. *NR* Apr. 1. 17—20.
- Lisca, P.: „The Grapes of Wrath” as Fiction. *PMLA* 296—309. [Steinbeck.]
- Lorch, F. W.: Mark Twain's Public Lectures in England in 1873. *AL* 297—304.
- Malcolm, D.: Faulkner Returns to Yoknapatawpha. *NR* May 27.
- Mathews, J. W.: Hawthorne and the Chain of Being. *MLQ* 282—294.
- McDermott, J. F.: Whitman and the Partons: Glimpses from the Diary of Thomas Butler Gunn, 1856—1860. *AL* 316—319.
- Moses, W. R.: Les Palmiers Sauvages: Structure et unité du roman. *RLM* 217—251. [W. Faulkner.]
- Noon, J. B. J.: Billy Budd: Two Concepts of Nature. *AL* 249—262.
- Ostrom, J.: Second Supplement to the Letters of Poe [Vo. AL 24. vol. 358—366.] *AL* 79—86.
- Papajewski, H.: Die Problemenschiebung in Wilders The Bridge of San Louis Rey. *GRM* 370—383.
- Quint, H. H.: Upton Sinclair's Quest for Artistic Independence 1909. *AL* 194—202.
- Reiss, E.: The Comic Setting of „Hans Pfaall”. *AL* 306—309.
- Rickels, M.: A Bibliography of the Writings of Thomas Bangs Thorpe. *AL* 171—179.
- Rizzardi, A.: La letteratura americana del Settecento. *C* 48—62.
- Rubinstein, A.: The Dark Journey of Eugen O'Neill. *M* Apr. 29—33.
- Ruchames, L.: Two Forgotten Addresses by Ralph Waldo Emerson. *AL* 425—433.
- Russell, H. K.: Etude de la catharsis dans L'adieu aux armes. *RLM* 563—574. [Hemingway.]
- Schönfelder, K. H.: Kriege im Leben und Werk von Mark Twain. *ZfA* 414—432.
- Schwab, A. T.: James Huneker's Criticism of American Literature. *AL* 64—78.
- Shepherd, E.: Walt Whitman's Whereabouts in the Winter of 1842—1843. *AL* 289—296.
- Sanford, C. L.: The concept of the Sublime in the Works of Thomas Cole and William Cullen Bryant. *AL* 434—448.
- Stewart, A.: The Quality of Gertrude Stein's Creativity. *AL* 488—506.
- Stewart, L. D.: Scott Fitzgerald D'Invioliers. *AL* 212—213.
- Stone, E.: The Antique Gentility of Hesper Pryune. [Hawthorne.] *PQ* 90—96.
- Tannen, Y.: Is a Puzzlement. *M* Jan. 14—18. [Short story.]
- Torchiana, D.: Pylone et la structure du monde moderne. *RLM* 231—257. [W. Faulkner.]
- Villard, L.: Introduction à une étude du théâtre américain d'aujourd'hui. *EA* 400—409.
- Warren, R. P.: Introduction à L'Adieu aux Armes. *RLM* 9—50. [Hemingway.]
- Wheeler, O.: Humor in Moby-Dick: Two Problems. *AL* 203—206.
- Whipple, W.: Poe, Clark, and „Thingum Bob”. *AL* 312—316.

White, W.: More About the „Publication” of the First Leaves of Grass. **AL** 516—517.
 Wigger, A. P.: The Composition of Mark Twain's „Puddin' head Wilson and Those Extraordinary Twins”. Chronology and Development. **MP** 93—102.
 Willard, C. B.: Ezra Pound's Appraisal of Walt Whitman. **MLN** 19—26.

Woodworth, S. D.: La critique faulknerienne en France. Essai de synthèse. **RLM** 354—366.
 Yates, N.: An Instance of Parallel Imagery in Hawthorne, Melville and Frost. **PQ** 276—280.
 Zink, K. E.: La femme et la terre immémoriale. **RLM** 307—324. [W. Faulkner.]

Német nyelvű irodalmak

Általános cikkek

Anger, A.: Landschaftsstil des Rokoko. **Euph** 151—191.
 Buchwald, R.: Bühnendrama und dramatisches Gedicht. **JGG** 80—95. [A klasszikus német drámáról.]
 Charier, J.: Mythologie germanique. **EtG** 146—148.
 Elema, J.: Das unbeliebte Reimschema a. b. b. a. **Neop** 263—269. [Német verstan.]
 Gisselbrecht, A.: Notes sur le classicisme allemand. Contribution à l'histoire de l'esthétique. **NGr** (86.) 111—123.
 Haller, R.: Studie über den deutschen Blankvers. **DVjs** 380—424.
 Levin, H.: Zur Krise der Kritik. Das neunzehnte Jahrhundert und die Folgen. **DNR** 155—172.
 Marquand, R.: Un essai de création d'un Institut allemand à Paris en 1826. **EtG** 97—118.
 Mautz, K.: Die Farbensprache der expressionistischen Lyrik. **DVjs** 198—240.
 Naumann, M.: Französische Literatursprache in der deutschen Aufklärung. **SF** 1032—1033.
 Peuckert, W. E.: Göttingen und die magische Hausväterliteratur. **ZDP** 365—378.
 Prang, H.: Der moderne Dichter und das arme Wort. **GRM** 130—146.
 Ranke, K.: Der Bettler als Pfand. Geschichte eines Schwanks in Occident und Orient. **ZDP** 149—162. és 358—364.
 Schmidt, A. — M.: Féminité du romantisme allemand. **NRF** (I.) 702—708.
 Thieberger, R.: La théorie de la nouvelle en Allemagne. **Cr** (122.) 579—592.
 Wertheim, U.: Der amerikanische Unabhängigkeitskampf im Spiegel der zeitgenössischen deutschen Literatur. **WB** 429—470.
 Zenker, E.: Der Arbeiter in der deutschen Literatur. **NDL** 5. sz. 142—167.

A XVII. századi

Achelis, Th. O.: Deutsche Studenten auf nordischen Universitäten während des Dreissigjährigen Krieges. **AfKg** 189—208.
 Adriani, H.: Nachträge zur Ausgabe von Der Saelden Hort. **ZDA** 295—317.
 Beare, M.: Hans Sachs MSS.: An Account of Their Discovery and Present Locations. **MLR** 50—64.
 Bertau, K. — Stephan, R.: Zum sanglichen Vortrag mhd. strophischer Epen. **ZDA** 253—269.
 Bihallj-Meriu, O.: Grimmelshausen und sein Simplicissimus. **NDL** 85—99.
 Bindschedler, M.: Die Dichtung um König Artus und seine Ritter. **DVjs** 84—100.
 Brinkmann, R.: Zur Frage des „Zersingens” bei der spätmittelalterlichen Volksballade. **ZDP** 337—357.
 Bunke, J.: Die Auflösung des Tugendsystems bei Werber von Elmendorf. **ZDA** 39—54.
 Cohen, G.: Der Ludus de Antichristo. **PBB** (Sonderband.) 32—37.
 Eis, G.: Die Todeszeichen in Nibelungenlied. **Euph** 295—301.
 Eis, G.: Die Hortforderung. **GRM** 209—223.
 Faber du Faur, C.: Johann Michael Moscherosch der Geängstigte. **Euph** 233—249.
 Fischer, H.: Neue Forschungen zur deutschen Dichtung des Spätmittelalters. (1230—1500) **DVjs** 303—345.
 Fürstner, H.: Der Beginn der Liebe bei Tristan und Isolde in Gottfrieds Epos. **Neop** 25—37.
 Gernert, H. J.: Soziale Anschauungen und Forderungen einiger frühmitteldeutscher Dichter. **WB** 402—428.

Gille, H.: Die handschriftliche Überlieferung der Gedichte Michel Beheims. **PBB** 234—302.
 Gruenter, R.: Bemerkungen zum Problem des Allegorischen in der deutschen „Minneallegorie”. **Euph** 2—22.
 Haase, E.: Die Diskussion des Glückspiels um 1700 und ihr ideologischer Hintergrund. **GRM** 52—75.
 Halto, A. T.: Der minnen vederspil. **Isot Euph** 302—307.
 Ising, G.: Die niederdeutschen Bibelfrühdrucke. **PBB** 438—456.
 Jungbluth, G.: Din künegin von Engellant. **Neop** 117—119.
 Jungbluth, G.: Neue Forschungen zur mittelhochdeutschen Lyrik. **Euph** 192—221.
 Kantorowicz, E.: Zu den Rechtsgrundlagen der Kaisersage. **DAEM** 115—150.
 Koller, H.: Untersuchungen zur Reformatio Sigismundi. **DAEM** 482—524.
 Koschlig, M.: Das Lob des „Francion” bei Grimmelshausen. **JDSch** 30—74.
 Krammer, G.: Die textkritische Bedeutung der Reime in der Heidelberger Handschrift des König Rother. **PBB** (Sonderband.) 111—131.
 Kramer, G.: Zum König Rother. **PBB** 186—204.
 Kroes, H. W. J.: Der erste Nibelungenkommentar. **Neop** 120—126. [Fr. Panzer müveröl.]
 Krogmann, W.: Das Nibelungenfragment. T. **Neop** 259—262.
 Krogmann, W.: Zur Textkritik des Nibelungenliedes. **ZDA** 275—294.
 Krogmann, W.: Untersuchungen zum „Ackermann”. VII. **ZDP** 95—106.
 Lefebvre, J.: Johann Fischart. **P** (72.) 105—116.
 Michael, W. F.: Das deutsche Drama und Theater vor der Reformation. Ein Forschungsbericht. **DVjs** 106—153.
 Minis, C.: Über die ersten volkssprachlichen Alexanderdichtungen. **ZDA** 20—39.
 Moser, H.: Die hochmittelalterliche deutsche „Spruchdichtung” als übernationale und nationale Erscheinung. **ZDP** 241—267.
 Nagel, R.: Das Nibelungenlied. **ZDP** 268—304.
 Neumann, Fr.: Otfrieds Auffassung vom Versbau. **PBB** (Sonderband.) 249—307.
 Petersohn, J.: Albrecht von Preussen und Ottheinrich von der Pfalz. Ein vergleichender Beitrag zur deutschen Fürstenkultur und Bibliotheksgeschichte der Renaissance. **AfKg** 323—360.
 Powell, H.: Probleme der Gryphius-Forschung. **GRM** 328—343.
 Powell, H.: Zum 350. Geburtsjahr r Johann Rists. **GRM** 288—290.
 Roos, H.: Neuere Meister—Eckehart-Literatur. **OL** 79—84.
 Rosenthal, M. L.: Zeugnisse zur Begriffsbestimmung des älteren Meistersangs. **PBB** 391—415.
 Rupp, H.: Leid und Sünde im Heliant und in Otfrieds Evangelienbuch 2. **PBB** 336—380.
 Rupp, H.: Die Funktion des Wortes Tump im „Parzifal” Wolframs von Eschenbach. **GRM** 97—106.
 Schröder, W.: 'Germanisches' werden — Passio und 'christliches' sein — Passio bei Wulfila? **ZDA** 101—115.
 Schröder, W.: Das Leid in der 'Klage'. **ZDA** 54—80.
 Schröder, W.: Zur Chronologie der drei grossen mittelhochdeutschen Epiker. **DVjs** 264—302. [Hartmann von Aue, — Gottfried von Strassburg, — Wolfram von Eschenbach.]
 Schröder, W. J.: Zur Textgestaltung des „König Rother”. **PBB** 204—234.
 Schultz, W.: Der Sinn der Geschichte bei Hegel und Goethe. **AfKg** 209—227.
 See, Kl. von.: Die Werbung um Brünhild. **ZDA** 1—20.

Seibt, F.: Johannes Hus und der Abzug der deutschen Studenten aus Prag 1409. **AfKg** 63—80.
Stelaff, E.: Zur Geschichte und Bedeutung des Volksbuches von „Till Ulenspiegel“. **WZ Rostock** 27—71.
Spahr, B. L.: Quirin Kuhlmann: The Jena Years. **MLN** 665—610.
Steinen, W. von den: Mittelalter und Goethezeit. **HZ** 249—302.
Streller, S.: Zahlenkomposition in den Simplicianischen Schriften Grimmelshausens und ihre Bedeutung. **WB** 185—200.
Wapnewski, P.: Walthers Lied von der Traunliebe (74, 20) und die deutschsprachige Pastourelle. **Euph** 113—150.
Wessels, P. B.: Zur Wesenbestimmung des Winelieds. **NeoP** 10—24.
Weydt, G.: Don Quijote Teutsch. Studien zur Herkunft des Simplicianischen Jupiter. **Euph** 250—270.
Woeller, W.: Zur Sage vom Rattenfänger zu Hameln. **WZ Berlin** 135—146.
Wolfram, E.: Der Prager Anschlag des Thomas Münzer in der Handschrift der Leipziger Universitätsbibliothek. **WZ Leipzig** 295—308.

XVIII. száza.

Beck, A.: Die Gesellschafterin Charlottens von Kalb. Eine Episode im Leben Hölderlins. Versuch der Sammlung und Erklärung archivalischer Dokumente. **HölJb** 46—66.
Beck, A.: Diotima und ihr Haus. Briefe von Susette und Jakob Friedrich Gontard. Dokumente über sie und ihre Familie nebst einem Fragment des „Hyperion“. I. II. **HölJb** 1—45.
Beck, A.: Einer Personalbeschreibung von Hölderlin und die Frage seines Weges nach Bordeaux. **HölJb** 67—72.
Bräuning-Oktavio, H.: Johann Heinrich Merck und sein Bekenntnis zur Französischen Revolution. **WB** 201—243, és 471—486.
Bornkamm, H.: Die innere Handlung in Lessings „Miss Sara Sampson“. **Euph** 385—396.
Brown, F. A.: The Conversion of Lessing's „Freygeist“. **JEGPh** 186—202.
Bume, B.: Die Kahnfahrt. Ein Beitrag zur Motivgeschichte des 18. Jahrhunderts. **Euph** 355—384.
Buchwald, R.: Kleine Bausteine zur Lebensgeschichte Goethes und Schillers. **WB** 509—512.
David, Cl.: Hoelderlin et ses historiens. **EtG** 336—339.
Feyl, O.: Jena als Avant-Universität der deutschen Frühaufklärung und Geschichtswissenschaft in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. **WA** 83—92.
Fischer-Lamberg, H.: Zur Datierung der ältesten Szenen des Urfaust. **ZdPh** 379—406.
Franz, E.: Die verlorene Hades-Szene in Goethes Faust. II. **GRM** 343—349.
Forster, L.: Ein viersprachiger Gedichtzyklus G. R. Weckherlins. **JDSch** 11—29.
Geerds, H. J.: Eigenarten der sprachlichen Gestaltung in Goethes „Wahlverwandschaften“. **WB** 487—508.
Gresky, W.: Ludwig Giseke (1756—1832) Mitarbeiter des Musenalmanachs und Verfasser des Beresinaliedes. **GJ** 58—75.
Hennig, J.: Goethes Irlandkunde. **DVjs** 70—83.
Heidegger, M.: L'Homme habite en poète. **CS** (344.) 50—66.
Heitner, R. R.: Lessing's Manipulation of a Single Comic Theme. **MLQ** 183—198.
Henning, H.: Zu einem von Kippenberg mitgeteilten Faust-Splitter. **WB** 512—515.
Hoffmann, W.: Das Hölderlin-Archiv 1953—1957. **HölJb** 191—198.
Hoffmann, W.: Von der Deutschen Schillergesellschaft und ihren Aufgaben. **JDSch** 400—410.
Hofman, A.: Friedrich Schiller und Sophie Mereau. **Philologica**. 68—72.
Jenisch, E.: „Das Klassische nenne ich das Gesunde, und das Romantische das Kranke.“ (Goethes Kritik der Romantik **JGG** 50—79.
Kelletat, A.: Rudolf Lohbauers Hyperion-Brief und Hyperion-Bild aus dem Jahre 1824. **HölJb** 182—190.
Klin, E.: O nowe interpretacje Fryderyka Schlegla. (Friedrich Schlegel új felfogásban.) **KwN** 41—46.

Krogmann, W.: Ein Brockes zugeschriebenes Gedicht. **ZDPh** 407—419.
Kühne, E.: Über die Weltanschauung Goethes und die Pregnanz seiner Sprache. **WZ Rostock** 1—10.
Ленин и Гёте. II. 3. sz. 188—198.
Lohrer, L.: Die Cotta'sche Handschriftensammlung. **JDSch** 296—311. [Fr. Schiller.]
Maier, H. A.: Zur Textgestaltung des West-östlichen Divans. **JEGPh** 347—381.
Mautner, H. F.: Lichtenbergs ungedruckte Tagebücher. **Euph** 23—41.
May, K.: „Wilhelm Meisters Lehrjahre“. ein Bildungsroman? **DVjs** 1—37.
Michel, V.: Les poèmes lyriques de Hölderlin. **AFLA** 124—130.
Mittner, L.: Motiv und Komposition. Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Lyrik Hölderlins. **HölJb** 73—159.
Mommsen, M.: Goethes „Sophokles-Bearbeitung. **Euph** 443—447.
Morgan, B. O.: Goethe's Dramatic Use of Music **PMLA** 105—112.
Murat, J.: Goethe et l'esprit français (Résumé du Colloque de Strasbourg. le 23—27 avril 1957.) **EtG** 349—353.
Mühler, R.: Der Lebensquell. Bildsymbole in Goethes „Faust“. **DVjs** 38—69.
Nicolai, H.: Goethe-Bibliographie 1955. **JGG** (Beilage) 2—18.
Pfizer, Th.: Jahresbericht der Hölderlin-Gesellschaft. **HölJb** 199—201.
Puzapev, K. B.: Из архива Гёте. **IAN** 2. sz. 169—171.
Riemann, C.: Die Natur-Schau Goethes. II. **WZ Jena** 590—626.
Reintjes, H.: Schiller und Johann Georg Forster. **GZ** 144—149.
Runacher, S.: Les diverses activités de Herder. **EtG** 312—330.
Schildhauer, J.: Die Widerspiegelung der sozialen, politischen und ideologischen Auseinandersetzung in der Dichtungen von Johann Heinrich Voss. **WZ Greifswald** 301—310.
Schlegel, Fr.: Zu Jean Pauls „Vorschule der Aesthetik“. **DNP** 654—672.
Schrumpf, H. J.: Hölderlin, Heidegger und die Literaturwissenschaft. **Euph** 308—323.
Schulz, G.: Furcht, Freude, Enthusiasmus. Zwei unbekannte philosophische Entwürfe Schillers. **JDSch** 103—141.
Schulze, W. M. H.: Goethe und die Meteorologie. **WA** 101—116.
Schweitzer, Cr. E.: Wilhelm Meister und das Bild vom Kranken Königssohn. **PMLA** 419—432.
Seidel, F.: Goethe, ein Vorläufer der Entwicklungslehre. **WZ Rostock** 225—234.
Stantschev, St.: Goethes Werk in Bulgarien. **WB** 291—299.
Steiffer, H. W.: Zwei unbekannte Wieland-Handschrift **JDSch** 75—102. [Szövegkölzessel.]
Stock, I.: A View of Wilhelm Meister's Apprenticeship **PMLA** 84—103.
Stockum, Th. C. van: Goethe, Jacobi und die Eftersburger „Woldemar-Kreuzigung“. (1779.) **NeoP** 106—116.
Streller, S.: Glasperlenspiele Goethes. **SF** 1042—1054. [Goethe „Lied an den Mond“ c. versének számsziktikus magyarázata.]
Stubenrauch, H.: Schillers Fall- Mannheim 1784. **JDSch** 142—156.
Terray, E.: Herderove názory na stredovek. (Herder nézetei a középkorról.) **SL** 195—201.
Viktor, W.: Goethe: Von seinem Sterben. **Au** 393—398.
Willoughby, L. A.: Die Goethe-Forschung in England seit 1949. **Euph** 61—77.
Windfuhr, M.: Allegorie und Mythos in Hölderlins Lyrik. **HölJb** 160—181.
Wölfel, K.: Pathos und Problem. Ein Beitrag zur Stylanalyse von Schillers „Fiesko“. **GRM** 224—244.
Zeller, B.: Das Schiller-Nationalmuseum in Marbach. Verzeichnis der Neuerwerbungen 1945—1955. **JDSch** 312—399.
Zimmermann, Ch.: Zur Datierungen von Goethes Aufsatz „Von deutscher Baukunst“. **Euph** 438—442.

XIX. század.

- Alewyn, R.*: Eine Landschaft Eichendorffs. **Euph** 42—60.
Behler, E.: Der Stand der Friedrich Schlegel-Forschung. **JDSch** 253—289.
Behler, E.: Eine unbekannte Studie Friedrich Schlegels. Über Jean Pauls „Vorschule der Aesthetik“. **DNR** 647—653.
Behler, E.: Fr. Schlegels Theorie der Universalpoesie. **JDSch** 211—252.
Benjamin, W.: Gottfried Keller. **NDL** 1. sz. 71—80.
Boulby, M.: Nietzsche's Problem of the Artist and George's „Algalab“. **MLR** 72—80.
Brandenburg, H.: Was bedeutet Eichendorff unseren Tagen? **DR** 1263—1268.
David, C.: Théodor Fontane ou la Crise du Réalisme. **Cr** 1011—1028.
Düwel, W.: Das Hoffmann-Bild der russischen revolutionären Demokraten. **Au** 12. sz. 639—644.
Eisner, F. H.: Notwendigkeit und Probleme einer definitiven Heine-Ausgabe. **WB** 283—290.
Guthke, K. S.: Gerhart Hauptmann und die Kunstform der Tragikomödie. **GRM** 349—369.
Galley, E.: Die Düsseldorfer Heine-Sammlung. **WB** 278—282.
Grappin, P.: Théodor Fontane (Briefe an Georg Friedländer). **EtG** 178—180.
Grappin, P.: Théodore Fontane et la Révolution de 1848. **EtG** 18—31.
Guthke, K. S.: Ein pseudo-Kleistisches Gedicht. **ZDPH** 420—424.
Heuser, Fr. W. J.: The Life of Ida Orloff and Her Relations to Gerhart Hauptmann. **PMLA** 737—774.
Holzhauser, H.: Zur Säkularausgabe von Heines Werken. Briefwechsel und Lebenszeugnisse. **WB** 267—278.
Kaufmann, H.: Gestaltungsprobleme in Heines „Wintermärchen“. **WB** 244—266.
Kaufmann, H.: Zur Entwicklung der Weltanschauung Heinrich Heines in Jahren 1840-1844. **WZ Berlin** 59—70.
Locher, K. T.: Über Wahrheit und Wirklichkeit in Kellers Frühlyrik. **DVjs** 506—526.
Markus, A.: Neue Zeugnisse über Stifters Tod. **Euph** 448—451.
Morris, I. V.: Grillparzer's Individuality as a Dramatist. **MLQ** 83—99.
Müller, J.: Adalbert Stifters Dichtung und Persönlichkeit. **U** 253—260.
Philippide, A. L.: Heine si poetia polemica. (Heine és a vitakozó költészet.) **VR** 1. sz. 219—222.
Requadt, P.: Briefe Arnims an J. von Müller. **JDSch** 290—295.
Reuter, H. H.: Das Werk Theodor Storms. **Au** 5. sz. 518—526.
Reuter, H. H.: Eduard Mörike in seinem Leben und Dichten. **Au** 10. sz. 405—422.
Reuter, H. H.: Stifter war Realist! **NDL** 9. sz. 120—129.
Ricci, J. F. A.: Essai d'interprétation de quelques contes de Grimm. **EtG** 331—335.
Rüchle, J. M. (Ricci): The Place of „Martin Salander“ in Gottfried Kellers Evolution as a Prose Writer. **MLR** 214—222.
Sanuel, R.: Eine unbekannte Fassung von Heinrich von Kleists Hermannsschlacht. **JDSch** 179—210.
Schneider, R.: Wirklichkeitsmärchen und Romantik. Bemerkungen zum Werk Adalbert von Chamisso. **Au** 8. sz. 203—210.
Seebass, Fr.: Friedrich Theodor Vischer (Zu seinem 70. Todestag am 14. September) **DR** 915—919.
Seidlitz, O.: Eichendorff's Symbolic Landscape. **PMLA** 645—661.
Sembdner, H.: Zu Heinrich und Marie von Kleist. **JDSch** 157—178.
Sengle, Fr.: Zum Wandel des Gotthelfsbildes. **GRM** 244—254.
Seppel, J. H.: The Genesis of Gerhart Hauptmann's „Germanen und Römer“. **PQ** 286—288.
Sudhof, S.: Der späte Brentano. **DVjs** 101—105.
T., R.: Robert Guiscard duc des Normands, fragments parvenus d'une tragédie inachevée de Heinrich von Kleist. **RT** (35.) 19.
Viktor, W.: Tod, Verdammnis und ewiges Leben des Heinrich Heine. **NDL** 3. sz. 117—132.

- Vordtriede, W.*: Bettinas (von Armin) englischen Wagnis. **Euph** 271—294.
Wissing-Nielsen, V. von: Zur Datierung eines Büchner-Briefes. **OL** 104—106.
Zenker, E.: Erwiderung. **NDL** 9. sz. 129—136. [Vö. Reuter, H. H. „Stifter war Realist!“ c. cikkét.]

XX. század

- Abusch, A.*: Zur Geschichte und Gegenwart unserer sozialistischen Literatur. **NDL** 3. sz. 133—140.
Atker, E.: Gottfried Kölwel. **DR** 1153—1157.
Amado, J.: L'antidogmatique. **Eu** (133—34.) 24—27. [B. Brecht.]
Bach, A.: Die Auffassung von Gemeinschaft und Kollektio im Prosawerk Franz Werfels. **ZDPH** 187—202.
Badia, G.: Chemins du jeune Brecht. **Eu** (133—34.) 52—67.
Baummann, G.: Hugo von Hoffmannsthal: „Das kleine Welttheater“. **GRM** 106—130.
Becher, J. R.: Mass und Würde Gelehrt und Vorgelebt. **SF** 420—422. [B. Brecht.]
Becher, J. R.: L'exemple de Brecht. **Eu** (133—34.) 10—12.
Beck, W.: Zeit und Bretter. **GZ** 3. sz. 97—119. [U. Becher Ulrich.]
Benjamin, W.: Commentaires de quelques poèmes de Brecht. **Eu** (133—34.) 132—150.
Bentley, E.: Die Theaterkunst Brechts. **SF** 159—177.
Bergholz, H.: Weinheber-Schrifttum. **DVjs** 557—579.
Blanchot, M.: Brecht et le dégoût du théâtre. **NRF** (I.) 283—292.
Bloch, E.: La chanson de Jenny. **Eu** (133—34.) 123—130.
Bock, W.: Stefan George und sein Kreis. **U** 1027—1032.
Borneman, E.: Ein Epitaph für Bertolt Brecht. **SF** 142—158.
Böll, H.: Die Trauer, die Recht behält. (Leben und Werk von Joseph Roth.) **DR** 274—278.
Böttcher, M.: Der Einsame Citoyen. **NDL** 6. sz. 7—19. [H. Hesse.]
Braem, M. H.: Die deutsche Literatur in der Etappe. **DR** 948—954. [A mai nyugat-németországi irodalom helyzetéről.]
Brandt, O. Th.: Die Phantasie des Intellekts. (Versuch und Versuchung deutscher Nachkriegslyrik.) **DR** 1035—1039.
Bredel, W.: Arnold Zweig zum 70. Geburtstag. **Au** 10. sz. 339—340.
Brinkmann, R.: Romanform und Werttheorie bei Hermann Broch. Strukturprobleme moderner Dichtung. **DVjs** 169—197.
Buisson, J. C. de: Bemerkungen über Th. Manns Werk Dr. Faustus. **NeoP** 185—198.
Bunge, H. J.: Brecht Probiert. **SF** 332—336.
Burckhardt, C. J.: An Rudolf Alexander Schröder. **DNR** 547—549.
Burckhardt, C. J.: Zu Hermann Hesses achtzigsten Geburtstag. **DNR** 177—180.
Carlsson, A.: Die deutsche Sprache und Thomas Mann. **U** 617—628.
Chiarini, P.: Lessing und Brecht. **SF** 188—203.
Christ, R.: Alfred Döblin zum Gedenken. **Au** 8. sz. 199—202.
Christ, R.: Zum Spätwerk Alfred Döblin. **Au** 6. sz. 618—624.
David, Cl.: Hugo von Hofmannsthal (Rudolf Borchardt Briefwechsel). **EtG** 184—185.
Диммуу, А.: Бертолд Брехт. **Zv** 4. sz. 192—198.
Dippel, P. G.: „Gewonnen ist das Werk.“ **NDL** 7. sz. 86—93. [Georg Kaiser.]
Dort, B. Wintzen, R.: Jeunes prosateurs allemands **CS** 45. sz. 337—356.
Drese, H. C.: Dornenvoller Neubeginn. (Die Situation des deutschen Dramatikers.) **DR** 1040—1044.
Eckersberg, E.: Erinnerungen an Max Reinhardt und Gerhart Hauptmann. **DR** 1061—1066.
Eisner, H. L.: Sur le procès de l'Opéra Quat'sous. **Eu** (133—34.) 111—119.
Эткинд, Е.: Театр Бертолда Брехта. **N** 8. sz. 175—183.
Farner, K.: Über die Weisheit in unserem Zeitalter. **SF** 110—120. [Brecht Bertolt.]
Fedin, K.: Leonhard Frank. **Au** 9. sz. 227—241.
Fédine, C.: Un éternel chercheur. **E** (133—34.) 22—24. [B. Brecht.]

- Feuchtwanger, L.*: Arnold Zweig zum 70. Geburtstag. **Au** 10. sz. 341–343.
- Feuchtwanger, L.*: Bertolt Brecht. **SF** 103–108.
- Feuchtwanger, L.*: A l'occasion de la mort de Brecht. **Eu** (133–34.) 16–21.
- Fischer, Br.*: „Herbert Engelmann“. **NDL** 4. sz. 155–158. [G. Hauptmann.]
- Fischer, E.*: Das Einfache das schwer zu machen ist. **SF** 124–138. [Brecht Bertolt írása.]
- Fischer, E.*: Das Werk Robert Musils. **SF** 851–902.
- Fradkin, I.*: Die Verantwortung vor der Menschheit. **Au** 9. sz. 286–294. [B. Brecht „Leben des Galilei“.]
- Fürnberg, L.*: Kleines Blatt der Erinnerung zu Arnold Zweigs 70. Geburtstag. **SF** 845–851.
- Georgts, H. J.*: Ernst Schumacher, Die dramatische Versuche Bertold Brechts. 1918 bis 1933. **WB** 299–303.
- Ghiselbrecht, A.*: Bertold Brecht et la bonté. **NGr** (87–88.) 108–149.
- Ghiselbrecht, A.*: Ainsi va le monde et il ne va pas bien. **Eu** (133–34.) 67–111.
- Ghiselbrecht, A.*: Bertold Brecht und die Güte. **Au** 12. sz. 571–589.
- Girault, C.*: Ernst Kreuder ou l'écrivain et la réalité. **EtG** 209–239.
- Glusčević, Z.*: Patnje i veličina kapelmajstora Hofmana. [E. T. A. Hoffman karmester szenvédése és nagysága.] **Delo** 1047–1071.
- Goldammer, P.*: Kommunikationsmittel oder Dichtungs-Surrogat? Zu den Briefen Rainer Maria Rilkes. **Au** 12. sz. 656–663.
- Gutenbrenner, M.*: Georg Trakl. **DR** 179–182.
- Hamburger, M.*: A Great Austrian Novelist. **Eu** May 77–81. [H. von Doderer.]
- Hederer, E.*: Hofmannsthal's „Andreas“. **DNR** 127–141.
- Heinitz, W.*: Das Epische in der Sprache Bertold Brechts. **NDL** 4. sz. 49–59.
- Heller, P.*: Von beispielhafter Unfruchtbarkeit. (Deutsche Prosa der Gegenwart.) **DR** 1045–1049.
- Hermelin, St.*: Louis Fürnberg zum Abschied. **Au** 7. sz. 4–5.
- Hermesdorf, K.*: Zu den Briefen Franz Kafkas. **SF** 653–663.
- Hilscher, E.*: Louis Fürnbergs Leben, Dichten und Wirken. **Au** 8. sz. 211–217.
- Holthausen, E. H.*: Rilke und die Dichtung der Gegenwart. **U** 1157–1170.
- Ihering, H.*: Kritiken aus den zwanziger Jahren. **SF** 230–234. [B. Brecht.]
- Jerg, W.*: Tucholsky unter uns. **NDL** 12. sz. 110–118.
- Jacottet, Ph.*: Robert Musil. **NRF** (11.) 858–861.
- Jahn, H. H.*: Vom armen, B. B.: **SF** 424–429. [B. Brecht.]
- Jouvenel, R.*: „Le siècle américain“ et Stefan Heym. **P** (71.) 99–110.
- Jusowski, J.*: Bertolt Brecht und sein „Guter Mensch“. **SF** 204–213.
- Kammitzer, H.*: Geist und Tat. **Au** 10. sz. 344–346. [Arnold Zweig.]
- Kantorowicz, A.*: Heinrich Manns Beitrag zur deutsch-französischen Verständigung. **WZ Berlin** 29–57.
- Kanzog, K.*: Wortbildwahl und phallisches Motiv bei R. M. Rilke. Beitrag zu einem zukünftigen Rilke-Wörterbuch. **ZDPH** 203–227.
- Killy, W.*: Das Spiel des Orpheus. Über die erste Fassung von G. Trakls „Passion“. **Euph** 422–437.
- Kocholová, N.*: Heineho Atta Troll a jeho slovenský preklad. (Heine Atta Trollja és szlovák fordítása.) **SF** 162–169.
- Kostić, K. St.*: Jugoslovenski motivi u delima Paule fon Preradović. (1887–1951.) **GNS** 321–336. [Német kiv.]
- Kurella, A.*: Mit Staunen und Ehrfurcht. **Au** 10. sz. 347–348. [Megemlékezés Arnold Zweig 70. születésnapja alkalmából.]
- Lazzari, A.*: L'Opéra de Quat'sous. La fable et son succès. **Eu** (133–34.) 119–123.
- Legrand, J.*: La conception de la mort terrestre chez Trakl. **CS** (341.) 21–38.
- Leibrich, L.*: Confirmation de Thomas Mann. **Gr** 915–927. és 1040–1051.
- Leschmitzer, F.*: Jüngling Hasenclever. **NDL** 8. sz. 123–131.
- Lukács, G.*: Il a su provoquer des crises salutaires. **Eu** (133–34.) 27–47.
- Majut, R.*: Der dichtungsgeschichtliche Standort von Ernst Jüngers „Heliopolis“. **GRM** 1–16.
- Mayer, H.*: Bemerkung zu einer Maxime Ernst Jüngers. **GZ** 2. sz. 104–111.
- Mayer, H.*: Das „Märchen“ Goethe und Gerhart Hauptmann. **Au** 3–4. sz. 374–391.
- Mayer, H.*: Karl Kraus und die Nachwelt. **SF** 934–950.
- Mayer, H.*: Weiskopf der Mittler. **NDL** 9. sz. 82–90.
- Mende, G.*: Randbemerkungen zu einem Vortrag über die deutsche Literatur in 20. Jahrhundert. **WZ Jena** 641–645.
- Meuter, H.*: Polares Sein-Wesentliche Verbundenheit Alfons Paquet und Paul Therstappen. **GZ** 1. sz. 112–124.
- Meyer, H.*: Die Verwandlung des Sichtbaren. Die Bedeutung der modernen bildenden Kunst für Rilkes späte Dichtung. **DVjs** 465–505.
- Michel, K. M.*: Utopie de la langue ou de l'homme sans qualités de Robert Musil. **CS** (342.) 266–276.
- Mikula, E.*: Posledný román Heinricha Manna. (H. M. utolsó regénye.) [Empfang bei der Welt.] **SP** 308–314.
- Musil, R.*: Discours sur Rilke. **NRF** (I.) 457–467.
- Mühsam, E.*: Namen und Menschen. **Au** 5. sz. 455–469. [Az új német irógeneráció.]
- Nubel, W.*: Bertolt Brecht-Bibliographie. **SF** 483–623.
- Pandolfi, V.*: Il teatro epico di Bertolt Brecht. (B. Brecht epikus színművei.) **Let** 27–28 : 51–61.
- Pedzinski, Zb.*: Arnold Zweig pisarz i myśliciel. [Arnold Zweig az író és gondolkodó.] **PZ** 77–83.
- Pleske, H. M.*: Hermann Hesse und die Musik. **Au** 7. sz. 60–70.
- Piechocki, W.*: Briefe an Johannes Schlaf aus den Jahren 1911 bis 1929. **Au** 2. sz. 174–187. [S. Zweig, G. Hauptman, A. Mombert A. K.] The Poet As hero. **TLs March** 1. 128. [Rainer Maria Rilke.]
- Pozner, Vl.*: Berchtolt Brecht. **SF** 444–456.
- Pross, H.*: Heinrich Mann — der letzte Jacobiner. **DR** 1050–1055.
- Reich, B.*: Erinnerungen an den jungen Brecht. **SF** 431–436.
- Reimann, P.*: Die Kraft des sozialistischen Dichterwortes ist unveränglich. **WB** 394–401. [Louis Fürnberg.]
- Rilla, P.*: Théâtre épique ou dramatique. **Eu** (133–34.) 47–52.
- Rovini, R.*: Georg Trakl, Variations sur le mouvant. **CS** (341.) 3–20.
- Römer, R.*: Dichter des kleinbürgerlichen Verfalls. Vor 10 Jahren starb Hans Fallada. **NDL** 2. sz. 120–130.
- Savage, F. P.*: Victor Michel (1884–1955). **AFLA** 123–124.
- Schick, P.*: Karl Kraus : „Der Satiriker und die Zeit“. **EtG** 240–249.
- Schneider, G.*: Dienst und Entsagung im Werk und Wirken Hermann Hesses. **SF** 633–639.
- Schneider, R.*: Hermann Hesse zum 80. Geburtstag. **Au** 7. sz. 7–13.
- Schoofield, G. C.*: Thomas Mann and the Honest Pagans. **PQ** 280–285.
- Schröder, G.*: Zwischen Resignation und Hoffnung. Zur mittleren Schaffensperiode von Leonhard Frank. **Au** 9. sz. 242–256.
- Seeltiger, R.*: Schweigende Generation? **NDL** 1. sz. 127–131. [A mai nyugatnémet írók.]
- Seidel, G.*: Im Freihafen der Philosophie. **NDL** 1. sz. 59–70. [W. Benjamin.]
- Siebenschein, H.*: Der Doppelbegriff Heinrich u. Thomas Mann. **Phiologica** 47–48.
- Siebenschein, H.*: Franz Kafka und sein Werk. I. **WA** 793–811.
- Singer, K.*: Aus den Erinnerungen an Stefan George. **DNR** 298–310.
- Sternbach-Bärtner, L.*: Kleiner Beitrag zur (K.) Kraus-Forschung. **DR** 1269–1276.
- Strich, F.*: Schiller und Thomas Mann. **DNR** 60–83.
- Szittyá, E.*: Les étapes de Bert Brecht. **Eu** 42–47.
- Terrayová, M. J.*: Prinos Bertolta Brechta k teórii opery XX. storočia. (B. Brecht megjegyzése a XX. sz. operaelmélethez.) **SD** 32–39.
- Uhse, B.*: Notizen zu Döblins Schicksalsreise. **AU** 2. sz. 160–163.
- Unde-Bernays, H.*: „Klein Welt?“ (Zum 80. Geburtstag Hermann Hesses am 2. Juli.) **DR** 707–722.

Weissbach, G.: Nachbemerkung. *Au* 5. sz. 470—472. [Erich Mühsam.]
 Weiter, Th.: Der Malteser in Hofmannsthal's „Andreas“. *Euph* 397—421.
 Wewerth, M.: Auffinden einer ästhetischen Kategorie. *SF* 260—268. [Brecht és a naivitás.]
 Wenzel, W.: Gedanken über den sechzigjährigen Zuckmayer. *GZ* 1. sz. 97—108.
 Willeit, J.: Brecht in England. *SF* 388—390.
 Wintzen, R.: Littérature allemande d'aujourd'hui: Jeunes prosateurs allemands. *CS* (343.) 338—356.
 Wirth, A.: Über die stereometrische Struktur der Brechtschen Stücke. *SF* 346—387.

Wolf, Fr.: Zehn Jahre — Zehn Dramatiker. (Tíz év, — tíz drámaíró.) *Au* 3—4. sz. 408—417. [1890—1933.]
 Wolf, G.: Das wunderbare Gesetz des Lebens. *NDL* 8. sz. 22—30. [Louis Fűrnberg.]
 Wolf, G.: Lied gegen den Staub. Zu Louis Fűrnbergs Poem „Die spanische Hochzeit.“ *Au* 8. sz. 189—197.
 Zweig, A.: Grandeur de Brecht. *Eu* (133—34.) 13—15.
 Zweig, A.: Louis Fűrnberg. *Au* 7. sz. 3—4.
 Zwick, A.: Standbild und Einsturz des Stefan George. *NDL* 12. sz. 107—117.
 Żygulski, Zdz.: Tomasz Mann. (1875—1955.) [Orosz kiv.] *KwN* 212—138.

HOLLAND IRODALOM

Closset, F.: Aspects et figures de la littérature néerlandaise depuis 1880. I—II. *RdLM* 3. sz. 61—70. és 4. sz. 54—64.
 Closset, F.: Nederlandse Letteren. *RLV* 3.
 De Graaf, D. A.: De Leuvense periode van Allard Pierson. *RLV* 116—136.

Fessard, L.: La Mer dans l'oeuvre poétique de Karel van de Woestijne. *EtG* 125—140.
 Krogmann, W.: Ulenspiegel und die Welt. *ZsI* 280—295.
 Thys, W.: La culture néerlandaise à la fin du XIXe siècle. *EtG* 305—311.

Skandináv irodalmak

Abischer, P.: Karlsmagnus saga. Keiser Karl Krönike danoise et Karl Magnus suédois. *SNeoP* 145—179.
 Antkowiak, A.: Licht und Schatten. *GZ* 3. sz. 120—131. [H. K. Laxness.]
 Arup, J.: On "Hedda Gabler." *OL* 3—37.
 Friese, W.: Dänische Widerstandsliteratur *WZ Greifswald* 325—338.
 Beyschlag, S.: Suche nach dem Menschen. Die dänische Romandichtung seit J. P. Jacobsen. *GRM* 22—37.
 Bien, H.: Die Odelsbauern Ideologie in der nordischen Literatur des 18. Jahrhunderts. *WZ Greifswald* 317—324.
 Hartmann, J. B.: I soggiorni romani di Hans Christian Andersen. *StR* 562—579.
 Jones, G. W.: Henrik Pontoppidan. 1857—1943. *MLR* 376—383.
 Jensen, N. L.: Modern Danish Literature. *ML* 124—131.

Krejzar, R.: Zwei unbekannte Briefe von Björnson. *Philologica* 7—8.
 Lange, W.: Einige Bemerkungen zur altnordischen Novelle. *ZDA* 150—159.
 Laxness, H.: Die Wohupa auf Hebräisch. *SF* 663—675.
 Michl, B. J.: Zu Björnsons Briefen an Lederer. *Philologica* 68—71.
 Oleson, T. J.: Book Collections of mediaeval Icelandic Churches. *Sp* 502—510.
 Pruner, F.: Au-delà de l'ibsenisme. Un nietzschéen: Strindberg. *RLM* 413—424.
 Pruner, F.: Ibsen et le mariage du réalisme et du symbolisme. *RLM* 377—411.
 Stromberg, K.: Per Lagerkvist. *RP* 7. sz. 32—33.
 Стеблин-Каменский, М. И.: О некоторых особенностях стиля древнеисландских скальдов. *IAN* 2. sz. 143—155.

Román nyelvű irodalmak

Francia irodalom

Középkor

Abischer, P.: Le Fragment de la Haye. *ZRPh* 20—37.
 Abischer, P.: Le Fragment de La Haye. Récitification. *ZRPh* 273.
 Abischer, P.: Rimbaud et Hamon. Une source perdue de la Chanson de Roland. *MA* 23—54.
 Blaess, M.: L'abbaye de Bordesley et les livres de Guy de Beauchamp. *R* 511—518.
 Bonjour, A.: Poésie héroïque du moyen âge et critique littéraire. *R* 243—254.
 Brundel, G.: Recettes médicales de Montpellier en ancien Provençal. *R* 289—327.
 Černý, V.: Francouzský Román o rúzi a otázka progresivních tradic v středověké literatuře. (A francia Rózsaregény és a haladó hagyományok kérdése a középkori irodalomban.) *ČMF* 106—140. [Francia kiv.]
 Chailley, J.: Une nouvelle théorie sur la transcription des chansons de trouvères. *R* 533—538.
 Cluzel, I.: Jaufré Rudel et L'amor de lonh. (Essai d'une nouvelle classification des pièces du troubadour.) *R* 86—97.
 Cohen, G.: Le „Jour du Jugement“ dans le théâtre de Moyen-Age. *C* 268—275.
 Del Monte, A.: Apologia di Orlando. *FR* 225—234.
 Frank, I.: Tomier et Palazzi, troubadours tarasconnais. *R* 46—70.
 Frappier, J.: Réflexions sur les rapports des chansons de geste et de l'histoire. *ZRPh* 1—19.

Friedman, L. J.: Occulta Cordis. *RPh* 103—119. [A középkori francia irodalom elméleti kérdései.]
 Hofer, St.: Untersuchungen zum Mantellai (Conte du Mantel.) *ZRPh* 469—485.
 Hoggan, D. G.: The Version of Aliscans known To the author of Foucon de Candie. *Mae* 74—89.
 Kennedy, R.: Social and Political Ideas in the French Prose Lancelot. *Mae* 90—106.
 Leclercq, D. I.: Cluny fut-il ennemi de la culture? *RMA* (189.) 172—182.
 Le Gentil, P.: Girard de Roussillon. Sens et structure du poème. I—II. *R* 328—389. és 463—510.
 Le Gentil, P.: Ogier le Danois, héros épique. *R* 199—233.
 Lieberman, M.: Gersoniana. I—II. *R* 1—36 és 145—181.
 Lieberman, M.: Chronologie gersonienne. *R* 433—462.
 Marx, J.: Quelques remarques au sujet de récents travaux sur l'origine de Graal. *MA* 469—480.
 Micha, Al.: Fragment de la suite-huth de Merlin. *R* 37—39.
 Pilch, H.: Galfrids Historia. Studie zu ihrer Stellung in der Literaturgeschichte. *GRM* 254—273.
 Riquier, M. de: Perceval y Gauvain en „Li contes del Graal.“ *FR* 119—147.
 Roussel, H.: Notes sur la littérature aragoise du XIIIe siècle. *RSH* 249—286.
 Sécheles, D.: De L'évolution et la transformation du mythe arthurien dans le thème du Graal. *R* 182—198.
 Stanger, M. D.: Literary Patronage at the Mediaeval Court of Flanders. *FS* 214—229.

Thickett, D.: L'éclégie au jésuite est-elle un inédit de Ronsard. **BHR** 44—50.
Togebly, K.: Les Fabliaux. **OL** 85—98.
Urcin, K.: La mort de Vivien et la genèse des chansons de geste. **R** 392—404.
Veen, J. van der: Les aspects musicaux des chansons de geste. **NeP** 82—99.

XVI. század.

Brieux, A.: Petit Trésor de souvenirs de Montaigne, 7 illustrations. **BHR** 265—293.
Crafter, R. D. A.: Materials for a study of the sources of Guillaume Guizart's *La Branche des Roys* Lingnages. **Mae** 1—16.
Gadoffre, G.: L'Université Collégiale et la Pléiade. **FS** 293—304.
Gossen, C. Th.: Die Einheit der französischen Schriftsprache im 15. und 16. Jahrhundert. **ZRPh** 427—459.
Guignard, J.: Une biographie anglaise de Robert Estienne. **RHLF** 400—408.
Keller, A. C.: Montaigne on the Dignity of Man. **PMLA** 43—54.
Nurse, P. H.: Christian Platonism in the Poetry of B. Des Périers. **BHR** 234—244.
Poujol, J.: Etymologies Légendaires des Mots „France” et „Gaule” Pendant La Renaissance. **PMLA** 900—914.
Ridgely, S. B.: A Sixteenth century French Cosmic Voyage: „Nouvelles des régions de la lune”. **StRe** 169—189.
Saulnier, V. L.: Des vers inconnus de Bertrand Berger, et les relations du poète avec Dorat et Du Bellay. **BHR** 254—251.
Saulnier, V. L.: Maurice Scève, Etienne de Bourg et Tabourot. **BHR** 252—264.
Saulnier, V. L.: Médecins de Montpellier au temps de Rabelais. **BHR** 425—479.
Telle, E. V.: A propos de la lettre de Gargantua à son fils. **BHR** 208—233.
Wadsworth, J. B.: Filippo Beroaldo the Elder and the Early Renaissance in Lyons. **MH** 78—89.

XVII. század.

Alquié, F.: Pascal et la Critique contemporaine. **Cr** (126.) 953—967.
Barroux, R.: Haines et chimères du duc de Saint-Simon. **MF** (1132.) 646—664.
Blanchet, A.: Pascal est-il précurseur de Karl Marx? **Et** 3. sz. 321—337.
Bouday, L.: Les cantiques spirituels de Racine mis en musique au XVIIIe siècle. **XVII**. 79—92.
Champroux, Ch.: Faut-il vraiment nous abêtir avec Pascal? **FM** 95—100.
D'Ormesson, W.: Molière et la Grange des Prés. **RDM** 16. sz. 716—724.
Fallois, B. De: Racine à perte de vue. **RP** 2. sz. 103—109.
Fraisse, S.: Pascal et l'homme moderne. **Es** 10. sz. 305—322.
Gerhardt, I. M.: Malherbe et les Muses. **NeP** 8—15.
Hartle, R. W.: Le Brun's „Histoire d'Alexandre” and Racine's „Alexandre le Grand”. **RR** 90—103.
Hubert, J. D.: Une tragédie, de la sensibilité: La Médée de Longepierre. **RF** 28—48.
Jasinski, R.: Le sens des „Plaideurs”. **MF** (1131.) 424—467.
Lafuma, L.: Éclaircissement d'une note pascalienne. **RHLF** 212—214.
Mauvois, A.: Le double centenaire de Fontenelle. **RP** 13—22. 5. sz.
Massis, H.: Le tricentenaire des „Provinciales” de Pascal. **RDM** 7. sz. 430—445.
Meyer, F.: La querelle entre Descartes et Gassendi. **AFLA** 27—38.
Milthud, G.: Sur Descartes. (Samuel S. de Sacy: *Descartes par lui-même*.) **Eu** (139—40.) 203—206.
Miller, E.: Molière, l'affaire Cressé, and Le Médecin Fouetté et Le Barbier Coeu. **PMLA** 854—862.
Nelson, R. J.: „L'Impromptu de Versailles”. Reconsidered. **FS** 305—314.
Prieur, J.: Un aspect de l'art de Bossuet. **FM** 25—41.

Raymond, M.: Du jansénisme à la morale de l'intérêt. **MF** (1126.) 238—255.
Saint-Girons, C.: Le classicisme de Saint-Simon. **XVII**. 149—162.
Starobinski, J.: Racine et la poétique du regard. **NRF** (II.) 246—263.
Tortel, J.: Corneille et l'histoire. **CS** (342.) 288—294.
Une question curieuse: Un apparent plagiat de Fénelon par Bossuet (Enquête). **XVII**. 202—216.
Van Erde, J.: The Historicity of the Valet Role in French Comedy During the Reign of Louis XIV. **RP** 185—196.
Vanuzem, J.: L'ode tirée du psaume XVII n'est pas de Racine. **RHLF** 214—217.
Weber, H.: Études pascaliennes. **P** (71.) 135—141.
Yarroc, P. J.: „Un temple sacré”: A Note on Racine's Phèdre. **MLN** 194—199.

XVIII. század

Barber, W. H.: The Genesis of Voltaire's *Micromégas*. **FS** 1—15.
Baym, M. L.: John Fiske and Voltaire. **StIV**. 171—184.
Beer, G. de: Voltaire's British Visitors. **StIV**. 7—136.
Bestermann, Th.: Note on the Authorship of the *Connaissance des Beautés*. **StIV**. 291—294.
Bestermann, Th.: Voltaire's Correspondence additions III. **StIV**. 185—290.
Booy, J. De: Sur une lettre de Diderot à Pierre Camper. **RHLF** 411—415.
Chadourne, M.: Restif de la Bretonne revisité. **RP** 7. sz. 20—31.
Cherpack, C.: The Structure of Chénier's „L'Invention”. **PMLA** 74—83.
Clément, F.: Pierre Rousseau et l'édition des suppléments de L'Encyclopédie. **RSH** (86.) 133—142.
Coe, R. N. C.: A la recherche de Morelly. **RHLF** 322—334. és 515—523.
Crocker, L. G.: Voltaire's Struggle for Humanism. **StIV**. 137—170.
Crowley, F. J.: A Persian Source in Voltaire's „*Lisbonne*”. **MLN** 428—430.
Dieckmann, H.: Das Problem der Ausdrucksform des Denkens bei Diderot. **RF** 1—27.
Dimoff, P.: La place dans l'oeuvre de Montesquieu de l'„Essai touchant les lois naturelles”. **RHLF** 481—493.
Drsné, R.: La Font de Saint Yenne précurseur de Diderot. **P** (73.) 82—96.
Douvez, J.: Diderot, Auignon et Vergennes. **RSH** (87.) 287—292.
Enel, C. E.: L'abbé Prévost archéologue. **RSH** (86.) 125—132.
Grange, H.: Rousseau et la division du travail. **RSH** (86.) 143—155.
Gross, G.: Textkritik in der französischen Aufklärungsliteratur. **WZ Rostock** 235—250.
Hofman, A.: Manuscrits de Jean-Jacques Rousseau et de G. G. Byron à Prague. **Philologica** 20—29.
Jodton, Ch.: Les variantes inédites de „La Marseillaise de la paix”. **RHLF** 217—224.
Kibédi Varga, S. A.: Note sur Marivaux. **NeP** 252—257.
Langner, G.: Zur Entwicklung des Russlandbildes in Frankreich von Diderot bis Mérimée. **WZ Rostock** 251—294.
Laudan, R.: Suppléments au Voyage de Bougainville. **MF** (1123.) 523—526. [Diderot tanulmányának sorsa és helye az irodalomban.]
Lely, G.: Introduction 120 journées de Sodome. **MF** (1131.) 497—504.
Luogh, J.: Le Baron d'Holbach. Quelques documents inédits ou peu connus. **RHLF** 524—243.
Massin, J.: Le vrai visage de Saint-Just. **NGr** (83.) 136—138.
Militz, H. M.: Literaturbetrachtung im zeitkritischen Reisebuch der französischen Aufklärungsliteratur. **WZ Jena** 627—634.
Pappas, N. J.: Berthier's Journal de travaux and the philosophes. **StV** III. 9—238.
Pichois, C.: Diderot devant „Le Miroir”. **RHLF** 416—420.
Proust, J.: La documentation technique de Diderot dans l'„Encyclopédie”. **RHLF** 335—352.
Sovinska, I.: Na marginesie notatników Woltera. (Voltaire feljegyzéseinek margojára.) **KwL** 309—316.

Venzac, G.: Retour à l'ascendance grecque d'André Chénier. **RHLF** 161—177.
 Vernière, P.: Deux anecdotes inédites de Diderot. **RHLF** 408—410.
 Weil, F.: Les lectures de Montesquieu. **RHLF** 404—408.

XIX. század

- Aurnes, A.: Flaubert et le romantisme. **OL** 129—145.
 Alatri, P.: Studi volterrani. **B** 133—158. [A legújabb kutatások ismertetése.]
 André-Maurois, S.: Les malheurs de Julie. **RP** 9. sz. 73—90. és 10. sz. 58—78. [De la vie de Julie Foucher, sœur d'Adèle Foucher, femme de Victor Hugo.]
 Antoine, G.—Pichois, C.: Sainte-Beuve juge de Stendhal et de Baudelaire. **RSH** 7—34.
 Aragon, I.: Charles Baudelaire Heute. **Au** 503—511.
 Aragon, L.: Stendhal v SSSR alebo živé zrkadlo. — Ilja Erenburg kritizovaný. Nepokladá Stendhala za vážneho autora. (S. a Szovjetunióban, vagy az élő tükör. — I. E.-t kritizálják. Nem tartja komoly szerzőnek Stendhalt.) **SP** 1250—1260.
 Austin, L. J.: Baudelaire et l'énergie spirituelle. **RSH** 35—42.
 Aveline, Cl.: Moi Louis Bertrand. [Születésének 150. évfordulójára.] **MF** (1129.) 29—33.
 Bach, M.: Hugo's Interest in Social Problems. **MLN** 47—48.
 Badesco, L.: Baudelaire et la revue Jean Raisin. **RSH** 55—88.
 Ballot, M.: La place d'Eugène Le Roy dans la littérature française. **Eu** (1377.) 20—26.
 Bandy, W. T.: Le Chiffonnier de Baudelaire. **RHLF** 580—584.
 Billy, A.: Chateaubriand ou l'impuissance de cœur. **RP** 4. sz. 15—33.
 Blanchot, M.: Ecce liber. **NRF** (II.) 726—740. [Mallarmé.]
 Bonnerot, J.: Deux documents sur Alfred de Vigny. **MF** (1123.) 546—550.
 Bonnerot, J.: Lettres de Sainte-Beuve à Simon et Christian Karsten. **RP** 1. sz. 41—52.
 Booy, J. de: Un épisode mal connu de la vie de Lamartine. **RHLF** 225—231.
 Bonnerot, J.: Les lettres de Madame Adèle Victor Hugo à Sainte-Beuve: Rapport de Henry Havard sur leur destruction en novembre 1885. **RSH** 353—392.
 Castex, P. G.: Baudelaire et Balzac. **OL** 179—192.
 Chadwick, C.: Rimbaud le poète. **RHLF** 204—211.
 Chainage, S. et D.: Chopin et la fille de George Sand. **RDM** 23. sz. 500—503.
 Char, R.: Rimbaud. **DNR** 224—230.
 Charensol, G.: Gustave Geffroy et l'art moderne. **RDM** (3. sz.) 523—530.
 Charlton, D. G.: Positivism and Leconte de Lisle's Ideas on Poetry. **FS** 246—259.
 Chassé, C.: Le vocabulaire nautique de Mallarmé. **RSH** 451—459.
 Cigada, S.: L'episodio del lebbroso in „Saint Julien Hospitalier” di Flaubert. **Ae** 465—491.
 Cluzel, É.: Les démiées d'Honoré de Balzac avec la géométrie. **RSH** 293—297.
 Cogniot, G.: Auguste Barbier, poète interdit. Pour le cent-vingtième anniversaire de „Lazare”. **P** (71.) 47—60.
 Constant, B.: Les mémoires de Juliette. **RP** 46—62. 9. sz. [Madame Récamier.]
 Cordroch, M.—Pierrot, R.: François Buloz éditeur et confident de Musset et de Sand. **RHLF** 366—383.
 Cordroch, M.—Pierrot, R.: Lettre inédite d'Alfred de Musset sur la mort de son père. **RHLF** 353.
 Cottin, M.: Musset et le „petit frère” de Madame Récamier. **RHLF** 393—399.
 Coulet, H.: Une réminiscence d'Aristophane chez Baudelaire? **RHLF** 586—587.
 Crépet, J.—Pichois, Cl.: La mort de „La Belle aux cheveux d'or”. **MF** (1123.) 456—461.
 Dahl, G.: Flaubert avant Madame Bovary. **OL** 146—170.
 De Boisdeffre, P.: Quatre poètes français et l'heure allemande. (Aragon, Eluard, Desnos, Emmanuel.) **MF** (1128.) 645—663.
 Dédeyan, Ch.: Vocation faustienne de Gérard de Nerval. **RLM** 40—98.
 Dellot, R.: Guillaume Guizot, Taine et Stendhal. **MF** (1128.) 623—640.
 Doolittle, J.: The Function of „La Colère de Samson” in „Les Destinées”. **MLQ** 63—68. [A. de Vigny.]
 Dragu, M.: Pașuni și eroi in opera lui Balzac. (Szenvedélyek és hősök Balzac műveiben.) **VR** 4. sz. 212—220.
 Elvin, B.: Posteritatea lui Anatole France. (A France utókorá.) **VR** 3. sz. 209—217.
 Engstrom, A.: Baudelaire's Title for „Les Fleurs du Mal”. **OL** 193—202.
 Epenbyr, N.: Уроки Стендхала. **IL** 6. sz. 199—212. és **SP** 1134—1155.
 Flottes, P.: Les deux procès des Fleurs du Mal. **RSH** 101—110.
 Fongaro, A.: Notes sur la genèse de Cellulairement. **RSH** 165—171. [Vö.: **MF** 1956. 16. sz.]
 Fongaro, A.: Sources de Baudelaire. **RSH** 89—96.
 Fraenkel, E.: Mallarmé, peintre abstrait qui s'ignore. **RE** 87—89.
 Francon, M.: Sur le vocabulaire de Balzac. **FM** 42—47.
 Franceschetti, G.: Note sulla prosa del „Journal” di Victor Hugo. **Ae** 113—146.
 Frescaroli, A.: Note alla storia degli studi montaignani: sources da Bonneton à Villey e Strowski. **Ae** 347—365.
 Gallas, K. G.: A. de Vigny et sa „Tour d'Ivoire”. **NeoP** 1—7.
 Gamarra, P.: L'homme des champs, l'homme des bois. **Eu** 137, 27—31.
 Gaulmier, J.: Sur un thème obsédant de Lamartine: la chevelure. **MF** (1123.) 541—546.
 Geisdoerfer, M.: Lamennais et Lacordaire. **Eu** (144.) 75—84.
 Gendreau, G.—Pichois, C.: Autour d'un billet inédit de Charles Baudelaire. Par qui le poète fut-il présenté à Delacroix? **RHLF** 574—578.
 Goblot, J. J.: Jules Vallès et Balzac. **Eu** (144.) 23—28.
 Goblot, J. J.: Jules Vallès et les femmes. **Eu** (144.) 28—34.
 Got, A.: Pour bien comprendre Eugène Le Roy. **Eu** (137.) 16—20.
 Graaf, D. A. de: Une allusion, à la mort de Gérard de Nerval dans l'oeuvre de Hugo. **NeoP** 222—225.
 Graaf, D. A. de: Une nouvelle source du „Bateau ivre”. **EtG** 342—345.
 Guiral, P.—Pichois, C.: „L'Albatros” de Polydore Bounin. **RHLF** 570—574.
 Haroche, Ch.: Réflexions sur l'héritage flaubertien. **Eu** (138.) 45—53.
 Hatzfeld, H.: Les Contributions importantes à l'élucidation artistique des Fleurs du Mal et de Madame Bovary depuis 1850. **OL** 244—254.
 Isay, R.: Le printemps de Baudelaire. **RDM** 13. sz. 85—101.
 Jacobs, A. F. J.: Flaubert et George Sand. **RHLF** 19—30.
 Kozuchowska, S.: George Sand jako krytyk literacki. (George Sand, az irodalomkritikus.) **KwN** 297—308.
 Lapp, J. C.: Taine et Zola: autour d'une correspondance. **RSH** 319—326.
 Larroutis, M.: Une source de „l'invitation au voyage”. **RHLF** 585—586. [Baudelaire.]
 Lavergne, G.: Eugène Le Roy et l'Académie Française. **Eu** (137.) 34—37.
 Lecomte, G.: Sur quelques vers de Musset. **RDM** 13. sz. 166—168.
 Le Hir, Y.: Un aspect de la sensibilité de Fromentin dans „Dominique”. **MF** (1130.) 286—292.
 Letellier, L.: Lettres inédites de Flaubert et de Bouilhet à Jean Clogenson. **RHLF** 10—18.
 Levailant, M.: Benjamin Constant et Madame Récamier. **RP** 9. sz. 41—45.
 Levailant, M.: Le centenaire de „Madame Bovary”. **RDM** 8. sz. 623—642.
 Mason, G. M.: L'exploitation artistique d'un source lyrique chez Flaubert. **RHLF** 31—44.
 Massant, R.: Charles de Spœlberch de Lovenjoul. **RHLF** 588—598.
 Matthews, J. H.: Zola's „Le Rêve” as an Experimental Novel. **MLR** 187—194.
 Maurois, A.: Dumas fils et George Sand. **RP** 1. sz. 5—19.

Mauron, Ch.: La personnalité affective de Baudelaire. **OL** 203—221.

Mersch, C.: Pour son centième anniversaire relisons „Madame Bovary”. **RLV** 451—471.

Meyer, H.: Un chef-d'oeuvre du réalisme épique. **Eu** (138.) 31—44.

Milatić, D.: Stendal slikar restauracije. (Stendhal mint a Restauráció ábrázolója.) **S** 4. sz. 446—454.

Milhaud, G.: La „couleur d'or” de George Sand. **NGr** (87—88.) 26—48.

Moreau, P.: L'art de la composition dans „Madame Bovary”. **OL** 171—178.

Nagel, L.: Gespenster und Wirklichkeiten. Prosper Mérimée's Nouvelle „La Vénus d'Ille”. **DNR** 419—427.

Nelson, R. L.: „Madame Bovary” as Tragedy. **MLQ** 323—330.

Nugent, R.: Baudelaire and the Criticism of Decadence 1882—1886. **PQ** 34—243.

Parvi, J.: Na marginesie stulecia „Pani Bovary”. (A „Bovaryné” százéves évfordulójára.) **KwN** 230—241. [A Flaubert-kutatásokról.]

Pichois, C.: Le père de Baudelaire fut-il janséniste? **RHLF** 565—568.

Pichois, C.: „L'ivresse du chiffonnier”. **RHLF** 584—585. [Baudelaire.]

Pichois, C.: Sur le prétendu voyage aux Indes. **RHLF** 568—570. [Baudelaire.]

Pierrot, R.: „Les Fleurs du Mal” avec envoi à Pincebourde... **RHLF** 578—580.

Pierrot, R.: Lettres de Balzac à l'étranger. **RP** 8. sz. 14.

Poggioli, R.: Pagine da un commento a Mallarmé. **II**. Et 27—28; 20—39. (Vö. 11—12. sz.)

Polí, A.: La véritable histoire de la correspondance Sand-Page 110. **RHLF** 384—392.

Pommier, J.: Baudelaire et Michelet devant le jeune critique. **RHLF** 544—564.

Pommier, J.: Lettre inédite d'Alfred de Musset. **RHLF** 356—365.

Ratoret, P.: La misère paysanne dans les proverbes de Jacquot Le Croquant. **Eu** (137.) 31—34.

Рейзов, F. Г.: Жорж Санд и гуситы. **IAN** 4. sz. 324—334.

Rézev, B.: Quatre lettres inédites de Prosper Mérimée. **LLS** 3. sz. 164—166.

Roger, G.: Eugène Le Roy, romancier régionaliste. **Eu** (137.) 3—15.

Ruff, M. A.: Baudelaire, et le problème de la forme. **RSH** 43—54.

Rustan, M. J.: Deux nouvelles éditions d'Arthur Rimbaud. **CS** (342.) 298—305.

Scheler, L.: Sur Jules Vallés. **Eu** (144.) 3—5.

Schwerin, Ch.: Baudelaire und seine Zeit. **DNR** 408—418.

Shaw, M.: Further Notes on Flaubert's Realism. **MLR** 177—186.

Sikorska, A.: André Theuriot. **RDM** 11. sz. 495—502.

Sörensen, H.: Le Cycle des „héroïnes secondaires” des Fleurs de Mal. **OL** 222—243.

St. Aubyn, F. C.: Rimbaud: The Doctor's Dilemma. **MLN** 113—120.

Самарин, Р. М.: К вопросу о Балзаке — литературном критике. **VMU** 10. sz. 141—159.

Tasltitzky, B.: Plaidoyer pour Eugène Fromentin. **NGr** (91.) 151—156.

Thérive, A.: Auguste Comte mystique. **RDM** 12. sz. 600—612.

Underwood, V. P.: Sources théâtrales de Verlaine. **RHLF** 106—203.

Vallières, J. Des: Les funérailles de Béranger. **II** y a cent ans. **RDM** 14. sz. 311—317.

Veillé, R.: Madame Bovary a cent ans. **Eu** (138.) 3—31.

Великовский, С. И.: Художественное своеобразие „Ямбов” О. Барбьер (к вопросу о становлении гражданской поэзии французского романтизма. **VMU** 1. sz. 160—178. [A. Barbrière.]

Vial, A.: De „Volupté” à „L'éducation sentimentale”. Vie et avatars de thèmes romanesques. I—II. **RHLF** 45—65. és 178—195.

Vial, A.: Un beau mythe de la Légende des Siècles: Le Satyre. **RSH** 299—317.

Weinberg, B.: „Le Bateau Ivre”, or the Limits of Symbolism. **PMLA** 165—193.

West, C. B.: Gustave Flaubert et Harriet Collier première rencontre à Trouville. **RHLF** 1—9.

White, L.: Émile Zola's Romanticism Judged by his Contemporaries and by Himself. **MLQ** 206—210.

Farrow, P. J.: „Le Père Goriot” Reconsidered. **EC** 363—374.

XX. század

Alajouanine, Th.: Valbois et Valéry Larbaud. **NRF** (II.) 434—441.

Angioletti, G. B.: Larbaud l'europeen. **NRF** (II.) 533—37.

Antonini, G.: Barnabooth et Florence. **NRF** (II.) 546—548. [Valéry Larbaud.]

Aragon, L.: Un homme d'honneur. **Eu** (135—136.) 3—9. [J. R. Bloch.]

Arland, M.: En marge des Carnets de Montherlant. **NRF** (I.) 884—889.

Arland, M.: Vers le pays d'Allen. **NRF** (II.) 406—411. [Valéry Larbaud.]

Bailey, N.: Les modalités du temps et la notion de l'acte libre: un aspect négligé de la pensée Proustienne. **FS** 28—37.

Barjon, L.: Anouilh et les Règlements de Comptes. **Et** 1. sz. 29—41.

Barjon, L.: La chanson d'aujourd'hui. Sa situation, ses caractères. I—II. **Et** 7—8. sz. 51—66. és 9. sz. 171—191.

Baudry, J.: Julien Gracq poète-romancier. **RSH** 469—478.

Baumont, E.: La femme dans les premières pièces de Claudel. **RLM** 101—456.

Bedouret, L.: Larbaud et l'Amérique. **NRF** (II.) 563—569.

Bigongiari, P.: Le parti pris de Ponge. **CS** (344.) 109—116.

Bienkowski, Zb.: Saint-Exupéry. **Tw** 1. sz. 99—109.

Blanchet, A.: Aragon et son „Roman inachevé”. **Et** 7—8. sz. 19—31.

Blanchet, A.: Le Masque d'Or de Saint-John Perse. **Et** 12. sz. 337—353.

Blanchet, A.: Un génie nocturne: Marie Noël. **Et** 5. sz. 169—185.

Blanchot, M.: L'expérience de Simone Weil. **NRF** (II.) 297—310.

Blanchot, M.: Simone Weil et la certitude. **NRF** (II.) 103—114.

Bosquet, A.: André Salmon ou L'ardeur vient du jeu. **NRF** (I.) 525—527.

Bosquet, A.: Aragon ou l'insolence. **NRF** (I.) 320—321.

Bounoure, G.: Le Darcana d'Henri Michaux. **NRF** (I.) 875—883. és 1074—1084.

Bréchon, R.: Parcours d'Henri Michaux. **Cr** (125.) 819—828.

Breitman, M.: Larbaud a quinze ans. **NRF** (II.) 474—475.

Brenner, J.: Au nom de Larbaud. **NRF** (I.) 470—473.

Bretty, B.: Souvenirs sur la Comédie-Française à l'époque d'Émile Fabre. **RDM** 5. 57—68.

Breunig, L. C.: Max Jacob et Picasso. **MF** (1132.) 581—596.

Burckhardt, C. J.: Paul Claudel und der ferne Osten. **DNR** 283—297.

Cachin, M.: Louis Aragon. **P** (76.) 15—16.

Celler, M. M.: L'idée superlative dans les romans de Jean Giraudoux. **MLN** 360—363.

Chanardès, M.: Powieść francuska 1946—1956. (A francia regény 1946—1956.) **Tw** 4. sz. 189—194.

Cocteau, J.: Un agent secret de lettres. **NRF** (II.) 402. [Valéry Larbaud.]

Cohen, D.: Témoignage. **Eu** (135—36.) 115—118. [J.-R. Bloch.]

Cohen, M.: Le créateur parmi les enseignants. **Eu** (135—36.) 74—80. [J.-R. Bloch.]

Collier, S. J.: Max Jacob's „Le Cornet à Dées”. **FS** 149—167.

Constantin-Weyer, M.: Dans l'intimité de Valéry Larbaud. **NRF** (II.) 421—428.

Col, P.: Tel qu'il m'est apparu. **Eu** (135—36.) 48—54. [J.-R. Bloch.]

Cruikshank, J.: Gide's Treatment of Time in „La Symphonie Pastorale”. **EC** 134—143.

Daix, P.: Un quart de vérité selon Camus. **NGr** (91.) 144—146.

Déon, M.: Jean Cocteau peint et se dépeint. **RDM** 4. sz. 645—652.

Desne, R.: Une confrontation Aragon-Cocteau. **NGr** (91.) 157—160.

- Dippel, P. G.*: Die Grosse Oktoberrevolution und die französische Literatur. *Au* 555—559.
- Dobzynski, Ch.*: L'esprit novateur dans la poésie française. *NCr* (89.) 69—83. és (90.) 62—74.
- Dormoy, M.*: Paul Léautaud employé. *MF* (1125.) 31—42.
- Druon, M.*: De l'écrivain engagé à l'écrivain requis. *N* (2.) 53—55.
- Druon, M.*: Le respect qu'on doit à l'esprit. (Le prix Nobel d'Albert Camus. *N* (12.) 94.
- Dubois, J.*: Aragon ou celui qui peut tout dire. *NCr* (81.) 138—156.
- Dubeux, A.*: Claude Farrère. *RDM* 14. sz. 325—328.
- Duguet-Huguié, A.*: A la recherche d'Henri Bosco. *CS* (343.) 434—444.
- Duguet-Huguié, A.*: Henri Bosco en son temps. *CS* (343.) 445—452.
- Duckworth, C.*: Albert Thibaudet, poète bergsonien *RSH* 461—468.
- Emmanuel, P.*: Francuska poezja wspolczesna. (A modern francia költészet.) *Tw* 4. sz. 180—188.
- Escholier, R.*: Aragon poète de France. *Eu* (138.) 140—146.
- Евнина, Я. М.*: Борьба за классическое наследие в современной Франции. *IAN* 3. sz. 214—234.
- Fernandes, D.*: Le souterrain de Larbaud. *NRF* (II.) 476—482.
- Follain, J.*: Rencontre avec Valéry Larbaud. *NRF* (II.) 468—469.
- Garcin, Ph.*: Le souvenir dans „Dominique”. *NRF* (I.) 111—121. [Fromentin regényéről.]
- Gerlói, E.*: Méditations valéryennes. Principes de recherches conformes à la poésie classique. *RE* 65—76.
- Gros, L.—G.*: „Cette conquête en avant de nous...” *CS* (345.) 287—293. [R. Char]
- Gros, L.—G.*: Désenchantés, mais enchanteurs. *CS* (345.) 282—287. [Alain Bosquet és Charles Le Quintrec verseiről.]
- Gros, L.—G.*: Epopée ou „Opéra fabuleux”. *CS* (343.) 453—461. [St.-John Perse]
- Guyot, Ch.*: Valéry Larbaud et la Suisse. *NRF* (II.) 549—556.
- Хатисова, Т. Г.*: Байан—Кутырие [Paul Vaillant—Couturier] борец за идеи Великой Октябрьской социалистической революции. *VLU* 20. sz. 161—17.
- Holdheim, W. W.*: The Young Gide's Reaction to Nietzsche. *PMLA* 534—544.
- Huisman, G.*: L'historien, le géographe. (J.-R. Bloch.) *Eu* (135—36.) 92—100. [J.-R. Bloch.]
- Inskip, D. P.*: Jean Giraudoux and „Le Mérite des Femmes” an Interesting Allusion in Siegfried. *MLQ* 211—214.
- Jaccottet, Ph.*: Le maltraité se défend. *NRF* (II.) 741—745. [Armen Lubin]
- Jackson, A. B.*: Les critiques de La Revue Blanche. *RLM* 1—47.
- Jamati, P.*: J.-R. Bloch poète. *Eu* (135—36.) 84—88.
- John, S.*: Obsession and Technique in the Plays of Jean Anouilh. *FS* 97—116.
- Jourdan-Morhange, H.*: Ravel et Colette ou la collaboration inattendue. *RP* 12. sz. 134—138.
- Jourdain, F.*: Remarques. *NRF* (II.) 412—420. [Valéry Larbaud]
- Judrin, R.*: L'auteur de Fermina Marquez. *NRF* (II.) 500—504. [Valéry Larbaud]
- Juin, H.*: Le silence d'Aragon. *Et* 3. sz. 541—548.
- Karel, F.*: Aragonův „Nedokončený román”. (Aragon „Befejezetlen regény”-e) *NŽ* 961—965.
- Krapiš, J. S.*: Předhudebí socialistického realizmu z revue Europe. (A szocialista realizmus előfutárai az Europe c. folyóirathoz.) *ČMF* 193—204.
- Labry, S.*: Notes sur Aragon et la perfection en poésie. *NCr* (89.) 158—176.
- Latou, R.*: Valéry Larbaud, „introducuteur et intermédiaire”. *NRF* (II.) 557—562.
- Larbaud, V.*: Lettres à Charles Du Bos. *NRF* (II.) 589—599.
- La Rochefoucauld, E. De*: Les cahiers de Paul Valéry. *RP* 5. sz. 110—113.
- Lebois, A.*: Émile Henriot poète. *RDM* 13. sz. 472—484.
- Lemaire, J.*: Théâtre et merveilleux. *NRF* (I.) 903—907.
- Lescure, P.*: Le roman d'Aragon. *Eu* (142—43.) 360—375.
- Letheve, J.*: L'amitié de J. K. Huysmans et de Jean Lorrain. *MF* (1128.) 71—89.
- Libero, L. de*: Un romain à Rome. *NRF* (II.) 542—545. [Valéry Larbaud-ról.]
- Madaule, J.*: Dwa oblicza wspolczesnego humanizmu francuskiego: Emanuel Mounier i Vercors. (A mai francia humanizmus két arca: E. M. és V.) *Tw* 4. sz. 80—95.
- Mahillon, P.*: Valéry Larbaud et le protestantisme. *NRF* (II.) 429—433.
- Mallet, R.*: Valéry Larbaud le grand enfant. *NRF* (II.) 442—450.
- Manzini, G.*: Le plus jeune de tous. *NRF* (II.) 538—541.
- Marcenac, J.*: L'amour chez Eluard, et Aragon. *NCr* (87—88.) 174—205.
- Marcenac, J.*: Die Liebe bei Eluard und bei Aragon. *Au* 361—382.
- Marquet, P.—B.*: Jean-Richard Bloch et le théâtre. *Eu* (135—36.) 101—111. [J.-R. Bloch.]
- Martin du Gard, M.*: Rencontres. *NRF* (II.) 451—459. [Tálálkozások Larbaud-val.]
- Martin du Gard, M.*: Valéry Larbaud. *RDM* 7. sz. 506—515.
- Martineau, H.*: Paul-Jean Toulet et Francis Jammes. *MF* (1130.) 228—247.
- Martineau, H.*: Sur une correspondance. *MF* (1125.) 49—57. [P. Léautaud-val folytatott levelezéséről.]
- Maublanc, R.*: Le poète et le militant. *Eu* (135—36.) 81—83. [J.-R. Bloch]
- Memmi, A.*: Camus ou le colonisateur de bonne volonté. *N* (12.) 95—96.
- Ménard, R.*: Antonine Artaud et la condition poétique. *Cr* (119.) 299—310.
- Ménard, R.*: Poésie et Nouvelle Alliance. *Cr* 685—697. [A francia költészet körképe Baudelaire-től R. Charig]
- Meyer, F.*: La métaphysique de Paul Valéry. *CS* (344.) 102—108.
- Milligan, F.*: L'Amérique de Larbaud. *NRF* (II.) 570—574.
- Mondor, H.*: Paul Valéry et Le bateau ivre. *RP* 2. sz. 3—23.
- Mondor, H.*: Valéry familier. *RP* 39—44. 12. sz.
- Morand, P.*: Une suite à la „Lettre de Lisbonne” de Valéry Larbaud. *NRF* (II.) 518—521.
- Mounin, G.*: Vers l'arbre-frère aux jours comptés. *CS* (342.) 306—309. [R. Char]
- Mucci, R.*: Proust „Tattico e stratega” L'episodo militare della Recherche. (Proust „a taktikus és a stratégus”. Az *Eltűnt időnk nyomában* katonai epizódja.) *Let* 25—26: 97—104.
- Nadal, O.*: Les „larmes de l'esprit” dans La Jeune Parque. *MF* (1130.) 193—210. [Valéry versének magyarázata.]
- Nadeau, M.*: Les jugements littéraires de Paul Léautaud. *MF* (1125.) 77—87.
- Naville, J.*: A propos d'une lettre de Guillaume Apollinaire à André Gide. *RSH* 327—330.
- Nimier, R.*: Notes sur le style de Valéry Larbaud. *NRF* (II.) 485—489.
- Ochanine—Meresse, G.*: Sur les traces de l'homme de l'écrivain. *Eu* (135—36.) 71—73. [J.-R. Bloch]
- Onimus, J.*: Peur et Poésie, L'Angoisse de vivre chez Henri Michaux. *Et* 2. sz. 217—237.
- Ormesson, J. D.*: Valéry Larbaud ou le voyageur immobile. *NRF* (II.) 511—517.
- Osorio, P.*: Un ami du Portugal. *NRF* (II.) 522—526. [Valéry Larbaud]
- Paraf, P.*: J.-R. Bloch romancier. *Eu* (135—36.) 89—92. [J.-R. Bloch]
- Parain, Ch.*: Paul Delarue. *P* (72.) 39—40.
- Pessis, B.*: Aragon a soixante ans. *LLS* 10. sz. 144—153.
- Perse, St.-J.*: Larbaud ou l'honneur littéraire. *NRF* (II.) 387—400.
- Pia, P.*: Le Petit Ami en apprentissage. *MF* (1125.) 43—48. [P. Léautaud pályakezdéséről.]
- Picon, G.*: Paul Léautaud et „Le petit ami”. *MF* (1123.) 462—466.
- Pierre de Mandiargues, A.*: Dans un certain miroir. *NRF* (II.) 505—510.
- Pizzorrosso, A.*: Sull'arte narrativa di Roger Martin du Gard. (R. Martin du Gard elbeszélő művészetéről.) *C* 164—182.

Polanščak, A.: Slikarski elementi u djelu Marcela Prousta. (Festői elemek M. Proust művében.) **RSknj** 151—168.
Pomes, M.: Valéry Larbaud et l'Espagne. **NRF** (II.) 527—532.
Pommier, J.: Jacques Crépét. **MF** (1123) 450—455.
 Pour saluer Aragon. **Ncr** (89.) 157.
Rombauts, E.: Henri Bremond et Guido Gezelle. **EtG** 40—41.
Roy, C.: Je voudrais remercier Valéry Larbaud. **NRF** (II.) 460—467.
Schlumberger, J.: Le Vaisseau de Thésée. **NRF** (II.) 403—405. [Valéry Larbaud.]
Schulze-Vellinghausen, A.: Bausteine der Kunst. Briefe Paul Valéry's. **DNR** 143—154.
Serant, P.: De H. de Montherlant à Jacques Chardonne. **RDM** 16. sz. 737—744.

Solier, R. de: Les sirènes latines. **NRF** (II.) 402—499. [Valéry Larbaud.]
Szondi, P.: Jean Giraudoux «Amphitryon 38». **NeoP** 180—184.
Thiébaud, M.: De Claudine à Colette. **RP** 8. sz. 95—119.
Thiébaud, M.: Pierre Gaxotte et la liberté. **RP** 12. sz. 143—149.
Tint, H.: „Les Voix du Silence” and the Novels of Malraux. **FS** 323—332.
Ullmann, E.: Glanures gidiennes. **FM** 196—205.
Varloot, J.: «Le roman inachevé» d'Aragon. **P** (72.) 120—126.
Vaudoyer, J. L.: Fernand Gregh. A propos de son VIIIe recueil de vers. **RDM** 24. sz. 603—608.
Wagner, R.-L.: Le style de Léautaud. **MF** (1125.) 114—126.

Belga irodalom

Bosquet, A.: Norge ou les facettes du sage. **MF** (1123.) 537—541.
Renard, R.: Maurice Maeterlinck et l'Italie. **RLV** 99—115.

Renard, R.: Maurice Maeterlinck en l'Italie. **RLV** 187—204.
Glaude, A.: Franz Hellens à 75 ans. **E** (141.) 150—155.
 The Poet and the People. **TLS** May 31. 334. [E. Verhaeren].

Olasz irodalom

Alberti, G.: Arturo Loria. **Let** 30: 4—17.
Allmayer, V. F.: Il problema Pirandello. **Be** 18—34.
Anceschi, L.: Eugenio d'Ors e la filosofia. **C** 96—101.
Antoniak, A.: Die Gleichgültigen und die Hoffenden. Das Romanwerk von Alberto Moravia. **Au** 10. sz. 392—404.
Aquilecchia, G.: Un autografo sconosciuto di Giordano Bruno. **GSt** 333—338.
Baehr, R.: Studien zur Rhetorik in den Rime Guttone von Arezzo. I—II. **ZRPh** 193—258. és 357—413.
Baldacci, L.: Arturo Loria. **Be** 439—446.
Baratto, M.: Commedie di Pietro Aretino. I—II. **Be** 361—402. és 506—539.
Barbarisi, G.: Foscolo, Ariosto, Omero. A proposito di una recente edizione foscoliana. **GSt** 86—94.
Battisti, E.: Postille al Seicento. **Let** 25—26: 26—45.
Bertracchini, R.: Giani Stuparich. **Be** 180—196.
Blasucci, L.: L'esperienza delle „petrose” e il linguaggio della „Divina Commedia”. **Be** 403—431.
Bo, C.: Le Roman italien de l'apr s-guerre. **Cr** 483—502.
Bocci, M.: Gli „Officii” dei flagellanti di Pomerance (sec. XIV). **SFI** 207—228.
Bonora, E.: Il „Teodoro in Corsica” e i melodrammi giocosi di Giambattista Casti. **GSt** 169—187.
Bosco, U.: Giusti, Tenca, Carducci. **GSt** 535—547.
Boselli, M.: Le „poesie molisane” di Cirese. **Let** 25—26: 105—107.
Brigongiani, P.: Les trois temps de la Poésie d'Eugenio Montale. **Gr** 3—16.
Brown, P. M.: I veri promotori della „rasettatura” del Decamerone nel 1582. **GSt** 314—332.
Brucker, G. A.: The Medici in the Fourteenth Century. **Sp** 1—26.
Bulatkin, E. W.: The Italian Word Sfumatura. **PMLA** 823—853.
Castellani, A.: Note sulla lingua degli „Officii” dei flagellanti di Pomerance. **SFI** 229—240.
Casti, G.: Teodoro in Corsica, melodramma giocoso a cura di E. Bonora e R. Leydi. **GSt** 189—249. [Szövegkölzessel]
Cento, A.: Fauriel agente dei romantici italiani ovvero le disavventure editoriali di due poeti. **GSt** 346—353.
Cerrata, V. F.: A Piccolomini's Commentary on the Poetics of Aristotle. **StRe** 139—168.
Cecchetti, G.: Il testo di „Vita dei campi” e le correzioni verghiane. **Be** 667—684.
Cianchi, R.: Un frammento inedito di Leonardo nella Biblioteca Municipale di Nantes. **BHR** 161—169.
Dazzi, M.: Carlo Goldoni e la società del suo tempo. I—II. **Ri** 10—110 és 169—173.
De Castris, A.: Guido Gozzano e il Novecento. I—II. **C** 348—353 és 488—492.

De Gaetano, A. L.: Tre lettere inedite di Giambattista Gelli e la purgazione de „I capricci del Bottai”. **GSt** 298—313.
Dell'Arco, M.: Volti di Trilussa. Il madrigale, il sonetto, la favola, l'epigramma. **StR** 57—71.
De Marco, F.: Un nuovo codice del „Cicero novus” di Leonardo Bruni Aretino. **Ae** 186—188.
De Marco, F.: Un nuovo codice delle lettere di Platone tradotte da Leonardo Bruni. **Ae** 537—538.
De Robertis, D.: Supplementi all'Espitolario del Pulci. **GSt** 548—569.
De Sanctis, F. M.: Elia Kazan. **Be** 685—698.
De Tommaso, P.: Folklore Molisano. **Be** 200—206. [Eugenio Chirese, molisei költő.]
Duby, G.: Esprit franciscain et sensibilité européenne. **CS** (345.) 171—179.
Dunken, G.: Der Aufstand Fra Dolcinos in Oberitalien zu Beginn des 14. Jahrhunderts. **WA** 495—501.
Enzo Cuglio, A.: Per il testo della „Fiammetta”. **SFI** 5—206.
Fantini, R.: Una lettera di Manzoni. **C** 82—83.
Favati, G.: Ancora sull'Escorialense e III. 23 e su un gruppo di sonetti di Nicolo de' Rossi. **FR** 176—190.
Fido, Fr.: Per una lettura storica delle commedie goldoniane. **Be** 636—666.
Figurelli, F.: L'ultima edizione critica del codice Petrarcesco 3196. **FR** 88—109.
Filosa, C.: I due poeti „principi” della scuola romana nella critica italiana e straniera. (Giambattista e Giuseppe Maccari.) **StR** 170—183.
Finch, Ch. E.: The Alphabetical Notes in Rinuccio's Translation of Aesop's Fables. **MH** 90—93.
Firro, L.: Le carte di G. Botera nella Trivulziana. **GSt** 460—464.
Fuchs, L.: Begegnung an der Themse. **NDL** 1. sz. 105—114. [Bruno Giordano londoni tartózkodásáról.]
Gallina, A.: Appunti per una storia della fortuna del Giovin in Spagna nel sec. XVI. **FR** 219—214.
Gallina, A.: Una tradizione catalana quattrocentesca della „Divina Commedia”. **FR** 235—266.
Garaudy, R.: Introduction à l'oeuvre d'Antonio Gramsci. **Ncr** (87—88.) 97—107.
Gellegrini, Fr.: Maffeiiana: Lettere di Francesco Cipolla riguardanti Scipione Maffei. **C** 201—211.
Ghisalberti, F.: Gli „Enoi” del giovanissimo Manzoni. **GSt** 100—103.
Golino, C. L.: Carlo De'Dottori's „Il Parnaso”. **PMPH** 1—176.
Gonnelli, P.: La prosa di alcuni scrittori della „Voce”. **C** 63—77.
Gonnelli, P.: Liricità e „racconto” nella prosa di Tozzi. **Let** 27—28: 40—50.

- Goukowski, M.*: De nouveau sur Léonard de Vinci. Léonard et Janus Lascaris. *BHR* 7—13.
- Green, R. H.*: Dante's „Allegory of Poets" and the Mediaeval Theory of Poetic Fiction. *CL* 118—128.
- Guidubaldi, E.*: T. S. Eliot e B. Croce. Due opposti atteggiamenti critici di fronte di Dante. *Ae* 147—185.
- Guarisco, C.*: Due redazioni di „La preghiera" di Carlo Porta? *GSt* 339—345.
- Heitmann, Kl.*: La genesi del „De remediis utriusque fortune" del Petrarca. *C* 9—30.
- Hezter, J. H.*: Il principe and lo stato. *StRe* 113—138. [Macchiavelli.]
- Jacoboni, E.*: Le Rime di Benedetto Accolti d'Arezzo, [detto anche Benedetto di Michele da Pontenano (1415—1464.)] *SFI* 241—302.
- Jemolo, A.*: Piero Calamandrei. *Be* 35—54.
- Jenni, A.*: Italiani all'Istituto Fellenberg di Hofwil, Berchet mancato insegnante in Svizzera e due sue lettere inedite. *GSt* 354—367.
- Klein, R.*: La Théorie de l'expression figurée dans les Traités italiens sur les Imprese, 1555—1612. *BHR* 320—342.
- Köhler, E.*: Das Fiore-Problem und Dantes Entwicklungsgang. *GRM* 273—286.
- Lana, I.*: Ricordo di Gaetano De Sanctis. *C* 339—342.
- Lentini, D. A.*: Le Odi di Alfano ai principi Gisulfo e Guido di Salerno. *Ae* 230—240.
- Poésie et mystique chez les Franciscains italiens du XIIIe siècle.* *CS* 180—196.
- Limentani, U.*: La satira dell'„Invidia" di Salvator Rosa e una polemica letteraria del Seicento. *GSt* 570—630.
- Lopriore, G. I.*: Letterature e umanità nelle tre ultime lezioni pavesi del Foscolo. *C* 290—307.
- Lubiani, G.*: Augusto Monti. *Be* 288—302.
- Lucignani, L.*: Le théâtre italien d'aujourd'hui. *RT* 7—18.
- Maccarrone, M.*: Dante e i teologi del XIV—XV secolo. *StR* 20—28.
- Maier, Br.*: Virgilio Giotti. *Be* 540—561.
- Malaparte, C.*: Autobiografia. I—II. *Ri* 373—378 és 474—478.
- Manacorda, G.*: Nota su Italo Calvino. *Be* 197—200.
- Marti, M.*: Bembo e il petrarchismo italiano del cinquecento. *Be* 447—453.
- Marti, M.*: Interpretazione del „Decamerone". *C* 276—289.
- Mattalia, D.*: Un petrarchista trentino del Cinquecento: Cristoforo Busetti (con un „Saggio di rime"). *FR* 267—310.
- Mazzeo, J. A.*: The Analogy of Creation in Dante. *Sp* 706—721.
- Minuto, D.*: Note sul valore letterario del „Comentum super Dantis Comœdiarum" di Benvenuto da Imola. *Ae* 449—464.
- Nounin, G.*: Jacopone da Todi et la poésie franciscaine. Poésie Franciscaine et Poésie Populaire. *CS* (345.) 163—170.
- Morghen, R.*: La lettera di Dante ai Cardinali italiani. *BAM* 1—32.
- Nardi, Br.*: L'ultimo canto dell'„Inferno". *C* 141—148.
- Natali, G.*: Guido Fortebracci carducciano, anticarducciano. *StR* 425—432.
- Natali, G.*: Manfredi Porena letterato romano. *StR* 687—695.
- Navarra, A.*: Un narratore Siciliano dell' ottocento: Vincenzo Linares. *Be* 312—314.
- Novacco, D.*: La società siciliana e Danilo Dolci. *Be* 453—463.
- Orsenigo, C. A.*: A proposito di due corsi della prima scuola desanctisiana. *Ae* 193—195.
- Palgen, R.*: Il Mito di Glaucò nella „Divina Commedia". *C* 400—412.
- Palgen, R.*: Scoto Eriugena. Bonaventura e Dante. *C* 1—8.
- Patch, H. R.*: Symbolism of the Supernatural in the Divine Comedy. *RPh* 204—209.
- Pecorano, M.*: Anomalie grafiche e fonetiche in un'epistola senese del primo Trecento. *SFI* 439—452.
- Peritore, G.*: Riccardo Bachelli romanziere. *Be* 159—179.
- Perincone, V.*: Ezio Chiorgioli. *GSt* 466—467.
- Pellegrino, M.*: Per l'esatta interpretazione d'un passo di San Giustino. *C* 342—344.
- Petrocchi, G.*: Inchiesta sulla tradizione manoscritta del „Fioretti di San Francesco". *FR* 311—324.
- Piromalli, A.*: Documenti per la storia del Settecento italiano II. Le amicizie letterarie di Aurelio Bertola. *C* 196—201.
- Poggioli, R.*: Tragedy or Romance? A Reading of the Paolo and Francesca Episode in Dante's Inferno. *PMLA* 313—358.
- Presca, G.*: Su l'Indovinello di Verona. *Ae* 241—252.
- Puelli, C.*: Sur les idées politiques de F. Pétrarque. *RdLm* 3, sz. 38—48.
- Pullini, G.*: Eccelettismo nel teatro di Roberto Bracco. *C* 448—463.
- Raimondi, E.*: Nota petrarchesca. *C* 475—478.
- Raimondi, E.*: Un lettore barocco di Rabelais. *C* 149—164.
- Romano, V.*: Ancora del testo del „Decamerone" ricostruito da Ch. S. Singleton. *Be* 303—312.
- Rosta, G.*: Una lettera inedita del Tasso e il „Mondo crato". *C* 77—81.
- Russo, L.*: Carducciana. *Be* 209—210.
- Russo, L.*: Carducci e il paesaggio storico. *Be* 276—287.
- Russo, L.*: Caterina Benincasa e Bernardino da Siena. *Be* 121—132.
- Russ, L.*: Il linguaggio poetico del Carducci. *Be* 1—17.
- Russo, L.*: Il primo cinquantenario della morte del Carducci. *Be* 324—326.
- Russo, L.*: Lettere quasi postreme del Carducci. *Be* 562—566.
- Saccetti, M.*: Il Barocco e la morte: un tema del III. Congresso Internazionale di Studi Umanistici. *C* 92—96.
- Sansonetti, V.*: Sull'epigrafe metrica in morte di Fra Giacomo da Vicenza. *Ae* 532—537.
- Santarelli, E.*: Regioni e regionalismo nel pensiero di Gramsci. *R* 308—309.
- Santini, E.*: Del „Vestigi della storia del sonetto italiano" di Ugo Foscolo. *C* 428—447.
- Sasso, G.*: Intorno alla composizione dei „Discorsi" di Niccolò Macchiavelli. I. *GSt* 482—534.
- Secret, Fr.*: Pico della Mirandola e gli inizi della cabala cristiana. *C* 31—47.
- Segre, C.*: La fonte diretta del „Ritmo Cassinese". *GSt* 473—482.
- Singleton, Ch. S.*: The Irredicible Dove (Dante). *CL* 129—135.
- Spinelli, S.*: Eugenio Donadoni maestro. *Be* 432—438.
- Spitzer, L.*: Altre considerazioni sul „Cantico di Frate Sole". *C* 84—87.
- Spitzer, L.*: Ancora sul „Detto del gatto lupesco". *GSt* 460.
- Spitzer, L.*: Osservazioni al testo del „detto d'Amore". *GSt* 77—85.
- Steadman, J. M.*: Fortune in Marino's l'Adone. *RF* 58—66.
- Surghi, S.*: La „Beatrice Cenci" di Moravia e il dibattito tra letteratura e teatro. *Be* 585—587.
- Tateo, Fr.*: Per una lettura critica dell'opera latina del Sannazzaro. *C* 413—427.
- Terracini, B.*: L'„aureo Trecento" e lo spirito della lingua italiana. *GSt* 1—36.
- Toffanin, G.*: Lorenzo Valla (nel quinto centenario della morte). *StR* 269—284.
- Togliatti, P.*: Attualità del pensiero e dell'azione di Gramsci. *R* 137—146.
- Trombatore, G.*: Introduzione alle „Rime" del Tasso. *Be* 258—275.
- Trombatore, G.*: L'esordio di Manzoni. *GSt* 247—297.
- Tropeano, Fr.*: Tre lettere inedite di Ugo Foscolo. *GSt* 95—99.
- Varischi, C.*: Lettere familiari di Gabriele D'Annunzio del 1894. *C* 331—338.
- l'arvaro, A.*: Antonio Pucci e le fonti del „Libro di varie storie". *FR* 148—175.
- l'arvaro, A.*: Il „Libro di varie storie" di Antonio Pucci. *FR* 48—87.
- l'enturi, Fr.*: Un amico di Beccaria e di Verri: profilo di Giambattista Biffi. *GSt* 37—76.
- Wainstein, L.*: Trois contours italiens. *C* 839—852. [Carlo Cassola, Giorgio Bassani, Italo Calvino.]
- Watkins, R.*: The Authorship of the Vita anonima of Leon Battista Alberti. *StRe* 101—112.
- Weise, G.*: Manieristische und frühbarocke Elemente in den religiösen Schriften des Pietro Aretino. *BHR* 170—207.
- Wellek, R.*: Francesco De Sanctis e la critica dell'Ottocento. *C* 308—330.
- Wilkins, E. H.*: On Petrarch's Ad se ipsum and l'vo pensando. *Sp* 84—91.

Román irodalom

- Bălan, I. D.*: Pe marginea poeziei lui Octavian Goga. (Szeljegyzetek Octavian Goga költészetéről.) VR 5. sz. 151—169.
- Barbu, Eu.*: Scriitorul și actualitatea. (Író és aktualitás.) VR 2. sz. 216—219.
- Bratu, H.*: Mihail Ralea și explicația omului. (M. Ralea és az ember magyarázata.) VR 7. sz. 144—195.
- Bratu, H.*: Pornind de la critici. I—II. (A kritikából kiindulva.) VR 11. sz. 155—168 és 12. sz. 141—161.
- Camil Petrescu*. [Nekrológ.] VR 4. sz. 108—110.
- Cisek, O. W.*: Mihail Sadoveanu. SF 736—753.
- Cornea, P.*: Pastelurile sau despre poezia naturii și natura poeziei la V. Alecsandri. (Vázlatok a tájköltészetéről és V. Alecsandri költészetének természetéről.) VR 11. sz. 111—129.
- Cosașu, R.*: Regenerarea reportajului. (A riport újjászületése.) VR 8. sz. 151—160.
- Crohmălniceanu, O. S.*: Matei Caragiale și tehnica tainei. (M. Caragiale és az árnyalás technikája.) VR 12. sz. 176—190.
- Crohmălniceanu, O. S.*: Proza lui Tudor Arghezi. (T. Arghezi prózája.) VR 2. sz. 164—175.
- Dumitrescu-Busulenga, Z.*: Tudor Vianu. VR 12. sz. 171—173. [A 60 éves tudós méltatása.]
- Iosifescu, S.*: Hortensia Papadet-Bengescu. VR 1. sz. 165—187. Literatura noua și actualitatea. (Az új román irodalom és az aktualitás.) VR 12. sz. [A szerkesztőség körkérdésére adott válaszok.]
- Liu, N.*: Rebreanu neconoscute. (Az ismeretlen Rebreanu.) VR 2. sz. 106—115. [R. kladatlan írásának szövegével.]
- Liu, N.*: Geneza unui roman clasic despre 1907. (Egy klasszikus regény 1907-ről.) VR 3. sz. 27—36. [L. Rebreanu: *Răscoală*]
- Micu, D.*: Evoluția poeziei lui Mihai Dragomir. (M. Dragomir költészetének fejlődése.) VR 4. sz. 162—175.
- Micu, D.*: Inceputurile prozei lui Eusebiu Camilar. (E. Camilar prózai zsongái.) VR 1. sz. 215—218.
- Negoiescu, I.*: Reflecții stilistice asupra prozei lui Pavel Dan. (Stilisztikai gondolatok P. Dan prózájáról.) VR 3. sz. 143—150.
- Negoiescu, I.*: Valori stilistice în nuvelele lui Agribiceanu. (Agribiceanu novelláinak stilisztikai értékei.) VR 4. sz. 180—198.
- Perpessicius, G.*: Baronzii și poezia politică. (G. Baronzii és a politikai költészet.) VR 3. sz. 42—50.
- Pîru, Al.*: Comentarii la poezia lui Mihail Beniuc. (Kommentárok M. Beniuc költészetéhez.) VR 11. sz. 99—107.
- Pîru, Al.*: Recitind pe Sadoveanu. (Visszaemlékezések Sadoveanura.) VR 8. sz. 161—167.
- Pîru, Al.*: Panait Istrati. VR 2. sz. 141—159.
- Pîru, Al.*: O sută de ani de roman. (Száz éves a regény.) VR 6. sz. 165—176. [A százéves román regényirodalom fejlődésrajza.]
- Raicu, L.*: Literatura și etica Revoluției. (A Forradalom irodalma és erkölce.) VR 10. sz. 137—143.
- Raicu, L.*: Delimitări. VR 3. sz. 191—198.
- Raicu, L.*: Notă la poezia Mariei Bănuș. (Szeljegyzetek M. Bănuș költészetéről.) VR 5. sz. 213—217.
- Șerban, G.*: Argument pentru actualitate. (Érv az aktualitás mellett.) VR 2. sz. 220—223.
- Șerbu, J.*: Reflecții asupra operei lui J. Peltz. VR 7. sz. 178—184.
- Silvestru, V.*: Orientări în dramaturgia noastră actuală. (Irányszatok mai drámaírodalmunkban.) VR 5. sz. 184—193.
- Suluțiu, O.*: Anton Holban. VR 1. sz. 133—139.
- Tudor, E.*: Însenmări despre proza lui V. Em. Galan. (Jegyzetek Galan prózájáról.) VR 8. sz. 168—174.
- Tudor, E.*: Însenmări despre... genul plecticos. (Jegyzetek... az unalmas műfajról.) VR 4. sz. 203—211.
- Vianu, T.*: 1907. in literatură și artă. (1907. az irodalomban és a művészetben.) VR 3. sz. 7—20.

Spanyol és portugál irodalom.

- Giaz, J. S.*: Bibliografía de la Literatura Hispanica. (Adiciones al tomo IV.) RL 88—112.
- Alvar, M.*: Un texto de Luzán sobre el rético. RF 49—57.
- Ashcom, B. B.*: Verbal and conceptual Parallels in the plays of Alarcón. NR 26—49.
- Bucklin, L. B.*: Some spanish words derived from the roman liturgy. HR 50—62.
- Casou, J.*: Les grands thèmes de la littérature espagnole. RP 7. sz. 57—68.
- Clarke, D.*: Nebrija on Versification. PMLA 27—42.
- Clarke, D. C.*: On Santillanos „Uno Manera De Decir cantares”. PQ 72—76.
- Correa, G.*: El Simbolismo De La Lanza En La Poesia De Federico García Lorca. PMLA 1060—1084.
- Correa, G.*: Estructura y forma en el „Poema del Mio Cid”. HR 280—290.
- Del Piero, A.*: Dos citas latinas de Quevedo. RF 67—71.
- Demidowicz, J. P.*: El conde de las Navas y los cuentos de don Juan Valera. RL 20—32.
- Echarrí, E. D.*: Métrica modernista: innovaciones y renovaciones. RL 28—32.
- Falconieri, J. V.*: Historia de la Commedia dell'Arte en España. I. RL 1—20.
- Gilman, St.*: A rejoinder to Leo Spitzer. HR 112—121. [Válasz a bírálatra: vö. HR 1—25.]
- Grand, I. W.*: An Eclogue of Giovanni Pontano. PQ 76—83.
- Green, O. H.*: El „Ingenioso” Hidalgo. HR 175—193. [Cervantes.]
- Green, H. O.*: On the Attitude toward the Vulg in the Spanish Siglo de Oro. StRe 190—200.
- Guillen, Cl.*: La disposición temporal del „Lazarillo de Tormes”. HR 264—279. [D. H. de Mendoza.]
- Helman, F. E.*: A note in an immediate source of Cadalso's „Noches Lugubres”. HR 122—25. [S. Mercier: *L'an deux mille quatre cent quarante*.]
- Hermán, St.*: Federico García Lorca. Au 2. sz. 157—159.
- Laplane, G.*: Calderon et l'Espagne. RP 5. sz. 98—100.
- Lihani, J.*: Lucas Fernández and the Evolution of the Shepherd's Family Pride in Early Spanish Drama. HR 252—263.
- Keller, J. P.*: The Structure of the „Poema de Fernán González”. HR 235—246.
- Mazoyer, J. A.*: Carrera Andrade poète méridien. Cr 829—838.
- Mayo, A. P.*: Notas sobre la evolución histórica del prólogo en la literatura medieval castellana. RL 32—40.
- McCready, T. W.*: „Empresas” in Lope de Vega's Works. HR 79—104.
- Moffatt, L. G.*: Alvar Gomez de Castro's Verses from the „Libro de buen amor”. HR 247—251.
- Nikolić, R.*: „Kraj generacije 98”. (A 98-as nemzedék kihalt.) S 4. sz. 484—487. [Pio Baroja halálára.]
- Onis, J. de.*: The alleged acquaintance of William Cullen Bryant and José María Heredia. HR 217—220.
- Pudilla, J. M.*: Epistolario de Auréliano Fernández-Guerra a Menéndez-Pelayo. RL
- Pageard, R.*: Romanciers et contes espagnols contemporains. MF (1123.) 530—537.
- Pellegrini, S.*: Possilla alla „Cantiga da Guarvaya”. FR 113—118.
- Peyton, M. A.*: Lope de Vega and His Styles. RR 161—184.
- Pitollet, C.*: En relisant quelques oeuvres de Miguel de Unamuno. EdLM 48—60.
- Ryan, H. A.*: A Note on Lope de Vega's „Soneto de Repente”. MLN 121—124.
- Sánchez, L. F.*: „Atahualpa”, Tragedia Española del siglo XVIII. AUC 1—20.
- Shaw, D. L.*: A reply to „Deshumanización” — Baroja on the art of the novel. HR 105—111.
- Spitzer, L.*: A new book on the art of The Celestina. HR 1—25. [St. Gilman könyvéről, Wisconsin 1956.]
- Tate, B. R.*: López de Ayala, humanist historian? HR 157—174.

Tilliette, X.: Deuil de Gabriella Mistral. *Et* 5. sz. 242—253.
 Togeby, Kn.: La composition du roman „Don Quijote.” *OL* (Suppl. 1.) 5—63.
 Uhse, B.: Diego Rivera zum Gedenken. *Au* 12. sz. 569—570.
 Viqueira, J. M.: La obra de Joaquín Paco d'Arcos. *RL* 40—50.

Wardropper, B. W.: El Burlador de Sevilla: A Tragedy of Errors. *FQ* 61—71.
 Wardropper, B. W.: The Pertinence of „El Curioso Impertinente”. *PMLA* 587—600. [Cervantes.]
 Warnier, R.: A propos d'une Anthologie de littérature portugaise. *RLC* 99—105.
 Wilson, E. M.: Tradition and change in some late Spanish verse chapbooks. *HR* 194—216.

Görög irodalom

Ackrill, J. L.: Plato and the copula: Sophist 251—259. *JHSt* 1—6.
 Allonsi, L.: Su Aristone di Ceo. *Ae* 366—367.
 Allan, D. J.: Magna Moralia and Nicomachean Ethics. *JHSt* 7—11.
 Albini, U.: Andocide I. 27. *Maia* 154—156.
 Albini, U.: Teofrasto, Caratteri VI. 7. *Maia* 75—77.
 Alfonsi, L.: Nota a Iuppiter magus. *RPhil* 74—76.
 Alfonsi, L.: Il *παι βλοφ θεω ητινός* di Filone e la tradizione protettica. *WSt* 5—10.
 Agno, F.: Per una semantica del gergo. *SFI* 401—438.
 Arrighetti, G.: Epicuro. *AP* 26—53.
 Arnott, W. R.: Split Anapaests, with Special Reference to Some Passages of Alexis. *CIQ* 188—198 [Aristophanes.]
 Beare, W.: Aristophanic Costume Again. *CIQ* 184—185.
 Beattie, A. J.: A Note on Sappho Fr. 1. *CIQ* 180—183.
 Biehl, W.: Die Interpolationen in Euripides' *Hekube* V. 59—215. *Phil* 55—69.
 Bietohlavsek, K.: Zu den ethischen Werten in Idealtypen der griechischen Heldensage. *WSt* 22—43.
 Bickel, E.: Rekonstruktions-Versuch einer hellenistischen Gyges-Nysia-Tragödie. *RhM* 141—152.
 Bluck, R. S.: False Statement in the *Soplist* (Platon.) *JHSt* 181—186.
 Boer, W. D.: The Delphic Oracle Concerning Cypselus. (Hdt. V. 92/b, 2) *Mn* 339. [Egy kétértelmű jóslat értelmezéséhez.]
 Bollack, J.: Sur deux fragments de Parménide (4 et 16). *REG* 56—71.
 Bonnard, A.: Leben und zeitliche Einordnung des Archilochos von Paros. *Alt* 3—18.
 Booth, N. B.: Aeschylus. *Choephoroi*, 61—65. *CIQ* 143—144.
 Booth, N.: Zeno's Paradoxes. *JHSt* 187—201.
 Boussoulas, N.: Essai sur la structure du mélange dans la pensée présocratique (Leucippe-Démocrite). *BGB* 13—26.
 Boura, C. M.: Asius and the old-fashioned Samians. *He* 391—401.
 Boyd, M. J.: Longinus, the 'Philological Discourses', and the Essay 'On the Sublime'. *CIQ* 39—46.
 Brann, E.: A Note on the Structure of Sophocles' *Electra*. *CIPH* 103—104.
 Brocchia, G.: Il motivo della morte nel VI libro dell'*Iliade*. *RPhil* 61—69.
 Brunner, R.: Fréret und die Lettre de Thrasibule à Leucippe. *WZ Rostock* 11—26.
 Cadiou, R.: Sur un Florilège philonien. *REG* 93—101.
 Calogero, G.: Gorgias and the Socratic Principle 'Nemo sua sponte peccat'. *JHSt* 12—17.
 Campbell, A. F.: Alcaeus A 6. 1. *CIR* 4—5.
 Cantarella, R.: Das Werk des Aristophanes. *Alt* 205—212.
 Carrington, A. G.: A Greek Enigma. *Mn* 340.
 Casella, E.: Hippolyti Refutationes I. 14. *Maia* 322—325.
 Castiglioni, B.: Il prologo dell' *Heautontimorumenos* e la commedia „duplex”. *Ath* 275—305.
 Cherniss, H.: The Relation of the 'Timaeus' to Plato's Later Dialogues. *AJPh* 225—266.
 Cherniss, H.: Timaeus 38 A8—B5. *JHSt* 18—23.
 Colonna, A.: Guglielmo di Moerbeke e l'esemplare della Poetica di Aristotele. *RPhil* 372—381.
 Coulon, V.: Aristophanes, Thesmophoriazusen 1015—1055. *RhM* 186—198.
 Courty, J.: L'Odyssée, poème de fidélité. *ÉCI* 65—73.
 Crocker, L.: On Interpreting Hippolytus. *Phil* 238—246.
 Dain, A.: Hermathena. *BGB* 3—12.
 Daitz, S. G.: The Relationship of the *De Chersoneso* and the *Philippica quarta* of Demosthenes. *CIPH* 145—162.

Dale, A. M.: An Interpretation of Ar. Vesp. 136—216 and its Consequences for the of Aristophanes. *JHSt* 205—211.
 De Cesare, R.: Due recenti studi sulla leggenda di Aristotele cavalcato. *Ae* 85—101.
 De Marco, M.: Note al testo dell'*Exidium Troiae*. *Ae* 371—380.
 Defradas, J.: La religion de Pindare. *REG* 224—234.
 Demos, R.: Paradoxes in Plato's Doctrine of the Ideal State. *CIQ* 164—174.
 Des Places, É.: Deux témoins du texte des Lois de Platon. *WSt* 254—259.
 Diamantopoulos, A.: The Danaid Tetralogy of Aeschylus. *JHSt* 220—229.
 Dihle, A.: Der Platoniker Ptolemaios. *He* 314—325.
 Dixon, H. J.: Thucydides II. 4. 4. *CIR* 198.
 Dodds, E. R.: Notes on Some Manuscripts of Plato. *JHSt* 24—30.
 Dorjahn, A.-P.: Extemporaneous Elements in Certain Orations and the *Prooemia* of Demosthenes. *AJPh* 287—296.
 Dörer, K. J.: The Political Aspect of Aeschylus's Eumenides. *JHSt* 230—237.
 Duchemin, J.: Recherche sur un thème aristophanien et ses sources religieuses: les voyages dans l'autre monde. *ÉCI* 273—295.
 Edmonds, J. M.: *Marginalia Selecta*. I. To Plutarch's *Morals*. *CIQ* 59—67.
 Eissfeldt, O.: Textkritische Bemerkungen zu den in Eusebius' Praeparatio Evangelica enthaltenen Fragmenten des Philo Byblius. *WSt* 94—99.
 Else, G. F.: The Origin of *TPATZIDIA*. *He* 17—46.
 Else, G. F.: Agamemnon 1421—24. *CIPH* 33.
 Erbse, H.: Textkritische Beiträge zu den Biographien Plutarch. *RhM* 271—294.
 Erbse, H.: Polybios Interpretationen. *Phil* 269—297.
 Ferrari, C.: Saggio di versione poetica. (Dall'*Eucuba* di Euripide.) *D* 90—98.
 Festugière, A. J.: Euripide dans les „Bacchantes”. *Er* 127—144.
 Fitton Brown, A. D.: The Size of the Greek Tragic Chorus. *CIR* 1—4.
 Fowler, B. H.: The Imagery of the „Prometheus Bound”. *AJPh* 173—184.
 Fraenkel, H.: De Argonauten Epos des Apollonios. *MHe* 1—19.
 Furlley, D. J.: Empedocles and the Clepsydra. *JHSt* 31—34.
 Gabra, E.: Studi su Filarco. Le biografie plutarchee di Agide e di Cleomene (Clapp. I—IV.). *Ath* 3—55., 193—239.
 Gallavotti, C.: Ares e Areios prima di Omero. *RPhil* 225—233.
 Garton, C.: Characterisation in Greek Tragedy. *JHSt* 247—254.
 Garzya, A.: Studi sugli „Fracidi” di Euripide. *D* 63—71.
 Giangrande, G.: Kritisches zum Historiker Herodian. *RhM* 263—271.
 Gigante, M.: Un nuovo frammento politico (P. Heid. 182). *Maia* 68—74.
 Gomme, A. W.: Interpretations of Some Poems of Alkaeos and Sappho. *JHSt* 255—266.
 Guaglianone, A.: De Phaedri fabula IV 24 quaestiuicula. *RPhil* 253—255.
 Guthrie, W. K. C.: Aristotle as a Historian of Philosophy. *JHSt* 35—41.
 Gregor, D. B.: *ᾠ γίλρατ*. *CIR* 14—15.
 Groningen, B. A. van: Théognis 769—772. *Mn* 103—109.
 Groningen, B. A. van: Ad Aristophanis Gerytadae Fr. 149. *Mn* 21.

- Grube, G. M. A.: Notes on the *περί ἔργου*. *AJPh* 355—374.
- Hackforth, R.: Platonic Forms in the *Theaetetus*. *CIQ* 53—58.
- Hackforth, R.: Plato, *Timaeus* 35a 4—6. *CIRe* 196.
- Hackforth, R.: Notes on Plato's *Theaetetus*. *Mn* 128—140.
- Hammond, N. G. L.: *Τὸ Μιδυζόν* and *Τὰ Μηδία*. *CIRe* 100—101. [Egy Thukydides-szöhasználat magyarázata.]
- Harrison, A. R. W.: Nicomachean Ethics, book V. and the Law of Athens. *JHSt* 42—47.
- Harvey, A. E.: Homeric Epithets in Greek Lyric Poetry. *CIQ* 206—223.
- Hathorn, F. X.: Rationalism and Irrationalism in Euripides' *Hippolitus*. *CIJ* 211—218.
- Helm, R.: Ceterum bei Apuleius. *WSt* 131—147.
- Heidbüchel, F.: Die Chronologie der Peisistratiden in der Attis. *Phil* 70—89.
- Hemmerdinger, B.: Théon d'Alexandrie et le commentaire des Phénomènes d'Araos. *REG* 239.
- Herbert, K.: The Identity of Plutarch's Lost „Scipio”. *AJPh* 83—88.
- Hicken, W. F.: Knowledge and forms in Plato's *Theaetetus*. *JHSt* 48—53.
- Higham, T. F.: Nature Note: Autophagy in Octopods. *Hesiod Vindicated*. *CIRe* 16—17.
- Hoerber, R. G.: More on „Action” in Plato's Symposium. *CIJ* 220—221.
- Hornstein, F.: Vergilius *ΠΙΡΘΕΝΙΑΣ*. *WSt* 148—152.
- Hunger, H.: Johannes Chortasmenos, ein byzantinischer Intellektueller der späten Palaiologenzeit. *WSt* 153—163.
- Immerwahr, H. R.: The Samian Stories of Herodotus. *CIJ* 312—322.
- Irigoin, J.: Colon, vers et strophe dans la lyrique monodique grecque. *RPhil* 234—38.
- Irscher, J.: Ariadne. *WSt* 164—167.
- Irscher, J.: Palladas. *WZ Berlin* 163—175.
- Janka, E.: Pseudo-Dionysius und Julian. *WSt* 168—178.
- Jaeger, W.: Aristotle's Use of Medicine as Model of Method in his Ethics. *JHSt* 54—61.
- Johnson, R.: A Note on the Number of Isocrates' Pupils. *AJPh* 297—300.
- Jongkees, J. H.: Aristophanes *Nubes* 401 sq. and the Olympieum. *Mn* 154—155.
- Josifović, St.: Lykophronstudien. *CNS* 199—238.
- Kahlenberg, W.: Hippokrates. *He* 379—380.
- Kamerbeek, J. C.: Sophocles IV: Notes, Critical and Exegetical, on the *Trachiniae*. *Mn* 117—127.
- Kamerbeek, J. C.: Notes sur quelques passages du *Philebe*. *Mn* 226—231.
- Kannicht, R.: Zu Aesch. Fr. 23 und Trag. Adesp. Fr. 144 N°. *He* 285—291.
- Katičić, R.: Die Ringkomposition im ersten Buche des Thukydideischen Geschichtswerkes. *WSt* 179—116.
- Kay, F. L.: Aristarchus' *τέλος*. (*Od.* XXIII. 296.) *CIRe* 106.
- Kennedy, G. A.: The Ancient Dispute over Rhetoric in Homer. *AJPh* 23—34.
- Kernodle, G. R.: Symbolic Action in the Greek Choral Odes? *CIJ* 1—7.
- Kirk, G. S.: Men and Opposites in Heraclitus. *MHe* 155—163.
- Kloch-Kornitz, P.: Hesiod und die frühgriechische Gesellschaft. *WZ Rostock* 205—216.
- Kluge, G.: Der neue Wortschatz in Oresmes „Traité de la Monnaie”. (ca 1361.) *WZ Berlin* 103—114.
- Koller, H.: Hypokrisis und Hypokrites. *MHe* 100—107.
- Koster, W. J. W.: *ΔΑΕΡΜΟΡΡΑΦΙΟΝ*. *Mn* 58 [Egy Aristophanes-scholionban előforduló szóról.]
- Koster, W. J. W.: De Cod. Par. Colsl. 192 Schilia ad Aristophanem continenti. *Mn* 156—157.
- Козлова, Г. Г.: Отражение эпохи ранней римской империи в романе Ксенофонта Зфесского «Фесские повести». *VDI* 2. sz. 159—167.
- Kranz, W.: Zwei kosmologische Fragen. *RhM* 115—120.
- Kudlien, F.: Ein unbekannter Verschluss für φ 391 (Homeros). *Phil* 324—325.
- Langerbeck, H.: The philosophy of Ammonius Saccas. *JHSt* 68—74.
- Lasserre, F.: Les premiers poèmes d'Archiloque. *RPhil* 52—62.
- Lavency, M.: Aspects de la logographie judiciaire à l'époque de Lysias. *ACI* 125—135.
- Leahy, D. M.: The Spartan Embassy to Lygdamis. *JHSt* 272—275.
- Lendle, O.: *ἙΞΑΤΚΟΝΙΣΜ* (Aristoph. Eccl. 259.). *He* 494—495.
- Lesky, A.: Zur Überlieferung des Aristainetos. *WSt* 219—231.
- Livadeas, C.: L'interprétation de la tragédie grecque. *RT* (36.) 36—45.
- Lloyd-Jones, P. H. J.: Euripidea. *CIRe* 97—100.
- Lloyd-Jones, H.: Notes on Sophocles' *Antigone*: Corrigenda. *CIQ* 224.
- Lloyd-Jones, H.: Notes on Sophocles' *Antigone*. *CIQ* 12—27.
- Longo, O.: Coniectanea (Thukydides, Platon, Plotinos). *Maia* 283—290.
- Lulofs, H. J. D.: Aristotle's *ΠΕΡΙ ΦΥΤΩΝ*. *JHSt* 75—80.
- Luppino, A.: Theognide vv. 261—266. *RPhil* 234—238.
- Luppino, A.: Sofocle, *Antigone*, 4, 82, 99. *RPhil* 167—170.
- Lazzeroni, R.: Lingua degli dei e lingua degli uomini. *AP* 1—2.
- Luzzatto, G. L.: Claudel traduttore di Eschilo. *D* 72—89.
- Maas, P.: *Ciris* 343. *Maia* 223—224.
- Mass, P.: De novo schematis almaniaci exemplo. *Maia* 157.
- Mansion, A.: Le texte d'Aristote Physique H 1—3 dans les versions Arabolatinées. *JHSt* 81—86.
- Marengli, G.: Caratteri e intenti del Periplo di Arriano. *Ath* 177—192.
- Marzullo, B.: La Chionia di Neobule. *RhM* 68—82.
- Marzullo, B.: Zum „Lexicon des frühgriechischen Epos”. *Phil* 169—216.
- Merkelbach, R.: Heliodor I 10, Seneca und Euripides. *RhM* 99—100.
- Merkelbach, R.: Sappho und ihr Kreis. *Phil* 1—29.
- Merlan, P.: Metaphysik: Name und Gegenstand. *JHSt* 87—92.
- Meyier, K. A. de: Two Greek Scribes Identified as one. *Se* 99—102.
- Minio-Paluello, L.: A Latin Commentary on the Prior Analytics. *JHSt* 92—102.
- Mirambel, A.: La Littérature néohellénique et l'Orient. *BGB* 108—130.
- Momigliano, A.: Erodoto e la storiografia moderna: alcuni problemi presentati ad un convegno di Umanisti. *Ac* 74—84.
- Mugler, Ch.: *Ἐξίς, σχήμα ἐδ σχήμα* chez Platon. *REG* 72—92.
- Musurillo, H.: Sunken Imagery in Sophocles' „Oedipus”. *AJPh* 36—51.
- Musurillo, H.: A Critical Note on Demosthenes' *First Philippic*. *CIQ* 86—88.
- Mühl, P. von der: Bemerkungen zu Pindars Nemeen und Isthmien. *MHe* 127—132.
- Newcomer, J.: Longinus in a Modern Instance. *CIJ* 113—118.
- Notopoulos, J. A.: Homeric Similes in the Light of Oral Poetry. *CIJ* 323—328.
- Noyen, P.: Aristote et la réforme monétaire de Solon. *ACI* 136—141.
- Norotný, Fr.: De Platonis miraculo geometrico. *LF* 14—20.
- Osmun, G. F.: Interlinear Change of Speaker in Menander. *CPh* 27—29.
- Owen, G. E. K.: A Proof in the *ΠΕΡΙ ΔΙΕΩΝ*. *JHSt* 103—111.
- Page, D. L.: A Note on Corinna. *CIQ* 109—112.
- Page, D. L.: Oxy. 2331 and Others. *CIRe* 189—192. [Görög költöket tartalmazó papiruszról.]
- Palmer, R. B.: An Apology for ason: A Study of Euripides' *Medea*. *CIJ* 49—55.
- Pearson, L.: Popular Ethics in the World of Thucydides. *CPh* 228—244.
- Peek, W.: Antipater von Sidon und Antisthenes von Paphos. *Phil* 101—112.
- Perret, J.: Ponctuation bucolique et structure verbale du quatrain pied. *REL* 146—158.
- Perry, B. E.: „Babriana”. *CPh* 16—231.
- Pertusi, A.: Selezione teatrale e scelta erudita nella tradizione del testo di Euripide. *D* 18—37.
- Petruselli, N.: Aristofane e la Sofistica. *D* 38—62.
- Phillips, E. D.: A Suggestion about Palamedes. *AJPh* 267—278. [Palamedés alakja a görög költészetben.]
- Prato, C.: Restauri testuali euripidei. *Maia* 49—67.

- Privitera, G. A.*: Archiloco e il ditirambo letterario presimonideo. *Maia* 95—110.
- Puelma, M.*: Kallimachos Interpretationen. I. Philetas und Antimachos in Aitienprolog. *Phil* 90—100.
- Puelma, M.*: Kallimachos-Interpretationen. II. Der Epilog zu den Aitien. *Phil* 247—268.
- Радциг С. И.*: К вопросу о мировоззрении Софокла. *ВДИ* 3. sz. 37—48.
- Raubitschek, A. E.*: Die schamlose Ehefrau. (Herodot, I, 8, 3). *RhM* 139—141.
- Rees, D. A.*: Bipartition of the Soul in the Early Academy. *JHSt* 112—118.
- Reynen, H.*: Schmährede und Schemelwurf im ϵ und σ der Odyssee. *He* 129—146.
- Reinhardt, K.*: Die Sinneskrise bei Euripides. *DNR* 615—646.
- Reinhardt, K.*: Zum neuen Aischylos. *He* 123—126.
- Reinhardt, K.*: Vorschläge zum neuen Aischylos. *He* 1—17.
- Rich, Audrey N. M.*: incarnation in Plotinus. *Mn* 232—238.
- Richardson, L. J. D.*: Note on *II. IATN* in Euripides *Heracleidae* 209. *Mn* 337—339.
- Richardson, L. J. D.*: Further Remarks on an Epic Idiom in Aeschylus. *Er* 1—6.
- Robinson, D. M.*: Homer, der grösste Dichter der Welt. *Alt* 79—95.
- Ronconi, A.*: Arcaismi i volgarismi? *Maia* 7—35.
- Rocques, R.*: Symbolisme et théologie négative chez le Pseudo Denys. *BGB* 97—112.
- Rose, H. J.*: Herakles und Kyknos (Pindar, O. X 15). *Mn* 110—116.
- Rosenmeyer, T.*: Hesiod and Historiography. *He* 257—285.
- Salvatore, A.*: Note sul testo del Culex. *WSt* 260—277.
- Sealey, R.*: Thucydides, Herodotos, and the Causes of War. *CIQ* 1—12.
- Sedgwick, W. B.*: Odyssey XII. 208, ff.; XIV, 337 ff. *Phil* 163—164.
- Setti, A.*: Dictyoyolei in Alcifrone. *Maia* 227.
- Severyns, A.*: En confrontant deux apparats critiques. [Proclus: *Vita Homeri*.] *AC* 5—11.
- Scheffold, K.*: Die Dichter und Weisen im Serapicion. *MHe* 33—38.
- Schlassi, G.*: De novo Archiloco (Oxy. Pap. 2310. 1). *RPhil* 151—166.
- Schmitz, A.*: L'interprétation des auteurs anciens. *ÉCI* 192—206.
- Schulz, H.*: Zu Thukydides 3. 30. 4. *He* 255—256.
- Schwabl, H.*: Zur „Théogonie“ bei Parmenides und Empedokles. *WSt* 278—289.
- Skutsch, O.*: Euripides: *Hecuba* 925—26. *CIPh* 173.
- Skutsch, O.*: The Prosody of Greek Proper Names — A Reply to a Reply. *CIQ* 52.
- Snell, B.*: Stesichoros' *ΣΥΟΘΗΡΑΙ*. *He* 249—251.
- Solmsen, F.*: The Vital Heat, the Inborn Pneuma and the Aether. (Aristoteles interpret.) *JHSt* 119—123.
- Spoerri, W.*: Über die Quellen der Kulturentstehungslehre des Tzetzes. *MHe* 183—188.
- Spoerri, W.*: Encore Platon et l'Orient. *RPhil* 209—233.
- Stark, R.*: Sapphoreminiszenzen. *He* 325—336.
- Stark, R.*: Über ein neues Fragment aus der neuen Komödie: Pap. Oxy 2329. *RhM* 129—139.
- Stern, V.*: Sokrates. *Alt* 195—204.
- Tarditi, G.*: Sul fr. 13 D di Alcmena. *RPhil* 70—73.
- Tarditi, G.*: Euripide e il dramma di Medea. *RPhil* 154—371.
- Tarrant, D.*: Plato, Phaido 74A—B. *JHSt* 124—126.
- Theiler, W.*: Ein vergessenes Aristoteleszeugnis. *JHSt* 127—131.
- Tod, M. N.*: Sidelights on Greek Philosophers. *JHSt* 132—141.
- Treu, U.*: Aristophanes bei Schenute. *Phil* 325—328.
- Treu, M.*: Das Proömium des hesiodischen Frauenkataloge. *RhM* 169—186.
- Тронский, И. М.*: Оксиринская дидактика к тетралогии Эсхила о данайдах. *ВДИ* 2. sz. 146—159.
- Trouillard, J.*: Réflexions sur l'œuvre dans les Elements de Théologie de Proclus. *REG* 102—107.
- Trypanis, C. A.*: [Mosehus]. III. 37. *CIRe* 106—107.
- Valk, M.*: Sur un passage d'Aristote (Métaph. 987 à 9). *REG* 235—238.
- Vaël, M.*: On *Anth. Pal.* VI 114—115, 116. *Mn* 155—156.
- Verdenius, W. J.*: Notes on Plato's *Meno*. *Mn* 289—299.
- Vernant, J. P.*: Au mythe à la raison. La formation de la pensée positive dans la Grèce archaïque. *AÉSC* 183—206.
- Voigtländer, H.*: Spätere Überarbeitungen im grossen Medea-monolog? *Phil* 217—237.
- Vries, G. J. de*: Pindar's Mood. *Mn* 8—15.
- Высокий, З. К.*: Přispěvky k výkladu a určení některých nových zlomků Aischylových I. *LF* 164—173.
- Walker, P. K.*: The Purpose and Method of 'The Pentekontaetia' in Thucydides' Book I. *CIQ* 27—38.
- Watson, W. E.*: The Offer to Achilles. *CIQ* 103—108.
- Webster, T. B. L.*: A Reply on Aristophanic Costume. *CIQ* 185.
- Webster, T. B. L.*: Some Psychological Terms in Greek Tragedy. *JHSt* 149—154.
- Wehrli, F.*: Oidipus. *MHe* 108—117.
- Willels, R. F.*: A Neotas at Dreros? *He* 381—384.
- Wyller, E.*: Platons Gesetz gegen die Gottesleugner. *He* 292—314.
- Wilpert, P.*: Die Stellung der Schrift „Über die Philosophie“ in der Gedankenentwicklung des Aristoteles. *JHSt* 155—162.
- Wisniewski, B.*: Sur la signification de l'apeiron d'Anaximandre. *REG* 47—55.
- Zuntz, G.*: A Pindar Fragment. *He* 401—413.

Latin irodalom.

- Alfonsi, L.*: Due note di filologia classica. *C* 213—214. [Cicero: *De legibus*. II. 10, 23. — *Pervigilium Veneris*, pp 74.]
- Amatucci, A. G.*: A proposito di un „Manuel du latin chrétien“. *Ae* 189—192.
- Ashworth, W. D.*: — *Andreeva, M.*: Horace, Sat. I. 6. 104—5. *CIRe* 107—108.
- Attisani Bonano, T.*: Nota Properziana. *Maia* 111—114.
- Avery, William T.*: Iuppiter tonans in Horace and Ovid. *CIPh* 247—248.
- Avery, W. T.*: Augustus and the Aeneid. *CIJ* 225—229.
- Baldson, J. P. V. D.*: The Veracity of Caesar. *GR* 19—27.
- Barchiesi, M.*: Problematica e poesia in Plauto. *Maia* 163—203.
- Bardon, H.*: Ovide et le Grand Roi. *ÉCI* 401—416.
- Barnes, H. E.*: The Case of Sosia *Versus* Sosia. *CJ* 19—24. [Plautus]
- Barr, G.*: Il sentimento della vita e della morte nel secondo libro delle Odi di Orazio. *RN* 31—56.
- Barwick, K.*: Widmung und Entstehungsgeschichte von Varros *De lingua Latina*. *Phil* 298—304.
- Bernario, H. W.*: Cicero's *Maia* and Caesar. *CIPh* 177—181.
- Bickel, E.*: Lucius Caesar Cos. 64 in der Origo Genti Romanae. *RhM* 201—236.
- Bicke, E.*: C. Caesar L. F. *RhM* 1—41.
- Bieler, L.*: Vorbemerkungen zu einer Neuausgabe der Consolatio des Boethius. *WSt* 11—21.
- Blomgren, S. A.*: Ad Valerium Maximum adnotationes criticae. *Er* 175—187.
- Björck, G.*: The Authenticity of Rhesus. *Er* 7—17.
- Bolton, J. D. P.*: Notes on Valerius Flaccus. *CIRe* 104—106.
- Boeckel, C. W. van*: De Aulularia van Plautus en de Weraner van P. C. Hooff. *NeoP* 56—70.
- Boucher, J. P.*: A propos du Carmen 64 de Catulle. *REL* 190—202.
- Boyancé, P.*: La connaissance du grec à Rome. *REL* 111—131.
- Brommer, P.*: — *Kraak, W. K.*: Notes sur Verg. Aen. I. 393—400. *Mn* 56—57.
- Brozek, M.*: Horacy w kręgu polityki Octawiana—Augusta. (Horatius az Octavianus-augustusi politikai körben.) *Meander* 97—111.
- Brund, P. A.*: Three Passages from Asconius. *CIRe* 193—195. [Cicerohoz való viszonya.]

- Büchner, K.: Dichtung und Grammatik. *Mn* 22—34. [Horatius-magyarázat.]
- Büchner, K.: Summum ius summa iniuria. *RPhil* 117—150.
- Cadiou, R.: Une tradition de Musonius. *BCB* 1957/2 54—66.
- Camilloni, M. T.: Una ricostruzione della biografia di Cecilio Stazio. *Maia* 115—143.
- Campanile, E.: Osservazioni sulla lingua di Petronio. *AP* 54—69.
- Campbell, A. F.: Manilius I. 406—68. and 515—17. *CIQ* 186—187.
- Castiglioni, L.: Ad Q. Curtii Rufi historiarum libros adnotationes. *WSt* 84—93.
- Carson, R. A. G.: Caesar and the Monarchy. *GR* 46—52.
- Catin, L.: Propece et Cynthia. *BCB* 1957/4 27—52.
- Chambers, W. R.: Contaminatio. *CIRe* 12—14. [Terentius61.]
- Chilver, G. E. F.: The Aftermath of Caesar. *GR* 71—77.
- Copley, F. O.: The Unity of Catullus 68: A further view. *CIPH* 29—32.
- Couvrelle, P.: Antécédents autobiographiques des Confessions de Saint Augustin. *RPhil* 23—51.
- Cuff, P. J.: Caesar the Soldier. *GR* 29—35.
- Cunningham, M. P.: Enarratio of Horace Odes 1. 9. *CIPH* 98—102.
- Currie, H. MacL.: Tacitus, *Agricola*, 28—2. *RhM* 297—299.
- De Marco, F.: Un nuovo codice del „Commentariolum petitionis” di Quinto Cicerone. *Ae* 269—272.
- Dermienne, A.: La notion de „Libertas” dans les oeuvres de Ciceron. *ÉCI* 157—167.
- De Saint Denis, E.: Pour les Haliéutiques d'Ovide. *ÉCI* 417—431.
- Dilke, O. A. W.: The Literary Output of the Roman Emperors. *GR* 78—97.
- McDonald, A. H.: The Style of Livy. *JRSt* 155—172.
- Drexler, H.: Res publica. *Maia* 247—281. [Fogalma a latin irodalomban.]
- Dorey, T. A.: The agennensis (Livy 21—25). *CIQ* 146—150.
- Douglas, A. E.: A Ciceronian Contribution to Rhetorical Theory. *Er* 18—26.
- Dönniges, U.: Beiträge zur Erklärung und zu Motivgeschichte von Horaz c. I. 1. 36. *Ae* 47—73.
- Eitrem, S.: Testkritische Bemerkungen zu zwei Briefen Kaiser Julians. *RhM* 47—53.
- Enk, P. J.: Roman Tragedy. *NeOp* 282—307.
- Ferrua, A.: Note al „Thesaurus linguae latinae”. *Ae* 438—448.
- Fritz, K. von: Tacitus, *Agricola*, Domitian, and the Problem of the Principate. *CIPH* 73—97.
- Foucher, A.: La vie rurale à l'époque de Caton d'après le De Agricultura. *BCB* 1957 2: 41—53.
- Guaglianone, A.: La tradizione manoscritta di Aviano. *RN* 5—30.
- McGann, M. J.: The Authenticity of Lucan, Fr. 12 (Morel). *CIQ* 126—128.
- Gresseth, G. K.: The Quarrel between Lucan and Nero. *CIPH* 24—27.
- Guilbert, D.: Salluste, *Oratio Lepidi consulis*, et la IIe Olynthienne. *ÉCI* 296—299.
- Guillemin, A.: Le legs de Ciceron. *RÉL* 159—178.
- Haffter, H.: Dem schwanken Zünglein lauschend wachte Cäsar dort. *MHe* 118—126.
- Hamilton, J. R.: Observations on the Cornelia' Elegy. *ChQ* 134—138. [Propertius.]
- Herescu, N. J.: Le mode de composition des écrivains (dictare). *RÉL* 132—146.
- Hoekstra, A.: Hésiode et la tradition orale. *Mn* 193—225.
- Hofmann, R.: Aufgliederung der Themen Martials. *WZ Leipzig* 433—474.
- Hough, J. N.: Plautus, Student of Cicero, and Walter Burley. *MII* 58—68.
- Howe, H. M.: The Religio of Lucretius. *IjJ* 329—333.
- Hudson—Williams, A.: Lucan 7. 504—5. *CIQ* 112.
- Hulton, A. O.: Virgil Georg. 1. 489—92. *CIPH* 245—247.
- Hübener, E.: Ciceros „De senectute” in gerontologischer Schau. *Alt* 40—52.
- Kenney, E. J.: Palinode. *CIRe* 16. [Egy Ovidius-helyez.]
- Ker, A.: Notes on Claudian. *CIQ* 151—158.
- Kimber, R. B.: The Structure of Horace, Odes 1. 15. *CIJ* 74—77.
- Korzinski, J.: Zagadnienie „romanizacji” postaci niewolnika w komediach Plauta. (A rabszolga romanizálásának problémája Plautus komédiájában.) *Meander* 142—156.
- Kraus, W.: Lygdamus und Ovid. *WSt* 197—204.
- Kumaniecki, K.: Ciceros Paradoxa Stoicorum und die römische Wirklichkeit. *Phil* 113—134.
- Kumaniecki, K.: Dwutyślaciecie urodzin Owidiusza. (Ovidius születésének 2000. fordulója.) *Meander* 317—318.
- Leeman, A. D.: Ad Taciti Dialogum, XXV 4. *Mn* 231.
- Lieberman, S.: Who were Pliny's blue-eyed Chinese? *CPh* 174—177.
- Liechtenhan, E.: Nochmals Vergil, *Aeneis* IX 324—328. *MHe* 52—59.
- Lenz, F. W.: Guelferbytana Ovidiana. *Er* 27—33.
- Lenz, F. W.: Consolatio ad Liviam 319—322. *Er* 202—203.
- Lenz, F. W.: Eine übersehene Ovidhandschrift des Nicolaus Heinsius. *Er* 60—61.
- Lenz, F. W.: Umstrittene Namensformen in Ovid. *Maia* 3—6.
- Lenz, F. W.: Das pseudo-ovidische Gedicht de Lombardo et lumaca. *Maia* 204—222.
- Leon, E. F.: Notes on the Background and Character of Libo Drusus. *CIJ* 77—80 [Tacitus]
- Lloyd, R. B.: „Aeneid” III.: A New Approach. *AJPh* 133—151.
- Lloyd, R. B.: Aeneid III and the Aeneas Legend. *AJPh* 382—400.
- Loenen, J. H.: Albinus' Metaphysics. An Attempt at Rehabilitation. *Mn* 35—36.
- Lossmann, F.: Zur literarischen Kritik Suetons in den Kapiteln 55 und 56 der Caesararia. *He* 47—58.
- Luck, G.: Drei Vermutungen zu römischen Elegikern. *MHe* 175—182.
- Luck, G.: The Cave and the Source. *CIQ* 175—179. [Propertius.]
- Ludwig, W.: Zu Horaz, C. 2. 1—12. *He* 336—345.
- Lumpe, A.: Die Quelle von Pseudo-Eleutherius, Sermo de trinitate 1. *RhM* 199—200.
- Luzzatto, G. L.: Sofocle e Kierkegaard: L'Antigone moderna. *D* 99—105.
- Mackay, L. A.: Lucretius V. 1009—1010. *CIRe* 15—16.
- Maltese, D.: Due note al testo di Longo. *Maia* 225—226.
- Mangeot, N.: De Seneca stoico. *PaL* 134—137.
- Marengli, G.: Colpa e castigo nel Prometeo Legato. *Maia* 83—94.
- Mariotti, Sc.: La carriere poetica di Ovidio. *Be* 609—635.
- Mattingly, H. B.: The Plautine „Didascaliae”. *Ath* 56—77.
- Mattingly, H. B.: The Date of Livius Andronicus. *CIQ* 159—163.
- Milch, W.: Zum Kapitel „Plautinische Zwischenreden”. *He* 159—169.
- Mohrmann, Ch.: Considerazione sulle „Confessioni” di Sant'Agostino. *C* 257—267.
- Monti, S.: Pliniana IV. La prefettura dell'erario di Saturno di Plinio il giovane. *RN* 111—128.
- Monti, S.: Seneca Ad Helv. Matr. de Cons. VII. 7. *RN* 107—110.
- Monti, S.: Pliniana III. *RN* 85—100.
- Ogilvie, R. M.: The Manuscript Tradition of Livy's First Decade. *CIQ* 68—81.
- Orban, M.: Le „Pro Archia” et le concept ciceronien de la formation intellectuelle. *ÉCI* 173—191.
- Orth, Ae.: Ciceroniana. *PaL* 72—77.
- Orth, Ae.: Lucretiana 1957. *PaL* 17—23.
- Pasoli, E.: Pudicitia Tarpela o Pudicitia Patricia? *RPhil* 230—252.
- Pfiffersdorfer, G.: Cicero über Epikurs Lehre vom Wesen der Götter. *WSt* 235—253.
- Piggy, G. B.: Il verso saturnio. *RPhil* 47—60.
- Pippidi, D. M.: Beiträge zur römischen Prosopographie des III. Jahrhunderts. *Phil* 148—162.
- Pizzani, U.: Uno pseudo trattato dello pseudo-Beda. *Maia* 36—48.
- Peri, V.: Interno alla tradizione manoscritta delle Omelie origeniane su Isaia nella tradizione latina di S. Gerolamo. *Ae* 205—229.
- Questa, C.: Il viaggio di Germanico in Oriente e Tacito. *Maia* 291—321.
- Ruasted, J.: Zwei Fragmente eines Terenz-Kodex (10—11. Jahrhundert). *CIJ* 120—129.

- Rahn, H.: Die Atticus-Biographie und die Frage der zweiten Auflage der Biographiensammlung des Cornelius Nepos. *He* 205—215.
- Raynaud de Lage, G.: Les «romans antiques» dans l'Histoire ancienne jusqu'à César. *MA* 267—309.
- Reynolds, L. D.: Two Notes on the Manuscripts of Seneca's Letters. *CIRe* 5—12.
- Rochefort, G.: La démonologie de Sallustios et ses rapports avec celles de l'empereur Julien. *BGB* 1957/4 53—61.
- Rockwell, K. A.: Hor. *Carm.* 2. 20, 19.: *peritus*. *CIPH* 181.
- Rowell, H. T.: *Satyricon* 95—96. *CIPH* 217—227.
- Rowell, H.: The Scholium on Naevius in *Parasinus Latinus* 7930. *AJPh* 1—22. [A X. sz.-i kézirat Vergilius műveiből tartalmaz részleteket.]
- Rudd, W. J. N.: Libertas and Facetus. (With special reference to Horace *Serm.* I, 4. and I, 10.) *Mn* 319—336.
- Sandbach, F. H.: Virgil, *Aeneid* V. 315 ff. *CIRe* 102—103.
- Sansegundo, L. M.: De RE-particulae usu et notione apud Ovidium. *Pal* 78—83.
- Sansegundo, L. M.: De Lulio Caesare viro litterato. *Pal* 189—195.
- Scheidweiler, F.: Novatianstudien. *He* 58—86.
- Schönberger, O.: Zur Komposition des Lucan. *He* 251—254.
- Sirago, V. A.: La proprietà di Plinio il Giovane. *AI* 40—58.
- Seifarth, W.: Potitus rerum omnium. Ein Beitrag zur Deutung des RGDA. Kapitel, 34. *Phil* 305—324.
- Sienna, E.: A proposito di una nuova interpretazione delle fonti sul processo dell'Africano. *RPhil* 175—190.
- Sinko, T.: Fabula „Satyrikonu” Petroniusza. *Meander* 79—98; 121—141.
- Shewin-White, A. N.: Caesar an Imperialist. *CP* 36—45.
- Skimina, S.: Ovidiusz w wtkadach i poezjach macieja Kazimierza Sarbiewskiego. (Ovidiusz Sarbiewski előadásában és költészetében.) *Meander* 353—376.
- Skutsch, O.: Der zweite Schluss der Andria. *Rhm* 53—68.
- Smith, R. E.: The Conspiracy and the Conspirator (Caesar). *GR* 58—70.
- Smulny, R. J.: Juvenal 11. 162—75. *CIPH* 248—251.
- Solmsen, Fr.: Lucretius 1. 724. and Aetna 1. *CPh* 252.
- Stoessl, Fr.: Catull als Epigrammatiker. *WSt* 290—305.
- Szelest, H.: Historia Rzymu w utworach Owidiusza. (Róma története Ovidius műveiben.) *Meander* 337—352.
- Смирин, В. М.: К вопросу об освещении в античной историографии событий, предшествовавших заговору против Цезаря. *VDI* 1. sz. 121—131.
- Syme, R.: The Jurist Neratius Priscus. *He* 48—493.
- Syme, R.: How Tacitus Came to History. *GR* 160—167.
- Syme, R.: A Fragment of Sallust? *Er* 171—174.
- Tamassia, A. M.: Vitruvio e la decorazione perietale. *Ae* 367—371.
- Taylor, L. R.: The Rise of Iulius Caesar. *GR* 10—18.
- Thielscher, P.: Remarks on the Manuscript Tradition of Statius' *Silvae*. *CQ* 47—52.
- Tibiletti, C.: Seneca e la fonte di uno passo di Tertulliano. *RPhil* 256—260.
- Toynbee, J. M. C.: Portraits of Iulius Caesar. *GR* 2—9.
- Uddholm, A.: Le texte des Formulae Marculfi. *Er* 38—59.
- Ussani, V. jr.: Livio Andronico, *Odyss.* fr. 16 M. *Maia* 144—153.
- Valensi, L.: Quelques réflexions sur le pouvoir impérial d'après Ammien Marcellin. *BGB* 1957 4: 62—107.
- Van Ooteghem, J.: Cléron se défend. *ÉCl* 168—172.
- Vidman, L.: K otázce uplnosti Pliniovy korespondence s Trajanem. (Plinius és Traianus levelezése teljességgel kérdésehez.) *LF* 21—30.
- Vreška, K.: Zur Methode der Echtheitskritik (Epistulae ad Caesarem Senem.) *WSt* 306—321.
- Walker, B.: The Octavia: Review Article. *CIPH* 163—173.
- Waszink, J. H.: Zur ersten Satire des Lucilius. *WSt* 322—328.
- Wellesley, K.: Moonshine in Tacitus. *Rhm* 244—252.
- West, D. A.: The Metre of Catullus' Elegiacs. *CQ* 98—102.
- Wilis, J.: De codicibus aliquot manuscriptis Macrobii *Saturnalia* continentibus. *Rhm* 152—164.
- Winniczuk, L.: Ovidiusz w Rzymie i na wygnaniu w swietle własnej twórczości. (Ovidius Rómában és száműzetésben — művei tükrében.) *Meander* 319—336.
- Ziegler, K.: Zur Iphigenia des Ennius. *He* 495—501.

Középlatin irodalom

- Bischoff, B.: Deutsches Schrifttum zur lateinischen Paläographie und Handschriftenforschung, 1953—1956. *Se* 124—149.
- Boutemy, A.: Enluminures d'ancien au temps de l'abbé Gossuin (1131/19 33 à 1165.) *Se* 234—248.
- Brentano, R.: The Jurisdictio Spirituality: An Example of Fifteenth-Century English Historiography. *Sp* 326—332.
- Caldwell, J. R.: The Autograph Manuscript of Gervase of Tilbury. *Se* 87—98.
- Courcelle P.: Antécédents autobiographique des Confessions de saint Augustin. *RHA* 23—51.
- Cremaschi, G.: La lingua latina del medioevo. *Ae* 415—437.
- Daly, S. R.: Peter Comestor: Master of Histories. *Sp* 62—73.
- Damon, Ph. W.: A Note on the Neckham Canon. *Sp* 99—102.
- Davies, K.: Some Early drafts of the De Rebus gestis Francorum of Paulus Aemilius. *MH* 99—110.
- Déchanet, J. M.: Les divers états du texte de la Lettre aux Freres du Mont-Dieu dans Charleville 114. *Se* 63—86.
- Downey, G.: Education in the Cristian Roman Empire: Christian and Pagan Theories under Constantine and His Successors. *Sp* 48—61.
- Freeman, A.: Theodulf of Orleans and the Libri Carolini. *Sp* 663—705.
- Frugeti, A.: Il carne giubilare del „Magister Bonaintus de Casentino”. *BAM* 247—258.
- Grant, W.: The Neo-Latin Lusus Pastoralis in Italy. *MH* 94—98.
- Hajnal, I.: A propos de l'enseignement de l'écriture dans les universités médiévales. *Se* 3—30.
- Hanslik, R.: Herkunft und Text der ältesten Handschrift der Regula Benedicti in Österreich. *WSt* 117—130.
- Hennig, J.: Britain's place in the early Irish martyrologues. *MAe* 17—24.
- Heimpel, H.: Über den „Pavo” des Alexander von Roes. *DAEM* 171—227.
- Hours, H.: Procès d'hérésie contre Aimé Maigret. *BHR* 14—43.
- Kantorowicz, E. H.: The Prologue to Fleta and the School of Petrus De Ninea. *Sp* 231—249.
- Kloos, R. M.: Ein Brief des Petrus de Prece zum Tode Friedrichs II. *DAEM* 151—170.
- Kanuer, G. N.: Peregrinatio animae. (Zur Frage der Einheit der augustinischen Konfessionen.) *He* 216—248.
- Lecerrecque: Saint Pierre Damien écrivain. *C* 385—399.
- Leonardi, Cl.: Intorno al „Liber de numeris” di Isidoro di Siviglia. *BAM* 203—232.
- Manselli, R.: Una designazione dell'eresia catara: „Arriana Heresis”. *BAM* 233—246.
- Musurillo, H.: The Mediaeval Hymn, Alma Redemptoris: A Linguistic Analysis. *CJJ* 173—174.
- Painter, S.: The House of Quency, 1136—1264. *MH* 3—9.
- Plechl, H.: Studien zur Tegensee Briefsammlung des 12. Jahrhunderts. *DAEM* 35—114. és 394—481.
- Schmale, Fr. J.: Die Bologneser Schule der Ars dicandi. *DAEM* 16—34.
- Schwarz, M.: Heiligsprechungen im 12. Jahrhundert und die Beweggründe ihrer Urheber. *AfKg* 43—62.

Schütt, M.: The Literary Tom of Asser's „Vita Alfredi”. EHR 209—220.

Spunar, P.: Das Troparium des prager Dekans Vit. Se 50—62.

Stigall, J. O.: The Manuscript Tradition of the De Vita et Moribus Philosophorum of Walter Burley. MH 44—57.

Swart, J.: The Insubstantial Pageant. NeoP 127—141. [A középkori drámáról.]

Szövérfy, J.: Von Monte Cassino zu Westminster. Nachklänge des Investitur-Streites in den mittelalterlichen Petrus-Hymnen. CIM 179—206.

Szövérfy, J.: Der Investiturstreit und die Petrus-Hymnen des Mittelalters. DAEM 228—240.

Thorndike, L.: Liber de Similitudinibus et Exemplis. MS Berne 293, Fols. 1r 75 vj. Sp 780—791.

Trommer, A.: Komposition und Tendenz in der Hamburgischen Kirchengeschichte Adam von Bremens. CIM 207—257.

Uhlirz, M.: Studien über Theophano. DAEM 369—393. Van der Gouw, J. L.: Un évangéliste de Laon à Nimègue. Se 31—36.

Verhulst, A.: L'activité et la calligraphie du Scriptorium de l'abbaye Saint-Pierre-au-Mont-Blandin de Gand à l'époque de l'abbé Wichard (†1058). Se 37—49.

Williams, J. R.: The Quest for the Author of the Moraliu Dogma Philosophorum, 1931—1956. Sp 736—747.

Humanizmus és reneszánsz

Bradner, L.: The latin drama of the Renaissance. (1314—1650.) StRe 31—70.

Clive, H. P.: The calvinist attitude to music and its literary aspects and sources. BHR 80—102. és 294—319.

Dieckmann, L.: Renaissance hieroglyphes. CL 308—321. Francastel, P.: Baroque et classique: Une civilisation AESC 207—222.

Frappier, J.: E. R. Curtius et la littérature européenne. RP 9. sz. 148—152.

Grant, L. W.: New Forms of Neolatin Pastoral. StRe 71—100.

Hejnic, J.—Martinek, J.: Dosud neznámé humanistické tisky v brněnské Universitní knihovně. I. (Ismeretlen humanista nyomtatványok sora a brünni Egyetemi Könyvtárban.) LF 83—89.

Lehmann, P.: Grundzüge des Humanismus deutscher Lande zumal im Spiegel deutscher Bibliotheken des 15. und 16. Jahrhunderts. Ae 253—268.

Ross, D. J. A.: A Corvinus Manuscript Reweaved. Se 104—108.

Sapori, A.: Medioevo e Rinascimento. Spunti per una diversa periodizzazione. ASI 135—164.

Schalk, Fr.: Zur Interpretation des Humanismus und der Renaissance. WA 93—100.

SZLÁV NYELVŰ IRODALMAK

Általános cikkek

Mach, O.: Slavistische Bibliographie. WSI 91—128, 222—255, 343—375.

Fejl, O.—Müller, K. H.: Zehn Jahre Slawistik und Osteuropa-Kunde im Spiegel der deutschsprachigen Veröffentlichungen Ostdeutschlands (1945—1955).

Teil II. ZfSI 105—135. [Teil I.: ZfSI 1956. 112—131.] Angyal, E.: Das Problem des slawischen Barocks. WZ Greifswald 67—78.

Griekat, I.: Ein Beitrag zur komparativen Metrik. WSJb 86—109.

Orosz és ukrán irodalom

Régi irodalom

Адрианова-Перец, В. П.: Из истории текста антиклерикальных сатир («Сказание о бражнике» и «Сказание о попе Саве»). TODRL 497—500.

Антонова, В. И.: Московская икона начала XVI в. из Киева и «Повесть о Николае Зарайском». TODRL 375—392.

Азбелев, С. Н.: Летописные памятники Новгорода XVII—XVIII вв. (Обзор списков). TODRL 282—297.

Бакланова, Н. А.: К вопросу о датировке «Повести о фrole Скобееве». TODRL 511—518.

Бегунов, Я. К.: Соборные приговоры как источник по истории новгородской-московской ереси. TODRL 214—224.

Берков, П. Н.: Вероятный источник пьесы «О царе Максимилиане и его непокорном сыне Адольфе». TODRL 298—314.

Державина, О. А.: Обзор работ по изучению литературных памятников первой трети XVII в. TODRL 689—705.

Дмитриев, Л. А.: Славяно-русские рукописи Отдела редких книг Латвийской государственной библиотеки в Риге. TODRL 579—580.

Дмитриев, Я. Н.: Об истолковании древнерусского искусства. TODRL 345—363.

Дмитриева, Р. П.: О некоторых источниках «Послания» Спиридона—Саввы. TODRL 440—445.

Дробленкова, Н. Ф., Шепелева, Л. С.: Описание рукописного собрания Архива Географического общества СССР. TODRL 561—568.

Дубенцов, Б. И.: К вопросу о так называемом «Летописце княжения Тверского». TODRL 118—157.

Дуйчев, И.: Изучение древнеславянской и древнеболгарской литературы за 1945—55 гг. TODRL 601—614.

Дворецкая, Н. А.: Археографический обзор списков писателей о походе Ермака. TODRL 467—482.

Горбунова, А. А.: Два неизвестных частных письма конца XVII в. (к истории эпистолярного стиля). TODRL 506—510.

[Gudzi] Gudzi, N. K.: The Artistic Heritage of Early Russian Literature. OSP 17—20.

Гусев, В. Я.: Заметки о стиле «Жития» протопопа Аввакума. TODRL 273—281.

Хаустова, И. С.: Редакторская работа над языком и стилем петровских «Ведомостей». VLU 14. sz. 109—122.

Емлях, Л. И.: Старинные рукописные книги Музея истории религии и атеизма Академии Наук СССР. TODRL 556—560.

Еремин, И. П.: Волынская летопись 1289—1290 гг. TODRL 102—117.

Еремин, И. П.: Литературное наследие Кирилла Туровского. TODRL 409—426.

Евгеньева, А. П.: Два новых текста XVIII в. былины о Михаиле Потике. TODRL 483—496.

Каган, М. Д.: Легендарная переписка Ивана IV с турецким султаном как литературный памятник первой четверти XVII в. TODRL 247—272.

Казакова, Н. А.: Новый список «Слова ответа» Вассана Патрикеева. TODRL 446—466.

Клибанов, А. И.: К проблеме античного наследия в памятниках древнерусской письменности. TODRL 158—181.

Kononov, S.: Seven Russian Royal Letters (1613—1623) OSP 118. [Mihály cár, Filaret pátriárka, Jakab király levéltársa.]

- Константинов, Н.: О начале русской Письменности. N 7. sz. 178—182.
- Кузмина, В. Д.: Критико-библиографический обзор статей и заметок по истории древнерусской литературы в журнале «Revue des Etudes slaves» (1932—1955). **TODRL** 629—634.
- Левина, С. А.: К изучению Воскресенской Летописи. По поводу статьи В. В. Лаптева «Воскресенская летопись». **TODRL** 689—705.
- Лихачев, Д. С.: История подготовки к печати текста «Слова о полку Игореве» в конце XVIII в. **TODRL** 66—89.
- Лурье, Я. С.: К вопросу об идеологии Нила Сорского. **TODRL** 182—213.
- Малеванов, Н. А.: Рукописи XVI—XVIII вв. Государственного исторического архива Ленинградской области. **TODRL** 574—576.
- Малышев, В. И.: Сочинения протопопа Аввакума в собрании Института русской литературы (Пушкинского Дома) Академии Наук СССР. **TODRL** 581—590.
- Маймин, Я. А.: Протопоп Аввакум в творчестве Л. Н. Толстого. **TODRL** 501—505.
- Мещерский, Н. А.: К вопросу об источниках «Повести временных лет». **TODRL** 57—65.
- Мойсеева, Г. Н.: Неизвестная повесть первой половины XVIII в. **TODRL** 519—542.
- Müller, L.: „Daßnuj velikij Jaroslav“. Ein Vorschlag zur Klärung einer dunklen Stelle des Igorliedes. **ZSIRH** 325—338.
- Панченко, А. М.: Чешские переводы «Слова о полку Игореве» XIX в. **TODRL** 635—648.
- Петухов, В. К.: «Слово о полку Игореве» в переводе П. П. Негоша. **TODRL** 665—671.
- Победова, О. И.: Лицевая рукопись XVII столетия «Повесть о Петре и Февронии». **TODRL** 393—408.
- Полянская, Л. И.: Памятники древнерусской письменности в собрании Центрального государственного исторического архива СССР в Ленинграде. **TODRL** 569—573.
- Попов, П. Н.: Дополнения к библиографии работ о «Слове о полку Игореве» за 1938—1954 гг. **TODRL** 706—718.
- Прохазкова, Я.: Библиография чехословацких работ по древнерусской литературе за 1945—55 гг. **TODRL** 627—628.
- Пушкарёв, Л. Н.: Рукописи житийного содержания Центрального государственного архива литературы и искусства. **TODRL** 543—555.
- Радченко, Я. С.: Славяно-русские старопечатные книги в Государственной публичной исторической библиотеке в Москве. **TODRL** 591—600.
- Ржигза, В. Ф.: «Повесть о Петре и Февронии» в русской литературе конца XVIII в. **TODRL** 429—436.
- Щепкина, М. В.: К вопросу о правописании рукописи «Слова о полку Игореве». **TODRL** 90—101.
- Щептаев, Л. С.: Заметки к древнерусским литературным памятникам. **TODRL** 427—428.
- Салмина, М. А.: К вопросу о происхождении «Сказания об убиении Даниила Суздальского и о начале Москвы». **TODRL** 231—234.
- Соловьев, А. В.: Новый итальянский перевод «Слова о полку Игореве». **TODRL** 649—655.
- Соловьев, А. В.: Новое словенское издание «Слова о полку Игореве». **TODRL** 656—664.
- Василёнок, С. И.: Сказания и повести о классовой и освободительной борьбе белорусского народа в XV—XVI вв. **VMU** 1. sz. 104—127.
- Витковский, В.: Работы польских ученых по древнерусской филологии за 1945—55 гг. **TODRL** 615—626.
- Воронин, Н. Н.: «Анонимное» сказание о Борисе и Глебе, его время, стиль и автор. **TODRL** 11—56.
- Воронин, Н. Н.: Литературные источники в творчестве древнерусских зодчих. **TODRL** 364—374.
- Зимин, А. А.: К изучению источников Степенной книги. **TODRL** 225—230.
- Жинкин, Н. П.: Рукописное собрание Харьковской научной библиотеки имени В. Г. Короленко. **TODRL** 577—578.
- Зимин, А. А.: Новые списки «Хождения» Афанасия Никитина. **TODRL** 437—439.

A XVIII. századtól

- Алпатов, А. В.: О некоторых особенностях работы Л. Н. Толстого и А. Н. Толстого над историческими образами петровской эпохи. **VUM** 1. sz. 15—24.
- Aucouturier, M.: Language intérieur et analyse psychologique chez Tolstoï. **RÉSI** 7—14.
- Bedford, G. H.: D. S. Merezhkovsky the Forgotten Poet. **SEER** 159—180.
- Berkov, P. N.: Einige Hauptprobleme der russischen Literatur des 18. Jahrhunderts. **WZ Greifswald** 225—230.
- Briou, M.: Pouchkine. **RDM** 5. sz. 127—137.
- Бушканец, Я. Г.: Неизвестные стихотворения Н. А. Добролюбова. **IAN** 1. sz. 67—71.
- Сорми, М.: Le divin Tchekhov. **P** (74.) 57—68.
- Деркач, С. С.: О литературно-эстетических взглядах перащевцев. **VLU** 14. sz. 77—93.
- Ehrhard, M.: Lettres sur la nature et l'homme du prince Kantemir. **RÉSI** 51—56.
- Емельянов, Н. П.: Журнал «Отечественные записки» в годы революционной ситуации 1879—1880 гг. **VLU** 2. sz. 133—151.
- Фохт, У. Р.: Развитие реализма в русской литературе XIX века. **IAN** 1. sz. 18—33.
- Ganětkov, L.: Il tema di „Oblomovismo“. **RSI** 169—175.
- Garde, P.: Des mots désignant la littérature chez Belinskij. **RÉSI** 67—72.
- Голованова, Т. Н.: История одного текста (о комедии И. С. Тургенева «Провинциалка»). **IAN** 4. sz. 360—365.
- Голубков, В. В.: Работа А. П. Чехова над рассказом. **Л** 6. sz. 20—31.
- Granard, J.: Du romantisme politique: slavophiles et populistes. **RÉSI** 73—80.
- Гроссманн, Л. П.: Поэт Пушкин. **Л** 1. sz. 11—18.
- Гудзий, Н. К.: Иван Франко. **Л** 5. sz. 32—38.
- Гукасова, А. Г.: «Отрывок из письма, писанного автором вскоре после первого представления «Ревизора» к одному литературному». **IAN** 4. sz. 335—345.
- Гусев, Н.: Драматургия Л. Толстого. **О** 7. sz. 220—223.
- Hans, N.: Russian Students at Leyden in the 18th Century. **SEER** 551—562.
- Hare, R.: Did Tolstoy Correctly Diagnose the Disease of Modern Art. **SEER** 181—188.
- Храбровский, А. В.: Неопубликованная автобиография В. Г. Короленко. **IAN** 1. sz. 72—75.
- Julin, H.: De Tarass Boulba à Tchitchikov. Nicolas Gogol. **Е** 7—8. sz. 144—155.
- Юшин, П. Ф.: Труд в эстетике Н. Г. Чернышевского. **VMU** 1. sz. 66—79.
- Kaempfe, W.: Zum Dialog bei Dostojewskij. **ZfSI** 523—535.
- Koumd, M.: Z literatury o dekabristech. (A dekabristákai foglalkozó irodalomról.) **SL** 444—454.
- Крестова, Л. В.: «Сон» в главе «Спасская Повесть» «Путешествия из Петербурга в Москву», Радыщева. **IAN** 4. sz. 352—359.
- Крошкин, А. Ф.: Неизвестный фельетон Н. А. Некрасова. **IAN** 1. sz. 60—66.
- Lawrin, J.: Some Notes on Lermontov's Romanticism. **SEER** 69—80.
- Лебедев, А.: Мастерство Чернышевского критика. **О** 9. sz. 220—223.
- Lem, St.: O Dostojewskim niepowszechnie. (Dostojewszkirol, mérséklet nélkül.) **NK** 25. sz.
- Lettres d'Anton Tchekhov à Maxime Gorki. **RT** (35.) 3—6.
- Lo Gatto, E.: Di alcune caratteristiche della lirica di amore di Puskin. **RSI** 147—168.
- Meynour, A.: De la notion de littérature en Russie à la fin du XVIIIe siècle et au début du XIXe. **RÉSI** 108—108.

Мишковская, Л.: О художественном мастерстве Л. Н. Толстого. *О* 12. sz. 200—210.
 Modzelewska, N.: O nowa interpretacje sztuk Czechowa. (Csehov darabjainak új értelmezése.) *Tw* 3. sz. 95—110.
 Morda Evans, R. J.: Antioch Kantemir and His German Translators. *SEER* 150—158.
 Nantet, J.: Tolstoi et la Guerilla. *Cr* 405—414.
 Нейман, Б. В.: Из наблюдений над мастерством А. С. Пушкина в «Евгении Онегине». *Лс* 6. sz. 8—19.
 Николаев, П. А.: Творчество Ф. М. Достоевского и современная ему русская журналистика. *VMU* 1. sz. 80—93.
 Robel, L.: Analyse de Tolstoi ou création et histoire. *NCr* (87—88.) 49—86.
 Robel, L.: La conception du monde de Dostoievski et le mouvement des idées en Russie au XIXe siècle. *P* (71.) 61—64.

Роткович, Я. А.: Методическое наследство В. П. Островского. *Лс* 1. sz. 30—41.
 Шамес, П. Е.: Развитие русского стиха в освещении Белинского. *Лс* 1. sz. 19—29.
 Sanine, K.: Romantisme, réalisme et semi-réalisme chez Saltykov-Chtchedrine. *RÉSI* 119—122.
 Шифман, А. И.: Письма В. В. Стасова к Л. Н. Толстому. *IAN* 3. sz. 247—251.
 Сквозников, В. Д.: Реализм и романтика в произведениях В. М. Гаршина. *IAN* 3. sz. 233—246.
 Tschizewsky, Dm.: Wassily Kandinsky und die russische Literatur. *WSI* 293—301.
 Wilczkowski, C.: Le Témoignage de Tchekhov. *Et* 9. sz. 253—270.
 Winter, E.: P. N. Berkov und die Bibliographie der russischen Aufklärung im 18. Jahrhundert. *ZfSI* 594—597.

Szovjet korszak

Андреева, С. И.: Из полемики в советской драматургии. *VLU* 20. 172—183.
 Анисимов, И.: Советская литература сегодня и ее перспективы. *IL* 2. sz. 228—232.
 Аразон, Л.: О советской литературе. *IL* 3. sz. 199—215.
 Aroux, G.: Le théâtre de Vichnevski. *EU* (142—43.) 247—251.
 Aucouturier, M.: Boris Pasternak. *Es* 3. sz. 465—477.
 Бабян, Е.: Забытый рассказ Горького. *N* 11. sz. 192.
 Богуславский, А. О.: Сорок лет советской драматургии. *Лс* 5. sz. 27—38.
 Bocharov, A.: Demian Biedny (1883—1945) *LLS* 7. sz. 85—90.
 Брегова, Д. Д.: Основные черты развития советской прозы. *Лс* 4. sz. 11—22.
 Бялык, Б.: «К жизни, к жизни...» (О литературно-критической деятельности М. Горького). *О* 12. sz. 192—199.
 Descartes, O.: Etre et Mémoire selon Vyatcheslav Ivanov. *CSP* 66—98.
 Дрейд, С.: «Двадцать пятое» (История одного спектакля). *Zv* 7. sz. 174—196. (Majakovszkij Csudaj-járól)
 Fedin, K.: Alexander Bloch. *SF* 1015—1021.
 Fedin, K.: Nikolai Tichonow. *Au* 11. sz. 551—554.
 Fernandez, D.: Les contradictions de Gorki. *NRF* (11.) 751—757.
 Frioux, Cl.: La métaphore chez Maïakovski. *RÉSI* 57—66.
 Frioux, Cl.: Réflexions sur la littérature soviétique. *Eu* (142—43.) 189—204.
 Gladkovskaia, L.: Fedor Gladkov. *LLS* 4. sz. 141—146.
 Гудзий, Н. К.: О русском литературоведческом наследстве. *VMU* 1. sz. 128—140.
 Inber, V.: L'écrivain et la vie. *LLS* 11. sz. 168—179.
 Inber, V.: Mon travail d'écrivain. *LLS* 4. sz. 147—155.
 Исбах, А.: Дмитрий Фурманов. *О* 5. sz. 193—201.
 Jovanović, M.: Lenjin i Gorki. *S* 11—12. 599—629.
 Jovanović, M.: Leonid Leonov. *S* 2. sz. 216—236.
 Jovanović, M.: Solohov kao pripovedač. (Solohov mint elbeszélő.) *S* 7—8. sz. 111—123.
 Juin, H.: Serge Essenine. *Cr* 311—320.
 Юзов, Я.: Горький о личности и массе. *Zv* 6. sz. 154—167.
 Karavaieva, A.: Le roman soviétique dans les années 30.
 Касторский, С.: М. Горький о своей повести «Мать» (К 50-летию выхода книги в свет). *Zv* 3. sz. 166—174.
 Lettenbauer, W.: Farben in Essensins Dichtung. *WSI* 49—60.
 Leuiller, L. R.: The Inspiration and Meaning of Aleksandr Blok's „The Rose and the Cross”. *SEER* 428—442.
 Libedinski, J.: Alexandre Fadeiev. *LLS* 10. sz. 113—120.
 Любачка, Г.: Народ и революция в литературе. *Zv* 11. sz. 262—270.
 Lokys, D.: Die Grosse Oktoberrevolution und das pädagogische Erbe A. Herzens. *WZ Potsdam*, 165—180.

Ludwig, N.: Der soziale Auftrag im Schaffen W. W. Majakowskis. *WZ Potsdam*. 156—164.
 Lukic, Sv.: Revolucija — književni „Junak”. Primer: dela Borisa Pilnjaka. (A forradalom, mint irodalmi „hős”. Például: B. Piljnyak művei.) *Delo* 12. sz. 781—779.
 Maciag, Wl.: Z paryskich lat Erenburga. (Erenburg párizsi évei.) *ZL* 44. sz.
 Makarov, A.: Serge Dikovski. *LLS* 4. sz. 112—116.
 Mann, F.: Mikhail Koltsov (1898—1939). *LLS* 5. sz. 117—123.
 Mathauser, Z.: O spoločenskem a osobním v umelcké literatúre. Tři studie z dějin ruská a sovětské literatury. (A társadalmi és az egyéniről a művészi irodalomból.) [Tolsztoj: Anna Karenina, Gorkij: Az anya; Jeszenyin: Anna Sznyegina.] *ČSSSR* 1—38.
 Медведев, В.: Рождение «Оптимистической трагедии». *T* 9. sz. 70—85.
 Мабишиц, Веров, И.: Заметки на полях. *Zv* 4. sz. 173—178. (Majakovszkijről.)
 Мейерголд об искусстве театра. *T* 3. sz. 112—128.
 Меншутин, А. Н.: Сорок лет советской поэзии. *L* 3. sz. 8—23.
 Метченко, А.: Против субъективистских измышлений о творчестве Маяковского. *K* 18. sz. 69—82.
 Nicolas Ostrovski. *Eu* (142—43.) 219—246.
 О нашем советском театре. *T* 10. sz. 9—165.
 Озеров, В.: Боевое оружие. *NM* 12. sz. 183—191. [Fagyjevéről, mint kritikusról.]
 Озеров, В.: Красота нового человека. *NM* 6. sz. 222—243. [Fagyjev életművéről.]
 Паперный, З.: Маяковский сегодня. *NM* 4. sz. 222—245.
 Партия и вопросы развития советской литературы и искусства. *K* 3. sz. 12—25.
 Pertsov, V.: Le réalisme et les courants modernistes dans la littérature russe au début du XXe siècle. *LLS* 12. sz. 137—142.
 Письма Фадеева. *О* 6. sz. 165—196.
 Плоткин, Л.: В. И. Ленин и литературное движение первых лет Советской власти. *ZV* 11. sz. 251—261.
 Поляк, Л. М.: Жанровые особенности трилогии А. Н. Толстого «Хождение по мукам». *VMU* 1. sz. 25—39.
 Pollak, S.: Aniol burzy. (A vihar angýala.) *ZL* 2. sz. [Aleksandr Blok.]
 Пруцков, Н.: Некоторые вопросы современной литературной критики. *N* 6. sz. 193—201.
 Raab, H.: Zur Romanteknik M. Solochows. *WZ Greifswald* 311—316.
 Regman, C.: Fedin si imaginea timpului in roman. (Fegyvin és az idő érzékeltetése a regényben.) *VR* 5. sz. 199—209.
 Ратманова, Г. Н.: Б. Лавренев — романтик революции. *VLU* 20. sz. 148—160.
 Rouvine, B.: La poésie de Martynov. *LLS* 9. sz. 154—157.
 Рождественская, И. С.: Народ в советском историческом романе о петровской эпохе. *VLU* 2. sz. 111—132.

Rudnickij, K.: Билл-Белоцерковский. Т 11. sz. 136—147.
 Sedivý, J.: Dopisy M. Gorského v Americké publikacé. (M. Gorkij levelei az amerikai sajtóban.) ČSSR 618—624.
 Sedivý, J.: K činnosti a ideovému vývoji A. M. Gorského na počátku dvacátých let. (Gorkij működése és ideológiai fejlődése a húszas években.) ČSSR 101—114.
 Шмелова, М. И.: Творчество Н. Д. Телешова. ВЛУ 14. sz. 94—108.
 Саянов, В.: Встречи с Маяковским. N 4. sz. 167—174. (Visszaemlékezések.)
 Соловьев, Б.: Герои действующие и бездействующие (Заметки о современной поэзии). ZV 9. sz. 184—206.
 Сорок лет советской филологической науки. IAN 5. sz. 397—406.
 Сорок лет советской литературы. Zv 11. sz. 244—250.
 Simonov, K.: Literárne poznámky. (Irodalmi jegyzetek.) [A szovjet irodalom kérdései.] SP 174—196.

Состакова, М. Н.: Повесть Д. А. Фурманова «Красный десант». VMU 1 sz. 40—50.
 Тимофеев, Л. И.: Пути русской литературы после Октября. IAN 5. sz. 445—468.
 Толстова, И. П.: Об «эзоповском языке» и «остроумной манере» писать в сатире Щедрина и Маяковского. VMU 1. sz. 51—65.
 Triolet, E.: Pour donner une idée du théâtre de Maïakovski. Eu (142—43.) 25—29.
 Tsuroupa, E.: De grands livres pour les petits. LLS 4. sz. 129—135.
 Weerth, H.: If und Petrov. DR 609—612.
 Verret, G.: Maxim Gorkij et Alexis Tolstoj à la croisée des chemins (1921—1923). RÉSI 144—150.
 Владимиров, С.: Поэт и читатель. Zv 4. sz. 165—172. (Majakovszkijről.)
 Волков, А.: Эстетические заветы Горького. Zv 6. sz. 168—176.
 Зоркая, Н.: Вахтанговский спектакль. Т 3. sz. 61—69.

Lengyel irodalom

Bersano Begey, M.: L'Accademia Adamo Mickiewicz di Bologna e Teofilo Lenartowicz. RSI 31—46.
 Błoński, J.: Komentarz do Gombrowicza. [Komentár Gombrowiczhoz.] PK 29. sz.
 Bradbrook, M. C.: Conrad i tragiczna wyobraźnia. [Conrad és a tragikus képzelet.] PK 49. sz.
 Budrecki, L.: Nadrealizm Jana Kotta. [Jan Kott szürrealizmusa.] ZL 25. sz.
 Chruszczynski, A.: Przypominamy Ignacego Fika. [Megemlékezünk Ignacy Fikről.] Pol 5. sz. 17—24.
 Czachowska, J.: Debiut Gabrieli Zapolskiej. [Gabriela Zapolska pályakezdése.] PL 3. sz. 181—193.
 Dąbrowska, M.: 1857—1957. (T. Konrad Korzeniowski születésének századik évfordulójára.) NK 49. sz.
 Daneł, W.: Nad trumną Krászewskiego. (Krászewski koporsója fölött.) ZL 12. sz. [J. I. Krászewski halálának 70. évfordulójára.]
 Daneł, W.: W 70 rocznicę śmierci J. I. Krászewskiego. [J. I. Krászewski halálának 70. évfordulójára.] Pol 4. sz. 10—16.
 Eile, St.: Krzywdą Żeromskiego. (Żeromski sérelme.) ZL 44. sz. [A Żeromski-monográfia kérdése.]
 Fabre, J.: La France dans la pensée et le coeur de Mickiewicz. RLC 161—191.
 Frankowska, B.: Sztuka inscenizatorska St. Wyspiańskiego. [St. Wyspiański inszenizáló művészete.] Pol 5. sz. 4—18.
 Gasiorowska, X.: The Postwar Polish Historical Novel. CL 17—32.
 Gawalkiewicz, J.: Studia oświeceniowe Tadeusza Mikulskiego. (Tadeusz Mikulski tanulmányai a Felvilágosodás koráról.) ZL 26. sz.
 Gaultik, J. P.: Sąd nad Zielonym Bolonikiem. (Bírálat a Zöld léggömbjéről.) [Boy irodalmi köréről.] ZL 45. sz.
 Greń, Z.: Wyspiański bez mistyfikacji. (Wyspiański misztifikációk nélkül.) ZL 49. sz.
 Greń, Z.: Raj utracony. (Az elvesztett paradicsom.) ZL 4. sz. [A lengyel irodalomkritika helyzetéről.]
 Greszczuk, St.: Uwagi o technice artystycznej „Satyr” Krzysztofa Opalińskiego. (Opaliński „Szatirának” művészi technikájáról.) PL 2. sz. 335—399.
 Helczyński, St.: Tragedia w Tyflisie. (Tragédia Tifliszen.) ZL 50. sz. [St. Przybyszewski halálának 30. évfordulójára.]
 Hertz, P.: Europeizm i literatura polska. (Az európaiaság és a lengyel irodalom.) PK 46. sz.
 Hutnikiewicz, A.: Przypomnienie Sieroszewskiego. (Megemlékezés Sieroszewskiről.) ZL 28. sz.
 Iwaszkiewicz, J.: Młody Żeromski. (A fiatal Żeromski.) Tw 8. sz. 117—123.
 Jabłkowska R.: Conrad w oczach nowszej krytyki angielskiej. (Conrad az újabb angol kritika szerint.) KWN 47—56.
 Jakubowski, J. Z.: Nad wierszami Leopolda Staffa. (Leopold Staff költeményeinek olvasása közben.) Pol 4. sz. 2—6.

Kajtock, J.: Proza pozornie intelektualna. (Látsszatra intellektuális próza.) ZL 26. sz. [J. Zawieyski munkásságának értékelése.]
 Kądziała, J.: P pewnej metodzie... (Bizonyos módszerről...) NK 42. sz. [Vitacikk Teofil Syga kritikai módszereiről.]
 Knothe, M.: Godziny Staffa. (Staff kora.) Pol 4. sz. 7—9.
 Kozikowski, E.: Przed laty... (Évekkel ezelőtt...) NK 24. sz. [Megemlékezés Leopold Staffról.]
 Kozikowski, E.: Wacław Sieroszewski. ZL 28. sz.
 Kukulski, L.: Paremiografia „Moralio” Wacława Potockiego. (Wacław Potocki „Moralinak” paremiográfiaja.) PL 3. sz. 116—129.
 Kwiatkowski, J.: Dwa żywoty poetickie Leopolda Staffa. (Leopold Staff költészetének kettős arculata.) ZL 25. sz.
 Kwiatkowski, J.: Iwaszkiewicz — poeta (1917—39.) (Iwaszkiewicz — a költő 1917—39.) ZL 21. sz.
 Kwiatkowski, J.: Jest Galczyński. (Van Galczyńskink.) ZL 3. sz. [K. J. Galczyński és J. Harasymowicz költészetéről.]
 Kwiatkowski, J.: Leśmian-artysta. (Leśmian — a művész.) ZL 51. sz.
 Kwiatkowski, J.: Optymista uparty. (Makacs optimista.) ZL 43. sz. [M. Wankowicz munkásságáról.]
 Kwiatkowski, J.: Poeta epoki. (A kor költője.) ZL 11. sz. [Czesław Miłosz költészetéről.]
 Kwiatkowski, J.: O poezji Czesława Miłosza. (Czesław Miłosz költészetéről.) Tw 12. sz. 70—89.
 Kwiatkowski, J.: To, co nas czeka. (Az, ami reánk vár.) ZL 17. sz. [A legfiatalabb lengyel írókról.]
 Kwiatkowski, J.: Ty jesteś jak zdrowie. (Olyan vagy mint maga az egészség.) ZL 6. sz. [A lengyel emigráns költészetéről.]
 Lechoń, J.: O polskiej literaturze dramatycznej. (A lengyel drámai irodalom.) ZL 3. sz.
 Lempicka, A.: O fantasye „Wesela”. (Az „Esküdvő” fantasztikus elemei.) Tw 11—12. sz. 61—85. [Wyspiański.]
 Lempicka, A.: Krytyka i nerwy. (A kritika és az idegek.) ZL 7. sz. [Vitacikk Maria Rzeuska, a Tygodnik Powszechny 1957. 3. sz.-ban megjelent cikkére a lengyel irodalomtudomány helyzetéről.]
 Lempicka, A.: Metafizyka i Wyspiański. (A metafizika és Wyspiański.) ZL 48. sz.
 Maciąg, Wł.: Gambrowicz. ZL 32. sz.
 Maciąg, Wł.: Historia w oczach Zofii Kossak. (A történelem Zofia Kossak szemléletében.) ZL 23. sz.
 Maciąg, Wł.: W dymie idei i kompleksów. (Az eszmék és komplexusok füstjében.) ZL 15. sz. (Teodor Parnicki történelmi regényeiről.)
 Maciąg, Wł.: W party na mgławicach. (Aki a ködfelhőkre támaszkodik.) ZL 12. sz. [J. J. Szczepański műveinek értékelése.]
 Mawer, G.: Rozważania nad poezją Mikołaja Sepa Szarzyńskiego. (M. S. Szarzyński költészetének méltatása.) PL 2. sz. 308—334.

Matuszewski, R.: Metamorfozy futurysty. (A futurista változásai.) NK 13. sz.
Mayenowa, R. M.: Wspomnienie o Manfredzie Kridlu. (Megemlékezés Manfred Kridlról.) NK 7. sz.
Merigot, Br.: Główni critici su J. Slowacki (1832—1909.) RSI 176—216.
[Mickiewicz A.] Un autografo Romano di A. Mickiewicz e altri documenti inediti. RSI 3—6.
Mortkowicz—Olczakowa, H.: Jasnorzewska—Pawlikowska. ZL 20. sz.
Mortkowicz—Olczakowa, H.: O Leopoldzie Staffie. (Leopold Staffról.) Tw 8. sz. 62—74.
Mortkowicz—Olczakowa, H.: Miriam—święty derwisz. (Miriam — a szent dervis.) ZL 41. sz. [Z. Przesnycki irodalmi munkásságáról.]
Mortkowicz—Olczakowa, H.: Wspomnienie o Leśmianie. (Megemlékezés Leśmianról.) ZL 45. sz.
Natanson, W.: Z problemów Mickiewiczowskiej dramaturgii. (Mickiewicz dramaturgiájának kérdései.) Tw 7. sz. 99—103.
Najder, Z.: O „filozofii” Conrada. (Conrad „filozófiájáról”.) PK 49. sz.
Najder, Z.: Polityka w pismach Conrada. (Politikai kérdések Conrad írásában.) NK 49. sz.
Najder, Z.: Trzy pory życia. (Az élet három szakasza.) Tw 12. sz. 63—69. [Konrad Korzeniowski (Joseph Conrad) regényeiről.]
Ostrowski, W.: Problem Josepha Conrada. (A Joseph Conrad-probléma.) KS 4. sz. 48—80.
Pigoń, St.: Juliusz Kleiner. (1886—1957.) NP 2. sz. 172—176.
Pigoń, St.: Śpiewak wielkości narodu. (A nemzet nagyságának énekese.) PL 4. sz. 279—298. [Wyspiański halálának 50. évfordulójára.]
Piórkowski, J.: Życie i sumienie. (Élet és lelkiismeret.) NK 50. sz. [Wl. Broniewski költészetéről.]
Piszczkowski, M.: Kleinerowskie studia z teorii literatury. (Kleiner irodalomelméleti tanulmányai.) NK 14. sz.
Preger, J.: Jerzy Putrament, albo apoteoza siły. (Jerzy Putrament, vagy az erő apoteózisa.) ZL 35. sz.

Cseh irodalom

Brabec, J.: Jaroslav Seifert. NŽ 251—266.
Bžoch, J.: Črta k portrétu FXŠ. (Egy vonás F. X. Šalda portréjához.) SP 364—366.
Cesnaková, M.: Divadlo ako súčasť výchovného systému J. A. Komenského a jeho ohlas na slovenských školách. (A színház mint J. A. Komenský nevelési rendszerének része és visszhangja a szlovák iskolákban.) SD 256—264., 325—340.
Černý, F.: O dramatick F. X. Šaldy. (F. X. Šalda drámaírója.) ČL 302—328.
Černý, V.: Na paměť FXŠ. (F. X. Šalda emlékére.) SP 342—358.
Čyževský, D.: Das „Labyrinth der Welt und das Parodie des Herzens” des J. A. Comenius. Einige Stilanalysen. WSJb 59—85.
Dedinský, M. M.: Josef Čapek. SP 284—287.
Gygyar, M.: Divadelní kritiky Julia Fučíka. (J. Fučík színházkritikái.) ČL 328—346.
Hodoušek, E.: J. K. Tyl, jako první český překladatel Calderona. (J. K. T., mint Calderon első cseh fordítója.) ČMF 1—8.
Hofman, A.: Významné bohemistické a slovenistické práce v Nemecké demokratické republice. (Jelentős bohemisztikai és szlovenisztikai munkák a Német Demokratikus Köztársaságban.) ČL 207—214.
Hollman, I.: Ku vzniku Šaldova Zápísníka. (Šalda Naplójának keletkezéséhez.) SP 787—789.
Hordlé, K.: Der tschechische Vers des 18. Jahrhunderts. ZSI 5—16.
Hrzalová, H.: Rozmach českého novinářství v letech 1848—1849 a jeho význam pro vývoj české literatury. (A cseh újságírás fellendülése 1848—1849-ben és jelentősége a cseh irodalom fejlődésében.) ČL 409—440.
Jankovič, M.: Vztah ke skutečnosti v uměleckých počátcích Jaroslava Haška. (A valóságához való viszony J. Hašek művészi zsenéjében.) ČL 441—447.
Janů, J.: Několik poznámek k současné české poezii. (Néhány megjegyzés a mai cseh költészetéről.) NŽ 951—959.

Przyboš, J.: Do poetow i krytyków na emigracji. (Az emigráns költőkhöz és kritikusokhoz.) PK 10. sz.
Romanokówna, M.: Sprawa Entuzjastek. (A „Rajongók” kérdése.) PL 2. sz. 516—537. [N. Zmichowska irodalmi köréről.]
Sadkowski, W.: Sztuka krytyczna Artura Sandauera. (Artur Sandauer kritikai művészte.) PK 5. sz.
Sandauer, A.: Awangardowi dramatopisarze polscy (A lengyel avantgardista drámaírók.) NZ 37. sz.
Skwarczyńska, St.: Mickiewicz Księgi Narodu i Pielgrzymstwa Polskiego und der Katechismus für deutschen Kriegs- und Wehrmann. WSI 129—168.
Stawirska, I.: O prozie epickiej Norwida. (Norwid epikus prózája.) PL 2. sz. 467—498.
Stawirski, J.: O poezji Antoniego Slonimskiego (Antoni Slonimski költészete.) Tw 8. sz. 79—105.
Slonimski, A.: Rozmowy o Conradzie. (Beszélgetés Conradról.) NK 49. sz.
Starow, A.: Boy w czasach Młodej Polski. (Boy a Fiaatal Lengyelország korában.) Tw 9. sz. 88—102.
Stawar, A.: St. I. Witkiewicz i jego „Nienasyceenie”. (St. I. W. és Éhség c. regénye.) Tw 2. sz. 106—121.
Szczepaniak, J. J.: Conrad mojego pokolenia. (Az én időm Conradja.) ZL 49. sz.
Szymanski, W.: Podróżny z „Dylizansu Filozoficznego”. (A „Filozófiai delizánsz” utasa.) Tw 1. sz. 79—99. [Bolesław Miciński irodalmi munkásságáról.]
Szwejkowski, Z.: Kilka uwag o „Krzyżakach” Sienkiewicza. (Néhány gondolat Sienkiewicz *Keresztlovagok* c. regényéről.) PL 4. sz. 299—314.
Woloszyński, R.: O „Rewelacjach” na temat Ignacego Krasickiego. (A „Kinylatkoztatásokról” Ignacy Krasickival kapcsolatban.) PL 3. sz. 92—116.
Wyka, K.: Juliusz Kleiner. PL 4. sz. 259—278.
Wyka, K.: Juliusz Kleiner. (Nekrológ.) ZL 14. sz.
Wyka, K.: Tytus Czyżewski—poeta. (T. Cz. — a költő.) ZL 24. sz.
Zagorski, J.: Leopold Staff. PK 25. sz.
Zabicki, Zb.: „Szlachectwo duszy” i jego autor. („A lélek nemessége” és szerzője.) PL 2. sz. 400—467. [Tanulmány Checiński drámájáról.]

Kačer, M.: Tylův program národního divadla. (A nemzeti színház Tyl-programja.) ČL 128—138.
Kaláb, F.: Karel Čapek a Slovensko. — Niekoľko spomienok. (K. Č. és Szlovákia. — Néhány emlék.) SP 823—826.
Kasal, K.: Filozofický odkaz Jána Amosa Komenského. (J. A. Komenský filozófiai tanítása.) SFC 146—167.
Kérel, F.: Karel Čapek. Eu (139—40.) 63—76.
Kolár, J.: Historie o bratru Janovi Palečkovi. — Připravená studia k Dějinám české literatury. (Történet Jan Paleček testvéréről. — Tanulmány a cseh irodalom történetéhez.) ČL 402—409.
Kopecký, J.: K otázkám dnešní tylovské dramaturgie. (Tyl dramaturgiájának mai kérdéseiről.) ČL 138—152.
Kováč, B.: Šaldova poetika a estetika v období Zápísníka. (Šalda ismeretelmélete és esztétikája a Zápísník korszakában.) SP 385—392.
Králík, O.: Jen jedenkrát. (Csak egyszer [Peter Bezruč: Slezské písně. (P. B.: sziléziai dalok.)] NŽ 899—914.
Kupec, I.: Časové marginálie k povahopisu Šaldovmu. (Időrendi széljegyzetek Šalda jellemrajzához.) SP 359—363.
Lery, J.: Neznámá literární činnost Josefových Jungmannů. (J. Jungmann ismeretlen irodalmi munkássága.) ČL 215—218.
Literatura druhé poloviny devatenátého století. (A XIX. sz. második felének irodalma.) ČL 235—254. [Tézisek a cseh irodalom története főiskolai kézikönyvéhez. Vö.: ČL 1—61.]
Matuska, A.: F. X. Š. (F. X. Šalda.) SP 337—341.
Otruba, M.: Tylowa vlastenecká povídka ve vyoji české prózy. (Tyl hazafias elbeszélései a cseh próza fejlődésében.) ČL 111—128.
Pišut, M.: F. X. Šalda po roku 1918. (F. X. Šalda 1918 után.) SP 381—384.
Polák, K.: Sládkovo místo v českém literatuře. (Sládek helye a cseh irodalomban.) ČL 167—185.
Polišenský, Dr.: Comenius und seine Zeit. WZ Berlin 207—213.

- Repp, F.*: Die altschechischen Glossen der Hs. 526 der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien. ZSPh 382—390.
- Repp, F.*: Textkritische Untersuchungen zur Überlieferung des Védoda Anroß im Codex Baworowsky. (II. Teil.) ZfSl 26—36.
- Schmidt, W.*: Der altschechische Mastičkář und seine Verhältnis zu den deutschen Osterspielen. ZfSl 223—242.
- Slizinski, J.*: Über den Aufenthalt der Böhmisches Brüder in Lissa. ZfSl 163—174.
- Svejkovský, F.*: Přspěvky k dějinám literatury 16. století. (Adalékok a XVI. sz. irodalmának történetéhez.) SL 238—244.

Szlovák irodalom

- Bakoš, M.*: Prozodický spor bernolákovcov s J. I. Bajzom. (A bernolákisták prozódiai vitája J. I. Bajzával.) SL 159—172.
- Bakoš, M.*: Vers Jónása Záborského a rytmické tendencie slovenského básníctva. (J. Záborský versformái és a szlovák irodalom ritmikai tendenciái.) SL 358—387.
- Bartko, M.*: O počíti Jána Kostru. (J. Kostra költészetéről.) SL 459—473.
- Chorvat, M.*: Novely Alfonza Bednára. (A. Bednár novellái.) SP 461—465.
- Čaplovič, J.*: O začiatkoch slovenského novinárstva. (A szlovák újságírás kezdeteiről.) SL 173—186.
- Čaplovič, J.*: Dve vydania Sylvánových piesní. (Sylván énekeinek két kiadása.) SL 202—213.
- Čavojský, L.*: Hry Jakuba Grajchmanna v maticných súbdoch. (J. G. szindarabjai a Matica pályázatain.) SD 449—466.
- Čepan, O.*: Rukopisy Janka Kráľa. (J. K. kéziratái.) SL 480—488. [S. B. Hroboň hagyatékában talált K. művekről, idegen kézírásról.]
- Đurišin, D.*: Palárikova tragédia „Dimitrij Samozvaneč”. — K otázke jej pôvodnosti. [Palárik „Őnjelölt (Bítorló) Dimitrij” c. tragédiája. — A mű eredetiségének kérdéséhez.] SD 273—296.
- Gáfrík, M.*: Básmický odkaz Ivana Galla. (I. G. költői mondanivalója.) SL 474—479.
- Halaga, O. R.*: K 200 výročiu východoslovenskej literatúry. (A kelet-szlovák irodalom 200. évfordulójához.) [Király P.: A kelet-szlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei. Akad. Bp., 1953.] SL 225—248.
- Heizdoš, L.*: Dve kapitoly o prešovských štúrovcach (Két fejezet az eperjesi stúristákról.) [Az eperjesi szlovák társaság keletkezése és a társaság „Památ-nicák”-ja.] SL 335—357.
- Ivanová, T.*: K vývinu revolučných literárnych teórií na Slovensku. (A forradalmi irodalomelmélet fejlődéséhez Szlovákiában.) SP 1006—1013.
- Klírták, Z.*: Poznámky k svetonáhľadu Samuela Štefanoviča. (Megjegyzések S. Štefanovič világnézetéhez.) SP 87—105.
- Kudělka, M.*: Ze styku moravských obrozenců s Kollárem. (A morva megújulási íróinak kapcsolataiból Kollárral.) SL 488—492. [Antonín Bocek és K. viszonyáról.]
- Kudělka, J.*: P. J. Šafárik a jeho koncepcia pôvodu Slovanov. (P. J. S. és koncepciója a szlávok eredetéről.) HC 59—181.
- Lang, J.*: Odkaz díla Otakara Hostinského. (O. Hostinský munkásságának tanítása.) NZ 295—307.
- Matuška, A.*: K dielu Dobroslava Chrobáka. (D. Chrobák művehez.) SP 149—153.
- Melichertík, A.*: Niektoré otázky štúdia a výskumu ľudového divadla na Slovensku. (A szlovák népi színjátszás tanulmányozásának és kutatásának néhány kérdése.) SD 92—100.
- Michalek, J.*: Vyznam Kollárových Národných spievá-niek v slovenskom národnom obrodení. (Kollár „Národné spievanky”-jának jelentősége a szlovák nemzeti ébredés korszakában.) CE 120—133.
- Mindárik, J.*: Doterajšie hodnotenie Štefana Pilárika. (S. Pilárik eddigi értékelése.) SL 149—158.

- These k dějinám starší české literatury a literatury národního obrození. (Tézisek a régi cseh irodalom történetéhez és a nemzeti ébredés irodalmához.) [Tézisek a cseh irodalom története főiskolai kézikönyvének első részéhez.] V6. ČL 235—254.] ČL 1—61.
- Tomčík, M.*: Zamyslenie nad literárnym dielom A. Zápotockého. (Elmélkedés A. Z. irodalmi munkásságáról.) SP 1233—1240.
- Trefulka, J.*: Problematika Hlasova dedičtvi. (Hulas örökségének problematikája.) NZ 967—971.
- Vávra, J.*: Bohemika v moszkvských a leningradských archívech. (A bohemika a moszkvai és a leningrádi levéltárakban.) ČSSSR 91—100.
- Mišianík, J.*: O periodizácii staršej slovenskej literatúry. (A régi szlovák irodalom periodizációjáról.) SL 129—148.
- Mráz, A.*: Slovenská dramatická literatúra v rokoch 1945—1955. (A szlovák drámai irodalom az 1945—1955-ös években.) SD 81—91.
- Mráz, A.*: Hľadání a jistoty. — Poznámky o současné slovenské próze. (Keresések és bizonyosságok. — Megjegyzések a mai szlovák prózáról.) NZ 494—499.
- Milian, R.*: Návrh hesiel pre Encyklopédiu Slovenskú zo skupiny „Divadelníctvo”. (Színháztudományi címszavak Szlovákia Enciklopédiája számára.) SD 443—448.
- Noskovič, A.*: Dohmáňny „Podmanínovci” c. rozhlase. (D. „P” c. színműve a rádióban.) SL 479—481. [A szindarab keletkezésének rövid leírásával, elemzésével s bábszínházi előadásának a XX. század elejéről származó magyar—szlovák nyelvű plakátjával.]
- Ormis, J. V.*: Neznáma „kritika” Chalupkovho „Kocúr kova” a jej odrazenie Palkovičovým i samým autorom (Chalupka „Kocurkovo” c. művének ismeretlen „kritika”-ja és Palkovič, valamint maga a szerző felelete.) SD 119—123.
- Palkovič, P.*: Poznámky k poprevratovým hrám J. G. Tajovského. (Megjegyzések J. G. Tajovský az államfordulat után írt színművehez.) SL 21—31.
- Ratkoš, P.*: Počiatky novokrstentstva na Slovensku. (Az anabaptizmus kezdetei Szlovákiában.) HC 185—203.
- Roško, R.*: Janko Kráľ, revolucionár a utopický socialista. (J. K., a forradalmár és utópikus szocialista.) SFČ 228—245.
- Rösel, H.*: Listy Mateja Bela v Nemecku. (Bél Mátyás levelei Németországban.) SL 213—238.
- Štrko, J.*: Súčasná zahraničná dráma na slovenských scénach. — Poznámky k jej uvádzaniu v rokoch 1945—1956. (A mai külföldi dráma a szlovák színpadokon. — Megjegyzések az 1945—56 között másorra tűzött külföldi drámák előadásairól.) SD 193—202.
- Srobona, K.*: Geitleruv list Hostinskému. (Geitler levele Hostinskýhez.) SL 256—257.
- Šmalák, S.*: Poznámky k vývinu slovenskej epickéj poézie. II. Romantická epika historická. (Megjegyzések a szlovák epikai költészet fejlődéséhez. II. A romantikus történeti epika.) [Az I. részt. I. SL 1. sz. 3—34.] SL 295—330.
- Šmalák, S.*: Poznámky k vývinu slovenskej epickéj poézie. I. Klasická epika. (Megjegyzések a szlovák epikai költészet fejlődéséhez. — I. Klasszikus epika.) SL 3—34.
- Štefek, P.*: Dva mladé hlasy. (Két fiatal hang.) NZ 779—788. [Két fiatal szlovák költő: Milan Rúfus, Viliam Turčány.]
- Turčány, V.*: Kompozícia „Eža Vikolinského” a „Gábora Vikolinského”. (Az „Ežo Vikolinský” és a „Gábor Vikolinský” kompozíciója.) SL 35—46.
- Válek, M.*: Glosa k Turčányho zberke a mladjej poézii vobec. (Glossza Turčány kötetéhez és a fiatalok költészetéhez általában.) SP 512—516.

- Banašević, N.: Pesnička legenda o Badnjem večeru. (Költői legenda a „Badnje večer”-ről.) Pr 5—21.
- Bandić, I. M.: Tili vetar bola. (A fájdalom halk szele.) Knj XXIV, 185—190. [Stevan Raičković.]
- Barac, A.: Der europäische Rahmen der jugoslavischen Literaturen. WSI 169—182.
- Berić, D. P.: Sveta Gora i Dubrovnik. (Az Athosz hegy és Dubrovnik.) Pr 82—91.
- Boškov, Z.: Iz Memoara Jakova Ignjatovića. (J. Ignjatović Visszaemlékezéseiből.) Zknj III, 205—216.
- Boškov, Z.: Laza K. Lazarević. S 9. sz. 296—310. és 10. sz. 407—412. [Előszó műveinek új kiadásához.]
- Boškov, Z.: Povodom jednog pisma Jakova Ignjatovića. (J. Ignjatović egy levele kapcsán.) Zknj III, 200—205.
- Brkić, Sv.: San zemlje u jeziku. (A föld álma emberi nyelvre fordítva.) Delo 3. sz. 537—547. [V. Popa költészetéről.]
- Čelap, L.: Iz beogradskog boravka Laze Kostića. (L. Kostić beigrádi tartózkodásáról.) LMS 379: 185—186.
- Dobrašinović, G.: Književno-umetnička zajednica. (Irodalmi-művészeti közösség.) Knj XXIV, 369—375.
- Dimitrijević, R.: Iz prepiše Ljubomira Stojanovića. (Lj. Stojanović levelezéséből.) Pr 294—303.
- Dimitrijević, R.: Svestislav Vulović kao pozorišni kritičar. (Sv. Vulović mint színházkritikus.) LMS 380: 366—381.
- Džadžić, P.: Ranko Marinković. Delo 12. sz. 826—853.
- Ge rgićević, K.: Gajev doktorat filozofije u Lajpcigu. (Gaj leipzig-i doktorátusa.) PC 92—93.
- Georgijević, K.: Gajevo školovanje u Pešti. (Gaj iskolázatása Pesten.) Zknj III, 182—185.
- Gligorić, V.: Poezija Sime Pandurovića. (S. Pandurović költészete.) S 10. 368—376.
- Grujić, Vl.: Jovan St. Popović kao pisac udžbenika. (J. St. Popović mint tankönyvszerző.) ZbB 337—352 [Franciaa kiv.]
- Ilić, B.: Naša savremena drama. (A mai jugoszláv dráma.) Delo 12. sz. 864—872.
- Jonke, Lj.: Veberove zasluge za naš književni jezik. (A. Veber Tkalečević érdemei a horvát irodalmi nyelv terén.) RFil 33—80.
- Josifović, St.: Marcijal i Hadžić-Svetić. (Martialis és Hadžić-Svetić.) Zknj III, 172—173.
- Jovanović, M. V.: Matavulj i Pašić. (Matavulj és N. Pašić.) Delo 12. sz. 900—925. [Matavulj egy ismeretlen hírlapi cikkéről. szövegközléssel.]
- Jovanović, S.: Nekoliko podataka iz života Milice Stojadinovića Srpkinja. (Néhány adat M. Stojadinović Srpkinja életéből.) Zknj III, 177—180.
- Jurković, M.: Blagdan jedne poezije. (Egy költészet ünnepnapja.) S 3. sz. 335—342. [Dr. Tadijanović költészetéről.]
- Jurković, M.: Lirika Dobriše Cesarića. (D. Cesarić lírája.) S 7—8. sz. 27—34.
- Kaštelan, J.: Lirika A. G. Matoška. (A. G. Matoš lírája.) RSKnj 5—146.
- Kićović, M.: Mladost Joakima Vujića. II. (J. Vujić ifjú ével.) Zknj III, 114—125.
- Kićović, M.: Tri neobjavljene Zmajeve pesme. (Zmaj három ismeretlen költeménye.) Zknj III, 194—195.
- Kirilović, D.: Propovedi Jovana Rajića vojnicima. (J. Rajić katonák számára készült szentbeszédei.) Zknj III, 164—167.
- Kirilović, D.: Bukovar Teofana Prokopovića kod Srba. (Teofan Prokopović ábécéskönyve a szerbeknél.) Zknj III, 13—23.
- Kovaček, B.: Panta Popović. GNS 289—320. [Angol kiv.]
- Komančić, St.: Pisma Svetozara i Jefrema Markovića. S 5. sz. 615—618.
- Kostić, M. P.: Datum rođenja i prvo školovanje u Valjevu M. Dj. Glišića. (Glišić születésének és első, valjevói iskolázatásának dátuma.) Pr 284—285.
- Kostić, M. P.: Milovan Glišić, naslednik Jakišćev po položaju korektora Državne štamparije. (Glišić mint Jakišć utóda az Állami Nyomda korrektori állásában.) Pr 286—289.
- Kostić, M. P.: Povodom članka dr-a M. Kićovića „Dve pesme Djure Jakišća”. (M. Kićović „Dj. Jakišć két költeménye” c. cikkéhez.) Pr 290.
- Kovačević, B.: Jovan Ilić i njegovi sinovi — Porodica petorice pesnika. (J. Ilić és fiaai. — Öt költő családja.) LMS 380: 177—188.
- Kovačević, B.: Ujević o svojim pesmama. (Ujević a saját költeményeiről.) Knj XXIV, 98—103.
- Kovijanić, R.: Pavle Marković-Adamov u požunskoj „Slobodi”. (P. Marković-Adamov a pozsonyi Slobodában.) Zknj III, 189—190.
- Kovijanić, R.: Podaci o Jovanu Avakumoviću. (Adatok J. Avakumovićről.) Zknj III, 161—164.
- Kovijanić, R.: Školovanje Stefana Živkovića-Telemaka. (St. Živković-Telemak iskolázatása.) Zknj III, 175—177.
- Kostić, M.: Dositejev profesor „slavnijeji filozof Eberhard”. (D. tanára, ...) Zknj III, 171—172 [D. Obradović.]
- Kulundžić, J.: Ivo Vojnović. Povodom stogodišnjice rođenja dramatičara. (I. Vojnović. Születésének 100. évfordulója alkalmából.) Knj XXV, 560—563.
- Leskovec, M.: Gospodja Isidora Sekulić. LMS 380: 3—7.
- Lukić, Sv.: Jedan vid srpske književne kritike. (A szerb irodalmi kritika egyik válfaja.) Delo 6. sz. 1038—1036. [Z. Gavrilović kritikái módszeréről.]
- Makšimović, J.: Rukopis sa minijaturama života i čuda sv. Trifuna u Marčijani i njegova kotorska kopija. (Kézirat Szent Trifun és Marician életét és tetteit megőrkítő miniatúrákkal és kottori másolata.) ZbB 135—144. [Franciaa kiv.]
- Marković, St. Z.: Sudski procesi prote Mateje Nenadovića. (M. N. esperes bírósági tárgyalásai.) Pr 93—101.
- Marinković, B.: Metodije (Atanasije) Mihailović. Pr 237—252.
- Maritch, S.: Un Aspect des Lettres yougoslaves. Gr 415—428. [D. Cosić és M. Lalić.]
- Matić, Sv.: Pet beležaka o Zmaju. (Öt jegyzet Zmajról.) Zknj III, 190—193.
- Mihailović, G.: Bibliografski prilog o Rakicevu „Sobesjedovanje grješnika s diavolom”. (Bibliográfiái adalék Rakicé *A bűnös és a sátán beszélgetése* c. művéhez.) Pr XXXII: 91—92.
- Milčević, Zs.: Milutin Bojić. S 4. sz. 455—464.
- Milović, J.: Još o nekim Zmajevim prepjevima i prijedovima s njemačkog. (Zmaj néhány németből készült átdolgozásáról és fordításáról.) Pr 278—283.
- Mladenović, A.: Fonetske i morfološke osobine Marulićevog jezika. (Marulić nyelvének hang- és alaktani sajátosságai.) GNS 89—142. [Franciaa kiv.]
- Nikolić, M.: Jovan Skerlić u Minhenu i Parizu. (J. Skerlić Münchenben és Párizsban.) Pr 291—293.
- N. N.: Književni radovi Dr-a Milana Savića. (Dr. M. Savić irodalmi munkái.) LMS 380: 166—169, 286—289, 400—401.
- Novaković, B.: Poetske vizije i skladovi Veljka Petrovića. (V. Petrović költői látomásai és kompozíciói.) S 3. sz. 290—301.
- Palavestra, Pr.: Usamljenički nemir Iva Andrića. (I. Andrić magány-nyugtalan-sága.) Knj XXIV, 254—264.
- Pantić, M.: Manji prilozii za istoriju naše starije književnosti i kulture. I. (Adalékok régi irodalmunk és művelődésünk történetéhez.) Pr 260—266.
- Pantić, M.: Naljeskovićeova komedija „arecítana u Mara Klariću na piru”. (Naljesković komédiája ...) Zknj III, 66—71.
- Pantić, M.: Solaric, Kreljanović, Apendini. Pr 22—42.
- Pavlović, Dr.: Martolica Ranjina — dubrovački pesnik XVII. veka. (M. Ranjina — dubrovnik-i költő a XVII. sz.-ban.) Pr 223—236.
- Pavlović, M.: Dis ili pesnička imaginacija. (VI. Petković-Dis és a költői imagináció.) Delo 6. sz. 961—987. és 7. 73—102.
- Pavlović, M.: Evstatiije Mihajlovićinjevo napad na Vuka Karadžića. (E. Mihajlović és támadása V. Karadžić ellen.) Zknj III, 87—101.
- Pević, R.: Milica Stojadinović Srpkinja prema prepisci sa Vukom Karadžićem. (M. S. S. Vuk Karadžić-csal folytatott levelezése alapján.) Pr 43—57.
- Petrović, K.: Zabрана da se Zmajeve pesme dele kao nagradne knjige u državim osnovnim školama. (Zmaj költeményeinek az állami elemi iskolákban

- jutalom-könyvként való osztásának megtiltása.) **Zknj III**, 193.
- Petrović, T.**: Beleške i beleščice o Branku Radičeviću. (Jegyzetek és jegyzetecskék B. Radičevićről.) **Zknj III**, 186—187.
- Petrović, T.**: Ka proučavanju Stjepana Mitrova Ljubiše. (St. Mitrov Ljubiša tanulmányozásához.) **Zknj III**, 187—188.
- Petrović, V.**: Filip Višnjić-pesnik. (F. Višnjić — a költő.) **LMS 379**: 201—206.
- Petrović, V.**: Sima Milutinović-Sarajlija. **LMS 380**: 293—303.
- Popović, M.**: Jakšić u crnorečkim i homoljskim gorama (Dj. Jakšić a crnorekai és a homoljei hegyekben) **S 7—8. sz.** 162—172.
- Popović, M.**: Jelisaveta, knjeginja crnogorska. (Jakšić drámájáról.) **Knj XXV**, 359—373, 455—466.
- Popović, N.**: Kosta Popović (1842—1864). **Pr 58—66.**
- Protić, N.**: Ideje u delu jednog romanopisca. (Ideák egy regényíró művében.) [Milutin Uskoković.] **Knj XXV**, 104—118.
- Protić, N.**: Jedan pesnik i njegovo razdoblje. (Egy költő és kora.) **Knj XXIV**, 150—154, 236—246. [Sima Pandurović.]
- Radojčić, N.**: Dva nameravana izdanja Dušanova zakonika. (Sušan Törvénykönyvének két tervezett kiadásá.) **Zknj III**, 5—12.
- Radojčić, Dj. Sp.**: Stara srpska književnost u srednjem podunavlju (XV—XVIII. v.) **GNS 239—270**. [Francija kiv.]
- Radojčić, Dj. Sp.**: Staro jugoslovensko pesništvo (od IX do XVIII veka.) (A régi jugoszláv költészet, a IX. sz.-tól a XVIII. sz.-ig.) **LMS 380**: 102—114.
- Radojčić, Dj. Sp.**: Zajednički tropar i kondak Simeonu Nemanji i Savi od starog srpskog književnika Teodosija. (S. Nemanja és Sava közös tropárja és kondakja Teodosije régi szerb írótól.) **Zknj III**, 160—161.
- Radović, D.**: Kazivanja Stjepana Mitrova Ljubiše. (St. M. Ljubiša elbeszélő művészte.) **S 7—8. sz.** 143—161.
- Ristić, M.**: Miloš Crnjanski. **Delo 4. sz.** 772—780.
- Ristić, M.**: Rastko Petrović. **LMS 379**: 553—573.
- Ristić, Sv.**: Rade Drainac. **LMS 379**: 425—447.
- Simić, N.**: Nové cesty juhoslovenskej literatúry. (A jugoszláv irodalom új útjai.) **SP 200—205.**
- Simić, St.**: Pogled u hrvatsku književnu kritiku u posljednjih 50 godina. (Pillantás az utóbbi 50 év horvát irodalmi kritikájára.) **Knj XXV**, 254—263.
- Sinko, E.**: Krvavi mit. V—VI. **Delo 3. sz.** 481—503 és 4. sz. 684—718. (M. Křeža *Ranket u blitvi c.* művéről.)
- Stivarić, A.**: U povodu ostavštine Vladimira Nazora. (Vl. Nazor hagyatékáról.) **RSKnj 243—260.**
- Stanojčić, I.**: Prvi srpski ustanak u teoriskom delu Svetozara Markovića. (Az első szerb fölkelés Sv. Marković elméleti művében.) **ZbB 291—305**. [Francia kiv.]
- Stefanović, P. S.**: Savremenici-knjizevnici o Prvom ustanaku i Karadjordju. (Író- kortársak az I. felkelésről és Karadjordjéről.) **Zknj III**, 35—54.
- Stranjaković, D.**: Svetolik Ranković i mitropolit Mihailo. (Sv. R. és M. metropolita.) **Pr 109—115.**
- Subotin, St.**: Jedno pismo Jana Paplonskog. (J. P. egy levele.) **Pr 115—118.**
- Sucević, N.**: Nekoliko primera srpske gradjanske lirike XVIII veka. (A XVIII. sz.-i szerb polgári líra néhány példája.) **Zknj III**, 167—171.
- Tautović, R.**: Istorija i mit o Steriji. (A történet és mítosz Steriáról.) **LMS 379**: 241—355.
- Tomčić, Z.**: Karakterističké črty súčasnej juhoslovenskej poézie. (A mai jugoszláv költészet jellemvonásai.) **SP 842—846.**
- Trifunović, Dj.**: Pohvala knezu Lazaru. (Lázár kenéz dicsérete.) **Delo 3. sz.** 586—589. [A XV. sz.-i emlék szövegének közlése.]
- Velmar, Janković, Sv.**: Izmedju Srbije i Sumatre. (Szerbia és Szumatra között.) [Miloš Crnjanski.] **Knj XXV**, 53—81.
- Velmar-Janković, Sv.**: Osećanje prošlosti u prozi Isidore Sekulić. (A múlt érzékelése I. Sekulić prózájában.) **Delo 7. sz.** 103—117.
- Viđmar, J.**: Meditacije. (Meditáció.) **Delo 3. sz.** 425—433. [O. Zupanić költészetéről.]
- Vitošević, Dr.**: „Slučaj” Jovana Dučića. (J. Dučić „esete”) **LMS 379**: 612—621.
- Vitošević, Dr.**: Najzad—jedna romansirana biografija. (Végre — egy regényes életrajz.) **LMS 379**: 366—375. [Petar Kočić.]
- Vlatković, Dr.**: *Dobrašinović, G.*: Prilog bibliografiji radova o Borisavu Stankoviću. (Adalék a B. Stankovićről szóló munkák bibliográfiájához.) **LMS 379**: 79—83, 187—190, 288—291, 409—412, 540—543, 660—665.
- Zašuev, B. K.**: Светозар Маркович. **VLU 14. sz.** 123—131.
- Žaninović, V.**: Oktobarska revolucija i A. Cesarec. (Az Októberi Forradalom és A. Cesarec.) **S 11—12. sz.** 630—641.
- Živković, Dj.**: Jedna dramska scena u vezi s Vukovom borbom i njeno autorstvo. (Egy drámai jelenet Vuk harcával kapcsolatban és szerzősége.) **Zknj III**, 181—182.
- Živanović, Dj.**: Još koja a J. St. Zabaviću. (Még néhány szó J. St. Z.-ról.) **Pr XXIII**: 101—109.
- Živanović, Dj.**: Mladi Daničić (1825—1845) II. (A fiatal Daničić [1825—1845] **Zknj III**, 126—235.

Bolgár irodalom

- Асенов, П.**: Непубликувано писмо на Дебелянов. (Debeljanov ismeretlen levele.) **Sz 4. sz.** 141—142.
- Авджиев, Ж.**: За отношението на Г. Бакалов към българските писатели от 90-те. Години на минали век. (G. Bakalov és a múlt század 90-es éveinek bolgár írói.) **LM 3. sz.** 107—113.
- Авджиев, Ж.**: Двама забрани реалисти. (Két elfelejtett realista.) **EL 45—48**. [Hr. Makszimov-Mircos és N. Popfilipov.]
- Богданов, И.**: Майстор на епиграма. (Az epigramma mestere.) **Sz 8. sz.** 120—125. [Szt. Mihajlovszki.]
- Богданов, И.**: Псевдонимите на български писатели и публицисти. (Bolgár írók és publicisták álnevei.) **Sz 12. sz.** 163—171.
- Божилков, Б.**: Ехото на Октомври в българската поезия. (Október visszhangja a bolgár költészetben.) **LM 5. sz.** 28—41.
- Божков, Ст.**: Непубликувани мисли и бележки от Г. П. Стаматов. (Kiadatlan gondolatok és feljegyzések G. P. Sztamatovról.) **LM 6. sz.** 88—92.
- Божков, Ст.**: За някои моменти от живота и творчеството на Г. П. Стаматов. (G. P. Sztamatov életének és munkásságának néhány mozzanata.) **LM 6. sz.** 32—48.
- Цанев, Г.**: Димчо Дебелянов. **LM 2. sz.** 39—57.
- Цанев, Г.**: Иван Вазов под руската царска цензура. (I. Vazov és az orosz cári cenzúra.) **LM 6. sz.** 92—93.
- Цанева, М.**: Иван Вазов и културният живот в Источна Румелия. (I. Vazov és a kelet-ruméliai kulturális élet.) **LM 6. sz.** 49—78.
- Данчев, П.**: Бележки за драматургията на Орлин Василев. (Jegyzetek O. Vasziljev drámáiról.) **LM 1. sz.** 68—89.
- Делчев, Б.**: Димитър Бояджиев. **LM 3. sz.** 24—53.
- Димитров, Ф.**: Последните години на Добри Войников. (D. Voynikov utolsó évei.) **Sz 8. sz.** 113—119.
- Димитров-Гошкин, Г.**: Блага Димитрова. **Sz 9. sz.** 116—135.
- Димитрова, Е.**: Пеец на подвига и саможертвата. (A hőstett és az önfeláldozás dalnoka.) **EL 417—428**. [N. Varcarov.]
- Димов, Г.**: Страница от живота на Димчо Дебелянов. (Egy lap D. Debeljanov életéből.) **LM 2. sz.** 97—101.

Динев, П.: Фолклорът и историята на българската литература. (A bolgár irodalom története és a folklór.) **LM** 6. sz. 15—31.

Дудевски, Хр.: Емануил Попдимитров. **Sz** 12. sz. 145—153.

Грозев, Гр.: Естетическите възгледи на Любен Караславов. (L. Karaszlavov esztétikai nézetei.) **EL** 97—107.

Каранфилов, Е.: Емилмян Станев — художник на природата. (E. Sztanev, a természet művésze.) **Sz** 11. sz. 169—180.

Караславов, Г.: Така се раждаше поэт. Среци и разговори с Никола Вапцаров. (Így született meg a költő. Találkozások és beszélgetések N. Vapcarovval.) **Sz** 7. sz. 58—72.

Киселков, В. Сл.: Първото печатно съчинение от български автор. (Az első nyomtatott mű bolgár szerzőtől.) **EL** 464—465.

Марков, Дм.: П. К. Яворов. **LM** 2. sz. 58—76.

Минков, Цв.: Едно столетие родна сцена и драма. (A hazai színpad és dráma száz éve.) **EL** 9—13.

Минков, Цв.: Никола Йонков Вапцаров. **EL** 241—253.

Митов, Д. Б.: Борис Шивачев. **SZ** 2. sz. 132—138.

Мутафчиев, Р.: Народността и характер на Вапцаровата поетична реч. (Vapcarov költői kifejezőmódjának népi jellege.) **EL** 253—263.

Найденова-Стоилова, Г.: Неизвестни писма на Яворов до д-р К. Кръстев. (Javorov ismeretlen levelei dr. K. Krasztevhez.) **LM** 1. sz. 105—110.

Найденова-Стоилова, Г.: В творческата лаборатория на писателя Д. Талев. (D. Talev alkotólaboratóriumában.) **LM** 1. sz. 93—101, 2. 83—96, 3. sz. 88—103.

Павлов, Т.: Творческото поетическо дело на Младен Исаев. (Mladen Iszaev költői életműve.) **LM** 4. sz. 57—69.

Пенев, Б.: Стенографски бележки по погребението на Пенчо Славейков в Италия. (Gyónsírások fellejegyzések P. Szlavejkov olaszországi temetéséről.) **LM** 4. sz. 111—223.

Пешев, Ал.: Някои въпроси около литературното наследство на Пенчо Славейков. (P. Szlavejkov irodalmi hagyatékának néhány kérdése.) **EL** 170—189.

Петров, Ст.: Христо Смирненски и Съветският Съюз. (Hr. Szmirnenszki és a Szovjetunió.) **Sz** 11. sz. 233—252.

Петров, Зл.: Лириката на Младен Исаев. (Mladen Iszaev lírája.) **Sz** 7. sz. 173—177.

Попова, Н.: Непубликувани писма на Йордан Йовков. (J. Jovkov ismeretlen levelei.) **LM** 5. sz. 85—93.

Рушев, П.: За социалистическо реалистично майсторство на Н. И. Вапцаров. (N. J. Vapcarov szocialista-realista művészetéről.) **Sz** 7. sz. 79—102.

Сарандев, И.: Непубликувани документи на В. Ренев около смъртта и погребението на Пенчо Славейков в Италия. (B. Penev ismeretlen dokumentumai P. Szlavejkov haláláról és olaszországi temetéséről.) **LM** 4. sz. 110—111.

Славейкова, Св.: П. Р. Славейков през Освободителната война 1877/1878. (P. R. Szlavejkov az 1877—78. évi felszabadító háború idején.) **Sz** 7. sz. 165—172.

Смирнов, А.: Непубликувано писмо на Н. И. Вапцаров от 1928 г. (N. J. Vapcarov ismeretlen levele 1928-ból.) **Sz** 9. sz. 115.

Спасова, А.: Неизвестни писма на П. Славейков от Италия. (P. Szlavejkov ismeretlen olaszországi levelei.) **EL** 227—229.

Стоянов, Л.: Отговори на въпроси на съветския литературовед Д. Ф. Марков. (Válaszok D. F. Markov szovjet irodalomtörténet-sz kérdéseire.) **LM** 1. sz. 102—104. (A bolgár szocialista realista irodalomról.)

Тодоров, А.: Д. Дебелянов — човекът и поетът. (D. Debeljanov, az ember és a költő.) **Sz** 4. sz. 119—137.

Тодоров, А.: Спомени за Д. Полянов. (Emlékezősek D. Poljanovról.) **LM** 2. sz. 102—111.

Василев, Ев.: Творчеството на Емилиан Станев. (E. Sztanev munkásságáról.) **Sz** 2. sz. 139—154.

Василев, Ст. П.: Майстор на художественото слово. (A művészi szó mestere.) **Sz** 3. sz. 160—165. (N. Vapcarov)

Василев, Вл.: Неизвестни писма на П. К. Яворов. (P. K. Javorov ismeretlen levelei.) **Sz** 5. sz. 114—123.

Велчева, Е.—Велчев, В.: Станци из живота на П. Ю. Тодоров. (Árkok P. J. Todorov életéből.) **LM** 5. sz. 67—84.

Веселинов, Г.: Алеко Константинов. **Sz** 6. sz. 125—138.

Веселинов, Г.: Антон Страшимиров. **Sz** 12. sz. 132—144.

Веселинов, Г.: Пещев на селските неволи и мечти. (A falu nyomorának és ábrándjainak költője.) **Sz** 3. sz. 112—121. [Canko Cerkovszki.]

Воробьев, Л. В.: Виенският кореспондент на в-к „Голос“ (1867/8). [Към въпроса за формирането на революционно-демократичния мироглед на Любен Каравелов. (A Golosz c. lap „bőcsi” tudósítója. L. Karavelov forradalmi-demokrata világnézetének kialakulásához.)] **LM** 6. sz. 83—88.

Зидаров, К.: Драматургическите опити на Вапцаров. (Vapcarov drámaírói próbálkozásai.) **LM** 4. sz. 49—56.

Зидаров, К.: Непубликувана пиеса на Вапцаров. (N. Vapcarov ismeretlen színdarabjai.) **Sz** 7. sz. 5—57.

Finn-ugor nyelvű irodalmak

Ehrenbourg, I.: L'écrivain et l'homme. **LLS** 6. sz. 161—163. [Zalka Máté]

Kerényi G.: O dramach historycznych László Németha. (Németh László történelmi drámái.) **ZL** 15. sz.

Sparmann, H.: Ich zöch mir einen valken mere danne ein jár. **PBB** (Sonderband.) 37—43. [Kürenberger sólyom-motívuma Balassínál.]

Steiner, G.: Das Pest-Buda-Erlebnis in Sándor Petőfi's Lirik. **WA** 774—782.

Štibičický, C.: K portrétu Adyho. (Ady portréjához.) **SP** 1175—1176.

Toom, L.: Le poète de la jeunesse estonienne. **LLS** 5. sz. 137—140. [Juhen Smuul]

Yujčić, St. D.: Ka Zmajevim prevodima Petefijevih pesama (Zmaj Petőfi fordításaihoz.) **LMS** 380: 618—619.

Keleti irodalmak

Anand, M. R.: Moderne indische Literatur. **GZ** 6. sz. 32—38.

Asch, Schalom. [Nekrológ.] **DR** 769—770.

Чилая, С.: Илья Чавчавадзе. **DN** 10. sz. 184—189. **DN** 10. sz. 184—189.

Dammann, E.: Die Dichtung der Afrikaner. **U** 945—955.

Delavignette, R.: Le théâtre en Afrique-Occidentale Française. **RP** 6. sz. 70—79.

Dobzynski, Ch.: Sur la littérature yiddisch. **E** (141. 69—71.

Feng Hsueh-Feng: Wegbereiter Lu Hsün. **Au** 3—4. sz. 299—308.

Germain, G.: A la recherche des Védas. **NRF** (II.) 115—122.

Gougenheim, G.: Poésie Arabe et Poésie occidentale au moyen âge. **Cr** 213—220.

Humboldt, C.: The Art of Lu Hsun. **M** July 10—30.
Libédinski, J.: Notes sur la littérature kabardienne.
LLS 7. sz. 111—119.
Mao, Tun: Die Chinesische Literatur von Heute. **Au**
 1. sz. 129—137.
Молдаеский, Дм.: Живой поэт. **Zv** 00. sz. 216—222.
 [Jegies Csarenc örmény költőről.]
Rélf, A.: Les cultures négro-africaines. **Et** 374—385.
Nikoulène, N.: La littérature du Viet-Nam démocratique.
LLS 7. sz. 120—125.

Roy, P. T.: Rabindranath Tagore und das Christentum.
GZ 6. sz. 110—112.
Ruben, W.: Kälidāsā und einige Probleme seiner Deutung. **WA** 812—833.
Sajjad, Z.: Faiz und seine Dichtung. **Au** 7. sz. 101—105.
Семанов, В. И.: О развитии реализма в китайской классической литературе. **IAN** 1. sz. 39—41.
Vielta, E.: Bühne und Bühnenliteratur in Indien. **GZ**
 6. sz. 39—50.

Népköltészet

Бомитейн, Г. И.: Русское народное поэтическое творчество как материал филологических работ Ломоносова. **IAN** 2. sz. 158—168.
Charensol, G.: Arts et traditions populaires. **RDM** 2. sz. 340—346.
Delarue, P.: Les caractères propres du conte populaire français. **P** (72.) 40—62.
Delarue, P.: Besondere Merkmale des französischen Volksmärchens. **GZ** 3. sz. 86—97.
Durand, F.: La poésie populaire scandinave et ses mélodies. **EtG** 253—255.
Filipović, M. S.: Bugar-Kabanica. **Pr** 78—82.
Гусев, В. Я.: А. Н. Всеселовский и проблемы фольклористики. **IAN** 2. sz. 114—128.
Jarosech, G.: Bibliographie der tschechischen und der slowakischen volkskundlichen Literatur. 1945. bis 1956. I—II. **ZISI** 437—57. és 561—586.
Luković, V.: Prilozi poznavanju narodne poezije. (Adalékok a népköltészet ismeretéhez.) **Pr** XXIII, 76—78.
Marchiori, J.: Attualità della poesia popolare serbo-croata. **RSI** 136—146.

Matić, S.: Borba rečima u narodnoj pesmi (Szó-párbaj a népdalokban.) **Zknj** III, 55—65.
Мелетинский, Я. М.: Генезис образа героя волшебной сказки. **IAN** 2. sz. 129—142.
Meriggi, Br.: Considerazioni su alcune caratteristiche della poesia popolare delle terre ceche in confronto con quella degli altri poesi slavi. **RSI** 109—135.
Nikolić, J.: Maksim Škrlić-Vukov skupljač srpskih narodnih pesama. (M. Škrlić Vuk szerb népdal-gyűjtője.) **Pr** 270—273.
Piettre, A.: Sur les traces du petit Poucet dans la forêt des folklores. **Et** 11. sz. 182—196.
Wünsch, W.: Rhythmus und Metrik im Zehnsilbler des serbokroatischen Volksepos. **SoF** 137.
Ухов, П. Д.: О типических местах (loci communes) в русских народных традиционных песнях. **VMU** 1. sz. 94—103.
Журминский, В. М.: Эпическое сказание об Алпамисе и [Одиссея] Гомера. **IAN** 2. sz. 97—113.

Bor Kálmán

Francia irodalomtörténeti kiállítások

A francia irodalomtörténet kutató és pedagógiai módszerei között mind előkelőbb helyet foglalnak el a szemléltető kiállítások. 1957 irodalomtörténeti évfordulói számos alkalmat kínáltak kiállítás rendezésére. A francia irodalom száz esztendő jubileumát ülte a *Fleurs du Mal* és a *Madame Bovary* megjelenésének, és ugyan- csak századik esztendeje gyászolta Musset-t.

A Bibliothèque Nationale Baudelaire-kiállításának legfőbb célja a költő személyiségének megvilágítása volt. Egy jellegzetes Delacroix-képpel illusztrálták a *Les Phares* (Fároszok) c., ars poetica értékű vers, valamint a Delacroixról írt méltatások esztétikáját. Ismeretlen megnyilatkozások és fényképek derítették világosságot a költő választottjaira. Így először került nyilvánosság elé hírhedt szerelmének fényképe és emlékirata. A kiállítást a szokásos kéziratanyag tette teljessé. A katalógus külön érdekessége, hogy feltűnteti a II. világháború óta rendezett tizenkét Baudelaire-kiállítás bibliográfiáját.

Az Alençonban rendezett Baudelaire-kiállítás főként a költő irodalmi szereplésére utaló anyagot tárta a közönség elé. Így Pierre Dupont *L'Agiotage* c. könyvét, melynek borítója 1845 októberében egy sorozat következő köteteként jelzi Baudelaire-Dufays verseit *Les lesbiennes* címen. A *Fleurs du Mal* pörére vonatkozó levelek és korabeli szerzők művei a kiállítás további érdekességei.

Az északamerikai Wisconsinban W. T. Bandy, az ismert Baudelaire-kutató, első sorban a költő irodalmi környezetére vonatkozó anyagot rendezett tárlókba. Kiállította pl. Baudelaire ifjúsága társának, Levasseurnak, versesfüzetét; Napóleonról szóló verse közös élmény, a szentilonai hamvak hazatértének, emlékét idézi. Az első amerikai Baudelaire-kritika 1869-ből, a költőnek egy színésznőt pártfogoló kiadatlan levele a kiállítás irodalmi csemegéi.

A Flaubert-kiállítás szegénynek és jellegtelennek tűnt Musset-éhez viszo-

nyítva, melyet a tudományos kritika a műfaj mintaképének tekint. A rendezők két szempontot olvasztottak szerencsésen össze: az életrajzit és a műfajit. A kiállítás a legváltozatosabb eszközökkel élt Musset rajzaitól az egyes színművek rendezői példányaiig. A tárlók genealogiai tablókkal kezdődtek, a család és szülőház képeivel, első versek kézírataival, iskolai kitüntetését jelző lajstrommal folytatódtak. Látható volt ifjú íróbarátainak képmása, kedvence szórakozóhelyeinek képe, néhány kedves festménye, sőt, George Sand fürlevalója, melyet Velencében viselt, valamint Rachel lábmintája. A halálos ágyán hajából lemetezett fürt zárja le a tárgyak sorát. A Musset-kiállítás legfőbb értéke a kronológia tisztázása facsimilek, hiteles másolatok és mindenekelőtt kéziratok segítségével.

A Bibliothèque Doucet, a modern irodalom kéziratának kincsesládája, 1958-ban korunk egy halott és egy élő nagyságának kiállítását rendezte meg. Alain nevét (1868—1951) Magyarországon kevesen ismerik, pedig a XX. századi francia gondolkodás egyik legnagyobb hatású képviselője. Moralista, akit humanizmusa arra késztet, hogy a megismerés határait az emberbe helyezze, kritikus, akinek első sorban Stendhal és Balzac a kedvence. Javítás nélküli kézíratai a magabiztos és szilárd gondolkodót idézik. A kiállítás memento-jellegét emlékbeszédek mélyítették el.

Supervielle az első francia költő, akit életében kiállítással tiszteltek meg. Szülővárosának, Montevideonak, fényképei, gyermekkori tollpróbák a képzelet költőjének vonásait előlegezik. Az áttetszően egyszerű poéta kéziratainak tanúsága szerint sok vívódáson, variánsan át jut a végső megfogalmazásig. A kortársakkal folytatott levelezés mellett külön műfaji sajátága a kiállításnak a költőről készített képek és szobrok gazdag anyaga.

R. GY.

A strasbourg-i egyetem román filológiai központja 1959 ápr. 23. és 25. között ankétot rendezett az elbeszélő irodalomról. Az előadások központjában az elbeszélő műfajok egymáshoz fűződő kapcsolatai álltak. Kurt Wais (Tübingen) a művész-regény útját követte Hoffmannról Balzacig, Jean Frappier (Sorbonne) a *lai* [ófrancia műfaj] kaland-motivumának és transzcendens kifejeletének összefüggését tárgyalta, Jean Rychner (Neuchatel) cáfolta a *fabliau* önálló műfaj-jellegét, Albert Henry (Brüszszel) a regény-dialógus szerepét vizsgálta, Frédéric Deloffre (Lyon) a XVIII. sz.-i regény realista csiráit tárta fel. Sok előadó foglalkozott egy-egy részletkérdéssel. Martin de Riquer (Barcelona) a *Don Quijote* parodisztikus elemeit tanulmányozta, Raymond Lebègue (Sorbonne) a *Heptaméron* különböző stíluselemeit definiálta, Monique Parent (Strasbourg) Ilenri Pourrat meséinek folklorisztikus anyagát választotta szét az irodalmitól, Marie-Jeanne Durry (Sorbonne) a belső monológ szerepét analizálta a *Princesse de Clèves*-ben, Noémi Hepp (Strasbourg) a *Télémaque* műfaját igyekezett meghatározni.

Hans Koch: *Franz Mehrings Beitrag zur marxistischen Literaturtheorie.*

Dietz Verlag, Berlin 1959. 440.

A nálunk is ismert nevű fiatal teoretikus újonnan megjelent könyvében feltárja Mehring elméleti tevékenységének alapvonásait, kiemelve Mehring nagy érdemeit a marxista német irodalomelmélet kialakításában. Könyvében részletesen megvizsgálja Mehring módszerét és szempontjait, amelyekkel az irodalmi műhöz közeledett. Koch könyve bizonyítani törekszik, hogy Mehring művei még ma is hasznára lehetnek a marxista irodalomtudománynak, noha megvonja azokat a határokat is, amelyeken Mehring az első világháború előtt még túllépni nem tudott. Éles vitába száll Lukács György Mehring-tanulmányával, mert elsősorban benne látja annak az okát, hogy Mehringet az utóbbi időben méltatlanul lebecsülték. A könyv Lenin véleménye szerint Mehringben olyan tudóst rajzol elének, aki irodalomelméleti téren „nemcsak akar, hanem tud is marxista jenni”.

Peter Lisca: *The Wide World of John Steinbeck.*

Rutgers University Press, New Brunswick, 1958.

A szerző abból a megállapításból indul ki, hogy Steinbeck egyike a ma élő legnagyobb amerikai regényíróknak, és tanulmányában végig ezt igyekszik bebizonyítani. Gondosan és részletesen elemez minden egyes regényt az Egy marék aranytól (1929) a IV. Pippin rövid uralkodásáig (1957). A regények időrendi elemzése lehetővé teszi számára, hogy bemutassa az életrajzi kapcsolatot két egymást követő mű között, és megmutassa Steinbeck eszméinek és stílusának változását. Megmagyarázza Steinbeck biológiai életszemléletének vonatkozásait, szimbolizmusát, amit eddig nagyrészt figyelmen kívül hagytak. Lisca bőven felhasználja Steinbeck kiadatlan kéziratait és levelezését, s ebből a szempontból műve forrásmunka értékű is lehet a Steinbeckkel foglalkozó irodalomtörténészek számára.

Gustavo Correa: *La poesia mítica de Federico Garcia Lorca.*

University of Oregon, 1957.

Correa könyve G. Lorca életművének műhelytitkait, különleges alkotómódszerének törvényszerűségeit kutatja. Correa szerint G. Lorca költői szemléletmódjának alapja a primitív népek szellemi alkatával rokon „mitikus öntudat” (conciencia mítica), amely önálló megismerési formák útján a világnak a szigorúan racionális megismerés számára hozzáférhetetlen vonásait képes megragadni. A „mitikus öntudat” legfontosabb ismérve az ember és a természet közti folytonosság, a világmindenségben való teljes feloldódás. Ennek az alapérzésnek a következménye, hogy a lényeg (sustancia) attribútumainak a költő valóságos, objektív létet tulajdonít. A zöld szín, a fény és különösen a holdfény ezért hat G. Lorca költészetében szinte plasztikus valóságnak. A „mitikus öntudat” nem tesz különbséget élet és halál, földi és túlvilági élet, álom és valóság között (Romance sonámbulo), és különleges okozati összefüggések irányítják. (Romance de la luna, luna.)

Correa a „mitikus öntudatban” a költői feszültség kedvező állapotát, a költői formák megújításának termékeny forrását látja.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Дьюла Кирай</i> : За художественный уровень социалистического реализма	131
<i>Михай Дь. Вайда</i> : Австрийская литература с венгерской точки зрения	111
<i>Ласло Добоши</i> : Ромэн Роллан «над схваткой» ч. II.	222

НЕИЗДАНЫЕ ТЕКСТЫ

<i>Иштван Кефер</i> : «Путеводитель» Пазманы, рукопись его словацкого перевода из 1634-ого г.	333
--	-----

КРИТИКА

Hans Ruprich, Das Wiener Schrifttum des Mittelalters (Шандор В. Ковач)	
A. Schossig, Der Ursprung der altfranzösischen Lyrik (Пал Лакич)	
D. Davie, Articulate Energy (Ласло Галди)	
Ученые записки, Том LII. (Муклош Шайамоши) Г. Фридлэндер Лессинг. Очерк творчества (Пал Вамоши)	444
История одного литературного кружка: M. Levailant, Mme de Staël et Mme Récamier (Келемен Тиборнэ)	
A. West, The Mountain in the Sunlight (Агнеш Гергей)	555
Картины и слова: Примечания к трем историко-литературным книгам с картинками (Элемер Ханкиши)	666
О книгах — вкратце	666

ОБЗОР

<i>Ласло Сиклаи</i> : Вопрос венгерско-чешских литературных связей в новейших чешских журналах	777
<i>Анталнэ Мадл</i> : О новейших исследованиях о Штифтер	888
<i>Дьёрдь Раба</i> : Мопассан и модернисты	999
<i>Миклошнэ Кретцон</i> : Гертруде Штейн тупик в современной американской литературе	000
<i>Марта Т. Чех</i> : Данные к истории Б. Брехта в Венгрии (1930—1938)	111

БИБЛИОГРАФИЯ

<i>Кальман Бор</i> : Репертуар зарубежных литературоведческих журналов, 1957	222
---	-----

ИЗВЕСТИЯ

SOMMAIRE

<i>Gyula Király</i> : Pour le niveau d'art du réalisme socialiste.....	111
<i>Mihály Gy. Vajda</i> : La littérature autrichienne telle qu'on la regarde en Hongrie	111
<i>László Dobossy</i> : Romain Rolland au-dessus de la mêlée II.	111

TEXTES INÉDITS

<i>István Käfer</i> : Le „Guide” de Pázmány, manuscrit de la traduction slovaque daté de 1634	111
---	-----

CRITIQUE

<i>Hans Rupprich</i> : Das Wiener Schrifttum des Mittelalters (Sándor V. Kovács)....	111
<i>A. Schlossig</i> : Der Ursprung der altfranzösischen Lyrik (Pál Lakits).....	111
<i>D. Davie</i> : Articulate Energy (László Gáldy).....	111
Ученые Записки, том LXX. (Miklós Salyámosy)	111
<i>G. Fridlender</i> : Лессинг. Очерк творчества (Pál Vámosi)	111
L'histoire d'un salon littéraire : M. Levailant, Mme de Staël et Mme Récamier (Mme Tibor Kelemen)	111
<i>A. West</i> : The Mountain in the Sunlight (Mlle Ágnes Gergely).....	111
Image et parole, notes sur trois livres illustrés d'histoire littéraire (Elemér Hankiss)	111
Sur quelques livres — en quelques mots.....	111

REVUE

<i>László Sziklay</i> : La question des rapports littéraires hungaro-tchèques dans les périodiques tchèques modernes	111
<i>Mme Antal Mádl</i> : Les recherches récentes sur Stifter.....	111
<i>György Rába</i> : Maupassant et les modernes.....	111
<i>Mme Miklós Kretzoi</i> : Gertrude Stein un 'impasse de la littérature américaine moderne	111
<i>Mme Márta B. Cseh</i> : Données à l'histoire de B. Brecht en Hongrie (1930 — 1938)	111

BIBLIOGRAPHIE

<i>Kálmán Bor</i> : Répertoire des périodiques étrangers des sciences littéraires, 1957	111
---	-----

INFORMATIONS

TARTALOM

<i>Király Gyula</i> : A szocialista realizmus művészi színvonaláért	133
<i>Vajda György Mihály</i> : Osztrák irodalom magyar szemmel	154
<i>Dobossy László</i> : Romain Rolland a „kavarodás fölött”. II.	168

KIADATLAN SZÖVEGEK

<i>Käfer István</i> : Pázmány Kalauza 1634-es szlovák fordításának kézirata	176
---	-----

KRITIKA

Bécs középkorvégi irodalma : Hans Rupprich, Das Wiener Schrifttum des Mittelalters (V. Kovács Sándor)	181
Az ófrancia költészet forrásai : A. Schossig, Der Ursprung der altfranzösischen Lyrik. (Lakits Pál)	183
Az angol költészet mondattana : D. Davie, Articulate energy (Gáldi László)	190
Ученые зд писки, том LXI. (Salyámosy Miklós)	192
<i>G. Fridlender</i> : Лексинг. Очерк творчества (Vámosi Pál)	197
Egy irodalmi szalon története : M. Levaillant, Mme de Staël et Mme Récamier (Kelemen Tiborné)	201
Napfényes csúcsok : A. West, The Mountain in the Sunlight (Gergely Ágnes)	204
Kép és szó : jegyzetek három irodalomtörténeti képeskönyvről (Hankiss Elemér)	207
Könyvekről — röviden	212

SZEMLE

<i>Sziklay László</i> : A magyar–cseh irodalmi kapcsolatok kérdése a legújabb cseh folyóiratokban	214
<i>Mádl Antalné</i> : A legújabb Stifter-kutatásról	221
<i>Rába György</i> : Maupassant és a modernnek	224
<i>Kretzoi Miklós</i> : Gertrude Stein: zsákutca a modern amerikai irodalomban	229
<i>B. Cseh Márta</i> : Adatok B. Brecht magyarországi történetéhez (1930–1958)	231

BIBLIOGRÁFIA

<i>Bor Kálmán</i> : Külföldi irodalomtudományi folyóiratok repertórium, 1957	235
--	-----

HÍREK

Ára: 10,— Ft

Évi előfizetési ára: 32,— Ft

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL:

Vajda György Miklós: Johannes R. Becher Magyarországon
Jan Rypka: A forma mint az újperzsa költészet alaposabb megismerésének egyik eszköze

Telegi Zsigmond: Saadi emlékezete

Rába György: A félszázados Nouvelle Revue Française

K R I T I K A

V. Szokolov: Az orosz poéma története a XIX. században
(Nyirő Lajos)

M. Rat: Arcképek a francia Nagy Századból (Hopp Lajos)

V. Pandolfi: A commedia dell'arte (Horányi Mátyás)

P.-G. Castex: A francia fantasztikus elbeszélés Nodier-től
Maupassant-ig (Szegezárdy—Csengery István)

Ujlatin verstanok (Gáldi László)

Jan Neruda és kora (Sziklay László)

S Z E M L E

Lengyel Béla: A szovjet orosz irodalom története új megvilágításban

A. L. Grigorjev: Dosztojevszkij és a nyugati irodalom

Nagy Péter: Simone de Beauvoir

Fodor Ilona: V. E. Galan írói portréjához

Sinkovich Zsuzsa: Shakespeare képvilága

Szécsi János: Roger Martin du Gard és a francia kritika

H Í R E K

✓ 307.204

Világirodalmi Figyelő

A szám tartalmából:

A szovjet írók harmadik kongresszusának anyagához

Vajda Gy. M.: **Johannes R. Becher a magyar irodalomban**

Beszámolók a prágai, varsói és weimari irodalomtörténeti kongresszusokról

Réz Pál: **Thomas Mann kiadatlan levelei**

Bibliográfia

Külföldi irodalmi folyóiratok repertóriuma

KRITIKA * SZEMLE

V • ÉVFOLYAM • 1959. • 3—4 • SZÁM

VILÁGIRODALMI FIGYELŐ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK
DOKUMENTÁCIÓS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság :

BODNÁR GYÖRGY, KÖPECZI BÉLA, MIKLÓS PÁL,
NYIRŐ LAJOS, VAJDA GYÖRGY MIHÁLY

Szerkeszti :

KÖPECZI BÉLA

E szám munkatársai: *Csukás István* főiskolai igazgató (Szeged), *Gáldi László* a nyelvtudományok doktora, tudományos osztályvezető (MTA Nyelvtudományi Intézete), *Hopp Lajos* tudományos munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézete), *Horányi Mátyás* tudományos munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézete), *Horváth Károly* tudományos munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézete), *J. Z. Jakubovsky* egyetemi tanár (Varsó), *Kemény G. Gábor* tudományos osztályvezető (MTA Irodalomtörténeti Intézete), *Kerényi Grácia* fordító, *Kovács József* s. munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézete), *Lengyel Béla* tudományos főmunkatárs, kandidátus (ELTE könyvtára), *Nagy Péter* tudományos munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézete), *Nyíró Lajos* tudományos munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézete), *Pálffy Endre* egy. docens, kandidátus (ELTE), *Patyi Sándor* tudományos munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézete), *Pongrácz Judit* tanárjelölt, *Ráta György* tudományos munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézete), *Réz Pál* lektor (Szépirodalmi Kiadó), *Szauder József* tudományos osztályvezető (MTA Irodalomtörténeti Intézete), *Szávai János* tanárjelölt, *Szegzárdy-Csengeri István* fordító, *Sziklay László* tudományos munkatárs, kandidátus (MTA Irodalomtörténeti Intézete), *Szinkovics Zsuzsa* tanárjelölt, *Telegdi Zsigmond* egyetemi tanár (ELTE), *Tóth Dezső* tudományos munkatárs (MTA irodalomtörténeti Intézete), *Vajda György Mihály* tudományos munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézete), *Vizkeleti András* s. könyvtáros (OSZK), *Z. Sipos István* s. munkatárs (MTA Irodalomtörténeti Intézete).

Szerkesztőség :

Budapest XI. Ménesi út 11—13.

Tel. : 268—062

Technikai szerkesztő :

HORÁNYI MÁTYÁS

Világirodalmi Figyelő

megjelenik évente négy füzetben, kb. 28 ív terjedelemben.

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető bármely postahivatalnál vagy a Posta Központi Hírlapirodánál

Budapest, V. József nádor tér 1. — Telefon : 180-850.

Csekk számlaszám egyéni előfizetőknek : 61 257. Közületeknek : 61 066

A szovjet írók harmadik kongresszusának anyagához

Az utóbbi években, a XX. kongresszus nyomán, a szovjet irodalomtudományban kibontakozó fejlődés jellegét, tartalmát ugyanúgy a tisztulás, az élet és az irodalom valóságos és teljesebb megértése jellemezte, mint amit az egész szovjet társadalmi életben tapasztalhattunk. A dogmatizmus korlátai és a revizionista veszély ellen következetes harc indult, s az alkotó, termékeny eszmecsere légkörében a fejlődés új, gazdag lehetőségei tárultak ki.

Miközben az irodalom területén is folyt a lenini normák helyreállítása, a szocializmus nyílt és álcázott ellenségei heves támadást intéztek a szocialista irodalom ellen e folyamat meg nem értésével vagy tudatos meghamisításával. A revizionista irodalom-esztetikusok a szocialista realizmus létének tagadásáig jutottak el. Mint ahogy a marxizmust „ósvi”, „elévült”, „múlt századi” stb. jelzőkkel illetik, és azt hirdetik, alkalmatlan arra, hogy a modern kor, az „atomkor” emberének társadalmi viszonyait meghatározza, éppúgy támadták az irodalom történeti fejlődésének főirányát jellemző, korunk valóságát kifejező szocialista-realista irodalom elméleti alapjait. A szovjet irodalomtudomány kettős probléma megoldását tűzte napirendre azzal, hogy a fogalmak tartalmának tisztább meghatározásával és viszonyaik rendezésével alapos elemzés tárgyává tette a szocialista realizmus problémáit, történeti és elméleti síkon egyaránt. Megtisztítja e fogalmakat a dogmatikus torzításoktól és felveszi a harcot a különböző revizionista nézetekkel, a polgári irányzatokkal s különösen a modernizmussal.

A „Voproszi Lityeraturi” című folyóirat tanulmánysorozata, a Gorkij Világirodalmi Intézetben lefolyt vita a realizmusról, majd a szocialista realizmusról meggyőzően bizonyítja, hogy a szovjet irodalomtudomány jelentős új eredményekkel gazdagítja a marxista irodalomelméletet. A Világirodalmi Figyelő mindkét vitáról részletesen beszámolt.

A *Realizmus és Modernizmus* c. kötet (szerk. Héra Zoltán, Bp. 1959.) megjelenésével a magyar olvasó számára is hozzáférhetővé váltak a vita főbb állomásait jelző tanulmányok. Ez a könyv elérhető közelségbe hozta a szovjet írók harmadik kongresszusának elméleti „előjátékát”, illetve annak talán legfontosabb mozzanatait.

A kongresszus anyagából az *Élet és Irodalom* N. Sz. Hruscsov beszédének és B. Polevoj hozzászólásának teljes szövegét közölte, a kongresszus általános menetéről pedig szemelvények bemutatásával és egy összefoglaló tudósítással adott hírt. A kongresszuson felvetett kérdésekről a *Kortársban* és a *Társadalmi Szemlében* Tolnai Gábor közölt átfogó elemzést. A közelmúltban pedig könyv-

alakban is megjelent magyarul az írókongresszus referátumainak és számos hozzászólásának teljes szövege (A szovjet írók harmadik kongresszusa, szerk. Héra Zoltán, Bp. 1959.).

Jelen közlésünk az eddigi tájékoztatás még teljesebbé tételét szolgálja, dokumentumokat hozva részben a kongresszus előzményeiből, részben visszhangjából. Közzéljük *K. Pausztovszkij* cikkét, mely a kongresszust közvetlenül megelőzte, közzétesszük *V. Ognjov*nak a kongresszus anyagához szorosan hozzátartozó írását, *I. Anyisimov*nak, a moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézet vezetőjének kongresszusi felszólalását, végül pedig két cikket, mely mintegy a kongresszus szovjetunióbeli visszhangját reprezentálja.

Pausztovszkij *Vitathatatlan és vitatható gondolatok* c. cikke megjelenése óta, igen sok, azóta sem lezárt vitára adott okot. Szenvedélyesen és sokszor egyoldalúan veti fel a szovjet írókat és olvasókat foglalkoztató kérdéseket, de sok helytálló megjegyzése is van. Végletes a korszerűségnek és az aktualitásnak az a szembeállítás, melyet Pausztovszkijnál tapasztalunk, s ezzel így nem is érthetünk egyet, de abban igaza van, hogy a korszerűséget sokszor leegyszerűsítve értelmezik. Általában igaz az, hogy a jó író kapcsolatban áll a nép életével, de más a kapcsolat jellege a szocialista írónál és más a polgárinál. A cikknek tehát vannak nagyon is vitatható pontjai, mégis fontosnak tartottuk közlését, mert fényt derít a szovjet irodalmi viták általános légkörére.

Figyelmet érdemel Ognjov cikke, amely sokoldalú, színes áttekintést ad a szovjet költészet problematikájáról. Érdekesen elemzi az „egyéni” és „közösségi” kérdését a szocialista költészetben, s eljut ahhoz a megállapításhoz, hogy „a költészet önmagában véve közösségi dolog.”

Anyisimov a mai burzsoa irodalom szétesettségével állította szembe rövid kongresszusi felszólalásában a szocialista irodalom egységét, mely a szocialista realizmus széles koncepciójával és a művészi ábrázolás eszközeinek kimeríthetetlen sokféleségével nincs ellentétben. A téma, amelyhez többek között ő is hozzányúlt, a kongresszus utáni írásokban minduntalan újra felbukkan.

K. Zselinszkij (akinek terjedelmes írásából csak egy részletet hozunk) világosan különbséget tesz az irodalmi dekadencia forma-jelenségei és azok között a szó valódi értelmében „avantgardista” eszközök között, amelyek Majakovszkij, B. Brecht vagy Dovzszenko művészetének jellegzetes vonásait teszik. Emellett részletesen foglalkozik a szovjet irodalom és a külföld kapcsolatával, a nemzetközi irodalmi vita jelentőségével.

V. Scserbina tanulmányának közölt részlete a szocialista realista ábrázolás történetileg konkrét voltának követelményéről beszél, hangsúlyozva, hogy az elv érvényesítése számos és sokféle ábrázoló eszköz és forma használatát tételezi föl, s hogy ezek a szocialista realizmusra jellemzők lehetnek. Részletesen foglalkozik azzal a fontos problémával, hogy a történeti kronkrétság követelménye nem zárja ki a „képletes formákat” sem, ha ez az eszmei cél szolgálatában áll. Végül arra hívja fel a figyelmünket, hogy a szocialista realizmus a klasszicizmus irodalmi örökségét alkotó módon továbbfejlesztve használja föl, sokat felújít a XVIII. századi realizmus olyan eredményei közül is, amelyek a XIX. században részben veszendőbe mentek.

A szovjet írók harmadik kongresszusát előkészítő és az ezt követő viták termékeny, tisztázó folyamatot indítottak el a népi demokratikus országokban is. A folyóirat jelen számának néhány közleménye már ennek a folyamatnak kezdeti jelenségeire utal.

Patyi Sándor

Vitathatatlan és vitatható gondolatok*

Minden mondat, minden szó, vessző és pont az írói szövegben jelentősen többet mond az olvasónak, mint amennyit mi írók feltételezünk. Az olvasó előtt nemcsak a könyv tartalmát fedik fel, hanem azt a lelkiállapotot is, amely eltöltötte a szerzőt, amikor könyvét megalkotta, gondolatainak tisztaságát, vagy fordítva, elvtelenségét, látókörének szélességét, vagy gondolatának vészes szegényességét, a nép életének felületes ismeretét, vagy igazi, mély és éppen ezért egyáltalán nem rikító kapcsolatát népevel.

Minden, amit az író megírt, nagyon pontosan mutatja őt, jó és rossz oldaláról egyaránt. Ezért az író nem tudja elrejteni népe elől arcát, bármennyire is akarná ezt. Pontosán azt az értékelést kapja, amit megérdemel. Mindezt tudniuk kell azoknak az íróknak és kritikusoknak, akik magukra vállalják azt a jogot, hogy a nép nevében beszélnek.

Nálunk eléggé furcsa módon képzelik el az író és a nép kapcsolatát. Ez a kapcsolat, persze, mesterségesen nem jön létre, semmiféle írói kiszállás nem fogja elősegíteni, ha ezeknek a kiszállásoknak „megfigyelő” feladatok teljesítése, a népi élet szándékos tanulmányozása, az emberek kötelező kikérdezése ügyeikről és munkájukról, gyűléseiken való részvétel, éppenúgy, mint a néppel való amatőr és turista megismerkedés többi fajtája lesz a célja, a megfelelő irodalmi anyag összegyűjtése céljából. A néppel összeforrt életet kell élni, bajaival bánkódni, boldogságával együtt örülni. Elválaszthatatlannak kell lenni a néptől, mint elválaszthatatlanok voltak tőle kortársaink — Gorkij, Prisvin, Maliskin, Alexej Tolsztoj, mint ahogy elválaszthatatlan tőle Solohov.

Az igazi, valódi írók minden időben és minden országban tanultak a néptől és szerves kapcsolatban álltak vele. Másként nem is lehetett. És természetesen nem is lehet. Ez az igazság vitathatatlan és régi, mint maga a világ. Ellenkező esetben nem létezne irodalom, költészet, festészet, néhány rövidéletű irányzat vagy izmus kivételével. Ezek az izmusok nem a népi élet eleven sodrában születnek, hanem a művészifjúság dohányfüstös vitáiban. Bennük majdnem minden virtuskodásból van, nem pedig a szív parancsából . . . Ezek az izmusok mindenekelőtt a különködő Párizs és Amerika gyermekei. Párizs kapuin túl elvesztik csillogásukat, talajukat, erőltetetteknek és nem természeteseknek tűnnek. De még mindezek a szélsőségek is (szürrealizmus, dadaizmus, dekafonizmus és más izmusok) lényegében az ifjúság teljesen

* Lityeraturnaja Gazeta 1959 máj. 20.

normális kakasheve. Nincs semmi alapja annak, hogy félrevertük a harangot és zajos pánikba essünk, mert az ifjúi hév hasznos, nem engedi meg az idősebb nemzedéknek, hogy elhájásodjék, és önmagát tévedhetetlennek és érinthetetlennek tartsa.

Nevezzenek meg tizenkilencedik és huszadik századi irodalmunkban csak tíz író is, aki egyáltalán nem volt kapcsolatban a néppel. Általában az írókról beszélek, nem téve különbséget saját és idegen, pozitív és negatív írók között. Melyik írónak nincs legalább egy jöttányi népi gyökere és „világa”, mint azt a múlt században mondták. Ilyen író alig van. Ha az utóbbi időkben arról kezdenek beszélni, hogy az írók teljesen elszakadtak a néptől, azt kellene tisztáznunk, hogy valóban írók-e azok az emberek, akiket ezzel vádolnak.

Az írók és kritikusok közt, akiket már mesterségük intellektuális tevékenységre hív el, még mindig él bizonyos mennyiségű előítélet és hazug gondolat. Vannak ártatlan előítéletek, de vannak kártékonyak is.

Itt mindössze két-három olyan előítélet — helyesebben hazug eszmepéldát hozok, amelyek zavarják az irodalom szabad fejlődését. Önök biztosan tudják azt, hogy a cirkuszi akrobaták, lefutva az arénáról, hajbókolnak a nézőknek és igéző csókokat küldözgetnek nekik a levegőn át. Ezt a cirkuszi akrobaták nyelvén úgy nevezik, hogy a közönségnek „bókolnak”. Így az írók is gyakran küldözgetik olvasóiknak bókjaikat. Ez mindenekelőtt az erőltetetten jó végződésben áll és abban, hogy a világos és sötét színeket a könyvben szigorúan megméri, de úgy, hogy jóval több legyen a világos (világoskék vagy rózsaszín) tónus.

Jó, hogy Lev Tolsztoj az *Anna Kareninát* e hagyomány megjelenése előtt tudta megírni. Így nem volt köteles senkinek — még a kiadónak sem — bókolni, és megengedhette Annának, hogy szétrombolja a családot és hogy tisztán személyi, éppen ezért megengedhetetlen meggondolásokból haljon meg.

Általában nem szoktak írni a hiányosságokról, bármennyire is ártalmasak azok társadalmi életünkre, anélkül, hogy ne csináltak volna előbb egy bocsánatkérő bókot, megemlékezve elért eredményeinkről. Ezt az utóbbi „bókot” oly makacsul csinálják, mintha minden egyes szöveget olvasónak be kellene bizonyítanunk társadalmi rendszerünk fölényét a kapitalista rendszerrel szemben (s mindez léte negyvenkettedik esztendejében történik), mintha mi magunk is kételkednénk benne, mint valami törvénytelen csodában.

Ez az egyik előítélet, egyik szükségtelen nyomasztó hagyomány. A másik káros tradíció az, hogy nem akarnak írni a szenvedésről, félünk még a bánatra való célzástól is, mintha egész életünknek csokoládé-ég alatt kellene lefolynia, slágerből kilépett férfiak és nők élénken mosolygó társaságában.

Néhány könyvben, de különösen filmben (nézzék meg például a „Csendes révben”-t), egyes festők vásznain, s még a fényképeken is, (különösen a széles körben ismert vékony folyóiratok lapjain levő mézes-mázos családi idilleken) gyakran látunk egysíkúan ábrázolt, primitív embereket. Ezek az emberek a könyvek alkotói jóvoltából — meg vannak fosztva az önálló gondolkodás képességétől. Nálunk ez a képesség a szerzők parancsára egyenesen a szükségtelenségig elsorvadt. Ők betéve tudják a jónak és a rossznak e szerzők által kanonizált hálóját. Ők sohasem ingadoznak, és semmiben sem tévednek, mert üres a szívük. Csak azon hatódnak meg, amin a szerző elgondolása szerint illik meghatódni. Ilyen néhány írónk szerint a mi emberideálunk. Ezt csempészik be könyveikbe, minden erejüket megfeszítve.

Az irodalomban nem szabad annak boldogulnia, aki megkísérli összekapcsolni a féligazság és a félhazugság szolgálatát saját jóléte szolgálatával. Lehet, hogy éppen azért kiabálunk oly sokat és hangosan az irodalmi igazságról, mert nekünk nincs belőle elegendő. Mint már mondtam, művét a fejével együtt adja az író. Ezért sajnáltnivaló annak az írónak a sorsa, aki lemond az igazságról az irodalomtól távoli megfontolások érdekében. A nép mindent lát, egy félszóból mindent megért, és sohasem bocsátja meg a legtehetségebb írónak sem a hamisítást, a csalást.

Semmi sem sérti úgy az embereket, mint az írói képmutatás. Mert az olvasó igazán meg van győződve arról, hogy írónak lenni nem foglalkozás, hanem élethivatás. Az olvasó meg van győződve, hogy minden igazi író ugyanakkor az igazság, az igazságosság és az ész harcosa, és hogy eszméi győzelméért kész a legnagyobb áldozatra is. Így van-e ez a valóságban? Az írók többségénél ez igaz. De sajnos, nem állíthatjuk, hogy az írói társadalom nagy erkölcsi tulajdonságokkal rendelkezik.

A „korszerűség” egyszerű fogalmát a kritika sokszor erőltetetten és vulgárisan értelmezi, és ez az értelmezés nem adja meg irodalmunknak a feltétlenül szükséges teret és változatosságot sem. Én mélységesen meg vagyok győződve arról, hogy az irodalomban és általában a művészetben korszerű mindaz, ami a kommunista társadalom emberének formálódását és növekedését szolgálja. Ez kristályosan tiszta formula. Ezzel a mindent felölelő értelmezéssel szemben létezik egy másik, amely szerint korszerűnek csak azt lehet nevezni, ami a mai nappal és feladataival kapcsolatban van, csak azt, ami lényegében aktuális.

A korszerűsége vonatkozó ilyen nézet félredobja, és nem létezőnek tekinti az ország egész sokszázados, részben forradalmi történelmét, nagy kultúráját, amely pedig az új, tisztán szocialista kultúra megteremtésének egyik alapja.

A korszerűségnek abban az egyedül helyes értelmezésében, amelyről fentebb szoltunk, benne van a *Tárász Bulba*, úgy, ahogy az az emberekre teljes erejével hat, a *Csendes Donna*l együtt, a *Háború és Béke* (Grosszman „*A nép halhatatlan*”) című elbeszélésével együtt.

Rá lehet beszélni egy író, hogy a korszerűséget aktualitással helyettesítse, de akkor nem lesz irodalmunk, az irodalom szó teljes jelentésében. Lesz krónika, jó publicisztika, szépirodalmasított napilap, villám-elbeszélés, korán ért és éppen ezért korán romló regény. Talán annyira szegények vagyunk írói erőben, és annyira segítség nélkül állunk, hogy irodalmunknak nincs elegendő ereje arra, hogy sok, minden ideiglenes vonatkozásban és műfajban szép könyvet adjon, de szellem és gondolat tekintetében is korszerűt? Miért kell tudatosan elszegényíteni irodalmunkat?

Teljesen törvényes kérdés: vajon Puskin kortársunk-e szellem tekintetében, vagy ebben a vonatkozásban tökéletesen idegen? Kortársaink-e Shakespeare és Heine, Cervantes és Stendhal? Azt kell gondolnunk, hogy igazi kortársaink. Az író dolga, hogy tehetsége erejével, alkotó szárnyalásával feltámassza bármely kor és bármely ország nagy embereit, hogy végtelenül közelekk és érthetőek legyenek, hogy halljuk Stendhal lélegzetvételét és Heine ironikus nevetését. Az író dolga, hogy nekik igazi halhatatlanságot adjon. Ettől kezdve nemcsak mint alkotóművészek élnek tovább, hanem mint bármelyikőnk közeli barátai és segítőtársai. Élni kezdenek és gazdagítani bennünket. Azért is nagyszerű a mi korunk, mert a sokszázados emberi kultúrából azt veszi át, ami a legértékesebb. Nem tartja ezeket a századokon átragyogó értékeket a

feledés poros fátyla alatt. S az elmúlt nemzedékek haladó embereinek van mit felmutatniuk a kommunista társadalomba való belépésért.

Nem szabad megsérteni Leninnek azt a gondolatát, hogy a kommunista társadalom emberének birtokolnia kell a világkultúra összes eredményeit. Nem szabad megsérteni a nagy hagyatékot a ma fontos ügyeire hivatkozva. Különösen azért nem, mert a mai napon is nemcsak magáért a máért, hanem a jövőért is élünk.

Mindezek a legegyszerűbb gondolatok, ügyetlenség megismételni őket. annyira közismertek. De mégis! addig kell őket ismételni, amíg a világos emberi ész le nem győzi a tunyaságot, ami különösen veszélyes ott, ahol az a haladó eszmékhez való hűség védőmaszkja alá rejtőzik.

Az irodalomról folytatott beszélgetések végtelenek. Az irodalomról írt cikkek, ha számban nem korlátoznók őket, a világirodalom legérdekesebb könyveinek egész könyvtárát alkotnák. Az irodalom, akárcsak az élet, végtelen. Mindössze néhány futó szót vetettem ide irodalmunkról, főként arról, mit kell belőle kiküszöbölni, de úgy érzem, hogy ideje befejeznem a cikket, bár úgy tűnik, hogy még semmit sem mondtam.

Most csak egészen röviden érintem a nyelv kérdését és fiatal íróink problémáját.

Az orosz nyelv a földkerekség egyik legnagyobb csodája. Hosszú századok során Oroszország koldus, árva, jogtalan és sötét ország volt, de ennek ellenére, ezek ellenében, népünk igazán zseniális nyelvet alkotott, csillogót, dallamosat, festőit, és a világ leggazdagabb nyelvét. Őrizzük-e ezt a nyelvet? Nem, nem őrizzük. Egyáltalán nem. A nyelv egyre inkább bepiszkolódik, megtörik, hebegéssé válik. Az a veszély fenyeget bennünket, hogy a csodálatosan tiszta orosz nyelvet együgyű, bürokratikus és halott nyelv váltja fel. Miért engedjük meg ennek az undorító nyelvnek, hogy befurakodjék az irodalomba? Miért engedjük az irodalomba, sőt, veszik fel az Írószövetségbe azokat az embereket, akik nem ismerik az orosz nyelvet, és tökéletesen közömbösek vele szemben? Miért békülünk meg a bürokratikus és nyárspolgári nyelv szegényességével, nyomorával, szürkéségével, fonetikai csúfságával? Mi, akik magunkat a leg-haladóbb embereknek tartjuk, az új élet alkotóinak?! Milyen jögon dobjuk ki a hátsó udvarra azt a klasszikus és hatalmas nyelvet, amelyet elődeink nagy nemzedékei alkottak, Puskindól, Lermontovtól Leszkovig, Csehovig, Blokig, Bunyinig, Gorkijig bezárólag? Védelmére kelünk a korszerűség szűkebb értelmezésének, s közben elfeledkezünk arról, hogy az orosz nyelv megmentése nemcsak korszerű feladat, hanem sürgős, hazánknek és népünknek feltétlenül szükséges, halasztást nem tűró kötelesség is. A nyelv felülről lefelé bürokratizálódik, az újságokban, rádióban indul meg a folyamat, s állandó, mindennapi beszédünkben fejeződik be. Lehet ezernyi meglepő példát hozni, amelyek mind a fent elmondottakat erősítik. Hogy meggyőződjünk erről, elegendő figyelmesen elolvasni néhány újságot. Az írók kötelesek mindenütt és mindig küzdeni a nyelv tisztaságáért és gazdagságáért, s ezt szüntelenül és minél gyorsabban kell tenni, amíg az ifjúság érzékeli tudja nyelvünk szépségét és minden kitűnő tulajdonságát, s amíg az új ifjú nemzedék nem ezt az elrontott nyelvet veszi az igazi orosz nyelv példájának. Mindazt, amit itt az orosz nyelvről mondtunk, ugyanilyen alapon elmondhatjuk a Szovjetunió népei nyelveinek többségéről. Ugyanolyan gyorsasággal, mint az orosz nyelv, elbürokratizálódik az elbűvölő, dallamos, képszerűségében gyönyörű ukrán nyelv, és majdnem minden nyelv az elrontott orosz alapján alakul.

Valamennyi művészet mestereit izgatja az új nemzedék kérdése, amely az idősebb nemzedékek tapasztalatain nevelődik. Van-e nálunk tehetséges, haladó, igazán dolgozni tudó és komoly írói új nemzedék? Van, és nagyszerű. Az idős írók néha jogosan irigykednek rájuk. Itt nincs lehetőség arra, hogy felsoroljam mindazokat, akik az idős írók távozó nemzedékét felváltani törekednek. De néhány fiatal prózaíró nevét kötelességemnek tartom megjegyezni. (A költőket kevésbé ismerem.) Ezek: Jurij Kazakov, Szergej Nyikityin, Natalja Taraszenkova, Vlagyimir Tyendrjakov, Jurij Trifonov, Ricsi Dosztyán, Jurij Bondarjov, Joszif Gyik, s még a fiatal írók egész sora. Keveset beszélünk róluk, talán azért, mert kevés jelent meg tőlük nyomtatásban. Nem tudok most minden fiatal prózaíróról beszélni, de mindannyiuknak van egy kitűnő és gyümölcsöző sajátságuk, ami nagy írói életet jósol nekik, ami miatt megjelenésük szükségszerű.

Ez a sajátság vérszerinti népheztartozásuk, a népi élet kitűnő ismerete, az a körülmény, hogy mindezek a fiatal írók hús a nép húsból, vér a nép véreből. Lelki gazdagságuk nem életük rövid részleteire korlátozódik. Tartalmazza a népi jellem minden sajátosságát, ami századok folyamán rakódott le, s egyesíti azokkal az új vonásokkal, amelyek a népben az októberi fordulat után születtek.

Különösen mély átlátszó és szívenragadó igazsággal és erővel hat ez a népi ér Kazakov és Nyikityin elbeszéléseiben. Tyendrjakovról nem beszélek, mert már kialakult és tudatos író. Elég elolvasni akárcsak Kazakov két elbeszélését („*Nyikiska titkai*”, és „*Aktum, a vadászeb.*”) és Szergej Nyikityin *A sárga víz íze* című elbeszélését, hogy érintsük a népi élet és költészet óhajtott forrásait. Hatalmas és szeretett országunk levegője, elbűvölő hazánk lélegzése árad ezekből az elbeszélésekből. A sárguló őszi nap fénye így telítődik meg tavaink, folyóink, erdeink és pázsitjaink tiszta, könnyed levegőjével.

Jön az Írókongresszus. Megerősíti-e ez az írók számára az alkotásnak azt a szabad és bátor lendületét, amely egyedül képes arra, hogy megteremtse századunk legnagyobb irodalmát, a szovjet irodalmat? Vagy pedig a kongresszus az írók feletti kicsinyes gyámkodással és régi vitákkal fog foglalkozni? Az utóbbi esetben nem hoz hasznot. S végül abba kell hagyni azt, hogy barátainkat ellenségnek nevezzük csak azért, mert kellemetlen igazságot mondanak ki, nem képmutatóskodnak, s minthogy önzetlenül odaadók népük és hazájuk iránt, nem követelnek monopóliumot erre az odaadóságra, és nem követelnek ezért semmiféle kitüntetést. A kongresszus előtt két út áll: a konzolidáció nemes útja, és a viszálykodás pusztító útja. Írói valóságunknak azokról a jelenségeiről írok, amelyek nagyon betegesen nyilvánulnak meg sok írónál és az irodalom egészében.

Nem félek attól, hogy félreértenek, annyira világos mindaz, amiről itt beszélnem kellett. Egyedül attól félek, hogy félremagyaráznak. Szavaimat a szülőhazám iránti szeretet diktálta, s azt semmiféle szavakkal sem lehet kifejezni. Nem szégyenlem ezt mondani. Annak ellenére, hogy hálás vagyok az életnek mindenért s mindenek előtt azért, hogy Oroszországban, létének ebben a csodálatos korszakában születtem és élek, hálás azért, hogy egész életemet ebben a tehetséges, gyönyörű és a világ összes országai közül a legemberibb országban éltem le, bár gyöngén és összefüggéstelenül, de a hiányosságokról írok. Ebben nincs semmiféle ellentmondás. Ebben csak kultúránk tökéletesedésének és nagyszerű felvirágozásának a szenvedélyes kívánása van.

Ford.: Fodor István.

Hív az idő*

A forradalom első éveiben Alexandr Blok a következőket írta : „Minden költő szenvedélyét átítatja a kor szelleme, szenvedélye ritmusát, mértékét ugyanúgy, mint a költő verseinek ritmusát és mértékét kora sugalmazza neki, mert a világ költői érzékelésében nincs szakadás az egyéni és az általános között; minél érzékenyebb egy költő, annál inkább összefonódva érzékeli „sajátját” és „nem sajátját”; ezért a viharok és riadók korában a költő lelkének leggyengédebb és legintimebb törekvései is viharra és riadóvá válnak.”

Az elmondottakat korunk költőihöz is lehet intézni. Azt is, hogy az igazi költő elképzelhetetlen kora érzésein kívül, azt is, hogy a költészet formái történetiek, azt is, hogy az objektív tartalom elszakíthatatlanul összefolyik a költő egyéniségével, azt is, hogy a tehetség fokmérője (érzékenység) ugyanakkor azt is méri, hogy a költő mennyire szervesen fejezi ki a korigazságot, azt is végül, hogy az igazi költő számára, aki viharos korával együtt él, — ma pedig a szovjet költészetnek nem lehet más típusú költője — nincs kis téma, a „lélek leggyengédebb és legintimebb törekvéseire” is kérlelhetetlenül a nagy kor visszfénye hull.

De talán ezeket a követelményeket csak a korszakalkotó költőkre alkalmazhatjuk. Lehet, hogy a kisebb méretű költőkhöz más, alacsonyabb követelményekkel léphetünk? Ó nem! Láthatjuk, a történelem nehezebb terhet rak a mai költő vállára, mint ami a múlt században a „közönséges” költészetre nehezedett. A korszakalkotás, ami néhány, különösen érzékeny költő sorsa volt, ma általában a költői adottság alapjává válik.

Minő varázslat játszik énvelem?
Csak hozzád szólok, hozzád egyedül,
s szavaim mégis rendre, végtelen
tovább gyűrűznek a falakon kívül,
S egyidőben kél reájuk visszhang
közel és távol: árnyas ligetekben,
sivatag mélyén, sűrű rengetegben,
népes családok meghitt otthonában,
ahol csak élnek az egész világban.
Tudod, ez lényegében nem baj!
Legyőzött teret, távolságot
a kacaj s a sóhaj.
Csodás, nagy visszhang a szavunk,
Igen, ilyen a mi korunk.

(Ford. Z. Sipos István)

Leonyid Martinov e soraiban nemcsak a rádió és a kozmikus gyorsaságok korának költői érzékelése van. Ma minden egyes ember ezer szállal van kötve az

* Lityerturnaja Gazeta 1959 máj. 20.

egész világhoz. A szovjet ember egyre inkább közösségi ember lesz. Néha mi magunk sem vesszük észre, mily messzire jutottunk ezen a téren a nagyapáinkhoz viszonyítva. Természetesen, a költő képtelen arra, hogy ne hallgassa az időt, korát. A forradalom örökre szétépte a magánosságnak azt a zárt körét, amelyet a múlt nagy költői az állampolgári kötelesség és génuszok erejével voltak kénytelenek legyőzni. A forradalom adott a költőnek nagy olvasót.

Majakovszkij elsőnek érezte meg a költői szó rezonanciájának új törvényeit. S itt a legfőbb, legfigyelemreméltóbb az, hogy a „saját”, „nem saját”, „egyéni” és „társadalmi” bloki meghatározása Majakovszkij és utána a szovjet költészet számára új értelmet nyer. Sajáttá válik a nem saját, azaz személyivé a közösségi. Nem az elvont „korszellem”, hanem a reális kommunista eszmények győzelméért vívott politikai osztályharc reális tartalma határozza meg most az „érzékeny” költő „ritmusát és mértékeit”.

De a Majakovszkij „hangjáról”, a stílusról való viták közben nem ritkán kiesik a hagyományoknak az az oldala, amelyik a szónak nem hang-, hanem tartalmi rezonanciájáról beszél. Nem véletlenül idéztem fentebb Martinov verssorait. Hiszen ha komolyan beszélünk az orosz költészetnek a húszas évek utáni fejlődéséről, meg kell mondanunk, hogy régóta nincs már a legjobb versekben az a hirhedt szakadás az egyéni „veled egyedül” való suttogás és a „mindenütt az élők között” hallható szónoki szó között. Ebben a viszonylatban Majakovszkij mondata „A harenak dörgés, az ágynak suttogás” ma csak részben igaz.

A mai szovjet költészet eszmei mélysége, hazafiassága belső, az egész költészetre szervező jellegű, történelmileg meghatározott vonása. Ha ezt nem vulgárisan értjük, akkor egyáltalán nem zárva ki a kamara-témákat és motívumokat és a „leggyengédebb és legintimebb törekvéseket” (Blok), a kritika mégis legfőbb lendületével az epikus líráért folytatott harcot fogja támogatni, azért, hogy minél több költő lássa kötelességét, hivatását, az általános jelentőségű és jelenleg „éles” témák kifejezésében.

Eddig elfogadott volt az a gondolat, hogy vannak csak „közösségi” versek és van csak „líra”. S köztük módszertani és gyakorlati szempontból egyaránt fal emelkedik. Innen van az a tiszta dogmatikus viszony a versformához. Vajon nem voltunk-e mi például a közösségi témák olyan furesa értelmezésének tanúi, hogy Majakovszkij versformájától távolálló költők időnként áttértek egy majakovszkiji lépcsőzetes sorhoz hasonló valamire, hogy külföldi vagy más politikai benyomásaikról szóljanak, utána pedig azonnal visszatértek „saját” jambusukhoz, a kevésbé közösségi kamara-témák kifejtésében, bár a kipróbált, dolgos jambus tud, mint ismeretes, haragos is lenni, és nem rosszul töri a köveket. Vajon a mai napon nem vagyunk-e tanúi annak, hogy sok verskötetet azonos elv szerint furesa gyakorlattal állítanak össze: közösségi témák részlege és intim líra részlege. Még ha más-más emberek írták volna!

Mi itt a helyzet? Szemmel láthatólag ugyanaz; a költészetnek a rossz értelemben vett hagyományos felosztása közösségi és személyes versekre, „hangos” és „csendes” hangú költeményekre. És közben ez a jelenség nem más, mint az emberi egyéniségnek csökevényesen létező, gyakran a költő által nem is tudatosított kettéosztása, annak az egyéniségnek, amely valamikor el tudott rejtőzni a kor viharai elől a „kis lélek zöld udvarkájába” (Lugovszkij). De ma nem létezik ez az udvarka. A nagy, bonyolult világ szorosan körülvesz bennünket, s az igazi költők képtelenek ezt nem megérteni.

A hajó visz. Kicsiny házanépem
velem van: rájuk gondolok.
S a tág világ, mint víz a mélyben,
Köröttem forrong, sustorog.

Ágyam felett nótákat dúdol,
hajónkra zuzmarát zúdít,
Jeges viharként száguld és csahol,
havat hord, bömböl és vonyít.

Tele a világ izgalommal,
melyet még orvosolni kell.
S tele még bajjal, akadállyal
Utunk, mely felfelé ível.

(Ford. Z. Sipos István)

Ma nehéz költőnek lenni, ha nem látunk a távol mögött új távot, az egyén élete mögött a nép életét, az ország sorsa mögött a leendő emberiség sorsát. Mindaz, amit a háború után Tvardovszkij ír, egyetlen, fejlődő, szétágazó töprengés az időről és önmagáról, mint a nagy egész — népe — kis részéről. S hol van Lugovszkij *Napfordulat* és *A század közepe* című költeményeiben a közösség nem vált egyéni, hol van a halántékon érként ott nem lüktető filozófia? (Nyoma sincs.) Mint egy kis meleg filmvásznon, az eposzhős szívében úgy tükröződik a ma hatalmas világa, emberek és országok sorsa, háborúk léptei, néhány nemzedék gondolata.

A huszadik század haladó művészeinek tapasztalata megerősíti azt a véleményt, hogy ma a költészet útja az élet teljes sokrétűségének lírai szintézisén át vezet. A lírának epikus jellegében rejlik fejlődésének fő iránya. Neruda, Hikmet, Aragon, Eluard, az elhunyt Nezval, Galczinsky, Broniewski életműve vitathatatlanul ezt erősíti. A nagy békemozgalom, amely az emberiség dolgozó többségét egy egészbe egyesíti, az az erő, amely elsősorban cementezi a mai haladó költészet internacionális egységét, amelynek feladatai az ember, a költészet, a jövő nemzedékek védelme. Lehetetlen, hogy ezek ne lelkesítsék a költőt, hogy ne mutassák neki a líra fejlődésének főbb irányát. „Nincs többé egyedüli a világon, nincsenek többé emberek, akik saját titkukba rejtőznek a mai égen, a holnapi égen az embereket egy és ugyanaz az álom koronázza”.

Ezek Paul Eluard sorai. De mit mondjunk a mi szovjet költészetünkről? A nagy nép költészete erejét sorsának a nép sorsával való egysége adja. Ez, A. Szurkov szavai szerint nem a „néppel közös véreseptől” erős, amiről a nagy orosz demokrata költő, Nyekraszov írt, hanem mert a kommunizmus felé vezető fényes úton népünkkel együtt közös áldozatokat és nélkülözéseket hordozott. Tehát ez: a költőnek és a népnek a közös célokért folytatott harcban kikovácsolt egysége az objektív előfeltétele annak, hogy a szerző egyénisége nyíltan megjelenjék a költészetben. Más állásfoglalás esetében mintegy törvényszerűvé válik az elmaradás az egyéni élmények szűk köre és a hősi valóság objektív világa között. Akkor a költő szenvedélye akaratlanul is „költészettani öngyújtók” megmunkálására irányul, s a kor nagy témái a deklamációs írásminta formáiba szorulnak. Nem az élet bizonyos szféráihoz

való fordulás menti meg a költőt az apróművességtől, hanem a költő belső gazdagodása, szellemi növekedése egymagában teszi a lírát óriássá. Majdnem minden verses műfajon és műnemen belül lehet a tartalom vagy nagy, új, vagy lapos, banális. A versek, műfaji hovatartozásuktól függetlenül, nevelhetik esztétikailag a kommunista társadalom olvasóját, de el is laposíthatnak mindent, amihez nyúlnak, legyen az a Párt vagy a szerelem témája.

Ilyen megvilágítás mellett, tehát amikor magas követelményeket támasztunk az egész költészettel szemben, nehéz igaznak elismerni L. Osanyin és A. Markov állásfoglalását, amelyet a kongresszus előtti vitában fejtettek ki. Felszólalásaik látszólag a művészség védelmére irányulnak, az egysikű retorizmus ellen, a prózaizmus ellen kelnek ki. De ki vitázik ezzel? A megálgapítás igaz. Azonban az érvelés oly módon történik, hogy a költészet elszegényedésének okai nem ott látszanak, ahol vannak. „A hangulat-verset megfosztják létjogosultságától, „a szomorú töprengő költeményektől nem kell félni”, „mennyre nincs elegendő ihletett természetköltő a mai orosz költészetben!” „Majakovszkij életművét egyoldalúan értelmezik, az ifjúságot csak újsággyakorlatra irányítják.” Ezt nyilvántja ki A. Markov (Lítyeratura i Zsizny, 1958. VIII. 6.). L. Osanyin (Lítyeraturaja Gazeta 1958. VIII. 7.) síkraszáll a „mindennapos”, „a mindennapi élet” mellett, téziseit egyenesen az ismert általánosításig viszi: «Az „életből vett”-ről és a „mindennapos”-ról beszélve nem állítom szembe ezt a két fogalmat. A magas színvonalú „életből vetti” véleményem szerint lehetetlen „mindennapos” „közönséges” nélkül.»

Mindenekelőtt ez a beállítás nem felel meg a dolgok valódi állapotának. Senki nem vonta meg a jogot Georgij Leonidzétól, hogy csodálatos hangulat-költeményeit (*Zuzmara, Tavas: Kohétiában*) kiadja, senki sem félt Nyikoláj Aszejev vagy. Roszul Gamzatov okos és szomorú töprengéseitől. S az orosz természet ihletett költőiben sem szűkölködünk. Milyen értékek vannak csak az elhunyt Nyikoláj Zabolockij verseiben is. És a mindennapi élet sem szorult háttérbe, csak Mihail Szvetrov, Jaroszlav Szmeljakov, Jevgenyij Vinokurov (Versek a *Kékség, Vallomás* c. kötetekből) Borisz Szluckij (*Fürdő, Szünet*) Viktor Bokov (*Husz papucs, Szombat*) mint művészek a mindennapi életnél valami nagyobb tudtak meglátni benne: az idő lüktetését, a mi emberünk szépségét. Hiszen a „mindennapos” — tudjuk ezt már Majakovszkij „Ezért”-je, E. Bagrickij *Az úttörő lány halála* és D. Kedrin *Bábuk* c. művei óta — sohasem volt csak mindennapi élet. Nem! Költészetünk műfaji átmérője tekintetében elég gazdag. Kevés benne éppen a közösségi pátoosz, az olvasó szárnyalást, történelmi és szociális általánosítást, a nagy kor szellemét, erős és bátor szenvedélyeket vár. És aligha kellett a költőnek bátorság arra (mint ezt Markov gondolja), hogy a „buzavirágok kék szeméről” írjon. Ellenkezőleg, ez mindig a legveszélytelenebb foglalkozás volt.

Itt egy új egyoldalúságot látunk, s ez is mint minden egyoldalúság, igaztalan. Nem szabad az üres üstdobokon való kopogáshól a virágokhoz és a mindennapi élet kellemetlenségeihez menekülni. Igaztalan lesz az ötvenes évek költészetében a realizmus elmélyedését, amely a KP XX. kongresszusa jótekonv hatására kezdődött el, lesüllyeszteni a mindennapi élet valószínűségére. És bár úgy tűnik, hogy e két költő a költészet frontjának kiszélesítéséért száll síkra, objektíve leszűkíti azt.

A nép esztétikai nevelése a kommunizmus küszöbén sokra kötelez. Mint soha, most sincs helye annak, hogy elnézéssel legyünk az ostoba ízlés iránt.

Az ész lustasága és a tehetség elégtelensége részben az ilyen költészetnek a „széles olvasótömegekhez való hozzáférhetősége”-vel álcázza magát. Néha a kritika is belekap ebbe a horogba. Így, véleményem szerint az orosz vers demokratizálásának problémáját, amelyet Eljasevics vet fel (*Lityeratura i Zsizny* 1959. III. 13.) a kritikus agyalta ki. A kritikus gondolatának mozgását meg lehet érteni: ha egyszer a Párt arra hív fel bennünket, hogy szorosabban kössük össze az irodalmat a nép életével, akkor felhívást kell közzétenni a költészeti forma demokratizálására. De ez nem történelmi hozzáállás. A legfontosabb az, hogy meglássuk az újat, értelmezzük azt az élet átalakulási folyamatában, és világosan megmutassuk azt az olvasónak. Az új pedig a mai feltételek közt mindennek előtt az e g é s z n é p nagy intellektuális növekedésében van. Az olvasónak pedig, mint azt nagyon jól mondta a vitában Abasidze (*Lit. Gaz.* 1959. IV. 27.) nem kell a leegyszerűsítés, attól „nagyon szenved irodalmunk”.

A mai orosz versnek nincs szüksége demokratizálásra. Régen elmúltak azok az idők, amikor a költészet csak a kiválasztott esztéták és ingyencek csemegéje volt. Sőt valami, intelligenciánkat lealacsonyító hallatszik ma már magában a terminusban is: „a vers demokratizálása”.

Most másról kell beszélni: hogy érthető legyen és közel álljon a néphez, a költészetnek nem lesüllyednie kell a primitívhez, hanem felemelkednie a nép hősies, újító erőfeszítéseire. Az őszintén demokratikus stílus vonásai ma: történelmi méretek, lendület és az ember lelkébe való mély behatolás.

A költészet minőségéért vívott harc mindenek előtt szigorú művészeti kritériumokat kíván, amelyeket teljesen megingattak az utóbbi években. Miután megszüntettük az eszmeiség és művészség kritériumainak végzetes szétválasztását, figyelmet kell fordítanunk a költészet újító mozgását zavaró egyik okra. Ez az ok az „egyéni” és „közösségi” költészeti problematika közt levő, elavult vízválasztó.

A költészet — önmagában véve közösségi dolog.

Ford.: Fodor István

IVÁN ANYISZIMOV

Két út*

A világirodalmi fejlődés két útjának problémája bármiféle csak valamenynyire is komoly elméleti koncepció megalkotásakor döntő jelentőségű; ha a burzsoá kritika azt a látszatot próbálja kelteni, hogy ilyen probléma nincs, akkor ez nagyon sajnálatra méltó akna egy nagyon rossz játékban.

Milyen most, a jelen pillanatban azoknak az erőknak a viszonya, amelyek ezen a két úton haladnak, s hogyan alakult ez az utóbbi években? A burzsoá irodalom nem adott semmi jelentőset, nem is lehetett tőle semmit várni. Már rég lejárt az ideje. De szétesése folyamatában felszínre került néhány jellegzetes vonása. Megnőtt a burzsoá irodalmárok hajlama arra, hogy a valóságból a kétségbeesés nihilizmusába emigráljanak (ezt a hajlamot már Gorkij észrevette). Megnőtt a burzsoá irodalmárok kegyetlensége és embergyűlölete, is. Fiatal nemzedékei cinizmusukkal és erkölcstelenségükkel kérkednek, ami különösen visszataszító.

* Lityeraturnaja Gazeta 1858. máj. 24.

Mindenféle furfangokhoz folyamodnak, hogy felmelegítsék az olvasó érdeklődését, de ez nem menti meg az ilyen irodalmat az unalomtól és a ránehezülő egysíkúságtól. Elkoptatott szituációk, mesefordulatok, triviális gondolatok végtelen ismétlése folyik. A burzsoá irodalom ezekben az egész emberiség számára hatalmas években, amikor az emberiség elérte a kozmoszt, semmivel és sehogyan sem fejezte ki a kor szellemét. Ebben nincs is semmi csodáltnivaló, hiszen a burzsoá irodalom már rég elvesztette időérzékelését.

A nemzetközi reakció szerette volna eltörölni a Föld színéről a szocialista irodalmat. De ehhez nincs ereje. Beírhatjuk az elmúlt négy év aktív rovatába, hogy a szocialista realizmus elleni kampány, amelyre 1956—1958-ban a nemzetközi reakció vállalkozott, s mozgósította a revizionista hadsereg minden alosztályát, szégyenletes kudarcra végződött.

A szocialista tábor irodalmainak alkotó mindenhatósága abban rejlik, hogy sokoldalúságuk mellett is egységesek. Nem véletlen, hogy a szocialista realizmus kérdéseinek nemrégien lezajlott tanácskozásán a vita folyamán felvetődött fő problémák a sokoldalúság kérdései voltak, többek között a romantikának, mint a szocialista realizmus lényeges részének kérdése. Különös élénkséggel folyt a vita a romantikának a szocialista realizmus irodalmában elfoglalt helyéről Ukrajnában. Erről szólt itt Goncsár, akinek munkásságában a romantikus vonások nagyon kifejezők.

Sokat beszéltek arról, hogy a szocialista realizmus esztétikai koncepciója igen széles; ez különbözteti meg más irányoktól, és feltételezi a művészi ábrázolás eszközeinek kimeríthetetlen sokféleségét. Ezzel kapcsolatban helyesen hangsúlyozták, hogy ennek a szélességnek semmi köze esztétikai manyilovizmushoz, mindent-elfogadás-hoz, hogy a szocialista realizmus eszmei irányzatossága, pártossága kizárja az eklekticizmust és az esztétikai elvtelenséget.

Úgy vélem; a két kongresszus közti időben irodalmunkban végbement legjelentősebb és leggyümölesözőbb változások abban jutnak kifejezésre, hogy irodalmunk soknemzetiségi jellege egyre mélyebben nyilvánul meg a kölcsönös egymásrahatás alkotó és esztétikai formáiban. Most egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert az eredeti és igen mély alkotó együttműködés kérdései a nemzeti sajátosságok minden gazdagságának fölfedése alapján. Erről nagyon szépen beszéltek itt Lux és más elvtársak. Láthatólag ez lesz a kezdődő korszak legfontosabb sajátossága.

A szovjet irodalomnak nagy eredményei vannak a regény terén. Vessék ezt össze azzal, hogy Nyugateurópában és Amerikában a burzsoá regény szétesése feltartóztathatatlanul folytatódik. Senkinek nálunk eszébe sem jut azt állítani, hogy a regény mint irodalmi forma kimerült, ugyanekkor ez az állítás már régen tartja magát, s nem kerül le a napirendről Nyugat irodalmi folyóiratainak lapjain.

A szovjet irodalom epikus lendületű irodalom, olyan valóság feltételei közt született, amelyet legteljesebben az eposz kellékeivel lehetett volna kifejezni. A szovjet regény újítása az epikus jelleg fejlődésében van. Most a szovjet epikus regénnyel együtt fölnőtt a bolgár, a cseh, a szlovák, a román, a lengyel, a kínai, a koreai szocialista elbeszélő költészet. Vessük ezt össze a mai burzsoá irodalommal és megkapjuk a mai irodalmi fejlődés fő irányának diagramját.

A kapitalista társadalom irodalma nem lehet egyöntetű, szétszakad, mert egyre nagyobb helyet foglal el benne a demokratikus és szocialista elemek

progresszív mozgalma. Az utóbbi négy év alatt a kapitalista országok haladó irodalma előrehaladt. Mozgalma legyőzhetetlen, bár a reakció életre-halálra szóló harcot folytat ellene. Forrón üdvözljük a kapitalista országok haladó irodalmának kongresszusunkon résztvevő képviselőit, s bámulattal adózunk bátorságuknak, amellyel a nehéz körülmények között nagy munkájukat végzik. Úgy tűnik, hogy a kapitalista világ irodalmaiban is végbemegy egy talán még nem is tudatosított szociális elégedetlenség felhalmozása.

Az Egyesült Államokban pl., ahol a burzsoá kritika eddig meg volt győződve arról, hogy sohasem ismétlődik meg az a hatalmas társadalmi robbanás, amelyik a harmincas években Dreiser *Amerikai tragédiáját* és Steinbeck *Érik a Gyümölcs*-ét hozta létre (Steinbeck később önmagához lett hűtlen), Arthur Miller, a nagy író egy *Istenek alkonya* c. cikket ír, amelyben nemcsak azt mutatja be, hogy az amerikai dramaturgia kimerült és meddőségre van ítélve, hanem bevallja azt is, hogy önmaga is akkor lett író, amikor elolvasta a „nagy depresszióról” szóló megrázó könyvet (nagy depressziónak ő az 1929-ben beköszöntött gazdasági válságot nevezi). Tehát, amint látjuk, a harmincas évek emléke ma is él. Nincs szándékunk Arthur Millert a forradalmi írókhoz sorolni, művei másjellegűek. De ez a példa is mutatja, hogy még a politikától távol álló becsületes író is a valóság tanulságainak hatására nagyon döntő jelentőségű következtetésre jut. Az utóbbi időben különösen megnövekedett az ilyen művek és felszólalások száma. Ez annak a folyamatnak a kiszélesedéséről beszél, amelynek kiszáradását annyira kürtöli a reakció. Azok a folyamatok, amelyek a szovjet irodalomban és a szocialista rendszer többi országának irodalmában végbementek, nagyon mély, sőt azt mondhatnám, döntő hatást gyakoroltak a világirodalomra. A világirodalom jövője a szocialista jövőendő.

Ford.: Fodor István

ZSELINSZKI J. KORNELIJ

Gorkij zászlaja alatt*

(Egy küldött megjegyzései a Szovjetunió íróinak harmadik kongresszusához)

Az évszázad elmúlt negyedében a szovjet irodalmárok országos kongresszusa harmadszor gyűlt össze. Az első és második kongresszus között két évtized múlt el. Magam mind a három kongresszuson résztvettem. Irodalmi életünk képe és lendülete szemem előtt változott meg: a velem egykorúak megöszültek, fiatalok jöttek, és a könyvtárak polcain feltűnő gyorsasággal nőtt a szovjet írók műveinek száma. Nem csak orosz nyelven, hanem ötvennél több szovjet nép nyelvén.

Az első kongresszust Gorkij nyitotta meg, és előadást is tartott. Jól emlékszem magas alakjára az oszlopcsarnok emelvényén. Előadásának kéziratából felpillantva, szemüvege alól nézett ránk, akik a teremben ültünk, mintha csak ezeket mondta volna: „Magasabbra nézzetek elvtársak, lássátok világosan céljainkat, ne tévesszék el a mértéket! Hősi tettek országában élünk.” És Gorkij szavai nagy események és nagy eszmék magaslataira vezettek bennünket.

* Inosztrannaja Lityeratura 1959 9. sz. 191—198. 1.

Beszélt Gorkij a hibáinkról is. Egész irodalmunkat elvi síkon a szovjet valóság és a kommunista eszmények fényével világította be. A filozófus és a költő szólt belőle, akit boldog büszkeség töltött el, hogy hazájában az Ember, az egész nép a kapitalisták által megcsúfolt világ átalakításához kezdett.

A szavak, amelyek negyedévszázada, egy forró augusztusi napon az Oszlopcsarnokban Gorkij ajkáról elhangzottak, mintha tudatunkban ma azzá a költő tizparancsolattá alakultak volna, amelyet vezető elvtársainkra és tanítóinkra örökölni hagytak. „A szocialista realizmus erőssé teszi az életet, mint olyan tett vagy alkotás, amely az ember legértékesebb egyéni képességeinek szakszerűen fejlesztésével legyőzi a természet erőit, egészséges és hosszúéletűvé teszi az embert, hogy megérhesse a nagy boldogságot, amelyet akkor jelent a földön az élet, ha állandóan növekvő igényeinek kielégítésére úgy munkálja majd a földet az ember, hogy az az egy családdá forrott emberiség gyönyörű lakóhelyévé válik.”* Az első kongresszuson a szovjet irodalom először mutatkozott be a világ előtt mint soknemzetiségű irodalom. Az emelvényen az olvasók, munkások, kolhozparasztok és úttörők küldöttei jelentek meg. Szavaikban az egész ország, a feltörő milliók hangja, köszöntése visszhangzott.

Harmadik kongresszusunkon természetesen központi helyet foglaltak el magának az irodalomnak kérdései, az irodalom eszmei tartalma, népiessége, pártossága, korszerűsége, művészeti módszerei, az írásművészet kérdései, annak az új típusú irodalmi munkának kérdése, amely először a Szovjetunióban alakult ki, vagyis az alakilag soknyelvű, soknemzetiségű, de irányzatában egységes irodalom kérdése.

A legfontosabb talán annak elismerése volt, hogy a szó művészeinek érdekei mélységesen összeforrtak a nép, az állam, a párt érdekeivel. Ez íróink felszólalásában az új típusú irodalom hatalmas vívmányaként mutatkozott meg.

A szocialista realizmus arra hivatott, hogy a kommunizmus útját építő művekben és harcokban embermilliók harcos lelkesedését fejezze ki. Nem véletlen, hogy a kommunistaellenes tábor — ideértve a revizionisták minden fajtáját és árnyalatát is — mindig dühödten támadja a szocialista realizmust. Ha nem harcolunk a revizionizmus ellen, ha nem szállunk szembe azokkal, akik meg akarják fosztani az irodalmat az éltető pártosságtól, aktív ember szeretetétől — nem erősíthetjük meg az új művészetet . . .” A marxizmust — leninizmust, a szocialista realizmus alkotó módszerét érő támadás nem egyéb, mint a szovjet és a szocialista világirodalom tekintélyének aláásása a világ népei előtt, hogy ezzel megrendítsék a szocializmusba vetett hitüket” — mondta Mao-ce Tung, aki arra a kérdésre is utalt, hogy milyen formában kell nekünk, szovjet íróknak alkotói magatartásunkat az egész világ előtt megvédenünk. Nemzetközi felelősségünknek ez a kérdése ma különös jelentőségre emelkedett.

Igazuk volt az olyan íróknak, akik azt állították, hogy külföldön az értelmiség elég jelentős rétegei konzervatív erők eszközeivé válnak, sőt konzervatív eszméket is vallanak, mert a burzsoá sajtóban terjesztett pletykák és ferdítések következtében nem ismerik a szovjet irodalmat és általában a Szovjetunió körülményeit. A nyugati értelmiség számos képviselője olyan szűk látókörű esztétikai felfogást tulajdonít a szocialista realizmus híveinek, amelyet valójában nem képviselnek. A szűklátókör és az elvszerűség két különböző dolog.

*Gorkij, M. 27. köt. 320. l.

Mi küzdünk a perspektívátlan, a dekadens irodalmi felfogás ellen. Ez nem jelenti azonban, hogy véleményünk szerint minden modern külföldi művészeti vagy kulturális tapasztalat feltétlenül ellentétben áll a szocialista realizmussal. Erről beszélt a kongresszuson Alicata. Való az, hogy olyan országban, mint Olaszország, a szocialista realizmus, ha szembeszáll minden más irányzattal a művészet valamennyi területén, egészében véve nem fejlődhetik. A szocialista realizmus a modern művészet dekadens szemlélete ellen vívott harcból születik; e harcban győzedelmeskedve a legújabb, leghaladóbb irányzatként bontakozik ki.

Ámde ha küzdünk a dekadencia ellen, tartsuk eszünkben, hogy van különbség a Majakovszkij, Brecht, Dovzszenko szellemében vett avantgardizmus, újjító szellemű keresés és azon ál-avantgardizmus között, amelyet ma a kozmopolita absztrakcionizmus képvisel.

Nyilvánvalóan nem lehet nézeteltérés abban, hogy mit jelent a dekadencia mint népellenes irányzat. Engedjék meg, hogy idézzem egy olvasó, A. Rubajlo (Turkmén Köztársaság, Mari. város) levelét, aki kongresszusi beszédem után ezeket a szavakat intézte hozzám: „Ön egyes korszakoknak és osztályoknak arról a határozott jellegéről beszél, hogy észjárásukból és életfelfogásukból hiányzik a legfontosabb, a tudatos célkitűzés, az életelvek pozitív keresése. A dekadencia az emberi magányosság tudatosítása, a mindenkitől való elszakadás költészete, az ilyen életfelfogás esztétikai lényegének megtalálása. Hogyan, mikor, milyen körülmények között születik az ilyen lelki beállítottság — ezt persze már régen tudjuk . . .” A modern dekadencia lényege: az önelkülönítés pátosza.

Lenin mondta, hogy az emberi megismerés folyamatát nem egyenes, hanem görbe vonal ábrázolja. „Ennek a görbe vonalnak bármely kiragadott része, töredéke, darabkája átváltoztatható (egyoldalúan átváltoztatható) önálló, egész, egyenes vonallá, amely azután (ha a fáktól nem látják az erdőt) mocsárba, a papi butítás posványába visz (ahol az uralkodó osztályok osztályérdeke lerögzíti).”

Leninnek e megfontolásai a filozófiai idealizmusra vonatkoznak, de mi az emberi érzésekre is alkalmazzuk. A szerelem bizonyos körülmények között emelkedett költészet témája lehet, más történelmi feltételek között azonban pusztán szexuális érzékiség tárgyává válhat. A burzsoá társadalomban a szerelem ilyen kezelését az osztályérdekek szabják meg, és így keletkezik Arcübasev: Szanyin című regénye vagy a burzsoá országokban a modern szexuál-pornográfiai irodalom. Így van ez az irodalom más „örök” témáival is — a félelemmel, a halállal, a magányosság érzetével. M. Gorkij helyesen jegyezte meg egy alkalommal, hogy az ember magányosságból eredő világfájdalma szinte minden ember ösztönében él. Gyakran „titokban mérgezi olyan emberek életét, akik teljesen érzéketlennek látszanak a gyilkos búbánattal szemben, amelyet minden kor és minden nép ismer és amely egyaránt kínozza az angol Byront, az olasz Leopardit, az „Ecclesiast” íróját és a nagy ázsiai tudóst Lau—(‘e-t.”*

És ahogyan a bánat és a szomorúság, ez a természetes emberi érzés a burzsoá kultúra körülményei között életfelfogássá, sőt egész világnézeti felfogássá — pesszimizmussá — fejlődhet, úgy alakulhat át a magányosságból

* V. I. Lenin: *Filozófiai füzetek*. Bp. Szikra, 1954. 343. l.

* M. Gorkij: *Veszobrannije literaturno-kriticeszkije platy*. Goszpolitizdat, Moszkva 1941. 276. l.

eredő bánat természetes érzése, amely minden embert meglátogathat, mind filozófiává, mind dekadens szépirodalomká, bármilyen felfogássá vagy komplexummá, amely lehetetlenné teszi az emberi érintkezést.

Itt van például Cesare Pavese, az ismert olasz író „Börtön” című elbeszélése. Ez a történet egy értelmiséghez tartozó emberről szól, akit a fasiszták egy istenhátamögötti délolasz faluba száműznek. A börtön rácsai belőle, magából származnak, abból, hogy elveiből eredő magányossága miatt nem akarja megtalálni az emberekhez vezető utat. Ez a modern dekadencia jellemző komplexuma.

Nyugaton elszaporodtak ma a csigaemberek, akik az élet legkisebb fuvallatára behúzzák érzékeny csápjaikat, és esigaházukba vonulnak. Megtanulnak vigasztalást keresni ebben az állapotban, ebben a gyengeségükben, a nagy viharok világán való kivülállásukban. A hatalmas népi mozgalmak, mint például a békemozgalom korában, amikor az emberek egymásközi érintkezése a modern technikai közlekedési eszközök (rádió, elektronika, aviatika) következtében oly fejlett és jelentős, — ebben a korban az emberektől való elszakadás, az elrejtőzködés, a filozófiai vasfüggöny lebecsátása, mélységesen reakciós jellegű, dekadens törekvés. Nos, amikor a csigaemberekhez fordulunk, akik hasonló hangulatok hatósugarába kerültek, nem bánhatunk velük úgy, mintha skorpió-emberek lennének. Hiszen az értelmiséghez tartozó emberek, különösen az írók túlnyomó többsége nem dugja be fülét társai szava elől. Nekünk szovjet íróknak, amikor leleplezzük a revizionizmust, nemzetközi felelősségérzetünk tudatában kötelességünk megbélyegezni ellenségeinket, de egyúttal kötelességünk meggyőzni azokat, akik az igazságot keresik, csak hogy még nem tudják, hol keressék.

Az irodalom, művészet, tudomány mind olyan terület, amelyen a legkülönbözőbb felfogású emberek könnyen megtalálhatják a kölcsönös megértés útját.

Négy évtizede, amikor éppen győzött az Októberi Forradalom Oroszországban, és minden forrott, amikor a régi életformák már letűntek, és az emberek újakat kerestek, M. Gorkij olyasmire gondolt, ami ebben az országban még nem fordult elő: minden idők és népek írói legjobb alkotásainak lefordítására és kiadására. M. Gorkij akkor, 1919-ben ezeket írta, hogy megmagyarázza, amit gondolt: Az emberi tévedések nem annyira jellemzők a szó és a kép művészete számára; sokkal jellemzőbb az a törekvés, hogy felemelje az embert a mindennapi körülmények fölé, kiragadja a lealacsonyító valóság láncából, úgy mutassa meg őt, mint a tények urát, nem pedig rabszolgáját, mint az élet szabad alkotóját, és ebben a vonatkozásban az irodalom mindig forradalom. A próza és a költészet a lángész hatalmas erőfeszítése következtében a valóság valamennyi ténye fölé emelkedik, a humanizmus szellemétől áthatódik, a túlradó szenvedélyes szerelem tüzén felgyújtja gyűlöletét, felmentésünk és nem megvádoltatásunk nagy tettévé válik. . . . Ha bepillantasz az alkotó erőnek abba a hatalmas áradatába, amely képben és szóban testesül meg, érzed és hiszed: ennek az áradatnak magasztos célja, hogy örökre elmossa a fajok, nemzetek, osztályok között a különbséget; ha pedig majd az emberek felszabadultak az egymással folytatott harc súlyos igája alól, célja az, hogy minden erejüket a természet titokzatos erőinek leküzdésére fordítsa.

Gorkijnak ez az álma most megvalósult a hazájában; itt az emberek nem folytatnak meddő harcokat egymással, hanem a néptömegek alkotó törekvéseit, a természet titokzatos erőinek legyőzését szolgálják.

Nem feledjük, hogy azoknak az embereknek a gondolatai, akik az igazi kultúráért harcolni készek, világszerte másutt is egy humanista irány felé haladnak, s közülük még sokan szenvednek amiatt, mert nem képesek megérteni a történelmet irányító törvényeket, tehát saját szerencsétlenségük okát sem. Amikor Gianbattista Angioletti olasz író a nemzeti szindikátus vezetője Nápolyban az írók nemzetközi kongresszusát megnyitotta, az ő beszédét is áthatotta a megértés vágya, hogy találják meg a különböző nyelvű irodalmak, ideológiák, művészeti irányzatok az egymás felé közeledéshez vezető utat. Mintha csak Gorkij régi álmát idézte volna, amikor ezeket mondta: „a XIX. században és századunk első évtizedeiben az európai irodalom formáinak csodálatos sokfélesége nem akadályozta a közös hangzat keletkezését. Leopardi, Baudelaire, Puskin, Shelley, Petőfi — valamennyien ugyanabból a törekvésből, ugyanabból az őket egyesítő világnézetből indultak ki. Ha pedig az utóbbi idők legragyogóbb irodalmi jelenségeiről: Pirandelloról, Joyce-ról, Mann-ról, Gide-ről, Lorca-ról, Jeszenyin-ről, Kazantzakis-ről és még sok más-ról beszélünk, igazoltnak láthatjuk az európai kultúrának az emberi igazság szolgálatára irányuló egységes törekvését, bár külsőre ellentmondó eszközök segítségével mutatkozik meg.”

Végül is vitatható Angioletti állítása, hogy Leopardi és Petőfi világnézete azonos volt, hogy Joyce éppen úgy törekedett az igazságra, mint Jeszenyin, de hiszen nem a nevek kiválasztásáról és az összeegyeztethetetlen világnézetek összeegyeztetésére való törekvésről van szó. A lényeg az, amit az olasz kritikus ki akart fejezni. A lényeg a valódi igazság szomjuzása és az emberi kapcsolatok utáni vágy. Ebben az értelemben Angioletti a különböző nemzetiségű írók százainak hangulatát fejezte ki. Bárki is legyen az — indiai, brazil, néger, olasz, angol, francia — aki bármilyen fokú meggyőződéssel vagy reménységgel hasonlóképpen nyilatkozik, arcával Moszkva felé fordul, hogy megismerje, és megértse kísérletünket, a szovjet írók, a szocialista realizmus művészetének kísérletét.

*

A szovjet írók harmadik kongresszusa behozonyította — és ez világosan megmutatkozott azoknak a külföldi küldötteknek beszédeiből, akik a világ minden tájáról érkeztek a Kremlbe —, hogy a Gorkij útját követő szovjet irodalom mind a szocialista, mint a kapitalista országokban valamennyi haladó író eszméi konszolidációjának magjává lett. Valóban, joggal állíthatjuk, hogy a harmadik kongresszus ilyen széleskörű konszolidáció kongresszusa volt. Igen nagy hála köteleztek mindenkit Banarasi Das Chaturvedi indiai író, a delhii Irodalmi Akadémia tagjának szavai, amikor azt mondta, hogy zárándokként érkezett országunkba, és Oroszországot „szellemi hazájának” nevezte. „Nem azért mondtam ezt, — jegyezte meg Chaturvedi — mert hizelegni akarok Önöknek, és tudom, vannak olyan honfitársaim, akik visszatetszőnek találják szavaimat. De őszintén érzem ezt, és most tizenhét év után megismételhetem e szót — Oroszország!”

Ma ez a szó, hogy „Oroszország” az embereknek mind Nyugaton, mind Keleten sok mindent jelent. Ma Oroszország nemcsak Tolsztoj és Dosztojevszkij Oroszországa, hanem Lenin és Gorkij, Alekszej Tolsztoj és Majakovszkij, Solohov és Fagyev, Kornyejesuk és Auev Oroszországa is. Kongresszusunk megmutatta mind nekünk, mind a világnak, hogy a szovjet irodalom eszméi és példaképei jelentik azt az erőt, amely a különböző nyelvű, nemzeti-

ségű és fajú emberek barátságát kovácsolja össze az emberiség, a béke, az alkotó munka és annak az örömek a nevében, hogy jó élni e földön, amelyen az emberiség gyönyörű otthonát teremtik meg.

Kongresszusunk visszhangja a világsajtóban szintén arról tanuskodik, hogy nemzetközi kapcsolataink újabb kiszélesítésének szakaszába léptünk. Ezek a kapcsolatok, valamint a szovjet könyvek külföldi kiadásai évről-évre nőnek. Az elszigetelt érintkezések nemzetközi ülésekké (mint Taskentben és Nápolyban), íróküldöttségek cserelátogatásaivá bővülnek. Még a találkozók is más jelleget kapnak. Összeomlanak a rozoga vályogfalak, amelyeket a szovjetellenes propaganda emelt a „hidegháború” javára.

Az értelmiség, a kultúra terjesztői mind Nyugaton, mind Keleten meg akarnak érteni minket, készek egyet-mást tapasztalatainkból át is venni. Nos, ezért olyan fontos, hogy ne vessenek el mindenkit, aki másként gondolkodik. Meg kell tanulnunk más meggyőzni és újra meggyőzni, sajnos ezt nem mindig tudjuk. Minden ember, kivéve az elfogult ellenséget, kész az igazság megismerésére, ha bebizonyítják azt. Minden épeszű ember megérti, hogy a tárgyalások korszakába léptünk. Mélységes meggyőződése, hogy a „két világ” tárgyalásain a nemzetközi arénában fontos szerepük lehet az íróknak, a szó művészeinek.

Nincs igazuk azoknak az elvtársaknak, akik a másképpen gondolkozókkal minden vitát feleslegesnek tartanak. A burzsoá társadalomban az igazsághoz vezető út az értelmiség számára a burzsoá sajtó uralma és a Szovjetunió, a marxizmus, sőt még — mint láttuk — a Gorkij elleni áldáz és gyakran rágalomteli propaganda miatt, igen tövises. Ezért oly fontos — ma és a jövőben is — hogy irodalmunk ideológiai harcállásainak revizionista eltorzításai ellen küzdjünk.

A nyugateurópai írók barátságához vezető utakat elvi és barátságos vitákban fogjuk keresni. Természetesen megvédjük álláspontunkat a szocialista realizmust illetőleg. És van, amivel az új művészet érdekében érveljünk: a szovjetek országában olyan irodalmat teremtetek, amelynek művészi értékét még ellenségeink sem tagadják már, és olyan humanista pátoszt, amelyet szeretnie kell minden becsületes embernek e földön.

Zászlónk — Gorkij. És hisszük, hogy e zászló alatt minden olyan író elfér, akinek van életcélja és emberi szíve.

Ford.: Puszta Jánosné

V. SCSEBINA

Az írók kongresszusa és néhány elméleti kérdés*

Komoly, elvi jelentőséggel bír mind az irodalom elméletére, mind művészi gyakorlatára nézve az a tény, hogy a szovjet írószövetség alapszabályzatában felvették a célkitűzések közé a forradalmi fejlődésben levő valóság igaz, konkrét, történelmi ábrázolásának követelményét. Azzal, hogy a valóságábrázolás történelmi kézzelfoghatóságát, mint a szocialista realizmus egyik leglényegesebb ismérvét elméletileg is alátámasztották, alkotó módszerünk

* Voproszi Lityeraturi, 1959 9. sz. 3–19. l.

határainak pontosabb megvonását segítik elő. Ezzel világosan kibontakozik a művészi alkotás fejlődésének fő útja, művészetünk elhatárolódik a meddő szubjektív képletességtől és elvontságtól.

A valóság ábrázolásának történelmi konkrétságáról, mint a szocialista realizmus egyik elvi jellemvonásáról szóló tételt élénken tárgyalták az utóbbi évek irodalmi vitáiban.

A szocialista realizmus olyan meghatározásának bírálata, hogy az a valóságot konkrét történelmi képekben igazi forradalmi módon ábrázolja, kevésbé meggyőző. Különösképpen vissza kell utasítani azt a sajtóban nem régen közölt gondolatot, hogy V. Majakovszkij két költeményéből, a „*Vlagyimir Iljics Lenin*”-ből és a „*Csudajó*”-ból hiányzik a valóság ábrázolásának konkrét történetisége. Ez a tétel csak akkor lehetne igaz, ha konkrét történetiségen a hétköznapi részletek teljességének ábrázolását értenénk. De ez a felfogás szűklátókörű és művészileg terméketlen lenne.

Pillanatnyilag fokozott mértékben vitatkoznak a konkrét történetiség elvének a különböző művészi formákban való sajátos megvalósításáról. A vita sikerének előfeltétele annak világos meghatározása, hogy mit értünk a „konkrét történeti ábrázolás” fogalmán, tehát e fogalom tartalmának pontos tisztázása. Ez igen lényeges, mert nagyon elterjedt az a nézet, mintha a képletes alakok alkalmazása ellentétben állna a konkrét történelmi ábrázolással, kölesönösen kizárnák egymást. Arról van szó, hogy képesek-e szimbolikus-allegorikus, jelképes, asszociált és más képletes alakok konkrét történelmi tartalom kifejezésére. Nem helyes a konkrét történelmi ábrázolást pusztán élethű részletekben gazdag ábrázolásnak tekinteni. Nyilvánvalóan helyesebb, ha itt az életjelenségek eszmei felfogásának olyan jellegére gondolunk, amely azok valóságos történeti és konkrét képében jelentkezik. Ha a konkrét történetiséget úgy magyarázzuk, hogy az csak a hétköznapi létszerűséget és a részletek bőségét jelenti, összezsugorítjuk az író művészi lehetőségeit, eltérítjük őt feladatától, a bátor, nagyvonalú művészi általánosítástól. Az élet valódi, konkrét történetiségének érvényesítése számos és sokféle ábrázolási eszközt tételez fel, ami éppen a szocialista realizmus módszerére jellemző.

A szocialista realizmus kérdéseivel a közelmúltban foglalkozó értekezéslet egyes résztvevői kétségeiket fejezték ki, hogy a történeti konkrétság elve alkalmazható-e az olyan sajátos művészek alkotó formáira, mint B. Brecht, P. Éluard, P. Neruda és Z. Nezval. Ezek a kritikusok úgy látszik, nem fogják fel dialektikusan a kérdés lényegét. B. Brecht, P. Éluard, Z. Nezval és P. Neruda művészetét a szocialista realizmus teljes és befejezett mintaképeinek tekintik. Ezeknek az íróknak alkotása valójában igen bonyolult, sőt gyakran ellentmondó; ez kései műveikre is vonatkozik, amelyek különböző művészi irányzatok ötvözetei. A konkrét történetiség megvalósulása a szocialista realizmusban általános és szerteágazó kérdés, s nem lehet ilyen szűken kiválasztott anyag alapján megoldani. A jelenségeket szélesebben kell átfogni, szembeállítani, hogy a szocialista realizmus felé haladó fejlődésüket megértsük.

A képleteség bármely formáját gyakran a realizmussal ellentétesnek, vele ellenségesnek minősítik. Ezt a nézetet hirdeti P. Maszlennikov is a *Szovjetszkaja kultura* 1958. augusztus 12-iki számában közölt cikkében. Tanulmányos a cikk címe: „Realizmus vagy képleteség”. A szerző véleménye szerint a realizmus és a képleteség mindig és mindenütt kizárja egymást. Ez igaz, de csak, ha torzító, dekadens képleteségre gondolunk. A modernista képletes-

ségen kívül van más képletesség is. M. Gorkij, V. Majakovszkij és sok más haladó művész képletes alakok csodálatos példáit teremtették. Ezek nem ellentétei, sőt szerves alkotóelemei a realizmusnak. Mostanság is akadnak még olyan elavult nézetek, mintha a művészet egyféle képletességet ismerne, amelyet sajátságaitól, irányzatától és esztétikai értelmétől függetlenül egészen elfogadunk, vagy egészen elvetünk. Tudvalevő, hogy a művészet általában nem nélkülözheti a képletes ábrázolás bizonyos fajtáit, minthogy az élet művészi visszaadása sohasem szorítkozhatik az élet naturalista másolására.

Nem minden képletesség egyforma. A realizmusnak ellentmondó képletesség példájául az absztrakt művészetet tekinthetjük. Ez valóban nem fér meg a realizmussal, mert már maga az absztrakció természete ellenkezik a valódi művészet igazságával, tisztaságával és bölcs világosságával. Az a felfogás, amely a művészetben minden fajta képletességet azonosít, anélkül, hogy figyelembe vennie különbségeit, távol áll az igazságtól. A történetileg konkrét művészi képletesség formái erősen eltérők, sőt eszmei, társadalmi és esztétikai tartalmuknál fogva gyakran ellentétesek. A modernizmusban megnyilvánuló képletesség azonban elszakítja a művészetet az élettől, elszegényíti, és eltorzítja. De van olyan képletesség is, amely a valóság igaz megtestesülését mozditja elő.

A dekadens képletesség szembenáll a valódi igazsággal, a művésziességgel és az élet logikájával, akadályozza a valóság képének visszaadását. Az absztrakciós irányzat a realista irányzat természetes ellensége, mint annak ellenlábasa keletkezett.

Az irodalomban a képletesség problémája szorosan kapcsolatos az úgynevezett „deformáció” problémájával. A külföldi kritikusok gyakran vetik a szovjet irodalomtörténészek szemére, hogy az író a valóságból vett anyagra nem hat, és nem is akar hatni aktív módon. Ennek a vádnak semmi alapja sincs. Hiszen már magának a művészi alkotásnak a folyamata a jelenségek kiválasztása és értékelése is feltételezi az író hatását az élet anyagára. Értelmetlenség lenne a művészet igazságát a valóság lefényképezésében látni; a párt erre állandóan figyelmeztet bennünket.

„Csak ha millió és millió ember harcol aktívan, lelkesen és szenvedélyesen az új élet építéséért, — mondta N. Sz. Hruscsov az írók kongresszusán, — csak akkor haladhatunk gyorsan előre, csak akkor győzedelmeskedhetünk. Passzív, egykedvű flegmatikus emberek aligha írnak lelkesítő, hőstettekre buzdító műveket.”

Azonban torzítás és torzítás között különbség van. A valóság bizonyos jelenségeinek alkotó, igaz művészi ábrázolása azt jelenti, hogy a művész az élet nyers anyagára aktívan hat, megjelenési formáit és jellegzetességeit érthetőbbé teszi, kiemeli lényeges és új vonatkozásait. A dekadens művészetben tapasztalható torzítás ezzel ellentétes. A dekadens torzítás az élet képét azért fordítja el, hogy a művészetet az objektív megismerés és cselekvés jellegétől megfosssa. Megbontja a világ természetes arányait, eltorzítja képét, megőli az egészséges világfelfogást. A szovjet irodalom mentes az ilyenféle torzítástól.

Kritikai vitáink, amelyek a képletesség különböző formái körül forognak, olykor egyoldalúvá válnak. Gyakran összekeverjük a realizmust a külső élet-szerűséggel és a képletes formákat, a művészi szimbolikát, allegóriát nem realista irányzatnak minősítjük. Gyakran olvassuk, hogy a képletes formák elismerésével a realizmus fogalmába valamiféle mellékes kerül, amit a modernizmus irányába tett engedménynek fognak fel. A művészi képletesség formáit

tehát önálló, autonom, az alkotás általános művészi szövedékébe nem tartozó, a szocialista realizmuson kívül álló, mintegy mellécsatolt valaminek tekintik. Következésképpen úgy tűnik, hogy a képletes formák a szocialista realizmus művészi eszközeinek hiányait egészítik ki, hézagait töltik be. Művészetünkben a művészi képletesség természetének és helyének ilyen szemlélete nem helytálló. Valójában a képletesség a szocialista realizmus szerves alkotó-eleme: a metafora meghatározott fajtája és a művészi szimbolika — a realizmusnak tulajdonsága, nem pedig kívülről hozott valami.

Tagadhatatlan, hogy az irodalomtörténetben sok bonyolult formát, az új tartalom és az attól távoleső formák csodálatos keveredését találjuk. Az élet dialektikáját és az irodalom fejlődésének bonyolultságát nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Jelenleg azonban arról a művészi képletességről beszélünk, amely a szocialista realizmustól nem idegen, nem kívülről kölcsönzött; azokról a képletes formákról, amelyek a szocialista realizmus alapjaiban, talajában gyökereznek. Irodalmunk formáinak sokféleségét elsősorban a szocialista realizmus természete és művészeti lehetőségeinek kiapadhatatlansága szabja meg. Ez a művészet fejlődésének iránya és nem a realizmus határán túleső idegen területre tévedés.

A szocialista realizmus fejlődésének nézőpontjából időszerű ennek, a realizmus természetére vonatkozó általános kérdésnek megoldása. Sok kárt okozott a realizmusnak az a leegyszerűsített elképzelése, mely szerint az ábrázolás a valóság bizonyos jelenségeihez elemi amódon hasonlatos. Ebből ered a szárnyszegett leírás, a sematizmus és színtelenség. És sok irodalmi műnek éppen az a baja, hogy sok mindenben hasonlít az igazsághoz, sok benne az olyan külső hasonlatosság, amely az élet látszatát kelti, de hiányzik belőle a valódi igazság, a valódi művészet. Teljesen érthető, hogy azt az elképzelést, mely a realizmusban külső valószínűséget lát, és azt a naturalizmus szellemében kezeli, a modernista esztétika hívei ma különösen makacsul táplálják. Az ilyen szűklátókörű és elferdített nézetek nemcsak annak bizonyítására jók, hogy a realizmus pozitív művészi változatai kimerültek, de arra is alkalmasak, hogy a dekadenciát a világ új, termékeny és a korszerű fejlődés szintjén álló művészetének mutassák be.

Ennek a kérdéses csoportnak kidolgozása fontos és szükséges. De csak akkor lehet eredményes, ha a szocialista realizmus gazdagságának és sokféleségének kibontakozására vezet, anélkül azonban, hogy bármiféle engedményt tenne a realista és a képletes szubjektív ábrázolási eszközök „egyenjóságának” irányában.

Amikor tehát egyetértünk I. Fradkin-nak azzal a bírálatával, amelyben egyes íróknak a művészi képletességről vallott leegyszerűsített felfogását kifogásolja („Voproszi literaturi, 1959, 6. sz.), szeretnénk hangsúlyozni, hogy még ennél is fontosabb az életábrázolás alkotó lehetőségeit olyan életformákkal bemutatni, amelyek a valóság legteljesebb és konkrét történeti képét adják.

A szocialista realizmus természetének alapos megértése céljából rendkívül fontos, hogy a Szovjet Írók Szövetségének alapszabályába olyan pontokat iktattak, amelyek szerint ki kell dolgozni a szocialista realizmus elméletét és annak a klasszikus hagyományokkal való, élő, közvetlen kapcsolatát. A művészi alkotás kérdését csak a hagyomány kérdésével szerves egységben oldhatjuk meg alaposan. A mai burzsoá irodalomelmélet teljes mértékben kiélezi az irodalmi hagyományok és a jelenkor, a tradíció és az újítószellem között

mutatkozó ellentétet. Ez az ellentét, amelyet megoldhatatlan, tragikus dilemmáig fokoztak, a dekadens esztétika egyik eredendő alaptétele. A szocialista realizmus az irodalmi hagyománynak és az újítószellemnek mind utánzó azonosítását, mind a nihilista szembeállítását elveti. A művészet múltját és jövőjét dialektikus kölcsönhatásukban fogadjuk el. A szovjet irodalom újítószelleme organikus, mély és valódi (ebben különbözik a modernisták felületes ál-újítószellemétől), ha a kor új forradalmi tartalmából fakad, ha a valóság új folyamataira és jellemvonásaira támaszkodik. Az újítószellemnek éppen ez az életszerű objektivitása, valódi jellege ad szilárd alapot ahhoz, hogy a klasszikusok hagyatékát teljesen és alkotó módon felhasználhassuk. Az újítószellemenben ilyen nagy történeti távlatból szemlélve, a világirodalom fejlődési folyamatának szükségképpen egy fokát látjuk.

A szocialista realizmust ellenségei egyfelől a tradicionalizmus vádjával illetik, a múlt művészeti formái iránt részrehajlással vádolják, másfelől azzal igyekeznek eszméi és művészeti határainak beszűkültségét bizonyítani, hogy elfordult az emberiség esztétikai értékeitől. De közkedvelt hamis vád az az állítás is, hogy a szovjet irodalom megszakított minden kapcsolatot a nagy klasszikus hagyományokkal, az emberiség irodalmi fejlődésének egész széles folyamatával a múltban és a jelenben.

A szocialista realizmus története kétségtelenül nem haladt egyenes vonalban. A fejlődés korai korszakában különböző okokból keletkezett szélsőségeket és elhajlásokat figyelhetünk meg benne, ezeket leginkább a merev, megcsontosodott formák félretolásának pátosza, vagy különféle vulgarizáló és szektás irányok okozták. Ilyen átmeneti, átvett jelenségnek kell tekinteni a proletkult és a futurizmus programjának sok vonását. Ezekről, mint ismeretes, V. I. Lenin kedvezőtlenül nyilatkozott. A művészet haladása világosan mutatja, hogy a szocialista realizmus sajátos vonása az emberiség művészi géniusza által teremtett gazdagságnak egyre teljesebb és szervesebb felhasználása. Most csak a szocialista realizmus használja, fejleszti és védelmezi a klasszikus művészi hagyatékot. Ismeretes, hogy jelenleg a divatos modernista dekadens irányzatok támadják a klasszikus realizmust, kategorikusan kijelentik, hogy elavult és alkalmatlan arra, hogy a modern ember megértse.

A klasszikus hagyományok iránti magatartás sok tekintetben meghatározza a modern irodalmat. Ennek a kérdésnek időszerűsége abban áll, hogy lényegében a szocialista realizmus történeti előzményeiről, geneziséről és örökségéről van szó.

Ezt akár az alábbi példával is bizonyíthatjuk.

Azt, hogy a múlt klasszikus művészetét milyen szervesen és széles körben fogadja be a szocialista realizmus művészete, világosan mutatja a XVIII—XIX. század realizmusához való kapcsolata. A XVIII. század realista irodalmát, mint tudjuk, főképpen a felvilágosultsággal, a racionális elem uralkodásával jellemzik. A realizmus további fejlődését a XIX. században, mint ennek az egyirányúságnak kiküszöbölését mutatják be. Ezek a szokásos irodalomtörténeti elképzelések azonban rendszerint kevésbé veszik figyelembe a XVIII. század realizmusának egyéb hatásait, amelyeket a XIX. század írói többnyire elvesztettek. Ha az emberi aktivitás gondolatáról, a művészet és az értelem kapcsolatáról van szó, ez utóbbi sokkal nagyobb mértékben fejlődött a XVIII. században, mint a múlt században. Az irodalom ebben az időben a pozitív hősök gondolatait aktívan védelmező harcosok egész sorát vonultatta fel. Teljes mértékben törvényszerű tehát, hogy a felvilágosulás esztétikája az olyan

irodalmat helyezte előtérbe és támogatta, amely azt a gondolatot hirdette, hogy az életet az értelem alapján kell átalakítani.

A történeti feltételek folytán a felvilágosodás erős oldalai a legkövetkezőtesebben a múlt század forradalmi demokratáinak eszméivel párosulva fejlődtek. Ezt a hagyományt Ragyiscsev után Bjelinszkij, Dobroljubov és Csernisevskij fejlesztették tovább műveikben. Az utóbbit különösen sok bírálat érte racionalizmusa miatt. Csernisevskij műveiben az erős pontok mellett gyenge oldalakat is találunk. Csernisevskij mégis különleges helyet foglal el a múlt század orosz irodalmának realizmusában, mert az ő történelmi érdeme, hogy a forradalmi demokrata legkiválóbb pozitív képét bemutatta.

A szocialista realizmus művészete felvetette, és fejleszti a művészetben az aktív ember eszméjét, és azt a törekvést, hogy teremtsék meg a forradalmi, cselekvő emberek alakjait. A szocialista realista irodalom ebben a vonatkozásban azzal, hogy a XIX. század forradalmi demokratáinak esztétikáját kritikai módon átvette, valamint azzal, hogy a XVIII. század nagy felvilágosítóinak és romantikusainak — Rousseau-nak, Schiller-nek, stb. — műveit közvetlenül elfogadta, a realizmus egyik legesodálatosabb történelmi szakaszának legerősebb tulajdonságait gazdagította, és fejlesztette tovább. A felvilágosodás realizmusa sok szempontból valójában egyoldalú volt. De volt sok igen értékes benne, amely a rákövetkező időben, úgy látszott, jövátelhetetlenül elveszett, és amelyet csupán az orosz forradalmi demokraták alkotásai gazdagítottak tovább. A szocialista realizmus feltámasztotta, és gyarapította ezeket a hagyományokat, új tulajdonságokkal ruházta fel; ezzel a múlttal való művészi kapcsolat sokoldalúságának soha nem látott példáját adta. Ez szemléltetően bizonyítja, hogy a szocialista realizmus sokkal teljesebb és szélesebb, mint a múlt vagy jelen bármely más irányzata, mert alkotásai a fejlődés előbbi szakaszaiban összegyűjtött minden valóban nagyszerű tulajdonságot tartalmaznak.

A szocialista realizmusra jellemző, hogy szélesen és következetesen fordul a klasszikus művészi hagyományokhoz, és azok elválaszthatatlanok világosan kifejezett eszmei álláspontjától. Mi küzdünk az irodalom idegen, népellenes jelenségei és felfogása ellen, például az egyetlen irány elmélete ellen, amelyben a reakciót a haladó, a jelentéktelent a nagy egyenlíti ki. Az irodalom történeti hagyományainak helyes megértése Leninnek azon a tanításán alapul, hogy minden nemzeti kultúra tulajdonképpen két kultúrából tevődik össze. Ezért konkrét történeti eljárást kell alkalmazni, és azokat az írókat, akik a forradalom gondolatát oltják a népbe, éppen úgy mint az igazi nagy művészeket, akik nem emelkednek a harc szelleméig, helyesen kell megítélni.

A hagyományok kérdése nemcsak történelmi, de gyakorlati jelentőségű is. A mai író művészi kultúrájának hangterjedelméről van szó.

Ford.: Puszta Jánosné

Śłowacki és a lengyel költészet hagyományai*

A nagy romantikus költészet Lengyelországban a nemzet tragikus tapasztalataiból érlelődött meg a XIX. században, a rabság éveiben. Ez a költészet mindenekelőtt a lengyel társadalomhoz szólt, évtizedeken át hirdette „a remény és a feltámadás ígét”. Ugyanakkor szerves részévé vált az európai irodalomnak, mivel a többi nemzeti irodalommal azonos irodalomtörténeti hagyományok talajából sarjadt. És jóllehet a lengyel nyelv kis elterjedtsége megnehezíti, hogy nagy költészetünk az általános emberi kultúra élő hagyományainak részévé váljék, az 1955-ben az egész világon megünnepelt Mickiewicz Év és Mickiewicz költészetének új fordításai mind a szláv nyelvű országokban, mind Angliában, Franciaországban, Olaszországban, Németországban, valamint Magyarországon is ismét tanúságot tettek ama régi igazság mellett, hogy az igazán nagy költészet nem ismer országhatárokat és nyelvi különbséget. *Juliusz Słowackinak*, Mickiewicz mellett a másik legnagyobb lengyel költőnek ezidén megünnepelt 150. születési évfordulója a különböző országokból érkező jelek szerint, jelentőségében szintén túlnő Lengyelország határain.

Milyen úton-módon válik egy nemzeti költő a világirodalom élő hagyományává? Ez a kérdés nemcsak az irodalomtörténészeket, hanem az irodalom minden kedvelőjét egyaránt érdekli.

Száz esztendővel ezelőtt egy másik lengyel költő, Norwid azt írta Chopin-ről, a lánglelkű zeneszerzőről, hogy „a népi ihletet az egész emberiséget átható és magával ragadó hatalomra emelte”. Véleményem szerint ebben a megállapításban a Śłowacki kérdés megvilágítása is benne foglaltatik.

Śłowacki és Lengyelország történelme között mélységes kapcsolat van. A költő műveit az ember, a haza, a lengyel szokások és a lengyel kultúra szeretete itatja át. Drámáiban, elbeszélő költeményeiben és lírájában a lengyel nemzet szabadságharcának keserű tapasztalatait örökölte meg. De vajon nem hat-e eleven erővel Śłowacki hazaszeretete szerte a világban mindenütt, ahol az emberek szeretettel gondolnak hazájukra, szokásaikra és kultúrájukra? Mindenütt, ahol a hazaszeretet nem sovinizmussal, hanem a többi nép és mások kultúrájának megbecsülésével párosul.

Śłowacki — akárcsak Byron — a szabadság költője volt. Shakespearehez és Schillerhez hasonlóan a nagy, elemi erejű emberi szenvedélyek elemzésébe merült. A Firenzét ostromozó Danteéhoz mérhető szenvedéllyel

* A Magyar Tud. Akadémia I. Osztályának 1959. november 16-i felolvasó ülésén magyar nyelven elhangzott előadás.

küzdött nemzetének hibái ellen. Ahhoz azonban, hogy jól megértsük Slowacki költészetét, tekintetbe kell vennünk egy rabságban élő nemzet fiaként szerzett tapasztalatait, ugyancsak a költő nagy olvasottságát, azt a körülményt, hogy az európai költészet évezredek hagyományaiból is táplálkozott. Homéroszon és Aischyloson kezdve, Dantén, Shakespearen, Arioston és Calderonon keresztül egészen a nagy kortársakig.

A múlt nagy költészete kettős értelemben él a nemzeti és az egyetemes kultúra hagyományaiban. Az olvasókhöz közvetlenül szóló műként és a későbbi alkotók művészetében megújhódó erőként.

Ezt a nyilvánvaló megállapítást meg kellett tennünk annak az előadásnak bevezetőjében, melyben irodalomtörténeti szempontból kívánjuk tárgyalni mind a költő alkotásait, azok eszmei és művészi értékét, mind a későbbi irodalomra gyakorolt nagy befolyást, melynek Slowacki nem egyszer volt példaképe és egyben ihletének forrása.

Mindenekelőtt azonban foglalkozzunk néhány szóban a költő küzdelmes életével és alkotó művészetének fejlődésével.

I.

Slowacki Krzemieniecben és Vlnában töltötte gyermekkorát és fiatal éveit. Ezek a helyek ebben az időben Lengyelországhoz tartoztak. 1809-ben született, 14 esztendővel Lengyelország harmadik felosztása után, melynek következtében az ország több mint 100 esztendőre elvesztette függetlenségét. A költőnek nem volt derűs gyermekora. Szomorú árnyékként lebegett a gyermek lelkében a nemzet rabsága és apjának korai halála (apja irodalomtanár volt). Anyja, ez a művelt és a művészet szépsége iránt fogékony asszony nevelte, éberrel örköldve már zseni korában tudóvész jeleit mutató egyetlen gyermeke egészsége felett.

Ilyen körülmények között az ifjú Slowacki, aki kitűnt kiváló képességeivel és már egészen fiatalon több nyelven olvasott, a könyvekben és az álmokban keresett vigaszt, melyekkel mintegy nemzete tragikus sorsa és saját életének szomorúsága ellen viaskodott. Már fiatal korában megragadja képzetét Byron költészete és lázongása a szabadság eltiprása ellen. Slowacki nagyrabecsülte az angol költőt, mintahogy a többi lengyel romantikus költő, így Mickiewicz is, aki a következőkben jellemezte Byron művészetét: „Byron új korszakot nyitott a költészetben. Elsőként mutatta meg az embereknek, hogy a költészet nem üres időtöltés, hogy nem elég a szó és a jámbor óhaj, hanem a költőnek magának is úgy kell élnie, ahogyan énekel... Egyetlen más költőben sem látni jobban a XVIII. és a XIX. század fordulójának anormális életének gyötrelmeit, a céltalan tévelygést, a rendkívüli dolgok óhaját, az ismeretlen múlt iránti nosztalgiát. Mindazt, ami az elmét gyötörte, mindazt, ami nemzedékünk ifjúságának lelkében végbement, Byron híven tükrözte írásaiban és életében”.

A lengyel nemzet rabságának átéléséből és a Byron elmélyült olvasásából eredő ifjú lázongásból születnek Slowacki első költeményei — *Hugo*, *A szerzetes*, *Az arab*, *Lambro*. E fiatalos nyugtalanság gyümölcse Slowacki legszebb ifjúkori alkotása is, *A gondolatok órája*, ez az önéletrajzi költemény, melyben meglepő módon nyilatkozik meg a fiatal költő érett gondolkodása és rendkívüli művészi készsége, az a mű, amely mintegy a lengyel romantikus költő által alkotott „A század gyermekének vallomása”.

1831-ben Slowacki lelkesedéssel fogadta a Novemberi Felkelés kitörését. Több hazafias költeményt írt abban az időben, köztük az *Cda a szabadsághoz* címűt is. 1831 tavaszán a felkelők kormányának diplomáciai megbízatásában elhagyta Lengyelországot. Soha többé nem tért vissza hazájába. Elzárták számára a hazatérés útját a függetlenségi harc eszméitől áthatott és a megszálló hatóságok által üldözött költeményei. Rövid életének hátralevő éveit teljesen művészetének szentelte. Először Svájcban töltött néhány évet, később Párizsban élt. Keleti utazása során ellátogatott Görögországba, Egyiptomba, Palesztinába és Szíriába. 1846-ban, amikor a porosz megszállás alatt levő lengyel területeken politikai erjedés indult meg, Wrocławba és Poznańba szándékozott eljutni. Egészségi állapota azonban nem tette számára lehetővé az élénkebb politikai tevékenységet. 1849-ben, Párizsban halt meg. Hamvait 1927-ben szállították haza Lengyelországba és helyezték nyugovóra a krakkói Waweli Várban, a királyi sírokban, Mickiewicz szarkofágja mellé.

„Ritkán látni szebb halotti arcot annál, amilyen Slowacki arca volt, ahogy fehér profiljával kirajzolódott az ágyát a faltól elválasztó színehagyott, sötét fali szőnyegen, amely a lengyel történelemből ábrázol egy jelenetet. Kismadarak repültek a gondozatlan virágserepekre; ott sűrögtek a sír körül...”

Ezt a képet a költőről néhány órával annak halála után Cyprian Norwid hagyta ránk, aki 1849 április 4-én reggel látogatóba ment Slowackihoz és nem tudta, hogy a költő már egy napja halott. Ez a szuggesztív leírás összhangban van a költő képmásával, ahogyan az a nemzet emlékezetében él. A költőnek ezt a szép, finom arcvonalat örökítette meg ugyanis Oleszczynski szobrász, Slowacki kortársa is, az ismert emlékérmén. Annak a sötét faliszőnyegnek pedig, amely előtt utoljára látta Norwid a költő fejét, „a lengyel történelemből vett jelenetet” ábrázoló faliszőnyegnek mélyértelmű, jelképes jelentősége van. A lengyel társadalom tudatában ugyanis Mickiewicz mellett Slowacki a legnagyobb nemzeti költő.

A költő élete — melyet nagy körvonalakban ismertettünk — nem bővelkedett rendkívüli eseményekben. Ez az élet azonban rendkívül dinamikus volt és intenzív alkotó munkában telt el. 1832-ben jelent meg Párizsban költeményeinek két kis kötete, melyek a fiatalkori elbeszélő költeményeket és az első drámákat tartalmazták. Egy évvel később látott napvilágot a harmadik kötet, melyben a többi között a felkeléssel kapcsolatos költemények találhatók. 1834-ben adta ki Slowacki *Kordian* c. első nemzeti drámáját, amely költői jelenetekben elemzi az 1831-es nemzeti elbukás okait. E dráma Prologusában írta meg a költő azokat a mondatokat, amelyek egész gazdag drámaírói munkásságának költői programját jelentették:

A nemzet hamvvedrével a kezemben
Nagyjaink sír-koturnuszra emeltem.
Elevenebbek így, mint bármi voltak,
Nem horúdnak már gyászleplet a holtak, —
Kék lengyel éggel felővezve őket
Reményt adok az újjászületőknek, —
Mosolyt s könnyet keltenek, ha elétek
Állnak megint — mint óriás színészek.

Fordítsuk le ezt a költői manifesztumot a próza nyelvére. Slowacki minden alkotását a társadalmi felelősségérzet és a művészi kimondott szó magasztos tartalmi küldetésébe vetett hit hatotta át. Amikor a nemzeti múltba

fordult, a nagy költő lényegében a szabadságért harcoló nemzet erejét akarta megsokszorozni. Írásművészetét tudatosan alárendelte a nemzet és a társadalom szolgálatának. Valamennyi alkotásában ezt a programot valósította meg. A *Balladyna* c. tragédiában is, melyben Lengyelország mondavilágát támasztotta fel, a *Horsztynski* c. tragédiában, melyben az igazi hazafiság példáját állította szembe a főurak árulásával és *Lilla Weneda* c. nagy romantikus tragédiájában, amelyben mélyrehatóan és igaz pátozzsal elemezte a lengyel jellemet és élesen bírálta a nemzet nemesi vezéreinek tehetetlenségét. Slowacki drámái a költészet erejével és lélektani hitelességükkel keltenek csodálatot, a történelmi eseményeket az ellentétes emberi érzelmek, erkölcsi konfliktusok, szerelem és gyűlölet alapos ismeretének birtokában ábrázolja. Slowacki volt a lengyel nemzeti dráma megteremtője. A *Kordian*, *Lilla Weneda*, *Horsztynski*, *Mazepa* és a *Fantasy* drámái a lengyel színházak állandó műsor-darabjai.

Ugyancsak a nemzet szolgálatának belső szükségérzete nyilatkozik meg Slowacki lírájában, az *Anhelli* c. gyönyörű prózai költeményben, amely a nemzet vértanúinak történetéről szól. Slowacki költői tapasztalatainak összegezését jelenti a *Beniowski* c. elbeszélő költemény, amelyben művészi egésszé forr össze a valóság és a képzelet, az epikai jelenetek és a forrón lírai személyi vallomások, melyben a költő meggyőződve a költészet magasztos hivatásáról és szenvedélyesen küzdve kortársai gyengeségei ellen, még egyszer elmondotta hitvallását az e szavakkal kezdődő híres mondatokban: „Mindazonáltal hiszem, hogy a darvak csapata módjára, húznak a haladás felé...”

Nincs szándékunkban előadásunkat Slowacki gazdag alkotásainak bibliográfiai szemléjévé tenni. Így tehát mellőzni fogjuk költői hagyatékának alaposabb elemzését, noha olyan rendkívül szép lírai versek is akadnak közöttük, mint pl. a *Végrendelet*, *Himnusz a napnyugtához*, *Meyzner kapitány temetése*, illetve olyan elbűvölő költői erejű epikai és lírai töredékek, mint a *Szellemkirály* c. befejezetlen elbeszélő költemény. Ehelyett térjünk rá arra a kérdésre, amely oly sok Slowacki kutatót nyugtalanított: milyen módon kapcsolta össze nagy költészetében ez a költő, a romantikus költészet vezéralakja, aki saját maga jelentette ki, hogy „álomomban írok, szétfoszlott ködből markolok”, a romantikus látnokságot a realizmussal, a történelmi tapasztalatok valóságával.

II.

Volt idő, amikor azt tartották, hogy Slowacki művészete elszakadt a valóságtól. Sokat írtak arról, hogy a költő nem a nemzet konkrét tapasztalataiban keresett ihletet, hanem kizárólag ábrándjaiban és más alkotók így Dante, Shakespeare, Byron, Hugo műveiben.

Valóban sok szál fűzte a költőt a különböző korok európai irodalmának nagy hagyományaihoz. De ez nem annak az utánzónak a magatartása volt, aki csak olvasmányaiban keresi az ihletet. Saját nemzetének történelméhez való viszonyát igen pontosan juttatta kifejezésre a romantikus költészet sajátos művészi eszközeivel.

Melyek voltak ezek az eszközök? Ezt illetően hallgassuk meg mindenkéltől a költő vallomását leveleiben és a drámák előszavában. Íme, néhány példa.

1834-ben anyjához írt levelében ezt írta a költő: „Utolsó levelem óta egy hónap alatt megírtam egy új tragédiaszerű színdarabot, *Balladyna* cím-

mel. Minden dolgok közül, melyek ezigdig agyamból kipattantak, ez a tragédia a legjobb, különösen azért, mert új utat nyitott előttem egy új, ember nem járta, e szegény földnél tágasabb, ideálisabb, költői birodalomba. Egyszer majd látni fogod, drága édesanyám, milyen csodálatos vidék, s milyen csodálatos kor ez. Az egész tragédia egy régi balladára hasonlít, mintha maga az egyszerű nép költötte volna — teljesen ellentétes a történelmi igazsággal, néha az igazság valószínűségével is. De arra törekedtem, hogy igazi emberek szerepeljenek benne és szívükben a mi szívünk dobogjon. Nem tudom itt, drága édesanyám pontosan érzékeltetni tragédiám drámaiságának jellegét. Ha mindenáron családi hasonlóságot keresünk valamely ismert darabbal, akkor nyilván csak Shakespeare Lear királya lehet az. Bárha csak egykor megállná helyét Lear király mellett. Immár két esztendeje szerelmes vagyok Shakespearebe és Dantéba. Minél tovább olvasom őket, annál több szépséget találok bennük . . .”

A másik nagy lengyel romantikus költőhöz, Zygmunt Krasinskihoz intézett költői levelében, melyet Slowacki a *Balladyna* előszavaként jelentetett meg, a következőket olvassuk: „Ariostoi mosollyal az arcán lép a világba Balladyna felruházva olyan belső erővel, amellyel semmibe veszi a tömeget, a rendet és azt a harmóniát, amellyel a világon minden történik. . . Balladyna a józan ész és a történelem ellenére lengyel királynő lesz és a villámcsapás, amely pillanatnyi uralkodását éri, vakít és szétoszlatja a múlt történelmének ködét.”

De mielőtt következtetésekbe bocsátkoznánk, lássuk még a költő egy másik vallomását, egy töredéket a *Lilla Weneda* c. tragédiának az előbbihez hasonló előszavából, melyet ugyancsak Zygmunt Krasinskihoz intézett: „. . . és a gödröket hiába szőlígtattam — eljöttek maguk; a fehér Lilla Weneda hozta magával őket; én pedig meglátva az emberek e sokaságát, az aranyhárfaikat, sisakokat, pajzsokat és veretes kardokat, meghallván a rég legyilkolt nép morajló hangját, kezembe ragadtam az egyik velencei hárfát és lelkemmel meztelen és igaz rege mondásába kezdtem, szoborba kívánczoló tragédiához illőt . . . Euripidész tragédiáinak félig szobor formáját választottam és erre aggattam a legrégebbi múltból kiragadott eseményeket . . . Ne hagyj magamra a hallgatók hideg világában; csak te ne éreztesd velem azt a hideget, amelynek lehelete az emberi arcokról éri homlokomat; ha pedig rámtörő kígyókat látnál, vedd kezedbe Lilla Weneda hárfáját és búvöld hallgatókká e esűszó-mászókat. — Valahányszor veled együtt voltam, mindig az volt az érzésem, hogy minden embernek Raffael-i szeme van, hogy elég egyetlen szóval megmutatni számukra ezt a gyönyörű szellemalakot . . . — Most látom, hogy más spektrumokra, más színekre, más képekre van szükség. Mégsem térek le utamról, az pedig, hogy elhagyatott és tágas ez az út, Szuez aranyshivatagaira emlékeztet engem, ahol oly jó volt nekem, s ahol csak a napra és a csillagokra ügyeltem. — Végezetül szükségem is van erre az útra, mert valahányszor a valóság dolgaival találkozom, lehullnak szárnyaim és szomorú vagyok, mintha meg kellene halnom, . . .”

Ideje, hogy levonjuk a következtetéseket a felhalmozott idézetekből. Slowacki olyan költő volt, aki találóan meghatározta saját alkotásának jellegét. Idézett vallomásai is kétségtelenül ellenőrizhetők költői gyakorlatán. Ő maga jellemezte legjobban költészetének lényegét, amikor a valósággal szemben érzett állandó elégedetlenségéről írt. Ő maga határozta meg legjobban alkotói módszerét és műveinek eszmei mondanivalóját is. Ne féljünk a költő

fantáziájától és ne azonosítsuk gazdag képzeletét a valóságtól való meneküléssel! Olykor a költő szavait ismétljük — „az igazság valószínűségével ellentétés” fantasztikus alakokat keltve életre, a népmeséből és népi balladából merítve, Slowacki „igazi embereket” teremtett, az emberi szív és az emberi értelem legmélyére hatolva. Slowacki kapcsolata a nemzet és a haza történelmével valóban mélyreható volt és nagy költői átformálásban jutott kifejezésre, melyben a költői fantáziájú képek alatt a nemzet fontos történelmi folyamatairól szóló igazság rejlik. A *Balladyna* elbájoló szépségének egyben határozott antifeudális éle is van. A *Lilla Weneda* fantasztikus és szörnyűséges képeiben a nemesi Lengyelország, a novemberi felkelés vezérei tehetetlenségének és határozatlanságának szigorú bírálata fedezhető fel. A *Kordian*-ban és a *Beniowski* bizonyos részleteiben Slowacki élesen támadta a Vatikán lengyel-ellenes politikáját. Későbbi korszakának legszebb lírájában, ezekben a gyakran nem könnyen olvasható, mintegy rejtjeles költeményeiben határozottan érezhető az 1846-os év eseményeinek és a Népek Tavaszának visszhangja, a költő mélységes hite a haladásban, a népben, a nemzet forradalmi erőiben. „A lengyel nép — a te atyád” — írta Slowacki költői vitájában Zygmunt Krasinskiék, akit nemesi és arisztokrata meggyőződéséért támadott.

Slowacki még a legendák kódébe vesző távoli régműltből merítve is lényegében a maga korának dolgairól írt, valójában a romantikus költészet által a lengyel függetlenség visszanyerésébe vetett hit ápolása érdekében folytatott harc „lovagja” volt. Költészetének ezt a legbensőbb tartalmát különböző művészi formákba burkolta a költő. Ő ugyanis a lengyel nemzet tragédiáját olvasta ki az antik drámából is, a katarzis jelentőségébe és erejébe vetett hitéből, de Shakespeare drámáiból is, ahol emberi szenvedélyek és nagy történelmi folyamatok csapnak össze. Byron pátoszát és Ariosto iróniáját használta saját nemzete kitartásra ösztökéléséért vívott harcában.

Slowacki, a költő, aki a szerelemnek és a természetnek a legfinomabb képeit teremtetette meg, aki a lengyel irodalomban a romantikus költészetnek a legtekélyesebb szimbóluma lett, ugyanakkor a haladás és a forradalom költője is volt, észrevette a nemzeti felszabadító harcok és a néptömegek felszabadulásért vívott harca között a kapcsolatot. A romantika műzsája, amely gyakran állt a múlt életformáinak a szolgálatában és énekelte meg a középkor századait — utalok a német és a francia romantika bizonyos megnyilvánulásaira — a Slowacki esetében főleg a jövőről énekelt. Az „örök forradalmár szelleméről” daloló Slowacki-verseknek a félig-meddig misztikus szókincse alól annak a költőnek a forradalmisága tör elő, aki megértette a társadalom forradalmi mozgalmának lényegét és szükségességét.

„Ábrándozom, álmodozom, alkotok, hárfát vagy ostort ragadva...” — e szavakkal maga Slowacki határozta meg legjobban költészetének sokrétűségét. A szenvedés szülte ezt a költészetet. Ezen a talajon termett legszebb lírája, mint a *Himnusz a napnyugtáról*, mint szerelmi képei *Svájban* c. költeményében, mint a Beniowski c. költeményének az ifjúságról és a vágyódásról szóló szakaszai, mint azok a felejthetetlen sorok, melyekben a hazai fáj és az anyanyelv szépségét dicsőíti, „a csalogány lakta karesú nyárfát”.

Slowackinak a szomorúságból és szenvedésből ihletet merítő műzsája haragos is tudott lenni. Ugyanaz a költő, aki azt vallotta, hogy „álmban irok, a szétfoszló felhőkből markolok”. — alkotta azokat a műveket is, melyekben hatalmas erővel bélyegzi meg a nemesség vétkeit. — „a goromba koponyát”, a társadalom önzését és meggondolatlanságát.

Az igazán nagy költészet az irodalom sokszázados történetének tanúsága szerint sohasem avul el. Mindig mai marad, abban a jelentésben, amit Norwid határozott meg Slowacki költészetének titkát kutatva: „Csodálatosan mai volt és talán éppen ezért nem értette meg a jelenkor. A maiság ugyanis kétféle lehet. Amikor 1836-ban Varsóban éjszaka felébresztettek bennünket kollégáink, hogy legalább jelenlétünkkel leplezzük a szibériai száműzöttek búcsúztatását, akkor Slowacki Európa másik végéből az *Anhelli*-t küldte hazájának. Ez a maiság első fajtája. Ugyanezen a télen egy tisztas lengyel szalonban azt mondotta nekem a ház úrnője, hogy folyton száműzetésekről beszélnek, pedig közülünk senki sem hiányzik a csütörtöki napokon. Ez a másik fajta maiság. Slowackinak az a bizonyos első maiság jutott osztályrészül, mely nélkül a költő csak kaligrafikus betűvető vagy az események egyszerű krónikása.”

Véleményem szerint nem lehet Norwidnál alaposabban érzékeltetni Slowacki költészetének igazságát és jobban értékelni a költő szerepét a nemzet életében. Való igaz, hogy Slowacki sohasem volt az eseményeket szenvtelenül regisztráló kaligrafikus betűvető, sohasem vált a nemesek „tisztas lengyel szalonjának” dalosává, ahol lemondtak a szabadságért való küzdelemtől. De mindenkor közel állt a nemzet haladó erőihez. Amikor pl. a fiatal Żeromski *Napló*-ját olvassuk, aki a 80-as években a kielcei iskola növendéke volt, határozottan látjuk, mennyire közel állt Slowacki az akkori fiatalokhoz, milyen gyakran találtak rá ezek a fiatalok Slowacki költészetében egyéni érzelmeik és a nemzet szenvedéscinek kifejezésére.

Slowacki drámái a lengyel színházak állandó műsordarabjai. Elragadó, ritmikus prózája, melyet az *Anhelli*-ben és az anyjához írt leveleiben olvashatunk, a szépség utólérhetetlen példaképe a lengyel irodalomban. Lírai költeményei egész nemzedékek érzelmeit formálták. Sokrétűségük korunkban is maradéktalanul szól a költészet rajongóihoz.

III.

Egy nagy költő szellemi öröksége, amint azt előadásunk bevezetőjében is megállapítottuk, más alkotók művein keresztül is elevenen él a nemzeti kultúrában. Slowacki volt — Mickiewicz és Norwid mellett — a nemzet képzeletének legnagyobb szervezője Lengyelországban. Verseinek egyes szakaszaival és hasonlataival nem egyszer találkozunk a XIX. század második felének költészetében. Költészetének nemes pátozát nem egyszer látjuk viszont Adam Asnyk, a nemesi rétegek önzése és elmaradottsága elleni szenvedélyes tiltakozása pedig újra megszólal Maria Konopnicka, a legnagyobb lengyel költőnő verseiben. Slowacki volt Jan Kasprówieć ifjúkori költői kísérleteinek mestere. Slowacki *Agamemnon sírja* c. költeményének erőteljes nemesség-ellenes kirohanásai és szuggesztív képei:

Thermopylaiban — arany öve nélkül,
Köntöse nélkül — Leonidas holtan ...
... Bárha Múzsámat beszennyezi véred,
Jonhodat tépem, hadakozom véled,

újra és fokozott erővel szólalnak meg a XX. század legnagyobb lengyel írójának, Żeromskinak prózájában, izzó lelkiületű publicisztikai műveiben, *Az arató éneké*-ben, az uralkodó osztályok önzése ellen szenvedélyesen hadakozó

írásaiban. A lengyel múlt Slowacki műveiben ábrázolt képei ihlették Henryk Sienkiewicz történelmi regényeinek nem egy jelenetét.

Különös elevénységgel érvényesült Slowacki befolyása a XIX. és XX. század fordulójának lírai költészetében és drámairodalmában. A századforduló egyik legnagyobb lengyel kritikusa, Ignacy Matuszewski meggyőző módon mutatott rá *Slowacki és az új művészet* c. könyvében a nagy költő előfutár szerepére, aki még Rimbaud és a szimbolisták nagy felfedezései előtt képzőművészeti és zenei elemeket ötvözött költészetébe.

Új szövetséget kötöttek Slowacki költészetével a lengyel költők a legutóbbi háború és a megszállás tragikus esztendeiben. Íme egy példa. Mikor 1939. szeptember elején Lengyelországra zúdult a náci invázió, a modern avantgardista költészetet képviselő költő, Jahn Kurek, a többi között az alábbiakat írta: „A te verseiden tanultam meg a kötött beszédet. A Wawel alól, melyen bolyongó szíved nyugalomra talált — a Wawel alól emelem fel ezt a hatalmas, féktelen apostrofát, az érző emberek himnusát.

Nekiszabadulnak a szelek, őrvöngének az emberek, vihartól kavarg a világ, haldoklik a szépség.

Ó, nézzétek, haldoklik a szépség!

De a szabadság az élet legszebb értelme. Neked, szolgaságban holtnak feltárl a magasba emelkedő waweli szarkofág felett a szörnyű tűztengerbe borult ország, a szűkséghen levő haza, a menetelő emberek.

Segíts bennünket Te szárnyas és erős!

Megtöltött puskák torkában írom ezt. Harcba mennek a költők, mint ahogy Te harcoltál a dallal.

Mikor majd a repülőgépekről leejtett bombák robbannak fejünk felett, diadalmasan szólal meg szellemed. Mintegy új szépség hajnala hasad ki felettünk, akik hirtelen elkápráztunk a hősi szárnyalásban. Téged idézünk a haza dicsőségére.”

Azért idéztük a modern költőnek e forró szavait, mert szép példája annak az eszmei és nemzeti szerepnek, melyet Lengyelország történetében Slowacki költészete jelentett és ma is jelent. Éppen a történelem tragikus tapasztalatainak időszakában kerestünk az ő költészetében vigaszt és hitet a jövőben. Slowacki nem csak egy fejezet az irodalomtörténeti tankönyvekben! Művei közkézen forognak. És éppen erről álmodott maga a költő is, amikor 1845-ben, anyjához írt levelében ezeket a sorokat írta: „Képzeld el egy parasztot már olvasni tudó családjával — száz év múlva — csendes házikójában, valahol Krakkó környékén. Pihen a háború után, tűz ég a szobában és a kalendárium mellett már néhány könyv is van az asztalon. Képzeld el, hogy a Balladynát olvassa — ez a mű úgy szórakoztatja, mint egy mese, s ugyanakkor valamilyen harmóniára és drámai formára tanítja.”

A nagy költészet mindig tele van meglepetéssel. Slowacki verseiben sok a hangulati elem és a szavak bősége, sok a kék kupola, „az arany és bíbor”, sok az „elfakult rózsza”, s egyéb olyan kép, melyeket a romantikus mûzsa szívesen alkalmazott. Slowacki számos egykor reveláció erejével ható képét és hasonlatát koptatták le késői követői és epigonjai. Akadnak azonban Slowacki lírájában olyan sorok is, melyek megfognak a kifejező eszközök rendkívül takarékos alkalmazásával és költői fegyelmükkel. Van e költészetben pátoz és romantikus érzelem, de éles ironia, a legegyszerűbb szavakból áradó költői erő, mélységesen sűrített „érzelmi szemérmesség” is, melyet Apollinaire óta hirdet a modern költészet.

Nehéz költészetről beszélni úgy, hogy ne idézzünk néhány példát, még akár fordításban is, mely soha nem képes visszaadni az eredeti utánozhatatlan szépségét. Lássunk tehát példákat Słowacki költészetének két irányzatára, arra is, melyben a romantikus áradás és hangulat jelentkezik, és arra is, amely a sűrített hasonlattal élő modernebb költészetet reprezentálja.

Íme, egy patétikus és romantikus hangulatú kép a *Végredeletből*:

Barátaim gyűljenek össze sötét éjen,
És égessék el Aloe kelyhében a szívem,
És annak adják hamvait, aki adta nékem,
Így fizet meg a világ az anyáknak híven . . .

És most pedig halljunk egy tömör lírai költeményt, melyben ugyancsak az anyáról van szó, de talán egyedül a „szivárványkapu” tartozik a romantikus költészet elemei közé, a költemény egésze pedig rendkívüli tömörségével és „a szöfűzés szigorával” lep meg, amit annyira becsül a modern költészet:

Áll a sötétben, alakja kitárul,
Mintha szivárványkapu felé menne,
Vállán túlra tekint az anya, messze,
Fiát nézi, szeme mindent elárul.

*

A lengyel irodalomtörténész, amikor a Słowacki Év-ben az egyik legnagyobb költőről beszél, melyet a lengyel nemzet adott a világnak, azt a reményét szeretné kifejezni, hogy a lengyelek a Słowacki iránti szeretetükben nem állnak egyedül. Joggal mondhatjuk ezt, amikor magyar barátaink között vagyunk, annak a testvéri népnek a fiai között, amely, mintahogy ezt Słowacki műveinek a XIX. és XX. században készült magyar fordításai tanúsítják, nemzeti kultúrájának hagyományaiban őrzi költőnket. A *Mazepa* 1847-i előadása a magyar Nemzeti Színházban világviszonylatban Słowacki első színházi bemutatója volt, a lengyel előadás sem előzte meg, mert a cári rezsim idején a lengyelországi bemutató lehetetlen lett volna (1847–56). Később a Mazeppát Pesten kétszer, Győrött kétszer, Szegeden kétszer, Kolozsvárt és Debrecenben egy-egyszer, Magyarországon összesen nyolcszor adták elő. A nagy költészet a népek közeledésének mindig a leghatékonyabb tényezője. „Miként van az, — kérdezte egykor a nagy francia író és gondolkodó — a Bastillet leromboló nemzedék nagy nevelője, Diderot — hogy a művészetben olyan nehezen található meg az a természetes hang, amely mindnyájunk sajátja? Miért van az, hogy az a költő, aki eltalálja ezt a hangot, megráz bennünket és elragadtatással tölt el? Talán azért, mert ekkor feltárja számunkra szívünk titkát?”

Słowacki újra felfedezte a nagy eszmei művészet régi titkát. Azokét a maradandó értékekét, amelyeket ez a művészet akkor hoz létre, amikor a konkrét történelmi haladásért, az ember igazi boldogulásáért, a szabadsághoz, boldogsághoz és szeretethez való jogáért, erői teljes kibontakoztatásának jogáért harcol. Słowacki felfedezte a lengyel szív titkát: mélységesen meg vagyok győződve róla, hogy egyúttal sok magyar szív titkát is!

Szaadí és a Gulisztán*

Ki volt Szaadí és miben áll a *Gulisztán* sajátossága és világraszóló jelentősége? — ezekre a kérdésekre igyekszem röviden válaszolni. Némileg illetéktelenül: nem vagyok irodalomtörténész, irodalmi művek szépségeinek avatott tolmácsa. Csupán arra hivatkozhatom, hogy a *Gulisztánt* régóta ismerem, sokat forgattam, és szeretem.

Szaadí remekműve, a *Rózsáskert*, rég a világirodalomhoz tartozik, természetesen, nem csupán értéke szerint. Elsősorban azok a szomszéd népek fogadták be, amelyekre tartósan és mélyen hatott az iráni kultúra: a moszlim India az egyik, a törökök a másik oldalon. A törököknél, akik századokon át a perzsa nyelv és irodalom ismeretében látták a magasabb műveltség alapját és lényegét, a *Gulisztán* olyasféle szerepet játszott, mint egykor a mi latin iskoláinkon Terentius vígjátékai: a nyelvvel együtt ízlést és emberséget is tanultak belőle.

A *Gulisztán* hódító útja azonban nem állt meg a török birodalom nyugati határán.

Mikor Goethe a *West-östlicher Divan* függelékében megkísérli a perzsa költészet „hetes csillagzatát” jellemezni, ezt a költészetet hét legfényesebb alakjában áttekinteni, Szaadíról megállapítja, hogy közülük minékünk, nyugatiaknak, ő vált először gyümölcsözővé és áldásossá.¹ Ez az állítás pontosan a valóság.

A *Gulisztán* első európai fordítása 1634-ben jelenik meg;² szerzője André Du Ryer johannita lovag, aki hosszabb időt töltött a Levantén, Konstantinápolyban, majd mint francia konzul, Egyiptomban. A részleges francia fordításhoz képest lényeges haladást jelent a német Georg Gentze műve; Gentze, vagy ahogy latinosan nevezte magát, Gentius, filológus és diplomata (1616—1686), 1651-ben közzéteszi a *Gulisztán* eredeti szövegét teljes fordítással, amely a perzsa szerzőt a művelt Európa közös nyelvén, latinul tol-

* Közleményünk a szerző előadásának, melyet az Országos Béketanács 1958. nov. 27-i ünnepélyén tartott, csaknem változatlan, de szemelvényekkel bővített szövege. (Szerk.)

¹ »... und so ist er uns Westländern zuerst fruchtbar und segnenreich geworden.« (Noten und Abhandlungen zu besserem Verständnis des West-östlichen Divans. Uebersicht)

² Gulistan, ou l'Empire des roses, composé par Sadi..., traduit en français par André Du Ryer, ... — Paris 1634.

mácsolja.³ Néhány év csupán és a *Gulisztán* németül is megszólal: 1635-ben holsteini követség indul Iránba kereskedelmi szerződést kötni. A követség egyik tagja, Adam Olearius, maga is költő, birtokába jut a *Gulisztán* egy példányának, és hazatérve egy perzsa ember segítségével, akit a nagy útról hozott magával, lefordítja németre. A fordítás 1654-ben jelenik meg először,⁴ a század folyamán még többször kiadták; ebben a fordításban ismerte, használta a *Gulisztánt* Goethe.

Felesleges lenne tovább folytatni a felsorolást; ennyiből is látni, milyen korán helyet kapott, meghonosodott a perzsa klasszikus az európai irodalomban, milyen régóta a miénk is.

A perzsa klasszikusok életéről általában keveset tudunk. Szaadí sem kivétel, noha az ő nagyságát már életében felismerték.

Igaz, Szaadí látszólag nem fukarkodik autobiográfiai részletekkel, történetekkel, amelyek mintha vele estek volna meg; elmeséli például (2.31)⁵, hogyan cserélte fel a rabságot a házassággal és milyen pórul járt, még súlyosabb rabságba jutott. (Sakhogy alapos okunk van az ilyen történeteket bizalmatlanul fogadni: egyes esetekben nem vitás, másokban legalább is valószínű, hogy a költő mint irodalmi formát választotta az előadásnak ezt a módját.)

Amit hitelesen tudunk Szaadí életéről, azt kevés szóval elmondhatni:

A költő — „polgári” nevén Abú Abdilláh Musarrifuddín ibn Muszlih — Sírázban, a voltaképpen Perzsia fővárosában született a XIII. század első vagy második évtizedében. Korán árvaságra jutott; a *Búsztán* egy megható szép részletéből⁶ kitűnik, hogy a gyermek fájdalmasan érezte veszteségét, az apai szeretet és oltalom hiányát, és ezt az élményt évtizedek múltán sem felejtette el.

Képzett, nagyműveltségű ember volt, jártas nemcsak a perzsa, hanem az arab irodalomban is, annyira, hogy műveinek gyűjteményében arab költemények is helyet foglalnak. Tanulmányait szülővárosában, Sírázban, kezdte, és Bagdádban, a mohammedán világ egyik leghíresebb főiskoláján, a Nizámijján fejezte be. Ezután a vándorlás éveinek hosszú sora következik, Szaadí — legalább is részben dervis minőségében — bejárja Mezopotámiát, Kis-Ázsiát, Szíriát, Egyiptomot, elzarándokol Mekkába is.

³ Musladini Sadi Rosarium Politicum sive amoenum sortis humanae theatrum, de Persico in Latinum versum, necessariisque Notis illustratum a Georgio Gentio. Amstelædami 1651.

Gentius fordításában ismerkedett meg a *Gulisztánnal* Diderot. Az igénytelen tolmácsoláson keresztül is meghatotta, és fellelkesítette a mű szépsége, a bevezetésről elragadtatott hangon számol be Sophie Vollandnak («Jugez si mes occupations sont ingrates... par ce morceau du poète Sadi que je vais vous traduire, parce qu'il vous fera plaisir, parce qu'il m'en a fait, parce qu'il est beau, parce qu'il est plein de sentiment, de pathétique et de délicatesse.» D. Diderot, Correspondance. II. Recueilli, établie et annotée par G. Roth. Paris 1956. 311 sq. Vö. az Enciklopédia *Sarrasins* cikkét, amelyre a kiadó utal.)

⁴ Persianischer Rosenthal, in welchem viel lustige Historien, scharffsinnige Reden und nützliche Regeln, vor 400 Jahren von einem sinnreichen Poeten, Schieh Saadi, in persischer Sprach beschrieben. Jetzo aber von Adamo Oleario, mit Zuziehung eines alten Persians Namens Hakwirdi übersetzt, in hochdeutscher Sprache herausgegeben... — Hamburg 1654.

⁵ Az első szám a fejezet (*báb*), a második a történet (*hikāyat*) rendszáma; a történetek számozásában J. T. Platts kiadását követem.

⁶ Bustāne Sa'dī ed. Moh. 'Alī Forughī, Tehrān 1316. p. 70.

Meglett, tapasztalt ember már, amikor visszatér hazájába. A viszontlátás örömét megédesítette, hogy ebben a háborúktól hangos, a mongol dúlásokról félelmesen emlékezetes korban szülőföldjét békében, viszonylagos jólétben találta egy Abú Bakr nevű fejedelem („atabeg”) uralma alatt.

Röviddel hazatérése után befejezi két nagyobb művét, 1257-ben a *Búsz-tánt* („Gyümölcsöskert”), egy év múlva pedig, éppen hétszáz évvel ezelőtt, a *Gulisztánt* („Rózsáskert”). A feudális kor költője nem él meg olvasó közönségéből, művei terjesztéséből; fejedelmek és nagyurak támogatására, mecénásokra van szüksége. Így értendő, hogy Szaadí egyik művét Abú Bakrnak, a másikat az uralkodó fiának, Szaadnak ajánlja; az utóbbinak hódol, amikor költői névül „Szaadí”-t választja, ezekben a műveiben már így is nevezi magát.

Életének hátralevő része úgy látszik nyugalomban, termékeny munkában telt el, hazája kormányzóinak oltalma alatt; a költő időnként egy kaszídával, magasztaló költeménnyel róttta le tartozását. Magas korban, 1290 körül halt meg szülővárosában, Sírázban, ott is van eltemetve.

Szaadí a perzsa líra legnagyobb mesterei közé tartozik, maga Háfiz is, a „mennyei nyelv”, hódolattal említi a nevét, és valóban, az irodalomtörténet kimagasló szerepet tulajdonít neki abban a fejlődésben, amelynek összefoglalása és koronája Háfiz költészete. Nem hiba-e hát, ha Szaadiban mindennek előtt a *Gulisztánnak*, egy tanító célzatú, nagyobbrészt prózában írott munkának a szerzőjét látjuk?

A kérdést nyugodt lélekkel elutasíthatjuk. A közönséges nézetet igazolja nemcsak az, hogy éppen Szaadí a tanítást tekintette a maga hivatásának, azt, hogy az embereket életbölcösségre, az okos és szép élet, az emberséges élet tudományára tanítsa; igazolja az is, hogy a *Gulisztán* ugyanarról a költői nagyságról tanúskodik, mint Szaadí lírai költeményei, de ezt a nagyságot több oldalról, teljesen eredeti módon tünteti ki.

A *Gulisztán* első tekintetre anekdotagyűjtemény, rövid, prózában előadott történetekből áll, amelyek valamiféle okulással szolgálnak. De a történetek prózája már külsőleg is költészettel van átszőve, lépten-nyomon versekbe megy át, amelyek összefoglalják, felemelik, továbbviszik a prózai történetek tanulságát. Ez a próza sem „kötetlen beszéd”. Igaz, egyszerű, de gondosan, keresetten egyszerű, és ha metrumból kötetlen is, sajátos ritmusa van, s a ritmikus tagolást rímek húzzák alá.

Ilyen eszközökkel Szaadí a leghétköznapibb történetet is felemeli a porból, megfürdeti a játékos ironia fényében, a magában is emelkedett gondolatnak pedig szárnyat, az intellemtnek szívhez szóló zengést ad.

A *Gulisztán* varázsában nem kis része van a tartalom változatosságának. Történetek, amelyek a társadalom mélyen szántó bírálatát fejezik ki, és az emberek szívből fakadó szeretetétől vannak áthatva, váltakoznak olyanokkal, amelyeknek tanulsága valamilyen gyakorlati, akár triviális bölcsesség, mint például „senkinek se add ki magad maradék nélkül” (1.28) vagy „légy ritka vendég, jobban megbecsülnek” (2.30); ugyanaz a fejezet, amely hangot ad az egész természetet megelémlkesítő elragadtatásnak (2.25), tartalmazza a kaján anekdotát az egyszeri faqíhról,⁷ aki rút leányát egy vak emberhez adja, s mikor később megkérdezik tőle, miért nem gyógyíttatja vejét a városba

⁷ *Fiqh* az (eredetileg) arab neve a mohamedán jogtudománynak; a *fiqh*nek vallásos színe és tekintélye van, forrásai közt első helyen szerepel a Korán és a szunna. Ennek a tudománynak a mestere a *faqih*.

érkezett csodadoktornál, így válaszol: Félek, ha látó lesz, otthagyja a lányomat (2.45).

Ezt a változatosságot Bahár, a kiváló iráni költő és filológus (1880–1951) a perzsában hagyományos képekkel úgy jellemzi, hogy a *Gulisztán*ban Szaadi egyesíti a magas szólamot a mélyvel, az édeset a keserűvel.⁸

Bahárnak kétség kívül igaza van, amikor ezt mint költői szépséget méltatja. Látnunk kell azonban a költő eljárásának mélyebb alapját is: Szaadi nem vont éles határt gyakorlati életbölcesség és erkölcsi imperativus közt. Az élet csupa tanulság és minden tanulságát, alacsonyat és magasat egyaránt, meg kell becsülnünk — ez a felfogás hatja át a *Gulisztánt*, ez teszi olyan gazdaggá, mintha a vékony kis könyv magába foglalná az élet teljességét. A régi olvasók valóban így érezték. „Amoenum sortis humanae theatrum” (az emberi sors szívdерítő színjátéka) : ezt az alcímet adta Gentius a XVIII. században a maga *Gulisztán*-kiadásának, ebben foglalta össze a mű lényegét. Goethe kiemeli, hogy Szaadi „telve van az empiria határtalan sokféleségével”.⁹

Szaadi tehát nem ismert radikális különbséget az élet, az emberi gyakorlat tanulsága és az erkölcsi törvény között; ez azonban nem úgy értendő, hogy ítélet nélkül szemlélte kora életét, hogy nem foglalt állást abban az ellentétben, amely a korabeli, feudális társadalmat is minden ízében áthatotta, az osztályok, kizsákmányolók és kizsákmányoltak ellentétében.

A *Gulisztán* első fejezete jórészt fejedelmek „eseteit” tartalmazza, ahhoz a műfajhoz csatlakozik, amelyet „fejedelmek tükörének” szoktak nevezni; csakhogy ebben az esetben a tükör olyan képet, a fejedelemnek, általában az emberek felett való hatalom birtokosának olyan képét mutatja, amelyet megvetéstől és haragtól vezetett kéz rajzolt.

Van ebben a fejezetben egy történet (1.23), amely első tekintetre afféle kegyes tanulsággal szolgál, mint „szorult helyzetben Istenhez folyamodjunk”. De ha alaposan szemügyre vesszük a történetet, kitűnik, hogy benne a költő kevés és csendes szóval hatalmasan vádat emel a korabeli társadalom támaszai ellen.

Egy királyról szól a história, aki súlyos betegségbe esett; csak egy orvos-ságban remélhet: egy ilyen meg ilyen embernek epéjét kell venni. Egy parasztfiú személyében meg is találják azt, akire a leírás illik. A fiú a halál küszöbén — a hóhér már készülődik — Istennél keres menedéket, mert az emberek cserben hagyták: „A szülők dolga — mondja a halálra szánt — hogy gyermeküket dédelgető gonddal neveljék, peres ügyvel bíróhoz folyamodnak, a jog sérelmére a királynál keresnek orvoslást; engem pedig apám, anyám kincsért halálra eladott, a bíró úgy döntött, hogy a király épségéért jogos a vérem ontani, és maga a király a javát az én romlásomtól várja.”

Látjuk tehát: a történet teljes, valódi tanulsága abban áll, hogy itt az erőtlen csak Istentől várhat segítséget, mert azok akiknek társadalmi hivatása lenne őt megvédelmezni, feláldozzák érdekeiknek.

Szaadi nem mindig ilyen tartózkodó; számos esetben hangosabb szóval, nem egyszer nyers-keserű tréfákkal ad kifejezést a sanyargatott nép panaszá-nak és haragjának. Jó példa erre az a történet (1.11), amelyben Haddzsádzs, a véreskezű alkirály felkéri az imáinak hatékonyságáról híres dervist, hogy fohászkodjék érte.

⁸ M. T. Bahár, *Sabkšénási jó tatavvove nasre fársi* (Thr., 1321) 3, 125.

⁹ „mit grenzenlosen Einzelheiten der Empirie überhäuft» (id. h.).

„Egy dervis, akinek imáit Allah mindig meghallgatta, Bagdadba látogatott. Amikor Haddzsádzs Ibn Júszuf erről tudomást szerzett, azonnal maga elé hívatta a dervist:

— Mondj értem egy üdvösséges imát! — parancsolta néki.

A dervis egy fohászt rebegett az ég felé:

— Ó istenem! Vedd magadhoz Haddzsádzs Ibn Júszuf lelkét!

— Az isten szerelmére! — kiáltott fel Haddzsádzs, — hát ez miféle imádság?!

— Üdvösséges fohász, amely hasznos néked is, s muzulmán alattvalóidnak is! — válaszolta a dervis.

— Hogy érted ezt?

— Ha meghalsz, — hangzott a válasz — a nép megszabadul az általad okozott gyötrelmekről, s te pedig nem terheled újabb vétkekkel lelkedet.

*Ej, nyomodban, nagyúr, nyomor s gyász jár,
Meddig áll még e megbomolt vásár?
Birodalmad csak erre kell néked?
Majd haláloed, az oldja fel néped.”*

*

Egy másik történetben (1.12) a zsarnok arra kíváncsi, melyik kegyes cselekedet a legbecsesebb. Számodra a déli álmom — feleli a megkérdezett jámbor, — mert abban a néhány percben nem gyötöröd a népet.

Igaz, Szaadí az efféle történeteket mint egyes eseteket meséli el, nem általánosítja azt, amit mutatnak, nem mondja, bizonyára nem is gondolta, hogy a fejedelem mind népnyúzó zsarnok, elviselhetetlen vagy alig elviselhető teher a nép vállán. Annál jelentősebb a tény, hogy a *Gulisztánnak* ezt a fejezetét a példaként felhozott történetek jellemzik, olyanok viszont, amelyek a fejedelem áldásos tevékenységét példáznak, csak szórványosan fordulnak elő. Valószínű, hogy a költőnek nem állt szándékában ilyen sötét képet festeni a hatalmasokról, de az igazság, amelyet látott, és nagy szívével átértzett, erőt vett a tudatos, józan szándékon.

Szaadí tehát általános formában nem ítéli el a hatalmat, de azt egyenesen kimondja, hogy nem Istentől ered, az alattvalók támogatásán alapul, azt pedig el kell nyerni, ki kell érdemelni. Az egyik történet (1.6) egy fejedelemről szól, aki ezt nem akarja megérteni, és el is veszti országát: mikor trónkövetelők támadnak ellenében, az elkeseredett nép cserbenhagyja.

*„Hogyha elnyomják a népet s tűri ezt a pádisáh:
jóbarátok sem kímélik, hogyha rátör majd a vész.
Hogyha békét kötsz a néppel, bősé hadaktól már ne tarts,
mert igazságos királyért népe vérét adni kész.”*

Még tömörebben, élesebben fejezi ki ezt a gondolatot a dervis válasza, akit felelősségre vonnak, miért nem vett tudomást az arra haladó szultánról. Mondjátok meg neki — feleli a dervis — hogy hódolatot attól várjon, aki adományt vár tőle (1.29). A hatalomnak — közvetlenül, gyakorlatilag a *feudális* hatalomnak — ez a racionális bírálata már a feltörekvő polgárságot érezteti. Az jelentkezik a munkának, a munka adta függetlenségnek a dícséretében is.

A klasszikus arab és perzsa irodalomban a nagyúri bőkezűség legendás megtestesítője Hátim at-Tá'í. Ezt a Hátimot — meséli Szaadí (3. 14) — megkérdezték egyszer, látott-e magánál büszkébbet. Válaszul Hátim a rőzszedőt említi, aki nem ment el vendégnek az ő lakomájára, s ezt így okolta meg:

*„Aki izzad s kenyerét így keresi
Hátim és más kegyeit nem keresi.”*

!me egy másik elbeszélése:

„Volt egyszer egy testvérpár. Az egyik testvér a szultánnál szolgált, a másik pedig két keze munkájával kereste kenyerét. Egyszer a jómódú testvér így szólt a szegényhez:

— Miért nem szegődsz el te is a Szultán szolgálatába? Akkor megszabadulnál a munka keserveitől.

A szegényebbik testvér így válaszolt:

— Hát te miért nem látsz munkához? Akkor megszabadulnál a megalázó szolgálattól. Hisz azt mondják a bölcsek is, hogy árpakenyeret enni és a földön ülni jobb, mint aranyozott övet öltetni és szolgálatban állni.

*Bizony jobb, ha kézzel keversz friss meszet,
Mint mellre tett kézzel dicsérj herceget.*

*Drága időd szüntelen abban telik
Hogy mit eszel s télre hogyan lesz ruhád . . .
Kapzsi gyomor! érd be kenyérrel, hogy így
Gyáva robotban ne hajolják a hát.”*

A részvét a dolgozó, sanyargatott nép iránt, az állásfoglalás, nem hangos szóval, nem is egészen következetesen, de félreérthetetlenül kora társadalmi ellentéteiben — ez az, ami Szaadí humanizmusának határozott tartalmat, szoliditást ad.

Központi gondolata ennek a humanizmusnak, hogy az emberek nem lehetnek közömbösek egymás iránt:

*„Az ember csak egy test külön tagja mind,
hisz egy fő-anyagból van alkotva mind.
A sors hogyha megsérti egyik tagot,
a test mindegyik tagja végig sajog.
Ha más kínja szíved nem indítja meg,
nem érdemled akkor az ember nevet.” (1.10)*

Szaadí helyzetek és képek változatos során keresztül igyekszik ezt a gondolatot világossá és meggyőzővé tenni, de még tovább is megy: amint láttuk, a költő érzi és érezteti, hogy nyomorúság és szívtelenség nem az általános emberi sors elvont velejárója, hanem a társadalom ellentétes pólusait jellemző.

Még egy kérdést kell érintenünk. Amint láttuk, Szaadí nem csonkítja, és nem szépíti a valóságot; mivel magyarázzuk hát, hogy a *Gulisztánt* az olvasók ennek ellenére elbájoló, szívederítő költészetnek érzik?

A főököt már voltaképpen megjelöltem, amikor a *Gulisztán* változatosságáról, ennek a változatosságnak világnézeti alapjáról szoltam. Szaadi költészete a humanizmus tanításainak olyan vonzó és egyben felemelő kifejezést ad, hogy a romlatlan szív örömmel és bizakodással telik meg; viszont azzal, hogy ezeket a tanításokat egybeszővi az élet szerényebb, akár alacsony tanulságaival, érezteti, hogy a zsarnokság és a képmutatás gyűlölete, az emberek gyengéd és türelmes szeretete mindenek ellenére otthon van az életben, nem az élettől idegen vagy éppen azzal ellentétes morált képvisel.

Az elmondottakkal igyekeztem fogalmat adni Szaadíról és kiemelni költészetének azokat a vonásait, amelyek méltóvá teszik nemcsak népe, hanem az egész haladó emberiség szeretetére és hálájára. Ezek valóban kiemelkedő vonásai ennek a költészetnek. Részletesebb jellemzés több oldalról világítaná meg a költő művét, pontosabban beleállítaná korába és a perzsa irodalom történeti összefüggésébe, meghatározná Szaadi világnézeti és művészi korlátait, de nem csökkentené, ellenkezőleg, még konkrétebben, teljesebben kitűntetné költészetének hatalmát és annyi század után is eleven varázsát.¹⁰

Amikor a damaszkuszi mecsetben Jahja próféta — Allah nyugosztalja — sírja fölött imádkoztam, egy arab király, aki igazságtalanságáról messze földön híres volt, szintén a sírhoz járult és imádkozni kezdett.

*Szolgája a sár-létnek a dús és nyomorult,
Am sorsa a gazdagoknak százszor szomorúbb.*

Azután felém fordult és így szólt:

— A dervisek nagylelkűségére és hűségére kérlek, csatlakozz hozzám az imában, mert áldáz ellenség fenyeget.

Én ezt válaszoltam neki:

— A szegény alattvalók iránt légy kegyes s akkor az ellenség hegyes kardja meg nem sebez.

*Erős karoddal a gyengét ne nyomd el és ne gyötörd,
Kegyellenül szelidek gyatra karmait le ne törd!
Remeghet ám, elesettek ügyét ki nem szánja:
Nem lesz, ki majd fölemelje, ha őt lehúzza a föld.
Ki rossz magot vet el és jó reményeket táplál,
Hiú bolond, — eszelős büszkeség vakítja el őt.
Füledből vedd ki a vattát s figyeld: a nép mit kér —
Igazságot! s ha nem adsz, hát felelsz bíráid előtt.*

*

Mesélik, hogy valamikor régen az egyik vadászon Núsirevännak, az igazságos királynak vadat süttöttek. Az ételhez azonban nem volt só. Hamar elküldtek egy legényt, hogy hozzon sót a faluból.

Núsireván ekkor így szólt a küldöncéhez:

— A sót pedig árért vedd, nehogy jogtalanság történjék s a falu pusztítás áldozata legyen.

¹⁰ Részletek a *Gulisztán*ból.

E szavak hallatára megkérdezték a királytól:

— Ugyan mi baj származhat e csekélységből?

Núsireván így válaszolt:

— A világon az első zsarnoki tett parányi volt. A későbbiek mindig hozzáadtak valamit s így érte el az a mostani méreteket.

*A szolgahad, ha királyának alma kell: tüstént
A kertbe ront s gyökerestől kitépi más fáját.
Ha fél tojást követel csak magának a szultán,
Serpényöbe dobálnak ezer tyúkot legalább.*

*A gaz zsarnokok fénye meg nem marad,
A nép átka rajtuk. De ez fennmarad.*

Részletek a Busztán-ból

*A hír ősi törzsű nemesről beszélt,
ki buzgó s ki bölcs s messze Rómföldön élt.
Kisért pár barát s bár nehéz volt az út,
szemünk látta végül e szent férfiút.
Fejet csókol ő és szemet s még kezét,
leültet s leül: nála nincs ékesebb.
Van itt szolgál, szerszám, vetés, kincs — de lám:
a gazdánk fukar, hej, gyümölcs nincs e fán.
Nemes vágya forr, tiszta buzgalma ég,
s a tűzhely a házban hideg mint a jég.
Az éj jön, de gazdánk imákat morog
s nekünk közben gyomrunk dühödten korog.
Ötve kötve reggel felénk jön megint,
kegyet s csókot oszt, ránk vidáman tekint.
De volt egy derűs kedvű hű emberünk,
ki együtt vesződött a pusztán velünk,
ez így szólt: „Ne hódolj, ne bókoldj nekünk, —
szegénynek falat kell, hisz éhen veszünk.
Ne érintsd sarum szolgaként, — mért e gúny?
de adj ennem és vágd fejemhez sarum!”*

*Minap vettem egy agg zarándok hírét,
ki két rend imát mond, míg egyszer kilép;
ím így rója buzgón a szent út porát,
nem áll meg, tovább megy, ha tüskébe hág.
Belé bújt az ördög s ezért hitte ő,
hogy Istennek ez kell, amit most tesz ő.
Kelepcébe így csalta Iblisz s az agg
a bajt meg se sejtí, s míg él, ott marad, —
ha Isten kegyes fény: nem gyúl reá,
biz elvész gazul, kárhozat hull reá.
De egy égi hang zendül ám, rejtve szól:*

„Te álddott, figyelmezz beszédemre jól:
 Hogy így kell kegyeskedni, perzig se hidd,
 hogy ily tettekért üdvre lelsz itt, ne hidd!
 Bizony jobb, ha enyhítsz egy égő sebet,
 mint az, hogyha száz száz imát elrebeg.”

Egy ember, beszélnek, parázs zajt csapott,
 mert házára fészket darázsra rakott.
 Az asszony csitítgatja: „Nincs gond velük!
 Ha fészkek lebontod, mi lesz, mondd, velük?”
 A bölcs férfi ráhagyja, munkába fog.
 Az asszonyt meg egy nap fulánk éri, sok,
 s hogy észvesztve ront át az utcák során,
 elé áll a férj s szól nyugodtan: „No lám!
 Azért szitkozódasz most s a düh elragad,
 mert hát a szegény rajt te védted magad.”
 A rosszakkal álló-e, mondd, tenni jót?
 A rosszat ha tűröd, nem ad semmi jót.

*A verseket Képes Géza,
 a próza-történeteket Bodrogligeti András
 fordította.*

S. Telegi:

LE POÈTE SAADI ET SON GOULISTAN

(Conférence tenue à l'occasion des sept cents ans de l'oeuvre)

Qui était Saadi et comment définir la qualité propre et la signification mondiale de son Goulistan? — ce sont les questions auxquelles la conférence faite à un public large tâche de fournir une réponse succincte.

Le Goulistan fait depuis longtemps partie de la littérature mondiale. Après avoir été depuis plusieurs siècles le modèle et l'enchantement des lettrés turcs il est parti dès le 17. siècle à la conquête de l'Europe. Avant la fin du siècle on en avait des traductions en français, en latin et en allemand. Diderot l'a connu dans la version latine de Gentius; sa correspondance et un article de l'Encyclopédie montrent l'impression profonde qu'il a reçue de la beauté de l'ouvrage.

Saadi est un des plus grands maîtres de la poésie lyrique persane; ce n'est pas sans raison pourtant que nous voyons en lui avant tout l'auteur du Goulistan, cette oeuvre si riche malgré son peu de volume, toute imprégnée de poésie bien que le fonds en soit de la prose.

Le charme du Goulistan vient pour une grande part de la variété de son contenu, de ces anecdotes embellies, relevées régulièrement de quelques lignes de vers inoubliables. Cette variété a sa raison profonde dans la conviction du poète qu'il n'y a pas de différence radicale entre les enseignements qui se dégagent de la vie, de la pratique humaine et la loi morale.

Avec cet optimisme, cette acceptation de la vie dans sa réalité il n'a pas manqué de prendre parti avec générosité pour le peuple peinant dans la misère et l'oppression. C'est cet humanisme profondément senti et exprimé d'un ton qui va droit au coeur qui lui a gagné peut-être le plus de partisans dévoués.

La critique rationnelle du prince féodal et l'éloge du travail source d'indépendance et de dignité semblent annoncer déjà la formation d'une bourgeoisie au sein de la société féodale de l'époque.

Dans la conclusion l'auteur revient sur le secret du charme, de l'aménité d'une oeuvre qui, pourtant, ne fait rien pour faider la réalité.

A félszázados *Nouvelle Revue Française*

A mi *Nyugatunkkal* egyidőben, 1909 február 1-én indul meg a francia irodalom egyik legnagyobb hatású folyóirata, a *Nouvelle Revue Française*. Évfolyamait csak a két háború szakítja meg. Félszázados élete a modern francia irodalom története.

1909-ben az Alfred Vallette indította *Mercure de France* a legtekintélyesebb folyóirat. A kései szimbolizmus szócsöve, értékrendszerének csúcsán a líra áll. Körülötte burjánzanak, majd elhalnak kisebb szimbolista folyóiratok: *La Revue Blanche*, *Les Marges*, *La Phalange*, stb. Henri Ghéon a *L'Ermite*-től jön át a NRF-hez, Valéry Larbaud az artisztikus *La Phalange*-tól. A *Nyugat* ezt a szimbolista esztétikát, artisztikus életérzést rendkívül erős szociális érdeklődéssel összehangolva igyekszik meghonosítani, — hiszen a szimbolizmus, mint a konzervatív gondolkodás és művészet ellenszere, addig csak egyes magyar írók személyes ügye.

A *Nouvelle Revue Française* már a szimbolizmus elleni lázadás jegyében indul. Korábban Vielé-Griffin néhány levele, polémikus strófái, realista igényű lírája, Verhaeren epikus költeményei jelzik egy új ízlés bontakozását.¹ Az irodalomtörténet tulajdonképpen számon tartja a NRF egy ún. „téves indulás”-át is. A folyóirat ugyanezen a címen, azonos címlappal 1908 nov. 15-én jelent meg először. Szerkesztőségében benne vannak az „igazi” NRF mozgatói, de a lapot Eugène Montfort jegyzi, aki a *Les Marges*-t hagyta ott, és szerkesztőtársaival összekülönbözve, oda is tér vissza. A kétszeri indulás, az első szám megtagadása sokat megértet a NRF korai esztétikájából.

A NRF alapítói eleve megállapodtak abban, hogy irány- és véleménykülönbség nem akadályozhatja a munkatársak szabadságát a folyóirat hasábjain. Két cikk mégis fellobbantja a harci tüzet, megsemmisíti a megállapodást, és az esztétikai hitvallás kardesapásával két táborra osztja a munkatársakat. Marcel Boulenger *En regardant chevaucher D'Annunzio* címen az olasz író számtalan kép mesterének, páratlan pedagógusnak, a humanizmus Verne Gyulájának, teremő nagy művésznak nevezve, a szépség eszményét az élet fölé helyezi, és a dekadencia apológiáját fejezi ki. A többiekől visszatetszést vált ki a tanulmány. Gide, Schlumberger és Ghéon a sznobizmus megnyilvánulásának tekintik. De hasonló megdöbbenéssel olvassák Léon Bocquet *Contre Mallarmé* c. írását is, hiszen legtöbbször a szimbolizmus renegátjai, — elvetetik ugyan az elavultnak érzett irányzat értelmetlenné vált kellékeit, de

¹ Reinhold Kuhn: *Vielé-Griffin et les mouvements poétiques de son temps*, *Mercure de France*, 1959. 455—456.

legnagyobb képviselőjének a teljesen eredeti esztétikára, a gáncstalan műre törő, áldozattal, népszerűtlenséggel nem törődő álma a példa lázát szítja bennük.

A NRF igazi, 1909-es indulása tehát a dekadencia elleni küzdelemben összeforrott, klasszikus ízlésű irány nyitánya. A szerkesztőbizottság: Michel Arnauld (alias Marcel Drouin), a korán elhallgatott, kivételes tudású és kristálytisza intellektus, André Ruyters, a hibátlan stilisztá, elbeszélő és mellékesen világjáró és Jean Schlumberger, a puritán tehetségű regényíró. Belső munkatársak: Henri Ghéon, a bővérű költő, aki *Nos Directions* c. könyvében a folyóirat legfőbb elveinek ad majd hangot, és Jacques Copeau, a későbbi Théâtre du Vieux-Colombier igazgatója, a háború előtt a lap egyik szerkesztője. Mögöttük a folyóirat szürke eminenciása, André Gide, aki a *Porte Étroite* szövegének harmadával járul hozzá az első szám profiljának kialakításához. Gide nemcsak a folyóiratnak, hanem barátjuk, Gaston Gallimard, kiadó-vállalatának is legfőbb ösztönzője. Amikor Roger Martin du Gard *Jean Barois*-ját Grasset visszaadja, Gallimard veszi gondjába a kéziratot, és Schlumbergerre bízta, aki viszont Gide-nek küldi el. Gide három nap alatt elolvassa a vaskos paksamétát, és táviratot ír: „Habozás nélkül kiadni.”² De a fiatal Gide vitalizmusának rosszhiszemű tolmácsai is akadnak, ezért a vezércikket Schlumberger írja: „Ma némely technikai fogyatékoságban a gáttalan ihlet és erő jelét szokás látni. Mindent a készségtől várnak, és kis híján többre becsülik a vázlatot a műnél, mert látszatra egyetlen átgondolt elem sem zavarja benne egy vérmérséklet ösztönös nyelvét.”³ A csömör hitelesíti a sorokat, hiszen maga Gide is még Mallarmét látogatta, és olyan művei, mint *La Tentative Amoureuse* vagy *Le Voyage d'Urien* (1893) csak nyomdatechnikailag próza, cselekményüket a képzelet, figuráikat az álmodozás helyettesíti, — mindez a szimbolizmus belső utazásainak visszfénye. A francia irodalomban is kivételes hatású műve, a *Nourritures Terrestres* (1897) az élet evangéliuma ugyan, lázadás az artisztikum mint életérzés ellen, de hangneme és műfaja, a költői próza, még a szimbolizmusban fogant. Tudatosság és mûgond, az áradó ösztönösség elleni visszahatás klasszikus eszménye szól Schlumberger soraiból, aki ugyanakkor a Parnasse muzeális művészetének öröksége, a mindennapi élettől elszakadt irodalom ellen is állást foglal. Félszázada kifejtett elvei, kezdetben egy kis rebellis csoporté, a XX. századi modern francia irodalom esztétikája lett, és lassan-lassan már első hittételei ellen zendül az új nemzedék: „1909-ben magunk elé tűzött hivatáserkölesünkben, a jól végzett munka kézműves gondjában semmi közhelyszerű nem volt; feltétel nélkül szembenállt a divatos ízléssel, és ma már a kritikai zsargonban agyon-szajkózott szavak — őszinteség, rend, fegyelem, termékenység, hitel — az erő frissességével hatottak.”⁴

A klasszikus ízlés nemcsak esztétikájukat jellemzi, hanem írói erkölcsüket is. Megvetik a közönségsikert, a karrierizmust, a stílus könnyű eszközeit. Nehezen is férne össze mindez központi törekvésükkel, a lélektani elemzéssel.⁵

² Jean Pénard: *Aspects d'une amitié: Roger Martin du Gard et André Gide*, Revue des Sciences Humaines, 1959. I. 77.

³ *Considérations*, Nouvelle Revue Française, 1909. 8.

⁴ Jean Schlumberger: *Cinquantenaire*, NRF 1959. 198.

⁵ Vö. Jacques Nathan: *Histoire de la littérature française contemporaine*, Nathan, 1954. 52.

A *Porte Étroite*, Gide névjegye az 1909-es első számban, az ő életművének is fordulata. Carteziánusan világos szerkezetű, valóságos elbeszélésben egy morális összeütközés történetét adja elő. A *Porte Étroite* olvasója sem vihet magával egyértelműbb tanítást, mint előző művei közönsége — „A dialógusok embere vagyok, nem az állításé” — írta Paul Souday-nak —, mégis a lélektani problémák iránti érdeklődése és elbeszélésének drámai koncepciója újszerű esztétikát ad.

Schlumbergerben, Gide-hez hasonlóan, a romantikus témaválasztás és klasszikus módszer ellentéte ragad meg, — a janzenizmus feltámadását jelenti mindkét író életműve. „Többnyire bonyolult figurái s mindig merész témái irányában . . . aggályosan, aprólékosan figyelmes, gyengéd és elmélyedő, oly művészi divatok és példák között, amelyek a fegyelmet, a felelősséget, a lelki tartalmat valami lármás, sekélyes és gépies korszerűséggel, sziporkázó tűzijátékkal, a tények, az alakok, a helyzetek, a történetek egyszerű levetkőztetésével helyettesítik” — mondja Schlumberger-ről Gyergyai Albert.⁶

A valóságos cselekmény, zárt szerkezet és megragadható mondanivaló igénye félreérthetetlenül realista ellenhatás a szimbolizmusra. „A kompozíció, amely művesség, lépett a természetes kitárulkozás és ihlet valami ősi káosza helyébe. Végtelen műveletek eredménye a nyelvtisztaság lett, mûgondjuk pedig nem más, mint a kifejezési eszközök átgondolt újjászervezése” — írja Lina Morino a NRF történetéről szóló munkájában.⁷ De az ellenállást főként a szimbolizmus romantikus öröksége, a formátlanság és hatáskeresés váltja ki: „A romantikusok elhanyagolták mindazt, ami a gondolkodástól folytatást és odaadást kíván. A váratlan és ellentétre kihegyezett hatásokat keresték. Sem a mértéktartás, sem a pontosság, sem a mélység nem izgatta őket túlságosan. A NRF írói épp ellenkezőleg kivált a mértéktartást, a pontosságot és mélységet kívánják szem előtt tartani.” (Morino, i. m. 28.)

Ahogy a szimbolizmusnak és legfontosabb szócsovének, a *Mercur*e de France-nak, kedvenc műfaja a líra volt, a NRF csoportja a regényben találja meg leghívebb kifejezési formáját. Alapítói közül kettő, s éppen a két legjelentősebb, elbeszélő; André Ruyters nevét is finom prózája — *Captive des Borromées*, *Ombageuse* — tartja fenn. A regény alapvető követelményének mindnyájan a lélektani elemzést tekintik, felfogásuk azonban élesen különbözik Bourget módszerétől, akit a kor a pszichológiai regény par excellence művelőjének ismer. Kifogásolják felszínes emberismeretét, ódon lélektanát és pucér irányzatosságát. Egy-egy esetet analizál, történetei idegenek az életből, és előadásmódja szubjektív.

Az induló NRF munkatársai elsősorban alkotók és nem iskolaalapítók. Nem erőszakolnak közös normákat egymásra, jelszavuk a művészi érték. Irányukat nem kürtölik világgá manifesztumokban, és ízlésük újszerűségét is ellenkezéseik és tiltakozásaik jellemzik. Néma esztétikájuk akkor nyer értelmet, amikor Jacques Rivière 1910-ben a szerkesztést átveszi. Két finom lélekrajzú, bár kissé elvont regény írója, a képzőművészeti, zenei és irodalmi alkotás lélektanának gondos megfigyelője, de mindenekelőtt a nagy szerkesztő arcképét hagyta az utókorra. 1909 áprilisa és 1924 februárja között hetven cikke jelenik meg a NRF-ben, pedig a háború éveit, amikor a lap nem jelent meg, figyelmen kívül kell hagynunk. Irodalmi nézeteinek alakulása a NRF

⁶ Jean Schlumberger, Nagyvilág 1958. 1. 34.

⁷ *La Nouvelle Revue Française dans l'histoire des lettres*, Gallimard, 1938. 27.

esztétikai grafikonja. Első eszményei Baudelaire, Verlaine és Mallarmé, majd Gide, Claudel és Péguy, a háború után Proust és Freud. Az I. világháború előtti NRF öntudatlanul indázó törekvéseit ő fogja először össze *Sur le roman d'aventure* c. tanulmányában. A lélekváltás: a szimbolizmus elutasításának tényéből indul ki, majd az új irodalom vitalizmusát elemzi: „Megismertek heves és boldogító gyönyöröket, melyekről elődeik nem is tudtak, — egyszóval, megismerték az élet gyönyörűségét. Innen új és váratlan ifjúságuk, mely élvezetté teszi érintkezésüket a mindenséggel és az emberekkel.”⁸ E hedonizmus határos realizmus mögött is Gide sugallatát érezzük, a *Nourritures Terrestres* dionizikus szabadságérzésének tanítását. De Rivière az új művészet még frissebb, még bonyolultabb formáit igyekszik feltárni. A regényben látja a modern életérzés legjobb megnyilatkozási formáját, ám a korai, értekezés-szerű Gide- és Schlumberger-regényektől eltávolodva, a valóság ezer színében és bőségében fedezi föl a leghálásabb regényírói tárgyat. Defoe, Stevenson példája lelkesíti, a modern művésztől azonban a nagy fölfedezéseket nem az exotikum, hanem az emberi lélek birodalmában várja. A világosan exponált cselekménynek szerinte sokféle mellékútra kell térnie, a részletek talán logikusan nem is indokolható szövevényébe kell bonyolódnia, hogy végső állomását az emberről szerzett tudásunk nagyszerű félhomályában érje el, ahol Dosztojevszkij a mester. De az anyag zavarba hozó bőségének szigorú technikával kell párosulnia; az új regény legyen hosszú, minden megtörtén-hessen benne, és legyen személytelen, figuráit különleges vonásokból, rögeszméiből és sok külső jegyből ismerjük meg. Rivière elméletében az alakuló új regény csírája benne van; a belső kaland mércéje pontosan illik a *Les Caves du Vatican*-ra (1914), a külterjesség igénye az akkor még talán csak sorokból álló *Faux-Monnayeurs*-re (1926) és Schlumberger későbbi regényeire. Nem jóslat, hanem a fejlődés törvényszerűségének átlátása a *roman-fleuve* — a köteteken át sorsokat, családokat hömpölygató regénytípus — előképe, a realista anyagválasztásnak és a modern lélektannak együttes követelménye. Hétköznapi és csodák, — ahogy Szerb Antal lényegretapintóan mondja majd a két világháború közötti regényirodalomról.

A NRF regényesztétikája a carteziánus, tanulmányoszerű elbeszéléstől olyan területek felé fordul, ahol külföldi mintákból kell táplálkoznia. Íme a NRF irányának egy másik lényeges vonása: programszerű szakítás a francia irodalom hagyományos nacionalizmusával és új, humanisztikus irodalom-szemlélet keresése. A legnagyobb idegen példakép Dosztojevszkij. Vogüének az orosz regény népszerűségét szentesítő könyve óta Dosztojevszkij külföldi dicsősége egyre nőtt. Charles-Louis Philippe, a folyóirat körének korán elhalt kiváló prózaírója, már 1898-ban az ő példáját állítja a kezdő Giraudoux elé, és Gide valóságos Dosztojevszkij-kultuszt teremt. De a NRF-nek köszönhető az angol regény befogadása, előbb Galsworthy, később Meredith, Hardy korabeli franciaországi népszerűsége is. A folyóirat azután is egy-egy külföldi nagyság nevével igazolja, hogy a fő sodrásban halad, s így válik majd Rilke, Joyce, Pirandello ismertetőjévé, — a sokféleségben a bőség bizonyítéka. A francia irodalom sorompóinak felhúzása önmagában is korszakossá tenné a NRF humanizmusát.

A realista ábrázolás határtalansága, a lélekrajz kalanddal felérő csábítása, az intellektualizmus elismerése és az abszolút érték, mint fokmérő, a folyó-

⁸ I. m. Nouvelle Revue Française, 1913. máj.—júl.

irathoz mágnesezte a mindig legmagasabbra pillantó fiatal nemzedéket és az igényes beérkezetteket. 1910-től a NRF munkatársa egyrészt Valéry, Jules Romains, Giraudoux, másrészt Francis Jammes és Anne de Noailles, 1912–13-ban Roger Martin du Gard, François-Paul Alibert, Thibaudet, Vildrac, 1914-től Proust, és ha a háború nem ragadja el Charles Péguy-t, az ő neve is ott szerepel a szerkesztőbizottságban. Az I. világháború előtti minden évfolyam a francia irodalom aranykönyve. 1910: Gide: *Journal sans date*, Valéry Larbaud: *Fermina Marquez*, Giraudoux: *Jacques l'Égoïste*, Claudel: *Magnificat*; 1911: Gide: *Isabelle*, Claudel: *L'Otage*; 1912: Tharaud: *La Fête arabe*, Claudel: *L'Annonce faite à Marie*; 1913: Alain Fournier: *Le grand Meaulnes*, Valéry Larbaud: *Barnabooth*; 1914: Gide: *Les Caves du Vatican*, Proust: *À la Recherche du Temps Perdu*, stb.

A NRF oly igényes volt már indulásakor, hogy a közönséghez nem talált volna kapcsolatot, ha útját egy kiadó és egy színház nem egyengeti. Gallimard, a szerkesztők benső barátja, Roger Martin du Gard hajdani osztálytársa, magára vállalta a folyóirattal összekapcsolts könyvkiadó gondját. Első kiadványai Gide: *Isabelle*-je, Ch.-L. Philippe: *La Mère et l'Enfant*-ja és Claudel: *L'Otage*-a, első sikere a *Jean Barois*; a Gallimard ma a legnagyobb és legrangosabb francia könyvkiadóvállalat, pirosbetűs címlapjain szerepelni irodalmi rangot jelent egy szerzőnek.

Az új irány leghatásosabb eszköze a Théâtre du Vieux-Colombier, Jacques Copeau színháza. Copeau kitűnő szervező, közönségét a leggyorsabban reagáló réteg, a Quartier Latin koponyáiból verbuválja, mérsékelt helyáratat ír ki, olcsó bérleteket bocsát közre, és színháza mellett színiiskolát szervez. A kereket egyes műsorpolitikával tölti meg. Ahogy előtte Lugné Poe, Maeterlinck és Ibsen színrehozásával a szimbolista színpad korszakát nyitotta meg, Copeau jelzékes díszletei közt otthonra talál a realista színjátszás, amely egy hangszúllyal sem enged többet a színésznek szövegénél, és az író meg a rendező felelősségét állítja előtérbe. Copeau felújítja a francia és külföldi klasszikusokat, Shakespeare-t, Marivaux-t, Musset-t, új lelket lehel a Molière-kultuszba, színre visz olyan porosodó remeket, mint Mérimée *Carosse de Saint-Sacrement*-ja, Dosztojevskijnek a *Karamazovok* színpadi változatával hódol. Mindez a NRF klasszicizmusának megerősítése, de a munkatársakat közvetlenül is dobogóhoz juttatja. Előadja Gide *Saül*-jét, Romains *Cromedeyre-le-Vieil*-ét és Roger Martin du Gard *Le Père Leleu*-jét. Ő bocsátja szárnyra Dullin-t és Jouvet-t, a háború utáni francia színjátszás talán legfontosabb irányítóit.

Az 1914 előtti NRF-ben a kor majdnem minden jó írója szóhoz jut. De különösen élesen rajzolódnak ki a folyóirat elvei, ha mérlegre tesszük, kiktől határolják el magukat. Mindenekelőtt Bourget jólfészült konzervatívizmusától, hiszen a kor mértékével mérve realisták, de Barrès retorikus nacionalizmusától is, mert a világirodalmi közlekedés hívei, humanisták és annak idején dreyfusardok. Érdekes, hogy legnagyobb lírikus kortársuktól, Apollinaire-től, a költő életében egy sort sem közölnek. Nem magyarázhatjuk ezt pusztán a szimbolizmus iránti elfogultságukkal, Apollinaire avant-gardista korszaka pedig a háború előtt épp csak megkezdődött. Ebben az elzárkózásban része van a filozófiai hajlammak, melyet Thibaudet a NRF jellemző jegyének tart.⁹ Hozzátehetjük, ennek a filozófiai érdeklődésnek a középpontjában az értelem állt — Bergson fénykorában. Ezért találhat helyet a folyóirat-

⁹ *Histoire de la littérature française de 1789 à nos jours*, Stock, 1936. 529.

ban előbb a „poésie pure”, Valéry szintetikus és némiképpen hermetikus művészete, mint az intuitív Apollinaire. A NRF csak közvetlen a háború előtt húzza föl zsilipjét a filozófiai irracionalizmus előtt, — Rivière 1913-as cikke, Proust és Gide regénye rá a példa. Bergson neve azonban csak a világháború után tűnik föl a folyóiratban.

A NRF I. világháború előtti folyama a regény korszaka, a két világháború közötti a kritikáé. De a kritika nemesak, mint műfaj válik uralkodóvá a folyóiratban: alapvető szemlélet is, és évről évre irodalom és esztétika egyre több elvi kérdését elemzik az új munkatársak, akik éppen a NRF-ben érnek nagy törvényhozókká: Ramon Fernandez, Albert Thibaudet, Jean Paulhan, Jean Prévost, Julien Benda és Charles du Bos. Jacques Rivière esztétikai nézeteinek fejlődése dióhéjban a folyóirat elveinek gazdagodása. 1919 júniusi beköszöntőjében a racionalizmus nevében szól, de kitágítja a racionalizmus határait. „Magunkévá tesszük az értelem követeléseit, mely ma szemmel láthatóan visszavenni törekszik jogait a művészetben. Nem mintha teljesen pótolni akarnánk az érzékenységet, hanem el akarunk mélyedni benne, elemezni akarjuk, hogy urává váljunk.” Az a Rivière, aki a kalandról szóló, iránymutató cikkében az anyagbőség, a realizmus célkitűzésével próbálta elmélyíteni a carteziánus ábrázolást, és a jellemzés igényét még csak Dosztojevszkij nevének bevált parabolájával tudta kifejezni, hevesen érdeklődik a pszichiátria iránt, és Proustról veszi a modern regény mértékét. A lélektani regény iránti elfogultsága túlzásba is ragadtatja, Schlumberger jelenetekbe metsző cselekménymintázását globalizmusnak nevezi, visszautasítja az *Un homme heureux* c. regényét, viszont közli Léon Bopp hiteltelenségig elvont *Jean Darien*-jét.

A realizmus fogalmának bővülése és a racionalizmus mechanisztikus értelmezésének elvetése új horizontokat nyit a NRF-nek. Esztétikáját megfiatalítja, és lépést tud tartani a feltörekvő nemzedékkel. Befogadja a szürrealistákat, Aragon-t, Breton-t, nem sokkal később Eluard-t és Antonin Artaud-t. A NRF fokozottabb érzékenysége lehetővé teszi, hogy múltjának merevebb programszerűségét jóvá téve, publikálja a „fantaisiste”-eket, Jacob-ot és Salmon-t, akiket a szellemi kalandok útján eserkésző ízlés már igazolt. És ha számba vesszük, Rivière a dadaizmust is megértéssel fogadja, úgy látszik, a NRF nem új irányt követ, hanem más magatartást alakít ki. Ennek a magatartásnak a lényegét Rivière-nek a Dadá-ról írt két cikkéből érthetjük meg. A dadaizmust már 1920-ban nagykorú törekvésnek tartja, amikor az irányzatban a személyiség felszabadítására irányuló törekvést, a szó eredeti jelentésében vett művészi teremtetést lát.¹⁰ De az új magatartás legfőbb tartalma Marcel Arland-nal folytatott vitájából bontakozik ki.

Arland a dadaizmusban a század új betegségét, a háborús állapotok bomlási termékét ismeri föl. „Elég egyszerű lenne kimutatni, a szenvedély kultusza hogyan jut el, nem minden szükségszerűség nélkül, az összefüggéstelenséghez, majd az elhallgatáshoz, a végletekig túlzott intellektualizmus hogyan vonja maga után önmaga tagadását, vagy még inkább: hogy törekszik az értelem humorára, s végül megfogalmazást nyer a rombolás elmélete, amely annál inkább veszélyes, mivel misztikus arculatot ölt.”¹¹ A klasszikus racionalizmus álláspontjáról ítélve még Proust művét is elmarasztalja. Öszinte-

¹⁰ *Reconnaissance à Dada*, NRF, 1920 aug. 1.

¹¹ *Sur un nouveau mal du siècle*, NRF 1924. I. 151.

ség, egyszerűség, morális érdeklődés, az irodalom, mint mesterség, alárendelése az ember ábrázolásának, mindez némi fideizmussal kiegészítve, ez Marcel Arland irodalmi programja. Rivière a dadaizmust a szürrealizmussal is összekapcsolva, a romantikában látja a modern irodalomra jellemző mesterségen túli tendencia gyökerét. „Mestereim Descartes, Racine, Marivaux, Ingres, tehát azok, akik elutasítják maguktól a homályosságot” — írta egy 1922-es fényképe alá. Racionalizmusához most is hű marad. Stravinsky, Chirico, sőt, Man Ray nevével példáit a zenére, képzőművészetre, a személyiséget bármilyen formában kifejező alkotó tevékenységre kiterjeszti, de megvétőzza az antihumánus elgondolásokat. Viszont történeti képet fest, s ezáltal integrálja kora művészi zendüléseit az irodalomba.¹²

Az újabb horizonttágítás Rivière szerkesztése idején nagyjából megmarad a művészet keretein belül. Állandó rovatok alakulnak ki. Így pl. a zeneit Boris Schloezer, a képzőművészetit André Lhote vezeti. Megjelenik és állandósul Thibaudet rovata: *Réflexions sur la littérature*. Thibaudet elsősorban a jelenségek elvi tanulásaival foglalkozik. Finom meglátásai, egyenrangú beleélése és széleskörű tudása különösen regény és vers megítélésében érvényesülnek. Pszichológiai kritikájának ellenpárja Ramon Fernandezé, aki az irodalmat főként gondolati és morális megnyilatkozásnak fogja föl. A munkatársak között szerepel Mauriac, a katolikus társadalom- és lélekrajz elsőszámú képviselője, Supervielle, a klasszikus formátumú, kései szimbolista, Mac Orlan, az elkésett romantikus prózaíró, Maurois, a polgárság élesszemű, de konzervatív ábrázolója, Montherlant, a hősi életforma papja. Szinte egyetlen szempont a színvonal.

Jacques Rivière 1925-ben bekövetkezett halála után Jean Paulhan, az új szerkesztő, folytatja a kialakult felfogás megvalósítását. Talán csak a rovatok élén változik sűrűbben a név. A színházi életéről Mauriac, hol Arland, hol Benjamin Crémieux, hol éppen Drieu la Rochelle számol be. Talán a külföldi írók következetesebben kapnak teret: a szobrok mellé — Blake (1926), Keller, Hofmannsthal (1927), Goethe (1928), Hölderlin (1929) — betörnek az előrs kortársak: Conrad (1925), Hemingway (1927), Kafka, Ungaretti (1928), stb. A NRF a klasszicizmust mindinkább mértéknek tekinti, és érdeklődését Rivière programban maradt elvéhez híven, fokozatosan kiterjeszti az egyéniség megnyilvánulásának minden területére.

Új rovatok tűnnek föl: film és folyóiratok. Az utolsó oldalakon őrzéjat a művészi életben. Az irodalmi tanulmány helyét átveszi az esszé. Jean Prévost és Valéry- és Hérault de Séchelles-analízisei után megjelenik Pierre Abraham kultúrmorfológiai esszéje, majd Jean Rostand biológiai cikke: *Les atomes héréditaires*; nihil humanum ab arte alienum puto... A kísérleti jelleg a szépirodalomban is felbukkan. Megjelenik Saint-Exupéry, aki az élmény szűz területét, a repülést, tárja föl regényeinek férfias költészetével, és a lírikus Henri Michaux, aki szellemi újdonságra örökké szomjasan, a legkülönbözőbb valóságos és képzelt létformákat kutatja verseiben.¹³

Az irodalom törzsi kereteinek szétfeszítése a szociális problémákra irányítja a NRF vezetőinek a figyelmét. A NRF történetében a szociális szemléletnek mindmáig két példája van: a kommunista és egzisztencialista. Az örökifjú Gide szellemi megújulása idézi föl a szocialista küldetésű irodalom szük-

¹² *La crise du concept de la littérature*, NRF, 1924. 159.-170.

¹³ Robert Brechon: *Parcours d'Henri Michaux*, Critique, 1957. okt. 820.

ségességének gondolatát. Schlumberger és Fernandez szerint Gide kommunista „megtérés”-ének az a magyarázata, hogy mindig együtt akar haladni a mindenkori fiatalokkal. Kétségtelen azonban, hogy a *Le Roi Candaule*-tól (1900) kezdve életművéből kiszikráznak a társadalmi feszültség túltöltései. A NRF Gide eszméi megtorpanása után is megőrzi a szocializmus iránti rokonszenvét. 1932-ben — igaz, kerekasztal formájában — helyt ad a kommunista ideológiának. Paul Nizan fejti ki a marxizmus következtetéseit Denis de Rougemont perszonalizmusával szemben. Foglalkozik a folyóirat orosz és szovjet írókkal: Tolsztojjal, Gorkijjal, Solohovval és Ehrenburggal. 1934-ben részletesen tárgyalja az I. szovjet írókongresszust, és több felszólalást is közöl.

Malraux világnézetét a ma távlatából tekintheti valaki anarchistának, de a forradalmi irodalom népszerűsítésében oroszlánrésze van. 1922-től munkatársa a NRF-nek, mely 1928-ban közreadja a *Conquérants*, 1932-ben a *Conditions humaines* teljes szövegét. Malraux regényíró művészetének az a titka, hogy „szemünk előtt, hirtelen nőtt meg, mert a világ kezd rá hasonlítani.”¹⁴ Viszont az is igaz, hogy Malraux-nak a szabadság értelmét kereső és érte tévelygő hősei az egzisztencialista regény útját készítették elő.

A NRF történetének fekete lapját Drieu la Rochelle írja alá. A folyóirat 1940-ben még hallatja a szabadság és hazaszeretet pátoszát, de a megszállott Párizsban Drieu la Rochelle átveszi a lapot, és a kollaboráció szolgálatába állítja. Az első megszállás alatti számba még a jóhiszemű veteránok is írnak: Valéry, Gide, Léon-Paul Fargue, Ramon Fernandez, Marcel Arland. Maga Gide, aki 1939–40-es naplójában egy fáradt társadalomból kiábrándulva, civilizációellenes szólamokat hangoztat, és elhatárolja magát a francia háborús erőfeszítésektől, Pétain beköszöntőjétől megtevéstve, a „böles beletörődés”-t választja, és együttműködik Drieuvel.

Mint író, újságíró és politikus, Drieu la Rochelle már az I. világháború végén megjelent írásaiban a polgári demokratikus erkölccsel és kultúrával a hőskultusz prefasiszta távlatát állítja szembe. Korának társadalmát dekadensnek bélyegzi, de az erő misztikus eszménye hevíti, csalódottan pártol izmustól izmushoz, és az új rend harmóniáját a Harmadik Birodalomtól várja. Érdekes, hogy a kollaborációért kivégzett Pierre Brasillach nevezi 1939-ben szalma-láng embernek, éjjeli lidércfénynek, akinek a sorsa egy nemzedék kalandjának kudarcát szemlélteti.

Ez azonban csak egy típus példája, és nem egy egész írói nemzedéké. A NRF-en belül is két út vezetett a nagy teóriáktól a háború alatti színvallásig. Az egyik Drieu, akit kultúrpeszsimizmusa és miszticizmusa vad kollaboracionistává tett. „Egy tevékeny egyszersmind pesszimista ember, ha csak valami hűség nincs mögötte, fasiszta vagy azzá válik,” — mintha róla írta volna Malraux. A másik út Jean Prévosté, aki fiatalkori esszéiben ugyancsak a férfias életforma szószólója, tanulmányaiban az élet élvezőinek, Montaigne-nek, Stendhalnak megértője, de racionalizmusa és optimizmusa a haza ügye mellé állítja: Goderville kapitány néven esik el a „maquis” harcaiban.

Prévost példája nem áll egyedül. Gide hamarosan belátja tévedését, és táviratban követeli, vegyék le nevét a lapról, nem sokkal később pedig Vichy sajtóhadjárata elől Afrikába kell menekülnie. Paulhan előbb sokszorosított újságot, majd folyóiratot ad ki, a *Comité National des Écrivains*, az ellenálló írók társaságának, sőt, a *Lettres Françaises*nek is egyik alapítója. Munka-

¹⁴ Gaëtan Picon: *Panorama de la nouvelle littérature française*, Gallimard 1949. 59.

társa Aragonon és Eluardon kívül pl. Mauriac és Sartre is. És amikor illegálisan megjelenik a *L'Honneur des Poètes*, a hazafias versek álnevei alatt a NRF számos munkatársa rejtőzik.¹⁵

A IV. Köztársaság nem engedélyezi a becsületét veszített folyóirat megjelenését. Csak 1953-ban indul meg újra, és nevében a „Nouvelle” szót ismételve, elhatárolja magát a közelmúlttól. A szerkesztőségi cikk a divat, az irodalmi díjak, a siker, a rádió és film csábításainak hadat üzenve, így összegezi elveit: „Úgyanazt a figyelmet és gondot fordítjuk a kultúra általános problémáira, mint az irodalom területére.

A folyóirat nem fogadja el egyetlen tétel ismétlését, egyetlen siker kamatotztatását sem. Tágra nyitja kapuját a fiatalok erőfeszítéseinek abban a pillanatban, amikor gáncstalan művészetről, gondolkodásról és természetük különbsége szerint, a *minőség* gondjáról tesznek tanúbizonyságot.

Egyedül az az értékes mű, mely valami titkot közöl velünk, és meglepetést váltva ki, fölfedi előttünk azt, amit még csak nem is képzelt el senki.”

A NRF Paulhan és Arland által szerkesztett új folyama elsősorban kísérleti és legalább annyira esztétikai, kultúrtörténeti, mint irodalmi jellegű. Az esszé korszaka beteljesedik a NRF históriájában. Az intellektus legszélesebb körére kiterjed a figyelem. Mert a közlemények közös tulajdonsága az intellektualizmus, a verseken és novellákon néha kiütözik a spekulatív vonás. A legfrissebb eszmények Ionesco szürrealista-jelképes színpada, Francis Ponge négy sorokra sűrített, objektív költészete, a szürrealizmuson nevelkedett René Char orfikus lírája, Samuel Beckett cselekménytelen, „tisztá” drámaisága, Adamov „metafizikai naturalizmusa” (Picon, i. m. 126.), André Dhôtel puszta meseszövése, Raymond Queneau ironikus alkotásmódja. Az írást mindenekelőtt nyelvi kérdésnek tartják, az egység: egyéni stílus. Az absztrakcióval határos francia elbeszélések közül éppen ezért egy-egy erős külföldi próza sodor leginkább magával, mint a mexikói Juan Rulfo, az angol Angus Wilson vagy a japán Sichiho Fukazawa. Kierkegaard, Heidegger, Kafka neve jelzi, a legújabb NRF az egzisztencializmust érzi metafizikus kísérletező kedve közeli rokonának. A régi tekintélyek, Claudel, Valéry Larbaud, Schlumberger, Léon-Paul Fargue mellett ezért a feltétlen hódolat Camus tragikus, könyörtelen elemző művészetének. Mint a NRF élő klasszikusa szerepel Giono, Jouhandeau, Saint-John Perse, a ma már halott Roger Martin du Gard. A Gallimard legendás Pléiade-sorozatában, a bibliapapíros, szövegkritikai zsebkönyvtárban, ahol a külföldet Homeros, Platon, Plutarchos, Cervantes, Shakespeare, Goethe, Spinoza, Tolsztoj, Dosztojevszkij és Dickens képviseli, a francia halhatatlanok után, Proust, Claudel, Valéry, Péguy, Apollinaire, Gide, Valéry Larbaud és Claudel társaságában Malraux regényei, Montherlant színművei és regényei külön-külön, szerzőjük életében vonulnak a Pantheonba.

Napjaink NRF-je a hagyományokat is esztétikája erősítésére használja. A személyiség keresését bizonyító kiadatlan leveleket, szövegeket közöl: Vigny-t, Constant-t, Verlaine-t, Mallarmé-t, Jules Renard-t és Victor Segalen-t.

A NRF jövőjének záloga, minden kísérletező kísérletisége ellenére, humanizmusa. Erre vall a hagyományos nacionalizmust már-már feledtető kitar-

¹⁵ Erre a korszakra vonatkozóan l. Pierre de Boisdeffre: *Une histoire vivante de la littérature d'aujourd'hui*, Le Livres d'aujourd'hui, 1959. 775. Különösen 51–96.

tása a világirodalom eszméje mellett. Alkotónak és ítélkezőnek ezt a drámai választását fejezi ki Paulhan is a *Fleurs de Tarbes*-ban. A műformák megkopottságát retorikának nevezi, a modern művészet permanens megújulási vágyát terrornak. Merre vezet az irodalom útja? Paulhan tanulsága, egyben a mai NRF leckéje is, a tartalom és forma kibékíthetetlenségének feloldása, a nyelvi kifejezés feltételeinek spontán elfogadása. Ha Paulhan megoldása jóslat, a közeljövő francia klasszikusa visszatér az alkotás egyfajta naivitásához. Bár pl. a *Temps Modernes* aktualizálóbbr, szélesebb körhöz szól, a NRF elvontabb esztétikájában is fölfedezhetjük a fejlődés perspektíváját.

LES CINQUANTE ANS DE LA NOUVELLE REVUE FRANÇAISE

Les cinquante ans de la NRF représente à peu près l'histoire de la littérature française moderne. L'esthétique du début de la NRF se révèle entre le faux départ de la Revue et son premier numéro véritable, celui de 1909. La NRF s'éleva — comme antérieurement Vielé-Griffin et Verhaeren ont déjà fait — contre le symbolisme, elle luttait pour un goût plus classique, plus réaliste et en même temps plus philosophique. Le genre littéraire qui, à cette époque, convenait le mieux à l'esthétique de la Revue, était le roman. — Conformément à ce que Jacques Rivière a exposé dans son étude, intitulée *Sur le roman d'aventure* (1913), les fondateurs de la NRF élargissaient de plus en plus les perspectives en portant intérêt à la psychologie et au roman-fleuve. Il est à remarquer que la Revue contribuait à la renommée des romans russes et anglais, caractéristique important de la nouvelle tendance des romanciers. — C'était l'éditeur Gallimard et le Théâtre du Vieux-Colombier qui ont établi des rapports plus étroits entre le grand public et la NRF. — La période d'entre-deux-guerres de la Revue est caractérisée par la prédominance de l'aspect critique. La NRF avait alors un horizon beaucoup plus large qu'auparavant, c'est surtout la conception psychologique qui s'est prévaluée, l'exemple de Proust était pris pour échelle. La Revue ouvrit la porte aux fantaisistes et aux surréalistes. Le rédacteur en chef, Jean Paulhan, ainsi que Gide et Malraux attirèrent l'attention sur les problèmes sociaux. L'essai était le genre le plus caractéristique de la nouvelle période de la NRF à partir de 1953. Elle établissait un nouvel ordre de valeurs (Char, Ionesco, Queneau, etc.) Elle s'attribuait des parents et dans le passé littéraire français et parmi les contemporains étrangers (v. textes inédits). C'est les *Fleurs de Tarbes* qui peut être considéré l'exemple de la NRF actuelle: équilibre entre la „Terreur” et la „Rhétorique” littéraire.

Johannes R. Becher a magyar irodalomban

Az elsők között volt, akik a háború után visszatértek az elpusztult, de a szabad fejlődés lehetősége előtt álló Németországba. Ő volt a Szovjetunióban menedékre lelt emigráns német irodalom egyik vezéralakja; hazatérve új, demokratikus szellemű német irodalmi élet megteremtésén fáradozott. Ez a feladat vezette az agg Gerhart Hauptmannhoz, a legnagyobb tekintélyű, legtiszteltebb német költőhöz az otthonmaradottak közül. Világnézeti különbségük ellenére megértő készségre talált. A kommunista Becher és az öreg Hauptmann, a humanista polgárt a közös német hagyományok tisztelete és továbbfolytatása kötötte össze. A formai eszményt akkor már mindketten a klasszicizmusban látták, amelynek fiatal korukban mindketten hadat üzentek.

Egy emberöltő választotta el őket egymástól. Hauptmann a kilencvenes évek elején kezdte írni lázadó szociális tartalommal telített naturalista drámáinak sorozatát, Becher 1911-ben, húszéves korában adta ki első kötetét (*Der Ringende* — A vívódó), három esztendővel később a másodikat (*Verfall und Triumph* — Hanyatlás és diadal), mellyel már a fiatal expresszionista költőnemzedék első vonalába került. Költészetének nagy tartalmi fordulatát azonban a világháború és főleg az Októberi Szocialista Forradalom hozta el. Az előkelő hivatalnok-polgárcsaládból származó Becher ekkor jegyezte el magát azokkal az eszményekkel, melyeknek hűségese szolgálatában töltötte termékeny életét.

Magyarországon természetesen expresszionistaként mutatkozott be, de mindjárt azt is világossá tette önmagáról, hogy a mozgalomnak ahhoz a szárnyához tartozik, mely a „forradalmi formát” valódi forradalmi tartalommal képes megtelíteni. Becher befogadásának intenzitása a negyven év alatt, mióta ismerjük a nevét, sohasem volt heves, de jellege és iránya hű volt a költő céljához és költészetének lényegéhez. Becher a magyar irodalomban megjelenése első fázisától kezdve a munkásosztály és a forradalmi munkásmozgalom költője volt, s az is maradt, a kifejezetten polgári magyar irodalom alig vett róla tudomást. Jellemző, hogy a *Nyugat* gyakorlatilag még a nevét sem említette meg. Igaz, hogy a Becher megjelenését keretező irány, az expresszionizmus sem a *Nyugat* hasábjain jelentkezett.

Az első világháború alatt és után az új formatörekvések legfontosabb magyar orgánuma Kassák Lajos lapja volt, a *Ma*. Becher neve általa került a haladó köztudatba a forradalmi lendületű új lírikusok között. 1919. április

22-én, a *Ma* nemzetközi propagandaestjének bevezetőjében említette meg a nevét Franyó Zoltán — Marinettiével, Jules Romains-ével együtt, továbbá Werfel, Hasenclever, Jakob von Hoddis, Iwan Goll, Ludwig Rubiner és mások társaságában — hozzátéve, hogy közös ősük az „ipari kapitalizmus hazájának”, Amerikának nagy költője, Whitman.^{1*} Alig egy hónappal később Kurt Pinthus 1917-ben elhangzott nevezetes beszédének (*Die neue Dichtung*. Leipzig, 1918.), a német expresszionista költőnemzedék első összefoglalásának magyar fordítása jelent meg a *Ma*-ban,² s benne az ifjú Becherre oly találó jellemzés, hogy „a mondattant összetépvé a világ rongyait lóbálta a viharban, és Európát harcra kiáltotta a testvériesülésért”. Röviddel első említései után a *Ma* szövegeket is közölt Bechertől, s ezzel a költő belépett a magyar irodalomba, a kortörténet egy az ő költészete számára annyira alkalmas, dicsőséges szakaszában: a *Magyar Tanácsköztársaság idején*.

A *Ma* nem tartozott a Tanácsköztársaság céljait támogató folyóiratok közé. Cikkírói különállásukat és „osztályfelettségüket” hangsúlyozták: „A *Ma* művészei nem szolgálták ki a burzsoa társadalmat, és nem fogják kiszolgálni a proletárdiktatúrát sem” (1919. június 1. 142.) — s Kassák Lajos közismert nyílt levele Kun Bélához „minden pártérdekhez való megkövetlenségre” hivatkozott a „forradalmas akció” ebben az értelemben kissé ködös fogalmát használva, mint az „abszolút ember” egyetlen életformáját, melynek „célja nem az osztályharc, mert az osztályharc csak eszköz az abszolút emberhez” (1919. június 15. 146.). — A zavaros és kiforratlan ideológiájú lapban Becher mégis a maga valódi lényege szerint jelent meg, mert erre módot adott az a tény, hogy a *Ma* az új formatörékvések képviselőinek írásait világnézeti válogatás nélkül közölte. Első magyarul megjelent szövegét a Magyar Tanácsköztársaság nagysikerű intervenció-elleni hadjárata teszi időszerűvé, az 1919. májusi és júniusi harcok, amelyeknek nemzetközi eredményeképpen a rövidéletű Szlovák Tanácsköztársaság is megszületett. Vagy mire másra lehetett vonatkoztatni *abban az időpontban* és egy magyar lap hasábjain Becher lázas humanista szózatát a *Vörös katonákhoz!* (*An die sozialistischen Soldaten!*), mely a *Ma* 1919. július 1-i számában megjelent³:

„... Vörös katonák! Testvéreim! Az eszme katonái! A szép eszme katonái! Ti a döntő ütközet előtt álltok! Az óra már indulástok jelzi! Katonák! Ne tétovázzatok! A helyzet ez: választanotok kell, nem egy nemzet sorsa, nem egy fajnak léte vagy nem léte, nem is egy dinasztia uralma, hanem az emberiség, a tiszta jog hegemoniája és a nyers erőszak között, és harcoljátok harcotok isten országáért. Most vagy soha. Határozzatok — barát vagy ellenség! Le az álarccal — tegyetek hitvallást!...”

„A mondattant összetépvé” s a „a világ rongyait lóbáló” ifjú Becher felhevült expresszionista stílusa hű tükre a történelmi időpontnak, melynek fiatal német költőnemzedéke szinte egyöntetűen, ha nem is egyforma hittel a kialakulóban levő új mellé állt. Becher azonban élen járt közöttük, s később egész pályájával hitelesítette szavainak belső őszinteségét, melyeket a magyar tolmácsoló a szózat végén annyi aktuális nyomatékka is megerősített:

„Vörös katonák! ♣

Halljátok? Ma este tiétek lesz a paradicsomi föld, az anyai, a zokogó, minden halandó szent földje. Itt esküszöm: a ti nevetekben hirdetem, azoknak kik megélik, és azoknak kik halni fognak.

* A számok a cikk után következő bibliográfia sorszámaina utalnak.

Igen, Ámen és úgy legyen.

Vörös katonák!

Győzelem már előre a tietek. Eszmétek erősségét a hit igazolja.

Újjongva törjetek előre. Előre!"

Becher e szöveggel nem méltatlanul jelentkezett a magyar irodalomban, kijelölve a helyet, amelyet elfoglalni készült.

Első magyarul megjelent verse, melyet a *Ma* ugyanazon száma közölt, már inkább csak a korstílus szempontjából jellemző. A *Mozdonyok (Lokomotive)* című, jellegzetesen expresszionista költeményről van szó,⁴ benne Becher a rohogó gépóriást énekelte meg, mely Whitman óta annyi modern költőt megihletett, mintegy a diadalmasan előretörő, modern világ jelképeként. Így Becher első versének témája nem kelthetett feltűnést, mégis a másik, a szöveg mellett ennek is megvan a jelentősége a költő sorsának további alakulására nézve a magyar irodalomban. A hangmegütés a bemutatkozáskor nem lényegtelen. Becher mint forradalmi tartalmat forradalminak tekintett formában kifejező költő vált ismeretessé, s mint ilyenről kívántak tudni róla később is, mikor ő maga már expresszionista és proletkultos korszakán régen túljutott. Tolmácsolásai a következő évtizedekben csak igen halványan kísérik azt a lehiggadást, amely őbenne végbement; magyar tolmácsolói inkább átköltik, mint fordítják, s olykor inkább csak ürügy lesz a neve, fontos, korszerű mondanivaló kifejezésére. A Tanácsköztársaság napjaiban ismerkedtünk meg vele, s magyar irodalombeli történetének ezt követő másfél évtizedében — legalábbis kevés számú megjelent műve alapján — Becher változatlanul úgy él tovább, ahogy 1919-ben bemutatkozott. Történetének e második fejezete akkor ér véget, mikor a moszkvai *Új Hangban*, a magyar emigráció folyóiratában kibontakozik az érett költő hiteles és most már végleges képe.

A második szakasz a bécsi emigráns sajtóban kezdődik, a magyar munkás-sajtóban folytatódik, majd az erdélyi és szlovákiai lapokban fejeződik be. A húszas évek bécsi magyar emigráns sajtója — tudomásunk szerint — csak egy verset közöl ugyan Bechertől, a *Hangok Utópiából (Klänge aus Utopia)* címűt,⁵ mely a fordító (Komlós Aladár) figyelmét nem annyira forradalmi tartalmával, mint fantáziájával és modern képeivel ragadhatta meg. De nem is Bécsben volt Becher költészetére magyarul szükség, hanem Magyarországon, ahol a Tanácsköztársaság megbuktatása után a prefasiszta Horthy-uralom véres terrorral igyekezett elfojtani a haladás minden megnyilvánulását. Az újjászerveződő munkásmozgalom politikai megerősödéséig, a húszas évek második feléig Becher neve nyomtatásban nem fordult elő, a szociáldemokrata sajtó is hallgatott róla, míg azután az illegális kommunista párt által támogatott folyóirat, a *100%* nem lett Becher verseinek megjelenési helye, bár ott is mindössze csak kettő látott napvilágot. Az egyik, *Vihar Sangháj fölött (Sturm auf Shanghai)* címen⁶ a kínai forradalom alkalmát felhasználva vont le félre nem érthető következtetéseket az általános világhelyzetre nézve, amelyeket a magyar olvasó magára alkalmazhatott. Éles, fenyegető hangú költemény: lefordítása és közlése egyaránt kockázatos volt az akkori Magyarországon. Fordítójának talán ezért szerepel egy bécsi emigráns neve, akit itthon nem lehetett felelősségre vonni; közléséhez bátorság és szerencse kellett. A másik megjelent vers, a *Munkásvezérek (Arbeiterführer)*⁸ éle az akkori Magyarországon kifejezetten a rendszerrel kiegyező szociáldemokrata munkáspolitikusok ellen irányult, akik megtagadva múltjukat és a munkásosztály

radikális politikai céljait, eladták magukat, és bevonultak a kivételezették rendjébe. Mindkét vers fordítása túlfűtött, hangos és extatikus, nyelve szaggatott és indulatos, megfelel az ifjú Becherről már kialakított képnek s a versek mozgalmi felhasználhatóságának egyaránt.

A harmincas években Becher művei Magyarország területén már nem jelennek meg, mivel a pártra és a haladó politikai tartalmú irodalomra nehezedő nyomás a német politikai helyzet és Hitler uralomra jutása miatt ismét megerősödik, csak a magyar irodalom peremvidékein tűnnek fel még mindig versei vagy legalábbis a neve: Erdély és Szlovákia magyar sajtójában. Becher költészetét évekig elsősorban az erdélyi magyar lapok közvetítik a magyar irodalom felé, mégpedig nemcsak a munkásmozgalomhoz közelálló *Korunk*, hanem a polgári jellegű *Erdélyi Helikon* is, amely 1932-ben helyet ad egy a lap irányától egyébként idegen Becher-költeménynek; címe: *Az ember, aki a sorban megy* (*Der Mann der in der Reihe geht*), fordítója Meliusz N. József.¹¹ Röviddel utána a *Korunk* közli *Az ismeretlen katonát* (*Wiederkehr des unbekannten Soldaten*)¹² ugyancsak Meliusz N. József tolmácsolásában, illetve átköltésében, mert a fordítás szigorú szempontjait tekintve a magyarul megjelent vers alig-alig Becheré. Inkább csak a téma és a tendencia származik tőle, de sem a forma, sem a tartalmi felépítés. A Becher-féle költemény dallamos és rimes ötös és hatodfeles jambusai helyett a Meliusz-féle vers kemény, rikító, rímtelen sorokból áll, Becher részletező, de éppen ezáltal hatásos epikai nyugalmit Meliusznál zord összevontság és proletkultus izgatottság váltja föl, a huszonnégy részből három lesz, három harsogó vers-plakát. A magyar változat még mindig Becher kezdeti stílusát követi, ahogy a Tanácsköztársaság idején bemutatkozott.

Úgy látszik, ez a forma felelt meg a magyar és a magyar nyelvű erdélyi munkásmozgalom hangjának és előadási hagyományainak. Még élő tanúk szerint Becher költeményei a húszas évektől kezdve gyakran szerepeltek munkáselemlőadásokon, matinékon, szavalóestéken, s ennek a kevés számú fennmaradt hirdetményben és programban csak azért nincs nyoma, mert a rendezők a műsort az utolsó pereig titkolni akarták a rendőrhatóságok elől, amelyek Becher nevét és irányát még a Tanácsköztársaság idejéből ismerhették. De hogy műveit munkás-szavalókórusok is felhasználták, annak bizonyítéka a 100% egyik szavalókórus-antológiája,⁹ amelyben ott szerepel a *Vihar Sangháj fölött*, s bizonyítja az *Erdélyi Helikon*ban megjelent vershez fűzött következő szerkesztői megjegyzés is: „Az alább közölt költemény — így hangzik — művészi példája az utóbbi évek új műfajának, a kollektív kórus-versnek, amelyben napjaink téma-változtatával a klasszikus tragédiák kórusa éled újra, mint a modern vers új formai lehetősége”. A felhasználás célja szabta meg tehát Becher akkori fordításainak stílusát, a szerkesztői megjegyzés világosan utal erre — de egyúttal magyarázat és mentegetőzés is, hogy *Az ember, aki a sorban megy* az *Erdélyi Helikon*ban megjelenhetett. „Formai kísérletről” van szó, s ez legyen mentség a költemény politikai tartalmára!

Pedig Becher ebben az időben maga már túljutott a formai kísérletezésen, és ezt már Meliusz fordításai előtt tudomásul vette magyar sajtója is. A 100% egyik recenziója öt évvel előbb hírt adott Johannes R. Becher stílusának változásáról.⁷ „Háború előtti verseit — írta a recenzius — a vihar előtti szélesend robbanásra kész, kínzó feszültsége fűtötte. A háborúban kiontott vér aztán mind egyetemesebbé festette hangját, míg aztán kirobbantotta

belőle a tiltakozás, egy új világépítés ostorozó, tuskés, gyújtó szavait. Nem állt meg a fekélyes élet betegségeinek konstatálásánál: káromkodott, ütött, buzdított, ösztökélt, ostorozott verseivel, vízióinak lávás fényével világította meg a helyesnek ismert utat". E kitörő erejű stílus után — állapítja meg a recenzió — *Az éhes városban (Die hungrige Stadt)* bizonyos lehiggadás következett Becher korábbi hangjához képest: „lehalkul, befelé fordul”. „Dinamikája szűkebb mederbe szorul, amint hogy a tömegek mozgási lehetősége is szűkebb mederbe szorult világszerte. Hatalmas pátozát letöri az idő új fordulatának fölértéke”. A recenzens, Ember Ervin, aki a magyar munkásmozgalomban mint költő is szerepelt, Becher költészetének első valóban hozzáértő ismertetője a magyar irodalomban. Egyaránt rámutat a költő mély erkölcsiségére és megértésére a munkásosztály harci formáinak alakulása iránt. „Johannes R. Becher — így kezdi ismertetését — annak a két kezünk ujjain megszámlálható költői csoportnak tagja, amely mindig komolyan vette az időktől rárótt felelősségteljes hivatását. Ritka jelenség az átalakulás káoszában bukácsoló Európában.” S így fejezi be: *Az éhes város* „maróan keserű és mégis szívósan bizó verseiben eljut Johannes R. Becher a nagy proletár masszán belül az ezerfejű tömegeket összeadó egyes személyek jelentőségének felismeréséig”. Az utóbbi megjegyzés célzásnak érződik az egykorú magyar proletárköltészet nem hasonló jelenségeire.

A Becherrel foglalkozó kritika és a műveit tolmácsoló költői gyakorlat divergenciája bizonyos fokig még magában a *Korunkban* is megmutatkozik. Itt is tudomásul veszik Becher költészetének változását, bár nem olyan világos fővel, mint a 100% recenzense, viszont annál jobban kiemelve fordulatát a realitás felé. Fábry Zoltán írja Becherről 1931-ben egy szép tanulmányában,^{10, 15} hogy egykor, a világháború után, „a tizenkétmillió hullá extatikus, víziórészeg költője volt. Ma: költészete lehiggadt, egyszerűen csak a kor-szükség embere (Ein Mensch unserer Zeit) és még pontosabban: tudatos vállalkozója a proletárszürkeségnek (Graue Kolonnen), ahol az ő hangja és szava: a szín, a láng, a szikra, a tett”. „Az álmok, a víziók, szó- és gondolatmámorok — folytatja — elmúltak, már csak a szemberontó, a felfogott és vállalt valóság él: a valóság ekrazítja a gyár, a munka, a börtön és a munkanélküliség milliói: „a holnap rohamlavinája”. Becher a tizenkétmillió halottól napjaink történelmében át pontosan ért el az ötvenmillió munkanélküli jelenéhez. A valóság következetes vállalásában egy lett a proletártömeggel. *Élet és költészet, valóság és vállalás mindenben fedik egymást*...” Mindez helyes és igaz, csak az nem tűnik ki belőle, hogy a tartalmi változás formai változással járt együtt, hogy Becher lassanként levetette az expresszionizmus kinőtt ruháját, és lírai realizmusát higgadt s a német és európai gyakorlatban gyökerező formákba öltöztette föl. A harmincas évek közepére ezt is megmutatta végre a *Korunkban* Becher *Gyors v. Berlin (Anhalter Bahnhof) — Prága* [Schnellzug Berlin (Anhalter Bahnhof) — Prag] e. költeményének egyébként nem nagyon sikerült, de legalább hűségre törekvő fordítása¹⁶, e keserű és hazavágyódó emigráns-verse, mely a száműzött és hazátlanú vált német költő sorsát tárta a magyar közönség elé. Az emigráns német költők és írók helyzete a haladó magyar sajtót természetesen sűrűn foglalkoztatta, közöttük Becheré. Hírt adtak az emigrációban játszott fontos szerepéről,^{17, 19} sőt az 1935-ös párizsi írókongresszuson (Internationaler Schriftstellerkongress zur Verteidigung der Kultur) tartott előadásával kapcsolatban a *Világirodalmi Szemle* Bechert „a legnagyobb élő német költők egyikének”,¹⁸ *Korunk* egy cikkeskéje később „a legtermékenyebb német költőnek”²³ nevezte. A *Korunkban* jelent meg

végül Becher első tartalmilag és formailag egyaránt hű tolmácsolása, a *Hittem én is* (*Ich hab geglaubt*) című költemény,²⁰ melynek antifasiszta világnézeti ereje jó fegyver volt a határon kívül és belül leselekedő veszedelmek között.

A visszatekintő irodalomtörténész adatai alapján és az ő szemével nézve úgy tűnik föl, hogy a magyar irodalmi köztudat Becher pályájának fordulatait nyomon kísérte, fejlődéséről állandóan értesült. A munkásmozgalomról és a vele vagy kapcsolatban álló vagy legalábbis föltétlenül haladó irodalomismerők szűk köréről ez valóban elmondható. A polgári, kispolgári olvasóközönség azonban nem ismerte — s Becher költészete erre nem is tartott igényt. Már említettük, hogy a *Nyugat* nem foglalkozott vele. Közvetlen irodalmi hatásáról mégis a *Nyugat* egyik tanítványánál eshet szó, aki — igaz — erdélyi volt, s Erdély magyar polgári értelmiségének a magyarországinál sokkal nyíltabb szemű és elfogulatlanabb köréből került elő. Meliusz József állítja azt Becherről írt nekrológjában,⁶¹ hogy amikor a harmincas években a párt irányítása és befolyása alatt a *Korunk* Becher művészetét tolmácsolta, eredetiségének, ha csak „formai újdonság okából is” a polgári irodalmi sajtó sem tudott ellenállni. „s bizonyára kevesen tudják, hogy épp a Wildganson, Georgen, de elsősorban Traklon nevelkedő Dsida Jenőre oly megrázóan hatott, hogy habár csak átmenetileg, de kimutathatóan betört költői világába, utánérzésekre és egy villanatnyira az angyalokkal folytatott társalgásából a valóság felé való közeledésre készítette”. A fiatalon meghalt, rendkívül finom lírájú Dsida Jenőnek, a XX. századi magyar hexaméter legnagyobb mesterének éteri lebegésű és elvont szépségekre szomjazó költészetére aligha azáltal hatott Becher, ahogyan éppen az érdemes Meliusz József a *Korunkban* és az *Erdélyi Helikonban* tolmácsolta. De nyilván neki is köszönhető, hogy Erdélyben a harmincas években felfigyeltek a költőre, akinek letisztult formaművésze Dsida Jenő számára sem volt távoli vagy idegen. De a hatás, amelyre Meliusz gondol, bizonyára tartalmi és a forradalmi tartalmat tolmácsoló egyszerű, higgadt forma. S a minden haladás befogadására és követésére kész, de a polgári reformizmuson túl azért nem jutó Dsidának elsősorban tartalmi szempontból volt mit tanulnia Bechertől, s ha sokat nem is tanulhatott tőle, költészetében éppen a harmincas évek első felében. Becher erdélyi recepciója idején valóban „idegen” vonások tűnnek föl, új témák, a szociális együttérzés témái (*Öreg postás a város végén, Az uccaseprő, Amundsen kortársra*). Dsida költészetének jelentős része „halálfélelemből, titokzatos szorongásból, lidércnyomásos érzésekből, babonás remegésekből fakadt” — írja róla az erdélyi költőtárs, Áprily Lajos (Dsida Jenő, Tóparti könyörgés. Bp. 1958. Bev. 9), s ha olykor ki tudott szakadni közülük, úgy látszik, ebben Johannes R. Becher szívós, semmi csapásra meg nem törő optimizmusa is segítségére volt. Vagy legalábbis tegyük föl, hogy így lehetett.

Becher hiteles és mai magyar képe az *Új Hangban* alakult ki, a moszkvai magyar emigráció lapjában, amelyben volt németországi emigránsok, Becher személyes ismerősei és barátai is fontos szerepet vittek. Amit tőle és róla az *Új Hang* közölt, terjedelmében nem sok. Gábor Andor három versét fordította le,²¹ Lukács György két tanulmányt írt róla.^{22, 24} Becher magyar irodalombeli történetében mégis nagyon lényeges, ami ott megjelent, mert hatása közvetlenül napjainkba nyúlik át.

Mindenekelőtt ott lett véglegesen világossá, hogy Johannes R. Becher nem az avantgardizmus kétes értékű formáival kísérletező — bár tartalmilag forradalmi — lírikus, hanem a klasszikus formahagyományok újjáélesztője

és továbbfejlesztője, aki költészetének forradalmi mondanivalóját a legtisztább, legnemesebb formaszépségekben képes föltárni. Gábor Andor lefordította Becher szonettjei közül talán a két legszebbet, *A haza könnyei*, anno 1937 (*Tränen des Vaterlandes*, anno 1937) — amelyekben a költő új Gryphiusként siratja bemocskolt hazáját, és várja a szabadulás órájának eljövetelét. József Attila Flóra-verseire emlékezteti a magyar olvasót Bechernek az *Új Hangban* először s azóta sokszor közölt *Dala* (*Das Lied*), melyben szenvedély, látomás és kép egységében jelenik meg a szerelmi és a politikai ihlet. S a harmadik költemény, melynek magyar fordítását az *Új Hangban* közölte Gábor Andor, *Az anya* (*Die Mutter*), az értelmetlen háborúban fiát veszített asszony képe, talán a spanyol polgárháborúhoz kapcsolódó, de időtlen korszerűségű vers, melynek fájdalmasan emberi tartalma mindenki szívét megragadta a közelgő háború előérzetében. Gábor Andor fordításai a német nép s az emberiség költőjét közvetítették, a nemzeti hagyományok útját követő, pártosan szocialista Johannes R. Bechert. Így szabták meg költői arcának vonásait, melyek nem változtak — nem is változhattak — a magyar irodalmi köztudatban azóta sem.

Az *Új Hangban* került szó továbbá először arról, hogy Becher nemcsak lírai tehetség, hogy nagy kor- és emberismeretét nemcsak tárgyi lírában tudja értékesíteni, hanem jelentőset képes alkotni prózai elbeszélő formában is. Nagy és — sajnos — befejezetlenül maradt regénye, a *Búcsú* (*Abschied*), II. Vilmos Németországnak e belső rajza a háború harmadik évében közelebb vitt a német ember és a német nép problémájának megértéséhez. Megvilágította azt, hogy akik a polgári értelmiség fiai közül nem tudtak a századeleji Németország szellemétől úgy elszakadni, mint Becher, könnyen belekerülhettek a hitlerizmus vonzókörébe, hiszen Németország két világháborúja csak intenzitásban különbözött egymástól, leglényegét, társadalmi-gazdasági alapjait tekintve nem.

Becher *Új Hang*-beli szereplése lényeges azért is végül, mert az emigrációból hazatérve a lap szerkesztői közül kerültek ki Becher leghatásosabb magyar propagátorai. Első és mindeddig egyetlen magyar nyelvű verseskötetét²⁵ Gábor Andor szerkesztette Kardos Lászlóval együtt, Lukács György pedig újabb esszét írt lírájáról 1951-ben, s ezt is, a *Búcsúról* szóló 1941-es írását is közölte a német irodalomról szóló tanulmánygyűjteményében.³⁹

Nem akarjuk elkerülni annak megállapítását, hogy Lukács Györgynek komoly szerepe volt Johannes R. Becher bevezetésében a magyar irodalomba. Ismeretségük még a németországi magyar emigráció idejére nyúlik vissza, amikor Gábor Andor is, Lukács György is szerepet játszottak a német mozgalomban. Együtt voltak Becherrel a Szovjetunióban is. Becher verssel üdvözölte a hetvenéves Lukács Györgyöt³⁶ és kapcsolataik közismert voltára mutat az a sajtóértékeztetés, amelyet Johannes R. Becher mint a Német Demokratikus Köztársaság kulturális ügyeinek minisztere tartott 1957. elején.⁴⁰ Lukács György minden bizonnyal nagy mértékben hozzájárult Becher magyarországi megismertetéséhez és népszerűsítéséhez, de az is észrevehető, hogy tanulmányaiban felhasználta Becher művészetét, a maga nézeteinek terjesztésére.

Nem illő az alkalom, hogy Johannes R. Becher magyar irodalombeli fogadtatásának felvázolásakor megkíséreljük Lukács György vele kapcsolatos tanulmányait részletesen rostára vetni. Csak néhány olyan megállapítására mutatunk rá, amelyek sem a maguk idején, sem később nem tettek jó szolgál-

latot a haladó német irodalom egységének, vagy Becher méltatásának ürügyén burkolt kritikát tartalmaztak a szovjet líra egyes elismert képviselőinek gyakorlata fölött. Amikor Lukács György 1938-ban Becher lírájával kapcsolatban arról szólt, hogy a lírikus egyéni problémáinak feltárása nélkül nincs igazi líra, hogy a lírikusnak nem absztrakt eredményeket, hanem eleven folyamatot kell bemutatnia, amikor a „szektárius”, „tisztán politikai” líra ellen szállt sikra Becher művészetének méltatása érdekében, akkor a költő egyéniségéből oly harmonikusan folyó módszert általánosítva és mint egyetlen lehetőséget értékelve lényegében a Majakovszkij-, másrészt a Brecht-típusú költői gyakorlat ellen beszélt. Pedig, hogy Johannes R. Becher és Bert Brecht látszatra annyira különböző művészete között milyen mély és belső rokonság van, azt Becher *Téli csatájának* (*Winterschlacht*) 1955-ös előadása mutatja legjobban Brecht színházában, a Berliner Ensemble-ban, Becher mély megértését Majakovszkij személye és művészete iránt pedig mesteri Majakovszkij-verse. Lukács György 1941-ben Becher regényét, a *Búcsút* azzal dicsérte, hogy — ámbár csak a perifériáján — érintkezik a Proustnál és Joycenál és általában a modern nyugati regényben található antireális tendenciák formáival, (főleg a világnak kizárólag a tudatban való tükröztetésével) — de mégis mélyen realisztikus, s éppen az benne az új, hogy Becher látva a modern polgári regénynek ezeket a „realisztikussá átfordítható” elemeit, sikeresen fel is használta őket a *Búcsú*-ban. Megállapításaival Lukács György érezhetően a szocialista realista regényírásnak a harmincás években kialakult gyakorlatára célzott, valamint Bredel vagy Marchwiza módszerével állította szembe Johannes R. Becherét. Pedig Becher regényének érdeme és ereje nem a vitatható és kétes eredményű módszerbeli kísérletezésben van, hanem abban, hogy igazságos szenvedéllyel és messzire látó szemmel volt képes föltárni egy korszak belső és emberi lényegét a valóság szinte kézzel tapintható fonálán. Tanulmányának 1955-ös változatában Lukács György előbbi megállapításainak hangsúlyát csökkentette, de azzal a továbbra is fenntartott mondatával, hogy Becher a *Búcsú* révén a jelenkori német elbeszélők első sorába került, aligha segített helyes értékelésében. Becher kiválósága semmivel sem lesz kisebb azzal, ha lírikusnak többre tartjuk, mint regényírónak, mint ahogy például (bár a példa sántít) Thomas Mann sem lenne kisebb regényíró, ha nem írta volna meg az *Ének a kisgyermekről* (*Gesang vom Kindchen*) hexamétereit.

Fölösleges volna további részletekbe bocsátkozni. Becher magyar irodalombeli történetéről van szó, amelynek az *Új Hang* egyik igen fontos állomása volt, s utána már a felszabadulás utáni akadálytalan befogadása következett.

Noha elvi akadálya már nem volt, Becher 1945 után sem foglalta el a magyar irodalomban azt a helyet, amely nemzetközi súlyánál, tekintélyénél és politikai jelentőségénél fogva megillette volna. Egyes megjelent költeményeinek az előbbiekhöz hasonló hozzávetőleges számbavételével hiába kísérleteznénk ugyan, hiszen tömegük ugrásszerűen megnőtt — ez természetes. A békeharcos és vezető politikus neve újságokban, folyóiratokban annyszor került elő, hogy említéseit nyomon követni egyenesen lehetetlen. Verseskötete azonban eddig csak egy jelent meg,²⁵ az is összesen csak 92 költeményét tartalmazza, s élete utolsó évtizedének munkásságából nem meríthetett.

A kötet a költő hatvanadik életévét kívánta méltóképpen megünnepeelni 1951-ben, mint már említettük Gábor Andor és Kardos László hozzáértő,

de szűkreszabott válogatásában. Nem keltett nagyobb feltűnést a könyvnap gazdag anyaga között. Pedig a kötet színvonala aránylag megfelelő volt, a fordítások értéke, mivel számos fordító (számszerint 27) dolgozott rajta, nem egyenletes ugyan, mégis általában kielégítő. Becher költői stílusa azonban nem bontakozott ki egységesen a kötet lapjairól, a fordítók egyéni hangja át-átütött a költő sajátos tónusán, s hol korai verseinek izgatottságából hiányzott egy kevés, hol érett költészetének zengését szegényítette meg a tolmácsolás egy-két hangszínnel, főleg a magyar líra lágyabb, hajlékonyabb tónusához hangolva Becher kemény, tömörré kovácsolt formáit.

A kötet és a következő években készült fordítások nyomán kibontakoztak a magyar közönség előtt Becher költészetének új vonásai. A felszabadult nép ujjongott verseiből, a kék zászlók alatt vonuló fiatalság, a földhözjutott paraszt, a tudás megszerzéséért tanuló munkások. De bemutatkozott a német történelmi felelősségérzet költőjeként is, aki a klasszikus hagyományokra támaszkodva tudatosította honfitársaiban a „mássá-válás” szükségességét, buzdított a múlt tévedéseinek, hibáinak, bűneinek megtagadására és jóvátételére. Becher költészetét mint a lelkiismeret költészetét tanultuk meg szeretni és értékelni, s tanulják azok a magyar ifjak is, akiknek tankönyveibe ma már bekerült a neve. Kirajzolódott költészetéből a nagy békeharcos képe, az emberiség figyelmeztetőjéé, aki tudta és hirdette, hogy az új háború egész kultúránk pusztulását hozná magával. Hirdette magyarul is Németország egységét és oszthatatlanságát s a küzdelmet azok ellen az erők ellen, amelyeknek az egységes, békés, demokratikus Németország megteremtése nem érdekük. Kicsengett költészetéből a szocialista élet szépségének dicsérete, az építés pátosza, a jövőt építő munkás nép boldogsága. Tudomásul vettük mi is, hogy Becher az újjászületett német nép nemzeti költője lett, és megtanultuk tisztelni és szeretni érte. Közel került hozzánk, mert azokról a nagy változásokról és lehetőségekről énekelt, amelyek a mi népünket is foglalkoztatták, magunkénak kezdtük érezni gondolatait, törekvéseit, égő hitét és optimizmusát.

Elméleti munkáit egyelőre csak rövid beszámolókból ismertük meg,⁵¹ de tiszta distinkcióit és egy harcoss élet tapasztalatával fűszerezett gondolatait irodalomelméleti vitáinkban és saját elméleti problémáink tisztázására felhasználjuk. Szonett-tana különös érdeklődésre tarthatna számot.⁴¹ Nagy regénye, a *Búcsú*⁴² nem sokkal halála előtt jelent meg magyarul, de verseskötetéhez hasonlóan ez sem keltett különösebb feltűnést.

Mit tagadjuk, a magyar irodalmi élet máig is adósa Johannes R. Bechernek egy reprezentatív válogatással, amely teljes apparátussal szólaltatná meg sokhúrú költészetének minden hangját, s legalább ízelítőt adna sokirányú munkásságának minden szektorából. Méltó hódolat lenne ez tiszteltreméltó egyéniségének emléke előtt, s indítást adna a magyar irodalomtörténeti kutatásnak is, hogy Becher hagyatékából fényt derítsen a németországi, majd Szovjetunió-beli magyar emigráció történetének sok, ma még homályban levő mozzanatára.

JOHANNES R. BECHER A MAGYAR IRODALOMBAN

(Ideiglenes bibliográfia)

1. *Franyó Zoltán*: A külföld forradalmi lírája. (Bevezető a *Ma* nemzetközi propagandaestjén; elhangzott 1919. ápr. 22. és 23-án a Medgyasszay Színházban.) *Vörös Lobogó* 1919. ápr. 26. 3—4.
2. *Kurt Pinthus—Reiter Róbert*: Az új Németország. Beszéd fiatal költőkhöz. *Ma* 1919. május 15.
3. *Johannes R. Becher*: Vörös katonához! Fordította Szalai Miklós. *Ma*, 1919. július 1. 201.
4. *Johannes R. Becher—Reiter Róbert*: Mozdonyok [vers]. *Ma* 1919. július 1. 212.
5. *Johannes R. Becher*: Hangok Utópiából [vers]. Fordította Komlós Aladár. *Bécsi Magyar Újság* 1923. 229. sz.
6. *Johannes R. Becher*: Vihar Sangháj fölött [vers]. Fordította Vajda Sándor. *100%* 1927—28/b. 172.
7. *Ember Ervin*: Johannes R. Becher: Die hungrige Stadt. *100%* 1927—28. 207.
8. *Tamás Aladár*: Szavalókórusok. *100%* Könyvtára, 1. sz. Bp. 1928. Benne: Vihar Sangháj fölött. Fordító neve nélkül. 44—46.
9. *Johannes R. Becher*: Munkásvezérek [vers]. Fordította Fáy Árpád. *100%* 1929—30/6. 173.
10. *Fábry Zoltán*: A költő és a valóság. *Korunk* 1931. márc.
11. *Johannes R. Becher*: Az ember, aki a sorban megy [vers]. Fordította Meliusz N. József. *Erdélyi Helikon* 1932/1. 57.
12. *Johannes R. Becher*: Az ismeretlen katona [vers]. Fordította Meliusz N. József. *Korunk* 1933/7—8. 529—532.
13. *Fábry Zoltán*: Gyilkosok járnak közöttünk. *Az Ut* 1933/5.
14. *Meliusz N. József*: A mai német emigráció arevonalai. *Korunk* 1934/4. 318—320.
15. *Fábry Zoltán*: Korparancs. Az Út könyvtára, 2. sz. Bratislava 1934. (Benne: A költő és a valóság, 98—109. és Gyilkosok járnak közöttünk, 170—184.)
16. *Johannes R. Becher*: Gyors v. Berlin (Anhalter Bahnhof) Prága [vers]. Fordította Bólyai Zoltán. *Korunk* 1935/1. 16—17.
17. *Némethy Viktor*: Az új német irodalom útjai. *Gondolat* 1935/2. 146—152.
18. *Némethy Viktor*: A robogó riporter. *Világirodalmi Szemle* 1935. szept. 6.
19. *M. T.*: A kettészakadt német irodalom. *Korunk* 1936/4. 324—326.
20. *Johannes R. Becher*: Hitttem én is [vers]. Fordította Greda József. *Korunk* 1938/7—8. 647—649.
21. *Johannes R. Becher*: Versek (Az anya, A haza könnyei anno 1937, Dal). Fordította Gábor Andor. *Új Hang* 1938/2. 24—26.
22. *Lukács György*: Johannes R. Becher új kötete. *Új Hang* 1938/5. 110—114.
23. *Szacsay Gusztáv*: A német emigrációs irodalomról. *Korunk* 1939/6. 533—534.
24. *Lukács György*: Búcsú. Johannes R. Becher új regénye. *Új Hang* 1941/5. 66—74.
- 24/a. Maxim Gorkij. Tiltakozás J. Becher perbefogása ellen. Az igazi kultúra, Budapest, 1950. 178-180.
25. *Johannes R. Becher*: A hazatérő. Szerkesztette Gábor Andor és Kardos László. Bevezetés: Kardos László. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1951. 147.
26. A Demokratikus Németország nagy költője. *Magyar Nemzet* 1951. június 1.
27. Könyvnapok könyvei. Becher: A hazatérő. *Magyar Nemzet* 1951. aug. 23.
28. *Kardos László*: Johannes R. Becher. *Csillag* 1953/1. 39—40.
29. *Johannes R. Becher*: Sztálin szava [vers]. Fordította Gáspár Endre. *Irodalmi Újság* 1953. március 12.
30. *Johannes R. Becher*: Az örök élőnek [vers]. Fordította Vas István. *Csillag* 1953/4. 467—468.
31. A Béke Világtanács írótagjai. *Világirodalmi Tájékoztató* 1953/5—6. XVII—XVIII.
32. A béke kiváló harcosai. Johannes R. Becher. *Szabad Nép* 1953. június 14.
33. *Johannes R. Becher*: Lesz egységes, békés, demokratikus Németország. *Szabad Nép* 1953. június 19.
34. *Claude Morgan*: Írók és a béke. *Irodalmi Újság* 1953. június 20.
35. *Lukács György*: Politikai pártosság és költői kiteljesedés. *Csillag* 1955/3.
36. *Johannes R. Becher*: Lukács Györgyhez [vers]. Fordította Krassó Miklós. *Irodalmi Újság* 1955. ápr. 9.

37. *Johannes R. Becher*: Ébredés május elsején [vers]. Fordította Eörsi István. *Irodalmi Újság* 1955. ápr. 30.
38. *Johannes R. Becher*: Erről beszélj, költő [vers]. Fordította Kürthy Miklós. *Művelt Nép* 1955. június 26.
39. *Lukács György*: Német realisták. (Johannes R. Becher: Búcsú, 389–398.; Politikai pártosság és költői kiteljesedés, 399–423. Mindkettőt fordította Eörsi István). Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1955.
40. Johannes R. Becher sajtóértékezte. *Népszabadság* 1957. febr. 22.
- 40/a Johannes R. Becher: Levisite. Komját Aladár Összegyűjtött művei. Budapest, 1957. 305–307.
41. *Sós Endre*: Az élő szonett (Johannes R. Becher szonett-tana). *Élet és Irodalom* 1957/2.
42. *Johannes R. Becher*: Búcsú [regény]. Fordította Philipp Berta. Európa Könyvkiadó, Bp. 1958.
43. *Becher*: Búcsú. *Népművelés* 1958/9.
44. *Abódy Béla*: Johannes R. Becher a prózaíró. *Nagyvilág* 1958/6.
45. *Johannes R. Becher*: Anna [vers, fordította Kócsvay Margit], Tanul a nép [vers, fordította Boros János], Tavasz előtt [vers, fordította Lux Alfréd], A vége jó [vers, fordította Kócsvay Margit]. *Nagyvilág* 1958/7. 956–957.
46. Meghalt Johannes R. Becher. *Népszabadság* 1958. okt. 12.
47. Johannes R. Becher. *Népszava* 1958. okt. 14.
48. *Illés Béla*: Könnyes anekdóta. *Népszabadság* 1958. okt. 14.
49. *Sós Endre*: Johannes R. Becher. *Magyar Nemzet* 1958. okt. 14.
50. *Johannes R. Becher*: Dal [vers, fordította Gáspár Emdre], Utókor [vers, fordította Vidor Miklós]. *Élet és irodalom* 1958. okt. 17.
51. *Sós Endre*: Johannes R. Becher és a szocialista ars poetica. *Élet és Irodalom* 1958. okt. 17.
52. Tudósítás Becher temetéséről (Salamon Pál). *Népszabadság* 1958. okt. 17.
53. *Johannes R. Becher*: Hazatérés [vers]. Fordította Antalffy István. *Népújság* (Heves m.) 1958. okt. 19.
54. *Johannes R. Becher*: A kiteljesedés felé [vers]. Fordította: Gönczi Klára. *Del-magyarország* 1958. okt. 19.
55. Johannes R. Becher: Vitorlák [vers], fordította Boros János, Német költő üdvözlése a Szovjetunióknak [vers], fordította Franyó Zoltán. *Pest Megyei Hírlap*, 1958. okt. 19.
56. *Fábry Zoltán*: Költő a bankár ellen. *Új Szó* 1958. okt. 23.
57. *Johannes R. Becher*: Az érett kor éneke, A töprengő, A kiteljesedés felé, Haza térés [versek]. Fordította Gönczi Klára. *Tiszatáj* 1958/11. 6.
58. *Johannes R. Becher*: Kacagni? Nekünk megint új a lecke . . . , Thomas Mann-hoz weimari látogatásakor [versek]. Fordította Kardos László. *Nagyvilág* 1958/11. 1605.
59. Johannes R. Becher. *Nagyvilág* 1958/11. 1604.
60. *Mádl Antal*: Johannes R. Becher. *Kortárs* 1958/11. 719–720.
61. *Méliusz József*: Johannes R. Becher. *Igaz Szó* 1958/10. 494–499.
62. *Lengyel Ödön*: Johannes R. Becher. *Korunk* 1958/10–11. 1612–1618.
63. Johannes R. Becher. *A Béke és Szocializmus kérdései* 1958/12.
64. Johannes R. Becher. *Világírodalmi Figyelő* 1958/4.

GY. M. VAJDA

JOHANNES R. BECHER IN DER UNGARISCHEN LITERATUR

Der Dichter und Revolutionär Johannes R. Becher wurde in Ungarn bereits im Jahre 1919 aufgenommen, aber bis heute nie so intensiv, daß man von einer wirklich weiten Verbreitung seines Schaffens sprechen könnte. In der Zeitschrift „Ma” (»Heute«) erschien seine erste Schrift in ungarischer Sprache — ein Appell an die Rote Armee — in den Tagen der Ungarischen Räterepublik. Seither begegnete man den Übersetzungen und Nachdichtungen seiner Gedichte vor allem in den verschiedenen fortschrittlichen Organen der ungarischen Arbeiterbewegung, während der faschistischen Periode hauptsächlich auf außerungarischem Gebiet, bis nach der Befreiung auch sein erster, selbständiger Band — eine Auswahl aus seiner Lyrik — in unserer Sprache veröffentlicht wurde (1951). Bechers bedeutende Persönlichkeit und seine kulturpolitische Tätigkeit machten tiefen Eindruck auch in unserem Lande. Kurz vor seinem frühen Tode erschien in Ungarn sein großer Roman, »Der Abschied«, durch dessen Vorwort er seine letzte Botschaft an das ungarische Publikum richtete.

SZAU DER JÓZSEF

Beszámoló a Prágában, 1959. nov. 2—5-ig tartott nemzetközi irodalomtörténeti konferenciáról

A Csehszlovák Tudományos Akadémia Szláv Intézetének elgondolásából és rendezésében 1959. nov. 2-től 5-ig a Csehszlovák Tudományos Akadémia prágai székházában háromnapos munkaértekezlet tárgyalta meg a közép- és kelet-európai nemzeteknek a felvilágosodással és nemzeti újjászüléssel kapcsolatos ideológiai, irodalomtörténeti és esztétikai problémáit. Az irodalomtörténeti eredményekben gazdag s a népi demokratikus országok együttműködése, tapasztalatcseréje szempontjából igen jelentős konferencia a résztvevők véleménye szerint csak első lépés volt a felvetett problémák továbbfejtése és rendszerezése felé, ennek megfelelően a konferencia bizottsága kíváncsnak tartotta a tudományos viták folytatását más nemzet Tudományos Akadémiájának égisze alatt, különösképpen a jozefinizmus és a nemzeti mozgalmak eszmei-irodalomtörténeti kérdéseinek megvitatását, lehetőleg Budapesten.

A konferencián, melynek elnökei Julius *Dolanský* akadémikus és Karol *Rosenbaum* akadémikus voltak, a következő külföldi vendégek vettek részt: Eduard *Winter*, a Német Tudományos Akadémia tagja, egyetemi tanár, a berlini Szlavisztikai Intézet történelmi osztályának vezetője; Zdzisław *Libera*, a varsói egyetem tanára; Petar *Dinekov*, a Bulgár Tudományos Akadémia tagja, szófiai egyetemi tanár; magyar részről e sorok írója. Német részről még Helmut *Grasshoff* és Ulf *Lehmann*, a berlini Szlavisztikai Intézet tud. munkatársai szoltak hozzá a vitatott kérdésekhez. Sajnálatos, hogy a többi külföldi meghívott nem tudott résztvenni a konferencián, amely így a külföldi szakembereknek viszonylag szűk körében folyt le, de amelyet a cseh és szlovák kutatók gazdag hozzájárulása így is igen eredményessé tett. Cseh és szlovák részről a következő intézmények képviselői vettek részt a konferencián: a Csehszlovák Tudományos Akadémia Szláv, Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézete, a Csehszlovák—Szovjet Intézet, a prágai s a brnói bölcsészeti kar, az olomouci Palacký Egyetem, az Orosz nyelvi s irodalmi főiskola, a Szlovák Tudományos Akadémia.

A következőkben az elhangzottak egymásutánja szerint ismertetem a konferencia előadásainak és hozzászólásainak anyagát.

Az ülészak elé bevezetőül Julius *Dolanský*nak, a Szláv Intézet igazgatójának részletes, minden körülményre kiterjedő, alapos tézisei hangzottak el. Ezeknek egy részét a külföldi vendégek jó előre megkapták, irányelvekkül felszólalásuk kidolgozásához.

Kétségtelen, hogy ezek a tézisek nem irányították rá a kutatók figyelmét a megoldandó kérdések szűkebb csoportjaira, tehát túlságosan széles területet öleltek fel ahhoz, hogy máris a végleges megoldás igényével lehetett volna megvitatni egyes alapvető irodalomtörténeti vagy esztétikai kérdéseket, mintegy azokra koncentrálni a vita résztvevőinek figyelmét. Ugyanakkor azonban nem lehet nem helyeselni a kiindulásul adott téziseknek ezt a tág értelemben vett megfogalmazását, a XVIII. század végi irodalmi

újjászületés egész problematikájára való kiterjesztését: a nemzetközi szinten való tisztázásnak ez *első* lépését, vagyis a spontánul és sok irányból elinduló vitatkozást semmiesetre sem volt kíváncsi megkötni, korlátozni valamely, még oly fontos elvi részkérdésre való koncentrációval sem. A témák szűkítése csak a következő értekezleteknek lehet a feladata.

Dolanský akadémikus ennek megfelelően gazdag, sokoldalú tézissorozatot adott elő.

Először a nemzeti újjászületés fogalmával foglalkozott, mint a burzsoá nemzet hosszú kialakulási folyamatán belüli specifikus fogalommal, hiszen ezúttal a XVIII. század végére korlátozzuk a burzsoá nemzet kialakulásának történelmi és irodalomtörténeti kategóriáját. Nyomatékosan hangsúlyozta — módszertani alapvetésül is —, hogy 1. mindenképpen és szélesen kell támaszkodnunk a történetészeknek, a gazdaság- és filozófia-történet kutatóinak eredményeire; 2. a közép-kelet-európai nemzeteknek a nyugatiakéhoz képest későbbi kibontakozása, illetve a kapitalizmusra való áttérésükben megmutatkozó fáziskülönbség mind a nyugati, mind az egymás közti kapcsolatok igen árnyalt, differenciált vizsgálatát teszi szükségessé. Az irodalmi népiesség jelentőségének, a polgárság s az arisztokrácia szerepének kiemelése, mint jelentős, részben még megoldandó kérdések csoportja zárta le a tézisek első felét. Második részükben azoknak az irodalmi irányzatoknak a továbbélését, minőségi megváltozását tette — kérdésfeltevésekkel — szóvá, amelyek a reneszánsztól a felvilágosodásig vihettek szerepet a nemzeti újjászületés előkészítésében, azután a felvilágosodás időszakára eső irodalmi-, ízlés-irányok kutatásának szükségességéről szólt, főként a klasszicizmusról s a szentimentalizmusról, és — feltétlenül, mert a XVIII. század vége előtt alig lehet beszélni róla a közép-európai országokban — a preromantikáról. A valóságtükrözés, a tematika, az irodalmi nyelv, végül a műfajok kutatásának elvi fontosságát emelte ki, lezárásul is különösen figyelembe ajánlva annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy mutatkozik-e a közép- és kelet-európai irodalmak fejlődésében valamely szorosabb összetartozás az egész európai fejlődés keretein belül?

Noha a konferencia érdekkörébe elsőrendűen a szláv nemzetek felvilágosodásának és XVIII. századi nemzeti mozgalmainak területe esett, a tézisek ez ismertetéséből is kitűnik, hogy e feladatnak megoldásakor nem érvényesült szűkkeblűség, a szláv és nem szláv nemzetek fejlődésében meglevő kölcsönösségre, kapcsolatokra vagy analógiákra fény derült, s nem egy vonatkozásban ugyanez, a közös utat nyomozó szellem jutott kifejeződésre a konferencia határozataiban is, melyek a jövőbeni együttműködés megszilárdítására is irányulnak. Ez a több mint szívélyes, inkább baráti egymásra figyelés, belekapcsolódás egymás témáiba, kezdettől fogva mutatta a konferencia egészséges elvi és tudományos megalapozottságát, mint ahogy az irodalmi irányok, műfajok, stílusok iránti különös figyelem úgyszintén kezdettől fogva biztosította a marxista irodalomtörténet-írás gyermekbetegségei közé tartozó vulgarizáló tendenciáknak teljes leküzdését.

Dolanský akadémikus tézisei nyomán és után Ludvik *Svoboda*, egy. tanár, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének igazgatója, levelező tag tartott előadást a közép- és kelet-európai irodalmak fejlődésének társadalmi előfeltételeiről. A XVIII. századi nemzeti újjászületés felé kiindulópontot találni — társadalmi s ideológiai értelemben egyaránt — véleménye szerint csak a reneszánsz idején beálló alapvető társadalmi változások s a megváltozó felépítmény felől lehet (városok fejlődése s a polgárság, a citoyen s a burzsoá differenciálódása, manufaktúra s ipar stb.) ; a kialakuló új világnézet terén az olaszok és a nyomatékosan kiemelt hollandok után elsősorban az angol felvilágosodás irányait, tartalmát s főalakjait ismertette, Bacon, Newton, Locke stb. hatását a francia felvilágosítókra, majd a francia felvilágosodás egymástól eltérő irányait elemezte, kihatásában az európai országokra (pl. Lessing valláskritikája). A liberalizmus és demokratizmus — mint két, eszmeileg igen fontos polgári irány — elkülönítése után (a demokratiz-

mus mindenkinek egyenlő részvételét jelenti a hatalomban, a liberalizmus annak az egyének érdekeit képviseli, aki nem más, mint az új polgári egyéniség, a vállalkozó) a felvilágosodás mozgalmának kérdéseit földrajzilag Csehországra korlátozta. A felvilágosítók harca itt nem a saját nemzeti monarchia keretében folyt, hanem a nemzeti függetlenségért is az idegen monarchia ellen. A nagyszláv gondolat elősegítette a szövetségesekre találást, különösen Oroszországban, ahol Lomonoszov, Ragyiscsev és a dekabristák felvilágosító, a polgári haladásért küzdő tanai nagy megbecsülést érdemelnek.

Svoboda professzor előadása után *E. Winter* professzor, *M. Kudelka* tud. kutató és *K. Krejčí* professzor, majd *Bechyňová* Venceslava tud. kutató, végül *J. Vávra* professzor hozzászólásai elemezték tovább s mélyítették el — az első napon — az adott összéket, erősen a történelmi források, kezdetek, alapproblémák tekintetében, részben már cseh — történettudományi — vonatkozásait is fejtegetve.

Kiemelkedően értékes volt *Eduard Winter* professzornak hozzászólása azokról a történelmi összefüggésekről, amelyek a XVII. században csehek és németek között a felvilágosodást előkészítően állottak fenn. Határozottan kimondotta, hogy a cseh nemzeti újjászületés és felvilágosodás irodalmához *Komenský* művéből, hagyományából kell kiindulni, mint történelmi előzményből, és sokoldalúan foglalkozott *Balbín* jelentőségével, a cseh nyelv védelmében készült iratával, *Balbín*nak s az egyháznak, *Balbín*nak s a németeknek kapcsolataival.

Karel Krejčí professzor hozzászólása mind módszertani, mind tartalmi szempontból a legértékesebbek egyike volt, ő különben több kérdéshez is — nem egyszer polemikusan — hozzászólott, ezzel még nagyobb lendületet adott a különben is eleven konferenciának.

Szabad előadásának rövid gondolatmenete a következő: különböző nemzetek különböző időkben képesek az egész nagy, európai kulturális örökség áthasonítására, ennek ritmusa is megváltozik az után, hogy a reneszánsz idején sor kerül az antikvitás általános birtokbavételére; de az új talajon, a befogadó sajátos társadalmi-politikai-művelődési körülményei között az átvétel tartalma is megváltozik, más jelentésszövevénybe illeszkedik; így a francia felvilágosodás eszméi sajátosan átalakulnak, funkciót váltanak a közép- és kelet-európai nemzetek irodalmában. Mindezzel kapcsolatban felhívja a figyelmet a XVIII. századi nemzeti újjászületésnek egy, a nemzetköziséget magánviselő, sajátos vonására: arra, hogy míg Közép- és Kelet-Európában, Oroszországban is, igen erőssé válik a nyugati haladó eszmék recepciója, ugyanakkor Nyugat részéről is megindul egy igen intenzív törekvés a keleti nemzetek kultúrájának, jellegének megismerésére (*Voltaire*-nál, *Rousseau*-nál stb.). Fontos kiegyenlítődési folyamat indul el ezzel. Az újkori nemzetek kialakulásának kérdésével kapcsolatban arra figyelmeztetett *Krejčí* professzor, hogy a Habsburg-birodalomban meginduló nemzetiségi harcok különös fontossággal bírnak a nemzeti újjászületés szempontjából, ugyanakkor azonban a nemzetiségi hovatartozás megállapítása egyes értelmiségieknél igen nehéz s csak differenciált, sokoldalú elemzés után lehetséges.

Milán Kudelka, a brnói Szláv Intézet kutatója, igen érdekes előadásában, a XVIII. századra vonatkozó XVIII. századi történettudománynak a helyzetét és problematikáját elemezte szoros kapcsolatban a felvilágosodás és nemzeti újjászületés irodalmi kérdéseivel. Hangsúlyozta, hogy Csehország speciális történelmi feltételei között bizonyos korszakokban a kulturális életnek legfontosabb ága a történettudomány volt s abban komplex módon tükröződött vissza a kor társadalmi s politikai arculata. Dobner s a történetírás bírálata után (utalva arra, hogy jelenlegi tudásunk lényegesen nem jutott túl *Josef Hanuš* irodalomtörténeti eredményein) a XVIII. század eleji cseh kulturális hanyatlás mai felfogásából vont le további következtetéseket a marxista történetírás számára (míg korábban a XVIII. század eleji kulturális hanyatlást speciálisan cseh vonásként úgy fogták

fel, mint a fehérhegyi csata, a harmincéves háború, az ellenreformáció stb. közvetlen következményét, ma már a feudális rend bomlásából eredőnek látjuk, s nem is különös cseh vonásnak, mert egybevág más közép-európai országok XVIII. század eleji kulturális visszaesésével).

Bechyňová Venceslavá, a prágai Szláv Intézet tud. kutatója a XVIII. században keletkező szlavisztikának tudományá fejlődéséről és a nyelvtudomány s irodalom nemzetvédő, nemzetfenntartó funkciójáról beszélt.

J. *Vávra* professzor, a Csehszlovák—Szovjet Intézet igazgatója elsősorban a XVIII. század első évtizedeinek reakciójával foglalkozott, mely a fehérhegyi vereség következményeképp ellenséges volt a felvilágosult eszmék iránt. Kiemelte, hogy a Komenský-hagyományból kifolyólag még jó neve volt a cseh tudománynak, de a szlovák részen bizonyára kedvezőbb helyzete lehetett a felvilágosult tudománynak (utalt Bél Mátyásra). Általában a cseh tudomány ettől fogva talált nagyobb megértésre Oroszországban, mint Ausztriában.

A konferencia második napján (nov. 3-án) előbb Jaroslav *Průšek* professzor, akadémikus, az Akadémia VIII. Osztályának titkára köszöntötte az érkekeztet, majd Felix *Vodička* egy. tanár, akadémikus tartott előadást a cseh felvilágosodásról. Gondolatmenete a következő: A cseh nemzeti újjászületés a XVIII. századba nyúlik vissza. A nemzeti mozgalom keletkezésének ideológiájára rányomják bélyegüket az állam, a haza és a nemzet fogalmai, ill. változásai (állam : nemzetfeletti területi, közigazgatási egység, haza : a történelmi cseh korona országa, a nemzet keletkezőben, alakulóban van). A korra jellemző a néptömegek fokozatos érvényesülése, emancipációs törekvései (innen a nemzeti mozgalmak népi alapja). A felvilágosodás általában a feudalizmus bomlásának s a burzsoázia keletkezésének ideológiája, de nem egységes ideológia: Mária Terézia s II. József korszaka megkülönböztetendők egymástól. Az elsőre inkább a reakció jellemző, a nemesi szalónok szerepe, a kozmopolita ideológia. Montesquieu mellett Voigt művét emelte ki az előadó (a cseh törvények szelleméről, a régi cseh történelem dicsőítése). Dobrovský nagy jelentőségéről beszélve, megállapította, hogy Dobrovský, bár tudatában volt a társadalmi viszonyoknak s eljutott a jelenségek okainak felismeréséig, a társadalmi rend egészének kritikájáig nem érkezett el (intellektuális zárkózottsága stb.). A felvilágosodásnak Csehországban legkifejezőbb történelmi formája a jozefinizmus. Alkotó része annak a mozgalomnak, amely nem akarja teljesen felszámolni a feudális rendet. A jozefinizmusnak s a reformmozgalomnak semmi köze sem volt a nemzeti mozgalomhoz. A reformok a népmozgalmak paralizálására is irányultak (az „uralkodói messianizmus” tudata, IV. Károly, Jan Žižka, Poděbrád György és II. József alakja az irodalomban s a népköltészetben). A jozefinizmus segítette a burzsoáziának abban, hogy magáévá tegye a liberális nézeteket, egyben azonban eltompította aktivitását, megerősítette benne azt a tudatot, hogy valaki dolgozik helyette. A kor költészete társadalmi érzések konvencionális kifejezése, a nemesi környezetben azt fejezte ki, hogy az élet — játék s a művészet az élet dísz, kispolgári rétegekben szintén nem hirdetett aktív részvételt a társadalmi küzdelmekben, mégis kifejezett valami elvágyódást — a szentimentalizmus csírája ez. A jozefinizmus bukása után a burzsoázia támaszt keresve a nemességhez fordul. Jungmann fellépte (1800-as évek eleje) jelzi, hogy az író a nemzet saját erőiből indul ki.

Vodička professzor előadása után előbb külföldi vendégek beszéltek. *Szauder* József (a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében) a magyar felvilágosodás két fontos csomópontjáról, a 70-es évek elejéről és az 1790-iről szólt, a felvilágosodás és nemzeti mozgalom szétválásának s összetalálkozásának sajátos magyar vonásait elemezve s rámutatva a magyar fejlődésnek néhány analógiájára a csehével s a lengyelével; *Petar Dinekov* professzor a bulgár nemzeti mozgalomról beszélt, s ennek XVIII. századi sajátosságait

ismertette (a feudalizmus ellenes harc itt törökellenes és nemzeti felszabadító jellegű volt; a Paisije-Chilanderski csoport reformprogramja: nemzeti egyház, nemzeti nyelv, nemzeti állam; e mozgalom szoros kapcsolatban állott a szerb és görög centrumokkal. — Helmut Grasshofft tud. kutató a Német Szövetségi Köztársaságban megjelent újabb szintetikus jellegű művekkel foglalkozott kritikailag s kiemelte a Blagoj professzor szerkesztésében megjelent Régi orosz irodalom történeté-nek útmutató módszertani értékét.

Jan Mukařovský akadémikus, egyetemi tanár, a Cseh Irodalomtörténeti Intézet igazgatója a cseh nemzeti újjászületés specifikus vonásait hangsúlyozta. Vodička professzor előadásában a tömegek értékelését túlságosan passzívnak, spontánnak találja. A burzsoáziával szemben ő a nép aktív szerepét kívánja hangsúlyozni a nemzeti újjászületés mozgalmaiban. Példa erre a Bouda-színház (XVIII. századi, első cseh színház, ahol a nézők sorában megjelent II. József is), a közvetlen kapcsolat a néppel létrejött, a közönség itt aktív tényező.

Vladimír Štastný, a brnói Szláv Intézet tud. kutatója két fontos módszertani megfontolást ajánlott a vitázók figyelmébe (az eszmei, ideológiai jelenségeket nem lehet mindig kielégítően megmagyarázni a hazai gazdasági társadalmi helyzetből, az osztályrétegződést a nemzetiségi viszonyokra való tekintettel kell elemezni; nem állítható, hogy a fejlődés minden fázisában a cseh burzsoáziac lett volna a hegemonia) s K. Krejčí professzor az előtte elhangzottakra reflektálva érdekesen világította meg a Bouda színház típusát, a témákon (parasztlázadások is!) s a játék jellegén keresztül (tömegszínház, ahol a színészek rögtönzése, a közönség aktív részvétele együttesen alakították ki a darabot; a színház típusa aztán befolyásolta a dráma kialakulását). Hangsúlyozta, hogy az irodalomban a radikális eszmék nem egyszer németül jelentek meg, a városi haladó értelmiség német nyelvű. A falu nem volt forradalmi.

Vodička professzor válaszában különösen a nép fogalmának tisztázatlanságát tette szóvá, mint aminek eldöntésére pl. oly konkrét esetekben, mint a falusi nép s a kispolgárság közt húzódó határ, ő nem vállalkozhatott.

Ulf Lehmann-nak, a berlini Szlavisztikai Intézet tud. munkatársának a XVIII. századi zsurnalisztika jelentőségével foglalkozó hozzászólása után Karol Rosenbaum, a Szlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, a Szlovák Irodalomtörténeti Intézet igazgató-helyettese adott elő a szlovák nemzeti újjászületésről. Itt az állam, haza, nemzet-fogalmak még összetettebbek, mint Csehországban (állam: Ausztria, „haza”: Magyarország, nemzet: a paraszti tömegek, melyekből kisszámú értelmiség nő fel). A másik „haza”, melyet a Jungmann—Palkovič koncepció képvisel: Csehszlovákia, majd később a Kollár és Šafařík szerinti Össz-szláv haza (Všeslovanská vlast). Ezután a Bernolák-mozgalommal, a szlovák nyelvnek irodalmi nyelvvé emelésével (a cseh nyelv „szlovákosításával”) foglalkozott, s a kutatás feladataként ezt jelölte meg: mi volt a Bernolák-mozgalomban cseh hatás és az evangélikus értelmiségnél szlovák hatás? — A magyar jakobinus mozgalomban rész vett szlovákok jelentőségét hangsúlyozta.

Viktor Kudělkának, a brnói Szláv Intézet tud. kutatójának hozzászólása után (az illirizmus mindkét szélsőséges elméletét bírálta, az autochton, kizárólag horvát jellegű állító és a csak idegen hatásokat elismerő felfogást) Slavomír Wollman, a prágai Szláv Intézet tud. kutatója tartott értékes előadást a szláv dráma fejlődésének XVIII. századi problémáiról, melyet három főkérdés körül csoportosított: 1. a régibb drámai műfajok folytatása; 2. a külföldi dráma gyors elsajátítása; 3. a nemzeti drámairodalom fejlődése. A kiváló s különös figyelmet érdemlő dolgozatra lehetőség szerint még visszatérünk.

A konferencia harmadik napján (november 4-én) hangzottak el Světlá Mathauserová egyetemi adjunktus hozzászólása a XVIII. századi orosz prózáról, s Helena Procházková-nak, a Szláv Intézet tud. munkatársának érdekes fejtegetése a német—lengyel közvetí-

téssel Oroszországba átkerült *Gesta Romanorum* formaváltozásairól, népiessé válásáról. Különös figyelmet érdemelnek az ugyanekkor elhangzott kiselőadások, hozzászólások közül Jaroslav *Kolárnak*, a Cseh Irodalomtörténeti Intézet tud. munkatársának és Karel *Horálek* professzornak, akadémikusnak referátumai a népiességről, a népkönyvek szerepéről. (Összefoglalva: a népkönyvek „szórakoztató próza a nép számára a fehér-hegyi csata utáni időkben”. A szövegelemzés megmutatta, hogy egészen a 18. század közepéig régi szövegeket használtak fel. Az újabb szövegváltoztatásoknál általános tendencia az érdeklődés a nemzeti történelem iránt, a hazafiság, érdeklődés az ember érzelmi világa iránt. Sajátságos feleletek adódnak, ha azt kérdezzük, hogyan viszonyulnak ezek a változtatások az újjászületés korának irodalmához, bizonyítékai-e a nép aktív részvételének. A változtatások a népi olvasók érdeklődésének nyomására jöttek létre, legerősebben a mese műfajánál. E szövegváltozások földrajzilag is eltérőek, elsősorban Kelet-Csehszorgában s a Krkonoše vidékén fordulnak elő, ahol a legtöbb nyomda volt. Itt fejlődött ki erőteljesen az újjászületési mozgalom is. Újabb bizonyítékok — *Horálek* professzor szerint — a nép aktív szerepe mellett az ún. népkönyvek szövegéből átirrt balladák. 1763-ban nyomtatták ki az első ilyen művet. Ez már tk. bürgeri ballada Bürger előtt, szabályos daktilusai fejlett irodalmiságra vallanak. Témája : az elveszettnek hitt férj váratlan hazatérése feleségének esküvőjére.) Emellett a konferencia vitaszellemének megélénkülését bizonyítják azok a korábban elhangzottakhoz kapcsolódó, a témakört szélesítő s elmélyítő hozzászólások, mint *Zd. Libera*, varsói professzoré, aki széleskörű szemlét tartott a XVIII. századi lengyel — molière-i és szentimentális — komédia fölött, és E. *Winter*, berlini professzoré, aki a jozefinizmus és „petrinizmus” közti összefüggések kutatásának szükségességére hívta fel a figyelmet, valamint az a vita, mely K. *Krejčí* professzor és R. *Pražák*, a brnói egyetem adjunktusa között folyt le elsőrendűen a falusi nép s a város szerepének megítélése körül. Magyar vonatkozásban igen fontosnak tartjuk *Pražák* rendkívül gazdag s új eredményekben gazdag előadásának jelzését, mert az a cseh és magyar nemzeti mozgalmaknak eddig ismeretlen összefüggéseire is rámutatott. Nevezetesen arra, hogy a forradalmi eszméket a falun „népi ébresztők”, a népi származású értelmiség tagjai terjesztették, akik felvilágosult műveltségüket a mai Szlovákia és Magyarország területén szerezték (1800 és 1848 között sok száz cseh diák tanult magyar iskolákban, Budán, Debrecenben, Sárospatakon). Különös fontosságot tulajdonított az értelmiség nép közötti működésének — a népi rétegek antifeudális gondolkozása viszont erős hatással volt az újjászületés korának értelmiségére. A nép közt elterjedt vallásos irodalomba is behatoltak a nép antifeudális gondolatai. *Krejčí* professzor — jogosan is — polemizált *Pražákkal*, amennyiben a falusi nép életének légkörét alkalmatlanabbnak mondotta a haladó eszmék terjedésére, mint a városi életet (a színház is inkább itt fejlődhetett). *Krejčí* véleménye szerint a konferencián elhangzott kérdések komplexumából főleg a *nép* problémája emelkedett ki; ennek az irodalmi folyamatban főleg kettős funkciója van: a folklór útján a nép közvetlenül hat, mint közösség — közvetve, igényeivel, reagálásával. A konferencia harmadik napján a vitáksora éppen *Pražák* és *Krejčí* professzor vitájával fejeződött be, *Pražák* nyomatékos hozzászólásával, mely szerint egyfelől — a jozefinizmus idején — a városok urai céhek voltak, másfelől a cseh nemzeti-ség hordozója a falusi nép volt, tehát a történelmi mozgatóerő ezen az oldalon keresendő, és *Krejčí* professzornak a nép szerepét hangsúlyozó hozzászólásával.

A mindvégig élénk — sőt vége felé élénkülő — konferenciát *Dolanský* professzor összefoglaló s értékelő zárszava fejezte be. A nemzeti újjászületés történelmi körülményeire — az egyes nemzetek szerint differenciáltan — éppúgy fény derült a vitákon, mint a nép sajátos szerepére, melyet azonban még tovább kell elemezni. Úgy tetszik, az átfogó történelmi korszakok irányai — pl. a jozefinizmusé — közősek egész Közép-Európában. A két kultúra harca a nemzeti kultúrákon belül a XVIII. században is megfi-

gyelhető, a haladó humanista irányoknak a modernebbekhez való kapcsolódása mellett pedig fennáll a régebbiek elhalása (barokk). Keveset foglalkozott a konferencia az egyes irodalmi irányok belső kérdéseivel, de ez érthető, amikor még az alapvető történelmi kérdéseket (pl. a nép szerepe) kell tisztázni. Úgyszintén nyitva maradt a kölcsönös kapcsolatok kérdése is, noha e téren is voltak figyelemztetések és eredmények. Dolanský professzor a nemzetközi együttműködés lehetőségei kiszélesítésének reményével zárta be összefoglaló előadását s a konferenciát.

A magyar kutató — e rövidre fogott s szinte jegyzőkönyvi beszámolón túlmenően — a konferencia gazdagabb összefoglaló hivatalos jelentését is —, mely sajtó alatt van — tanulmányozva meggyőződhet arról, hogy a prágai irodalomtörténeti konferenciának rendkívül értékes tanulságai különösen sok segítséget nyújtanak a XVIII. század végi magyar irodalomtörténet szakembereinek, elsősorban nem a részletteredmények s még csak nem is a jelentős elvi állásfoglalások révén, hanem az egymás eredményeit számontartó, egymásra barátián figyelő és egymást támogató — megértő! — kollaboráció miatt. Az ebben a szellemben lezáruló prágai konferencia egyenest kötelességünké teszi, hogy ez irányban, a tanulságok továbbvitele és vitatása érdekében, magunk is mindent elkövessünk, nem utolsósorban egy budapesti vita megrendezésével, melynek tárgyköre — éppen a prágai konferencia eredményeinek értelmében — a jozefinizmus lehetne.

KERÉNYI GRÁCIA — TÓTH DEZSŐ

Juliusz Slowacki tudományos ülésszak

(Varsó, 1959. november 25—28.)

Juliusz Slowacki (1809—1849), a nagy lengyel romantikus költő születésének 150. évfordulója alkalmából a Lengyel Tudományos Akadémia 1959. november 25—28. között Varsóban, a Kultúra és Tudomány Palotájában nagyszabású tudományos ülés-szakot rendezett. A mindvégig élénk érdeklődés kísérte előadásokon és vitákon a lengyel irodalomtörténészeket kívül a világ minden részéből összesereglett amerikai, belga, bulgár, cseh, dán, francia, holland, jugoszláv, kelet- és nyugat-német, osztrák, svájci, orosz, román és ukrán tudósok is jelen voltak, s Sőtér István akadémiai levelező tag, egyetemi tanár vezetésével négytagú magyar delegáció is részt vett.

Az élénk, közvetlen, ugyanakkor igen gondosan felépített vita, a több mint 25 referátum és korreferátum, valamint számos hozzászólás során Slowacki művének szinte minden vitatott problémája előkerült, s jelentős új kérdésekre is ráirányult a figyelem. Az ülésszak egésze az egyetlen téma sokoldalú megközelítésével valóságos új Slowacki-irodalmat hozott létre — csupán a litografált referátumok és korreferátumok egy több mint 700 oldalas kötetet tesznek ki, amihez még hozzá kell számítanunk a sokszor igen érdekes és tanulságos viták, egyelőre csak magnetofonra vett anyagát. — Figyelembe véve az ülésszaknak ezt a nagyarányúságát, szakmai előkészítettségét s emellett nemzetközi jellegét — nyilvánvaló, milyen nagy lépés volt a lengyel költő életművének irodalomtörténeti értékelése, hatásának hazai és nemzetközi kisugárzása szempontjából. — (Önkéntelenül arra kell gondolnunk, hogy irodalmunk nyelvi elszigeteltsége ellenére egy-egy klasszikusunk életművének ilyen hatáskisugárzó, nemzetközi megvitatásáért az eddigieknél mi is többet tehetnénk.)

A hatalmas anyag érdemleges áttekintésére, eredményeinek konkrét összegezésére nem vállalkozhatunk, ahhoz sokkal alaposabban kellene ismernünk nemcsak a költő életművét, — de mindennekelőtt a Slowacki-kutatás eddigi eredményeit is. A rengeteg új anyag, felmerült új szempont, következtetés, szintetizálása nyilván a lengyel irodalomtörténészek feladata. Slowacki művének új megvilágítása, azonban nagyjából azok szerint az elvek és igények szerint történt, amelyeket a népi Lengyelország megszületése előtti idők értékelésével szemben Kazimierz Wyka professzor, a krakkói egyetem tanára, a LTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója hangsúlyozott. Míg korábban Slowackiban a nemzeti szabadságharc vezérét, a romantikus lélek költőjét s egy személyiségének erejével dokumentált miszticizmus kinyilatkoztatóját látták — addig az újabb marxista (és sokban nem marxista) szemlélet áttolta a hangsúlyokat. Slowacki nem csupán és egyszerűen a nemzeti, a függetlenségi harc énekese, hanem egyszersmind egy olyan széleslátókörű ideológus, aki messzemenően tájékozott volt kora szabadságharcának társadalmi és politikai feltételeit illetően, s messzeható programot tudott adni az utána következő generációknak; nem egyszerűen a romantikus lélek költője, hanem ugyanakkor a romantikus magatartás és életérzés önkéntelen kritikusa is, olyan alkotó, akinek fejlődése a misztikus megrendülésig kimondottan a realizmus irányába haladt; s nem annyira egy személyiségevel hitelesített misztikus rendszer hirdetője, mint inkább olyan ember és író, aki misztikusként eladdig nála nem jelentkezett új dilemmák és konfliktusok útvesztőjébe bonyolódott.

Slowacki jelentőségének ilyen felfogása alapján kerültek a vita során előtérbe művének azok az elemei, melyekből kitűnt, milyen mély különbséget tett a cárizmus és annak elnyomása alatt szenvedő nemzetiségek, ill. haladó mozgalmak között, hogy — éppen mert a cárizmus elleni gyűlölet nem párosult benne lengyel sovinizmussal — utat talált az orosz nép felé is. Hogy a lengyel emigráció és orosz dekabristák szövetségének művében felötlő gondolata egy messze előremutató, mély történelmi tendencia reális megragadását jelentette — arra éppen a szovjet Balasow professzor nagy érdeklődéstől kísért tanulmánya mutatott rá legrészletesebben. De ugyanezt hangsúlyozta Samuel Fiszman előadása is, idézve többek közt a Himnusz sorait:

Szállj, hősök hangja, fennen;
Szabadság dala harsogj,
Moszkvának tornya rengjen
A szabadság szavától
Mozduljon, Néva, partod:
Ember él ott is, lélek ott is lángol.

(Rónay György ford.)

A marxista igény nyomán kerültek előtérbe Slowacki művének a negyvenes évek elejéig egyre gyarapodó realista elemei, fordult a figyelem az összefogó tanulmányokban csakúgy, mint a filológiai munkákban a negyvenes évek legelejének szinte realizmus-közelbe fejlődött termésére. Ekkor (1841-ben) írta a vita során is sokat emlegetett *Fantazy* című drámáját, az elsőt, amely a maga korában játszódik s amelynek a korabeli valósággal való közvetlen összefüggéseire a fiatal wrocław irodalomtörténész, Mieczysław Inglot terjedelmes filológiai tanulmánya mutatott rá. Ugyanitt a költő a romantikus magatartásnak szinte kritikáját adja — s ahogyan erre a negyvenes évek problémaival foglalkozó Balasow professzor rámutatott, a Pan Tadeus-beli még enyhe ironia a lengyel nemességgel szemben Slowackinál szinte szatirikus erővel szólal meg; nyelve, kifejezési eszközei általában is realiztikusabbá lesznek, dramaturgiája is a

kifejezetten romantikustól, a shakespeare-i felé közelít. Slowacki lírai fejlődését áttekintő nagy tanulmány ugyancsak azt a fordulatot hangsúlyozta, amely a szentimentális pesszimizmus, romantikus elkeseredés pózaitól a közösségi pátosz, a történelem évszázadainak s a jelen harcainak átéléséhez vezetett. (Czesław Zgozelski: *Slowacki lírai fejlődésének útja.*)

Ugyanó mutatott rá azokra a rejtett kapcsolatokra, amelyek Slowacki korábbi és misztikus lírája között húzódnak, arra az érdekes elmaradásra, amelyet a tudatos misztikus programhoz képest a lírai tartalom és hang átalakulása mutat, nemkülönben arra az érdekes jelenségre, a misztikus Slowacki hogyan igyekezett éppen az illúziók és ábrándok világát egyfajta nyelvi közvetlenség és konkrétság segítségével hitelesíteni.

A Slowacki-értékelés kirajzolódó új vonásai mellett azonban nemkevesebb értékek azok a módszertani tanulságok is, amelyeket a négynapos vita tapasztalatai nyújtottak. Számunkra pl. feltűnő s igen sokban megszívlelendő volt az a — különben az életmű természetéből, a vita nemzetközi jellegéből is adódó — széles világirodalmi távlat, ezen belül az összehasonlító módszerek széleskörű és elfogulatlan alkalmazása, amivel az előadások a költő művét mérték. Külön terjedelmes referátum foglalkozott Calderonnal Slowackira tett hatásával (Stefania Ciesielska-Borowska), nyomozta Ariosto ihletését (Zofia Szydtowa) vette számba és értelmezte azokat a Homérostól, Tassótól, Shakespeare-tól való átvételeket, idézeteket, irodalmi utalásokat, amelyek átszövik a művet. (Konrad Górski) stb. Magától értetődően mérték prózájának egyes elemeit Walter Scott-éhoz, vetették össze epikájának jellegét Byronéval, iróniájának tónusát Heinéével s kutatták műve egyes motívumainak általános romantikus változatait. A francia Jean Fabre a *Gondolatok órája* c. romantikus önéletrajzi költeményt a korabeli öngyilkosság leírásokkal, a téma romantikus változatainak egész sorával vetette össze; az amerikai Zbigniew Folejewski Slowacki művének „bűn és bűnhődés” motívumát sokaké közt Dosztojevszkijével párhuzamba állítva — attól el is határolva — elemezte; romantikus orientalizmusának keleti útjával való összefüggését is külön referátum vizsgálta (Jan Reyelman) s részletes tanulmány foglalkozott művének általános szláv problematikájával és motívumaival (Marian Jakobiec).

Az ülészak ugyanakkor messzemenően foglalkozott Slowacki művének az ország határain kívüli életével, elterjedésével. Slowackinak a nyugati szláv irodalmakban megnyilatkozó hatásáról Józef Magnuszewski; a vele foglalkozó orosz kritikákról és orosz fordításairól Mark Zsivov tartott előadást, de felszólalások hangzottak el művének olaszországi, osztrák, ukrán visszhangjáról is. A magyar vonatkozásokról a varsói egyetem magyar tanszékének fiatal és tehetséges tanársegéde, Andrzej Sieroszewski számolt be, előadva többek közt, hogy Slowacki *Mazeppa* c. drámája először Pesten, 1847-ben, Nagy Ignác fordításában, Egressy Gábor jutalomjátékaként került színre. Érdekes adatot közölt arra vonatkozóan is, hogy Eötvös és Slowacki személyesen ismerték egymást s felvetette annak lehetőségét, hogy a színdarab pesti előadásában szerepe lehetett a magyar írónak. A lengyel közönség körében jól ismert Kerényi Grácia, Slowacki műveinek magyar fordítója, a reformkori lengyel magyar kapcsolatok összefüggésébe, más irodalmi átvételek kapcsolatába állította a *Mazeppa* magyarországi bemutatását — s részletesen szólt a dráma 1849 utáni felújításának hazai okairól, az önkényuralom alatti visszhangjáról, valamint legújabb fordításának előkészületeiről és problémáiról. Sőtér István —, akit mint a magyar küldöttség vezetőjét nagy rokonszenvvel fogadtak — Sieroszewski adata kapcsán kiszélesítette a levonható következtetések körét. Rámutatott arra a 30-as évektől egyre inkább plebejus politikai tartalmakkal telítődő rokonszenvre, amelyek a magyar értelmiségű fiatalságot a lengyel ügy iránt eltöltötte. Ennek kapcsán nyomatékkal hívta fel a figyelmet arra, hogy a *Mazeppa* magyarországi első bemutatásának szálai (a darabot jutalomjátékul

választó Egressy Gáboron keresztül) Petőfi köréhez vezetnek, ahhoz a fiatal Magyarországhoz, amelynek a lengyel emigrációval való kapcsolataira már eddig is merültek fel adatok. Sőtér a dráma magyarországi első előadását mint ennek a kapcsolatnak fontos dokumentumát, eddig hiányzó láncszemét méltatta s utalt arra, hogy a magyar és lengyel irodalomtörténet egyik igen fontos megoldandó problémájával állunk szemben.

Az ülésszak széles világirodalmi távlata mellett figyelemre méltó volt magas irodalomelméleti színvonala. Czeslaw Zgoselskinek fentebb említett, Slowacki lírai fejlődését áttekintő tanulmánya pl. az író személyes, életrajzi-pszichológiai fejlődésétől a lírai hős (a lírai alany) fejlődését mindvégig következetesen és meggyőzően megkülönböztetve tárgyalta, s érdekes volt, ahogyan az egyes korszakokon belül a költeményeket e lírai alany valóságához való viszonya (az egyes versek hangulati jellege) alapján csoportosította s e kategorizálásból kiindulva jutott el bizonyos sajátos műfajoknak — a szokványos poetikai minősítésnél sokkalta plasztikusabb körülírásához. Magas elméleti színvonalával, érdekes végkövetkeztetéseivel keltett figyelmet Slowacki töredékes elbeszélő költeményének, a Benyovszkynak merőben szerkezeti-stiláris elemzése (Stefan Treugutt tanulmánya), amely a romantikus vegyes jellegű alkotás műfaji genozisát, összetételét határozta meg, rámutatva, hogy az antik és reneszánsz eposz-minták, a heroikus és kómius eposz, a Candide-típusú filozófiai regény, a scotti technika, stercnei meseszöveg, és a byroni példa alapanyagát hogyan közelíti a lengyel költő a nemesi elbeszélés bizonyos alapformáihoz, a *Pan Tadeus* felé. S általában a legélénkebb viták elméleti kérdések körül alakultak ki, ill. elméleti irányban keresték a megoldást. A „reminiscencia”, „átvétel”, „hatás” és „plágium” egymástól sokszor nem könnyen elhatárolható fogalmak csiszolódtak precízzé, máskor a romantikus humor, ironia és szatíra tartalmi és formai kritériumai kerültek a vita középpontjába.

Jellemző azonban az irodalomtörténeti vizsgálat komplexségére, hogy az olykor erősen elméleti megközelítések mellett nagy helyet kaptak a verstani és közvetlenül filológiai értekezések is. Külön tanulmány foglalkozott Slowacki verselésének hatásával, külön egy-egy a Kordian, ill. Benyovszky verselésével — mindegyik nagy statisztikai apparátussal, táblázatokkal, szüntelen figyelemmel az egyes alkotások verselési sajátosságaira, éppúgy, mint a lengyel verselés történetére, vagy a külföldi példák tanulságaira. — Ha figyelembe vesszük, hogy mindemellett akadt életrajzi-kronológiai kérdésekkel foglalkozó referátum is, ill. egy-egy mű közvetlen tárgyi-forrás elemeit feltáró tanulmány — valóban elismeréssel kell adóznunk a vizsgálati módszerek ilyen komplex, arányosan sokoldalú kihasználásának.

Meg kell azonban azt a benyomásunkat is említeni, hogy mind az erősen poetikai mind a kifejezetten verstani-filológiai jellegű előadások mögött meghúzódott egyfajta objektivizmus is, hogy a referátumok egy elég nagy része inkább leíró, mintsem értékelő jellegű volt. Ez azonban már azzal is összefüggött, hogy a Lengyel Népköztársaság sajátos viszonyai közt igen nagyszámú, a szocializmus építését támogató, de nem marxista, polgári irodalomtörténész, egyetemi tanár aktívan dolgozik s közülük sokan — és figyelemre méltó eredményekkel — részt vettek a szesszió vitáiban.

Hadd említsük meg az ülésszak nélküly, a mi számunkra különösen tanulságos sajátosságát is. Az egyik ilyen feltűnő, számunkra kissé szokatlan, de irigylésre méltó jelenség az volt, hogy az ülésszak reprezentatív jellege ellenére a referátumokat követő viták spontánok és elevenek voltak; az előadásokat szinte kivétel nélkül számos, kívülről elmondott hozzászólás követte, amelyek a referátumhoz és egymáshoz is szorosan kapcsolódtak s szabad előadásuk ellenére sem tartottak egyenként tovább a megszabott 10 percnél. Más, ami feltűnt, a lengyel női irodalomtörténészek nagy száma és nagy aktivitása. A referálók, a vitában résztvevő hozzászólóknak legalább 30–40%-a nő volt, akik színvonalban, a fellépés határozottságában, vitakészségben semmivel sem maradtak

alább férfi-kollégáiknál. Meglepő volt mindemellett a közönség nagyfokú és főleg kitartó érdeklődése. Az ülések közel ezer személyes befogadó terme nemcsak az ünnepélyes megnyitás óráiban, az első nap előadásai alatt, hanem mindvégig tele voltak s a sorok a harmadik—negyedik nap estébe nyúló, fárasztó vitái alatt is alig-alig ritkultak. — Az ülészaknak nemcsak tudományos előkészítése, de technikai megszervezése is mintaszerű volt. A viták magas színvonala összefüggött azzal, hogy az elhangzó referátumokat egyidejűleg sokszorosítva is kézhez lehetett kapni, hogy a pontosságot, az előadási és felszólalási határidőket mindenki kötelezőnek tartotta magáranézve. A külföldi résztvevőket is állandó szívélyes és bőkezű gondoskodás vette körül, pontos tájékoztatás könnyítette meg számukra az eligazodást; s a rendezőség előzékenységből, az ülészak befejezte után Krakót, valamint a Wroclawi Ossolineum nagyarányú Slowacki-kiállítását is meglátogathatták.

Nemcsak a nagy lengyel költő életművének, de a lengyel irodalomtörténetírás módszereinek is gazdagabb ismeretével, kellemes úti emlékekkel tért haza — mint más küldöttségek — a magyar delegáció is — köszönet érte a vendéglátó lengyel elvtársaknak!

VAJDA GYÖRGY MIHÁLY

Schiller-konferencia Weimarban

A Német Demokratikus Köztársaság 1959. november 6-tól 14-ig fényes ünnepeken emlékezett meg a nagy német nemzeti költő születésének 200. évfordulójáról. Az ünnepségek első négy napjának programja tudományos Schiller-konferencia volt, a német és külföldi marxista Schiller-kutatás számos képviselőjének részvételével. Marbachban ugyanekkor a nyugatnémet Schiller-kutatók adtak találkozót, úgyhogy nyugati részről Weimarban gyakorlatilag csak egy csoport egyetemi hallgató volt jelen. Ez az elkülönülés sajnálatosan tükrözte a két német állam tudományos kapcsolatainak lazaságát a társadalomtudományok területén, noha ennek megszüntetésére az NDK kultúrpolitikája valóban mindent elkövet. A két konferencia egyetlen közös előadója Hans Mayer volt, a lipcei egyetem nemzeti díjas tanára, aki — Thomas Mann négy év előtt adott példájára — mindkét helyen ugyanazt az előadást tartotta meg.

A nyugati részvétel hiánya egyébként annál sajnálatosabb, mivel a konferencia céljaul tűzte ki Schiller hiteles történelmi képének megrajzolását, s ehhez nem egyszer éles vitát kellett folytatnia a nyugatnémet kutatás eredményeivel, főleg a legújabban megjelent két Schiller-monográfia szerzőjének nézeteivel. 1959-ben, a Schiller-évben került ugyanis a könyvpiacra Benno von Wiese hatalmas monográfiája: Friedrich Schiller (J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, XXI, 867) — s ugyanekkor az ismert Schiller-szakértő, Gerhard Storz könyve: *Der Dichter Friedrich Schiller* (Ernst Klett Verlag, Stuttgart, XII, 516). Röviden szólva mindkettőnek az a célja, hogy a költőt a nyugatnémet politikához és társadalmi eszményekhez alkalmazza.

Ennek érdekében tagadja Benno von Wiese Schiller szellemi kapcsolatait a francia felvilágosodás gondolkodóival, elsősorban Rousseau-izmusát, hogy inkább a helyi, württembergi hagyományokból vezesse le az ifjú költő gondolatvilágát, hogy Rousseau helyett előásson egy elfelejtett württembergi teológust, Joh. Albrecht Bengelt és őt tegye meg Schiller egyik szellemi ősapjának. A költő fiatalkori lázadása így azután lázadozássá szelidül, és minden drámájában meghunyászkodással végződik az isteni világrenden

alapuló erkölcsi világrend előtt, amelynek a fennálló földi hatalom a látható kifejezése. A fiatalkori Rousseau-vers kelletlen interpretálása csak annyi, hogy Schiller a Lessing-től átvett tolerancia-eszmét (*Náthán*) nemcsak a felekezeti hitvallások fölé emeli, hanem éppen a valódi kereszténység megvalósításának tekinti ("Roußeau doch du warst ein Christ"). A Karlsschule-ből kitűnő iskola lesz, Karl Eugen hercegből, az „öreg Heródes”-ből (ahogy egykori diákjai a „gyermekgyilkost” nevezték) felvilágosodott nevelő, akire a költő még férfikorában is fiúi érzelmekkel gondol. Benno von Wiese rendkívül nagy anyagismeretét s kitűnő ábrázolókézségét végülis arra használja föl, hogy kioldja Schiller alakját azok közül az összefüggések közül, amelyekre az utóbbi években az NDK kutatás már felhívta a figyelmet. A *Görögország isteneiről* például megemlíti, hogy vitát váltott ki, de hogy mi körül folyt a vita és hogy e vitában Schiller pártján a későbbi jakobinus Georg Forster is részt vett, nem szól. Pedig, hogy Benno von Wiese ismeri az NDK-kutatás megállapításait, arról azok a nem egészen jóindulatú szavak is tanúskodnak, amelyekkel Hans-Günther Thalheim *Tell Vilmos*-interpretálásával (Notwendigkeit und Rechtmäßigkeit der Selbsthilfe in Schillers Wilhelm Tell. Goethe Jahrbuch, 1956. 230—256.) vitába száll, [767] sőt még egy helyen is — s itt helyeslően — hivatkozik Thalheimre [795]. Könyvének rendkívül érdekes része az esztétikai és a Schiller lírájáról szóló, de egészében Storzéhoz hasonló felfogást vall, ha nem is adja tudtunkra olyan világosan.

Gerhard Storz, a másik 1959-es nyugatnémet Schiller-könyv szerzője ugyanis nem kerte sokat, hanem mindjárt az előszóban kerekén kimondja, hogy tartózkodni kíván Schiller mindenfajta „aktualizálásától”, aminek — írja — csak az a célja, hogy „a kortársaknak Schillert mint politikai költőt mutassák be”. Pedig — mondja Storz — „Schillerről, az állítólagos politikai költőről járó szóbeszéd néhány drámájának anyagából indul ki és egyik-másik szentenciájára hivatkozik”. Több alapja nincs. „Műveinek teljes és valódi állását nem veszi figyelembe. Így nem is érinti sehol a költői alkotást a maga valódi jellege szerint. Hasonlóképpen áll a dolog — folytatja — a szabadság-költőre vonatkozó formulával. Fölösleges bizonyítani — mondja Storz — hogy Schiller szabadság-tana nem a társadalmi és állam-formára irányul, hanem az *ember* lényegére vonatkozik”. Szóval Storz a századforduló nemezt-liberális felfogásához tér vissza, mely Schiller szabadságfogalmát testetlenítette és — amint Alexander Abusch mondta ünnepi beszédében — semmire sem kötelező, pusztá szólamná tette. Sőt, hogy félre ne értsük, Storz azt is kimondja Schiller szabadságfogalmáról: „Még antropológiai rendeltetése... sem olyan egyszerű, hogy hozzájárulását nyerhetnénk belőle egy igen fontos mai feladathoz, tudniillik kortársaink politikai képzéséhez és az ifjúság politikára-neveléséhez”. [4] Storznak a maga módján igaza van: Schiller nem bármifajta politikára alkalmas nevelőnek, hihetőleg arra sem, amelyre Storz akarja nevelni az ifjúságot. De ebből a kiindulásból logikusan következik könyvének végső konklúziója, amelyet egy helyen úgy fogalmaz meg, hogy *mesterségének legmagasabb fokán* Schiller a saját drámai művészetét mindinkább „az *autonóm módon* érvényes művészet szempontja szerint látta”. [13] Erre a korszakára esett többek között a *Tell Vilmos* is, amelynek ezek szerint hihetőleg semmiféle politikai célja vagy mellékcélja nem lehetett, s hogy Schillernek ebben is mégis megnyilvánuló (*de csak antropológiai!*) szabadságküldetése az 1805 után következő évek folyamán „politikai értelmet nyert, és pedig egészen konkrét módon, az már — írja Storz — kivülesett Schiller életén is, látókörén is”. [429] Storz Schillere tehát nem volt politikai költő, s ha annak fogták fel mégis, az a költő szándékai ellenére történt.

Ennyit előre kellett bocsanatunk, hogy világossá tegyük, mennyire indokolt volt a weimari konferencia polemikus jellege. A konferencia akkor is polemizálni kényszerült volna, ha egyáltalán nem lett volna szándékában, s pusztán a tények felsorakoztatásá-

val akkor is polemizált, amikor a legújabb nyugati véleményeket nem emlegette. De már maga a célkitűzés: *Schiller történetileg hiteles képének felvázolása* — kötelezett.

Az első referátumot Hans-Günther Thalheim (a berlini Humboldt-Egyetem Germanisztikai Intézetének vezetője) tartotta *Nép és hős Schiller drámáiban* címen. Abból indult ki, hogy Schiller azért tudta az ellentétes osztályok konfliktusát magasabbrendűen ábrázolni elődeinél, mert szorosabb kapcsolatban állt a néppel. Fejtegetései középpontjába az „önsegély” kérdését tette: hogyan segítenek magukon Schiller hősei a rossz társadalom ellenében, s mennyi támogatást kapnak harcukhoz a néptől. Ebből a szempontból Schiller ifjúkori alakjai közül Posa márkí emelkedik ki. Mögötte áll a Németalföld népe. Thalheim igen megiszívlelendő gondolatai mellett még bizonyításra vár, valóban tükröződik-e az amerikai függetlenségi harc az *Ármány és szerelemben*, s hogy az öreg lakáj monológjában leírt jelenet az Amerikába hurcolt német férfiak búcsúkiáltásáról, hogy utolsó ítéletre visszatérnek, — vajon valóban fenyegetést tartalmaz-e (mint Thalheim feltételezi) a herceg ellen vagy inkább kétségbeesett lemondásuk bizonyítéka? Nem volt egészen világos Thalheimnek az a megfogalmazása, hogy Schiller a forradalmat „nemzeti szempontból” bírálja. Annyit jelent ez, hogy engedett a Németországon erőt vevő ellenforradalmi hangulatnak, vagy hogy német szempontból nem látta időszerűnek a forradalmat? Mindenesetre nem tisztázott, miként keresett nemzeti kiutat a forradalom kérdése elől. Szerintünk ezt a „kiutat” csak a napoleoni háborúk idején sejtette meg, s így lett 1806 után a kibontakozó nemzeti ellenállás költőjévé.

Thalheim fejtegetései nem mindenben elfogadhatók, de marxista módszerével, pártos hangjával és gondolatalkotó erejével ez az első referátum megadta a konferencia impozáns alaphangját, s az utána következő két hozzászólással együtt (az egyik e szöveg írójától származott) felvázolta Schiller történelmileg hiteles alakjának körvonala; mintegy a kereteket, amelyeket a többi referátum kitöltött, árnyalt, színezett. Bebizonyította, hogy Schiller alakját csak az életének és korának központjában álló esemény, a francia forradalom perspektívájában lehet helyesen megítélni.

A második napnak két előadója volt: Hans-Jürgen Geerdts, a greinswaldi egyetem tanára és Karl-Heinz Hahn, a weimari Goethe-Schiller-Archívum vezetője. Az előbbi *Schiller munkásságának elmélete és gyakorlata a Wallenstein tükrében* című referátumát annak bizonyítására szentelte, hogyan távolodott Schiller a *Wallenstein-triológia* írása közben fokozatosan saját korábbi, Kanton alapuló esztétikai elveitől, hogyan adott drámájának nemzeti-polgári tartalmat, hogyan jelentkezett éppen ekkor újfajta, demokratikus patriotizmusa, amelynek eredményeképpen meglátta Wallenstein bukásának indítékai közt a nemzeti feladatok elhanyagolását és a hadsereg emancipációra vágyó elemeinek visszaautásítását. Ugyanennek a fejlődésmenetnek másoldalú tükröződése volt a másik előadás tárgya: *A polgári szabadság és a nemzeti függetlenség fogalma Schiller történelmi műveiben*. Karl-Heinz Hahn nagyon világosan kifejtette, hogy Schiller mint történész a történelmet objektív folyamatnak tekintette, esztétikájának szubjektív kanti idealizmusa tehát nem jutott érvényre történetírásában, sőt történelemfelfogás határozottan közeláll Hegeléhez. Nemzeti szempontú történelmet írt akkor is, ha idegen tárgyakkal foglalkozott, mert haladó felfogása szerint valamely nemzet polgárának más országok eseményeiben is részt kell vennie, s mindig olyan korszakokat és eseményeket tárgyalt, amelyek saját korának alapjai voltak, mint a németalföldi forradalom vagy a harmincéves háború. Hahn előadásához kapcsolta érdekes hozzászólását a lipcei egyetem szlavista professzora, Rudolf Fischer: *Schiller mint a cseh történelem ábrázolója* címen — mindenekelőtt a *Wallenstein*nel foglalkozva. Schiller jól látta a cseh történelem mozgatóerőit, s Wallensteint is olyannak mutatta be, mint aki érti a cseh problémák mibenlétét. A drámát 1840-es első prágai előadásán mégis hidegen fogadták, mert Wallensteinban németet láttak, holott Schiller közösséget nem mutat be

közötte és a német érdekek között. Azt hiszem, a hideg fogadtatás oka inkább magából a drámából magyarázható. A dráma hideg, noha csillog, mint a remekbe csiszolt drágakő; ezt néhány nap múlva mindnyájan érezhettük a *Wallenstein* színházi bemutatóján. Remekmű, de csak fénye van, melege nincs.

Schiller művei és a modern szinpadi gyakorlat címen Armin-Gerd Kuckhoff, a lipcei egyetem színháztörténész professzora tartott referátumot a konferencia harmadik napján. A színházi praxisból vett érdekes példának az volt a végkövetkeztetése, hogy Schiller drámáinak cselekménye csak akkor érthető meg helyesen, ha a konkrét történelmi körülmények tekintetbevételével adják elő. Szerintünk ez a konklúzió nem minden drámára érvényes egyaránt, például a *Fiescora* vagy *A messinai menyasszonyra* aligha alkalmazható mereven. Elsősorban azokra a drámákra szól, amelyekben Schiller realista igénye magas fokon fejeződik ki. Kuckhoff előadását délután színházi szakemberek vitája követte.

A konferencia utolsó napjának délelőttjén hangzott el Siegfried Seidler előadása: *A szubjektív idealizmus legyőzése Friedrich Schiller elméleti írásaiban* címen. Az előadó (a kulturális minisztérium osztályvezetője) Schiller ideológiai fejlődését tekintette át. Fejtegetéseinek lényege szerint Schillernek már Kant előtt megvolt a maga esztétikai álláspontja, melyet a felvilágosodás esztétikai gondolataiból (Lessing) alakított ki, mellyel szellemileg a polgári forradalmat készítette elő, s bízott benne, hogy a polgári költészet ebben az irányban fog hatni. Kísérlete nem sikerült, Schilleren rezignáció lett úrrá, de a citoyen-eszményről azért még nem mondott le. Mivel a gyöngé német polgárság Schiller „felhívásaira” nem tudott forradalommal válaszolni, a költő a nevelés és a nemzeti gondolat felé fordult. Kanttól elsősorban a kritikai módszert, nem a gondolatokat vette át. A *Kallias-levelek* mutatják a legjobban, hogy saját eszményeiből indult ki. Kantot lényegében nem értette meg. Esztétikájának alapja nem annyira az ítélőerő, mint a gyakorlati ész kritikája volt. Válságos korszakának művészetelméletét az anyag és a forma, az ismeretelméleti és az esztétikai oldal merev szétválasztása akadályozta idealizmusának objektiválásában. De amikor a klasszicizmus szépségeszménye kialakult benne, újra a művészi tevékenység felé fordult, és az anyag és forma ellentétét költői tevékenységével győzte le. Nemcsak drámaiban, hanem művészetelméletében is bizonyos visszakanyarodás tapasztalható ifjúkorának felfogásához, a merev kanti esztétikai dualizmus — legalább részben — legyőzi és nem egy gondolatával a Hegel-féle objektiv idealizmus előkészítője lesz (pl. a játék-elméletben).

Seidler előadásához különösen sokan szóltak hozzá (e sorok írója is), a legtöbbben abban az értelemben, hogy Schiller művészetelméletének a próbaköve művészi gyakorlata volt, ezzel pedig önmaga cáfolta meg saját szubjektív idealista álláspontjának túlzásait.

Hans Mayer tartotta az utolsó referátumot Schiller lírai költészetéről: „*Schiller költeményei a német lírai hagyományban*” címmel. Az előadás azonban túlmélt az előre megszabott kereten, mert érdekes képet adott Schiller sajátos lírájának világirodalmi helyzetéről is. Schiller mint lírikus — drámaíró maradt, mindent drámai elemekkel épített föl. Élménylírája lényegében nincs, de a lírai én nem hiányzik nála sem. Lírai eszmévilága a legtöbb európai irodalomban idegenül hat, de pátosza valódi „élményen” alapul, nem üres retorika. Ezért tud hatni még ma is, még a költészettől távolálló embebrekre is, s a nép számára ezért ma is élő nemzeti költő Schiller.

Mayer végezetül röviden ismertette a marbach-i Schiller-konferencián szerzett benyomásait, s a weimari konferencia ezzel ért véget. Célját, Schiller történelmileg hiteles képének felvázolását, elérte. Eredményeit értékesen egészítette ki és foglalta össze volt a másnap kezdődő ünnepségen Alexander Abusch kulturális miniszter beszéde, s még előtte Joachim Müller (a jénai egyetem Germanisztikai Intézetének igazgatója) előadása a jénai Schiller-egyetem *dies academicusán*. Ennek tárgya *Schiller jénai életzede* volt;

Joachim Müller az életrajzi részletekkel együtt kitért arra a fejlődésre is, amelyen a költő a nehéz jénai években (1789—1799) átment. Egykori nagy tanárának tiszteletére az egyetem kiadta Schiller beköszöntő beszédének eredeti szövegét, melyet egykor mindjárt megjelenése után kivontak a forgalomból (Schiller — Neudruck der akademischen Antrittsrede von 1789 — Herausgegeben von der Friedrich—Schiller—Universität Jena — Jena 1959), — s melynek önelégült optimizmussal eltöltött szavain későbbi kiadásában a költő maga változtatott. Mert éppen a jénai évek spekulatív korszakán át jutott közelebb a valósághoz, ott fejlődött a nemzet s az emberiség költőjévé, demokratikus és humanista hazafivá.

A mai Schiller képét vázolta fel Alexander Abusch (a négy éve először s most második kiadásban megjelent Schiller-monográfia szerzője). Beszéde: *Schiller emberi alakja és a szocialista humanizmus* a weimari Nemzeti Színházban hangzott el, ahol 1955-ben Johannes R. Becher és Thomas Mann is méltatták Schillert. Abusch kitért a nyugati Schiller-interpretációk kérdésére, amelyek éppen a költő humanus örökségét igyekeznek kétségbevonni, s megemlékezett egy reprezentatív nyugati *Tell*-előadásról, amelyen a dráma szövegének zárószavait: „S én szabaddá teszem jobbjáimait” — törölték. Megemlékezett Schiller szerepéről a munkásmozgalomban, hangsúlyozva, hogy műveinek elsajátításához ideológiai harcra volt és van szükség. Marx és Engels — mondotta — az igazi Schillert védelmezték azáltal, hogy elvi élességgel megbírálták a költő kispolgári meghamisítását, mely költészetének erejét, forradalmi-humanista tettrehívó jellegét elmosta és valamely absztrakt, gyakorlatilag semmire sem kötelező szabadság-fogalom képviselőjévé tette, alkalmassá a német nyárspolgár házi használatára. Marx és Engels kritikai magatartása az 1859-es, százéves évfordulóval szemben mindenekelőtt az évforduló megülésének nyárspolgári jellegére vonatkozott s általában Schiller polgári-nacionalista meghamisítására, mely különösen a 48-as forradalom veresége óta terjedt el. 1848—49 után kibontakozott a német munkásosztály önálló szerepe az osztályharcban. A marxizmus három szellemi forrása közül az egyik a klasszikus német filozófia volt, és Engels azt írta: „A német munkásmozgalom a német klasszikus filozófia örököse.” A tudományos szocializmusba torkoltak a legjobb humanista szellemi áramlatok, de vele együtt valami minőségileg új is született: a feltörekvő munkásosztály saját világnézete, a dialektikus és történelmi materializmus tudománya, a szocialista humanizmus. Akkoriban Marxnak és Engelsnek arra kellett ügyelniük, hogy Schillert ne változtassák a kispolgári idealizmus szellemi koronatanújává a fiatal munkásmozgalomban. Engels ifjúkorában Schillert tartotta a legnagyobb német költőnek, s amikor Manchesterben a német ifjak az 1859-es évfordulót a *Wallenstein* táborának előadásával ünnepelték, Engels tevékenyen segítette előkészületeiket. Később az *Ármány és szerelem*-ről írta dicsérőleg, hogy „az első német politikai iránydráma”. A mi századunk kezdetén Franz Mehring, Clara Zetkin és Rosa Luxemburg védtek az igazi Schillert a munkásmozgalomban a polgári-liberális hamisítások ellen, s a német marxistákat egészen máig az a törekvés hatja át, hogy Marx és Engels gondolatait folytatva mindenoldaluan megalapozott marxista képet alakítsanak ki a nagy nemzeti költőről. Ismeretes, hogy Lenin mennyire értékesnek tartotta a német klasszicizmus örökségét, s a Német Demokratikus Köztársaságban, ahol a munkásosztály nemzetté alakult, Schillernek új reneszánsza van. Mert ő maga szabta meg, hogy a költő elsősorban „népi tárgyak” felé fordítsa figyelmét, s ő írta meg az egész emberiséget átölelő öröm dalát. A „német nyomorúság” ellen nem küzdött mindig eredményesen, de ha elmenekült is előle a „fellengző nyomorúságba”, újra arra törekedett, hogy visszatérjen a földre és így nőtt a német dráma klasszikus mesterévé. Utolsó drámájában, a *Tell Vilmos*ban egybeolvadt az idegen hatalom elleni egységre hívó szó a nemesi előjogok elleni küzdelemmel. Korából kinövő és korával szembenálló idealista jellemvonásai közül számossal kapcsolódik századunk szocialista

humanizmusához. Schiller szerencsés tárgyválasztást és a tárgy kezelésében a legnagyobb egyszerűséget kívánta a népi költőtől, s azt vallotta, hogy a tökéletes költészet nem azt ábrázolja, amit az egyes ember érez, hanem „amit minden embernek, kivétel nélkül együtt kell vele éreznie”. Ebben példát ad a mai művészeknek is. Így fejezte be Abusch, mintegy összefoglalva a konferencia aktuális célját.

A legfontosabb magyar hozzájárulás a Schiller-évhez a konferencia idejére megjelent magyar Schiller-bibliográfia volt, a Széchenyi Könyvtár munkatársainak — Albert Gábor, Dezsényi Béláné, Vizkelety András — összeállításában; Túróczi-Trostler József nemzetközi érdeklődést keltő németnyelvű bevezetésével.

A szovjet írók harmadik kongresszusának külföldi visszhangja

Német Demokratikus Köztársaság

Otto Gotsche: Die Aufgaben sind abgesteckt. Sonntag, 1959. jún. 7.

Erwin Strittmatter: Notizen vom Schriftstellerkongress in Moskau. Neue Deutsche Literatur, 1959. 8. sz. 1—14. p.

Nyota Thun: Der Ruf nach den Helden unserer Zeit. Sonntag, 1959. jún. 7.

III. Kongress der Sowjetschriftsteller. Kunst und Literatur, 1959. 7. sz. Sonderbeilage, 1—2. p.

A népi demokráciák író- és olvasóárdája, sőt a Nyugat nem egy haladó művésze is nagy érdeklődéssel fordult a III. Szovjet Írókongresszus felé, mivel az eddig megtett út értékelésében és a jövő feladatainak kitűzésében onnan várt segítséget, termékeny ötleteket, példaszerű útmutatást. A Szovjetunió tudományos és kulturális eseményei mindig és egyre inkább nagy nemzetközi érdeklődésre tarthatnak számot, különösen abban az egyedülálló történelmi szituációban, amikor a kongresszus összeült: a kommunizmus felé vezető út kapuját szélesre táró hétéves terv első tavaszán, amikor hangsúlyozott jelentőséget nyert, hogy az emberi tudat formálásában olyan fontos szerepet játszó irodalom lépést tartson a korrallal, munkára buzdítson és utat mutasson a feladatok elvégzésére.

A Német Demokratikus Köztársaság, az éppen tizedik életévét betöltő új Németország irodalmi közvéleményének ezt az élénk érdeklődését több sajátos tényező színezte. A német nyelvterület kettészakíttottsága, a két rész társadalmi berendezkedésének, következésképpen kultúrpolitikájának szöges ellentéte és a Nyugat agressziós törekvései az NDK népi kultúrájának építőit érthető, különös éberségre intik. Az irodalmi folyóiratok és napilapok éppen ezért fokozott figyelmet szenteltek a kongresszus azon témáinak és hozzászólásainak, melyek a nyugati formalista irányok ízlésbomlasztó, a társadalmi nevelőhatást és az aktív útmutatást lebecsülő és kigúnyoló törekvéseiről szóltak. Erwin Strittmatter az NDK kongresszusi delegációjának tagja már moszkvai hozzászólásában is hangsúlyozta, hogy ezek a hatások náluk nemcsak az olvasóközönség, hanem a fiatal írók között is hódítanak, s hogy hódításukat a közös nyelv és az irányított nyugatberlini könyvpiac látogatásának lehetősége nagymértékben elősegíti. A különböző stílusirányok közötti tájékozódás nehézsége, az avantgardista irodalom tetszetős, a haladás külső jeleit feltüntető és hangoztató propagandája miatt — mint erre Otto Gotsche cikke is rámutat — a demokratikus német irodalom számára a szovjet irodalom

eszmei, művészi, mesterségbeli példaszerűsége különösen lényeges kérdés. Főképp a fiatal írókat kell meggyőzni arról — hangsúlyozza Strittmatter beszámolója — hogy a művészi érték fokát nem a csekélyszámú beavatott széplélek rajongása méri, mint ami az avantgardizmus tudatosan igényelt „közönségsikerét” jellemzi, hanem a szoros kapcsolat a való élettel, a kommunizmus hősies építésének példaadó, tömegeket mozgató ábrázolása. A kommunista jövőben való hit nem azonos a szépítgetéssel, az eszmei pártosság igénye a sematikusussággal.

Az író utánpótlás kérdésének fontosságára utal Strittmatternek a *Neue Deutsche Literatur*-ban elejtett megállapítása: Kevés fiatal író látott a moszkvai írókongresszuson, pedig a fiatal írók nevelésének kérdése Hruscsov elvtárs üdvözlő beszédén kívül több hozzászólásnak is fontos része volt. A német íróképzés egyik érdekes módját az ismert lipcei Irodalmi Intézet képviseli, amelynek hallgatói írói tehetségu munkások és parasztok soraiból kerülnek ki. Az intézet tökéletesíti műveltségüket, támogatja eszmei-politikai fejlődésüket és megtanítja őket az írásmesterség megtanulható fogásaira. Hogy a belterjes képzésnek ez az útja járható és sok esetben sikeres, azt mutatják az Intézetből kikerült máris jólismert tehetséges költők nevei (Martin Viertel, Erich Köhler, Helmut Baierl).

A III. Szovjet Írókongresszus a feladatoknak megfelelően most az új írók nevelésének új formáira hívta fel a figyelmet, ami az NDK-ban nagy érdeklődést keltett. (Vö. N. Thun: *Der Ruf nach den Helden unserer Zeit.*) A kongresszus résztvevői hangsúlyozták, hogy fokozottabb figyelemmel kell kísérni az írói utánpótlás jelentős forrását: az üzemek irodalmi köreit, ahol a mindennapi munka adta élményanyag a munka- és egyben író társak kollektív segítségével mellett kristályosodhat irodalmi alkotássá. A tehetséges munkások felfedezése és támogatása azonban ne járjon az írók környezetéből való „kiemelésével”, hiszen írói tehetségének és hivatástudatának ez adta meg a természetes táptalajt és ez lehet biztosítéka a helyes irányú további fejlődésnek is. A szovjet felsőoktatás reformja az esti és levelezőoktatás formáinak megfelelő kidolgozásával már megadta a művelődés és az üzemi munka összeegyeztetésének, sőt termékeny összehangolásának lehetőségét.

A szovjet írókongresszus előtt, 1959 tavaszán lefolyt bitterfeldi konferencia, amely a Mitteldeutscher Verlag szerzői gyűléséből az NDK minden részéről összegyűlt írók, munkások és pártfunkcionáriusok megbeszélésévé duzzadt, a szovjet írókongresszussal ezen a téren is sok egybevágó megállapítást szögezett le. Az ennek nyomán meginduló „Der schreibende Arbeiter”-mozgalom, mely a munkásírók felkutatását, buzdítását és segítségét tűzte ki célul, már érdekes kezdeményezéseket könyvelhet el rövid néhány hónap alatt is. Írók és munkások kollektív irodalmi munkájáról pedig már Bitterfeldben is hangzottak el beszámolók. Így érthető, hogy a moszkvai kongresszus eredményeivel foglalkozó cikkek gyakran egybefonódnak a bitterfeldi határozatok végrehajtási módjainak keresésével. Ugyancsak a két megbeszélés tanulságai nyomán folytak le ez év nyarán a német munkásság Őnnapi Játékai Drezdában, ahol a munkásművészek egyéni és kollektív teljesítményei mindennél ékesszólóbban bizonyították a kitűzött feladatok teljesíthetőségének reális voltát.

Vizkelety András

A Szovjet Írók Szövetségének III. kongresszusa élénk visszhangot keltett a bolgár írók és irodalomtörténészek körében is. Már a Szovjet Írók III. kongresszusát megelőző viták is termékenyen s bizonyos fokig felszabadítóan hatottak a bolgár írókra, s a kongresszuson elhangzottakból igazolni vélték saját igazságukat, feleletet kaptak azokra a kérdésekre, melyek már évek óta feszítették a pártosság talaján álló, szándékukban becsületes, de ábrázolási formákat kereső és azokon vitázó írókat. Nem lehet véletlen, hogy éppen május 20-án a kongresszus megnyitását követő második napon jelent meg a *Literaturen Front*-ban Todor Pavlov írása, melyben egy korábbi álláspontját kiigazítva különös nyomatékkal beszél a szocialista-realista alkotások magas, művészi színvonalának szükségességéről, a művészetnek mint társadalmi-ideológiai jelenségnek arról a sajátos lényegéről, hogy a szépség eszközeivel kell szolgálnia a világ megismerését és megváltoztatását. Ebben a cikkben a szerző figyelmeztet arra, hogy az írók egyéni látásmódja, szubjektivitása elengedhetetlenül szükséges az objektív valóság ábrázolásához, nem szabad azonban elfelejteni, hogy a szubjektivitás nem jelent szubjektivizmust, mert az utóbbi csak „szimbólumokká, jelekké és hieroglifákká torzítja az objektív valóságot”. „A művészetben mi a szubjektivitás pártján állunk, de ellene vagyunk a szubjektivizmusnak” — írja Pavlov idézett cikkének második fejezetében, s ezzel nagymértékben hozzájárult a korábbi bizonytalanság eloszlatásához.

G. Karaszlavov a bolgár írók közgyűlésén elmondott felszólalásában rámutatott arra, hogy a szovjet írókongresszuson felmerült kérdések és problémák nemcsak azért időszerűek hazai viszonylatban, mert Bulgária is a szocialista népek nagy családjához tartozik, hanem elsősorban azért, mert a bolgár irodalom olyan nevekkel büszkélkedhet, mint I. Vazov, L. Karavelov, H. Szmirnenszki, N. Vapcarov és még sokan mások, akik a feudálkapitalizmus és a fasizmus idején példát mutattak, hogy mi a kötelessége az írónak népével és hazájával szemben. Ez a felelősség százszorososan vonatkozik korunk íróira, különösen most, mikor a bolgár nép mindent elkövet, hogy ötéves népgazdasági tervét egy-két évvel a határidő előtt teljesítse és véglegesen lerakja a szocializmus alapjait. „Ha átalusszuk nagyszerű korunkat, a nép nem fogja megbocsátani, mint ahogyan nem bocsátott meg egyetlen írónak sem, aki nem énekelt meg a szabadságért, békéért és jólétért folytatott küzdelmet!” — mondta Karaszlavov.

Ennek a felelősségnek, a harcosabb, mélyebb, életszerűbb és művészibb irodalomnak a kibontakozásáért, a szocialista-realizmus teljes győzelméért folyó harcnak a hangulata izzik a június 8-án megtartott kritikai ankéton elhangzott felszólalásokban is. A *Szeptemvri* folyóirat szerkesztőségében összegyűlt kritikusok megvitatták, hogy milyen feladatokkal kell megbirkózniuk a szocialista-realista irodalom további előrelendítése érdekében. Többen is kiemelték, hogy nem szabad teret adni a gyenge, művészietlen alkotásoknak, hogy rá kell mutatni az eddigi emberábrázolás szegénységére és egysíkúságára, követelték, hogy ne csak eszmei szempontból vizsgálják a műveket, hanem az író egyéni látásmódjának, nyelvének, hangulatteremtő erejének és szerkesztőkészségének is szenteljenek néhány sort elemzéseikben. A felszólalók többsége rámutatott arra, hogy a kritikusnak nem szubjektív megfontolások alapján kell elmarasztalni vagy feldicsérni egy művet, hanem

elvi alapról, a szenvedélyes pártosság szemszögéből, a nép harcának és törekvéseinek szem előtt tartásával. Ugyanez a szellem fűti át a bolgár drámai hónap idején bemutatott színművekről írt bírálatok nagy részét, de leginkább a későbbi, szeptember-októberben megjelent összefoglaló értékeléseket. „Ez a színdarab — írja Sz. Petrov egyik gyengén sikerült drámáról — nagyon élesen veti fel azt a kérdést, hogy a mai életről csak az írhat komoly műveket, akinek megvan a tehetsége, hogy a lényegest el tudja választani a lényegtelenről.” A cikkíró arra céloz, hogy Iván Peev, az említett darab szerzője ugyan „szocialista témát” dolgozott fel — egy vízierőmű építésének a történetét —, de csak ténybeli igazságot nyújt, csak leírja a reális világ egyik jelenségét, anélkül, hogy ebben a leírásban nyoma lenne alkotásnak, írói egyéniségnek és bármilyen egyénítésnek.

Z. Sipos István

Román Népköztársaság

A szovjet írók harmadik kongresszusát nagy várakozás előzte meg a románoknál is. Eugen Jebeleanu, a jeles költő, Petőfi, Ady, József Attila, Radnóti kitűnő tolmácsolója a kongresszus megkezdése előtt meleg hangon üdvözölte a szovjet írókat a *Gazeta Literară — Irodalmi Újság* első oldalán. A folyóirat május 21-i számában Zaharia Stancu számolt be terjedelmes riportban a kongresszuson szerzett benyomásairól, szovjet írókkal folytatott eszmecsereiről s arról a megbecsülésről, amellyel a szovjet írók román író-társaikról szóltak. Az irodalmi folyóiratok hasábjain Radu Boureanu, Eusebiu Camilar, Nina Cassian, Horia Lovinescu és más román írók írásait olvashattuk, amelyekben sikert kívántak a kongresszus munkájához. A nagy eseményről valamennyi román folyóirat megemlékezett s közülük jónéhány a kongresszus teljes anyagát is közölte.

A román irodalmi folyóiratok megtisztelő feladatuknak tartották a *kongresszus fontosságának elemzését*. A *Viața Românească — Román élet* júniusi számában szerkesztőségi cikkben méltatta az SZKP Központi Bizottsága által a szovjet írók elé állított feladatok jelentőségét. Kiemelte, hogy a rendkívüli érdeklődés, amellyel a kongresszus munkáját a szocialista országokban, sőt az egész világon kísérték, a szovjet irodalom jelentős szerepének tulajdonítható. A szerkesztőségi cikk a szovjet írók kongresszusának legnagyobb fontosságát helyesen abban látja, hogy a világ valamennyi haladó irodalmának példát mutat, a világirodalom „holnapját”, a szocialista kultúra jövőjét villantja fel, másfelől pedig a haladó irodalomnak számos egyező problémáját, közös célkitűzését világítja meg. A Román Népköztársaságban is ismert Hans Scherfig haladó dán író szavait idézi, aki szerint „a jelenben a haladó irodalmak élén a szovjet irodalom áll, amely nemcsak világítótorony, hanem óriási szervező erő is”. Hasonló szellemben elemezte a kongresszus jelentőségét a *Scrisul Bănățean — Bánsági írás* is. Más román folyóiratok, mint a *Steaua — Csillag*, az orosz és a szovjet irodalomnak a román irodalomra gyakorolt jótékony hatását emelik ki.

A szovjet írók kongresszusának vitáiból a román írók *igen értékes tanulságokat szűrtek le*. A már idézett szerkesztőségi cikk is megállapítja, hogy a román írók a vitákban a gazdag tapasztalatok kimeríthetetlen tárházát látják, amelyek főként a szocialista realizmus módszereit, az irodalmi alkotás

minőségének kérdéseit világítják meg s értékes ösztönzéseket nyújtanak a fiatal írókkal való foglalkozásra, a tömegek nevelésére.

Amint ez várható volt, a legnagyobb visszhangot Hruscsov elvtárs felszólalása váltotta ki. *Az írói munka kérdései* foglalkoztatják a *Viața Românească* júniusi számának cikkíróit. Dumitru Corbea, az ismert költő *Útmutató és vezérfonal* c. cikkében arról vall, hogy ez a felszólalás arra tanította meg a román írókat, miként kell szolgálniuk a pártot és a népet, hogyan folytathatják a harcot az irodalom segítségével a társadalomban még fellelhető káros jelenségek ellen. A szovjet íróknak sikerült végleges győzelmet aratniuk a revizionista nézeteken, az ideológiai arevonal egészségtelen tendenciái ellenében. Példájuk arra kell ösztönözze a román írókat, hogy nyílt, elvi vitákban folytassák a harcot a káros nézetek ellen. Azon a véleményen van ő is, hogy azokra, akik tévedtek, de letették a fegyvert s becsületesen elismerték hibáikat, nem kell ujjal mutogatni, de tévedéseiket sem szabad elfeledni. Ez az egész problémakör egyébként román vonatkozásban az ezelőtt három évvel (1956. VI. 18—23) tartott írószövetségi közgyűlés vitáihoz kapcsolódik, amelynek során jónéhány író határozott, pártserű bírálatban részesítettek. Ebbe a gondolatsorba tartozik Eugen Barbunak, a neves regényírónak *Korunkhoz méltó irodalmat* c. most megjelent cikkében foglalt ama fejtegetése is, hogy nincsenek javíthatatlan emberek; akit egyszer földre terítették, azt nem kell lábbal tiporni. A román íróknak Hruscsov elvtárs megállapításaiból azt a tanulságot kell levonniuk, hogy fontos elv az egymás segítése. Megjegyzi, hogy itt korántsem a szocialista rendszer ellenségeire gondol, hanem azokra, akik jószándékúak s önhibájukon kívül nem tudtak még rálépni a szocialista realizmus útjára.

Corbea felteszi a kérdést, hogy *milyen műveket vár a párt az íróktól?* Minden kétséget kizáróan jó könyveket, amelyek gondolatokat ébresztenek, érzelmeket keltenek s tettekre sarkallnak. Az olyan könyv, amely mellett elalszik az olvasó, senkinek sem használ. Hruscsov elvtárs megállapításához — az író, aki a valóságból csak a negatívumot akarja megmutatni, öreg gebén kecmereg — Corbea hozzáfűzi, ez nem jelentheti a román viszonyok között, hogy a rossz, káros jelenségeket nem kell ábrázolni. Az emberek kommunista szellemben nevelésének egyik hathatós eszköze a negatív jelenségek szatirikus ábrázolása, nevetségessé tétele, mindannak a bírálata, ami nem egyezik a kommunista erkölccsel. Fontos szempontra mutat rá Corbea, amikor azt hangsúlyozza, hogy döntő kérdés az író állásfoglalása, annak mérlegelése, hogy az író kinek az oldalán áll s milyen mértékben tudja előtérbe helyezni a követendő pozitív vonásokat.

Eugen Barbu idézett cikkében Hruscsov elvtárs felszólalása nyomán a lakkozók és a leleplezők kérdését taglalja, majd a hazai viszonyokra utal. A jelenkori román írókra nagy feladatok várnak, s a túlzások, bármilyen irányban is hatnak, károsak. Barbu a továbbiakban eréllyel ítéli el a passzivitást s pálcát tör azok felett, akik írói tehetségüket nem állítják nagy céljaink szolgálatába.

A fiatal írók nevelésének kérdése többeket is foglalkoztatott. Corbea idézi Hruscsov elvtárs párhuzamát a fiatal írók nevelése és a kukorica termesztése között s a román helyzetre vonatkoztatva szól az elhamarkodott intézkedésekről: kellő megfontolás nélkül tehetséget nélkülöző fiatalokat hoztak be az írói iskolába, írószövetségi tagkönyvet adtak olyanoknak, akik egyetlen elbeszélést írtak, de a hozzájuk fűzött reményeket később nem váltották

valóra. Corbea szerint a fiatal írókat nem szabad kiragadni természetes környezetükből, hanem munkahelyükön kell megadni nekik az alkotáshoz szükséges maximális segítséget.

A szovjet írókongresszus kapcsán érdekes *műfajelméleti kérdést* fejteget Remus Luca, a tehetséges román elbeszélő. Szurkov beszámolóját véve alapul az ún. rövid műfajról értekezik. Luca megállapítja, hogy a karcolatot, novellát a román írók egyoldalúan szemlélve kevésre értékelik. Szerinte a karcolat iskola és egyben vizsga is, olyan műfaj, amelyen a kezdő írók tanulnak, de ugyanakkor bizonyítványt is állítanak ki íráskészségükről. Luca a rövid műfaj művelését igen fontosnak tartja. Az egyszerű, rövid, tömör karcolat megírása nagy elmélyedést igényel, a válogatni tudás iránti különös érzéket, a bemutatandó világ ismeretét, a társadalmi és lélektani jelenségekben való biztos tájékozódást s a szerkesztés szabályainak alapos tanulmányozását követeli. A regényben előfordulhatnak szerkesztésbeli hiányosságok, de a rövid műfajban ez megengedhetetlen. Áll ez a szereplőkre, a helyzetekre, a cselekmény mozzanataira is. Ennek alapján szerzőnk tiltakozik az ellen, hogy egyesek a rövid műfajt ugródeszkának tekintik, amely egyfajta előtanulmány a hosszabb művek megírásához, s azt is helytelennek tartja, hogy a regényírók a rövid műfajt teljesen a kezdő íróknak engedik át. A hosszabb lélegzetű műfaj, a regény, a társadalom jelenségeit ugyan összetettebben ábrázolja, de gondoljunk csak Caragialéra, aki rövid karcolataiban a korabeli román társadalom mindmáig utolérhetetlen körképét rajzolta meg. A rövid műfaj jelentőségét Luca így fogalmazza meg: az író a társadalom jelenségeit nem egyszerre, komplex módon ismeri meg, hanem a megfigyelések fokozatos megszerzése alakítja világképét. Nos, a rövid műfaj jó alkalmat nyújt az írónak ahhoz, hogy a részmegfigyeléseket írásműbe foglalva a valóság egyes jelenségeit ellenőrizze s mintegy az olvasók megítélésére bízza, hogy megfigyelései helyesek voltak-e. A karcolat a legalkalmasabb műfaj arra, hogy az író benyomásai tömegéből a legjellemzőbbeket kiválogassa s ezeket az olvasók elé tárja. Az új embertípus megismertetését, népszerűsítését illetően pedig a karcolat szinte egyedülálló.

Eugen Barbu a *Lucafárlu* — *Hajnalcsillag* júniusi számában *A riporterek nagy családja* c. cikkében Szurkov beszámolójához kapcsolódva az irodalmi riportról értekezik. Elmarasztalja azokat a riportereket, akik régi sablonokat, konvencionális leírásokat, üres frázisokat csépelnek. A dolgozó tömegek, amelyek városokat, gyárat, üzemeket emelnek s az új társadalmi rendet építik, tisztelettel akarnak adózni az íróknak. Ez pedig az írókat arra kötelezi, hogy művészetük legjavát adják a napisajtóban is.

A kongresszusi vitákon *a kritikáról s a marxizmus—leninizmus alkotó módszereiről elhangzott megállapítások* jegyében fogant a Román Munkáspárt Központi Lapjának, a *Scinteia*-nak szeptember 23-i cikke is, amelyet az irodalmi folyóiratok is átvettek: Az apologetikus hangnem ellen az irodalmi kritikában. A cikk az irodalmi kritika lényegét és feladatát abban látja, hogy a közvéleményt kell kifejeznie, tudományos objektivitásra és ideológiai következetességre kell törekednie. Félreérthetetlenül áll ki amellett, hogy a kritikai szellemre nemcsak a rossz írások bírálatában van szükség, hanem a sikertű művek egyes fogyatékoságainak feltárásában is. Sajnálattal állapítja meg a cikk, hogy az utóbbi időben több olyan kritika látott napvilágot, amely elvtelenül a kizárólagos dicséret hangját üti meg. Így pl. Radu Popescu a *Contemporanul* hasábjain a fenntartás nélküli magasztalás hangján szól

Mihai Beniuc *Borotva*len c. regényéről. Hasonló hibát követ el Mircea Mancaş, aki a *Tribuna* c. folyóiratban erről a regényről csak szuperlatívuszokban szól. Zaharia Stancu *Keserű gyökerek* c. regényéről R. Popescu hasonló hangnemben nyilatkozik, mondván, hogy a regény hibáiról nem is kell beszélni, mert „az író ezt a művet az utókor számára írta”. Andrei Băleanu a *Scînteia*-ban Horia Lovinescu *A Boga nők* c. színdarabjáról ír csupa elismerő dolgot, azonban meg sem kíséri, hogy a darab esetleges hibáit megemlítsen. I. D. Bălan a Luceafărul hasábjain Ion Brad, Eugen Barbu, V. Em. Galan és mások műveit ismerteti magasztaló jelzők kíséretében s egyetlen kritikai megjegyzés nélkül, sőt odáig megy, hogy Marin Preda *Merészség* c. elbeszélésének jelentőségét Amerika felfedezésével hasonlítja össze. A hibák azzal tetéződnek, hogy egyes folyóiratokban az írók fényképével találkozunk lépten-nyomon, máskor pedig a folyóirat saját szerkesztőjének írásáról vagy írásairól közöl dicsőítő sorokat. Olyan tömjénező légkör alakult ki egyes körökben, hogy most már nem egy író akad, aki az esetleges bírálatot kerekén visszautasítja. A *Scînteia* tehát alapos, elemző bírálatot kér: váljon hatékonyabbá a kritika, segítse az alkotók művészetének minél teljesebb kibontakozását „és akkor a nagyközönség szemében is növekedni fog a tekintélye”.

Nem léphettünk fel a teljesség igényével, hiszen egy szűkreszabott ismeretetés keretében a szovjet írók harmadik kongresszusának nyomán a román irodalmi és művészeti körökben felvetődött valamennyi problémát, témáinak széles skáláját nem érinthettük hiánytalanul. Arról azonban meg vagyunk győződve, hogy — Remus Luca szavait idézve — a kongresszus vitái a román irodalmi sajtóban tovább gyűrűznek s a jövőben további cikkek és tanulmányok megjelenése remélhető ezek szellemében.

Pálffy Endre

Amerikai Egyesült Államok

A *Mainstream*, az amerikai Kommunista Párt kulturális folyóirata „*Hogyan látják magukat a szovjet írók?*” címmel közli Jack Lindsay beszámolóját a szovjet írók kongresszusáról. Véleményében jobbra Tvardovszkij felszólalására és Pausztovszkij cikkére támaszkodik, melyeket szintén közöl a folyóirat.

Nagy jelentőségűnek tartja a kongresszust a kommunizmus építésének célkitűzései szempontjából és azért is, mivel a Szovjetunió különböző népei az utóbbi években jelentős sikereket értek el nemzeti irodalmuk fejlesztésében, melynek hatása csak ezután fog jelentkezni. Kiemeli, hogy a kongresszus a fő hangsúlyt a művészi alkotás minőségének javítására, továbbá arra helyezte, hogy az írók lépést tartsanak az emberekben végbemenő igen nagy változásokkal, és tisztázzák az „újszerűség” problémáját ebben a helyzetben.

Bár a kongresszus célkitűzéseit Lindsay minden tekintetben helyesnek tartja, jelentős teret szentel a kongresszuson megnyilvánult negatív jelenségeknek. Elsősorban Szurkov beszámolóját marasztalja el, azzal, hogy nem ütötte meg a megfelelő hangot. De elmarasztalja Szmirnov felszólalását is, aki megpróbált ugyan áttekintő képet adni a szovjet irodalom irányairól és problémáiról, de ez a kép vázlatos maradt. Lindsay úgy látja, hogy bár hiány-

zott a beszédekből az átfogó elemzésre való törekvés, mégis kialakult valamelyes összefüggő kép a szovjet irodalom mai szakaszáról.

Lindsay hiányolja, hogy a felszólalók nem kísérelték meg egységbe foglalni azokat a fő kérdéseket, amelyek felvetődtek a kongresszuson, és amelyek összefüggnek egymással, és nem próbálták meg vonatkoztatni azokat a hét-éves terv társadalmára. Ezért, „ha a felszólalók a szovjet társadalom ezen felfelé ívelő szakaszának problémáira vonatkoztatták volna megjegyzéseiket, akkor általánosításaikkal leszállytak volna a felhők közül” — írja.

Lindsay úgy látja, hogy sok író hajlamos volt olyan álláspont elfogadására, hogy akik megpróbálták maguk mellé állítani a fiatalokat, demagógok voltak. Úgy véli azonban, hogy ezt az álláspontot elsősorban azok az öreg írók képviselték, akik nem szeretnék ha háborgatnák őket, és akiknek rosszul estek a Hruscsov beszédében tett megállapítások is. Lindsay úgy érzi, hogy az idősebb írók részéről, akik többségben voltak a kongresszuson, valamilyen félelem van a fiatalok iránt, és ez megmutatkozott a küldötték arányában is: közülük csupán mintegy 14 százalék volt 41 évesnél fiatalabb.

Annak ellenére, hogy a fő kérdések nem domborodtak ki kellőképpen, Lindsay úgy véli, hogy új energia, új alkotási cél születése hatotta át a kongresszus munkáját. „Számos nehézség és probléma áll még előttük, mivel nem lehet könnyű megoldásokat találni egy olyan kultúra megteremtésének feladatában, amely egyszerre eredeti és egységes, szilárdan megalapozott és mégis alkalmazkodik egy gyorsan, eddig nem tapasztalt mértékben fejlődő társadalomhoz. De megtalálható az új lehetőségek hatalmas ösztönző ereje is, és a kongresszuson éreztem azt a szellemi erjedést, amely új formák és új képek keresésére bátorítja az embereket. A bosszúság és csalódás percei után, a szovjet írók harmadik kongresszusáról alkotott véleményem ebben a meggyőződésben kristályosodott ki” — fejezi be Jack Lindsay.

Kovács József

Latin és újlatin verstani kutatások

Örömmel foglalunk össze e címen négy olyan tanulmányt, amelyek közül téma szerint egyik sem magyar vonatkozású, s mégis mindegyik az: tanulságot, okulást nyújt mindazoknak, akik a magyar verstant az európai verstan szerves részének tekintik, s akik nemzeti formáink mögé, tárgyi tudásuk segítségével, szinte önkéntelenül is szélesebb távlatot rajzolnak. E négy tanulmány azonban első pillantásra nagyon különböző: az első a középkori latin verselésre vonatkozó tudnivalókat foglalja össze és számos ponton tovább is építi; a második a latin és az újlatin vers közti összefüggések igen bonyolult problémáiban próbál eligazítani; a harmadik a spanyol vers-történetnek olyanféle rendszerezése, mint nálunk Horváth János *Rendszerez magyar verstan*; végül a negyedik egyetlen modern francia költő, a nálunk is jól ismert Francis Jammes verselését tárgyalja. Az utolsó mű mellé magyar analógiát sajnos azért nem tudunk állítani, mivel egyetlen nagy költőnk sincs, akinck egyéni versrendszeréről egész könyvet kitöltő, korszerű monográfia állna rendelkezésünkre. Ki hibája ez, most ne kutassuk; ismerkedjünk meg inkább az említett négy mű legfontosabb módszertani és ténybeli tanulásaival.

I.

A svéd Dag Norberg *Introduction à l'étude de la versification latine médiévale* című munkájában (Stockholm, é. n. [1958], 218 lap)¹ kiválóan tudja érzékeltetni, mily Scyllák és Charybdisek közt siklik ma is az európai verstörténet hanyatott hajója. A kontroverz nézetek és magyarázatok forgatagát már az előszó valósággal drámaian idézi föl,² ámde ha átugorjuk a bevezető fejezetek finom részletmegjegyzéseit, melyek egyébként a középkori versbeli hangsúlyozásnak jóformán összes problémáit felgöngyölítik, a jellegzetes sorzárlatok (asszonánc, rím), az alliteráció, a metrum- és strófa típusok tárgyalása mégis azt mutatja, hogy a szerző meglepő határozottsággal és biztonsággal igazodik el a korábbi kutatások eredményeinek labirintusában (l. e. tekintetben Norberg igen gazdag bibliográfiáját: 191–7). Benyomásunk szerint az egész műnek e rész a magva, s ezért rövid ismertetésünkben mi is elsősorban ezzel foglalkozunk.

Ami a rímet illeti, vagyis azt a versalkotó elemet, amelyet Norberg — sajátos módon — még a metrumok leírása és elemzése előtt tárgyal, ennek a latin költészetben való elterjedését a 38 kk. lapon szerzőnk talán túlságosan Norden ismert tanulmányának

¹ Korábbi műve: *La poésie latine rythmique du haut moyen âge*. Stockholm, 1953.

² Vö. az előszó következő soraival: „La métrique est un des sujets qui offrent le plus de prise à la controverse. Et, dans ce domaine, tout particulièrement l'interprétation du vers latin du Moyen Âge. Les latinistes sont enclins à le considérer plus ou moins comme un vers classique, les romanistes ne voient parfois en lui qu'un vers roman déguisé. D'autres encore s'appuient sur la versification moderne ou sur des considérations métriques générales et peuvent alors se convaincre eux-mêmes d'un rapprochement tout à fait hypothétique ou invraisemblable. ... Il n'est pas rare que des savants s'accusent réciproquement de manquer de sens du rythme et du mètre” (5).

szellemében mutatja be: miközben igen kategórikusan fogalmaz,³ kissé megfélekedzik arról a problematikáról, melyet legutóbb W. Beare (*Latin Verse and European Song*. 1957, 254 kk.) sokkal hajlékonyabban vázolt fel. Sajnos Norberg, jellegzetes pozitívizmussal, többnyire csupán írott emlékeknek hisz, s észébe sem jut megvizsgálni, mire kötelez, éppen a rimmel kapcsolatban, az újlatin verselés vizsgálata. A keleti, pontosabban a balkáni és dunatíji romanizmus ugyanis, melyből idővel az ósromán nyelv sarjadt, nyilván a 4–5. században elszakadt a nyugati fejlődéstől: ha tehát a román népköltészet (a rímet folklorisztikus vonatkozásban ma is csak kevésbé ismerő szláv népektől körülvéve!) teljes egészében rímes, ennek legvalószínűbb magyarázata az, hogy a latin népdal már akkor, amikor a keleti romanizmus külön utakra tért, jelentékeny mértékben ismerte a rímet, mint a vulgáris latin nyelven szerzett népekeknek egyik fő formai ismervét. Talán ez a népköltési színvonalon lappangó, mintegy irodalom alatti régi latin rím hatott Ambrus hitelesnek tartott himnuszainak asszonáncaira éppen úgy, mint a 6. században a már következetes rímelő Venantius Fortunatusra és Vergilius Maróra (vö. Beare: i. m. 261–2), továbbá azokra a kelta, pontosabban ír költőkre, akiknek gazdag, sőt olykor virtuóz rímtechnikája nyilván befolyásolta a Karoling-kori rímelés gyors fejlődését is.⁴

Ugyancsak a rimmel kapcsolatban érdemes tennünk még egy megjegyzést. Annak igazolása végett, hogy a középlelatin költészetben különbözőképpen hangsúlyozott szók is összeeszengethettek, tehát például *abolita* és *oblita*, *infimo* és *limo*, Norberg kései szerzőre, mégpedig a 15. századi Jean Tisserant-ra hivatkozik (47). Kérdés azonban, vajon e francia származású latin költő nem véghangsúlyosan olvasta-e a latin szöveget, s nem ezért különböznek-e az ő kétszótagos rímei annyira az olasz Aquinoi Tamásnak ugyanapon idézett és hangsúlyozás szempontjából kifogástalan rímeitől (vö. *gloriosi* / *pretiosi*, *mysterium* / *pretium* stb.)? Az efféle etnikai jellegű, tehát szubsztrátumszerűen ható tényezőket természetesen a középlelatin verselés kutatójának is hasznos figyelembe vennie.

Örömmel állapítjuk meg, hogy egy-egy alkalommal, így az alliteráció tárgyalásánál maga a szerző is gondolt ilyesmire, s a germán, pontosabban az angolszász alliteráció hatását keresi egyes, Angliában írt himnuszokban. „La poésie germanique avait dû servir ici de modèle” (51) írja Alcuinusnak egyik, adonisi sorokban szerzett himnuszáról, ahol a sorkezdő alliteráció 2–2 sort csatol össze (i. h.). Van Norbergnek olyan példája is (55), ahol — akrosztichonos versben — egy-egy négysoros szak összes sorai ugyanazon hanggal (az idézett szakaszban csupa *m*-mel) kezdődnek. Mindez persze a régi magyar költészet szempontjából sem közömbös, bár számos esetben aligha lehet valaha is „szételemezni”, mennyi régi költészetünk alliterációiban az ősi vonás és mennyi tulajdonítható nyugati ösztönzéseknek.

A legtöbb középlelatin metrumot Norberg nagy gonddal vizsgálja. Igen érdekes, amit a jambikus trimeter metszetének eltolódásáról olvashatunk (70–1): érdemes lett volna azonban megjegyezni, hogy a „Dulces modos | et carmina—Præbe, lyra | Treicia” típusú Karoling-kori sorok közvetlen előzményt nyújtanak a hasonló tagolású ófrancia *octosyllabe*-hoz, mely a francia népdalban mindmáig zeneileg is igen gyakran 4,4 tagolást mutat. Ugyancsak érdekes a katalektikus trochaikus tetrameter (vagy más néven: septenarius) elemzése: ennek ugyanis volt a középkorban egy olyan — Norberg szerint archaikus — változata, amelyben csupán az utolsó előtti szótagnak kellett feltétlenül rövidnek lennie; az összes többi trocheust lehetett spondeussal is pótolni (75–6). Ime az újabb ritmusrealizációs szabadságok középkori előfutára! Sajnos annak a kérdésnek taglalásával, vajon ebből a hosszú sorból, illetve a trochaikus tizenhatosból vált-e ki Norberg szerint is az olasz *ottonario*, továbbá az ezzel egyező ibériai és román népi sorfaj, szerzőnk adós marad (vö. azonban már Fr. d'Ovidio klasszikus tanulmányával: *Sull'origine dei versi italiani*, a *Versificazione italiana ed arte poetica medioevale* kötetben, 250–1).

Ami általában a latin hangsúlyos verselés kezdeteit illeti, Norberg is, mint korábban Beare (i. m. 213–4), elutasítja W. Meyer ismert elméletét a hangsúlyos ritmika

³ „La rime est venue à la poésie de la prose rhétorique comme Norden l'a montrée” (38). De vajon például a keleti eredet teóriáját valló Segdwick kutatásai ellenére (vö. *The Origin of Rhyme*. Revue Bénédictine, 1924, 330 kk.) csakugyan ez-e ma is az elképzelhető egyetlen megoldás?

⁴ Norberg, alig utalva mindeme közbeeső állomásokra, csak a Karoling-kor tényeire figyelmeztet; szerinte „Dès l'époque carolingienne, la rime avait fait, dans la poésie lyrique, de grands progrès techniques” (41).

sémi eredetéről s helyett, igen szerencsésen, bevezet egy olyan módszertani fogást, amely az időmértékes formák hangsúlyos változatainak keletkezését könnyen megérteti. Az átjátszás kulcsát ugyanis Norberg abban találja meg, amit ő „imitation de la structure”-nek, vagyis az időmértékes sorfaj „szerkezeti utánzásának” nevez (94 kk.). Ezen eljárás legfőbb alkotóeleme a metszet tiszteletbentartása: a metszet ugyanis a középkorban bizonyára élesebbé vált ahhoz képest, aminő korábban, az időmértékes verselés keretében lehetett. Szerkezeti elem Norberg szerint azonban a szótagszám is, valamint a zárlat (cadentia) ritmusa mind a metszet előtt, mind pedig a sor végén. Így keletkeztek azután az olyan szakaszok, ahol legfeljebb a zárósorban felel meg a hangsúlyos ictusok elosztása a hajdani hosszú szótagoknak. Egy mozarab Agáta-himnuszban az új ritmusképlet nagyjából így alakult (Norberg jelölése ~ ~ ~ ~ ~ | ~ ~ ~ ~ ~): „Additur poena | crudelis et sacra, — Virginis sacrae | torquetur mamilla, — Diuque torta | abscondi praecepit — Uhera sacra” (95).

Máskor a hangsúly már az első felsorban is eltolódik, s így a ritmus — ismét Norberg jelölését alkalmazva — a ~ ~ ~ ~ ~ | ~ ~ ~ ~ ~ séma szerint alakul: „Tellurem cunctam | pugillo concludis” (97; Jensteini János 15. sz.-i prágai püspök verse).

A hangsúlyos sapphicum mindeme változataitól, melyek bennünket, magyarokat saját verstörténetünk számos ténye miatt igen közelről érdekelnek, Norberg elválasztja azt a formát, amelyet például egy III. Henrik császár koronázására írt 11. századi ének képvisel (vö. Carmina Cantabrigiensia 16; Norbergnél 147). Itt ugyanis a felsorok alapképlete az adoniszsi sor s a szótagszám meglehetősen szabadon ingadozhat. Ezúttal szöveg szerint is oly közel járunk Szent László énekünk latinjának feltehető mintájához, hogy a két szöveg közti esetleges kapcsolatot érdemes lenne közelebbről megvizsgálni: „O, rex regum | qui solus in evum — Regnas n celis, | Heinricum nobis — Serva in terris | ab inimicis.” ~ A költemény befejező sorai nem kevésbé tanulságosak: „Laus creatori, | angelorum regi, — Cuius imperium | manet in evum — Per infinita | seculorum secula.”

Norberg igen gazdag példaanyagának természetesen más részletei is számunkra érdekességgel bírnak, hiszen új, meg új adalékok szolgáltatnak annak a konvergenciának közelebbi megismeréséhez, amely a középkorban keletről hozott népköltési hagyományaink és az európai költői formák közt kétségtelenül bekövetkezett. Négyütemű — Németh László szerint: négytagú — ősi soraink szótagszámbeli normalizálódását elősegíthették például olyan nyugati népénekek, aminő az „Ave maris stella” családja tartozó következő könyörgés (Norberg: 151; a forrás Meyer: *Preces* 165): „Audi nos clamantes, Christe Ihesu bone, Adtende misertus Nostra exoratus.”

Ugyancsak népénekből idézi Norberg a mi kanásznotáinknak megfelelő középlatin metrumot: „Miserere, miserere, | Deus miserere, Vniam ei concede | et peccata dele!” (156; a forrás: Meyer: i. m. 141). Érdekes módon elválasztja azonban ettől a goliardikus metrumot, amelyről határozottan kijelenti (187): „le vers goliardique . . . n'avait aucun lien direct avec un vers quantitatif quelconque” (tehát a trochaikus septenariusszal sem?). Amint látjuk, Norberg általában óvakodik terebélyes „metrum-családfák” konstruálásától, tehát óvatosabban jár el, mint például negyedszázaddal ezelőtt Verrier, aki — a különböző sor- és felsorzárlatok váltakozására utalva — rendszerint szélesebbkörű összefüggések megállapítására törekedett.

Kiváló megjegyzései vannak azonban Norbergnek nemcsak metrumokról, hanem strófatípusokról is, valamint olyan jellegzetesen középkori műfajokról, aminő például a sequentia (171—2). Bennünket az utóbbi műfaj köztudomás szerint elsősorban Mária-siralmonk miatt érdekel; vannak azonban a sequentiaformák közt olyanok is, amelyeknek technikája messze túlmutat nemcsak ezen a műfajon, hanem a középkori költészet körén is. A sequentia ugyanis nagyon kedvelte például a hosszabb sorok aprózását, belső rímekkel történő díszítését, s nyilvánvaló, hogy Balassi-strófánk hármas periódusainak csírája is benne rejlik például az ilyen szakaszokban: „Terra floret, Sicut solet Revirescunt lilia, Rose flores Dant odores Canunt alitilia” (174—5; a forrás Du Méril: *Poésies populaires*, 1847, 232 kk.). Más kérdés azután, minő interferenciák lehettek sőt bizonyosan voltak is különböző korokban, különböző területen a még hagyományosan latin s a már vulgáris nyelvű törekvések közt.

Mindent összevéve, Norberg kutatásai tehát nemcsak mint szintézis érdekelnek, hanem értékesek anyagfeltáró voltak miatt is; reméljük, a belőlük leszűrhető tanulságok előbb-utóbb beleolvadnak középkori költészetünk európai hátterének alaposabb megismerésébe.

Norberggel ellentétben, aki csak alkalmilag tért ki egyik-másik középlatin versforma újlatin megfelelőire (l. alább), a svájci Michel Burger tanulmánya — *Recherches sur la structure et l'origine des vers romans* (Genève—Paris, 1957, Société de Publications Romanes et Françaises, 188 lap) — kifejezetten azzal a céllal íródott, hogy az újlatin, pontosabban a nyugati újlatin népek legfontosabb metrumainak eredetét megvilágítsa. E célnak megfelelően M. Burger, aki a metrika másik jeles kutatójának, A Burgernak fia⁵, művét két részre osztotta: az első rész — sajnos nemcsak a román népköltészetnek, de a régi olasz költészetnek is részleges elhanyagolásával — néhány különösen fontos újlatin metrum középkori használatának leírását tartalmazza, a második rész pedig, címének megfelelően (*Des vers latins aux principaux vers des langues romanes*), a korábban tárgyalt hat-hét metrum, illetve stófatípus latin előzményeit foglalja össze. Burger figyelme a következő újlatin metrumokra terjedt ki: 10 szótagú sor (ez a francia *décasyllabe*, illetve az olasz *endecasillabo*), tizenegyes, tizenhármass és tizenötös, végül — A. Burger kutatásai nyomán — az a stófatípus, melyet az óprovençal lírában IX. Vilmos tett híressé.⁶ Ami mármost e formák leírását illeti, ez voltaképpen kevés újat tartalmaz; összehasonlító újlatin verstan híján azonban mégis tanulságos francia, olasz, spanyol és portugál verstörténeti tényeket legalább töredékesen egymás mellett látnunk. Kár persze, hogy M. Burger leíró módszere nem a legszerencsésebb; a jól jellemzett francia és provençal adatokhoz ugyanis az olasz és ibériai dokumentáció nem csatlakozik egészen egyenrangúan. A *décasyllabe* olasz megfelelőjét, az *endecasillabot* például szerzőnk anélkül írja le, hogy figyelembe venné A. Levinék a dantei tizenegyes változataira vonatkozó, ma is igen fontos tanulmányát (vö. Archivum Romanicum XIV). Nem megnyugtató minden részletében az olasz költészet kezdeteire való utalás sem: a *Ritmo cassinese*-vel kapcsolatban is érdemes lett volna az ott előforduló *endecasillabok* szerkezeti szerepére tüzetesebben rámutatni (25. l.; a teljes szöveg elemzéséről l. Cl. Margueron, Neophilologus 1951, 83—5).⁷ Nyilván sokkal helyesebb lett volna itt is hivatkozni G. Bertolinak arra a tanulmányára, amely a legrégebbi olasz költészetben is fellelhető, nem kötött szótagszámú formákra figyelmeztet (vö. *La più antica versificazione italiana*. Giorn. stor. della lett. ital. CXIII, 256—61). Nem meggyőző az az eljárás sem, amelyet A. Burger M. Serretta ismert könyvével kapcsolatban tanúsít: az *endecasillabi di dodici sillabe* problémáját (vö. Studi danteschi, XXIV, 79 kk. l.) nyilván csak akkor lehet Serretta felfogásának szellemében tárgyilagosan bemutatni, ha mindjárt itt kerül említésre Serretta nézeteinek sarkalatos pontja: az ti., hogy pl. Giacomo da Lentino következő sora: „Sicome audivi — che vai lontana parte” (5 + 7, Burger jelölése szerint 4' + 6') az *endecasillabo* keletkezésének arra az ősi fokára mutat, amikor a tizenegyes még két, igen lazán összeforrt kisebb sorból állt. Nem eléggé szemléletes a *verso de arte mayor* leíró elemzése sem; e kérdés részleteiről azonban alább, T. Navarro spanyol verstanának szentelt beszámolóinkban emlékezünk meg. Még csak annyit, hogy Burger művének deskriptív részében túlságosan keveset foglalkozik a verstan statisztikai vonatkozásaival; felesleges indokolnunk, hogy különböző szövegemlékek tüzetes elemzését az olyan általánosságok, mint például „les hémistiches de forme éssssé ~ et sssssé — sont relativement fréquents” (35)

⁵ A Burger itt idézett két fontos tanulmánya: *Les vers de la duchesse Dhucda. Mélanges Marouzeau*. Paris, 1948, 85—102; *De l'Virgile à Guillaume IX, histoire d'un mètre*. Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance. XIII (1951), 7—25, 121—36.

⁶ Két trochaikus, 7 + 4, vagy 8 + 3 osztású tizenegyes 8 + 7 osztású tizenötös követ; „Compaigno no puose mudar | qu'eo no m'effrei De novellas qu'ai auzidas | e que vei Qu'una donna s'es clamada | de sos gardadors a mei” (65). Az A. Burger feltetelezte 7. századi latin előzményről („Sacratissimi martires | summi Dei”) vö. 151, 159.

⁷ Ily körülmények közt persze szó sem lehet a sorfajingadozások funkcionális kiértékeléséről, pedig Margueron minden bizonnyal helyesen jegyezte meg a *Ritmo Laurenziano* ritmusáról: „Dans un ensemble d'*ottonari*, un vers plus long sert à présenter un personnage, à souligner une image, un sentiment, un geste, une attitude, à donner à la pensée un tour plus sentencieux ou solennel, d'une façon générale à mettre en valeur tel détail destiné à frapper l'imagination de l'auditeur, enfin à marquer un *ritardando* de la cadence en fin de tirade et avant une pause” (i. h. 85).

kevésé pótolhatják.⁸ Sajnálatosnak tartjuk a középkori zenére vonatkozó kutatások teljes mellőzését is: e tekintetben Burger munkája még a zenei anyaghoz szerfölött ritkán folyamodó Norberghez képest is inkább visszafejlődést jelent, illetve egy még régiesebb módszer alkalmazását.

Lássuk mármost W. Burger verstörténeti okfejtését. Ami az időmértékes latin verselésnek hangsúlyossá való átfejlődését illeti, e tekintetben Burger G. Lote eredményeiből indul ki: Lote ugyanis, mint ismeretes, azt állította, hogy már Ambrus püspök himnusz-ritmusa hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozásán alapul (vö. *Histoire du vers français*, I, 25). Burger a hangsúly előtérbe nyomulását ily régi korba nem meri visszahelyezni; elismeri azonban, hogy az ambroziánus versforma már kezdeti stádiumában került a kéttagú szavakat mind sorkezdő, mind sorzáró helyzetben, aminek persze nyilvánvaló következménye volt például az „Aeternae rerum conditor”-típusú sorok gyakoribbá válása (l. 8. jegyzetünket). A későbbi ambroziánus sorok hangsúlyos jellegét persze Burger sem tagadja ilyen határozottan, sőt felteszi, hogy esetleg e hangsúlyozó értelmezés kiterjedhetett a mintául szolgáló eredeti ambrusi szövegekre is: „Il est d'ailleurs possible”, írja ezzel kapcsolatban, „que le peuple ait scandé [mikor?] les hymnes d'Ambroise non d'après les règles de la métrique traditionnelle, mais en se laissant guider par l'accent des mots qui devenait intensif” (103). Mindez azonban, valljuk be, meglehetősen ködös általánosság; alig több annál, amit már W. Beare írt e kérdésekről 1957-ben (vö. i. m. 227 kk.).

De talán időtállóbbak Burger eredményei akkor, amikor — könyve címének megfelelően — a leíró részben tárgyalt újlatin versformák latin előzményeiről kell nyilatkoznia. Kétségtelen sok megszívlelendő van abban, amit Burger a *décasyllabo* és az *endecasillabo* eredetéről ír (107 kk.): szerinte e sorfaj előzménye nem lehet sem a sapphicum, amint d'Ovidio gondolta (példája: „Ut queant laxis | resonare fibris”), sem pedig a középkorban ritka alkaioszi sor, amint Ph. A. Becker vélte (vö. Horatius: „Vides ut alta | stet nive candidum,” az utolsó szótagra helyezett mellékhangsúllyal), hanem sokkal inkább a *trimeter iambicus* (vö. „Haece nostra nobis conferunt peccamina”),⁹ amelynek előforduló — ha nem is túlságosan gyakran — olyan változata is, mint „Audite omnes | versum verum magnum”, illetve „Precamur patrem | regem omnipotentem”. Burger azonban tudja, hogy az *endecasillabo* számos változatának, így az *endecasillabo a maiore* típusnak a trimeter sem nyújtja kielégítő magyarázatát, s ezért végeredményben maga is mindazon más megoldási kísérletekre utal, amelyeket már 1904-ben felsorolt W. Thomas *Le décasyllabe romain et sa fortune en Europe* c. munkájában. Ezenkívül Burgernek érdemes lett volna hivatkoznia még egy fontos metrumra: arra a 4 + 6 szótagú sorra, amelyet mind mozarab himnuszokban, mind pedig a 11. századi délfranciaországi latin költészetben megtalálunk (vö. „In te loca | pulera sunt omnia”), s amely feltétlenül interferál a *décasyllabe* hasonló tagozódású, s mind a metaszetnél, mind pedig a sorvégen hangsúlyos zárlatú változatával (vö. „Quant li sol-leiz | converset en leon”). Minderre D. Norberg — aki a latin emlékeket alighanem Burgernél alaposabban ismeri — előbb clemzett könyvében teljes joggal figyelemztetett (i. m. 152–3; l. még W. Suchier: *Franz. Verslehre* 60).

Megnyugtatóbb, amit Burger — felhasználva atyja kutatási eredményeit — a *verso de arte mayor* eredetéről mond (122 kk.). Nem teljesen bizonyos ugyan, hogy ez a sorfaj az *asclepiadicus minor* leszármazottja, de annyi kétségtelen, hogy a 9. század közepén a Dhuoda-féle kézikönyv egyik Epigrammá-ja, a *sdrucchiolo*—zárlat helyett elterjedő *piano* zárlateival (vö. „Hoc a me ceptum | tu perforce elemens”; „Opem ad destram | sublevans axem” stb.) valóban előzményül szolgálhat a középkorban még oly változatos szótagszámú *verso de arte mayor* kialakulásához (az előbbi latin sor meg-

⁸ Hogy pedig a statisztika milyen hasznos lehet verstörténeti téren, azt — sajnos inkább önkénytelenül — ezúttal éppen Burger igazolja: aligha véletlen, hogy a 14 hitelesnek tekintett ambroziánus himnusz 428 sora közül, hangsúly tekintetében, a jambusi lüktetést legjobban követő *Aeternae rerum conditor* típust (Burger jelölése szerint: s s s s s s s s, vö. 83) 124 sor képviseli, s a csak egy hangsúlyeltolódást mutató 2. típust, melynek mintája *Noctis profundae pervigil* (s s s s s s s s) 96 sor, vagyis együttvéve a teljes sorszám 50,1 %-a.

⁹ Ez az összehasonlító kísérlet persze nem új: megtaláljuk már a 19. sz. második felében is, vö. E. Stengel: *Rom. Verslehre*, a Gröber-féle Grundriss I. k.-ében (15–6).

közelítő spanyol megfelelője: „Una donzella | tan mucho hermosa”) ¹⁰. Meglepő viszont, hogy Burger csupán bibliográfiájában tartja számon A. Morel-Fatounek azt a régebbi vélekedését, amely szerint az arte mayor az ófrancia középmetszetes, ún. *décasyllabe lyrique*-ből származik (vö. Romania 1894, 209–31, valamint Kaiblinger Fülöp, EPhK. 1912, 147–51).

Érdekeseen foglal állást A. Burger az alexandrínus latin előzményeinek kérdésében (131 kk.). Szerinte e sorfaj minél inkább a jambikus dimeter megkettőzésében keresendő; az így keletkezett hosszú sor mindkét felében lehetséges *piano*-zárlat is. A. Burger feltevése nagyon valószínű; olyan hangsúlyos jambikus tetrameterekből, mint „In te Christe credentium | miserearis omnium” valóban könnyen fejlődhetett egyrészt az óspanyol „Si el huérfano guardáredes | e viúda defendéredes”, másrészt a szicíliai Cielo d’Alcamo metruma a híres „Rósa frésca aulentíssima | ch’appári invér la státe”, majd — a paroxyton és oxyton végződésnek elhatalmasodása folytán — a *Pèlerinage de Charlemagne* metruma éppen úgy, mint az olaszban a „Gerusalem celeste | questa terra s’appella” típusú sorok, a későbbi *martelliano* középkori előképei. Burger szintéziséből kimaradt azonban Verriernek szintén ide tartozó francia népdalsémája („Je m’en irai au bois d’amour où personne n’y entre”), valamint az az ókori háttér, amelyet ő Plautus-idezéttel, illetve az e mögött sejtethető vulgáris-rusztikus ritmusemlékekkel érzékeltetett („Domum redimus clanculi, | dormimus incenati”). Nyilatkozik Burger a katalektikus trochaikus tetrameternek a vágás verssel való összefüggéséről is (138 kk.); szerinte az „Apparebit repentina | dies magna domini” sorfajból keletkezett [!] a 7' + 5' típus (a mi ismertebb jelölésünk szerint: 8 + 6): „Dies illa erit magna | quasi mille anni”. M. Burger végül átvette atyjától azt a kísérletet is, amely a latin hangsúlyos hexameter [!] késői ritmikái nyomait kívánja felfedezni például a következő ófrancia sorban: „Ce fu Judas | li trahitres | deputaire” (a mérték Burger jelölése szerint 7' + 3', vagyis 8 + 4). Amint az elmondottakból kiderül, M. Burger eredményeit távolról sem tarthatjuk véglegesnek; annyi azonban kétségtelen, hogy aki majdan a műfaji és földrajzi eloszlás tényeinek szemmel tartásával ismét megvizsgálja latin és újlatin versformák genetikai összefüggéseit, annak kétségtelenül utalnia kell e buzgó svájci szerző véleményére is, amely nem egy kérdésben elfogadhatatlan ugyan, számos más tekintetben viszont hasznos útbaigazítással szolgálhat. ¹¹

III.

Mennyire szilárdabb alapra épülne a középlatin verstörténet is, ha mindegyik újlatin nép versformáinak történetét olyan kiváló szintézis tárgyalná, aminő Tomáš Navarionak, a Columbia-egyetemen működő emigráns spanyol professzornak *Métrica española* című kitűnő kézikönyve (Syracuse University Press, Syracuse—New York, 1956, 556 lap)! A fonetikusként is jól ismert szerző (vö. *Estudios de fonología española* stb.) műve, mint fentebb már említettük, sokban hasonlít Horváth János rendszerezéséhez, többek közt abban, hogy mindkettőnek bevezetése valóságos „annotált bibliográfia”: az előmunkálatok módszeres áttekintése. Ámde, s ezt már sajnálattal állapítjuk meg: mekkora különbség van a spanyol metrika tanulmányozásának története s a magyar verstörténet között! Abból a korból, amelyből a mi Mária-síralmunk csaknem teljesen elszigetelt emlékként emelkedik ki, a spanyoloknak már verstanuk van, a *Reglas de como se debe trovar*, don Juan Manuel infáns tollából. Sajnos nálunk a királyfiak sem akkor, sem később nem írtak verstanokat, s mások sem elméleti munkákban követték provençal traktátusok, így a 14. századi *Flors del gay saber* bölcs tanácsait, legfeljebb írásbeliségre alig méltatott, üldözött virágénekekben...

De nemcsak e sokkal régebbi hagyományok választják el a spanyol verstörténetet a miénktől. Elválasztják, mégpedig a mi szempontunkból egyáltalán nem előnyösen, fontos módszertani különbségek is. Nálunk kiváló fonetikusok verstannal mindmáig

¹⁰ Vö. még azzal, amit fentebb a III. Henrik koronázására írt himnusz formájáról mondtunk.

¹¹ Burger eredményeiről Norberg — aki a művet már nem használhatta fel — nagy óvatossággal nyilatkozik: „nous sommes, en général, d'accord pour ce qui est de l'origine de la versification latine rythmique. Mais pour son évolution, nous sommes arrivés à des résultats bien différents” (190, j.).

tor	na	ba	la	ca	be	ça	e	es	ta	ba	los	ca	tan	do szünet
20	30	16	20	18	35	18	(22)	18	25	16	25	17	36	30 (45)
	46		38		53		40		41		42		66	
	84				93				83				111	

T. Navarro közikönyvének egyik érdeme az, hogy tárgyalásmódja szigorúan történeti szempontú: nagy fejezetei (*Juglaria, Clerecia, Gaya ciencia, Renacimiento, Siglo de Oro, Neoclasicismo, Romanticismo, Modernismo*, sőt befejezésül *Postmodernismo*) egyben a spanyol költészet történetének korszakjelzői is. Mindegyik korszakkal kapcsolatban külön alfejezetek foglalkoznak egy-egy sorfajjal vagy strófatípussal: futó pillantást kell tehát csak vetnünk a tartalomjegyzékre, s máris megtudjuk: korszakokonként milyen sorfajok és milyen strófatípusok virágoztak. Egy-egy forma története is könnyen összeállítható a sok kis alfejezetből: a „juglaria”, vagyis a jongleur-költészet korában például hiába keresnők még a spanyol földön valószínűleg provençal eredetű *endecasílabo*, mivel e forma csak később, a „clerecia”, vagyis a klerikus-költészet korában kezd majd virágozni. Igazán népszerűvé és változatossá azonban a spanyoloknál ekkor sem lett: elterjedése elsősorban a reneszánsznak és a Siglo de Oronak tulajdonítható (csupán az utóbbi korban, a spanyol klasszicizmus korában honosodik meg az *endecasílabo*ban írt formák leghíresebbike, az olasz költészetből átvett szonett is). Más formák, mint például a fentebb már említett, de nálunk kevésbé ismert *verso de arte mayor* (vagy egyszerűen: *arte mayor*), elsősorban a 14. századi „Gaya ciencia”-hoz tartoznak, tehát nyilván e tekintetben is vannak olyan kronológiai határok, amelyeket a nem-spanyol metrikusok, például M. Burger, nem mindig szöktak figyelembe venni.

¹² Vö. *La versificación irregular en la poesía española*. Madrid, 1920. További bibliográfiát közöl Cl. Margueron, a 7. j.-nél idézett művében.

¹³ E mérések megbízhatóságának hallgatólagos előfeltétele persze az a hipotézis, hogy a spanyol hangzórendszer abszolút és relatív időviszonyai, beleértve a dinamikus hangszűrést következtében beálló nyúlást is, a 12. század óta nem változtak lényegesen. E hipotézis szükségességére Navarro kifejezetten utal (34), s valóban az a benyomásunk, hogy legalábbis a viszonylagos értékek szempontjából feltétlenül igaza van. Persze fontos lenne, ha ismernők e híres középkori vers dallamát is, vagy legalább némi értesülésünk volna a Cid-románccal egykorú előadásmódjáról.

lehetséges,¹⁴ de ezeknek gyakorisága például Juan de Mena *Labertino de Fortuna* c. költeményében nem egyforma: mindenesetre a két legközönségesebb típus (AA és BB) az összes változatok 80%-át teszi ki (AA: 54%; BB: 26%). A leggyakoribb sortípus tehát: „Suplico me digas | de donde veniste”.

Ha terünk engedné, örömmel követnők korszakról korszakra T. Navarro jeles összefoglalását, annál is inkább, mert legutolsó fejezetében (*Postmodernismo*) részletesen foglalkozik a nálunk legismertebb 20. századi spanyol költő, García Lorca versformáival is (461 kk.). García Lorca rendkívül változatos és hajlékony formakincsét azonban szerzőnk bizonyára azért tudja kiválóan elemezni, mert mindenkor szem előtt tartja nemcsak a spanyol műköltészet sok százados hagyományait, hanem azt is, ami a nagy spanyol költőt főképpen ihlette: hazája népköltészetét. A két formarendszer mintegy García Lorca életművében olvad új és valóban klasszikus szintézisbe; a *verso semáibre*, melyet T. Navarro a *postmodernismo* korának s ezen belül különösen García Lorcának tulajdonít, ritmikai újítás ugyan, de a tudós metrikus mégis így ír róla: „Empleó García Lorca este modo de versificación en breves composiciones que evocan la gracia y soltura de las canciones populares” (478). Ilyen előzmények után természetes, hogy T. Navarro akkor is, amikor eredményeit össze kell foglalnia, a műköltészet metrikai áttekintését szerves egységbe kapcsolja a spanyol népköltészet formáival. S most következik a meglepetés: kiderül ugyanis, hogy a hosszú fejlődés ellenére a műköltészet számos sorfaja a népköltészetben sohasem honosodott meg. T. Navarro áttekintése központjába a nyolcast állítja, mégpedig a négysoros szakokba csoportosított nyolcast (*cuarteta octosílaba*), melyről ezt írja: „Es la más corriente de la estrofas populares. Se cuentan por millares en las colecciones folklóricas” (541). Teljesen hiányzik azonban — amennyire e tipizálásnak hinni lehet — a népköltés formakincséből egész sereg sorfaj, különösen pedig olyanféle hosszú sorok, mint az *alejandrino*, az *arte mayor* és a monometrikusan alkalmazott *endecasílabo*. Kérdés azonban — s ez további vizsgálatot igényelne — nem élnek-e a népdalban tovább a középkori spanyol költészet ritmizálási hozzá: nagyon szubjektív — történetét (Yves Le Hir: *Esthétique et structure du vers français d'après les théoriciens du XVIe siècle à nos jours*. Paris, 1956); P. Cassagne (*Versification et métrique de Baudelaire*. 1906) és P. Guiraud (*Langage et versification d'après l'oeuvre de P. Valéry*, 1953) művein kívül alig találunk efféle kísérletet. Ezért vettük örömmel kezünkbe Monique Parent kitűnő esszéjét — *Rythme et versification dans la poésie de Francis Jammes* (Strasbourg—Paris, 1957, 254 lap) — ama költő verseléséről, aki sajátosan provençai bájú lírájával a 20. század egyik legnagyobb magyar tehetségét, Radnóti Miklóst is megihlette. M. Parent tézise alighanem azért sikerült igen jól, mert, szerencsés körülmények folytán, olyan hírforrásokat is igénybe vehetett (így Fr. Jammes

IV.

Az igen gazdag francia verstani irodalomban is párjukat ritkítják az olyan monográfiák, amelyek külön könyvben számolnak be egy-egy nagy francia költő versművészetéről. Hiába lapozgatjuk a francia verstani kutatások legújabb — s tegyük mindjárt hozzá: nagyon szubjektív — történetét (Yves Le Hir: *Esthétique et structure du vers français d'après les théoriciens du XVIe siècle à nos jours*. Paris, 1956); P. Cassagne (*Versification et métrique de Baudelaire*. 1906) és P. Guiraud (*Langage et versification d'après l'oeuvre de P. Valéry*, 1953) művein kívül alig találunk efféle kísérletet. Ezért vettük örömmel kezünkbe Monique Parent kitűnő esszéjét — *Rythme et versification dans la poésie de Francis Jammes* (Strasbourg—Paris, 1957, 254 lap) — ama költő verseléséről, aki sajátosan provençai bájú lírájával a 20. század egyik legnagyobb magyar tehetségét, Radnóti Miklóst is megihlette. M. Parent tézise alighanem azért sikerült igen jól, mert, szerencsés körülmények folytán, olyan hírforrásokat is igénybe vehetett (így Fr. Jammes

¹⁴ T. Navarro így alakította ki a maga rendkívüli hajlékony és szemléletes tipológiáját:

A e ví despojados	F non governándome
B o flor de saber	G Aristóteles cerca
C de nuestro retórico	H en aquellos que son
D dádiva santa	I e non ves los príncipes
E ovo lugar	

özvegyének és leányának közléseit), amelyek a jövő kutatói számára már nyilván sokkal nehezebben vagy egyáltalában nem lesznek hozzáférhetők. A költő személyi varázsa tehát — legalábbis az említett közvetítéssel — eleven erővel hatott a kutatóra, s bizonyára ezért merete a szerző (aki egyébként Jammes nyelvénck is hivatott búvára, amint arról *Fr. Jammes, Etude de langue et de style* c. könyve tanúskodik) mindjárt műve elején felvetni a verstani kutatások legnehezebb problémáját: hogyan is mondta, hogyan képviselte el a költő saját verseit? („Comment Francis Jammes entendait-il ses vers?” 19). M. Parent (akinek tudományos irányítója, az előszó tanúsága szerint, R.-L. Wagner, a Sorbonne tudós nyelvész professzora volt) e ritmikai kérdést elsősorban hangtani vonatkozásban ragadta meg: véleménye szerint ugyanis a Dél-Franciaországban élő költő nyilván abból a regionális köznyelvből indul ki, amelyet a Provence java részében, többek közt Béarnban beszélnek, s ahol például a szóbelseji és a mássalhangzó utáni „néma e” még sokkal erősebben hangzik, mint más vidékek regionális köznyelvében. Jammes számára tehát az a alighanem ejtett magánhangzó volt például ebben a

sorban: „Elle ne te le rendra pas” (ejtése kb.: *élla nə tə lə rãdra pá*), bár a közfrancia kiejtés ilyen esetekben egészen ritmustalan hangsoporthoz vezető eliziókat követelne (M. Parent szerint a sor közfrancia kiejtése ez lenne: *ell' ne t' le rendra pas* 22). Az ejtett „e caduc”-ök jól magyarázzák a sok „césure féminine”-t (vö. „La douce hirondelle | poursuit les guêpes — dans le silence. | C'est l'heure des vèpres”) s egy-egy meghökkentően merész rímét is ennek a költőnek, aki annyi naivsággal és mégis annyi raffiniériával teremtett művészi kifejező eszközt a francia népdal sok évszázados technikájából. Ki feledhetné az ő lágyan mormolt „rime féminine”-jeit e sorokban.: „Mon amie, mon amie, écoutez les cerises — chanter sur la pelouse chaude”, majd a *chaude/reines-claude* rímekre felelő váratlan befejezést: „Ce sont les reines des cerises — qui s'endorment dans l'enclos de . . .” (27). Persze nem csupán az „e caduc” ejtismódján múlik Jammes sajátos technikája. M. Parent tipikusan délvidékieknek mondja a *pâle/natal* típusú rímeket, *happer* és *laisseis* (tehát infinitif és imparfait) összecsendítését, augusztus' francia nyelvének két-szótagos ejtését például a következő, egyébként szabályos alexandrinusban: „Ce fut au mois d'Août [a—out !] une heure après midi” (43), valamint sok más sajátosságot. A szerző feltevései és olvasatai általában rendkívül csábítóak, noha — s ezt rögtön hozzá kell tennünk — nem pótolhatják eléggé azt a hiányt, hogy Jammes kiejtését sajnos egyetlen hanglemmez sem őrizte meg. E veszteség joggal hasonlítható ahhoz, ami nálunk Jammes kortársának, József Attilának hangjával történt: a sors fájó játéka folytán immár egyiket sem tudjuk az utókor számára teljes hitelességgel felidézni.

A könyv következő fejezetei tisztábban, egyértelműbben verstani jellegűek: Jammes metrumai, formalizáló kísérletei (különösen stórfaképletei), ritmikus prózája, alliterációi és más akusztikai vonatkozású kifejező eszközei mind-mind sorra kerülnek. Az elemzés mindvégig izgalmas, bár itt-ott nagyon is elkelt volna szélesebb verstörténeti kitekintés. Jammes alexandrinus helyett alkalmazott trimeterei (vö. például „La gomme coule | en larmes d'or | des cerisiers” (68) nem egyéni újításhól erednek, hanem szoros kapcsolatban állnak a középmeteszet tompítására irányuló korábbi, egészen a romantikusokig visszanyúló kísérletekkel. Mint Victor Hugonak, úgy Jammesnak is vannak persze olyan trimeterei, melyekben a hármas tagoláson kívül még szóvég utal a háttérbeszorult régi metsetnek a helyére: „la cigale — Crie aigrement | aux coeurs | touffus | des cerisiers” (i. h.). Egy-egy esetben az analízis sajnos elmarad a verses szövegek finomságai és klasszikus szimmetriái mögött; sajnáljuk például, hogy a 2 szótagú sorok családjában nem jutott alkalom (90) a következő, egyszerűségükben is szinte utánozhatatlanul gyöngéd sorok behatóbb elemzésére (ezúttal versszerűen kell idéznünk, a „látható nyelv” teljes tiszteletben tartásával):

Elle est grande, elle est blanche,
elle a des bras très doux.
Elle est très droite et penche
le cou.

Persze vannak fejezetek, így a *Vers libérés* és a *Le rythme vivant* címűek, melyek a verselemzéssel kapcsolatban minden igényünket tökéletesen kielégítik, s melyek méltán szolgálhatnak ösztönzésül a mi stilsztáink és metrikusaink számára is. S még valamit! Nálunk oly ritkán esik szó egy-egy vers több változatáról, hogy irodalmi szövegeink tanulmányozása rendszerint csak egy síkban mozog, és csupán a végleges fogalmazványra szorítkozik: M. Parent viszont, igen öröndetes módon, számos kísérletet tesz

James szövegeinek „mélységi”, azaz a változatokat szintén figyelembe vevő analízisére is. Jammes-ot mint művészt legjobban az így megállapítható változtatások igazolják: ezekből derül ki ugyanis, hogyan valósul meg, hogyan lehetséges egyáltalában a *hétköznapi nyelvnek költői nyelvvé* történő szublimációja. Befejezésül hadd idézzünk egyetlen példát Jammes módszerére. Arról a strófáról van szó, amelyben Jammes, úgy is mint a természet szépségeinek ihletett énekese, a „sentiment de la nature” legjellegzetesebb képviselőjéhez, Rousseauhoz fordul, mégpedig a maga végtelenül egyszerű és közvetlen hangján. Rousseau-t idéző négy sora az első kidolgozásban sem több egyetlen nosztalgikus sóhajnál (vö. 134—5):

Ô Rousseau!
Où sont les
sons des
chalumeaux ?

A *les, des* rím azonban túlságosan súlytalan volt a témához képest, s amellett olyanféle játék, mint az „Angélus” következő kis sorai: „Je prend *ma* — pipe en glaise — que j'allume à [!] une braise” (226). A végleges megoldásra azonban egyetlen tipológiai jellegű változtatás rávezette a költőt: ezáltal kidomborodott a *Rousseau/où sont* asszonánca s egyszersmind tiszta jambussá vált az addig bizarrul sántító 2—3. sor:

Ô Rousseau!
Où sont
les sons
des chalumeaux ?

Joggal reméljük, hogy ezentúl a 20. század lírájával, s különösen modern költőink technikájával foglalkozó kutatóink asztalán ott lesz Monique Parent munkája is. S talán talán — avagy maximalizmus-e ez? — egyetemi hallgatóink is éppen ebből tanulják majd meg, mi minden derül ki annak a költőnek a verseléséből, aki világhírét többek közt felszabadult ritmusának, témái és formái csodálatos harmóniájának köszönheti.

Gáldi László

LENGYEL BÉLA

A szovjet orosz irodalom története — új megvilágításban*

Többé-kevésbé ismerjük a szovjet orosz irodalom klasszikusait, de arról az izgalmas és páratlanul tanulságos folyamatról, melynek során az új irodalom megszületett, igen hézagosak az ismereteink.

Több éves kollektív munka eredményeként rövid egymásutánban jelent meg annak a két irodalomtörténetnek első kötete, amelyek valóban új megvilágításba helyezik a szovjet orosz irodalmat.

A Metcsenko, Poljak és Tyimofejev szerkesztésében megjelent egyetemi tankönyv több mint hétszáz oldalon ismerteti az 1917 és 1940 közötti korszakot, a Gyementyev szerkesztésében napvilágot látott monográfia még ennél is jóval részletesebben tárgyalja az 1917 és 1929 közötti éveket.

A régebbi irodalomtörténetek megérdemelten emeltek ki számos kiváló alkotást, de egyrészt igen kevésbé tájékoztattak azokról a körülményekről, amelyek között létrejöttek, másrészt pedig a tárgyalt írók és művek kiemelésével egyidejűleg háttérbe szorult nem egy értékes író és alkotás.

* *История русской советской литературы*. Ред. коллегия: Метченко, А. И., Поляк, Л. М., Тимофеев, Л. И. Том первый, 1958. Изд. Московского университета; *История русской советской литературы*. Отв. редактор: Дементьев, А. Г. Том I. 1917-1929 гг. М., 1958. Изд. А. Н. СССР.

Az új monográfiák rendkívüli módon kiszélesítik ismereteinket a szovjet orosz irodalomról; az eddig ismertet összehasonlíthatatlanul sokszínűbb kép váltja fel. Most bontakozik ki csak igazán a fejlődés történetileg hiteles képe. Az elért eredményeket nem lehetett volna a rengeteg kísérletezés nélkül létrehozni s ezeknek beható, tárgyilagos, kritikai elemzése nélkül nem alakulhat ki kielégítő kép az irodalomtörténeti folyamatról.

Nem szándékozunk részletesen foglalkozni a két irodalomtörténettel, csupán néhány fontosabb kérdésre fordítunk figyelmet.

Hadd szóljunk először a két munka alapján azonos felépítési elvről. Mindkettőnek igazi jelentősége magának az irodalomtörténeti folyamatnak már említett bő ismertetésében rejlik. Ehhez a részhez — az eddigi gyakorlat szerint — monografikus fejezetek kapcsolódnak. Ez a szerkezeti kettősség elvileg problematikus, de gyakorlatilag szükségszerű, elkerülhetetlen. Ilyen felépítésnél kiküszöbölhetetlenek bizonyos ismétlődések; lehet-e például kihagyni az irodalomtörténeti folyamat tárgyalásából Gorkij kulturális forradalmi, irodalompolitikai, szerkesztői tevékenységét, amelynek a monografikus részben is megvan a maga helye? Hasonló a helyzet Majakovszkijjal is. Természetesen lehetetlen volna az egyes korszakokba beolvastva tárgyalni, szétदारabolni Gorkij, Majakovszkij, vagy más klasszikusok tevékenységét. Súlyosabb kérdés azoknak az íróknak a kiválasztása, akik a monografikus tárgyalás kitüntetésében részesülnek. Itt az a veszély fenyeget, hogy a kiválasztottakkal egyenrangú írók háttérbe szorulnak, hamis optikát kapnak. Metesenkóék monografikusan tárgyalják Gorkijt, a húszas évek irodalmából Majakovszkijt, Gyemjan Bednijt, Szerafimovicsot és Furmanovot, a harmincas évekből A. Tolsztojt, Solohovot és Osztrovszkit. Úgy látjuk, a szerkesztők bizonyos szűkkeblűséggel jártak el: monografikusan kellett volna tárgyalni olyan írókat, mint Gladkov, Leonov, Makarenko; de az 1940-ig terjedő időszakból még akár tizenöt nevet felsorolhatnánk. A monografikus fejezetek kevés számát az sem teszi indokolttá, hogy a munka egyetemi és főiskolai tankönyvnek készült. Annál nagyobb örömmel tapasztaljuk a Gorkij Világirodalmi Intézet három kötetre tervezett munkájának Gyementyev szerkesztésében megjelent első kötetében a névsor lényeges kibővülését. Az 1929-cel záruló korszakban monografikus tárgyalásban részesül Gorkij, Szerafimovics, Vsevolod Ivanov, Furmanov, Brjusov, Blok, Gyemjan Bednij, Majakovszkij, Jeszenyin, Bagrickij, Trenyov, Lavrenyev; a szerkesztőség jelzi, hogy több író, aki jelentős szerepet játszott a húszas években (Fagyecjev, Gladkov, Fegyin, Leonov stb.) a második kötetben kap monografikus fejezetet. Ez nemcsak külsőség: a monografikus tárgyalásmóddal „rangban előlépett” nem egy olyan jeles író, aki valahogy degradálódott az értékrendben, elveszett az irodalomtörténeti folyamat ismertetésében. Amikor egy-egy ilyen tartalmas Ivanov- vagy Bagrickij-portrét olvasunk, rendkívüli módon kitágul előttünk a szovjet irodalom.

Metesenko, Poljak és Tyimofejev egyetemi és főiskolai tankönyve összehasonlíthatatlanul többet nyújt a korábbi tankönyveknél, nemcsak anyagának bőségével, de nem egy régebbi hibás nézet kiigazításával is. Az irodalomtörténeti folyamat leírásában nem egyszer igen találóan mutat rá a fejlődésre, így például arra az útra, melyet a szovjet orosz irodalom a *Vasáradattól* a *Csapajeren* keresztül a *Tizenkilencenig* megtett. Az eddigiéknél jóval bővebben szól a szovjet drámáról. Egyes monografikus fejezetei, különösen a Gorkijról és a Majakovszkijról szóló részek (az előbbi Bjalik, az utóbbi Metesenko munkája), nem egy értékes újabb szemponttal, mozzanattal gazdagítják az ismert klasszikus arcképeket. Egy ilyen nagyarányú kollektív vállalkozásnál nehéz feladatuk van a szerkesztőknek. Csaknem mindig adódnak bizonyos egyenetlenségek: az ismertető jelleg mellett helyenként nem érvényesül eléggé a kritikai szemlélet s olykor szűkösek vagy el is maradnak a művészi forma elemzései. Egyes esetekben még némileg megmutatkoznak egy túlhaladott szemlélet maradványai, így például Gyemjan Bednij néhány élesen kritikus versének megítélésében vagy Gladkov *Energija* hőseinek értékelésében. (Nem elvont, hanem nagyon is élő típusok ezek, a szocializmus születési korszakának történetileg hiteles hősei.) Az irodalom sajátos természetét nem veszi figyelembe az olyan összegező megállapítás, hogy a harmincas évek irodalma szemellátható, vitathatatlan haladást mutat az előző korszak irodalmához képest. Számos olyan író neve kimaradt a kötetből, aki nemzetközileg jelentős szerepet játszott a húszas-harmincas években. (Ognyev, Taraszov-Rogyionov, stb.)

Már a monografikus fejezetekről szólva jeleztük, hogy a moszkvai irodalomtörténeti intézet kiadásában megjelent, Gyementyev által szerkesztett munka tudományos értéke jóval nagyobb az előbbiéénél: igaz, hogy itt nem korlátozták a munkatársakat pedagógiai célkitűzések. Az anyag rendkívüli gazdagsága, tárgyilagos, történeti szemlélet, eleven, színes, olykor drámai előadásmód jellemzi az arcképekkel, kézirat-fotokópiákkal, első

kiadások és folyóiratok címlapjainak képével élénkített kötetet, mely mindvégig lenyűgöző képet fest a szovjet orosz irodalom 1917 és 1929 közötti korszakáról. Az irodalomtörténeti folyamatot ismertető bevezető tanulmány Tyimofejev műve; a monografikus részeket ebben a kötetben is a legjobb szakemberek készítették. Fontos újdonságok vannak a könyvben, mely külön fejezeteket szentel a szovjet orosz irodalom külföldi kapcsolatainak, az irodalmi folyóiratoknak s az irodalmi élet krónikájának. A bátran és bőségesen alkalmazott, szerencsésen kiválasztott idézetek az egykorú irányzatok programjaiból közvetlen közelünkbe hozzák ezt a viharos korszakot. Csak helyeselhetjük, hogy a mű alkalmat nyújt arra, hogy közvetlenül megismerhessük a gyakran képtelennek tűnő proletkultos, futurista és egyéb nézeteket, természetesen történeti tárgyilagossággal értékelve azokat. Így értjük csak meg igazán, hogy ezek a nézetek egyrészt megfeleltek a kor izzó atmoszférájának, másrészt tisztában látjuk a velük járó veszélyeket is: azt is, hogy a párt és a kormány művészetpolitikája sohasem volt azonos ezeknek az „ultrabalos” szerveknek, csoportoknak a programjaival, amelyeknek súlyos hibáira elsősorban Lenin több ízben erőlyesen rámutatott. Lunacsarszkij, aki maga is teljesen tisztában volt a kultúrális örökség jelentőségével, nyilvánvalóan azért nem vetett gátat a proletkultos, futurista és egyéb szélsőséges törekvéseknek, mert ezeket is kísérleteknek tekintette az új, szocialista mondanivaló adekvát művészi kifejezésére. Amikor azonban nyilvánvaló lett az egyes törekvések zsákutcászerű, retrográd jellege, főképp az, hogy akadályozzák az irodalom egészséges fejlődését, a párt és a kormány művészetpolitikája határozottan fellépett ellenük. Hasonlóan tiszta képet ad a könyv a RAPP-ról, a proletárirók szervezetének tevételes fejlődéséről, majd elfajulásáról, a legkiválóbb szovjet írók ellen folytatott káros kiütközéseiről. A Rapp-on kívül az eddigieknél jóval közelebből megismertet a húszas évek egyéb irányzataival is.

A bevezető tanulmány helyesen mutat rá, hogy a húszas évek elvi vitái összefüggésben voltak az irodalomelmélet kidolgozatlanságával. Érzékeny hiányt pótol a könyv azzal, hogy bemutatja a húszas évek irodalomelméleti nézeteit. Általában a kötet jó elméleti megalapozottságáról beszélhetünk: ez mutatkozik meg abban, ahogy megmutatja a líra elsődleges jelentkezésének szükségszerűségét, a korai szovjet orosz próza és dráma közötti összefüggéseket, az elvont romantikus és a naturalista szemlélet felől a realizmus irányába mutató tendenciákat, a régi és az új forradalmi romantika közötti különbséget, a tartalom és a forma kezdetben nem ritka ellentmondásait, a NEP-korszakban bekövetkezett átmeneti befelé fordulást egyes íróknál, az irodalmi örökség megújuló hatásának szerepét a magasabbrendű és mélyebb emberábrázolásban; helyes határozottsággal ítéli el azt a vulgáris nézetet, amely lebecsülte a húszas évek mély humanizmussal, életigenléssel teli műveit, amelyek nem álltak szoros kapcsolatban a társadalmi valósággal, amilyenek például A. Grin romantikus elbeszélései. Így áll a helyzet Jescsenyin mélyen emberi költészetével is, — ez is a szovjet irodalom elválaszthatatlan része, amely részt vesz a szovjet ember jellemének formálásában.

Minden elismerést megérdemel a könyv teljességre törekvése, úgy tűnik, mégis elmaradt a korszak néhány írójának bemutatása: így például Ognjev nevével csak felsorolásokban találkozunk.

Véleményünk szerint vitatható Libegyinszkij *Egy hét c.* regényének értékelése: a húszas évek elejének, a nehéz polgárháborús esztendőknél ilyenfajta ábrázolása külsőleg és belsőleg éppoly hiteles és igaz, mint a csapajevi heroizmus művészi képe. Nem hatol a probléma mélyére Taraszov — Rogyionov *Csokoládé c.* regényének értelmezése. A némileg leegyszerűsítő magyarázat nem ad feleletet arra a kérdésre, hogy ez a világhírűvé lett, bonyolult, ellentmondásos erkölcsi problematikájú regény, a hős különös áldozata miért fejtett ki olyan lelkesítő hatást a nemzetközi munkásmozgalomban, mindenekelőtt az illegális kommunistáknak a szektáriánus felfogáshoz közelálló részében. Nem kielégítő Pilnyak munkásságának értékelése sem: hármennyre komor, leverő ez a művészi szemlélet, — talán az író akaratától függetlenül, talán annak ellenére — nem ritkán keresztültör a forradalom születésében vajdó nép ereje, legyőzhetetlensége; úgy látjuk, *Ivan Moszkva c.* idézett elbeszélésének lényege is az: hogyan kerül a forradalom által vezetett állásba eszével, akaraterejével a teljesen elmaradott zürjén nép tanulatlan fia. Ha Pilnyak valóban következetes makacssággal fordult volna szembe a forradalommal, érthetetlen volna, miért közölték írásait a kommunista sajtó különböző orgánumai. Mindez természetesen nem kíván a pilnyaki szemlélet apológiája lenni, de a századokban gondolkodó tudományos kutatásnak itt még további reflexiókra van szüksége.

Igen értékes a húszas évek szovjet orosz irodalmának külföldi kapcsolatairól szóló fejezet, mely helyesen értékeli a korszak haladó polgári irodalmát, rövid, találó jellemzést ad a külföldi szocialista irodalom kialakulásáról, értékeiről és hibáiról s rámutat a kölcsönhatásokra.

Az irodalmi lapokról, folyóiratokról szóló fejezetet túlzás nélkül tudományos szenzációnak mondhatjuk. Szinte ismeretlen világba vezet be és tökéletesen meggyőz arról, hogy egy korszak irodalmi problémáit lehetetlen nélkül megismerni.

Az irodalmi élet krónikája c. befejező részben kézzelfoghatóan, a maga folyamatosságában, plasztikusban bontakozik ki a Szovjetunióban lezajlott kultúrradálalom története. Nem hiányoznak a film, színház és képzőművészet legfontosabb eseményei sem. Megismerjük a jelentős irodalmi művek megjelenési helyét és idejét (nemesak a könyveket, hanem az egyes verseket is), az irodalmi lapok, folyóiratok megindulását (a vidéki lapokét és általában a vidéki eseményeket is!), az rói egyesületek létrejöttét, a különféle intézményekben tartott előadásokat, vitákat, az irodalmi kávéházakban lezajlott költői esteket, az emlékesteket, ünnepségeket, az írók elhalálozásáról való megemlékezéseket; még az emigráció fontosabb irodalmi eseményei és a szovjet orosz irodalomra vonatkozó külföldi sajtónyilatkozatok is megtalálhatók a krónikában. Magával ragad a szovjet irodalom gazdagságáról tanúskodó rengeteg név, adat. Nem vagyunk illetékesek kritikát mondani a teljességet illetőleg, de kijelenthetjük: mégha ki is lehetne egészíteni itt-ott egy-egy adattal, az eseménykrónika jelenlegi formájában is hallatlanul értékes.

Mindkét új könyv beszédes bizonyossága annak a nagy fejlődésnek, melyet a szovjet irodalomtudomány a legutóbbi években megtett. A sok új adat mellett megerősíti ezt a szemlélet és a tárgyalásmód magas színvonala. A két könyv hatalmas lépést jelent azon az úton, amely a szovjet irodalom történetének egyre teljesebb, problémáinak egyre mélyebb feltárása felé vezet.

HOPP LAJOS

A pozitivismus bírálatához*

A XIX. század első felében közvetlen előzményként új irányú irodalmi kritika széleskörű kibontakozása figyelhető meg Franciaországban. A XVII. és XVIII. századba visszanyúló, dogmatikussá meredevett klasszicista szempontú kritika mellett teret hódít a történetiség elvét kezdeti fokon képviselő kritikai gyakorlat, mely a dogmatikus előítéleteken felülemelkedve a mű magyarázásának és elemzésének szándékán alapul. Az irodalmi közélet harcaitól átszőtt kritikai tevékenység — Thibaudet elnevezésével élve — két áramban bontakozik ki: az egyik a „critique des maîtres” Chateaubriand-nal, Hugo-val, Lamartine-nal, Gautier-val az élen, a másik az ún. „critique de professeur” La Harpe-től Sainte-Beuve-ig. Vannak akik a professzori kritika helyzete szempontjából a restauráció korának olyan alakjait fűzik össze, mint Guizot, Cousin és Villemain, míg a romantika és az irodalmi kritika kapcsolatát vizsgálók Villemaint és Sainte-Beuve-t állítják előtérbe.

Taine elemző módszere, az irodalmi művek megmagyarázására irányuló törekvés találkozott a szaktudománynak már Taine előtt megnyilvánult fejlődési tendenciájával. Taine ebből a szempontból annak az irodalomvizsgáló iránynak a folytatója, amelyet Mme de Staël és Villemain kezdeményezett. A *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales* c. (1800) művében Mme de Staël vizsgálat tárgyává tette a vallásnak, az erkölcsnek, a törvényeknek az irodalomra tett hatását, de a műveletet fordítva is elvégezte. Érdekes ezt követő észrevétele „úgy tetszik, nem vizsgáltuk meg eléggé azokat a morális és politikai okokat, amelyek az irodalom szellemét módosítják.” A művelődési viszonyokon kívül az irodalmak elrendezésekor, a földrajzi tényezőket is döntőnek érezte, és két csoportot velt teljesen elkülöníthetőnek: az Északraól leszálló és a Délről jövő irodalmat. Villemain inkább az író életrajzi körülményei alapján igyekezett megérteni a műveket. Szemléletmódja mégsem korlátozódik kizárólag az író életrajzára. Mme de Staël nyomán, előadásának kereteit egy körülhatárolható, viszonylagos alapra helyezi, mondván — egy művészi, egy gondolati mű mindig az illető ország

* Hozzászólásként elhangzott a MTA Irodalomtörténeti Intézetének 1959. február 16-án rendezett vitáülésén, Horváth Károly: *Az irodalomtörténetírás pozitívista irányja* c. vitaindító előadásához.

erkölcesinek kifejezője, amelyben megszületett s az időpontnak, amikor létrejött. Villemain a *Cours de la littérature française*-el (1828–29) pályája csúcsát elérve, még mindig nem az „esprit historique” igazi érvényesítésének gyakorlatát képviseli. A képzeletnek szabad teret adó, a kritikai észrevételeket elnagyoló ékesszóló iskola csak egyik művelt, de felszínes és kezdetleges formája a történeti vizsgálódásnak.

A Mme de Staël és Villemain képviselte törekvéseket Taine később a *race, milieu, moment* elméletének kidolgozásakor a maga módján hasznosítja. Ha módszere az adott időpontban további lépést jelentett is az irodalomtörténetírás fejlődésében, a tökéletesítés távlatait eleve leszűkítette azáltal, hogy a szabad vizsgálódás lehetőségeit a hármassal erő merev rendszerébe kényszerítette. Súlyos tévedésekre vezetett pl. az az eljárása, hogy a természettudományokban uralkodó tételeket mechanikus analógia útján alkalmazta a társadalomra. Így pl. Taine az egyes népek kultúrájának különbözőségét azzal a biológiai tétellel magyarázta, mely szerint a földrajzi helyzet, klimatikus viszonyok, a táplálkozás módosítják az egyes állatfajokat. Ezzel magyarázta pl. a germán és latin fajok eltérő tulajdonságait.

Taine előtt, ill. vele egy időben a filológiai pontosság és a történetiség szempontjából egyaránt figyelemre méltó Sainte-Beuve munkássága. Az irodalom kritikusai közül talán egyedül ő képviselte azt az irányt és színvonalat, amelyet a század eleji polgári történetírás a filológiai munka terén elért. Kortársa, Thierry már korai műveiben is a forrásokra, dokumentumokra, a „petits faits pittoresques et représentatifs”-ra építi tanulmányait. A *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands*-ban (1825) a hódítók és az angolok életének bemutatásakor a krónikák és legendák legkisebb részleteit is felhasználja, mindazt, amivel élővé tudja tenni a század képét. A „les petits faits” a festői korszépek, a megelevenedő korok valószerű arcának tartozékai. Ez a törekvés érvényesül a *Lettres sur l'Histoire de France* (1827), majd *chef-d'oeuvre*-jében, a *Récits des temps mérovingiens*-ben (1840). A tényfeltáró kritikai módszer erőteljes érvényesülése a francia történetírásban már akkor megfigyelhető, amikor az irodalmi kritika és a kezdetleges irodalomtörténetírói kísérletek még korántsem jutottak el alkalmazásához.

Érettebb jelentkezési formája és igen érdekes példája Sainte-Beuve irodalmi tevékenysége. Az 1830-as években írja „A pontosság és az irodalmi aprólékoság démona éppen olyan kínzó démon lehet, mint bármely más szenvedély... A világ végére is elmennék egy apró adatért.” A „minutie” kutatása és ellenőrzése, az „exactitude des faits” elve Sainte-Beuve gyakorlatában komoly szerepet játszott és alapját képezte a célul kitűzött történeti igazság kialakításának. Megállapításait nem igyekezett merev következtetésekkel fűszerezni, mesterként rendszerbe foglalni. A tények nyújtotta képet nem torzította el zárt konstrukcióival. Aprólékos milieu-rajzzal élénkítette az „esprit historique” romantikus szöveget. A pozitívista áramlat terjedő hatása természetesen őt is érintette, elveinek rendszerezése mellett megfigyelhető a sainte-beuve-i „pratique” átalakulása egy magasabb szintű „méthode”-dá. De ez nem a taine-i módszer elfogadását jelentette, hanem saját, korábbi gyakorlatának egy tudatosabban kialakított, fejlettebb változatát, mely fokozottabban törekedett a tények, az irodalmi jelenségek összefüggéseinek sokoldalú megmagyarázására.

Egészen más válfaját képviselték az irodalmi kritikának, összegezésnek a romantikusok ellenfelei, akik a XIX. században is a klasszicizmus szabályait tartották mércének az irodalmi jelenségek megítélésére. Dogmatikus nézőpontjukkal és a művek egyszerű kronológiai tárgyalási rendjével nem jutottak el az irodalmi fejlődés tendenciáinak olyan fokú megértéséhez sem, mint kortársaik. Nisard a *Manifeste contre la littérature facile*-ban (1833) szemére veti a kritikusoknak, hogy elfelejtették a nagy klasszikusok tanításait. A *Histoire de la littérature française* (1844–49) c. négykötetes műve hűen fejezi ki a pusztán időrend elégtelenségét, történelemszemléletének fogyatékoságait, s az École Normale álláspontját, amelynek tanára volt. Illeszkedő nézeteket képviselt Gustave Planché a romantikával szembeni perben, a *Revue des Deux Mondes* segítségével, valamint professzor-társa, Saint-Marc Girardin, előadásával a Sorbonne-on. (Legjellemzőbben a *Cours de littérature dramatique* 1843, és *Essais de la littérature et de morale* 1844.)

Taine a pozitívista módszerek irodalomtörténeti alkalmazásakor számolt a szaktudomány kialakulásával járó kezdetleges állapottal. Az 1850-es években a század első feléről megírt körletében, a pozitívista filozófia szemszögéből történt felmérések irodalmi vonatkozásai is kivehetők. „Le rêve et l'abstraction, telles furent les deux passions... d'un côté, l'exaltation sentimentale... le désir vague de bonheur, de beauté, de sublimité, qui imposait aux théories l'obligation d'être consolantes et

poétiques... qui subordonnait la vérité, qui asservissait la science... de l'autre; l'amour des nuages philosophiques... l'oubli de l'analyse... la haine pour l'exactitude; d'un côté, la passion de croire sans preuves, de l'autre, la faculté de croire sans preuves: ces deux penchants composent l'esprit du temps."

Az új, a Comte által körvonalazott pozitívista korszak filozófiája csak a pozitív tényeket ismeri el valóságnak, és ezek állandó kapcsolatait, a „törvényeket”, és tartózkodik a ködös hipotézisektől. De a pozitívista ismeretelmélet agnosztikus jellege hozza magával, hogy a megismerés problémája nagymértékben lélektani kérdéssé válik Taine módszerében. Ez a tendencia a társadalomtudomány területén a lélektani szempontú vizsgálódást, az ún. pszichologizmust állította előtérbe. Az irodalmi kritika tovább vihető hagyományait a pozitívista kísérlet nem tudta merev erővonalaival alkotó módon összeegyeztetni, és mechanikus eljárásával az alkalmazott új „tudományos” módszert is idő előtt lejáratta. Ebben azonban jelentős részük volt Taine hazai és nem francia követőinek is. A ténykutatásra buzdítása és a tudományos igényű ellenőrzésre való figyelmeztetése mellett a pozitívista történetírásnak nem sikerült megtalálnia az irodalmi fejlődés egzakt törvényszerűségeit, sőt mesterséges konstrukcióival nem egyszer félre vitte a kutatást.

A pozitívista irodalomtörténetírás irányának meghatározásakor utalni kell arra a pontatlan és téves fogalom-használatra, amellyel nálunk nem egyszer keresztelik el ma is a pontos tényekre támaszkodó kisebb vagy nagyobb feldolgozásokat, helyesbítésre törekvő adat- és anyagközlést a kritikai szövegkiadásokat jogosan sürgető szándékot valamilyen fajta pozitívizmusnak. Az irodalomtörténetírás pozitívista módszere elveiben szorosan kapcsolódik a pozitívista filozófiához, amely a pozitívizmus különféle változataiban is lényegében azonos. A filológiai-kritikai módszer kezdettől fogva nem azonosítható a pozitívizmussal, és az irodalomtörténetírásban a pozitívizmus csak a pozitívista filozófia irányával összefüggő meghatározás jegyében vehető figyelembe.

A filológiai munka pozitívizmusként való megbélyegzése a szellemtörténezek kedvelt közhelye volt. A pozitívizmus és a filológia azonosítása régi szellemtörténeti tétel, melynek nyomai elvéve a marxista gondolkodásban is felfedezhetők. A filológia segédtudomány, és nemcsak az irodalomtörténetírás segédtudománya. Új fellendülése a marxista irodalomtudomány kibontakozásával együtt következett be. Itt azonban alá van rendelve a marxista szintézist előkészítő feladatoknak. Ha a filológiai munka egy tervszerű tudományépítő koncepció jegyében folyik, ez arányait is megszabja. Egyaránt káros lehet a filológiai munka túl-, vagy alábecsülése. A marxista történetírás igénye szerint folyó filológiai munka tehát nem pozitívizmus, ellenkezőleg, ennek tudományos kritikája, annak dokumentálása, hogy a pozitívizmus idealista szemléletével azon a téren sem tudott megnyugtató eredményt felmutatni, amit legfőbb feladatának tartott. Filológiára ma is szükség van, de marxista szemlémű filológiára. A pozitívizmusnak és maradványainak viszont semmiféle létjogosultsága sem lehet irodalomtudományunkban. Ami a pozitívizmusnak, mint történeti iránynak továbbélését illeti, a maga valóságban nyílt formájában nálunk már nem élő jelenség, de hatása az időnként felbukkanó agnoszticizmusban és történetietlenségben olykor még ma is kísért.

Más a helyzet a nyugati országok polgári irodalomtörténetírását illetően. Amíg az idealista filozófiával szemben, a materializmus módszertani elveinek gyümölcsöző alkalmazásáról, a felszabadulás utáni magyar irodalomtörténetírás eddigi terméséből meggyőző példákat sorolhatnánk, — hogy csak egyet említsék, a készülő marxista szintézis tematikáját, melynek jegyében sorra készülnek a régi eredményeket túlszárnyaló monográfiák és részlettanulmányok, — az értékes hagyománnyal rendelkező polgári irodalomtörténetírás belevész a mikrofilológiába, a hatáskutatásokba, és nem jut el egy újabb, korszerűbb szintézis megalkotásához. A nyugati polgári tudományosság nem tud túljutni napjainkban sem a pozitívizmus korlátaiba, pedig módszertani elveinek tudományos értékét egy egész évszázad sem igazolta, módszereit pedig maga a polgári irodalomtörténetírás korrigálta több vonatkozásában. Már Lanson szakít a taine-i és a brunetière-i konstrukciókkal, és azzal a pozitívista elvvel, mely szerint az irodalmat is a természettudományos eljárások közvetlen analógiájára készült módszerekkel kell megvizsgálni.

A Lanson-féle történeti-filológiai módszer egy fejlettebb változatának fogható fel Antoine Adam 1956-ban befejeződött ötkötetes összefoglaló műve, *Histoire de la littérature française au XVIIe siècle*. Megszámlálhatatlan részlettanulmány után egységes képet akar rajzolni a XVII. század francia irodalmáról. „Travail de rassemblement et de synthèse, et, non pas d'érudition” — jellemzi művének általános célkitűzéseit az előszóban. Az egyetemi kézikönyv-számba menő terjedelmes, és minden eddiginél

részletesebb összefoglalás elismert erényei, a ködös, misztikus és sablonos szempontokat mellőzni akaró jószándéka ellenére sem jutott túl a polgári történeti-filológiai elveken. A marxista irodalomtudomány szemszögéből műve csak egy meghaladott filozófiai szemlélet értelmében tekinthető szintézis-alkotásnak. A záró kötet előszavában írja elgondolásáról, hogy olyan történetet szándékozott nyújtani, amelyben „l'on ne trouvât ni théorie, ni système, mais une introduction aux admirables créations de notre XVIIe siècle.” Minden figyelme a francia irodalom fejlődésének egzakt interpretációjára irányul. De mint mondja — a történésznek mindenekelőtt óvakodnia kell attól, hogy a művek és az olvasó közé ékelje magát a művek elemzéséből levont konstrukciókkal. Antoine Adamnak a pontos adatokra, a racionra támaszkodó, a történelmi realitásokat nem elhanyagoló, tárgyilagosságra törekvő összefoglalása a pozitivista felfogás egyik újabb, viszonylagos értéket képviselő változata, amely a korábbi rendező elvek egy részét tudatosan elveti, de a maga egészében nem lépett le egy kétségkívül tisztultabb szinten álló polgári útról. Műve arra is példa, hogy a polgári filológusok rendszerező tevékenysége évtizedek óta nem hozott létre a marxista rendszerezés szempontjait elérő eredményeket.

A pozitívizmus korai és késői hajtásait szemügyre véve megállapítható, hogy korábbi viszonylagos érdemei mellett, ma már nem felel meg a tudományos követelményeknek. Módszereinek eredményességét filozófiai szemlélete korlátozza. Tudományos színvonalú bírálatát éppen ezért a polgári filozófián nyugvó, a marxista irodalomtudományt megelőző irodalomtörténetírás nem végezhetette el. Így a konzervatívvá merevedett pozitivista ténysszemlélet reakciójaként Európa-szerte fellépő szellemtörténeti iskola sem, mivel világszemléletében, irodalmi megnyilvánulásaiban végső fokon azonos ismeretelméleti forrásból merítettek.

Ha a marxista irodalomtudomány többet nyújt a pozitivista irodalomtörténetírásnál, az mindenekelőtt filozófiai alapjuk különbözőségéből adódik, amely megszabja a tudományos vizsgálódás lehetőségeit és határait. A kétféle ismeretelmélet, a materializmus és az agnoszticizmus gyökeres ellentéte világosan rámutatott Engels és Lenin. A pozitívizmus agnoszticizmusából következik a döntő filozófiai kérdésekkel szemben megnyilvánuló szkepszise és a tudományok egyszerű tényei, pozitív adatai iránti előszeretete. A szkepticizmus és az agnoszticizmus képviselői a pozitivista filozófiában főként a szenzualizmusra támaszkodnak; Taine nevét nem egyszer találjuk összekötve Condillae nevével. Közismert a szenzualistáknak az a tétele, mely szerint a megismerés egyedüli forrása az érzet.*

A dialektikus materializmus túllép a szenzualizmusnak azon korlátozottságán, amely a megismerés racionális, logikai mozzanatainak lebecsülésében fejeződik ki. Azt tartja, hogy az érzékelés adatait az elvont, elméleti gondolkodás általánosítja, s csak az érzéki és logikai megismerésnek az emberek gyakorlati tevékenységén alapuló egysége vezet el az objektív igazsághoz. Az ismeretelmélet különbözősége szabja meg a két filozófia logikai eljárásának ellentétét.

A Mill-féle indukción és a Taine által követett absztraháló és spekulatív módszerrel, valamint a mechanikusan alkalmazott analízissel s az így levont törvényszerűségekkel szemben, a dialektikus materializmus szerint az indukción csak akkor tekinthető tudományosnak, ha az egyes jelenségek tanulmányozása a fejlődés általános törvényeinek ismeretén alapszik. Vagyis az indukción és dedukción összefüggének egymással, mint az analízis és szintézis. Az indukción és az analízis egyoldalú alkalmazása esetében az általános elméleti következtetés a levegőben lóg, és nem tekinthető tudományosnak. A pozitívizmusra jellemző tények empirikus gyűjtése, elméleti összegezés nélkül nem vezet el a tudományos megismeréshez. De bizonyos helytelenül értelmezett marxista igény egyoldalúan alkalmazott deduktív módszere éppen úgy nem lenne célravezető, mint a pusztá ténykapcsoláson alapuló comte-i logikai eljárás indukciónja. A dedukción a tények tanulmányozása alapján általános igazságot ad azokról, s ezáltal lehetővé válik a tények lényegének, összefüggéseinek, fejlődési törvényeinek feltárása.

* „Az érzetekből kiindulva — írja Lenin — lehet haladni a szubjektívizmus vonalán, mely a szolipszizmushoz vezet (a testek — érzetkomplexumok vagy érzetkombinációk) és lehet haladni az objektívizmus vonalán, mely a materializmushoz vezet (a érzetek — a testek, a külső világ képmásai). Az első álláspont — az agnoszticizmus vagy kevéssel tovább haladva: a szubjektív idealizmus — ennek számára az objektív igazság nem lehetséges. A második álláspont, vagyis a materializmus számára lényeges az objektív igazság elismerése.”

A pozitivistá filozófiájának ismeretelméletéből táplálkozott szociológiája, annak comte-i statikus, vagy Mill- és Spencer-féle evolúciós változata. Lényegében tagadják, hogy a társadalom fejlődése objektíve törvényszerű, s így jutnak döntő szerephez az eszmék, az emberek tudata, az idee maîtresse, a faj, a klíma stb. A fejlődés eme metafizikus felfogása csak a már kész formában meglevőnek, a kezdettől fogva adottnak mennyiségi változását, fokozatos, evolúciós növekedést ismeri el. De nem ismeri el az ugrásokat, a forradalmi átalakulásokat és képtelen a minőségileg új keletkezését megmagyarázni. A két comte-i tényező, a statique sociale és a dynamique sociale közül a pozitívizmus egész fejlődése folyamán a statikus elem áll előtérben. A dialektikus materializmus szerint a mozgásnak kettős formája van, s a valóságos fejlődést az evolúció és a revolúció egysége képezi. A szembeállított pólusok vizsgálatából kiderül, hogy a pozitívizmus szegényes filozófiai tartalmával szemben, a dialektikus és történelmi materializmus tudományos eszközöket ad az anyagi világ feltáráshoz, a társadalmi, eszmei jelenségek megértéséhez.

Ha most már összegezve, a pozitívizmust mint történelmi irányt értékelve azt vizsgáljuk, hogyan jelentkeztek módszertani elvei az irodalomtörténetírásban, milyen eredményekkel járt a filológiai, adatgyűjtő, kritikai módszerrel történt találkozása akkor nem a pozitívizmus által előtérbe helyezett kritikai tényfeltárást bíráljuk, hanem az ismeretelméletből fakadó szempontjait, módszerét és eljárásait, amelyek a pozitívista szociológiával együtt az objektív igazságnak meg nem felelő állításokhoz vezettek. A francia irodalomtörténet számára a taine-i elmélet nem tudott maradandó módszertani és fejlődéstörténeti elveket adni, s a Spencer rendszeréből kölcsönzött evolúciós elv is csak viszonylagos eredményekre vezetett. A kapitalizmus állapotának lényegében az egész történelemre való hibás általánosítása miatt sem a comte-i autoritativ, sem az angol liberális formájában nem tudta megragadni a történelmi fejlődés szálait. Joggal állítható, hogy ebből a szempontból hátralepést jelentett a romantikához és a századeleji polgári történetíráshoz képest.

Ez a megállapítás azonban nem zárja ki, hogy a pozitívista filozófia és a filológia találkozása ne hozott volna más vonatkozásban, a szaktudománynak már Taine előtt is megnyilvánult fejlődési tendenciáihoz képest, viszonylagos eredményeket. A pozitívista kritikai vizsgálódási módszer fázisaként felfogható ténykutatás a század első felében kialakult irodalmi kritikának is nélkülözhetetlen kelléke, bár fontosságát nem hangsúlyozták. A tények, a források tudományos ellenőrzésére való figyelmeztetés azonban, a maga korlátai között, filológiai előzmények mellett is, a pozitívizmus javára írandó. Hangsúlyozandó elvi jelentősége, mely szerint általánossá vált az irodalomtörténeti munkában az a felfogás, hogy megértő és megmagyarázó elemzésnek kell megelőznie a mű irodalmi és kritikai értékelését. Nem mond ellent ennek az elvi jelentőségű ténynek az az általános érvényű megállapítás, hogy az irodalomtudomány természetes fejlődése már önmagában is szükségessé tette a XIX. században a kutatásnak erre való irányulását.

NAGY PÉTER

Simone de Beauvoir

Neve nálunk még alig ismerős; első magyarul megjelenő könyve, *Amerikai útinaplója* most van sajtó alatt. A tájékozottabbak is általában csak annyit tudnak róla, hogy a neves francia író és filozófus, Jean-Paul Sartre felesége; legnagyobb műve, *Les Mandarins* legfeljebb, ha egy maroknyi olvasóra talált nálunk, bár ezek túlnyomó többségét magát ragadta.

Beauvoir korából és saját társadalmi köréből, tapasztalataiból jelentős művészi és gondolati értékeket tudott kikovácsolni. Ahhoz a generációhoz tartozik, mely az első világháború utáni viharos évtizedben formálódott ki — mégis jellegzetesen második világháború utáni író, részben mert írói tevékenysége ebben a másfél évtizedben kiteljesedik, részben mert a baloldali polgári értelmiségben ez idő tájt hódító filozófiai iskola, az egzisztencializmus hullám-hasítékában halad az ő gondolatai hajója is.

Simone de Beauvoir átugrotta már az ötödik X-et: 1908-ban született Párizsban. Amint a nemesi „de” előnév is mutatja, családjába abba az arisztokráciából a polgárságba

csúszott rétegbe tartozik, amely elég népes Franciaországban, s amelyre általánosságban is jellemző a konstruktív crényekhez és normákhoz való ragaszkodás, a hagyományok tisztelete örvén való jobboldaliság és konzervativizmus. Ilyen, konzervatíván jobboldali, polgárian jómódú családba születik a kis Simone, akinek gyermekkorá legnagyobboldalmi élménye a világháború s a háború gazdasági viharában a család vagyonának elolvadása. Kora gyermekesétől kitűnő tanuló, aki a tanulásban örömet és büszkeséget lel; a család tönkremenetele szinte áldás a számára, mert immár nem lévén hozománya, nem kényszerül tizenhétéves korában férjhez, amint azt a család tradíciói megkövetelnék, hanem tovább tanulhat. Bölcsész lesz a Sorbonne-on s egyszerre tanul francia irodalmat, latint, matematikát — kitűnően vizsgázik is mindegyikből, míg végre megtalálja az igazán neki való szakot: a filozófiát. Az a gondolati éres, amelyen tanuló éve során keresztülmegy, vezeti el őt a család értékeivel és mértékeivel való szakításához: először az istenhittől, a buzgó katolicizmussal számol le, mely megtöltötte gyermekkorát, hogy hamarosan minden hagyományos értéket a kutató intelligencia mérlegére tegyen, s így forduljon szembe a konzervativizmussal, a mindenféle jobboldalisággal. Ahogy szakít a katolikus misztikusokkal először Leibnitz — Kantért, majd hamarosan Hegel — Heideggerért, úgy szakít a látszatokra építő, azokban kielégülő konzervatív polgári miliővel, hogy megkeresse és megtalálja a magát: a baloldali intellektuelekét, filozófusokét és írókét, színészekét és zsurnalisztákét, akik emberileg és gondolatilag egyaránt a legszínesebb, öröklő változó tűzijátékot játszották el a figyelő előtt a huszas-harmincas évek Párizsában.

Ebben a miliőben találkozik azzal a gondolati irányzattal, amelynek mindmáig híve: az egzisztencializmussal, s azzal az emberrel, aki férje, élet- és pályatársa lesz: Jean-Paul Sartre-al, az egzisztencialista filozófia francia iskolájának megalapítójával és szellemi fejével, a második világháború utáni francia szellemi élet egyik vezérével, aki mint gondolkodó és mint író, mint a közélet alakulását aggodó figyelemmel kísérő publicista s a politikába közvetlenül is beavatkozó közéleti ember egyaránt nagy érdeklődést váltott ki s nagy figyelmet érdemel.

Az irodalomban többé-kevésbé megszoktuk, hogy a tolforgató nők sajátos területe az érzelmek világa, s a gondolatokkal való küzdelmet és játékot átengedik a férfiaknak; Beauvoir jelentőségét rendkívüli mértékben emeli, hogy nem programszerűen, hanem természetes hajlama szerint ezzel a korláttal leszámolt. Ahogy életében kezdettől fogva tiltakozott — eleinte ösztönösen, később tudatosan — a nők másodrendűsége, háttérbe szorítása ellen, úgy írói tevékenységében is mindig teljes jogú emberként lépett fel. Gazdag érzelmi életű asszony, aki az érzést gondolati síkra emeli, tapasztalatát általánosítani igyekszik: ez az író Beauvoirt épp úgy jellemzi, mint az elméleti téren működő gondolkodót. S mindkét téren a gondolati tisztaságot és tisztességet érzem legfőbb jellemzőjének: azt a sajátosságát, hogy sosem próbál meg bezárkózni az egyedi tapasztalatba, hanem azt általánosítja, s a logikus következtetés szerint alakítja művét, pályáját, életét. Ez a sajátossága határozta meg már eddigi emberi fejlődését is: ennek következtében tudott leszámolni azzal a környezettel és világnézettel, amelyet a családi ház rakott rá, hogy kialakítsa a saját, polgárian baloldali világnézetét, amelyet a szívébe plántált tisztesség és szenvedélyes humanizmus épp úgy megkívánt tőle, mint a vívódásaiból felszármazó gondolat.

Egyetlen drámai kísérletétől eltekintve regényeket és tanulmányokat írt. De akár regényt ír, akár tanulmányt, vagy — amint az utóbbi években többször is, s szemmel láthatólag itt van a leginkább otthon — a regény és tanulmány között kényelmesen átmenő, rendkívül magas szinten csevegő napló-esszé-emlékezőesszerű prózát, valamennyit az elvontságra hajló filozófiai elme s az apró emberi mozzanatok iránt érdeklődő, meleg szív vitája tölti meg sajátos feszültséggel. Első regénye, *L'Invitée* (1943), még természetesen íróilag kiforratlan alkotás, főleg a benne megnyilatkozó érzelmi problémák elvontsága miatt; de már egy érdekes miliőnek — a háború előtti és kezdeti párizsi művészvilágnak — és az abban uralkodó hangulatnak művészi hitelű, nagy feszültségű megélevenítése. Írói pályája igazán a háború végével kezdődött, az 1945-ben nagy feltűnést keltett *Le Sang des Autres* c. regényével, mely az ellenállás világának, légkörének újra-teremtése az egzisztencializmus problémakörében. A polgári világból kiszakadó, de a munkásosztályban helyét meg nem találó hőse a választás és felelősség problémájával birkózik szakadatlanul, míg a háború és az ellenállás c kérdéseket meg nem oldják a számára — de úgy, hogy abba egyéni boldogsága belesoroljon. S mindez egyetlen, a haldokló kedves ágyánál elhőlt éjszaka bravúrosan megoldott belső monológjában adja elő, ami a feszültség különös fokozásához segíti. Ezzel egy esztendőben születik *Les Bouches Inutiles* c. drámakísérlete, melynek szenvedélyes erkölcsi tanulsága — hogy

a cél nem szentesíti az eszközt, az embertelenséget semmisem jogosíthatja — sem takarhatja el az egész túlzott elvontságát s ebből fakadó sikerületlenségét.

Következő regénye, a *Tous les Hommes sont Mortels* 1946-ban jelenik meg. Ez a metafizikai kalandregény az író nő egyik legérdekesebb alkotása. A bolygó zsidó legendáját költi át modernizáltan; halhatatlan hősnéek útját követve arról győző meg, hogy az emberi élet végeessége teszi csak lehetővé, hogy az életnek célja legyen; amint végtelen, a létezés cél- és értelem nélkülivé válik. Bármily nyomasztó is ez a gondolat, az író felemelővé tudja tenni; s ebben nem kis része van a különböző történelmi korokban játszódó, remekül megalkotott epizódoknak.

A művészi érdeklődésnek ezen az úttan jutott el odáig, hogy 1954-re megírja eddig legjobb művét, a Goncourt-díjjal jutalmazott *Les Mandarins*-t, mely egyben a háború utáni francia irodalom egyik legnagyobb — ha ugyan nem a legnagyobb — alkotása. Sőtér István már a *Nagyvilág* hasábjain (1957, 2. sz.) felhívta a magyar olvasók figyelmét e regény kiválóságára, melyben a háború utáni francia értelmiség élete, problémái a legmagasabb művészi és gondolati fokon jelennek meg. A regény megjelenésekor sikerét kissé a botrány is biztosította: az alakok kules-jellegről folyó suttyogás s a szerelem testi oldalának teljes nyíltságú tárgyalása. De ez a siker legmúlóbb faja; ha a regényre, eseményeire csakúgy, mint alakjaira vagy oly megrázó érzelmi gazdagságára évek múltán is frissen emlékezünk, ez már magában is eleven bizonyítéka a mű nem halványuló belső értékeinek.

A *Mandarins* egyetlen kör, csoport regénye: az ellenállás során mély barátságba ötvöződött baloldali értelmiségi, író-csoport alakjainak útját követi nyomon az író nő a felszabadulás utáni években. Robert és Henri, a két markáns író-gondolkodó elágazó útja, majd újra-találkozásuk, Anne, az orvosnő-feleség győtrődő s tehetetlen figyelése a családja s környezete széthullásában, fellángoló nagy szerelme amerikai útja során Lewis, az amerikai író iránt, s e szerelem megrázó hamvába hullása, Nadine, Robert és Anne leányának, a háború alatt felnőtt nyugati fiatalok érdekes és tipikus képviselőjének szédelő tapogatózása önmagában és a világban, amíg sérült lelke poklától a szerelem meg tudja váltani — s mellettük még a kisebb jelentőségű, markáns alakok tucatjának a sorsa — együttesen a háború utáni polgári baloldali értelmiség kétségeinek, vívódásainak és harcainak rendkívüli mélységű és intenzitású képe.

Mindezeknek az alakoknak — s többi műve a bizonyosság rá: magának az írónőnek is — alapproblémája az egyén és a külvilág viszonya. Más-más fokon, más-más intenzitással, ki tudatosan, ki ösztönösen éli át az egyvedüllét, a magarázárság nyomását s az abból való kitörés vágyát, a feloldódás útjának keresését. Ez a filozófiai probléma, mely az egzisztencializmus gondolatrendszerében előkelő helyet foglal el, a modern kor értelmiségének, művészeinek egyik alapvető élménye. Az elzártág, a társadalom eleven erőitől való izoláltság érzése immár közel egy százada egyre növekvő problémája a polgári értelmiség jelentős részének.

Valójában a művészeknek csak két fajtája mentes tőle: egyfelől a polgári világ, a kapitalizmus író-apologétái, akik számára az adott világ és társadalom „a lehető világok legjobbjika”; másfelől azok, akik félreértés és ellentmondás nélkül találták meg helyüket a munkásosztály oldalán. De — elsősorban a kapitalista országokban — e kettő között igen széles értelmiségi és művészi réteg helyezkedik el, mely gondolatilag minden esetben, sokszor személyileg is kiszakadt abból az osztályból, amely szülte őt s gondolkodása fegyverzetét kikovácsolta, s több vagy kevesebb szenvedéllyel, érzelmi alapon vagy teljes tudatossággal szembefordult ezzel az osztállyal, de másik osztállyal — elsősorban és egyértelműen a munkásosztállyal — az ügyét magáévá tenni nem tudta. Ennek az állapotnak a következménye az egyvedüllét, a magarázárság érzése, amelyet legtöbbször egyéni tapasztalatukból kiindulva, s számos társuk hasonló tapasztalatára támaszkodva abszolutizálnak, a modern ember döntő meghatározó jegyévé emelnek.

Simone de Beauvoirnak s a *Mandarins*-nak különös érdeme, hogy sok különböző alakját, helyzetét egy ponton hozza közös nevezőre: az egzisztencializmusnak a fentebb elemzett alapérzésből fakadó pesszimizmusán való túllépésben. Az egész regény s alakjainak egyéni útja együttes erővel azt a meggyőződést hirdetik, hogy az értelmiség nihilizéből az út kifelé csak az emberiség sorsáért való aggodásban, annak kialakításáért folytatott aktív harcban lehet. Ez adja meg a hősnő, Anne és az amerikai író, Lewis oly megröndítően szép szerelmi történetének is igazi perspektíváját és gazdagságát: azért kellett e szerelemnek is zátonyra futnia, mert Lewis érzelmi megváltása Anne-től a múltjának, a világnak való hátatfordítást követeli, amire az ellenállás lelki acélfürdője után az asszony már képtelen: ő már boldog csak arecal a világ, az emberiség problémái

felé fordulva lehet, otthon, saját környezetében. S ha a regény legtöbb alakjának eszmei problémáit nyitva hagyja is, erkölcsileg egyértelmű eredményre jut: az egyén kínzó izoláltságának falait csak akkor tudja lerombolni, ha az emberiség kérdéseiben oldódik fel, s ezen át nyer új értelmet és tartalmat léte.

Regényei egy-egy villanásukban arról győznek meg, hogy az író nő alaposan ismeri az elbeszélő-technika minden újabb eredményét, útkeresését; de ezekkel az eszközökkel általában nem él. Talán egyéni hajlam és esztétikai meggyőződés, talán a téma belső parancsa az oka, hogy eszközeiben általában a regényírás klasszikus módszereihez tartja magát — ami azonban nem jelenti a tartalom klasszicizáltságát. Ellenkezőleg: egyik legfőbb törekvése, hogy ezekben az eszmén-gerjedt regényekben (ha a „roman-d'idées”-t szabad így magyarázva-magyaráítani) a modern intellektuel életérzését szolgáltassa meg.

Ez a kettősség egész írói alkotásának és magatartásának legjobb meghatározója: egyfelől a francia regény kezdeteinek, a felvilágosodás íróinak rokona, ahogyan helyzeteiben és párbeszédeiben legtöbbször filozófiai problémákat és tételeket jelenít vagy szolgáltat meg; másfelől viszont egy nagyon erős író-művészi inger dolgozik benne, az a primér vágy, hogy az őt és környezetét eltöltő hangulatot, életérzést közvetve fiktív alakokon és történeten keresztül, de félreérthetetlenül szolgáltassa meg. Ez a kettősség természetesen formai jegyein is megnyilvánul: már említettük a klasszikus regényformálás iránti hajlamát; ugyanakkor s ezzel szorosan összefüggően — különösen a *Mandarins*-ban, de nyomokban már korábban is — bizonyos modern, sőt modernista elemek is megjelennek: pl. a *despassos* szimultanizmus az egymástól nagy távolságban lejátszódó események párhuzamos érzéktetésében, valamint a szexuális élet jelenségeinek gondozetlen feltárásában, mely felé a modern nyugati irodalom talán a freudi tanok befogadása óta törekszik egyre erősebben, s amiben éppen Sartre-nak nem kis szerepe volt; de ebben az éppen a regény eszékmenye idején Európa-szerte nagy sikert elérő Henry Miller hatását is láthatjuk. Míg azonban Miller regényében a szókimondás örvén a kibírhatatlanságig menő pornográfia s a prófétikus hevű pusztító szenvedély: dühös és göröcsös szembefordulás szólal meg az amerikai élet minden jelenségével szemben, amelyeket abszolutizál s amelynek gyűletét világpusztító szenvedéllyé emeli. Döntő különbség, hogy Beauvoir látását nem homályosítja ilyen torzító düh: amit a szexuális életéről, fiziológiai funkciókról elmond, az teljes nyíltsága ellenére vagy éppen okán a pornográfia határát sem súrolja. Klinikai pontosságú és hidegségű realizmusa ezen a téren soha nem öncélú: mindig az alakok lelkiállapotának, helyzetének oka vagy eredménye, a kompozíció szerves és kiiktathatatlan része. Mindezek azonban természetesen alárendelt szerepű tényezők művészetében az elsőrendű s szinte egyedül fontos momentum: a műben megszólaló, a művön át testet öltő eszmék érvényrejuttatása mellett.

Miközben Beauvoirban kiteljesedett az író, a filozófushoz sem lett hűtelen: erről tanúskodnak eszméi (*Pyrrhus et Cynéas*) és a nő sorsáról, állapotáról szóló nagy műve (*Le Deuxième Sexe*). Ezeknek még futó tárgyalása is messze vezetne; de a filozófus és az író együttes művei útinaplói.

Az *Amerikai útinapló* (*L'Amérique au jour le jour*) 1947-ben három és fél hónapon át Amerikában tett előadókörútra tapasztalatairól számolt be majd egy évtizeddel később, 1956-ban. A napló általában, s az útinapló különösképpen időhöz kötött műfaj: újságírói formája általában nem is éli túl a múlt pillanatát, mert ha túléli, máris magasabbra emelkedett: az irodalomé. Hiszen ezt a tartós életet éppen irodalmi értékei biztosíthatják: a pillanat mélyére szántó beszámoló, mely egy tájról, egy népről tartósat tud mondani, s közben a megfigyelő szem hordozóját is árnyaltan, gazdagon jellemzi. Az élményt a megírástól elválasztó évtized hasznára vált a műnek: a sorok között ott bujkál az idő asztal érlelő napsütése. Az alakok és jelenségek rövidre fogottan mély jellemzése, villanásszerű és mégis maradandó ábrázolása csak az elmúlt idő segítségével érhetett meg az író lelkében: s az akkori politikai események, hangulatok érzékeléséhez és értelmezéséhez is nagyban hozzásegített az azóta bekövetkezett politikai fejlődés megértése.

Beauvoir nem riporterként ment az Egyesült Államokba, s nem reporter-szemmel nézte a világot: nem számol be másról, mint ami útjába került emberben, élményben, olvasmányban. Egyetemi előadókörúton volt, írókkal, művészekkel találkozott; a társadalomnak szinte kizárólagosan erről a rétegről szól tüzetesen. De egy millió elmélyítése, alapos tanulmányozása több s gazdagabb tapasztalatot, általánosabb érvényű anyagot ad, mint az összes osztályról, rétegről szóló felületes jegyzetek. A művészek és tudósok állapotán, társadalmi helyzetén — nem utolsósorban az értelmiség sajátos társadalmi helyének következtében — eléggé le lehet mérni egy társadalom állapotát, s rajtuk keresztül közvetett képet lehet szerezni a többi rétegről is.

Ezek közül logérdekesebb az, amit a négerekről elmond. Itt is nyugodt és őszinte szókimondás jellemzi, s a körültekintő vizsgálat; az amerikai néger-probléma minden oldalát igyekszik számba venni, materialísat épp úgy, mint pszichológiait, szexuálist, mint gazdaságát. Mindezek alapján az a kép alakul ki az olvasóban, hogy az amerikai négernek minden jelen és múlt nyomorúságuk, kiszolgáltatottságuk ellenére egy lassan és ellentmondásosan, de feltartóztathatatlanul öntudatra ébredő nép az Egyesült Államokban, melynek tragikus múltja és jelene, de nagy ígéretekkel terhes a jövője.

Az amerikai útinaplót kínai útinapló követte: *La Longue Marche*, mely a férjével együtt Kinában tett hathetes látogatásukról számolt be 1957-ben. Valószínűleg a nyelvi akadály volt az oka annak, hogy ebben az azon frissiben írott beszámolóban, az eleven útiélmény sokkal szegényesebb, mint az évtizednyi távolságból írt amerikai naplóban. Egy-egy kitűnően megrajzolt tájkép, eleven útiélmény, felemelő emberi találkozás szinte elvész a történeti, szociológiai, irodalmi ismeretek tömegében, amelyeket az író az olvasó elé tár. S ha ezek a közlendők a mi számunkra közel sem bírnak a megdöbbentő újság erejével, ne feledjük, hogy mi e tekintetben sokkal előnyösebb helyzetben vagyunk, mint a nyugati olvasók túlnyomó többsége; s felbecsülhetetlen a jelentősége annak, hogy egy Beauvoir súlyával és tekintélyével rendelkező író vállalkozott személyes élmény és alapos tanulmány alapján tájékoztatni olvasóit a kínai valóságról. A *Longue Marche* hiteles és meggyőző képe annak a hatalmas útnak, amelyet a kínai nép a kommunista párt vezetésével megtett.

1958-ban önéletrajzát jelentette meg: *Mémoires d'une jeune fille rangée* címen. Kedves közvetlenséggel, a négy szemközti vallomás hangján számol be életútjának kezdetéről, jelleme, szelleme kiformalódásáról: gyermekségéről és egyetemi éveiről. A felszabadult ember egyszerűsége, csak az igazságra tekintő nyíltsága hatja át a könyv minden lapját: s számunkra szinte döbbenetes élmény belátni abba az oly kevésbé ismert világba, ahol Beauvoir gyermekségének éltető közege volt: a párizsi és vidéki francia nemesség és katolikus felső burzsoázia világába, gondolatrendszerebe, értékeléseibe. A haladás eszmekörével ellenségesen szembenálló, attól hermetikusan elzárkózó világ ez, amely lélekben sokkal közelebb állt egy akkori német vagy magyar dzsentri világhoz, mint a Montparnasse-hoz, vagy éppen a Montmartre-hoz, hogy a francia munkásmozgalmat ne is említsük. Izgalmasan érdekes nyomon követni e rendkívüli érzékenységgel és intelligenciájú gyereklány fejlődését, kibontakozását ebből a környezetből; hogyan próbál meg a maga számára termékeny táptalajt teremteni a katolicizmusból, s hogyan fordul fokról fokra szembe vele.

Az egyéni fejlődés érdekes és meggyőző rajzán túli jelentősége is van ennek az önéletrajznak: a mai Franciaország szellemi elitjének társa és megfigyelője Beauvoir egyetemi éveiben, s erről is hitelesen és érdekesen számol be. Azóta elfelejtett és azóta világhíre szert tett alakok kitűnő portréi találkoznak újra a Sorbonne-e kötet lapjain meglevenedő folyosóján. S itt — félig váratlanul — magyar vonatkozásra bukkanunk. Félig váratlanul, mondom, mert Illyés Gyula *Franciaországi változatai* óta tudtuk, hogy Simone de Beauvoirnak magyar kapcsolata is volt: Illyés szerint H. A. — azaz Hevesi András — szerelme volt. S most e kötet lapjain felelevenedik „Bandi” mackószerű alakja, önmarcangoló szenvedélyei: Beauvoir beszámol barátságukról, melynek kötőanyaga Hevesinek az író nő egyik jóbarátnője, egy menekült lengyel leány iránti heves, de szerencsétlen szerelme volt. Az epizód maga is érdekes, különös: de ha irodalomtörténész nyúl valaha Hevesi András műveibe, oly tragikusan derékba tört pályájához, annak megvilágításánál Beauvoir érdekes és hiteles tanúvallomását nem kerülheti el.

Ezek az emlékiratok és útirajzok természetesen nem lépnek fel a művészi alakítás olyan igényével, mint a regények. De írójuk legjobb tulajdonságai nyilatkoznak meg bennük: az élményre fogékony friss lélek és a mélyen gondolkozó elme, a legnehezebb kérdéseket is könnyedén kezelő francia csevegő tónus lebegése és alapos, körültekintő tájékozottság: éber és érzékeny képesség arra, hogy az esetlegesben meglássa az általánosat s az abból adódó következtetéseket le tudja vonni — gondolatilag és művészileg egyaránt.

Ha az egész írói-emberi pályát egyetlen pillantásban próbáljuk összefogni, szinte mindvégig ugyanannak az — egyre feljebb lépő, egyre inkább kiteljesedő — küzdelemnek vagyunk a tanúi: folyamatos harc az elzártság ellen, a magársaúltsággal szemben. A világ képe, annak változásai érdeklik mindig, még saját sorsában is: s nem véletlen, hogy a világ képén át egy vonzó művész egyéni arcának vonásai bontakoznak ki.

Shakespeare képvilága

Ha Shakespeare bármely drámájából, bármely jelenetéből idézünk, szemünkbe tűnik a képek, metaforák nagy száma. Ezek oly simán, zökkenő nélkül illeszkednek a szövegbe, hogy első olvasásra talán fel sem tűnnek, csak azt vesszük észre, hogy a stílus eleven és szemléletes. Ha azonban nem kiragadott részletet vizsgálunk, hanem a képet a dráma egészével való szerves összefüggésben figyeljük meg, akkor azt látjuk, hogy a költői kép Shakespeare drámáiban (és általában a drámában) nemcsak dísz. Ennél mind az egyes képeknek, mind a képek rendszerének fontosabb szerepe van.

A képrendszer, szimbolika mélyebb elemzése századunkban került a Shakespeare-kutatás előterébe. Shakespeare stílusának csodálatos képgazdagsága azonban már korábban feltűnt. A racionális hajlamú XVIII. század homályosnak, mesterkéltnek találta Shakespeare metaforikus nyelvét. Még Dryden és Dr. Johnson is hasonlóan vélekedett. A kevésbé ismert XVIII. századi angol író, Whiter ismerte fel először a képrendszer nagy jelentőségét és megalkotásában az asszociáció szerepét. Ez az észrevétel felbukkan aztán a modern kutatóknál is.

Nagy jelentőségű e téren Caroline Spurgeon munkássága. Spurgeon¹ összegyűjtötte és két szemszögből vizsgálta Shakespeare költői képeit: önmagukban, a drámából kiszakítva, illetve a drámán belül.

Szerinte a költői képek önmagukban is értékes tájékoztatást nyújtanak Shakespeare-ről, mint emberről. Miért? Mert a hasonlatok, metaforák tárgyát az író „tudatalatti memóriájának tárházából” meríti, ezért ezek világot vetnek gondolkodására, jellemére, életmódjára. Tartalmuk szerint csoportosította a költői képeket, és érdekes következtetéseket vont le belőlük. Azokból a költői képekből például, amelyek valami módon az érzékeléssel vannak kapcsolatban, megállapította — ámbár ezt sejtettük eddig is —, hogy Shakespeare idegrendszere a normálisnál fogékonyabb volt. A képek egy másik osztályának segítségével a költő izlését, érdeklődési körét próbálta felderíteni. Megfigyelve, hogy a hasonlatok zöme a természettel és a legegyszerűbb mindennapi élettel kapcsolatos. Shakespeare városban töltött évei tehát nem törölték ki szívéből ifjúkorának természetelményeit. Spurgeon arra is rámutat, hogy a természetben leginkább a mozgás ragadja meg az író figyelmét. Ez részben azt mutatja, hogy az élő, fejlődő természet érdekelté, részben pedig azt, hogy Shakespeare maga is szerette a mozgást, a különféle sportokat. Ezt az észrevételt alátámasztják azok a hasonlatok, amelyekben lovaglás, solymászás, vadászat szerepel. A költői képek módot nyújtottak Spurgeonnak arra is, hogy Shakespeare mélyebb gondolatait nyomozza olyan fogalmakról, mint a szeretet, gyűlölet, félelem, élet, halál, idő stb.

Erdemes itt megemlíteni, hogy Shakespeare szerint — mint a költői képekből kitűnik — a szeretetnek nem a gyűlölet az ellentéte, hanem a félelem. A félelem az ő szemében a legnagyobb rossz. Szeretet és félelem kölcsönösen kizárja egymást. A szeretet és félelem viszonyát Shakespeare gondolkodásában a *Macbeth* szemlélteti talán a legjobban. A szövegében előforduló költői képek is érzékeltetik az ellentétet. A szeretet láng, lobogó tűz, a félelem hideg, megfagyasztja a vért. Érdekes megfigyelni, hogy maga a szeretet szó milyen ritkán fordul elő a darabban, míg a félelem szó az összes drámák közül ebben a leggyakoribb. A szeretet és félelem ellentéte legvilágosabban a tragédia csúcspontján, az ötödik felvonás harmadik jelenetében jut kifejezésre. *Macbeth* birtelen rádöbben, hogy hiába küzdött hatalomért, boldogságért, az eredmény az lett, hogy mindent elvesztett, ami valamit is számít az életben, s most már csak megtört aggastyán, semmi egyéb. A félelem karmai közt vergődő embert tartja Shakespeare a legszánalmasabb teremtménynek. A megkötöttség, bebörtönözöttség érzése csendül ki *Macbeth* hangjából, amikor így kiált fel.

*Most meg rút rémek s gondok rácsa-gúzsza
Görnyeszi, mint roncs rabot.* (Szabó Lőrinc ford.)

Spurgeon eljárását többek között Foakes² kritizálta. Figyelmeztetett, hogy Spurgeonnak, amikor a költői képekből Shakespeare jellemére következtetett, bizonyos

¹ Caroline F. E. Spurgeon: *Shakespeare's Imagery and What it Tells Us*. Cambridge 1952, University Press. XV, (1) 408 p.

korlátokat kellett volna szem előtt tartania. Shakespeare minden bizonnyal a költői képek nagy részét tudatosan, drámai céloknak megfelelően illesztette be darabjaiba, azok tehát nem „tudat alatti memóriájának tárházából” kerültek elő. Ugyancsak tetemes mennyiséget tesznek ki a konvencionális hasonlatok és metaforák és azok, amelyeket a forrásokból vett át. Ezekből sem lehet egyéniségére következtetni.

Új oldalról közelítette meg a képrendszer kérdését Wolfgang Clemen,³ aki éppen a képrendszer *drámai funkcióját* hangsúlyozta. Ez a funkció többértű. Először is a drámában előforduló hasonlatok és metaforák utalnak a dráma alap gondolatára, így a *Hamlet*ben a betegséggel kapcsolatos képek Dánia állapotát festik. A képvilág a jellemzésnek is fontos eszköze. Különböző egyének különböző típusú képeket használnak. Ezek tükrében a szereplők lelkiállapotának változását is nyomon követhetjük. Shakespeare a képrendszereket szerkezeti elemként is felhasználta egyes események előkészítésére, vagy újra felidézésére. Igen nagy szerep jut a képrendszernek a darab hangulatának kialakulásában. A korai darabokban a képrendszer nyújtotta lehetőségek még jórészt kiaknázatlanok. De Shakespeare drámaírói technikájának fejlődésével a képrendszer bonyolódik, egyszersmind egyre nagyobb súlyt nyer a drámában. Ezt a fejlődést kíséri figyelemmel Clemen tanulmánya.

A *Titus Andronicus*ban és a *VI. Henrik* trilógiában a költői kép a darabnak még nem szerves része. Díszítés csupán, s gyakran a dráma rovására hosszadalmas, kicirkalmazott. A korai vígjátékokra az ötletes, szellemes hasonlatok és szójátékok jellemzőek. Bár a költői képek még itt is zömükben csak díszül szolgálnak, mégis szorosabban hozzátartoznak a darabhoz, mert pompásan beilleszkednek légkörébe. Shakespeare fejlődésében a következő állomást a királydrámák jelentik. Itt a képek már valóban a dráma szerves részei. Rövidék, tömörök, összhangban állnak a darab koncentráltságával. A *III. Richard*ban a cselekmény mozgatója Richard. Minden szál az ő kezében fut össze, úgy érezzük, mindenütt jelen van. Ezt az érzésünket mélyíti el az, hogy a szereplők állandóan utalnak rá, a legkülönbözőbb de főleg állathasonlatok formájában. Undok férgek, visszataszító kutyák bukkannak fel ezekben a hasonlatokban, amelyek tehát azt is jelzik, milyen benyomást tett Richard a beszélőkre, s bennünk is utálatot gerjesztenek iránta. A darab hátborzongató légköre is nem utolsósorban a képrendszernek tulajdonítható. A *Romeo és Júlia*ban a képrendszer a jellemzés fontos eszköze. Ez azonnal szemünkbe ötlük, ha összehasonlítjuk Romeo lírai hasonlatokkal zsúfolt, patetikus stílusát Mercutio szikrázóan szellemes, reális megjegyzéseivel, vagy Júlia konkrét kifejezőmódjával. Romeo jellemének átalakulását beszédének átalakulása kíséri. Júliával való találkozására előtt fellengzős nyelven beszél, konvencionális képeket, fordulatokat használ. Az erkély- vagy a kertjelenetekben az igaz érzés már őszinte, egyszerűbb, s éppen ezért utolérhetetlenül szép szavakat ad ajkára.

A tragédiában érte el Shakespeare drámai technikájának csúcsát. A képrendszer nyújtotta lehetőségeket is itt használja ki legteltesebben. Míg a korai drámákban érthetőségre, világosságra törekedett, s nevükön nevezte a dolgokat, a tragédiákban már nyílt megnevezés helyett inkább csak utal egyes dolgokra, eseményekre, s erre a célra kiválóan alkalmas a képrendszer. Egyetlen képnek sokszor többszörös jelentése és funkciója van. Figyeljük meg például a *Július Caesar*ban a következő részletet.

Ó, nyugvó nap,
Mint éjre szállasz rőt sugaraiddal
Úgy szállu vérben Cassius napja le,
Rómának fénye szállt; lejárt napunk
Most felleget, harmat vész, jöjj; tetteink
Már téve vannak. (Vörösmarty Mihály ford.)

A nap nemcsak fizikai értelemben nyugodott le. A „Róma fénye” kifejezés nemcsak az égítést jelent, hanem magát Cassiust is. Vége a napnak, vége Cassiusnak, vége egy korszaknak Róma életében. A lenyugvó nap képe a darab közeledő végét is jelzi, s egyben melankólikus hangulatot kelt. Míg a korai darabokban a szereplők rendszerint érzelmi felindulásokban használnak metaforikus nyelvet, a tragédiák nyelve

² R. A. Foukes: *Suggestions for a New Approach to Shakespeare's Imagery*, *Shakespeare Survey* 5. 1952.

³ Wolfgang Clemen: *The Development of Shakespeare's Imagery*. With a preface by Dover Wilson. London 1953. Methuen XII; 236 p.

teljesen át- meg át van szöve képekkel. A költői képeknek ez a fokozott alkalmazása a szerkezet koncentrációjának egyik eszköze. Maguk a képek is mesterien tömörek. „Macbeth megérett rá, hogy lerázzák” — állapítja meg Malcolm. (IV. felvonás 3. szín). Egyetlen mondatban micsoda gazdag asszociációk! Nem kell keresni többet a képet, a gondolatot elválaszthatatlanul együtt bukkan fel a költő agyában, rendszerint metafora alakjában. A képek gazdag sokasága oly simán olvad bele a dráma nyelvébe, hogy első olvasásra alig vesszük észre. És minden tragédiának megvan a maga jellegzetes képrendszere.

Az utolsó darabokban a cselekmény lelassul. A képrendszer ismét inkább költői, leíró, mint drámai. A darab megértése szempontjából nincs olyan fontos szerepe, mint a tragédiákban. Ennyiben tehát a korábbi darabok képrendszerének sajátosságai tűnnek újra fel. Érdekes azonban megfigyelni, hogy a késői drámák költői képei mennyivel jobban apellálnak érzelmeinkre, mint az előzők.

M. Morozov, a kiváló szovjet Shakespeare-szakértő arra hívja fel figyelmünket,⁴ milyen nagy szerepe van a képrendszernek a jellemek egyénítésében. Már Rowe, Shakespeare első életrajzírója és Pope is megállapították, hogy a szereplőket beszédük alapján felismernénk még akkor is, ha Shakespeare nem jelezte volna nevüket. Meghatározott törvényszerűséget ismerhetünk fel az egyes szereplők képrendszerében is. Macbeth például szívesen használ hangzatos szólamokat. Képeinek egy része élénk fantáziára vall. Lady Macbeth képei sötétek, természetének démonikus vonását tükrözi. Sokkal konkrétabbak, mint férjéé és hijával vannak a képzelő erőnek.

A képrendszer-kutatást a már említett Foakes⁵ érdekes új szemponttal gazdagítja. A drámai képrendszerhez szerinte nemcsak a dráma nyelvében található metaforák és hasonlatok tartoznak. Ha csak ezeket vesszük figyelembe — jegyzi meg Foakes, — akkor eltekintünk attól a tényről, hogy Shakespeare művei nem drámai költemények, hanem drámák. Különböző színpadi hatások, díszletek, a színpadon előidéztet fények és zajok — a költői képekhez hasonlóan — hozzájárulnak a mű alapgondolatának elmélyítéséhez, a hangulat érzékeltetéséhez. Ezek a tényezők alkotják szerinte a „primary pattern”-t. Macbeth példáján illusztrálja, hogyan fonódik össze a „primary pattern” a költői képrendszerrel. A darab mennydörgéssel és a boszorkányok megjelenésével kezdődik. A vérző katona, a véres török, a Duncan halálát követő kopogás, Banquo szelleme, az alvajárás, mindez a „primary pattern”-be tartozik, és épp úgy, mint a vérrel, zajjal, alvással kapcsolatos költői képek a borzadás, természetellenesség érzetét keltik a nézőben. Kiemeli Foakes továbbá azt is, hogy a költői képek nem egyenletesen oszlanak meg a szövegben, hanem a drámailag fontos helyeken tömörülnek.

Foakes-hoz hasonló eredményre jutott Downer⁶ is, aki arra figyelmeztet, hogy „Shakespeare nemcsak a szóképek összefüggő rendszerét teremtette meg drámáiban, hanem a költői képeket cselekményben és helyzetekben, drámai szimbólumokban jeleltette meg.”

A képvilág kutatását tovább szélesíti Ronald Peacock. Ő már nemcsak Shakespeare-t teszi vizsgálatá tárgyává, hanem az egész drámai irodalmat. *The Art of Drama*⁷ című könyvében azt fejtegeti, hogy képek, metaforák nemcsak a dráma vagy más irodalmi mű szövegében fordulnak elő. Sokszor egy-egy szereplő, sőt a dráma egésze egyetlen képpnek tekinthető, s darab általánosabbá váló jelentése éppen ezekben az átfogóbb képalkotásokban rejlik. Peacock is hangsúlyozza, — Foakes-hoz hasonlóan, — hogy a drámában a különböző „kép-fajták” — az akusztikus, vizuális, szcenikai és zenei, ritmikus és festői képek közös funkcióiban egyesülnek, s a szerzőnek az életről alkotott képét tolmácsolják. Peacock tehát nagy mértékben kibővíti a *kép* szó jelentését. Azt állítja, hogy a képalkotás nemcsak az irodalomnak, hanem minden művészetnek még az ún. nem ábrázoló művészeteknek is alapja. Ezen a ponton Peacock Belinszkij tételéhez közeledik: „A művészet képekben való gondolkodás”. A művészetnek egyik sa-

⁴ Mikhail M. Morozov: *The Individualization of Shakespeare's characters through Imagery. Shakespeare Survey*, 2. 1949.

⁵ R. A. Foakes: i. m.

⁶ Alan S. Downer: *Shakespeare's Derived Imagery*. By John Erskin Hankins, *Shakespeare Quarterly* 1955. 4. sz. Ismertette: Szenczi Miklós, *Irodalmi Figyelő*, II. évf. 2. sz.

⁷ R. Peacock, *The Art of Drama*. Ismertette: Székely György: Modern angol dráma-esztétika. *Világirodalmi Figyelő* IV. évf. 3. sz.

tossága a tudománnyal szemben éppen ez, hogy a valóságot nem fogalmakkal, hanem érzékeltes, szemléleti módon tükrözi. Mi történik a képalkotásnál? Az író a kép elemeit az érzékelhető valóságból meríti (akár hasonlatokat, metaforákat, akár egyes szereplőket vagy a mű egészét értjük a kép szón), s az így létrejött kép már nemcsak az érzékelhető valóságot adja vissza, hanem valami magasabb, művészi jelentést is ad neki.

SZÁVAI JÁNOS

Roger Martin du Gard és a francia kritika

A XX. század nagy francia írói közül kétségtelenül Roger Martin du Gard-ral foglalkozott legkevesebbet a francia kritika; akár Proust, Gide vagy Valéry, akár fiatalabb kortársai: Malraux vagy Sartre sokkal többször kerültek az érdeklődés középpontjába. Alig néhány tanulmányt ismerünk, amely tárgyául Roger Martin du Gard-t választotta, s ez annál is különösebbnek tűnik, mert az olvasóközönség körében – Franciaországban s a külföldön egyaránt – a legnépszerűbb írók közé tartozott. Vajon mi lehet ennek az érdektelenségnek az oka? Miért nem vonzotta jobban a kritikát Martin du Gard életműve? Francia kritikusai is keresték a választ ezekre a kérdésekre, és úgy tűnik, meg is találták.

Az első önálló könyv Roger Martin du Gard-ról *René Lalou* tollából jelent meg 1937-ben, amikor az írot Nobel-díjjal tüntették ki. Lalou maga is csak vázlatnak nevezi ezt a harminc lapos kis füzetet, amelyben nem szándékozik komoly elemzést adni Martin du Gard művének; inkább csak a személyes élményekre, benyomásokra, – érdekességek ismertetésére szorítkozik. Már ő is – akárcsak a későbbi méltatók – kiemeli Tolsztoj hatását Martin du Gardra. Regényeiben a történész és a regényíró munkájának ötvöződését látja.

Martin du Gard egész életében tartózkodott minden személyes jellegű megnyilatkozástól; először 1951-ben, André Gide halála után, bocsátotta közre naplójának néhány – barátjával, Gide-dal foglalkozó részletét, majd 1955-ben, összes műveinek a Pléiade-sorozatban megjelent kiadása tartalmazta *Emlékezéseit*. Ez a két forrás bizonyos betekintést ad életébe és írói módszereibe, és ezért – úgy látszik – fokozta az érdeklődést művésze iránt.

Különböző kisebb cikkek és tanulmányok után az első összefoglaló munka – mely máig is a legteljesebb – Clément Borgal Martin du Gard-életrajza, 1957-ből. Borgal gazdag anyagot dolgozott fel: nagy segítségére volt Gide naplója, és magának Martin du Gard-nak már említett *Emlékezései*. Könyvében gondosan vizsgálja az író életének és alkotásainak összefüggését, igyekszik ezek között kapcsolatokat találni. Hadd ragadjak ki egyet. Az író emlékezése szerint, 10 éves korában, a szomszédjukban lakott egy nála két évvel idősebb fiú, párizsi diák. Ez a fiú verseket, tragédiákat komponált, s egy napon odaadta a kis Roger-nak, szürke vászonnal borított füzetben „összes műveit”. Ez olyan nagy hatást tett rá, hogy elhatározta, író lesz. – Ime a szürke füzet, s a két fiú, Jacques és Daniel mintái.

Borgal-t is érdekli, mi lehet annak az oka, hogy a kritika alig foglalkozott Martin du Gard munkásságával. Az érdektelenség fő okának ő az író tartózkodó és visszahúzó magatartását találja: egész életében semmiféle cikket vagy manifesztumot nem közölt, napilapokban, folyóiratokban nem jelent meg soha írása, csak esetleg egy-egy kész művének valamely részlete. Azt tartotta, az író műveiben fejezze ki gondolatait. Míg más írók mindent megtettek azért, hogy nevüket bevéssék a köztudatba, Martin du Gard mindig a háttérben maradt; Julien Green például már 34 éves korában megjelentette naplójának részleteit, önála 73 éves koráig kellett várni erre.

Borgal részletesen foglalkozik Martin du Gard regényeivel, színműveivel, mindig nyomon követve írói fejlődését. Tanulmánya végén egy érdekes jelenségre hívja fel figyelmünket: a *Thibault-család* az eredeti terv szerint csak két fivér története lett volna, az író annyira közömbös volt hőseinek történeti helyzetével szemben, hogy az elbeszélést nem helyezte konkrét időpontba. Az első két kötet megjelenése után erre valóban felfigyeltek a kritikusok: nem tudták megállapítani, vajon a történet az első világháború előtti vagy után játszódik-e. A későbbi kötetekben a hősök magánéletét már ezer szál köti a korhoz, sorsukat a történelem fordulói határozzák meg. Az igazi Martin du Gard az 1914 nyarának írója.

* * *

Halála után, 1958 decemberében, a *Nouvelle Revue Française* emlékszámot adott ki tiszteletére. Ebben újabb érdekes dokumentumok láttak napvilágot: mintegy harminc, barátaihoz intézett levele. Egyesek a *Thibault-család* szereplőinek megalkotásáról adnak érdekes képet, másokban kétségeiről ír, terveiről, Tolsztoj művészetéről. Egyik utolsó s legszebb levelében régi megvalósulatlan tervéről számol be: hosszú idő óta elbeszélést készült írni Tolsztoj *Iljics Ivánja* mintájára.

Az emlékszámban többek között Jules Romains, Jean Cocteau, André Chamson személyes emlékezéseit, Jean Schlumberger, André Maurois cikkeit találjuk. Mégis, mindenek között a legérdekesebb Dominique Fernandez fiatal kritikus tanulmánya, *Proust vagy Martin du Gard* címmel, amely egyrészt — úgy érezzük, megfelelő — választ ad a bevezetőnkben fölvetett kérdésre, másrészt igyekszik meghatározni Roger Martin du Gard helyét a XX. század francia irodalmában. — Martin du Gard-t általában úgy tekintik, mint korának egyszerű krónikását, aki művészetének eszközeit biztos irodalmi hagyománytól kölcsönözte. Kortársai nem ismerték fel művének jelentőségét. Mi lehet ennek az oka? — teszi fel a kérdést Fernandez, s mindjárt keresi is a választ. Míg más európai irodalmak követték a realista hagyományokat — a német irodalomnak volt Thomas Mann-ja, s az orosz irodalom is hasznosította Tolsztoj örökségét — addig a francia irodalomban az irracionális, a szubjektívizmus kerekedett felül. Kierkegaard, Dosztojevszkij és különösen Proust hatása határozta meg az irodalom fejlődésének irányát: az írók a mélységben kutatnak, már nem hiszik, hogy az ember a világgal való kapcsolataiban nyilvánul meg. A személyiséget valami titokzatos lényegben keresik, amely megismerhetetlen, s valódi élete távol a látható eseményektől zajlik. Mindez idegen volt Roger Martin du Gard-tól. Regényeiben éppen azt találjuk meg, ami a szubjektivistáknál hiányzik: gazdag látványt ad az emberről, figyelembe véve a többi emberrel és a világgal való függését, s azt a kölcsönhatást, amely világ és ember között fennáll. Végül is, Fernandez anélkül, hogy Proustot megtagadná, vele egy rangra emeli Martin du Gard-t. A kritikai realizmus legnagyobb francia képviselőjét látja benne, olyan realistát, aki meg tudja csillantani a jövő perspektíváit is.

* * *

Roger Martin du Gard műve — mint a nagy művek — nem vesztette el sem emberi, sem politikai aktualitását. A *Thibault-családnak* a legszebb feladatot szánta, — de erről hadd valljon ő maga. 1937 decemberében, a Nobel-díj átvételekor tartott stockholmi beszédéből idézem:

... „Most, a nyugtalanság hónapjaiban: amikor a földteke mindkét oldalán egyaránt folyik a vér, amikor a nyomortól s a fanatizmustól metélyezett levegőben, kiszegzett ágyúk körül, szenvedélyek forronganak; amikor már túlságosan is sok jel mutatja annak a fatalizmusnak, annak a mindenbe belenyugvásnak a visszatértét, amely lehetővé teszi a háborút; ezekben a rettenetesen nehéz pillanatokban, melyeket az emberiség most átél, azt kívánom — minden hiúság nélkül, de nyugtalanságtól kínzott szívemnek minden hevével — hogy olvassák és vitassák meg *1914 nyaráról* szóló könyveimet, s hogy ezek a könyvek emlékeztessenek, emlékeztessenek mindenkit — a régieket, akik elfelejtették, s a fiatalokat, akik nem ismerik vagy semmibe veszik — a múlt patetikus leckéjére.”

Bibliográfiai vázlat :

- René Lalou: *Roger Martin du Gard*. Paris, Gallimard. 1937.
 Albert Camus: *Préface aux Oeuvres complètes de R. M. G.* Paris, Gallimard, 1955.
 Léon Pierre-Quint: *Roger Martin du Gard le constructeur*. Monde Nouveau, juin et juillet 1956.
 Clément Borgal: *Roger Martin du Gard* Paris, Éditions Universitaires, 1957.
 Pierre Daix: *Réflexions sur la méthode de Roger Martin du Gard* Paris, Les Éditions Français Réunis, 1957.
Hommage à Roger Martin du Gard. La Nouvelle Revue Française, 1er décembre 1958.
 Roger Martin du Gard: *Discours de Stockholm*. La Nouvelle Revue Française, 1er mai 1959.

Angol folyóirat — Bajza Józsefről

G. F. Cushing: József Bajza. The Slavonic and East European Review. Vol. XXXVII, Number 88. December 1958. p. 99—112.

Bajza halálának százéves évfordulójáról tizennégyoldalas cikkben emlékezik meg a kelet-európai filológiával foglalkozó legjelentősebb angol folyóirat. Ez a számontartás rendkívül örvendetes, annál inkább, mert ez a cikk lényegesen többet mondó és objektívebb ítéletű, mint azok a közlések, melyek ebben a folyóiratban a megelőző években láttak napvilágot a magyar irodalomról, és ami szintén fejlődés a múlthoz képest, Cushing legújabb irodalomtörténetírásunknak legalább egyes eredményeiről is tudomást szerzett, erről lábjegyzetei tanúskodnak. Cushing tanulmánya, külföldi közönségnek szólván, természetesen részben ismertető jellegű, de felépítésében, viszonylagos terjedelmében és anyagközlésében egyaránt haladást jelent a tudományosság szempontjából, ha a Review régebbi magyar témájú cikkeihez hasonlítjuk.

Cushing cikke pályaképet kíván adni, inkább műfajok szerint, mint fejlődéstörténeti beosztásban, s itt meg kell jegyeznünk, hogy Bajza újabb méltatói sem szokták Bajza líráját és polémiáit teljesen párhuzamosan tárgyalni. Cushing a fiatal Bajza egyetiségiének rajzával kezdi dolgozatát Péterfy nyomán a „melankolikus katona” jelleget emelve ki belőle, mint az író lényegét meghatározó *faculté-maitresse*-t, de nem ebből, hanem inkább az egykorú irodalmi hatásokból bontja ki Bajza líráját, pontosabban annak egyik ágát, a hangulat- és helyzetdal költészetét, mellyel Bajza az ún. almanach-líra megteremtője lett. Cushing helyesen utal itt — Péterfyt is idézve — a német költészet hatására, de nem éppen szerencsésen védi Bajza viszonylagos eredetiségét azzal, hogy „nem tekinthetjük őt plagiáriusnak”. E verseinek jelentőségét formai csiszoltságukban látja, és helyesen hangsúlyozza a hazafias költemények igazabb ihletettségét és nagyobb művészi értékét. A nagy patrióta költemények találó előtérbe állítása után, Cushing tévesen értelmezi a Deákhoz írt episztolát, mint Bajzának a reformkor határozottabb nekilendülésétől való megriadásának jelét, afféle Széchenyi-szerű aggodalmak kifejezését. Ez a vers ugyanis éppen akkor keletkezett, mikor Deák megvédte a Véd-egyletet Széchenyi támadásaival szemben, és az ellenzéki tábor egyesítésén fáradozott. Ez a tévedés a továbbiakban is félreértésekre ad alkalmat. Cushing szerint Bajza „amint 1848 közeledett, történelmi tanulmányokba temetkezett, hogy meneküljön a jelen valósága elől”, ennek okát a Péterfy által a fiatal Bajza főjellemvonásának felismert romantikus melankoliában adja meg. Bajza egyéniségében a romantikus vonások jelenlétét újabb irodalomtörténetírásunk sem vonja kétségbe, de azt, hogy Bajzának a történelem felé fordulása nem ilyen hangulatváltozás következménye, ezt Cushing későbbi helyes adatfelsorolásai és okfejtései is megmutatják. Maga is rámutat, hogy a Bajza szerkesztette Történeti Könyvtár 1844-ben és 1845-ben kiadott hat kötete is hozzájárult ahhoz, hogy Bajza „veszedelmes liberális” lett a császári hatóságok szemében. Cushing itt azt is megemlíti, hogy Bajza azért nem sajnálta az Athenaeum megszűnését, mert ez a Pesti Hírlap növekvő népszerűségével, Kossuth hatásának erősödésével függött össze, szól az Ellenőr és a Kossuth Hírlapja szerkesztéséről, s e forradalmi szereplést az előzmények után „gyors, de logikus lépésnek” tekinti.

Bajza kritikai munkásságát és polémiáit is általában sikerülten foglalja össze Cushing. A Henszlmannal folytatott vitát azonban helytelenül sorolja egy vonalba a Döbrentéivel, Csatóval vívott harcokkal. A Henszlmann-viták értékelésében itthoni irodalomtörténetírásunkban is bizonyos fejlődés mutatkozik az utóbbi években, utalhatunk itt arra a különbségre, mely e téren tapasztalható Tóth Dezsőnek az Irodalomtörténet 1954. évi folyamába írt tanulmánya és ugyancsak Tóthnak a Magyar Klasszikusok-sorozat az évi Bajza-válogatása elé írt előszava között. Komoly érdeme Cushing dolgozatának, hogy világosan rámutat a Bajza-polémiák politikai jelentőségére, és arra is, hogy ezek előkészítették a reformkori magyar közvéleményt az olyan nyílt politikai küzdelmekre, minő a Széchenyi—Kossuth-vita volt.

A cikk lábjegyzeteiből a Bajza-irodalom alapos ismerete tűnik ki, de jó lett volna — már a folyóirat magyarul tudó olvasóinak tájékoztatása céljából is — Szücsi nagy monográfiáját, az újabb kritikai írások közül pedig Tóth Dezsőnek az 1954. évi jelzett cikkét is megemlíteni.

Bajza színikritikusi működésének összképe is találó, bár a pusztá mellékmondatos utalás arra, hogy Bajza a Shakespeare-előadásokat „soha sem helyeselte teljes mértékben”, további magyarázat nélkül, komoly félreértéseket okozhat éppen az angol olvasókörzség körében.

A tanulmányt Bajza emberi vonásainak találó és meleg tollal megrajzolt képe — itt Cushing megint Péterfyre hivatkozik — majd irodalomtörténeti jelentőségének a maga egészében helytálló összefoglalása rekeszti be.

A nyugati publikációk között több olyannal találkozunk, melyek egyoldalú szemléletükkel, nem egyszer filológiai tévedéseikkel is helytelen képet rajzolnak irodalmunk egyes jelenségeiről. Cushing cikke nem tartozik ezek közé, hanem szerencsés megnyilatkozás, a jelzett néhány téves állítása ellenére is. Olyan szerző műve, aki megfelelő objektivitással és a kérdés irodalmának széleskörűnek mondható ismeretében írta meg cikkét, mely irodalomtörténetírásunk pozitivista irányának legjobb hagyományait — Péterfyét, Szücsiét — követi. Hazai publikáció esetében ez talán nem lenne elég, de olyan szerzőnél, aki irodalmunkat külföldről szemléli, mindenképpen kiemelendő. Reméljük, hogy az a fejlődés, melyet a *The Slavonic and East European Review* magyar irodalmi vonatkozású cikkeiben Cushing dolgozata jelent, tovább folytatódik, s a folyóirat a Kazinczy-évfordulóról egy még sikerültebb dolgozattal emlékezik meg majd.

RÉZ PÁL

Thomas Mann és Kosztolányi Dezső

Thomas Mann ismeretlen levelei

(1)

Aligha van a világirodalomnak nagy művésze, a mesterek közül való, aki annyit foglalkozott Magyarországgal, s magyar művészekkel, mint Thomas Mann. Többször is járt Budapesten, sokra becsülte Bartókot, Adyt, Móriczot, Kosztolányit, József Attilát, baráti vendége volt Hatvany Lajosnak, elismeréssel nyilatkozott magyar írókról, művészekről.

Bizonyos, hogy e rokonszenv okai és indokai közt helye van Thomas Mann páratlan magyarországi népszerűségének is, s annak, hogy a magyar szellem kiváló reprezentánsai oly sokra tartották művészetét. Magyarország — nyugodtan mondhatjuk — Thomas Mann korai felfedezői közé tartozott, s nagy országokhoz hasonló, sőt: ebben gyakran azokat felülmúló szeretettel vette körül alakját s műveit. Felolvasásain mindenkor nagy közönség tapsolta meg, regényei, novellái, sőt tanulmánykötetei is viszonylag magas példányszámban fogytak el, ma is népszerűek. E rendkívüli fogékonyság is okozhatta, hogy Thomas Mann érdeklődéssel fordult kultúránk felé. 1955 márciusában, néhány hónappal halála előtt, ezt írta az *Új Magyar Könyvkiadó*-nak, válogatott elbeszéléseinek magyar kiadása elé: „Büszkévé tesz, hogy könyveim Petőfi, Madách és Ady Endre nyelvén is élnek a maguk életét, s melegséggel tölt el az a gondolat, hogy műveim magyar író társaim becsülését és a magyar olvasók rokonszenvét élvezik.”*

(2)

Thomas Mann és Kosztolányi 1913-ban ismerkedett meg, Budapesten. Kosztolányi Dezsőné — akit erről megkérdeztem —, arra már nem emlékszik, hol találkoztak először; hamarosan barátságot kötöttek, s együtt — hármasban — látogattak el Rippl-Rónai József műtermébe. 1922-ben, amikor Thomas Mann újból Magyarországra jött, Kosztolányi visszaemlékezett barátságuk születésére:

„Pár évvel ezelőtt, még békében, nálunk járt, és akkor érdemtelenül melléje kerültem, néhány napot társaságában tölthettem. Ez az együttlét, mely nem volt se közeli, se bizalmas, a maga külsőségében nevelőhatással volt reám, mert az írás e mestere személyes mivoltában is azt a vonzóerőt sugározza, mint munkái.**

S ebben a cikkben Kosztolányi saját fordításában közli Thomas Mann egyetlen versének, az *Ének a kisgyermekről* című műnek kezdősorait. Ez a részlet Kosztolányi műfordítás-köteteiben nem jelent meg, kevesen ismerik; a mű — más átköltésben — azóta teljességében is napvilágot látott magyarul, de ez talán nem teszi feleslegessé e néhány sor újraközlését:

Hogy költő-e a nevem? Vagy volt-e? A francia földön
Nem kapnám e címet. Mert regeteg ott a különbség
Rímfaragó s a szegény, gyalogos, prózában író közt.

* Thomas Mann: *Novellák*. Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó, XV. l.

** *Thomas Mannról*; *Pesti Hírlap*, 1922. január 8. Megjelent a *Lángelmék* című kötetben. Bp., é. n., Nyugat kiadása, 246–249. l. (S. a. r. Illyés Gyula).

Az csakugyan költő, de a másik afféle stilizta, Vagy csak író, ámbar a becsét sohasem kicsinyítik. Mégse poéta: mivel nem a versütemek köszörűse. Engem a próza kötött le, mikor tünedeztek az ifjú Lángadozások s már serdülve ocsudtam, a lelkem Józanságot akart. S remegő kezimből a próza Harciszertül forgott, védelműl a nagy viadalban. És nemesen vívtam, kecsesen, sikerek koronázták Fáradozásaimat honi nyelvünkön s ma úgy érzem, Engem is ékíthet nem egy énekesünk koszorúja. Minthogy a próza nekem mindég a sugallat, a lelki-Intelem szava volt: a szívem s a fülem muzsikája. Nékem a próza morál, zeneszó — igen, így gyakoroltam. Költő? Az voltam.

Thomas Mann 1922-ben előadó-estet tartott Budapesten; január 12-én a készülő *Vardzshegy*ből olvasott fel: a *Nyugat* januári száma közölte is e fejezetet, Kosztolányi fordításában. (A szöveg előbb jelent meg magyarul, mint németül!)

(Ekkor látogatta meg Thomas Mann a beteg Móríc Zsigmondot is. Móríc Virág írja könyvében, hogy feleségével, Tóth Árpád kíséretében jött el: „Thomas Mann a maga szállásán, csöndes módján igyekezett a lehető legbarátságosabb emléket hagyni” — írja.* Amint hazaérkezett Berlinbe, levélben üdvözölte Mórícot. Móríc válaszolt is, majd Thomas Mann ajánlotta fel, hogy kezdjenek irodalmi levelezésbe, melyben megvitathatják az új Európa felmerülő problémáit. Erre azonban nem került sor — Móríc elhárította az ajánlatot, nem az ő alkalmának való volt.)

Thomas Mann 1922-es budapesti látogatása egyébként a kurzus-ellenes erők, a haladó magyar irodalom ünnepe volt. Király György, a kitűnő irodalomtörténész és kritikus, aki ezidőtájt a *Nyugat*-ban és a rendkívül bátor, radikális *Független Szemlé*-ben merész hangú tanulmányokat és glosszákat közölt, így ír a látogatás „botrányá”-ról:

„A legkiválóbb német író budapesti tartózkodása alkalmából ki akarta fejezni tiszteletét a magyar irodalom iránt, de nem a hivatalos nagyságot, Pekár Gyulát látogatta meg, sőt még a félhivatalos kitűnőséget, Herczeg Ferencet sem, hanem fölkereste otthonában azt az író, kit a legösibb, legeredetibb magyar talentumnak tartott, Móríc Zsigmondot, dacára a kurzus anatómiájának, s a Kisfaludy Társaság megbélyegző kizárásának. De ha a hegy nem megy Mohamedhez, Mohamed kénytelen felkeresni a hegyet. A hivatalos Magyarország sietve helyreigazította az elkövetett tapintatlanságot s nagy-lelkűen fényes estélyre hívta meg a német író...”**

Thomas Mann gesztusa tüntetés volt: rokonszenv-megnyilvánulás az ellenzéki irodalom mellett.

1923 áprilisában Thomas Mann újból Budapesten járt; április 4-én a Zeneakadémia előadást tartott a *csodáról*. Egy okkultista szövegszerző benyomásait mondta el; e tanulmány egy részletét — amely önálló elbeszélésnek tekinthető — a *Nyugat* 1923. április 15-i száma közölte, Gyergyai Albert fordításában (*Willy, a médium*); ez az írása is előbb jelent meg magyarul, mint németül.

Az újabb budapesti út szorosra fűzte Thomas Mann és Kosztolányi barátságát; Mann a magyar irodalomról érdeklődött, s foglalkoztatta műveinek magyar fordítása is. (Kosztolányi fordította a *Trisztant*).

Nem sokkal előbb jelent meg *A véres költő*, Kosztolányi Nero-regénye, s talán már ekkor szó esett a német kiadásról. A *Magische Lanterne* néhány évvel ezelőtt Kosztolányi ifjúkori elbeszéléseit gyűjtötte össze: egy német kiadó érdeklődött az új regény iránt. Nem tudjuk, Kosztolányi vagy a kiadó ötlete volt-e (valószínűbb, hogy az íróé): az akkor már igen elismert és népszerű Thomas Mann írjon bevezetőt a könyv elé. Kosztolányi hamarosan elküldte *A véres költő* német fordítását Thomas Mann-nak. Levelezésük első fennmaradt dokumentuma az a levelezőlap, amelyben Thomas Mann nvugtazza a kézirat megérkezését. Kosztolányi hagyatékában találtuk meg Thomas Mann leveleit és lapjait: egy levelet és egy lapot az *Országos Széchenyi Könyvtár* kezirattára őrzött meg, a Kosztolányi-hagyatékból kerültek ide, néhány évvel ezelőtt.

Az első levelezőlap kézirat szöveget tartalmaz, keltezése: München, Poschingerstrasse 1, 1923. május 23.

* *Apám regénye*, Bp., 1953, Szépirodalmi Könyvkiadó, 228—230. l.

** K. Gy.: *Thomas Mann Budapesten*. Független Szemle, 1922. február. 56. l.

Lieber Herr Kosztolányi!

Ihr Brief hat lange auf der Post gelegen; ich war fast 5 Wochen in Spanien, bin erst gestern zurückgekehrt. Ich lese jetzt Ihren Roman und schreibe Ihnen bald möglichst einen Brief, den Sie als Préface benützen mögen. Ein wenig Geduld also noch!

Ihr

Thomas Mann

Magyar fordításban:

Kedves Kosztolányi úr!

Levele sokáig feküdt a postán; majdnem öt hétig Spanyolországban voltam, s csak tegnap érkeztem haza. Most olvasom regényét, és a lehető legrövidebb időn belül megírom a levelet, amelyet előszónak használhat. Tehát: még egy kis türelem!

Az Ön

Thomas Mannja

Az előszó-levél meg is jelent a német *Nero* élén (*Der blutige Dichter*, Oskar Wöhrle kiadása, Konstanz, 1924, *Stefan I. Klein fordítása*), majd a második német kiadás (*Iris Verlag*, Frankfurt am Main, 1926, ua. a fordítás), a horvát, olasz, angol, s a későbbi magyar publikációk bevezetőjeként is.

A Kosztolányi-hagyaték megőrizte az előszót; sok benne a törlés, nehezen olvasható, kézírásos szöveg. Dátuma: 1923. június 4. A német kiadás április 4-i, a magyar május 23-i keltezéssel közli — nem tudjuk, miért.

Lieber Herr Kosztolányi!

Bewegt scheide ich von Ihrem Manuskript, diesem Kaiser- und Künstlerroman, mit dem Sie die Hoffnungen erfüllen, ja übertreffen, die sich seit den Novellen der »Magischen Lanterne« an Ihr feines und starkes Talent knüpfen. Ihr Wachstum kann kaum etwas Überraschendes haben für den, der sich an Ihren Anfängen erfreute. Und doch möchte ich Ihren »Nero« überraschend nennen, mit dem Hinzufügen, dass ich dies Wort, angewandt auf ein Kunstwerk, als eine sehr starke Lobeserhebung empfinde. Es will sagen dass das Werk mehr ist als ein Produkt der Kultur und eines nationalen oder selbst europäischen Niveaus; dass es das Zeichen persönlicher Gewagtheit an der Stirn trägt, aus kühner Einsamkeit stammt und unseren Sinn mit einer Menschlichkeit, die wehe tut, so wahr ist sie, berührt. Das ist das Wesen des Dichterischen. Das andere ist Akademie, selbst wenn es sich sansculottisch gebärden sollte.

Sie gaben in geruhig-herkömmlicher Form ein freies und wildbürtiges, ein irgendwie ungeahntes Buch. Sie gestalteten in einem zweifellos wohl studierten Zeitgewande, das nicht einen Augenblick kostümlich-theatralisch, nicht einen Augenblick archäologisch wirkt, so leicht und selbstverständlich wird es getragen, Sie gestalteten, sage ich, unter historischen Namen Menschlichkeiten, deren Intimität aus letzten Gewissenstiefen stammt. Ihr schlimmes und schamhaft stolzes Wissen um Kunst und Künstlertum, Sie liessen es eingehen in diesen Roman des blutig-qualvollen, Dilettantismus und verliehen ihm damit alle Tiefe und Melancholie, alles Grauen, und alle Komik des Lebens. Ironie und Gewissen, sie sind eins, und sie bilden das Element der Dichtung. Nero ist wild und gross zuweilen in seiner verzweifelten Ohnmacht; aber als Figur stelle ich Seneca über ihn, diesen Dichterhölfling und Sophisten von Meisterglätte, der dennoch ein wirklicher Weiser ist, ein wahrhaft grosser Literat, und dessen letzte Stunden mich erschüttert haben, wie wenig es in Leben und Kunst. Die Szene gleich, wo er und der Kaiser einander ihre Gedichte vorlesen und sich gegenseitig belügen, ist köstlich. Doch lässt sie sich an durchdringender Traurigkeit freilich nicht vergleichen mit jener anderen, der mir liebsten wohl in dem ganzen Werk, wo Nero in steigender Wut und Pein, ein wahrhaft menschlich Beleidigter, vergebens um das kollegiale Vertrauen des Britannicus wirbt, des Britannicus, der die Gnade, das Geheimnis besitzt, der ein Dichter ist, und der in dem stillen und fremden Egoismus seines Künstlertums den Hilflos-Gewaltigen gleichgültig von sich stösst, zu seinem Verderben. Ja das ist gut, ist vortrefflich, ist meisterhaft. Und es gibt mehr

dergleichen in dem Roman, dessen eigentümliche Intimität sich übrigens nicht nur in Seelisch-Innermenschlichen, sondern auch im Sozialen bewährt, und der mit ganz leichter, anstrengungsloser Gebärde Bilder und Szenen aus dem Leben der antiken Weltstadt emporruft, die amüsanteste Gesellschaftskritik sind.

Ich freue mich, lieber Herr Kosztolányi, Sie vor anderen beglückwünschen zu können zu diesem schönen Werk. Es wird dem ungarischen Namen, dem von Petőfi und Arany bis auf Ady und Móricz Zsigmond so viele Verkünder erstanden sind, zu neuer Ehre gereichen, und es wird Ihren eigenen jungen Namen deutlicher hervortreten lassen unter denen, die heute das geistigkulturelle Leben Europas bezeichnen.

Ihr sehr ergebener

Thomas Mann

Magyar fordításban:

Kedves Kosztolányi Úr!

Megindultan válok meg kéziratától, ettől a császár- és művész-regénytől, amellyel Ön betöltötte, sőt felülmúlta azokat a reményeket, melyek a *Magische Lanterne* óta finom és erőteljes tehetségéhez fűződtek. Fejlődése aligha lepte meg azt, aki már kezdő munkáit örömmel fogadta. Mégis *meglepőnek* nevezném az Ön *Neróját*, s hozzá-fűzöm, hogy ezt a szót műalkotásra alkalmazva nagy dicséretnek érzem. Azt jelenti, hogy a munka több, mint a kultúra és egy nemzeti, vagy akár európai színvonal terméke; hogy egyéni merészség jelét viseli homlokán, bátor magányból született és lelkünköt olyan emberiséggel érinti, amely fáj, annyira igaz. A költészetnek ez a lényege. A többi: akadémia, még akkor is, ha sansculotte-osnak tette magát.

Nyugodtan hagyományos formában szabad és szilaj, valahogyan nem-sejtett könyvet adott. Ön kétségtelenül alaposan áttanulmányozott, korszerű köntösbe öltöztetett emberi tulajdonságokat, s e köntös egyetlen pillanatig sem hat jelmez-szerűen, színpadiasan vagy régészeten, mert könnyen és természetesen viselhető, s az Ön — mondom — történeti nevekbe öltöztetett emberi tulajdonságainak bensőséges volta a lelkiismeret legmélyebb mélyéből fakad. A művészetről és művészeletről való kaján és szemérmesen büszke tudását belcömlesztette a véresen-fájdalmas dilet-tantizmus regényébe, s ezáltal az élet teljes mélységével és melabújával, teljes bor-zalmával és komikumával gazdagította könyvét. Irónia és lelkiismeret: a kettő egy, s együtt alkotják a költészet alapját. Kétségbeesett ájulatában Nero olykor vad és nagy figura; de mint alakot föléje helyezem Senecát, a mesterien sima költő-udva-roncot és szofistát, aki mégis valódi bölcs, igazán nagy irodalmár, és akinek utolsó órái annyira megráztak, mint kevés dolog az életben és művészetben. Hasonlóképp pompás az a jelenet, ahol ő és a császár felolvassák egymásnak költeményeiket, és kölcsönösen hazudoznak. De mégsem hasonlítható ahhoz az átható szomorúsághoz, mely nekem az egész műben a legkedvesebb, ama jelenethez, melyben Nero fokozódó dühében és gyötrelmében, mint igazán és emberien sértett, hiába akarja megszerezni Britannicus kartársi bizalmát, aki ismeri a Kegyet, a Titkot, aki költő, s aki művész-voltának csendes és idegen önzésében a gyámoltalanul-erőszakos császárt közönyösen eltaszítja magától — a pusztulás felé. Igen, ez jó, ez kitűnő, ez mesteri. És több ilyen jelenet van még a regényben, melynek sajátos meghittsége egyébként nemcsak a lelki-benső, hanem a társadalmi valóság rajzában is hiteles; egészen könnyű, erő-feszítéstől mentes mozdulattal képeket, jelcneteket bűvöl fel az antik világváros életéből, s e képek rendkívül szórakoztató társadalombírálatot adnak.

Örvendek, kedves Kosztolányi Úr, hogy Önt mások előtt is üdvözölhettem e szép munkája alkalmából. Új becsületet hoz majd a magyar névnek, melynek Petőfi-től és Aranytól kezdve Adyig és Móricz Zsigmondig annyi hirdetője akadt, és ifjúi nevét nyomatékosabban kiemeli azok között, akik ma Európa szellemi és kulturális életét jelentik.

Igaz híve
Thomas Mann

A német Nero-kiadásra vonatkozik Thomas Mann 1923. június 16-án kelt kézírásos levelezőlapja is:*

* Ezt a lapot a Széchenyi Könyvtár kéziratára őrzi.

Lieber Herr Kosztolányi!

Herzlichen Dank für Ihren schönen Brief! Es ist sehr gern geschehn.
Wenn Ihr deutscher Verleger (wer ist er?) den Brief aufnehmen will, so weisen Sie ihn, bitte, an mir die Korrektur vorzulegen.

Die besten Grüsse
Ihres
Thomas Mann

Magyarul :

Kedves Kosztolányi úr!

Szíves köszönet szép leveléért! Örömmel tettem.
Ha az Ön német kiadója (ki az?) közölni akarja a levelet, arra kérem, mondja meg neki, hogy küldje el nekem a korrektúrárt.

Sokszor üdvözlö
az Ön
Thomas Mannja

(A levél második mondata talán arra vonatkozik, hogy Kosztolányi megköszönte az előszót?)

A következő levél dátuma: 1923. november 24, ugyancsak Münchenből keltezett. Thomas Mann könyveinek magyar fordításával és kiadásával foglalkozik:

Lieber Herr Kosztolányi!

Tausend Dank für Ihre Bemühungen! Ihr Brief hat mich natürlich sehr beschäftigt. Die Entscheidung ist schwer, denn die Anbietungen »Dantes« könnten nicht verfehlen Eindruck auf mich zu machen. An der Entscheidung für dieses offenbar frische und tapfere Unternehmen — und zwar auch was den »Zauberberg« betrifft — könnten mich nur zwei Bedenken hindern. Erstens die Sorge, durch die Wendung zu »Dante« in den Augen des »Genius« (dem ich rechtlich zwar nicht verpflichtet bin, mit dem ich aber doch weitgehend gehandelt und dessen Bedingungen ich schon gut geheissen hatte) als *illoyal* dazustehen. Zweitens die Frage, ob ich nicht auf die Dauer mit »Dante« geschäftlich schlechter fahren könnte, als mit »Genius«, weil ersteres etwa finanziell nicht sicher fundiert wäre und man mit einem Aufliegen der Firma rechnen müsste. Wenn Sie mich über diese beiden Bedenken beruhigen können, also meinen, dass ich ein Abschwanken auf Grund eines günstigeren Angebots dem »Genius« gegenüber verantworten kann, und dass »Dante« ein solides Unternehmen ist, so gehe ich mit Sack und Pack zu diesem über (das heisst mit »Zauberberg«, »Königliche Hoheit« und allem übrigen) und ermächtige Sie, diesen Schritt ohne weiteres für mich zu tun, worauf Sie mir nur Mitteilung davon zu machen brauchten. Das heisst nun freilich, die Entscheidung gewissermassen auf Sie abwälzen; aber tatsächlich haben Sie in beiden Punkten bessere Einsicht und Möglichkeit zu urteilen, als ich. Wie wäre es, wenn Sie sich einmal mit dem guten, weisen alten Herrn von Lukács über die Frage berieten in moralischer und geschäftlicher Hinsicht? Ich möchte zu ihrer Orientierung noch bemerken, dass der »Zauberberg« ein sehr umfangreiches Buch wird, zwei Bände zu je cca 500 Seiten. Ich lasse die umbrochenen Bogen so wie sie fertiggestellt sind, in den nächsten Tagen an die ausländischen Verleger für Übersetzung versenden, mit dem Bemerken, dass noch ein Schlussteil folgt. Ferner bemerke ich, dass der »Krull«, dessen vorläufig erschienenen Torso ich Ihnen anbei überreiche (auf die Gefahr hin, dass ich es schon einmal getan habe!), in den nächsten Jahren wahrscheinlich nicht weitergeführt wird, da ich nach dem »Zauberberg« andere Pläne habe.

Finden Sie jene beiden Bedenken, oder eines davon stichhaltig, so muss es eben dabei bleiben, dass »Genius« den »Zauberberg« bekommt und »Dante« »Kgl. Hoheit«. Das hätte aber den Nachteil, dass dann keine Aussicht bestände die Novellenbände herauszubringen, und dass »Dante« sich ohne den »Zauberberg« auch noch für »Kgl. Hoheit« weniger interessieren würde.

Meine herzlichen Glückwünsche zum Erfolg ihres Nero! Ich erledige eben die Korrektur des Vorworts!

Ihr
Thomas Mann

Magyarul :

Kedves Kosztolányi Úr!

Sokszor köszönöm fáradozásait! Levele természetesen nagyon foglalkoztat. Nehéz döntenem, mert a *Dante* ajánlata nem érdektelen számomra. Csupán két megfontolás gátolhatja meg, hogy e nyilván mozgékony és bátor vállalat mellett döntsek, „A varázshegy”-re vonatkozólag is. Először is azon aggódom, hogy ha a *Dante* mellett döntenék, nem kerülök-e az illojalitás látszatába a *Genius* előtt (bár én nem köteleztem magam semmire, de mégis, mélyreható tárgyalásokat folytattam velük, és feltevéleiket jóváhagytam). Másodszor: felmerül az a kérdés, vajon nem járok-e rosszabbul a *Dante*-vel, mint a *Genius*-szal, anyagilag, a távolabbi lehetőségek szempontjából, mert az előbbi talán pénzügyileg nem eléggé megalapozott vállalat, s esetleg számolni kell a cég megszűnésével is. Ha Ön e két megfontolással kapcsolatosan meg tud nyugtatni, vagyis úgy véli, hogy e kedvezőbb ajánlat folytán lemondhatom a *Geniust*, s ezért vállalhatom a felelősséget, s hogy a *Dante* szilárd vállalkozás, úgy átmennék ehhez a kiadóhoz, mindenestől (vagyis „A varázshegy”-gyel, a „Királyi fenség”-gel és a többi könyvvel), és felhatalmazom Önt, hogy minden további nélkül tegye meg ezt a lépést helyettem, s csak arra kérem, hogy erről értesítsen engem. Ez természetesen azt jelenti, hogy a döntést bizonyos fokok Önmre bízom, de Ön valóban mindkét szempontot jobban tudja mérlegelni, mint én, s nagyobb lehetősége van a döntésre, mint nekem. Nem volna lehetséges megbeszélni a kérdés erkölcsi és anyagi oldalát a jó és böles, öreg Lukács úrral? Tájékoztatására még közölnöm kell, hogy „A varázshegy” igen terjedelmes könyv lesz, mindkét kötete kb. 500 oldal. A tördelt íveket, amennyiben már készen vannak, a legközelebbi napokban elküldetem fordítás céljából a külföldi kiadóknak azzal a megjegyzéssel, hogy a befejező rész még hátra van. Egyben elküldöm Önnek az egyelőre torzban megjelent „Krull”-t (annak a veszélyével küldöm, hogy már egyszer eljuttattam volt Önhöz), bár a következő években valószínűleg nem fogom folytatni, a „Varázshegy” után ugyanis más terveim vannak.

Amennyiben a két megfontolást, vagy a megfontolások egyikét helytállónak tartja, úgy annál kell maradnunk, hogy a *Genius* kapja meg „A varázshegy”-et, a *Dante* pedig a „Királyi fenség”-et. Ennek viszont az a hátránya, hogy akkor esetleg semmi lehetőség nem lesz a novelláskötetek kiadására, s a *Dante* „A varázshegy” nélkül kevésbé fog érdeklődni a „Királyi fenség” iránt.

Teljes szívemből sok sikert kívánok a *Nero*-hoz! Éppen most végeztem el az előző korrektúráját.

Az Ön
Thomas Mannja

E németesen pontos és körültekintő levél közvetlen eredményeit nem ismerjük, csupán a kért tárgyalások végső következményeiről tudunk: *A varázshegy* — mint Thomas Mann az utolsó előtti bekezdésben javasolja — a *Genius*-nál jelent meg, a *Királyi fenség* a *Danténál*, a novellaválogatás viszont egy harmadik kiadónál: az *Athenaeum*-nál. Lukács, akiről Thomas Mann ír: Lukács György apja, bankigazgató, ismert irodalom-pártoló. Thomas Mann 1922-es budapesti útja során járt nála, sőt — úgy tudjuk — nála is lakott.

A következő levél keletkezésének időpontját nem ismerjük. Gépírástban található Kosztolányi hagyatékában. Nem tudjuk, Thomas Mann Kosztolányihoz, vagy pedig Kosztolányi közbenjárására a *Pesti Hírlap* szerkesztőjéhez juttatta-e el? (Kosztolányi ekkor a *P. H.* belső munkatársa volt). Valószínűleg 1923 végén, vagy 1924 elején keletkezhetett (ezt bizonyítja az utalás a *Nero* előszavára).

Sehr geehrter Herr!

Das Schreiben, worin Sie auch mir die Rundfrage des *Pesti Hírlap* über das Magyarentum vorlegten, ist seit Wochen in meinen Händen — verzeihen Sie die Verzögerung meiner Antwort und glauben Sie, dass dieser Aufschub nicht nach meinen Wünschen war, auch dass es nicht meinen Wünschen entspricht, wenn ich selbst heute, kurz fassen muss.

Immerhin darf ich mir sagen, dass im Voraus Einiges getan ist. Mehr, als einmal, wenn ich in Budapest, zu Gaste war, habe ich dankbar die mir gebotene Gelegenheit ergriffen, die ehrerbietige Sympathie, die ich Ihrer nationalen Kultur entgegenbringe, öffentlich zu bekunden, und so darf ich mich, vor Ihre Frage gestellt, auf diese Äusserungen beziehen.

Turgenjev sagt in »Rudin«: »Kosmopolitismus ist Unsinn, der Kosmopolit ist eine Null und noch Schlimmeres; ausserhalb der Nationalität gibt es weder Kunst, noch Wahrheit, noch Leben, nichts. Ohne eine bestimmte Physiognomie gibt es nicht einmal ein Idealgesicht; nur das vulgäre Gesicht hat keine Physiognomie.« Der Umstand, dass der »Westler« und gute Europäer Turgenjev es ist, der diese Worte spricht, beweist, dass die darin ausgedrückte Überzeugung, oder Einsicht keineswegs die nationalistische Enge und Ausschliesslichkeit bedeutet, die stets auf Roheit hinausläuft, sondern mit freudigster und zur Bewunderung bereiter Hingabe an das Fremde wohl verträglich ist. Recht verstandener Kosmopolitismus ist nicht Physiognomielosigkeit und allmenschliche Vulgarität, sondern es ist expansive Sympathie. Sogar kann man diese Aufhebung des Gegensatzes von »national« und »kosmopolitisch« als eine besondere Kunst der deutschen Geister in Anspruch nehmen. Unsere Romantik besass zur Vollkommenheit diese Kunst. Wir heutigen, sollten wir sie verloren haben, müssen Sie wieder erwerben. Und in diesem Sinne lassen Sie mich sagen, dass mir das ungarische Volkstum, von dem ich teils durch literarisch-künstlerische Anschauung, teils in persönlicher Berührung einige Kenntnisse gewinnen konnte, als eine der Charaktervollsten und anziehendsten Spielarten des Menschlichen erscheint.

Die Mischung Ihrer Rasse, wie diejenige Ihrer Sprache ist, mit leis mongolischen und türkischen Einschlägen, schmeichelt dem Exotismus des deutschen Weltfreundes und erzeugt einen Menschentyp, der namentlich in seinem tiefbrünetten Färbn von origineller Schönheit ist. Ihre Hauptstadt, in deren leicht phantastischer Atmosphäre dem westlicheren Europäer der Haupt von Orient zu schimmern scheint, bietet eines der herrlichsten Städtebilder unseres Erdteils. Ich darf sagen, dass ich dort nachgerade kein Fremder mehr bin. Wiederholt gewann ich Kontakt mit Ihrem geweckten und arbeitsfreudigen Publikum. Ich besuchte Ihre Gallerien, genoss Proben Ihrer Theaterkultur und wohnte in Ihrem Parlamente einer Oppositionsrede des Grafen Apponyi bei, von der ich kein Wort verstand und bei der ich mich dennoch nicht langweilte. Ich fand unvergessliche Aufnahme in den Häusern Ihres hochgesitteten Bürgertums und war Gast Ihres eleganten und ritterlichen Adels in dem Palais von Ofen. Herzliche Beziehungen verbinden mich mit einigen der besten unter Ihren Künstlern und Schriftstellern. Ich vergesse so wenig die Stunde, wo der Sohn Ferenczy's mir das leuchtende Lebenswerk seines Vaters zeigte, wie diejenige, wo Bela Bartók mir seine Compositionen spielte. Unter modernen Essayisten steht ein Sohn Budapest's, dessen Bekanntschaft ich in Wien machte, Georg von Lukács, mir an erster Stelle. Ich drücke im Geiste Ihrem liebenswerten Siegmund Móricz, dem starken Erzähler die Hand, und freue mich an dem Gedanken, dass ich jüngst ein ungarisches Werk, das seitdem seinen Weg gemacht hat, dem Nero-Roman Ihres Desider Kosztolányi, mit einem Vorwort in die Öffentlichkeit begleiten dürfte.

Ihr Land, von der Natur zum Glück bestimmt, ist heute unglücklich und politisch geknechtet — ein vis major. Das ist ein Grund mehr zur Sympathie. Ich werde nicht aufhören allem, was von dem Erzeugnissen Ihrer Kultur mir irgend zugänglich ist, meinen Fleiss und meine Aufmerksamkeit zuzuwenden, — wie es unerlässlich ist für jedem, der sich europäischer Bildung bestrebt.

Mit hochachtungsvoller Begrüssung

Ihr sehr ergebener
Thomas Mann

Magyar fordításban:

Igen tisztelt Uram!

Levele, melyben a *Pesti Hírlap*nak a magyarságról szóló körkérdését eljuttatta hozzám, már hetek óta a kezemben van — bocsássa meg válaszom késését, s higgye el, e késedelem nem kedvem szerint való, mint ahogyan az sem, hogy most is ilyen röviden kell felelnem.

Mégis, talán szabad azt mondanom, hogy e téren már eddig is történt valami. Amikor Budapesten többször is vendégként jártam, köszönettel ragadtam meg a

felajánlott alkalmat, hogy nyilvánosan hangot adjak tiszteletteljes rokonszenvemnek, amelyet az Önök nemzeti kultúrája iránt érzek, s ezért legyen szabad kérdésük kapcsán e nyilatkozatokra utálnom.

Turgenev írja a „Rugyin”-ban: „A kozmopolitizmus — ostobaság, a kozmopolita — nulla, annál is kevesebb; nincs művészet a nemzeten kívül, nincs igazság, nincs élet, semmi sincsen. Igazi arc nélkül ideális arc sincs; igazi arc nélkül csak kifejezéstelen, üres lehet az arc.” „A nyugatos” és jó európeér Turgenev mondta e szavakat, s már ez a tény is bizonyítja, hogy a bennük kifejezett meggyőződés — vagy felismerés — semmiképp sem jelent nacionalista szűk látókört, kizárólagosságot, amelynek mindig durvaság az eredménye, hanem összeegyeztethető a más népek iránt érzett örömteljes és csodálatra kész elismeréssel. A helyesen értelmezett kozmopolitizmus nem az arc, a fiziognómia-hiány, és nem is általános emberi vulgaritás, hanem expanzív rokonszenv. Sőt — „nemzeti” és „kozmpopolita” ellentétének e feloldását mint a német szellem kiválóságainak sajátos művészetét foghatjuk fel. A német romantika e feloldás művészetét a tökéletességig emelte. Ha mi, mai németek, elvesztettük volna, úgy újból meg kell szerezniünk. S engedje meg, hogy ebben a szellemben kijelentsem: a magyar nép, amelyről részben irodalmi-művészi vonatkozásban, részben személyes érintkezések során bizonyos ismereteket szerezhettem, véleményem szerint egyike az emberiség legjellegzetesebb és legvonzóbb változatainak.

Az Önök fájának keveréke, akárcsak nyelvüké, kis mongol és török beütéssel, kedves a német világpolgár exotikum iránti érdeklődésének, s eredetien szép ember-típusokat teremt, főként sötétbarna példányaiban. Fővárosuk, melynek könnyedén fantasztikus légkörében az Európa nyugati széléről érkezett utazó a Kelet koronáját látja csillogni, földrészünk egyik legcsodálatosabb városképét nyújtja. Azt merem mondani, hogy már nem vagyok idegen Önöknél. Több ízben kapcsolatba kerültem eleven és munkakedvben gazdag közönségükkel. Jártam képtáraikban, élvezetes ízelítőt nyertem színházkultúrájukból, s a Parlamentben meghallgattam Apponyi gróf ellenzéki beszédét, amelyből ugyan egy szót sem értettem; de amely mégsem untatott. Feledhetetlen kedvességgel fogadtak csiszolt műveltségű polgáraik házában, elegáns és lovagias nemeseik vendégül láttak budai palotáikban. Meleg barátság fűz néhány kitűnő művészükhöz és írójukhoz. Épp oly kevésbé fogom elfelejteni azt az órát, amikor Ferenczy fia édesapjának ragyogó életművét tárta elém, mint azt, midőn Bartók Béla játszotta el nekem szerzeményeit. A modern esszéisták közül egy budapestit tartok a legelsőnek: Lukács Györgyöt, akit Bécsben ismertem meg. Az Önök kedves Móríz Zsigmondjának, a nagyerejű elbeszélőnek hadd szorítsam meg a kezét gondolatban, s örömmel emlékezem arra, hogy nemrég egy magyar művet, Kosztolányi Dezső azóta nagy sikert elért Nero-regényét előszóval kísérhettem a nyilvánosság elé.

Országuk, melyet a természet boldogságra teremtett, ma boldogtalan és politikailag gúzsba kötött. Ez vis major. Egy okkal több, hogy rokonszenvel gondoljak Önökre. Mindig odaadással és figyelemmel fordulok az Önök kultúrájának valamennyi számomra hozzáférhető megnyilatkozása felé — mint ahogy ez elengedhetetlen mindenki számára, aki európai műveltségre törekedik.

Tiszteletteljes üdvözléssel
kész hívc

Thomas Mann

E szép levél — amely, úgy tudjuk, nem jelent meg a *Pesti Hírlap*ban, s másutt sem — Thomas Mann fontos, emlékeztető megnyilatkozása. Utalásai világosak; Ferenczy Károly festményeit nyilván fia, a nagy szobrász, Ferenczy Béni mutatta meg az írónak.

Erre a nyilatkozatra utal egy másik, kézírásos levél is (az *Országos Széchenyi Könyvtár* kéziratára örzi), amely *A varázshegy* magyar kiadásának tervével is foglalkozik; a regényt Turóczi-Trostler József fordította, s 1924-ben jelent meg a *Genius* kiadásában. — A levél dátuma: 1924. március 16.

Lieber Herr Kosztolányi!

Vielen Dank für Ihren freundlichen Brief und meinen Glückwunsch zum Erscheinen der deutschen Ausgabe Ihres Romans! Ich sehe, dass in unseren Zeitungen der Vorwort-Brief häufig einfach an Stelle einer Besprechung abgedruckt wird. Das kann ja nicht schaden, obgleich es etwas bequemer ist.

Ich habe übrigens noch keine Exemplar bekommen. Geben Sie, bitte, dem Verleger, einen Wink! Auch würde es mich freuen, einen Beleg des Pesti Hírlap mit meinem leider sehr unbedeutenden Brief zu bekommen. Ich wusste garnichts was aus ihm geworden ist.

Es ist schön, dass die ungarische Übersetzung des »Zauberbergs« fortschreiten mag. Ich bin immer noch mit dem Schlussteil des Romans beschäftigt und werde es die nächsten Monate auch noch bleiben. (*Ein unlesbarer Satz.*) Unter uns gesagt, ist es nicht ganz ausgeschlossen, dass man den 2. Band noch einmal feilen müssen wird, sodass der Roman dreibändig wird. Das ist nicht sicher, aber auch nicht unmöglich. *Genius* braucht es noch nicht zu wissen.

Wollen Sie gelegentlich einmal Erkundigungen einziehen, wie es mit der ungarischen Ausgabe von »Königliche Hoheit« bei *Dante* steht? Wird das Buch neu übersetzt? Ich hatte eigentlich gedacht, dass *Dante* es gleich herausbringen würde. Und der Novellenband, zu dem *Genius* sich verpflichtet hat, falls er den »Zauberberg« bekomme? Ich höre nichts davon. Wollen Sie auch deswegen einmal anklopfen?

Anfang Mai gehe ich wahrscheinlich mit meiner Frau nach Amsterdam und London, als Gast der »Letterkundige Kringe« und des »P. E. N. Club«, dessen Vorsitzende John Galsworthy ist. Ich bin sehr neugierig auf diese Reise.

Alles freundliche Ihnen und Ihrer lieben Frau.

Ihr
Thomas Mann

Magyar fordításban:

Kedves Kosztolányi úr!

Nagyon köszönöm kedves levelét, s minden jót kívánok regénye német megjelenésének alkalmából! Újságjaink, úgy látom, többnyire egyszerűen az előszólevelet közlik, ismertetés helyett. Ez nem árthat, bár eléggé kényelmes megoldás.

Egyébként még nem kaptam példányt belőle. Arra kérem, szóljon a kiadónak! Annak is örülnék, ha megkaphatnám a Pesti Hírlapot, sajnos igen jelentéktelen levelemmel. Nem tudtam, mi lett belőle.

Örülök, hogy „A varázshegy” magyar fordítása előrehalad. Még mindig a regény befejező részén dolgozom, s az elkövetkező hónapokban is ezzel leszok elfoglalva. (*Olvashatatlan mondat.*) Köztünk maradjon: nem egészen lehetetlen, hogy a második kötetet át kell csiszolnom újra, oly módon, hogy a regény háromkötetes lesz. Nem biztos, de nem is lehetetlen. A *Genius*nak erről még nem kell tudnia.

Lenne olyan kedves, egyszer majd utánanézni, hogy áll a *Dante* a „Királyi fenség” magyar kiadásával? Újra lefordítják a könyvet? Eredetileg azt hittem, hogy a *Dante* azonnal megjelenteti. És mi van a novellaskötettel, amelyre a *Genius* vállalkozott, ha megkapja „A varázshegy”-et? Megtenné, hogy ez iránt is érdeklődik majd?

Május elején feleségemmel valószínűleg Amszterdamba és Londonba utazunk, mint a „Letterkundige Kring” és a „P. E. N. Klub” vendégei; az utóbbinak John Galsworthy az elnöke. Nagyon kíváncsian várom ezt az utazást.

Minden jót kíván Önnek
és kedves feleségének
az Ön
Thomas Mannja

A *varázshegy* német és magyar kiadásának megjelenéséhez gratulálhatott Kosztolányi; erre a levélre válaszolt Thomas Mann 1925. január 25-én, ugyancsak Münchenből. (A levél szövege gépiratos.)

Lieber Herr Kosztolányi!

Nehmen Sie vielen, herzlichen Dank für Ihren Brief! Ich bewahre ihn als eine der schönsten und wärmsten Äusserungen, die ich über den »Zauberberg« erhalten habe. Von der öffentlichen Äusserung, die Sie mir in Aussicht stellen, werde ich ja leider nichts verstehen, aber das ist, da ich im Besitz dieses Briefes bin, auch nicht

nötig, und ich darf mich im Voraus auf den Sinn und Geist freuen, in dem Sie zu Ihren Landsleuten über mein Buch sprechen werden. Sie schicken mir den Aufsatz doch jedenfalls, sobald er erschienen ist!

Besonders erfreut bin ich, von Ihnen zu hören, dass die ungarische Übersetzung gelungen ist. Es war natürlich nicht nur eine gewaltige, sondern auch eine äusserst heikle Aufgabe, und wenn die Übersetzung dem ungarischen Publikum ein ungefähr richtiges Bild des Buches vermittelt, so muss ich die Leistung Ihres Freundes sehr bewundern.

Mit nochmaligen Dank und herzlichen Grüssen, auch an Ihre Gattin
bin ich

Ihr sehr ergebener
Thomas Mann

Magyar fordításban:

Kedves Kosztolányi úr!

Nagyon sokszor és szívből köszönöm levelét! „A varázshegy”-ről kapott leg-szebb és legmelegebb megnyilatkozások között őrzöm. A levelében jelzett s a nyilvánosságnak szánt megnyilatkozásából viszont sajnos semmit sem érthetek meg, de ez levelének birtokában már nem is szükséges, és előre örülök annak a felfogás-nak, amelynek szellemében könyvemről honfitársainak írni fog. De ugye a cikket feltétlenül elküldi, mielőtt megjelent!

Rendkívül jól esik éppen Öntől hallanom, hogy a magyar fordítás jól sikerült. Ez természetesen nemcsak óriási munka volt, hanem igen kényes feladat is, s ha a fordítás megközelítően igaz képet ad a magyar közönségnek a könyvről, nagy csodá-lattal kell adóznom barátja teljesítményének.

Még egyszer nagyon köszönöm és szívből üdvözlöm feleségét is.

Híve
Thomas Mann

Nem tudunk róla, hogy Kosztolányi írt volna *A varázshegy*ről.

1931 végén — amikor Londonba utazik —, Kosztolányi meglátogatja Thomas Mannt Münchenben. *Európai képeskönyv* című cikkében írja meg a látogatás történetét, vagy inkább: benyomásait.* A rövid riportnak csupán néhány mondatát idézzük:

„Thomas Mannt látogatom meg villájában, mely a város végén van, az Isar partján. Havascsőben érkezem oda, sötét délután. Az ablakokban égő aranyfénnyek; a csönd, a szőnyegektől puha szobák a családiasság régi varázsával hatnak rám, ki már több napja úton vagyok ...

Járása friss, majdnem fiús. Közvetlensége egy művész okos közvetlensége, aki szavait ezer és ezer rétegen szűri át, s akkor tisztán, frissen buggyannak elő, mint a forrásvíz. Minden pillanatban őszinte. Egyszerű, bíráló és elnéző. Érzik rajta egy élet-munka felelőssége.”

Nem sokkal hazatérte után kapta Kosztolányi Thomas Mann következő levelét, ugyancsak Münchenből; a levél szövege gépiratos. Kosztolányi ekkoriban — apolitikus természetű és elvei ellenére — politikai vonatkozású ellentétbe, sőt küzdelembe keveredett a hazai konzervatív irodalom és tudomány korifeusával.

Rothermere lord Londonban nagyobb összeget ajánlott fel Kosztolányinak, hogy azzal jutalmazza 1931 legjobb magyar irodalmi művét; a Pen Club választmánya — Kosztolányi javaslatára — úgy dönt, hogy a díjat osszák meg Móricz és Krúdy között. Mégis: a Pen Club konzervatívjai támadják a döntést és Kosztolányit: Herczeg Ferenc, Voinovich Géza, Csáthó Kálmán, Pekár Gyula, Császár Elemér lemond az igaz-gatói tagságról, Berzeviczy ez elnökségről, József főherceg a védnökségről. Végül is — hosszú sajtóvita és személyi vetélkedések után — kompromisszummal és látszat-megoldással biztosították a Pen Kongresszus megtartását: Berzeviczy díszelnök lett, Kosztolányi az elnökség tagja, a díjat pedig — ahogyan eredetileg tervezték — Móricz és Krúdy kapta; a Pennek azonban természetesen nem sikerült a ketté-, sőt ki tudja,

* Megjelent az *Elsüllyedt Európa* című posthumus kötetben is, Bp., é. n., Nyugat kiadása, 206—207. 1. Sajtó alá rendezte Illyés Gyula.

hány részre? — szakadt magyar irodalom egységét megteremténie, a Club munkája jelentéktelenné sorvadt, Kosztolányi később nem is vett részt benne.

Erre a májusi P. E. N. kongresszusra hívta meg Kosztolányi Thomas Mann. 1932 május 18-áról keltezett a gépiratos válasz:

Lieber Herr Kosztolányi!

Ich will sehr hoffen, dass unsere Briefe sich gekreuzt haben und dass der meine, in dem ich mich bei den Herren des Budapester PEN-Clubs wegen meines Nichterscheinens beim Kongress entschuldigte, noch rechtzeitig eingetroffen ist. Für Ihre liebenswürdigen privaten Zeilen vom 28. April möchte ich Ihnen heute noch vielmals danken und Ihnen aufrichtigen Herzens sagen, dass es mir sehr, sehr leid getan hat, die Reise nach Budapest nicht machen zu können. Ich war lange nicht bei Ihnen und hätte diese Tage, von denen man jetzt in der Presse liest, gern in Ihrem Kreise verlebt, aber dieses Goethe-Jahr hat viele und absorbierende Verpflichtungen mit sich gebracht, Verpflichtungen, denen ich nachkommen musste, während meine Gesundheit infolge einer schon um Weihnachten durchgemachten Grippe immer zu wünschen übrig liess. Nach einer grossen Vortragsreise im März, die durch ganz Deutschland führte, musste ich jetzt einem schon alten und festen Versprechen gemäss nach Frankfurt fahren, um an den festlichen Sitzungen der Völkerbund-Kommission für Kunst und Wissenschaft teilzunehmen. Das war aber auch das Äusserste, was ich mir erlauben könnte, und auf Budapest musste ich notgedrungen verzichten. Es wäre schön und erquickend gewesen, davon bin ich überzeugt, aber es konnte diesmal nicht sein.

Meine Frau und ich grüssen Sie und Ihre Gattin herzlich und hoffen auf ein nicht zu fernes Wiedersehen, sei es hier oder bei Ihnen,

Ihr ergebener
Thomas Mann

Magyar fordításban :

Kedves Kosztolányi úr!

Remélem, hogy leveleink keresztezték egymást, s még idejében megérkeztek soraim, amelyekben kimentettem magam a budapesti PEN-Klub előtt: nem jelenhettem meg a kongresszuson. Április 28-i kedves magánlevelét ezúton is sokszor köszönöm, s őszintén nagyon-nagyon sajnálom, hogy le kellett mondanom a budapesti útról. Rég nem jártam már Önöknél, s e napokat, melyeknek cseményeiről annyit olvasni a sajtóban, szívesen töltöttem volna körükben, dehát a Goethe-év sok kötelezettsége teljesen igénybe vett, s e kötelezettségeknek feltétlenül eleget kellett tennem, noha egészségem még mindig nem kielégítő, ugyanis karácsony táján náthalázon estem át. Márciusban előadó-körúton voltam szerte Németországban, most meg egy régi és határozott ígéretemnek megfelelően Frankfurtba kellett utaznom, hogy a Népszövetség Művészeti és Tudományos Bizottságának ünnepi ülésén részt vegyek. Ez már a végső határa volt annak, amit megengedhettem magamnak, és Budapestről kényszerűen le kellett mondanom. Pedig meg vagyok arról győződve, hogy szép és kellemes lett volna — de ezúttal nem kerülhetett sor rá.

Felcséggemmel együtt melegen üdvözlöm Önt és Feleségét, és reméljük, hogy nem-sokára viszontlátjuk egymást, akár itt, akár Budapesten.

Híve
Thomas Mann

Thomas Mann egy évvel előbb, 1931 júliusában a Népszövetség Művészeti és Tudományos Bizottságának genfi ülésén vett részt. Ennek a tanácskozásnak magyar vonatkozású érdekessége, hogy ott Bartók Béla is megjelent: hosszú és eléggé szkeptikus hangú levélben számol be anyjának a „commission” és a „sous-commission”-ok üléséről.* Találkozott Thomas Mann-nal is. Levelében utal erre: „Thomas Mann is felszólalt

* Bartók Béla. *Levelek, fényképek, kéziratok, kották*. Összegyűjtötte Demény János Bp. 1948, Magyar Művészeti Tanács kiadása. 122—126. l.

egypárszor, mindig németül: ügyesen és érdekesen beszélt...” — írja. Majd később: — „Hivatalos ebéd, vacsora csak egy-egy volt, az ebédet a Commission titkára, a vacsorát az elnöke adta. Az ebéd — egy hotelben — kitűnő volt, a vacsora — az elnök szép lakásában — nem olyan jó. Egyik sem volt kellemetlen számomra, mert kedvemre való emberekkel beszélgethettem. A vacsoránál Thomas Mann-né mellett ültem. Thomas Mann-nal is sokat beszélgettem... Engem befogtak zongorázni az obligát Este a széke-lyeknél, Medvetáncot.”

Nem sokkal később, 1932. október 1-én Thomas Mann Münchenből ír Kosztolányinak (a levél szövege gépiratos):

Lieber Herr Kosztolányi!

Erlauben Sie mir eine Anfrage in literarischer Angelegenheit! Es hat sich eine Budapester Verlagsanstalt, genannt *Athenäum*, wiederholt und dringend an mich gewandt, mit dem Wunsch, meinen neuen Roman »Joseph und seine Brüder« in ungarischer Sprache herauszubringen. Ich werde zwar mit dem dritten Bande dieses Buches noch längere Zeit beschäftigt sein, habe aber dem englischen Übersetzer die beiden fertigen Bände schon ausgehändigt und könnte das eventuell auch in anderen Fällen so machen. Nur weiss ich gar nichts von dem Athenäum, ob es eine vertrauenswürdige Firma, ein angesehener Verlag ist, und hätte gerne von Ihnen freundliche Auskunft darüber. Sagen Sie mir also bitte — und zwar recht bald, da das Athenäum auf meine Antwort wartet! — ob Sie diese Firma für die richtige halten, meinen neuen Roman herauszubringen, oder ob Sie meinen, dass ich auf das Angebot eines anderen Verlages warten sollte. Sie wissen, den »Zauberberg« hat der Genius-Verlag gebracht, der mir allerdings nicht besonders kapitalkräftig zu sein scheint, und xap sich wegen des neuen Buches auch noch nicht an mich gewandt hat.

Mit herzlichen Grüssen, auch von meiner Frau,

Ihr ergebener

Thomas Mann

Magyar fordításban:

Kedves Kosztolányi úr!

Engedje meg, hogy egy irodalmi ügyben kérjek felvilágosítást. Egy budapesti könyvkiadóvállalat, az *Athenaeum*, ismételten és sürgetően azzal a kívánsággal fordult hozzám, hogy új regényemet, a „József és testvérei”-t magyar nyelven ki szeretné adni. A könyv harmadik kötetén ugyan még hosszú ideig dolgoznom kell, de az angol fordítónak már átadtam a két elkészült kötetet, és talán más esetben is így járhatok el. Az *Athenaeumot* azonban egyáltalán nem ismerem, nem tudom, megbízható cég, tekintélyes kiadóvállalat-e, szeretném, ha Öntől szíves felvilágosítást kapnék e tekintetben. Kérem, írja meg, s lehetőleg minél előbb — az *Athenaeum* ugyanis várja a válaszomat —, vajon helyesnek tartja-e, hogy új regényem az *Athenaeum*-nál jelenjék meg, vagy pedig az a véleménye, hogy inkább várjak egy másik kiadó ajánlatára? Mint tudja, „A varázshegy”-et a *Genius* adta ki, s ezt a kiadót nem érzem tökéletesnek, s még nem is érdeklődött új könyvem iránt.

Szívből üdvözlöm, feleségemmel együtt.

Híve

Thomas Mann

A *Józsefet* — mint ismeretes — az *Athenaeum* adta ki, Sárközi György kitűnő fordításában.

Thomas Mann 1935 elején járt újból Pesten; ekkor Németországban már a hitlerizmus volt az úr, az író — tiltakozásként, életének, művének, humanista meggyőződésének védelmében — emigrált. Budapesten, mint nagy író és mint antifasiszta embert üdvözlötték.

Kosztolányi 1935. február 1-én cikket írt a *Pesti Hírlapba*: *Thomas Mannról*.*

* Megjelent a *Lángelmékben* is, 249—251. l.

„Most, annyi idő után, ellátogat hozzánk — írja. — Sok minden történt azóta, világ-háború, világforradalmak, közben a Nobel-díj koszorúját is megkapta, diadallal járta be Franciaországot, Spanyolországot, Amerikát, s müncheni palotájában, az Isar partján, ahol néhány évvel ezelőtt egy délutánt töltöttem, most a rendőrség lakik. Mégis változatlan. Egy téli pályaudvar homályában száll le vonatjáról. Fényképészek ostromolják sötét gépükkel és lobbanó kén-porukkal, mint a merénylők, s tudósítók vallatgatják jobbról-balról: „Mester, a regény hanyatlásáról... Mester, valamit az emberiség jövőjéről is...” Ő pedig felel mindenkinek, komolyan, fölény és leereszkedés nélkül, amit ilyen körülmények közt felelni lehet, őszintén, de mégis megtartva a szükséges távolságot, kötelessége és felelőssége tudatában, ahogy a hozzáintézett levelekre is hosszan, egész odaadással válaszol, tisztelve az emberben az embert.”

Ekkor találkozott utoljára — az 1935-ös felolvasás alkalmából. Kosztolányin elhatalmasodott a rák, 1936. november 3-án halt meg. Thomas Mann Kosztolányi Dezső-néhez intézett szép levélben búcsúzott tőle.*

Igen tisztelt, kedves Asszonyom,

mély megrendüléssel vettem az Ön értesítését. A mi Kosztolányink tehát nincs többé; nem láthatom többé, akit olyannyira tiszteltem és szerettem. Nagyon fáj érte a szívem, és mélységes részvét tölt el, amikor arra a vigasztalan fájdalomra gondolok, amelyet Ön érezhet.

Ám a halál, bármennyire ágaskodik is ellene legbenső lényünk, végül mégis megváltozónkká lehet, és az átszenvedettek után végezetül nem látjuk ellenségnek. Tudom, hogy barátunk gyűlölte a halált, és az élet és alkotás szenvedélyes akarátával tiltakozott ellene. Dehát oly sokat szenvedett, és azt remélem, végül mégis megbékült ezzel a sötét baráttal, vagy ha nem is, akkor talán a természet, amelynek ő, a művész, jó gyermeke volt, gyöngéden kijátszotta, s ő immár öntudatlanul költözött át az örök nyugalomba.

Béke legyen vele! És dicsőség legyen vele és nevével! Egy tiszta és magas szándékú magyar költő költözött el benne. Őrizze meg emlékét szülőhazája. A mi baráti szívünkben emlékezete sohasem fog kialudni.

Fogadja, kedves Kosztolányiné, szíves kézszerításomat és vagyok a legmelegebb üdvözléssel

tisztelője
Thomas Mann

Kettőjük neve még egyszer összecsengett: abban a halhatatlan versben, amelyet József Attila írt Thomas Mann üdvözlétére, s amelyet 1937. január 13-án kellett volna felolvasnia a Magyar Színházban. Az államrendészeti osztály közbelépésére azonban a rendőrség megtiltotta a vers előadását (Thomas Mann a *Lotte Weimarban* egy fejezetét olvasta fel; az előadást a *Szép Szó* rendezte).

József Attila bizonyára Kosztolányi és Thomas Mann barátságára gondolt, amikor a költő nemrég halálát beleszőtte verse szövegébe.

Most temettük el szegény Kosztolányit
s az emberségen, mint rajta a rák,
nem egy szörny-állam iszonyata rág
s mi borzadva kérdezzük, mi lesz még,
honnán úszulnak ránk új ordas eszmék,
fő-e új mérég, mely közénk hatol —
meddig lesz hely, hol fölolvashatol? ...

Azt becsülte bennük, amit mi. Mert Thomas Mann és Kosztolányi — két különböző alkatú, különböző érdeklődésű és különböző jelentőségű, hatósugarú művész — egyben mégis csak közös volt, s József Attila éppen ezt köszöntötte bennük: a humanista meggyőződést.

* Megjelent *Kosztolányi az élő költő* című kis kötetben, Bp., a. K. D. emlékbizottság kiadása, 1936.

Thomas Mann und Dezső Kosztolányi

(Unveröffentlichte Briefe von Th. Mann)

Thomas Mann hielt sich einigemal in Ungarn auf, beschäftigte sich viel mit ungarischen Künstlern und schätzte sehr Béla Bartók, Zsigmond Móricz, Attila József, Dezső Kosztolányi, die er persönlich kannte. Es unterliegt keinem Zweifel, dass die beispiellose Popularität Thomas Manns in Ungarn einer der Gründe für diese Sympathien waren. Ungarn — wir können es mit ruhigem Gewissen behaupten — gehört zu den frühen »Entdeckern« des Schriftstellers.

Den ausgezeichneten Dichter, Romancier und Ästheten Dezső Kosztolányi lernte Thomas Mann 1913 in Budapest kennen. Kosztolányi betreute Thomas Mann und bald schlossen sie Freundschaft miteinander. Im Jahre 1922 besuchte der deutsche Schriftsteller abermals Budapest und Kosztolányi begrüßte ihn herzlich in einem Artikel. In den 20er Jahren traten sie in Briefwechsel, in dem vornehmlich über die ungarische Herausgabe der Werke von Thomas Mann sowie die deutsche Herausgabe des *Nero*-Romans von Kosztolányi die Rede ist: Thomas Mann schrieb das Vorwort zu »Nero«. Diese Briefe kamen jetzt aus dem Nachlass von Kosztolányi und dem Manuskriptenarchiv der *Széchenyi-Nationalbibliothek* zum Vorschein. Sie enthalten interessante Angaben und sind wichtige Dokumente über die Freundschaft der zwei Schriftsteller.

Doch die ausführliche Erklärung von Thomas Mann über die ungarische Kultur und damit im Zusammenhang über den Fragenkomplex des Nationalismus und Kosmopolitismus ist vielleicht von grösserer Bedeutung als die Postkarten und Briefe. (Auch der vorliegende deutsche Originalbrief ist kürzlich im Nachlass von Kosztolányi gefunden worden; wir haben keine Kenntnis darüber, dass er bisher deutsch oder ungarisch veröffentlicht worden wäre.)

Als Kosztolányi starb, wandte sich Thomas Mann in einem freundschaftlichen Brief erschüttert an die Witwe des Schriftstellers; den Originaltext dieses Briefes haben wir leider nicht gefunden, wir bringen lediglich seine ungarische Übersetzung nach den zeitgenössischen Tagesblättern.

Der Verfasser des Artikels bemerkt, dass die ungarischen Relationen im Leben und Werk von Thomas Mann verdienen erforscht zu werden (es können noch viele unveröffentlichte Briefe verstreut sein). Das wäre vom Gesichtspunkt sowohl der deutschen als auch der ungarischen Literaturgeschichte eine wichtige Aufgabe.

SZOKOLOV

Az orosz poéma története a XVIII–XIX. sz. első felében

A. H. Соколов: Очерки по истории русской поэмы XVIII и первой половины XIX в.
Изд. Московского Университета 1955. 692 p.

A szovjet irodalomtudomány hosszú éveken át kerülte az irodalom művészi formájának behatóbb elemzését. Az utolsó 3–4 évben örvendetes változás következett be. Író-portrék rajzolása és művek eszmei-társadalmi elemzése mellett, ma már szívesen foglalkoznak az irodalmi alkotások művészi formájának (műfaj, stílus, verselés) kérdéseivel is. E tendenciát bizonyítja Szokolov könyve, amelyben a szerző az orosz irodalom egyik fontos műfajának — az elbeszélő költeménynek (poéma) problémáit tárja fel.

Mielőtt elmélyülne témájának tárgyalásába, Szokolov elengedhetetlennek tartja, hogy rövid bevezetésben tisztázza a poéma, az elbeszélő költemény fogalmát. Sokan az elbeszélő költemény megkülönböztető jegyeit csak külső formájában keresték. A hosszabb „verses” elbeszélő műfajt tekintették poémának. A szerző elveti a műfaj ilyen meghatározását, s kijelenti: „A poéma »dicsőítő« mű, s ilyen értelemben hősi tartalmú.” A poémán olyan műveket ért, amelyekben kifejezésre jut a hősi elem, amelyek az élet fennkölt szférájából merítik témájukat. A poéma és a verses elbeszélés — a novelisztikus poéma, amint ezt egyesek nevezik — műfaji megkülönböztetése okozhat komoly fejtörést a poéma meghatározásában. A romantikus és a realista poéma olykor könnyen csaphat át novelisztikus poémába. Itt is meg lehet oldani a gordiuszi csomót, ha a műfaji hovatartozás eldöntéséhez a hősi jelleget tekintjük elhatároló ismérvnek. Verses elbeszélés Szokolov műfajmeghatározása szerint Puskin *Nulin grófja* vagy Lermontov *Tambovi kincstárnoknöje*. A poéma műfajába viszont Szokolov szerint pl. a következő művek sorolandók: *Igor-ének*, *Rossziada* (Heraszkov), *Poltava* (Puskin), *Ki él boldogan Oroszországban?* (Nyekraszov), — vagy Majakovszkij *150.000.000-ja*, Tvardovszkij *Vaszipilj Tyorkin-ja* stb.

A poéma műfajának meghatározásával a monográfia szerzője sok kérdést tisztáz, de ugyanekkor — amint elemzésünkéből ki fog derülni — részben ő is összekuszálja a problémát.

* *

Szokolov a poéma fejlődésének három szakaszát vizsgálja: az orosz klasszikus eposzt, a romantikus eposzt és a romantikus poémát. A műfajnak e három változata erős eltéréseket mutat. Vannak azonban közös vonásaik is. Szokolov ezeket kutatja.

Könyvének első fejezetében az orosz klasszikus eposz problémáit vizsgálja. Kiindulva a Nagy Péter és az azt követő XVIII. sz. orosz történelméből, megvilágítja az orosz klasszikus eposz hivatását. Az orosz társadalom a tatár megszállás következtében megakadt gazdasági, kulturális fejlődésében. Nagy Péter energikus kézzel ránta fel és emelte európai szintre Oroszországot. Ekkor bontakozott ki az orosz klasszicizmus, amely hozzájárult a nagy átalakulás gyorsabb kibontakozásához. E történelmi viszonyokban az orosz társadalom hőskölteményre, olyan művészi alkotásokra várt, amelyek Nagy Péter és az orosz társadalom nagy tettét fennkölt hangon tudnák megszólaltatni.

A szerző az eposz klasszicista elméleteivel kezdi fejtegetését. Megjegyzi, hogy a klasszicista irodalom ars poetica Oroszországban megelőzte az irodalom gyakorlatát. Azonban, annak ellenére, hogy az orosz klasszicizmus művészi nézeteiben az antik és a nyugati irodalmak eredményeire támaszkodott, mégsem tekinthetjük egyszerűen árnyékuknak, ugyanis az orosz irodalom megérett a klasszicizmus befogadására.

Az eposz sarkkérdése — mind a nyugati, mind az orosz klasszicizmusban — az eposz és a történelem kapcsolata. Az orosz irodalom Nagy Pétere — Lomonoszov, a klasszicista irodalom elméleti kérdéseinek fejtegetései során megállapította, hogy az eposz történelmi műfaj. A poéma (így nevezi már Lomonoszov az eposzt) feladata, állítása szerint, a haza történelmi eseményeinek elzengése, továbbá a poéma-költőnek arra kell törekednie, hogy méltó emléket állítson a haza hőseinek. Ebből kivüláglik tehát, hogy az addigi eposz-felfogásoktól eltérően, amelyek nem emeltek kifogást az eposzok távoli, nem nemzeti témái ellen, Lomonoszov határozott lépést tett előre; felhívta a költőket arra, hogy lantjukra a nemzet, a haza életéből merített hősi tetteket vegyenek. Szumarokov — a XVIII. sz. ismert dráma-költője — azonos álláspontra jutott. Ő is vallja, hogy az eposz nemzeti, történelmi poéma. Az orosz írókat, költőket arra ösztökölte, hogy ne az antik világból merítsék ihletüket, hagyják nyugodni Herakleszt és Nagy Sándort, inkább Nagy Péter tetteit énekeljék meg. Az orosz klasszicista irodalomnak egy másik kiemelkedő képviselője, Tregyakovszkij az eposzt illetően eltérő nézeteket vallott. Lomonoszovval és Szumarokovval ellentétben megengedhetőnek tartotta az antik téma választását is. Ezt az elvét bizonyítja fő alkotása is, a *Tülemahida*, amely nem egyéb, mint Fénelon *Les aventures de Télémaque* c. művének orosz nyelven való megszólaltatása. Az orosz klasszicizmus legjelentősebb alkotásának, a *Rossziadanak* szerzője, Heraszkov nem elégszik meg a történelmi tárgy felvételével. Főművéhez írt előszavában az eposz-íróktól olyan történelmi események ábrázolását követeli, amelyek az egész népre, sőt az egész emberiségre ható jelentőséggel bírnak. Heraszkov eposz-elmélete — mondja Szokolov — csaknem egy szinten állott francia kortársaival, sőt mi több, megelőzte az enciklopedistákat azáltal, hogy az eposz nemzeti tartalmán kívül a haladó természetű mondanivalót is megkövetelte.

Heraszkov *Rossziadaja* után a klasszicizmus hosszú epilógusa — haldoklása — következett. Ez a folyamat egészen a XIX. sz. első évtizedéig húzódtott. A klasszicista irodalom e hosszú esési folyamatának jeleit nemcsak az irodalmi gyakorlatban láthatjuk, hanem az elméleti irodalomban is. Így természetesen a klasszicizmusnak már a poemáról alkotott tételei is revízió alá kerültek. Ennek első jelét Voltaire *Traité sur la poésie poétique* c. értekezésének orosz nyelvű megjelenésében láthatjuk. (A tanulmány 1763-ban először kivonatolva, majd 1771-ben teljes szöveggel látott napvilágot.) E tanulmány már az eposzt elmarasztaló ítéleteket foglal magában. Ennek nyomán lassanként és nagyon óvatosan az orosz klasszicizmust bíráló elméletek is napvilágot láttak. A klasszicizmus merev szabályai alól való felszabadítás gondolata kezdett érlelődni az irodalmi köztudatban. 1791-ben N. P. Nyikolajev szkeptikusan foglalt állást az eposzt illetően, de megbélyegezte a klasszicizmust általában is, kijelentve, hogy a klasszicista író nem szabad alkotó, hanem afféle „önkéntes kényszermunkás”. A klasszicizmus felszámolására csak a XIX. században kerülhetett sor, amikor az irodalom életében egy új áramlat vette kezdetét: a romantika. A romantika győzelmét csak a klasszicizmus szent és sérthetetlennek vélt tekintélyeinek porba rántásával lehetett elérni. Erre a feladatra Merzljakov és Sztrojev vállalkoztak, akik 1815-ben Heraszkov *Rossziadáját* súlyosan megbírálták. Ettől kezdve a romantika lassanként kiszorította a klasszicizmust.

A könyv első fejezetében Szokolov részletesen elemez négy orosz klasszicista eposzt (Kantyemir: *Petrida*, Lomonoszov: *Nagy Péter*, Tregyakovszkij: *Tülemahida*, Heraszkov: *Rossziada*). A könyvnek talán ezek a legértékesebb részletei. A szerző tüzetes filológiai elemzéssel mélyül el a művekben s felszínre hozza azokat az alkotó elemeket, amelyek fényt derítenek az orosz klasszikus eposznak, az orosz élettel, az orosz nyelvvel és népköltéssel való szoros kapcsolatára. De még e részletek közül is talán a legértékesebb a *Tülemahida* elemzése, ahol a szerző az orosz nyelvű átültetést összehasonlítva a francia eredetivel, meg tudja mutatni az orosz klasszicizmus eposz-irodalmának érzelmi átfűtöttségét és nyelvi jellegzetességeit.

A fejezet végén összegezi analízisének eredményeit. Megállapítja, hogy az orosz klasszicista eposz eredetiségét nem a nyugat-európai eposz elveinek elvetésében kell keresnünk, mert ez ellentmondana a klasszicizmus természetének. Az orosz írók a klasszicizmusnak meglévő eredményeit alkotóan olvasztották bele műveikbe. Csak helyesebb tudjuk Szokolovnak e felfogását. Van azonban egy kérdés, amelyet a könyv szerzője felvetett, de homályban hagyott. Szokolov, — amint már idéztük — azt állítja, hogy a klasszicista elmélet megelőzte az irodalmi gyakorlatot. Kétségtelen, hogy az elmélet csak az esetben előzheti meg az irodalmi gyakorlatot, ha a meglévő irodalomban a felbukkanó új irányzatnak első sarjai már megértek, vagy pedig az irodalom olyan tapasztalatokat, olyan erőt gyűjtött, amelyből kikívánczik az új jelenség kibontakozása. Ilyen esetben az elmélet segítségére lehet az irodalom fejlődésének. De vajon ilyen

jelenségekről van-e szó a XVIII. sz. orosz irodalmában? Kétségtelenül nem. Az Oroszország társadalmi életében végbemenő nagy átalakulások új irodalmat kívántak. Volt-e annyira fejlett az orosz irodalom, hogy önálló lépést tehetett volna előre? Nem. Milyen feladatokat megoldása várt a XVIII. sz. Oroszországra? Az abszolút monarchia megerősítése, a péteri reformok előbbrevitele. Nyugat-európában nemrég oldódtak meg hasonló problémák. A nyugat-európai társadalmaknak irodalmi kifejezője a klasszicizmus volt. A nagypéteri orosz társadalom struktúrája is hasonló irodalmi kifejezést igényelt. Tehát Oroszország a nyugat-európai klasszicizmus kész teóriáit, művészi eredményeit vette át. A klasszicizmus otthonra talált Oroszországban. Akklimatizálódott, eloroszosodott. Ez a tény egyáltalán nem kisebbíti az orosz klasszicizmus jelentőségét, és tudvalevő, hogy az orosz irodalom fejlődése szempontjából nagy történelmi érdemei vannak. Világos előttünk az a tény, hogy az orosz klasszicizmus nagy erőfeszítései nélkül Puskin, Tolsztoj, Gorkij világnagyságáról nem beszélhetnénk. A szerző összehasonlítja az orosz és a nyugat-európai klasszicista irodalmat és teóriát, hogy fényt derítsen a klasszicista eposz orosz változataira. Nyugaton heves viták dúltak az eposz témáját illetően. A Pleiade korától kezdve egyrészt az antik és a nemzeti téma, másrészt a történelmi és a vallásos téma viaskodik. A harcnak csak Voltaire Henriade-ja vetett véget, mely a nemzeti, történelmi témát tette uralkodóvá. A vallási téma nem ihlette az orosz klasszicista eposzt. Az orosz klasszicista írók két alapvető témát dolgoztak fel: Nagy Péter reformjait és az 1812-es háborút. Pozitív hősök a felvilágosult uralkodó — pl. Kanyemir, Lomonoszov poémáiban — illetve a haza függetlenségéért küzdő hős — pl. Heraszkov *Rossziada*-jának hőse.

Az orosz klasszicista eposz létrejöttét — bizonyítja Szokolov — elősegítette az ó-orosz irodalom is, amely túlnyomórészt történelmi tárgyú volt. Kanyemir és Lomonoszov előfutáraiként ott állnak Avraamij Balacin és Szimeon Polockij. Azonban az Igor-ének nem hathatott az orosz klasszicizmus kibontakozására, mivelhogy csak 1800-ban fedezték fel az orosz irodalom e remekét.

Igazat adunk Szokolovnak abban, hogy hadakozik azon összehasonlító irodalomtörténészek ellen, akik az orosz klasszicista eposzt idegen testnek tekintik az orosz irodalomban. Be tudja bizonyítani a klasszikus orosz eposz orszosságát. Fejtegetéseiből azonban kicsillan az a törekvése, hogy az orosz klasszicista eposzt a nyugati eposz-irodalom fölé helyezze. Ez természetesen nem felelhet meg a valóságnak. Nem kétséges, hogy egyes vonatkozásokban az orosz eposz valóban túlszárnyalta a nyugati eposz-irodalmat. De ahhoz sem férhet kétség, hogy az orosz irodalom sokáig a nyugati klasszicizmus eredményei után kullogott. Ez az állításunk nem zárja ki azt a hitünket, hogy az orosz irodalom világnagysággá való növekedése már a klasszicizmus korában érlelődött. Szokolov a klasszicista eposz helyét meggyőzően jelölte ki az orosz irodalom fejlődésében, viszont nem tudta megmutatni viszonyát az európai eposz irodalmához. A könyv szerzője vádolja az irodalmi komparativizmus melléfogásait — joggal — de ő maga is belebonyolódik egy szintén tudománytalan összehasonlításba. Mindez nem történnék meg, ha a szerző a nyugati eposz történelmi, társadalmi jelenségeit ugyanolyan elemző történeti vizsgálatnak vetné alá, mint amilyen sikeresen meg tudta oldani az orosz eposz tárgyalásánál.

A klasszicista eposz mellett a XVIII. sz. vége felé megszületik az eposz „romantikus” változata. A szerző az orosz irodalom e megnyilvánulásának szentelte könyvének második fejezetét. A pucsovi s a számtalan más parasztlázadás, amelyek a francia burzsoá forradalom hatására keletkeztek, megingatta a szilárdnak vélt klasszicizmus művészi törvényeit. Az irodalomban új irányzat tűnt fel: a szentimentalizmus, majd ezt a romantika követte.

Az orosz szentimentalizmus vezéralakja, a *Szegény Liza* szerzője: Karamzin, az orosz felszabadító mozgalom egyik első képviselője, a felvilágosító forradalmár: Ragyiscsev — főleg a prózában jeleskedtek. Azonban ők is kísérleteztek eposz-írással. De szentimentális poéma mégsem fejlődött ki. Az orosz szentimentalizmusnak nagy érdeme abban áll, hogy felvetette a „népiség” kérdését. Népiség-fogalma természetesen távol állt Belinszkij és Gogol felfogásától, de mégis érdeme, hogy felszínre került a kérdés. A folklort már az orosz klasszicisták is napirendre tűzték. Azonban ők még bizonytalanul nyúltak hozzá. A szentimentalistáknál a népköltészeti témák kerülnek előtérbe, a művek formáját mindinkább a népköltészetből kölcsönzik. Ragyiscsev a legradikálisabb a népköltészet felhasználásában, már tartalmában is kezdni követni a folklort.

A XIX. sz. elején születőben van az orosz romantika, s annak légkörében megteremtődik az orosz romantikus eposz. Az arzaszcsveek játszanak itt döntő szerepet, s vezéralakjaik: Zsukovszkij és Batyuskov. De egyikük sem tudott eposzt alkotni.

Az „orosz poema” e korszakának legjelentősebb terméke Puskin *Ruszan és Ludmilla*ja. Ez a mű kegyelemdőfés volt a klasszicizmusnak. Puskin romantikus alkotásának újszerűsége abban állt, hogy az irodalmi alkotás formai népiségén túl a mű tartalmi népiségre is törekedett, és azt sikeresen valósította meg. Puskin poemájában a történelmi tárgy organikusan vegyült a fantasztkummal. A kievi függetlenségi harc e műben való ábrázolásának hősi tónusát azonban nem lehet azonosítani a klasszicista eposzokéval, mert itt a fennkölt könnyű elemmel keveredik. Tudjuk, hogy a klasszicizmus szigorú esztétikai elvei üldözték e két elem elegyedését.

A könyv harmadik fejezete a romantikus elbeszélő költemény kérdését taglalja. Míg az első fejezet sok apró filológiai-, szövegelemzést tartalmazott, addig a második, de főleg a harmadik fejezetben az csaknem hiányzik. A szerző előszavában tesz említést erről, s e módszerét azzal indokolja — helyesen — hogy a romantikus poema már sokoldalú megvilágítást kapott, így most már át lehetett térni az összefoglalásra, az általánosításra.

A romantika tág teret nyitott a prózai műfajoknak, annak ellenére a romantika legnagyobb eredményeit mégis a poemán mérhetjük le. Szokolov megvilágítja a romantika létrejöttének körülményeit, magyarázza, hogyan nyert kifejezést ennek az irányzatnak forradalmi és reakciós tendenciája. A haladó romantika főképpen három névhez fűződik. Puskin, Rilejev és Lermontov nevéhez.

A szerző az orosz és szovjet irodalomtudomány állandóan visszatérő problémájához is hozzányúl: Puskin és Byron viszonyának kérdéséhez. Vitába száll azokkal a komparatistákkal, akik Puskind nem tartották önálló költőnek, hanem Byron egyszerű utánzójának, és sikeresen bizonyítja, hogy bár Puskin lelkesedett Byron forradalmi romantikus eszméiért, mégsem tekinthető Byron másolójának. A *Kaukázusi fogoly*, a *Cigányok* hőse orosz, az akkori orosz valóság szülötte, és az ezekben a poemákban megnyilatkozó eszmiség szoros kapcsolatban áll az orosz nemzeti forradalmárok törekvéseivel. Ugyanakkor Szokolov helyesen jegyzi meg, hogy Puskin eredetiségének igénye nem készíthet bennünket arra, hogy semmibe vegyük Byron kedvező hatását Puskin poemáira.

A dekabrista mozgalomban részt vevő írók a romantikus szemléletet vallották. Romantikájuk forradalmi alapokon nyugodott. Rilejev, a dekabristák legjelesebb költője *Vojnarorszkij* c. művével megalkotta a dekabrista poema alaptípusát. Rilejevnek ez az alkotása e műfajnak egyetlen befejezett példája. A szerző több meggyőzőnek sikerült oldalt szentelt Lermontov elbeszélő költeményei elemzésének.

Összegezve elemzésének eredményeit, Szokolov azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy bár az orosz romantikának vannak közös vonásai a nyugat-európai romantikával, mégsem tekinthetjük az előbbi egyszerűen az utóbbi reprodukciójának. Egyetértünk a szerző e fejtegetésével, mert az orosz viszonyokban megérték a romantika előfeltételei. Itt nemcsak a megváltozott társadalmi viszonyokra gondolunk, hanem az orosz irodalom belső fejlődése is alkalmassá tette az irodalmat a romantika felvételére. Tehát helyesen mondja Szokolov, hogy az orosz valóság és az orosz irodalom eredményei voltak a romantikus poema nemzeti gyökerei.

Ezzel az ismertetés végéhez értünk. Szokolov e könyvéből igen sokat tanulhatunk. A szerző tanúságot tett arról, hogy finom érzéke van a polémiahoz, az elemzéshez. Filológiai elemzései igen precízek és meggyőzőek. Azonban, amint már recenzióink elején jelentettük, nemcsak tisztázza, hanem bonyolítja is a poemára vonatkozó fogalmakat. Helyeseljük azon törekvését, hogy keresi a romantikus, realista poema előzményeit. Egyes elemeit meg is találja az orosz klasszicista eposzban, de főleg a történelmi téma és a hősi jellem átvételében. Mindamellettt úgy véljük, hogy mégsem lehet azonossági jelet húzni az eposz és a poema közé. Az eposz bizonyos monumentalitást igényel, amely természetesen nincs meg a poemában. Az eposz az élet ábrázolásában átfogó teljességre törekszik, ez pedig a poemától idegen.

Nyíró Lajos

L. I. JEMELJANOV

A történelmi énekek keletkezésének néhány problémája

L. I. Jemeljanov tanulmánya a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Orosz Irodalmi Intézetének Irodalmi Gyűjtemény c. sorozatában jelent meg. A munka mintegy 60 oldal terjedelemben, sokoldalúan tárja elénk a folklorisztika e fontos problémáját.

Jemeljanov szigorú kutató. Szigorú másokkal és önmagával szemben is. Kutatási módszerének legfőbb jellemzője és értéke, hogy elégséges bizonyítékot követel minden tétel igazolására. A műfajban nem csupán megjelenési formát lát, hanem rámutat arra, hogy milyen történelmi-társadalmi tényezők hatására alakult ki éppen ez a műfaj. A történelmi énekek keletkezésének körülményeit és idejét nehéz feltárni, mivel a kutatók véleménye nem egységes az alapvető dologban: milyen műveket tekinthetünk történelmi énekeknek? Jemeljanov bevezetőként megismerteti az e kérdésben felmerült különböző nézeteket.

A kutatók véleménye igen változatos. Lihacsov és mások véleménye szerint a X—XI. században keletkezett szlavák, a hadvezető knyazokat dicsőítő dalok már történelmi énekek. Szerintük az a körülmény, hogy a szlavák a knyaz kíséretéhez, a druzsinához tartozó énekesek — tehát a nép fiai — ajkán születtek és történelmi tárgyúak —, már történelmi énekké teszi őket. Jemeljanov magasabb igénnyel lép fel a történelmi énekekkel szemben. Szerinte a történelmi epizód ábrázolása magában még nem teszi a művet történelmi énekké. A druzsina-énekesek hivatásos dalnokok voltak. Feladatuk a knyazok tetteinek dicsérete volt, nem pedig a történelmi objektivitásra való törekvés vagy a nép életének ábrázolása. Az össznépi értelemben vett költészet normái mások, magasabbak. „Az össznépi költészet eltérhetetlenül összefonódott a nemzeti öntudat fejlődésével, a nép történelmi feladataival, melyeket a társadalom gazdasági állapota és a külpolitikai események határoznak meg” — állapítja meg Jemeljanov. Bár a druzsinák életének eseményei, egyes knyazok párharca lehetővé tették az össznépi jellegű egy adott helyzetben, ez nem volt általános jelenség. Végeredményben tehát Jemeljanov elveti a szlaváknak történelmi énekeként való kezelését. Egy másik álláspont képviselői az úgynevezett „restaurált” történelmi énekeket tekintik a történelmi dalok kezdeteinek. Szerintük már a XIII. században keletkeztek történelmi énekek, de nem ezek maradtak ránk eredetiben, létezésük csak más művek adatai alapján bizonyítható. Jemeljanov részletesen ismerteti e nézet híveinek módszerét. Elemzi a Jevtapij Kolovratról szóló éneket, melyet a kutatók a Rjazany feldúlásáról szóló elbeszélésből következtettek ki; Miller, Adrianova—Peretz és mások szerint ennek az elbeszélésnek a maga konkrét folklorisztikus mű. Jemeljanov kritikusan nézi ezt a kérdést. Elismeri ugyan, hogy folklorisztikus elemek valóban vannak e műben. Hatásról, több, esetleg valóban egyetlen konkrét mű hatásáról beszélhetünk, de megalapozatlan az az állítás, hogy a Rjazany pusztulásáról szóló elbeszélés egy, a Jevtapij Kolovratról szóló ének átdolgozása. Jemeljanov végeredményben nem fogadja el a Jevtapij Kolovratot, mint hajdan létező történelmi éneket. Ilyen alapon nem lehet megállapítani; léteztek-e a XIII. században történelmi énekek, vagy sem.

A tanulmány hátralevő részében saját felfogását ismerteti a szerző. Nem bocsát-kozik feltevésekbe, csak a meglevő, konkrét anyagra támaszkodik. A XIV. századnál előbbi korból nincsen konkrét kutatási anyag.

Hogyan kell a kutatáshoz hozzáfogni? A folklorisztikus műben keresni kell a keletkezésére vonatkozó esetleges adatokat. A legfontosabb és legnehezebb feladat megállapítani a mű viszonyát a történelmi tényhez. A történelmi konkretizmus minden eszközzel való keresése sokszor tévútra, belemagyarázásra vezet. Jemeljanov módszerének alapja a dialektikus, történelmi szemlélet. A nép nemzeti öntudatának az adott korban való megnyilvánulását látja meg a folklorisztikus műben. Vagyis: nem mindig a történelmileg valóban jelentős esemény áll a mű középpontjában, hanem esetleg más, mely a néphez közelebb áll, büszkeséggel tölti el. A nemzeti öntudatnak ilyen sajátosságos megnyilvánulását látjuk a bilinákban. A bilinákat vizsgálva, tudnunk kell, hogy a bilina költészet eszményítő költészet. Hősi alakjai érthetőek a nép számára, száz és száz orosz vitéz jellemvonásaiból kristályosodtak ki. A bilinákban a történelmi konkretizmus nem elsődleges és feltétlen tényező. A bilinák tehát nem azonosak a történelmi énekekkel. A történelmi énekekben konkrétan-egységesen jelentkezik a nemzeti öntudat. Mit jelent ez? Történelmi dal akkor keletkezik, amikor a nép öntudata eléri azt a fokot, hogy a konkrét valóságot tükrözze a népköltészetben. Ezután a szerző történetileg mutatja be, hogy mikor vált lehetségessé a nép öntudatának ilyen fokú megérése. Foglalkozik a kijevi állam szerepével, szétesésével, a fejedelmek versengésének időszakával. Beszélhetünk-e ekkor a nemzeti öntudat egységéről? Ebben az időben a tatár iga elleni küzdelem az egész népet átfogó ügy. De ezt csak a történelem távlatából látjuk ilyen tisztán. A tatár elleni küzdelem az első összefogó erő az orosz nép életében a kijevi Rusz széthullása után. De ebben az időben még nem beszélhetünk össznépi öntudatról, amely a harcok általános jelentőségét felismeri. Csak a moszkvai vezetés alatt történő egyesítés idején jelenik meg a konkrét történelmi események valóban össznépi felfogása.

Ezeket a tényezőket figyelembe véve egyesek szerint a XVI. század a történelmi énekek keletkezésének kora. Jemeljanov véleménye szerint mégis messzebbre kell visszamennünk, egészen a XIV. századig. A történelmi énekek témája nem feltétlenül moszkvai. A centralizáció már sokkal régebben, a XI. században megkezdődött. Jemeljanov a XIV. században keletkezett, a tveri felkeléssel foglalkozó, Selkan Dugyentyevicsről szóló dalt tartja az elsők közt keletkezett történelmi énekeknek. Mások is vannak, akik a tatár elnyomás korát tartják a történelmi énekek keletkezése idejének. De Jemeljanov bírálja azokat, akik az *Avdotyja Rjazanocska* vagy a *Tatár fogság* című dalokat tartják az első történelmi énekeknek. Nincs bebizonyítva, hogy valóban Batu rjazanyi hadjáratáról van bennük szó! A szerző szembehelyezkedik Putyilov felfogásával, és rámutat arra, hogy az ellenség ábrázolása e művekben nem felel meg a korabeli szemléletnek, mindkettőben dominálnak a mesés elemek. Jemeljanov szerint az *Avdotyáról* szóló dal a nép történelmi harcán kívül keletkezett. Mindkét művet a ballada műfajába utalja, lévén ez kevésbé szigorú terminus. A ballada befogad nem konkrét történelmi epizódokat tárgyaló műveket is, lényeges eleme az emberi sorsok, összeütközések ábrázolása. De történelmi téma is könnyen válhat ballada-témává, az események drámaiságát előtérbe helyezve. A *Tatár fogság* esetében ezzel az utóbbi ténnyel állunk szemben.

Ezek a művek Jemeljanov szerint nem segítenek hozzá a probléma megoldásához, létrejöhettek a történelmi énekek keletkezése előtt, vagy után.

Végül Jemeljanov a Selkan Dugyentyevicsről szóló éneket elemzi. Szerinte ez a mű felel meg a történelmi ének követelményeinek. Az ellenség itt nemzeti ellenség. A tveri népi felkelés az erős elnyomás következménye. A mesés elemek, melyek itt is jelen vannak, nem a mesebeli cárok tulajdonságaival ruházzák fel az ellenséges vezért, hanem kegyetlenségét, embertelenségét hangsúlyozzák. Jemeljanov rámutat arra a minőségi különbségre, amely ebben az éneken jelentkezik az előzőleg tárgyaltakhoz képest. Fő dolog az eszme — a tatár elleni harc kifejezésre juttatása. Ezért csak a leg-szükségesebb tényanyagot veszi a történelmi valóságból, jelezve, hogy a tveri felkelés csak egyike az ellenállás lehetséges megnyilvánulási formáinak. A nép művészi törekvése olyan konkrét történelmi téma feldolgozásában fejeződött ki, amely téma mindenki számára ismert volt. A konkrét történelmi esemény tükör szerepét játssza. Jemeljanov felfogása szerint a valóság ábrázolásának ez a módja forradalmi az orosz népköltészetben.

A szerző végül kitér arra is, hogy miért apadtak el a történelmi énekek, és miért hódítottak nagyobb teret a bilinál.

Összegzésül: Jemeljanov tanulmánya igen hasznos mind szakszempontból, mind pedig a tudományos igényesség illusztrációjaként.

Pongrácz Judit

Pierre-Georges Castex : Le Conte Fantastique en France de Nodier à Maupassant

José Corti, 1955. 466.

Castex monográfiája több fejezetre oszlik; ezek Nodier, Balzac, Gautier, Mérimée, Nerval, Lautréamont, Villiers és Maupassant fantasztikumba hajló irodalmi alkotásait ismertetik. A könyv kitűnően elemzi az egyes írók alkati sajátosságait és szerencsés ihlettel idézi fel azokat a történelmi körülményeket, amelyek döntően hatottak e különleges irodalmi műfaj kialakulására.

A tizenkilencedik század elején a felvilágosodás racionalizmusa lassan-lassan elveszti egyeduralmát s ez a körülmény elősegíti az illuminizmus, okkultizmus, filozófál miszticizmus viszonylag gyors térfoglalását Franciaországban: a visszahúzódo racionalizmus nyomán Swedenborg, Saint-Martin, Martines de Pasqually, Lavater és Mesmer, az új misztikus-spiritualista életszemlélet hirdetői lesznek e kor népszerű apostolai. Nodier, Balzac s a többiek mind, kivétel nélkül hatása alá kerülnek e szubjektivistá misztikának, valamennyien még fiatalokukban magukba szívják az illuminista tanokat s a serdülő években szerzett olvasmányélmények mély és maradandó hatással vannak életük egész munkásságára. Különösen E. T. A. Hoffmann ragadja meg őket teremtő képzeletének végtelen varázssával, szuggesztivitásával. Amikor 1830-ban Párizsban fellángol a vita Hoffmann körül, Sainte-Beuve is hallatja szavát s bár nem látja tisztán az új műfaj távlatait, ösztönösen megsejti, hogy az alkotó képzelet újjászületésének termékeny forrásai szunnyadnak szemléletében...

S kétségtelen, az új irányzat nemcsak kalandos szertelenséget teremtett, hanem gyökereivel az emberi lélek legmélyebb rétegeibe kapaszkodott, legtöbb képviselőjében pedig megvolt az a kivételes adottság, hogy a lélek mélyein lapuló víziókat, ködös álmokat, az egész szorongásokkal terhes vegetációt magasabb értelmi sikok felé emelje; s éppen e keletősségből, irracionális és racionalizmus összefonódásából született meg a komplikáltabb írói szemlélet. Alighogy Hoffmann feltűnik, egy csapásra elterjed és népszerűvé válik Franciaországban. S hatása is csakhamar érezhető. Nodier már 1832-ben kiadja *Sur quelques phénomènes du sommeil* című álmokról szóló tanulmányát. Nodier, ez az illuminista, álmódó és víziószerű lélek, Swedenborg és Saint-Martin követője fogalmazza meg először a *mal du siècle* lelki korpét. Nodier már Wertherben látja az új embertípust s bár valamilyen gyermekien tisztá vágy él benne az ősi bölcsesség után, mint afféle remeterák visszahúzódik az eleven élet elől fantasztikus álmokkal és fojtogató szorongásokkal terhes magányába.

Elbeszéléseiben a fantomok az élet veszélyeinek és kudarcainak jelképei. Egyik műve, a *Smarra*, a tudatalatti világ elsőrangú művészi kifejezése. Nodier láthatólag komolyan veszi Hoffmann irodalmi programját, és ezért realista pontossággal ábrázolja lélektani megfigyeléseit, az elalvás előtti tudat sűrített élménytartalmát, a szörnyű lidércálmot. Jellegzetes menckülés ez a valóságból az álom világába, zuhanás a képzelet mindenségébe. Nodier számára egyetlen bölcsesség van: mítsem törődni e világ dolgaival. A bolondokban bölcséket lát, mert ki tudná megmondani — véli Nodier — hogy nem övök-e az igazság. Isten bizonyára nem vonta meg tőlük természetfölötti kegyelmét. Ilyen világban kívül élő figurákat gyakorta rajzol; ilyenek legjelentősebb művének, a *La fée aux miettes*-nek szereplői is. Egy másik írásának, a *L'histoire d'Hélène Gillet*-nek témáját egy régi periratból meríti; a cselekmény fantasztikus és ugyanakkor igaz is. Nodier komoly szándékok hevitették s messzire jutott: egészen áttörte a belső lélektan korlátait és belezuhant az irracionális mélységek, a fantasztikum világába.

A fantasztikum jelentős szerepet játszott Balzac gigantikus életművében is mind témaválasztás, mind lélekábrázolás szempontjából. A fiatal Balzac olvasmányélményei alapján, de nyugtalan, kereső, filozofikus beállítottságánál fogva is mohón, éhesen vetette rá magát mindenfajta tapasztalatra. A divatossá váló psycho-physiológiai irányzat határozottan kapóra jött neki. Lovenjoul, az egyik legkiválóbb Balzac-kutató írja a következő sorokat Balzacról: „Teljes lelkesedéssel hitt abban, hogy a magnetizmus mindenben csodás új dolgokat fog létrehozni.” Majd magát Balzacot idézi: „Igen, közeledem célomhoz. Még néhány erőfeszítés és el fogom érni azt. A magnetizmus a szellem erős akarátának az anyag feletti hatalma, melyre a minden tudás befogadására képes lélek alkalmas. Rövid időn belül birtokomban lesz ez a titokzatos hatalom. Minden férfit engedelmességre kényszerítek s minden asszonyt arra, hogy engem szeressen.”

Az író saját lelkialkatának ezt az alapvonását és annak következményét, a Balzac-i hatalom-eszményt ruházza egyik regényalakjára, Falthurne-re, aki kíméletlen következetességgel magának akarja meghódítani a világ minden titkát. A másik Balzac-i figura, Beringheld gróf mágiikus titok birtokosa: még a középkorban tanulta meg, hogyan hosszabbíthatja meg évszázadról évszázadra életét. Hogy tovább élhessen, neki is ölnie kell, — akárcsak Melmothnak vagy Frankensteinnek.

Balzac egyik barátja, Henry Latouche révén misztikus szektával kerül kapcsolatba. Ugyancsak Latouche ismerteti meg őt E. T. A. Hoffmann orvos-barátjával, Koroff-el, akinek nagy része van Hoffmann párizsi népszerűsítésében. Az okkultizmus és magnetizmus Saint-Martin-re, Mesmer-re hivatkozó tanítványai egyre számosabbak lesznek ebben az időben Párizsban...

Még a *Comédie Humaine* terve előtt elkészül a *Comédie du Diable* harminceoldalas szinopszisa. Az ördög szórakozni vágyik s színházat verbuvál magának elkárhozott lelkekből. A gigantikus előadás Marmontel elnökletével nyílik meg s Mazarin bíboros avatja fel a boszorkányszombatot. Balzac itt humoros éllel szerepeltet nagy filozófusokat és írkat: Sócratest, Platont, Rousseau-t és Rabelais-t. Szent Dénes jelenik meg kezében Danton kezével, majd Danton jön ki Szent Dénes fejével... A népgyűlés a halálbüntetés eltörlését követeli, amire a páholyokból hírhedt gyilkosok harsogó gúnykaraja válaszol. Az élet pokoli komédiája ez, borzalmas társadalmi szatíra, s Castex szerint nem lehetetlen, hogy a tervezett Balzac-i mű alap gondolata szerint az ember minden cselekedetét a sátán sugallja. Balzac egy másik írásában a hatalom örületéről és a gondolat pusztító erejéről ír: „La pensée est le plus violent de tous les agents de destruction, elle est le véritable ange exterminateur de l'humanité.” Kétségtelen, Balzac ironiája mélyen őszinte, személyes keserűséget takar, hiszen köztudomású, hogy mint író adósságai miatt

valósággal kényszermunkára volt ítélve, s szükségtől, pénzgondoktól, kiadóktól hajtva és hajszolva teremtette meg gigantikus életművét, megrajzolva azoknak a lélekrajzát, akiket végtelen szenvedélyük a fantasztikum világába űzött. Castex szerint Balzac művei a fantasztikum szempontjából öt kategóriára oszlanak: 1. fantasztikus elbeszélésekre, (*Les Deux Rêves*, 1830.; *Zéro* 1830.; *La Danse des Pierres* 1830.; *L'Église* 1831.; *L'Élixir de longue vie* 1830.; *Le Dôme des Invalides* 1832.; *Melmoth réconcilié* 1835.); 2. regényekre, amelyek cselekménye a hős fantasztikus adottságain alapszik (*Falthurne* 1850.; *Le Centenaire ou les deux Beringheld* 1822.; *La Peau de chagrin* 1831.) 3. misztikus színezetű művekre (*Les Proscrits* 1831.; *Notice biographique sur Louis Lambert* 1832.; 2. regényekre, amelyek cselekménye a hős fantasztikus adottságain alapszik (*Falthurne* 1850.; *Le Centenaire ou les deux Beringheld* 1822.; *La Peau de chagrin* 1831.) 3. misztikus színezetű művekre (*Les Proscrits* 1831.; *Notice biographique sur Louis Lambert* 1832.; *Séraphita* 1834.) 4. okkultista elbeszélésekre (*Le Réquisitionnaire* 1831.; *L'Auberge rouge* 1831.; *Maître Cornélius* 1832.) 5. különböző fantasztikus művekre (*La Tour de la Birette* 1830.; *La Comédie du Diable* 1831.).

A négydimenziós Balzac-i világ filozófiai, társadalmi, metafizikai és lélektani valóságábrázolása egyaránt alkalmasnak bizonyult. A pozitívista Taine jellemzése szerint Balzac egyszerre tudott materialista és misztikus lenni.

Théophile Gautier, a színes és érzékeny romantikus, aki a szenvtelenséget hirdette írói arany szabályként, éppenúgy lelkes hívé Hoffmann művészetének, mint kortársai. Gautier több elbeszélést ír a nagy német romantikus hatása alatt, de mégsem lesz Hoffmann-epigon. 1830-tól 1856-ig számos fantasztikus elbeszélése lát napvilágot. Amikor a Hoffmann-kultusz divattá fajul, Gautier parodizálja egy Hoffmann-rajongó beteges háborgásait ironikus novellájában, az *Onuphrius*-ben. Azonban ennek ellenére is mindvégig hű tanítványa marad a német mesternek. A misztikus kapcsolatok szerfelett érdeklik s ez viszi őt, akárcsak Baudelaire-t, a hasisélvezők táborába, mesterséges paradicsomába, remélve, hogy ott megtalálja azokat a misztikus látomásokat és összefüggéseket, amelyeket a tudat rendes körülmények között képtelen megpillantani. Egyik hőse, a fiatal Octavian a nápolyi múzeumban lávadarabot szemlél, azon asszonyi alakot fedez fel s majd álmában eljut Pompeibe és megtalálja kedvesét. Vágyud nekem életet adott, — hangzik Octavian vallomása, — szíved hívása legyőzte az akadályokat. Az író a szerelmet tiszta, misztikus áldozatként mutatja be *Spirite* című írásában. Gérard de Nerval, Swedenborg és a Faust hatását érezzük ezen az elbeszélésén. Bár Gautier látszólag kiegyensúlyozott ember volt, nyugtalanságairól, babonás félelmeiről apósa és leánya eleget nyilatkoztak. Az író mindig érezte a belső szorongásokból származó titokzatos erők hatását és ezért fordul a népi babonához, a népi mitosz felé, a hátborzongató perspektívák ezért foglalkoztatják (*Jettatura*). Az az ember ő, aki hisz a szemmelverésben, Offenbachnak félelmetes erőit tulajdonít, mindig távolmarad előadásairól s még nevét sem meri látni.

Szerb Antal szerint a romantikus alkathoz tartozik, hogy a természet belső gravitációját követve önmagába fordul, mintegy elvész önmaga mélységeiben. Szerb Antalnak ez a megállapítása leginkább Gérard de Nerval-ra érvényes. Nerval Goethe hősével, Fausttal érezte magát rokonnak. Fausttal, aki feláldozza üdvösségét azért, hogy kielégítthesse szomját a végtelen iránt. Nerval Hoffmann igazi lelkirokon. *Aventure de la nuit de Saint-Sylvestre* című elbeszélésének hőse önmagát, azaz saját árnyékát veszti el, tehát a romantikus lélek sorsának legigazibb jelképe. Nerval az a francia író, aki elsősorban a nagy német írók nyomdokain halad, vonzódik Hoffmannhoz, Goethehez, Schillerhez és Bürgerhez, lefordítja a *Faustot* és *Poésies Allemandes* címmel német költői antológiát ad ki. Miszticizmusa teljesen személyes jellegű, sokkal inkább, mint a Gautier fantázia-élményei: lelke legmélyéből fakad, s minden műve e szemlélet származéka.

Mérimée-ben a logikus, racionalista értelem fordul az irracionalizmus világa felé. Az adagolás páratlan művésze, elbeszéléseit spiritiszta mesékből, népi babonákból, okkultista olvasmányélményekből meríti. Magányos, nyugtalan, tragikus életérzésű, de ugyanakkor végsőig tudatos művész, aki a titokzatosnak, a megfoghatatlannak is pontos körvonalat akar adni, s a fantasztikust is döbbenetes valószerűséggel tudja ábrázolni. Akárcsak Gautier, az ő képzeletét is foglalkoztatja és izgatja a népi babona, a szemmelverés és vampirizmus meséje. Egyik elbeszélésének hőse, Maxime, akarata ellenére szemével őli meg kedvesét, Zoe-t, mert lovaglás közben hosszasan rábámult. Majd a leány halála feletti kétségbeesésében megvakítja magát. Mérimée 1848-tól kezdve Turgenyev, Gogoly és Puskin műveit fordítja franciára. Ezek az írók mély hatással vannak rá, akárcsak Poe Baudelaire-re. Mérimée Gogolyról szóló tanulmányában írja: „Maintenant que le fantastique allemand est un peu usé, le fantastique cosaque aura des charmes tout nouveaux”.

1868-ban és 69-ben jelenik meg Lautréamont *Chants de Maldoror*-ja, de a kor nem méltatja figyelemre e remekművet, csak századunk húszas éveinek esztétái s a szürrealista

írók fedezik fel, pszichoanalitikus érdeklődéssel vizsgálva Lautréamont agresszivitás-komplexusát. Lautréamont az emberi lélek mélyén szunnyadó mítoszt szabadítja fel, ezt a láncolt titánt, akinek pokoli erő van birtokában, s akinek pusztító hatalma természetének legbensőbb törvénye. Lautréamont hőse a kegyetlenség gyönyöreinek rabja, a természet — mint az író hirdeti — maga is kegyetlen és pusztító. Hőse Byron-i figura, Isten elleni lázadó, de kalandos sorsa kétértelműen, erkölcsi tanulság nélkül zárul: nem tudjuk meg, hogy a Lautréamont-teremtette mítosz a rosszal szembeni megadásra vagy lázadásra buzdít-e. Maldoror erkölcsi elmélkedései során felteszi a kérdést; hogy a jó és a rossz nem azonosak-e azzal az erővel és szenvedéllyel, amellyel az emberi lélek a végtelenbe törekszik. Midőn lelkiismeretének mélyére néz, úgy látja, hogy az ember jóból és rosszból van összegyúrva. Magatartása az ember iránt furcsa és ellentmondó. Maldoror részvétellel fordul az emberhez, aki Isten áldozata, de vizsgálódásai során úgy érzi, hogy az ember mégsem méltó az irgalomra, s ezért elpusztítja magában a könyörületesség utolsó csiráit is.

A fantasztikum jelentős szerepet játszik Maupassant elbeszéléseiben is. Castex szerint amilyen mértékben elhatalmasodik Maupassant-on öröklött idegbaja, éppúgy nő érdeklődése is a fantasztikus, a patológikus, a rendkívüli lelki szituációk, az idegrendszer érzéki csalódásai, a hallucinációk és víziók iránt. Elméleti pesszimizmusa, öröklött és gyógyíthatatlan betegségével párosulva, kétségbeesésbe, magányba, majd örületbe hajítja. Maupassant átéli azt a félelmet, amelyről Pascal is szól egyhelyütt; egyik, már 1880-ban megjelent költeménye világosan utal arra a döntő lelki fordulatra, amikor a félelem, a rettegés, a szívnek ez a szörnyű görcsös indulata teljesen úrrá lesz képzeletén. Bár írói pályája éppen ezekben az években, a nyolcvanas években, kezd fölfelé ívelni, a *Boule de Suif* kirobbanó sikerével, az említett költemény már félreismertetetlenül jelzi Maupassant idegösszeroppanásának kezdetét. A *Le Loup, Apparition, Lui?* című elbeszélések a félelem hatalmát, a megszállott, idegbeteg képzelet érzéki csalódásait és szenvedéseit mondják el; Castex szerint kétségtelen, hogy itt már az idegbetegség tüneteiről van szó. Maynial *La vie et l'oeuvre de Guy de Maupassant* című tanulmányában joggal gondolja, hogy e novellák autobiografikus jellegűek, s hogy bennük alapján véve személyes mondanivaló, az író egyre jobban elhatalmasodó idegbetegségének tünete kap objektív transzpozíciót. Az idegbaj lassú elhatalmasodását nyomon lehet követni jó néhány elbeszélésében, mindenekelőtt azonban a *La Chevelure, La Petite Roque, l'Auberge, Un Fou* és a *Le Horla* című novellákban. A *Le Horla* első változata 1886-ban jelent meg, ebben az elbeszélésében gyümölcsözteti Maupassant először a saját idegbetegségével nyert tapasztalatokat. A *Fort comme la Mort* egy pusztulásra ítélt ember belső lelki-világának rajza. Viszont *La Morte* című elbeszélésében Maupassant már látható undorral fordul el azoktól, akiket egyre jobban elboruló kedélyvilága önmagával rokonnak, magához hasonlóknak érez...

Maupassant nem zárja le egészen azoknak a nagy francia íróknak a sorát, akikben mély vonzalom élt a fantasztikum és misztikum iránt. A XX. század elején Remy de Gourmont, Henri de Régnier, Camille Mauclair, Jean Richepin, Marcel Schwob a misztikus látásmód időszerűségének új hirdetői. Néhány év múlva már Guillaume Apollinaire hirdeti a csoda létjogosultságát (*L'enchanteur pourrissant, L'Hérésiarque et Cie*). A szürrealisták valójában a romantika életét hosszabbítják meg, mert arra tanítanak, hogy bízzunk a teremtő képzeletben s ne zárkózzunk be a tapasztalás szűk falai közé. A francia írókra kétségtelenül nagy hatással volt a német romantika, E. T. A. Hoffmann példája is termékenyen hatott Franciaországban, mégis, Castex szerint a francia fantasztikus elbeszélés alapvetően különbözött a némettől. A francia novellák mondanivalójának középpontjában a hős drámai problémája áll, akinek alakjában az író gyakran saját, egyéni problémáit vetíti elénk.

Szegárdy-Csengery István

Vito Pandolfi: La Commedia dell'arte

Firenze, Sansoni, 1957/58. I–IV. köt.

Az olasz népi színjátszás irodalma Maurice Sand 1850-ben megjelent *Masques et Bouffons* című nagyhatású művének kiadása óta folyamatosan gyarapszik, és egyre nagyobb méreteket ölt. Az utóbbi években a forráskutatás elsősorban a commedia dell'arte Olaszországon kívüli történetével foglalkozott, de a műfaj eredetével, és olaszországi fejlődésével foglalkozó kutatások is folytatódtak.

Vito Pandolfi, aki az elmúlt években filmen és színházban is kísérletet tett az olasz népi komédia felidézésére, új művében arra vállalkozott, hogy a majdnem áttekinthetetlené nőtt forrásanyag-ról körültekintéssel válogatott, bőséges antológiában és költői túlzásoktól mentes, szigorúan történeti elemzésekben adjon megbízható képet.

Az első fejezet a Muratori által gyűjtött középkori szövegektől kezdve a korai 16. századi emlékektől a commedia dell'arte előtörténetét mutatja be. Az első két kötet többi fejezete ismerteti az alapvető típusokat — Zanni, Magnifico, Capitano, Dottore, Innamorati —, áttekintést ad a commedia dell'arte művelőinek irodalmi tevékenységéről, és foglalkozik a commedia dell'artenak az opera buffa kialakulásában játszott szerepével. A harmadik és negyedik kötet az első kettőnél lényegesen kevésbé ismert anyagot tartalmaz: bő szemelvényeket a commedia dell'arte hatását mutató olasz vígjátékirodalomból és a commedia dell'arte ellen viselt egyházi hadjárat dokumentumaiból. Az értékes gyűjtemény a Gozzi—Goldoni—Chiari, vita eddig kiadatlan emlékeivel zárul.

Pandolfi azzal az igénnyel írta munkáját, hogy a commedia dell'arte-irodalom pillanatnyi állásáról minden fontos kérdésben hű képet adjon. Ez önmagában is nagy előnye Enzo Petraccone 1927-ben megjelent közismert forráskiadványával szemben, amely felett bizony már alaposan eljárt az idő. Pandolfi munkájának korszerűsége az újonnan felfedezett dokumentumok közlésében, a fejezetenkénti közölt részletes bibliográfiában és az eddigi kutatások józan, kritikai ismertetésében egyaránt megnyilvánul. A kitűnő szerkesztés, az eredmények helyes mérlegelése és Pandolfi számos részletkérdésben megmutatókozó eredeti állásfoglalása határozott, önálló szemléletről tanúskodik. Éppen ezért sajnálatos, hogy a nagy tájékozottsággal és nagy apparátussal készült munkában az összekötő, illetve bevezető

tanulmányok viszonylag rövid lélegzetűek, és a szerző egyéni elgondolásainak megfelelő kifejtésére nem adtak alkalmat. Ennek ellenére Pandolfi művének megjelenése a commedia dell'arte irodalom fontos eseménye, komoly figyelmet érdemel.

A mű áttekinthetőségének és a tanulmányok meggyőző erejének kulcsa Pandolfi következetes, tényekhez ragaszkodó történeti szemlélete, amely különbséget tesz a commedia dell'arte fejlődési fázisai között, és az új műfajt világosan elhatárolja más korabeli színházi jelenségektől. Ez elsősorban azért fontos, mert egyrészt nem ismerjük a commedia dell'arte kialakulásának pontos körülményeit, s ezért a szakirodalomban általában elmosódik a commedia dell'arte előzményei és a commedia dell'arte kialakult formája közötti határ, másrészt többnyire elcsikkad a commedia dell'arte két évszázados története alatt bekövetkezett tartalmi és formai változások jelentősége. (Legutóbb Pierre-Louis Duchartre, ismert commedia dell'arte kutató 1955-ben kiadott monográfiájában.)

Pandolfi sorra veszi azokat az elemeket, amelyek a 16. század első felében a commedia dell'arte kialakulásának útját jelezték, és kimutatja, hogy önmagában egyik sem elegendő az új műfaj megjelenésének bizonyítására. A commedia dell'artat az állandó típusok, a maszkhasználat, és a szcenárium alapján való rögtönzés együttesen jellemezte. Ilyen előadásról az első egyértelmű dokumentum Massimo Trojano 1568-ból származó leírása. Pandolfi szerint ezért az 1550 körül fellépő és a század végéig működő generáció alkothatta meg az új műfajt, és egyúttal ez a generáció érte el a commedia dell'arte legjobb művészi eredményeit is.

A következő generációk életében a commedia dell'arte európai jelenséggé fejlődött és Itália helyett Franciaország lett igazi hazája. Eközben egyre inkább elvesztette a kapcsolatot azokkal a társadalmi körülményekkel, melyek közt született, s az egykor lényeges tartalmi elemeken felülkerekedett a formális virtuozitás. Pandolfi szerint Goldoni azért zárhatta le a commedia dell'arte történetét, mert átvette leginkább élő elemeit, és műveiben visszaállította a valósággal való kapcsolatukat.

A commedia dell'arte fejlődési fázisainak megítélése mellett figyelemre méltó Pandolfi véleménye a commedia crudita

hatásáról. Sanesival szemben, aki a commedia dell'arte lényegében a commedia erudita vulgarizált formájának tekinti, kifejti, hogy nem a commedia erudita népies utánzásáról van szó, hanem eredeti népi alkotásról, amely a commedia eruditától átvett ugyan bizonyos sémákat, de sokkal gazdagabb és élőbb színvonalú eszközökkel fölébe kerekedett, és elfoglalta helyét a magasabb műveltségben is. Pandolfi legfontosabb érve, hogy a commedia dell'artenak nem a szcenárium, nem a commedia eruditától átvett szerkezet, hanem a buffonektól örökölt előadói, jellemzőművészet a lényege.

Ez a kérdés kapcsolatos a commedia dell'arte-fogalom értelmezésének problémájával. A szakirodalom e tekintetben a mai napig meglepő felületességről tanúskodik. A kifejezés első előfordulásait még senki sem kutatta fel. De Amicis 1882-ben — minden valószínűség szerint tévesen — azt írta, hogy már a 16. századtól kezdve használták. C. Mic szerint azonban csak a 18. században bukkant fel. A legfrissebb commedia dell'arte monográfia (Duchartreé) is Mic könyvére utal, aki azonban forrását nem nevezte meg. A kifejezés története ismeretének hiányában az az előítélet honosodott meg, hogy a commedia dell'arte elnevezés — az arte szó „mesterség”-jelentésére való tekintettel — hivatásos színészek komédiáját jelenti. Ezzel az értelmezéssel szemben több ellenvetést lehet tenni. Ezek közül a legfontosabb, hogy egyrészt a commedia dell'arte művészei nem egyedül voltak hivatásos színészek, tehát ilyen értelemben a kifejezésnek aligha lehetett megkülönböztető jelentése, másrészt a commedia dell'arte-nak nem a hivatásosság volt a legjellemzőbb vonása (az első hiteles források is műkedvelő előadásokról szólnak), hanem az a körülmény, hogy a commedia eruditával szemben nem írásművön, hanem az előadók ügyességén, előadóművészetén (arte!) alapult. A korabeli források ezért használták a commedia all'improvviso, commedia a soggetto stb. kifejezéseket.

Pandolfi a commedia dell'arte kifejezést szintén hivatásos színészek komédiájának tekinti, de nem az arte szó jelentéséből indul ki, hanem abból a történeti tényből, hogy a commedia dell'arte megjelenése egybeesik a hivatásos színészet fellendülé-

sével. Természetesen ez sem kielégítő magyarázat, hiszen a hivatásos színészet a 16. században a commedia dell'artétől függetlenül is egész Európában fellendülőben volt.

Pandolfi a commedia dell'arte meghatározását és fejlődési fázisait illető problémákon kívül még két rendkívül fontos kérdést érint: a commedia dell'arte filozófiai vonatkozásait, és az egyházzal folytatott polémiaikat. Az első kérdéssel a szakirodalom még egyáltalán nem foglalkozott, s ezért sajnálatos, hogy Pandolfi is csak éppen felveti. Megállapítja, hogy a commedia dell'arte művészei — különösen akik irodalmi tevékenységet is folytattak — koruk műveltségének eleven, kezdeményező tényezői voltak, és kétségtelenül olyan gondolkodók és tudósok hatása alatt állottak, mint Giordano Bruno és Giovan Battista della Porta. Igazolásul Pandolfi egyetlen példát említ, Pier Maria Cecchini egy szövegrészletét, amely a természetet az Istennel azonosítja (...essendo la natura e Iddio la stessa cosa).

Az egyház és a commedia dell'arte ellentétével, főként Carlo Borromeo kardinálisnak a commedia dell'arte eltörlését célzó intézkedéseivel eddig Scherillo foglalkozott behatóan, de a polémiauk értelmezése helyett inkább csak történetüket rekonstruálta. Pandolfi kitűnő történeti érzékkel tapint a komédiások meglepően ortodox szellemű vitáiratainak lényegére. A vitáiratok szelleme és a komédiások élete közt valóban kiáltó ellentét volt. A komédiások azonban az egyházzal való viszonyukat nem lelkiismereti kérdésnek, hanem társadalmi szükségsszerűségnek tekintették. Az egyházzal nem mint szellemi, hanem mint társadalmi és politikai hatalommal állottak szemben, amelytől egzisztenciájuk függött.

Az eddigiekből talán világossá válik, hogy Pandolfi a commedia dell'arte történetének minden lényeges, általános kérdésében igen körültekintő, történeti álláspontot képvisel, amely az elért eredmények összefoglalásán túl a további kutatás alapja is lehet. Ha művének van egyáltalán hibája, az az elmélyült filológiai elemzés hiánya, amelyet egy nagyszabású forráskiadványban bármilyen hiteles esszék sem helyettesíthetnek.

Horányi Máttyás

Jan Neruda és kora

Z doby Nerudovy. Příspěvky k dějinám českého života kulturního a společenského v šedesátých a sedmdesátých letech XIX. století. (Neruda korából. Adalékok a cseh kulturális élet történetéhez a XIX. század hatvanas és hetvenes éveiben.) Szerkesztette: Karel Krejčí. Praha, 1959. ČSAV. 333 p. + 24 p. melléklet.

A tizenkét hosszabb-rövidebb tanulmányt tartalmazó érdekes kötetet szerkesztője két nagy fejezetre osztotta. Az elsőben Neruda korának ideológiai vonatkozásaira igyekezett fényt deríteni, a másodikban — és hosszabban — pedig azokat a tanulmányokat közölte, amelyek a nagy költő, baráti köre vagy éppen ellenségei életének egy-egy epizódját mutatják be. Ezek az epizódok sem önmagukért érdekesek: szemmel láthatóan azt a levegőt vonatkozással érzékeltetni, amelyben Neruda élt. Nem közömbös tanulmányok ezek egyből szempontból, nemcsak a hatvanas-hetvenes, hanem még az ötvenes évek cseh társadalomrajzának, sőt, a cseh-magyar viszony ekorbéli alakulásának a szempontjából sem. Magának a kötetnek a tárgya és tartalma tehát rendkívül jelentős; talán nem kell bővebben indokolnunk, hogy a mi számunkra is.

Alós Hamannak a *Česká Literatura* ez évi harmadik számában közölt alapos recenziója (355—356. p.) a szerkesztő szemére hányja, hogy a kötet nem eléggé egyöntetű: a szélesebb perspektívájú irodalomtörténeti, a kor egyes személyiségeinek részletkérdéseivel foglalkozó s a társadalmi problémákat tagláló tanulmányok egymástól meglehetősen elkülönítve követik egymást.

Mégis van *mag*, amely köré ezek a dolgozatok csoportosulnak, szinte egységgé olvadnak össze. S ez: Nerudának, a költőnek a kialakítandó arcképe. Karel Krejčí ezt a célt látja maga előtt, amikor a szerkesztés nehéz munkájának szempontjairól ír. Talán a mi szerkesztőinket is érdekelné fogja, hogy előszavában bejelenti: a közös cél minél jobb elérése érdekében sokszor nyúlt bele az anyagba más szerkesztőknél erőteljesebben, s egyes részeket az egyik szerző tanulmányából a másikba tett át. Eddig szokatlan módszernek kétségtelenül meglelt az az eredménye, hogy a kötet végcélja a heterogén anyagban is világosan áll az olvasó előtt, viszont erősen sérti az egyes tanulmányírók koncepciójának egységét, egyéni mondanivalóját.

Neruda, mint a XIX. század második felének legnagyobb s leghaladóbb írója

nálunk eddig sem volt ismeretlen. A magyar filológiában oeuvre-jének és főleg Petőfihez fűződő kapcsolatainak már aránylag komoly irodalma van; Richard Pražák alább még említésre kerülő tanulmánya sorolja fel az idevágó jelentősebb műveket (45. p.) Neruda fontosságának a tudatában a cseh irodalomtörténetírás nyilván módszeresen készül arra, hogy marxista módon adja egyszer életének és művének teljes képét. Az első pillanatra heterogénnek látszó tanulmányok sorozata, az előttünk fekvő kötet így kap értelmet s jár a mi irodalomtörténetírásunk számára is tanulsággal: a cseh tudomány az összehasonlító irodalomtörténet, a társadalomtudomány, a mikrofilológia, az epistológia, a sajtótörténet és még sok más segédtudomány segítségét is igénybe veszi, hogy a nagy monográfiát egyszer el lehessen készíteni.

Nincs terünk arra, hogy a kötet minden egyes tanulmányáról megemlékezzünk. Meg kell elégednünk azzal, hogy megmondjuk: elolvasásuk után Neruda arcképe színesebben, teljesebben áll előttünk, fejlődésének a képe a társadalmi és politikai viszonyok változásának az ismeretében részletesebb és kevésbé problematikus. Ehhez első sorban Krejčí professzor alapos bevezető tanulmánya járul hozzá: oly szemléletesen rajzolja meg annak a Prágának a levegőjét, amelyben Neruda élt, hogy fejtegetései akár a nagy monográfiát is bevezethetnék. Bennünket a Budapestben már jól ismert Richard Pražák tanulmánya érdekel a legjobban, aki *Češi a Maďari v nerudovské Praze* (Csehek és magyarok Neruda Prágájában) címmel ezúttal nem részlettanulmányt ír, hanem összefoglaló képet ad arról a Prágáról, ahol egy Riedl Szende épített hidat a két kultúra közé s ahol a magyar zene erősítette a csehek Bécs-ellenes harcának lendületét. Előző számunkban (217—220. p.) számoltunk be Pražák eddigi magyar vonatkozású tanulmányairól. Amit ott mondtunk, azt itt joggal ismételhetjük: kutatásai mind a két irodalom szempontjából jelentősek. Lám, a magyar irodalomhoz fűződő viszonya, Petőfi-rajongása, de a viszony hullámhegyei s -völgyei is kiegészítik nemcsak Nerudáról, az íróról, hanem Nerudáról, a politikusról alkotott képünket is. Krejčí professzor mutat rá már említett szép tanulmányában, hogy 1848/49 helytelen nemzetiségi politikája még a forradalmár csehek is — Nerudát is — bizalmatlanná tette velünk szemben: a hatvanas években ezt a bizalmatlanságot félretéve keresik a kapcsolatot a bécsi

reakció ellen megvívásra kerülő közös harcokhoz, — a kiegyezés után viszont újra elomlik a viszony, még a Neruda hangja is keserűvé válik velünk kapcsolatban... A magyar irodalomtörténet számára is sok tanulságot nyújt ez a megállapítás, főleg, ha kiegészítjük azzal, hogy a „hivatalos” cseh polgári politika ausztrioszlovizmusát Neruda és a többi cseh haladó író még az említett bizalmatlankodás idején sem tudta a magáévá tenni. Milan Pišút szép tanulmánya Neruda szlovák kapcsolatairól ezt azzal egészíti ki, hogy ugyanakkor, amikor a nagy cseh költő — eszméitársaival együtt — mélységes rokonszenvvel fordult a szlovák néphez, művészetéhez, erkölcsi értékeihez, szenvedéseiről felháborodva szólt, — vezetőinek provinciális konzervativizmusát semmiképpen sem tudta magáévá tenni. Azt az ellentmondásosságot, amely a magyar progressziónak a nemzetiségi kérdéshez való viszonyát éppen a perdöntő években nem egy ízben jellemezte, Neruda szlovák szemléletének itt bemutatott érdekes ket-tőssége csak elmélyíti.

Az egyes tanulmányokból igen érdekesen bontakozik ki a hatvanas és hetvenes évek Prágájának politikai képe is: arról tesz tanúságot, hogy nem egyszerű az elnyomott kis nép életében meghúzni reakció és haladás közt az éles választó vonalat. Hiszen a nemzeti szabadság jelszavát sajátos céljaik elérésére a klérus legkonzervatívabb tagjai is zászlójukra tűzhetik, a népet bíráló Vratislav Kazimir Šemberáról, hosszú ideig Neruda kebel-barátjáról pedig Krejčí professzornak a

kötetben közölt harmadik szép tanulmánya alapján kivil, hogy a bécsi Montagsrevue-ben közölt cikkeivel az udvar ügynökeként népe elemi létét akarta aláásni... Jan Thon az 1862-ben indult *April* c. folyóirattal, Karel Polák Nerudának a klérus ellen vívott harcával, Josef Moravec pedig Neruda néhány levelének közlésével mutatja be, hogy ilyen körülmények között nem könnyű a kis nép írójának sorsa, ha hivatását valóban komolyan veszi. Bármilyen igényes költő is, ha népe szabadságharcának igazán vezére akar lenni, szem előtt kell tartania népevelő hivatását. Tudjuk, hogy Neruda, a költő és a cseh széppróza kimagasló alakja kiváló újságíró is volt, ő emelte a cseh irodalomban rangos színvonalra a tárca műfaját. Milyen mélységekbe, a költőnek milyen vívódásaihoz viszi el az olvasót a hetvenes években Josef Václav Fričhez írt egyik levelének egyetlen mondata: „Nem látszik igaznak, mégis az, hogy akinek nálunk tárcák ezreit kellett megírnia, akinek legfőbb gondolatait kellett aprópénzre váltania éspedig mindig olyankor, amikor a legkevesebb kedve volt az alkotáshoz, akinek a mi terméketlen társadalmi és lelki talajunkból ezernyi cikket kellett kierőszakolnia, hogy közönségünkben az olvasásnak legalább a kedvét megőrizze, — annak mégis van joga egy bizonyos fáradságra.” (174. p.).

Az elmondottak alapján joggal állíthatjuk, hogy a Csehszlovák Tudományos Akadémiának ez a Neruda-kötete a mi kutatóink számára is érdekes tanulságokkal szolgál.

Sziklay László

Ady Endre novellái szlovákul

A közel félévszázados szlovák Ady-kultusz legjobb hagyományainak folytatása ez a novelláskötet¹. A költő-Adyt az elmúlt évtizedek folyamán sokoldalúan megismertette a szlovák olvasókkal a több száz versfordítás, a számos vitacikk és tanulmány, továbbá E. B. Lukáč, Št. Kréméry, V. Beniak és Ján Smrek könyvalakban is kiadott tolmácsolásai. A prózai művek azonban sokáig nem keltettek nagyobb érdeklődést a szlovák irodalom művelői között. Ennek okait részben az első világháborút követő idők szlovák

irodalmának fejlődési sajátosságaiban kell keresni, részben pedig abban a körülményben, hogy Magyarországon is csak fokozatosan és főleg különböző nehézségektől és akadályoktól késleltetve került sor Ady Endre prózai írásainak összegyűjtésére és kiadására.

Mindamellet nem minden előzmény nélkül valók Stitnický novellafordításai. A szlovák Ady-irodalom néhány adata igazolja, hogy a költő prózairói munkássága sem volt teljesen ismeretlen szomszédainknál. A *Kultura* c. folyóirat 1932.

¹ Ady Endre: *Desať miliónová Kleopatra*. (A tízmillió Kleopátra.) Szlovákra fordította: Ctibor Stitnický. Bratislava, 1959. Slovenský spisovateľ. 251 p.

7–8. számának egyik tanulmánya Ady novelláinak hatását vizsgálja Tido J. Gašpar szlovák író fiatalabb kori munkáiban. E. B. Lukáč, Ady legelkelesebb szlovák népszerűsítője és fordítója a *Lidové Noviny* 1936. évi karácsonyi könyvankétján az év egyik legjobb magyar könyveként a *Jóslások Magyarországról* c. kötetet említette, amely Ady politikai válogatott cikkeinek gyűjteménye. Az *Eldn* c. folyóirat 1942. évi márciusi száma Ady-novellát is közölt. (A púp-Hrb-ford. Hana Ponická.) De az olvasóközönség nem jutott hozzá egészen a legutóbbi időig, hogy alaposabban megismerkedhessenek Ady prózai írásaival. E hiány pótlására a szlovák irodalmi élet egyik vezető költője, Ctibor Štítnický vállalkozott, akinek neve az Ady-versek fordítói között is szerepel.

A 6000 példányban kiadott, ízléses kiállítású kötet harminenegy novellát tartalmaz, kiegészítve a fordító tanulmányával, amely a K portréru Adyho (Ady portréjához) címet viseli. A borítólapon modern vonalú képe és a címlap előtt látható Ady-portré Eugen Nevan festőművész munkája.

A lefordítandó művek kiválasztásában az a célkitűzés vezette Štítnickýt, hogy „a legjobb és a legjellemzőbb elbeszéléseket” tegye hozzáférhetőkké olvasóközönsége számára. A költő értékelési szempontjait tiszteletben tartva főleg abból az anyagból merített, amelyet még az Ady életében megjelent öt novelláskötet tartalmaz. (A *Sápadt emberek és történetek*-ből 4, az *Új csapáson*-ből 2, a *tízmilliók Kleopátra és egyéb történetek* c. kötetből 5, az *Így is történhetik*-ből 15, a *Muskétás tanár úr*-ből 3 novellát fordított le, míg az előzőleg kötetben meg nem jelent művek közül csak 5 szerepel, az Ady összegyűjtött novellái címen, 1939-ben kiadott gyűjteményből.) A válogatás a fordító alapos Ady-ismeretét tanúsítja. Valóban azok a novellák kerültek be a kötetbe, amelyek taláiban jellemzik Ady világát, társadalom- és életszemléletét s azon keresztül a századeleji magyar viszonyokat. A szlovák olvasó, aki Adyt eddig csak verseiből ismerhette meg, Štítnický fordításkötetéből meggyőződhet róla, hogy a magyar költő életműve egységes egész, amelynek középpontjában — akár versről akár prózáról van szó — az „uralkodó barbárok” elleni harc (*A Török menyasszonya*, Törökova nevesta), a hazafias szölamokkal álcázott úri osztályérdek leleplezése (*Jóba, a kötőrő*, Jóba, štrkár), az arisztokrata és a dzsontzivilág züllésének, szükségszerű pusztulásának megmutatása áll (*A csárda elégia*ja Elégia čárdy, *Teci és Juci*, Teci a Juci, *Az asszonytalan*

Pándyak, Ženy rodu Pándy-ovcov, *A Csögi-tábla*, Csögiho tabla). A „népért siró” költő hangja szól *A Zenóbia faluja* (Zenóbiina dedina), a *Nyomorék Tar Pista*, (Kalika Števo Tar) soraiból is, s „az arisztokrácia, a klérus és a kizsákmányoló kapitalizmus” elleni harc programja prózában is művészi megfogalmazást nyer. (*A tízmilliók Kleopátra*, Desat'miliónová Kleopatra, *Keresztelő szent János*, Svätý Ján Krstiteľ, *Johanna három férje*, Johanni traja mužovia). A körültekintő változtatás — bár kicsi a lefordított művek száma — izelítőt nyújt Ady novelláiról művészetéből, amelyet Štítnický az utószóban így jellemez: „Nemcsak a falu és a gyermekkor, hanem a város és a nagyvilág, a feudális urak, a tőkés és a kispolgárok is felvonulnak előttünk teljes erkölcsi és lelki mezítelenségben, a magántulajdonon alapuló farkaserkölcs embertelen, sötét kapcsolatainak ocsmányságában, elkerülhetetlen bukásuk előestéjén” (246).

Külön figyelmet érdemel a fordításokhoz csatlakozó kis tanulmány, amely vázlatossága mellett is lényeges vonásokkal egészíti ki az előző időkben megrajzolt szlovák Ady-portrét. A magyar líra legjobb hagyományainak vonalát villantja fel és ezen belül Ady történelmi helyét jelöli meg a fordító, amikor elődül Petőfit, utódként pedig József Attilát emeli ki és utal arra, hogy az utolsó száz évben a magyar társadalmi fejlődés és a nemzeti lét leglényegesebb problémái — az adott kor követelményei szerint — hármójuk életművében sűrűsödtek össze és jutottak magas művészi formában kifejezésre. Štítnický Ady egész költészetét az élet és a halál nagy ellentétének pólusai között szemléli és ebből vezeti le az életmű ellentmondásait, a költő nagy életszomját, olthatatlan szerelcmvágyát, az életet bénító maradiság elleni küzdelmeit — egyben elernyedését, „istenhez hanyatló” gesztioit. E két pólus között hanyódvá-küzdvé keresi az „új harmóniát”, amit végül is a proletariátus történelmi szerepének felismerésében lel meg. Az ellentétek között feszülő életmű keretein belül méltó helyre kerülnek Štítnický értékelése szerint a prózai művek is, amelyekben a költő „más módon, de ugyanazt fejezte ki, mint verseiben”. Nem teljes igényű elemzést ad e tanulmány, mégis a tények közlése mellett az a néhány találo megállapítás és utalás, amelyekkel az Ady-novellák levegőjét érzékelteti, alkalmas arra, hogy a szlovák olvasók némi betekintést nyerjenek Ady művészetének titkaiba és a társadalmi életnek azokba a régióiba, amelyekről a novellák adnak hírt.

A fordítás friss, gördülékeny, Štítnický felkészültsége, művészi érzéke és nyelvi készsége sikeresen birkózott meg a nem könnyű feladattal.

A Desat'miliónová Kleopatra helye ott van a szlovák Ady-irodalom legszebb

dokumentumai között és pedig nemcsak a pompás nyomdai kiállítás és a magas művészi színvonal jogán, hanem annak a szeretetnek és tiszteletnek az alapján is, amelyet Štítnický Ady-tanulmánya sugároz.

Csukás István

Peter Lisca: The Wide World of John Steinbeck

Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 1958. 326 p.

„Bár John Steinbeck csuknem harminc év alatt tizenhat kötetre válót írt, és általában Amerika egyik legnagyobb élő regényírójának tekintik, munkásságáról eddig összefoglaló tanulmány nem jelent meg...

Mivel Steinbeck kevés kritikai figyelemben részesült, és mivel az a figyelem rendszerint műveinek «társadalmi mondanivalója» köré összpontosult, a jelen könyvben elsősorban művészetének viszonylag feltáratlan szempontjaira támaszkodunk.»

Ez a bevezetés, amely megszabja a mű irányát, egyben sejtetni engedí erényeit és hiányosságait is. A kötet minden egyes fejezete elegáns stílusú kerek esszé. A szerző részletesen és igen nagy anyagismerettel elemzi Steinbeck valamennyi művét, időrendben, a szerkesztés, stílus és az alkalmazott motívumok szempontjából. Nem találja meg azonban azt a szintézist, amelyben a művek «társadalmi mondanivalójának» elemzését összekapcsolhatná Steinbeck írásművészetének ezen «viszonylag feltáratlan» szempontjaival.

Lisca három alapvető tétel köré sűríti művét. Ezek közül az első az, hogy Steinbecket a komoly kritikusok elhanyagolták. Ennek a megállapításnak természetesen önmaga mond ellent, amikor felsorolja azokat a legjelentősebb kritikusokat és irodalomtörténészeket, akik valamilyen szempontból — akár kedvezően, akár kedvezőtlenül — foglalkoztak Steinbeck művészetével, elemezték írásait, rámutattak jelentőségükre és művészi értékükre.

Második tétele, hogy Steinbeck írásművészte a *Szeszélyes autóbuszban* érte el csúcspontját, szintén vitatható. Ezen még az sem segít, hogy Lisca a *Szeszélyes autóbust* hatásában, jellembrázolásában helyenként a *Gulliver utazásai*val és az *Isteni színjáték*kal hasonlítja össze (246–47. l.). Lisca arról beszél, hogy Steinbeck művészetében e műve után hanyatlást lehet észrevenni, amit azzal magyaráz, hogy a szerző magán- és társadalmi életében bizonyos változások következtek be (289. l.).

Véleményünk szerint, ha Steinbeck írásművészetének tetőződéséről beszélünk; akkor azt feltétlenül az *Érik a gyümölcs* és a *Lement a hold* írásának időszakában kell keresnünk. Mert az *Érik a gyümölcs*, ha tetőpontot jelent is, egyben kezdet is lehetett volna arra, hogy Steinbeck társadalombrázolásban és művészi kifejezőerőben egyaránt új művészi magaslatoakat érjen el. Ugyanilyen csúcsot jelenthet a *Lement a hold*. Ebben állást foglal a fasizmus és demokrácia erőinek világméretű harcában. Bár mondanivalóját allegorikus formába öltözteti, tudjuk, hogy a regény Norvégia hitlerista megszállását és az ellenállási mozgalom kibontakozását ábrázolja, de elsősorban nem emberek, hanem eszmék küzdenek egymással. A sajátos jellegű ábrázolás ellenére, a *Lement a hold*, mint művészi alkotás, igen előkelő helyet foglal el Steinbeck művei között.

Ha Steinbeck művészetében a hanyatlás jeleit keressük, azt már az ez után következő időben kell keresnünk. Ezt azzal jellemezhetnénk leginkább, hogy Steinbeck korán megírta a demokrácia eszméjének diadalát, amit számára a roosevelti politika és a New Deal jelentett, mire azonban a győzelem ideje elérkezett volna, belefáradt a küzdelembe. És ennek a fáradtsági időszaknak a termékei az olyan művek, mint a *Kék öböl*, a *A gyöngy* és a *Szeszélyes autóbusz*.

Harmadik tételében, az *Érik a gyümölcs* csel kapcsolatban Lisca megállapítja, hogy Steinbecknek a Kaliforniába vándorló, nincstelen földmunkások helyzetével foglalkozó cikkeiben, és következőképpen magában a regényben sem lehet megtalálni a marxista osztályharcot, vagy a kommunista forradalmi lelkesedést. Ebben a műben — írja Lisca — demokratizmusában Steinbeck nem megy el annyira, mint Whitman a *Hátrahagyott jegyzetekben* (152. l.).

Erről a regényről szóló fejezetben látszik meg leginkább, hogy Lisca a művészi alkotást mennyire absztrakt módon vizsgálja. Mert ez a regény mutatja meg,

hogy Steinbeck művészi kifejezésben és ábrázolásban mennyivel előbbre jutott, mint világnézetében. A művészi ábrázolás az elnyomottakban a forradalmi öntudat kialakulását mutatja, az egyéni tudat átalakulását kollektív tudatossággá, a politizáló Steinbeck azonban a prédikátor Jim Casey alakjában azt hirdeti, hogy az elnyomottak hangoztassák bajaikat, hangosan, egyöntetűen, mert így meghallják, és fentről segíteni fognak rajtuk. A fentről-segítés várása a New Deal gazdaságpolitikájának elfogadását és helyeslését jelenti Steinbecknél, amely gazdaságpolitika a gazdasági válságot ugyan nem szüntette meg, de több olyan intézkedést fogantatott, melyek a munkásosztály, vagy általában a dolgozók életkörülményeinek megjavítását célozták. Ezért, ha Steinbeck az osztályharcot ábrázolja, az nem annyira politikai tudatosságából fakad, hanem

inkább csak abból a törekvéséből, hogy hű maradjon a valósághoz.

Mivel Lisca tétele szerint Steinbecknél a hanyatlás a *Szezzélyes autóbusz* után figyelhető meg, ennek megfelelően elmarasztalja az *Édentől keletre* c. regényt, amelyben Steinbeck új utat próbál kezdeni: a történelmi regény útját. Lisca szerint ez az új irány végzetes lehet Steinbeck művészte számára (275. l.). Bár elfogadható, hogy a bibliai motívum nem volt elegendő a regény cselekményének kitöltésére, mint ahogyan nem volt elegendő a Hamilton család története sem, és a regény szerkezeti lazaságát nem csökkentik az író személyére tett utalások, nem helyezkedhetünk véglegesen elutasító álláspontra. Remélhetjük, hogy ez az út egy megszületendő nagyobb műhöz fog elvezetni, amelyben Steinbeck újra elérheti az *Érik a gyümölcs* színvonalát.

Kovács József

Geoffrey Bullough: Narrative and Dramatic Sources of Shakespeare

London, Routledge and Kegan Paul. I. kötet 1957; II. kötet 1958.

Az öt kötetesre tervezett munka első két részében az 1603-ig írt shakespearei vígjátékok és költemények forrásainak és analógiáinak közléséig jut el Bullough professzor. A nem angol szerzőknél a lehetőséghez mérten azokat az első fordításokat mutatja be, amelyeket már Shakespeare is ismerhetett és amelyek témájából műveihez meríthetett. Az antológia ugyanakkor választ ad egy másik kérdésre is: mit olvashattak az Erzsébet korabeli Angliában?

A forrásmunkák bemutatásában a mű nagyjából a Chambers professzor által meghatározott kronológiai sorrendet követi, minden egyes shakespearei műhöz külön bevezetést ad, ebben ismerteti a mű keletkezését és foglalkozik valószínű

forrásaival és analógiáival. Ezután a bevezetésben említett sorrendben közli a forrásmunkák szövegét, ha azok terjedelme lehetővé teszi, akkor teljes egészében, ha nem, részletekben. Az első kötet magába foglalja Plautus Menaechmi-jének teljes angol fordítását (1595-ből), Brooke Romeus and Juliet-jét (1562-ből), a második kötetben megtalálható Thomas Lodge Rosalynde-je a ritka 1590-es és George Whetstone Promos and Cassandra-ja az 1578-as kiadás alapján, hogy csak néhányat említsünk. A kötetek végén közölt bibliográfiában a szerkesztő felsorolja mindazokat a műveket, melyek az irodalomtörténészt Shakespeare forrásainak tanulmányozásában érdekelhetik.

K. J.

Schriften zur Theaterwissenschaft. Bd. I.

Herausgegeben von der Theaterhochschule Leipzig. Henschelverlag, Berlin, 1959. 493. p.

A lipcsei Színházi Főiskola e kötettel sorozatot indított, amely évenként újjal kiegészülve dolgozatokat fog közölni a színház- és drámatörténet, a színművészet, a dramaturgia kérdéseinek köréből. A sorozat rendkívül érdekes első kötetét századunk 20-as, 30-as éve színház-történeté-

nek szentelték. Az elsőnek megjelent három tanulmány közül kettő a munkásszínpadokkal foglalkozik, egy pedig a Nyugat-Németországban ünnepelt drámaíró, Carl Zuckmayer fejlődését tárgyalja. A vállalkozás a SED kultúrkonferenciájának és felsőoktatási konferenciájának szel-

lemében a kutatás és a színházi gyakorlat szoros kapcsolatának elérésére törekszik, s azáltal, hogy a mai német színpad elé tárja közvetlen múltját, el is éri ezt.

A kötet első tanulmányának írója, Wilfried Adling azt mutatja be Zuckmayer fejlődésében (*Die Entwicklung des Dramatikers Carl Zuckmayer*), hogy a polgárság ideológiájával mindinkább kiegyező nagyreményű drámaíró az utolsó másfél évtizedben művészi válságba került. Első drámái és első világsikere, *A köpenicki kapitány* óta Zuckmayer valóságábrázoló ereje lassanként csökkent, és a tanulmányíró terjedelmes drámacelmzéseinek okát kutatják és határozzák meg. Zuckmayer útjának logikus következménye, hogy 1945 után beküldékeny hangot használ a letűnt hitlerizmussal (*Des Teufels General* — a háború utáni évek legnagyobb színházi sikere a nyugatnémet színpadokon!), és ezzel kedvezett a nemkívánatos jelenségek újraébredésének.

František Kubr cseh nyelvből fordított és átdolgozott tanulmánya (eredetileg a Csehszlovák Néphadsereg Kiadójánál jelent meg) a 20-as, 30-as évek cseh munkásszínpadát mutatja be, mely a némettel is szoros kapcsolatban áll, de erős nemzetközi érdeklődése és kapcsolatai miatt mintegy gyűjtőhelye volt a munkásszínpadok minden nyelvű irodalmának. (A tanulmány címe: *Über das tschechische Arbeitertheater*.)

Klaus Pfützner tanulmánya végül a német forradalmi munkásszínházról (*Das revolutionäre Arbeitertheater in Deutschland 1918—1933*) igen érdekesen foglalja össze egykorú dokumentumok alapján a német színház történetének e rendkívül érdekes korszakát, amelynek világviszhangja volt és hatása még ma is él a német színpadokon és egybeült. Magyar szempontból

különösen az 1919 utáni németországi magyar emigrációnak benne játszott szerepe miatt tarthat különös érdeklődésre számot. Hiszen tudvalevő, hogy amikor Erwin Piscator és Hermann Schüller 1920. október 14-én megnyitották a „Proletarisches Theater”-t, a megnyitó három agitációs-jelenet közül kettő magyar szerzőtől származott. Az egyik Gábor Andor *Vor den Toren* (*A kapuk előtt*) c. jelenete, a másik Barta Lajos nevezetes drámái jelenete, *Rußlands Tag* (*Oroszország napja*) volt, s magát az előadást a Nagy Októberi Forradalom évfordulójának és a Horthy-diktatúra magyar áldozatainak szentelték. (A szerző nevét egyébként Pfützner nem említi.) A tanulmány a *Rußlands Tag* előadásának elég részletes leírását is tartalmazza, s a forradalmi színház egy határ- esetének nevezi, mely az expresszionizmustól tudatosan átvett alakítóeszközöket a proletár osztályharc feltétlen szolgálataiba állította. A darab más eszközei, színpadi megoldásai, scenikai elemei igen nagy hatással voltak a német agitprop-programokra és a forradalmi szellemű színpadi propagandára — s ez a magyar kutatást arra ösztönözheti, tárja fel a *Rußlands Tag* hatását a maga jelentőségében. (V. ö. Wieland Herzfelde: „*Rußlands Tag*” — *Eine Art Vorspiel*. NDL 1957/11.11. p., továbbá: *Nicht nur Bücher haben ihre Geschichte*, NDL 1958/1.155—156. p.) Pfützner tanulmánya igen érdekes és részben ismeretlen anyagot dolgoz fel megbízható szempontok szerint, s így komoly forrásértéke van.

Ha a sorozat további kötetei hasonló eredményeket tudnak felmutatni, mint az első, a maguk körében a marxista kutatás eredményei közt kell majd számontartani őket.

V. Gy. M.

Roger Bésus : Barbey d'Aurevilly

Éditions Universitaires, 1958. 123.

A Vendée babonákkal terhes élete (*l'Ensorcelée*, 1854), a nagy francia forradalom ellen lázadó *chouan*-ok kalandjai (*le Chevalier des Touches*, 1864), a győztes szabadgondolkodás által korlátozott katolicizmus sorsa (*Un Prêtre marié*, 1865): Barbey d'Aurevilly témái az elkésett romantika problematikáját idézik. Bésus csak rámutat Barbey irodalmi szerepére, amikor individualizmusáról, anarchizmusáról beszél, de nem oldja meg irodalom-

történeti helyének problémáját, bár érzékelteti fejlődésének görbéit: csatlakozását a fideista idealizmushoz, majd visszatérését a *Les Diaboliques*-ban (1874) a világi romantikához. A könyv legfőbb erénye az író sorsának sokszor lírai szavakba öntött, drámaian előadott átélése. Jó pszichológiai érzékkel utal Barbey nem egy sorsfordulatának — tragikus szemlélete, dandyzmusa — rugójára. Épp ezért nem szerencsés a könyv szerkezete: Bésus

az életrajzot és jellemképet különválasztja az életmű elemzésétől. Pedig ilyen párhuzam a lélektani érdeklődésű szerzőt, saját látásmódjának határai közt is, még több új összefüggés feltárására ösztönözhetne volna. Eleven jellemzést olvasunk Barbey regionalizmusáról, a véglelesség iránti romantikus hajlamáról, barokkos stílusáról, szubjektív kritikájáról, s mindez alkalmas a szerző céljának elérésére: az

érdeklődés fölkeltésére. Egyáltalán hiányzik azonban Barbey fantáziája szerepének elemzése, a *Diaboliques* szinte modern lélektanának gondosabb fölmérése, és nem érthetünk egyet a végkövetkeztetéssel sem: írónk nem irányokon fölüllálló, történeti szempontokkal mérhetetlen jelenség, — pályájának fővonala a konzervatív romantika egyik utolsó hajtása.

R. Gy.

Ocserki isztorii bolgarszkoj lityeraturü XIX—XX vekov

Izdatyelsztvo Akademii Nauk SzSzSzR. Moszkva, 1959. 520 p.

Érdekes s a maga nemében páratlan tudományos művel lepte meg az irodalomtörténészeket, de elsősorban a bolgár irodalom kérdéseivel foglalkozó szlavistákat a Szovjet Tudományos Akadémia moszkvai Szláv Intézetének legújabb kiadványa. A több mint 500 oldalas könyv szerzői kollektívája arra a nehéz feladatra vállalkozott, hogy — ha vázlatosan is — megrajzolja a múlt század 50-es éveiben kezdődő bolgár irodalom történetét. Persze nem irodalomtörténetet adnak az olvasó kezébe, hanem — mint erre a cím is utal — írói arcképeket, melyeket úgy formáltak meg, hogy azokon s az irodalomtörténeti korszakokra vonatkozó rövid történelmi és ideológiai áttekintésen keresztül az olvasó világos, plasztikus képet nyerjen az egyes írók életművéről, a bolgár irodalom fejlődésében elfoglalt helyéről és sajátos, egyéni alkotó módszeréről. Emellett azonban bőséges elvi problémával is szolgál a szovjet irodalomtörténészek alkotása: hosszan és behatóan tanulmányozza pl. a bolgár újjászületés korszakának fő, romantikus irányzatát, s kiemeli, hogy a legtöbb nemzeti irodalomtól eltérően Bulgáriában a realista irányzat nem került szembe a romantikával, hanem kölcsönösen, pozitív módon hatottak egymásra. Ugyancsak bőséges anyagot szentelnek a szerzők a szocialista-realista módszer kialakulásának s bár véleményük kissé eltér

a bolgár irodalomtörténészek álláspontjától, lényegében helyesen mutatják ki, hogy H. Szmirnenszki költészetével a szocialista-realista módszer alakult ki és nyert polgárjogot a bolgár irodalomban.

Kétségtelen, hogy e vaskos arcképsorozat kiadása hasznos kezdeményezés egy ötszáz éves török elnyomás alól szabadult hősiés nép kulturális fejlődésének átfogó elemzésére. Annak ellenére azonban, hogy csak kezdeményezés — részletes, többkötetes irodalomtörténettel még a bolgár tudósok is adósok — igen hasznos és értékes, főleg a magyar irodalomkutatók számára, mert eddig a szlavisztika nálunk elsősorban nyelvészeti problémákkal foglalkozott s Boteven, Szmirnenszkin és Vapcarovon kívül alig ismerünk valamit a bolgár irodalomból, pedig Ljuben Karavelov, Aleko Konsztantinov, Pencso Szlavejkov, Anton Sztrasimirov, Dimiter Blagojev és még jó néhány író, költő és neves publicista megérdemelné, hogy a magyar tudományos közvélemény is behatóan foglalkozzon alkotásaikkal.

Reméljük, hogy e tudományos alapos-sággal megírt orosz nyelvű, tehát bolgáru-l nem tudó irodalomtörténészek számára is hozzáférhető kézikönyv elősegíti a magyar szlavisták és irodalomtörténészek megismerkedését ennek az érdekes, fő vonalaiban mindvégig realista irodalomnak a kialakulásával és fejlődésével.

Z. S. I

Slovenské ľudové rozprávky zo zbierok Sama Czambla

(*Szlovák népmesék Samo Czambel gyűjtéséből.*) Összeállította s az utószót írta Jozef Minárik. Sajtó alá rendezte s jegyzetekkel látta el Mariana Prídavková. Illusztrálta Ernest Zmeták. Bratislava, 1959. SVKL. 395 p.

Czambel Samu (1856—1909) a századvég s a századforduló szlovák kultúrtörténetének érdekes alakja. A nemzeti-ségi kérdés hallatlan kiéleződésének kor-szakában mint a szlovák nemzeti eszme hűséges harcosa dolgozik a magyar miniszterelnökség sajtóosztályán — s mint a két nemzet megbékélésének híve száll szembe a szlovák nacionalizmus szélsőséges képviselőivel. Elsősorban nyelvész: a szlovák leíró nyelvtant gazdagító, az irodalmi nyelvet végleges formájába öntő munkái-val, nyelvtörténetével, összehasonlító nyelv-tudományi értekezéseivel kelt megérdemelt érdeklődést s teremti meg a korszerű szlovák lingvisztika alapjait. Egyik leg-erősebb területe a nyelvjáráskutatás; különösen a kelet-szlovák tájszólások felméré-sének érdemei fűződnek az ő nevéhez. E ponton alkotott maradandót az irodalom-történet, illetőleg a folklór szempontjából is: számos népmesét jegyzett fel. Ezzel ugyan elsősorban nyelvtudományi céljai voltak, mégis fontos helyet foglal el a szlovák népmesegyűjtés történetében is. Jozef Minárik tartalmas tanulmánya mutat rá Czambel meséinek hármias jelentőségére. 1. Szövegük hűségesebben őrzí meg a nép ajkáról feljegyzett eredetit, mint a Štúr iskolához tartozó elődök, főleg Pavol Dobšinský gyűjtése; Czambel már iskolá-zott filológus, aki nem alakítja át anyagát a maga eszmei elgondolásai szerint, hanem a lehető legpontosabb reprodukcióra törek-

szik. — 2. A gyűjtött mesék a századvég s a századforduló korszakából származnak; ennek az eredménye, hogy a Dobšinský gyűjteményéhez képest fejlettebb állapot-ról számolnak be. Mesék s tele vannak csodás elemmel — de ott érezzük rajtuk a parasztság elszegényedésének, a falu s az egyre jobban iparosodó városok közele-désének, a falusi osztályharc kiéleződésé-nek a nyomát is. — 3. Minárik filológus lelkiismeretességgel mutat rá a két részben összesen hetvenkilenc mesét tartalmazó gyűjtemény tematikai kapcsolataira főleg általában az európai és a cseh mesekincs-el. Véleményünk szerint a szepességi, a sárosi, az abaúji, de a többi, a közép-szlovák nyelvterületről származó mese elemzésénél is fel kellett volna vetni a lengyel, a rutén, a magyar és a szepességi német mesetémák, illetőleg motívumok rokonságának a kérdését is. Erre a kíván-ságra Prídavková lelkiismeretesen össze-állított jegyzetei is felbátorítanak: bemu-tatják, hogy ezekben a szövegekben is mennyi a felsorolt nyelvekből származó jövevényszó. De maguk a mesék is feljo-gosítanak rá: talán elég ezzel kapcsolatban az óriásokkal küzdő legény, vagy éppen Mátyás király alakjára rámutatnunk...

Mindenestre ez a szlovák gyűjtemény is igen tanulságos lehet az összehasonlító folklór magyar művelői számára.

Sziklay László

A szomszédos államok magyar irodalmi folyóiratainak 1958. évi irodalomtörténeti repertórium

A jelenlegi összeállítás az Irodalomtörténeti Közlemények 1958. 2—3. számában közreadott 1957. évi repertórium folytatása és az 1958. év folyamán megjelent irodalomtörténeti tárgyú és vonatkozású tanulmányok, cikkek és ismertetések bibliográfiai összeállítását tartalmazza. Mivel a magyarországi könyvtárakban rendelkezésre álló anyag alapján állítottuk össze, bibliográfiank nem léphet fel a teljesség igényével, de így is áttekintést ad a szomszédos államok magyar irodalmának eseményeiről, kérdéseiről, vitáiról, általában az ottani irodalmi életéről. Cikkgyűjteményünkhöz — betűrendben és a megjelenési hely közlésével — az alábbi irodalmi folyóiratokat és hetilapokat dolgoztuk fel. *A Hét* (Bratislava — Pozsony), *Híd* (Noviszad — Újvidék), *Igaz Szó* (Tirgu Mures — Marosvásárhely), *Irodalmi Szemle* (Bratislava — Pozsony), *Korunk* (Cluj — Kolozsvár), *Művelődés* (Cluj — Kolozsvár) és *Utunk* (Cluj — Kolozsvár). A gyűjtés lezárásának időpontjáig — 1959. március 8-ig — az alábbi folyóiratokat nem sikerült megszerezniünk: Művészet (Tirgu Mures — Marosvásárhely) és Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Cluj — Kolozsvár). Ezeket a hiányokat jövő évi összeállításunkban pótolni kívánjuk. Az anyagot általános és szerzői részre bontottuk. Az általános részben az irodalomtörténeti szempontoknak megfelelő tárgyi felosztást alkalmaztunk, a szerzői rész anyagát betűrendben közöljük. A feldolgozott tételek száma: 884.

A bibliográfia vázlata:

I. Általános rész

Bibliográfia
Irodalomelmélet. Esztétika
Irodalomtörténet
Kritika. Irodalompolitika
Tudományos és irodalmi élet
A szomszédos államok magyar irodalma általában
Csehszlovákia
Jugoszlávia
Románia
Szovjetunió
Világirodalom, Irodalmi kapcsolatok
Afrikai irodalom
Angol irodalom
Arab irodalom
Cseh és szlovák irodalom
Eszperantó irodalom
Francia irodalom
Japán irodalom
Jugoszláv irodalom
Kínai irodalom
Latin-amerikai irodalom
Német irodalom
Olasz irodalom
Ógörög irodalom
Román irodalom
Spanyol irodalom
Szovjet irodalom

Irodalomoktatás
Sajtó általában
Sajtótörténet
Könyvkiadás. Könyvkereskedelem
Könyvtárügy
Olvasóközönség. Olvasómozgalom
Színház
Színháztörténet
Színházi élet
Színjátszómozgalom
Bábszínház
Film
Rádió és televízió
Előadóművészet
Népköltészet
Nyelv-művelés. Fordítási kérdések

II. Egyes szerzők

I. Általános rész

Bibliográfia

Pap Ferenc: A mai román regény kommentált bibliográfiája. *Korunk* 1958. 441—442. p. [Caele critique. Bucuresti 1957. c. kötetéről.]
Sándor László: Megjegyzések egy bibliográfiáról. *Utunk* 1958. 14. sz. 1. 8. p. [Az Állami Központi Könyvtár bibliográfiájáról.]

Irodalomelmélet. Esztétika

Ács Károly: Kép és hang a mai költészetben. *Híd* 1958. 601—607. p.
Antal Péter: Az irodalomelméleti tankönyv margójára. *Utunk* 1958. 11. sz. 4. p. [Csehi Gyula—Fejér Miklós—Jócsák Pál: Irodalomelméleti alapfogalmak. Bukarest 1956. All. Tanügyi és Ped. Könyvkiadó.]
Borev, Jurij: A revizionizmus ellen az esztétika elméletében. *Igaz Szó* 1958. 1. köt. 709—719. p. [Esztétikai cikk.]
Csehi Gyula: Egy műfaj lehetőségei és hatásai. *Korunk* 1958. 824—829. p. [A riportról.]
Csehi Gyula: Ki az író a gáton? *Művelődés* 1958. 3. sz. 37. p. [Elméleti cikk.]
Csehi Gyula: Kik szolgálnak az író? Kik szolgálnak a műve? *Művelődés* 1958. 4. sz. 47. p. 5. sz. 30. p. [Elméleti cikk.]
Csehi Gyula: Mire jó az irodalom? *Művelődés* 1958. 2. sz. 33. p.
Csehi Gyula: A régi és az új riport határaitól. *Utunk* 1958. 47. sz. 2. p. [A műfajról.]
Csehi Gyula: A szocialista realizmus jelentkezése — a realizmus nagy sorsfordulata. *Utunk* 1958. 44. sz. 4—6. p.
Csehi Gyula: Új társadalom művészete és esztétikája. *Utunk* 1958. 48. sz. 8—10. p.
Csehi Gyula: Valamit a műfajokról. *Művelődés* 1958. 7. sz. 21. p. [Az irodalmi műfajokról.]

Díószegi József: Két jegyzet. Igaz Szó 1958. II. köt. 674—675. p. [Az eredetiségéről.]

Elekes Ferenc: Forma és szocialista realizmus. Utunk 1958. 46. sz. 4. p. [Esztétikai cikk.]

Erentov, I.: Majakovszkij hagyománya és az esztétizáló revizionisták. Igaz Szó 1958. 870—885. p. [A modernista irodalmi irányzatokról.]

***: A fantasztikus regény nagy másodvirágása. Híd 1958. 256—257. p. [Cikk.]

Gálfalvi Zoltán: Gondolatok a szocialista realizmusról. Igaz Szó 1958. I. köt. 739—745., 829—836., II. köt. 107—115. p. [Tan.]

Gály István: A XX. század művészete. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. I. sz. 118—123. p.

Gáll Ernő: Irástudók hűsége. Utunk 1958. 27. sz. 1. p. [Az értelmiség és az írók a szocializmusban.]

Georgescu, Paul: Irodalmunk létkérdése: a korszerűség. Utunk 1958. 9. sz. 1—2. p. [Cikk.]

Husár Sándor: Terepimeret, valóságismeret. Utunk 1958. 49. sz. 4. p. [Irodalomelméleti cikk.]

Izsakovszkij: Az ifjú költőnemzedék nevelése. Ford.: Dobó Ferenc. Utunk 1958. 24. sz. 2. p.

Ivanor, V.: A művészet jellegéről. Igaz Szó 1958. I. köt. 290—301. p. [Esztétikai tanulmány.]

Izsák József: Gondunk az esszé. Igaz Szó 1958. I. köt. 445—452. p. [A műfaj szükségességéről.]

Izsák József: Költészetiünk időszéri kérdéseiről. Igaz Szó 1958. II. köt. 161—174. p. [A szocialista-realista költészet követelményéről.]

Jánosi János: Egy szerep tarthatatlansága. Utunk 1958. 8. sz. 2. p. [Az „elefántesonttoronyba zárkózás” tarthatatlanságáról.]

Jánosi János: Izlés és világnézet. Utunk 1958. 29. sz. 8. p. [Esztétikai cikk.]

Jánosi János: A művészi eszméről. Utunk 1958. 22. sz. 2., 8. p. [Esztétikai tan.]

Jánosi János: Világnézet és módszer. Utunk 1958. 9. sz. 8. p. [Esztétikai tan.]

Jánosházy György: Korszerűbb költői magatartást. Igaz Szó 1958. I. köt. 588—593. p. [A realista költészet igényéről.]

Kántor Lajos: Az alkotás és hőse. Utunk 1958. 51. sz. 2. p. [Irodalomelméleti cikk.]

Kántor Lajos: Nagyobb figyelmet a verselemzésre. Utunk 1958. 50. sz. 2. p.

Kisepeki — 1957. Utunk 1958. 17. sz. 1—2. p. [A vita lezárása.]

Kiss Jenő: Írói dolgokról. Utunk 1958. 41. sz. 9. p. Az írók mélyebb valóságismeretének szükségességéről.

Kordás Albert: Vita egy készülő irodalomelméleti kézikönyvről. Korunk 1958. 1065—1066. p. [Abramovics G. L. szerkesztésében készülő szovjet mű.]

Láng Gusztáv: Hísznos kezdeményezés. Utunk 1958. 48. sz. 2. p. [Az irodalom elvi problémáiról.]

Láng Gusztáv: Modernizmus — vagy modern irodalom. Utunk 1958. 44. sz. 2. p. [Esztétikai cikk.]

Lélay Lajos: Írók — az írószalon túl. Utunk 1958. 49. sz. 4. p. [Irodalomelméleti cikk.]

Ligeti Herta: A romantikáról. Utunk 1958. 13. sz. 10. p.

Marosi Péter: Az „ékszerláda” tartalma. Utunk 1958. 26. sz. 6. p., 27. sz. 4. p., 28. sz. 2., 6. p. [Hajdú Győző cikkéről az esszé-műfajról.]

Mikó Ervin: Regények nyersanyaga. Utunk 1958. 49. sz. 1. p. [Irodalomelméleti cikk.]

Motiljova, T.: A XX. század realizmusának néhány kérdése. [Tan.] Utunk 1958. 17. sz. 4. p.

Nagy István: Időszéri irodalom, időszéri olvasók. Utunk 1958. 34. sz. 1. p. [Az új irodalomról.]

Nagy István: Regényszerkezet és írói világnézet. Korunk 1958. 1127—1136. p.

Nejedlý, Zdeněk: Valódi és álrealizmus. A Hét 1958. 12. sz. 12—13. p. [Irodalomelméleti cikk.]

—öt—: Mi az avant-garde 1958-ban? [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. I. sz. 112—115. p. [Irodalomelméleti cikk.]

Popovici, Titus: Korunk hőse. Utunk 1958. 42. sz. 1—2. p. [Az új irodalmi körökről.]

[Sas Andor] S. A.: Viták a szocialista realizmus és Lukács György körül. [Cikk.] Irodalmi Szemle 1958. I. sz. 115—118. p.

Scserbina, V.: A szocialista realizmus néhány kérdése. [Tan.] Igaz Szó 1958. II. köt. 437—448., 616—629. p.

Simon Magda: Egy régi műfaj ébresztgetése. Utunk 1958. 27. sz. 2. p. [Az irodalmi kabaréről.]

Sinkó Errin: Az embernek a dokumentumai. Híd 1958. 359—369. p. [A művészet dokumentum értékéről.]

Sulhóf József: Művészet a művészetért vagy az emberért. Híd 1958. 1019—1022. p. [Esztétikai cikk.]

Sütő András: Közelebb a provinciához. Igaz Szó 1958. I. köt. 216—219. p. [Az irodalom kerüljön közelebb az élthez.]

Szabó Gyula: Egy körkérdés tanulságai. Utunk 1958. 42. sz. 1—2. p. [A szocialista realizmusról.]

Szász János: Levél fiatal költőkhöz. Utunk 1958. 34. sz. 1. p. [A költői felelősségről.]

Székelly János: A valóság kötelez. Igaz Szó 1958. II. köt. 821—828. p. [A szocialista realizmusról.]

A szépirodalom fejlődésének törvényszerűségei. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. I. sz. 106—112. p., 2. sz. 134—138. p. [Irodalomelméleti cikk a Szovjet Tud. Akadémia Irodalomtudományi Közlönyéből.]

A szocialista realizmusról. Igaz Szó 1958. II. köt. 71—84. p. [A Voproszi Literaturi c. szovjet folyóirat szemléje nyomán.]

A szocialista realizmusról. Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 128—134. p. [A Voproszi Literaturi vitája.]

Veress Dániel: Jegyzetek az esszéről. Igaz Szó 1958. I. köt. 244—252. p. [Tan.]

Vetro Artur: Stílus vagy modor. Utunk 1958. 15. sz. 9. p. [Esztétikai cikk.]

Zelinszkij, Kornelij: Századunk költészetéről. Utunk 1958. 40. sz. 6. p. [Előadás a moszkvai szovjet—olasz költőtalálkozón.]

Irodalomtörténet

Benkő Samu: A magyar jakobinusok hagyatékának feltárása és népszerűsítése. Korunk 1958. 595—597. p.

Csanda Sándor: Szlovák históriás ének Szigetvárról. A Hét 1958. 13. sz. 13—14. p.

Csehi Gyula: Irodalmunk baloldali forrásvidékén. Utunk 1958. 3. sz. 8—9., 4. sz. 6—7., 5. sz. 8—10. p. [A két háború közti baloldali erdélyi magyar írókról.]

Egri Viktor: Az új magyar dráma útja. A Hét 1958. 21. sz. 20—21. p.

Franyó Zoltán: A Holnaposok öröksége. Korunk 1958. 1759—1761. p. [50. évfordulóra.]

Gagyi László: A magyar irodalom képeskönyve. [Szerk.: Keresztúry Dezső.] Igaz Szó 1958. I. köt. 467—468. p. [Ism.]

Kahána Mózes: Még egyszer a „forrásvidéken”. Utunk 1958. 24. sz. 4—5. p. [A két háború közötti baloldali erdélyi irodalomról.]

Márton Gyula: Ötödik nyelvműkünk. Korunk 1958. 279—281. p. [A Marosvásárhelyi Sorok-ról.]

Milín, Ljubomir: Martinovics Ignác jakobinus mozgalma. Híd 1958. 824—829. p.

Nagy Pál: Marosvásárhelyi sorok. [Cikk.] Igaz Szó 1958. I. köt. 301—302. p. [Nyelvműkünkéről.]

Simon Magda: „... Akik elégték, meghaltak a holnapért.” Utunk 1958. 37. sz. 4. p. [A Holnap 50. évfordulóján.]

Tabéry Géza: Irodalmi légkör. Utunk 1958. 10. sz. 5—6. p. [Nagyváradról, a Holnapról stb.]

Tolnai Gábor: A mai magyar irodalomról. A Hét 1958. 48. sz. 16. p.

Kritika. Irodalompolitika

Bírálják a „népi” írókat Magyarországon. Híd 1958. 646. p. [Hír.]

Földes László: Irodalombírálatunk eszmei tisztaságáért. Utunk 1958. 31. sz. 2. p., 32. sz. 6—7. p.

Járai Rezső: Kritikánk kritikája. Korunk 1958. 1389—1395. p. [Az irodalmi bírálatról.]

Marosi Péter: Sok recenzió — kevés kritika. Igaz Szó 1958. I. köt. 99—108. p. [Az irodalmi kritika bírálat jellegéről.]

A marxista—leninista elvszerűség megerősítéséért az irodalombírálatban. Igaz Szó 1958. II. köt. 144—158. p. [Pártdokumentum.]

A marxista—leninista elvszerűség megerősítéséért az irodalombírálatban. Korunk 1958. 1013—1022. p. [Pártdokumentum.]

A marxista—leninista elvszerűség megerősítéséért az irodalombírálatban. Utunk 1958. 29. sz. 1—3. p. [Pártdokumentum.]

Méliusz József: Ne beszéljünk másról. Igaz Szó 1958. I. köt. 438—445. p. [A kritikáról, feladatairól.]
A „népi írókról”. Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása. Igaz Szó 1958. II. köt. 452—479. p. [Rövidített szöveg.]
A párt mutatta útton. Igaz Szó 1958. II. köt. 159—161. p. [A kritikáról készült pártdokumentumról.]
Vita a magyarországi népi írókról. Korunk 1958. 1705—1722. p. [Beszámoló a vitáról.]

Tudományos és irodalmi élet

Bábi Tibor: A losonei irodalmi kör címere. A Hét 1958. 28. sz. 11. p. [A losoncinduló írókról.]
Dánielhez Endre: Irodalmi élet Nagyszalontán. Művelődés 1958. 1. sz. 43. p.
D. E.: Szalontai események. Művelődés 1958. 11. sz. 7—8. p. [A szalontai színjátszó mozgalom és irodalmi élet.]
Szilágyi András: Szalontai dolgok. Utunk 1958. 28. sz. 5. p. [Szalonta irodalmi életéről.]

Szomszédos államok magyar irodalma általában

Csehszlovákia

Dobos László: Fiatal költők sorakozója. A Hét 1958. 16. sz. 15. p. [A csehszlovákiai fiatal magyar költőkről.]
Tóth Tibor: Magyar drámaírás Szlovákiában. Korunk 1958. 1416—1419. p. [A felszabadulás után.]

Jugoszlávia

Fehér Ferenc: Beszámoló helyett. Gondolatok a vajdasági fiatal írók találkozásai alkalmából. Híd 1958. 491—494. p. [1958. máj. 24.]
Kiss István: Magunkról nálunk. Híd 1958. 495—498. p. [A fiatal írók találkozásán felolvasott írása.]

Románia

Bíróló Bizottság: Színműpályázatunk eredménye és tanulságal. Igaz Szó 1958. II. köt. 734—799. p. [Jelentés.]
Ficzay Dénes: Irodalomtörténet és bibliográfia. Korunk 1958. 717. p. [A tervezett irodalomtörténeti sorozatról.]
Földes László: Ábrázolás és ítélet. Utunk 1958. 4. sz. 8. p. [A fiatal novellistákról.]
Földes László: Fiatal költőkről és az — idősekről. Utunk 1958. 27. sz. 1. p. 28. sz. 1—2. p. 30. sz. 1—2. p.
Hajdú Győző: Gólyák a völgy felett. [Jegyzet.] Igaz Szó 1958. I. köt. 627—629. p. [A legifjabb romániai magyar költőnemzedékről.]
Herédi Gusztáv: Oktatók, oktatók, oktatók! Utunk 1958. 10. sz. 2. p. [A fiatal-elbeszélők vitához.]
Jánosi János: Emberség és igazság. Utunk 1958. 5. sz. 8. p. [A fiatal novellistákról.]
Kiss Jenő: Szakszerűség, pontosság, nyelvi igény. Utunk 1958. 7. sz. 1. p. [A Kelemen Lajos Emlékkönyvről.]
Kormos Gyula: Nem olyan egyszerű. Utunk 1958. 9. sz. 2. p. [A fiatal novellistákról.]
Marosi Péter: Harcosok, kutatók, bámészkodók. Utunk 1958. 1. sz. 4. p. [A fiatal novellistákról.]
Marosi Péter: Novellajelző. Utunk 1958. 33. sz. 8., 10. p. [A mai romániai valóság novellává-formálásáról.]
Méhes György: A „Kelemen Lajos Emlékkönyv”. Művelődés 1958. 3. sz. 38. p. [Ism.]
Nagy Pál: Hol a novella? Utunk 1958. 6. sz. 2. p. [Fiatal novellistákról.]
Robotos Imre: A buktatókról. Utunk 1958. 5. sz. 9. p. [A fiatal novellistákról.]
Veress Dániel: Vitatható vitaindítás. Utunk 1958. 6. sz. 2. p. [A fiatal novellistákról.]

Szovjetunió

Sándor László: A kárpátontúli magyar irodalom. A Hét 1958. 46. sz. 10—11. p., 47. sz. 12—13. p.

Világirodalom. Irodalmi kapcsolatok

Afrikai irodalom

Ázsiai és afrikai írók konferenciája. Utunk 1958. 28. sz. 8. p. [A taskenti konferenciáról.]
f. o.: A néger írók és művészek világkongresszusa. Utunk 1958. 34. sz. 8. p.
Salperina, E.: Afrika új költészete. Igaz Szó 1958. 187—190. p.

Angol irodalom

Kik is azok a nyugati „haragos”, „elesett” és „gonosz” fiatalok? Igaz Szó 1958. II. köt. 831—834. p. [Az angol irodalom fiataljairól: Osborne, K. Amis és a többiek.]

Arab irodalom

Szalah Dehny: Az arab népek irodalma. Igaz Szó 1958. II. köt. 350—355. p.

Cseh és szlovák irodalom

Arató Endre: Magyar—csehszlovák kulturális kapcsolatok a két világháború között. A Hét 1958. 44. sz. 12—13. p.
Mráz, Andrej dr.: Néhány észrevétel a mai szlovák irodalomról. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 87—90. p.

Eszperantó irodalom

Beier Sándor: A barátság könyvei. Utunk 1958. 10. sz. 8. p. [Eszperantó antológiák.]

Francia irodalom

Kiosztották a francia irodalmi díjakat. Híd 1958. 1032—1033. p.

Japán irodalom

Ljovova, I.: Jegyzetek a mai japán irodalomról. Igaz Szó 1958. I. köt. 133—139. p. [Tan.]

Jugoszláv irodalom

A jugoszláv írók feleletei a „Les Temps Modernes” folyóirat körkérdéseire. Híd 1958. 1010—1018. p. [Josip Vidmar, Marko Ristić, Marijan Matković, Dobrica Ćosić feleletei.]
Jugoszláv írók — idegen nyelven. Híd 1958. 1027. p.
A jugoszláv írók ötödik kongresszusa. Híd 1958. 931. p.
A költészet második fesztiválja. Híd 1958. 516—517. p. [A jugoszláv költők II. fesztiváljáról.]
Majtényi Mihály: Az ötödik írókongresszus. Híd 1958. 1003—1005. p. [Az 5. jugoszláviai írókongresszusról.]
Pap József: Hangulatidézés egy gondolatért. Híd 1958. 597—600. p. [A II. Jugoszláv Költészeti Fesztiválról.]
A siptár irodalom — ma. Híd 1958. 1029—1030. p.

Kínai irodalom

Kun Mu: Harcosok és eredmények a kínai irodalom és művészet frontján. Utunk 1958. 25. sz. 1—2. p.

Latin-amerikai irodalom

Bori Imre: Dél keresztje. [Latin-amerikai költ.] Bp. 1957, Európa. — Híd 1958. 345—347. p. [Ism.]

Német irodalom

Ivanji, Ivan: Lehetetlen párhuzam. Híd 1958. 151—153. p. [A Lyrische Blaetter fiatal német költőiről.]

Ógörög irodalom

Bori Imre: Találkozás a múlttal. Híd 1958. 920—930. p. [Ism. Erosz és Amor. Bp. 1957, Helikon c. kötetről.]

Olasz irodalom

Európai írók közönsége. Híd 1958. 932. p. [A nápolyi írótalálkozóról.]

Román irodalom

Dondúth András: Megjegyzések egy tudományos-fantasztikus elbeszélés-sorozatról. Korunk 1958. 618—622. p. [A Știința și Technică utópia-sorozatáról.]
(I. Sz.): Versenyben az idővel. Igaz Szó 1958. II. köt. 669—670. p. [Az írók készülődése Románia felzabarádásának 15. évfordulójára.]

Jánosó Elemér: Arva Katalin [szerk.]: Dunának, Olt-nak egy a hangja. [Antológia.] Bukarest 1957, Áll. Irod. és Művészeti Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 139—141. p. [Ism.]

Kacsó Sándor: Nem, ez jobb, mint az eddigiek. Korunk 1958. 127—128. p. [A Dunának, Olt-nak egy a hangja c. antológiáról.]

Méhes György: Dunának, Olt-nak egy a hangja. [Antológia.] — Művelődés 1958. 2. sz. 36. p. [Ism.]

Robota Imre: A testvériség szolgálata. Utunk 1958. 21. sz. 2. p. [A Dunának, Olt-nak egy a hangja c. antológiáról.]

Spanyol irodalom

Mai spanyol irodalom. Korunk 1958. 516—517. p.
A mapi spanyol regényirodalomról. Utunk 1958. 13. sz. 12. p.

Szovjet irodalom

(B. R.): Az OSzSzk íróinak első kongresszusa. Utunk 1958. 51. sz. 10. p.

Csehi Gyula: A szovjet irodalom tüzkereztsége. Utunk 1958. 50. sz. 658. p.

A fiatal szovjet írók helyzete. Híd 1958. 934. p.
Lakatos Tibor: Kongresszusra készülődnek a szovjet írók. Igaz Szó 1958. II. köt. 665—668. p.

Seserbina, V.: Válasz a hamisítókra. Igaz Szó 1958. 249—263. p. [A nyugati kritika hamisításai a szovjet irodalommal kapcsolatban.]

A szovjetorosz írók kongresszusa. Utunk 1958. 50. sz. 3. p.

Tanácskoznak a szovjet írók. Utunk 1958. 13. sz. 1. p. [A Szovjet Írószövetség IV. plénumáról.]

Tyhonov jelentése a szovjet irodalom negyven évéről. Igaz Szó 1958. I. köt. 460—467. p. [A Szovjet Írószövetség vezetőségi ülésén tartott beszámoló.]

Irodalomtatás

Izsák József: Sokat váratott magára. Igaz Szó 1958. I. köt. 108—113. p. [Az irodalomtörténeti tankönyvről.]

Jakab Ernő: Stílus-mazsolák. Igaz Szó 1958. II. köt. 675—676. p. [Az iskolai tankönyvek stílusáról.]

Nagy Pál—*Izsák József*: Gondok, feladatok. Igaz Szó 1958. II. köt. 640—651. p. [Az irodalomtanításról.]

Nagy Pál: Pártosabb tankönyvszerkesztéssel — a kommunista nevelésért. Igaz Szó 1958. II. köt. 314—326. p. [A magyar irodalmi tankönyvekről.]

Székely Erzsébet: Olvasókönyvek közzétele. Utunk 1958. 35. sz. 1. p. [Az iskolai olvasókönyvekről.]

Sajtó általában

Apró István: Néhány őszinte szó. Igaz Szó 1958. I. köt. 796—797. p. [Az Igaz Szó-ról.]

Bácski György: Az első hazai szerb irodalmi folyóirat. Korunk 1958. 1803. p. [Novi Zsivot.]

Bálint István: Budapesti jegyzetek. Híd 1958. 316—321. p. [Veres Péterrel, a Nagy Lajos-évfordulóról, Németh László Gallilejéről és a Kortársról.]

Balogh Edgár: Akadémiánk magyar folyóirata. Korunk 1958. 928—929. p. [Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények.]

Balogh Edgár: Új magyar folyóirat Szlovákiában. Korunk 1958. 1652—1653. p. [Irodalmi Szemle.]

Bányai László: Az igazság közös. Igaz Szó 1958. I. köt. 667—670. p. [Az Igaz Szó-ról.]

Beninc, Mihai: Közös úton. Utunk 1958. 21. sz. 1. p. [Az Utunk-ról.]

Buna István: Köszönet érte mindenkinek. Igaz Szó 1958. I. köt. 798—799. p. [Az Igaz Szó-ról.]

Dobos László: Elindultunk. [Cikk.] Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 1—2. p. [Az Irodalmi Szemléről.]

Dóczy Pál: Levél a szerkesztőhöz. Igaz Szó 1958. I. köt. 792—794. p. [Az Igaz Szó ötödik évfordulóján.]

Fábry Zoltán: „Ideje már bizony.” [Bev. cikk.] Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 3—6. p.

Földes László: Ötszázadszor az olvasó előtt. Utunk 1958. 21. sz. 1. p. [Az Utunk jubileumán.]

Hajdú Győző: Menet közben. Igaz Szó 1958. I. köt. 650—664. p. [Az Igaz Szó 5. évfordulójára.]

Hübner Magda: Sok lelkes olvasót. Igaz Szó 1958. I. köt. 798. p. [Az Igaz Szó-ról.]

Kacsó Sándor: Köszöntő helyett. Utunk 1958. 21. sz. 1. p. [Az Utunk jubileumára.]

Kós Károly: Újratördelém az Utunkat. Utunk 1958. 21. sz. 10. p. [Az Utunk-ról.]

Köszöntjük a Luceafărul! Igaz Szó 1958. I. köt. 912—913. p. [Új román irodalmi lap.]

Köszöntjük a tízéves Új Szót. [Szerk. cikk.] Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 5. p. [Csehszlovákiai magyar lap.]

„Luceafărul”. Utunk 1958. 28. sz. 1. p. [Az új román irodalmi lap közzététele.]

Mogyoróssy Győző: Az Ady-émlékszáma kötelez. Igaz Szó 1958. I. köt. 795—796. p. [Az Igaz Szó-ról.]

Sándor László: Ukrajnai üzenet. Igaz Szó. 1958. I. köt. 794—795. p. [Az Igaz Szó ötödik évfordulójára.]

Sepsi Miklós: Két új kiadványról. Igaz Szó 1958. I. köt. 157—159. p. [Caiete critice, Caiete de literatură universală.]

Sz. A.: Szemle helyett. Utunk 1958. 49. sz. 2. p. [A Korunkról.]

Szegő György: A szovjet irodalomtudomány folyóirata. Korunk 1958. 917—918. p. [Voproszi Literaturi.]

Szentimrei Jenő: Utunk — a barátság útja. Utunk 1958. 21. sz. 2. p. [Az Utunk jubileumára.]

Szokob Ferenc: Több novellát várunk! Igaz Szó 1958. I. köt. 797—798. p. [Az Igaz Szó-ról.]

Vébel Lajos: Tanácsülés a Híd-ban. Híd 1958. 488—490. p. [A Híd szerkesztőjének munkájáról.]

Sajtótörténet

Balogh Edgár: Tíz év után. Művelődés 1958. 7. sz. 7. p. [A Művelődés 10. évfordulójára.]

Pataki Bálint: Az egykori romániai magyar folyóiratok és József Attila. Utunk 1958. 48. sz. 10. p.

Szentimrei Jenő: A tavaszt mi jobban várunk. Igaz Szó 1958. I. köt. 722—725. p. [Az Igaz Szó megalakulásáról.]

Könyvkiadás. Könyvkereskedelem

Bor György: Mit mond az olvasó. A Hét 1958. 36. sz. 15. p. [A szlovákiai könyvkiadásról.]

Dombi Géza: Gondolatok a szovjet könyvkiállításán. Utunk 1958. 46. sz. 5. p.

Méhes György: Jó és rossz a Tanulók Könyvtáráról. Utunk 1958. 43. sz. 10. p. [Romániai szépirodalmi könyvsorozat.]

Zápolyi Antal: Könyvrajongók és könyvbolondok. A Hét 1958. 3. sz. 11. p. [A Könyvtörténet különös esetei.]

Könyvtárügy. Irodalmi múzeum

Sós István: Gondolatok a dokumentációs könyvtárban. Utunk 1958. 19. sz. 9. p. [A Teleki Tékáról.]

Szántó György: Egy irodalmi múzeum. A Hét 1958. 43. sz. 7. p. [Az opavai Bezruč-múzeum.]

T. M.: A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár nemzetközi kapcsolatai. Korunk 1958. 922—924. p.
Tóth Kálmán: A kolozsvári egyetemi könyvtár. Művelődés 1958. 7. sz. 35—37. p.

Olvasóközönség. Olvasómozgalom

Nagy Pál: Irodalmunk nyomában. Igaz Szó 1956. I. köt. 903—908. p. [A romániai magyar irodalom olvasottsága, elterjedése.]
 M.—K.: A nagyváradi „Dobrogeanu Gherea” cipőgyár könyvtárában. Művelődés 1958. 12. sz. 34. p. [Az olvasómozgalomról.]
Sütő András: Író és olvasó mélyülő kapcsolata. Művelődés 1958. 1. sz. 18. p.

S Z Í N H Á Z

Színházértéket

Jancsó Elemér: Hare a színházért. Utunk 1958. 26. sz. 4. p. [Szentimrei Jenő: Hare az állandó színházért Marosvásárhelyen c. munkájáról.]
Sombori Sándor: Tíz éves a sepsiszentgyörgyi színház. Művelődés 1958. 12. sz. 52—53. p. [Történetéről.]
Szabó Lajos: Hare az állandó színházért Marosvásárhelyen. Korunk 1958. 461—462. p. [Szentimrei Jenő tanulmányáról.]
 (T. B.): 75 éves a prágai Nemzeti Színház. A Hét 1958. 50. sz. 4—5. p.
Vita Zsigmond: Régi erdélyi színjátszásunk emlékei. Művelődés 1958. 3. sz. 36. p.

Színházi élet

Ádám Ottó: Moszkvai és leningrádi színházakban. Korunk 1958. 425—427. p.
Ádám Ottó: Látogatás a berlini Brecht-Színházban. Korunk 1958. 272—274. p.
Anavi Ádám: Főkérdés: a színházak példamutatása és a szervezés. [Cikk.] Művelődés 1958. 5. sz. 33. p.
Barabás Erzsébet: Kiscsüti színpad Kolozsváron. Művelődés 1958. 4. sz. 61. p.
Békés István: Szejk pesti színpadon. A Hét 1958. 13. sz. 22. p. [Hašek műve.]
 —d.: A kulliszak mögött. A Hét 1958. 4. sz. 6. p. [A komáromi színházról.]
 A dráma tíznapos ünnepe. Utunk 1958. 44. sz. 15. p. [A romániai színházi hétről.]
Gréda József: Színházi évadunk a mérlegen. Utunk 1958. 30. sz. 4—5. p.
Hajdu Ferenc: A kibontakozás útján. Korunk 1958. 579—581. p. [A budapesti színházak műsoráról.]
Jánoskúzy György: Don Juan, Molière-bemutató Szatmáron. Utunk 1958. 24. sz. 5—6. p.
Jánoskúzy György: Egy romantikus Antigóné-előadás. Utunk 1958. 13. sz. 10. p. [A Színművészeti Főiskola végzőseinek Sophokles-előadása.]
Jánoskúzy György: Színházaink elvszerű műsorpolitikájáról. Korunk 1958. 1231—1236. p.
J. Gy.: A francia színház válsága. Korunk 1958. 597—598. p.
Kemény János: Még egyszer a színházi gondokról. Igaz Szó 1958. I. köt. 113—118. p. [Az erdélyi színházak darab-, rendező- és színészhányáról.]
 (E—n): Budapestre készül az Állami Székely Színház. Utunk 1958. 34. sz. 6. p.
Kormos Gyula: Mire készül a kolozsvári Állami Magyar Színház. Utunk 1958. 36. sz. 6. p.
 (ly): Mit játszanak a párizsi színházak. Utunk 1958. 10. sz. 8. p.
 A mai magyar színházról. Utunk 1958. 17. sz. 12. p. [Beszélgetés Major Tamással.]
Márki Zoltán: A Székely Színház Magyarországon. Utunk 1958. 52. sz. 7. p.
Mikó Ervin: Három beszélgetés. Utunk 1958. 19. sz. 6. p. [A Székely Színházról.]
Németh P. István: A III. Sterija játékok után. Híd 1958. 505—509. p. [Színházi fesztivál.]
 * * *: A német színpad válsága. Híd 1958. 255—256. p. [Hans Weigel Requiem für das Theater c. cikkéről.]

Nyitnak a színházak. Utunk 1958. 39. p. 1., 10. p. [Az új színházi évadról.]
Sepsi Miklós: Korunk hőse. Mefisztó? Igaz Szó 1958. I. köt. 637—638. p. [A Deutsches Schauspielhaus Goethe: Faust-előadásáról.]
Steinitz Tibor: Színhátek Párizsban. Híd 1958. 333—335. p. [A párizsi színházak műsoráról.]
Suchy Emil: Armány és szerelem. Schiller tragédiája a Komáromi Területi Színházban. A Hét 1958. 7. sz. 6—7. p.
Szabó Lajos: Moszkvai színházi levél. Utunk 1958. 31. sz. 8. p.
Szentimrei Jenő: Othello védelmében. Korunk 1958. 770—771. p. [A kolozsvári színház Othello-előadásáról.]
 A színházak hete. Művelődés 1958. 1. sz. 11—12. p. [Az erdélyi magyar színházakról.]
 Színházaink terveiről. Utunk 1958. 37. sz. 4. p. [Kovács Dezső a sepsiszentgyörgyi színház terveiről.]
 Színházaink terveiről. Utunk 1958. 37. sz. 4. p. [Taub János a temesvári színház terveiről.]
 Színházaink terveiről. Utunk 1958. 37. sz. 4. p. [Gréda József a nagyváradi színház terveiről.]
 Színházi vita a Szovjetunióban. Utunk 1958. 45. sz. 8. p. [Lavrenyov: A dramaturgia helyzete és feladatai c. beszámolójáról.]
Szöcs István: Az új kultúra hullámgyűrűi. Utunk 1958. 19. sz. 7. p. [A székely népi együttesről.]
Tamás Gáspár: Magyar színházak a Román Népköztársaságban. A Hét 1958. 29—30. sz. 18. p.
Tamás Gáspár: A színpadi rendezés problémái. Utunk 1958. 15. sz. 11. p. [A Priestley-vitához.]
Tompai János: A tordai színpad. Utunk 1958. 39. sz. 12. p. [Az állandó színház megalakításáról.]
 F. I.: Nóra. A Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet IV. éves hallgatóinak vizsgaelőadása. Utunk 1958. 27. sz. 2., 4. p. [Ibsen darabjáról.]

Színjátszómozgalom

Barabási Erzsébet: Népi színjátszó mozgalomunk műsorpolitikájáról. Utunk 1958. 48. sz. 2. p.
 B. E.: Mire tanít a színjátszóverseny tartományi szakasza. Művelődés 1958. 12. sz. 42—43. p.
Gréda József: Az „I. L. Caragiale” színjátszó fesztivál belényesi fordulója. Művelődés 1958. 11. sz. 5—6. p.
 K. Gy.: Négy tartomány, nyolc színdarab — sok tanulság. Utunk 1958. 49. sz. 6. p. [A műkedvelő színjátszókról.]
Lányi István: A vajdasági színjátszás néhány problémája. Híd 1958. 617—620. p.
Látó Anna: Gondolatok verseny közben. Utunk 1958. 42. sz. 4. p. [A színjátszómozgalomról.]
Ligeti József: A romániai munkás színjátszás múltjából. Korunk 1958. 99—101. p. [A kolozsvári munkás Studiőről.]
Lőrinczi László: A bukaresti színházi fesztivál. Korunk 1958. 1768—1771. p.
Marosi Hédi: Egy verseny margójára. Művelődés 1958. 11. sz. 9. p. [Színjátszóverseny.]

Bábszínház

Dániel István: Gondolatok a bábszínházról. Korunk 1958. 393—398. p.
Halász Anna: Bábok emberi üzenete. Utunk 1958. 22. sz. 8. p. [A bábjátásról.]
Impon Irén: A váradi bábszínház. Utunk 1958. 19. sz. 12. p.

Film

Bauner Zoltán: A Csendes Don képzőművészeti rendezéséről. Utunk 1958. 44. sz. 14. p. [Solohov regénye filmén.]
Bernát József, dr.: Film és irodalom a militarizmus szolgálatában. A Hét 1958. 31. sz. 16. p.
 B. R.: Látóhatár. Utunk 1958. 40. sz. 8. p. [A Félkegyelmű c. szovjet filmről.]
 (dt.): Új Schubert film, régi keservek. Utunk 1958. 29. sz. 8. p.
Egri Viktor: Fesztiváli napló. A Hét 1958. 32. sz. 9—10. p., 33. sz. 4—5. p. [A Karlov-Vary-i filmfesztiválról.]

Garay Ákos : A családi ékszerek filmváltozatáról. Utunk 1958. 30. sz. 6. p. [Dimitriu, Petru filmje.]
Garay Ákos : A Golgota filmén. Utunk 1958. 44. sz. 14. p. [Tolstoj, Alekszej regénye.]
Garay Ákos : Marty. Utunk 1958. 29. sz. 8. p. [Filmkritika.]
Garay Ákos : A szélesvásznú film lehetőségei és korlátai. Korunk 1958. 1229—1230. p.
Garay Ákos : Túl a fenyveseken. Utunk 1958. 50. sz. 12. p. [Filmkritika.]
Garay Ákos : Válságjelenségek a nyugati filmvilágban. Korunk 1958. 1068—1070. p.
Halász István : „Hárman jöttek az erdőből.” Utunk 1958. 44. sz. 14. p. [Filmkritika.]
Jánosbázy György : Tragikus szélmalomharc? Korunk 1958. 465—468. p. [A Don Quijote c. film Cserkaszov alakításáról.]
Kotyor András : A tisztességtudó egzisztencialista valómása. Utunk 1958. 13. sz. 4. p. [Sartre, Jean-Paul: Tisztességtudó utcalány c. darabja filmén.]
Lányi István : Új utakon a neorealizmus. Híd 1958. 154—159. p. [A neorealista film problémái.]
Látó Anna : Udvara van, mint a holdnak. Utunk 1958. 26. sz. 8. p. [A szállnak a darvak c. filmről.]
Látóhatár. Utunk 1958. 29. sz. 12. p. [Az Ördögi talál-mány c. cseh filmről.]
M. L. : Az ember, aki a félelmet megölte. Utunk 1958. 34. sz. 8. p. [Filmkritika.]
Radó Anna : Film, rádió és televízió. Korunk 1958. 901—903. p.
Radó Anna : Új válaszfalon a film. Korunk 1958. 103—105. p. [Új technikai forradalom és a film válsága.]
Recessor : A francia film válsága. Utunk 1958. 16. sz. 8. p.
Simkó Margit : III. Richárd. A Hét 1958. 3. sz. 6. p. [Shakespeare drámája filmén.]
Sz. C. : Szocialista filmművészetünk tíz éve. Korunk 1958. 1771—1774. p.
Sz. Zs. : A Csendes Don filmváltozatáról. Utunk 1958. 41. sz. 10. p. [Solohov regénye.]

Rádió és televízió

Chayefsky, Paddy : A televízió-dráma. Híd 1958. 79—81. p. [A műfajról.]
Huszár Sándor : Ötvenedszer. Utunk 1958. 26. sz. 2. p. [A kolozsvári rádió irodalmi újságjának jubileumára.]
Radó Imre : Film, rádió és televízió. Korunk 1958. 901—903. p.

Előadóművészet

Bunner Zoltán : Az emberek szeretik a verset. Művelődés 1958. 1. sz. 35—36. p. [A szavaló- és verskultúráról.]
d. c. : Tollal és karddal. Utunk 1958. 46. sz. 4. p. [Az Állami Magyar Színház szovjet költők-estjéről.]
Geller Tibor : Gondolatok a vajdasági versmondásról. Híd 1958. 415—417. p.
Gréda József : Legyen közkincs a vers. Művelődés 1958. 3. sz. 40—41. p. [A szavalókultúráról.]
Hajdú Győző : Falusi szavaló esteket! Művelődés 1958. 3. sz. 41. p.
M. E. : Kissé elhanyagolt fegyverünk: a vers. Művelődés 1958. 11. sz. 32. p. [Szavalómozgalom.]
 Utunk-est Szamosújváron. Utunk 1958. 35. sz. 1. p.

Népköltészet

Faragó József : Hogyan gyűjtünk közmondásokat? Utunk 1958. 22. sz. 6. p.
Faragó József : „Mikor a szögának telik esztendeje.” Utunk 1958. 52. sz. 1. p. [A mérai népköltészetéről.]
Faragó József : Mi legyen falun a népmesével? Művelődés 1958. 7. sz. 46—47. p., 8. sz. 65—66. p., 9. sz. 21—22. p.
Faragó József : Népköltészeti gyűjtőmozgalmunkért. Utunk 1958. 11. sz. 9. p.
Faragó József : Székely folklór vagy magyar folklór. Utunk 1958. 1. sz. 3. p. [A Marosvásárhelyi Székely Népi Együttes feladatáról.]
Faragó József : Toborzó közmondásaink összegyűjtésére. [Felhívás.] Utunk 1958. 19. sz. 11. p.
Izák József : Újból hajtott a vadrózsza. Igaz Szó 1958. II. köt. 480—490. p. [A népköltészetéről.]

Könczei Ádám : A népköltészet társadalmi gyűjtése. Korunk 1958. 1058—1062. p.
Marton Lili : Szegényember okos lánya. Román népmesék. Bukarest 1958. Ál. Ir. és Műv. Kiadó. Utunk 1958. 25. sz. 4. p. [Ism.]
 [Méhész György] *M. Gy.* : Háromszék virágai. Művelődés 1958. 3. sz. 34—35. p. [Kousza Samu: Háromszék magyar népköltészete c. gyűjteményéről.]
Szabó Gyula : Könyvköszöntő-zsörtölődő. Utunk 1958. 10. sz. 4. p. [A Háromszéki Magyar Népköltészet c. kiadványáról.]
Szabó T. Attila : A Háromszéki Magyar Népköltészet kötetéhez. Korunk 1958. 452—457. p.
V. D. : Tóbiásék védelmében. Utunk 1958. 13. sz. 4. p. [Veress Zoltán: Tóbiás és Kelenen c. mesegyűjteményéről.]

Nyelvművelés. Fordítási kérdések

Márton Gyula : Az irodalmi nyelv. Művelődés 1958. 8. sz. 31. p.
Mayer Imre : Idegen szók a magyar nyelvben. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 158—160. p.
Pesthy Mária : Ami szemet szír. Nyelvi tallózás folyóiratainkban. [Cikk.] Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 160—163. p.
Rácz Olivér : Műfordítók és műfordítások. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 139—147. p.
Szemlér Ferenc : Egy műfordító vallomása. Korunk 1958. 904—907. p. [A műfordításról.]
Vita Zsigmond : Írók és nyelvészek közös munkája. Utunk 1958. 35. sz. 10. p. [Az idegen szavak, tájszavak irodalmi használatáról.]

II. Egyes szerzők

Ady Endre

Bustya Endre : Ady Endre: Vallomás a patriotizmusról. [Cikk.] Bukarest 1957. Ál. Ir. és Műv. Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 924—925. p. [Ism.]
Gellért Sándor : Ady és a népköltészet. Utunk 1958. 20. sz. 4. p.
Jordáky Lajos : Ady és a szocialista munkásmozgalom. Utunk 1958. 7. sz. 4. p.
Kormos Gyula : Vallomás a patriotizmusról. Utunk 1958. 13. sz. 1. p. [Ady válogatott írásairól.]
Méhész György : Ady [Endre]: Novellák. I—II. — Művelődés 1958. 5. sz. 32. p. [Ism.]
Méhész György : Ady [Endre]: Vallomás a patriotizmusról. [Cikk.] — Művelődés 1958. 3. sz. 38. p. [Ism.]
Péter László : Ady Endre és Juhász Gyula szerb barátja. Híd 1958. 348—349. p. [Todor Manojlović-ről.]
Péter László : A Nagy György-féle köztársasági mozgalom történetéhez. Korunk 1958. 304—306. p. [Adyra, Juhász Gyulára tett hatásáról.]
Tompa László : Nem pótolhat mindent a beskatulyázás. Utunk 1958. 2. sz. 3. p. [Jancsó Elemér Ady-tanulmányáról (Utunk 1957. 48. sz.).]

Afinogenov, Alekszandr

Bábi Tibor : Kisunokám. A Hét 1958. 47. sz. 8. p. [Afinogenov, Alekszandr Nyikolajevics darabja.]

Alecsandri, Vasile

Jánosbázy György : Alecsandri — magyarul. Utunk 1958. 28. sz. 6—7. p. [A Szemlér Ferenc fordításában megjelenő kötetéről.]
Méhész György : Alecsandri, Vasile: Válogatott költeményei. — Művelődés 1958. 6. sz. 28. p. [Ism.]
Oláh Tibor : Hej, dojna, dojna! Igaz Szó 1958. II. köt. 657—664. p. [Alecsandri válogatott verseiről.]
Porumbacu, Veronica : Vasile Alecsandri magyarul. Korunk 1958. 458—461. p. [Válogatott versek. Ford.: Szemlér Ferenc. Bukarest 1958. Ál. Ir. és Műv. Kiadó. Ism.]

Amis, Kingsley

Kik is azok a nyugati „baragos”, „elesett” és „gonosz” fiatalok? Igaz Szó 1958. II. köt. 831—834. p. [Osborne]

Andrić, Ivo

[Ivo] Andrićot és [Miroslav] Krležát Nobel-díjra jelölték. *Híd* 1958. 259. p. [Hír.]
 * * * Franciák Ivo Andrićról és Krležáról. *Híd* 1958. 427—428. p. [Marcel Schneider cikkéről.]

Antalfy Endre

Antalfy Endre : Művelődés 1958. 3. sz. 15. p. [Nekrológ.]
Farczady Elek : Antalfy Endre. 1877—1958. *Igaz Szó* 1958. I. köt. 288—289. p. [Nekrológ.]
Molter Károly : Antalfy Endréről búcsúzunk. *Utunk* 1958. 7. sz. 2. p. [Nekrológ.]

Apollinaire, Guillaume

Bori Imre : Érzések színei. *Híd* 1958. 914—922. p. [Rimbaud és Apollinaire].

Arany János

Debreczeni István : Elírások Arany János körül. *Utunk* 1958. 15. sz. 4. p. [A Szabad Szó (1957. 55. sz.) és az *Utunk* (1957. 10. sz.) Arany-cikkeiről.]
Engel Károly : Mozzanatok Arany János szalonai éveiből. *Utunk* 1958. 46. sz. 4. p. [Arany sírverseiről.]
Kakassy Endre : Az Arany [János]-kötet. *Utunk* 1958. 32. sz. 4—6. p. [Válogatott műveinek román nyelvű megjelenése alkalmából.]
Kakassy Endre : Az Arany [János]-versek román fordításához. *Utunk* 1958. 36. sz. 6. p.
Kristóf György : Arany János a katedrán. *Korunk* 1958. 1084—1086. p. [Hegedüs András könyve.]

Asztalos István

Izsák József : Asztalos István: Emberség. [Elb.] Bukarest 1957. Áll. Irod. és Műv. Kiadó. — *Igaz Szó* 1958. I. köt. 303—304. p. [Ism.]
Izsák József : Valóság és világkép. [Tan.] *Utunk* 1958. 1. sz. 8—9. p., 2. sz. 4—5. p. [Asztalos Istvánról.]
Szentimrei Jenő : Emberség. [Elb.] Bukarest 1958. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. [Ism.]

Babits Mihály

Máthé Gábor : Kosztolányi Dezső és Babits Mihály levelei Emil Isachoz. *Igaz Szó* 1958. I. köt. 605—611. p. [Bev. és szövegközlés.]

Bădescu, Radu

Kakassy Endre : A „Szárnyaszegett géniusz” hősei *Utunk* 1958. 25. sz. 10—11. p. [Bădescu, XIX. sz-i román író.]

Bajza József

Hajdú Győző : Bajza előtt. *Igaz Szó* 1958. I. köt. 361—365. p. [Emlékezés Bajza József.]
Hulász Gyula : Az első magyar műbíráló. Művelődés 1958. 3. sz. 33. p. [Bajza József.]
Vereess Dániel : Írói republica. *Utunk* 1958. 13. sz. 3. p. [Bajza Józsefről.]

Balassi Bálint

Csanáda Sándor : A Júlia-dráma. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 30—33. p. [Balassi Bálint: Júlia és Oredulus.]
Csanáda Sándor : A régi magyar és szlovák irodalom új kineve. *A Hét* 1958. 36. sz. 12—13. p. [A dr. Ján Mišianik felfedezte Balassi Credulusát tartalmazó kódexről.]
Szigeti József : Az új Balassi-kiadás utószavához. *Utunk* 1958. 5. sz. 4. p. [Székely János utószava az 1957-es bukaresti kiadásban.]

Balogh Edgár

Kakassy Endre : Egy örökifjú publicisztikája. *Utunk* 1958. 11. sz. 2—4. p. [Balogh Edgár: Egyenes beszéd c. könyvéről.]
Méhes György : Balogh Edgár: Egyenes beszéd. [Cikkek.] — Művelődés 1958. 5. sz. 32. p. [Ism.]
Nagy Pál : Ime, a példa. *Igaz Szó* 1958. I. köt. 630—631. p. [Balogh Edgár: Egyenes beszéd c. cikkgyűjteményéről.]

Balzac, Honoré, de

Grib. Vlagyimir Romanovics : Balzac művészi módszere. [Tan.] *Korunk* 1958. 219—225. p.
Jánosházy György : Az embertelen színjáték egyik felvonása. *Utunk* 1958. 1. sz. 2. p. [Balzacról.]

Bányai László

Gagyi László : A harcos költő útja. *Igaz Szó* 1958. II. köt. 326—328. p. [Bányai László: Tavasz szél c. verskötetéről.]
Jancsó Elemér : Vallomások az ügyről. *Utunk* 1958. 11. sz. 2. p. [Bányai László: Együtt élünk, együtt építünk. Bukarest 1958. Áll. Ir. és Műv. Kiadó-ról.]
Robotos Imre : Együtt élünk, együtt építünk. *Korunk* 1958. 616—618. p. [Bányai László tanulmány-kötetéről.]
Szentimrei Jenő : Légy egy velünk. *Utunk* 1958. 48. sz. 5. p. [Bányai László: Tavasz szél c. verseskötetéről.]

Baranga, Aurel

Földes László : A Kerge birka a szatmári színpadon. *Utunk* 1958. 44. sz. 15. p. [Baranga, Aurel darabjáról.]

Barta Lajos

Marosi Péter : Bemutató Enyeden. *Utunk* 1958. 11. sz. 10. p. [Barta Lajos: Tavasz mámor, Bródy Sándor. Mátyás király házast, Móricz Zsigmond: Tökmag.]

Bartalis János

Izsák József : Bartalis János: Pedig tavasz jó. [Költ.] Bukarest 1957. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — *Igaz Szó* 1958. I. köt. 625—626. p. [Ism.]
Székely János : Szabade a szabadvers? *Utunk* 1958. 11. sz. 8—10. p. [Bartalis János költészetéről.]
Szilágyi András : Nekem is volt „szabadversem”. *Utunk* 1958. 12. sz. 3. p. [Bartalis János költészetéről.]

Becher, Johannes R.

Lengyel Ödön : Johannes R. Becher. *Korunk* 1958. 1612—1616. p.
Méliusz József : Johannes R. Becher. *Igaz Szó* 1958. II. köt. 494—499. p.
Széll Zsuzsa : Próza és költészet. *Utunk* 1958. 42. sz. 8. p. [Becher, Johannes R.-ről.]

Bene József

Ditrói Ervin : Bene József útirajzai. *Utunk* 1958. 2. sz. 6. p. [Ism.]

Beniuc, Mihai

(—i) : Mihai Beniuc készülő műveiről és a falusi olvasókról nyilatkozik. Művelődés 1958. 5. sz. 14. p.
 Mihai Beniuc magyar diákok között. [Cikk.] *Utunk* 1958. 14. sz. 1. p.

Bienkowszka, Danuta

(H. G.) : Lengyel íróval Kolozsváron. *Utunk* 1958. 43. sz. 12. p. [Bienkowszka, Danuta-ról.]

Birlădeanu, Victor

Lőrinczi László: Színpadi helyzet és realizmus. Utunk 1958. 50. sz. 8. p. [Birlădeanu, Victor: A táncosnő, a gengszter és az ismeretlen c. darabjáról.]

Bocatius János

Tóth István: Egy humanista költő. Utunk 1958. 9. sz. 4. p. [Bocatiusról.]

Boncez István

Marton Lili: Megjegyzések egy gyermekregény stílusáról. Utunk 1958. 34. sz. 6. p. [Boncez István: Érmelléki gyermekek.]

Bornemissa Péter

Szigeti József: 400 éves a magyar Elektra. Igaz Szó 1958. I. köt. 615—622. p. [Bornemissa Péter Elektrájáról.]

Böckner, Wolfgang

(—k—s): Kétszólalmú invenció — a színpadon. Utunk 1958. 13. sz. 10. p. [Böckner, Wolfgang — Nürnberg, Ilse: Egy házasság kezdődik c. darabjáról.]

Böll, Heinrich

Berde Zoltán: Böll, Heinrich: Ádám, hol voltál? [Reg.] Bp. 1957, Kossuth. — Igaz Szó 1958. I. köt. 473—474. p. [Ism.]

Bodor Pál: Ádám, hol voltál? Utunk 1958. 11. sz. 8. p. [Böll, Heinrich regényéről.]

Buzásy Nándor: Csordultig tele csömmörrel. Híd 1958. 426—427. p. [Ism. Böll, Heinrich: Ádám, hol voltál? Bp. 1957, Kossuth c. regényéről.]

Bözödi György

Marosi Péter: Bözödi-keserves. Utunk 1958. 21. sz. 4. p. [Bözödi György: Hazafelé. (Elb.) Marosvásárhely 1958, Áll. Ir. és Műv. Kiadó c. kötetéről.]

Méhes György: Bözödi György: Hazafelé. [Elb.] — Művelődés 1958. 6. sz. 28. p. [Ism.]

Nagy Pál: Emlékezésbe ringató dallamok. Igaz Szó 1958. I. köt. 602—604. p. [Bözödi Györgyről.]

Brasillach, Robert

—bi—: Két párizsi bemutató margójára. A Hét 1958. 4. sz. 13. p. [Brasillach, Róbert: Cesarea királynője, Genet, Jean: Le Balcon.]

Brassai Sámuel

Mikó Imre: A Brassai [Sámuel] emlékkiállítás. Művelődés 1958. 3. sz. 50—51. p.

Brassai Viktor

Molter Károly: Négy mártír-költő. Igaz Szó 1958. I. köt. 265—268. p. [A Csehi Gyula szerkesztésében megjelent Brassai Viktor, Józsa Béla, Korvin Sándor, Salamon Ernő antológiáról.]

Szentimrei Jenő: 57 vers. Utunk 1958. 19. sz. 2. p. [Brassai Viktor, Józsa Béla, Korvin Sándor, Salamon Ernő: 57 vers. Bukarest (1958.) Áll. Ir. és Műv. Kiadó.]

Brecht, Berthold

Egri Viktor: Dráma az ősz győzelmeiről. A Hét 1958. 4. sz. 7. p. [Brecht: Galilei.]

Méhes György: Egy klasszikus és egy hazai regény. Művelődés 1958. 1. sz. 28. p. [Brecht, Bertold: A háromgarasos regény, Szemlér Ferenc: A hárompúpú hegy.]

Méhes György: Az emberiség ügyvédje. Utunk 1958. 10. sz. 7. p. [Brechtől.]

Tóth Tibor: Verd a dobot, Katrin! A Hét 1958. 18. sz. 7. p. [Brecht: Courage mama c. darabjáról.]

Bródy Sándor

Marosi Péter: Bemutató Enyeden. Utunk 1958. 11. sz. 10. p. [Bródy Sándor: Mátyás király házasság.]

O. I.: Bródy Sándor: Színház. [Darabok.] Bukarest 1957. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 471. p. [Ism.]

—ó—: A Kolozsvári Magyar Színház új bemutatójáról. Utunk 1958. 51. sz. 11. p. [Bródy Sándor: Dada.]

Szilágyi András: A dada. Utunk 1958. 51. sz. 11. p. [Bródy Sándor darabjáról.]

Caldwell, Erskine

Gellér Tibor: Társadalomrajz, vagy erotika? Híd 1958. 429. p. [Ism. Caldwell, Erskine: Isten földcskéje. Bp. 1957, Európa c. regényéről.]

Callegari, Gian Paolo

(jm): A Megperzselt lányok Prágában. A Hét 1958. 13. sz. 22—23. p. [Gian Paolo Callegari darabja.]

Calugăru, Ion

Beke Zoltán: Calugăru, Ion: Egy mihaszna gyermek-kora. [Reg.] Bukarest 1958. Áll. Ir. és Műv. Kiadó, Igaz Szó 1958. I. köt. 930—931. p. [Ism.]

Camus, Albert

Bori Imre: Idegen a társadalomban. Híd 1958. 510—512. p. [Ism. Camus, Albert: Közöny. Bp. 1957, Magvető c. regényéről.]

Čapek, Karel

Egri Viktor: Fehér kór. A Hét 1958. 22. sz. 8. p. [Čapek darabja.]

Méhes György: Čapek, Karel: Aranykagylótól az éjféle napig. [Útjegy.] Művelődés 1958. 5. sz. 32. p. [Ism.]

Polyár István: Čapek, Karel: Aranykagylótól az éjféle napig. [Útjegy.] Bp. 1957, Magvető. — Igaz Szó 1958. I. köt. 150—152. p. [Ism.]

Cisek, Oscar Walter

Abufáy Gusztáv: Oscar Walter Cisek. Korunk 1958. 728—729. p. [Mai romániai szász író.]

Cocteau, Jean

(ji): Cocteau a televízióban. A Hét 1958. 34. sz. 21. p. [Az emberi hang c. színjátékáról.]

Major Nándor: Játék az élet. Híd 1958. 164—165. p. [Ism.: Cocteau, Jean: A párizsi fiú. Bp. 1957, Magvető c. regényéről.]

Colette

G. I.: Colette: Zsendülő vetés. [Reg.] — Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 156—157. p. [Ism.]

Coşbuc, George

George Coşbuc költészete. Művelődés 1958. 5. sz. 26—27. p.

Coter, Charles de

Bodó Ákos: Coter, Charles de: Thyl Ulenspiegel. [Reg.] Bp. 1957, Európa. — Igaz Szó 1958. II. köt. 199—200. p. [Ism.]

Csiky Gergely

Dedk Tamás: A nagymama. Utunk 1958. 11. sz. 10. p. [Csiky Gergely darabjáról.]

Ciprian

K. E.: A kabalás ember. Utunk 1958. 50. sz. 2. p. [Ciprian darabja.]

Csizmarek Mátyás

Tarjányi Andor: Jól sikerült bemutató Kassán. A Hét 1958. 47. sz. 22. p. [Csizmarek Mátyás—Vincze Ottó: Boci boci tarka.]

Csokonai Vitéz Mihály

A 185 éves Csokonai. Művelődés 1958. 11. sz. 65. p.

Csontos Vilmos

Gály Olga: Köszöntjük az ötvenéves Csontos Vilmost. A Hét 1958. 41. sz. 13. p. [Szlovákiai magyar költő.]
Turczel Lajos: Csontos Vilmos költészete. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 63—67. p.

Čosić, Dobrica

Dobrica Čosić könyvei egymillió példányban. Híd 1958. 1030. p.

Dáné Tibor

Méhes György: Dáné Tibor: Vadvirágszelídítő. [Költ.] — Művelődés 1958. 5. sz. 32. p. [Ism.]

Daudet, Alphonse

Veress Dániel: Levelek a malomból. Utunk 1958. 9. sz. 2. p. [Daudet, Alphonse regényéről.]

B. Dávid Teréz

Bábi Tibor: Dódi. A Hét 1958. 25. sz. 8. p. [Dávid Teréz darabja.]
Barst Imre: Lidércfény. A Hét 1958. 16. sz. 20—21. p. [B. Dávid Teréz darabja.]

Delavrancea, Barbu Stefanescu

Balla Ernő: Barbu Stefanescu Delavrancea. Művelődés 1958. 4. sz. 44—45. p.
Barbu Stefanescu: Delavrancea. Utunk 1958. 14. sz. 7. p. [XIX. sz-i román író.]
Kakassy Endre: Barbu Stefanescu Delavrancea. Igaz Szó 1958. I. köt. 506—511. p.

Demetrius, Lucia

Jánosházy György: Három nemzedék. Utunk 1958. 45. sz. 6—7. p. [Demetrius, Lucia darabjáról.]

Dib, Muhamed

Háborúban született új irodalom. Híd 1958. 838. p. [M. Mammeri, Muhamed Dib arab íróról.]

Dimitriu, Petru

Garay Ákos: A családi ékszerek filmváltozatáról. Utunk 1958. 30. sz. 6. p. [Petru Dimitriu filmje.]
Jakab Zoltán: Dimitriu, Petru: Vihamadár. [Reg.] Bukarest 1957, Ifjúsági Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 623—624. p. [Ism.]
Kormos Gyula: Vihamadár. Utunk 1958. 46. sz. 4. p. [Petru Dimitriu regényéről.]
Méhes György: Dimitriu, Petru: Vihamadár. [Reg.] — Művelődés 1958. 3. sz. 39. p. [Ism.]

Dobozy Imre

Jelen Mária: Dobozy Imre „Szélvihar”-a Prágában. A Hét 1958. 1. sz. 8. p. [Színbírálat.]

Dohnány, Mikuláš

[Szántó György] *Sz. Gy.*: Egy szabadságharcos költő, Himfy szlovák fordítója. A Hét 1958. 31. sz. 14. p. [Dohnány Mikuláš.]

Dos Passos, John

Az ember mindig egyedül van. Híd 1958. 844. p. [John Dos Passosról.]

Dosztoevszkij, Fjodor Mihajlovics

Deák Tamás: A nevető Dosztoevszkij. Igaz Szó 1958. I. köt. 455—459. p. [Feljegyzések a holtak házából, A nagybácsi álma c. elbeszéléseiről.]
Pirjev, Ivan: Dosztoevszkij félkegyelműje és a film alapeszméje. Utunk 1958. 43. sz. 8. p. [A Félkegyelmű c. filmről.]
Szilágyi Domokos: Dosztoevszkij. [Fjodor] Nyetocska Nyezvanova. [Reg.] Bukarest 1957, Orosz Könyv. — Igaz Szó 1958. I. köt. 930 p. [Ism.]

Dugyincev, Vladimir

Bori Imre: Nemcsak kenyérrel él az ember. Híd 1958. 162—164. p. [Ism.: Dugyincev, Vladimir: Nije sve u klebu c. regényéről.]
Látogatás három szovjet írónál. Híd 1958. 840. p. [Szurkov, Erenburg, Dugyincev.]

Dzsail, Musza

Létay Lajos: Üzenet. Utunk 1958. 41. sz. 1—2. p. [Musza Dzsail verseiről.]

Egri Viktor

Barsi Imre: Egy ember elért az óceánhoz. A Hét 1958. 51—52. sz. 10—11. p. [Egri Viktorról.]
Rác Olivér: Égő föld. Egri Viktor történelmi regénye. — A Hét 1958. 39. sz. 14. p. [Ism.]
Tóth Tibor: Egri Viktor hatvan éves. [Cikk.] Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 18—22. p.
Tóth Tibor: Az Örök láng szlovákul. A Hét 1958. 24. sz. 21. p. [Egri Viktor darabja.]

Éjszaki Károly

Szentimrei Jenő: Haladó színműíró elődünk: Éjszaki Károly. 1818—1907. Igaz Szó 1958. I. köt. 272—287. p. [Kolozsvári író.]

Éluard, Paul

M. J.: Kis kommentár Paul Éluard versehez. Utunk 1958. 47. sz. 7. p. [Hét szerelmi költemény háborúban.]

Eliot, Thomas Stearns

Az új Eliot-darabról és az új Eliotról. Híd 1958. 841—842. p. [T. S. Eliot: The Elder Statesman.]

Eminescu, Mihail

Kakassy Endre: Eminescu posthumus versei. Utunk 1958. 45. sz. 6—7. p. [Ism. Eminescu: Poezii postume. Bucuresti 1958, Editura Academiei c. könyvről.]
Régeni András: Az Eminescu- és Petőfi-emlékeket őrző Balázsfalván. Művelődés 1958. 8. sz. 18—19. p.

Endre Károly

Márki Zoltán: Árnyak és szárnnyak. Utunk 1958. 10. sz. 4. p. [Endre Károly verseiről.]

Erenburg, Ilja

Látogatás három szovjet írónál. Híd 1958. 840. p. [Szurkov, Erenburg, Dugyincev.]

Fábry Zoltán

Tóth Tibor: Fábry Zoltán: Hidak és árkok. [Tan.] — A Hét 1958. 5. sz. 14. p. [Ism.]

Fagyjev, Alekszandr

Jánosi János: Alekszandr Fagyjev esztétikai nézetei. [Tan.] Igaz Szó 1958. II. köt. 797—821. p.

Fast, Howard

Inakor, Borin: Howard Fast két vallomása. Igaz Szó 1958. I. köt. 913—921. p. [Fast-ról.]

Faulkner, William

— *L* —: A fajvédő felsült. A Hét 1958. 24. sz. 16. p. [William Faulkner.]

Feuchtwanger, Lion

Egri Viktor: Feuchtwanger, Lion: Rókák a szőlőben. [Reg.] A Hét 1958. 48. sz. 15. p. [Ism.]
Kemény János: Feuchtwanger: A csúnya hercegnő. [Reg.] Bp. 1957. Európa. — Igaz Szó 1958. I. köt. 309—310. p. [Ism.]

Figuerido, Guilherme

Anavi Ádám: Aesopusi mese a szabadságról. Utunk 1958. 20. sz. 6. p. [Figuerido: Savanyú a szőlő c. darabjáról.]
Egri Viktor: A róka és a szőlő. A Hét 1958. 44. sz. 8. p. [Figuerido, Guilherme darabjáról.]
Földes László: A róka meg a szőlő. Utunk 1958. 29. sz. 5. p. [Figuerido Guilherme darabjáról.]

Fodor József

Bori Imre: Verseskönyvek, tanulások. Híd 1958. 740—748. p. [Fodor József összegyűjtött versei (Jelenések ével).]

Fodor Sándor

Veress Dániel: Fodor Sándor: Fújja a szél, fújja. [Elb.] Kolozsvár 1957. Áll. Irod. és Műv. Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 141—148. p. [Ism.]

Forbáth Imre

Mártonvölgyi László: Forbáth Imre hatvan éve él. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 52—56. p.
Tilkocszy Béla: A hatvan éves költő. A Hét 1958. 47. sz. 9. p. [Forbáth Imre.]

France, Anatole

Maublanc, René: Néhány megjegyzés Anatole France ról. Utunk 1958. 21. sz. 12. p.

Frank, Anna

Egri Viktor: Anna Frank naplója. A Hét 1958. 10. sz. 8—9. p. [Godrich-Heckett darabja.]
Gagyí László: Anna Frank naplója. Bp. 1958. Európa. — Igaz Szó 1958. 514—515. p. [Ism.]
L. J.: Anna Frank apja. Utunk 1958. 15. sz. 12. p. [Otto Frank.]
Szilágyi András: Anna Frank naplója. Utunk 1958. 34. sz. 8. p.
Szilágyi Júlia: Anna Frank hagyatéka. Korunk 1958. 1634—1636. p.

Frank, Leonhard

Baldzs Béla: Frank, Leonhard: Jézus tanítványai. A Hét 1958. 29—30. sz. 31. p. [Ism.]
Burány Nándor: Nálad az ezer kevesebb az egynél. Híd 1958. 636—637. p. [Ism. Frank, Leonhard: Jézus tanítványai. Bp. 1957. Európa c. regényéről.]

Franyó Zoltán

Márki Zoltán: Az újraköltött vers. Utunk 1958. 39. sz. 2. p. [Franyó Zoltán Puskin-fordításairól.]
Szilágyi Domokos: Puskin: Versek. Ford.: Franyó Zoltán. Bukarest 1958. Orosz Könyv. — Igaz Szó 1958. II. köt. 198. p. [Ism.]

Fučik, Julius

Dános Miklós: Emlékezzünk a kommunista helytállás hőisére: Juliusz Fucsikra. Művelődés 1958. 9. sz. 11. p.
Gálfalvi Zsolt: Fucsik üzenete. Igaz Szó 1958. II. köt. 276—280. p. [Cikk.]

Gaal Gábor

Gara Jenő: Ember és szerkesztés. Utunk 1958. 3. sz. 2. p. [Gaal Gáborról.]
Jászai Rezső: Gaál Gábor és a két világháború közötti erdélyi irodalom. Korunk 1958. 592—595. p.

Gábor Andor

Bodor Pál: Gábor Andort olvasom. Utunk 1958. 7. sz. 4. p.

Gagyí László

Oláh Tibor: Gagyi László: Vidéki Hamlet. [Elb.] Marosvásárhely 1958. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — Igaz Szó 1958. II. köt. 192—193. p. [Ism.]
Panek Zoltán: Próza és lírizálás. Utunk 1958. 38. sz. 2. p. [Ism. Gagyi László: Vidéki Hamlet. (Elb.) Marosvásárhely 1958. Áll. Ir. és Műv. Kiadó c. könyvéről.]

Gamarra, Pierre

Szenczei László: Kítűnő francia novellaskötet. Korunk 1958. 1086. p. [Pierre Gamarra: A fazekas szerelmel c. elb. kötetéről.]

Gárdonyi Géza

Szilágyi Domokos: Gárdonyi Géza: Tüzek, meg árnyékok. [Elb.] Marosvásárhely [é. n.] Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 624. p. [Ism.]
Szőcs István: A lámpás. Utunk 1958. 8. sz. 6. p. [Gárdonyi Géza — Baksa Soós László — Szegő Zsuzsa darabjáról.]

Gehzi, Alfred

Mikó Ervin: Hatodik emelet. Utunk 1958. 9. sz. 10. p. [Gehzi, Alfred darabja.]

Gelléri Andor Endre

Dékány Kálmán: Gelléri [Andor Endre] utolsó napjai. A Hét 1958. 27. sz. 10. p.
Tomán László: Befejezetlen élet befejezetlen regénye. Híd 1958. 821—823. p. [Gelléri Andor Endre: Egy önérzet története. Bp. 1957. Szépirodalmi. Ism.]

Gellért Oszkár

Bori Imre: Emlékezések két könyvben. Híd 1958. 631—633. p. [Gellért Oszkár: Kortársaim; Levelezésem kortársaimmal c. könyveiről.]

Gladkov, Fjodor Vasziljevics

Fjodor Vasziljevics Gladkov. Utunk 1958. 51. sz. 10. p. [Nekrológ.]
 75 éves a Cement szerzője. A Hét 1958. 24. sz. 10. p. [Gladkov.]

Genet, Jean

— *bi* —: Két párizsi bemutató margójára. A Hét 1958. 4. sz. 13. p. [Brasillach: Cesarea királynője, Genet Jean: Le Balcon.]

Gogol, Nyikolaj Vasziljevics

Veress Dániel: Csicskov bricskáján. Utunk 1958. 5. sz. 2. p. [Gogol: Holt lelkek c. művéről.]

Goodrich

Egri Viktor: Anna Frank naplója. A Hét 1958. 10. sz. 8—9. p. [Goodrich—Heckett darabja.]
Földes László: Annak Frank naplója. Utunk 1958. 48. sz. 9. p. [Godrich—Heckett darabjáról.]

Gorkij, Makszim

- Barsi Imre*: Makszim Gorkij, a forradalom vihar-
madara. A Hét 1958. 13. sz. 8—9. p.
Gorkij és Madách Imre. Igaz Szó 1958. II. köt. 179—
180. p. [Gorkij érdeklődéséről Madách iránt.]
Jánosdáz György: Gorkij: Mesék Itáliáról. [Elb.] Bp.
1957. Európa. — Igaz Szó 1958. I. köt. 925—927. p.
[Ism.]
Kodás Albert: Gorkij és Az ember tragédiája. Korunk
1958. 272. p. [Gorkij és Madách.]
Lőrincz László: Akihez Alsósztrégova nagy fiával hír-
neve is eljutott. Gorkij és Az ember tragédiája. A Hét
1958. 35. sz. 14. p.
Veress Dániel: Mesék Itáliáról. Utunk 1958. 18. sz.
2. p. [Gorkij könyvéről.]

Green, Graham

- Jánosi János*: A csendes amerikai. Igaz Szó 1958. I.
köt. 452—455. p. [Green, Graham regényéről.]

Grib, Vlagyimir Romanovics

- Jánosi János*: Vlagyimir Romanovics Grib. Korunk
1958. 281—283. p. [Szovjet irodalomtörténet.]

Györy Dezső

- Balogh Edgár*: Elégtétel Györy Dezsőnek. Korunk
1958. 439—440. p.
Kodás Endre: Györy Dezső: Zengő Dunatáj. [Költ.]
— A Hét 1958. 11. sz. 16. p. [Ism.]

Heckett

- Egri Viktor*: Anna Frank naplója. A Hét 1958. 10. sz.
8—9. p. [Goodrich—Heckett darabja.]
Földes László: Anna Frank naplója. Utunk 1958.
48. sz. 9. p. [Goodrich—Heckett darabjáról.]

Halász Ignác

- Dáné Tibor*: A mesemondó professzor meséi. Utunk
1958. 40. sz. 3. p. [Halász Ignác: Kósza Peti c. mese-
gyűjteményéről.]

Harag György

- Színházaink tervei. Utunk 1958. 37. sz. 4. p. [Harag
György a szatmári színház tervéről.]

Hašek, Jaroslav

- Békés István*: Svejks — pesti színpadon. A Hét 1958.
13. sz. 22. p. [Hašek műve.]
Szilágyi András: Jaroslav Hašek kifogyhatatlan örök-
sége. Korunk 1958. 1062—1064. p.

Hegedüs András

- Kristóf György*: Arany János a katedrán. Korunk 1958.
1084—1086. p. [Hegedüs András könyvéről.]

Heltai Gáspár

- Méhes György*: Heltai Gáspár válogatott munkái. —
Művelődés 1958. 3. sz. 38—39. p. [Ism.]
Szigeti József: Egy város öröksége. Utunk 1958. 18.
sz. 6—7. p. [Heltai Gáspárról.]
Szőcs István: Jegyzetek Heltai Gáspár műveiről. Ko-
runk 1958. 137—138. p.

Hemingway, Ernest

- B. B.*: Látóhatár. Utunk 1958. 47. sz. 8. p. [Heming-
wayről.]
Panek Zoltán: Vissza a harchoz. Utunk 1958. 45. sz.
2. p. [Hemingway, Ernest: Búcsú a fegyverkől c.
regényéről.]

Herceg János

- B. Szabó György*: Vázlat egy írói arcképhez. Híd 1958.
179—186. p. [Herceg Jánosról.]

Heym, Stefan

- Békési Ágnes*: Német író amerikai sztrájkregénye.
Korunk 1958. 132—133. p. [Heym, Stefan: Golds-
borough. Bukarest 1957. Áll. Ir. és Műv. Kiadó.]

Hidas Antal

- Cs. Gy.*: A prózairó Hidas Antal. Korunk 1958. 108—
109. p.

Hlasko, Marek

- Marek Hlasko emigrált? Híd 1958. 1031. p. [Hír.]

Horváth Imre

- Bajor Andor*: Ember egészen. Utunk 1958. 21. sz.
2. p. [Horváth Imre verseiről.]
Gréda József: Levél a fán... Utunk 1958. 46. sz. 6.
p. [Ism. Horváth Imre: Köztetek élek (Költ.) Buka-
rest 1957. Áll. Ir. és Műv. Kiadó c. könyvéről.]
Méhes György: Hosszú válasz rövid üzenetre. Műve-
lődés 1958. 8. sz. 28. p. [Horváth Imréről és Létay
Lajosról.]
Nagy Pál: Az erdő és a költő lelke. [Jegyzet.] Igaz Szó
1958. I. köt. 154—155. p. [Horváth Imre költésze-
téről.]
Nagy Pál: Közöttünk él a költő. Igaz Szó 1958. 11. sz.
174—178. p. [Horváth Imréről.]
Székelly János: A költő arcképe alá. Igaz Szó 1958. I.
köt. 1787—1788. p. [Horváth Imréről.]

Hristić, Jovan

- Tomán László*: Kritika és költészet. Híd 1958. 923—
925. p. [Hristić, Jovan: Poezija i kritika poezije c.
könyvéről.]

Huszár Sándor

- Fodor Sándor*: Kamaszos csíny? Utunk 1958. 18. sz.
3., 6. p. [Huszár Sándorról.]
Szabó Gyula: Óvás az intő ellen. Utunk 1958. 6. sz.
3. p. [Huszár Sándorról és a novella-vitáról.]

Hviezdoslav, Pavel Országh

- Barsi Imre*: Aki az érdem asztaláról dalolt. A Hét
1958. 45. sz. 20—21. p. [Pavel Országh — Hviezdo-
slav-ról.]
Szántó György: Hviezdoslav és Az ember tragédiája.
A Hét 1958. 29—30. sz. 18. p. [Madách-fordításáról.]

Ibsen, Henrik

- V. I.*: Nóra. Utunk 1958. 27. sz. 2., 4. p. [Ibsen darabja.]

Ilja, Ilja

- Berde Zoltán*: Ilf-Petrov: Tizenkét szék. Aranyborjú.
[Elb.] Bp. 1957. Európa. — Igaz Szó 1958. I. köt.
928—930. p. [Ism.]

Illés Béla

- Aszódy János*: Regény és történelem. Korunk 1958.
109—114. p. [Illés Béla: Ég a Tisza c. művéről.]
Eszéki István: Illés Béla: Válaszúton. [Elb.] Bp. 1958.
Magvető. — Igaz Szó 1958. II. köt. 195. p. [Ism.]

Illyés Gyula

- Bori Imre*: Verseskönyvek, tanulmányok. Híd 1958.
740—748. p. [Illyés Gyula: Kézfogások.]
Vigh Károly: Három magyar könyv románul. Korunk
1958. 128—130. p. [Illyés Gyula: Puszták népe,
Móricz Zsigmond: Az isten háta mögött. Fáklya.]

Inber, Vera

- Salamon László*: Vera Inber útja. Utunk 1958. 42. sz.
2. p.

Somodi Zoltán : Inber, Vera: Válogatott írások. Bukarest 1958, Orosz Könyv. — Igaz Szó 1958. II. köt. 510 p. [Ism.]

Ionesco

Komáromi József Sándor : Színházi bujdoska. Híd 1958 907—913. p. [Ionesco: Székek c. darabjáról.]

Isac, Emil

Máthé Gábor : Kosztolányi Dezső és Babits Mihály levelei Emil Isachoz. Igaz Szó 1958. I. köt. 605—611. p. [Bev. és szövegközlés.]

Jebeleanu, Eugen

(—i) : Beszélgetés Eugen Jebeleanuval. Művelődés 1958. 7. sz. 17. p.

Jeszenyin, Jevgenij

Fehér Ferenc : Jeszenyin versei. Híd 1958. 242—243. p.

Jilemnicky, Petr

Csizmadia Dezső : Két Jilemnicky-dokumentum. Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 84—85. p. [Levele Sulán Bélához 1937-ben, nyilatkozata 1948-ban Budapestén.]

Jimenez, Juan Ramon

Meghalt Juan Ramon Jimenez. Híd 1958. 644. p. [Hír.]

Johnson, Eyvind

Bálint István : Csak érzések és hangulatok. Híd 1958. 167. p. [Ism. Johnson, Eyvind: Olaf se smesi na život c. regényéről.]

Jókai Mór

Szántó György : A békeharcos Jókai. A Hét 1958. 28. sz. 9. p.

Jovinescu, Horia

Gréda József : Horia Jovinescu. Igaz Szó 1958. I. köt. 129—133. p. [Kortárs román drámaíró.]

Oláh Tibor : H. Jovinescu: A lerombolt fellegvár. Utunk 1958. 42. sz. 6. p. [Színbírálat.]

Józsa Béla

Józsa Béla. Utunk 1958. 47. sz. 1. p. [Megeml.]
Molter Károly : Négy mártír költő. Igaz Szó 1958. I. köt. 265—268. p. [Józsa Béla, Brassai Viktor, Korvin Sándor, Salamon Ernő.]
Szentimrei Jenő : 57 vers. Utunk 1958. 19. sz. 2. p. [Józsa Béláról.]

József Attila

Huszár Sándor : Balatonszárszó, 1956. Utunk 1958. 48. sz. 1. p. [József Attiláról.]

József Attila : Apja nem vándorolt ki Amerikába. Híd 1958. 82—83. p. [Szabolics Miklós megállapításairól.]
Putaki Bálint : Az egykori romániai magyar folyóiratok és József Attila. Utunk 1958. 48. sz. 10. p.

Szabó Béla : Találkozásom József Attilával. [Napló-részlet.] Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 48—52. p.
Szilágyi András : Kassák Lajos és József Attila. Utunk 1958. 17. sz. 4. p.

Bori Imre : Verseskönyvek, tanulságok. Híd 1958. 740—748. p. [Juhász Ferenc: Tenyészet országa.]

Juhász Ferenc

Burány Nándor : Itt benn, magunkban, messze az időn is túl. Híd 1958. 165—166. p. [Ism. Juhász Ferenc: A tenyészet országa. Bp. 1957, Szépirodalmi c. verseskötetről.]

Juhász Gyula

Győre Lajos : Juhász Gyula: Örökség. [Elb., tan.] — A Hét 1958. 2. sz. 16. p. [Ism.]

Péter László : Ady Endre és Juhász Gyula szerb barátja. Híd 1958. 348—349. p. [Todor Manojlović-ről.]

Péter László : A Nagy György-féle köztársasági mozgalom történetéhez. Korunk 1958. 304—306. p. [Adyra, Juhász Gyulára tett hatásáról.]

Juhász János

Szalainai Rezső : A régi Szlovákia regénye. Korunk 1958. 1644—1645. p. [Juhász János: Pókhálóban.]

Karikás Frigyes

Aranyossi Pál : Az újra felfedezett Karikás Frigyes. Korunk 1958. 290—291. p.

Karinthy Frigyes

Majtényi Mihály : A magyar irodalom nagy varázslója. Híd 1958. 703—711. p. [Karinthy Frigyesről.]

Kármán József

(H. Gy.) : Szerkesztői bravúr. Igaz Szó 1958. II. köt. 671—672. p. [Az Ifjúsági Kiadó Kármán-kiadásáról.]
Nagy Pál : Halhatatlan hagyomány. Igaz Szó 1958. II. köt. 191—192. p. [Kármán Józsefről.]

Károly Sándor

Nagy Pál : Károly Sándor: Különös történetek. [Elb.] Marosvásárhely [1958.] Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 923—924. p. [Ism.]

Kassák Lajos

Bori Imre : Verseskönyvek, tanulságok. Híd 1958. 740—748. p. [Kassák Lajos összegyűjtött versei.]
Szilágyi András : Kassák Lajos és József Attila. Utunk 1958. 17. sz. 4. p.

Katajev, Valentin

Deák Tamás : Bolondos vasárnap. Utunk 1958. 47. sz. 2. p. [Katajev darabja.]

Katona József

Jánosházy János : A Bánk bán Nagyváradon. Utunk 1958. 17. sz. 9. p. [Katona József drámájának előadásáról.]

T. : Két Bánk bán és két cenzor. A Hét 1958. 5. sz. 11. p. [Katona József drámájáról.]

Tóth István : Több tárgyilagosságot! több körültekintést! Utunk 1958. 19. sz. 4. p. [Jánosházy György Katona József Bánk bán-járól.]

Kazinczy Ferenc

Szántó György : Kazinczy Ferenc Kassán. A Hét 1958. 35. sz. 12. p.

Kästner, Erich

Hasonmás. Híd 1958. 935—936. p. [Erich Kästner regényéről.]

Kelemen Lajos

Kiss Jenő : Szakszerűség, pontosság, nyelvi igény. Utunk 1958. 7. sz. 1. p. [A Kelemen Lajos-Emlékkönyvről.]

Méhes György : A „Kelemen Lajos-Emlékkönyv”. Művelődés 1958. 3. sz. 38. p. [Ism.]

Keresztury Dezső

Gagyi László : A magyar irodalom képeskönyve. Igaz Szó 1958. I. köt. 467—468. p. [Keresztury Dezső kötetéről.]

Kirst, Hans Hellmut

Gellér Tibor : A csontmalom regénye. Híd 1958. 245—246. p. [Ism. Kirst, H. H.: 08—15, avagy Asch örveztő kalandos lázadása. (Reg.) Bp. 1957, Európa c. könyvéről.]

Kisch, Egon Erwin

Forbáth Imre : Egon Erwin Kisch, a riporter, a művész, a jóbarát. A Hét 1958. 40. sz. 12—13. p., 41. sz. 14. p.
Forbáth Imre : Egon Erwin Kisch, a riporter, a művész, a jóbarát. Korunk 1958. 830—836. p.

Kisfaludy Sándor

[Szántó György] *Sz. Gy.* : Egy szabadságharcos költő. Himfy szlovák fordítója. A Hét 1958. 31. sz. 14. p. [Dohnány, Mikulás és Kisfaludy Sándor.]

Kiss Jenő

Farkas Dénes : A hazafiság értelme... Igaz Szó 1958. II. köt. 670—671. p. [Létay Lajos, Kiss Jenő, Lászlóffy Aladár.]
Szilágyi András : Még egyszer írói dolgokról. Utunk 1958. 43. sz. 5. p. [Az írói önbírálatról és Kiss Jenőről.]

Kohout, Pavel

T. B. : Ilyen a szerelem. [Ilyen nagy szerelem.] A Hét 1958. 13. sz. 23. p. [Pavel Kohout darabja.]

Konsza Samu

[Méhes György] *M. Gy.* : Háromszék virágai. Művelődés 1958. 3. sz. 34—35. p. [Konsza Samu: Háromszék magyar népköltészete c. gyűjteményéről.]

Kormos Gyula

Katona Szabó István : Új mondanivalóval. Utunk 1958. 37. sz. 2. p. [Kormos Gyula: Miske András hegedűje. (Elb.) H. n. 1958, Áll. Ir. és Műv. Kiadó. Ism.]
Oláh Tibor : Kormos Gyula: Miske András hegedűje. [Elb.] Bukarest 1958, Áll. Ir. és Műv. Kiadó, — Igaz Szó 1958. I. köt. 921—923. p. [Ism.]

Korvin Sándor

Jordák Lajos : Korvin Sándor. Utunk 1958. 13. sz. 8—9., 14. sz. 6—7., 15. sz. 10—11. p.
Molter Károly : Négy mártír költő. Igaz Szó 1958. I. köt. 265—266. p. [Korvin Sándor, Brassai Viktor, Józsa Béla, Salamon Ernő.]
Szentimrei Jenő : 57 vers. Utunk 1958. 19. sz. 2. p. [Korvin Sándorról.]

Kós Károly

Katona Szabó István : Látogatás Kós Károlynál. [Cikk.] Igaz Szó 1958. I. köt. 784—786. p.
 Kós Károly hetvenöt éves. Utunk 1958. 51. sz. 4. p.
Nagy Pál : Kós Károly köszöntése. Igaz Szó 1958. II. köt. 829—831. p.

Kostrá, Ján

Gály Iván : Új szlovák könyvek. [Cikk.] Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 151—154. p. [Ján Kostra: Csipkebogyók és napraforgók. (Költ.), Štefan Záry: Válogatott versek.]

Kosztolányi Dezső

Máthé Gábor : Kosztolányi Dezső és Babits Mihály levelei Emil Isachoz. Igaz Szó 1958. I. köt. 605—611. p. [Bevezető és szövegközlés.]

Kováts Dezső

Színházaink tervei. Utunk 1958. 37. sz. 4. p. [Kováts Dezső: A sepsiszentgyörgyi színház terveiről.]

Kovács György

Gagyi László : Kovács György: Dali Jóska rózsája. [Elb.] Marosvásárhely 1957. Áll. Irod. és Műv. Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 302—303. p. [Ism.]
 i. ó.: Az utolsó vonat. Utunk 1958. 45. sz. 7. p. [Kovács György — Mirea, Eugen darabjáról.]
Izák József : Időszertűség és elbeszélés. Igaz Szó 1958. II. köt. 651—657. p. [Kovács György elbeszéléseiről.]
Katona Szabó István : A falusi osztályharc mai formáinak ábrázolója. Utunk 1958. 41. sz. 8. p. [Ism. Kovács György: Dali Jóska rózsája. (Elb.) Marosvásárhely 1957. Áll. Ir. és Műv. Kiadó.]
Oláh Tibor : Az utolsó vonat. Utunk 1958. 4. sz. 1. p. [Mirea, Eugen — Kovács György darabja.]

Kováts József

Kemény János : Kováts József: Ütlevél. [Elb.] Bukarest 1957. Áll. Irod. és Művészeti Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 145—147. p. [Ism.]
Láng Gusztáv : Értékes örökség. Korunk 1958. 300—302. p. [Kováts József: Ütlevél c. elbeszélés-kötetéről.]
Szilágyi András : Halott barát üzenete. Utunk 1958. 9. sz. 4. p. [Kováts Józsefről.]

Kovačić, Ivan Goran

A „Tömegsír” bambuszpapíron. Híd 1958. 1028. p. [Kovacsics költeménye vietnami nyelven.]

Kölcssey Ferenc

Kölcssey Ferenc. Művelődés 1958. 8. sz. 69. p. [Megeml.]

Krleža, Miroslav

x x x: Franciák Ivo Andrićról és Krležáról. Híd 1958. 427—428. p. [Marcel Schneider cikke.]
 G—d.: Krleža-bemutató Budapest. Híd 1958. 252—254. p. [Glembay-család.]
 [Ivo] Andrićot és [Miroslav] Krležát Nobel-díjra jelölték. Híd 1958. 259. p. [Hir.]

Krúdy Gyula

Barsi Imre : Podolini utazás vörös postakocsi nélkül. A Hét 1958. 19. sz. 4—5. p., 11. p. [Krúdy Gyuláról.]
 —d—: Emlékezés Szindbád írójára. A Hét 1958. 18. sz. 14. p. [Krúdy Gyuláról.]
Ficzay Dénes : Két új Krúdy-könyv. Igaz Szó 1958. I. köt. 306—307. p. [Ism. Az élet álom, Válogatott novellák c. kötetekről.]

Kuan Han-csing

Farkas Dénes : Kuan Han-csing. Igaz Szó 1958. II. köt. 499—501. p. [Kínai író a XIII. században.]

Lácisz, Villisz

Méhes György : Lácisz, Villisz: Az elveszett haza. [Reg.] — Művelődés 1958. 5. sz. 32. p. [Ism.]

Lagerlöf, Selma

[Egri Viktor] E. V.: Selma Lagerlöf. A Hét 1958. 47. sz. 2. p.
Fábray Zoltán : Selma Lagerlöf emléke. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 120—128. p.

Láng György

Metz Katalin : Láng György: A Tamás templom karnagya. [Reg.] Bp. 1958, Móra. — Igaz Szó 1958. II. köt. 196. p. [Ism.]

Lászlóffy Aladár

Farkas Dénes : A hazafiság értelme... Igaz Szó 1958. II. köt. 670—671. p. [Létay Lajos, Kiss Jenő, Lászlóffy Aladár.]

Látó Anna

Aszódy János: A jó riport méltatása. Korunk 1958. 1245—1247. p. [Látó Anna: Szolgálni mentünk Angliába. Bukarest 1958, Áll. Ir. és Műv. Kiadó. Ism.]
Robotos Imre: Dokumentum és irodalom. Utunk 1958. 8. sz. 5. p. [Látó Annáról.]

Lawrence, Jerome

Békési Ágnes: Egy figyelemre méltó amerikai dráma. Korunk 1958. 1087—1088. p. [Jerome Lawrence — Robert E. Lee: Inherit the Wind.]

Lebegyinszkij

Berde Zoltán: Lebegyinszkij: Egy hét. [Reg.] Bp. 1957, Zrínyi. — Igaz Szó 1958. I. köt. 308—309. p. [Ism.]

Lee, Robert E.

Békési Ágnes: Egy figyelemre méltó amerikai dráma. Korunk 1958. 1087—1088. p. [Jerome Lawrence — Robert E. Lee: Inherit the Wind.]

Leonov, Leonyid

Bori Imre: Az erdő regénye. Hid 1958. 418—420. p. [Ism. Leonov, Leonyid: Orosz erdő. Bp. 1955, Új Magyar. c. regényéről.]

Leszkov, Nikolaj Szemjonovics

Marton Lili: Leszkov, a csodálatos krónikás. Utunk 1958. 30. sz. 2. p.

Létay Lajos

Farkas Dénes: A hazafiság értelme... Igaz Szó 1958. II. köt. 670—671. p. [Létay Lajosról, Kiss Jenőről, Lászlóffy Aladáról.]
Földes László: Szemlélet és szemléletesség. Korunk 1958. 752—766. p. [Létay Lajosról.]
Panek Zoltán: Toronyiránt... Utunk 1958. 50. sz. 5. p. [Létay Lajos: Hajnali emlék c. kötetéről.]
Sóni Pál: A hazai táj versei. Utunk 1958. 47. sz. 2. p. [Létay Lajos verseiről.]
Szőcs István: Elmétkedés a Hajnali emlékről. Igaz Szó 1958. I. köt. 259—265. p. [Létay Lajos kötetéről.]

Lévay Endre

Sárosi Károly: Kabátos ember a tanyavilágban. Hid 1958. 634—635. p. [Ism. Lévay Endre: Menj csak fiam. (Reg.) Noviszd 1958, Testvériség—Egység Kiadó. — c. könyvéről.]

Lewis, Sinclair

Lászlóffy Aladár: Regény a burzsoáziáról. Utunk 1958. 50. sz. 2. p. [Sinclair Lewis: Babbitt.]

Li Jong Ak

Szilágyi András: Koreai költő. Utunk 1958. 43. sz. 12. p. [Li Jong Ak-ról.]

Lovicsék Béla

Bábi Tibor: Lángoló nyár. A Hét 1958. 23. sz. 8—9. p. [Lovicsék Béla darabja.]

Lőrinczi László

Deák Tamás: A szerető. Utunk 1958. 20. 7. p. [Lőrinczi László színműve.]
Jánoskány György: Boszorkánykörben. Korunk 1958. 623—624. p. [Lőrinczi László: A szerető c. darabjáról.]

Lucretius, Carus

Szabó György: Lucretius Carus: A dolgok természetéről. Bukarest 1957, Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — Utunk 1958. 3. sz. 4. p. [Ism.]

Lukács György

Elaszberg, J.: Lukács György hibás nézeteiről. Utunk 1958. 34. sz. 2. p.
Lengyel vélemény Lukács Györgyről. Hid 1958. 84. p. [A Politika cikkéről.]
A marxista—leninista esztétika védelmében. Korunk 1958. 1332—1346. p. [Lukács György bírálata.]
[Sas Andor] S. A.: Viták a szocialista realizmus és Lukács György körül. [Cikk.] Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 115—118. p.
Szigeti József: Művészi alkotás és pártosság Lukács György esztétikájában. Igaz Szó 1958. II. köt. 283—297. p. [A Társadalmi Szemléből.]

Lukić, Sveta

Bori Imre: Az önismeret könyve. Hid 1958. 424—425. p. [Ism. Lukić, Sveta: Razlozi. Beograd 1957, Nolit. c. könyvéről.]

Lunacsarszkij, Anatolij Vasziljev

Pdeuraru, Ion: Lunacsarszkij esztétikai hagyatéka. Korunk 1958. 1078—1082. p. [Cikkek az irodalomról c. kötete megjelenéséről.]

Madách Imre

Gorkij és Madách Imre. Igaz Szó 1958. II. köt. 179—180. p. [Gorkij érdeklődéséről Madách iránt.]
Kovács Albert: Gorkij és Az ember tragédiája. Korunk 1958. 272. p. [Gorkij és Madách.]
Lőrincz László: Akihez Alsósztegreova nagy fiának hírneve is eljutott. Gorkij és Az ember tragédiája. A Hét 1958. 35. sz. 14. p.
Révai József: Madách Imre: Az ember tragédiája. Igaz Szó 1958. V. köt. 764—784. p. [Tan.]
Szántó György: Hviezdoslav és Az ember tragédiája. A Hét 1958. 29—30. sz. 18. p. [Pavel Országh — Hviezdoslav Madách-fordításáról.]

Majakovszkij, Vlagyimir

Antal Péter: „Zengő költői erő”. Utunk 1958. 33. sz. 8—10. p. [Majakovszkijről.]
Eventov, I.: Majakovszkij hagyománya és az esztétizáló revizionisták. Igaz Szó 1958. 870—885. p. [A modernista irodalmi irányzatokról.]
Oláh Tibor: Majakovszkij halottunk. Utunk 1958. 46. sz. 4. p. [A szovjet költők-estről.]
Szegő György: Majakovszkij magyarul. Korunk 1958. 1247—1249. p. [Válogatott művei. Bp. 1957, Európa. c. könyvről.]
Verecs Dániel: A rohamozó osztály költője. Igaz Szó 1958. I. köt. 632—633. p. [Majakovszkijről.]

Makarenko, Anton Szemjonovics

L. L.: Az új ember kovácsa. A Hét 1958. 11. sz. 9. p. [Makarenkoról.]

Malraux, André

Courtade, Pierre: Malraux—Malraux szerepében. Korunk 1958. 1372—1374. p. [André Malraux közéleti szerepléséről.]

Mammeri, Muludu

Háborúban született új irodalom. Hid 1958. 838. p. [Mammeri, M. Mohamed Dib arab írók.]

Mann, Klaus

Burány Nándor: Megrendítő körkép — lélektani alapon. Hid 1958. 347—348. p. [Ism. Mann, Klaus: Mephisto. Bp. 1957, Zrínyi c. regényéről.]
Méhes György: Mann, Klaus: Mephisto. [Reg.] — Művelődés 1958. 6. sz. 28. p. [Ism.]

Mann, Thomas

Balázs Béla: Mann, Thomas: A kiválasztott. A Hét 1958. 29—30. sz. 31. p. [Ism.]

Manojlović, Todor

Péter László : Ady Endre és Juhász Gyula szerb barátja. Híd 1958. 348—349. p. [Todor Manojlović-ről.]
Tisza, Alekszandr : Todor Manojlović-nál Zrenyaninban. [Cikk.] Híd 1958. 712—718. p.

Martin du Gard, Roger

[*Egri Viktor*] *E. V.* : Du Gard és a realizmus. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 153—154. p. [A Thibault-család megjelenése alkalmából.]
 Meghalt Roger Martin du Gard. Híd 1958. 750. p. [Hir.]
Oláh Tibor : Roger Martin du Gard. Igaz Szó 1958. II. köt. 345—347. p.
Szilágyi András : Roger Martin du Gard halálára. Utunk 1958. 35. sz. 11. p.

Martinov, Leonyid

Szász János : A mindennapok költészete. Igaz Szó 1958. I. köt. 416—420. p. [Leonyid Martinov és Borisz Szluckij szovjet költőkről.]

Martinovics Ignác

Milán, Ljubomir : Martinovics Ignác jakobinus mozgalma. Híd 1958. 824—829. p.

Mégret, Christian

Czimmer Anna : Francia könyvek, melyekről sok szó esett. Híd 1958. 250—251. p. [Sagan, Françoise: Jónapot bűbárat, Vailland, Roger: A törvény, Mégret, Christian: Magányok keresztjezódése.]

Méhes György

Nagy Olga : Méhes György: Virágvarázsló. [Meséskönyv.] — Utunk 1958. 8. sz. 4. p. [Ism.]

Méliusz József

Bodor Pál : Méliusz József: Októberi szél. [Publicisztika-gyűjt.] Utunk 1958. 3. sz. 4. p. [Ism.]
Gréda József : Nagy kötemények nyersanyaga. Utunk 1958. 14. sz. 6. p. [Ism. Méliusz József: Együtt a világgal (Költ.) Bukarest 1957. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. c. kötetéről.]
Járai Rezső : Méliusz József verskötetéről. Korunk 1958. 1785—1788. p. [Együtt a világgal.]
Verecs Dániel : Méliusz József: Együtt a világgal. [Költ.] Bukarest 1957. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 469—470. p. [Ism.]

Mikszáth Kálmán

Dénes György : Mikszáth nyomában Szklabonyán. A Hét 1958. 47. sz. 10. p.
Simkó Margit : Szent Péter esernyője. A Hét 1958. 2. sz. 20. p. [Mikszáth regényének filmváltozata.]
B. Szabó György : Mikszáth Kálmán világa. [Tan.] Híd 1958. 338—342. p.

Milton, John

Verecs Dániel : A Lord Protektor titkára. Utunk 1958. 26. sz. 2. p. [Miltonról.]

Mirea, Eugen

i. ó. : Az utolsó vonat. Utunk 1958. 45. sz. 7. p. [Kovács György — Mirea, Eugen darabja.]
Oláh Tibor : Az utolsó vonat. Utunk 1958. 4. sz. 1. p. [Mirea, Eugen — Kovács György darabjáról.]

Molière

Deák Tamás : Don Juan elkárhozása. Utunk 1958. 27. sz. 11. p. [Jánosházy György Molière: Don Juan c. darabjának előadásáról írott cikkéről. (Utunk 1958. 24. sz.)]

Jánosházy György : Don Juan. Molière-bemutató Szatmáron. Utunk 1958. 24. sz. 5—6. p.
Jánosházy György : Elkárhozott-e Don Juan? Utunk 1958. 29. sz. 4. p. [Molière Don Juan c. darabjáról.]

Molnár Ferenc

Tomán László : Önéletrajz Vanda ürügyén. Híd 1958. 830—831. p. [Molnár Ferenc: Utitárs a száműzetésben. Bp. 1958. Táncsics. Ism.]

Molter Károly

Antal Péter : Tibold Márton vándorévei. Utunk 1958. 45. sz. 6. p. [Ism. Molter Károly: Tibold Márton. (Reg.) Bukarest 1958. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. c. könyvről.]
Katona Szabó István : Molter Károly: Tibold Márton. [Reg.] Bukarest 1957. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — Igaz Szó 1958. II. köt. 507—508. p. [Ism.]

Montaigne, Michel de

Szilágyi Júlia : Az időszzerű Montaigne. Korunk 1958. 743—745. p.

Móra Ferenc

K. Zoltán Ildikó : Móra Ferenc: Csengő barack. [Mesék.] Bp. 1957. Móra. — Igaz Szó 1958. I. köt. 472. p. [Ism.]

Moravia, Alberto

Major Nándor : Kispolgárok világa. Híd 1958. 243—245. p. [Moravia, Alberto: Római történetek. Bp. 1957. Európa c. elbeszéléskötetéről.]
Nagy Pál : Moravia, Alberto: Római történetek. [Elb.] Bp. 1957. Európa. — Igaz Szó 1958. I. köt. 310—311. p. [Ism.]

Móricz Zsigmond

Galbács Mihály : Móricz Zsigmond oroszul. Korunk 1958. 1249—1251. p. [Izbrannoje, Moszkva 1958. G. I. H. L.]
Hajdú Győző : Felejtünk, hogy teremthessünk. Igaz Szó 1958. I. köt. 558—563. p. [Móricz Zsigmondról és a Kelet Néperől.]
Marosi Péter : Bemutató Enyedén. Utunk 1958. 11. sz. 10. p. [Barta Lajos: Tavasz mámor. Bródy Sándor: Mátyás király házasi, Móricz Zsigmond: Tökmag.]
Vigh Károly : Három magyar könyv románul. Korunk 1958. 128—130. p. [Illyés Gyula: Puszták népe, Móricz Zsigmond: Az isten háta mögött. Fáklya.]

Morvay Gyula

Szilágyi András : Kalász szedés. Utunk 1958. 24. sz. 2. p. [Morvay Gyula: Temetés januárban c. verséről.]

Munteanu, Francisc

Beszélgetés Francisc Munteanuval. Művelődés 1958. 2. sz. 25. p. [Kortárs román író.]
Oláh Tibor : Munteanu, Francisc: Utak és emberek. [Reg.] Ford. Kovács Iván. [H. n.] 1957. Ifjúsági Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 305—306. p. [Ism.]

Nagy Irén

Tanya Pál : Nagy Irén regénye a kispolgári világ halódásáról. [Ism.] Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 148—151. p. [A Kiskisasszony c. regényről.]
Tözsér Árpád : Nagy Irén: Kiskisasszony. [Reg.] — A Hét 1958. 26. sz. 15. p. [Ism.]

Nagy István

Bodor Pál : Író a harc hevében. Utunk 1958. 21. sz. 8. p. [Nagy István: A harc hevében c. tanulmánykötetéről.]
Gálfalvi Zolt : Író az irodalomról. Igaz Szó 1958. I. köt. 597—601. p. [Nagy István: A harc hevében c. könyvről.]
Marosi Péter : Vágyak és tettek. Korunk 1958. 908—916. p. [Nagy István: A harc hevében c. tan. kötetéről.]

(m. e.) : Rövid beszélgetés Nagy Istvánnal. Művelődés 1958. 1. sz. 14. p. [Készülő műveiről.]

Méhes György : Nagy István: A harc hevében. [Publicisztikai írások.] — Művelődés 1958. 2. sz. 36. p. [Ism.]

Méhes György : Nagy István: Nincs megállás. [Reg.] — Művelődés 1958. 2. sz. 36. p. [Ism.]

Robotos Imre : Egy regény és története. Igaz Szó 1958. I. kötet. 252—259. p. [Nagy István: Nincs megállás c. regényéről.]

Nagy Lajos

Bálint István : Budapesti jegyzetek. Híd 1958. 316—321. p. [Veres Péterről, a Nagy Lajos-évfordulóról, Németh László: Galilei c. drámájáról, a Kortársról.]

Láng Gusztáv : A lázadó ember. Utunk 1958. 9. sz. 4. p. [Nagy Lajosról.]

Nagy László

Bori Imre : Verseskönyvek, tanulmányok. Híd 1958. 740—748. p. [Nagy László: Deres majális.]

Nash, Richard

Oláh Tibor : Nash, R.: Az esőhozó ember. Utunk 1958. 21. sz. 9. p. [Színírálat.]

Németh László

Bálint István : Budapesti jegyzetek. Híd 1958. 316—321. p. [Veres Péterről, a Nagy Lajos-évfordulóról, Németh László: Galilei-jéről, a Kortársról.]

Bori Imre : Egy lélek drámája kilenc színdarabban. Híd 1958. 625—630. p. [Németh László: Történelmi drámák. I—II. Bp. 1957. Szépirodalmi, Sámson, Kortárs 1958. 1—3. sz.-ról.]

Bori Imre : Az emésztő kéz fölött: hősi frigiditás. Híd 1958. 816—820. p. [Németh László: Iszony c. regényéről.]

Nezval, Vitezslav

Meghalt Vitezslav Nezval. A Hét 1958. 16. sz. 2. p. [Hír.]
Szilágyi András : Vitezslav Nezval. Utunk 1958. 16. sz. 2. p.

Nicodemi, Dario

(—y —y): Taeskö. Utunk 1958. 7. sz. 6. p. [Dario Nicodemi darabjáról.]

Nietzsche, Friedrich Wilhelm

Iványi, Ivan : Nietzsche hamisítás által lett a fasizmus előfutára. Híd 1958. 239—241. p.

Novák Anna

Mikó Ervin : Miféle ember vagy te? Utunk 1958. 5. sz. 7. p. [Novák Anna darabja.]

Nürnberg, Ilse

(—k —s) : Kétszólamú invenció a színpadon. Utunk 1958. 13. sz. 10. p. [Böckner, Wolfgang — Nürnberg, Ilse: Egy házasság kezdődik c. darabjáról.]

Nyeverov, Alekszandr

Kormos Gyula : Nyeverov: A bőség városa. [Reg.] Bp. 1958. Európa. — Igaz Szó 1958. II. kötet. 196—197. p. [Ism.]

Nyikulin, Lev

Berde Zoltán : Nyikulin: Kódós hajnal. [Reg.] Bp. 1958. Európa. — Igaz Szó 1958. II. kötet. 511. p. [Ism.]
Méhes György : Rokonunk szól hozzánk. Művelődés 1958. 7. sz. 65. p. [Nyikulin, Lev: Kódós hajnal c. regényéről.]
(*Monoszláv M. Dezdő*) *M. M. D.* : Nyikulin: Kódós hajnal. [Reg.] — Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 155—156. p. [Ism.]

Ordódy Katalin

Rácz Olivér : A csehszlovákiai magyar irodalom és egy csehszlovákiai magyar regény. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 144—148. p. [Ordódy Katalin: Megtalált élet.]

Osborne, John

Iványi, Ivan : Egy bős angol író. Híd 1958. 70—73. p. [John Osborne-ről.]

Kik is azok a nyugati „haragos”, „elesett” és „gonosz” fiatalok? Igaz Szó 1958. II. kötet. 831—834. p. [Osborne, Kingsley Amis.]

(*T. B.*) : A komédiás. A Hét 1958. 14. sz. 22. p. [John Osborne darabja.]

Örkény István

Juhász Géza : Apró írások nagy dolgokról. Híd 1958. 160—162. p. [Ism. Örkény István: Ezüstpisztráng. (Elb.) Bp. 1957. Európa c. könyvéről.]

Pagnol, Marcel

Marosi Péter : Komor komédia. Utunk 1958. 22. sz. 6. p. [Marcel Pagnol: Topáz tanár úr c. darabjáról.]

Palacky, František

Sas Andor : Cseh nemzetébresztő a diéták városában. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 92—100. p. [František Palacky Pozsonyban.]

Pap Dániel

Herceg János : Pap Dániel és a Vajdaság. Híd 1958. 660—669. p. [Tan.]

Papp Ferenc

Hajdú Győző : Búzaháza haragszik... Igaz Szó 1958. I. kötet. 312—314. p. [Papp Ferenc: Pillanatképek c. cikkéről. (Igaz Szó 1957. II. kötet. 1035. p.)]

Nagy Pál : Papp Ferenc új novellái. Igaz Szó 1958. II. kötet. 491—493. p.

Pasek, Mirko

Egri Viktor : Pasek, Mirko: Gyöngyhalászkok. [Reg.] — A Hét 1958. 38. sz. 12. p. [Ism.]

Paszternak, Borisz

Barsi Imre : Amikor a költő csődöt mond. A Hét 1958. 48. sz. 12—14. p. [Paszternak Nobel-díjáról.]

* * * : Bonyodalmak egy regény körül. Híd 1958. 336—337. p. [Paszternak, Borisz: Doktor Zsivago c. regényéről.]

Flaker, Alekszander : Paszternak szennzációk nélkül. Híd 1958. 1006—1009. p.

Tamás Gáspár : Irodalom és Nobel-díj. Utunk 1958. 44. sz. 16. p. [Paszternak, Boriszról.]

Pausztovszkij, Konsztantin Georgievics

Antal Péter : Nyugtalan ifjúság. Utunk 1958. 44. sz. 2. p. [Pausztovszkij önéletrajzi regényéről.]

Egri Viktor : Regényes önéletrajzi vallomás az ifjúságról. [Cikk.] Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 155—156. p. [Pausztovszkij: Nyugtalan ifjúság c. regényéről.]
Szöcs István : Nyugtalan ifjúság. Igaz Szó 1958. II. kötet. 329—334. p. [Pausztovszkij önéletrajzáról.]

Pfeifer, Hans

Egri Viktor : Lampionünnep. A Hét 1958. 46. sz. 8. p. [Hans Pfeifer darabjáról.]

Petőfi Sándor

Békés István : Az első hamistanúk. A Hét 1958. 35. sz. 10—11. p. [Petőfi Sándor haláláról.]

Dienes András : Hol született Petőfi édesanyja? A Hét 1958. 33. sz. 8. p.

Faragó György : Petőfi utolsó útján. Művelődés 1958. 7. sz. 40—41. p. [Haláláról.]

Henczey Béla : Petőfi-est Bátorkeszin. A Hét 1958. 9. sz. 15. p.

Implon Irén : Petőfi Székelyhídon. Művelődés 1958. 1. sz. 8—9. p. [1843. nov. 4—24.]

Kakassy Endre : Petőfi. Utunk 1958. 34. sz. 6—7. p. [Válogatott verseinek román nyelvű megjelenésére.]

Régeni András : Az Eminescu és Petőfi emlékeket őrző Balázsfalván. Művelődés 1958. 8. sz. 18—19. p.

Robotos Imre : Március örökké megújul. Művelődés 1958. 3. sz. 5. p. [Petőfi Sándorról.]

Robotos Imre : A néppel tűzön-vízen át. Művelődés 1958. 1. sz. 4—5. p. [Petőfi Sándorról.]

Vágyovits Gyula : Egy érsekújvári Petőfi-legenda. A Hét 1958. 37. sz. 10. p. [Ersekújvári látogatásáról.]

Petrescu, Cesar

Kakassy Endre : A XX. század román krónikájából. Igaz Szó 1958. I. köt. 268—272. p. [Petrescu Cezár: Apostol c. regényéről.]

Petrov, Jevgenij

Berde Zoltán : Ilf—Petrov: Tizenkét szék. Aranyborjú. (Reg.) Bp. 1957. Európa. — Igaz Szó 1958. I. köt. 928—930. p. [Ism.]

Petrőczy Kata Szidónia

Septi Ierső : Egy élet és egy életmű elégiája. Utunk 1958. 13. sz. 11. p. [Petrőczy Kata Szidóniáról.]

Pluhar, Zdenek

tht—: Ha elhagysz: elveszel! Zdenek Pluhar regénye a hontalanokról. [Ism.] Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 151—153. p.

Popovici, Titus

Kakassy Endre : Titus Popovici. Igaz Szó 1958. II. köt. 502—507. p. [Kortárs román író.]

Panek Zoltán : A cselekvés mámorának könyve. Utunk 1958. 36. sz. 6. p. [Popovici. Titus: Setea c. regényéről.]

Pratolini, Vasco

Bori Imre : Krónika a szegények életéről. Híd 1958. 342—344. p. [Ism. Pratolini, Vasco: Szegény szerelmek krónikája. Bp. 1956. Szépirodalmi c. regényéről.]

Priestley, John

Deák Tamás : Az elvontság mámora. Utunk 1958. 6. sz. 8. p. [A Priestley-vitához.]

Jánosdó György : Vita a rendezővel és bírálójával. Utunk 1958. 7. sz. 8. p. [A Priestley-vitáról.]

Nagy István : Ki is hát az a váratlan vendég. Utunk 1958. 5. sz. 4. p. [Priestley: Váratlan vendég c. darabjáról.]

Szabédi László : Miről is van szó? Utunk 1958. 12. sz. 6—7. p. [A Priestley-vitához.]

Szabédi László : Vita a rendezővel. Utunk 1958. 4. sz. 2. p. [Priestley: Váratlan vendég c. darabjáról.]

Tamás Gáspár : A színház jövő játéktípusáról van szó. Utunk 1958. 10. sz. 7. p. [A Priestley-vitához.]

Tamás Gáspár : A színpadi rendezés problémái. Utunk 1958. 15. sz. 11. p. [A Priestley-vitához.]

Prisvin, Mihail

Kis Péter : Prisvin: Ádám és Éva. (Reg.) Bp. 1958. Európa. — Igaz Szó 1958. II. köt. 509—510. p. [Ism.]

Puskin, Alekszandr

Miklós István : Az első Puskin nyomok irodalmunkban. Igaz Szó 1958. II. köt. 672—673. p. [Toldy Ferencnél.] Puskin esete a cenzorral. [Anekdota.] A Hét 1958. 50. sz. 23. p.

Szilágyi Domokos : Puskin, [Alekszandr]: Versek. Ford. Franyó Zoltán. Bukarest 1958. Orosz Könyv. — Igaz Szó 1958. II. köt. 198. p. [Ism.]

Rácz Olivér

Sas Andor : Egy verskötet friss és hagyomány-örző értékei. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 136—140. p. [Rácz Olivér: Kassai dalok c. kötetéről.]

Tankó László : Rácz Olivér: Kassai dalok, [Költ.] — A Hét 1958. 46. sz. 15. p.

Radnóti Miklós

Bori Imre : Egy költő tragikus világa. Híd 1958. 139—150. p. [Radnóti Miklósról.]

Raičković, Stevan

Dér Zoltán : A békesség és szelidség költészete. Híd 1958. 926—928. p. [Raičković, Stevan: Kasna Jesen. c. verseskötetéről.]

Rebreanu, Liviu

Földvári István : Rebreanu, Liviu: Leszámolás. [Reg.] Bukarest 1958. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — Igaz Szó 1958. II. köt. 512—514. p. [Ism.]

Kormos Gyula : Rebreanu, Liviu: Akasztottak erdeje. [Reg.] Marosvásárhely 1957. Áll. Irod. és Műv. Kiadó.

— Igaz Szó 1958. I. köt. 147—149. p. [Ism.]

Oláh Tibor : Hűtlenkedés. Igaz Szó 1958. II. köt. 673—674. p. [Rebreanu Proşti c. elb. magyar fordításáról.]

Reed, John

Csehi Gyula : Fegyvertársak és barátok. Korunk 1958. 19—25. p. [Lenin, John Reed, H. G. Wells, Bernard Shaw.]

Remarque, Erich Maria

Sz. A. : Erich Maria Remarque hatvan éves. Utunk 1958. 30. sz. 6. p.

Reményik Sándor

Antal Péter : Omló világ „árnyék kapitánya”. Utunk 1958. 7. sz. 8—9., 8. sz. 6—7., 9. sz. 8—9. p. [Reményik Sándorról.]

Szöcs István : Még egyszer (s talán utoljára) Reményikről. Utunk 1958. 26. sz. 6—7. p.

Rimbaud, Arthur

Bori Imre : Érzések színei. Híd 1958. 914—922. p. [Rimbaud és Apollinaire.]

Rousseau, Jean-Jacques

Mikó Imre : Rousseau fordítása közben. Korunk 1958. 187—200. p.

Sadoveanu, Mihail

Kakassy Endre : A Mester útja. Utunk 1958. 46. sz. 3. p. [Mihail Sadoveanuról.]

Kakassy Endre : Sadoveanu és magyar olvasói. Utunk 1958. 19. sz. 10—11. p.

Szabédi László : A román nyelv nagy művésze. Utunk 1958. 46. sz. 3. p. [Mihail Sadoveanu-ról.]

Sagan, Françoise

Czinmer Anna : Francia könyvek melyekről sok szó esett. Híd 1958. 260—251. p. [Sagan, Françoise: Jónapot bűbárat, Vailland, Roger: A törvény, Mégret, Christian: Magányok keresztjezódése.]

— *Si* — : Françoise Sagan — harmadszor. A Hét 1958. 5. sz. 13. p. [Végzetes találkozás c. balettje.]

Saint-Exupéry, Antoine de

Gagyi László : Saint-Exupéry, Antoine de: A kis herceg. [Elb.] Bp. 1957, Magvető. — *Igaz Szó* 1958. I. köt. 928. p. [Ism.]

Salvia, Alexandru

Csehi Gyula : Salvia élő hagyatéka. Utunk 1958. 41. sz. 2. p. [Alexandru Salvia-ról.]

Salamon Ernő

K. A. : Tizenöt éve. Művelődés 1958. 2. sz. 31. p. [Salamon Ernő-ről.]

Molter Károly : Négy mártír költő. *Igaz Szó* 1958. I. köt. 265—268. p. [Salamon Ernő, Brassai Viktor, Józsa Béla, Korvin Sándor.]

Szentimrei Jenő : 57 vers. Utunk 1958. 19. sz. 2. p. [Salamon Ernő-ről.]

Sándor Lajos

Szabó Gyula : A szélhámos regényhős. Utunk 1958. 11. sz. 6. p. [Sándor Lajos: Az első reggel c. jelenetről.]

Sartre, Jean-Paul

Kotyor András : A tisztességtudó existencialista vallomása. Utunk 1958. 13. sz. 11. p. [Sartre: Tisztességtudó utcalány c. darabjának filmváltozatáról.]

Schiller, Friedrich

Suchy Emil : Ármány és szerelem. Schiller tragédiája a komáromi Területi Színházban. A Hét 1958. 7. sz. 6—7. p.

Sebastian, Mihail

Oláh Tibor : Lapzártá előtt. Utunk 1958. 20. sz. 9. p. [Sebastian darabjáról.]

Sekulić, Izidora

„Két látogatás Izidora Sekulićnál” Híd 1958. 834. p. [Szerb író-ról.]

Sellyei József

Morray Gyula : Sellyei József írásai. Korunk 1958. 302—303. p. [Szlovenszkoí munkásíról.]

Turczel Lajos : Gondolatok és gondolatébresztések a Nádas Házak olvasása után. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. 1. sz. 140—144. p. [Sellyei József: Nádas Házak c. elb. kötetéről.]

Serestély Béla

Gagyi László : Serestély Béla: Az életé a diadal. [Költ.] Marosvásárhely 1957. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — *Igaz Szó* 1958. I. köt. 470. p. [Ism.]

Gréda József : Az életé a diadal. Utunk 1958. 23. sz. 6. p. [Serestély Béla verseskötetéről.]

Sevcenko, Tarasz

Neverly, M. : Sevcenko — a költő és a festő. A Hét 1958. 47. sz. 20—21. p.

Shaw, George Bernard

Csehi Gyula : Fegyvertársak és barátok. Korunk 1958. 19—25. p. [Lenin, John Reed, H. G. Wells és Bernard Shaw.]

Shakespeare, William

Sinkó Margit : III. Richard. A Hét 1958. 3. sz. 6. p. [Shakespeare drámája filmén.]

Sipos Domokos

Márki Zoltán : Sipos Domokos: A csoda. [Elb.] Marosvásárhely 1958. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — *Igaz Szó* 1958. II. köt. 193—195. p. [Ism.]

Solohov, Mihail

Banner Zoltán : A Csendes Don képzőművészeti rendezéséről. Utunk 1958. 44. sz. 14. p. [Solohov regénye filmén.]

Láng Gusztáv : Idegen vér. Utunk 1958. 40. sz. 2. p. [Solohov kisregényéről.]

Marosi Péter : Solohov, Mihail: Idegen vér. [Elb.] Ford.: Makai Imre. Bp. 1957, Európa. — *Igaz Szó* 1958. I. köt. 307—308. p. [Ism.]

Solohov Prágában. [Hír.] Utunk 1958. 18. sz. 8. p.

Szabó Gyula : Solohov — Szokolov. Utunk 1958. 17. sz. 2. p. [Embersors c. művéről.]

Sz. Zs. : A Csendes Don filmváltozatáról. Utunk 1958. 41. sz. 10. p. [Solohov regény filmén.]

Sombori Sándor

Kormos Gyula : Ifjúsági regény Gábor Áronról. Utunk 1958. 1. sz. 2. p. [Sombori Sándor regényéről.]

Sophokles

Jánosházy György : Egy romantikus Antigoné-előadás Utunk 1958. 13. sz. 10. p. [A Színművészeti Főiskola végző növendékeinek Sophokles előadása.]

Sötér István

Bori Imre : Könyv a horizontról. Híd 1958. 1023—1025. p. [Ism. Sötér István Világtájak c. könyvéről.]

Stancu, Zaharia

Kakassy Endre : Zaharia Stancu. *Igaz Szó* 1958. II. köt. 181—187. p. [Kortárs román író-ról.]

Stodola, Ivan

Bábi Tibor : Pucsik Jóska karrierje. A Hét 1958. 26. sz. 8. p. [Ivan Stodola darabja.]

Steinbeck, John

Kántor Lajos : A harag gyümölcsei. Korunk 1958. 1253—1255. p. [Steinbeck, John: Érik a gyümölcs. Bp. 1957, Európa. Ism.]

Stendhal

Szilágyi Júlia : Az élő Stendhal. Korunk 1958. 114—116. p.

Storm, Theodor

Berde Zoltán : Storm, Theodor: A viharlovás. Heinz, a matróz. [Elb.] Bp. 1958, Szépirodalmi. — *Igaz Szó* 1958. II. köt. 200—201. p. [Ism.]

Štúr, Ľudovít

Sas Andor : Szlovák nemzetébresztő a diéták városában. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 86—96. p. [Ľudovít Štúr Pozsonyban.]

Sütő András

Izsák József : Tünődés a tünődésen. *Igaz Szó* 1958. I. köt. 766—770. p. [Sütő András újabb esszéiről.]

Robotos Imre : A félrejáró Salamon filmváltozatáról. Utunk 1958. 1. sz. 12. p. [Sütő András regénye.]

Szaádi

Franyó Zoltán : Szaádi. *Igaz Szó* 1958. II. köt. 116—118. p. [Perzsa költő a XII. században.]

Szabó Béla

- Fábry Zoltán*: Embertelenség kimondhatatlansága. [Tan.] Irodalmi Szemle 1958. I. sz. 124—135. p. [Szabó Béla: A család kedvence c. regényéről.]
Rácz Olivér: Szabó Béla: A család kedvence. [Reg.] A Hét 1958. 25. sz. 10—11. p. [Ism.]

Szabó Gyula

- Berde Zoltán*: Csöndes zsörtölődés. Igaz Szó 1958. I. köt. 156—157. p. [Szabó Gyula: Gondos atyafiság c. regényéről.]
Gálfalvi Zsolt: Szabó Gyula „hütlensége”. Igaz Szó 1958. I. köt. 631—632. p. [Az író novelláiról.]
Kacsó Sándor: Egy félresikerült könyv. Korunk 1958. 1778—1785. p. [Szabó Gyula: Gondos atyafiság.]
Marosi Péter: Székelyloki dolgokról. Utunk 1958. 46. sz. 8—10. p. [Szabó Gyula: Gondos atyafiság c. regényéről.]
Marosi Péter: Székelyloki dolgokról. Utunk 1958. 47. sz. 4—6. p. [Szabó Gyula: Gondos atyafiság c. regényéről.]

Szabó Lőrinc

- Bori Imre*: Verseskönyvek, tanulások. Híd 1958. 740—748. p. [Szabó Lőrinc: Tücsökeze.]

Szabó Pál

- Juhász Géza*: Szabó Pál újabb regényeiről. Híd 1958. 420—424. p. [Isten malmal, Tavasz szél, Hajdú Klári, Nyugtalan élet.]

Székely János

- Földes László*: Folyók, fák, csillagok és — az ember sorsa. Korunk 1958. 602—616. p. [Székely János költői világképéről.]
Jancsik Pál: Nekem még nincs szabadversem. Utunk 1958. 15. sz. 2. p. [Székely János cikkéhez (Utunk 1958. 11. sz.).]

Szemlér Ferenc

- Antal Péter*: Szemlér Ferenc: Búcsú az ifjúságtól. [Költ.] Bukarest 1958. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — Utunk 1958. 15. sz. 6. p. [Ism.]
—*I—*: Beszélgetés Szemlér Ferencel írói terveiről. Művelődés 1958. 6. sz. 5. p.
Izsák József: Szemlér Ferenc: Búcsú az ifjúságtól. [Elb.] Bukarest 1957. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 468—469. p. [Ism.]
Jánosházy György: Alecsandri — magyarul. Utunk 1958. 28. sz. 6—7. p. [A Szemlér Ferenc fordításában megjelenő kötetéről.]
Marosi Péter: Ember — új tájon. Utunk 1958. 24. sz. 2. p. [Ism. Szemlér Ferenc: Dudoló. (Költ.) Bukarest 1957. Áll. Ir. és Műv. Kiadó c. könyvéről.]
Méhes György: Egy klasszikus és egy hazai regény. Művelődés 1958. I. sz. 28. p. [Brecht: A háromgarasos regény, Szemlér Ferenc: A Hárompupú hegy.]

Szentimrei Jenő

- Jancsó Elemér*: Harc a színházért. Utunk 1958. 26. sz. 4. p. [Szentimrei Jenő: Harc az állandó színházért Marosvásárhelyen c. munkájáról.]
Szabó Lajos: Harc az állandó színházért Marosvásárhelyen. Korunk 1958. 461—462. p. [Szentimrei Jenő tanulmányáról.]

Szerafimovics, Alekszandr

- Diószegi József*: Szerafimovics: Vihar a tengeren. [Reg.] Bp. 1958. Móra. — Igaz Szó 1958. II. köt. 508—509. p. [Ism.]

Szerb Antal

- Bori Imre*: Menedék a szörnyű idők előtt. Híd 1958. 512—513. p. [Ism. Szerb Antal: Száz vers. Bp. 1957, Magvető c. könyvről.]

Galbács Mihály: Megjegyzések Szerb Antal világirodalomtörténetéhez. Korunk 1958. 124—127. p.

Szluickij, Borisz

- Szász János*: A mindennapok költészete. Igaz Szó 1958. I. köt. 416—420. p. [Leonyid Martinov és Borisz Szluickij szovjet költőkről.]

Szurkov, Alekszej

- Látogatás három szovjet írónál. Híd 1958. 840. p. [Szurkov, Erenburg, Dugincev.]

Tabéry Géza

- Jancsó Elemér*: Tabéry Géza. Korunk 1958. 267—268. p. [Nekrológ.]
Kornos Gyula: Magatartás és stílus. Utunk 1958. 23. sz. 6. p. [Tabéry fiáról.]
Molter Károly: Tabéry Géza. Igaz Szó 1958. I. köt. 126—128. p. [Nekrológ.]
Molter Károly: Tabéry Géza: Medvetánc. [Elb.] Bukarest 1958. Áll. Ir. és Műv. Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 622—623. p. [Ism.]
Simon Magda: Tabéry Géza. [Nekrológ.] Utunk 1958. 1. sz. 11. p.

Thackeray, William Makepeace

- Jánosházy György*: Emlékirat-vádirat. Igaz Szó 1958. I. köt. 118—125. p. [Thackeray: Barry Lyndon c. könyvéről.]

Theodorescu, Cicerone

- Gréda József*: Cicerone Theodorescu. Igaz Szó 1958. II. köt. 347—350. p. [Kortárs román író.]

Tinyaszov, Jurij Nyikolajevics

- Diószegi József*: Tinyaszov: Tetik hadnagy. [Reg.] Bp. 1958? Európa. — Igaz Szó 1958. I. köt. 927. p. [Ism.]

Tjan Han

- Li Cszi-jan*: Egy kínai drámaíró élete a múltban és ma. Korunk 1958. 900—901. p. [Tjan Han-ról.]

Toldy Ferenc

- Miklós István*: Az első Puskin nyomok irodalmunkban. Igaz Szó 1958. II. köt. 672—673. p. [Toldy Ferencről.]

Tolsztoj, Alekszej

- Garay Ákos*: A Golgota filmén. Utunk 1958. 44. sz. 14. p. [Tolsztoj, Alekszej regénye.]

Tolsztoj, Lev

- Jánosi János*: [Lev] Tolsztoj és a nyugateurópai realizmus. Igaz Szó 1958. I. köt. 908—911. p.

Tomesa Sándor

- (—ő, —s): Öngól! Igaz Szó 1958. I. köt. 638—639. p. [Tomesa Sándor: A gól c. elb.-ről.]

Tompa Mihály

- Tankó László*: Emlékezés Tompa Mihályra. A Hét 1958. 34. sz. 15. p.

Tóth István

- Jánosi János*: Mit ad és mit ígér Tóth István költészete. Utunk 1958. 3. sz. 4. p. [Ódák és elégiák c. kötetéről.]

Tömörkény István

- Nagy Pál*: Tömörkény ébresztése. Utunk 1958. 10. sz. 2. p.

Tucholsky, Kurt

Berde Zoltán : Tucholsky, Kurt: A gripsholmi kastély. [Reg.] Bp. 1957, Európa. — Igaz Szó 1958. I. köt. 624—625. p. [Ism.]
— *lényt* : Irodalmi háború egy előszó körül. Híd 1958. 514—515. p. [Kurt Tucholsky-ról.]

Turczel Lajos

Dobos László : Irodalmunk mérlegen. [Cikk.] Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 148—151. p. [Turczel Lajos: Írások mérlegen c. tan.-kötetéről.]
Koncsol László : Turczel Lajos: Írások mérlegen. [Tan.] A Hét 1958. 43. sz. 15. p. [Ism.]

Tyendrjakov, Vladimir

Látó Anna : Hétköznapi emberekről. Korunk 1958. 130—132. p. [Tyendrjakov, Vladimir: Buktató c. elbeszéléséről.]

Uzspenszkij, Gleb

Galbács Mihály : Uzspenszkij, Gleb: A Rasztyerajeva utca erkölcei. [Reg.] Bukarest 1958. Orosz Könyv. — Igaz Szó 1958. II. köt. 511—512. p. [Ism.]

Vailland, Roger

Czimmer Anna : Francia könyvek, melyekről sok szó esett. Híd 1958. 250—251. p. [Sagan, Françoise: Jónapot bűbárat, Vailland, Roger: A törvény, Mégret, Christian: Magányok kereszteződése.]
(L.) : Vita Roger Vailland „Törvény”-éről. A Hét 1958. 10. sz. 13. p.

Váradí Zsuzsa

Izsák József : Váradí Zsuzsa: Éjjél után. [Reg.] Marosvásárhely 1957. Áll. Irod. és Műv. Kiadó. — Igaz Szó 1958. I. köt. 143—145. p. [Ism.]
Robotos Imre : Váradí Zsuzsa: Éjjél után. [Reg.] Marosvásárhely 1957. Áll. Irod. és Műv. Kiadó. — Utunk 1958. 13. sz. 2. p. 5 [Ism.]

Vas István

Bori Imre : Hét tenger. Híd 1958. 831—832. p. [Vas István: Hét tenger éneke. [Miford.] Bp. 1957, Európa. [Ism.]
Bori Imre : Verses könyvek, tanulmányok. Híd 1958. 740—748. p. [Vas István: A teremtetett világ.]
Székelty János : [Vas István: Énekek éneke. [Antológia.] Bp. 1957, Európa. — Igaz Szó 1958. I. köt. 472—473. p. [Ism.]

Veres Péter

Bálint István : Budapesti jegyzetek. Híd 1958. 316—321. p. [Veres Péterről, a Nagy Lajos-évfordulóról. Németh László: Galilei c. drámájáról, a Kortársról.]
Katona Szabó István : Józanság és költőiség. Utunk 1958. 13. sz. 2. p. [Veres Péter: Asszonyhűség c. elb. kötetéről.]

Veress Zoltán

V. D. : Tóbiásék védelmében. Utunk 1958. 13. sz. 4. p. [Veress Zoltán: Tóbiás és Kelemen c. mesegyűjteményéről.]

Veriga, Giovanni

Lakatos Tibor : Veriga, Giovanni: Don Gesualdo mester. [Reg.] Bp. 1957, Európa. — Igaz Szó 1958. II. köt. 198—199. p. [Ism.]

Virta, Nyikolaj

— *bi* — : Nyikolaj Virta visszatért. A Hét 1958. 4. sz. 13. p. [Új darabjáról.]

Visnyevszkij, Vazevolod

Kárpáti Márta : Visnyevszkij, Vazevolod : Optimista tragédia. [Dráma.] Bukarest 1957, Orosz Könyv. — Igaz Szó 1958. I. köt. 149—150. p. [Ism.]

Vita Zsigmond

Hérdi Gusztáv : Ne ilyen „továbbjutás”-t. Utunk 1958. 36. sz. 7. p. [Vita Zsigmond cikkéről. (Utunk 1958. 35. sz.)]

Vlahuță, Alexandru

K. E. : Alexandru Vlahuță: Születésének 100. évfordulójára. Utunk 1958. 35. sz. 2. p.
Oláh Tibor : Alexandru Vlahuță. Igaz Szó 1958. II. köt. 235—244. p. [XIX. sz.-i román költő.]
Régent András : Alexandru Vlahuță centenáriuma. Korunk 1958. 1405—1411. p. [XIX. sz.-i román költő.]

Vörösmarty Mihály

Jánosházy György : Az örökifjú Csongor és Tünde. Korunk 1958. 72—79. p. [Vörösmarty drámájáról.]
Kakassy Endre : Vörösmarty [Mihály]. Utunk 1958. 31. sz. 4—6. p. [Válogatott műveinek román nyelvű megjelenése alkalmából.]

Vries, Anne de

Luták István : Egy holland zsellércsalád élete. Híd 1958. 832—833. p. [Vries, Anne de: Egy holland fiú története. [Reg.] Bp. 1956, Új Magyar Kiadó. Ism.]

Waldapfel József

Kovács Albert : Gorkij és Az ember tragédiája. Korunk 1958. 272. p. [Waldapfel József Gorkij és Madách Imrével foglalkozó kutatásáról.]

Wells, Herbert George

Csehi Gyula : Fegyvertársak és barátok. Korunk 1958. 19—25. p. [Lenin, Reed. H. G. Wells, B. Shaw.]

Werfel, Franz

Tözsér Árpád : Werfel, Franz: A nápolyi testvérek. [Reg.] — Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 157—158. p. [Ism.]

Záry, Štefan

Gály Iodn : Új szlovák könyvek. [Cikk.] Irodalmi Szemle 1958. 2. sz. 151—154. p. [Ján Kostra: Csipkebogycsók és napraforgók. (költ.) Štefan Záry: Válogatott versek.]

Zolnai Béla

S. Zsigmond László : Olvasmányosság és példányszám. Utunk 1958. 13. sz. 4. p. [Zolnai Béla: Nyelv és stílus c. könyvéről.]

Zoscsenko, Mihail

Meghalt Mihail Zoscsenko. Híd 1958. 751. p. [Hír.]

Zweig, Arnold

Szell Zsuzsa : Arnold Zweig Győzelmes háborúja. Korunk 1958. 924—928. p. [Írói fejlődéséről.]
Szell Zsuzsa : Az élet, a kor áramlatában. Utunk 1958. 25. sz. 12. p. [Arnold Zweig-ről.]

Zweig, Štefan

Méhes György : Zweig, Štefan: Magellan. [Reg.] — Művelődés 1958. 2. sz. 36. p. [Ism.]

Az Irodalomtörténeti Intézet bibliográfiai osztályának munkaközössége gyűjtéséből szerkesztette:

Kemény G. Gábor

SOMMAIRE

Contributions aux thèmes du III ^e Congrès des écrivains soviétiques	
Introduction (Sándor Patyi)	275
K. Paoustovski: Idées indiscutables et discutables	277
V. Oghniou: L'appel du temps	282
I. Anisimov: Deux chemins	286
K. Jelinski: Sous la bannière de Gorki	288
V. Chtcherbina: Le congrès des écrivains et quelques questions théoriques	293
J. Z. Jakubowski: Slovaci et les traditions de la poésie polonaise	299
Zs. Telegdi: Saadi et le Gulistan	308
Gy. Rába: La Nouvelle Revue Française demi-centenaire	317
M. Gy. Vajda: Johannes R. Becher dans la littérature hongroise	327

LA VIE SCIENTIFIQUE A L'ÉTRANGER

J. Szauder: Compte rendu sur la conférence internationale d'histoire littéraire à Prague	338
G. Kerényi—D. Tóth: La session scientifique «Julius Slovacki»	344
M. Gy. Vajda: La conférence «Schiller» à Weimar	348

REVUE

L'écho de la presse étrangère sur le III ^e congrès des écrivains Soviétiques:	
République Démocratique Allemande (<i>A. Vizkeleti</i>)	354
République Populaire Bulgare (<i>I. Z. Sipos</i>)	356
République Populaire Roumaine (<i>E. Pálffy</i>)	357
Les États-Unis d'Amérique (<i>J. Kovács</i>)	360
L. Gálldi: Recherches sur la versification latine et néo-latine	362
B. Lengyel: L'histoire de la littérature russe soviétique sous un jour nouveau	371
L. Hopp: Contribution à la critique du positivisme	374
P. Nagy: Simone de Beauvoir	378
Zs. Szinkovich: Le monde imagé de Shakespeare	383
J. Szávai: Roger Martin du Gard et la critique française	386
K. Horváth: József Bajza dans un périodique anglais	388

TEXTES INÉDITS

P. Réz: Thomas Mann et Dezső Kosztolányi	390
--	-----

CRITIQUE

Sokolov, L'histoire du poème russe (<i>L. Nyírő</i>)	404
Yemelyanov, Quelques problèmes de l'origine des chansons historiques (<i>J. Pongrácz</i>)	407
P. G. Castex, Le conte fantastique en France de Nodier à Maupassant (<i>I. Szegárdy-Osengery</i>)	409
V. Pandolfi, La commedia dell'arte (<i>M. Horányi</i>)	413
Jan Neruda et son époque (<i>L. Sziklay</i>)	415
Les nouvelles d'Endre Ady en langue slovaque (<i>I. Csukás</i>)	416
Peter Lisca, The Wide World of John Steinbeck (<i>J. Kovács</i>)	418
Geoffrey Bullough, Narrative and Dramatic Sources of Shakespeare (<i>J. K.</i>) ..	419
Roger Bésus, Barbey d'Aureville (<i>Gy. R.</i>)	420
Esquisses de la littérature bulgare des XIX ^e et XX ^e siècles (<i>Z. S. L.</i>)	421
Contes populaires slovaques recueillis par Samu Czambel (<i>L. Sziklay</i>)	422

BIBLIOGRAPHIE

Le répertoire littéraire de l'année 1958 des revues littéraires hongroises des pays voisins (Kemény G. Gábor)	423
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

К материалу III-его Съезда Советских писателей Введение (Шандор Патъи)	275
К. Паустовский :	277
В. Огнев :	282
И. Анисимов :	286
К. Желенский :	288
В. Щербина : Съезд писателей и некоторые теоретические вопросы	293
Й. З. Якубовски : Словацки и традиции польского стихотворства	299
Ж. Телегди : Саади и Гулистан	308
Дь. Раба : Полувекковая Nouvelle Revue Française	317
М. Дь. Вайда : Йоханнес Р. Бехер в венгерской литературе	327

ЗАРУБЕЖНАЯ НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Й. Саудер : Отчет о пражской международной историко-литературной конференции	338
Г. Кереньи—Д. Тот : Научная сессия «Юлиуш Словацки»	344
М. Дь. Вайда : Конференция «Шиллер» в Веймаре	348

ОБЗОР

Отклики зарубежной печати III-его Съезда Советских писателей :	
Германская Демократическая Республика (А. Визкелети)	354
Народная Республика Болгария (И. З. Шипош)	356
Румынская Народная Республика (Э. Палффи)	357
Соединённые штаты Америки (Й. Ковач)	360
Л. Галди : Латинские и новолатинские стиховедческие исследования	362
Б. Лендьель : История советской русской литературы в новом освещении	371
Л. Хопп : Ко критику позитивизма	747
П. Надь : Simone de Beauvoir	378
Ж. Синкович : Образный мир Шекспира	383
Я. Саваи : Роже Мартэн дю Гар и французская критика	386
К. Хорват : Английский журнал о Йозефе Байза	388

НЕИЗДАННЫЕ ТЕКСТЫ

П. Рез : Томас Манн и Дежё Костоланы	390
--	-----

КРИТИКА

Соколов, История русской поэмы (Л. Ньирё)	404
Емелянов, (И. Понграц)	407
P. G. Castex, Le conte fantastique en France de Nodier à Maupassant (И. Сегзарди-Ченгер)	409
V. Pandolfi, La commedia dell'arte (М. Хораньи)	413
Jan Neruda и его век (Л. Сиклаи)	415
Новеллы Эндре Ади по-словацки (И. Чукаш)	416
Peter Lisca, The Wide World of John Steinbeck (Й. Ковач)	418
Geoffrey Bullough, Narrative and Dramatic Sources of Shakespeare (Й. К.) ...	419
Roger Bésus, Barbey d'Aurevilly (Дь. Р.)	420
Очерки истории болгарской литературы XIX—XX веков (Z. S. I.)	421
Словацкие народные сказки из собрания Шаму Цамбеля (L. Sziklay)	422

БИБЛИОГРАФИЯ

Литературоведческий репертуар из 1958. г. венгерских литературных журналов, издающихся соседними государствами (Kemény G. Gábor)	423
--	-----

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Pataki Ferenc

A kézirat nyomdába érkezett: 1959. XII. 3. — Terjedelem: 15 (A/5) ív, példányszám: 1000

1960.50549 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOMJEGYZÉK

A szovjet írók harmadik kongresszusának anyagához. Bevezető (Pátyi Sándor)...	275
K. Pausztovszkij: Vitathatatlan és vitatható gondolatok	277
V. Ognjov: Hív az idő	282
I. Anyiszimov: Két út	286
K. Zselinszkij: Gorkij zászlaja alatt	288
V. Scserbina: Az írók kongresszusa és néhány elméleti kérdés	293
J. Z. Jakubovskij: Slovacki és a lengyel költészet hagyományai	299
Telegdi Zs.: Szaádi és a Gulisztán	308
Rába Gy.: A félszázados Nouvelle Revue Française	317
Vajda Gy. M.: Johannes R. Becher a magyar irodalomban	327

KÜLFÖLDI TUDOMÁNYOS ÉLET

Szauder József: Beszámoló a prágai nemzetközi irodalomtörténeti konferenciáról	338
Kerényi G.—Tóth D.: Juliusz Slovacki tudományos ülésszak	344
Vajda Gy. M.: Schiller-konferencia Weimarban	348

SZEMLE

A szovjet írók harmadik kongresszusának külföldi visszhangjai:	
Német Demokratikus Köztársaság (Vízkeleti A.)	354
Bolgár Népköztársaság (Z. Sipos I.)	356
Román Népköztársaság (Pálffy E.)	357
Amerikai Egyesült Államok (Kovács J.)	360
Gáldi László: Latin és újlatin verstani kutatások	362
Lengyel Béla: A szovjet-országi irodalom története új megvilágításban	371
Hopp Lajos: A pozitívizmus bírálatához	374
Nagy Péter: Simone de Beauvoir	378
Szinkovics Zs.: Shakespeare képvilága	383
Szávai János: Roger Martin du Gard és a francia kritika	386
Horváth Károly: Angol folyóirat Bajza Józsefről	388

KIADATLAN SZÖVEGEK

Réz Pál: Thomas Mann és Kosztolányi Dezső	390
---	-----

KRITIKA

Szokolov: Az orosz poéma története (Nyíró L.)	404
Jemeljanov: A történelmi énekek keletkezésének néhány problémája (Pongrácz J.)	407
P. G. Castex: Le conte fantastique en France de Nodier à Maupassant (Szegvár—Csengery I.)	409
V. Pandolfi: La commedia dell'arte (Horányi M.)	413
Jan Neruda és kora (Sziklay L.)	415
Ady Endre novellái szlovákul (Csukás I.)	416
Peter Lisca: The Wide World of John Steinbeck (Kovács J.)	418
Geoffrey Bullough: Narrative and Dramatic Sources of Shakespeare (K. J.) ..	419
Roger Bésus: Barbey d'Aurevilly (R. Gy.)	420
Ocsérki isztorii Bolgarszkoj literaturni XIX—XX vekov (Z. S. I.)	421
Slovenské ľudové rozprávky zo zbierok Sama Czambly (Sziklay László)	422

BIBLIOGRÁFIA

A szomszédos államok magyar irodalmi folyóiratainak 1958. évi irodalomtörténeti repertoriuma (Kemény G. Gábor)	423
--	-----

Ara: 20,— Ft

Évi előfizetési ára: 32,— Ft

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL:

R. Forendy: J. P. Sartre ateista egzisztencializmusa

L. Ralef: Botev a bolgár kritika tükrében

MŰHELY

Komlós Aladár: A természetszemlélet fejlődése az irodalomban

Nemeskürthy István: Az „Új hullám”

KAPCSOLATOK

K. Wyka: Az irodalomtörténeti kutatás Lengyelországban

Rába György: A II. francia összehasonlító irodalomtörténeti kongresszusról

SZEMLE

Bakcsi György: Adatok Cselhov drámaiírásának kialakulásához

Botka Ferenc: A Szovjet Színház első kísérleteinek magyar sajtóvisszhangja

Lakits Pál: Újabb Chrétien de Troyes-tanulmányok

REPERTORIUM

Szabó György: Az 1958-as világirodalmi kiadványok bibliográfiája